This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

872 076

Digitized by Google

LSoc 4345.20

FEB 2

Harvard College Library.

FROM

The Univ.

3 Dec. 1898

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

L Soc 4345.2
(c V, 116)

Bind

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1861.

UPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM.)

Digitized by Google

Digitized by Google

Sweden —

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1861.

UPSALA
TRYCKT HOS EDQUIST & K. 1861.

Digitized by Google

546 b/17

LSoc 4345.20

DEC. 3 1898
LIBRARY.

The Univ.

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1861.

THEOLOGI.

Digitized by Google

Digitized by Google

Om revision af Svenska Bibelöfversättningen:
med särskildt afseende på den af Kongl. Bibelcommissionen sednast utgifna Proföfversättningen af Nya Testamentet,

jemte

några historiska uppgifter om den äldsta i Sverige utgifna och hittills obekanta Proföfversättning af några bibliska böcker.

Af

A. I. Knös.

Då den Proföfversättning af Nya Testamentet, hvilken år 1853 blifvit af Kongl. Bibelcommissionen utgifven, efter att hafva undergått en sorgfällig granskning, nyligen af trycket i ny upplaga utkommit, må det anses rätt och billigt, att en redovisning för de grunder, efter hvilka denna proföfversättning blifvit redigerad och reviderad, må de bibelälskande i landet meddelas. Visserligen har en sådan motivering aldrig förut blifvit af Commissionen vid dess under en längre tidsföljd utgifna flerfaldiga proföfversättningar offentliggjord, likasom den för Commissionen utfärdade Kongl. Instructionen intet härom innehåller eller antyder. Ett gemensamt utarbetande, granskande och godkännande af dylika motiver skulle ock upptaga mycket af den tid, som de med mångfaldiga ansvarsfulla embetsåligganden öfverhopade Committerade måste vid de gemensamma sammanträdena odelad egna åt det mest maktpåliggande, nämligen åt det lika svåra som mödosamma och tidfordrande öfversättningsarbetet. Men som Commissionens åtgöranden vid utarbetande och revision af en proföfversättning beröra något, som för Svenska Kyrkan är bland det allravigtigaste och dyrbaraste, nämligen bibeltroheten eller det trogna fasthållandet af Guds eget i den Heliga Skrift uppenbarade och uttalade Ord, må det anses vara både önskvärdt och tillbör-

Digitized by Google

ligt, att, då af ofvannämnda skäl Commissionen svårligen skulle kunna gemensamt afgifva en sådan motivering, en af Commissionens ledamöter, väl med de öfriges vetskap och bifall dock endast å egna vägnar och såsom enskild skriftforskare, försöker att framlägga grunderna för de betydligare skiljaktigheterna emellan den äldre öfversättningen och den af Commissionen sednast utgifna, såsom han uppfattat dessa grunder och förmår för dem redovisa. För bristerna i denna framställning är ock derföre dess författare ensam ansvarig.

Det som vid jemförelse mellan denna sednast utgifna proföfversättning och dess föregångare främst torde falla i ögonen, är att den närmare, än någon af dessa, följt vår äldre Bibelöfversättning samt i allt väsendtligt, så vidt möjligt varit, sökt bibehålla denna. Detta förhållande är så mycket mindre i strid med den för Committerade utfärdade Kongl. Instructionen, som denna icke blott i öfverskriften talar endast om "Svenska Bibel-Versions förbättrande", således icke om utarbetande af en *ny* öfversättning, utan ock uppställer såsom en af de ledande principerna, "att i det mesta, som görligt är, och så vidt som den Svenska gamla Version icke går ifrån sensu litterali uti texten, den samma behålla: alltid, nämligen, hvarest ord och constructioner med det nu brukliga Svenska språkets mundart och mera hyfsade skick äro enlige, då sådane ord i den gamla Versionen icke måga med några nya eller synonyme ombytas, eller constructionen i oträngt mål, hvarest textens mening icke lider, förändras." Man skulle kunna undra derpå, att, ehuru denna grundsats blifvit här så tydligt och bestämdt angifven, likväl Commissionens äldre arbeten befinnas i hög grad från densamma afvika; men detta förhållande finner sin förklaring dels deri, att Instructionen bredvid denna ofvannämnda uttalar äfven en annan med denna olikartad princip, dels ock deri, att tidsriktningen utöfvade på de först utsedde Committerade och på deras arbeten en inflytelse, som förde dem in på annan väg. I Instructionen förekommer nämligen följande: "Enär i Grundspråket några talesätt, eller så kallade idiotismer möta, hvilkas bokstafliga öfversättning skulle medföra någon sällsamhet och obegriplig mörkhet, böra sådane ställen till sin rätta kraft och mening, med andra ord (circumloquendo) utföras, och det så tydligen och kort, att styrkan och energien af det bibliska talesättet icke förloras". Vid utarbetandet af den första proföfversättningen, den som utgafs under åren 1774 till 1793, synes tydligen den största vigten hafva blifvit lagd på den sist anförda öfversättningsprincipen och framför annat på det deri förekommande ordet: circumloquendo, hvadan ock denna öfversättning ofta närmar sig till en paraphras. Samma förhållande, om än icke i lika hög grad, eger ock rum med den af Com-

Digitized by Google

missionen år 1816 utgifna proföfversättningen af Nya Testamentet. Tidsriktningen var ock härtill en bestämmande orsak eller åtminstone en mycket bidragande anledning. Den paraphraserande interpretationsmethoden, med utmärkt skicklighet införd af den lärde Erasmus Roterodamus, från medlet af 17:de seklet till medlet af det följande företrädesvis af Engelska exegeter (Hammond, Whitby, Locke, Peirce, Benson o. s. v.) begagnad, vann under loppet af 18:de seklet stort insteg i Tyskland, der den följdes af den tidens mest framstående skrifttolkare, Semler, Zachariæ, J. D. Michaëlis, m. fl., i hvilkas fotspår, men på ett sätt, som öfverträffade nära nog alla föregångare, Samuel Ödmann blef denna methods förnämste representant i Sverige. Hvad härom på nyssanförda ställe i Instructionen förekommer är visserligen obestämdt och innebär i viss mån en sjelfmotsägelse, då en omskrifning aldrig kan göras så kort, att ej "styrkan och energien af det bibliska talesättet" derigenom, åtminstone till någon grad, "förloras". Men om ock i de ordalag, med hvilka Instructionen härom talar, förråder sig någon tvekan ock ännu synbarare en uppmaning till stor varsamhet, så visade sig dock vid den första tillämpningen, att den exegetiska tidsriktningen var mäktigare, än Instructionen. Vi säge: tidsriktningen, ty den paraphraserande öfversättningsmethoden stod från sin första början i nära, om ock ofta omedvetet, samband med en riktning till förståndsmässighet, hvilken åter var dels en föregångare till rationalismen, dels rentaf rationalism, i den form och till den grad denna då mognat till framträdande. Detta blifver mycket tydligt, då man betraktar deras namn, som i Tyskland uppträdde såsom korypheer för denna skrifttolkningsmethod. Rätt märkligt är ock, att flere af de inflytelserikaste bland den Svenska Bibelcommissionens förste ledamöter, ehuru visst ingen af dem var eller ville vara rationalist i ordets nu vanliga mening, mycket ofta åberopade Semler och J. D. Michaëlis, såsom för dem de främsta exegetiska mönster och auctoriteter [1]). Det är ock ett mycket ofta förekommande factum, att vid frågor om reformer eller förbättringar man föranledes att gå längre, än ursprungligen ämnadt eller afsedt varit, så att begreppet förbättring utvidgas till total förändring eller fullkomligt omgestaltande. Ett skäl härtill är i allmänhet, att man just på det sättet tror sig hafva rätt grundligt fullgjort uppdraget och löst problemet; ett annat åter, hvilket just i frågan om bi-

[1]) Vi hänvise härvid främst till den äldre Bibelcommissionens utförliga protocoller och tillika till den afhandling om en förbättrad Svensk Bibelöfversättning, som författaren till nuvarande uppsats infört i Ecclesiastik Tidskrift 1840 sidd. 53 ff., vid hvilken afhandling nämnde protocoller blifvit såsom den hufvudsakligaste källan begagnade.

Digitized by Google

belöfversättningens förbättring synes hafva föresväfvat de först utnämnde Committerade, är, att de troligen ansågo sig genom att närma sig till den paraphraserande methoden hafva ställt sig på vetenskapens dåvarande ståndpunkt och uppfyllt en af tidens fordringar. Ett dylikt kraf trodde de ock säkerligen sig fullgöra genom att modernisera språket och stilen i bibelöfversättningen. Men i båda dessa hänseenden kommo de i strid med det religiöst-kyrkliga medvetandet. Redan från utgifvandet af denna proföfversättnings första häfte yppades denna strid genom de många och i många hänseenden välgrundade anmärkningar, som i flera af trycket utgifna granskningar af proföfversättningen blefvo offentliggjorda, och då Commissionen fulländat sitt verk (år 1793), blef genast fråga, icke om dess antagande utan om dess revision eller omarbetande. Ett nytt element, eller, om man så vill kalla det, en ny princip hade under tiden framträdt och gjort sig gällande, särdeles hos de tongifvande bland de s. k. bildade. Detta element var det esthetiska, hvilket i de af framl. biskop Tingstadius enskildt utgifna proföfversättningar af många bland Gamla Testamentets böcker företrädesvis och på ett högeligen utmärkt sätt framträdde. Det berättas, och sanningen deraf kan icke betviflas, att många på den tiden, hvilkas öfverförfinade smak icke kunde finna sig i den äldre bibelöfversättningens gammaldags form, icke heller i den utgifna proföfversättningens matta omskrifningar, kände sig, åtminstone i någon mån, gripne af Skriftens egendomliga kraft och skönhet, då de funno denna framlagd i Tingstadii öfversättningar på ett sätt, som anslog deras esthetiska sinne. Han blef ock derföre kallad till ledamot af Bibelcommissionen [1]); dock hade den ofvannämnda proföfversättningen då redan så långt fortskridit, att endast till dess afslutande fick han medverka. Men när efter 1793 denna Commission omorganiserades, ansåg man honom skola blifva själen deri, och att han icke, åtminstone icke utan högst betydliga inskränkningar, gillade den paraphraserande methoden, derpå lemna hans egna öfversättningar det mest ojäfaktiga bevis. Inom Commissionen fann dock denna method en lika kunskapsrik som snillrik försvarare i framl. D:r Ödmann, och de meningskiljaktigheter, hvilka så väl härom som om mycket annat uppstodo mellan dessa båda utmärkte män, förlamade Commissionens verksamhet och fördröjde utgifvandet af någon ny del af dess arbeten. Först 1816 utkom derföre en ny proföfversättning af Nya Testamentet, väl icke i lika mån paraphrastisk som den förra, dock icke sådan, att den ansågs motsvara kyrkans behof och det religiösa

[1]) Utmärkelsen att blifva invald till en af de Aderton i Svenska Academien innebar ock om dessa öfversättningars stilistiska och esthetiska värde ett erkännande, som allmänt helsades med bifall, såsom mycket välförtjent.

Digitized by Google

sinnets fordringar. Då derefter bearbetning af Gamla Testamentets Skrifter företogs, blefvo meningsbrytningarne ännu skarpare och oaktadt Commissionen oafbrutet fortsatte sina arbeten, kunde ända till Tingstadii och Ödmanns nära samtidiga död intet deraf bringas till slut. En annan öfversättningsprincip hade ock under tiden, i samband med en ny väckelse af det religiösa lifvet, gjort sig gällande. I protestantismens moderland var den paraphraserande methoden längesedan utdömd, äfvensom till följd af de många mycket skiljaktiga moderna öfversättningensförsöken uppmärksamheten hade allt mera blifvit fästad vid Luthers öfversättning. Vid anställd jemförelse befanns denna i återgifvande af originalets anda och kraft ega, oaktadt partiella brister, stort och afgjordt företräde framför alla nyare. Theologer och exegeter af de mest motsatta riktningar, t. ex. den philosopherande Marheineke, den rationalistiske de Wette, den mystiske J. F. v. Meyer, förutan Schott, Stier, Harless, Tischendorf och många andra, hafva under de sista 50 åren enstämmigt och offentligt erkändt detta, hvarföre ock i det protestantiska Tyskland numera icke är fråga om nya bibelöfversättningar, utan om beriktigande af den äldre, af den som Luther gjort. En likartad öfvertygelse har ock i andra protestantiska länder blifvit uttalad under de sednare åren. Äfven i Sverige blef samma åsigt alltmera rådande, och i den år 1816 utgifna profföfversättningen af Nya Testamentet visa sig spår till inflytelsen deraf, i synnerhet i vissa af Nya Testamentets böcker. Ett försök — om ock icke tillfredsställande — att arbeta i denna riktning, eller åtminstone att i någon mån närma sig den, skedde medelst de profÖfversättningar af större delen af Gamla Testamentets böcker, hvilka utgåfvos från och med år 1834 af professoren Sjöbring och domprosten Thorsander. Då den förre aflidit och den sednare afsagt sig ledamotskapet i Commissionen, blef denna år 1841 reorganiserad. Frukten af de då utnämnde ledamöternas gemensamma arbete, hvarunder åsigterna allt mera efter den sistnämnda principen sammanjemkades, blef den profföfversättning af Nya Testamentet, som af trycket utkom år 1853. Deri att denna gynnsamt mottogs och exemplar deraf snart ej funnos qvar, gafs en uppmuntran åt Commissionen att efter ny sorgfällig revision utgifva denna profföfversättning i ny upplaga. Hufvudsakligen med afseende på denna vilje vi, på sätt ofvan nämndt är, söka här meddela en kritisk och och exegetisk redogörelse, hvilken genom ofvanstående historiska öfversigt blifvit inledd. För att få bestämda utgångspunkter må den för Kongl. Bibelcommissionen af Kongl. Maj:t den 18 Maj 1773 utfärdade Instructionen paragraphvis tagas till ledning och deraf införas och commenteras hvad om grunderna för öfversättningsarbetet deri förekommer.

Digitized by Google

1. §.

"Aldenstund Hufvud-ändamålet med detta arbete är, at uti Svenska Språket få en så ricktig öfversättning af den Heliga Skrift, som "i det nogaste är både til mening *och* uttryck *aldeles lika och* öfver- "ensstämmande *med det, som de af Guds Anda rörde Män verckeligen "hafva talat och skrifvit; Fördenskull tillhörer det de af Hans Kongl. "Maj:t til sådant vigtigt ärende utsedde Språk-vittre Mäns första om- "sorg, at vid hvarje Bok, som företages, för sig stadga Grund-Tex- "tens rätta läsning, på det at de, uti senare tider, då den Heliga Skrifts "Böcker uti Trycket utgofvos, genom hvarjehanda tillfälligheter, däruti "inkomne brister, måge på ricktige och aldeles osvikelige grunder varda "utrönte, och en til sin rätta lydelse återstäld Text följas. Uti hvilket "afseende ej mindre den uplysning nyttjas kan, som de med Ebräiskan "närskylde Språken gifva, än de uti Waltons Bibliis Polyglottis in- "förde äldre tolkningar; jämte andra Lärde Mäns, på fullgoda skäl, "i den delen gjorde anmärkningar, men förnämligast den berömde En- "gelsmannen Doctor Kennicotts Collation emellan et stort antal äldsta "handskrefne Exemplar af Gamla Testamentet, samt den Holländska "Joh. Jac. Wettsteins jämförelse af handskrefne Nya Testamentets "Böcker, tillika med Millii och Bengels critiske Arbeten; Dock at "Committerade icke binda sig til någons Auctorité, eller antaga några "vågsamma meningar in Philologicis, utan de aldratydeligaste och fa- "staste skäl."*

Första § i Instructionen afser sålunda textkritiken. Denna kan sägas hafva ännu legat i sin linda vid den tid, då Instructionen utgafs. Icke litet har sedermera blifvit häri åtgjordt — men resultatet deraf är, att, om än i den gamla texten (vanligen kallad: textus receptus) fel kunna hafva insmugit sig, så äro dock afvikelserna eller de s. k. lectiones variantes nästan öfverallt ännu opålitligare. Framför allt gäller detta om Gamla Testamentets text. Då instructionen utgafs, var den lärda verlden i stor spänning under afvaktan af den under många år med otrolig möda och betydliga kostnader gjorda samling af variantes lectiones, som finnes i den af D:r Kennicott 1776 och 1780 i två folioband utgifna upplaga af hebreiska bibeln. Man misstrodde den från årtusenden tillbaka genom Judarne till oss komna hebreiska texten, och hoppades, att textens rätta urgestalt skulle genom dessa varianter kunna återställas. Men sällan har väl något hopp blifvit så totalt bedraget. Ty hvad innehåller då denna variantsamling? "En oändlig mängd med skriffel, och ganska få brukbara läsarter"; enligt Eich-

Digitized by Google

horns ord [1]) hvilka kunna anses ganska riktigt uttrycka alla sakkunniges gemensamma tanka härom. Likaledes uttryckes den allmänna meningen rörande äktheten och trovärdigheten af Gamla Testamentets nuvarande text träffande med följande ord af den för skarpt kritiskt omdöme välbekante de Wette: "All vid collation af hebreiska handskrifter hittills använd flit har lärt oss, att i det hela framställa de alla samma text, nämligen den masorethiska. Samma text hafva redan de af de gamla öfversättarne, som noggrannast ansluta sig till originalet, haft liggande framför sig; och den har sedan den tiden undergått obetydlig förändring. Att denna text redan förut varit densamma, kan man med sannolikhet antaga på grund af Judarnes skrupulösa sorgfällighet. Men att i denna masorethiska text sjelfva urtexten är riktigt till oss fortplantad, ser man utaf de sorgfälligt bibehållna egendomligheterna hos de olika författarne och i de särskilda delar, hvaraf flera böcker äro sammansatte" [2]). Häri instämma alla vår tids critici, exegeter och commentatorer. Den vigtiga följden häraf blifver, att uti Gamla Testamentet måste hvarje trogen öfversättning noga ansluta sig till vår vanliga text, eller den s. k. masorethiska texten. Något, ehuru icke mycket, annorlunda är förhållandet med Nya Testamentets text. Denna har icke i äldre tider undergått en sådan kritisk behandling, som Gamla Testamentets text erhöll genom de s. k. Masoretherne; derföre finnas i den jemförelsevis både flera och vigtigare olika läsarter. Omkring 30,000 sådane [3]) skola förekomma i Millii stora edition af Nya Testamentet, af hvilka dock de allraflesta äro skriffel eller röra obetydligheter. Bengel classificerade och ordnade dem bättre, Wettstein granskade dem och ökade samlingen. Griesbach, Matthæi, Lachmann och Tischendorf hafva sedermera icke blott underkastat de äldsta och bästa handskrifterna en mycket noggrann pröfning och beredt en ansenlig tillökning i det kritiska materialet, utan ock hvardera, om än på olika sätt, bidragit att för dess behandling grundlägga vissa nu gällande principer. Emedlertid har alltmera visat sig, att ytterst få af dessa olikheter i läsart äro af någon vigt, och att äfven dessa få vigtigare äro merendels ganska osäkra och omtvistade. Tischendorf, den utmärktaste af samtida critici i hvad Nya Testamentets grundtext beträffar och som i mera än 20 år egnat ett herkuliskt arbete åt denna textkritik, har i de sju särskilda kritiska upplagor af Nya Testamentet på dess grundspråk,

---

[1]) Einleitung in das Alte Testament. Lpz. 1803. 2 B. s. 224.

[2]) Lehrbuch der hist. krit. Einleitung in die Bibel A. und N. Testam. 1 Th. § 97.

[3]) Enligt J. D. Michaëlis Einleitung in die göttl. Schriften des Neuen Bundes. Gött. 1788. 1 Th. s. 791.

Digitized by Google

hvilka han tid efter annan utgifvit, ofta ansett sig böra återtaga hvad han i en föregående ändrat [1]).

Till så säkra resultater har denna kritik icke hunnit, att den vågat alldeles utesluta något af de i kritiskt hänseende mest ifrågasatta ställen. Bland sådane ställen måste onekligen 1 Joh. 5: 7, 8 "tre äro de som vittna i himmelen" m. m. sättas i främsta rummet; men det finnes ingen nyare upplaga af Nya Testamentet, som ej upptager detta ställe, antingen i texten, om ock stundom med annan stil, eller ock i margen eller i undersatt not. Likaså finnes det ock ingen nyare öfversättning af Nya Testamentet, som ej innehåller detta ställe, om ock flere på ett eller annat sätt, vanligast med ett slags kritiskt tecken, tillkännagifva, att läsarten här är tvifvel underkastad [2]). Häri har således i den Svenska profölversättningen ingen förändring skett eller bordt ske. Ännu mindre har något dylikt kunnat ega rum t. ex. vid Joh. 5: 3, 4. 7: 53. 8: 1 ff. Marc. 16: 9 ff. Ap. G. 8: 37, eftersom på alla dessa ställen den vanliga läsarten har vida större handskrifts-auctoriteter, än vid det förstnämnda. För att visa huru tvifvelaktigt det är att i dylika fall följa äfven de nyaste och mest aktade critici, må ett exempel anföras utur Ap. G. 20: 28. De nyare critici upptaga här läsarten τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κυρίου i enlighet med de allraflesta äldre codices. Bland dessa är codex Vaticanus (den äldsta och bästa af alla intill sednare åren kända) den enda, som har läsarten: τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, hvilken dessutom finnes blott hos några få handskrifter från sednare tid. Man har derföre förklarat den förra läsarten hafva en vida öfvervägande auctoritet. Men nu upptäckes en ny codex (codex sinaiticus), äldre och vigtigare än någon annan, troligen till och med äldre än codex vaticanus, och i codex sinaiticus läses på det stället τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Då sålunda båda de allraäldste och allravigtigaste handskrifterna befinnas öfverensstämma i den läsart, som i vår äldre svenska öfversättning finnes uttryckt, så är väl denna i detta fall tillräckligt skyddad mot hvarje hyperkritiskt nyhetsbegär. Ungefär dylikt är förhållandet med 1 Tim. 1: 4. Upp. 13: 10 och många andra ställen. Dock torde vi mindre behöfva omnämna, hvarföre man i sednast utgifna proföfversättning nära nog öfverallt följt den läsart, som i vår äldre öfversättning finnes uttryckt, än hvarföre man på några ställen gifvit företrädet åt en annan. Ändringarne i detta hänseende äro få, och i flesta fall föga i ögonen fallande, t. ex. att man i 2 Tim. 3: 16 borttagit conjunctionen: ty, som i grundtexten icke har något motsvarande, eller att i Matth. 9: 5, 24 ett: ty, blifvit insatt i öfversättningen, eftersom det så står i originaltexten, eller att i Upp. 1: 8 blifvit efter ordet: "Herren", insatt ordet: "Gud", i samma Cap. v. 11 ordet: "sju", framför: "församlingar", eller i 1 Pet. 2: 2 orden: "till salighet", efter alla de äldsta och

---

[1]) Efter noggrann pröfning driste vi försäkra att Tischendorf härvid handlat med berömvärd samvetsgrannhet, icke med tadelvärdt vankelmod, såsom hans vedersakare påstått, sednast Reuss i dess Geschichte der Heiligen Schriften Neuen Testaments. Braunschw. 1860, s. 407.

[2]) Påståendet: ingen nyare upplaga eller öfversättning, kan visserligen synas vågadt, då vi omöjligen kunnat granska alla dylika; men då vi försäkra, att vi haft tillfälle att se de vigtigaste bland de nyare, hvilka för en sådan ändring skulle kunna misstänkas, tro vi oss i ofvanstående ord icke hafva sagt för mycket. Skulle något enstaka exempel på motsatsen möjligen kunna uppspåras, så vore det ett undantag, som ingalunda upphäfver regeln.

Digitized by Google

bästa handskrifter, o. s. v. Der sålunda nästan omärkligt en rättelse kunnat ske, har den blifvit gjord. Vigtigare kan synas, att i Rom. 12: 11 framför läsarten *τῷ καιρῷ δουλεύοντες* (G. Ö. [1]) skicker eder efter tiden) företräde blifvit gifvet åt *τῷ κυρίῳ δουλεύοντες* (P.Ö. tjener Herran). Den sistnämnda har för sig icke blott de äldsta och bästa handskrifterna, utan är ock den enda, som rätt passar i sammanhanget, och erkännes numera *allmänt* såsom enda rätta läsarten. Till följd häraf har ock det i G. Ö. anförda parallelstället Eph. 5: 16 icke kunnat här qvarstå. — I Eph. 3: 9 har läsarten *οἰκονομία* blifvit följd, eftersom den andra *κοινωνία* (G. Ö. delaktighet) här endast i några få yngre handskrifter förekommer, hvaremot *alla* de äldsta och bästa hafva den förra. — 2 Tim. 4: 14 *ἀποδώσει* med stöd af de äldsta bästa codices. — Af samma skäl 1 Pet. 3: 8 *ταπεινόφρονες*, Jud. v. 25 tillägget: före all tid, Upp. 15: 3 *ὁ βασιλεὺς τῶν ἐθνῶν*, i st. f. *ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων*, 18: 8, dömt hafver, i st. f. det i G. Ö. förekommande: döma skall: hvilket säkerligen blifvit infördt efter versio vulgata, som i de vanliga upplagorna här har: judicabit, en futuriform, som troligen uppkommit genom skriffel, emedan de äldste och bäste handskrifterna af Vulgata hafva judicavit, och Gr. T. har *ὁ κρίνας* efter alla de äldsta bästa handskrifterna, med varianten *ὁ κρίνων* blott i några från sednare tid och derföre mindre betydande; men det finnes icke spår till någon läsart, som haft futurum. Dessa exempel må här vara nog, för att visa, huru K. Bibelcommissionen med all sorgfällighet och betänksamhet sökt ställa sig föreskriften i Instructionens 1 § till efterrättelse, och att, om än textkritiken föranledt få och föga märkbara afvikelser från den äldre Svenska öfversättningen, likväl under arbetets fortgång hvarje ställe blifvit underkastadt ett sådant kritiskt skärskådande.

2 §.

"1 Moment: *Vid sjelfva öfversättningen blir en Hufvud-Regel för "committerade at* följa *Textens* innehåll och rätta ordaförstånd, och det "genom Svenska ordalag af lika betydelse, uti en ren och otvungen me-"ning uttrycka: *Börandes väl å ena sidan Grundspråkets egna vigt och "eftertryck noga bevaras, men å andra sidan lika sorgfälligt undvikas en "så* bokstaflig tolkning, *hvarigenom Svenska Språket til sin rätta art "och lynne, ej mindre än sjelfva meningen, til sin tydelighet kunde "komma att lida*".

"2 Moment: *Enär derföre uti Grundspråket några talesätt, eller "såkallade Idiotismer möta, hvilkas bokstafveliga öfversättning skulle "medföra någon sällsamhet och obegripelig mörkhet, böra sådana ställen "till sin rätta kraft och mening, med andra ord (circumloquendo) ut-"föras, och det så tydeligen och kort, att styrkan och energien af det "Bibliska talesättet icke förloras*".

---

[1]) För korthetens skull begagnas i det följande några förkortningar, såsom G. Ö. (den gamla Svenska öfversättningen); P.Ö. (proföfversättningen, hvarvid denna signatur, då den står utan tillägg, afser den 1861 utgifna upplagan, hvaremot, då de äldre bearbetningarne af Proföfversättningen citeras, tillägges årtalet på upplagorna, således antingen 1780 eller 1816 eller 1853); Gr. T. (grekiska texten).

Digitized by Google

"3 Moment: *Enär åter sådane ord och Phraser förekomma, som "hafva flera vanliga bemärkelser, bör den rätta på det stället, den må "antingen vara en Significatio propria et Physica eller Figurata och "Rhetorica, af sjelfva Contexten och sammanhanget sorgfälligt utletas: "hvarvid, såsom under hela Arbetet, Analogia fidei et Scripturæ bör "vara Committerades Ledstjerna, til undvikande af alla ord och menin-"gar, som äro tvätydige eller kunna dragas til någon inbillad gensago "emot vår rena Läras uti GUDS heliga ord grundade Hufvud-San-"ningar, eller andra rum i den Heliga Skrift".*

"4 Moment: *Och vidkommande de så kallade ἅπαξ λεγόμενα uti "Ebræiskan, eller de ord, som på et enda ställe förefalla; så bör deras "rätta betydelse utrönas af Linguis Cognatis, såsom det Arabiska, Sy-"riska och Chaldæiska, samt de uti Nya Testamentet befinteliga, utaf "jemnförelse med Versione Septuaginta Virali och flera goda Grækiska "auctorer".*

"5 Moment: *Hvad för öfrigt angår sådana ord uti Grund-Texten, "som hafva afseende på några* Österländska *Antiquiteter och* gamla "häfder, *eller vissa därstädes öfliga Bruk och Sedvänjor (ritus), så måge "de väl efter Bokstafven öfversättas, men därjämte genom en Nota efter "Capitlet förklaras".*

De föreskrifter, som här i de tre första momenterna gifvas, kunna visserligen anses vara in thesi riktiga, men allt beror här på användningen in praxi. Lättast torde detta falla i ögonen, om man med grundtexten, med den gamla öfversättningen, och med hvarandra jemförer de särskilda proföfversättningarna. Så t. ex. Matth. 4: 4. Gr. T. *Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐν παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.* G. Ö.: "Menniskan lefver icke allenast vid bröd, utan af hvart och ett ord, som går af Guds mun". P.Ö. 1780: "Menniskan lefver icke allenast af bröd, utan af hvad hälst, som Gud förordnat". P.Ö. 1816: "Menniskan lefver icke allenast af bröd, utan af hvart och ett bud, som går af Guds mun". P.Ö. 1853 och 1861: "Menniskan lefver icke allenast af bröd, utan af hvart och ett ord, som går af Guds mun". — Rom. 8: 3. 4. Gr. T. *Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί· ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα.* G. Ö.: "Ty thet lagen icke kunde åstad komma, i thet hon vardt försvagad af kötet, thet gjorde Gud, sändandes sin Son i syndelig köts liknelse, och fördömde syndena i kötet genom synd: På thet, then rättfärdighet som lagen äskar, skulle varda fullbordad i oss, som icke vandrom efter kötet, utan efter

Digitized by Google

Andan". P.Ő. 1780: "Ty tå lagen, så vida hon var kraftlös blefven genom köttet, ej kunde thetta åstadkomma, sände Gud sin Son i en syndig människas liknelse för syndenes skull, och uti Hans mandom straffade synden. På thet lagen måtte fulleligen få, hvad hon kräfver af oss, tå vi vandre, icke efter köttet, utan efter andan". P.Ö. 1816: "Ty hvad lagen icke kunde åstadkomma, emedan hon mindre förmådde än de köttsliga begären, det gjorde Gud, då Han sände sin Son i en syndig menniskas skepelse, till ett syndoffer och förstörde synden i köttet, på det att lagens bud må fullgöras af oss, som icke vandre efter köttet, utan efter Andan". P.Ő. 1853 och 1861: "Ty det som lagen icke kunde åstadkomma, i det den vardt försvagad genom köttet, det gjorde Gud, sändande sin Son i syndeligt kötts liknelse, och för syndens skull, och fördömde synden i köttet: På det den rättfärdighet, som lagen äskar, skulle varda fullbordad i oss, som icke vandre efter köttet, utan efter Andan". — 2 Cor. 4: 6, 7. Gr. T. *Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν.* G. Ö.: "Ty Gud är then som böd ljuset utu mörkret lysa, och lyste uti vår hjerta, at igenom oss måtte uplysning ske af Guds klarhets kundskap, i Jesu Christi ansikte. Men vi hafve thessa håfvor uti lerkar, på thet at then stora kraften skal vara af Gudi, och icke af oss". P.Ő. 1780: "Ty Gud, som befallte ljus framlysa utur mörkret, hafver ock låtet ljus uppgå i mitt hjerta, till att i Jesu Christi åsyn upplysa andra, med then härliga Guds kunskap. Men thenna skatt bär jag uti lerkäril, på thet jag må erkänna, att thess förträffeliga kraft kommer af Gud, och icke af mig". P.Ö. 1816: "Ty Gud, som böd ljus framlysa utur mörkret, hafver låtit ljus uppgå i vårt hjerta, att vi skole i sin klarhet framställa den härliga kunskapen om Gud, som i Jesus Christus tydligen uppenbarad är. Men denna skatt hafve vi uti lerkäril, på det att den förträffliga kraften må härledas ifrån Gud, och icke ifrån oss". P.Ő. 1853 och 1861: "Ty Gud, som böd ljuset utur mörkret lysa, är den som lyste uti våra hjertan, till upplysning af Guds klarhets kunskap i Jesu Christi ansigte. Men vi hafve dessa håfvor uti lerkäril, på det att den öfversvinneliga kraften må vara Guds, och icke af oss". Dessa profstycken må här göra tillfyllest, i synnerhet som ett eller annat hithörande kommer att i det följande anföras. Den skiljaktiga uppfattningen af de gifna föreskrifterna faller lätt i ögonen. Hvilkendera uppfattningen är den rätta? Frågan kan betraktas från flera synpunkter. Vi begynne med den, som sjelfva Instructionen främst framhåller. Det

Digitized by Google

heter der i 1 § 1 punkten, att öfversättningen bör vara "både till *mening* och *uttryck* alldeles lika och *öfverensstämmande* med det, som de af Guds Anda rörde Män verkligen hafva talat och skrifvit". Trohet eller likstämmighet med originaltexten är således härvid den främsta fordran, under hvilken alla andra måste subordinera. Denna trohet känner blott en enda begränsning, nämligen språkbruket eller egenheterna i det språk, till hvilket öfversättningen sker. Fullkomligt ordagrann kan derföre öfversättningen icke blifva, ty språkbruket får icke våldföras. Den 2 § 1 och 2 mom. samt till någon del äfven 3 mom. åsyfta att uppställa reglor i detta hänseende, hvilka dock måste anses subordinera under den hufvudsakligaste, som på sätt ofvan nämndt är, blifvit gifven i början af 1 §. En följd af denna hufvudregel är, att grundtexten måste på det noggrannaste följas, så att intet tages derifrån och intet lägges dertill. Der den är dunkel eller flertydig, må icke menniskomeningar inblandas, för att derigenom göra den lättfattligare och läsbarare. Sådant vore att lägga något dertill. Så ock må innehållet icke genom slafvisk ordagrannhet i öfversättningen göras dunklare, än det är i originalet. Sådant vore att taga något derifrån. Instructionen angifver tydligt, att grunden för den ofvan anförda främsta öfversättningsregeln är vördnaden för Bibeln såsom Guds eget Ord. Denna vördnad måste fordra, att Guds Ord framlägges *rent* och oförändradt, utan inblandande af menniskomeningar rörande dess utläggning och förklaring. — En annan synpunkt, från hvilken denna fråga kan betraktas, är afseendet på kyrkans behof. Svaret utfaller då alldeles enahanda. Kyrkan måste till sitt bruk och för sitt behof fordra en öfversättning, som i möjligaste måtto motsvarar originaltexten och som kan såsom, om ock aldrig fullkomligen, ersättande denna text, lemnas i deras hand, som icke äro i stånd att läsa den heliga Skrift på dess originalspråk. En *trogen*, d. ä. en så vidt ske kan med originalet till alla delar öfverensstämmande, öfversättning är derföre ett oafvisligt behof för kyrkan, framför allt för en protestantisk kyrka, som sjelf helt och hållet grundar sig på Bibelordet. Derföre måste kyrkan ock uppställa en strängt fattad och bestämdt uttryckt åtskilnad mellan bibelöfversättning och bibelutläggning eller bibelförklaring. Dylika utläggningar eller förklaringar äro visserligen mycket behöfliga, men de må aldrig utgifva sig för annat, än hvad de i sjelfva verket äro, nämligen enskilde skriftforskares vittnesbörd huru de uppfattat Skriftens innehåll och anse detta böra förklaras. Sjelfva öfversättningen må derföre aldrig med sådane förklaringar förvexlas eller sammanblandas. Så sker dock, då öfversättningen, för vinnande af hvad man anser bereda större lättfattlighet, göres omskrifvande eller paraphraserande, hvarvid ock origi-

Digitized by Google

nalets höghet, djup och kraft måste lida. Nekas må icke, att Instructionen härom yttrar sig med en viss obestämdhet, ehuru visserligen den lätt kan så tolkas, att meningen af föreskrifterna blifver hvad den bör vara. — Hvad i 3 mom. förekommer om analogia fidei et scripturæ synes vid nästa § lämpligast kunna afhandlas. — Likaså uppskjute vi att tala om hvad i 4 mom. omnämnes, och skola vid 4 § upptaga detta i sammanhang med öfriga till philologien hörande ämnen. — Beträffande slutligen det 5 mom. må i korthet anmärkas, att noter af der omnämnda art icke finnas i den första Proföfversättningen (den från 1774 till 1793 utgifna) [1]), men väl, åtminstone i någon mån, förekomma dylika bland de många noter af allehanda slag, hvilka blifvit införda i den 1816 utgifna Proföfversättningen af Nya Testamentet, och hvilka noter härleda sig från den då inom Commissionen utkämpade striden om ordagrann eller paraphraserande method, samt innebära en concession åt den sednare eller en liten ersättning för vägrandet att genom omskrifningar intaga förklaringarna i sjelfva texten. Uti den åren 1853 och 1861 utgifna Proföfversättningen finnas inga sådane noter, både derföre, att icke genom uppgörandet af dylika sjelfva öfversättningsarbetet skulle fördröjas, och ännu mera derföre, att sådane ansågos mera tillhöra en bibelutläggning än en bibelöfversättning.

3 §.

"1 Moment: *Uti verkställandet af ofvan beskrefne Hufvud-ändamål,* "*nemligen, at til ord och mening rätteligen uttrycka Grund-Texten,* "*böra Committerade hafva en* noga och granlaga agtning på Svenska "Språkets renhet, *så at dess naturliga lynne, manlighet och värdighet* "*i Stilen, både til orda-val, Numer och meningarnes okonstlade samt* "*naturliga Construction, öfver alt nyttjas*".

"2 Moment: *Och ehuru de tillika böra hafva til ögnamärke, at* i "det mästa, som görligit är, och så vidt som den Svenska gamla *Version* icke går ifrån *Sensu litterali* uti *Texten*, den samma behålla: *Altid, nemligen, hvarest ord och Constructioner med det nu* "*brukeliga Svenska Språkets mund-art och mera höfsade skick äro en*"*lige, då sådane ord i den gamla Versionen icke måga med några nya* "*eller Synonyme ombytas, eller Constructionen i oträngt Mål, hvarest* "*Textens mening icke lider, förändras; så böra dock alla sådane där-*

[1]) Allt sådant ämnade man då spara, till dess öfversättningen, såsom man då trodde snart skola ske, blefve antagen och sanctionerad, då man ämnade utarbeta sådane noter på samma gång som de i 8 § nämnda Summarier och Företal, samt i en ny upplaga, tryckt i likhet med stora Kyrkobibeln, utgifva detta allt jemte den nya öfversättningen.

Digitized by Google

"städes förekommande ord och tale-sätt, som antingen äro nu alldeles "komne utur bruk, eller til någon viss Landsorts Dialect höra, alle-"städes utgå; därest icke Usus Biblicus gjordt dem dess mer antage-"lige".

"3 Moment: *Men hvad ordens ändelser och Grammaticaliska böjel-"ser vidkommer, så böra de med varsamhet vidröras, såsom antagne "uti Svenska Liturgiska Böcker och andra andeliga Skrifter, samt uti "Allmänhetens minne".*

"4 Moment: *Namnen på Personer, orter och Rum böra behållas "i samma Numero och Casu, som de uti den nu varande Svenska Kyrko-"Bibel finnas".*

Under medgifvande, att hvad här i första mom. säges om språkrenhet, är en ovilkorlig fordran, som vid hvarje skriftställareverksamhet bör iakttagas, anse vi dock denna fordran böra vid fråga om bibelöfversättning på ett särskildt sätt uppfattas och fullgöras. En bibelöfversättning bör nämligen ske icke egentligen med afseende på det i vanligt tal och skrift förekommande språket, utan med afseende på kyrkospråket, såsom detta utur bibelspråket, d. ä. utur den äldre bibelöfversättningen, uppväxt och utbildat sig. Kyrkospråket förhåller sig till bibelspråket, ungefär såsom språkbruket hos de grekiske kyrkofäderne till språkbruket i Nya Testamentets grekiska text, bibelspråket åter till det i vanligt tal och skrift förekommande språket, ungefär såsom den nämnda grekiska texten förhåller sig till profangrekiskan. Härom mera i anmärkningarne till nästföljande §. Hvad vi här hafve att bemärka, är följande. Bibelspråket, och dess dotter Kyrkospråket, är trons tungomål, derföre ock ofta för den icke troende ett hårdt tal, något främmande och obegripligt; sådane uttryck, som t. ex. "äta Menniskones Sons kött och dricka Hans blod" — "att varda född af vatten och Anda" — "bestänkte i hjertat ifrån ett ondt samvete", m. m. kunna derföre icke af blotta förståndet eller den esthetiska skönhetskänslan pröfvas, utan de måste andeligen dömas. Härtill fordras en genom Guds Anda förmedelst Skriften vunnen andelig upplysning och erfarenhet af Skriftens gudomliga sanningar, en fordran, lika enkel, som den, att hvarje öfversättare måste förstå innehållet af den skrift, han företager sig att öfversätta. Häraf följer ock, att den som öfversätter Bibeln icke får med samma frihet, som en vanlig öfversättare, återgifva sitt original, ty hvarje mensklig skrift har en ändlig och inskränkt betydelse, den gudomliga Skriften deremot en oändlig och omätlig. — En annan följd häraf är derföre ock, att den äfven i våra dagar stundom af de s. k. bildade uppställda fordran, att en öfversättning af Skriften, för att ega full språkrenhet, bör göras lättfattlig och sådan att

Digitized by Google

den icke någorstädes stöter deras förfinade skönhetskänsla, icke kan efterkommas, utan måste bestämdt afvisas. — En tredje och ännu vigtigare följd af det ofvan sagda är den stora vigt, som den i föregående § af Instructionen omnämnda analogia fidei et scripturæ har vid all öfversättning och utläggning af den heliga Skrift. Näppeligen har någon så som Luther erfarit och bevisat detta. Må hans egen sjelfbekännelse anföras till vittnesbörd om det andeliga sinne och den stora samvetsgrannhet, hvarmed han företog sin bibelöfversättning och fortfor under hela sin lefnad att förbättra den. "Det kan jag", skrifver han, "med godt samvete säga, att jag i min bibelöfversättning bevisat högsta trohet och flit, och aldrig haft någon falsk tanke; ty ingen penning har jag för den tagit eller sökt eller dermed vunnit; så har jag deri ej menat min ära, det vet Gud min Herre; utan har jag gjort det till de kära christnas tjenst och till Dens ära, som sitter der uppe, som alla stunder gör mig så mycket godt, att, om jag öfversatte tusende gånger så mycket och flitigt, jag ändock icke hade förtjent att lefva en timma eller att hafva ett friskt öga. Det är allt Hans nåd och barmhertighet, hvad jag är och hafver; ja det är allt för Hans blod och svett, derföre skall det ock (vill Gud) allt Honom till ära tjena, med glädje och af hjertat" [1]. Han egde väl icke de philologiska insigter och hjelpmedel, som vår tid i rikt mått erbjuder, men han egde hvad som betyder mera än till och med dessa, så vigtiga de för all skrifttolkning äro: han hade till utomordentlig grad i sitt trosmedvetande upptagit och med sig införlifvat Skriftens djupa, rika innehåll, den himmelska sanning, det andeliga lif, den heliga kraft, som genomströmmar Skriften och förmedelst den genom Guds Heliga Anda utgjutes i troende hjertan. En beundransvärd både djup insigt och omfattande öfverblick hade han härigenom vunnit. Icke blott bibelordet i dess helhet, dess historiska, dogmatiska och praktiska enhet och sammanhang, utan ock den i Ordet framstående progressiva utvecklingen af den gudomliga uppenbarelsen i dess på hvarandra följande momenter, de särskilda författarnes egendomligheter, nämligen det för hvar och en af dem egna i närmaste syftemål, särskild uppfattning, olika tankegång och stil, — allt detta stod i hvarje stund klart för hans inre blick, så att han hvarken, såsom icke få bland de skrifttolkare som närmast efterträdde honom, för bevarande af enheten misskände mångfalden och skiljaktigheterna, icke heller såsom förhållandet är med många af vår tids exegeter, vid betraktandet af särskildheterna förbisåg den stora, hela Skriften omslutande och alla dess delar till ett underbart, organiskt helt förbindande

[1] Luthers Werke. Walchs Uppl Th. 21, s. 322.

Digitized by Google

enheten. Just härigenom var han så utmärkt väl qualificerad till bibelöfversättare. Derföre, hvad med analogia fidei et scripturæ förstås och huru vigtig denna är, lärer man sig mycket väl fatta, då man betraktar hans öfversättning. Det är förunderligt, huru han mycket ofta, i synnerhet uti Nya Testamentet, nästan genom divination träffade det rätta både i tankan och uttrycket, samt förstod att lämpa sin öfversättning efter de särskilda författarnes stilistiska egenheter. Detta har man ock på sätt ofvan nämndt är, i senare tider allmänt erkänt i Tyskland. Till och med vid de misstag, han begick, framlyser detta. Så t. ex. vid det svårtydda och omtvistade stället Jac. 4: 5, der Luthers öfversättning på philologiska skäl måste förklaras oriktig, och hvarom mera nedanföre. Mycket talar man visserligen om Luthers höga genialitet, äfvensom om hans utomordentliga makt öfver sitt modersmål, och med rätta prisar man honom i båda dessa hänseenden; men svårligen kan betviflas, att bådadera dessa utmärktheter hos den store mannen funno, om icke sin grund, dock sin utveckling till allt större klarhet, djup och kraft, i det mäktiga trosmedvetande, som utgjorde hans andeliga lifs innersta lifsprincip. Detta lyftade alltjemt hans tanke mot höjden på osynliga vingar, man må kalla den snillets eller ingifvelsens; deraf fick han den djupt inträngande inblicken, den allsidigt kringskådande öfverblicken; deraf den ordets makt, som förmådde att finna det rätta och kraftigt träffande uttrycket, i enlighet med den gamla satsen: rem bene provisam verba non invita sequuntur. Vår svenska kyrkas reformatorer egde väl icke Luthers väldiga ande, men en flägt deraf förnimmes dock äfven hos dem och i deras bibelöfversättning. Dessutom hade de ock Luthers version sig till ledning och begagnade den till det mesta, ehuru de icke slafviskt eller uteslutande följde den. De kunna anses hafva, främst genom sin bibelöfversättning, skapat (d. ä. gifvit grundtypen och grundcharakteren åt) vårt kyrkospråk. Detta i likhet med hvarje annat språk, fortgår i sin utveckling på organisk väg oafbrutet och nära nog omedvetet, endast vid jemförelsen mellan åtskilda tidrymder tydligen förnimbart. Förbättring eller revision af vår bibelöfversättning åsyftar i detta hänseende ett öfverflyttande af den förhandenvarande öfversättningen från den form af kyrkospråket, som vid första utgifvandet af densamma bildade sig, till den form deraf, som förmedelst den under tidernas lopp fortgående organiska utvecklingen är i det närvarande tidsmomentet den rådande. Vill man härvid gå längre, och vill man söka bilda ett nytt kyrkospråk eller i högre mån, än dess nuvarande utvecklingsgrad angifver, ombilda eller förändra det (ett fel, hvilket vi tro oss finna i de 1780 och 1816 utgifna Profföfversättningarna af Nya Testamentet), så råkar man i strid med det religiösa

Digitized by Google

medvetandet inom kyrkan, hvilket är en så utomordentligen stark kraft, att hvarje försök, som löper i motsatt riktning mot detta, måste varda till intet. Lika litet, som man skulle kunna påtruga en nation ett nytt språk, eller förmå folket i ett särskildt landskap att på en gång ändra sin provinsdialekt, lika litet, ja väl ännu mindre, låter det sig göra att på en gång ombilda det tungomål, hvari tron och troslifvet i kyrkan finner för sig ett adequat uttryck. Att akta på detta tungomål och söka sorgfälligt följa det, har man vid den senaste Proföfversättningens bearbetande ansett för en dyr pligt och vigtig regel. Härmed har man ingalunda kommit i strid med den Kongl. Instructionen, som så väl i 2 § (särdeles 3 mom.) som i 3 § (jfr 2 ff. mom.) gifver temligen tydliga anvisningar i denna syftning. — Ännu en följd af det ofvanstående är att fråga näppeligen torde böra blifva om påbjudande eller sanctionerande af en sådan Bibelöfversättning, som icke utgifver sig vara en ny, utan blott en revision af den förutvarande. I sjelfva verket är den en och samma öfversättning, och det må bero af det erkännande förbättringarne i redaktionen kunna erhålla, huruvida den nya formen kan tillvinna sig ett allt allmännare begagnande, och sålunda småningom träda i stället för den gamla, hvilken ingen må vara förment att föredraga, om honom så behagar. Härigenom skall oro och strid inom kyrkan förekommas, som annars vida lättare kunde uppstå rörande ny Bibelöfversättning, än de strider rörande ny Kyrkohandbok och ny Cateches, hvarom vår tid haft en sorglig erfarenhet.

Hvad dernäst beträffar 2 mom. i den nu ifrågavarande § af den Kongl. Instructionen, har visserligen, såsom ofvan nämndt är, det varit en af hufvudprinciperna vid redigerandet af den senast utgifna proföfversättningen, att så vidt ske kunnat bibehålla den äldre öfversättningen och deri icke göra några förändringar, som icke af behofvet tydligen påkallas: men i ett hänseende torde dock en anmärkning mot Committerades förfarande komma att göras och en förklaring å deras sida finnas behöflig. Denna rörer de ändringar, som skett för att vid parallelställen införa i öfversättningen samma likhet i uttryck, som finnes i originaltexten. Bekant är att i Evangelierna, synnerligen i de tre första, förekommer ofta en ordagrann likstämmighet vid anförande af Frälsarens ord eller händelser utur Hans lefnad, stundom ock att, der ordagrann likhet råder i det hela, smärre skiljaktigheter i särskilda ord och uttryck förefinnas. De som redigerat den gamla öfversättningen hafva alldeles icke fästat uppmärksamheten härvid, utan varierat uttrycken troligen helt afsigtslöst och endast derföre, att måhända, såsom man af flera anledningar kan förmoda, olika öfversättare bearbetat de särskilda böckerna utan att conferera med hvarandra eller

Digitized by Google

sammanjemka till enhet sina öfversättningar. I enlighet med hvad i många både äldre (t. ex. den Engelska) och framför allt nyare bibelöfversättningar blifvit iakttaget, hafva derföre Committerade, vid redigerandet af den senast utgifna Proföfversättningen, ansett så väl texttroheten som ock vördnaden för Frälsarens egna ord och för den heliga historien fordra, att öfversättningen vid sådane parallela ställen bringas till alldeles dylik likformighet, som den hvilken finnes i originaltexten. Detta har man sökt bereda på det sätt, att man jemfört lydelsen af de hvarandra motsvarande ställena både i grundtexten och i den äldre öfversättningen, samt bland de olika ordalag, hvarpå i den sistnämnda dylika ställen blifvit återgifna, valt just dem, som synts närmast motsvara uttrycken i grundtexten, hvarefter allestädes, der i grekiska texten samma sak med samma ord förekommer, den ock blifvit i öfversättningen med enahanda ordalag återgifven, och der likformighet finnes i det hela, men förenad med smärre skiljaktigheter, man äfven, så vidt ske kunnat, sökt uttrycka dessa. Af detta skäl har i synnerhet i Evangelierna en mängd smärre ändringar skett, hvilka af bibelläsare i allmänhet föga eller icke skola bemärkas, och måhända, flyktigt eller enstaka betraktade, kunna synas mindre behöfliga, men visst icke må anses ovigtiga. I de förra Proföfversättningarne har likasom i den äldre öfversättningen föga eller intet afseende blifvit härpå fästadt, men vid redigerandet af den år 1853 tryckta Proföfversättningen tillämpades ofvan angifna grundsats, som uti den nyligen utgifna upplagan blifvit ännu noggrannare genomförd.

Då det skulle leda till allt för stor vidlöftighet att anföra alla hithörande ställen, må exempelvis endast följande nämnas. 1) I anseende till ordagrann likhet vid ställen, som helt och hållet äro parallela. Matth. 8: 10 (jfr Luc. 7: 9 *τοσαύτην πίστιν*). G. Ö. i Luc. l. c. uttrycker närmare den egentliga betydelsen af ordet *τοσοῦτος* och har derföre äfven i Matth. l. c. blifvit upptagen. — Dersammastädes v. 31 (jfr Marc. 5: 13. Luc. 8: 32). — Matth. 9: 21, 22 (jfr Marc. 5: 28, 34. Luc. 8: 48); här och på andra ställen, der G. Ö. har olika uttryck, har man trott sig böra göra en bestämd åtskillnad mellan *σώζειν* då det nyttjas om lekamlig helbregdagörelse, t. ex. Marc. 5: 23. 6: 56. Luc. 8: 36. Joh. 11: 12. o. s. v. och det djupt innehållsrika: *ἡ πίστις σου σέσωκέ σε* (jfr äfven Marc. 10: 52. Luc. 7: 50 17: 19. 18: 42. der G. Ö. allestädes, med undantag blott af Matth. 9: 22, har ordet: frälst, hvilket visserligen på alla dessa ställen är det rätta). — Matth. 6: 26 (jfr 10: 31. 12: 12. Luc. 12: 7, 24). — Matth. 15: 38 (jfr 14 21. jfr ock Marc. 6: 44. 8: 9). — Matth. 22: 23. (jfr Marc. 12: 18. Luc. 20: 27). — Matth. 23: 13, 14, 15, 16, 23, 25, 27, 29. (jfr Luc. 11: 42, 43, 44, 47, 52. jfr ock Luc. 6: 24, 25 m. fl. st.) — Matth. 25: 22 (jfr v. 20). — Matth. 26: 31. (jfr Marc. 14: 27). — Marc. 4: 1 (jfr Matth. 13: 1, 2). — Marc. 7: 8 (jfr Matth. 23: 23.) — Marc. 8: 32 (jfr Matth. 16: 22). — Marc. 9: 45, 47 (jfr v. 43. Matth. 18: 8, 9). — Marc. 10: 47 (jfr. v. 48. Matth. 22: 30. Luc. 18: 38). — Marc. 11: 1. (jfr Matth. 21: 1. Luc. 19: 29). — Luc. 17: 3, 4. (jfr Matth. 18: 15, 21). — Joh.

Digitized by Google

7: 30, 44. (jfr Matth. 26: 50. Marc. 14: 46. Luc. 20: 19. 21: 12. Ap. G. 4: 3. 5: 18. 21: 27). — Joh. 18: 39. (jfr Marc. 15: 9). — Ap. G. 11: 29. (jfr 12: 25). — Ebr. 11: 12. (jfr Rom. 4: 18). — Dersammastädes v. 39. (jfr Ebr. 10: 36). — Ebr. 12: 7. (*ἀπεδοκιμάσθη* jfr Luc. 9: 22 &c). — Upp. 1: 8. 4: 8. 11: 17 19: 6, 15 *ὁ παντοκράτωρ* jfr 2 Cor. 6: 18. Upp. 15: 3. 16: 7, 14. 21: 22) Hit höra ock sådane smärre correctioner som skett för parallelism i uttryck vid Matth. 23: 27. *ἔξωθεν* — *ἔσωθεν* jfr. följ. vers m. m.) Joh. 11: 44. (*δεδεμένος* — — *περιεδέδετο*), o. s. v.
2) Såsom några exempel åter på iakttagne smärre olikheter vid sådane parallelställen eller paralleluttryck må anföras Luc. 9: 5. *ἐπ' αὐτούς* (jfr Marc. 6: 11. *αὐτοῖς*), Luc. 9: 45 *ἠγνόουν* — — *ἵνα μὴ αἴσθωνται*). — Ap. G. 6: 1. 9: 29 (*οἱ Ἑλληνισταί* till skillnad från *οἱ Ἕλληνες* Ap. G. 11: 20. 14: 1. m. fl. st.) — Matth. 10: 19. (jfr Luc. 12: 12). — Matth. 13: 7. (jfr v. 5, 6. Marc. 4: 5 ff. — Marc. 4: 8, 20. (jfr v. 5). — Ebr. 9: 23, 24. (*ὑποδείγματα* — *ἀντίτυπα*). — Ebr. 10: 17 (jfr 8: 12) m. m.

Committerade skulle ingalunda kunna anses hafva omsorgsfullt och samvetsgrannt fullgjort sitt vigtiga uppdrag, om de icke fästat synnerlig uppmärksamhet på tidens kraf af ordagrann tolkning vid återgifvande af det i sig sjelf så vigtiga och i nuvarande religiösa strider så djupt ingripande stället Matth. 28: 19, 20. "Går ut i hela verlden" m. m. Vid utgifvandet af den första upplagan, den af år 1853, lät man visserligen den äldre öfversättningen qvarstå oförändrad på detta ställe, eftersom detsamma i vår kyrkas liturgi och undervisningsskrifter så ofta förekommer, och alltid anföres just i den ordalydelse, som det från ålder haft och ännu har i vår Bibel. Men så angeläget än må vara att på sådant fästa tillbörlig vigt, så har dock äfven denna betänklighet mot all förändring måst vika för de ännu större svårigheter, som numera och just till följd af analogia fidei et scripturæ möta vid bibehållandet af den äldre tolkningen.

I philologiskt hänseende kan främst anmärkas mot den äldre öfversättningen af detta ställe, att den är hållen i alltför allmänna och obestämda ordalag, då den icke allenast öfversätter *μαθητεύειν* och *διδάσκειν* med ett och samma ord (*lära*), utan ock med förbiseende af periodbyggnaden gör satsens senare afdelning till *coordinerad* med den förra, då deremot participialconstructionen i *βαπτίζοντες* och *διδάσκοντες* utvisar, att denna senare del är *subordinerad* under den förra. Betrakte vi stället närmare, så finne vi, att ordet *μαθητεύειν* i profangrekiskan förekommer sällan och endast hos senare författare, t. ex. hos Plutarchus: *Ἀντιφῶν μαθητεύσας τῷ πατρὶ* (Begynnelseorden i Plut. vit. dec. Rhet.) I Alexandrinska öfversättningen, i fragmenterna af öfrige Grek. öfversättn. af G. T. samt i G. T. apokrypher finnes det icke, icke ens ordet *μαθητής* (jfr Trommii stora Concordans öfver LXX, Biels Lex. &c.) Deremot hos Kyrkofäderna förekommer det ofta, t. ex. Ignat. Epist. ad Ephes.: *Εἰ καὶ δέδεμαι διὰ τὸ ὄνομα, οὔπω ἀπήρτισμαι ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ. Νῦν γὰρ ἀρχὴν ἔχω τοῦ μαθητεύεσθαι* (Om jag ock är fängslad för Hans namn, så är jag ännu icke fullkomnen i Jesu Christo. Men nu börjar jag att blifva lärjunge). Origenes c. Cels. L. III.: *Αἱ τοῦ Θεοῦ Χριστῷ μαθητευθεῖσαι ἐκκλησίαι.* Ytterligare exempel anföras af Svicerus, Thes. Eccles. T. II. vid ordet *μαθητεύειν*. Detta ord behåller sålunda alltid sin egentliga betydelse så-

Digitized by Google

som denominativum af *μαθητής*. Mycket tydligt faller detta i ögonen vid Matth. 27: 57, der om Joseph af Arimathia säges: *ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησοῦ*, "som ock sjelf var en Jesu lärjunge" (*μαθητεύειν τινὶ* valet discipulum esse alicui. Fritzsche, quattuor Evangelia c. comm. Lips. 1826. T. I. pag. 823). Så ock Ap. G. 14: 21 *εὐαγγελισάμενοι τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ μαθητεύσαντες ἱκανούς*, "då de der många lärjungar gjort hade", äfvensom Matth. 13: 52, *μαθητευθεὶς τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν* (riktigare läsart, än *ἐν τῇ β. τ. οὐ.* eller *εἰς τὴν β. τ. οὐ.* bådadera en förklarande glossa) "som till himmelriket lärd är", "zum Jünger gemacht für das Reich Gottes, für den Dienst desselben"; de Wette, Comm. t. d. st. — I anseende till participialsatserna *βαπτίζοντες* — *διδάσκοντες* cet. är klart, att, likasom dylika i alla språk, så ock här stå desse satser i beroende af hufvudsatsen, så att de uttrycka en bibestämning till denna, samt kunna upplösas genom ett: *i det att*, eller: *derigenom att* I döpen — och lären m. m., och följaktligen hvarken kunna tagas såsom stående i stället för verbum finitum (hvari den äldre öfversättningen begår ett fel eller åtminstone är oklar, jfr härom Winer Gramm. d. neutest. Sprachidioms, 5:te Uppl. s. 399 f.), ej heller såsom något till tid eller sak åtskildt från det i hufvudsatsen sagda, utan såsom på nämnda sätt stående med detta i allranärmaste samband. Just för detta cardinalställes stora betydelse och — ehuru med orätt — omtvistade innehåll har det i den nya upplagan af Prof-öfversättningen blifvit alldeles ordagrannt återgifvet.

På många andra ställen har man ock i denna upplaga närmat sig till originaltexten, antingen då sådant ansetts af något vigtigare dogmatiskt eller praktiskt skäl påkalladt, eller då det endast med någon föga betydlig ändring och nästan omärkligt kunnat ske.

Så t. ex. har det för Johannes särskildt charakteriserande och med hans lärotropus på det närmaste sammanhängande uttrycket *μονογενής* (Joh. 1: 14. 3: 16, 18. 1 Joh. 4: 9) blifvit återgifvet med: "enfödde", hvarvid anmärkas må att detta ord finnes med en sådan ordagrannhet öfversatt både af Luther och i alla andra tyska öfversättningar, och på lika sätt i den engelska och den danska, äfvensom att uttrycket: enfödde, finnes vid de ifrågavarande ställena hos Johannes redan infördt i P.Ö. af 1780 och 1816 samt är i denna mening hos oss mycket vanligt och fullt införlifvadt med vårt religiösa språkbruk. — I Matth. 21: 32. har G. Ö. (efter Luther): "Johannes kom till eder och lärde eder rätta vägen", hvilket i P.Ö. 1853 blifvit bibehållet, endast med förändring af sista orden till: "och lärde rättfärdigketens väg". Denna ändring behöfver ej annan motivering, än anförandet af Bengels ord i sin Gnomon (vid detta ställe): Via justitiæ plus dicit, quam via justa; men då i Gr. T. står: *ἦλθε* — — *ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης*, faller lätt i ögonen, att i orden: "och lärde", blifvit inlagd en förklaring, hvars fullgiltighet visst icke är bevisad. Ty då den tolkning, att här endast afses den lefvernets rättskaffenhet (Fritzsche, Meyer ad h. l.), ja ock den asketiska stränghet (Olshausen), hvarmed Johannes uppträdde, icke kan anses fullt uttömmande, utan tvärtom innebär en alltför inskränkt och ensidig uppfattning af detta ställe, och då man näppeligen kan neka, att vid *ὁδός* begreppet af lärande ligger nära (jfr Matth. 22: 16. Ap. G. 9: 2. m. fl. st.), äfvensom att i berättelsen om Johannes Döparen hans religiöst-asketiska stränghet allestädes ställes i närmaste förening med hans bättringspredikan, hvartill kommer, att de följande orden: *μεταμελήθητε* (G. Ö "gjort bättring", men P.Ö. 1853 och 1861: "ångrat eder", eftersom *μεταμελεῖσθαι* icke är fullt liktydigt med *μετανοεῖν*) och *πιστεῦσαι* synes gifva en hänsyftning på Johan-

Digitized by Google

nes såsom bättringspredikant, så måste af alla dessa skäl Grundtexten ordagrannt återgifvas och öfversättningen blifva: "Johannes kom på rättfärdighetens väg", ty dervid kunna båda dessa, enligt vår åsigt hvar för sig ensidiga men i förening med hvarandra meningen fullt omfattande, förklaringar återfinnas på lika sätt i öfversättningen som de uttryckas i Grundtexten. — Joh. 6: 45. är ock i G. Ö. äfvensom i P.Ö. 1853 återgifvet med en bestämdhet, som icke blott icke finnes i Grundtexten, utan ock är missledande för rätta uppfattningen. Orden: *ὁ ἀκούσας καὶ μαθών* äro nämligen en omskrifning af *διδακτὸς τοῦ Θεοῦ*, och stå i allmän syftning, hvarföre tillägget: "det" i G. Ö., hvilket synes hänvisa på något särskildt, som man hört och lärt, eller ock på något af det närmast föregående, blifver förvillande. — 2 Tim. 2: 16. Subjectet till *προκόψουσι* kan svårligen vara *κενοφωνίαι* (såsom Luth. och G. Ö. antyder), ty *ὁ λόγος αὐτῶν* i det närmast följande hänvisar äfven här på de irrlärare, icke de irrläror, om hvilka Apostelen talar. Visserligen kunde detta uttryckas med en tillagd parenthes; "ty de [som dermed umgå] tilltaga" (så P.Ö. 1816); men då tillägg af dylika förklarande parentheser sparsamt och endast i nödfall bör ske, har man trott det genast följande: "och deras ord", tillräckligt utvisa, att detta: "de", afser personer, icke läror. Äfvenledes är här futuriformen "skola tilltaga" icke blott ordagrann öfversättning, utan fordras ock af saken och sammanhanget (Bengel, Gnom. ad h. l.: Futurum, proprie; est enim prædictio, ut in habebit, v. seq. coll. 3: 1). — Dylika närmanden till Grundtextens uttryck finnas på en stor mängd andra ställen i den utgifna Proföfversättningen. Såsom ytterligare exempel (i synnerhet sådane, der i den nya upplagan någon ändring af detta skäl skett) anföre vi: Matth. 12: 33. 13: 52. 20: 22, 23. 11: 1, 40. 22: 7, 9, 35. 23: 4. 24: 21. 26: 53. 27: 9. Marc. 1: 45. 4: 28. 5: 28, 43. 6: 6. 11: 27. 12: 4, 44. Luc. 11: 36, 53, 54. 12: 29. 13: 26. 21: 37. 22: 4. 23: 11. 24: 51. Joh. 7: 10, 33. Ap. G. 1: 1, 7, 21. 3: 12. 4: 10. 5: 1, 2, 3, 16. 6: 7, 19. 12: 17. 14: 1. 17: 18. 19: 15. 20: 28. 26: 17, 18. Rom. 5: 2. 7: 2. 9: 29. 14: 11. 15: 18, 23, 25, 27. 16: 12. 1 Cor. 1: 6. 3: 17. 4: 8, 18. 5: 10, 11. 6: 11. 7: 26, 28, 33, 34. 9: 10, 18, 25, 27, 30. 11: 7, 16, 23. 12: 21, 22, 23. 14: 19, 23, 24. 15: 12, 15, 35, 45, 50, 51, 52, 54, 57. 2 Cor. 1: 7, 23. 5: 11. 6: 15. 7: 2, 3. 8: 6, 11, 20. 9: 12. 11: 25, 27, 30 ff. 12: 1, 6, 9. 13: 3, 4, 6. Gal. 2: 2, 17. 3: 15, 19, 28. 4: 9, 21, 25. 5: 16, 26. 6: 1, 13. Eph. 4: 12, 14, 16, 32. 5: 29. Col. 2: 2, 23. 1 Thess. 5: 7, 13, 23. 1 Tim. 5: 5, 2 Tim. 3: 2. Ebr. 7, 25, 28. 8: 10. (10: 16.) 9: 1 ff. 11: 19. 2 Pet. 3: 7, 8, 10. Jac. 3: 1. 4: 17. Jud. v. 24. Upp. 2: 21. 3: 2. 8: 6. 9: 1, 2, 11. 10: 3, 4, 7. 11: 8. 12: 14. 18: 12. 19: 9. 21: 16.

Särskildt böre vi omnämna de ställen, der någon liten ändring skett derföre att textorden synts kunna enklare eller tydligare och mera texttroget återgifvas, än i G. Ö. och P. Ö. af 1853 eger rum.

Främst må här anmärkas det skarpa och pregnanta uttrycket i Matth. 11: 12. *ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν*. G. Ö. återgifver detta ställe med större dunkelhet än originaltextens ord innebära, då den så öfversätter det: — "lider himmelriket våld, och the väldige rifva thet till sig". Man vore nästan färdig att tro G. Ö. åsyfta den af flera nyare exegeter uppställda, men alldeles oantagliga och numera allmänt förkastade interpretationen, att här afses det våld, det förtryck, de förföljelser, som de, hvilka söka och undfå delaktighet i detta rike, hafva att lida, samt deras förtryckares och förföljares, hvilka på jorden äro de väldige, bemödande, att undertrycka och förhindra dess fram-

Digitized by Google

gång. Men intet kan vara mera i strid emot det rätta ordaförståndet, såsom detta uppfattades äfven af Luther, hvilken G. Ö. följer Här talas nämligen om den mäktiga rörelse och kamp om inträde i Guds rike, hvilken uppstod från den tid, då Johannes Döparen uppträdde att förbereda och förkunna detta rike. Det passiva, dock icke såsom ett lidande, uttryckes med *βιάζεται* (Hesych.: *βιαίως κρατεῖται*, Castalio: expugnatur), [1]) det activa deremot med *βιασταί*, hvilket står i stället för *οἱ βιάζοντες* (ett knappt möjligt uttryck, efterson den activa formen *βιάζω* är nära nog obruklig) eller *οἱ βιαζόμενοι* (i medialbetydelse — ett uttryck, som här skulle hafva varit mindre passande, då samma ordform nyss förut står i passiv bemärkelse). Men derföre böra ock i öfversättningen båda dessa ord, *βιαζέται* och *βιασταί* återgifvas med alldeles samma ordalag, det förra i passivum, det senare i activum. Detta är hvad man försökt medelst den i P.Ö. gifna öfversättningen: — "göres våld på himmelriket, och de, som göra våld, rycka det till sig". — Uti Ap. G. 2: 42. är i G. Ö. och P.Ö. *κοινωνία* öfversatt: "delaktighet". Detta uttryck blifver här mycket dunkelt. Ty om ock det grekiska uttrycket må anses här i allmänhet beteckna det gemensamma inbördes broderliga och kärleksfulla förhållandet mellan alla dem, som då bildade den första christna församlingen, icke specielt ett dylikt förhållande mellan de första troende och Apostlarne (Rosenmüller, m. fl.) eller gemensamheten vid brödbrytningen (Chrys. m. fl.), hvarvid man förklarar stället än genom en hendiadys (Vulg.), än afse nattvarden (många katholska exegeter), än agaperne (Beza, Grotius, m. fl.), eller egendomsgemenskapen (jfr 4: 32 ff.) och de fattiges understödjande (Mosh. m. fl. så P.Ö. 1780: "gifmildhet", P.Ö. 1816: "inbördes understöd"), så kan ej nekas, att ordet är så omfattande, att åtskilliga af dessa speciella förklaringar kunna derunder inbegripas och det väl bäst återgifves med "gemensamhet"; Luth. Gemeinschaft, Eng. Öfvers.: fellowship. — 1 Cor. 1: 12. 3: 4. Gr. T. *ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλώ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ*. G. Ö. och P. Ö. 1853 (efter Luther): "jag är Paulisk, jag är Apollisk, jag är Cephisk och jag är Christisk". Ordagrannt skulle det heta: "Jag är Pauli" m. m. (Så Vulg. Eng. Dansk. Öfv. Thomander), hvarvid Franska, flera nyare Tyska öfvers. och P.Ö. 1816 tillägga: "lärjunge". G. Ö. synes oss här otydlig; den ordagranna tolkningen likaså; tillägget: "lärjunge", likasom det i P.Ö. 1780 förekommande: "tillgifven", säger allt för litet; och, då detta slag af Genit. possess. på andra ställen återgifves med: tillhöra, t. ex. 2 Cor. 10: 7. Rom. 14: 8. Ap. G. 27: 23. 1 Thess. 5: 5, 8. Matth. 5: 3, 10 m. fl. st., så synes här den enklaste öfversättningen vara: "jag håller mig till Paulus", m. m. hvarigenom partisöndringen på lika sätt uttryckes, som genom det hos latinska öfversättare och commentatorer vanligen nyttjade: addictum esse. — Såsom hithörande må ock exempelvis anföras: Matth. 8: 33. 12: 45. 15: 5. (Marc. 7: 11). Matth. 26: 4. Marc. 14: 6. (Joh. 12: 7.) Luc. 21: 21. Joh. 12: 25. Ap. G. 4: 36, 37. 5: 13, 26, 27. 16: 12. 17: 6, 8. 22: 2. 25: 12, 14. Rom. 4: 12. 1 Cor. 10: 11. 11: 20. 2 Cor. 1: 7. Phil. 2: 28. m. m.

---

[1]) Att såsom Bengel, Paulus, m. fl. taga detta ord i medial betydelse, sese vi quasi obtrudit (Beng.), utbreder sig våldeliga (Gerl.), är i sig sjelf icke grammatiskt oriktigt, men Fritzsche anmärker häremot rätteligen, att i denna mening vore uttrycket alltför dunkelt och behöfves något bestämmande tillägg, såsom då det i Luc. 16: 16. heter: *πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται*. Fritzsches egen förklaring: magna vi praedicatur, inlägger i ordet en annan betydelse, än den rätta och egentliga.

Digitized by Google

I det föregående har blifvit anfördt, att en af de främsta grundsatser man följt vid redigerandet af den år 1853 utgifna Proföfversättningen är den, att allestädes, der icke desto vigtigare skäl talade för ändring, låta den gamla öfversättningen orubbad quarstå. Hvarken begär att fasthålla egna förut uttalade meningar, eller fruktan att beskyllas för vacklande, har derföre kunnat afhålla Committerade från att underkasta äfven sina egna i nyssnämnda proföfversättning intagna ändringsförsök den noggrannaste revision, och resultatet deraf har blifvit, att man på icke få ställen trott sig böra återgå till den gamla öfversättningen. Billige granskare, så hoppas vi, skola icke misskänna bevekelsegrunden eller misstyda förfarandet. Särskildt må anmärkas, att då pröfningen, huruvida en tolkning, om hvars riktighet man subjectivt kan vara öfvertygad, äfven eger full objectiv visshet, är en af de allrasvåraste, och då vid skrifttolkningen ofta förekommer, att skäl och motskäl befinnas nära jemnvägande, i hvilka fall bäst synes att låta det häfdvunna blifva oförändradt, en sådan förnyad granskning ofta måste medföra andra resultater, än dem, till hvilka man första gången kommit. Det anses ju ock såsom en pligt, att en författare vid utgifvande af ny upplaga icke skyggar tillbaka från att till och med retractera meningar, hvilka han förut yttrat, men hvilka en fortsatt forskning lärt honom icke hafva anspråk på fullgiltighet. Så mycket mera måste denna pligt anses åligga Committerade, som deras uppdrag är bland de allrasvåraste och allravigtigaste. De hafva visserligen icke någorstädes velat underlåta att införa sådane rättelser, som på grund af den bibliska philologiens närvarande ståndpunkt lexicographiskt och grammatikaliskt kunna fullt bevisas innebära den rätta uppfattningen och tolkningen af texten, men dock äfven härvid iakttagit den varsamhet, att der den gamla öfversättningen, om ock med en friare tolkning, finnes *i det väsentliga* uttrycka den rätta meningen och icke någon synnerlig makt ligger på ordagrannheten, eller der den återgifver grundtexten på ett sätt, som icke kan fullgiltigt bevisas vara oriktigt, man då, med undantag endast af sådane parallelställen hvarom ofvanföre blifvit taladt, ej ansett skäl till förändring förefinnas. Hvad i detta hänseende bör göras eller underlåtas är dock något, hvarom vid särskilda ställen mycket kan tvistas, och att härvid alltid finna det önskvärda lagom är ytterst svårt, ja nära omöjligt.

Exempelvis får anföras följande. I öfversättningen af prologen till Johannis Evangelium hafva i förra upplagan af P.Ö. flera förändringar skett, bland hvilka i den nya upplagan blott en enda blifvit bibehållen, nämligen i v. 1: "Ordet var Gud" i st. f. G. Ö.: "Gud var Ordet". Denna rättelse är nödvändig både för sammanhanget och derföre att *Θεός* här står utan Artikel (jfr Commentatorerna och Winer, Gramm. 5 uppl. s. 139). Men i v. 8 är G. Ö., om ock icke alldeles

Digitized by Google

ordagrann, dock fullkomligt riktig. I v. 9 är visserligen den i Uppl. af 1853 gifna tolkningen enlig med nyare Commentatorers exeges öfver detta ställe; men att denna exeges befinnes långtifrån att vara höjd öfver alla tvifvel, har sednast Prof. D:r Melin visat i Svensk Kyrkotidning, 1860, sidd. 164—167. Den ändring åter som skett i v. 14, nämligen att i P.Ö. Uppl. 1853 orden: "Hans" och "full" blifvit utbytte mot "dess" och "fullt", kan visserligen försvaras från grammatikalisk synpunkt, eftersom båda dessa uttryck kunna betraktas såsom hänförda till det föregående: "Ordet"; men deremot kan anmärkas, dels att "Ordet" (ὁ λόγος) i hela denna prolog framstår såsom personligt begrepp, dels att just i det närmast föregående handlas om det menniskoblifna λόγος, hvarföre ock personligheten här med mycken bestämdhet framträder, och att således den masculina formen i "Hans" och "full" mycket väl kan förklaras såsom en constructio ad sensum, hvilken säkerligen är för det religiösa sinnet alltför kär, för att uppoffras. Den af Exegeterna ventilerade frågan om en här möjligen förhandenvarande anakolutism behöfve vi således icke åberopa för återtagandet af den gamla öfversättningens ordalag på detta ställe. Om v. 15 få vi nedanföre tala. — Eph. 4: 21. Här har visserligen Luther (och G. Ö.) icke ordagrannt återgifvit ἀλήθεια med "ett rättsinnigt väsende", men hans religiösa sinne och fina exegetiska takt förde honom till insigt deri, att här icke var fråga om sanningen in abstracto eller theoretice, icke om läran eller lärouppfattningen, utan om sanningen in praxi (ἀλήθειαν λέγων τὴν δικαιοσύνην, Oecumenius ad h. l.), således nästan liktydigt med slutorden i v. 24; och huru många olika constructioner och explicationer sedermera blifvit gifna, har dock ingen af dem kunnat tillvinna sig allmännare erkännande framför Luthers, som blifvit med åtminstone för oss fullt öfvertygande skäl, hemtade från sammanhanget och syftningen af Apostelens framställning, — nämligen att här talas om Frälsaren såsom vår högsta föresyn i rättsinnighet och helighet — försvarad af Harless, Olshausen och de Wette, hvarföre det gamla uttrycket för denna uppfattning må i vår bibelöfversättning quarstå. — Rom. 4: 4, 5 afgifva ett annat bevis på Luthers fina exegetiska takt. Ordet τῷ ἐργαζομένῳ öfversätter han: "dem, der mit Werken umgehet", hvilket återgifves i vår G. Ö. med: "honom, som håller sig till gerningarne". Det grekiska ordet är, såsom nyare exegeter riktigt anmärka, på detta ställe hos Paulus en terminus technicus (jfr Winers Gr. s. 41) hvars betydelse man bör förklara utur totaliteten af hans lärobegrepp, och särskildt hans lära om πίστις och ἔργα. Den såsom philolog utmärkte Fritzsche (Comm. ad h. l.) förklarar derföre ἐργάζεσθαι på detta ställe betyda: "bene factis edendis intentum esse, quibus Dei favor expugnetur", och tillägger: "Præclare Lutherus: mit Werken umgehen". Bengel, (Gnom. ad h. l.) jemför det Hebr. פעל i hvilket begreppen gerning och lön äro förenade. Men för att uttrycka verkheligheten äro ordalagen i G. Ö. mycket väl valda och att föredraga framför det i P.Ö. 1853 införda: "honom som hafver gerningarna", hvarföre i den nya upplagan af P.Ö. en återgång till G. Ö. här skett. — Rom. 8: 28. 9: 11. 2 Tim. 1: 9. är πρόθεσις, πρόθεσις Θεοῦ, i P. Ö. 1853 öfversatt med: "föresats", hvaremot i Eph. 1: 11. 3: 11. detta ord i alldeles samma mening der återgifves med: "uppsåt". G. Ö. har på alla dessa ställen: "uppsåt" utom i 2 Tim. 1: 9. "beslut". Så ock P.Ö. 1816, utom det att der äfven i Eph. 3: 11. står: "beslut". Thomander öfverallt: "uppsåt". I P.Ö. 1861 är på alla dessa ställen uttrycket: "uppsåt" begagnadt. Visserligen är ordet: föresats, i Svenskan af enahanda etymologisk bildning, som πρόθεσις i Grekiskan, men: uppsåt, synes dock vara i detta fall mera θεοπρεπῶς sagdt, likasom innebärande mera τὸ θεῖον, hvaremot: föresats, mera τὸ

Digitized by Google

ἀνθρώπων. Dock om än detta kan bero endast af vår subjectiva känsla, så huru man än dömer härom, måste allrastörsta vigt läggas derpå, att detta, ett af de djupaste dogmatiska begreppen, får behålla det uttryck, som, af ålder dermed förenadt, ingått i kyrkospråket och i det allmänna religiösa medvetandet. — Eph. 5: 15. "Ser till huru I vandren visligen" (P.Ö. 1861 lika med G. Ö.) Ἀκριβῶς, som här öfversättes med: "visligen" och i allmänhet betyder: accurate, diligenter (Wahl Lex.), utmärker på detta ställe stränghet (jfr ἀκριβέστατος Ap. G. 26: 5), noggrannhet, sorgfällighet i pligtuppfyllelsen. "Aktsamt", såsom detta ord på detta ställe återgifves i P.Ö. 1853, kan lätt tagas såsom synonymt med "varsamt" (P.Ö. 1816), "vorsichtiglich" (Luth.), "caute" (Vulg.), hvilket ingalunda öfverensstämmer med det grekiska ordets rätta bemärkelse. Derföre må helldre det visserligen något för allmänna, men på rätta syftningen bestämdt häntydande: "visligen" få qvarstå. — I 1 Tim. 3: 13 är βαθμός καλός i P.Ö. 1853 öfversatt: "god framgång". Denna tolkning har dock det emot sig, att den framhåller blott en sida af dessa ords uppfattning och interpretation. G. Ö. "ett godt uppsteg" är deremot icke blott det rätta uttrycket för den primitiva bemärkelsen, utan deri kunna ock alla de särskilda metaphoriska hänsyftningar inrymmas, hvilka olika exegeter velat deri finna, vare sig i hänseende till befordran från diakonat till presbyteriat (den allmännaste meningen ända från Ambrosius till Baur och hvilken omfattats af Beza, Grotius, Bengel, P.Ö. 1816. o. s. v.), eller i allmänhet om kyrkligt anseende, inflytelse, o. s. v. eller i andelig syftning om framsteg i tro, om en högre grad af salighet och förvissning derom, m. m. Allt detta synes lättast innefattas i G. Ö:s uttryck, hvilket derföre i P.Ö. 1861 fått qvarstå. — 1 Cor. 11: 30. G. Ö. efter Luther — "och en stor del sofva" (Gr. T. κοιμῶνται). P.Ö. 1853: — "äro afsomnade". I P.Ö. 1861 har en återgång skett till G. Ö. på detta ställe. Skälet härtill är rent philologiskt. Vi hafve vid noggrann jemförelse funnit, att verbet κοιμάομαι ingenstädes i N. T. nyttjas i præsens om död, utan alltid om sömn. (Matth. 28: 13. Luc. 22: 45. Ap. G. 12: 6). Deremot nyttjas der alltid perfectum (Matth. 27: 52. 1 Cor. 15: 20. 1 Thess. 4: 13), aoristus (Ap. G. 7: 60. 13: 36. 1 Cor. 7: 39. 15: 6, 18. 1 Thess. 4: 14, 15. 2 Pet. 3: 4), och futurum (1 Cor. 15: 51) om död, aldrig om sömn. Ett enda undantag kunde man anse finnas i Joh. 11: 11 ff. "Lazarus, vår vän, sofver" (κεκοίμηται), men det står uttryckligen i v. 13, att Frälsaren talade detta om hans död, ehuru lärjungarne missförstodo honom. Vi hafve ock med begagnande af Trommii stora Concordans öfver Alexandrinska öfversättningen funnit, att äfven i denna öfversättning är förhållandet enahanda, endast med den skillnad, att de öfriga tempora, utom præsens, nyttjas promiscue om död och sömn [1]). Icke annorlunda synes ock detta ords bruk hos de grekiske kyrkofäderne hafva varit, att döma af de citater, som i Sviceri Thesaurus Ecclesiasticus äro införda, samt af andra dylika, oss tillgängliga, källor. Härtill kommer, att præsens i allmänhet aldrig kan anses likbetydande med perfectum eller aoristus, och att derföre κοιμῶνται måste af den i grekiska ordformers begagnande så noggranne Apostelen Paulus vara taget i annan bemärkelse, än ἐκοιμήθησαν och κεκοιμημένοι, så att han med förstnämnda formen menat något annat, än med de båda sednare. Då nu detta ord i præsens förekommer i 1 Cor. 11: 30. (och hos Paulus endast på detta ställe), men i aoristus och perfectum i

[1]) Endast i 2 Macc. 12: 45. skulle man kunna tro sig finna ett undantag härifrån, men då kändt är, huru osäkra läsarterna äro i allmänhet i G. T:s apokryph. böcker, kan ej mycken vigt härvid fästas.

Digitized by Google

detta samma brefs 15 Cap. 6, 18, 20 versar (jfr äfven föregående citater), och då ganska säkert Paulus skulle hafva äfven på förstnämnda ställe skrifvit ἐκοιμήθησαν, likasom i 15: 6, om han på dessa båda ställen velat uttrycka alldeles samma tanke, nämligen "äro afsomnade", såsom i många nyare öfversättningar (deribland P.Ö. 1816 och 1853) på båda dessa ställen de olika ordformerna återgifvas, så tro vi denna öfversättning icke kunna i 1 Cor. 11: 30. försvaras från synpunkten af en rätt grammatikalisk akribi. Winer yttrar härom: "1 Cor. 11: 30. übersetzt Bengel κοιμῶνται richtig obdormiunt. Die Neuern haben alle entw. im Præter. übersetzt oder bemerken gar nichts. Aber selbst bei den Byzantinern heisst κοιμᾶσθαι nur entschlafen, sterben, nicht todt sein" (Gramm. 5 Uppl. s. 310). Öfversättningen: "äro afsomnade", måste vi derföre anse här vara oriktig. Bäst är då att återgå till det gamla: "sofva", såsom ock båda de äldsta, i kritiskt-grammatiskt hänseende vigtigaste öfversättningarne, nämligen den äldsta syriska (Peschito) samt Vulgata, hafva på detta stället uppfattat och återgifvit κοιμῶνται. Den förra har här part. benoni Peal, den sednare: "dormiunt". Så ock Luther: schlafen, Engelska öfversättningen (med rätta berömd för texttrohet): sleep, andra att förtiga. Behåller man här G. Ö:s uttryckssätt, så icke allenast är man säker på att icke hafva förnärmat språkbruket, utan ock blifver öfversättningen här af lika vidsträckt omfattning, som originalet, och kan tolkas så väl om andelig sömn, som om dödssömnen. Detta sistnämnda interpretationssätt är nämligen, att Paulus betraktade en då i Corinth härjande farsot såsom ett af Herren tillsändt straff för det missbruk, som der då egde rum vid den heliga nattvardens begående och hvilket Apostelen så strängt tadlar; denna förklaring kan ganska väl stå tillsammans med den i G. Ö. gifna öfversättningen, såsom ock Calvin i sin commentar till detta ställe med mycken bestämdhet så utlägger det, men likväl i den bifogade öfversättningen återgifver κοιμῶνται med dormiunt. — I Matth. 5: 21, 27, 33, äro orden: ἠκούσατε, ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις. underkastade en tvåfaldig tolkning, nämligen antingen: "I hafven hört, att det är sagdt till de gamle" eller: "I hafven hört, att det är sagdt af de gamle". Dessa olika interpretationer afgifva framstående bevis på de omkastningar, som vid exegetiska frågor, likasom i andra vetenskapliga ämnen, förekomma Sedan nämligen i äldre tider den förra tolkningen varit af alla omfattad (den finnes i de gamla öfversättningarna, hos Kyrkofäderna och Reformatorerna), så uppstod först, så vidt vi kunnat finna, den lärde och skarpsinnige Beza såsom upphofsman till den sednare, hufvudsakligen härtill föranledd af opposition mot åtskilliga katholska exegeters sätt att förklara och tillämpa detta ställe. Beza fann många efterföljare, först inom den reformerta kyrkan och sedermera bland de nyare, (t. ex. Kuinöl, Fritzsche, Olshausen, Winer Gr. s. 218, m. fl.), så att för icke lång tid sedan hans mening kunde nära nog betraktas såsom segrande. P.Ö. 1780, 1816 och 1853 hafva ock i likhet med Bezas uppfattning tolkat detta ställe. Utmärkte skrifttolkare, såsom Bengel, Whitby, Svicerus m. fl., hade dock under tiden uppträdt till den äldre tolkningens försvar och den har allt mera vunnit erkännande, så att Tholuck, Neander, Meyer (i sednare upplagorna af sin Commentar), de Wette, Lange m. fl. gifvit densamma företräde. Från philologiens ståndpunkt kunna båda tolkningssätten försvaras, men någon öfvervigt för den äldre tolkningen ligger deri, att endast i den mening densamma gifver finnes ἐῤῥέθη på andra ställen i N. T. construeradt med Dativ (Rom. 9: 12, 26. Upp.B. 6: 11. 9: 4). Hufvudsakligen beror afgörandet derpå, huruvida den äldre uppfattningen gifver en god och i sammanhanget passande mening. För att visa förhållandet härmed, tillägge vi följande. Orden: "I hafven hört", afse främst

Digitized by Google

den kännedom af Mosaiska lagen, som gafs genom föreläsandet i synagogorna (jfr Ap. G. 15: 21. Joh. 12: 34. Rom. 2: 13. 2 Cor. 3: 15). Men vid dylikt föreläsande af lagen gafs ock alltid en förklaring och tillämpning, hvilken för folket skulle gälla och äfven gällde såsom authentisk; häraf förklaras, att i det följande de Mosaiska lagbuden blandade med de lagklokes traditioner blifva anförde. Med "de gamle" (*οἱ ἀρχαῖοι*) förstås här Judarnes förfäder, från äldre tider tillbaka, ja i viss mån (nämligen så vida talet är om de äkta Mosaiska buden) ända från Moses tid. Att, såsom Tholuck antager, uttrycket *οἱ ἀρχαῖοι* blifvit valdt, för att beteckna det gamla testamentets författning såsom något *πεπαλαιωμένον, γηράσκον* och *ἐγγὺς ἀφανισμοῦ* (jfr Hebr. 8: 13), är dock mindre säkert, ty det uttrycket kan här stå i samma mening, som i Luc. 9: 8, 19. Man må ock icke, såsom flere katholska exegeter, anse Christus här uppträda i antinomistisk syftning (detta var det, som Beza fann mest stötande och som föranledde honom att förklara orden *ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις* vara sagde i samma mening som *ἡ παράδοσις τῶν πρεσβυτέρων* (Matth. 15: 2 ff. Marc. 7: 3 ff.), eller att Christus här ställer de äkta Mosaiska buden och de sedermera vid dem gjorda tilläggen i samma kategori (för det närmaste syftemålet var här ingen åtskillnad dem emellan behöflig), eller att Han här uppträder emot Moses, hvilket dock icke är förhållandet, eftersom här icke är fråga om upphäfvandet af något Mosaiskt lagbud, utan blott om den rätta uppfattningen och tillämpningen. Må man föröfrigt jemföra Matth. 19: 8, der det heter: *Μωϋσῆς ἐπέτρεψεν ὑμῖν — λέγω δὲ ὑμῖν,* för att finna, både huru liten vigt må läggas på det sistnämnda argumentet, och hvarföre i Cap. 5: 21 ff. ett allmännare uttryck blifvit valdt. Hvad af allt det ofvanstående följer, är att den i G. Ö. gifna tolkningen må anses hafva för sig goda skäl, så att den bör bibehållas. — Många flera bibelställen, der G. Ö. blifvit återtagen, kunde visserligen vara att här särskildt omorda, men vi tillägge endast, att i Eph. 1: 3. har den gamla öfversättningen af *εὐλογητός* "välsignad" blifvit för paronomasien (välsignad — välsignat — välsignelse) återtagen, ehuru detta ord annars allestädes öfversättes: "högtlofvad"; äfvensom att på de ställen, (Matth. 26: 64 m. fl.) der det talas om Frälsarens kommande "i himmelens sky", har man icke återgifvit pluralen *αἱ νεφέλαι* med "skyar" (såsom P.Ö. 1780, 1816 och 1853), utan bibehållit den i G. Ö. förekommande collectiva singularformen: "sky", dels derföre att detta talesätt synes vara ett af dem, som så ingått i det religiösa språkbruket, att förändring ej gerna bör försökas, dels ock derföre att analogien då skulle fordra, att öfverallt öfversätta *οἱ οὐρανοί* med: "himlarna". En constant åtskillnad mellan bruket af singularis och pluralis i båda dessa ord torde ock näppeligen kunna uppdragas. — Såsom exempel på andra ställen, i hvilka den gamla öfversättningens uttryck blifvit i P.Ö. 1861 återtagna, må föröfrigt anföras: Matth. 13: 26, 40, 52. 20: 11. 23: 25. 24: 28. Marc. 6: 12. Luc. 1: 45. 6: 43. 7: 3. 10: 41. 12: 49. 15: 17. 23: 8, 19, 25. Johan. 5: 24. 8: 46. 10: 24. 11: 33. Ap. G. 1: 25. 5: 39. 17: 19, 22. Rom. 6: 23. 8: 18, 33, 34. 10. 6, 7. 11: 11, 12, 20 15: 23, 28. 1 Cor. 6: 12. 15: 15. 2 Cor. 1: 8, 10. Gal. 4: 3. Phil. 1: 23. 1 Tim. 6: 5. Ebr. 3: 10. 10: 12. 12: 13. Upp. 2: 19. 12: 9. (jfr 2: 20. 13: 14 &c.) 22: 3.

Det har icke varit möjligt, att alltid återgifva Grundtextens uttryck såsom man önskat, ty stundom äro dessa så djupsinniga och pregnanta, att utan våldförande af modersmålet och införande af mycken dunkelhet de icke kunna ordagrannt efterbildas. Stundom är ock G.

Digitized by Google

Ö. i det hela riktig, ehuru icke bokstaflig, och dess uttryckssätt så införlifvadt med det allmänna trosmedvetandet, att rubbning deri icke bör ske. Stundom åter förekommer, att valet mellan olika, nära hvarandra liggande, tolkningar är både svårt och i hufvudsaken mindre maktpåliggande. Att man i dylika fall bibehållit den gamla öfversättningen torde derföre icke böra klandras.

Några exempel härpå må anföras. Vi välje dem utur brefvet till Ebreerna. Der förekommer Cap. 3: 14. *Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν.* P.Ö. (lika med G. Ö.): "Ty vi äre delaktige vordne af Christo, om vi annars tron, som vi begynt hafve, fast behålle intill ändan". Svårigheten ligger här i att rätt öfversätta *τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως*, ett så djupt och pregnant talesätt, att, enligt vår tanka, det icke lyckats någon öfversättning från de äldsta till de nyaste tider att för detsamma finna ett adequat uttryck. Vår gamla öfversättning är här oegentlig och mycket fri, ja så fri, att det behöfves exeges, för att fatta dess öfverensstämmelse med originalet; men vid noga öfverväganðe finner man, att den är fullt riktig, hvarjemte den är klar och har så införlifvat sig med det religiösa medvetandet, att den för detta medvetande blifvit mycket kär. Allt detta är god grund för dess bibehållande. Hvad vi här hafve att främst bevisa, är riktigheten af denna öfversättning. Ordet *ὑπόστασις* (af *ὑφίστημι* suppono, subjicio, *ὑφίστασθαι* substare, subsistere) betyder egentligen underläggande, underlag, sedan grundval, och deraf dels (sensu physico, det som utgör en saks underlag, grundbeskaffenhet, realitet, existens), substantia rei, väsende (Ebr. 1: 3), dels (sensu morali, den egenskap eller det tillstånd, då man ställer sig under eller underkastar sig något) ståndaktighet, tillförsigt, förtröstan. Häraf öfvergår detta ord till att beteckna tron. Att här hänvisas på nödvändigheten för Herrans bekännare att bevara och behålla tron, derom äro alle ense. Men olikheten består deri att somlige taga *ὑπόστασις* i och för sig såsom betecknande tron, men andre anse begreppet tro utmärkas med sammansättningen: *ἀρχὴ τῆς ὑποστάσεως*. Den sednare meningen fattar ordet *ὑπόστασις* antingen såsom fundamentum, eller såsom subsistentia, eller såsom substantia. Så Chrysostomus: "hvad innebär *ἀρχὴ τῆς ὑποσάσεως*? Tron, genom hvilken vi hafve vår tillvaro och äre födde och, så att säga, kommit till väsensenhet" (*συνουσιώθημεν*, consubstantiati, Vers. lat.) [1]) Så ock de andre Grekiske Kyrkofäderne. Man finner häraf hvad Vulgata menar, då de ifrågavarande orden der öfversättas: "initium substantiæ", hvilket Primasius förklarar: "fidem Christi, per quam subsistimus et renati sumus". Luther följer Vulgata och öfversätter: "das angefangene Wesen", hvilket är vida dunklare, än vår G. Ö., som här afvikit både från Luther och Vulgata. Vår G. Ö. har härvid säkerligen icke haft någon föregångare, utan de som utarbetade den hafva troligen följt analogia scripturæ vid jemförelsen af Ebr. 11: 1. och 2 Cor. 9: 4. 11: 17. (möjligen ock af LXX, som med *ὑπόστασις* öfversätta תּוֹחֶלֶת Ps. 39: 8. och תִּקְוָה Ruth 1: 12. Ez. 19: 5).

---

[1]) Hom. 6 in Ep. ad Hebr. Opp. Paris 1633 Tom. 6, pag. 752. För den som ej känner Chrysostomi stilistiska egenheter, torde böra nämnas, att med tillvaro menar han andelig tillvaro, med födas att födas på nytt, med väsensenhet de troendes förening med Christo, hvarigenom de äro Christi lemmar, såsom en Scholiast här ock uttrycker sig.

Digitized by Google

De exegeter, som här åt ordet ὑπόστασις vindicerat betydelsen trons tillförsigt, trosfasthet, äro nämligen alle sednare, än G. Ö. De åberopa härvid äfven språkbruket hos grekiska författare från en sednare tid, och skilja sig endast deri, att somlige anse τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως betyda trons begynnelse, den första tron, synonymt med τὴν πρώτην πίστιν 1 Tim. 5: 12. (Grotius, Gerhard, Böhme, Kuinöl &c.), andre åter tolka detta ställe: "die gläubige Zuversicht, womit wir schon einen Anfang gemacht haben, auch ferner bis ans Ende fest halten, nicht fahren lassen" (Bleek. Rambach, de Wette, Lünemann, Ebrard m. fl.) Vi hafve varit något utförligare i ofvanstående framställning, eftersom detta ställe är ett af dem, der vår G. Ö. afviker både från Luther och Vulgata, samt, huru fri den ock är, lyckligt och klart återgifver meningen, samt häri öfverensstämmer med exegetikens nyaste resultater. — Ebr. 4: 12. "Guds ord är lefvande och kraftigt — — och går igenom, till dess det åtskiljer själ och anda, och märg och ben", m. m. De sista här anförda orden heta i Gr. T.: ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, hvilka ordagrannt betyda: leder och märg. Man finner häraf, att bilden är något olika i Gr. T. och i öfversättningen. Ändringen är gjord af Luther och bibehållen af J. F. v. Meyer i dess revision af Luthers tyska öfversättning. Den har ock i de Svenska Proföfversättningarna fått qvarstå, eftersom meningen är alldeles riktigt, om ock med något olika ord, uttryckt och detta ställe med skäl måste anses vara för det allmänna religiösa medvetandet mycket kändt och kärt. — Ebr. 4: 13. Orden: πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος, G. Ö. och P.Ö. (efter Luther): "om Honom tale vi". Detta ställe är mycket omtvistadt, och svårt är att afgöra, hvilkendera tolkningen är den rätta. Den äldsta är den, som finnes i äldsta Syr. öfvers. och hos alla Grek. Kyrkofäder samt af flera, ehuru icke många, nyare skrifttolkare blifvit omfattad: "inför hvilken vi skole aflägga räkenskap". Detta gifver här en förträfflig mening, men oss synes, som hade ordet ἀποδοτέος då bordt vara tillagdt. En annan, af många utmärkta exegeter förordad, tolkning är: "med hvilken vi hafve att göra", eller: "ad quem nobis est ratio" (Beng.), "cujus orationis hic est sensus, deum esse, qui nobiscum agit, vel cum quo nobis est negotium, ideoque non esse ludendum quasi cum homine mortali, sed quoties verbum ejus nobis proponitur, contremiscendum esse, quia nihil ipsum lateat (Calvin). En tredje mening är den efter Vulg., Luther och G. Ö. ofvan anförda, som synes oss i sjelfva verket nära sammanfalla med den nyssnämnda, och som likaledes af mycket utmärkta philologer och exegeter (Grotius, Alberti, Walkenaer, Wahl m. fl.) blifvit försvarad. Härvid tages πρὸς ὃν ingalunda alldeles lika med περὶ οὗ utan πρός anses stå i bemärkelsen: med afseende på (jfr Ebr. 1: 7, 8), då meningen kan så förklaras, att hvad näst ofvanföre af brefvets författare är taladt, har han talat med afseende på Gud, hvilken gifvit oss sitt Ord, att det skall vara våra hjertans ransakare, och hvilken vi alltid böra hafva för ögonen såsom den allseende och rättfärdige domaren. I viss mån kunna således alla desse tolkningar anses innefattas i G. Ö:s ord, hvilken derföre ock mycket väl synas förtjena att qvarstå, ehuru föröfrigt omtvistas kan, åt hvilkendera constructionen företräde må i grammatiskt hänseende gifvas.

Med afseende på de i Kongl. Instructionens 3 § 3 och 4 momenter gifna föreskrifter, "att ordens ändelser och grammaticaliska böjelser böra med varsamhet vidröras, såsom antagne i Svenska liturgiska böcker och andra andeliga skrifter, samt uti allmänhetens minne", äfvensom att

Digitized by Google

"namnen på personer, orter och rum böra behållas i samma numero och casu, som de i den nuvarande Kyrkobibel finnas", må följande anföras. Likasom i de förra proföfversättningarna skett, har man ock i den sednast utgifna sökt härvid skilja mellan det mera eller mindre vigtiga och för bibelspråket väsentliga. Så hafva de gamle casusändelserne: "Gudi" och "Herranom" blifvit på de ställen bibehållna, der för uttryckets tydlighet eller ordställningens beskaffenhet sådant ansetts vara af vigt. I anseende till nomina propria har man i casus accusativus bibehållit ändelsen endast vid Frälsarens namn — "Jesum", "Christum" — men föröfrigt låtit dylika ändelser bortfalla, hvaremot i casus genitivus den äldre öfversättningens terminationer "Jesu", "Christi", "Matthei", "Johannis", "Marie" o. s. v. öfverallt, endast med undantag af "Jacob", "Jacobs", — fått qvarstå. Äfvenledes hafva åtskillige i bibelspråket antagna och af ålder dermed införlifvade talesätt, t. ex. "varda kommande", "varda görande", o. s. v. blifvit bibehållna, dock endast på sådane ställen, der man trott den bibliska stilens egendomliga kraft och eftertryck skola genom ändring gå förlorade. Likaså har man, så vidt ske kunnat, sökt öfverallt följa den äldre bibliska periodbyggnaden, som för det religiösa sinnet innebär något högtidligt upplyftande, något, hvari skillnaden mellan det heliga Ordet och det alldagliga, verldsliga, för att ej säga profana, klart och bestämdt framstår. Detta har ock varit en nödvändig följd af den i det föregående omnämnda principen, att icke egentligen gifva en ny öfversättning, utan endast revidera den äldre. Men, eftersom vigten härvid vida mera ligger på saken och innehållet, än på orden och ordformerna, och som dessa endast i den mån de befinnas afgifva ett för den religiösa känslan och uppfattningen adequat uttryck af textens rätta mening, böra bibehållas, har man föröfrigt ansett sig oförhindrad, ja pligtig, att följa det nuvarande språkbruket, hvilket ock redan från någon tid tillbaka finnes infördt i vår kyrkas liturgi, äfvensom i de fleste och bäste af de hos oss i sednare tid utgifna andeliga skrifter. Hvad åter beträffar "namn på personer, orter och rum", så har man visserligen funnit svårigheter möta för rättskrifningen af dessa ord. Dylika namn, hvilka omtalas i Gamla Testamentet med Hebreiska ordformer, förekomma nämligen med grekisk ombildning i det Nya. Vår gamla öfversättning följer i Nya Testamentet den grekiska formen (dock icke consequent t. ex. Salomon och Salomo, Zion och Sion, o. s. v.) Visserligen förekomma härigenom någon gång större olikheter, såsom då Konung Davids fader Isai i N. T. kallas Jesse, Konung Hiskias Ezechias, o. s. v. Men vissa af dessa greciserade former (t. ex. Babylon, Jesse) hafva så ingått i det allmänna och det religiösa språkbruket, att de der äro mera vanliga, än den

Digitized by Google

hebreiska ordformen. Svårligen skulle ock en likstämmighet i detta hänseende mellan G. och N. Testamentet kunna med full consequens genomföras. Dessutom är väl i en sådan mindre maktpåliggande sak föga skäl att afvika från den äldre öfversättningen. Dennas skrifsätt har derföre ock i Proföfversättningarna af 1780 och 1816 blifvit i dessa fall bibehållet. Ett försök till någon jemkning i detta hänseende skedde i P.Ö. 1853, men af ofvannämnda skäl har man i den nyaste upplagan återtagit det i den äldre öfversättningen vid nomina propria efter grekiska texten antagna skrifsättet.

§ 4.

"1 Moment: *Particlarne så uti Ebræiskan, som Grækiskan äro "utaf en besynnerlig vigt, och dess angelägnare, at de rätt varda tol-"kade, som de utgöra meningarnas band och fogning, hvarigenom rätta "Sensus altså til en stor del på dem ankommer.* *Committerade böra "fördenskull hafva en noga upmärksamhet härpå; och ehvarest uti den "gamla öfversättningen deraf, at Particlarne varit mindre kände eller "i agt tagne, befinnes hafva händt, at något, som besvärar och för-"ändrar mening och Construction, fått inflyta, detsamma rätta*".

"2 Moment: *Och på det Svenska Kyrkan ej allenast må hugnas "med en noggran Bibel-Version, utan ock en grundelig den Hel. "Skrifts förklaring på Svenska, framdeles kunna erhållas, uti Hufvud-"Conceptet til hvar Biblisk Bok och vid hvar Vers anföras de skäl, i "stöd af hvilka de Committerade en sådan och icke någon annan Öf-"versättning kunnat gifva*".

Då denna §, om icke fullständigt uttalar, dock åtminstone vidrör en af vigtigaste grundsatserna för all bibelöfversättning, nämligen att en sådan måste framför allt ställas i beroende af och öfverensstämmelse med philologiens oafvisliga fordringar, så begagne vi den anledning, som af den ofvanstående § blifvit gifven, för att i detta ämne, så vidt det rörer tolkningen af Nya Testamentet, yttra oss med någon större utförlighet.

Det första, som vid öfversättning af en skrift måste af öfversättaren fordras, är att han söker utur författarens ord utfinna hvad denne verkeligen sagt eller säga velat; det andra, att han likaledes bemödar sig att, så vidt han förmår och det språk till hvilken öfversättningen sker sådant medgifver, noggrannt både till form och innehåll återgifva den till öfversättning föreliggande urskriften. Det språk, på hvilket denna urskrift är författad, måste således till alla dess egenheter vara honom väl bekant, likasom han ock bör hafva gjort sig förtrogen med de tidsförhållanden m. m., inom hvilka denna skrift uppstått. så att

Digitized by Google

han icke, förledd af en sednare tids åskådningssätt eller egna förutfattade meningar eller andras interpretationsförsök, deri inlägger något annat, än hvad författarens ord, rätt fattade, innebära. Detta sistnämnda vilje vi försöka ännu närmare upplysa med ett exempel, hämtadt ifrån den religiösa litteraturens område. Af alla böcker är, såsom man trott sig kunna beräkna, Thomas af Kempis bekanta skrift om Jesu efterföljelse den, som näst Bibeln blifvit oftast och på de flesta språk öfversatt. Denne i sin art högt utmärkte författare var katholsk munk och lefde mot slutet af medeltiden, hvarföre ock i nämnda skrift, som föröfrigt är för sin djupa andelighet och sanna christlighet med rätta högt värderad, inflytelser både af medeltidens mysticism och katholska kyrkans lärosystem kunna förmärkas. De som inom protestantiska kyrkan öfversatt denna skrift hafva derföre ofta genom i texten anbragta förenklingar och förändringar af särskilda uttryck m. m. sökt lämpa författarens ord efter sin kyrkas och en sednare tids åskådningssätt, och sålunda göra denna bok mera användbar såsom uppbygelseskrift. Men sådant blifver icke öfversättning utan bearbetning. Hvad den Heliga Skrift beträffar har man visserligen af vördnad för dess gudomliga ursprung icke vågat behandla den på dylikt sätt, som Thomas af Kempis' nyssnämnda bok, men då vi finne, huru vid svårare ställen en mängd olika tolkningar förekommer, och huru de alla söka med särskilda bevisningsgrunder ådagalägga sin riktighet, äfvensom huru katholska, protestantiska, mystiska, rationalistiska exegeter beskylla hvarandra att tolka Skriften efter förutfattade meningar, m. m. dyl., så ligger den frågan nära till hands: hvilken är den ariadnetråd, som vägleder genom denna labyrinth? eller hvar finnes väl ett säkert criterium på det i skrifttolkningen rätta? Vi svare: främst i philologien, som undervisar om betydelsen af sådana ord och talesätt, som i Grundtexten förekomma, ty häri gifves sjelfva underlaget eller grundvalen för all exeges. Dock är bibelexegesen ett vida mera omfattande begrepp, än den bibliska philologien; den förra måste känna och begagna många flera hjelpvetenskaper, den måste ock söka intränga i djupet af Skriftens heliga innehåll och att förskaffa sig en klar öfversigt af detta i dess helhet och till dess särskilda delar, den måste ock lära sig att andeligen döma det andeliga, m. m. Här är icke stället att utveckla allt detta. I få ord må vi sammanfatta vår mening härom. Denna är, att, ehuru exegetiken är något vida mera, än philologien, och båda ingalunda böra sammanblandas — ett fel, som flere föröfrigt utmärkte män i Tyskland låtit i viss mån falla sig till last — så är den sednare dock för all exeges af allrastörsta vigt och att betrakta såsom dess främsta

Digitized by Google

hjelpmedel; med andra ord: hvad som i philologiskt hänseende kan bevisas vara orätt, det kan aldrig i exegetiskt hänseende blifva rätt.

Men Nya Testamentets philologi är en mycket invecklad och af olika elementer sammansatt vetenskapsgren. Detta finner man af den långvariga strid, som härom varit förd mellan de s. k. purister, som sökte bevisa, att språket i N. T. var den rena Grekiskan, sådan den hos classiska författare på detta språk förekommer, och de s. k. hebraister och hellenister, hvilka öfverallt trodde sig uppspåra hebraiserande ord, talesätt och constructioner, och ofta nästan mera från det hebreiska eller grekiskt-hebraiserande, än från det rent grekiska språkområdet sökte hemta stöd för sina förklaringar, i synnerhet då de framkommo med några nya förslagsmeningar. Den striden är lyckligtvis längesedan utkämpad och det rätta erkännes numera allmänt ligga midt emellan de båda, under stridens hetta skarpt hvarandra motsatta, meningarna. Å ena sidan medgifves numera allmänt, att ett noggrannt studium af den classiskt-grekiska philologien är för grundlig kännedom och tolkning af Nya Testamentets grundtext ytterst vigtig och ett för dess rätta uppfattning oumbärligt hjelpmedel, i synnerhet sedan vår tids största philologer, såsom Gottfr. Herrmann och C. Lachmann äfven i anseende till Nya Testamentet trädt i spetsen för en sådan kritisk och grammatisk riktning, samt i Winer, Fritzsche, Buttmann, Wahl, Meyer m. fl. funnit utmärkta efterföljare, hvilkas arbeten ingen exeget hädanefter kan underlåta att omsorgsfullt begagna. Å andra sidan har ock härigenom den hellenistiska beståndsdelen i Nya Testamentets grekiska blifvit allt skarpare bestämd och begränsad, så att, om ock ingen, såsom fordom de s. k. puristerne gjorde, misskänner eller förnekar denna, den likväl icke hädanefter skall kunna, såsom af vissa äldre exegeter ej sällan skedde, missbrukas till inbilladt stöd för lösa hypotheser och conjecturer. I N. T:s grekiska finne vi derföre ock tre elementer. Det främsta bland dem är det rent grekiska, visserligen icke i den fulländade classiska form som detta språk i sin högsta blomstringstid egde hos Thucydides, Plato, Demosthenes, o. s. v., utan i den gestalt, det efter Alexander den stores eröfringar och språkets utbredande öfver Orienten småningom antog under benämningen: *διάλεκτος κοινή*. Denna uppstod hufvudsakligen utur den attiska dialekten, men upptog tillika åtskilligt utur de öfrige dialekterna, likasom man äfven velat deri upptäcka spår af provincialismer. Ännu mera kom en sådan sammanblandning af olika beståndsdelar att ingå i det vid denna tid och sedermera sig utbildande folks- och umgängesspråket, i hvilket man särskildt trott sig finna en macedonisk språkform vara framstående, och hvilket företedde en partiel olikhet i de särskilda riken, hvilka uppstodo i Asien

Digitized by Google

och Africa på spillrorna af Alexander den stores monarchi. Det andra bland dessa elementer är det Judiska, hvilket främst framträder såsom det Judiskt-Grekiska, eller Hellenistiska; detta har till sitt grundlag det hebreiska språket, hvilket af de utom Palestina boende, hufvudsakligen till Egypten utvandrade, Judar snart utbyttes mot en egendomlig mundart, som väl till formen var grekisk, men med en mycket starkt hebraiserande colorit både i ordformer, ordbetydelser, phraseologi och constructionssätt. Förnämsta källan för kännedomen af denna språkform är den Alexandrinska öfversättningen af Gamla Testamentet, jemte Gamla Testamentets apokryphiska skrifter. Äfvenledes framträder den, ehuru något renare, hos Philo Judæus, samt närmar sig hos Josephus ännu mera det vanliga grekiska språkbruket hos den tidens författare. Men för Nya Testamentet är den nämnda Alexandrinska öfversättningen härvid af största vigt, ty då denna öfversättning var på Frälsarens och Apostlarnes tid mycket allmänt begagnad, så att äfven Apostlarne ofta vid anförande af ställen utur Gamla Testamentet upptaga dem efter deras ordalydelse i denna öfversättning, kunna de i allmänhet anses hafva väl icke helt och hållet men i ganska mycket efter densamma bildat sin stil. Den arameiska dialekten, som på den tiden var det allmännaste folkspråket i Palestina, har ock i någon mån på ordformer och talesätt i Nya Testamentet utöfvat ett omedelbart inflytande i samma riktning, som det förut omnämnda medelbara förmedelst Alexandrinska öfversättningen. Det är dessa elementer, det rent grekiska och det judiskt-grekiska, till hvilket de utur det arameiserande folkspråket upptagna egenheter ansluta sig, hvilka båda egentligen utgöra föremålet för de philologiska undersökningar, som från äldsta tider blifvit gjorda till förklaring af språkbruket i Nya Testamentet. Framför allt har i sednaste tid mycket förträffligt blifvit i detta hänseende åstadkommet, hvilket vid tolkningen af Nya Testamentets heliga skrifter måste på det noggrannaste tagas i betraktande. Men här slutar ock philologiens välde och ett annat vidtager. Ty det tredje elementet i Nya Testamentets diction är det egendomligt christliga, som framstår deri att många ord och talesätt, som visserligen till allrastörsta delen äfven i Alexandrinska öfversättningen och hos judiska författare förekomma i gammaltestamentlig mening, hafva i Nya Testamentet erhållit en alldeles egen betydelse, för att uttrycka de för Christendomen egna dogmatiska bestämningar och religiösa begrepp. Exempel härpå äro: *πίστις, πιστεύειν εἰς Χριστόν, ἄνωθεν γεννᾶσθαι, συνεγείρειν, δικαιοσύνη, δικαιοῦσθαι, ἔργα, ἐργάζεσθαι* (Rom. 4: 4, 5. jfr ofvan s. 24), *πρόθεσις Θεοῦ* (jfr ofvan s. 24 f.), *ἐκλέγεσθαι, οἱ ἐκλεκτοί (κλητοί, ἅγιοι), ἐκκλησία, βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καινότης πνεύματος, ἀπόστολος,*

γλώσσαις λαλεῖν, *οἰκοδομή* i tropisk betydelse, *βάπτισμα* (dop), *δεῖπνον κυριακόν* (nattvarden), *ἡ κυριακὴ ἡμέρα* (söndag), *ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κυρίου*, m. m. Framför allt är det vid tolkningen och uttydningen af sådane ord och talesätt, som den i den Kongl. Instructionen 2 § 3 mom. omnämnda och af oss ofvan anförda analogia fidei et scripturæ är af så djupt ingripande betydelse, och det är ett stort misstag och missförstånd att (såsom skrifttolkningens historia utvisar någongång hafva skett) tro sig med blotta philologiens tillhjelp kunna fatta och förklara dylika uttryck för det djupaste inom den christna trons och troslifvets egendomliga sphér. Endast det skulle vi kunna medgifva, att philologien kan äfven här medföra något gagn vid bestämmande af skiljaktigheterna mellan dessa ord och talesätt, då de förekomma i Gamla Testamentet och då de begagnas i det Nya, äfvensom att man stundom kan af det sätt, på hvilket de äldre Kyrkofäderne bruka dem, hemta upplysning om den uppfattning, som inom den äldre kyrkan varit rådande, ehuru visserligen sådant mindre ligger inom den egentliga philologiens, än den högre, d. ä. den rent theologiska, exegesens område. Detta allt, ehuru säkerligen för de flesta af våra läsare välbekant, hafva vi ansett oss inledningsvis och i korthet böra omnämna, för att icke blott i allmänhet uppdraga en bestämd gränslinea mellan hvad som tillhörer den bibliska philologien och hvad som icke tillhör den, utan ock för att uttala den såsom vi tro välgrundade och af alla erkända sanning, att vår gamla Svenska Bibelöfversättning i anseende till det allravigtigaste, nämligen det tredje af dessa elementer, eger en riktighet och förträfflighet, som gör, att föga är att i det hänseende vid den åtgöra. Häri ligger ock det största skälet, hvarföre icke en ny öfversättning, utan blott en revision af den gamla, bör komma i fråga. Deremot i sådane detaljer, som till stor del höra till det philologiska området, kunna förbättringar i densamma anbringas, hvilka väl, åtminstone till en del, torde af mången anses vara af mindre betydenhet och jemförelsevis väl äfven så äro, men derföre icke böra underlåtas, emedan i en bibelöfversättning på hvarje ord och uttryck bör noga akt gifvas och intet kan anses obetydligt.

Den Kongl. Instructionen lägger ock stor vigt på philologisk riktighet och bestämdhet. Detta framgår utur dess hela syftning och de allmänna bestämningar den innehåller. Blott på tvänne ställen vidrör den specielt philologiska ämnen. Det ena är i 2 § 4 mom., der den för ett särskildt fall (nämligen de så kallade *ἅπαξ λεγόμενα*) berör lexicographien, det andra åter i ofvananförda 4 § 1 mom., der den likaledes för ett särskildt fall (nämligen med afseende på partiklarna) afser ett ämne, som är på en gång lexicographiskt och grammatikaliskt,

Digitized by Google

Då vi nu under denna § subsumera hvad vi hufvudsakligen i philologiskt hänseende hafva att med afseende på den sednast utgifna Prof-öfversättningen anföra, indele vi hithörande ställen i tre afdelningar, nämligen 1) sådane, der de gjorda ändringarne af G. Ö. äro af mera omfattande art och beröra icke blott lexicographiska och grammatikaliska enskildheter, utan tillika tolkningen i sin helhet, sammanhanget, constructionen m. m. 2) sådane, der frågan företrädesvis är lexicographisk, och 3) sådane, der den närmast hörer till grammatikens gebiet. Så strängt kan dock icke denna classification uppgöras, att ej vid särskilda ställen alla dessa hänseenden måste i någon mån tagas i betraktande.

1) Ändringar af mera omfattande art.

Jac. 4: 5, 6. Gr. T. (v. 5.) *Ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει; πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν,* (v. 6.) *μείζονα δὲ δίδωσιν χάριν. διὸ λέγει· ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσιν χάριν* [1]). G. Ö.: v. 5. "Menen I at Skriften säger fåfängt: Anden som bor i eder, begärar emot hatet? v. 6. Men han gifver rikeliga nåd. Ty skriften säger: Gud står emot de högferdiga; men them ödmjukom gifver han nåd". Denna öfversättning är hemtad från Luther, som återgifver detta ställe sålunda: v. 5. "Oder lasset ihr euch dünken, die Schrift sage umsonst: Den Geist, der in euch wohnet, gelüstet wider den Hass? v. 6. Und gibt reichlich Gnade. Sintemal die Schrift saget: Gott widerstehet den Hoffärtigen, aber den Demüthigen gibt er Gnade". P.Ö. 1780: "Eller menen I att Skriften talar förgäfves? Månne anden, som uti oss bor, uppväcker afundsfulla begär? Nej, then gifver större nåd. Skriften säger äfven therföre: Gud står emot the högfärdiga, men the ödmjuka gifver Han nåd". P.Ö. 1816: "Eller menen I, att Skriften talar förgäfves? Syftar Anden, som i oss bor, till afund? Nej, fast mer verkar han välvilja. Derföre heter det: Gud står emot de högfärdiga, men de ödmjuka gifver Han nåd". Dessa öfversättningar måste vi nu underkasta granskning. Särskildt må vi dervid nämna, att vi här hafva satt detta ställe främst, icke blott derföre, att det är ett af de allrasvåraste och mest omtvistade, utan i synnerhet derföre, att, då vi vid alla öfrige ställen, dem vi här komme att kritiskt behandla, anse G. Ö. fela deri, att den är mindre noggrann och derigenom på ett eller annat sätt bristfällig, är deremot efter sorgfälligaste pröfning detta ställe det enda i N. T., der vi anse G. Ö.

---

[1]) Gr. T. är här anförd efter Tischendorfs nyaste (7:de) Upplaga, hvilken har samma interpunction som den de nyaste och bäste exegeter antaga, och som i P.Ö. blifvit följd. Anmärkas må, att Gr. T. utan variant har *ἡμῖν*, ehuru Luther och G. Ö. efter Vulgata öfversätta: eder, hvilken personändring dock säkerligen blott är gjord för conformitet med andra personen i det föregående.

Digitized by Google

(likasom Luthers öfversättning) vara alldeles oriktig. Huru Luther (ty om honom blir här främst fråga, eftersom G. Ö. blott är en efterbildning efter hans version) kommit till den tolkning han gifver, kan man genom någon combination fatta. Den i Vulgata och de af denna beroende äldre katholska exegeternas förklaring af detta ställe (ad invidiam concupiscit spiritus, qui habitat in nobis) fann hans säkra exegetiska känsla vara oriktig, och vid utfinnandet af en bättre tolkning följde han sin hufvudsakliga regel, att söka genom Skriftens analogi utfinna den rätta tydningen. Denna analogi trodde han sig finna deri, att i v. 5 skulle Jacob, enligt hans uppfattning [1]), med någon variation i uttryck citera Gal. 5: 17. ("Anden hafver begärelse emot köttet"), och att således **πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα** Jac. 4: 5 och **τὸ πνεῦμα ἐπιθυμεῖ κατὰ τῆς σαρκός** Gal. 5: 17. skulle vara nära nog liktydiga. Härvid förbisåg han dock den betydliga olikheten både i ord och construction, som emellan dessa båda ställen förefinnes, och kunde så mycket lättare förledas härtill, som den grekiska philologien var på hans tid föga odlad och han sjelf ej var ex professo philolog. Vidare med den frihet, som han ofta lyckligt begagnade, ehuru på detta ställe tvertom, utbytte han det i Gr. T. förekommande ordet: afund, mot: hatet, säkerligen med afseende på uttrycket: ovänskap ("verldens vänskap är Guds ovänskap"), som förekommer i den nästföregående versen. Så förklare vi Luthers uppfattning af dessa Jacobs ord. Men Apostelen synes oss åsyfta något vida annat och mera, än detta. Det ord, som Luther tolkar med "gelüstet", (G. Ö. begärar), betyder en innerlig åtrå, en kärleksfull längtan, ofta ungefär detsamma, som uttryckes med orden: kärlek, och älska. Ofvan är nämndt, att det ord i Gr. T. Luther öfversätter med "Hass" (G. Ö. hatet), betyder afund. Härtill kommer att öfversättningen: "mot hatet" icke kan philologiskt försvaras, utan att denna ordställning i Gr. T. måste här tolkas: till, med afund, afundsamt. Skulle någon anse, att detta uttryck här vore alltför starkt, ja af detta skäl mindre passande, då här talas om Guds heliga Anda, så må besinnas, att Jacob öfverallt med synnerlig förkärlek nyttjar de allrastarkaste uttryck han kan finna (jfr i det närmast föregående vv. 1, 2, 4) och att just detta utgör ett charakteriserande drag i hela hans bref. Föröfrigt hafva Skrifttolkare, från äldre tider tillbaka ända till nyare, förgäfves genomsökt hela Bibeln, för att utfinna ett ställe, som kunde i v. 5 vara af Jacob anfördt eller åsyftadt. De många olika förslagsmeningarne, som trott sig här finna citat af eller hänsyftning på än 1 Mos. 6: 3, 5, än 1 Mos. 8: 21, än 4 Mos. 11: 29, än 5 Mos. 5: 9 ff.,

[1]) Luthers Werke. Walchs uppl. Tom. 14. s. 149.

Digitized by Google

än 5 Mos. 32: 21, än Ps. 119: 20 ff., än Ordspr. 21: 10, än Höga Visan 8: 6, än Vish. 6: 12, än åter Matth. 6: 24, än Gal. 5: 17, än 1 Pet. 2: 1 ff. [1]), hvartill sednast kommit Es. 63: 7—11 [2]), utvisa genom sin stora skiljaktighet och derigenom att ingendera af dem kunnat tillvinna sig något allmännare erkännande, huru osäkra och, vi driste säga, fruktlösa alla dessa försök äro. Men om man öfvergifver dessa förslagsmeningar, kunna två något olika vägar för uppfattning af den första satsen i v. 5 beträdas, nämligen antingen den, att anse med afseende på det närmast föregående (att verldens vänskap är Guds ovänskap) en hänvisning här vara gifven, icke till något visst bibelställe, utan till den stora grundidé och grundåskådning härom, hvilken genomgår hela Skriften, eller ock, om man ville anse begynnelseorden i v. 5 utvisa en citation af något särskildt skriftställe, (ehuru visserligen dessa ord, huru de än öfversättas, äro märkbart olika de vanliga enkla citationsformlerna: "ty Skriften säger", eller: "derföre säger Skriften"), kan man så tänka sig förhållandet, att Apostelen redan vid början af v. 5 hade i sinnet det bibelställe, som han sedan intagit i slutet af v. 6, nämligen Ordspr. 3: 34, men att han förut ville inskjuta en egen tanka, hvilken är den som förekommer i sednare hälften af v. 5 och den förra delen af v. 6, samt att han derföre i början af v. 5 gifver en citationsformel i mycket allmänna ordalag, men derefter i slutet af v. 6 upprepar den i största korthet, så att till och med subjectet deri bör hämtas från den föregående. På grund af allt det ofvanstående har i P.Ö. 1861 [3]) följande tolkning af detta ställe blifvit gifven: "Eller menen I, att Skriften talar fåfängt? Afundsamt älskar Anden, som bor uti oss; men [desto][4]) rikeligare gifver Han nåd. Derföre säger [Skriften]: Gud står emot de högfärdiga, men de ödmjuka gifver Han nåd". Grundtankan, som genomgår detta ställe, är följande. Gud är en nitälskande Gud (2 Mos. 34: 14 m. fl. st.). Hans Ande, som tager sin boning i våra hjertan, älskar oss på ett sätt, som Apostelen benämner afundsamt, d. ä. med en kärlek, som man enligt denna starka bild kunde kalla svartsjuk, en kärlek, som icke tål medtäflare, icke ett mellan

---

[1]) Jfr Witsii Melet. Sacr. och Huther comm. ad h. l.

[2]) Schmid, Bibl. Theol. d. N. T. Stuttg. 1859. s. 387; hvilken utmärkte författare föröfrigt helt och hållet upptager och gillar den af oss här gifna interpretation af detta ställe.

[3]) I P. Ö. 1853 fick detta ställe oförändradt qvarstå så som det lyder i G. Ö. Den stora olikheten i meningarne om dess rätta tolkning var orsaken härtill. Beträffande de äldre Proföfversättningarnes tolkningssätt hänvise vi till de bifogade philologiska anmärkningarne.

[4]) Parenthestecknet [ ] förekommer här liksom i P.Ö. 1853 och 1861 vid sådane ord, som äro i öfversättningen tillagda.

Digitized by Google

Gud och verlden deladt hjerta (Matth. 6: 24. 2 Cor. 6: 15 m. m.), utan fordrar försakelse, hängifvenhet och ödmjukhet; men till lön för denna uppoffring af all sjelfviskhet gifver Han desto rikare nåd, såsom det ock heter i Ordspr. 3: 34, att Gud står emot de högfärdiga, men de ödmjuka gifver Han nåd [1]).

I den stora mångfalden af de olika förklaringarne kunne vi här icke inlåta oss, utan tillägge endast några philologiska anmärkningar till styrkande af det ofvananförda. Främst hafve vi då att undersöka betydelsen af ordet ἐπιποθεῖν. Denna är: önska eller åstunda dertill, sedan = ποθεῖν, önska, åstunda (desiderare). Stamordet πόθος betyder åtrå, längtan, åstundan, och i synnerhet kärleksåtrå, kärlekslängtan, ja rent af kärlek (hos sednare författare, så att t. ex. ἡ ποθουμένη = ἡ ἐρωμένη). Grammatikern Ammonius, som skrifvit en mycket värderik skrift: de differentiis vocabulorum, fattar ock ἐρᾶν och ποθεῖν mycket nära såsom synonymer, då han sålunda bestämmer åtskillnaden: ἐρᾶν μέν ἐστι τῶν ἐν ὄψει, ποθεῖν δὲ τοὺς ἀπόντας, d. ä. ἐρᾶν nyttjas om dem man ser, ποθεῖν om frånvarande. Vi hafve i den stora nya Pariserupplagan af Stephani Thesaurus Linguæ Græcæ (denna utomordentligt rika, om ock något odigererade skattkammare för grekisk lexicographi), likasom ock i Trommii stora Concordans öfver LXX m. m. genomgått de rika exempelsamlingarne om bruket af πόθος, ποθεῖν, ἐπιποθεῖν och deras derivater, samt öfverallt funnit det ofvananförda bekräftadt. Vi hafve der ock funnit, att dessa ord icke nyttjas om concupiscentia prava eller om en sådan åstundan, som subjectivt är något ondt [2]). Detta bevisar oriktigheten af många äldre tolkningar, hvaribland de i P.Ö. 1780 och 1816. Mycket tydligt framstår ock detta, då man betraktar de ställen, der ἐπιποθέω och dess derivater:

[1]) Bland de många med denna förklaring instämmande utläggningar af utmärkta skriftforskare, införe vi här en helt kort, författad af en bland vår tids förnämste theologer, hvari han ock klart belyser sammanhanget. "Ihr Ehebrecher und Ehebrecherinnen! wisset ihr nicht, dass der Welt Freundschaft Gottes Feindschaft ist? Wer nun der Welt Freund sein will, der wird Gottes Feind sein (Cap. 4: 4). Jakobus erinnert sie im Allgemeinen an die Aussprüche der heiligen Schrift, welche überall zeuge von der Unvereinbarkeit dieser beiden Grundrichtungen. "Oder — sagt er zu ihnen (v. 5) — lasst ihr auch dünken, die Schrift rede umsonst? Der Geist, der in euch Wohnung genommen hat, ist ein eifersüchtiger Geist". Dieser Geist, will er sagen, kann keinen andern Geist neben sich dulden; er schliesst die Weltliebe nothwendig aus, wo er Raum gewinnen soll. "Aber" — fügt er nach dieser Warnung sogleich tröstend hinzu (v. 6) — "er giebt grössere Gnade", als die schon verliehene, immer grössere Gnade, wo nur jene Eine Grundbedingung in Erfüllung geht, die volle Hingabe des Herzens, der demüthig empfangende Sinn. So hält er ihnen die Stelle aus den Sprüchwörtern entgegen: "Sintemal die Schrift sagt: Gott widerstehet den Hoffärtigen, aber den Demüthigen giebt er Gnade". Der Brief Jakobi. Praktisch erläutert durch D:r A. Neander. Berlin 1850, s. 86 f.

[2]) Det enda ställe vi kunnat upptäcka, som skulle kunna tydas i sådan syftning är LXX. Ps. 62 (LXX. 61): 11. ἐπὶ ἁρπάγματα μὴ ἐπιποθεῖτε, der ἐπιποθεῖν motsvarar det Hebr. הבל, så att då det Hebreiska ordet uttrycker en tom, dåraktig förtröstan, så uttrycker deremot det Grekiska en åstundan och eftertraktan, samt erinrar sålunda om det Platonska: ποθεῖν ἡδονάς.

Digitized by Google

ἐπιπόθητος, ἐπιπόθησις, ἐπιποθία förekomma i N. T. (obs. πόθος, ποθέω o. s. v. finnas der icke), nämligen Rom. 1: 11. 15: 23. 2 Cor. 5: 2. 7: 7, 11. 9: 14. Phil. 1: 8. 2: 26. 4: 1. 1 Thess. 3: 6. 2 Tim. 1: 4. 1 Pet. 2: 2. Jac. 4: 5. Språkbruket är på alla dessa ställen så bestämdt och constant, att säkerligen fördes Luther af sin förtrogna bekantskap med N. T. på dess grundspråk till förkastande af den på hans tid i enlighet med Vulgata allmänt antagna tolkningen af Jac. 4: 5. På alla dessa ur N. T. anförda ställen genomlyser ock kärleksbegreppet såsom det innerst befintliga och väsentligaste. Hvad åter constructionssättet vidkommer, så sättes ποθεῖν och ἐπιποθεῖν alltid med accusativus objecti eller med infinitivus. Endast i LXX vid Ps. 62 (61): 11 står ἐπιποθεῖν med ἐπί c. accus. och Deut. 13: 9 med ἐπί c. dat., men båda dessa ställen äro ogrammatikaliska slafviska efterbildningar efter Hebreiska texten och således föga eller intet bevisande i det fall, som nu är i fråga. Om vi ock vilja medgifva, att ἐπιποθεῖν i och för sin sammansättning med præpos. ἐπί skulle kunna construeras med samma præposition, så blifver dock förhållandet helt annorlunda i anseende till præpositionen πρός. Med denna förekommer intet af de båda verberna någonsin construeradt. Följaktligen måste πρός φθόνον här anses stå i en annan mening, och alla dylika interpretationer, som t. ex. animus humanus fertur ad invidendum aliis (Beza, Grotius, Hottinger m. fl. äfvensom P.Ö. 1780 och 1816) äro äfven af detta skäl att bestämdt förkasta. Detta gäller äfven om Luther, som förklarar πρός här stå i bemärkelsen: emot, adversus, contra. Att πρός c. accus. i vissa fall har denna betydelse, är välbekant. Men det är endast i sådane talesätt, der fråga är om strid eller tvist (äfven rättstvist, jfr öfverskriften vid många bland Demosthenes tal), och till en construction af ποθεῖν eller ἐπιποθεῖν med πρός c. accus. i en dylik mening, som Luther här velat finna, upptäckes icke minsta spår. Deremot förekommer πρός med accus. ofta för att uttrycka ett adverbialbegrepp, såsom πρὸς βίαν = βιαίως, så πρὸς φιλίαν ἀφιέναι, πρὸς ὀργὴν ἀντιλέγειν, πρὸς ὕβριν ὠθεῖν, o. s. v., i synnerhet hos sednare författare, och substantivet står då alltid utan artikel. Talesättet: πρὸς φθόνον blifver således här ungefär detsamma som φθονερῶς. Med dessa philologiska skäl är denna interpretation så fulltygad, att den numera kan anses vara allmänt erkänd. Meningen blifver således lätt att fatta, men att återgif-a den med full klarhet och bestämdhet är dock svårt, när man vill noga följa textorden och undvika omskrifningar. Så kan visserligen ἐπιποθεῖν öfversättas med: åstunda, begära, åtrå, men då intet af dessa ord ansetts uttrycka den innersta halten af det grekiska ordet, framför allt just på detta ställe, nämligen dess syftning på en stark och ren, inneboende kärleksaffect, så har man i P.Ö. vågat återgifva det med: älska. Måhända skulle någon större tydlighet kunna vinnas, om man dervid uttryckte ett object, så att öfversättningen blefve: "älskar [oss] Anden" m. m., men dels står i Gr. T. ἐπιποθεῖ utan dylikt tillägg, dels gifva de närmast följande orden: "som bor i oss", en tillräckligt tydlig anvisning i detta hänseende, dels, och hvad mest betyder, anse vi ett sådant tillägg skola, om det ock vore ett förtydligande, å en annan sida medföra en allt för stor inskränkning. Orden: πρὸς φθόνον betrakte vi nämligen såsom ett till ἐπιποθεῖ tillagdt epithet, hvari uttryckes sjelfva grundbeskaffenheten af den kärleksaffect, hvilken såsom immanent egenskap hos Andan är sjelfva det väsentliga i detta ἐπιποθεῖν, som ock derföre i sin utåtgående riktning såsom ἐπιπόθησις omfattar hela menskligheten. — Något texttrognare hade ock visserligen varit att öfversätta κατῴκησε med: "tagit sin boning", hvilket tydligen

Digitized by Google

här menas och hvilket varianten: *κατῴκισε* (som vi föröfrigt betrakte såsom en förklarande glossa) ännu bestämdare angifver, men skillnaden mellan denna ordagrannare öfversättniog och den som man utur G. Ö. här låtit qvarstå har man icke funnit så betydlig, att en ändring vore absolut behöflig. — Ändringen åter i första satsen af v. 5 kunde icke undvikas, då man af ofvan anförde skäl icke kunde uppfatta det näst derpå följande såsom bibelcitat.

Joh. 8: 25 är äfvenledes ett bland de till sin interpretation mest omtvistade ställen i Nya Testamentet. Gr. T. *Ἔλεγον οὖν αὐτῷ· Σὺ τίς εἶ; καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν.* G. Ö.: "Tå sade the til honom: Ho äst tu? Och JEsus sade til them: Alraförst jag, som talar med eder". P.Ö. 1780: "Hvilken äst tu tå? sade the till Honom: Jesus svarade them: jag hafver redan sagt eder thet". P.Ö. 1816: "De sade derföre till Honom: Ho är du? Jesus svarade dem: Hvad jag är, sade jag eder från första stunden, detsamma säger jag eder nu". P.Ö. 1853: "Då sade de till Honom: Ho är Du? Och Jesus sade till dem: Af begynnelsen det, som Jag ock talar till eder". P.Ö. 1861: "Då sade de till Honom: Ho är Du? Och JEsus sade till dem: Främst af allt [är jag] hvad Jag ock talar till eder". Redan af dessa olikheter i öfversättning finner man, att en mångtydighet ligger i Grundtextens ord. Men då vi icke skrifve en commentar, utan blott vilje lemna några upplysningar med afseende på den sednast utgifna Proföfversättningen, må vi här endast angifva den uppfattning af detta ställe, hvilken ligger till grund för den tolkning, som der blifvit gifven. I det föregående (v. 12—20) af detta Capitel förekommer ett tal af Frälsaren till Judarna, i hvilket Han förkunnar sig såsom verldens ljus, betygar sig vara sänd af Fadren, och slutar med de märkliga orden: "I kännen hvarken Mig eller min Fader. Om I känden Mig, då känden I ock min Fader". Straxt derpå fortsätter Han detta tal under hänsyftning på sitt förestående lidande, och säger derefter (v. 24): "Om I icke tron, att det är Jag" (d. ä. att Jag är den som komma skall, den väntade d. ä. Messias), "så skolen I dö i edra synder". Dessa yttranden, och synnerligen det sistnämnda, föranledde Judarnes fråga: Ho är Du? De ville, att Han icke med det mera obestämda uttrycket: "det är Jag", skulle beteckna sig såsom Messias, utan säga rent ut, att Han var Messias. Men den frågan utgick icke från ett sannt frälsningsbegär, utan från begäret att med förståndet kunna uppfatta Hans förut om sig gifna mera dunkla yttranden. Derföre ville Han icke direct svara på deras fråga. Hade Han sagt rent ut: Jag är Messias, så hade de uppfattat detta efter sitt jordiskt-sinnliga Messiasbegrepp, och då de icke funnit detta i Honom förverkligadt, hade följden af denna Hans öppna bekännelse blifvit endast den, att de ännu mera tillslutit sina hjertan. Derföre hänvisar Han dem till

Digitized by Google

hvad Han talade till dem, d. ä. till de sanningens och nådens ord, som utgingo ur Hans mun. Utur detta tal, dessa ord, skulle de främst af allt lära känna Honom och hvem Han är. Derefter fortfar Han: "Jag hafver mycket att säga och döma om eder" (detta afser både hvad Han redan sagt och än vidare skulle säga); "men" (hvad jag säker, är sannt, ty) "den Mig sändt hafver är sannfärdig, och det Jag hafver hört af Honom, det talar Jag till verlden". Detta blifver ännu klarare genom allt det följande och den vigt, som der lägges på det gudomliga, af Frälsaren förkunnade *ordet*. Så i vv. 31, 32. "Om I blifven vid mitt ord, så ären I mine sanne lärjungar: och I skolen förstå sanningen; och sanningen skall göra eder fria". V. 43. Hvi förstån I icke mitt tal? Ty I kunnen icke höra mitt ord". V. 47. "Den der af Gudi är, han hörer Guds ord; derföre hören I icke, emedan I icke ären af Gudi". Öfverallt i detta tal hänvisar sålunda Frälsaren till Ordet af Honom, såsom medlet för att lära känna hvem han var. Öfverallt framlyser den grundtankan, att blott genom Ordet af Honom, då hjertat rätt öppnar sig för detta Ordet, gifves kunskapen om Honom. Så skrifver Luther i sin förklaring öfver detta ställe: "Han vill icke göra dem den äran, att Han skulle säga, hvem han månde vara. Ty man skall ock icke säga det åt Judarna och de andra spitsiga hufvudena, när de med sina skarpsinniga tankar vilja begripa, utmåla, förstå och känna Gud; deraf blifver allsintet; Han vill icke utur något förnuft, utan endast ur sitt Ord blifva känd. Med blotta tankar skall ingen hafva att göra med vår Gud. — — Men de fråga: hvar är din Fader? och hvem är Du? Han vill icke låta dem fladdra af och an med sina egna tankar, utan de skola kort sagdt förut höra Honom och fatta Hans ord; ty utom och utan ordet skola de intet veta, och icke känna Fadren. Han säger: Jag är det helt och hållet, på Mig beror det alltsammans, Gud och Fadren skolen I icke hafva eller känna, så framt I icke hören mitt ord" [1]. Af dessa Luthers ord framgår tydligt, att den ändring, som i P.Ö. 1861 blifvit införd, är helt och hållet i Luthers anda och på det närmaste öfverensstämmer med hans uppfattning och utläggning. Den innebär blott ett förtydligande, som på detta ställe är mycket behöfligt, i synnerhet som G. Ö. här uttrycker sig mera dunkelt, än Grundtexten. Jfr ock Melin, Jesu lefverne. 3. s. 124.

Hvarje ord i Gr. T. måste här noga tagas i betraktande. *Τὴν ἀρχὴν* är accus. absol. och står enligt ett i grekiskan mycket vanligt språkbruk. adverbialiter. Det betyder egentligen: från begynnelsen, af begynnelsen (a principio, ab initio) och förekommer hos classiska författare än i allmänhet än i motsats mot *νῦν* o. s. v.

---

[1]) Luthers Auslegung des 6, 7 und 8 Cap. Johannis. Werke. Walchs Uppl. Tom. 7 s. 2474 f.

Digitized by Google

(jfr Wetstein, Lücke &c. ad h. l.). Så ock LXX Gen. 43: 18, 20. Dan. 8: 1. Utur denna betydelse hafva uppstått följande förklaringar. 1) Då τὴν ἀρχὴν tages i högsta och vidsträcktaste mening: "sum a rerum primordiis (cf. 1: 1.) ea natura, quam me esse profiteor (Fritzsche). Denna förklaring, som stöder sig på Joh. 1: 1. och erinrar om äldre dogmatiserande utläggningar (jfr Wolfii Curæ, ad h. l.), är visserligen mycket sinnrik, men synes oss inlägga i orden mera, än i dem egentligen finnes. 2) Då τὴν ἀρχὴν uppfattas såsom: ursprungligen, först och främst (Luth. erstlich, G. Ö. allraförst). Denna betydelse, i nyare tid försvarad af de Wette och sednast af Schirlitz (Grundzüge der neutestamentlichen Gräcität. Giessen, 1861, s. 265) är i P.Ö. 1861 bibehållen med något förtydligande, eftersom τὴν ἀρχὴν ingalunda är liktydigt med först (primum), i den bemärkelse, att man derpå skulle vänta ett: sedan, eller: för det andra. Lätt torde inses, att orsaken, hvarföre P.Ö. 1853 blifvit här ändrad, är mindre en olikhet i uppfattning, än bemödandet att i uttrycket närma sig G. Ö. så mycket som möjligt. 3) Då det ifrågavarande talesättet tolkas: förut (antehac). Sådant är icke språkvidrigt, men opassande i detta sammanhang, der man måste vänta och finna något vida mera, än hvad t. ex. i P.Ö. 1780 uttryckes. Så är ock med den omskrifning P.Ö. 1816 gifver och som beror på ett underförstådt λελάληκα, hvilket man väl så mycket mindre har rätt att här tillägga, som Jesus icke nu sade dem, hvem han var. En annan, från den förra deriverad, betydelse af τὴν ἀρχὴν är: öfverhufvud, verkeligen, helt och hållet (saken näml. till sin ursprungliga och inre beskaffenhet betraktad), omnino, prorsus, ungefärligen = ὅλως, hvarvid man dock må akta sig för att (såsom flera tolkare) förvexla detta med försäkringsformeln ἀμήν, ἀληθῶς, som innebär någonting helt annat. Nyare Tyska öfversättare och commentatorer tolka det så på detta ställe ofta med: "überhaupt", "allerdings", hvilket vi dock här anse gifva en alltför matt mening. — Att efter detta τὴν ἀρχὴν bör i tanken suppleras: ἐγώ εἰμι, är allmänt antaget. — Vidare bör man läsa ὅ, τι (neutr. af ὅστις) icke ὅτι (conj.). De äldre handskrifterne göra, såsom bekant är, mellan båda formerna ingen skillnad; följaktligen är för hvar och en fritt att välja dem emellan. Men de flera försöken att här läsa ὅτι hafva icke kunnat vinna bifall. Vulgata har här i olika handskrifter: quod, quoniam, quia och qui; den sistnämnda läsarten var på Luthers tid den i tryckta upplagor vanliga och deraf förklaras, att både han och vår G. Ö. här har masculinum. — Betydelselöst står icke heller καί, ty det utmärker öfverensstämmelsen mellan εἶναι och λαλεῖν. — Slutligen, λαλεῖν är ingalunda detsamma som λέγειν, ty med det förra betecknas såväl talandets actus, som ock hela arten och andan af det som talas (jfr 3: 11, 34. 6: 62. 8: 28, 38. 10: 6. 12: 48, 50. 14: 10), men med det sednare afses något särskildt, som just då uttalas. Uttrycket λαλιά i v. 25, 28, 38 och λαλιά i v. 43 hänvisa derföre ock ömsesidigt på hvarandra. Att öfversätta λαλεῖν med: säga, är derföre orätt. Deremot kan λέγειν någongång stå i den mening, att det kan öfversättas med: tala.

Apostelen Pauli sednare bref till Corinthierna är icke blott för exegeten, utan ock för öfversättaren, en af de svåraste skrifter i Nya Testamentet. Orsaken är lätt att finna, då man med uppmärksamhet läser detta bref. Apostelen skref det i en mycket upprörd sinnesförfattning. Titus hade nyss återkommit från en beskickning till Corinthus. Så glädjande voro de underrättelser Titus medförde, så belåten var

Digitized by Google

denne med det bemötande han rönt, att Paulus likasom uppstämmer en triumphsång (2: 14 ff.), hvilken, ehuru med många afbrott, sedermera ofta återljuder i det följande. Men midt i dylika utgjutelser af hans hjertas innerliga fröjd förekomma icke blott varningar och hotelser (6: 14 ff. 12: 20 f. 13: 2, 7), — detta kan lätt förklaras, ty det moraliska förderfvet (jfr 1 Cor. 5: 1 ff. 6: 12 ff. Cap. 10 m. fl. st.) äfvensom partilystnaden kunde väl ej på en gång häfvas — utan han inlåter sig ock i försvar mot anklagelser och misstydningar (1: 15—17. 3: 1. 5: 12), kastar apologetiska och polemiska sidoblickar på sina motståndare (2: 17. 3: 1. 5: 12), och då han prisar sitt embete, sitt nit, sin ståndaktighet (3: 4 — 5: 10) gifver han deråt en apologetisk vändning (5: 1 — 6: 10), beder om uppriktighet och kärlek (6: 11—13) o. s. v. I synnerhet i Cap. 10 ff. uppträder han skarpt, hotar att göra sin apostoliska makt gällande, och, under det han förebrår Corinthierna att de dertill tvingade honom, utbrister han i sjelfförsvar och berömmelse, för att mot "falske apostlars och bedräglige arbetares" (11: 13) sjelftagna anspråk framvisa sitt nit, sin verksamhet, sina lidanden och de nådebevisningar han af Herren erfarit. Man finner, huru under skrifvandet af detta bref flerahanda känslor mäktigt genomströmmade Apostelen och i hans inre likasom aflöste hvarandra, samt att anledningen härtill var att, om än efter det första brefvets mottagande de allrafleste i Corinthiska församlingen med kärlek slöto sig till honom och voro honom hörsamme, likväl ett fåtaligare parti, i spetsen för hvilket Apostelens afgjordaste motståndare voro, med ökad bitterhet uppträdde mot honom. Häraf i det sednare brefvet den så märkliga vexlingen mellan uttryck af den innerligaste kärlek och den skarpaste motvilja, mellan fridfull mildhet och straffande stränghet, mellan djup ödmjukhet och apostolisk sjelfkänsla. Härtill kommer, att dessa mäktiga inre rörelser framträda i sjelfva brefvet på ett sätt, som endast det så bildsamma grekiska språket och Apostelens utomordentliga förmåga att begagna detta språks rika tillgångar kunnat åstadkomma. För sin stilistiska förträfflighet, blifver derföre detta bref ett synnerligt föremål för hvarje öfversättares förtjusning — och förtviflan. Äfven Luther, den store mästaren, har icke förmått besegra alla dessa svårigheter. Vid jemförelse mellan hans öfversättning och Apostelens egna ord måste man stundom utropa: hvilken märkbar olikhet! quantum distabat ab illo! — Vi utbedje oss och hoppas på öfverseende, då vi nu gå att behandla några ställen utur detta bref.

2 Cor. 1: 15. Apostelen omnämner en tillämnad resplan, hvilken icke gått i fullbordan, nämligen att han skulle hafva på resan till Macedonien först kommit till Corinth, ἵνα δευτέραν χάριν ἔχητε (Gr. T.),

Digitized by Google

"at jag måtte eder dubbelt vara til vilja" (G. Ö.), eller "på det I måtten hafva en förnyad fägnad" (P.Ö. 1780 och 1816), "att I måtten för andra gången hafva denna välgerning" (P.Ö. 1853), "att I återigen [en gåfva af Guds] nåd hafva måtten" (P.Ö. 1861). Det ställe, som här närmast bör jemföras, är Rom. 1: 11 "jag önskar att se eder, på det att jag måtte meddela eder någon andelig gåfva (τί χάρισμα πνευματικόν) till att styrka eder" (jfr ock Rom. 15: 29). Hvarthän Apostelen kom i sin embetsverksamhet, kom han såsom meddelare af Guds *nåd;* i detta hans kommande till församlingen låg derföre en nådebevisning af Herren. Om sin apostoliska verksamhet säger han ock: "Af Guds *nåd* är jag det jag är och Hans nåd hafver icke fåfäng varit i mig; utan jag hafver mera arbetat än de alle: dock icke *jag*, utan *Guds nåd*, som med mig är" (1 Cor. 15: 10).

Att χάρις hos profana författare förekommer äfven i betydelsen af fröjd, glädje, fägnad (= χαρά), är otvifvelaktigt; men i N. T. finnes det ordet icke i denna bemärkelse. Att på detta ställe gifva åt χάρις denna betydelse, öfverensstämmer ock icke med den finhet och modesti, hvarmed Paulus alltid i ifrågavarande hänseende uttrycker sig (jfr Rom. 1: 11 ff.). Af samma skäl må det ej heller tolkas om en välgerning å Apostelens sida. Parallelismen mellan detta ställe och de ofvananförda synes oss vara afgörande. Så ock Calvin, Bengel, Meyer, de Wette o. s. v.

2 Cor. 1: 17—19. Vi inskränke oss här till några philologiska anmärkningar. I v. 17 måste ἵνα tagas i sin rätta och vanliga betydelse: på det att, i den afsigt att. Tvänne interpretationssätt blifva då möjliga. Antingen: att hvad jag beslutar, det beslutar jag efter köttet, på det att (i den afsigt att) ja skall hos mig (oföränderligt) vara ja, och nej (oföränderligt) vara nej (d. ä. endast för att visa mig consequent); eller ock (hvilket synes oss bäst passa i sammanhanget): — — på det att (eller: för att, ty afsigten behöfver ej vara klart medveten) hos mig skall vara (finnas, ega rum) ja, ja, och (tillika) nej, nej (således både bejakande, positiv försäkran, och i samma sak förnekande, tillbakatagande, d. ä. för att, när jag behagar, återtaga det gifna löftet och ändra det fattade beslutet). Denna sistnämnda uppfattning, som Bengel, Winer, Meyer, de Wette &c. antagit, är i P.Ö. 1861 upptagen med något tydligare ord, än den ofvananförda bokstafliga tolkningen, och har man här vid valet af ordalagen närmast följt de Wettes öfversättning. Den här gifna interpretationen öfverensstämmer ock både med Matth. 5: 37, der reduplicationen innebär förstärkning, och, hvad här mest betyder, med ναὶ καὶ οὔ vv. 18, 19; såsom ock Vulgata i v. 17 har detta talesätt utan reduplication, hvilken läsart, som finnes vid v. 17 i tvänne sednare grekiska handskrifter, (troligen till följe af corrigering ur Vulgata), Bengel vill upptaga i texten såsom den ursprungliga; i detta fall vore ofvanstående tolkning den enda möjliga.

2 Cor. 4: 17, f. Gr. T.: *Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν, αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν· μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα·* &c. G. Ö.: "Ty vår bedröfvelse, then dock timelig och lätt är,

Digitized by Google

föder i oss en evig och öfver alla måtto vigtig härlighet. Vi som icke se efter the ting som synas, utan the som icke synas": m. m. P.Ö. 1780: "Ty vår bedröfvelse, som är timmelig och lätt, förvärfvar oss en evig och öfver all måtta vigtig härlighet: tå vi icke hafve thet synliga, utan thet osynliga för ögnamärke"; m. m. P.Ö. 1816: "Ty vår närvarande bedröfvelse, som snart öfvergår, bereder en evig och ojemförligt vigtig härlighet. Vi hafve icke till ögonmärke det vi se, utan det vi icke se". m. m. P.Ö. 1853: "Ty vår bedröfvelse, den dock timlig och lätt är, bereder oss en evig och öfver all måtta vigtig härlighet, oss som icke se efter de ting som synas, utan dem som icke synas"; m. m. P.Ö. 1861: "Ty vår bedröfvelse, som timlig och lätt är, bereder oss på öfversvinneligt sätt och i öfversvinnelig måtto en evig och vigtig härlighet, då vi icke se efter ting som synas, utan dem som icke synas"; m. m. Detta ställe är ett bland de svåraste att söka i öfversättning efterbilda. Apostelen talar här i fortgående antitheser — bedröfvelse, härlighet; timlig, evig; lätt, vigtig (det sistnämnda uttryckes i Gr. T. med ett ord, som egentligen betyder: tyngd); — hvarje ord får här en särskild vigt både genom sin egen ställning och sitt förhållande till sin i samma period uttalade motsats. Man finner lätt, att på hvarje särskildt uttryck har Apostelen sjelf lagt ett stort eftertryck; att intet står utan sin bestämda syftning och betydelse; att han med synnerlig omtanka och fyndighet valt just dessa ord, för att medelst dem uttala en särdeles storartad och djupt gripande sanning. Så ock måste de båda i viss mån skiljaktiga superlativa talesätten, som i sista meningen af v. 17 stå framför prædikaterna till hufvudordet "härlighet", betyda något hvar för sig och icke endast åsyfta, att göra superlativen, om vi så må säga, öfvermåttan superlativ. Det första af dessa talesätt begagnar Paulus äfven i Rom. 7: 13. 1 Cor. 12: 31. 2 Cor. 1: 8: Gal. 1: 13, och då det innebär i sig sjelf den högsta tänkbara grad af superlativ, skulle hvarje tillägg, så framt icke något särskildt dermed betecknades, vara ett tomt ordsvall, något, som den för sin logiska bestämdhet ej mindre än för tankens rikedom och djuphet utmärkte Apostelen Paulus aldrig låter falla sig till last. Att försöka bringa detta ställe till större enlighet med dess lydelse i Grundtexten, har derföre ingalunda kunnat anses likgiltigt.

Främst må ytterligare några sådane öfversättningsförsök anföras, som sökt noga följa grundtextens egna ord. Thomander: "Ty det hasteligt lätta uti vår bedröfvelse åstadkommer i oss till öfvermått i öfvermått en evig börda af härlighet, då vi icke se till det som synes, utan det som icke synes", m. m. Wensioe i Sv. Öfvers. af Gerlachs Bibelförklaring: "Ty det hastigt öfvergående lätta i vår bedröfvelse verkar med öfversvinnelighet till öfversvinnelighet hos oss en evig massa af härlighet". Engelska öfversättningen återgifver *βάρος δόξης* med: weight of

glory, de Wette med: Gewicht von Herrlichkeit. Något motsvarande har man dock icke tilltrott sig att våga. Redan försöket att noga i spåren följa orden *καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν* torde synas djerft, men den vigt, som ligger på dessa ord, har dertill manat. Vid tolkningen har man tagit i betraktande dels dessa præpositioners egentliga betydelse, dels bruket af *καθ' ὑπερβολὴν* på andra ställen, dels analogien af dylika omskrifningar i N. T. t. ex. *κατ' ἐξουσίαν* (Marc. 1: 27), *κατὰ φύσιν* (Rom. 11: 21), *κατ' ἐπίγνωσιν* (Rom. 10: 2), m. m. äfvensom *εἰς περισσείαν* (2 Cor. 10: 15), *εἰς τὸ παντελές* (Luc. 12: 11. jfr Win. Gr. s. 502), o. s. v. Ändringen i början af v. 18 behöfver ingen annan motivering, än hänvisning till Grundtexten.

I sammanhang med hvad Apostelen i detta brefs 4:de Capitel yttrar om sitt nit och sin ståndaktighet vid Evangelii förkunnande, hvarvid han ock fäster sin blick på den kommande härligheten, öfvergår han i början af 5:te Capitlet till att tala om denna härlighet under bilden af och åtskillnaden mellan jordisk och himmelsk hydda, och säger i v. 2: "Ty ock i denna" (näml. den jordiska hyddan) "sucke vi, och vi längte att med den boning, som af himmelen är, öfverklädde varda", hvarefter han tillägger i v. 3: "om vi, äfven då vi iklädda blifvit, icke skola befinnas nakne" (P.Ö. 1861). Detta sist anförda ställe behöfver närmare förklaring. Gr. T. lyder: *εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα.* G. Ö.: "Dock om vi klädde, och icke nakne finnas". P.Ö. 1780: "Men om vi ock skulle afkläda oss then jordiska kroppen, skole vi dock icke varda blotte". P.Ö. 1816: "När vi dermed omgifne varda, skole vi icke blotte finnas". P.Ö. 1853: "Enär ock, då vi iklädde varda, vi icke skole befinnas nakne". Allt beror här på rätt uppfattning af detta ställe i dess sammanhang icke blott med det närmast föregående och efterföljande, utan ock med det Paulinska lärobegreppet om Christi tillkommelse, äfvensom med det förnekande af odödlighetsläran, hvartill några i Corinthus, troligen af ett visst parti (det s. k. Christiska?), gjorde sig skyldiga. Den Paulinska framställningen om Christi tillkommelse, hvarvid de döda skola uppstå och de då lefvande undergå förvandling, finnes hufvudsakligen i 1 Thess. 4: 13—17 och 1 Cor. 15: 35—57, der ock talas om åtskillnaden mellan jordiska kroppar och himmelska kroppar, v. 40 ff. I samband härmed böra vv. 1, 2 här förstås. I v. 3 följer ett tillägg, som efter Gr. T. synes oss medgifva en tvåfaldig uppfattning, hvarvid olikheten beror på den olika hänsyftning man här i ordet: "nakne" (*γυμνοί*) trott sig finna. Alla de grekiska kyrkofäderne, som commenterat detta ställe, hafva med Chrysostomus till föregångare, förklarat detta: "nakne", betyda: blottade på den himmelska härligheten (*τῆς δόξης γεγυμνωμένοι*), en mening, som med olika modificationer i ordalag, blifvit omfattad af

Digitized by Google

många nyare [1]), och som i allmänhet uttryckt innebär, att alle skola iklädas oförgänglighet, odödlighet, men att somlige likväl skola befinnas "nakne" d. ä. sakna den rättfärdighet, som för Gud gäller (rättfärdighetens kjortel Es. 61: 10, bröllopskläder, Matth. 22: 11), och derföre blifva evigt osalige. Den andra meningen, som äfvenledes af många aktade exegeter omfattas, är att förklara: "nakne", här betyda: varande utan kropp, således: "om vi" (hvilket vi med visshet antage), "äfven iklädde" (nämligen en sådan lekamen, som vid uppståndelsen gifves), "icke skole befinnas nakne", d. ä. såsom vi med visshet förutsätte, att denna himmelska hydda ock skall blifva en kropp. Obetingadt gifve vi företräde åt den förstnämnda uttolkningen.

Tvänne betydande varianter förekomma här, hvilka båda vi anse vara förklarande glossor. Den ena är *εἴπερ* i st. f. *εἴγε*; den andra *ἐκδυσάμενοι* i st. f. *ἐνδυσάμενοι*. Bådadera hafva inverkat på de förra P.Ö. Föröfrigt bör här noga aktgifvas på formen af aoristus i *ἐνδυσ.*, så att denna ej förvexlas med præteritum *ἐνδεδυμένοι*, en förvexling som här gifvit anledning till flera falska tolkningar.

2 Cor. 8: 2. Gr. T. *Ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν.* G. Ö.: "Ty theras glädje är osäjelig, tå the genom mycken bedröfvelse bepröfvade vordo; och ändock de ganska fattige voro, hafva the likväl rikeligen gifvit i all enfallighet". P.Ö. 1780: "The hafva under mycken vedervärdighet, hvarmed the äro pröfvade, samt uti sin stora fattigdom, med osägelig glädje

[1]) Calvin, Beza, Oecolampadius, Usteri, Olshausen, Gerlach m. fl. Calvins ord äro: "*Si quidem etiam vestiti, non nudi reperiamur.* Restringit, quod posuit de futuræ vitæ certitudine, ad fideles: quemadmodum est illis peculiare. Exuuntur enim corpore etiam impii: sed quia nihil in Dei conspectum afferunt præter ignominiosam nuditatem, ideo non supervestiuntur corpore glorioso. Fideles autem qui vestiti Christo, ejusque justitia ornati, in Dei conspectu apparent, recipiunt vestem gloriosam immortalitatis. Sic enim malo accipere quam secundum Chrysostomum et alios, qui nihil hic novum dici putant: sed tantum repeti quod prius dixerat de superinduendo æterno domicilio. Duplicem itaque vestitum hic commemorat Apostolus, quo nos Deus induit: Justitiam scilicet Christi in hac vita, et Spiritus sanctificationem: a morte vero immortalitatem et gloriam. Prior causa est secundi: quia quos glorificare instituit Deus, prius justificat: atque hic sensus elicitur ex particula *Etiam*, quæ amplificandi causa haud dubie inserta est: ac si dixisset Paulus, novam vestem fidelibus a morte paratam fore, si quidem in hac etiam vita vestiti fuerint". Comm. ad h. l. Hvad Calvin här säger om Chrysostomus, är misstag. Denne anför visserligen först den honom här tillagda meningen, men derefter alldeles densamma, som Calvin gillar, och säger uttryckligen, att just denna anser han vara den rätta. Opp. Exeg. Paris 1633. T. 5. Pag. 600—607. Calvin har säkerligen blott flyktigt begagnat Chrysostomus utan att genomläsa hans utläggning i dess helhet.

Digitized by Google

visat sig af godt hjerta ganska frikostiga". P.Ö. 1816: "Ty fastän de rönte mycken brist, hafva de likväl med största glädje, under sin djupa fattigdom, rikligen ådagalaggt sin frikostighet". P.Ö. 1853: "Ty ändock de uti bedröfvelse mycket bepröfvade vordo, var deras glädje osägelig: och ändock de ganska fattige voro, hafva de likväl rikeligen gifvit i all enfaldighet". P.Ö. 1861: "Att, ändock de uti bedröfvelse mycket bepröfvade vordo, hafver likväl deras öfverflödande glädje och deras djupa fattigdom öfverflödat, så att de rikeligen gifvit i all enfaldighet". Vid detta ställe möta inga linguistiska eller exegetiska svårigheter, men en omöjlighet är dock att i öfversättning kunna uttrycka allt, som ligger i Apostelens ord. Han prisar Macedoniens christne för det understöd de lemnat sina behöfvande trosförvandter i Judeen och framställer deras exempel till efterföljd. Det sätt, hvarpå detta sker, är så utmärkt för allvar och kraft i tanka, innerlighet och finhet i uttryck, att just det grekiska språkets egendomliga företräden här på ett oefterhärmligt sätt framstå. G. Ö. och P.Ö. 1853 åtskiljer hvad som i Gr. T. hörer tillsammans; i P.Ö. 1780 och 1816 skall man deremot näppeligen igenkänna mera än den yttre contouren af Apostelens framställning. I P.Ö. 1861 har man försökt att komma Gr. T. så nära vårt språk ansetts tillåta.

Öfver det svåra stället Ebr. 6: 1 ff. må här till undvikande af vidlöftighet endast några anmärkningar meddelas. Uttrycket *ὁ τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγος* är visserligen mera omfattande än det i G. Ö. återgifves med: "then lärdom som lyder på begynnelsen til ett christeligit lefverne" (så ock ungefär P.Ö. 1853), ty detta uttryck — egentligen: Christi begynnelselära — står här ganska säkert ungefär i samma mening som nyss förut (5: 12) *τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ* och afser hela läran både till dess thetiska och praktiska betydelse. Vidare *μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ Θεὸν, βαπτισμῶν διδαχῆς* &c. finnes i G. Ö. återgifvet: "icke på nytt läggande grunden til bättring af döda gerningar, til trona på Gud, til döpelsen" (P.Ö. 1853: "till läran om döpelsen") o. s. v. P.Ö. 1861: "— — grund med bättring — — — med tro — — med läran om döpelse" m. m. Genitiverna *μετανοίας* &c. utmärka här nämligen materialet, hvarmed denna grundläggning skall ske eller hvaraf den så lagda grunden skall bestå. — V. 6. Den ändring i constructionen, hvarigenom *ἀνακαινίζειν* blifvit efter Vulg. af Luth. och i G. Ö. återgifvet passive, bidrager att göra detta ställe ännu mörkare och bör icke qvarstå. — V. 9. *τὰ ἐχόμενα σωτηρίας* är i G. Ö. både obestämdt och otydligt öfversatt med: "thet salighetene närmer är"; *ἐχόμενον* med gen. betecknar nämligen ett anslutande till eller förenande med något, h. l. cum salute conjuncta, Erasm. Beza &c.

Ebr. 11: 27. "Genom tron öfvergaf han" (näml. Moses) "Egypten, icke fruktande konungens vrede; ty han höll sig vid den han icke såg, såsom om han Honom sett hade" (Så G. Ö. samt P.Ö. 1853). Gr. T. — — *τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε.* P.Ö. 1861: — — ty han var stark, såsom om han såg den Osynlige. Mellan denna öfversätt-

Digitized by Google

ning och den äldre är skillnaden i sjelfva verket icke större, än att meningen blifver i båda nära nog densamma; men som den äldre utgår från grammatikaliska misstag, må den icke anses böra stå qvar.

De grammatikaliska misstagen äro här tvänne, näml. 1) att construera *καρτερεῖν* med accus. personæ, hvarom anmärkas må, att man väl kan säga: *καρτερεῖν τι*, uthärda något med ståndaktighet, men att *καρτερεῖν τινα* är en linguistisk omöjlighet; icke heller hjelpes detta, om man, såsom Ebrard föreslagit, efter *ἀόρατον* förstår inunder *τιμῶν*, ett sätt att försvara en gammal tolkning, hvilket lindrigast sagdt måste anses alltför konstladt; 2) att öfversätta *ὁρῶν* med: "sett hade", ett fel, som Luther icke begick, ty han har här: als sähe er ihn.

1 Pet. 2: 7. Gr. T. *Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν*. G. Ö.: "Eder som tron är han kostelig". P.Ö. 1780: "Han är therföre kostelig i anseende till eder, som tron". P.Ö. 1816: "För eder alltså, som tron, är han dyrbar". P.Ö. 1853 = G. Ö. P.Ö. 1861: "Så är nu härligheten för eder som tron". För att utröna, hvilkendera tolkningen är den rätta, måste både sammanhanget och ordens egentliga betydelse tagas i betraktande. Sammanhanget är: V. 6. "Derföre säges ock i Skriften: Si, jag lägger i Zion en utvald kostelig hörnsten, och den som tror på honom, han skall icke komma på skam". Derpå följer i v. 7: "Så är nu härligheten för eder som tron" (eller: "Eder som tron, är han kostelig"); "men för dem som icke tro är stenen, som byggningsmännen förkastade, vorden en hörnsten och en stötesten och en förargelseklippa för dem som stöta sig på ordet", m. m. Betraktar man sammanhanget, så finner man, att de till sin betydelse omtvistade begynnelseorden i v. 7 stå såsom slutföljd af det i v. 6 ur G. T. anförda stället och med tydlig hänsyftning på de sista orden deri: "den som tror på honom, skall icke komma på skam". I ordet: "härligheten" (*ἡ τιμή*) ligger derföre ett motsvarande begrepp mot: "skall icke komma på skam" (*οὐ μὴ καταισχυνθῇ*); deraf följer, att här säges något annat och mera, än hvad i föregående versen är sagdt med ordet: "kostelig (*ἔντιμος*); hade Apostelen menat endast detta och blott velat deraf göra en tillämpning till de troende, så hade han här ock ganska säkert nyttjat nämnde adjectiv och icke substantivet; men genom detta substantiv fortgår tanken och utvecklar sig vidare från talet om tron (*ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ* v. 6) till att framställa trons följder, nämligen "äran inför Gud" (vobis, qui per fidem tanquam lapides vivi super eum ædificamini, est honor coram Deo. Gerhard), "den ära och härlighet, som Gud förlänar, hvilken lagt denna grundsten" (Oecumenius), och sålunda häntydande på saligheten, likasom då i det närmast följande talas om otron, der äfven häntydes på fördömelsen. Denna uppfattning synes oss så klar och rik, att vi ej kunne annat, än åt den gifva före-

Digitized by Google

trädet framför alla andra. Vill man dock så tolka detta ställe, att med "härligheten" (ἡ τιμή) förstås här den härlighet, kostlighet, denna grundsten har i sig sjelf (således absolut och icke blott relativt till de trogne), så ligger i ordet "härlighet" intet egentligt hinder för ett sådant tydningssätt, ehuru visserligen nämnda uttryck blifvit valt närmast med afseende på den förra interpretationen.

I philologiskt hänseende få vi dessutom här främst åberopa ordställningen i dess helhet och särskildt artikeln fram för τιμή, hvilket allt, då det närmare öfverväges, talar till förmån för ofvanstående uppfattningssätt. Att förklara ἡ τιμή rent af = ἔντιμος öfverensstämmer icke med philologsik akribi, och orden "som tron" stå med eftertryck sist och betyda nära nog: om I tron, eller: då, emedan I tron, likasom i Hebr. 7: 4 ordet: patriarchen, sättes efter: Abraham, och innebär: Abraham, som dock var patriarch (jfr Winer, Gramm. s. 634).

Då vi i denna afdelning icke funnit flera eller vigtigare ställen att anföra, och då vid de flesta af de anförda man kan anse ändringarna vara af mindre betydenhet, så torde härmed utvisas, huru nära i allt det väsentliga den sednaste Proföfversättningen sluter sig till den bibeltext, som inom Svenska kyrkan är den antagna och begagnade. Sådant har resultatet blifvit af den sednaste revisionen, ehuru man dervid ansett en pligt vara att i alla delar, ja ock de minsta, noggrannt pröfva öfversättningen, äfven efter den nyare philologiens måttstock samt fordringar. Vid utgifvande af förra upplagan (den af 1853) gick man måhända i detta fall nog långt i försigtighet med afseende på det förutvarande. Detta har ådragit Commissionen anmärkningar [1]), hvilka vid den nu skedda ytterligare granskningen tagits i betraktande tillika med det som för öfrigt den nyare, i detta hänseende mycket rika, litteraturen erbjuder. Åtskilligt hithörande är i det föregående anfördt; men egentligen i de här närmast följande afdelningarne få vi med detta ämne sysselsätta oss.

2) Ändringar, der anledningen hufvudsakligen är lexicographisk.

Under denna öfverskrift hopställe vi sådane ord och talesätt, der öfversättningen hufvudsakligen beror på tolkning af något särskildt ord, antingen i och för sig eller i en viss construction. Omöjligt är dock, att icke ett och annat af grammatikalisk art inkommer i denna afdelning, likasom ock tvärtom ett och annat af lexicographisk art inom den nästföljande. Huru mycket af det förstnämnda innehåller icke våra

---

[1]) Vi mene här hufvudsakligen de anmärkningar, hvilka af Herr Mag. S. Brandell i dess om grundlig insigt i N. T:s philologi vittnande Commentatio de stilo Pauli Apostoli, Hernoes. 1855 blifvit framställda, i synnerhet mot oförändradt bibehållande af G. Ö. på flera ställen, der den på grund af philologiska skäl tarfvar rättelse.

Digitized by Google

lexica öfver N. T. t. ex. Wahls, huru mycket af det sistnämnda förekommer icke i Winers Grammatik? Att mycket strängt åtskilja dessa afdelningar hafva vi ej heller försökt, ty för vårt ändamål behöfves det icke. Då vi här nedskrifve det följande endast med afseende på den sednaste Proföfversättningen af Nya Testamentet, i synnerhet den nya upplagan deraf, må dock vid ett eller annat synnerligen märkligt fall, der under revisionens anställande betydligare tvekan förefunnits, äfven sådant vidröras, som man låtit oförändradt qvarstå. I brist på annan indelningsgrund följe vi här den alphabetiska ordningen. Allt, som möjligen kunnat hit föras, medgifver dock icke tid och utrymme att upptaga, utan vi inskränke oss till sådant, som synts oss vara det väsentligaste.

Ἁγνός, Jac. 3: 17. P.Ö. 1853 = G. Ö. "Men den visdom, som ofvanefter är, är först *kysk*". Luther har här: keusch, men man bör besinna, att det ordet har i Tyskan en mycket vidsträcktare betydelse och användning, än det motsvarande ordet har i vårt språk. Alla nyare Tyska öfversättningar hafva ock på detta ställe antingen: rein (så de fleste) eller: lauter. P.Ö. 1780 och 1816 samt Thomander och P.Ö. 1861: ren. Engelska öfvers.: pure. Så ock Franska öfvers. Det Grekiska ordets första och egentligaste bemärkelse är: den som ingifver religiös fruktan och vördnad (af *ἅζω*, vanl. *ἅζομαι*, veneror, colo); deraf: *ren*, purus. Deriverad och i viss mån metaphorisk är bemärkelsen: *kysk*, hvilken måste af sammanhanget såsom Tit. 2: 5. Phil. 4: 8. blifva gifven. På alla andra ställen i N. T., utom dessa båda, öfversättes *ἁγνός* och dess derivater, *ἁγνῶς, ἁγνότης, ἁγνισμός, ἁγνίζειν* med: ren, rent, renhet, rening, rena. I hvad mening detta ord står i Jac. 3: 17. utvisar Oecumenii förklaring: "ren och fläckfri, icke fästande sig vid något köttsligt", äfvensom Bengels ord: pura a sordibus terrenis, animalibus, dæmoniacis (Gnom. ad h. l.).

Ἅιδης, ὁ, öfversättningen: *helvete*, har man icke vågat förändra, då flera ställen (t. ex. 1 Cor. 15: 55 o. s. v.) hvari *ᾅδης* förekommer, äro bland dem, som mest fästat sig i det religiösa medvetandet. Uttrycket: *graf* (P.Ö. 1780 och 1816), är orätt och vilseledande; *underjord* (Thomander), är alltför obestämdt; *dödsriket* (dödsboningen), torde vara bättre, men har ej ännu vunnit burskap inom det religiösa språkbruket.

Ἀσπασάμενοι, Ebr. 11: 14. G. Ö. och P.Ö.: *låtit sig nöja*, hvilket säger allt för litet. Bättre P.Ö. 1816 medelst omskrifning: "med innerligt begär väntade det". Men äfven detta är icke fullt riktigt, ännu mindre fullt uttömmande. P.Ö. 1861: "fröjdat sig deröfver". Denna öfversättning är visserligen icke alldeles ordagrann, men då *ἀσπάζεσθαι*

Digitized by Google

betyder: med hjertlighet och glädje helsa, välkomna, omfamna, så har detta uttryck ansetts närmast uttrycka det förhållande, hvari fäderna stodo till de dem gifna löften. Såsom föregångare i anseende till den gifna tolkningen må anföras Bengel, Gnom. ad h. l., Stier m. fl.

Διάβολος, ὁ, djefvulen, P.Ö. äfven i Eph. 4: 27. 1 Tim. 3: 6, 7, der G. Ö. följer Luther och öfversätter: lastaren. I Eph. 4: 27 upptog P.Ö. 1853 öfversättningen: "djefvulen", men bibehöll: "lastaren", i 1 Tim. 3. Dock är allmänt erkändt, att i 2 Tim. 2: 26 orden: *ἡ παγὶς τοῦ διαβόλου* måste betyda: djefvulens snara, såsom ock både Luth. och G. Ö. på det stället öfversätta dem; och synnerligen vid den välbekanta stilistiska likhet, som genomgår Pastoralbrefven, bör detta samma talesätt, som förekommer äfven i 1 Tim. 3: 7, på båda dessa ställen tolkas på alldeles lika sätt, äfvensom den tolkning, som gifves åt ordet *διάβολος* på sistnämnda ställe, derföre bör i den nästföregående versen upptagas. Detta grekiska ord förekommer ock in singulari aldrig i annan bemärkelse i N. T. Vulgata, alla nyare Tyska öfversättningar, Engelska och Franska öfversättningarne samt både äldre och nyare commentatorer (med mycket få undantag) instämma häri.

Δοκέω. I 1 Cor. 11: 16 är *δοκεῖ* oöfversatt lemnadt af Luther, G. Ö., och P.Ö. 1780, 1816 och 1853. Utom det att detta ej väl öfverensstämmer med tillbörlig noggrannhet, så ligger här någon vigt på ordet *δοκεῖ*. Det visar sig en finhet i detta uttryck. Apostelen vill icke bestämdt säga, att den, som fortfarande hyste motsatta åsigter mot hvad han i föregående yttrat, verkligen förtjente att kallas *φιλόνεικος*, ty *φιλονεικία* är en last, derföre tillägger han detta *δοκεῖ* i samma mening som detta ord har i Matth. 3: 9 (jfr Fritzsche ad h. l. och Winer Gramm. 5 Aufl. s. 697).

Εἰκών, ἡ, τῶν πραγμάτων, Ebr. 10: 1, öfversättes af Luther föga noggrannt: das Wesen der Güter, och i G. Ö., P.Ö. 1853: varelsen. Tydligt är, att *εἰκών* här sättes i motsats mot det föregående *σκιά*, och att med *τῶν πραγμάτων* åsyftas hvad nyss förut blifvit benämndt *τῶν μελλόντων ἀγαθῶν*. Då ordet: varelsen, väl närmast motsvarar *τὰ πράγματα*, icke *ἡ εἰκών*, har man trott sig med minsta möjliga ändring kunna sätta: bilden af varelsen. Thomander öfversätter dessa ord med: bilden af sakerna; Wensioe i Sv. öfvers. af Gerlach med: bilden af tingen.

Ἐκκακέω och *ἐκλύομαι*, Gal. 6: 9. *τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι.* Verbet *ἐκκακέω* förekommer endast på ett ställe i Polybius, samt i N. T. och, väl derutur hämtadt, hos Kyrkofäderna (jfr Sviceri Thesaur. Eccles.). I LXX finnes detta ord icke; uti fragmenterna af Symmachi och Theodotions

Digitized by Google

öfversättningar, samt på ett ställe i Eusebii Dem. Evang. läses deremot ἐγκακέω, hos de förre såsom öfversättning af det hebreiska קוץ fastidire, hos den sistnämnde i bemärkelsen male patior. I profangrekiskan och LXX finnes ἐγκακέω alldeles icke (Stephani Thesaur Lingu. Gr. ed. Hase, samt Trommii Concordans). På alla de fem ställen, der ἐκκακεῖν förekommer i N. T:s vanliga text, variera codices mycket mellan båda dessa former, så att Codd. Alexandr. och Vatic. öfverallt hafva ἐγκακεῖν eller ἐνκακεῖν, hvarföre ock i Lachmanns och Tischendorfs upplagor denna form på alla dessa ställen blifvit upptagen. Den finnes ock i den nyupptäckta Codex Sinaiticus. Ἐκλύομαι är ett i profangrekiskan mycket vanligt ord, och dess bemärkelse: förtröttas, uppgifvas af trötthet, är alldeles säker. Egentligen synas båda dessa ord i Gal. 6: 9 stå nära liktydiga, såsom ock Vulgata här återgifver dem: — non deficiamus — non deficientes; så ock i Ordspr. 3: 11 har LXX ἐκλύεσθαι och Theodotion ἐγκακεῖν. G. Ö. (efter Luther): återgifver μὴ ἐκλυόμενοι med: "utan återvändo"; P.Ö. 1853: "icke vanmäktige vordne". Det förra är mindre riktigt, det sednare icke orätt, men dunkelt och mångtydigt. Med ledning af Hesychii förklaring: ἐκκακοῦμεν. ἀμελοῦμεν. ἀκηδιῶμεν, (här åsyftas väl närmast 2 Cor. 4: 1, 16), hvarvid Ernesti förklarar betydelsen vara: non negligemus, non negligenter tractemus vel observemus (Glossæ Hesychii Sacræ. Lips. 1785, p. 95), samt de Wette (Comm. t. 2 Cor. 4: 1) m. fl., har P.Ö. 1861 återgifvit detta ställe: "Och när vi göre godt, låtom oss icke tröge vara; ty vi skole i sinom tid uppskära, om vi icke förtröttas".

Καλῶς i phrasen καλῶς ἀνείχεσθε (Tisch.; ἠνειχ. text. rec.) 2 Cor. 11: 4. Huruvida och till hvad grad καλῶς här står ironiskt (jfr Marc. 7: 9), derom har mycket tvistats. Apostelens ord synas oss visserligen innebära en ironi, men icke den starka, man stundom velat deri finna, utan en mildare. Meningen anse vi vara: om i sjelfva verket mine motståndare för eder förkunna och bland eder verka något så helt och hållet nytt, så må man icke förtänka eder, om I låten detta eder behaga. Men då Apostelen helt och hållet förnekar förutsättningen, så kan icke slutsatsen blifva annat än ironi, hvilken Apostelen icke direct åsyftat, men som ligger i sjelfva saken. Föröfrigt jfr Fritzsche vid Marc. 7: 9., Meyer, m. fl.

Κυρόω, stadfästa, gifva laga kraft och giltighet åt något. I 2 Cor. 2: 8 uppmanar Apostelen Corinthierna, att, när den utur församlingens gemenskap uteslutne blodskändaren visat bättring, κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην, genom ett offentligt beslut gifva tillkänna, att han borde betraktas och behandlas såsom föremål för broderlig kärlek. För svagt är derföre: bevisa (G. Ö. efter Luther); bättre, men ej nog bestämdt:

Digitized by Google

kraftigt bevisa (P.Ö. 1853). I P.Ö. 1861 tolkas detta ord med: bekräfta (= Thomander. Vulg. confirmetis, o. s. v.)

Λογίζομαι, verb. depon. med., nyttjas ytterst sällan i passiv betydelse (utom Aor. 1. ἐλογίσθην och fut. 1 λογισθήσομαι, som alltid stå passive). Man har i profangrekiskan funnit blott ett enda exempel på bruket af præsens i passiv betydelse, näml. hos Herodotus. Ett annat dylikt finnes hos LXX. i 1 Kon. 10: 21, och i båda förekommer part. præs. I Rom. 4: 5, 24. 9: 8 finnes ock præs. ind. nyttjadt passive. Beträffande Rom. 4: 5, 24 är uppenbart, att detta skett med afseende på det näst förut stående ἐλογίσθη. Äfven vid 9: 8 ligger en dylik förklaring icke fjerran. Emedlertid har man någongång velat hit räkna äfven 2 Cor. 10: 2, der Vulgata öfversätter λογίζομαι med "existimor", och Luth. samt G. Ö. (= P.Ö. 1853) m. fl. gifva en säkerligen af Vulgata beroende tolkning. Men utom det att Paulus (med undantag endast af nämnda ställen) alltid nyttjar detta ord i dess vanliga betydelse (depon. med.), och att hvarje afvikelse från detta så constanta språkbruk måste särskildt kunna motiveras, så är icke troligt, att, då detta ord i 2 Cor. 10: 2 förekommer två gånger i samma form (præsens) och på samma rad, skulle det båda gångerna stå i alldeles olika betydelse. Med ledning af alla nyare skrifttolkare, äfvensom de allrafleste äldre, har man derföre i denna vers återgifvit detta ord alldeles lika på båda de ställen det der förekommer.

Μακροθυμέω. I Luc. 18: 7 äro orden: *καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς* (Variant: *καὶ μακροθυμεῖ* cet.) olika tolkade. G. Ö. (= Luther) återgifver dem: "skulle han hafva tålamod dermed?" P.Ö. 1853 (nära = P.Ö. 1816) "äfven om han dröjer dermed". P.Ö. 1861: "Han, som är långmodig med dem". Att orden *μακροθυμέω* och *μακροθυμία* i i N. T. alltid, när de nyttjas om Gud, beteckna Guds långmodighet, är välbekant. Till försvar för den i sednaste uppl. af P.Ö. gifna tolkningen få vi föröfrigt åberopa Bengels öfversättning: "und er über ihnen langmüthig ist"; (han föredrager härvid läsarten: *μακροθυμεῖ*); samt hans utläggning häraf i sin Gnomon: "laudatur hoc loco ea longanimitas Dei, qua et malorum injuriam et sanctorum ærumnam ita spectat, (conf. Es. 64: 11) ut non protinus finem utriusque faciat, quamvis homines putent, ipsius in malos iram, et in sanctos misericordiam, finem celerrimum postulare. Tandem fit, quod Sir. 35: 22 (al. 32: 18) de justis dicitur, *οὐδὲ μὴ μακροθυμήσει ἐπ' αὐτοῖς ὁ κραταιός*". Jfr ock Wolfii Curæ, de Wettes Commentar, Clausen, Fortolkning af de synoptiske Evangelier, vid detta ställe, äfvensom Melin, Jesu lefverne. 3 D. s. 225, m. fl. Vi tillägge endast, att läsarten i textus receptus: *μακροθυμῶν*, hvilken för sig har goda handskriftsauctoriteter, blifvit i P.Ö.

Digitized by Google

följd, eftersom man icke utan synnerliga skäl velat afvika från nämnda text.

Παραδιατριβαί. 1 Tim. 6: 5. I de flesta äldre codices står: *διαπαρατριβαί,* hvilken läsart Griesbach, Lachmann och Tischendorf godkänt. Man har mellan båda dessa ord velat göra den på deras sammansättning grundade åtskillnaden, att det förra skulle betyda: onyttiga, toma tvister (af *παρά,* som i vissa sammansättningar betyder något som afviker från det rätta, något förvändt, orätt, o. s. v.), men det sednare innebära fortsatta, ändlösa, eller ock häftiga, tvister (af *διά,* som i sammansättning stundom utmärker något ihållande eller förstärker begreppet). Emedlertid anmärker Fritzsche (Quattuor Evang. T. 2. p. 796), att *διαπαρατριβαί* är en mycket besynnerlig sammansättning, hvaremot *παραδιατριβαί* är lätt förklarligt såsom uppkommet af *παρά* och *διατριβαί*, med hvilket ord philosophernas sammanträden och disputationer stundom betecknas. Fritzsche anser derföre det sistnämnda ordet här vara att föredraga, och att, om än *διαπαρατριβαί* vore det rätta, kunde, det bäst förklaras genom en omkastning af præpos. *παρά* och *διά.* Theophylactus förklarar ock detta ord med *σχολαὶ μάταιαι.* Af dessa skäl har man i olikhet med de flesta nyare commentatorer och öfversättningar ej, såsom i föregående P.Ö. skett, här velat ändra G. Ö. i vidsträcktare mån, än att dess ord: onyttiga disputeringar, utbytts mot: onyttiga tvister.

Πατριά. Eph. 3: 15. Ett försvar för Luthers och G. Ö:s tolkning synes här behöfligt, eftersom några äldre och nästan alla nyare Commentatorer, Öfversättningar och Lexica gifva åt detta ord och detta ställe en annan förklaring, nämligen: "af hvilken all slägt i himmel och på jord nämnd varder" (Thomander, Gerlach, Sv. öfv.). Att *πατριά* betyder slägt, bevisas af några ställen i Herodotus (de enda, der ordet förekommer i profangrekiskan), i LXX, och i N. T. af Luc. 2: 4. Ap. 3: 25. Härstammandet från en och samma fader är härvid det väsentliga begreppet och grunden till ordets bildning. Att detta ord i Eph. 3: 15 står såsom paranomasie till, och med allranärmaste hänsyftning på, det i v. 14 förekommande *τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ* är obestridligt. Detta hafva de äldsta öfversättningarne velat uttrycka med att här nyttja ordet paternitas. Så Vulgata: ex quo omnis paternitas in coelis et in terra nominatur, och ordagrannt samma öfversättning förekommer i den äldsta Syriska version (Peschito). Hieronymus förklarar det med parentela; flere Grekiska Kyrkofäder med *πατρότης.* Skulle Paulus här hafva nyttjat detta ord i samma bemärkelse som det först flera sekler sednare förekommande *πατρότης,* för hvilken mening det nyss anförda starkt talar, så blefve öfversättningen: af hvil-

Digitized by Google

ken allt faderskap (fadersförhållande) i himmelen och på jorden har sitt namn. Vill man deremot fasthålla betydelsen: slägt, så bör åtminstone på ordets derivation och ofvannämnda hänsyftning största vigten läggas. Förklaringen blifver då: af hvilken all slägt (såsom härstammande från Honom, sin rätte fader) i himmelen och på jorden har sitt namn, nämligen namnet *πατριά*. Häraf finnes, att vår G. Ö. visserligen är fri, men i saken fullt riktig, och att otillbörlig concession åt G. Ö. likalitet blifvit i P.Ö. gjord på detta ställe, som på något annat. Jfr föröfrigt härom Harless Comment. t. Epheserbrefvet.

Πλεονεξία, Eph. 4: 19: *οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ*. De sista orden härstädes tolkas i P.Ö. 1853: "i omåttlig lystnad"; hvaremot P.Ö. 1861 återtagit G. Ö.: "samt med girighet". Redan flere bland de grekiska kyrkofäderne förklarade *πλεονεξία* här betyda: *ἀμετρία*, *κακὴ ἐπιθυμία*. Många utmärkta skrifttolkare från Calvin till Harless hafva upptagit och gillat denna åsigt. Andre, såsom Grotius, Bengel, m. fl. förklara Apostelen här särskildt åsyfta quæstus ex impudicitia. Det sistnämnda må ock ej anses vara uteslutet, då man tager *πλεονεξία* i dess vanliga betydelse. Men någon annan betydelse, än girighet, har detta ord aldrig. Apostelen ställer här, såsom annorstädes (5: 3. Col. 3: 5) otukten och girigheten, vällustbegäret och vinningslystnaden, båda dessa hedendomens cardinallaster, bredvid hvarandra, såsom de, för hvilka varning synnerligen behöfde gifvas. Genom præpos. *ἐν* kan anses antydas, att den sednare ofta subordinerar sig under den förra och träder i dess tjenst. Härigenom närmar sig denna interpretation till Grotii och Bengels.

Τελειοῦμαι, Luc. 13: 32. G. Ö. och P.Ö. 1853 tolka detta ord såsom passivum: "varder det ändadt (P.Ö. 1853 fulländadt) med Mig" P.Ö. 1861 såsom medium: "fulländar Jag det". Sammanhanget bjuder denna ändring, som af språkbruket bekräftas. Sammanhanget är följande. Några phariseer uppmanade Jesus, att begifva sig från Herodes område, emedan, sade de, denne ville dräpa Honom. Af Jesu svar: "går, och säger den räfven", kan med temlig säkerhet slutas dertill, att desse Phariseer voro utsände af Herodes, som sålunda ville söka att injaga fruktan hos Jesum och få den honom obehaglige, måhända i hans tanka äfven politiskt farlige, undergöraren aflägsnad. Att Herodes både förut och sedermera (Cap. 9: 9. 23: 8) ådagalade nyfikenhet att få se Jesum, men nu skickade Honom ett sådant budskap, är en motsägelse, som har sin grund i Herodes vankelmodiga charakter, om hvilken hans uppförande emot Johannes Döparen ock vittnar. Phariseerne framburo budskapet, men fingo det skarpa, ja bitande svaret. "Si",

Digitized by Google

säger Han vidare, "Jag utdrifver djeflar och helar i dag och i morgon" — Jesus talar om sina underverk, eftersom väl desse, icke Hans lära, väckt Herodes oro, och tillägger, att ännu tvänne dagar ämnade Han på lika sätt, som förut, med förrättande af sådane underverk fortsätta — "och på tredje dagen fulländar jag det" — nämligen icke sitt verk öfverhufvud, utan det särskilda verk, som Han nyss omnämnt, de underverk, hvilkas förrättande inom Herodes område låg i Hans plan. "Dock" — så litet bekymrar Jag mig om edra råd — "måste Jag ännu vandra" — fortsätta min vandring i Herodes land, men i riktning till Jerusalem — "i dag och i morgon, och i öfvermorgon; ty" — af Herodes har jag intet att frukta, eftersom — "det kan icke ske, att en prophet förgås annorstädes, än i Jerusalem". Denna uppfattning af sammanhanget är numera allmänt erkänd vara den rätta [1]). Huru en annan uppkommit och länge gjort sig gällande, är icke utan interesse att lära känna. Ordet τελειοῦμαι började i 3:dje och 4:de seklerna af Kyrkofäderna begagnas i translat bemärkelse om martyrerna och deras död likasom ock om dopet [2]). Detta hörer till de många dylika förändringar i särskilda ords bruk och betydelse, hvilka vid samma tid och på lika sätt uppkommo och stundom, såsom här, inverkat på tolkningen af N. T. Anachronistiskt blef den sålunda bildade translata bemärkelsen af de grekiska kyrkofäderna tillämpad på det nu ifrågavarande stället, och sedan den säkerligen på denna väg äfven inkommit i Vulgata, blef den allmänt gängse, ända till dess noggranna philologiska undersökningar visade, att vid den tid, då N. T:s skrifter författades, ordet τελειοῦσθαι icke hade betydelsen consummari = mori. Insigtsfulla philologer i förra seklet sökte då hjelpa saken genom att anse τὸν βίον böra förstås under, men de kunde ej anföra något exempel på ett sådant constructionssätt. Hvad som ock mycket bidrog att göra äldre exegeter benägne för den af dem antagna tolkningen, var att de i orden: "i dag och i morgon och på tredje dagen", trodde sig finna en hänsyftning än på Christi lidande, än på hans treåriga utöfvande af sitt lärarekall o. s. v. Men detta ligger ej nödvändigt i orden. I hufvudfrågan måste philologien blifva afgörande.

Ὑπερβαίνω 1 Thess. 4: 6. G. Ö. och P.Ö. 1853: "förtrycka". P.Ö. 1861: "öfverträda". Ordet är intransitivum, och kan icke construeras med accus. personæ; såsom G. Ö. här har: "förtrycker eller sviker sin broder". Med accus. rei construeras det i betydelsen: öfverstiga

[1]) Meyer och de Wette, Comm. t. detta st. Melin, Jesu lefverne, 3. s. 192 ff. Clausen, Fortolkning af de tre förste Evangelier. 2. sid. 527 ff. Lange Bib.Werk. Lucas. s. 216, m. fl.

[2]) Stephani Thes. L. Gr. och Sviceri Thes. Eccl. vid ordet τελειόω.

(t. ex. en mur), eller: öfverträda (t. ex. en lag). Med accus. personæ förekommer det endast i betydelsen: öfverträffa (någon) [1]. Luther öfversätter här riktigt: "zu weit greife". Bengel: "er nicht übertrete". Eng. öfvers.: "go beyond" o. s. v.

Ψυχικός. Detta ord förekommer i N. T. på fyra ställen och på dem alla står det i motsats mot *πνευματικός*. I sin primitiva betydelse: animalis, förekommer det i 1 Cor. 15: 44, 46 (*σῶμα ψυχικόν* — *σῶμα πνευματικόν*). I sin translatbetydelse finnes det i 1 Cor. 2: 14: (*ψυχικὸς ἄνθρωπος*). På båda dessa ställen har G. Ö. tolkat ordet med: "naturlig", som i P.Ö. 1853 och 1861 fått qvarstå. Detta ord har i dessa talesätt så ingått i vårt religiösa språkbruk, att ändring ej bör ske. Svårt kan ock vara, att säga, hvad som kunde här sättas i stället, om än medgifvas må, att något bestämdare och uttrycksfullare vore att önska. Men i Jud. v. 19 har G. Ö. återgifvit detta ord med "köttslige" och Jac. 3: 15 med: "mensklig", på båda dessa ställen efter Luther. Intet af dessa uttryck kan rätt försvaras. Lika bestämd, som skillnaden i N. T. är mellan *σάρξ* och *ψυχή*, är ock den mellan *σαρκικός* och *ψυχικός*. Dessa båda ord hafva Jacob och Judas visst icke ansett uttrycka samma begrepp, utan att vi derföre bestämdt kunne påstå, att de känt den Paulinska distinctionen mellan: *σάρξ*, *ψυχή* och *πνεῦμα* (1 Thess. 5: 23). I det religiösa språkbruket måste ock en mycket bestämd åtskillnad göras mellan: köttslig, och hvad på de nu ifrågavarande ställena uttryckes med *ψυχικός*, huru än detta ord öfversättes. Likalitet kan öfversättningen: mensklig, här vara den lämpliga. I P.Ö. 1853 och 1861 har man derföre i Jac. 3: 15 och Jud. v. 19 tolkat detta ord med: sinnlig.

Följande hithörande korta anmärkningar må tilläggas. *Ἀναβλέπειν* A. G. 22: 13. *se upp*, jfr Matth. 14: 19 cet. Marc. 8: 24. Luc. 21: 1. — *Ἀντιλέγειν* Joh. 19: 12, *sätta sig upp emot*; för svagt är G. Ö. P.Ö. 1853: *vara emot*. Jfr Luc. 2: 34. Rom. 10: 21. — *Ἅπτομαι*. Phrasen: *γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι* 1 Cor. 7: 1. har vidsträcktare betydelse, än som åt den gifves i G. Ö. och P.Ö. 1853; jfr Bengel Gnom. ad h. l. cet. — *Δουλεύειν*, 1 Tim. 6: 2, *tjena*; när det öfversättes: vara tjenstaktig (G. Ö.), tjenstvillig (P.Ö. 1853) inlägges deri mera, än som bör. — *Ἔθνη, τά*, när det i Uppenbarelseboken förekommer, tolkas i G. Ö. och P.Ö. 1853 än: *folk*, än *hedningar*. Att, hvad denna bok beträffar, bestämma, hvar den ena eller den andra tolkningen bör stå, synes vara omöjligt. Derföre P.Ö. 1861 allestädes i den boken: *folk*. — *Ἐκγαμίζοντες*, Matth. 24: 38 återgifves af G. Ö. och P.Ö. 1853 passive. Meningen förändras väl härigenom föga på det hela, men correct är dock att återgifva ordet active, såsom P.Ö. 1861. — *Ἐνδυναμοῦ*, 2 Tim. 2: 1. betyder icke: stärk dig, ty detta ord nyttjas alltid i Passivum, icke i Medium (jfr Stephani Thesaurus, nyaste uppl.). Luther har här: sei stark. Så ock alla andra öfversättningar. Jfr äfven Bengel Gnom. ad h. l. och öfrige commentatorer.

[1]) Jfr Steph. Thes. L. G.

Digitized by Google

— *Ἐξίστημι*, Marc. 3: 21. 2 Cor. 5: 13. Numera betviflar väl ingen, att detta ord betecknar sinnesförvirring, mania. Att söka mildra eller bortförklara detta, är fåfängt, äfvensom orätt. Uttrycket afser på båda dessa ställen endast beskyllningar af otroende. — *Ἐπαγγέλλομαι*, 1 Tim. 6: 21, icke egentligen *föregifva* (G. Ö. efter Luther), eller *förkunna*, utan *utlofva*, här *bekänna*. — *Θεραπεύω* betyder egentligen *tjena*, och främst i denna bemärkelse bör man tolka phrasen: *θεραπεύειν τοὺς θεούς* (Plato). Tillägget *ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων* i Ap. G. 17: 25 hänvisar ännu bestämdare på yttre betjenande. Luther: wird gepfleget. Bengel: lässt er sich bedienen, o. s. v. Så bör Vulg. colitur ock förstås, men då G. Ö. återgifver detta med: *dyrkas*, föres tankan åt ett annat håll, än det här närmast liggande. — *Μάμμη*, avia, betyder både farmoder och mormoder. G.Ö. har det förra, men i 2 Tim. 1: 5 passar väl det sednare bäst (så P.Ö. 1853 och 1861) eftersom här är fråga om Timotheus, hvilken enligt Ap. G. 16: 1 hade en judisk moder, men en grekisk (= hednisk) fader. Jfr Bengel Gnomon vid detta ställe m. fl. — *Μεγιστᾶνες*, proceres, Marc. 6: 21, är i P.Ö. 1861 tolkadt med: högsta män, ty, då Herodes sjelf endast var en furste, passar ej här öfversättningen: furstar, hvilken väl annars vore den lämpligaste. — *Νομοθετέω*. Ebr. 7: 11. *ὁ λαὸς ἐπ' αὐτῇ* (näml. *τῇ ἱερωσύνῃ*) *νενομοθέτητο* betyder: lagen blef åt folket gifven under vilkor af prestadömet, eller så att folket skulle vara prestadömet undergifvet (jfr Winer Gramm. s. 302. Wahl Lex., de Wette Comm.). Prestadömet betraktas sålunda såsom en grundval, hvarpå lagstiftningen var byggd, hvarföre ock folket, då det blef förbundet att hålla lagen, blef bundet vid prestadömet. — *Ὅλως* 1 Cor. 5: 1 betyder: i allmänhet, öfverhufvud, och innebär här visserligen äfven, att den ifrågavarande lasten var allmän, men deri är icke bestämdt uttaladt, att ryktet var allmänt, såsom G. Ö. och P.Ö. 1853 uttrycka meningen. — *Ὁμοιοπαθής*. Då G. Ö. och P.Ö. 1853 i Ap. G. 14: 15. öfversätta detta ord med: dödelige, inlägges deri för mycket. Ordet betyder egentligen: den som har samma känslor och affecter, likartad, lika beskaffad; så P.Ö. 1861. — *Ὄφελον* uttrycker i allmänhet en önskan, att något skulle hafva skett, som dock icke skett. Öfversättningen: "gifve Gud", 1 Cor. 4: 8. i G.Ö. P.Ö. 1853, är derföre för starkt. — *Πάντως*. Sammansättningen: *οὐ πάντως* 1 Cor. 5: 10 måste tolkas: i allmänhet icke, öfverhufvud icke, och har således der en annan betydelse, än i Rom. 3: 9 (jfr Winer Gramm. s. 638, f.) — *Παράδοξος*, Luc. 5: 26, oväntad, oförmodad, förunderlig. G. Ö. "sällsynt", säger för litet; P.Ö. 1853: "otrolig" säger något för mycket. — *Παρεπίδημοι* 1 Pet. 2: 11. G. Ö. elända. P.Ö. 1853: utevandrande. Luth. Pilgrimme. Orsaken, hvarföre detta ord här icke fått behålla tolkningen: främlingar, som det har Ebr. 11: 13, 1 Pet. 1: 1 (de enda ställen, der det föröfrigt finnes i N. T.) är att i 1 Pet. 2: 11 är det sammanställdt med *πάροικοι*, hvilket der öfversättes: främlingar, likasom på andra ställen, der detta ord förekommer. Dock, som hufvudsaken icke är orden utan tanken, har man i P.Ö. 1861 på detta ställe, efter den föresyn Bengel gifvit i sin öfversättning, uttryckt de båda orden med: gäster och främlingar. — *Παῤῥησία* Ebr. 10: 19, icke egentligen såsom G. Ö. P.Ö. 1853: frihet, utan: frimodighet (lika med v. 35). Luth. Freudigkeit. Så ock: frimodighet, 1 Joh. 2: 28, 3: 21. 4: 17. — *Περιΐστασο*, lemna åsido Tit. 3: 9 (der G. Ö. P.Ö. 1853: förkasta) 2 Tim. 2: 16 (der G. Ö.: kasta bort, P.Ö. 1853: lemna åsido). — *Περπερεύομαι*, 1 Cor. 13: 4. G.Ö. skalkas. P.Ö. 1853. skryta. P.Ö. 1861: förhäfva sig. Enligt den utförliga undersökning, som finnes i Stephani Thesaurus (nyaste uppl.), betyder *πέρπερος* levis, temerarius, præceps,

Digitized by Google

(Chrysostomus *περπερεύεται* = *προπετεύεται*), vanus, inanis, ja ock, qui superfluo et inutili corporis amictu gaudet. — *Στέγω* må väl anses i 1 Cor. 13: 7 stå i samma betydelse, som i 9: 12, näml. fördraga, och icke i den föröfrigt i N. T. icke förekommande, äfven hos classiske författare mera sällsynta: öfverskyla, betäcka. Mellan *στέγειν* och *ὑπομένειν* i denna vers kan ock en bestämd åtskillnad uppdragas, näml. deri, att det förra afser mödor och umbäranden, till och med misskännanden och förolämpningar, det sednare åter egentliga lidanden och förföljelser. — *Στυγητός*, Tit. 3: 3, betyder icke: "hätsk" (G. Ö. P.Ö. 1853), utan: "hatad, hatvärd, förhatlig" (P.Ö. 1861). — *Ταπεινός*, 1 Cor 10: 1, åsyftar väl mindre ödmjukhet, i detta ords egentliga och psychologiska betydelse, än att Paulus ansågs af Corinthierna, då de skådade honom personligen närvarande (*κατὰ πρόσωπον*) vara timid (Bengel förklarar ock här *ταπεινός* betyda timidus), hvarföre de ock funno häri en motsats mot den dristighet (*θαῤῥῶ*), han visade i de bref, som han frånvarande (*ἀπών*) skref till dem. Derföre har ock här G. Ö. rätteligen "ringa", hvarmed detta ord alltid öfversättes, då det ej bestämdt afser *ταπεινοφροσύνη*. — *Ὑβρίζω*, Matth. 22: 6, är i G. Ö. P.Ö. 1853 öfversatt med: "häda"; men då detta ord på andra ställen öfversättes: "smäda", "försmäda", och då "häda" motsvarar i vår Bibelöfversättning det grekiska *βλασφημεῖν*, har i P.Ö. 1861 på anförda ställe ändring skett. — *Ὑπείκω*, Ebr. 13: 17, är i G. Ö. P.Ö. 1853 öfversatt: "följer", en germanism, till hvilken Luthers "folget" gifvit anledning. Detta har i P.Ö. 1861 blifvit rättadt. — *Χάρις* 2 Cor. 8: 1, 4, 7, 9, 19, öfversättes i G. Ö. än med: "nåd", än med: "välgerning". Intetdera uttrycker ordets rätta betydelse på detta ställe, der talet är om sammanskott till behöfvande trosförvandter. En hufvudfråga är dock, om detta ord kan i v. 1 böra öfversättas annorlunda, än i de följande verserna. Till och med Thomander öfversätter det olika (i vv. 1, 9, "nåd", i vv. 4, 7, 19, "gåfva"). Man har trott, att ordet: "kärleksbevisning" kunde på alla dessa ställen begagnas. Så både i P.Ö. 1853 och 1861. Att *χάρις* har äfven denna betydelse, kan ej bestridas.

3) Ändringar, der anledningen hufvudsakligen är grammatikalisk.

Då det icke vore möjligt att utan stor vidlöftighet här upptaga allt, som under denna rubrik skulle kunna behandlas, måste vi inskränka oss till vissa med afseende på öfversättningsrevision synnerligen vigtiga hufvudfrågor och äfven i anseende till dessa endast anföra sådane exempel, som synas oss tjena till förklaring af hvad vid den skedda revisionen blifvit åtgjordt. Endast några anmärkningar skole vi derföre här framställa, dels om bruket af tempora, dels om vissa constructioner, dels om partiklars behandling.

Med rätta har blifvit anmärkt, att äldre exegeter och bibelöfversättare brustit i noggrannhet och visat mycken godtycklighet i frågor om temporalformernas betydelse. Ofta har man öppet förklarat en temporalform stå i stället för en annan, ännu oftare har man utan all betänklighet, efter hvad man tyckt meningen och sammanhanget fordra, substituerat den ena formen för den andra. Hvarken Luthers öfversättning eller vår äldre kan fritagas från detta fel och från inconsequenser i detta hänseende. Så mycket ursäktligare är dock deras för-

Digitized by Google

hållande härvid, som först i sednare tider läran om bruket af grekiska tempora blifvit noggrannt undersökt. Vid revision af vår bibelöfversättning har denna sak ej bordt förbises.

Præsens har man stundom ansett stå i stället för futurum. Såsom exempel må anföras: Matth. 3: 10. 7: 19. Luc. 3: 9 (enligt P.Ö. 1861): "Hvart och ett träd, som icke bär god frukt, afhugges och kastas i elden". Gr. T. lika på alla dessa ställen: — *ἐκκόπτεται* — — *βάλλεται*. G. Ö. vid Matth. 3: 10: "blifver afhugget", vid Matth. 7: 19: "skall afhuggas", vid Luc. 3: 9: "varder afhugget". Præsens står här med emphasis. Det betecknar det ofört öfvadt och ofelbart skeende. Satsen står ock i allranärmaste samband med den föregående: "Redan är yxen satt till roten af träden", och särskildt med ordet: "är satt" (*κεῖται*, egentligen: ligger). Tanken fäster sig dymedelst vid det tidsmoment, då det första hugget når trädet (*δένδρον σαπρόν*, 7: 18), hvarpå såsom omedelbar följd framstår, att det hugget intränger i trädet, och att de öfriga huggen genast komma efter. — Så är ock ungefär förhållandet med *ἐγείρονται*, *ἔρχονται*, *κληρονομεῖ* uti 1 Cor. 15: 35, 50, med *ἐφίσταται* 1 Thess. 5: 3, o. s. v. Riktigt anmärker Winer (Gramm. s. 308) om det förstnämnda af dessa ställen, att der icke handlas om de dödas uppståndelse såsom factum (således såsom något tillkommande i tiden), utan såsom dogma (jfr v. 42). Man kan visserligen anse bruket af præsens här såsom följd af framställningens liflighet, ja ock såsom en rhetorisk figur, men, äfven om præsens här icke betydde mera, bör det, såvidt ske kan, i öfversättning uttryckas på samma sätt, som i originaltexten. — Ett icke alldeles lika förhållande är med *ἔρχομαι*, hvilket mycket ofta i G. Ö. tolkas såsom futurum (Marc. 1: 7. Luc. 3: 16. 1 Thess. 5: 2. 1 Joh. 2: 18 o. s. v.). Detta ord innebär nämligen i sig sjelf en art af futurum, hvarföre det ock stundom förekommer sammanbundet med futurum (Joh. 14: 3), äfvensom i vissa hithörande talesätt skillnaden mellan præsens och futurum är nära omärkbar. Så t. ex. i den solenna beteckningsformeln: *ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος* (Upp. 1: 4 cet.), der näppeligen någon olikhet blifver mellan öfversättningen: den som kommer, och: den som komma skall. Att här försöka en ändring skulle hafva varit en småaktighet, eller åtminstone mindre välbetänkt. På dessa ställen kan visserligen utan svårighet præsensformen återgifvas äfven i öfversättningen, men på andra (t. ex. Joh. 14: 3) synes bäst vara, att låta den i G. Ö. uttryckta futuriformen qvarstå. Detta gäller ock om Aoristen, t. ex. *ἔλθῃ* 2 Thess. 1: 10.

Præsens sättes ock vid lifligare tal i stället för Aoristus, såsom historiskt tempus och omvexlar med detta. På sådane ställen, som t.

Digitized by Google

ex. Joh. 1: 29, 41—46. 9: 13 o. s. v. har man derföre lika litet velat ändra den gamla öfversättningen, som man ansett nödigt att alltid öfversätta λέγει med: säger, i stället för G: Ö:s: sade. Dock finnas ställen, der vigt ligger på præsensformen och der har rättelse skett, t. ex. Luc. 23: 14 (den der förvänder folket — icke: förvändt hafver), 1 Cor. 15: 57 (som oss segren gifver), Gal. 4: 21, 27. Ebr. 11: 10 (den stad, som grundvalar hafver), Upp. 12: 6. 15: 2. 19: 5 o. s. v. Så ock Luc. 13: 17, der phrasen: οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ betyder: de som Honom emotstodo, icke såsom G. Ö. P.Ö. 1853: de som Honom emotstått hade. Vid Ap. G. 26: 31, οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει och Eph. 4: 28 ὁ κλέπτων har man icke dragit i betänkande att bibehålla G. Ö. "hafver intet gjort" m. m., "den som stulit hafver", ty præsens uttrycker här ett habituelt tillstånd: han *är* icke en ogerningsman; den som *är* en tjuf. Svårare är φείδομαι, 1 Cor. 7: 28, θέλω 1 Cor. 7: 7. 14: 5. Den äldre (i G. Ö. P.Ö. 1853 uttryckta) interpretationen förklarade dessa ord optative; den nyare philologiska akribien vill icke tillåta sådant. Hvad beträffar φείδομαι, kan detta yrkande lätt medgifvas, ty förklaringen blifver här då: jag skonar eder, näml. just derigenom att jag gifver eder det rådet, att icke gifta eder; men i anseende till θέλω ligger det optativa redan i ordet, som äfven riktigt kan öfversättas: jag önskar; derföre har ock G. Ö. "ville" blifvit i 1 Cor. 7: 7. bibehållet. Återigen παραζηλοῦμεν, 1 Cor. 10: 22. anse vi böra med præsens indic. öfversättas.

Perfectum har i grekiskan en mycket bestämd betydelse såsom relativt tempus, hvilket nyttjas om en tilldragelse, som ställes i temporell förbindelse med en annan, och hvarvid uttryckes något, som har sin betydelse i det förflutna, men som ännu fortfar och fortverkar. Ofta kan perfectum derföre i vårt språk lämpligen öfversättas med præsens och står stundom förenadt med detta [1]). Så t. ex. 2 Tim. 1: 12 οἶδα ᾧ πεπίστευκα, jag vet, på hvem jag tror (egentl. till hvem jag satt och fortfarande sätter min tro); Joh. 1: 15 Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε, λέγων, "Johannes vittnar om Honom, ropar och säger" (P.Ö. 1861 = G. Ö.), der κέκραγε hänvisar på alldeles samma temporalförhållande, som det föregående μαρτυρεῖ. Jfr Joh. 20: 29. 5: 45, o. s. v. Detta förhållande har en säker exegetisk känsla ledt författarne af G. Ö. att iakttaga, eftersom de härvid alltid mest tänkte på sjelfva sakförhållandet. Dock i 1 Pet. 4: 1 tro vi ett undantag böra göras, men egentligen endast derföre att det uttryck i vårt språk, som här användes, fordrar perfectum. Detta ställe lyder: ὁ

¹) Vid vissa verba framträder synnerligen detta förhållande såsom constant regel.

Digitized by Google

παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας. G. Ö. och P.Ö. 1853: "den der lider i köttet, han vänder åter af synden". P.Ö. 1861: "Den der lidit hafver i köttet, han hafver vändt åter af synden". Att παθών bör öfversättas med perfectum, är en nödvändig följd af dess form, aoristus. Πέπαυται åter står alldeles i den för perfectum ofvan angifna betydelse, och bör för öfrigt här fattas passive [1]): är kommen i säkerhet, säkerställd, bragt i ro, för (från) synden. Meningen är: Emedan Christus lidit hafver i köttet för oss, så skolen I ock väpna eder med samma sinne (som Han, d. ä. vara Hans efterföljare i lidandets kamp), ty den som lidit hafver i köttet (nämligen med samma sinne, som Christus; detta ligger tydligt i parallelismen mellan Χριστοῦ παθόντος σαρκί och ὁ παθὼν ἐν σαρκί, samt i den dem båda förenade mellansatsen: τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε), han hafver vändt åter af synden (d. ä. han är fri från syndens herravälde); för att under sin återstående lefnadstid egna sig åt Herrens tjenst (v. 2). Men derföre att πέπαυται är ett rent passivt begrepp, och deremot det motsvarande svenska uttrycket i viss mån antyder en subjectets activitet, måste man i svenskan här begagna perfectum. Bruket af præsens i öfversättningen skulle nämligen lätt kunna föra till pelagianiserande misstydning (tvertemot Grundtextens bestämda innehåll), eller till sådane besynnerligheter, som hos en och annan katholsk exeget här förekomma.

Aoristus motsvarar vårt perfectum närmast och i de flesta fall. Den brukas nämligen att beteckna hvad som i en förfluten tid skett, nämligen då man fattar detta rent historiskt i och för sig, hvarföre ock Aoristus vanligen användes i den historiskt berättande stilen. Härvid möta inga svårigheter. Men Aoristus nyttjas ock stundom så, att den motsvarar vårt plusquamperfectum, t. ex. Joh. 18: 24. Matth. 3, 4. Ap. G. 1: 2 o. s. v. Detta förhållande må dock icke anses ega rum, der icke sammanhanget otvifvelaktigt och nödvändigt det bjuder. Så t. ex. tro vi, att Winer (Gramm. s. 318) orätt förer hit Ap. G. 9: 35, der säkerligen säges något mera, än att endast de som hade blifvit omvände sågo Paulus (jfr Meyers, de Wettes m. fl. Comm. t. d. st.). I G. Ö. (och P.Ö. 1853) finnas i detta hänseende några fel, som i P.Ö. 1861 blifvit rättade. Så t. ex. Ebr. 2: 10, "Honom, den der många barn till härlighet fört hade" (ἀγαγόντα), i st. f. "fört hafver". 1 Pet. 2: 22, o. s. v. Visserligen är ock grammatiskt riktigt, att Aoristus icke må

[1]) Att παύω, oaktadt det ofta tolkas såsom neutrum, är ett verbum activum, som construeras med accus. rei, äfvensom ock med accus. personæ, och att παύομαι, ehuru vanligast i medial betydelse, dock äfven förekommer såsom passivum, bevisas genom en mängd exempel utur det classiska språkbruket.

Digitized by Google

anses stå i stället för futurum, hvarföre ock rättelse häri skett vid Upp. 10: 7. — Joh. 15: 6. skulle ock strängt taget böra tolkas: "hvilken som icke blifver i Mig, han är bortkastad, såsom en gren, och förtorkad"; man kan ock lätt fatta meningen vara den, att hvar och en som lösryckt sig från Christus, han är lik en afbruten och bortkastad gren, han hörer från det ögonblicket icke till Honom, det sanna vinträdet; men stället, sålunda bokstafligen återgifvet, skulle, så frukte vi, förefalla något främmande och dunkelt, helst detta ställe enligt den äldre öfversättningen, hvilken om ock mindre ordagrann dock riktigt uttrycker tanken, är för det religiösa sinnet synnerligen välbekant i sin nuvarande form; derföre har man ock låtit G. Ö. här oförändrad qvarstå. På några ställen har man af lätt insedda skäl ändrat imperfectum i G. Ö. till perfectum, t. ex. Joh. 9: 2 (jfr v. 3), 2 Cor. 1: 23. Upp. 21: 1; likaså præsens till perfectum i 1 Cor. 5: 2. 14: 23, 24. 15: 54 Gal. 3: 22. Jac. 1: 25. På några ställen har dock præsensformen fått i öfversättningen qvarstå, eftersom en ändring synts skola medföra otydlighet eller möjligen missförstånd. Så 2 Cor. 5: 14. *κρίναντας*, "efter vi så döme" d. ä. så afgjort inom oss detta, att det är för oss fortfarande fast och bestämdt. Ordagrannt: dömt hafve — dock månne ej detta kunde förstås såsom talade Apostelen om något förflutet, som icke mera egde rum? — Jud. v. 14. Detta är citat ur Henochs bok. Möjligt är, att aoristen der blifvit af sammanhanget föranledd. Men i sammanhanget hos Judas passar den icke, och säkerligen har denne ej heller så tänkt sig detta ställe. Om Joh. 14: 3 få vi nedanföre yttra oss, eftersom tolkningen af detta ställe beror på tolkningen af conjunct. *ἐάν*.

Futurum är i G. Ö. stundom öfversatt med præsens. På många ställen är detta föranledt af mindre noggrannhet vid uppfattningen af det ifrågavarande stället. Så t. ex. Rom. 3: 30, der orden lyda i sitt sammanhang: "Är Gud allenast Judarnes Gud? Är Han icke äfven hedningarnes Gud? Jo visserligen, äfven hedningarnes: Efter det en Gud är, som gör" (P.Ö. 1861: "skall göra", Gr. T. *δικαιώσει*) "omskärelsen rättfärdig af tron, och förhuden genom tron". Förklaringen, ja nödvändigheten af futuriformen ligger deri, att det är individer (bland Judar och hedningar) som under tidernas fortgång skola hvar för sig blifva rättfärdiggjorda. Apostelen betraktar derföre rättfärdiggörelsen såsom något hvilket icke (såsom återlösningen) skett en gång för alla och med afseende på alla, utan är genom framtiden fortgående. — Så ock 1 Cor. 3: 13, 14, 15. 15: 29. Phil. 1: 19. 2: 20. 2 Tim. 2: 16, 17. 3: 1, 2. 2 Pet. 2: 2. Jac. 4: 7. Upp. 3: 3. 13: 8. (der G. Ö: orätt har imperfectum). Deremot på några ställen har man låtit G. Ö. förblifva oförändrad, äfven der futuriformen har vid återgifvandet blifvit förbytt till

Digitized by Google

præsens. Främst bland dessa ställen är det bekanta: "Menniskan lefver icke allenast af bröd" (Matth. 4: 4). Futuriformen ζήσεται betyder här: hon skall (aldrig någonsin) — sådan är hennes bestämmelse att hon icke kan — lefva = hon lefver icke allenast af bröd. Vi kunne ej medgifva, att futuriformen här skulle hafva en blott temporell betydelse (jemals, in aller Folgezeit. Winer Gramm. s. 325, jfr Meyer, de Wette m. fl.), utan vi se här likasom i 5 Mos. 8: 3 uttaladt ett evigt gällande bud. — I någon mån eger ett likartadt förhållande rum med Upp. 4: 9, 10. P.Ö. 1853 (= G. Ö.): "Och då djuren gåfvo (Gr. T. δώσουσι. P.Ö. 1861: gifva) Honom pris och ära och tack, som satt (Gr. T. τῷ καθημένῳ. P.Ö. 1861: sitter) på thronen, den der lefver ifrån evighet till evighet, nedföllo (Gr. T. πεσοῦνται. P.Ö. 1861: nedfalla) de fyra och tjugu äldste inför Honom, som satt (P.Ö. 1861: sitter) på thronen, och tillbådo (Gr. T. προσκυνήσουσι. P.Ö. 1861: tillbedja) Honom, som lefver ifrån evighet till evighet, och kastade (Gr. T. βαλοῦσι. P.Ö. 1861: kasta) sina kronor inför thronen, och sade" (P.Ö. 1861: säga): m. m. Futurum utmärker här icke blott hvad som skall ske under loppet af den här omförmälta visionen, såsom Winer (Gramm. s. 324) antager och hvilken mening synes ligga till grund för G. Ö:s tolkning genom imperfectum, utan det har en frequentativ betydelse: när, så ofta som, och utmärker således något som skall ske allt framgent (Vitringa, Bengel, Henstenberg m. fl.), hvarföre ock præsens synes lämpligast uttrycka meningen [1]. — Vid 2 Tim. 2: 2. οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται förklare vi futuriformen sålunda: hvilka af dig befinnas sådane, att de skola fortfarande komma att visa sig duglige. På denna grund tro vi G. Ö.: "duglige äro" böra bibehållas. Bengels förklaring: post obitum tuum, likasom Huthers m. fl. att här skulle menas en duglighet, som de skulle vinna genom Timothei undervisande inverkan, en mening som står nära den af Mosheim framställda, att här skulle finnas första spår till en theologisk skola — allt detta tro vi inlägga i Apostelens ord mera, än der egentligen finnes. — I anseende åter till σώσεις i 1 Tim. 4: 16 må gerna medgifvas, att öfversättningen: skall du frälsa, är mera strängt grammatikalisk, än: frälsar du. Men då meningen blir alldeles densamma, och då detta ställe i sin nuvarande form är allmänt brukadt, har rättelse i den äldre öfversättningen här ansetts mindre behöflig.

Upplösningen af Participialsatser är ock ett ämne, vi här icke kunne förbigå. Hufvudsakligen måste sammanhanget härvid blifva af-

[1]) Futurum utrumque exprimit simultaneum glorificationis actum apud animalia et apud presbyteros: et simul habet vim frequentativam, *quotiescunque animalia dant gloriam: protinus seniores cadunt.* Beng. Gnom. ad h. l.

Digitized by Google

görande. Uti Ap. G. 17: 30 är i P.Ö. 1853 (= G. Ö.) participet ὑπεριδών upplöst sålunda: "Ändock Gud hafver öfversett med sådane okunnighetens tider, förkunnar Han nu" m. m. Hvarken Luther (som här öfversätter: Und zwar hat Gott — — nun aber — —) eller någon annan öfversättning eller någon commentar, vi sett, har så tolkat detta ställe. Visserligen förekomma i N. T. ej få ställen, der ett particip måste upplösas med: ändock, t. ex. Rom. 1: 32. 1 Cor. 9: 19. 1 Thess. 2: 7, ehuruväl ofta καίπερ då ock står vid participet, t. ex. Phil. 3: 4. Hebr. 5: 8. 7: 5. 2 Pet. 1: 12, men i Ap. G. 17: 30 gifves härigenom åt ὑπεριδών en tydning, som sammanhanget icke nödvändigt bjuder, och som, noga betraktad, inlägger i Pauli ord mera än han åsyftar. — Eph. 1: 13. Här måste ἀκούσαντες upplösas på lika sätt, som det straxt derpå följande πιστεύσαντες. — I Col. 2: 13 upplöses participium χαρισάμενος endast genom ett: och (G. Ö. = P.Ö. 1853), men sammanhanget visar tydligt, att med detta χαρισάμενος angifves sättet och medlet, *hvarigenom* Gud verkat det nyss förutnämnda συνεζωοποίησε σὺν αὐτῷ, så att detta χαρισάμενος cet. uttrycker den de troende vederfarna tillämpning af försoningen, hvilken objective i v. 14 beskrifves. — Dersammastädes v. 15 uttryckes visserligen med θριαμβεύσας något som är liktidigt med det föregående ἐδειγμάτισε, men som ock är grunden till detta sednare, hvarföre det icke bör med detta sammanbindas endast med ett: och (G. Ö. P.Ö. 1853), utan i öfversättningen uttryckas antingen medelst participium eller medelst: derigenom att. — Ungefärligen dylikt exempel gifver ock Gal. 5: 26, der participialconstructionens upplösning med: till att, näppeligen låter sig grammatiskt rättfärdigas. Äfven här måste meningen förklaras med ett: i det att, eller: derigenom att. — 2 Pet. 2: 5 är i sig sjelft tydligt. Till det närmast föregående bör participium ἐπάξας cet. anses sluta sig. Detta sätt att uppfatta sammanhanget är vida naturligare, än att sammanbinda ἐπάξας med den första satsen i denna vers, såsom i G. Ö. skett. Men äfven, om det sistnämnda antages, kan detta participium icke tjenligen upplösas med: och (enligt G. Ö.), utan i förra fallet bör det ske med: då, i sednare fallet med: derigenom att. — Deremot har participialsatsens upplösning med: och, i stället för: att med infin., blifvit upptagen vid 2 Pet. 1: 5 och 3: 7. På förra stället är nämligen rätta uppfattningen denna: Då nu Herren gifvit oss dessa dyra löften (m. m. v. 4), "så" (αὐτὸ τοῦτο, just derföre, absolute, syftar tillbaka på föregående versen) "lägger eder nu derom all vinning, och" (medlet härtill likasåväl som ändamålet härmed) "låter i eder tro finnas dygd, i dygden förståndighet", o. s. v. (icke, såsom G. Ö. — "vinning, att I låten" m. m. ty dervid fördunklas sammanhanget och förbises den

Digitized by Google

nära hänsyftningen på det närmast föregående). Likaså på sednare stället, der G. Ö. (efter Luther) genom uttrycket: "att de skola varda", inlägger i texten mera, än der egentligen finnes.

I sammanhang härmed må några ställen anföras, der den sednaste upplagan af P.Ö. afviker från den föregående (äfvensom från G. Ö.) vid tolkning af constructioner med Infinitivus. Ap. G. 3: 26. Gr. T. *Ὁ Θεὸς ἀπέστειλεν αὐτὸν* (scil. *Ἰησοῦν*) *εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν* (var. lect. *αὐτῶν, αὐτοῦ*). G. Ö. (P.Ö. 1853) efter Luther: — — "till att välsigna eder, att hvar och en skulle sig omvända ifrån sin ondska". Men i *ἐν τῷ* ligger icke uttryckt ändamålet, utan medlet, sättet. Hvad särskildt beträffar *ἀποστρέφειν*, så å ena sidan har det synts för flera betänkligt att här gifva detta ord en intransitiv betydelse och öfversätta det med: omvända sig, hvarföre ock Calvin, Bengel, Winer (Gramm. s. 381) m. fl. anse Christus vara subjectet och öfversätta: i det Han omvänder hvar och en m. m. Vi tro dock, i likhet med de allrafleste äldre och nyare exegeter (sednast Meyer och de Wette), att Luthers öfversättning mycket väl kan försvaras, dels derigenom att just den så uttryckta tanken här fordras till följd af den i v. 19 gifna uppmaningen, dels ock genom jemförelse med ett hittills af exegeterna förbisedt ställe i LXX, hvilket så nära sammanträffar med det nu ifrågavarande, att det rätt väl kan anses äfven till ordalagen ligga till grund för detta. Nämnde ställe är Hes. 3: 18, 19, 20. [1]) — 1 Cor. 10: 13, — *ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν.* Då infinitiv med *τοῦ* kan antingen hänföra sig till ett visst ord (nomen, adjectivum eller verbum) i den föregående satsen, eller ock till den föregående satsen i dess helhet [2]), men *τοῦ δύνασθαι* cet. här icke, åtminstone icke utan stor

---

[1]) På detta mycket vigtiga och bekanta ställe förekommer *ἀποστρέφειν* tre gånger i samma bemärkelse, som i Ap. G. 3: 26 (efter Luthers och G. Ö:s tolkning). Så heter der v. 18. *διαστείλασθαι τῷ ἀνόμῳ ἀποστρέψαι ἀπὸ τῶν ὁδῶν αὐτοῦ τοῦ ζῆσαι αὐτόν.* — V. 19. *καὶ σὺ ἐὰν διαστείλῃ τῷ ἀνόμῳ, καὶ μὴ ἀποστρέψῃ ἀπὸ τῆς ἀνομίας αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ, ὁ ἄνομος ἐκεῖνος ἐν τῇ ἀδικίᾳ αὐτοῦ ἀποθανεῖται* — V. 20. *καὶ ἐν τῷ ἀποστρέφειν δίκαιον ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ καὶ ποιήσῃ παράπτωμα — — αὐτὸς ἀποθανεῖται.* — — Härigenom bortfaller det skäl, hvaraf de exegeter, som tagit ordet transitive, hufvudsakligen ansett sig nödgade dertill, nämligen att i hela grekiska språket icke skulle förekomma något enda ställe, der detta ord stode i den bemärkelse, som det här har enligt Luthers tolkning, hvilken säkerligen står i beroende af Vulgata, som återgifver det: "ut convertat se unusquisque a nequitia sua".

[2]) Buttmann, Grammatik des neutestam. Sprachgebrauchs. Berlin 1859 s. 228 ff. Winer, Gramm. 5 Aufl. s. 376 ff.

Digitized by Google

svårighet, skulle kunna anses afhängigt af ἔκβασις [1]), så måste denna sats betraktas såsom en för sig bestående finalsats, i hvilken infinitiven med τοῦ står i stället för ἵνα i detta ords egentliga betydelse: på det att, eo consilio ut. Så har ock ifrågavarande ställe blifvit i P.Ö. 1861 återgifvet.

I anseende till oriktig construction och combination af ord och satser må i G. Ö. (= P.Ö. 1853) följande ställen anmärkas. Rom. 11: 31. "Så hafva ock nu de icke trott på den barmhertighet, som eder vederfaren är, på det att dem måtte ock barmhertighet vederfaras". P.Ö. 1861: "Så hafva ock nu de icke trott, på det att genom den barmhertighet, som eder vederfaren är, dem måtte ock barmhertighet vederfaras". Sammanhanget är följande: I 9, 10 och 11 Capitlen af detta bref gifver Paulus en slags theodicé. Från den med stor hänförelse gjorda skildringen af de troendes saliga förening med Christo (Cap. 8) öfvergår han plötsligen till en af djup smärta genomträngd framställning, huru af Judarna, egendomsfolket i det förra förbundet, en stor del hade förskjutit Guds i Christo uppenbarade nåd och derigenom uteslutit sig från delaktighet deraf. Denna framställning afslutar han med en förutsägelse, att en gång skulle en allmän omvändelse bland detta folk inträffa (Cap. 11: 25—32), samt med prisande af Guds nåd och vishet (vv. 33 ff.). I detta sammanhang yttrar han, att då hedningarnes fullhet (d. ä. samtliga hednafolken) inkommit (näml. i Guds genom Christus stiftade kyrka på jorden), då skall ock hela Israel varda frälst, enligt de härliga dem gifna nådelöftena, ty de nådegåfvor och den kallelse, de undfått, äro oföränderliga såsom Gud, som dem gifvit, är oföränderlig (ἀμεταμέλητα v. 29 uttrycker hvad de äro i och för sig sjelfva, deras qualitativa beskaffenhet), och derefter till bestyrkande af denna sanning tillägger han: (v. 30) "ty såsom ock I fordom icke trodden på Gud" (näml. såsom Han uppenbarat sig före Christi ankomst i tiden), "men nu hafven fått barmhertighet genom deras otro; (v. 31) så hafva ock nu de icke trott" (näml. på Gud, d. ä. på Guds uppenbarelse i Christo), "på det att genom den barmhertighet, som eder vederfaren är, dem måtte ock barmhertighet vederfaras". Jemföre vi dessa båda versar, så finne vi den sednare uttryckt i antitheser mot den förra: "I fordom" — "nu de"; "trodden" — "hafva trott"; "fått barmhertighet" — "barmhertighet vederfaras"; "genom deras otro" — "genom den barmhertighet, som eder vederfaren är". Denna construction genom motsatserna rubbar G. Ö.

[1]) Fritzsche har i sin Comment. ad Matthæum pag. 844 gjort ett dylikt försök, och öfversätter: faciet — exitum, qui in perferendi facultate cernatur. Men detta förslag har rönt allmänt — och välförtjent — ogillande. Jfr Meyers, de Wettes m. fl. Comment. t. d. st.

Digitized by Google

och afbryter eller stör det harmoniska i Apostelens framställning. Dessutom ligger vigt derpå, att såsom Judarnes otro var orsaken, medlet eller vilkoret för hedningarnes upptagande, så skall ock i framtiden hedningarnes upptagande blifva orsak, medel, vilkor för Judarnes frälsning. Språkbruket talar lika starkt för denna tolkning. Visserligen betyder ἀπειθεῖν icke alldeles detsamma, som μὴ πιστεύειν och ἀπείθεια icke detsamma som ἀπιστία (i synnerhet i N. T.), ty med det förra uttryckes egentligen ohörsamhet, olydnad; men just derföre kan ock ἀπειθεῖν i v. 31 icke construeras med ἐλέει. Visserligen förekommer detta ord med dat. pers., äfvensom med dat. rei, men då måste detta vara ett sådant ord, som t. ex. νόμῳ, så att öfversättningen kan blifva: vara ohörsam emot, icke lyda. — Vid 2 Cor. 8: 13, 14 beror constructionen hufvudsakligen af interpunctionen, hvilken åter måste efter sammanhanget bestämmas. I vår vanliga grekiska text (den så kallade textus receptus) är interpunctionen på detta ställe förvirrad, och denna text följes i P.Ö. 1853. Commentatorerne hafva här ock ofta mera invecklat än utredt de särskilda satsernas ställning till hvarandra. P.Ö. 1861 följer här den interpunction, som väl må anses vara den, vid hvilken man företrädesvis bör fästa sig, nämligen den, som finnes i Griesbachs, Lachmanns och Tischendorfs upplagor, likasom ock hos Vulgata och Luther, samt (blott med en enda mindre afvikelse) i G.Ö. Enligt denna interpunction bestå dessa versar af två parallela satser, hvaraf den sednare förklarar och närmare bestämmer den förra. Den förra slutar med orden: ἀλλ' ἐξ ἰσότητος, den sednare med orden: ὅπως γένηται ἰσότης. Här, såsom på flera ställen i N. T., tycker man sig sålunda finna en, om ock mycket afmattad, återklang af den hebreiska parallelismus membrorum. Meningen blifver: Ty hvad som åsyftas med det sammanskott jag (Paulus) uppmanar eder att göra till understöd för edra behöfvande trosförvandter i Judeen, är icke att åt dem bereda öfverflödiga tillgångar och beröfva eder hvad I till eder utkomst behöfven, utan efter likhetsgrund sker detta; hvarefter Apostelen gifver en närmare förklaring och tillämpning häraf, då han tillägger: edert (nuvarande) öfverflöd må i denna tid hjelpa deras brist, att (en annan gång) deras (dåvarande) öfverflöd må hjelpa eder (dåvarande) brist, på det att (genom sådane ömsesidiga kärleksverk) en likhet (i gifvande och mottagande) måtte ega rum. — Gal. 2: 3, 4, 5. Constructionen af detta ställe är svår och omtvistad. Den rätta synes oss vara: v. 3. "Titus vardt icke nödgad att låta omskära sig" (detta säges i allmänhet och förklaras i det följande); v. 4. "nämligen (δέ, hvilket här utgör en sammanbindnings- och öfvergångspartikel, som angifver orsaken, hvarföre det ej skedde; Beza al. nempe) för de insmugne (i ordet πα-

Digitized by Google

ῥείσακτος ligger, att insmygandet skett både hemligen och i orätt afsigt) falske bröders skull (blef han icke nödgad att omskäras — *οὐκ ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι* suppleras ur det föregående), hvilka sig med inträngt hade (i församlingen) till att bespeja vår frihet, som vi hafve i Christo Jesu (nämligen friheten från mosaiska lagen), på det de skulle göra oss (näml. Paulus, Barnabas, Titus; först i nästa vers blir fråga om de christna i allmänhet; obs. motsatsen der mellan *ὑμεῖς* och *ἡμεῖς*) till trälar (under lagen); för hvilka (en ny relativsats, genom hvilken berättelsen fortsättes) vi (Paul., Barn., Tit.) icke ens till en tid veko med (den af dem fordrade) undergifvenhet, på det evangelii sanning (den sanna uppfattningen af evang. särskildt med afseende på läran om friheten från lagen, läran om rättfärdiggörelsen, v. 14) skulle blifva beståndande när eder" (på Galaterna tänker Apostelen här främst, men den allmänna tillämpningen af hans ord är sjelfklar). Denna construction är textenligare än den i G. Ö. och P.Ö. 1853. — 1 Pet. 2: 25. G. Ö. och P.Ö. 1853: "herden och edra själars biskop", en construction, som ock följes i de äldre Proföfversättningarna, men är grammatikaliskt oriktig. Den kan ock icke sägas förekomma i alla de öfversättningar, der genitiven, uttryckt med eller utan præposition, sättes sist och kan hänföras till båda de föregående orden (så Vulg. och andra öfvers. på latin, så ock Luth. och andra öfvers. på Tyska, Engelska o. s. v.), hvarföre ock svenska öfversättningen här står ensam, så vidt vi kunnat finna. I P.Ö. 1861 är detta ställe ändradt till: "edra själars herde och biskop". Så ock Danska öfvers. Skälet är, att då Gr. T. har: *ἐπὶ τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν*, måste man här tillämpa den allmänna regel, att när två nomina af samma art och genus stå bredvid hvarandra och det förra har artikel, men det sednare saknar den, så tillkännagifves härmed, att de båda höra tillsammans och blifvit såsom delar eller bestämningar af ett och samma hela eller af ett enda hufvudbegrepp sammanställde. Så ock här. Vi torde väl icke behöfva nämna, att Winer (Gramm. 5 uppl. s. 145) anför just detta ställe bland andra till bevis för denna regel. — 1 Pet. 3: 3, 4. Gr. T. v. 3: *ὧν* (näml. *τῶν γυναικῶν* v. 1.) *ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος,* (v. 4) *ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελές.* P.Ö. 1853 (= G. Ö.) v. 3: "Hvilkas prydning icke skall vara utvärtes med flätadt hår, eller kringhängande guld, eller i kosteliga kläder; v. 4. utan om den fördolda menniskan i hjertat är utan vank, med saktmodig och stilla anda, det är kosteligt för Gudi". Märkligt är, att den omkastning af constructionen, som här skett i v. 4, hvarken finnes i Vulgata,

Digitized by Google

eller hos Luther, hvars öfversättning af detta ställe så lyder: "Welcher Schmuck soll nicht auswendig sein mit Haarflechten und Gold-Umhängen oder Kleider-Anlegen, sondern der verborgene Mensch des Herzens unverrückt, mit sanftem und stillem Geiste, das ist köstlich vor Gott". I Laurentii Andreæ öfversättning af Nya Testamentet (Stockholm 1526) återgifves detta ställe sålunda: "huilkers prydning ware icke vtvertes, then ther är j flätat håår, eller cringhengiandes guld, eller j kosteligh clädher, vtan then fördolde menniskian som j hiertat är, om så är ath hon haffuer ingen wank, så ath anden är sactmodugh och stilla, hvilken ande för gudh en kosteligh och dyr ting är". Likaså finnes sådan omkastning af constructionen icke i P.Ö. 1780 och 1816, eller i någon annan äldre eller nyare Bibelöfversättning vi haft tillfälle att se. Huru den uppkommit, torde man kunna finna vid betraktande af Laurentii Andreæ öfversättning, der, inuti v. 4, en omskrifning finnes gjord, hvilken i Gustaf I:s Bibel blifvit flyttad till den sats, som börjar samma vers. Men om ock tanken härigenom icke egentligen förändras, så blifver dock dess uttryck helt annat, än originaltextens. Denna har man derföre i P.Ö. 1861 sökt återgifva på följande sätt: V. 3. P.Ö. 1861 = G. Ö. och P.Ö. 1853; v. 4. "utan hjertats fördolda menniska i ovanskligheten af en saktmodig och stilla anda, som är kostelig för Gud". Med afseende hufvudsakligen på v. 5, der denna tanke om qvinnans rätta prydnad än vidare utföres (jfr ock 1 Tim. 2: 9 f.), anse vi rätta constructionssättet vara: *ὧν ὁ κόσμος ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν (κόσμος)* — — *ἱματίων, ἀλλ' ὁ κρυπτὸς* cet. Så hafva ock Luther och G. Ö. (jfr Laur. Andr. öfvers.) uppfattat detta ställe. Medgifvas må dock, att den construction Bengel m. fl. och bland de nyare Huther föredraga, näml. *ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν κόσμος* — — *ἀλλ' ὁ κρυπτὸς* cet. kan synas enklare och gifver en lika god mening, men ofvananförda skäl talar för den förra. För öfrigt må anmärkas, att genitiven *τῆς καρδίας* är appositionsgenitiv till närmare förklaring af *ὁ κρυπτὸς ἄνθρωπος*, vidare att *τὸ ἄφθαρτον* står substantive, såsom adj. neutr. ofta så förekommer i N. T. (jfr exemplen hos Winer, Gramm. 5 Aufl. s. 266 f.), slutligen att det sista *ὅ* härstädes hvarken afser hela den föregående satsen (såsom G. Ö., äfvensom Grotius), icke heller *τὸ ἄφθαρτον* (Bengel m. fl.), utan *πνεύματος*, som närmast föregår, hvarigenom ock meningen blir lätt och klar.

Några hithörande anmärkningar om särskilda ställen må, till undvikande af vidlöftighet, i korthet bifogas. Ap. G. 15: 16. G. Ö. och P.Ö. 1853 afvika här alltför mycket från Gr. T., som man sökt i P.Ö. 1861 noga följa. — Rom. 8: 23. Luther och G. Ö. (P.Ö. 1853) construera orätt *στενάζομεν υἱοθεσίαν* i st. f. *στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι* cet. Verbet *στενάζω* med accus. rei betyder: sucka öfver något, sörja och beklaga sig öfver något. I den mening Luther och

G. Ö. här gifver det, näml. att sucka efter något, kan det icke tagas (jfr Fritzsche ad h. l.). Redan Vulgata öfversätter här riktigt. Det följande: τὴν ἀπολύτρωσιν cet. står såsom apposition till υἱοθεσίαν (jfr Bengel, Gnom. ad h. l.). — Rom. 13: 11. Att taga τοῦτο såsom object till εἰδότες (G. Ö. P.Ö. 1853 är orätt. Här står καὶ τοῦτο för sig sjelft, såsom detta talesätt äfvensom καὶ ταῦτα ofta förekommer hos classikerna och i N. T. (1 Cor. 6: 6, 8. Eph. 2: 8. Phil. 1: 28. Hebr. 11: 12). Det hänvisar till det föregående, i synnerhet till v. 8 "varer ingen något skyldige, utom att älska hvarandra", af hvilken sats vv. 9, 10 innehålla tillämpning. — Rom. 15: 2. Här har man återgått till G. Ö. "till godo" = till nästans sanna bästa. Det följande: till uppbyggelse, är epexeges och innebär närmare bestämmelse af det föregående. Bengel, Gnom. ad h. l.: εἰς, in, notat finem internum, respectu Dei; πρός, ad, finem externum, respectu proximi. *Bonum*, genus: *ædificatio*, species. Förklaringen är sinnrik och djup, men inlägger måhända mera i orden, än de egentligen innebära. — 1 Cor. 1: 22, 23. Den enklaste constructionen synes oss vara att taga v. 22 såsom försats och v. 23 såsom deremot svarande eftersats. Meyer, Comm. t. d. st. har bevisat, att conj. δέ ofta hos classikerne så står, för att uttrycka eftersatsen. Buttmann, Grammatik d. neutest. Sprachgebr. s. 312 säger ock detsamma, fastän han i N. T. ej finner mera än ett ställe, näml. Ap. G. 11: 17, der han vill tillämpa regeln. Att äfven nu ifrågavarande ställe hörer hit, synes Meyer hafva öfvertygande ådagalagt. — 2 Cor. 8: 24. Apostelen talar här om de bröder, som med afseende på insamlingen till de behöfvande christna i Judeen blifvit af församlingarne i Macedonien afsända till Corinthus. Han uppmanar Corinthierna att väl emottaga dessa utskickade och på något märkbarare sätt ådagalägga detta. "Låter", säger han, "någon bevisning af eder kärlek" (mot mig — eller ock, i vår tanka bättre, någon bevisning af eder christliga broderskärlek i allmänhet, näml. just med afseende på den ifrågavarande insamlingen) "och vår berömmelse öfver eder" (väl särskildt ock med afseende på godhjertenhet och beredvillighet att bispringa nödlidande trosförvandter) "vederfaras dem" (εἰς αὐτούς), "inför församlingarna" (εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν, hvars representanter de utskickade voro, hvarföre ock dessa församlingar hade sina ögon fästade på Corinthierna, för att se hvilket emottagande desse deras utskickade och deras värf skulle finna). Apostelen åsyftar således härmed icke blott att bereda åt de utskickade ett godt mottagande, utan synnerligen, att desse skulle blifva belåtne med sin resa just derigenom, att ändamålet dermed blefve på bästa sätt uppfylldt, nämligen att den insamling, för hvars skull de kommo, blefve riklig. Förklaringen, att εἰς αὐτούς hörer till ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν, då öfversättningen blifver: vår berömmelse öfver eder inför dem, näml. församlingarnes ifrågavarande sändebud, kunne vi icke finna antaglig, ty mellan detta εἰς αὐτοὺς och εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν eger en motsvarighet rum, som dock i öfversättningen ej kunnat uttryckas. Föröfrigt må anmärkas, att det καί, som i textus receptus står framför εἰς πρόσωπον τ. ἐκκλ., saknas i alla bättre handskrifter och måste utstrykas. — 2 Cor. 13: 1. Om svårigheterna, som möta vid detta ställes interpretation med afseende på jemförelsen med 2 Cor. 12: 14 och bestämmandet af förhållandet mellan hvad här säges och Apostelens föregående besök i Corinthus, jfr comm. t. d. st. och särskildt Wieseler, Chronologie d. apostol. Zeitalters. Gött. 1848. s. 233 f. Dessa svårigheter, och synnerligen afseendet på 12: 14, föranledde den tolkning, som gafs i P.Ö. 1853. Man har dock trott sig i P.Ö. 1861 böra återgifva detta ställe ordagrannt, utan afseende på de mötande

Digitized by Google

svårigheterna, hvilka hufvudsakligen äro af historisk art och dem det tillhör exegesen att undanrödja. — 2 Cor. 13: 3, 6. Som orden δοκιμή (v. 3) och ἀδόκιμοι (v. 6) stå med bestämd hänsyftning på hvarandra, så måste de så öfversättas, att denna hänsyftning klart framträder, hvilket i G. Ö. alldeles icke, och i P.Ö. 1853 icke nog tydligt skett. — Eph. 4: 14. Såsom apposition till ἐν τῇ κυβείᾳ cet. står ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης, hvarvid πρός uttrycker afsigt och ändamål. — Eph. 4: 16 (jfr Col. 2: 19). I G. Ö. är constructionen omkastad och förvirrad; i P.Ö. 1853 rättades detta visserligen, men man har dock trott sig här kunna komma Gr. T. närmare. — Col. 4: 4. Här bör αὐτό förklaras åsyfta μυστήριον i v. 3. — 1 Tim. 5: 9. G. Ö. och P.Ö. 1853 tolka detta ställe, som om en särskild regel vore der gifven åt Timotheus. Gr. T. åter framhåller det såsom ett allmänt bud. Så har det ock i P.Ö. 1861 blifvit återgifvet. — Ebr. 11: 7. Olika meningar hafva varit, hvilket ord i det föregående man borde anse δι' ἧς afse, antingen ἡ κιβωτός eller πίστις (eller ock σωτηρία, en förslagsmening, som ej behöfver här upptagas). Den förra meningen, eller att Noach "fördömde verlden" genom arken, är bestämdt uttryckt i G.Ö. derigenom att der efter orden: "genom hvilken" tillägges "(ark)". Detta tillägg uteslöts visserligen välbetänkt i P.Ö. 1853, men då säkerligen det rättaste, likasom ock det nu mera allmänt erkända, är att uppfatta detta δι' ἧς såsom hänvisande på hufvudbegreppet i satsen, näml. πίστις, hvarigenom meningen blifver, att genom tron (som han ådagalade derigenom att han af lydnad för Guds befallning byggde arken) fördömde han (den otrogna) verlden, har man velat åtminstone något underlätta denna uppfattning genom den lilla ändring, som här skett i P.Ö. 1861. — Ofvanstående är exempelvis anfördt. Tid och utrymme medgifva icke att särskildt upptaga allt hithörande.

Då vi nu öfvergå till partiklarne, så vidt nämligen som frågor rörande det sätt, på hvilket de blifvit använda, inverka på öfversättningen, måste vi främst anmärka, att, om detta mycket omfattande ämne skulle med någorlunda fullständighet utföras, måste det ensamt upptaga ett vida större utrymme, än hela den afhandling, vi nu offentliggöre. Få torde ock de vara i vårt land, som intressera sig för dylika specialundersökningar, i synnerhet om de anställas i något större omfång. De åter, som vilja åt sådane offra ett allvarligare studium, veta nog hvar de hafva att söka de bästa källorna. Vi, som åt detta ämne här kunne egna blott några blad, måste nöjas med en ringa axplockning på den rika åkern. Adverbierna, som jemförelsevis föranleda mindre svårigheter och af hvilka vi upptagit några i den lexicographiska afdelningen, nödgas vi här förbigå, för att endast sysselsätta oss med conjunctioner och præpositioner.

Bland alla conjunctioner är väl ingen som vid Nya Testamentets öfversättande på Svenska åstadkommer mera bekymmer och tvekan, än den lilla, så ofta förekommande partikeln δέ. Att detta δέ alltid har en adversativ betydelse, kan lättare sägas, än bevisas; ty icke sällan blifver detta adversativa så svagt, att det knappt kan märkas, utan plägar man då säga, att δέ endast betecknar en sammanbindning eller

Digitized by Google

öfvergång från ett till ett annat, ja stundom icke ens detta, utan står, om ej alldeles öfverflödigt, dock så, att det icke på något sätt kan i öfversättning uttryckas, utan måste alldeles förbigås. Latinet, som eger ej blott *sed*, utan ock *autem*, att härvid begagna, Tyskan, som gör en åtskilnad mellan *aber* i början af satsen och samma ord inuti en sats, kan i de flesta fall på detta sätt uttrycka det starkare eller svagare i den adversativa betydelsen af *δέ;* dock måste stundom äfven i dessa språk denna partikel utbytas mot en annan, t. ex. *och*, stundom åter lemnas oöfversatt. Svenskan, likasom Engelskan, Fransyskan och Danskan, har icke den förra utvägen och måste derföre så mycket oftare tillgripa den sednare. Men bestämmandet, när detta skall ske, och ännu mera, hvilken annan partikel då skall begagnas, eller när utelemnande bör ske, beror på öfversättarnes omdömesförmåga och blifver rätt ofta en blott smakfråga. Så finnes ock stundom enligt en vanlig hebraism *καί* vid början af en sats, der enligt vårt språkbruk helst ingen conjunction sättes.

Såsom exempel må anföras följande. Matth. 20: 21 ff. V. 21. Gr. T. *δέ*, G. Ö. P.Ö. 1853 utelemnadt, P.Ö. 1861 och, Luther und, de Wette öfversätter det icke, Eng. Ö. and, Franska Ö. (Ostervalds uppl. af Geneverbibeln) et, Danska Ö. men. V. 22. Gr. T. *δέ*, G.Ö. P.Ö. 1853 då, P.Ö. 1861 men, Luther och de Wette aber, Eng. Ö. but, Fr. Ö. mais, D. Ö. men. V. 23 Gr. T. *καί*, G. Ö. P.Ö. 1853 utelemnadt, P.Ö. 1861 och, Luth. och de Wette und, E. Ö. and, Fr. Ö. et, D. Ö. og. V. 24 Gr. T. *καί*, G. Ö. P.Ö. 1853 och 1861 Luth. de Wette utelemnadt, E. Ö. and, Fr. Ö. et, D. Ö. og. V. 25 Gr. T. *δέ*, G. Ö. P.Ö. 1853 och 1861 utelemnadt, Luth. de Wette aber, E. Ö. but, Fr. Ö. et, D. Ö. men. V. 26 Gr. T. *δέ*, G. Ö. P.Ö. 1853 och 1861 Luth. utelemnadt, de W. aber, E. Ö. but, Fr. Ö. mais, D. Ö. men; (obs. *δέ* saknas här i de bästa codd. och editioner). Jfr ock Marc. 3: 21, 22. Luc. 18: 19, 39. Ap. G. 25: 25. 27: 41, 42. 1 Cor. 8: 1. 2 Cor. 1: 23. 6: 13. 2 Thess. 3: 4, 6. 1 Tim. 4: 7. 6: 11. 2 Tim. 3: 8, Jac. 3: 18, m. fl. st. Understundom har man i likhet med G. Ö. t. ex. Rom. 8: 11. 1 Cor. 7: 1. 16: 1, m. fl. st. och Eng. Ö., som i de apostoliska brefven mycket ofta uttrycker *δέ* med now, begagnat: *nu*, såsom dylik öfvergångspartikel t. ex. 1 Tim. 5: 8. 2 Cor. 2: 12. 6: 1. m. fl. st. På ett ställe, näml. 2 Cor. 13: 7 har man till och med funnit: men, vara för svagt, och återgifvit *δέ* med: dock. Sammanhanget bjuder detta. I det närmast föregående hotar Apostelen att mot de olydiga medelst sträng bestraffning bevisa sin apostoliska makt, men tillägger i v. 7 en önskan, att detta icke måtte blifva af nöden (jfr Comm. t. detta ställe). Att äfven anse *ἀλλά* kunna stå såsom blott öfvergångspartikel och öfversätta det med: "nu", såsom G. Ö. P.Ö. 1853 vid Eph. 5: 24, är icke med grekiska språkbruket förenligt, hvarföre P.Ö. 1861 här återgifvit denna partikel med: "men". Ett särskildt förhållande eger ock rum med *ἀλλά* i 2 Cor. 8: 7. Detta bör här anses stå elliptiskt, afbrytande det föregående och såsom en öfvergång till ny vändning i talet, såsom ock Hermann i anm. till Vigerus, de Gr. L. idiotismis p. 811, yttrar: "sæpe indicat, satis argumentorum esse allatum". Derföre är det på detta ställe öfversatt med: "ja" (i enlighet ock med nyare öfvers. och comm.).

Digitized by Google

Partiklar, som vid öfversättningen göra svårigheter eller i anseende till hvilka den G. Ö. fordrar en genomgående revision, äro äfvenledes *ἵνα, ὅπως, ὅτι* och *ὥστε* [1]. I anseende till de båda förstnämnda, hvilka båda egentligen äro particulæ finales, eller utmärka en afsigt (*att*, i bemärkelsen: *på det att*, latinarnes *ut*) har man, i synnerhet under rationalismens herravälde, påstått, att de skulle i N. T. ofta stå *ἐκβατικῶς*, således om den factiska följden, d. ä. i betydelsen: *så att* = *ὥστε*. Man har härvid åberopat det försvagande, hvilket *ἵνα* undergick i den sednare Grekiskan och i synnerhet i folkspråket. Att G. Ö. i detta hänseende icke står på rationaliserande exegeters sida, behöfver icke nämnas. Annorlunda är förhållandet med P.Ö. 1780 och 1816, jfr Matth. 1: 22. 2: 15 cet. P.Ö. 1853 och 1861 följa i detta fall G. Ö. På åtskilliga ställen, t. ex. Luc. 9: 45. Joh. 5: 20. 9: 2. 1 Cor. 14: 13. Upp. 9: 20, kan man visserligen anse G. Ö. icke hafva uttryckt sig nog bestämdt eller ock att *ἵνα* blifvit fattadt i den ofvannämnda svagare betydelsen, men på dessa ställen har P.Ö. icke ansett tillräckliga skäl för ändring vara för handen. Deremot har ändring skett på flera ställen, der P.Ö. 1853 (= G. Ö.), antingen rent af återgifver *ὅτι* med: så att, näml. 2 Cor. 7: 9. Gal. 5: 17 samt 1 Thess. 5: 4. Tit. 3: 13 (der dock G.Ö. har rätt), eller der partikeln: att, synts böra förtydligas och förstärkas till: på det att, näml. 1 Cor. 9: 24. Gal. 4: 5. I anseende till *ὅτι* (latinarnes quod, quia) möter vid öfversättningen af N. T. svårigheten att alltid säkert bedöma, när det bör öfversättas med att, derföre att, ty, eller eftersom. I detta hänseende befinnes G. Ö. (samt P.Ö. 1853) någongång hafva varit inconsequent (t. ex. Upp. 2: 14 jfr vv. 4, 20). Vid andra ställen har språkbruk och sammanhang synts fordra annan tolkning af denna partikel, än den i G. Ö. gifna. Så t. ex. Matth. 26: 54 *πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ, ὅτι οὕτως δεῖ γενέσθαι,* tolkar G. Ö. (likasom ock P.Ö. 1780, 1816 och 1853) *ὅτι* med: att, hvaremot i P.Ö. 1861 heter: "efter så ske måste", Vid be-

[1] Om åtskilnaden mellan dessa conjunctioner må följande anmärkas: *ὅτι* är egentl. partikeln för det objectiva, såsom *quod* och *dass* (hvilka båda conjunctioner hafva med *ὅτι* lika ursprung); *ὡς* betyder äfven efter verberna: veta, säga, o. s. v. *huru* (ut) Ap. G. 10: 28. Båda dessa conjunctioner, då de brukas i objectivitetssatser, utgå således från olika åskådning hos den talande, men sammanträffa i deras syftemål. — *ὅπως* är, såsom *ut* (quo), jemte det att det är Adverbium, *huru* (jfr Luc. 24: 20), äfven blifven conjunction. — *ἵνα* är ursprungl. ett relativadverb., *hvarest, hvarthän*; från den locala riktningen blef det öfverfördt på viljans riktning (afsigten) och är sålunda jemförligt med Latinarnes *quo*. Winer, Gramm. 5 Aufl. s. 526. Devarius, de partic. L. G. ed. Klotz, Hartung von den Partikeln der griech. Sprache, jemte större utmärktare Grammatiker, såsom Buttmanns, Matthiæ, o. s. v. lemna vid hithörande svåra och för philologien mycket vigtiga frågor den bästa ledning.

Digitized by Google

märkelsen: att, måste här suppleras: λέγουσαι. Detta är dock godtyckligt, emedan ὅτι kan här tolkas utan dylik ellips, och ellipser icke böra utan nödvändighet antagas [1]). Men genom tolkningen: efter (emedan), bringas denna utsago i närmare förhållande till den i v. 24. Eftertryck ligger här både på οὕτως, näml. på *detta*, och icke på något annat, *sätt*, och på δεῖ, hvarigenom Jesus uttalar sjelf nödvändigheten, att det som då ske skulle med Honom *måste så ske*, icke blott i enlighet med Skriften, utan ock *för Skriftens skull*. Annorlunda är förhållandet med några ställen, der ὅτι förut varit öfversatt med: ty, men detta: ty, i P.Ö. 1861 blifvit ändradt till: att. Så t. ex. 1 Cor. 8: 1. "Om afgudaoffer vete vi, att (G. Ö. ty) vi hafve alle kunskap". I philologiskt hänseende få vi härvid först anföra, att ὅτι efter εἰδέναι öfverallt annorstädes i N. T. betyder: *att* (jfr i Paulinska brefven Rom. 6: 9, 16. 13: 11. 1 Cor. 8: 4. 16: 15. 1 Thess. 1: 5, utom en stor mängd ställen i de öfriga böckerna, hvarom se lexica), vidare att det synes oss alldeles otroligt, att Paulus skulle i v. 1 hafva nyttjat οἴδαμεν ὅτι i annan betydelse, än den, hvari han straxt derefter, i v. 4, åter upptager just dessa samma ord och hela den sats, i hvilken de stå. Hvad sammanhanget beträffar, så blifver detta följande: om afgudaoffer vete vi, att kunskap om rätta förhållandet härutinnan har blifvit alla meddelad och bör förutsättas hos alla, men, tillägger Apostelen, denna kunskap har hos många öfvergått till egenkärlekens sjelfförtroende, så att de förhäfva sig öfver sin kunskap och i kärlekslöshet såra svagare bröders ömtåliga samveten (jfr Meyer, de Wette, Gerlach cet. vid d. st.) I förbigående må anmärkas, att, eftersom εἰδέναι och ἔγνωκε, γνῶναι (v. 2), ej böra här öfversättas med samma ord, i synnerhet som de sistnämnda orden här stå i bestämd relation till γνῶσις (v. 1, 7), så har ändring i G. Ö. här skett, för att, så vidt ske kunnat, uttrycka denna relation. — 2 Cor. 1: 14. Af samma philologiska skäl, som i 1 Cor. 8: 1 ὅτι efter εἰδέναι betyder: att, måste det härstädes så öfversättas efter ἐπιγνῶναι. Härvid torde ock vara nog att hänvisa till alla nyare öfversättningar och commentatorer. — 2 Thess. 1: 3. Öfverversättningen: derföre att, innebär här icke förändring, utan endast förtydligande af G. Ö:s: ty. — 2 Cor. 3: 14. Skrifsättet ὅ, τι (neutr. af ὅστις) hvilket Luther och G. Ö. (P.Ö. 1780, 1816, 1853) följa, passar ej väl i sammanhanget. I de bästa nyare upplagor skrifves detta ord derföre ὅτι (conj. ty), såsom det ock blifvit återgifvet i alla de äldsta öfversättningarna. Att alla gamla codices skrifva båda orden all-

[1]) Med antagande af ellipser är så väl vid classiska författares, som ock vid N. T:s interpretation drifvet stort missbruk, ända till dess Hermann härom uppställde säkra reglor. Jfr ock Winer, Gramm. s. 651 ff.

Digitized by Google

deles lika, är välbekant. Bengel (Gnom. ad h. l.): "*quia* non nisi *in Christo aboletur* (vetus testamentum, cf. v. 7, 11, 13)". Så ock de fleste äldre och nyare. — Betydelsen af *ὥστε* förklaras af dess sammansättning (*ὡς* och encliticum *τε*) med: så att. Emedlertid närmar *ἵνα* och *ὥστε* sig stundom i deras betydelse till hvarandra [1]), men såsom ett ställe, der detta eger rum, får man icke anse 1 Pet. 1: 21, der vi med Bengel, Meyer, de Wette o. s. v. måste förklara öfversättningen: så att, vara den enda riktiga.'

Om andra conjunctioner må vi endast anmärka följande. I Joh. 14: 3 har man i anseende till *ἐάν* återtagit G. Ö:s uttryckssätt: om än. Visserligen plägar *ἐάν* förklaras här stå i stället för *ὅταν*, och vi medgifve, att de båda äro så nära liktydiga, att, om G. Ö. här haft: när, skulle förändring ej hafva blifvit ifrågasatt. Men då *ἐάν* egentligen betyder: om möjligen, och *ὅταν*, när möjligen, samt G. Ö. således här upptagit den närmaste och egentligaste betydelsen, har tillräckligt skäl ej synts vara för förändring. En följd häraf har ock varit, att temporalformerna måst uttryckas med præsens. — Rom. 1: 19 måste *διότι* annorlunda och starkare återgifvas, än det i samma vers följande *γάρ*. Det sammansatta *διότι*, som tillhörer det sednare grekiska språkbruket, betyder egentl. quam ob rem, sedan quoniam, och således vida mera än *γάρ*. — Att såsom G. Ö. (P.Ö. 1853) i Tit. 3: 4 öfversätta *ὅτε* med: sedan, är mindre riktigt både till tanke och uttryck. Luther och alla andra vi sett hafva här: då, såsom i P.Ö. 1861 blifvit insatt. — Att öfversätta *πῶς* med: hvarföre, är att gå ifrån ordabetydelsen och gifva meningen en olika vändning. Om ock någongång sådant kan tillåtas, så blifver dock i 1 Cor. 15: 12, Gal. 4: 9 den egentliga betydelsen den rätta, ty den fordras här uttryckligen af syftemålet och sammanhanget. — I 2 Tim. 1: 3 öfversätta Vulg. Luth. G. Ö. P.Ö. 1853 *ὡς* med: att, näml.: "jag tackar Gud, — att (*ὡς*) jag utan återvändo har dig i åminnelse i mina böner" m. m. Detta: att, har i P.Ö. blifvit ändradt till: då. Här kan man näppeligen anse *ὡς* angifva tacksägelsens object, ty t. ex. Chrysostomi förklaring: Så högt älskar jag dig, att jag tackar Gud, derföre att jag har dig i åminnelse m. m. inlägger här något nytt. Rätta tolkningen synes oss vara att anse båda satserna stå parallela, likväl så att den förra: jag tackar Gud, är hufvudsats, och den sednare underordnar sig under denna. Här står *ὡς* temligen nära i samma bemärkelse, som i Gal. 6: 10, der det öfversättes: medan. Meningen är: jag tackar Gud, såsom jag ock utan återvändo m. m., men detta: såsom (ordets första och egentliga betydelse), tillkännagifver här både i allmänhet att tacksägelsen afsåg Timotheus, och särskildt att den så till tid som innehåll stod med åtankan af honom i allranärmaste samband. — Vid Gal. 3: 15 har man återgått till G. Ö., emedan den bemärkelsen, som i P.Ö. 1853 gafs åt *ὅμως*, vel, etiamsi, *till och med*, här med negation: *ju icke ens*, ansetts på detta ställe icke fullt säker och passande (jfr härom Meyer Comm. t. d. st.).

Præpositionernas bruk i Grekiskan och deras rätta tolkning, så väl i allmänhet som ock i anseende till Nya Testamentet, är ett myc-

[1]) Hvad N. T. beträffar se härom Buttmanns Gramm. d. Neutestam. Sprachgebrauchs. Berlin 1859 s. 205, 210.

Digitized by Google

ket svårt och vidlöftigt ämne. Vi nödgas äfven här inskränka oss till några strödda anmärkningar med afseende på den sednaste Profölfversättningen af Nya Testamentet. I Gal. 4: 13 omnämner Paulus, att han i Galatien (efter tolkningen i P.Ö. 1861) "under köttets svaghet (*δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκός*) första gången (*τὸ πρότερον*) förkunnade evangelium". Härmed åsyftas ett för Galaterna välbekant, men oss okändt, förhållande. Vid jemförelse med v. 14, der han talar derom att Galaterne icke föraktade (honom för) den frestelse han då led i sitt kött (*τὸν πειρασμόν μου τόν ἐν τῇ σαρκί μου*), har man med någorlunda visshet dragit den slutsats, att Apostelen till följd af en kroppslig sjukdom nödgats vid någon af sina resor uppehålla sig i Galatien och då der predikat evangelium. När detta skett, kan icke med bestämdhet uppgifvas. I Ap. G. 18: 23 omtalas, att Paulus genomrest Galatiska landet. Men som der tilllägges, att han under denna resa styrkte lärjungarna, så måste evangelium redan förut hafva varit der predikadt. Derföre måste ock Apostelen redan förut hafva der vistats, ty att han och ingen annan varit den som grundlagt Galatiska församlingarna, följer af detta bref (4: 13, 19). Detta första besök, hvilket åsyftas med *τὸ πρότερον*, antaga de fleste vara det, som omtalas i Ap. G. 16: 6, ehuru af hvad der förekommer vill synas, som hade han då icke der predikat. Andre tänka härvid dels på Ap. G. 14: 6, då möjligen Galatien skulle kunna inneslutas i det allmänna uttrycket: den kringliggande nejden. En annan förslagsmening är att Apostelen sedan han i Lystra lidit den våldsamma misshandling, som omtalas i Ap. G. 14: 19, skulle hafva begifvit sig till Galatien, ehuru Lucas ej omnämner det, och der under sitt sjukdoms- och svaghetstillstånd samt tillfrisknandet förkunnat Christum och å Galaternas sida rönt de af honom omnämnda kärleksprof. Till följd häraf skulle då vara lätt förklarligt, icke blott hvad med *ἀσθένεια τῆς σαρκός* här förstås, utan ock att *διά* står med accus. här i sin aldraegentligaste betydelse: för skull, propter. Dock huru än härmed må förhålla sig, så mycket kan man väl antaga på grund af hvad Apostelen sjelf här säger, att en sjukdom varit anledning till hans qvardröjande under första vistelsen i Galatien, och sålunda äfven till hans förkunnande af evangelium derstädes, ty han lät sig ej derifrån af sjukdomen afhållas. Då G. Ö. (likasom P.Ö. 1853) här öfversätter *διά* med: genom, blifver meningen mera än behöfligt dunkel. Luther öfversätter: in Schwachheit nach dem Fleisch, nyare Tyska Öfvers.: unter. P.Ö. 1861 har ock här: under, visserligen icke som skulle *διά* med accus. betyda just detta, men derföre att man ansett sig sålunda kunna bäst i allmänhet uttrycka meningen af ett ställe, om hvars directa och speciella syftning man icke kan sä-

Digitized by Google

gas veta något fullt säkert. — Rom. 8: 3 *καὶ περὶ ἁμαρτίας*, G. Ö. "genom synd" (efter Luther). Här är betydelsen af *περί* ej rätt fattad. Denna præposition, hvars första bemärkelse: omkring, i satser sådane som den här förekommande öfvergår till betydelsen: i anseende till, för, för skull, har här just den sistnämnda betydelsen. Phrasen: *περὶ ἁμαρτίας* bör anses här stå i allmänhet, icke direct i st. f. *προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας* (Hebr. 10: 18 jfr dersammastädes v. 6 samt LXX Lev. 6: 23 m. fl. st.), såsom den förklaras i P.Ö. 1816, ty dels hade Apostelen säkerligen, om han detta menat, uttryckt sig mera tydligt, dels passar denna förklaring icke i sammanhang med det följande. Här afses hela det förhållande, i hvilket Christi menniskoblifvande står till synden, hvarföre dessa ord ock i P.Ö. 1853 och 1861 öfversättas: "för syndens skull". — Det ofta förekommande *ἐν Χριστῷ* betyder alltid: i Christo, och uttrycker gemenskapen, föreningen med Honom. Att öfversätta det med: genom Christum, är ingalunda exact, om det ock icke allestädes föranleder missförstånd. Men i Eph. 4: 32 ligger stor vigt på ordagrannhet i öfversättning af dessa ord. Det närmaste parallelstället till den satsen: "Gud hafver i Christo förlåtit eder", är 2 Cor. 5: 19, och vid jemförelsen med detta ställe visar sig klart, att meningen fördunklas, om man, såsom G. Ö. (P.Ö. 1853) här återgifver dem: "genom Christum". — Likaså 2 Cor. 5: 19. *ἐν ἡμῖν* betyder här icke "ibland oss" (G. Ö. efter Luther, P.Ö. 1853), utan: "uti oss" (P.Ö. 1861). Med "oss" menar Apostelen här visserligen främst sig sjelf, men ock alla Ordets rätte förkunnare. Ordet, som skall förkunnas, betraktas här såsom något i desse förkunnares hjertan till meddelande åt andra nedlagdt (sicut interpreti committitur quod loqui debeat. Beng. Gnom. ad h. l.). — Philem. v. 6. *εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν* är efter Luther i G. Ö. (P.Ö. 1853) incorrect öfversatt med: "i Jesu Christo". Dessa ord böra construeras tillsammans med *ἐνεργὴς γένηται*. Christus betraktas här såsom målet för verksamheten, således ligger häri: till försoning med Christo, till fullgörande af Hans vilja, befrämjande af Hans sak, o. s. v. (Bonum nobis exhibitum redundare debet in Christum. Beng. Gnom. ad h. l.). — Eph. 4: 12. *πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.* G. Ö. "Att the helige skola skickelige vara, till ämbetsens (P.Ö. 1853 tjenstens) verk, genom hvilket (P.Ö. 1853 att) Christi lekamen må upbygd varda" P.Ö. 1861. "Att de helige skola skicklige vara till tjenstens verk, till uppbyggande af Christi lekamen". Såsom parallelsatser sinsemellan stå de båda sista commata, hvilka börja med *εἰς*, men båda subordinera under det första, som börjar med *πρός*. Detta utvisas af præpositionerna och deras ställning, äfvensom deraf, att i första membrum står artikeln utsatt, men saknas i de två sednare. Alldeles synonyma äro icke *πρός* och

Digitized by Google

εἰς. Skilnaden är ungefär som mellan *ad* och *in* i latinet. Föröfrigt må anmärkas, att *καταρτισμός* här kan uppfattas antingen i en högre och rikare mening, nämligen om andeligt fullkomnande, eller ock i en lägre och inskränktare, om den skicklighet som erfordras för uppfyllande af de särskilda pligter, hvilka åligga med hänseende till hvad här är i fråga. För den sednare meningen synes just *πρός* starkast tala. — 2 Cor. 13: 4. Sedan Apostelen i v. 3 skrifvit: "Efter I söken ett prof (*δοκιμήν*) af den i mig talande Christus (d. ä. att Christus, som talar i mig, skall gifva ett rätt kraftigt bevis af sin makt — eller, att Christus skall rätt kraftigt bevisa, att Han talar i mig), hvilken (näml. Christus) när eder (*εἰς*, i afseende på) icke är svag, utan är mäktig i eder" (*ἐν ὑμῖν*, G. O. ibland eder, hvilket dock säger för litet, ty här är icke fråga endast eller ens hufvudsakligen om yttre maktbevisningar, t. ex. genom underverk, gåfvan att tala med tungomål, att profetera o. dyl., utan fastmera om inre erfarenheter af Christi makt); v. 4. "Ty ändock Han vardt korsfäst utaf svaghet" (*ἐξ ἀσθενείας*, G. Ö. i svagheten, P.Ö. 1853 i svaghet), "så lefver Han likväl utaf" (*ἐξ*, G. Ö. P.O. 1853 i) "Guds kraft"; m. m. "Utaf svaghet", det uttrycket angifver, hvarföre detta korsfästande kunde ega rum. Den doctrinella förklaringen härpå finnes i Phil. 2: 7 ff. "Jesus war nämlich im Zustande seiner Entäusserung und Erniedrigung dergestalt in das Verhältniss menschlich machtloser Passivität eingegangen, dass er der Gewaltsamkeit der Kreuzigung unterlag, und sonach kam es *ἐξ ἀσθενείας*, dass er gekreuzigt wurde. Aber seit seiner Auferstehung lebt er und zwar aus der Macht Gottes; denn Gott hat durch seine Macht ihn auferwecket (Rom. 6: 4) und zu Herrlichkeit erhöht (Act. 2: 33. Eph. 1: 20. Phil. 2: 9)". Meyer t. d. st.; jfr ock Bengel, Gnom. o. s. v. — Gal. 1: 11. Här säger Paulus, att det evangelium han förkunnade icke var *κατὰ ἄνθρωπον*, hvilket G. O. och P.Ö. 1853 tolka: "menskligt", men P.Ö. 1861: "efter menniskosätt". Tolkningen: "menskligt", kan icke uppfattas annorlunda, än såsom motsats mot: gudomligt; således i den mening att det skulle vara af menskligt ursprung; härigenom inlägges i *κατά* en betydelse, som denna præposition icke alls har, och i texten en mening, som innebär mera, än Apostelen velat säga. Deremot är tolkningen: efter menniskosätt, just den, som närmast öfverensstämmer med egentliga betydelsen af præpositionen *κατά* i denna construction, näml. att angifva ett qvalitativt förhållande, som visserligen härleder sig från ursprunget eller orsaken dertill, men dock icke direct uttrycker ursprung eller orsak; vidare öfversättes *κατὰ ἄνθρωπον* så på alla andra ställen, der detta samma talesätt i N. T. förekommer (1 Cor. 3: 3. Rom. 3: 5. 1 Cor. 9: 8. Gal. 3: 15); slutligen öfverensstämmer denna tolkning med den utläggning,

Digitized by Google

Apostelen sjelf i följande versen gifver. Förklaringen blifver: det evangelium jag förkunnar är icke af mensklig art, icke så beskaffadt, som det skulle vara, om det vore ett menniskoverk, en product af mensklig vishet, mensklig verksamhet o. s. v. — 2 Thess. 1: 9. P.Ö. 1853 (= G. Ö.): "hvilka straff (G. Ö. pino) lida skola, det eviga förderfvet af HErrans ansigte, och af Hans härliga magt". De sista orden äro i P.Ö. 1861 ändrade till: "[skilde] från HErrans ansigte, och från Hans magts härlighet". Gr. T. ***οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.*** Detta ställe är olika tolkadt. Tre meningar äro att anföra. Antingen tages ***ἀπὸ*** temporaliter, nämligen så att straffet kommer öfver de otrogna från den stund Herren uppenbarar sig. Denna förklaring härleder sig från Chrysostomus, som skrifver härom: "Hvad dessa ord betyda, är lätt att inse. Det är nog, blott att Herren kommer och låter sig skådas, och desse alla äro då i pina och straff. Ty hans tillkommelse (parusie) är för somlige ett ljus, för andra en pina" [1]). Men vore detta rätta meningen, så borde det stå: ***ἀπ' ἀποκαλύψεως τοῦ προσώπου τοῦ κυρίου*** eller något dylikt. En annan mening är att förklara ***ἀπό*** om den verkande orsaken, nämligen sålunda: att de osaligas straff tänkes såsom utgående från Herrens ansigte. (Hæc facies erit illis intolerabilis. Non videbunt, sed persentiscent. *Bengel*). Så Huther, G. Ö. och många nyare. Men detta är redan förut sagdt i vv. 7 och 8. Ett nytt moment framträder i v. 9, nämligen det *eviga förderfvet*. Man väntar och erhåller äfven, efter det tredje uppfattningssättet, som af många utmärkta äldre och nyare exegeter blifvit omfattadt, en förklaring, hvari detta: "det eviga förderfvet", består. Dervid tages ***ἀπό*** såsom betecknande begreppet af afskiljande och af frånskildhet. Meningen blifver då: skilde från Herrans ansigte och från Hans makts härlighet, hvarvid man väl främst må tänka på den Allsmäktiges egen härlighet, men äfven särskildt på den härlighet, af hvilken genom Hans makt Hans trogne blifva delaktiga.

Om några andra hithörande ställen må i korthet yttras följande. 1 Cor. 4: 6. ***κατὰ τοῦ ἑτέρου***, och dersammast. 15: 15 ***κατὰ τοῦ Θεοῦ.*** Att ***κατά*** här betyder: *mot*, i fientlig riktning mot, kan icke betviflas. I P.Ö. 1853 blef detta förhållande icke med tillräcklig bestämdhet uttryckt. — 1 Cor. 9: 18. ***Τίς οὖν μοί ἐστιν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.*** Att ***εἰς τὸ μὴ*** här betyder: på det att (jag) icke, är obestridligt, hvarföre ock öfversättningen här måste blifva denna. Apostelen vill nämligen här uttrycka sig så starkt som möj-

[1]) Chrysostomi Opp. Exeg. Paris. 1633. T. 6. p. 376. Från honom öfvergick denna förklaring till flera af de Grekiska Kyrkofäderna och till några, ehuru icke många, af nyare exegeter.

Digitized by Google

ligt. Anledningen, afsigten, orsaken, hvarföre han icke mottog någon vedergällning var tvåfaldig, en företrädesvis objectiv, som här angifves med ἵνα cet. (näml. att evangelium skulle framstå såsom något kostnadsfritt; på prima persona i ordet ϑήσω ligger här ingalunda den vigt, att man derföre icke skulle böra betrakta satsen såsom företrädesvis objectiv), och en rent subjectiv, som angifves med εἰς τὸ μὴ cet. På begge lägger Apostelen lika vigt, ehuru han visserligen derföre att den sednare satsen rörer honom personligen, subordinerar den under den förra. Meningen blifver: Hvad är min lön? Så handlar jag (och deri söker jag belöning) på det att evangelium genom mitt handlingssätt måtte framstå såsom något kostnadsfritt, äfvensom på det att jag måtte (inom mig hafva det goda medvetandet att) icke bruka den makt (visserligen här i allmänhet, dock med speciel hänsyn till rätt att såsom evangelii förkunnare njuta underhåll) jag hafver i evangelium. I första satsen: ἵνα cet. har äfven constructionen blifvit i P.Ö. 1861 ställd i närmare likhet med Gr. T. — 2 Cor. 8: 11. ἐκ τοῦ ἔχειν. G. Ö. P.Ö. 1853 uttrycka här ἐκ med: af, P.Ö. 1861 med: efter. Frågan är här om sammanskott till de nödlidande christna i Judeen. Apostelen gifver den uppmaningen, att detta sammanskott skulle ske efter måttet af hvars och ens förmåga. Ungefär i samma mening står Joh. 3: 34 ἐκ μέτρου, som öfversättes: efter mått. Att de skulle gifva af hvad de hade, behöfde Apostelen visst icke säga Corinthierna. — Luc. 16: 9 ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς ἀδικίας öfversättes i G. Ö.: "af then orätta mammon", hvilket är så mycket mera tvetydigt, som ordet vänner går näst förut: i P.Ö. 1853 och 1861 står: "med orättfärdighetens mammon", ty ἐκ betyder här källan eller orsaken, från hvilken något framgår, såsom t. ex. Luc. 12: 15. 1 Cor. 9: 14. Joh. 7: 22. 10: 42 o. s. v. — 1 Cor. 15: 52. ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι. G. Ö. P.Ö. 1853: "med yttersta basunen". Detta: med, är i P.Ö. 1861 ändradt till: vid, näml. när yttersta basunen ljuder; jfr 1 Thess. 4: 16 ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, G. Ö. med (P.Ö. 1853 och 1861: vid) Guds basun; Matth. 22: 28. ἐν τῇ ἀναστάσει. G. Ö. P.Ö.: när uppståndelsen sker, o. s. v. Winer Gramm. s. 461. — Matth. 4: 4. "Menniskan lefver icke allenast af bröd" (ἐπ' ἄρτῳ). G. Ö. har: vid bröd, hvari visserligen kan ligga en finhet, om man får antaga, att den text, som för nämnda öfversättning begagnats, haft den af Griesbach, Lachmann och Tischendorf upptagna läsarten: ἐπ' ἄρτῳ — ἐν παντὶ ῥήματι och att man velat med: vid, af, uttrycka denna olikhet. Icke otroligt är detta, ehuru nästan alla äldre upplagor, likasom textus receptus, hafva ἐπί på båda ställena. Så ock Vulg.: in — in; Luther: von — von. Alla uncialcodices, med undantag af blott två, hafva ἐπί på båda ställena, hvarföre ock: *af*, på dem båda blifvit i alla P.Ö. upptaget. Det uttrycker ock på detta ställe bäst betydelsen af ἐπί, hvarmed angifves grunden, fundamentum, hvarpå något hvilar, alldeles såsom när vi säge: uppehålla lifvet, lat. sustentare vitam.

Vi hafve med någon utförlighet ansett oss böra ingå i de här ofvan intagna undersökningar och förklaringar, ty för ett sådant öfversättningsarbete, som det närvarande, utgöra de nära nog sjelfva hufvudsaken. Grammatik och Lexicon, språkbruk och sammanhang, äro, såsom den mycket renlärige, hos oss välbekante, Prof. D:r Kurtz nyligen yttrat [1]),

[1]) Jfr Zeitschrift für die gesammte lutherische Theologie und Kirche, herausgeg. von D:r A. G. Rudelbach und D:r H. E. F. Guericke. 1861. Zweites Quartalheft. s. 289.

Digitized by Google

exegesens stormakter, hvilka hafva rätt att fordra den allrastörsta uppmärksamhet. Att en sådan blifvit dem i fullt mått, så vidt man kunnat och förstått, bevisad vid redigerandet af den sednaste Proföfversättning, har varit vårt syftemål att med ofvanstående framställning ådagalägga.

Möjligen torde någon, då han ser ändringarne här sammanförda på ett enda ställe, tro sig finna dem både många och icke ringa. Så är dock icke förhållandet, eftersom dessa ändringar, som här blifvit under vissa rubriker samlade, äro fördelade på samtlige till Nya Testamentet hörande böcker. På hvarje särskild bok komma derföre af dem icke många, och på hvarje särskildt Capitel ganska få, mångenstädes icke en enda. Bland ofvananförda ställen äro ock åtskilliga upptagna, der vi ansett nödigt att med afseende på flertalet af nyare exegeters meningar ingå i försvar för vår gamla öfversättning och bevisa dess goda rätt att få orubbad qvarstå.

Emedlertid äro vi långt ifrån att betrakta detta revisionsarbete såsom fulländadt. Skulle det kunna anses hafva medelst den sednaste granskningen blifvit fördt ännu ett steg närmare sin fulländning, så äro våra mest sanguiniska förhoppningar uppfyllda. Sådant det förefinnes, innebär det en till Svenska Kyrkan framställd fråga. Den frågan önske vi få besvarad, så väl till dess exegetiskt-linguistiska enskildheter af dem som känna sig dertill ega kallelse och förmåga, som ock i anseende till arbetet i sin helhet af alla dem som nitälska för ett rent och klart Guds Ord och vilja afgifva sin röst derom, huruvida den form, i hvilken detta ord nu framträder, kan anses motsvara det religiösa medvetandet inom kyrkan, och i hvad mån eller till hvilka delar denna form kan tarfva rättelse och förbättring. Det är nämligen för kyrkan arbetet sker, det är kyrkan som skall godkänna eller icke godkänna det, det är af kyrkan det, om det slutligen varder godkändt, kommer att begagnas.

Härmed hafve vi afslutat den förnämsta delen af denna redovisning. Hvad nu återstår att i detta ämne vidare anföra, är väl icke utan betydenhet, dock af underordnad vigt.

Hvad beträffar 2 momentet i den ofvan (s. 31) anförda 4 § af K. Instructionen för Bibel-Commissionen, få vi derom anföra följande. Vid Instructionens utfärdande och begynnelsen af Commissionens verksamhet hyste man om den blifvande öfversättningens förträfflighet och framgång de största förhoppningar. Arbetet var ju anförtroddt åt 20 af Sveriges ypperste lärde, bland hvilka räknades icke blott landets förnämste theologer, utan ock philologer sådane som Carl Aurivillius och Floderus, samt de mest frejdade män i öfriga vetenskapsgrenar, såsom Ihre, Linné,

Digitized by Google

Rosén von Rosenstein, Wargentin o. s. v. Både sakkännedom i alla riktningar och språklärdom i högsta mått skulle, så hoppades man, här förena sig att frambringa en bibelöfversättning af utmärkt beskaffenhet, till gagn för kyrkan och ära för fäderneslandet. Att denna öfversättning skulle med acclamation antagas och genast träda i den gamlas ställe, derom hyste man intet tvifvel. De sista orden i K. Instructionen tala ock derom, att, när öfversättningsarbetet var fullbordadt, skulle "om Kyrko-Bibelns aftryckande in folio anstalt fogas". Men, såsom nu ifrågavarande moment i K. Instructionen utvisar, utsträcktes planen ännu längre. Jemte bibelöfversättningen åsyftade man att åstadkomma ett större Bibelverk, i någon mån ämnadt till försvar för den gjorda bibelöfversättningen, ehuru främst afsedt att blifva en fortlöpande bibelförklaring. För att till denna lemna bidrag, ej blott för att vid öfversättningsarbetet med sakupplysningar biträda, hade ock män, sådane som Linné, Ihre, Rosén von Rosenstein, Liljestråle, Wargentin, m. fl. i Commissionen erhållit plats. Commissionens äldsta protocoller utvisa, att man till en början ifrigt arbetade i den nämnda riktningen, äfvensom att denna ifver afmattades alltmera under arbetets fortgång. Skälen för denna afmattning voro troligen flera. Den nya bibelöfversättningen mottogs icke med det erkännande man väntat. De ledamöter, som skulle biträda med sakupplysningar, voro alla äldre män, som snart utaf ålderdomskrämpor hindrades att i arbetet deltaga, och de fleste af dem dogo inom få år, sedan arbetet blifvit börjadt. Protocollerna, i början mycket utförliga och omsorgsfullt redigerade, blifva under fortsättningen allt mera inskränkta till linguistiska anmärkningar, samt öfvergingo slutligen till otydliga memorialanteckningar, med hvilkas redigerande och renskrifning man icke gjort sig besvär. Efter år 1793 upphör all dylik protocollsföring. En sådan har väl ansetts öfverflödig, da man ej velat framkomma med egna förslagsmeningar, och då skälen för tolkningen af särskilda ställen kunde inhemtas utur de författares skrifter, hvilka bearbetat bibelexegesen. Den afhandling, som vi nu lemne i allmänhetens händer, må ock hvad Commissionens sednaste åtgöranden beträffar i någon mån lemna en sådan redovisning, som med protocollerna åsyftats.

§ 5.

"1 Moment: *Som den nu varande afdelning i Capitel och Versar,* "*uti alla Christna länder är vedertagen, uti Skrifter citerad och Con-* "*cordantier derpå inrättade samt således, för dessa och många flera* "*vigtiga orsaker, ej förändras kan, ehuru grund därtil eljest vara kunde;* "*Altså hafva Committerade, at den jämväl nu följa, dock kunna de vid* "*utarbetningen, uti bräddlen, med mindre ziffror, utmärka en efter Ma-*

Digitized by Google

"terierne bättre afpassad delning af Capitlen i det gamla, samt Capitel "och Versar i det nya Testamentet, om hvilka ziffrors afsigt och bety- "delse en kort underrättelse uti en anmärkning framföre, kunde till Lä- "sarens upplysning göras".

"2 Moment: *Och emedan den vanliga Rob. Stephani interpun- "ction uti Nya Testamentet befinnes mycket felaktig, ty bör den efter "riktiga Logiska och Grammaticaliska Reglor rättas. Hvilka ock, jämte "de Lagar Ebræiska Accentuationen förelägger vid Gamla Testamentets "interpunction böra til rättelse tjäna".*

"3 Moment: *Så böra ock de så kallade Parentheser allestädes, "hvarest de ej förut äro i agt tagne, tydeligen utmärkas; Hälst de, i "annor händelse, orsaka mörker och otydelighet i sjelfva Texten".*

"4 Moment: *Uti de Prophetiska Böcker böra Vaticinia, hvar för "sig, oagtadt Capitlens nu varande fördelning, med Asteriscer utmär- "kas huru långt hvardera räcker".*

Hvad här i mom. 1. säges, att en bättre afpassad delning af capitel och versar skulle i brädden med mindre ziffror utmärkas, hafva redan de förste Committerade ansett antingen icke vara utförbart eller icke åsyfta profupplagan, utan den tillämnade normalupplagan eller Kyrkobibeln. Derföre har lika litet i den första proföfversättningen som i någon af de sednare försök i detta hänseende blifvit gjordt. Saken har ock sina betänkligheter och möter svårigheter, hvilka vid verkställigheten torde befinnas nära nog oöfvervinneliga. Något gagn skulle näppeligen genom en sådan åtgärd beredas; säkert är att af flera olika, bredvid hvarandra fortlöpande, indelningar förvillelse lätt kunde uppkomma. De förste Committerade hafva deremot, enligt den method, som på deras tid och hufvudsakligen i då utgifna nya tyska öfversättningar gjorde sig gällande, indelat texten efter ämnena i vissa större stycken, och inom hvarje sådant låtit den i en följd fortlöpa. De afbrott, som versindelningen, äfvensom någongång capitelindelningen i våra vanliga Biblar förorsakar, hafva de härigenom velat undvika, hvarföre de ock endast i brädden anmärkt indelningarna i capitel och versar. Denna yttre formella anordning i de äldre Proföfversättningarne var ej utan samband med det paraphraserande tolkningssättet och det myckna talet om att kläda bibelordet i en tidsenlig drägt. Redan härigenom må det synas något misstänkt. Dock, såsom en blott yttre form kan det väl i sig sjelf anses mera likgiltigt. Hufvudfrågan blifver här, huruvida denna form öfverensstämmer med den bibliska stilens egna art och charakter. Betrakte vi härvid först Gamla Testamentet, så finne vi, att den deri förekommande versafdelningen helt och hållet beror på accentuationen, hvilken åter framgått ur det hebreiska språkets och den bibli-

Digitized by Google

ska stilens egendomliga beskaffenhet. Denna består deri, att hvarje sats uttryckes för sig i korta och bestämda ordställningar, visserligen icke utan afseende på något föregående eller efterföljande, dock icke så, att den genom konstgjord periodbyggnad med detta sammanflätas. Med hebreiska språkets egna art samt dess partiklars enkla bruk och betydelser står detta förhållande i nära sammanhang. I de gnomiska skrifterna framträder denna stilistiska egenhet skarpast; dernäst i de lyriskt-poëtiska; så i de äldre prophetiska och på detta sätt främst i G. T:s poëtiska skrifter. Men äfven i sednare, d. ä. mera didaktiskt-prosaiska delarne af propheterna, likasom ock i de historiska böckerna, återfinnes samma egenhet, och följden är att bruket af de särskilda versernas ställande hvar för sig uppkommit ur en riktig känsla, att just detta var den efter G. T:s diction bäst afpassade formen. Särskildt om Nya Testamentets historiska böcker gäller alldeles detta samma, hvaremot i anseende till de apostoliska brefven en öfvergång till konstrikare periodbyggnad här och der visar sig, dock så, att den ofvannämnda hebraiserande grundtypen för stilisationen öfverallt genomlyser. Ju mera man på sednare tid bemödat sig om återgifvandet af originaltextens både form och anda, ju mera man velat undvika all moderniserande omstöpning, har man derföre ock återgått till denna äldre form att låta hvarje vers stå för sig, och betrakta den såsom om den bildade en särskild sats. Så är ock förhållandet med flera nyare tyska öfversättningar; så ock med de under sednare åren i Danmark och Norrige utgifna prof-öfversättningar. Redan i den från år 1834 af K. Bibel-Commissionen utgifna proföfversättning af G. T. upptogs åter denna form. Det enda, hvarigenom man i sednaste proföfversättning af N. T. sökt något närma sig den ofvannämnda methoden af textens utgifvande i fortlöpande sammanhang, utan de afbrott versindelningen synes medföra, är att de särskilda verserna emellan noggrannare än förut bestämma interpunctionen. G. Ö. har nämligen ofta vid slutet af versarne ett större skiljetecken, än hvad sammanhanget påkallar. Men genom de gjorda rättelserna häri är en möjlighet gifven att utan ändring häri aftrycka texten i fortlöpande följd; hvilket, om det i någon särskild upplaga skulle ske, sålunda blifver en blott typografisk anordning.

I 2 mom. 5 § talar den K. Instructionen om interpunctionen. Frågan derom anse vi vara en af de svårare. Derföre må häråt en särskild framställning egnas. I nämnda moment härledes interpunctionen från Robert Stephanus, och så till vida kan denna uppgift hafva sin riktighet, som vår s. k. textus receptus hufvudsakligen härstammar från den af honom 1550 med mycken typografisk prakt och noggrannhet utgifna upplagan. Men interpunctionen, i det allranärmaste sådan han

Digitized by Google

der upptog den, fanns redan i äldre upplagor, i ännu äldre handskrifter, ja den gar i ålder mycket långt tillbaka. Dess historia är nämligen följande. I de äldsta handskrifter finnes ingen interpunction, utan skrifsättet är den s. k. scriptio continua, som utan alla afsatser eller afdelningar, vare sig mellan meningarne eller orden, är oafbrutet fortlöpande, hvarigenom ock läsandet mycket försvåras. Derföre företog sig Euthalius, Diaconus i Alexandria, omkring medlet af femte seklet, att i enlighet med det vid offentligt reciterande då häfdvunna bruket indela texten i små afdelningar eller versrader (*στίχοι*), af hvilka hvardera bildade en sats, vid hvars utgång föreläsaren borde göra ett, om ock mycket kort, uppehåll. Så uppkommo de s. k. stichometriska handskrifterna, der hvarje sådan rad eller *στίχος* skrefs för sig, och några sådane handskrifter finnas ännu qvar [1]). Men som man då för tiden skref på pergament, ett synnerligen kostsamt skrifmaterial, föll sig utskrifvandet af dylika codices mycket dyrt, enär endast några få, stundom ett enda, ord blef på hvarje rad upptaget och derföre vida mera pergament åtgick till förfärdigande af dylika codices, än till andra. För besparing skull började man derföre snart att åter skrifva texten fortlöpande, men med något afstånd mellan orden och så att man satte en punkt eller ett annat tecken vid slutet af hvarje Euthaliansk versrad eller *στίχος*. Det vanligaste sättet blef sedermera att sätta punkten nedantill vid satsens slut, ofvantill vid en större satsafdelning, och midt för vid en

---

[1]) Eftersom just denna stichometri är ursprunget för vår interpunction må såsom prof på densamma följande anföras:

Tit. 2: 2. *Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι*
σεμνοὺς
σώφρονας
ὑγιαίνοντας τῇ πίστει
τῇ ἀγάπῃ
τῇ ὑπομονῇ

Matth. 2: 21. *Ὁ δὲ ἐγερθεὶς*
παρέλαβε τὸ παιδίον
καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ
καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ

I enlighet härmed står ock i den hos oss vanligaste grekiska texten: Matth. 22: 5. *Οἱ δὲ ἀμελήσαντες, ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ.* 26: 52. *πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν, ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται.* v. 57. *Οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν, ἀπήγαγον πρὸς Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα.* 1 Tim. 4: 6. *Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας.* Jfr derst. 3: 13. 5: 6. 6: 1, 2, 8 o. s. v. Dessa exempel på interpunction äro hemtade ur Griesbachs sista upplaga.

Digitized by Google

mindre dylik. Denna punkt vid bokstafvens midt förlängdes sedermera till ett litet streck nedåt. Så uppkommo de tre äldsta interpunctionstecknen i Grekiska texten. Sednare tillkom frågetecknet. Andra skiljetecken, än de nämnda, finnas der icke, hvarföre ock det i Grekiskan obrukliga utropstecknet icke förekommer i öfversättningar af N. T., några nyare undantagne. Det saknas ock i G. Ö. samt P.Ö. 1780, 1853 och 1861, men finnes upptaget i P.Ö. 1816. Deremot är vårt semicolon såsom skiljetecken begagnadt i G. Ö. (de äldsta upplagorna undantagna) samt i alla Proföfversättningarna. Interpunctionens historia är följande. Småningom öfvergick och utbildades den ofvannämnda s. k. stichenskriften till ett interpunctionssystem, hvilket förekommer i alla codices från en sednare tid, visserligen med olikheter i olika codices, dock dessa alla beroende af den stichometri, som Euthalius, enligt hvad redan före hans tid allmänt var vid offentligt uppläsande antaget, införde i Apostla-Gerningarne och de Apostoliska Brefven, och som ungefär vid samma tid (dock ovisst om af honom) infördes i Evangelierna. Utur dessa codices finnes detta interpunctionssätt upptaget redan i de äldsta tryckta upplagor af N. T:s grekiska text, nämligen den af 1514 (complutensiska Polyglott-bibeln), äfvensom Erasmi Roterodami första upplaga, som utkom 1516. Rob. Stephanus införde förbättringar genom jemförande af flera handskrifter. Sedermera har detta interpunctionssätt med få förändringar varit följdt i alla upplagor af den grekiska texten, ända till dess Lachmann och Tischendorf nyligen företagit sig att i sina kritiska upplagor inskränka interpunctionen så mycket möjligen ske kunnat. Emedlertid i andra upplagor, således ock i de ännu allmännast begagnade, qvarstår den gamla, från stichometrien härstammande, interpunctionen. Då denna eger en så hög ålder, då den i upplagor af N. T. ännu är så allmänt begagnad, då den är ur vår Gamla Öfversättning af hvarje bibelvän känd och för många troligen kär, samt då den, om ock ej allestädes strängt grammatikalisk, dock just till följd af sitt ändamål att vara rhetorisk eller declamatorisk, gifver ett ingalunda föraktligt hjelpmedel för rätta tonvigten vid uppläsandet och derigenom ock för rätta uppfattningen, har man låtit den med några få modificationer i Proföfversättningen qvarstå. En större förändring skulle ock medföra icke obetydliga svårigheter. Dessa sökte man i P.Ö. 1780 undvika genom en ännu tätare commatering, än i G. Ö., utan att dermed vinna full grammatikalisk noggrannhet i detta hänseende (jfr Matth. 16: 4. 24: 18. 26: 52 o. s. v.). P.Ö. 1816 är väl i detta hänseende någongång inconsequent (Matth. 2: 25. jfr dersammast. v. 15 o. s. v.), men söker likväl i allmänhet att genom hopande af skiljetecken förena det

Digitized by Google

declamatoriska interesset med den grammatikaliska correctheten [1]). En alldeles motsatt väg till sistnämnda mål har Thomander beträdt, då han i likhet med Lachmann och Tischendorf så mycket möjligt är undviker att sätta smärre skiljetecken, ehuru detta oaktadt hans interpunction understundom i samma mening, som det så säges om G. Ö., blifver ogrammatikalisk (t. ex. Ap. G. 7: 27, 33. 21: 24. Rom. 7: 2. Ebr. 7: 5, 6 och säkerligen på flera ställen, ty vid endast hastigt efterseende hafva dessa fallit oss i ögonen). Hufvudfrågan blifver härvid: hvad är i detta fall mest enligt med den bibliska stilen? Den frågan är mindre lätt att besvara, än mången torde förmoda.

Med afseende på 3 mom. i denna § må anmärkas, att vid den tid, då den K. Instructionen utfärdades och den första Commissionens Profföfversättning utfördes, rådde en stor ifver, ja ett öfverdrifvet begär att öfverallt utfinna och utmärka parentheser, särdeles i de apostoliska brefven. En skarpare kritik har lärt att härom döma med större säkerhet och försigtighet [2]). I den sednaste Proföfversättningen har man häri sökt med ledning af språkbruk och sammanhang bestämma hithörande ofta svåra och mycket omtvistade frågor.

Det 3 mom. i denna § afser egentligen Gamla Testamentet. Dock må vi af hvad här om vaticinierna säges taga oss anledning att omnämna det i P.Ö. 1853 och 1861 införda sättet, att med särskild större art af begynnelsebokstaf beteckna de i de historiska böckerna framställda särskilda historiska tilldragelserna. Att på samma sätt utmärka de olika ämnena i de apostoliska brefven medför dock alltför stora svårigheter, eftersom dessa ämnen der mycket ofta så sammanbindas med hvarandra, att öfvergången blifver nära omärklig. Capitelindelningen och de vid hvarje Capitel förekommande innehållsuppgifterna hafva derföre härutinnan ansetts göra tillfyllest.

§ 6.

"*Aldenstund ingenting utur agt låtas bör, som til ljus och redighet*
"*tjänar; Fördenskul hafva Committerade, at på hvarje sida, efter de*
"*berömdaste och mäst godkände Chronologorum räkning, upsätta ti-*
"*den af verldens ålder, för de där omnämnde händelser, samt årtalet*
"*för och efter vår Frälsares födelse, hvilket arbete kunde någon af Le-*

[1]) P.Ö. 1816 har derföre tagit till regel att alltid mellan den och som sätta comma; men understundom uttryckes med: den som, endast ett particip, understundom deremot ligger på: den, ett synnerligt eftertryck, och då är comma här på sin rätta plats.

[2]) Jfr Winer Gramm. s. 609 och nyare Exegeters Commentarer till särskilda ställen.

Digitized by Google

"damöterne updragas, sedan Committerade förut i allmänhet sig emellan "stadgat, hvilken tide-räkning såsom påliteligast följas må".

Denna föreskrift hafva icke ens de först utnämnde Committerade sökt fullgöra. Måhända ville de spara detta till den tillämnade folio-upplagan, som skulle blifva den normala eller en Kyrkobibel. Äfven sedermera finnes intet spår, att Committerade härmed sig befattat. Ämnet synes ock icke höra till en Bibelöfversättning, utan hellre till en Bibelförklaring, helst till ett särskildt verk. Hvar och en, som känner de betydliga svårigheter, som möta vid uppgörande af en sådan chronologi, äfvensom de många meningsskiljaktigheterna mellan dem som försökt att uppställa en sådan, finner lätt, att här är förelagd en uppgift, som väl helst bör behandlas af en enskild och uti ett särskildt arbete, på sätt om Inledning till de bibliska böckerna nedanföre i 8 § 2 mom. föreskrifves.

§ 7.

"Til mera redighet kommer vid aftryckningen at brukas tre slags "särskilte Stilar, den ena och allmännaste för sjelfva Auctor Libri, en "annan större Cursiv, då han införer GUD Sjelf, såsom talande, och "då vaticinia förekomma, och en tredje mindre Cursiv, då någon an-"nans Tal införes, hvilket hela Verket igenom bör skje på lika sätt".

Denna föreskrift rörer ej egentligen sjelfva öfversättningen. Den möter ock vid utförandet svårigheter, då öfvergångarne från Herrens egna till det inspirerade Sändebudets ord stundom ej äro så tydliga, att icke meningsolikhet härom kan ega rum, hvilket utaf Commentatorernas i detta hänseende mångenstädes uppställda olika tolkningar bevisas. Derföre har man ock i sednaste Proföfversättning ej aktat nödigt att sålunda anordna öfversättningens typographiska utstyrsel.

§ 8.

"1 Moment: *De Canoniska Böcker uti bägge Testamenten öfver-"sättas först efter hvarandra, och sist de Apocryphiska".*

"2 Moment: *Alla Summarier och Företal gås tils vidare förbi, "såsom endast tjenande at öka Volumen och dyrheten, och dessutom, i "det skick de nu finnas, nog ofullkomliga; men Loca Parallela, sedan "de blifvit närmare öfversedde och rättade, varda uti Prof-Versionen "anförde, äfven som en fullständig Inledning til alla Bibliska Böcker "bör uti et särskildt Verk til Svenska Församlingens tjänst utarbetas i "grund af den Heliga Skrift och Kyrkohistorien".*

Det första mom. af denna § iakttogs af den första Bibelcommissionen. Sedermera har man icke återkommit till öfversättningen af de apocryphiska böckerna.

Digitized by Google

Beträffande 2:dra mom. må följande anföras. Summarier och Företal förbigingos alldeles i den under åren 1774—1793 utgifna Proföfversättningen. Deremot upptogos bådadera efter ny bearbetning i P.Ö. 1816. Summarierna eller innehållsuppgifterna framför hvarje capitel blefvo ock efter ny sorgfällig granskning och till flesta delar omarbetade upptagne i P.Ö. 1853 samt hafva nära nog oförändrade utur denna öfvergått till upplagan af 1861. Man har ansett dem icke kunna saknas utan alltför stor olägenhet, och, så vidt vi kunnat inhemta, har denna åsigt blifvit allmänt godkänd. I anseende åter till Företal har man icke velat försöka att uppgöra några nya sådane. Men så till vida har man afvikit från den K. Instructionen, att man upptagit D. Luthers Förspråk till Nya Testamentet och till Romarebrefvet. Äfven i handupplagor af vår Bibel hafva desse oftast varit aftryckte; de hafva i sig sjelfva ett så stort och obestridligt värde, de äro ett så ypperligt hjelpmedel för Skriftens rätta förstånd, de äro så dyrbara för hvarje sann bibelvän, att något försvar för deras intagande i denna Proföfversättning icke kan finnas behöfligt.

Om de i vår Bibel anförda parallelställen må vi här något utförligare oss yttra. Scriptura scripturæ interpres, d. ä. Skriften är sin egen tolk; denna sats uttalar en sanning, som varit från äldsta tider erkänd och som ingen tid skall kunna jäfva. I tvänne något olika hänseenden kan denna sanning uppfattas, och den är i dem båda lika gällande. Den gäller med afseende på Skriften i dess helhet, d. ä. samtliga dess historiska, dogmatiska, moraliska och kyrkligt-praktiska momenter, således med afseende på den i Skriften nedlagda och genom den oss öfverlemnade gudomliga uppenbarelsens historia, innehåll och tillämpning eller hvad man i allmän mening förstår med Skriftens analogi (analogia Scripturæ Sacræ), hvarom ofvanföre är taladt. Denna sanning kan ock så förstås, att dervid afses det förhållande, i hvilket särskilda bibelställen stå till hvarandra, såsom ömsevis förklarande och bestämmande hvarandra. Hvarje bibelcommentar, vare sig lärd eller populär, måste derföre ock fästa afseende på båda dessa betydelser och användningssätt af ofvannämnda i sanning gyllene interpretationsregel. Men genom den sednare af dem båda går ofta vägen till den förra. Det är ingen sällsport företeelse, att personer med kärlek till bibelordet nära nog endast genom jemförelse af de i vår Bibel anförda parallelställena kommit till en sann och omfattande insigt i Bibelordets rätta mening och sammanhang. Ännu oftare hafva dessa parallelställen bevisat sig vara ett oskattbart hjelpmedel härtill jemte och bredvid öfriga dylika medel. Då ock den för Bibelcommissionen utfärdade K. Instructionen lägger mycken vigt på parallelspråken, har Bibelcommissionen ansett en synnerlig uppmärksamhet böra åt dem vid den nya upplagans

Digitized by Google

utgifvande egnas. Dock innan vi öfvergå till framställningen af hvad i detta hänseende blifvit åtgjordt, må en återblick kastas på dessa parallelspråks historia. I upplagan af 1541 finnas inga parallelspråk; i den af 1618 infördes några få på samma gång som versafdelningen; i de af 1646 och 1655 synes förhållandet vara enahanda som i den af 1618. Så ock i de smärre upplagor, som utgåfvos innan 1703. I den sistnämnda år utgifna s. k. stora Kyrkobibeln finnas för första gången parallelspråken införde sådane de i våra Bibelupplagor ännu förekomma. Hvilken eller hvilka redigerat dem, är oss obekant. Men att denna redaction skett med synnerlig både insigt och omsigt, kunne vi vitsorda [1]). Mycket välbetänkt föreskrifver ock den K. Instructionen, att parallelspråken endast skola öfverses och rättas, således icke att de skola omarbetas eller nya sådane uppgöras. I P.Ö. 1774—1793 finnas inga parallelspråk. Troligen uppsköt man dermed till den väntade normalupplagan. I P.Ö. 1816 undergingo dessa språk mycken förändring, hvarvid icke få borttogos och andra tillsattes. Vid utgifvandet af Prof-öfversättningens nya upplaga (den af 1861) hafva dessa parallelspråk blifvit underkastade en noggrann revision. Dervid har man utgått från den grundsatsen, att bibehålla de i vår Bibel införda parallelspråken utan annan ändring, än som kunde af ett uppenbart behof påkallas. Så mycket mera ansåg man sig härtill förbunden, som vid granskningen alltmera visade sig, huru dessa språk blifvit med mycken insigt och urskillning valde. För att så noggrannt som möjligt pröfva förhållandet härmed, har vid denna revision icke blott utmärktare Commentatorer till de särskilda böckerna i N. T. jemte flera större Tyska och Engelska Bibelverk, hvaribland det ofvannämnda af Scott, utan ock tre särskilda upplagor af Luthers öfversättning, i hvilka parallelspråken uppgifvas hafva blifvit noga granskade, Stiers Polyglottbibel, Danska Bibeln m. fl. allestädes, der någon tvekan förefunnits, blifvit jemförde och rådfrågade. Resultatet af dessa jemförelser har blifvit, att paral-

[1]) Vi hafve icke påträffat någon utländsk bibelupplaga, i hvilken vi funnit en så rik samling af parallelspråk, som i vår Svenska Bibel. Valet är ock i allmänhet gjordt med stor omtanka och exegetisk takt. Det vill synas, som hade någon af de i Tyskland med parallelspråk utgifna upplagor af Luthers öfversättning blifvit lagd till grund, ty de i dylika upplagor anförda parallelställen förekomma nästan alla, men ännu långt flera hafva blifvit tillagde, och många af dessa finnas, så vidt vi varit i stånd att utforska förhållandet, endast i Svenska Bibeln anförda. Det enda ställe, der vi påträffat en ännu rikhaltigare samling af parallelspråk, är icke egentligen en bibelupplaga, utan ett bibelverk, nämligen det i många upplagor utgifna, af presterskapet i England och Norra America mycket begagnade Thomas Scotts stora Bibelverk i 6 dryga volumer i största qvartformat, hvaraf vi nyttjat den i London 1844 tryckta upplagan.

Digitized by Google

lelspråken i vår Bibel äro icke blott flera, än i de utländska vi härvid begagnat, utan ock stundom vittna om mycken djupsinnighet. Så t. ex. vid Joh. 11: 23, der Jesus säger till Martha: "din broder skall stå upp igen", anföres i utländska Biblar temligen allmänt 11: 43, "Lazarus, kom ut", men i vår Bibel finnes icke vid förra stället det sednare citeradt, ty man synes nästan utan undantag hafva undvikit att bland parallelspråk i vår Bibel anföra ställen ur samma Capitel, hvilket väl i sin helhet ansetts böra tagas i betraktande utan dylik särskild hänvisning, hvaremot vid Joh. 11: 23 upptages såsom parallelspråk Joh. 6: 33, "det är Guds bröd, som nederkommer af himmelen och gifver verlden lif", hvilket icke i någon af de utländska upplagor vi jemfört, blifvit vid detta ställe åberopadt. Så äfven flerestädes. Derföre har ock i P.Ö. 1861 allenast ett enda sådant bibelcitat blifvit borttaget, näml. det vid Rom. 12: 11 med afseende på de sista orden i denna vers, enligt G. Ö. lydande: "skicker eder efter tiden", anförda Eph. 5: 16, hvilket icke kunnat qvarstå, sedan, såsom ofvan (sid. 9) nämndt är, med anledning af annan läsart öfversättningen i Uppl. 1853 och 1861 blifvit: "tjener Herran". Så hafva ock endast på tvänne ställen nya parallelspråk blifvit insatte, nämligen vid Luc. 22: 31, der man tillagt Job 1: 7, som gifver bästa anvisning till rätt uppfattning af detta ställe och derföre i utländska Biblar, likasom ock af Commentatorerna, vid detta ställe mycket allmänt anföres, likasom det ock i vår Svenska Bibel vid det här citerade I Pet. 5: 8 blifvit upptaget; vidare vid Jac. 4: 6, der det af Jacob uttryckligen citerade Ordspr. 3: 34 blifvit i vår Bibel icke anfördt såsom parallelställe, förmodligen af det skäl, att man ansett citatet icke egentligen gälla detta ställe, utan 1 Pet. 5: 5, ehuru äfven i detta föga troliga fall Ordspr. 3: 34 icke bordt här utelemnas. Hvad föröfrigt i anseende till parallelspråken blifvit vidgjordt, är följande. Man har främst rättat tryckfelen, som i Kyrkobibeln af 1703 äro i detta hänseende både flera och svårare att corrigera, än man skulle förmoda. Vid detta, om ock icke mödosamma, dock mycket tidsfordrande arbete har man sökt iakttaga all noggrannhet och omtanka, men så lätt det merendels varit att upptäcka felen, så svårt har stundom blifvit att utfinna det rätta, det vid anordnandet af dessa parallelspråk åsyftade, men genom skriffel eller tryckfel orätt uppgifna citatet [1]). Vidare har man icke ansett nödigt att upptaga det stundom i Kyrkobibeln tillagda tecknet, hvarigenom utvisas att äfven

[1]) Några vid parallelspråken i P.Ö. 1861 förekommande, oanmärkta tryckfel få vi här anföra. Vid Jud. v. 23 bör Upp. 3: 4 tilläggas, och detta citat borttagas vid v. 24. Vid Upp. 3: 18 anföres Upp. 19: 18, men bör vara Upp. 19: 8. Vid Upp. 11: 8 anföres Upp. 17: 2, 5, men bör vara Upp. 17: 1, 5.

Digitized by Google

de följande verserna skola tagas i betraktande. Detta tecken har näml. blifvit satt med stor inconsequens. Mångenstädes saknas det, der det i synnerhet borde stå, mångengång, i stället för att använda detta tecken, citeras med uttryckta ziffror flera på hvarandra följande versar. Vid den revision af parallelspråken, som nu skett, har man i detta hänseende tagit såsom afgjordt, att härvid aldrig kan blifva fråga om språken, skilda från det sammanhang, i hvilket de stå, och att derföre en dylik anvisning är öfverflödig, hvaremot, der i det följande någon utsago är såsom parallel af synnerlig vigt, den vers, i hvilken en sådan befinnes, må uttryckligen citeras. Likaledes har man icke ansett behöfligt att med särskilda i texten intagna tecken utvisa, till hvilket ord eller hvilken sats anförda parallelspråk närmast höra, ty dels kunna dylika tecken anses störande eller i typographiskt hänseende defigurerande, dels må väl hvarje bibelläsare tilltros att utan särskild fingervisning utfinna detta förhållande.

§ 9.

"1 Moment: *Under Öfversättnings-Arbetet kunna Committerade utom "Salig Doctor* L u t h e r s *Version, til jämförelse och uplysning, betjäna "sig utaf de, i sednare tider, hos de flästa Europeiska Nationer ut-"komne Bibel-Tolkningar och Philologiska arbeten, dock med den ärin-"dran, som i slutet af 1:sta §. sagt är; Äfven som ock vid Committe-"rades sammankomster, de Bibel-Versions-Arbeten, som från Rikets "Consistorier för detta inkommit, och uti Präste-Ståndets Archivo fin-"nas, böra nyttjas och jämföras".*

"2 Moment: *Hvarest Zoologica, Botanica, Chronologica, Geogra-"phica, Militaria, Pondera, Mensuræ, Nummi &c. förekomma, hafva "Committerade at betjäna sig af de bästa Auctorer, som dessa ämnen "afhandlat. Kunnandes jemväl uti Antiquitatibus Ebraicis & Græcis "mycket ljus af lärda Itineratores inhämtas".*

Om denna § är intet annat att säga, än att hvad i allmänhet här förekommer hörer till de reglor, hvilka äfven utan särskild anvisning måste iakttagas af hvar och en, som besinnar föremålets omätliga vigt, kyrkans rättmätiga anspråk och vetenskapens oafvisliga fordringar.

Den 10:de och sista § i den K. Instructionen innehåller intet om sjelfva bibelöfversättningsarbetet, utan endast anordningar med afseende på Commissionens första organisation och trädande i verksamhet, samt åtskilliga i sammanhang dermed stående omständigheter. Derföre må väl obehöfligt vara att här införa denna §.

Härmed afslute vi denna redovisning. Vi hafve sökt att deri fatta oss så kort som ämnets vigt och mångfald medgifvit. För de fall, der

Digitized by Google

ytterligare motivering skulle af någon önskas, få vi hänvisa till de kritiska, philologiska och exegetiska verk, i hvilka hithörande ämnen finnas noggrannt och grundligt behandlade. Vår framställning afslute vi med den önskan, att hvad för det öfver allt vigtiga ändamålet blifvit under sednaste tid af Commissionen åtgjordt, måtte åtminstone i någon mån, befinnas vara ett steg framåt i den rätta riktningen samt lända till befordrande af Guds ära och till gagn för den Svenska Kyrkan.

Några historiska uppgifter om den äldsta i Sverige utgifna och hittills obekanta Profföfversättning af några bibliska böcker.

Såsom ett bihang till denna afhandling vilje vi i korthet meddela några historiska uppgifter om de äldre bibelöfversättningsförsök, hvilka vid reformationstiden dels föregingo, dels efterföljde utgifvandet af den Svenska bibelupplaga, som utkom åren 1540 och 1541 och vanligen kallas K. Gustaf I:s Bibel. Ämnet ligger icke fjerran från det i förestående framställning behandlade, ty äfven här blifver fråga om profföfversättning. Särskild anledning att åt dessa äldre bibelöfversättningsarbeten nu egna vår uppmärksamhet är gifven derigenom att Upsala Academiska Bibliothek har i år fått sin rika samling af gamla Svenska böcker tillökt med tvänne högst sällsynta och mycket märkliga volumer, innehållande särskilda böcker af Gamla Testamentet i Svensk öfversättning. I den ena af dem finnas Syrachs bok, Salomos vishet (d. ä. Vishetens bok), Salomos ordspråk, alla dessa tre tryckta i Stockholm 1536, hvilken upplaga till dess tillvaro och beskaffenhet hittills varit alldeles okänd, samt jemte dessa den hittills icke alldeles obekanta, men ytterst sällsynta upplagan af Psaltaren från samma år och tryckningsort. Den andra åter af dessa volumer innehåller Syrachs bok, Salomos ordspråk och predikare samt Salomos vishet, samtlige tryckta i Stockholm 1561, sammanbundne med en dersammastädes år 1562 tryckt skrift af ErkeBiskopen Laurentius Petri. Denna sistnämnda upplaga af dessa bibliska skrifter är väl icke alldeles okänd, men har så vidt vi kunnat finna aldrig förr blifvit undersökt till sin beskaffenhet. Förtjensten att hafva räddat dessa volumer från den förstörelse, som öfvergått så många andra af samma slag, och att hafva låtit härvarande

Digitized by Google

Academiska Bibliothek komma i besittning af dessa sällsyntheter, tillhör en skicklig och för litterära värf interesserad man bland Erkestiftets presterskap, Comministern och vice Pastorn i Hamrånge Olof Hallborg, till hvilken derföre för bevarandet af dessa bokliga skatter man stadnar i förbindelse.

Den förstnämnda af dessa volumer är till formatet något större, än den sednare. Båda äro i mindre octav. Hvardera upptager skrifter, tryckta vid samma tid, på samma ställe och med lika typer.

Vi börja med betraktande af den förstnämnda och äldre. Denna innehåller:

1:o "*Jesu Syrachs book*" i 13 alphabeter. Titeln och första bladet af företalet saknas. Hvad som återstår af det i flera hänseenden märkliga företalet lyder:

— "samma book måtte vtsatt warda på wort Swenskt mål j förstonne til tess hela gamla testamentit må (som empnat är) vtsatt blijfua, Och hafuer syntz lijkast wara alt som mest epterfölia then tydska vtsetningena som nyligast vtgongen är, huilkes mestare vtan tuiffuel well haffuer som aldra grannast öffuerseett alla exemplaria, och öffueruegit hwad ther vti rettast och renast warit haffuer, ther om han wisseliga intit lijtit arbete hafft haffuer som han j sina förspråke nogh til kenna giffuer, Thet ock så andre well afmerkia kunna som the Latiniska textenar och flere translationes än ena her på seett och läsit haffua, The andre som sich halla mestare nogh wara, tå the som nogast ena book med lijtzlo förstonde seet eller läsit haffua the skola tileuentyrs well annerlunda her om döma"

"Haffuer ock så thenna book mykit warit brukat i kirkiones tijdegerder doch sommestedes med fögo förstond och nytto, ia offta ther indraghen til itt annat sinne och grund än ther vti retzliga warit haffuer, Therfore må nw them her med tient wara som sannigena och retta grunden her vti gerna wilja weta, hvad the andre ther om seya, läter man sig fögo bekymra, wel wetande at the mykit meer halla aff sina sidwenyor och gamle brukningar än aff nogon sanning eller rettom grund"

2:o "*Salomos Wijshet.* Stocholm MDXXXVI". $5^1/_2$ alphabeter.

Förspråket till innehåll ehuru icke alldeles till ordalag lika med det i K. Gustaf I:s Bibel.

3:o "*Salomons Ordspråk.* Stocholm MDXXXVI". $7^1/_4$ alphabeter.

Förspråket är här en öfversättning af Luthers år 1524 utgifna förspråk till denna bok (jfr Walchs upplaga af Luthers skrifter Tom. 14. sid. 33 ff.) I K. Gustaf I:s Bibel finnes ett annat förspråk gemensamt för denna bok jemte Predikaren och Höga Wisan (jfr Walchs Uppl.

dersammrst. s. 30 ff.) Detta sistnämnda är visserligen till innehållet icke mycket olika med det förra, men skillnaden är dock synbar.

4:o "*Dauids Psaltare.* Stocholm 1536". CLXXII blad samt dessutom vid slutet tre blad utan nummer, innehållande tryckfelsförteckning. (Det sista af dessa blad saknas i det exemplar akademiska bibliotheket nyligen erhållit, men finnes i ett annat, som bibliotheket förut egde [1]).

Öfversättningen är ordagrannt gjord efter Luthers år 1524 utgifna öfversättning af Psaltaren, hvilken finnes aftryckt i Walchs Uppl. af Luthers skrifter 4:de Tomen sid. 1 ff. Denna öfversättning blef af Luther sedermera mycket ändrad och förbättrad, när han vid öfversättandet af hela Gamla Testamentet kom till Psaltaren. Alldeles samma förhållande är mellan den Svenska öfversättningen af 1536 och den som finnes i K. Gustaf I:s Bibel, der Luthers sednare öfversättning blifvit begagnad. Förspråket i Svenska Upplagan af 1536 är ock ett helt annat, nämligen en fri och i synnerhet i början något paraphraserande öfversättning af det förspråk, som finnes i Luthers 1524 utgifna öfversättning. Detta lyder i Svenska bearbetningen:

"Forspråk vthi Dauidz Psaltare".

"Epter Dauidz psaltare såsom ock andra gamla testamentsens böker haffuer först warit vtskriffuin på Hebreiskt mål, är wel affmerkiandes hwadan det kommet är, att vthi the vttolkningar som sedhan vtaff thet målet in på annat mål skeedda äre, synes sommestedz wara sellsyn och swår til förstå, Forty (såsom the foregiffua som i Ebreisko forfarne äre) är thet itt sådant mål, at thet är gansska rijkt på ordom, besunneliga i gudz och helligom sakom, så at the haffua ther wel tiyo ord alt itt merkiandes, ther annor mål sommestedz som nogast komma itt åstadh, Ther til är thz så fult med blomerat ord the man Figurer kallar, at thet också j then mottone annor mål wijdt offuergår, Så haffua nu vttolkarena icke drijstat, ja, ey heller wel mått trädha ifrå thet ordasett och figurer som vthi thet målet war (på thet the icke skulle tenkias otroliga tolkat haffua) vtan haffua most settia epter thz ordasett som the funno for sich, ee huru thet i annor mål owanligit war, Ther aff tå folgt är at orden i samma vttolkningar haffua most synas sellsyn och svår til forstå, Doch på thet at samme Psaltare then och nw

[1]) Om denna upplaga af Psaltaren få vi anföra, att den länge varit känd. Den omnämnes af Hallman i dess lefvernesbeskrifning öfver Olaus och Laurentius Petri (Stockh. 1726) s. 169, af Lönbom, Historia om Svenska Bibelöfversättningar (Stockh. 1774) s. 43, af Schinmeier, Geschichte der schwed. Bibelübersetzungen 3 St. (Flensb. und Leipz. 1778) s. 29 ff., der ock ett utförligare referat om denna upplaga finnes, af Anjou, Svenska Kyrkoreformationens historia (Ups. 1850) 2 Afd. s. 125, 127 m. fl.

Digitized by Google

(gud tess loffuat) på wort Swenskt mål vtkommen är må testa clarare warda, wil man her någon få ord j honom vttydha och forclara for theres skul som i scrifftenne oförfarne äre»

Sedan följer om "Misericordia och Veritas" ("Hesed", och "Emeth"), "judicium och justitia" m. m.

Slutet, som icke igenfinnes hos Luther, lyder: "Och än doch at man wel tillåter at hvar och en må om thenna vtsettning döma, så äre doch somlige så lijtit förfarne j scrifftenne at the til euenturs fögho dom ther på leggia kunna, Tessom är besst (som ock om them vel förhåpandes är) at the stå j enfaldighetenne, och giffua them mact som förfarenhetena haffua, Men somlige finnas ock som något giffua sich tilförenna, ther aff at the til euenturs som nogast ena book med lijtzlo förstonde seedt eller läsit haffua, och weta napliga at nogra flere äro til, ther med hålla the sich så harda ther widh, at the mena at ingen må ther itt håår breedt ifrå trädha, thz the doch vel annars finna skulle om the flere böker och translationes offuersee wille, The samma tyctes man här förmana, at the först offuerläsa och see så monga böker och translationes som vthtolkaren här kan seedt haffua, förra än the något här vthi ogilla eller straffa, eller kan henda at the måga förtagha sich och til fögho sin hedher någhot thet straffa som intit straff verdt är"

I fortsättningen af denna uppsats få vi vidare tala om beskaffenheten af ofvannämnda öfversättningar. Vi öfvergå nu till den sednare af dessa båda volumer. Den innehåller:

1:o *Jesu Sirach sons book.* Arket A saknas, likasom ock första bladet af arket B. Andra bladet af arket B börjas inuti 4 Cap. 13 v. Boken slutar med arket O. Ingen underskrift finnes, som uppgifver boktryckarens namn och årtalet.

2:o *Salomons Ordspråks Book*, (titel saknas) och

Salomons Predikare, båda sammantryckte med fortlöpande arktal. De sluta med första bladet af arket M, der underskriften är: Tryckt i Stocholm aff Amund Laurentzson. Anno Domini. MDLXI.

3:o *Salomons Wijsheet* (titel saknas), slutar med första bladet af arket F. Ingen underskrift, likasom i N:o 1.

4:o *ErkeBiskop Laurentii Petri Predikan mot mandråp.* Titeln saknas, (men är enligt ett annat exemplar följande: Een Predican moot mandråp. Stelt öffuer thet femte bodhordet. Tu skalt icke dräpa. Lau. Vpsalen.) Slutar med Arket H. På sista bladet står: Tryckt j Stocholm Aff Amund Laurentzson. Anno Domini MDLXII.

Dessa fyra skrifter äro i alldeles lika format (liten octav), tryckta med alldeles samma typer och i samma officin. De tre första af dem, eller öfversättningarne af särskilda bibliska böcker, äro så ytterst säll-

Digitized by Google

synta, att man hittills känt denna upplaga endast till namnet. Vi få i fortsättningen ytterligare härom tala, men vilje nu först sammanställa profstycken utur båda recensionerna, jemförda med motsvarande ställen i den s. k. K. Gustaf I:s Bibel.

Ordspråksboken, Capitlet 20, v. 1—6.

Dessa versar lyda i den år 1536 utgifna öfversättningen:

"Wijn gör spottare och starke drycker göra wijldho, then som ther til lust haffuer han warder aldrigh wijs

Konningens förskreckise är såsom ens vngs leyons rytande, then honom förtörnar han syndar emoot sina sjel

Thet är enom man ära at han blijfuer vtan trätto, men the gerna trätta, äre alle sammans dårar

För köld skul wil then late icke plöya, så moste han om sommaren tiggia gå och intit få

Rådh i hiertana på enom manne är såsom diwp watn, och en förstondigh man drager ther vth

Monga menniskor wara beprisade aff welgerningar, men hoo kan finna en trofastan man?"

I K. Gustaf I:s Bibel:

"Wijn gör löösachtigt folck, och starka drycker göra buller, Then som ther til lust haffuer han warder aldrig wijs.

Konungens förskreckelse är såsom eens vngs Leyons rytande, then honom förtörnar han syndar emoot sitt lijff.

Thet är enom man een ära at han är vthan trätto, men the som gerna trätta the äro allesamman dårar.

För köld skul wil then late icke plöya, så moste han j andenne tiggia och intet få.

Rådhet vthi eens manz hierta är såsom diwp watn, men en förståndigh kan merkia hwadh han menar.

Monge menniskior warda frome kalladhe, men hoo skal finna en then retzligha from är?"

I Upplagan af 1561:

"Winet kommer geckerij åstadh, och starka drycker, buller, Then ther til lust haffuer, han warder aldrigh wijs.

Lijka som ther itt leyon ryter, så är konungen förskreckeligh, then honom reeter, han bryter emoot sitt eghit lijff.

Thet är enom man een ährа, at han låter aff at trätta, men then är en dåre som binder sigh i trätto.

Then late ijdz icke för köld skul plöya, Ty moste han ock tiggia när andz tijdhen kommer och intet få.

Digitized by Google

Lijka som itt diwpt watn, så är rådet vthi eens manz hierta, men then som förståndigh är han mercker thet.

Monger prijsar wel then som honom gör gott, men hvar finner man ock en troghen?"

Syrachs Boks Cap. 5 vv. 1—7 lyda:

I upplagan af 1536:

"Forlåt tich icke vppå tina rijkedomar, och tenck icke iach haffuer nogh for mich, Fölg icke tin eghen wilia epter, om tu än kan kommat åstad, och gör icke hwad tich lyster, och tenck icke hoo wil förbiuda mich thet? Ty herren then offuerste hempnaren warder thet hempnande, Tenck icke iach haffuer wel meer syndat, och mich är intit ondt widerfarit, Ty herren är wel tollig men han läter tich intit bliffua ostraffat, och war icke så seker om tijn synd icke än nw straffat är, at tu alt framgint synda wilt, Tenck ock icke Gudh är mykit barmhertig, han straffar mich intit, iach synde så mykit iach wil, han kan så snart wred warda såsom han nådeligen är, och hans wredhe offuer the ogudactiga wender intit åter,"

I K. Gustaf I:s Bibel:

"Förlåt tigh icke vppå tina rijkedomar, och tenck icke, Jagh haffuer noogh för migh. Fölgh icke tijn offuerdådigheet effter, om tu än kan kommat åstadh, och gör icke hwadh tigh löster, och tenck icke, Hoo vil förbiudha migh thet? Ty HERREN then offuerste hempnaren, warder thet hempnande. Tenck icke, Jagh haffuer wel förr syndat, och migh är intet ondt wederfarit, Ty HERREN är wel toligh, men han läter tigh intet bliffua ostraffat, Och war icke så säker, om tijn synd icke än nu straffat är, at tu therföre alt framgint synda wilt, Tenck ock icke, Gudh är mykit barmhertigh, han straffar migh intet, iagh synde så mykit iagh wil, Han kan så snart wreedh wara som han nådheligh är, och hans wredhe offuer the ogudhachtigha wender intet åter".

I upplagan af 1561:

"Förlåt tigh icke på tina rikedomar, och tenck icke, Jagh haffuer nogh för migh.

Gör icke alt thet tigh löster och thet tu förmå, och wandra icke effter tijns hiertas begärelse, Och tenck icke, Hoo wil retta öffuer migh för mina gerningar skul? Ty HERREN är then hempnaren, som tina öffuerdådugheet hempna skal.

Tenck icke, Jagh haffuer wel för syndat, och migh är intet ondt wederfaret, Ty HERREN är toligh, doch later han thet intet bliffua onepst.

Digitized by Google

War icke försäker om tigh än j tijn synd är förskonat, så at tu alt iempt håller på synda. Och tenck icke, Gudh är mykit barmhertigh, han skonar migh wel, iagh synde så mykit iagh wil. Ja han kan ock wel wara så hastigh til wredhe som til barmhertigheet, och hans grymheet drabbar på the ilgerningsmän".

Wishetens bok Cap. 3. vv. 1—5.

I upplagan af 1536:

"Men the retferdughas sielar äre vthi gudz hand, och intit quaal kommer widh them, för the oförstondugha synas the såsom the doghe, och theras afflijdande warder för en pijno reknat, och theras afferd för itt förderuilse, men the äre j fredhe, Aän doch the för menniskiom mykit lijdha, så haffua the doch itt wist håp at the aldrigh döö skola, the warda något litit stupade men them skal widherfaras mykit gott, ty gudh försöker them, och befiner them at the äro honom werde"

I K. Gustaf I:s Bibel:

"Men the rettferdighas själar äro j Gudz hand, och intet dödzqual kommer widh them, För the oförståndigha synas the såsom the dödde, och theras afflidhande warder reknat för een pijno, och theras afffärd för itt förderff, Men the äro j fridh, Om the än i menniskiors åsyyn mykit lijdha, så haffua the doch itt wist hopp, at the aldrigh döö skola, The warda någhot litet plåghadhe, men them skal mykit gott wedherfaras, Ty Gudh försöker them, och finner them at the äro honom werde".

I upplagan af 1561:

"Men the rettferdighas siälar äro j Gudz hand, och ingen plåga kommer widh them. Thet haffuer vel så syntz för the dåras öghon lijka som the dödde, och theras endalycht haffuer tycktz wara pwlsam [1]), och theras affgång sorgeligh. Men the äro likwel i fridh. Ty om thet än så synes för menniskiom, som the lijdho plågho, så haffua the doch ther om itt fullkomlighit hopp, at the leffua skola ewinnerligha. Någhon liten aghe är them vppå lagd; men them skal wederfaras mykit gott, Ty Gudh haffuer pröffuat them, och befunnet them sigh werda".

Psaltaren. Upplagan af 1536 kan icke anses okänd, eftersom den är beskrifven af Schinmeier, som ock deraf lemnat utdrag [2]). Föl-

---

[1]) Plågsam (?)

[2]) Stiernman i sin otryckta första del af Bibliotheca Sviogothica, Hallman i sin lefvernesbeskrifning öfver Olaus och Laurentius Petri, Lönbom i sin Historia om Svenska Bibelöfversättningar, antaga, att den 1536 utgifna öfversättningen af Psaltaren är lika med den, som finnes i K. Gustaf I:s Bibel; så ock Anjou, Svenska Kyrkoreformationens historia (Upsala 1850) 2 Afd. sid. 127.

Digitized by Google

jande må ytterligare anföras. Öfver hvarje Psalm stå dess första ord i latinsk öfversättning, såsom Ps. 1: Beatus vir; Ps. 2: Quare fremuerunt; Ps. 3: Domine, quid multiplicati o. s. v. Det hebreiska למנצח är allestädes öfversatt: "högt sjungande" (Luther i Uppl. 1524: hoch zu singen); i K. Gustaf I:s Bibel öfversättes detta ord: till att föresjunga (Luther: vorzusingen). Såsom profstycken må Psalm. 68 v. 1—15 samt Psalm. 110 här anföras.

"68 Psalmen

"Exurgat deus et dissipentur

En dauidz psalmwisa högt siungande

Gudh stånde vp. at hans fiendar mågha förströödde warda, och the som hata honom flye för honom

Såsom röken fordrijffues så fördrijff them, såsom wax försmelter aff eldenom, så förgonge the ogudactige för gudhi

Men the retferdige motte frögda sich och gladhe wara för gudhi, och j glädhe lustighe wara

Sjunger gudhi loffsiunger hans nampne. görer banen til honom som sacta faar fram, herre heter han. och frögder idher för honom

Then en fadher är åt the fadherlösa. och en domare til enkior, han är gudh j sinne heligha booning

En gudh som giffuer them ensamom huset fult med barn. och fongar vthförer epter vunsko [1]), men the genstreffuighe bliffua vthi thet torra

Gudh tå tu drogh fram för tino folke, tå tu gick igenom öknena. Sela

Tå beffuade iorden och himlanar druppo för en sådana Sinai gud, för then gudh som Israels gudh är

Gudh titt arff är tort. o at tu wille vthdela itt nådeligit regn, och låta thet vel tagha

Tijn diwr warda boende ther vti, tu gudh låter wel titt godha reckia til then fattigha

Herren warder giffuandes ordhit, med en stoor Euangelisters skara

Konningana som rådhande äro skola wener warda med hwar annan, och hwssmocket scal vthdela roof

När j liggen emellan grendzonar. så skola duffuones fiedhrar ofuersilwrade warda, och hennes wingar guldfergadhe

När then alzmectighe vthstrecker konninga offuer henne, så scal hon wardha snyöhvit ia ock j mörkrena"

"110 Psalmen

"Dixit dominus domino meo

[1]) Luther 1524: Wunsch.

Digitized by Google

En psalm Dauidz

HErren sadhe til min herra. sett tich på mina höghra sidho, til tess jach legger tina fiendar tich til en fotapall

Herren scal tich senda tina starkheets spijro aff Zion, haff herradöme ibland tina fiendar

Titt folk scal welwiljeligit wara på tinne macts dagh i helligho smuckilse, uthu modherliffuet med morgonrodnadhenom kommer tich tinne födzlos dagg

Herren haffuer sworet och honom warder thet intit ångrande, tu är en prest ewinneliga epter Melchisedeks sett

Herren på tinne höghro sidho scal slå konninganar på sinne wredes dagh

Han scal döma ibland hedninganar, han scal göra fult mz dödha kroppar, han scal sönderslå hoffuudit offuer mong land

Han scal dricka af enom beck i wägenom, therfore scal han vphäffua sitt hoffuud"

Utur K. Gustaf I:s Bibel intage vi icke dessa ställen, eftersom de hafva der alldeles samma lydelse, som i våra vanliga Biblar. Skiljaktigheten i orthographi och interpunction torde af de derur i det föregående införda ställen tillräckligt utvisas. Deremot anföre vi nu motsvarande ställen utur den upplaga af Psaltaren, "öfversedd", som utkom 1560 och som hör till samma class af bibelöfversättningsarbeten, som de ofvannämnda af 1561.

"LXVIII

"Dauidz Psalmwijsa til at föresiunga. Thenne är en ganska merckeligh Psalm, och är een prophetisk segerwijsa om Christum, om hans vpståndelse, himmelsferd, thens helga Andas gåffuor och Euangelij predican, om Judadömens endalyckt och Christi rikes stadga etc. Och brukas här vnderlig ord med ibland, ty skal man ock haffua här acht på.

GVdh stånde vp, och hans owener warde förskingradhe, och the som honom hata giffue flychtena för honom.

Fördrijff them, såsom en rök fördrijffs, lika som wax smelter för eelden, så warde the ogudhachtighe förgångne in för Gudh.

Men the rettferdighe frögde sigh och glädies för Gudhi, och frögde sigh aff hiertat.

Siunger Gudi siunger hans nampne loff, rydier honom wägh som medh speckt framdragher, hans nampn är HERren, och glädiens för honom.

Han som är the fadherlösas Fadher och änkiors domare, Han är Gud j sijn helga boning.

Digitized by Google

Gudh som giffuer eensamnom barn huset fult, han som vthlater fångar j rettom tijdh, Men the affellighe skola boo vthi the torro.

Gudh tå tu drogst vth för titt folk, när tu foor fram genom öknena. Sela.

Tå skalff iorden, och himblanar drupo för Gud j Sinai, för Gudh som är Jsraels Gudh.

Men nu giffuer tu Gudh itt nådelighit regn, och vpfriskar titt arff som tort är.

At tijn diwr mågha boo ther j, Gudh tu wedherqueker then älenda mz thet godha som tu haffuer.

HERREN giffuer Ordet, och en stor skara medh Predicare.

Konungarna öffuer härar warda wener, och hwssens ähra, skiffter bytet.

När j liggie vti idhart härlägre, synes thet såsom duffuo wingar, the ther medh skinande silff och guld beteckte äro.

När then alzmechtighe setter konungar öffuer henne, så warder mörkret skenhwitt som snið.

Gudz berg är itt fruchtsamt berg, itt welligt och fruchtsamt berg.

Hwi springen j så fast j wellige berg? Gudh haffuer lust til at boo på thetta berget, här wil han ock boo ewinnerligha.

Gudz wagn är til mong tusende tusend, HERREN är ibland them j thet helga Sinai.

Tu äst vpfaren j högdena, och haffuer taghet fengelse til fånga, Tu haffuer vndfått gåffuor för menniskiorna, the affelligha ock så, at HERREN Gudh skal än thå boo ther.

Loffuat ware HERren daghliga, Gud legger oss wel tunga vppå, men han hielper oss ock. Sela.

Wår Gudh är en Gudh som hielper, och HERREN är HERren, som frelser ifrå dödhen.

Men Gud skal slå sina fiendars hoffuud sönder samt medh theras hiessa, som alt bliffua j theras synder.

Doch sägher HERren, Jagh wil hemta någhra aff the feta, iagh wil hemta någhra vthaff haffzens diwp.

Therföre skal tin foot warda fergat vthi fiendarnas blodh, och tine hundar skola slicka thet.

Gudh man seer huru tu gåår, huru tu min Gud och konung gåår j Helgedomenom.

Sångare gå framföre, them fölia spelmän, ibland pijghor som slå på trommor.

Loffuer HERran Gudh j församblingomen, för Jsraels brun skul.

Ther ibland them rådher then litzle Ben Jamin, Juda förstar medh theras skarar, Sebulons förstar och Napthali förstar.

Tin Gudh haffuer bestyrt tina macht, tu Gudh styrck thet j oss, som tu werkat haffuer.

För titt tempel skul j Hierusalem, skola konungar bära tigh skencker.

Neps diuret som är j röörhwassen the oxars försambling samt med kalffuarna, som twinga folcken för peningar skul, han förskingrar the folck som gerna örligha.

Thet skola förstar komma vthaff Egypten, Ethiopien skal reckia sina hender til Gudh

J konungar på iordenne siunger Gudi, loff siunger HERRANOM. Sela.

Honom som sitter på himblanars himblar aff begynnelsen, See han skal giffua sinne röst krafft.

Giffuer Gudhi mechtigheet, hans herlighet är j Jsrael och hans macht j skyn.

Gud är vnderligh j sin Helgedom, han är Jsraels Gudh, han skal giffua folckena krafft och starckheet, Loffuat ware Gudh.

LX.

Dauidz Psalm.

> Thenne Psalmen är en medh the besta j hela Psaltaren, ändoch han är kort, Ty han betyghar klarligha och fulkomligha om Christum, at han är Gudh och menniskia, en konung och ewig Prest, Jtem at han skulle lijda dödh etc.

HERREN sadhe til min Herra, sitt på mina höghre hand, til thes iagh legger tina fiendar tigh til fotapall.

HERREN skal senda tijns Rikes Spiro vthaff Zion, war rådhande mitt ibland tina fiendar.

Titt folck skal på tijns segers dagh göra tigh welwiliogt offer j helig smycke, tijns bördz dagg går tigh vp bittijdha alt ifrå modherlijffuet.

HERREN haffuer sworet och skal intet ångrat, tu äst en Prest j ewigheet effter Melchisedeks sett.

HERren som är på tijn höghre hand, skal på sinne wredes dagh slå konungar.

Han skal döma ibland Hedningarna, han skal alt vpfylla medh dödha kroppar, han skal slå hoffuudet öffuer welligh land.

Han skal dricka aff becken j wägen, therföre skal han vphäffua hans hoffuud.

Digitized by Google

Vid noggrannt betraktande af ofvanstående komme vi till följande resultater. Laurentius Petri uppgifver sjelf att han vid utarbetande af Bibelöfversättningen hade medhjelpare, ehuru han icke namngifver dem [1]). De öfversättningar af Syrachs bok, Wishetens bok, Salomos ordspråk, och Psaltaren, hvilka utgäfvos 1536, tro vi vara af någon eller några bland dessa hans medhjelpare. Olikhet i stil och stafningssätt (t. ex. öfverallt koning eller konning, i st. f. konung, o. s. v.) synes antyda, att Laurentius Petri icke är öfversättaren. Öfversättningen är ock gjord helt och hållet efter Luthers Tyska (jfr det i detta hänseende vigtiga fragmentet af företalet till Syrachs bok samt beskaffenheten af öfversättningen, särskildt den af Psaltaren). Säkerligen har Laurentius Petri sedermera, under jemförelse med Grundtexten och med begagnande af andra exegetiska hjelpmedel [2]), corrigerat dessa öfversättningar, likasom han ock i stilistiskt hänseende mycket förbättrat dem. Så intogos de uti den stora Bibelupplagan af 1540 och 1541. Måhända var förhållandet enahanda med flera der befintliga bibliska böcker. Tilläfventyrs har till och med, utom de ofvannämnda, en eller annan dylik blifvit före 1540 efter första öfversättningsredaktionen till trycket befordrad. Den omständighet, att af dem, som trycktes år 1536, Syrachs bok, Wishetens bok och Ordspråksboken undgått alla äldre forskare i dessa ämnen och först nyligen igenfunnits, talar för möjligheten häraf. Sedan den stora bibelupplagan af 1540 och 1541, vanligen kallad K. Gustaf I:s Bibel, utkommit, utgåfvos i handupplagor åtskilliga bibliska böcker efter denna (jfr Lönbom, Historia om Svenska Bibelöfversättningar. Stockh. 1774 s. 43 m. fl.). Före 1560 voro desse alle aftryckte utur K. Gustaf I:s Bibel, men med detta år inträder ett annat och mycket anmärkningsvärdt förhållande. Från och med 1560 börja nämligen öfversättningar af icke få bland G. T:s böcker utgifvas med tillägg: "öfversedd". Såsom förestående prof utvisa, har denna revision gått så långt, att den här och der kommer temligen nära en ny öfversättning [3]). Desse böcker, så vidt vi kunnat inhämta underrättelser derom, äro följande.

[1]) Laur. Petri bref till M. Georg Norman d. 12 Nov. 1540, tryckt i handlingar till Sverges Reformations- och Kyrkohistoria under Konung Gustaf I. (utg. af P. E. Thyselius) Stockh. 1844. Band. 2. s. 240 ff.

[2]) Jfr hvad i hans nyss anförda bref till Norman förekommer om de af denne i och för bibelöfversättningsarbetet till låns bekomne böcker.

[3]) Ingen af våra skriftställare i dessa ämnen hafve vi funnit egna uppmärksamhet häråt. Detta torde till stor del bero på de ifrågavarande upplagornas utomordentliga sällsynthet, men ock till någon del förklaras deraf, att man förmodligen ansett epithetet: "öfversedd", vara föga betydande (afse corrigerande af tryckfel eller dylikt?) och derföre underlåtit att anställa en noggrann jemförelse mellan dessa upplagor och den text dessa böcker hafva i K. Gustaf I:s Bibel. Beskaffenheten af den re-

Digitized by Google

1:o "*Dauidz Psaltare* på nyt öffuerseedd, oc tryckt på Swensko, samt mz een kort Summarie för hwar Psalm. Jtem Mose och några andra Loffsonger aff Scrifftenne. Kommer hijt barn, hörer migh, iagh wil lära ider Herrans fructan. Ps. 34. Anno. 1560". En ny upplaga alldeles lika den af 1560, med undantag af summarierna, är tryckt i Stockholm 1604. Derom mera nedanföre [1]).

2:o *Salomos Ordspråk* och 3:o *Predikare*, tryckte 1561. Se ofvan. Ny upplaga af dessa skrifter i denna recension är utgifven i Rostock med följande titel: "Salomons OrdspråksBook, Öffuerseed Anno Domini MDLXI. Tryckt på nytt i Rostock af Stephan Müllman Anno 1611". Denna upplaga, som äfven omfattar Predikareboken, hafve vi delvis jemfört med den af 1561 och funnit båda ordagrannt lika [2]).

Såsom profstycke utur Predikareboken meddele vi Cap. 12. vv. 1—7 enligt upplagan af 1561 [3]).

"Kom ihogh tin skapare medhan tu vnger äst, för än thet kommer til the onda dagar, och åren nalkas, tå tu moste säya, The behagha migh icke.

Förr än sool, liws, måne och stiernor warda mörk, och molnet kommer igen effter regn.

På then tijdh hws wachtarenar begynna skelffua, och the starcke män luta, tå the malare återwenda, therföre at the äro fåå wordne, och thet mörkier för them, som see genom fenstren.

Tå döranar som vth weta, tilslutas, så at quernen som nogast kan höras, och man weckes widh foglen låter, och alla songs döttrar förläyas.

Och tå (man) fruchtar sigh för thet högt ligger, fruchtar ock så för thet som lågt ligger j wäghen.

---

vision, som vår Bibelöfversättning blifvit redan då i vissa delar underkastad, har derföre hittills varit obekant.

[1]) Båda dessa upplagor finnas på Kongl. Bibliotheket i Stockholm. Uppgifterna om deras beskaffenhet samt de ofvanföre utur upplagan af 1560 intagne profställen äro vänskapsfullt meddelade af Vice Bibliothekarien G. E. Klemming, för hvars välvilliga biträde utmärkt tacksamhet må betygas.

[2]) Några hos Lönbom (l. c.) omnämnda sednare upplagor, nämligen de i Stockholm hos Chr. Reusner 1613 och i Riga 1632, båda omfattande flera af de här uppräknade böcker, hafva vi icke sett och kunne derföre icke uppgifva, hvilkendera texten, den äldre eller den öfversedda, i dem blifvit aftryckt.

[3]) Vi underlåte att till jemförelse här intaga motsvarande ställe i K. Gustaf I:s Bibel, eftersom det är (stafningssätt och interpunction oberäknadt) alldeles lika med texten i våra vanliga Svenska Biblar, undantagande blott att i Gustaf I:s Bibel början af 5 v. lyder; "Så at ock höghdernar fruchta och rädhas på wäghen",

Digitized by Google

Tå mandelträd blomstras, och gräshoppan är sig sielffuom tung, och all lust är förgången.

Ty menniskian faar tijt som hon ewinnerliga bliffua skal, och the som hålla klaghegrååt gå om kring på gatonne.

För än silfftoghet affbrister, och thet försambladhe gyllene watnet vthlöper och Hincken widh kellona reffnar, och hiwlet på brunnen kloffnar sönder.

Och mullen kommer til iord igen, såsom hon förra war, Och anden til Gud igen, som honom giffuit haffuer".

4:o *Salomons Wishet.* Stockh. 1561 (se ofvan). Omtryckt på samma ställe och samma år som nästföregående.

5:o *Syrachs Bok.* Stockh. 1561 (se ofvan). Omtryckt i Stockh. 1603. (Ordagrannt lika).

6:o *Jobs Bok.* 1563. Denna upplaga hafve vi icke sett, men väl ett aftryck deraf med titel: "Jobs Book. Öfuerseed Anno Domini M.D.LXIII. Tryckt på nytt j Rostock, aff Stephan Müllman. Anno M.DC.XI". Att denna upplaga är ordagrannt lika med den af 1563, kan med säkerhet antagas på grund både af titeln och af den ordagranna likhet, som eger rum mellan Rostocker-aftrycket af Salomons Ordspråk och Predikare samt originalupplagan af dessa böcker (se ofvan). Utur Rostocker-aftrycket införe vi nedanstående profstycke [1]):

"III. Capitel.

Ther effter vplät Job sin mun, och förbannadhe sin (födhelse) dagh, ropadhe och sadhe.

Ware then daghen förtappat, på hwilkom iagh födder är, Och then natten, tå man sadhe, En man är afflat.

Ware then daghen mörck, och Gudh wårde sigh intet om honom offuan effter, och intet liws vplyse honom.

Skämme honom mörkret och dödzens skugge, han ware mulen, och skenröken om daghen göre honom faseligh.

Ware han till een ewigh natt och swarra mörkret begripe honom, och glädhie sigh aldrigh ibland åårsens daghar, och komme icke j månade dagha talet.

See, then natten ware eensam, och ghädie sigh aldrigh någhon åt henne.

The som daghen förbanna, förbanne henne, the som redho äro til at vpweckia Leuiathan.

---

[1]) Af anförda skäl intage vi här icke motsvarande ställe i Gustaf I:s Bibel, och anmärke blott enda olikheten, att i början af v. 2 saknas der det sedermera tillagda ordet: "utbrast".

Warde stiernonar mörka vthi hennes skymning, wente effter lysningen och bekomme henne icke, och see icke morgonrodhans ögnabryn. Therföre at hon icke haffuer tilslutet mins (modhers) lijffs dör, och icke bortgömde wedhermödhona ifrå mijn öghon".

7:o *Judiths Bok*, öfversedd 1563. Omtryckt i Rostock 1611. Ingendera upplagan hafve vi fått tillfälle att se.

8:o *Esaias Propheten*, på nytt öfversedd, tryckt i Stockholm 1568. Endast till titeln känd.

Alla dessa upplagor äro utomordentligt sällsynta. De finnas ock uppräknade af Lönbom (l. c.). Mindre fullständiga äro de underrättelser härom, som förekomma i Stiernmans Bibliotheca Sviogothica 1:a Delen, samt derifrån öfvergått i Hallmans Lefvernesbeskr. öfver bröderna Ol. och Laur. Petri. Framl. Prof. J. H. Schröder har i en på härvarande Akademiska Bibliothek befintlig handskrifven fortsättning af sitt 1842 utgifna Programm: Incunabula artis typographicæ in Svecia, i hvilken han antecknat alla de underrättelser han kunnat samla om de i allmänna och enskilda Bibliotheker förvarade eller i bokcataloger eller annorstädes omnämnda exemplar af sådane böcker, som intill år 1600 blifvit tryckta i Sverige, härom upptagit följande. Den år 1560 utgifna upplagan af Psaltaren finnes endast i Kongl. Vetenskaps-Akademiens i Stockholm bibliothek, numera i Kongl. Bibliotheket, samt i de la Gardieska bibliotheket på Löberöd. De 1561 utgifna upplagorna af Syrachs bok och Salomos Vishet har han funnit upptagna i Catalog öfver framl. ErkeBisk. Mennanders Bibliothek, samt den s. å. utgifna upplagan af Salomos Ordspråk och Predikare omnämnd i Fants Annales Typographicæ, men huruvida och hvarest de derstädes angifne exemplar nu finnas, har han icke kunnat utforska, likasom han icke heller kunnat utspana något annat sådant exemplar. Det enda nu kända exemplar af dem torde således vara det, hvaraf Upsala Akademiska Bibliothek nyligen kommit i besittning. De 1563 utgifna upplagorna af Jobs och Judiths böcker har han ingenstädes anträffat. Den 1568 tryckta upplagan af Esaias känner han endast af en anteckning, som den utmärkte historieforskaren Johan Hadorph gjort i sina under titel: Scripta Sveo-Gothorum, bland Palmsköldska Samlingarna i Upsala Akad. Bibliothek intagna egenhändiga anteckningar, der bland boktitlar uppräknas: "Jesaia Propheten på nytt öfversedd. Stockh. 1568. 8:o". Huruvida Stiernman och från honom Hallman härifrån fått kännedomen om denna upplaga, kunne vi icke uppgifva, men derföre att Schröder i intet af de många allmänna och enskilda Bibliotheker han för upprättandet af sin ofvannämnda litterarhistoriska skrift undersökt, lyckats densamma igenfinna, måste vi befara, att intet exemplar deraf är qvar. Som Schrö-

Digitized by Google

ders uppsats slutar vid år 1600, kunne vi derur icke lemna några uppgifter om de ofvannämnda eftertrycken. En märklig anteckning af Bisk. Svedberg må ock här anföras. På sista sidan af hans skrift: "Guds Heliga Ódnalag, vid menniskions timeliga och eviga velferd eller oferd". (Skara 1713), läses en begäran till Presterskapet och andra, att, som han var sysselsatt med sitt Schibboleth, men alla hans böcker, papper och skrifter vid en eldsvåda uppbrunnit, de ville skaffa honom på någon tid till låns, eller till köps, några gamla Svenska böcker "såsom 1 Mose Bok, Job, Psaltaren, Ordspråken, Predikaren, Esaiam, Wisheten, Judith, Tobiam, Sirach, etc." Ganska säkert kan han här icke åsyfta sådana separataftryck, som ordagrannt återgifva texten i K. Gustaf I:s Bibel, ty denna Bibelupplaga nämnes icke och till denna hade han säkerligen lätt tillgång. Derföre afser han bestämdt sådana, som innehålla en från denna upplaga afvikande text. Härvid bör då märkas, att i den förteckning på bibliska böcker han gifver, finner man alla från 1560 till 1568 utgifna, här ofvan omnämnda, men derjemte äfven twänne andra, nämligen 1 Mose Bok och Tobias, hvilka icke såsom tillhörande denna samling blifvit af någon annan anförde. Så mycket märkligare är detta, som 1 Mose Bok icke före hans tid, så vidt vi förmått utforska, någorstädes uppgifves hafva blifvit i Sverige särskildt tryckt, men troligt är, att denna bok kommit i åtanka bland de första vid en revision af Svenska Bibelöfversättningen. Om Tobias kunne vi icke yttra annat, än att, om denna bok blifvit på lika sätt utgifven, vi befare att alla exemplaren deraf, likasom af Esaias, och möjligen 1 Mose Bok, hafva gått förlorade [1]).

Vigtigast blifver här frågan: hvem har gjort denna revision och utgifvit dessa böcker i en så betydligt förändrad öfversättning? Vi svare: Samme man, som utgifvit Bibelupplagan af 1540 och 1541, Reformatorn, Erke-Biskop Laurentius Petri Nericius. Främsta beviset för denna uppgift är gifvet i den upplaga af Psaltaren, som utkom 1604, och som i anseende till texten är ordagrannt aftryck af den år 1560 utgifna. Den sednare upplagan har nämligen följande titel: "Konung Davidz

[1]) Det synes oss troligt, att den boksynte och synnerligen för forskningar rörande det äldre Svenska språket interesserade Biskop Svedberg före den omnämnda stora branden egt dessa böcker och att de då gått förlorade. Sedermera har han nedskrifvit ofvanstående ur minnet. Detta kan visserligen hafva i något fall svikit honom (och vi misstänke, att så är förhållandet med uppgiften om Tobie bok), men svårligen skulle han här hafva nämnt 1 Mose Bok, om han icke dertill haft bestämd anledning. Då dessutom icke kändt är, att den Svenska öfversättningen af Esaias någonsin förut blifvit i separataftryck utgifven, utom i den af Hadorph omnämnda upplagan af 1568, så tro vi oss i ofvananförda ord af Biskop Svedberg finna en bekräftelse på den underrättelse Hadorph om tillvaron af denna upplaga lemnat.

Digitized by Google

Psaltare efter then vthtolkning, som Salige Årkiebiskop Lars Nericianus honom öfversedt och förbättrat hafwer. medh Doctoris Martini Lutheri, Summarier, förswenskade, Aff Iacobo Erici Stockholmense, Professore Theologiæ vthi Vpsala. Tryckt j Stockholm, af Amund Olufson. Anno 1604". Att en Professor i Upsala, der denne Erke-Biskop ungefär 30 år förut lefvat och verkat, skulle år 1604 hafva offentligt utsatt hans namn på titelbladet, om han ej varit författaren, är icke tänkbart, ty då denna bok utgafs funnos säkerligen många, som hade sig rätta förhållandet härmed väl bekant. Men då man, i likhet med Schefferus, Stiernman o. s. v., måste antaga riktigheten af uppgiften om Psaltaren, så kan bevisningen lätt utvidgas till de öfriga med enahanda epithet: "öfversedd", från 1561 till 1568 utgifna bibliska böcker. Icke obetydlig vigt må väl fästas dervid, att dessa böcker, så vidt första upplagan af dem är känd, blifvit tryckte i samma officin och lika format samt med samma stilar, som flera af Laurentii Petri vid samma tid utgifna skrifter, äfvensom att näppeligen någon annan skulle under den högt vördade Erke-Biskopens lifstid hafva velat eller dristat lägga förbättrande hand vid hans bibelöfversättning [1]), men följande skäl synas oss ännu mera afgörande. Först kan man väl ej annat än finna en omisskännelig enhet och likstämmighet genomgå öfversättningen af Psaltaren och den af de öfriga ofvannämnda böcker, hvilka nära vid samma tid och med liknande öfverskrift blifvit utgifne. Vidare vittnar öfversättningen om en den tidens mindre vanlig lärdom. Så t. ex. framstår på många ställen ett synbart bemödande att komma grundtexten närmare. Så tro vi oss hafva här och der upptäckt spår till begagnande af LXX. Men det icke minst vigtiga skälet att åt Laurentius Petri vindicera utgifvandet af denna förbättrade öfversättning är det stora anseende den reviderade texten genast vann bredvid, ja framför den äldre. Ty då före 1560 i en mängd separataftryck af bibliska böcker alltid återgafs den text, som finnes i K. Gustaf I:s Bibel, så efter denna tid skedde dessa separataftryck [2]) efter den "öfversedda" texten (se ofvan). Detta vittnar om den stora

[1]) Sedan han 1560 sålunda med epithetet: "öfversedd", utgifvit en reviderad öfversättning af Psaltaren, skulle det väl kunnat anses såsom en förmätenhet, ja nära nog ett falsarium, om någon annan företagit sig att på lika sätt, på samma ställe och med samma öfverskrift utgifva andra bibliska skrifter. Deremot vore möjligt, att han vid denna revision haft medhjelpare, men, då arbetet måste hafva fortgått under hans inseende och ledning, blifver förhållandet mycket nära detsamma, som om han ensam besörjt det.

[2]) Så skedde åtminstone till 1611, måhända äfven sednare (jfr ofvan). Det enda undantaget från denna annars constanta regel torde finnas i några i Rostock tryckta upplagor af Psaltaren, bland hvilka åtminstone en (den af 1599) innehåller den vanliga texten.

Digitized by Google

auctoritet, med hvilken denna sistnämnda text uppträdde. Hvar skall man finna grunden härtill, om icke deri, att denna text härledde sig från den vördnadsvärde, frejdade Laurentius Petri? Och månne ej den af honom sålunda påbörjade revisionen af vår Bibelöfversättning äfven må anses hafva varit en hufvudsaklig anledning till den revision deraf, som af Konung Carl IX anordnades, men, såsom kändt är, icke medförde något synnerligt resultat?

Då vi således måste antaga, att detta det äldsta försök till revision af Svenska Bibelöfversättningen utgått från och blifvit verkställdt af den om vår kyrka i alla hänseenden högt förtjente man, som stått i spetsen för ombesörjande af vår nuvarande Bibelöfversättning, och att han på sin höga ålderdom häråt egnat sina från embetsgöromål lediga stunder, så följer deraf, att främst har han insett denna öfversättnings brister och nitälskat för dess förbättring. Han har härigenom gifvit åt sednare slägten en föresyn och ålagt dem en pligt att arbeta för detta mål. Vi hafve derföre ock ansett en erinran om hvad han i detta hänseende velat och verkat icke ligga utom vår afhandlings syftemål, utan fastmera väl förtjena att i sammanhang med densamma framställas.

Tvänne önskningar må slutligen tillåtas oss att bifoga. Den ena är, att de forskningar, vi här oss företagit, måtte fortsättas af andra. Visserligen anse vi riktigheten af det slutresultat vi vunnit vara obestridlig, men rörande enskildheter finnes mycket att tillägga. Vidare få vi framställa en önskan, ja en uppmaning till alla som interessera sig för vår äldre litteratur, och särskildt till Sveriges aktade Presterskap, att noga eftersöka dylika gamla skrifter. Mycket sådant har till oersättlig skada gått förloradt och hvad ännu kan finnas qvar bör med all omsorg räddas från förstörelsen. De aldrafleste i Sverige under 1500-talet tryckta skrifter och äfven många af sednare datum äro redan litterära sällsyntheter, hvilka böra med all flit uppspåras och, om möjligt är, öfverlåtas åt något af våra större allmänna bibliotheker. Till och med några strödda blad af sådane skrifter äro ofta af stort värde. Hvad som undgått seklers uppmärksamhet — vi afse här främst de 1536 tryckta bibelöfversättningarna — lyckades det den aktningsvärde man, som riktat Upsala Bibliothek med de här främst anmälda tvänne dyrbara volumerna, att finna hos en ringa borgare i Enköping. Så torde ännu, der man minst väntar det, dylika förbisedda och vanvårdade forntida skrifter kunna påträffas. Den som bevarar sådane från undergång, gör sig om vår litteratur mycket förtjent.

Digitized by Google

RÄTTELSER och TILLÄGG.

Sid. 9 rad. 8. I Ap. G. 13: 18 har den af alla nyare critici på grund af de flesta gamla codices godkända läsarten: *ἐτροφοφόρησεν* blifvit följd, hvilken ock vida bättre, än den vanliga: *ἐτροποφόρησεν* passar till sammanhanget af detta ställe.

Sid. 16 rad. 19 står: den läs: dem.

Sid. 22 rad. 14 — P.Ö. — P.Ö. 1853.

Sid. 36 ff. Sedan den här gifna motiveringen för den i P.Ö. 1861 gjorda öfversättningen af Jac. 4: 5, 6 redan var tryckt, hafve vi fått se en af Prof. Zyro i Bern uti Theol. Studien und Kritiken, 1861 4:de H. s. 765 ff. införd förklaring af detta ställe, hvilken närmar sig den i P.Ö. 1816 gifna tolkningen deraf Förf. uppfattar satsen: *πρὸς φθόνον* — *ἡμῖν* såsom fråga och construerar *πρὸς φθόνον* med *ἐπιποθεῖ* på det sätt, att hans öfversättning blifver: "Hat der (göttliche) Geist, der unter uns wohnt, eine Beziehung zu Neid und Hass?" Härvid invecklar han sig dock i så stora svårigheter, att han t. ex. om *χάρις*, v. 6, skrifver: "*χάρις* in V. 6 bedeutet einfach "Wahrheit", weil alle Wahrheit dem Menschen Heil und Segen (*χαίρω*) bringen will und kann". Med en sådan exeges kan man ock bringa fram hvad man vill. Han förbiser härvid alldeles den egentliga betydelsen af *ἐπιποθεῖν*, på hvilken vi lagt största vigten. Hela hans framställning är mycket oklar, och vi skulle ej nämnt derom, likasom vi ock icke inlåtit oss i kritik af andra olika meningar, så framt icke Förf. sökt stödja sin förklaring på ett ställe i LXX., der *ἐπιποθεῖν* skulle på likartadt sätt vara construeradt med *πρός*. Detta ställe är Ps. 41: 2, *ὃν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχή μου πρὸς σέ, ὁ θεός*. Det är välbekant, att öfversättningen af Psalmerna är i LXX slafviskt ordagrann och derföre i många hänseenden språkvidrig. Så se vi här i bruket af *ἐπιποθεῖν ἐπί* — *πρός* blott efterbildning af ערג med על på förra stället och אל på det sednare. Dessutom om man ock, hvilket vi dock ingalunda vilje medgifva, kunde på grekiska säga: *ἐπιποθεῖν πρός τινα* (om längtan i riktning till någon, d. ä. att komma till, att förenas med någon), så följer deraf ingalunda, att man skulle kunna säga: *ἐπιποθεῖν πρός τι*. Den anledning till bruket af *πρός*, som på detta ställe finnes hos LXX, hade icke Jacob, och man måste vara mycket förälskad i egna meningar, för att tro honom hafva haft detta ställe hos LXX i tankarna. Dessutom då han nyss förut (v. 4) nyttjat uttrycken: *μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες* i samma mening som det sistnämnda ordet har i Matth. 12: 39, 16: 4, Marc. 8: 38, och i enlighet med den i G. T. ofta förekommande bild, (jfr Es. 57: 3—8. Hos. 3: 1. Ez. 16: 7 ff. 23 Cap. m. fl. st.), hvari affall till afguderi och afvikelse från att tjena Herran liknas vid ett äktenskapbrott, ett horeri, såsom ock Jacob på detta ställe med dessa ord, enligt hvad han ock genast närmare angifver, betecknar gudsförgätenhet och särskildt verldskärlek, så är lätt att finna anledningen till uttrycket: *πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ* i den mening vi uppfatte det. Då Zyro i nämnda uppsats lägger så stor vigt på sammanhanget — och det med rätta — hafve vi ansett äfven oss böra dertill hänvisa.

Sid. 52 rad. 5 nedifr. står: P.Ö. läs: P.Ö. 1853.

Digitized by Google

Den presbyterianska kyrkoförfattningens införande i Skottland.

Af

Claes Adolf Hultkrantz.

Inledning.

Såsom den christna kyrkan med afseende på uppfattningen af de uppenbarade christna trossanningarne sönderfaller i flere olika trossamfund eller confessioner, så förekommer ock i fråga om kyrkans författning och organisation ett icke mindre antal olika kyrkosamfund med sina särskilda kyrkliga former och inrättningar. Den evangelisk-lutherska kyrkan, som företrädesvis förfäktar den christna lärans renhet, lägger öfverhufvud mindre vigt på olikheter i kyrkans utvärtes skick och ordningar. Hon anser icke någon viss form af kyrkoförfattning och vissa utvärtes kyrkoceremonier såsom uteslutande och ovilkorligen berättigade, såsom alltid och allestädes nödvändiga för kyrkans bestånd och välfärd. Hon visar sig derigenom såsom den rätta fördragsamhetens och toleransens kyrka, som utan afseende på vissa olikheter i utvärtes institutioner och ordningar gerna såsom en systerkyrka erkänner hvarje kyrkosamfund, hos hvilket hon igenfinner den rena oförfalskade sanningen och de af Christus instiftade sacramenterna. Hon är den rätta *frihetens* kyrka, ty hon vet att Christus icke har bundit henne vid utvärtes stadgar, utan lemnat henne rättighet att föryngra sin utvärtes gestalt, att reformera sina institutioner och ordningar, så att hon med hänseende till sin författning och sina kyrkobruk efter olika tids- och ortsförhållanden kan antaga den gestalt, som bäst betryggar hennes bestånd och tillvaro och mest bidrager till uppnåendet af hennes höga ändamål.

Helt annat är förhållandet i den christna verlden utom den lutherska kyrkan. Der erhålla för det mesta frågorna om kyrkans författ-

Digitized by Google

ning och organisation en helt annan och långt vigtigare betydelse. Företrädesvis betonas dock dessa frågor uti den katholska och den reformerta kyrkan. I den förra af dessa kyrkor anses den påfviska kyrkoförfattningen såsom till den grad väsentlig och nödvändig, att den förutan kyrkan skulle upphöra att vara en rättmätig Christi kyrka på jorden. Föga mildare är den reformerta kyrkan uti sin uppfattning i detta hänseende. De reformerta kyrkosamfunden anse väl icke såsom oundgängligen nödvändigt för den enskilda menniskans salighet att känna och hylla någon viss form af kyrkoförfattning, men de anse dock öfverhufvud hvar sin kyrkoförfattning vara af ett gudomligt ursprung och följaktligen ovilkorligt bindande för menniskan. De anse hvar och en, som tillåter sig någon afvikelse från den enligt deras förmenande af Gud sjelf anbefallda kyrkoordningen, göra sig skyldig till ingenting mindre än ett medvetet eller omedvetet uppror emot Guds bestämda lagar och ordningar för kyrkan. Den reformerta kyrkans öfverskattande af kyrkans yttre författning och ordning har vunnit sitt uttryck till och med uti den omständigheten, att de förnämsta reformerta kyrkosamfunden erhållit sitt namn af den form af kyrkoförfattning, som de antagit och hylla.

Det här antydda åskådningssätt, som förekommer i den katholska och den reformerta kyrkan, har icke kunnat vara utan inflytande på den historiska utvecklingen i den christna verlden. Uti den katholska kyrkan har kyrkostyrelsen vunnit i fasthet, styrka och anseende, derigenom att det lyckats densamma att inbilla folken, att dess maktutöfning har sin grund uti en gudomlig institution, så att man för samvetets och för salighetens skull måste visa densamma en ovilkorlig lydnad och undergifvenhet. Det är ock genom tillämpningen af denna grundsats, som det lyckats påfven att smida de bojor af förtryck och samvetstvång, uti hvilka han bundit så väl de christna nationerna som den enskilda menniskans samvete och öfvertygelse. Den katholska kyrkan har dock äfven pröfvat vådan och förderfligheten af denna grundsats genom den enligt densamma rent obotliga schism, som i sednare hälften af det fjortonde århundradet utbröt inom hennes eget sköte. Då nämligen denna kyrka genom oenighet vid påfvevalet 1378 erhållit tvänne mot hvarandra kämpande och hvarandra bannlysande påfvar, så fanns det, så länge man vidhöll den grundsats att påfven är den af Gud insatta högsta myndigheten i kyrkan, ingen möjlighet att slita tvisten mellan de kämpande påfvarne och den i tvänne stora hälfter delade katholska kyrkan. Först sedan man frånträdt nämnde grundsats och antagit, att ett allmänt kyrkomöte stode öfver påfven och kunde döma mellan de stridande påfvarne, blef det en möjlighet att återställa frid

Digitized by Google

och endrägt uti den katholska kyrkan, ehuru detta nya antagande åter hotade med en icke mindre märkvärdig schism emellan tvänne hvarandra förkättrande katholska kyrkomöten — en schism som endast kunde förekommas genom att nu åter erkänna påfven såsom den högsta myndigheten i kyrkan och låta honom fälla utslaget mellan de motsatta kyrkomötena.

I den reformerta kyrkan har det här ofvan framställda åskådningssättet äfven ledt till hierarchiskt intrång på församlingarnes och de enskildes rättigheter. Och då uti denna kyrka ingen kyrkoförfattning vunnit allmänt erkännande men medlemmarne af de olika reformerta kyrkosamfunden vanligen hvar om sitt författningssystem antagit, att det varit det enda riktiga och enligt Guds ord tillåtliga, så har deraf icke sällan uppstått en ofördragsamhet mot andra kyrkoförfattningar samt en envishet och ihärdighet i försvaret för det egna författningssystemet, hvilka från luthersk synpunkt icke alltid äro lätta att begripa. Ja nitet för kyrkans författningsfrågor har stundom i den reformerta kyrkan upplågat till den grad, att man icke tvekat att för desamma inlåta sig uti de mest fruktansvärda borgerliga krig och, i öfvertygelse att man offrat sig för Guds sak och Guds ära, villigt uppoffrat egendom, lif och blod för sådane yttre kyrkliga former och ordningar, som vi anse oväsentliga, anse utan fara för Guds rike kunna både vara och icke vara. Och huruledes den reformerta åskådningen af betydelsen af kyrkans författning och ordning äfven föranledt talrika söndringar i kyrkligt hänseende mellan dem, som i fråga om kyrkoförfattningen varit af olika tankar men för samvetets skull icke kunnat göra hvarandra några eftergifter, det visar sig bland annat af det stora antal reformerta kyrkosamfund, som just af denna anledning uppkommit och söndrat sig från hvarandra.

Den presbyterianska kyrkan, om hvars författning vi här skole tala, har det gemensamt med den katholska kyrkan och med de fleste reformerta kyrkosamfunden, att hon anser sin kyrkoförfattning såsom en af Gud inrättad och anbefalld ovilkorligen bindande och oföränderlig ordning för kyrkan. Detta anspråk kunne vi anse såsom den *första* grundprincipen i den presbyterianska kyrkans författningstheori. Genom detta anspråk skiljer sig ock denna kyrka ej blott från det lutherska kyrkosamfundet utan äfven från alla andra kyrkosamfund, som i denna fråga ställt sig på den lutherska ståndpunkten. Detta anspråk, som den presbyterianska kyrkan delar med den katholska och den reformerta kyrkan i allmänhet, medför ock för henne alla de olägenheter, alla de taror och svårigheter, som, enligt hvad här ofvan blifvit visadt, alltid åtfölja ett sådant öfverskattande af den kyrkoförfattning och de utvärtes

Digitized by Google

ordningar, som Christi kyrka kommit att erhålla uti någon afdelning af den synliga kyrkan på jorden.

Såsom den *andra* grundprincipen uti den presbyterianska kyrkoförfattningen kunne vi anse det påståendet, att Christus sjelf fortfarande regerar och styrer sin kyrka på jorden *genom de af honom till kyrkostyrelsens handhafvande förordnade kyrkliga embetsmän*, hvilka utgöra det af honom anordnade synliga medel och redskap, hvarigenom han under vanliga förhållanden vill utföra sin vilja i församlingen. Detta påstående medför, såsom en hvar lätteligen inser, ganska vigtiga conseqvenser. Det utesluter från allt deltagande i kyrkans förvaltning, styrelse och lagstiftning ej blott de särskilda församlingarne i deras helhet, utan äfven alla enskilda medlemmar af kyrkan, som icke innehafva det embete, åt hvilket kyrkostyrelsen är anförtrodd. Det lemnar åt kyrkans medlemmar i allmänhet ingen annan rättighet än att visa en ovilkorlig lydnad för det styrande partiet i kyrkan, så länge detta icke öfverskrider den af Christus meddelade fullmakten, men att protestera och vägra lydnad, om de styrande bjuda något, som strider emot Guds heliga ord. Detta sätt att från allt deltagande i vårdandet af kyrkans allmänna angelägenheter utesluta största delen af dess medlemmar står uti den skarpaste motsats till alla mera demokratiska kyrkoförfattningar, som tillerkänna församlingarne rättighet att genom sina ombud controllera kyrkostyrelsen och deltaga i kyrkans lagstiftning.

Den *tredje* grundprincipen uti den presbyterianska kyrkoförfattningen är yrkandet af den fullkomligaste jemnlikhet så väl emellan alla predikanter eller pastorer i kyrkan som ock emellan alla innehafvare af det kyrkliga äldsteembetet. Äfven denna princip är utaf en mycket omfattande betydelse. Ty då intet högre embete finnes i kyrkan än predikoembetet, och då en fullkomlig jemnlikhet skall råda emellan alla innehafvare af detta embete, så uteslutes derigenom alla högre andliga embeten och embetsgrader i kyrkan, såsom superintendenter, biskopar, erkebiskopar, påfvar o. s. v. Och då med undantag af predikoembetet intet högre embete finnes i kyrkan, än de äldstes embete, och en fullkomlig jemnlikhet skall finnas äfven bland innehafvarne af detta embete, så kunna sådane medlemmar af kyrkan i allmänhet, som icke bekläda predikoembetet, aldrig erhålla något högre embete, någon större makt och myndighet i kyrkan, än som tillhör hvarje äldste i alla församlingar uti den presbyterianska kyrkan. Utaf den här anförda principen följer äfven, att all högre kyrkostyrelse, som afser flere församlingar, hela afdelningar af kyrkan eller kyrkan i dess helhet, alltid måste utöfvas collegialiter. Ty då inga högre embetsmän få tillsättas, som kunde utöfva den högre ledningen och vården af kyrkan i allmänhet,

Digitized by Google

eller af större afdelningar i densamma, så återstår ingenting annat än att samtlige de styrande embetsmännen från hela kyrkan eller från dess särskilda fördelningar sjelfva eller genom ombud sammanträda för att gemensamt besluta och utföra, hvad ingen enskild af dem förmådde eller var berättigad att göra.

Sammanfatte vi nu dessa trenne grundprinciper, som innefatta hufvudsumman af hela den presbyterianska kyrkoförfattningen, nämligen, 1) att kyrkoförfattningen anses vara af Gud anbefalld och oföränderlig, 2) att största delen af kyrkans medlemmar icke hysa någon rättighet att deltaga i kyrkostyrelsen, 3) att emellan de särskilda deltagarne i kyrkostyrelsen råder en republikansk jemnlikhet, så finner man, att kyrkan enligt detta författningssystem erhåller charakteren af en af Gud inrättad, oföränderlig, hierarchisk-aristokratisk republik, eller — för att ännu bättre uttrycka saken — ett af Gud inrättadt oföränderligt hierarchiskt embetsmannavälde med republikansk jemnlikhet emellan de särskilda embetsmännen.

Då vi nu i denna afhandling skole framställa den presbyterianska kyrkoförfattningens införande i Skottland, så vilje vi, för att dervid framhålla sakerna i ordning och sammanhang, först i största korthet och inledningsvis redogöra för den presbyterianska kyrkoförfattningens första uppkomst och utveckling före införandet af reformationen i Skottland, samt fästa uppmärksamheten på de omständigheter, som bidrogo till denna författnings införande i nämnde land. Derefter skole vi visa, huru genom påfveväldets störtande väg banades för införandet af den nya kyrkoordningen i landet och flere för kyrkoförfattningen vigtiga principer derunder kommo till tals. Derpå skole vi steg för steg följa de bemödanden, som gjordes för upprättandet af denna ordning. Vi skole dervid finna, huru den presbyterianska kyrkoförfattningen från en ringa och oredig begynnelse småningom växte till och ordnade sig, tills den erhållit en fulländning, som den ingenstädes förut ernått. Till slut skole vi äfven tala om det politiska erkännandet af den presbyterianska kyrkoförfattningen i Skottland.

Digitized by Google

I. *Den presbyterianska kyrkoförfattningens första uppkomst och utveckling samt några af de omständigheter, som bidrogo till denna kyrkoförfattnings införande i Skottland.*

Den presbyterianska kyrkoförfattningen, hvars grundprinciper vi här ofvan angifvit, har icke på en gång uppkommit. Hon har småningom utbildat sig så väl i theoretiskt hänseende som med afseende på det praktiska utförandet.

Såsom den första begynnelsen till en presbyteriansk kyrkoförfattning uppgifver Lechler uti sin Geschichte der Presbyterial- und Synodalverfassung [1]) en af J. Brenz för staden Hall 1526 uppsatt kyrkoordning. Men denna kyrkoordning innehåller ingenting annat, som kan betraktas såsom en begynnelse till den presbyterianska kyrkoförfattningen, än den bestämmelsen, att *öfverheten* bör utse några värdiga församlingsmedlemmar till presterskapets biträde vid upprätthållandet af den i Guds ord anbefallda kyrkotukten [2]). Och vid närmare eftersinnande finner man lätteligen, att äfven denna bestämmelse icke är af någon verkligen presbyteriansk natur. Ty hvarken yrkas, att denna ordning, ehuru den anses vara i öfverensstämmelse med den ordning, som gällde uti den äldsta christna församlingen, har sin grund uti någon för kyrkan bindande gudomlig instiftelse, ej heller äro de af öfverheten tillsatte lekmannabiträdena vid kyrkotuktens utöfning att anse såsom embetsmän i församlingen i den presbyterianska kyrkans mening. Någon verkligen presbyteriansk kyrkoförfattning hafva vi alltså icke uti denna kyrkoordning.

Detsamma gäller äfven om den år 1526 af F. Lambert för Hessen föreslagna kyrkoordning, som går ut på att bilda en församling af heliga och sannt troende medlemmar och åt densamma anförtro ledningen och vården af kyrkans angelägenheter. Denna kyrkoordning inrymmer väl stort inflytande åt lekmännen i församlingen men känner dock icke några egentliga församlingsäldste. Det hufvudsakligaste i densamma, som är gemensamt med den utbildade presbyterialförfattningen, är den föreslagna inrättningen af på bestämda tider återkommande synoder och generalsynoder, ehuru denna synodalordning hos Lambert icke hvilar på den presbyterianska grundvalen af församlingsäldste och presbyterier.

---

[1]) G. V. Lechler, Geschichte der Presbyterial- et Synodalverfassung. Leiden 1854, sidd. 9—13.

[2]) Jfr A. L. Richter, Die evangelischen Kirchenordnungen des 16:ten Jahrhunderts. Erster Band. Weimar 1846, sidd. 40, ff.

Digitized by Google

Lambert uttalar. äfven den öfvertygelsen, att den af honom föreslagna kyrkoordningen är i Guds ord anbefalld, och yrkar, att, om något uti densamma icke är uttryckligen i Guds ord påbjudet, detsamma icke bör ega någon laglig giltighet. "Quæcumque hic pro decenti agendorum in Ecclesiis ordine conscripsimus, et Dei verbo speciatim haud quaquam jubentur, nolumus alioqui quam pro sanis et a verbo Dei non dissentientibus consiliis a quoquam haberi, quæ tamen possint urgente Christi gloria immutari" [1]).

Den store Schweitziske reformatorn J. Calvin var den förste, som bestämdt och klart uttalade den presbyterianska kyrkoförfattningens theoretiska grundsatser och försökte att bringa dem i verkställighet. I sin "Institutio Christianæ Religionis" nedlägger han grunddragen af sin kyrkoförfattningstheori. Vi meddele här i största korthet hufvudsumman af denna theori, dervid så mycket som möjligt anslutande oss till Calvins egna ordalag. Gud vill, säger han, att kyrkan skall styras efter en bestämd ordning. Och då han icke synligen är närvarande och sjelf muntligen uttalar sin vilja, så begagnar han menniskor såsom tjenare för att genom dem utföra sitt verk och låta dem föreställa sin person. De särskilda slag af dels utomordentliga dels ständiga tjenare, som han för sådant ändamål brukat och ännu brukar, äro angifna i Eph. 4: 11, Rom. 12: 7, 8, 1 Cor. 12: 28, och 1 Tim. 5: 17. Bland de ständiga embetsmännen, som här nämnas och som alltid skola finnas i kyrkan, märkas företrädesvis de lärande äldste eller pastorerna samt de styrande äldste, församlingsäldste eller äldste i inskränktare mening. De förra skola tillsättas med församlingarnes goda minne och samtycke. Om de sednares utväljande är ingenting föreskrifvet. Åt de lärande och styrande äldste i förening har Christus anförtrott själavården, kyrkotukten och den andliga styrelsen af sin kyrka. Rättigheten att genom stiftandet af lagar och deras handhafvande vårda sig om kyrkans angelägenheter tillhör deremot den verldsliga öfverheten, hvilken det tillhör att vaka öfver iakttagandet af båda taflorna i Guds lag. Öfverheten bör nämligen ej blott sörja för menniskans jordiska behof utan äfven straffa afgudadyrkan, hädelse och andra religionsförbrytelser samt tillse, att ren Gudsdyrkan och utvärtes christlighet iakttages af folket [2]).

---

[1]) Richter, l. c. sidd. 56 ff.

[2]) J. Calvini Institutio Christianæ Religionis. Berlin 1846. Tom. 2, sidd. 213, 215—18, 221, 247, 477, 481 fl. st. Bland de åligganden, som på de tvänne här sist anförda ställena tilläggas den verldsliga öfverheten, förekomma bland andra: "ferre leges de religione ac Dei cultu, recte constituere religionem, curare ut inter Christianos publica religionis facies existat, ut Deus pure colatur ex legis suæ præscripto, tuendo et asserendo Dei honori ope-

Digitized by Google

För denna presbyterianska författningstheori lyckades det Calvin att vinna praktisk verkställighet i cantonen Genève. På hans tillstyrkande och till en stor del genom hans medverkan uppsattes en kyrkoordning, som under namn af "Ordonnances ecclesiastiques de l'Eglise de Genève" år 1541 erhöll giltigheten af allmän lag. Då denna kyrkoordning i allt hufvudsakligt är en tillämpning af den nyss framställda Calvinska författningstheorien, så må här rörande dess innehåll blott följande anmärkningar och tillägg göras. Kyrkoordningen antager fyra embeten i kyrkan, nämligen pastorer, doctorer, som utgöras af universitets- och skollärare, samt församlingsäldste och diakoner. Nya pastorer utväljas af de redan varande och presenteras i det lilla rådet för att der godkännas och stadfästas i embetet, hvarefter de med församlingens samtycke installeras och aflägga embets- och trohetsed. Församlingsäldste till ett antal af fjorton tillsättas för år, men med möjlighet af ytterligare prolongation i embetet. De tillsättas af de tvåhundrades råd, på förslag af pastorerna och lilla rådet, och måste väljas två bland det lilla rådets medlemmar, fyra bland medlemmarne af de sextios råd och åtta bland medlemmarne af de tvåhundrades råd. De tillsättas således allesamman af staten och måste väljas inom vissa politiska corporationer. Deras åliggande är hufvudsakligen att biträda pastorerna vid utöfningen af kyrkotukten och för sådant ändamål tillika med dem bilda en sededomstol, consistorium. Denna domstol eger verka till osedliga menniskors förbättring genom förmaning och varning samt i nödfall genom excommunication, hvarom dock underrättelse bör meddelas regeringen. Diakonerna äro af två slag, dels fattigföreståndare och dels sjukvårdare på de allmänna sjukhusen. Båda väljas och stadfästas i embetet på samma sätt som de äldste, dock med iakttagande af Pauli föreskrift uti 1 Tim. 3 capitel. — Man finner lätteligen, att denna kyrkoförfattning icke i alla stycken är en trogen tillämpning af den presbyterianska författningstheorien. Den har allt för mycket måst foga sig efter den tidens politiska förhållande för att från den presbyterianska synpunkten vara i allo tillfredsställande. Också var Calvin sjelf icke belåten med densamma, ehuru han ansåg den vara för sin tid brukbar och antaglig [1]).

En ytterligare utbildning vann snart den presbyterianska kyrkoförfattningen genom en polsk baron Johan Lasky, som, sedan han flytt

---

ram impendere, curam religionis gerere et cultum Dei corruptum vel eversum restituere" o. s. v. Man finner deraf, att Calvin tillerkänner den verldsliga öfverheten rättigheten och skyldigheten att vårda sig om religionens angelägenheter i deras vidsträcktaste betydelse.

[1]) Spon, Histoire de la ville de Genève. Tom. I. sidd. 283 ff. Lechler, l. c. sidd. 33 ff. Richter, l. c. sidd. 342 ff.

Digitized by Google

från sitt fäderneslaland, 1542 utnämndes till pastor och superintendent i Ostfriesland samt derefter 1550 blef superintendent för den nederländska främlingsförsamlingen i London. Redan i Ostfriesland lyckades det honom att delvis införa presbyteriansk kyrkoordning. Men det var dock hufvudsakligen efter hans ankomst till London, som han genom sin för främlingsförsamlingen derstädes uppsatta kyrkoordning vann inflytande på utbildningen af den presbyterianska kyrkoförfattningen. — Lasky utgår, såsom Calvin, ifrån den grundsatsen, att Christus i skriften noggrannt föreskrifvit kyrkans författning och ordning. Det är, säger han, icke tillåtet att införa allehanda slag och ordningar af tjenare och embetsmän i Christi kyrka, ej heller att utelemna något slag af tjenstemän, som Christus anbefallt. Med åberopande af skriftens auctoritet antager han blott tvänne hufvudslag af embetsmän i Christi församling, nämligen äldste och diakoner. De äldste utgöra dock tvänne afdelningar, nämligen lärande äldste och styrande äldste, och "ibland dessa tvänne slag af äldste är *en* ibland dem den förnämste, dertill ordentligen utvald, att endrägtig öfverenskommelse i alla ting igenom hans inflytande må i öfverensstämmelse med Guds ord upprätthållas ibland dem alla". Detta är superintendenten, hvars embete är "en gudomlig anordning i Christi församling af Christus sjelf inrättad, då han egentligen åt Petrus uppdrog omsorgen att stärka de öfriga bröderna i tron". Valet af alla dessa embetsmän tillgår på följande sätt. Efter en allmän bot- och fastedag, hvarunder förmaningar gifvas till samvetsgrann pröfning vid valet, ega församlingens medlemmar att med skriftligen afgifna röster till den lediga tjensten föreslå den de anse lämpligast. Derefter sammanträda de äldste och diakonerna och utvälja till den lediga sysslan någon af de sålunda föreslagne, hvarefter församlingen åter eger rättighet att göra invändningar emot det skedda valet [1]. — Den utveckling, presbyterianismen erhöll genom denna kyrkoordning, bestod hufvudsakligen deri, att identiteten af pastorernas och de äldstes embete mera eftertryckligt gjordes gällande, att de äldste i öfverensstämmelse dermed i likhet med pastorerna erhöllo sitt embete på lifstiden, samt att församlingens inflytande på valen bestämdes och närmare begränsades. Deremot är superintendentembetet hos Lasky en egendomlighet, som icke tillhör den presbyterianska kyrkoförfattningen, men af hvilken vi dock äfven framdeles skole finna spår.

I en annan riktning blef snart den presbyterianska kyrkoförfattningen än ytterligare utbildad i Frankrike. Der hade redan tidigt en församling med presbyteriansk kyrkoordning bildat sig i staden Meaux.

[1] Lechler, l. c. sidd. 56 ff. Richter, l. c. Tom. 2, sidd. 99 ff.

Digitized by Google

Och när denna under förföljelsen blifvit upplöst, bildade sig åter 1555 efter det Calvinska mönstret en ordentlig reformert församling i Paris. Denna gaf sedan anledning dertill, att protestanterna, som redan i stort antal funnos i Frankrike, mångenstädes organiserade sig till församlingar efter samma mönster. — År 1559 samlade sig deputerade från dessa församlingar till den Franska reformerta kyrkans första nationalsynod i Paris, på hvilken en trosbekännelse och en kyrko-ordning för de reformerta i Frankrike blef antagen. Trosbekännelsen uttalar den grundsatsen, att en rätt kyrka måste hafva den af Christus sjelf instiftade styrelsen genom pastorer, äldste och diakoner, samt att en fullkomlig jemnlikhet eger rum emellan alla pastorer. Det för oss vigtigaste i kyrkoordningen är den uti den reformerta kyrkan nu först införda inrättningen af ordentliga provincial- och general-synoder. De förra utgöra i kyrkostyrelsen en högre instans öfver de presbyterianska församlingsmyndigheterna (consistoires) och sammanträda två gånger om året. De bestå af samtlige pastorerne i provinsen och åtminstone en äldste eller diakon från hvarje församling. Generalsynoderna, för hvilka ännu ingen bestämdare ordning blifvit stadgad, skulle sammanträda så ofta omständigheterna det kräfde. Såsom egendomligheter i denna kyrkoförfattning må dessutom märkas, att de äldste icke hade någon befattning med själavården, att diakonernas embete på visst sätt var en förberedelse för blifvande pastorer, samt att på grund af förföljelsen emot den reformerta kyrkan ingen förbindelse kunde ega rum emellan henne och staten [1]).

Så långt hade den presbyterianska kyrkoförfattningen blifvit utbildad, då den skottska kyrkoreformationen hunnit den utveckling, att en ny kyrkoförfattning i Skottland kunde införas. — Att åter Skottarne bestämde sig för denna kyrkoförfattning, ehuru flere protestantiska kyrkoordningar redan blifvit mer eller mindre utbildade och icke kunde vara obekanta i Skottland, det har utan tvifvel sin anledning i flere särskilda omständigheter.

Bland dessa omständigheter märke vi i första rummet dels det inflytande, som Calvin genom sina skrifter utöfvade äfven i Skottland, dels den nära förbindelse den skottska reformationen äfven på andra vägar egde med den Schweitziska reformationen i Genève. Skottlands mest inflytelserika reformatorer besökte nämligen vid flera tillfällen denna stad. J. Knox vistades under olika perioder af sin lefnad tillsammanlagdt flere år uti densamma, dels för egna studier under sin landsflykt och dels såsom lärare för en engelsk församling, som under drottning

[1]) Lechler, l. c. sidd. 64 ff.

Digitized by Google

Marias förföljelser mot protestanterna i England bildat sig derstädes. Andreas Melville, som under en sednare period utaf den skottska reformationen utöfvade ett så ofantligt inflytande på den presbyterianska kyrkoförfattningens utveckling i Skottland, tillbragte mer än fem års tid såsom professor i Genève. Den politiska förbindelse, som under konung Frans den andres af Frankrike regering egde rum emellan Skottland och detta land, bidrog ock utan tvifvel att föra Skottarne i närmare beröring med protestanterna i Frankrike, hvilka åter hade sin hufvudsakliga bildning och sin kyrkoförfattning från Genève. På dessa vägar lyckades det den riktning, som i lära och författning kommit till herraväldet i Genève, att småningom vinna insteg och blifva rådande äfven i Skottland.

En annan omständighet, som äfven icke obetydligt bidrog till den presbyterianska kyrkoförfattningens införande i Skottland, tro vi oss igenfinna uti den då varande politiska och sociala ställningen i nämnde land. Det fanns nämligen i Skottland på denna tid en mäktig aristokrati, som kämpade med konungen och de katholska biskoparne om makten i landet. De store baronerna i de skottska lågländerna och clancheferna i högländerna voro snart sagdt sjelfständiga furstar och sjelfskrifne ledare för sina underlydande. De hyste äfven mycken obenägenhet för en starkare centralisation af makten uti en stark och enig konungamakt, af hvilken de sökte att så mycket som möjligt hålla sig oberoende. Man kan derföre intet annat vänta sig, än att de äfven i fråga om kyrkostyrelsen måst känna sig mest benägne för ett sådant system, enligt hvilket ingen enskild höjer sig öfver de öfriga, utan den högsta ledningen af kyrkans angelägenheter utöfvas af en förening utaf dess förnämsta och anseddaste medlemmar. De skottska adelsmännen betraktade äfven med mycken afund sina medtäflare i makt och anseende, de katholska biskoparna. De måste derföre både kännt sig benägna att bidraga till deras störtande, för att sjelfva växa i makt och inflytande genom deras fall, och med förkärlek omfattat en sådan kyrkoförfattning, som icke, såsom fallet varit i den katholska kyrkan, concentrerade den andliga makten hos vissa högt uppsatta embetsmän i kyrkan, eller hos lärosståndet, utan äfven lemnade andra ansedda och inflytelsrika män i kyrkan rättighet att deltaga i dess styrelse. Det är visserligen sannt, att de skottska adelsmännen under en sednare period mera allmänt visade afvoghet för den presbyterianska kyrkan och sökte att införa den episkopola kyrkoförfattningen. De hade då kommit till erfarenhet deraf, att äfven de presbyterianska myndigheterna kunde utveckla en för dem obehaglig och hotande makt, och hade af det slående exemplet från England redan lärt sig, att protestantiska biskopar lätt

Digitized by Google

nog kunna hållas i tygel. Detta hindrar dock icke, att de af redan förut angifna skäl från början kunnat vara benägne för den presbyterianska ordningen och gynnat dess införande.

Såsom en tredje omständighet, som äfven hade sin betydelse för införandet af den presbyterianska kyrkoförfattningen i Skottland, kunne vi erinra om den ställning till den reformerta kyrkan, som intogs af de båda vid tidpunkten för reformationens införande i Skottland regerande drottningarne, Maria af Guise och hennes dotter, den olyckliga Maria Stuart. Båda dessa drottningar voro tillgifna den katholska kyrkan och önskade att undertrycka reformationen. Denna måste derföre så mycket som möjligt hålla sig oberoende af regeringen och hofvet samt söka sitt stöd hos den skottska adeln och folket, och det är klart, att äfven denna omständighet måste hafva varit gynnsam för införandet af den presbyterianska kyrkoförfattningen, som lika afgjordt motsätter sig allt monarkiskt envälde i kyrkan, som den ogillar det demokratiska folkväldet. Hade deremot Skottland vid reformationens införande egt en kraftig konung, som ställt sig i spetsen för den protestantiska rörelsen i landet, så skulle det icke varit underkastadt stora svårigheter för honom, att ställa sig sjelf i spetsen för den protestantiska kyrkan och bereda henne en författning, som svarat mot en sådan konungens ställning till kyrkan.

II. *Huru genom påfveväldets störtande i Skottland väg banades för införandet af den presbyterianska kyrkoförfattningen i detta land.*

Då tiden stundade för reformationens införande i Skottland, utgjorde ännu påfvedömet en makt, som icke var lätt att störta. Det hade under medeltiden vuxit till en ofantlig höjd af inre kraft samt yttre makt och rikedom. Folket, som blifvit uppfostradt i den katholska religionen, hade lärt sig att tro på påfvemakten såsom en gudomlig institution, hvilken man för samvetets och salighetens skull måste visa en ovilkorlig lydnad och undergifvenhet. I förhållande till staten hade påfven lyckats att tillkämpa sig ett oberoende, som icke sällan öfvergick till ett besvärligt och tryckande herravälde, och hvars billighet och rättmätighet ingen vågade att draga i betänkande. Och den katholska kyrkan hade äfven i Skottland slagit under sig en så stor mängd rikedomar och egde till sina försvarare så talrika skaror af prester, biskopar och munkar, att den syntes kunna bjuda spetsen mot hvilken fiende som helst.

Digitized by Google

På grund af detta förhållande kunde den katholska kyrkan icke med ett slag störtas. Den kunde icke falla för det första angrepp, som gjordes emot densamma. Undanrödjandet af tron på påfvedömets gudomliga giltighet och nödvändighet samt utbredandet af den öfvertygelsen, att det borde störtas, var icke ett ögonblicks verk. Den katholska kyrkans egna kräftskador, påfvarnes lastbarhet och den gudomliga försynens skickelser arbetade under århundraden på att förbereda folket för en reformation. Och det fordrades en lång tids fortsatta bemödanden och ansträngningar af reformatorerna för att småningom genom bättre kunskap och undervisning i folkets hjertan och öfvertygelse underskaffa den grundval, på hvilken påfvedömet hade sitt fastaste stöd.

Vissa författare i den skottska kyrkohistorien söka visa, att en renare mot påfvedömet fiendtlig riktning skulle hafva i hemlighet fortlefvat i Skottland ända från de så kallade Culdeernas tid, om hvilka vi hafva den sista säkra underrättelsen af år 1297 [1]). Men saknar detta antagande full historisk bevisning, så är det deremot en afgjord sak, att John Wicliffes reformatoriska verksamhet äfven sträckte sig till Skottland. Och då denne reformator öppet uttalade den åsigt, att påfven var antichrist, och hans lärjungar och anhängare under namn af Lollarder äfven utspridde sig till Skottland, så måste de der hafva motarbetat påfvedömet och kunna anses såsom de första kämparne för den åsigten att påfveväldet borde störtas.

Historien har förvarat minnet af några enskilda personer, som före reformationsseklet i Skottland sökte väcka misstankar mot påfvedömets rättmätighet i kyrkan. James Resby, en Engelsman och lärjunge till Wicliffe, led omkring 1407 martyrdöden i Skottland för det han lärde, att påfven icke var Christi vicarius och att ingen man af dåligt lefnadssätt kunde erkännas för påfve [2]). Och under namn af Lollarder blefvo mot slutet af 15 seklet i vestliga delen af Skottland 30 personer, män och qvinnor, år 1494 anklagade för villfarelser och affall från den katholska kyrkan. Bland de lärosatser, för hvilka de anklagades, förekommo äfven följande: att Christus gaf löse- och bindenycklen åt Petrus och de öfrige apostlarne, men icke åt påfven, Petri föregifne efterträdare, att påfven är Petri efterträdare endast för så vidt om honom gäller hvad Christus sade till Petrus: "gack bort satan," att påfven icke kan förlåta synder, att han upphöjer sig sjelf emot Gud och öfver Gud, att

[1]) Jfr Hetherington, History of the Church of Scotland. Edinburgh 1852. Vol. I, sidd. 18, 31 ff.

[2]) Knox, The Historie of the Reformation of the Church of Scotland. London 1644. Sid. 1. Spotswood, History of the Church of Scotland. London 1655. Sid. 56.

Digitized by Google

han är hufvudet för Antichrists kyrka, att han och hans tjenare äro bedragare och själamördare o. s. v. [1]). — Man finner af dessa exempel, som säkerligen icke voro ensamma i sitt slag, att angreppen mot påfvedömet redan före det 16 århundradet uppnått en ganska hög grad af både djerfhet och styrka.

Vid reformationens början i 16 århundradet synes man i Skottland, i likhet med hvad som var fallet i Tyskland, närmast hafva utgått från det i den katholska kyrkan otillfredsställda religiösa behofvet och intresset. Man sysselsatte sig hufvudsakligast med att söka en sann frid i samvetet och en fastare grund för saligheten, än den som anvisades af den katholska kyrkan. Utan att särdeles sysselsätta sig med frågan om kyrkans författning och ordning, riktade man derföre sin reformatoriska verksamhet förnämligast på renandet af kyrkans lära, på återställandet af det rätta evangelium och på det sedliga lifvets förbättring. Så synes åtminstone den ädle Patrik Hamilton, en värdig lärjunge och anhängare af Luther, hafva gått tillväga under sin korta verksamhet såsom reformator, innan han med sitt blod beseglade sin lära. Med brinnande nit, med klar insigt och med ett i hög grad vältaligt och intagande framställningssätt egnade han sig företrädesvis åt utbredandet af de evangeliska lärorna om salighetens grund och vilkor, om synd och nåd, om lag och evangelium, om tro, rättfärdiggörelse och goda gerningar m. m. Ett skönt exempel på sitt lärosätt har han efterlemnat uti den lilla skriftliga uppsats, som han författat, och som finnes intagen i Knox reformationshistoria. Äfven åtskilliga andra sanningens vittnen i Skottland efter Hamilton synas, om man får sluta af de korta meddelelser, som förekomma hos Knox och Spotswood m. fl., hufvudsakligen hafva lidit för förkunnandet af det rena evangelium, utan att dem lagts till last några angrepp mot påfveväldet [2]).

---

[1]) Knox, l. c. sidd. 2, 3. Spotswood, l. c. sidd. 60, 61.

[2]) Knox, History, sidd. 4—14. Spotswood, History, sidd. 62—63 J. Howie, The Scots Worthies. Glasgow, 1844 sidd. 28 ff. — Alexander Seaton, en dominicanermunk, som för sin tro måste fly till England, dref ifrigt den läran, att Christus är lagens ände och fullkomnare, att ingen synd finnes der lagen icke är öfverträdd, att ingen menniska kan godtgöra för sina synder, men att syndaförlåtelse erhålles genom ånger och tro, som tillegnar sig Guds nåd i Christo. Knox, History, sid. 17. — Th. Forret, en katholsk prest, som förestod en församling i Dollar, anklagades för att allt för flitigt predika för sin församling och framställa skriftens hemlighet på modersmålet, att hafva satt ifråga rättigheten att taga tionde och att hafva efterskänkt densamma åt de fattigare medlemmarne i hans församling. Knox, l. c. sid. 24. Spotswood, l. c. sidd. 66, 77. — Mot Adam Wallace, som 1551 såsom kättare undergick martyrdöden på bålet, gjordes den beskyll-

Men det var dock icke möjligt, att någon genomgripande reformation i kyrkan kunde ega rum med bibehållande af den katholska kyrkoordningen. De villfarelser och oskick, som förekommo i lära och praxis, hade till en stor del sin grund uti den katholska kyrkans författning och styrelse. Fördenskull måste reformationen uti sin utveckling äfven rikta sig mot dessa. Redan Hamilton underlät icke helt och hållet att angripa den katholska kyrkans öfverhufvud. En af de satser, för hvilka han dömdes till bålet, var hans yttrande, att påfven är antichrist och att hvarje prest har lika mycket makt som han. Och efter honom uppträdde mången modig kämpe mot påfvedömet, dels direct angripande detsamma såsom obibliskt och ochristligt samt såsom en källa till religiöst och moraliskt förderf, dels riktande mot detsamma och mot dess tjenare och anhängare gyckletts, skämtets och satirens vapen. Normand Gourlay och David Straiton påstodo, att påfven icke hade någon jurisdiction i Skottland, och fingo 1534 för detta sitt påstående plikta med lifvet. Den sednare anklagades äfven, att ej vilja gifva sin biskop tionde af den fisk han fångade, hvarpå han lät kasta hvar tionde fisk i sjön och uppmanade biskopen att taga den der. En dominicanermunk vid namn Kyllor skref ett theaterstycke, som skulle föreställa Christi lidande, men i hvilket han uti de öfverstepresternas och phariseernas personer framställde och gisslade den fiendskap och bitterhet, som det katholska presterskapet utöfvade mot Jesu rätte lärjungar i Skottland. Detta skådespel, som en Långfredagsmorgon uppfördes i konungens närvaro, kostade dock snart (1538) sin författare lifvet. Den ädle och utmärkte skottske reformatorn George Wishart, som år 1546 föll ett offer för de katholska biskoparnes blodgirighet i Skottland, dref äfven den läran, att påfven icke hade mera makt än andra prester, och att man icke borde tro på biskopar och kyrkomöten. Och den gamle mer än 80-årige Walter Mill, som 1558 föll det sista offret för den katholska kyrkans förföljelser i Skottland, yttrade på bålet: "om I viljen undfly den eviga döden, så låten icke längre förleda eder af de lögner,

---

ningen, att han nekade transsubstantiationen, messoffret, skärselden och helgonens förböner, samt att han utan laglig kallelse utöfvat prestembetet och döpt sitt eget barn. Spotswood, l. c. sidd. 90 ff. — Det synes sannolikt, att den protestantiska rörelse, som kort efter Hamiltons martyrdöd vidsträckt utbredde sig bland lägre prester och munkar i Skottland, om den ock till någon del hade sin grund i afund och ovilja mot det högre katholska presterskapet, dock hufvudsakligen bestod uti en renare uppfattning af det heliga evangelium. P. F. Tytler, History of Skotland. Tom. V, sid. 339.

Digitized by Google

som utspridas af prester, munkar, abboter, biskopar och hela hopen af antichrists parti." [1])

Så allvarliga och upprepade angrepp mot tron på påfvedömet i Skottland kunde icke blifva utan verkan. Likväl skulle den åsigten, att påfvens välde borde störtas, utan tvifvel långt sednare och med vida större svårigheter blifvit segrande i Skottland, om den icke till sakförare erhållit en man, som med tillräcklig oförskräckthet och ihärdighet förenade den öfverlägsenhet i kunskaper, talanger och snillegåfvor, som gjorde honom till en af sin tids främste och märkvärdigaste män. En sådan sakförare erhöll dock protestantismen i Skottland uti den märkvärdige och inflytelserike John Knox [2]).

De angrepp mot påfvedömet, som redan före Knox' uppträdande såsom reformator börjat blifva allt mera talrika och kraftfulla, stegrades genom honom till den sista afgörande kampen på lif och död. Det var för honom icke fråga om att angripa ett och annat missbruk, en eller annan villfarelse i den katholska kyrkan. Han angrep denna kyrka i dess innersta väsen, i det han förklarade henne allt igenom för skriftvidrig och antichristisk. Och när Knox förklarade påfven för antichrist, så var det icke, såsom det utan tvifvel varit hos många af hans föregångare, ett skarpt uttryck, för hvars betydelse man icke så noga gjort sig redo. Hos honom var det en väl öfverlagd och djupt rotad öfvertygelse, som han erbjöd sig med Guds ord försvara och hvars alla conseqvenser han ville göra gällande. Det var emellertid först år 1547, som Knox för första gången sökte att högtidligt och offentligen göra sin öfvertygelse om påfvedömet och den katholska kyrkan gällande. Vid den tiden hade åtskilliga protestanter ingått en sammansvärjning mot Erkebiskopen Cardinal David Beaton och dödat honom samt sedan bemäktigat sig borgen i S:t Andrews och der satt sig i försvarstillstånd. Knox anslöt sig till dessa, blef af dem kallad till borgpredikant och började i denna egenskap sin mera offentliga verksamhet mot katholikerna. Han erbjöd sig vid en offentlig disputation att bevisa, att den romerska kyrkan vida mer urartat från sin ursprungliga renhet i apostlarnes dagar, än den judiska kyrkan hade urartat, då dess medlemmar samtyckte

---

[1]) Knox, l. c. sid. 23. Spotswood, l. c. sid. 66. Howie, l. c. sidd. 29, 52—53, 75. Tytler, l. c. 224.

[2]) Knox föddes 1505, antög 1542 den reformerta läran, antog efter någon tvekan 1547 det evangeliska predikoembetet, råkade samma år i fransk fångenskap, lössläpptes 1549, uppehöll sig och verkade i England till 1554, vistades sedan i Frankrike, Tyskland och Schweitz samt gjorde ett besök i Skottland 1554—56, var derefter pastor i Genève, tills han 1559 sista gången återvände till Skottland, der han dog 1572.

Digitized by Google

till Christi oskyldiga död. Han höll derefter på folkets begäran den näst påföljande Söndagen en offentlig predikan öfver Dan. 7: 24, 25, hvilken kan anses såsom ett drapslag mot den katholska kyrkan. Uti sin predikan öfver denna text, hvilken handlar om det antichristiska tyranniet, yrkar Knox, att det just är den katholska kyrkan, som afmålas i texten, att det är samma kyrka, som i Nya Testamentet kallas syndens menniska, antichrist och den Babyloniska skökan, samt meddelar såsom bevis på detta yrkande en skildring af påfvarnes lefnadssätt samt den katholska kyrkans lära, lagar och ordningar, och jemför allt detta dels med beskrifningen i texten dels med motsvarande ställen i Nya Testamentet. Denna predikan åtföljdes snart af en offentlig disputation om samma ämnen, uti hvilken Knox med framgång kämpade mot sina katholske motståndare subpriorn J. Winram samt munken Arbugkill [1]).

Detta djerfva anfall mot sjelfva katholicismens grundfästen måste hafva haft en oerhörd verkan i Skottland, der det snart utbasunades och blef föremål för den allmänna discussionen i landet. Det var ock icke någon enstaka kraftyttring af den djerfve reformatorn. Förenade med honom och lifvade af hans exempel förde många andra samma djerfva språk emot den katholska kyrkan. Och när den politiska ställningen i landet och de från det katholska partiet hotande förföljelserna stundom i någon mån bragte dessa röster till tystnad, så verkade dock reformationens grundsatser i hemlighet. Knox underlät ock icke att bruka hvarje medel och tillfälle att ytterligare vända den allmänna opinionen i landet emot den påfviska kyrkan. Under sitt korta besök i Skottland 1555—1556 reste han omkring, predikade och uppmuntrade protestanterna. Och under sin frånvaro skref han flere bref till Skottland för att äfven på det sättet understödja reformationen i sitt hemland. Genom dessa medel lyckades det ock att småningom åstadkomma en sådan förändring i åsigterna om påfvedömet i Skottland, att det vid pass tio år efter Knox' första offentliga uppträdande mot detsamma kunde komma i fråga att vidtaga offentliga åtgärder för afskaffandet af den katholska religionen i Skottland [2]).

Vi hafve sett huru den åsigten, att påfvedömet borde störtas, småningom utvecklat sig och kommit till herravälde i Skottland. Men då denna åsigt börjat göra sig gällande, uppstod omedelbart den frågan, *hvem* som skulle störta påfvedömet, eller med andra ord, *hvem* som vore den *competenta* myndigheten för verkställandet af den nödiga reforma-

[1]) Knox, History, sidd. 72—82.
[2]) Knox, l. c. sidd. 99, 100. Spotswood, l. c. sid. 93 fl. st.

Digitized by Google

tionen i kyrkan. Denna fråga är uti den skottska reformationshistorien af ett synnerligt intresse. Den berör på det närmaste de första principerna för kyrkans förhållande till staten och till den enskilde. Vi måste här så mycket snarare inlåta oss på denna fråga, som den äfven på det närmaste sammanhänger med utvecklingen af de principer rörande förhållandet mellan kyrkan och staten, som sedermera gjorde sig gällande i den presbyterianska kyrkoförfattningen i Skottland.

Den skottske reformator, som först uttalat sig rörande denna fråga, synes hafva varit den redan förut omtalade A. Seaton. Han hade af fruktan för de katholska biskoparnes förföljelse nödgats lemna Skottland och fly till England. Derifrån skref han ett bref till konung Jacob V, uti hvilket han anropar konungen om skydd mot biskoparnes förföljelser samt beder honom ålägga dem att förfara i öfverensstämmelse med Guds lag. Härigenom tillerkänner han till en början konungen rättighet att hafva uppsigt öfver de kyrkliga myndigheterna och enligt Guds ord controllera desamma. Och då han tillika anhåller, att konungen måtte vara närvarande såsom domare vid pröfningen af hans renlärighet och rättrogenhet, så synes han äfven tillerkänna honom jurisdiction i andliga ting. Det synes då äfven sannolikt, att denne reformator varit villig att tillerkänna konungen reformationsrätt i kyrkan.

Med mera bestämdhet och klarhet uttalar sig Knox i detta ämne. Uti sitt år 1556 skrifna bref till drottning Maria af Guise, som då regerade i Skottland, säger han: "Ni tänker kanske, att omsorgen om religionen icke är anförtrodd åt öfverheten utan åt biskoparne och det kyrkliga ståndet, såsom de kalla det. Men bedrag eder icke, ty biskoparnes försummelse skall icke mindre utkräfvas ur öfverhetens händer, än det förtryck, som utöfvas af falska domare." [1]) Och på ett annat ställe heter det i samma bref: "Om Eders Majestät vill regera med Christus Jesus, så tillhör det eder att taga vård om hans sanna religion, hvilken nu är så vanställd inom edert rike, m. m." [2]) Och åter på ett annat ställe: "Jag känner väl, huru farligt det synes för den naturliga menniskan att införa några nyheter i religionen, och till en del besinnar jag äfven, att eder makt, Drottning! icke är så oinskränkt, som en offentlig reformation mahända skulle fordra, men om Eders Majestät besinnar den fara och eviga fördömelse, som oundvikligen förestår alla dem, som bibehålla en falsk religion, så skall den större faran lätteligen uppsvälja och uppsluka den mindre" [3]). Och uti ett två år derefter författadt tillägg till detta bref säger samme Knox: "Då jag visste, med hvad list satan oafbrutet arbetar på att qvarhålla verlden i

[1]) Se bihanget till Knox' History, sid. 87. [2]) Ibid. s. 90. [3]) Ibid. s. 92.

Digitized by Google

blindhet, så tillade jag dessa tvänne föregående punkter, nämligen, att Ni icke skulle anse eder sjelf fritagen från religionens reformerande, efter Ni har biskopar inom edert rike, och att Ni icke heller skulle anse den religion fullkomligast, hvilken mängden på grund af en vrång sed har omfattat. På dessa två ting arbetar satan med all flit, först att ingen verldslig öfverhet må tilltro sig att inga i pröfning af religionssaker, emedan de böra hänskjutas till kyrkans afgörande, och för det andra, att det skulle vara omöjligt, att den religion skulle vara falsk, hvilken så lång tid, så många kyrkomöten .... hafva tillåtit, auctoriserat och stadfästat." [1]) Äfven uti sin år 1556 eller kort derefter till Skottlands adel och ständer skrifna appellation uttalar Knox sin öfvertygelse om den verldsliga öfverhetens befogenhet i kyrkans angelägenheter om möjligt i ännu vidsträcktare mån. Han säger: "Satan har öfvertygat furstar, regenter och öfverhet, att födandet af Christi hjord alls icke tillhör deras åligganden, utan är ålagdt biskoparne och det kyrkliga ståndet." [2]) Af allt detta finner man, att Knox uti de skarpaste och otvetydigaste ordalag tillerkänner den verldsliga öfverheten en så mycket som möjligt vidsträckt rättighet att införa reformationer i kyrkan, ja att han, i betraktande af "den fara och eviga fördömelse, som oundvikligen förestår alla dem, som bibehålla en falsk religion", till och med anser en regent, som "icke är sa oinskränkt, som en offentlig reformation skulle fordra", likväl böra våga företaget att införa en sådan.

En åsigt, så ny, så afvikande från den mening, som gällde i den katholska kyrkan, kunde Knox icke framställa utan att anföra skäl för densamma. Uti sin appellation försöker han ock en utförligare bevisning ur skriften för riktigheten af denna åsigt. Då denna bevisning i hög grad tjenar till upplysning af den egendomlige reformatorns ståndpunkt och tankegång, så tillåta vi oss här i sammandrag meddela densamma. När Gud, säger han, inrättade sin lag, ordningar och ceremonier i Israel, så undantog han icke religionens angelägenheter från Moses makt, utan såsom han uppdrog åt honom den borgerliga styrelsen, så gaf han äfven i hans mun och i hans hand hvad helst som skulle läras eller göras i religionens angelägenheter. Ingenting uppenbarade Gud särskildt för Aron ehuru han var kallad till öfversteprest. Och då Aron och hans söner, som voro Herrans prester, icke fingo göra något af sig sjelfva, utan voro underkastade Moses och måste rätta sig efter hans befallningar, hvem djerfves väl då påstå, att den verldsliga

[1]) Ibid. s. 89.

[2]) Se sid. 13 i The Appellation of John Knox, tryckt såsom bihang i den af oss begagnade upplagan af Knox. History of the Reformation.

öfverheten icke har något att beställa med religionen? Då vi se, att de prester, som voro Christi förebilder, skulle mottaga sin stadfästelse och sitt inträde i embetet af den borgerliga makten, hvem dristar väl då påstå, att denna makt nu blifvit så profan i Guds ögon, att den icke får befatta sig med religionens angelägenheter. Den helige Ande betygar på många ställen motsatsen. — Ett annat bevis för den borgerliga öfverhetens rättighet att taga kyrkans angelägenheter i sin hand finner Knox, dels uti Guds befallning till gamla testamentets konungar att hafva och läsa Guds lag och tillse, att Gud i enlighet med lagens föreskrifter blefve dyrkad af folket, dels ock uti de prisvärda exempel och föredömen, som blifvit gifna af åtskilliga gudfruktiga konungar i Gamla Testamentet, som i enlighet med nämnde befallning, då affall inträffat i Israel, återställde den rätte Gudens dyrkan, gåfvo prester och leviter befallningar och föreskrifter om gudstjensten samt straffade affällingar för deras afvikande från den sanne Gudens dyrkan. Den som icke är mer än blind, säger Knox, måste ovilkorligen af sådane skäl blifva öfvertygad, att reformerandet af religionen i alla stycken tillika med straffandet af dem, som lära falskt, måste tillhöra den borgerliga öfverheten, ty hvad Gud fordrade af gamla testamentets konungar, måste hans rättvisa fordra äfven af andra, som hafva samma makt och embete [1]).

Knox stannar icke dervid, att det är konungens eller regentens rättighet och skyldighet att reformera religionen och vaka öfver dess angelägenheter. Han vill äfven hafva andre förbundne dertill, och näst konungen vänder han sig i första rummet till den skottska adeln. Uti den redan förut nämnda appellationen utvecklar han utförligt adelns skyldigheter i detta afseende. Tron icke, säger han, att reformationen icke tillhör eder, emedan I icke ären konungar utan adelsmän, ty då bedragen I eder. Först och främst besinnen I då icke, att David (i 2 psalmen) fordrar, ej blott att konungar skola låta sig undervisas, utan äfven att prinsar och domare (som man icke kan neka eder vara) skola låta sig tuktas, skola tjena och frukta Gud, hvilket I icke kunnen göra, om I åsidosätten reformationen. Vidare kännen I icke eder pligt mot Gud och den makt han eder förlänat, om I af inställsamhet eller fruktan för menniskor förakten Guds sanna religion. Om eder konung är en man, som icke känner Gud, en fiende till hans sanna religion, förblindad af vidskepelse, och en som förföljer Christi lemmar på jorden, skolen I blifva ursäktade, om I med tystnad förbigån hans ogudaktighet? Bedragen eder icke, mine herrar! I hafven erhållit makt och an-

[1]) Knox' Appellation sid. 13 ff. och på flera ställen.

Digitized by Google

seende för annat ändamål, än för att smickra konungen i hans dåraktiga och blinda raseri. I ären skyldige att corrigera och stäfja hvad helst I finnen honom företaga, som är emot Guds ord, Guds ära och anseende. Men denna del utaf sin pligt fruktar jag, att minsta delen af adeln nu för tiden iakttager, ty nu sjunger hvar man på den visan, att man måste lyda konungarne, ehvad de äro goda eller onda, ty Gud har befallt det. Men förskräcklig skall hämnden bli, som skall utgjutas öfver sådane hädare af Gud, hans heliga namn och ordning [1]).

Så skarpt än Knox här uttrycker sig, så torde man dock icke kunna visa, att han på detta ställe af adeln fordrade något annat, än hvad den genom sin makt och sitt inflytande på ett loyalt och lagenligt sätt kunde åstadkomma. Men han stannar dock icke vid att på detta sätt vädja till adeln. Han vill hafva hvar och en, som något förmår, förbunden att använda alla sina krafter för befordrandet af reformationen och straffandet af afguderi och ogudaktighet. Och att han, vid sitt ifriga yrkande på allas skyldighet att kraftigt ingripa i religionens och kyrkans angelägenheter, icke alltid var så noga med de lagliga formerna, samt att hans sinne icke var främmande för sådane åtgärder, som vi måste anse såsom våldsamma och upproriska, visar sig på många ställen. Så uttalar han på ett och annat ställe [2]) uti sin appellation, om ock mindre bestämdt och tydligt, den grundsatsen, att det tillhör ej blott öfverheten, de styrande och folket i dess helhet, utan ock enskilda medlemmar af detsamma, att, då Gud ger makt och tillfälle dertill, utöfva hans hämnd emot afgudadyrkare. Och uti sitt samtal med drottningen 1563 säger han rent ut, att om furstar och styresmän öfverträda Guds bud och skona den elake samt undertrycka de oskyldige, så begå de, som i Guds fruktan verkställa Guds straffdomar mot ogudaktiga menniskor, icke någon förbrytelse mot Gud [3]). Och uti ett annat samtal med drottningen, uti hvilket han yrkar, att undersåter må resa sig emot sina furstar och konungar, när desse öfverskrida sina gränser, yttrar han sig på följande sätt: En fader kan blifva vansinnig och i vansinnet vilja döda sina egna barn. Om då barnen resa sig, förena sig, gripa fadren, taga svärdet ur hans hand, binda honom och hålla honom i fängelse, till dess vansinnet öfvergår, så göra de icke orätt. På samma sätt förhåller det sig med furstar, som vilja mörda Guds barn, som äro deras undersåter. Deras blinda ifver är ingenting annat, än ett mycket svårt vansinne, och att derföre taga svärdet ifrån dem, binda deras händer och kasta dem i fängelse, tills de blifvit bragte

---

[1]) Se sidd. 18, 19 i den ofvan citerade Appellation af John Knox.

[2]) Knox, Appellation sidd. 22, 23, 25.

[3]) Knox History sid. 353.

Digitized by Google

till ett sundare förstånd, det är icke olydnad emot furstarne utan den rätta lydnaden, emedan det öfverensstämmer med Guds heliga ord" [1]). Och uti sin ryktbara disputation med Lethington drifver han den satsen, att den undersåte, som är öfvertygad, att öfverheten orättvist gripit och straffar någon menniska, måste, för att icke blifva saker på oskyldigt blod, så vidt det står i hans förmåga, resa sig att försvara den oskyldige mot öfverheten och dess tjenare [2]). Han yrkar äfven på samma ställe, att folket, ja en del af folket må utöfva Guds domar mot sin konung, om han är en förbrytare [3]).

Äfven dessa sina åsigter vill Knox bevisa med den heliga skrift. Först åberopar han Guds uttryckliga befallning i Gamla Testamentet, att afgudadyrkare och andra förbrytare skola straffas med döden, och anser hvar och en menniska berättigad att, om öfverheten underlåter det, bringa detta Guds straff i verkställighet. Vidare anför han åtskilliga exempel ur det Gamla Testamentets historia, som skola bevisa detsamma. Han erinrar om Pinehas, hvilken utan att hafva något öfverhetsembete, likväl tillät sig att för äktenskapsbrott döda Simri och Cosbi. Han omtalar Elias, som vid bäcken Kison dödade Baals profeter, och Jehu, som på grund af Guds befallning genom profeten Elias utrotade hela sin herres Achabs hus. Han nämner äfven dem, som mördade Amazia uti ett uppror af hans egna undersåter, och förgäter icke att åberopa ännu flere exempel ur det Gamla Testamentet. Och då skriften både i Gamla och Nya Testamentet är full af exempel på profeter, apostlar och andra heliga Guds män, som icke sökt att rycka svärdet ur öfverhetens händer och på egen hand tillämpa de strafflagar, Gud i Gamla Testamentet gifvit mot ogudaktiga menniskor, så synes Knox hafva förklarat denna omständighet på det sätt, att deras underlåtenhet att verkställa Guds straffdomar haft sin grund i saknaden af dertill erforderliga krafter. Åtminstone besvarade han i sitt samtal med drottningen den invändning, hon gjorde, att Daniel och hans kamrater i Babel icke med väpnad hand motsatte sig sin konung Nebukad-Nezars afguderi, med den anmärkning, att Gud icke gifvit dem krafter och utvägar dertill. Han visar ock, att Gud fordrade en sak af Abraham och hans säd under deras svaghetstid, då de voro främlingar och pilgrimer i Egypten och Canaans land, och en annan sak, då de blifvit befriade från träldomen och kommit till makt och anseende i besittningen af det förlofvade landet. I förra fallet fordrade han nämligen blott, att de skulle afhålla sig sjelfva från all besmittelse med afgudar.

[1]) Knox, History. s. 313.
[2]) Ibid. sid. 385. [3]) Ibid. sid. 387.

Digitized by Google

I sednare fallet fordrade han äfven, att de skulle utrota allt afguderi ur landet och utöfva Guds straffdomar mot dess gamla innebyggare. Knox gör ock en allmän tillämpning på sin tid utaf dessa olika befallningar till Israel, i det han säger: "När det knappast funnos tio personer i ett land, som rätteligen kände Gud, så hade det varit en dårskap att fordra vare sig af adeln eller af menige man, att de skulle undertrycka afguderiet, ty det hade icke tjenat till någonting annat, än att exponera det enfaldiga fåret såsom ett byte för ulfvarne. Men sedan Gud har ökat kunskapen och gifvit seger åt sanningen i sina tjenares händer, så skall både I och eder prinsessa (drottningen) få dricka Guds vredes bägare, om I åter låten landet blifva orenadt." [1]) Man vet icke, då man läser denna framställning af den märkvärdige reformatorns politiska och kyrkliga åsigter, om man mera skall beundra den conseqvens och oförskräckthet, med hvilken han utan alla considerationer drifver sina åsigter till den yttersta spetsen, eller beklaga, att denne eljest så store man låtit sig förledas till hyllandet af meningar, som i flere stycken äro ej blott ohållbara utan ock i hög grad skefva och samhällsvidriga.

Vi hafva sett, huru Knox besvarar den frågan, hvem som skulle störta påfvedömet i Skottland. Vi hafva sett, att han i första rummet tillerkänner konungamakten rättigheten och pligten att göra detta, men att han tillika uppfordrar folket, adeln, menige man, ja hvem helst, Gud förlänar krafter och tillfälle dertill, att lägga sin hand vid detta verk och bidraga att utrota det katholska afguderiet ur landet. Vi skola nu tillse, i hvad mån dessa åsigter delades af de protestantiskt sinnade Skottarne i allmänhet.

Hvad då först beträffar den åsigten, att konungen eller landets öfverhet har rättighet att verkställa reformation i kyrkan, så var detta afgjordt en allmän öfvertygelse bland de Skottska protestanterna på den tiden. Detta visar sig af de tid efter annan af protestanterna i Skottland till regeringen inlemnade petitioner, som afsågo reformation af kyrkan. Icke blott den omständigheten, att de med förbigående af påfven, biskoparne och andra myndigheter vände sig till regeringen med sina ansökningar i detta ärende, utan ock det speciella innehållet af deras petitioner visa allt för tydligt, att de allmänt ansågo regeringen vara den competenta myndigheten för vidtagandet af åtgärder i detta hänseende. Den åsigten, att den verldsliga öfverheten enligt Guds ordning har rättighet att reformera kyrkan, erhöll ock högtidlig stadfästelse så-

---

[1]) Knox, History, på flera ställen, isynnerhet sidd. 313, 353, 388 ff. Knox' Appellation sidd. 13 ff.

som en allmänt gällande trossats för protestanterna i Skottland genom den trosbekännelsen, som år 1560 antogs af det skottska parlamentet. Det heter nämligen uti den 24 artikeln af denna bekännelse. "Det tillhör hufvudsakligen och i allra första rummet konungar, furstar, styresmän och öfverhet i allmänhet att reformera och rena religionen, så att de icke blott äro tillsatta för den borgerliga styrelsen, utan också för vidmakthållandet af den sanna religionen och för undertryckandet af afguderi och vidskepelse af alla slag, såsom man kan finna af Davids, Josaphats, Hiskias, Josias och andras exempel, som högligen blifvit berömda för deras nit i denna sak".

Den åsigt, Knox vidare framställer, nämligen, att det äfven tillhörde adeln, ja hvar och en, som egde krafter och utvägar dertill, att, om så fordrades, sjelf vidtaga åtgärder att störta påfveväldet och utrota den katholska religionen, var måhända från början icke lika allmänt antagen bland de protestantiskt sinnade i Skottland. Åtminstone synas de äldste protestanterna, som föga sysselsatte sig med de kyrkligt politiska frågorna och till och med till undvikande af förargelser infunno sig vid den katholska gudstjensten och messan [1]), ingalunda hafva föreställt sig, att det kunde tillkomma dem att, oberoende af regeringen, vidtaga directa åtgärder för omstörtandet af den katholska kyrkan. Men Knox underlät icke att ingifva protestanterna mera sjelfförtroende och elda dem till djerfvare företag. Vi hafva redan hört, huru han sökte undervisa den skottska adeln om dess prerogativer och rättigheter äfven med hänseende till reformationen [2]). Men han stannade icke vid ett theoretiskt undervisande utan uppmanade äfven till praktisk handling.

Omkring år 1557, då han vid ett tillämnadt besök i Skottland fann reformationens ledare i detta land ännu vacklande och villrådiga rörande de åtgärder, de borde vidtaga, skref han skarpa och allvarliga bref, uti hvilka han isynnerhet förebrådde den skottska adeln dess misströstan och kallsinnighet för Guds äras befordrande, samt uppmanade den till mera ståndaktighet och ihärdighet i kampen för den religiösa och borgerliga friheten. Sådane bemödanden af den djerfve reformatorn blefvo icke utan verkan, Den första mera betydande frukten af desamma blef det protestantiska förbund, som förekommer under namn af det *första nationalförbundet* (the first covenant), genom hvilket reformationens anhängare i Skottland slöto sig tillsammans till en politisk och hyrklig förening, som under namn af *congregationen* spelade en så betydande

---

1) Se längre ned. sid. 29.

2) Se ofvan sid. 20.

Digitized by Google

rol uti den skottska historien, och uti hvilken Knox' politiska och kyrkliga läror vunno ett tydligt gensvar.

De åsigter, som hyllades af congregationen, finnas tydligen framlagda i de petitioner, proclamationer och andra handlingar, som utgingo af denna förening. Åsigterna voro dock icke alltid desamma. De variera helst uti de politiska frågorna allt efter den politiska ställningen i landet och efter den framgång, congregationen rönte, och den grad af anspråk och förhoppningar, som den med anledning deraf kunde hafva. Congregationen antog i likhet med Knox, att reformerandet af kyrkan tillhörde regeringen. Den vände sig derföre med petitioner till drottningen för detta ändamål. Den ansåg sig dock icke uti sin egen reformatoriska verksamhet beroende af drottningens bifall och samtycke. I nödfall kunde den genomföra den nödiga reformationen i landet på egen hand och i trots af drottningens bestämda vägran och motstånd. Redan uti en skrifvelse till drottningen den 22 Maj 1559 yttra Lorderna af congregationen [1]. "Vi förklara för Eders Majestät, att, derest icke denna grymhet stäfjas genom eder vishet, vi skola finna oss nödgade att taga svärdet till ett rättvist försvar emot alla dem, som förfölja oss för religionen och samvetet, hvilket icke bör eller får vara underkastadt någon varelse i vidsträcktare mån, än man genom Guds ord kan bevisa, att de hafva rättighet att befalla öfver oss." [2] Ännu mera hotfullt yttrar sig congregationen uti en declaration till de katholska biskoparne, presterna och munkarne i Skottland, då den säger: "På det att I icke skolen bedraga eder i hoppet att undslippa rättvist straff, sedan I uti edert blinda raseri hafven föranledt utgjutandet af mångas blod, tillkännagifve och förklare vi för eder, att, om I fortgån uti denna eder illvilliga grymhet, I skolen, hvarhelst I påträffens, behandlas såsom mördare och uppenbara fiender till Gud och menniskor. Såsom I hafven för afsigt att genom tyranni ej blott förstöra våra kroppar, utan också hålla våra själar i satans slafveri och i afguderiets tjenst, så skola vi med all den makt och kraft, som Gud oss förlänar, utöfva rättvis hämnd och bestraffning på eder, ja vi skola begynna detsamma krig, som Gud bjöd Israel att utöfva mot Canaaniterna, det är, fredsfördrag skall aldrig göras, till dess I afstån från eder uppenbara afgudadyrkan och grymma förföljelse mot Guds barn. Och detta förkunna vi eder i den evige Gudens och hans sons Jesu Christi namn, hvars sanning vi bekänna, hvars evangelium vi hafva predikat och hvars heliga sacramenter vi rätteligen hafva förvaltat, så länge Gud vill bistå

[1]) Så kallades de adelsmän, som stodo i spetsen för det protestantiska partiet eller congregationen.

[2]) Knox, History, sid. 138.

Digitized by Google

oss att motstå edert afguderi. Tagen detta till efterrättelse och låten eder icke bedragas." [1]) Congregationen hyllade äfven, såsom man finner af den nyss förut nämnda skrifvelsen af 1559, i likhet med Knox' öfvertygelse den åsigten, att hvar och en utsätter sig för faran af den eviga fördömelsen, som "ser sina bröder förföljda för religionens skull och har tillräckliga medel att vederqvicka och bistå dem, men icke dess mindre undandrager dem den skyldiga hjelpen." [2]) Samma åsigt uttalas äfven i protestanternas "första bön och petition till drottningen", uti hvilken de, efter att hafva erinrat om de förföljelser, som drabbat deras trosbröder, uttrycka sig på följande sätt: "Vi erkänna, att det hade varit vår bestämda skyldighet inför Gud, antingen att hafva försvarat våra bröder för dessa grymma mördare (då vi se att vi äro en del af den makt, som Gud har inrättat i detta rike) eller också att hafva offentligen betygat vår tro med dem." [3]) Lorderna af congregationen tvekade ock icke att tillstå, att de underhandlade med främmande makter om hjelp emot sin egen öfverhet, och de försvarade detta sitt förfarande sålunda: "Huruvida vi hafva sökt hjelp af England eller af någon annan furste, och huru rättvis anledning vi hade och hafva att så göra, skola vi korteligen göra uppenbart för verlden, till Guds heliga namns pris och till bestörtning för alla dem, som baktala oss för våra handlingar. Derföre frukta vi icke att tillstå, att, då vi uti detta vårt företag emot djefvulen, afguderiet och dess försvarare hufvudsakligen och endast åsyfta, att Guds ära måtte blifva uppenbarad för menniskor, synden straffad och dygden bibehållen, så vilja vi, när makt felas oss sjelfva, söka densamma hvarhelst Gud låter oss finna den; och dock äro vi öfvertygade, att vi genom ett sådant förfarande hvarken begå någon förbrytelse mot Gud ej heller göra något, som är i strid med våra pligter." [4]) De kommo ock slutligen under sin strid med drottningen efter inhemtandet af vissa sina lärares, Willocks och Knox', utlåtande i ämnet till den öfvertygelse, att de på grund af åtskilliga missbruk af regeringsmakten borde afsätta sin drottning från styrelsen, helst hon var "en uppenbar afgudadyrkerska" och med mycket förakt afslog de mest ödmjuka fordringar, som framställdes af rikets födde rådgifvare [5]). — När ledamöterna af congregationen skulle med skäl försvara befogenheten och rättvisan af dessa och dylika af

[1]) Knox, History, sid. 143. Öfverskriften till denna egendomliga och hotfulla declaration är icke mindre egendomlig. Den lyder sålunda: "Christi Jesu congregation till antichrists slägte, de pestsmittade prelaterna och deras rakade munkar i Skottland".

[2]) Ibid. sid. 138. [3]) Knox, History, sid. 127.

[4]) Knox, History, sid. 187. [5]) Ibid. sidd. 195—98.

Digitized by Google

dem vidtagna våldsåtgärder, så sökte de vid olika tillfällen att stödja sig på olika grunder. Än framställde de sitt förfarande såsom ett rättvist och tillåtet nödvärn. Än utgingo de ifrån det antagandet, att de voro födda och svurna rådgifvare i riket och utgjorde en del af den makt Gud inrättadt i landet, på grund hvaraf de trodde sig hafva både rättighet och skyldighet att handla, så som de gjorde. Men oftast synas de hafva utgått från den absoluta nödvändigheten af den katholska kyrkans störtande och införandet af en renare christendom i Skottland, hvilken nödvändighet de ansågo gifva helgd och berättigande åt de företag, som hade ett så ädelt och Gudi välbehagligt syftemål [1]).

Då de förnämsta Lorderna af congregationen, ehuru de vanligen föregåfvo sig uteslutande kämpa för Christi ära, dock hufvudsakligen torde böra bedömas och uppfattas från synpunkten af den verldsliga politiken, så kunde man tänka sig möjligheten af en differens i åsigter och meningar emellan dem å ena sidan och å andra sidan alla verkligen religiösa och kyrkliga personer, som tillhörde congregationen. Någon väsendtlig olikhet i åsigter mellan den politiska och den theologiska fractionen af congregationen i fråga om de punkter, som här ofvan blifvit framställda, egde dock icke rum. Detta visar sig dels af den redan ofvan gjorda framställningen af Knox' åsigter, hvilken icke mindre kan anses såsom den förnämsta representanten af det religiösa och theologiska elementet i congregationen, än han utmärkte sig såsom deltagare i de politiska transactionerna, dels ock bland annat af den redogörelse för de protestantiska predikanternas lärosätt i allmänhet, som meddelas i Knox' reformationshistoria. Det heter i denna redogörelse: "Uti sina offentliga böner bedja de (predikanterna) till Gud för furstar i allmänhet, och särskildt för öfverheten i detta vårt fädernesland. De förklara offentligen för sina åhörare, att furstarnes och öfverhetens makt och anseende äro af Gud, och att de på grund deraf böra hedras, fruktas och lydas äfven för samvetets skull, dock med vilkor att de icke befalla eller fordra något, som strider emot Guds bud och Guds i det heliga ordet uppenbarade tydliga vilja. Vidare yrka de, att om dåliga menniskor missbruka den myndighet, Gud inrättat, och förleda furstar att befalla det, som uppenbart är ondt, sådane menniskor, som kunna tygla och verkligen tygla de missledda furstarnes oordnade begärelser, icke kunna anklagas för motstånd mot den myndighet, som är en god och gudomlig ordning. De påstå, att tyglandet af de missledda furstarnes raseri och vildhet uti fria konungariken och länder, tillhör de högre adelsmännen såsom födda och edsvurna rådgifvare i riket, samt äfven

[1]) Knox, History, Sidd. 138, 158, 161, 184, 187, 195 och på många andra ställen i Knox' History och Appellation.

Digitized by Google

de lägre adelsmännen och folket, hvars röster och bifall erfordras i alla stora och vigtiga allmänna angelägenheter, och att, om de icke göra detta, de förklara sig sjelfva brottsliga med deras missledda furstar och underkastade samma Guds hämnd, som de förtjena, hvilka nedsöla rättvisans säte och handla, såsom om de skulle göra Gud till orättrådighetens upphofsman. De förkunna och utropa, att samme Gud, som plågade Pharao, störtade Sanherib, slog Herodes med maskar och lät den ondskefulla Isebel finna sin graf i hundarnes magar, icke skall spara missledda furstar, som med sin myndighet godkänna dem, som mörda Christi lemmar i vår tid. På detta sätt tala de om furstar i allmänhet och om Eders Majestät i synnerhet." [1])

Vi hafve nu tagit en öfversigt af den förändring i åsigter, som verkades af 16 århundradets reformatorer, för så vidt densamma stod i samband med störtandet af påfveväldet i Skottland och utvecklandet af de principer, som gjorde sig gällande vid det första grundläggandet af den presbyterianska kyrkoförfattningen.

Men der en sådan förändring inträffat i folkets öfvertygelse, der dröjer det icke länge, innan de nya ideerna segra äfven i verkligheten. Då katholicismen förlorat sitt inre stöd i folkets hjertan och öfvertygelse, var den redan sin undergång nära. Det var då lätt att undanrycka den det ena yttre stödet efter det andra och äfven med afseende på dess ställning, dess rättigheter och förmåner såsom en yttre makt i landet tillfoga den det ena kännbara nederlaget efter det andra.

Det första stora nederlag, som den katholska kyrkan led i egenskap af en yttre makt i Skottland, inträffade 1543. På det parlament, som då blef sammankalladt af Earlen af Arran, som då förde styrelsen i Skottland, blef föreslaget, att bibeln skulle få läsas i godkänd öfversättning på modersmålet. Mot detta förslag protesterade erkebiskopen af Glasgow, som yrkade, att saken skulle afgöras på en provincial-synod för Skottland. Men oaktadt denna protest och det motstånd, som gjordes af det katholska presterskapet i allmänhet, blef det beslut fattadt af parlamentet, att det skulle vara tillåtet (lawful) för hvar och en att bruka den öfversättning af Gamla och Nya Testamentet, som då förekom i Skottland [2]). Detta beslut var af den mest vådliga beskaffenhet för den katholska kyrkan. Med rättigheten till det fria och obehindrade bruket af bibeln kommo nämligen protestanterna i besittning af en position, från hvilken de ytterligare kunde göra de mest skarpa och oemotståndliga angrepp emot den katholska kyrkans för-

---

[1]) Knox, History, sid. 179.

[2]) Knox' History, sid. 37 Tytler, History of Scotland. 5 band. sid. 271.

Digitized by Google

skansningar. Föga mindre betydelsefull och hotande var äfven den omständigheten, att det var den verldsliga makten i landet, som trots kyrkans motstånd fattade detta beslut. Deri innefattades nämligen ej blott en brytning emellan den katholska kyrkan och staten, utan ock ett bestämdt ingrepp af den sednare i de rättigheter och förmåner, som af ålder varit tillerkända den katholska kyrkan.

Såsom det nästa för den katholska kyrkans yttre bestånd högst vådliga steg, som togs i Skottland, torde vi böra anse den separation, som protestanterne företogo omkring år 1556. Före den tiden hade de i allmänhet förhållit sig såsom ett parti *inom* den katholska kyrkan. De hade nämligen till undvikande af förargelse och faror afhållit sig från all mera märkbar yttre brytning med denna kyrka och till och med tillåtit sig att bevista den katholska gudstjensten och messan. Men när Knox under sitt besök i Skottland 1555—56 hos sina trosbröder varseblef denna fega och skrymtaktiga eftergifvenhet för det katholska partiet, så angrep han densamma både enskildt och offentligen i sina föredrag. Och då åtskilliga samveten deraf blifvit oroade och saken blifvit ett allmänt föremål för samtal, så föranstaltades i Edinburg en conferens om denna fråga, vid hvilken de mest betydande af dervarande protestanter voro närvarande. Vid den discussion, som här uppstod, lyckades det Knox att göra den öfvertygelsen allmänt gällande, att det vore i hög grad syndigt och farligt att under någon förevändning deltaga i den katholska culten, och det beslut fattades af protestanterna i Edinburg att för framtiden helt och hållet afhålla sig derifrån. Och då detta beslut snart biträddes af de protestantiskt sinnade i landet i allmänhet, så uppstod derigenom äfven uti det yttre en bestämd och tydlig åtskillnad mellan de båda confessioner, som den tiden förekommo i Skottland. Den katholska kyrkan, som förut ensam och uteslutande herrskat i landet, hade nu nedsjunkit till en particular kyrka, som bredvid sig måste tåla en annan, som dagligen hotade med nya inkräktningar. Skottska biskopar och prester klagade högljudt öfver detta förhållande, men vore icke i stånd att förekomma detsamma [1]).

De derefter närmast följande mera betydande åtgärder, som vidtogos mot den katholska kyrkan, hänga på det närmaste tillsammans med historien om congregationen. Redan ingåendet af det första nationalförbundet af 1557, hvilket låg till grund för congregationen, innebar ett det bestämdaste angrepp emot den katholska kyrkan. Protestanterna förbundo sig derigenom, att försaka och afsäga sig "satans hop" med all dess vidskepelse, styggelse och afguderi och förklara sig för

---

[1]) Knox' History sidd. 99. 100. Spotswood, History sid. 93.

Digitized by Google

uppenbara fiender till densamma. De lofvade tillika bland annat "inför Guds majestät och hans församling, att de skulle använda all sin kraft och förmåga, ja sjelfva sina lif för vidmakthållandet, befordrandet och befästandet af Guds välsignade ord och hans församling". Men en ännu djerfvare och kraftigare åtgärd mot den katholska kyrkan vidtogs snart af de herrar, som stodo i spetsen för congregationen, i det de straxt efter undertecknandet af nationalförbundet fattade det beslut, att "det befinnes nyttigt och rådligt samt anbefalles, att den offentliga kyrkobönen (Common Prayer) skall i alla socknar i riket hvarje vecka samt söndagar och högtidsdagar offentligen föreläsas i alla sockenkyrkor tillika med lectioner ur Gamla och Nya Testamentet i öfverensstämmelse med den ordning, som är föreskrifven i kyrkohandboken (the book of Common Prayers), samt att sockenpresterne, om de dertill äro skickliga, skola anbefallas att läsa detta, men att, om desse icke äro duglige eller vägra att göra det, den mest skicklige i socknen skall begagnas att läsa detsamma". Detta beslut blef ock satt i verkställighet på sådane ställen i landet, der de protestantiske herrarne hade rättighet och makt att befalla [1]).

Man må icke undra, om katholikerna tyckte, att detta gick för långt. En privat förening af menniskor, som icke hade några rättigheter, något erkännande i landet, ej blott vägrar lydnad för landets och kyrkans lagar, utan tillvällar sig äfven den lagstiftande makten i kyrkan, upphäfver kyrkans gamla lagar och ordningar och anbefaller en helt och hållet ny ordning för gudstjensten, och vill ålägga den katholska kyrkans prester att följa denna ordning. D:r Thomas M'Crie, den berömde tecknaren af Knox lefnad, anser dock, att de protestantiska lorderna med sitt beslut icke afsågo att upphäfva sig till lagstiftare för den skottska nationen i allmänhet, utan blott ville uttrycka sin mening om omfånget af den reformation, som enskilde medlemmar af deras förening egde att införa på sådane ställen, som voro underkastade deras makt och inflytande [2]). Denna uppfattning öfverensstämmer icke med ordalagen i deras beslut. Men äfven om den voro riktig, så hade de icke dess mindre öfverskridit gränserna för sin befogenhet och rättighet, så snart de företogo sig att föreskrifva ordning för gudstjensten i de offentliga sockenkyrkorna.

Congregationen stannade icke vid den åtgärd för kyrkans reformerande, som innefattas i nyss anförda beslut och den tillämpning deraf, som på åtskilliga ställen i landet kunde bringas å bane. För att få re-

---

[1]) Knox History sidd. 110—11. Spotswood, History sid. 117.
[2]) Th. M'Crie, The Life of John Knox, sid. 141.

Digitized by Google

formationen mera allmänt och kraftigt genomförd i hela landet, vände den sig 1558 med en petition till drottningen. Man anhöll uti denna petition, att modersmålet måtte få brukas vid döpelsen och den heliga nattvarden, att den sednare måtte utdelas under bröd och vin samt att de "dålige och afskyvärde" prelaternas och presternas lefnadssätt måtte blifva reformeradt [1]). Samma år uppsattes äfven en annan petition till drottningen och parlamentet, hvari det yrkades, att det katholska presterskapets jurisdiction skulle upphöra, tills den kyrkliga striden blifvit afgjord på ett allmänt och lagligt kyrkomöte, samt att presterna under tiden blott skulle få uppträda såsom åklagare vid verldsliga domstolar, som skulle döma äfven i andliga och kyrkliga mål [2]). Vid slutet af parlamentet afgåfvo de ock en protest, hvari de antydde möjligheten af ett tumultuariskt och våldsamt ingripande till afskaffande af de katholska missbruken [3]). Sådant inträffade ock icke långt derefter. Drottningen, som länge låtsat sig icke vara obenägen för reformation, uppenbarade omsider sitt verkliga tänkesätt och lät till Stirling instämma de protestantiska predikanterna, för att der stå till rätta. Då samlade sig protestanterna till att börja med, såsom det vill synas, endast för att imponera på drottningen och det katholska partiet samt skrämma dem att nedlägga processen. Men när drottningen med goda ord och löften narrat de talrikt samlade protestanterna att icke infinna sig i Stirling, men de anklagade der icke dess mindre tvärtemot gifna löften frånvarande blefvo dömde och förklarade för rebeller, och en hvar förbjuden att med dem hafva någon gemenskap, så började protestanterne, fulla af harm och misstroende, att rusta sig till öppet krig mot drottningen och hennes parti samt att med våld genomföra reformationen i landet [4]). "De nedrefvo", såsom en af deras anförare [5]) sjelf intygar och hvarpå äfven Knox gifver exempel i sin reformationshistoria, "alla slag af klosterhus och åtskilliga abbotsstift, som icke godvilligt emottogo reformationen. De rensade äfven sockenkyrkorna från bilder och andra erinringar af afguderiet, och befallde att inga messor mera fingo läsas uti dem". De förbjödo vid strängt ansvar katholska kyrkans myndigheter att sammanträda och ålade under stränga hotelser dess prester att inställa sig och afsvärja sin tro [6]). Uti sina militäriska företag

---

1) Knox, History, sidd. 128, 129.

2) Knox, History, sid. 131. 3) Ibid. sid. 133.

4) Knox, History, sidd. 135 ff., sidd. 46 ff. Tytler, History. Tom. VI, sidd. 88—110.

5) William Kirkaldy of Grange uti ett bref till Henry Percy. Se Tytler, History. Tom. VI sid. 117.

6) Tytler, l. c. sid. 155—56.

Digitized by Google

mot drottningen rönte de mycken framgång. De eröfrade staden Perth, som drottningen med sitt folk låtit besätta. De undanträngde drottningen till och med ur hufvudstaden och insatte der ett regeringsråd att föra styrelsen i landet samt förklarade drottningen för afsatt. Och när drottningen, som understöddes af franska hjelptrupper, derefter under stridens fortsättande lyckats vinna några fördelar, så ingingo protestanterna förbund med England och erhöllo derifrån både penningar och trupper, hvarigenom de åter fingo öfverhand i striden. Så fortgick det inbördes kriget med vexlande lycka och framgång ända till drottningens död, den 10 Juni 1560, och den franska och engelska härens kort derefter inträffade återtåg från Skottland [1]).

Då de främmande trupperna aftågat från Skottland, så utgjorde protestanterna det afgjordt herrskande partiet i landet. De hade således genom de åtgärder och strider, som här i korthet blifvit antydda, ej blott lyckats att undantränga den katholska kyrkan och gifva en vidsträckt utbredning åt den kyrkliga reformationen; de hade äfven uppsvingat sig till det politiska herraväldet och tagit statens tömmar uti sina händer. Det dröjde ock icke, innan de för sin sak sökte att göra sig till godo den ställning, de nu kommit att intaga. Då det reformationsverk, som de under fortgången af det inbördes kriget på eget bevåg hade sökt att genomföra, hittills icke egt någon annan rättighet, än revolutionens och krigets rätt, så skulle nu den religiösa frågan afgöras af ett parlament, hvilket, så vidt ske kunde, skulle trycka laglighetens stämpel på det verk, som de hade bragt så nära sin fulländning.

Det skottska parlamentet af 1560, som just fått till sin uppgift att göra detta och derigenom erhöll en så utomordentlig betydelse i den skottska reformationshistorien, kan anses hafva gifvit dödsstöten åt den katholska kyrkan i Skottland. Det upphäfde alla de lagar, som fordom blifvit stiftade till understöd för denna kyrka och till men för den reformerta läran. Det antog och stadfästade en reformert trosbekännelse och förklarade derigenom den katholska läran för villfarelse. Det antog en lag "för störtandet af påfven och hans usurperade myndighet i Skottland", i hvilken det stadgas, ej blott "att biskopen af Rom för kommande tider icke har någon jurisdiction eller myndighet i detta rike", utan ock, "att ingen af vår suveräns undersåter, vid äfventyr af proscription, landsförvisning och förlust af ära och borgerliga rättigheter här i landet, någonsin må af nämnde biskop i Rom begära och fordra någon titel eller rättighet till någonting inom detta rike", samt "att

[1]) Knox, History, sidd. 135—245. Tytler l. c. sidd. 111—170. Hetherington, History. sidd. 78—84.

Digitized by Google

ingen biskop eller prelat i detta rike vid ofvannämnde ansvar någonsin för framtiden må utöfva någon jurisdiction på grund af nämnde biskops i Rom myndighet". Parlamentet antog ock en sträng lag emot messan, samt dem som läsa eller höra densamma. Det heter i denna lag: "Det är beslutadt och stadgadt i detta parlament, att intet slag af person eller personer (med undantag af dem, som blifvit antagna och fått makt dertill) någonsin i kommande tider få förvalta något sacrament hemligen, på något sätt, ej heller läsa messan, ej heller höra messan, ej heller vara närvarande vid densamma, vid äfventyr att för första förbrytelsen få sin egendom confiskerad och blifva belagd med kroppsligt straff efter den domstols godtfinnande, inom hvars område man blir ertappad, att för andra förbrytelsen blifva landsförvisad från riket samt för tredje förbrytelsen blifva straffad till lifvet" [1]).

Man kan lätteligen föreställa sig, att det hade sin svårighet att vinna tillämpning af alla dessa lagar, helst de uti en hastig vändning tillkommit genom ett parti, som, om ock herrskande i landet, dock ännu icke vunnit den makt och det anseende, som erfordrats för tillämpningen af alla dessa föreskrifter. Desse lagar erhöllo ock ingen stadfästelse af Skottlands dåvarande konung, konung Frans den andre af Frankrike, eller af hans sedermera i Skottland regerande gemål, drottning Maria Stuart, och saknade derigenom ett väsendtligt vilkor för sin fulla giltighet såsom lag. Flere bestämmelser i desse lagar voro ock till den grad opraktiska och grymma, att de äfven med god vilja hos regeringen svårligen hade kunnat sättas i verket. Likväl voro de icke utan verkan på det katholska partiet i Skottland. Knox säger uti sin reformationshistoria: "Papisterna voro till den grad confunderade, att hvar och en i hela riket lika litet vågade tillstå att han hörde eller läste messan, som tjufvarne från Tiddisdale vågade för en rättvis domare tillstå sin stöld och sitt öfvervåld", och han frågar med en viss triumf öfver den då vunna framgången: "Hvilken känd messmånglare eller pestsmittad papist vågade låta se sig offentligen i någon reformerad stad i riket, före drottningens ankomst till landet?" [2])

De åtgärder i lagstiftningsväg, som vid denna tid vidtogos mot den katholska kyrkan, inskränkte sig icke till parlamentsbesluten af 1560. I början af det nästföljande året hölls ock i Edinburg ett ständerconvent [3]),

---

[1]) Spotswood, History, sid. 150. Knox, History, sidd. 273—74.

[2]) Knox, History, sid. 304.

[3]) Det synes sannolikt, att detta af Spotswood (Hist. sidd. 152—175) omtalade ständerconvent är identiskt med det af Knox (Hist. sidd. 281—83) beskrifna adelsconventet och äfven sammanfaller med hvad andra författare benämna den skottska kyrkans andra generalförsamling. Det är vida lättare

Digitized by Google

som fattade beslut om nedrifvandet af de kloster och klosterkyrkor, som ännu icke blifvit förstörda. Tillämpningen af detta beslut anförtroddes åt vissa adelsmän i de särskilda delarne af landet. Spotswood skildrar i sin kyrkohistoria denna tillämpning på följande kanske nog öfverdrifna sätt: "Derefter följde ett ömkeligt förstörande af kyrkor och kyrkobyggnader öfverallt i alla delar af riket; ty hvar och en visade sig djerf att göra detta, det lägre folket liknande exemplet af det högre och embetsmännen. Utan åtskillnad blefvo alla kyrkor antingen vanställda eller helt och hållet nederrifna. De heliga kärlen och hvad helst man eljest kunde bereda sig vinning af, såsom timmer, bly och klockor, blef försåldt. Sjelfva de dödas grafvar blefvo icke sparade. Kyrkornas register (urkunder) och bibliotheker kastades i elden, korteligen: allt ruinerades, och hvad som hade undsluppit i tiden för det första tumultet, måste nu undergå en allmän förödelse. Och det var så mycket sämre, att de våldsamheter, som utöfvades vid denna tid, sminkades med godkännande från den offentliga makten i landet" [1]).

Efter det hårda slag, den katholska kyrkan vid denna tid erhöll företrädesvis genom det nyss beskrifna parlamentet, kunde hon aldrig mera resa sig i Skottland. Väl inträdde en för denna kyrka mera gynnsam och fördelaktig ställning med den unga katholska enkedrottningens återkomst från Frankrike och öfvertagande af styrelsen i Skottland. Katholikerna erhöllo derigenom nytt mod och nya förhoppningar, och vågade till och med ett och annat försök att offentligen fira sin gudstjenst [2]). Ja erkebiskopen af St. Andrews återfick till och med 1566 den honom fråntagna jurisdictionen [3]). Men icke länge fingo katholikerna glädja sig åt denna framgång. Redan det följande året inträdde en ny omhvälfning i den politiska ställningen. Drottningen nödgades att afsäga sig thronen till förmån för sin son, den föga mer än årsgamle Jacob VI, och med henne föll det egentliga stödet för den katholska kyrkan i Skottland. Från denna tid har det aldrig lyckats denna kyrka, ehuru hon allt jemt fortfarit såsom ett nitiskt och verksamt parti i landet, att återupplifva sitt störtade välde i Skottland.

---

att förlika de något olika uppgifter om detta möte, som förekomma hos de särskilda författarne, än att antaga trenne eller tvänne olika möten på samma tid, af hvilka hvardera författaren blott skulle haft kännedom om *ett*. Jfr M'Crie, Life of J. Knox, sid. 207.

1) Spotswood, History, sid. 175.

2) Knox History, sid. 404.

3) Spotswood, l. c. 197—98.

Digitized by Google

III. *De första försöken att organisera den reformerta kyrkan i Skottland till och med utgifvandet af "den första disciplinboken."*

Vi hafve nu tagit en öfversigt af historien om påfveväldets störtande i Skottland. Vi hafve sett, huru kampen emot denna väldiga institution redan tog sin början långt innan tidpunkten inträdde för den egentliga reformationen. Vi hafve vidare sett, huru åsigten om dess förderflighet och nödvändigheten af dess störtande vid reformationens införande i Skottland mer och mer utbredde sig i landet och småningom ledde till de åtgärder, som för alltid lösgjorde det skottska folket ifrån det påfviska oket.

Men härigenom var dock blott vägen banad för införandet af den presbyterianska kyrkoförfattningen i Skottland. Det återstod nu att på den genom den katholska kyrkoordningens afskaffande afröjda platsen uppföra den nya författningsbyggnad, som skulle träda i stället för den redan utdömda och nedrifna. Det är arbetet på denna nya byggnad, som vi nu uti det följande skole söka att teckna. Vi skole dervid såsom uti det föregående fästa uppmärksamheten dels vid de principer, som följdes vid detta arbete, dels ock vid tillämpningen och användningen af de hyllade principerna.

Att en ny kyrkoförfattning borde införas i Skottland, då den gamla katholska ordningen blifvit utdömd och störtad, derom voro meningarne icke delade. Det slag af frihetsidéer, som söker oberoende ej blott af det påfliga väldet, utan äfven af hvarje kyrklig ordning, hvarje kyrklig myndighet på jorden, hade ännu icke vunnit insteg i Skottland. Och de independentiska theorierna, som anse, att man bör stanna vid de ordningar och öfverenskommelser, som kunna uppgöras af de särskilda localförsamlingarne, och att man följaktligen icke bör hafva några gemensamma lagar, ordningar och myndigheter för kyrkan i allmänhet, voro ännu lika okända i Skottland, som de äro främmande för den skottska nationens lynne och tänkesätt i allmänhet.

Lika litet voro meningarna delade ifråga om hvem som borde gifva kyrkan dess nya författning. Det var nämligen, såsom vi sett, vid reformationens införande i Skottland en allmänt gängse åsigt, att konungen eller den verldsliga öfverheten hade rättighet att enligt Guds ord reformera kyrkan. Denna rättighet innebar, icke blott att han kunde förbjuda och afskaffa sådane lagar och inrättningar, som voro i strid med skriften, utan äfven att han egde anbefalla sådane nya inrättningar och ordningar, som voro grundade i Guds heliga ord. Hela den ofvan gjorda framställningen af åsigterna rörande konungens reformationsrätt

Digitized by Google

i kyrkan har derföre sin tillämpning äfven på detta ställe [1]). Det tydligaste bevis på den makt vid införandet af nya kyrkoordningar, som den tidens protestanter tillade den verldsliga öfverheten, torde vi dock finna uti den skrifvelse, hvarmed Knox och öfrige committerade till det hemliga rådet, som då förde regeringen i Skottland, inlemnade det förslag till kyrkoordning, som förekommer under namn af "den första disciplinboken" (the first book of discipline).

Man finner af denna skrifvelse, att regeringen tagit initiativet och anbefallt predikanterna i Edinburg att uppsätta ett utkast till en ny kyrkoordning. Desse åtlydde befallningen, och, då de fått sitt utkast färdigt, inlemnade de detsamma till det hemliga rådet med en ödmjuk anhållan, att rådet "hvarken måtte antaga något, som icke Guds klara ord godkänner, ej heller förkasta sådana föreskrifter, som billighet, rättvisa och Guds ord gifva vid handen", hvarefter de vidare yttra: "Såsom vi icke vilja binda Edra Visheter vid våra omdömen vidare, än vi äro i stånd att bevisa dem med Guds heliga ord, så måste vi på det ödmjukaste begära af Eder, att I icke förkasten någonting på grund af personliga tycken och böjelser, som I icke ären i stånd att vederlägga med Guds skrifna ord".

Här hafve vi de grundsatser uttalade, som den tiden hyllades rörande den kyrkliga lagstiftningen. Det var, menade man, egentligen icke fråga om att stifta nya lagar för kyrkan. Lagarne voro redan i Guds ord gifna och föreskrifna. Men det tillhörde öfverheten, såsom Guds tjenare och väktare öfver båda taflorna i Guds lag, att utfärda och påbjuda de i Guds ord innehållna lagarne samt tillse, att de blefvo efterlefde. När derföre de committerade inlemnat sitt lagförslag till det hemliga rådet, så egde detta att pröfva, om det vore grundadt i Guds heliga ord, och i sådan händelse påbjuda detsamma, men eljest förkasta det och påbjuda den ordning, som bättre vore öfverensstämmande med Guds ord.

De författare i den skottska kyrkohistorien, som hylla de grundsatser rörande förhållandet emellan stat och kyrka, som förfäktas af Fri-

---

[1]) Vi behöfve här blott erinra om Knox' yrkande, att nutidens konungar och furstar böra följa de föredömen, som lemnats i gamla testamentet af de konungar, som gifvit föreskrifter och anordningar för återställandet af den rätte Gudens dyrkan — om congregationens år 1558 till drottningen framlemnade petition, som äfven innefattar en anhållan, att drottningen måtte anbefalla vissa ändringar vid firandet af de heliga sacramenterna — om den protestantiska trosbekännelsen af 1560, som äfven innehåller, att det tillhör öfverheten "att reformera och rena religionen" samt om många andra yttranden, som blifvit anförda i det föregående.

Digitized by Google

kyrkan i Skottland, pläga vanligen berömma sig deraf, att den skottska kyrkan samt dess lagar och ordningar icke äro ett verk af staten. Detta har nog, öfverhufvud taget, sin riktighet, så vidt fråga är om den factiska utveckling, som saken erhållit i Skottland. Men det är ett vanställande af det sanna förhållandet, då man åberopar detta factum såsom bevis derpå, att de protestantiske Skottarne varit af den åsigt, att staten öfverhufvud icke hade något att göra med kyrkans angelägenheter. Det verkliga förhållandet är, att protestanterne på den tiden gjorde allt hvad de kunde för att bekämpa och motverka nämnde åsigt, hvilken deremot hyllades af deras motståndare, katholikerna. De förklarade det vara statens ovilkorliga pligt och skyldighet att gifva kyrkan laglig form och ordning. Men när staten, oaktadt flere upprepade påminnelser från kyrkans sida, likväl underlät att göra sin skyldighet, så företog sig kyrkan att, så godt hon förmådde, så småningom rangera sig på egen hand, och fordrade sedan, att staten skulle gifva sin sanction åt den ordning, hon gifvit sig sjelf.

Voro nu protestanterna i Skottland eniga i sitt yrkande på nödvändigheten af en kyrkoordning, och var det ibland dem en afgjord sak, att öfverheten hade rättighet och skyldighet att utfärda en sådan, så voro de deremot i början vacklande och osäkra i sina åsigter om beskaffenheten af den ordning, som borde införas. Detta visar sig dels af de directa vittnesbörd, vi från den tiden ege om deras åsigter, dels ock af deras handlingssätt i de fall, då de i hithörande frågor måste göra tillämpning af sin öfvertygelse.

Man finner i reformationens första tider hos de protestantiske Skottarne tydliga spår af två särskilda riktningar i kyrkligt hänseende. Den ena af dessa riktningar var den, som närmare anslöt sig till den engelska raformationen och hyste böjelse för den episkopola kyrkans författning och ordning. Den andra riktningen, som slutligen genom införandet af den presbyterianska kyrkoförfattningen blef den herrskande i Skottland, ställde sig i strängare opposition till den katholska kyrkan och önskade en mera djupgående och fullständig reformation äfven af yttre former och ordningar i kyrkan. Ehuru vi här närmast hafve att handla om den sednare af dessa riktningar, så måste vi dock för sammanhangets skull äfven yttra något om den förra.

Såsom det första ehuru något osäkra spår af den förra af här nämnde riktningar i Skottland kunne vi anföra de åsigter, som tillades kapten J. Borthwick. Spotswood [1]) berättar om honom, att han 1540 af erkebiskopen i St. Andrews blef anklagad för villfarelser och,

[1]) History, sid. 70

Digitized by Google

då han icke inställde sig för rätta, frånvarande dömdes till bålet och brändes in effigie. Bland de anklagelsepunkter, som riktades mot honom, voro äfven, att han gillade den villfarelse, som plägade kallas det engelska kätteriet, och påstod, att den nya engelska liturgien borde recommenderas och antagas af alla christna, samt att han yrkade, att den skottska kyrkan borde styras på samma sätt som den engelska. Men då han sjelf icke förklarat sig öfver dessa punkter och Fox berättar, att han i flere stycken ogillat den engelska kyrkan, så är icke afgjordt, att han hyste de honom här tillagda meningarne. Likväl visar denna berättelse, att "det engelska kätteriet" var kändt i Skottland och der säkert hade sina anhängare [1]).

Säkrare spår utaf en till den engelska reformationen sig anslutande riktning i Skottland finne vi uti de uppgifter, vi ege om de protestantiske Skottarnes begagnande af den engelska liturgien (the book of common prayers). Det är redan förut [2]) omtaladt, att lorderna af congregationen straxt efter ingåendet af det första nationalförbundet fattade det beslut, att offentliga kyrkoböner och lectioner ur Gamla och Nya Testamentet skulle läsas i kyrkorna enligt den ordning, som förekommer i "the book of common prayers". Presbyterianska skriftställare i Skottland hafva sökt visa, att härmed icke skulle menas den af konung Edvard VI påbjudna engelska handbok, som bär detta namn. De hafva antagit, att det skulle vara den af Knox författade offentliga bönebok, som brukades af den engelska församlingen i Genève. Detta antagande, orimligt och osannolikt i sig sjelft, enär sistnämnde bok icke innehåller några bibellectioner, har dock på sednare tider blifvit till alla delar vederlagdt. Tvänne bref, båda skrifna i Juli 1559 och båda ännu i behåll, nämna uttryckligen, att det just var den af konung Edvard VI utgifna handboken, som efter afskaffandet af den katholska messan lästes i kyrkorna i Skottland [3]). — Ett annat bevis derpå, att protestanterna i Skottland icke voro obenägna för en reformation af kyrkans författning och ordning i närmare öfverensstämmelse med den engelska reformationen, kunne vi anföra af år 1559. Katholska presterskapet hade i Mars månad det året samlats till en allmän provincialsynod i Edinburg. Deputerade af det protestantiska partiet framlade för denna synod åtskilliga fordringar, som afsågo reformation af kyrkan. Redan den omständigheten, att de vände sig till denna myndighet, visar en moderation å deras sida, som på den tiden icke var vanlig. Ännu mera märkvärdiga äro dock ett par utaf de fordringar, som de till denna

---

1) Jfr Th. M'Crie, Life of Knox s. 28.

2) Sid. 30.

3) M'Crie, Life of Knox, sid. 425. Tytler, History, Tom. VI sid. 117.

Digitized by Google

myndighet framställde. De fordrade bland annat, att biskopar för framtiden skulle väljas med bifall af adelsmännen inom stiften, samt att presterna skulle tillsättas med samtycke af deras församlingar [1]). Hade de något allvar med denna petition, så visar den tydligen, att de på den tiden icke voro längre komna i sina presbyterianska åsigter, än att de ville låta sig nöja med en reformerad biskoplig kyrka i Skottland, på samma sätt som en protestantisk biskoplig kyrka kommit till stånd i England.

Desse här anförda och tillräckligen bestyrkta facta äro ett betydande bevis på den vänliga sinnesstämning och den högaktning, som de skottska protestanterna på den tiden hyste för den episkopola kyrkoordningen, hvilken blifvit införd i England. Vi kunne ock icke undra öfver att vid denna tid i Skottland finna en stark lutning till den engelska reformationen. Det fanns flere omständigheter, som kunde draga Skottarne åt det hållet. Först och främst kunde nämligen den engelska reformationen, som genomfördes tidigare än den skottska, icke helt och hållet vara utan direct inverkan på det närbelägna Skottland. Derjemte kunde Skottarne, om de i likhet med de engelska reformatorerna förforo med mera skonsamhet mot yttre häfdvunna former och ordningar i kyrkan, synas hafva mera utsigt till framgång i sina reformatoriska företag. Ändtligen stodo de ock uti ett sådant politiskt försållande till England, som äfven måste hafva inflytande på deras kyrkliga åtgärder och tänkesätt. Då nämligen den regerande drottningen i Skottland stödde sig på den politiska förbindelsen med Frankrike för att derigenom tillintetgöra reformationen i sitt eget land, så vände sig det protestantiska partiet i Skottland med sina förhoppningar till England. Congregationen började att underhandla med drottning Elisabeth för att med hennes bistånd kunna rädda sitt fäderneslands både från det påfviska herraväldet och från det befarade förtrycket af Frankrike. Hvad under, om man under sådane förhållanden, för att derigenom lättare vinna sitt ändamål, äfven kände sig dragen till en viss kyrklig likformighet med England.

Denna mot den engelska kyrkoordningen vänliga sinnesstämning i Skottland kunde dock icke länge fortfara. Knox hade af missnöje med den engelska kyrkans lagar och ordningar ej blott afsagt sig kallelsen till en kyrkoherdebeställning i London, utan äfven försmått ett honom tillbjudet biskopsdöme. Han hade ock under sin landsflykt i Frankfurt

[1]) Äfven andra fordringar framställdes af congregationen, som på långt när icke motsvarade den presbyterianska kyrkans anspråk. Jfr Knox, History, sidd. 128, 158. Tytler, History, Tom. VI, sid. 90, 94. M'Crie, Life of Knox sid. 154.

Digitized by Google

am Main ogillat bruket af den engelska kyrkans liturgi uti dervarande engelska församling [1]). Då han återkom till Skottland, måste han derföre äfven der motsätta sig bruket af denna liturgi, och verka för sådana lagar och ordningar i kyrkan, som bättre motsvarade hans egna åsigter. Och då vi besinne, hvilket ofantligt inflytande hans väldige ande utöfvade på hans landsmäns sinnen i Skottland, så kunne vi lätteligen föreställa oss, att det hufvudsakligen var genom hans verksamhet, som den fullständiga brytningen skedde med den engelska kyrkan, och den ursprungliga aktningen och tillgifvenheten hos Skottarne för denna kyrka öfvergick till den ovilja och den afvoghet, som snart visade sig hos en och annan bland de protestantiskt sinnade i Skottland [2]).

Den presbyterianska riktningen, till hvars beskrifvande vi nu öfvergå, utbildade sig småningom steg för steg. Theori och praxis gingo dervid hand i hand. Det är svårt att afgöra, hvilkendera må hafva egt något försteg framför den andra. Denna riktning möter oss först i vissa enstaka tilldragelser, uti hvilka dock bestämda och medvetna principer gifva sig tillkänna.

Den första för oss bekanta tilldragelse af detta slag, som är af någon betydelse för utvecklingen af den presbyterianska kyrkoförfattningen, är Knox' redan ofvan antydda inträdande i det evangeliska predikoembetet 1547. De närmare omständigheterna dervid voro följande. Knox hade i egenskap af informator med sina disciplar ankommit till den af protestanterna besatta borgen i St. Andrews. Han sysselsatte sig der bland annat med katechetisk undervisning samt med föreläsningar öfver Johannis evangelium. Då protestanterna derigenom fått kännedom om hans grundsatser, lärdom och duglighet, uppmanade de honom att offentligen uppträda såsom predikant och blifva medhjelpare åt den redan antagne borgpredikanten John Rough. Knox vägrade i det han förklarade, "att han icke ville löpa åstad, der Gud icke hade kallat honom, tillkännagifvande dermed, att han icke ville göra något utan laglig kallelse". Då beslöto protestanterna att offentligen kalla honom till sin predikant. Denna kallelse skedde på följande sätt. John Rough

---

[1]) M'Crie, Life of Knox sidd. 60, 61, 88, 89.

[2]) Såsom exempel på denna afvoga sinnesstämning må anföras, att Ch. Goodman, ursprungligen prest i England, sedan en af de mest verksamme reformatorerna i Skottland, i bref till den engelska statsministern William Cecil uppmanade denne "att afskaffa alla de qvarlefvor af vidskepelse och afguderi, som till de gudfruktigas förargelse och grämelse ännu bibehöllos i England, och icke tillåta de blodgiriga biskoparne och kände mördarne af Guds folk . . . att lefva, då Gud uttryckligen har uttalat dödsdomen öfver dem och anförtrott svärdet i öfverhetens händer för utförandet af denna dom". Tytler, History, sid. 186.

Digitized by Google

höll en offentlig predikan, som handlade om utväljandet af predikanter, om den makt hvarje församling, huru liten hon än är, eger att åt sig kalla lärare, samt om vådan af att motsätta sig en sådan kallelse. Derefter uppfordrade han i Guds och Jesu Christi namn samt å de närvarande protestanternas vägnar John Knox att åtaga sig det offentliga predikoembetet, hvarpå de närvarande förklarade att detta var sagdt å deras vägnar och var deras kallelse. Häpen öfver denna oväntade tilldragelse aflägsnade sig Knox under tårar utan att gifva något svar. "Hans ansigte och hans åtbörder från den dagen, ända till dess han nödgades offentligen uppträda på predikstolen, visade tillräckligt den bedröfvelse och oro han hyste i sitt hjerta". Snart började han dock uppträda såsom predikant. Någon formlig invigning genom handpåläggning eller annorledes synes icke hafva egt rum [1]).

Genom denna tilldragelse kommo flere för kyrkan vigtiga grundsatser både theoretiskt och praktiskt till erkännande. Först och främst var det nu bland protestanterna en erkänd och afgjord sak, att det fortfarande borde finnas ett särskildt läroembete i den christna kyrkan. Derigenom var ock den första grundstenen lagd för uppbyggandet af en ordentlig evangelisk kyrkoordning. Vidare visade Knox genom sin vägran att uppträda såsom predikant, innan han blifvit dertill formligen kallad, att yttre kallelse är nödig för inträde i det heliga predikoembetet. Och då han icke ens ansåg den då varande stora nöden vara en tillräcklig anledning att utan sådan kallelse uppträda såsom Guds ords förkunnare, så uttalade han genom sitt förhållande ett tydligt ogillande af alla sådane, som på eget bevåg intränga sig uti det heliga embetet. Men äfven en annan vigtig princip kom vid detta tillfälle till utöfning. Knox hade förut varit prest uti den katholska kyrkan, men för sina protestantiska tänkesätt blifvit afsatt från detta embete. Det är icke öfverensstämmande med Knox' kända åsigter om den katholska kyrkan, att han kunde anse sig befogad att verka såsom evangelisk predikant på grund af den vigning, han förut i nämnde kyrka erhållit; och då det nu icke heller låter tänka sig, att han vid den tiden kunnat erhålla någon evangelisk biskoplig invigning i embetet, så måste en sådan vigning ansetts onödig och öfverflödig. Derigenom kom alltså en grundsats till erkännande, som utgjort och ännu utgör en väsendtlig skiljepunkt emellan den presbyterianska kyrkan och den episkopola. Skulle det nu ock varit fallet,

[1]) Knox, History, sidd. 74 ff. Redan det, att Knox på detta ställe icke nämner någon ordination, tyckes visa att någon sådan icke egde rum. En katholsk skriftställare säger ock bestämdt, att Knox ej blef invigd i embetet, och detta medgifves af M'Crie. Jfr M'Crie, Life of Knox, sidd. 34, 35, 453, 454.

Digitized by Google

såsom högst sannolikt synes, att Knox icke heller erhållit någon presbyteriansk invigning genom bön och handpåläggnigg, så följer, att man vid denna tid (såsom man gjorde något sednare) måste hafva ansett blotta kallelsen och dess emottagande såsom tillräckliga vilkor för befogenheten att utöfva predikoembetet. Somliga antaga, att den villrådighet och oro, som visade sig hos Knox efter mottagandet af denna kallelse, hade sin grund i tvekan om giltigheten af densamma. Mera sannolikt synes dock, att den hade sin anledning i tanken på vigten och storheten af det heliga embetet samt på de frestelser och faror, som isynnerhet på den tiden voro förenade med detsamma [1]).

Efter den nu beskrifna händelsen dröjde det nära ett tiotal af år, innan något inträffade i Skottland, som var af betydelse för utbildningen af den presbyterianska kyrkoförfattningen. Under dessa år gjorde reformation blott obetydliga framsteg i Skottland. Det var då, som protestanterna af fruktan att stöta sig med det katholska partiet tillläto sig att bevista den katholska gudstjensten och messan. Men omkring år 1556 kom saken åter uti en helt annan belägenhet. Det var då som Knox förmådde protestanterna att formligen separera sig från den katholska kyrkan. Då började äfven, såsom det vill synas, det protestantiska firandet af nattvarden att komma i bruk [2]). Knox reste i slutet af 1555 och i början af år 1556 i åtskilliga delar af Skottland, predikade på många ställen i adelsmännens hus samt administrerade stundom efter predikan den heliga nattvarden. Folk samlades från vida trakter att höra Knox predika och för första gången komma till ett rätt åtnjutande af den heliga måltiden. Ingen beskrifning är oss gifven på det sätt, hvarpå nattvarden firades vid denna tid. Vi se blott att den plägade ställas i samband med predikan [3]). Emellertid var det ett betydande steg i utvecklingen af den protestantiska kyrkan, att dess medlemmar nu började oberoende af den katholska kyrkan komma i åtnjutning ej blott af ordet, utan äfven af den heliga nattvarden.

Då protestanterna formligen separerat sig från den katholska kyrkan, så uppstod för dem behof af att organisera sig till ett särskildt kyrkosamfund. Ett sådant organiserande började ock vid denna tid. Vi ege uti företalet till andra boken af Knox' reformationshistoria en kort beskrifning på begynnelsen dertill, så lydande: "Vi började derföre med ödmjukt bekännande af våra fordna synder, med fastande och bön till Gud att söka något botemedel i den närvarande faran. Och först

---

[1]) Jfr M'Crie, Life of Knox, sidd. 33 ff.

[2]) Den heliga nattvarden hade dock redan 1547 på protestantiskt vis blifvit firad i St. Andrews. M'Crie l. c. sid. 40.

[3]) Knox, History, sidd. 100—1.

Digitized by Google

blef det beslutadt, att bröderna i hvarje stad på viss tid skulle komma tillsammans för gemensam bön och öfning i läsandet af skriften, till dess det skulle behaga Gud att åt somliga gifva gåfvan af offentligt förmanande genom predikan till tröst och undervisning för de öfrige. Och denna vår svaga begynnelse välsignade Gud, så att inom få månader mångas hjertan blefvo styrkta, så att vi sökte bland oss upprätta gestalten af en kyrka och att straffa uppenbara brott utan anseende till personer. Och för sådant ändamål tillsatte vi genom gemensamt val äldste, åt hvilka alla bröderna lofvade lydnad. Ty den tiden hade vi icke några offentliga Guds ords förkunnare; det funnos blott några nitiska män, som uppmuntrade bröderna efter de gåfvor och den nåd, som blifvit dem förlänade". [1]) Tvänne för utbildningen af den presbyterianska kyrkan högst vigtiga omständigheter omtalas i denna beskrifning, nämligen först att protestanterna öfver allt i städerna på grund af gemensamt beslut begynte att hålla gemensamma och regelbundna gudstjenster, för det andra att de för utöfning af kyrkotukten bland sig utvalde äldste och lofvade dem lydnad.

Vi hafve ännu en annan källa för kännedomen af de grundsatser, som gjorde sig gällande vid de första försöken till den protestantiska kyrkans organiserande i Skottland vid denna tid. Den utgöres af ett bref från Knox till protestanterna i Skottland, dateradt den 7 Juli 1557. I detta bref uttalar sig Knox rörande det sätt, hvarpå protestanterna borde gå till väga vid Guds ords begagnande både enskildt och vid de allmänna sammankomsterna. Alla omständigheter gifva vid handen, att de grundsatser, som der uttalas, icke stannade på papperet utan till och med före skrifvandet af detta bref, på grund af Knox' muntliga framställningar i ämnet, redan mångenstädes kommit till utöfning. Vi hafve derföre i detta bref ej blott en framställning af Knox' enskilda åsigter om saken, utan ock ett värderikt vittnesbörd om den protestantiska kyrkans verksamhet och ordning på den tiden. Knox framställer i början af brefvet med stort allvar och vältalighet vigten och nödvändigheten af en flitig och daglig bibelläsning. Han visar derefter, att föräldrar och husfäder i egenskap af biskopar och konungar i sina hus äro skyldige att der flitigt inplanta sanningens kunskap. Han öfvergår sedan till meddelandet af föreskrifter för de gemensamma sammankomsterna för Guds ords betraktande, som borde hållas om möjligt en gång i veckan. Vid dessa sammankomster, säger han, bör början ske med syndabekännelse och bön om Guds andes bistånd till det gudliga företaget. Derefter bör man ljudligen och tydligt föreläsa något

[1]) Knox, History, sidd. 124—25.

Digitized by Google

stycke af den heliga skrift och vid denna bibelläsning förena någon bok af Gamla Testamentet med någon uti det Nya, t. ex. Genesis med en af evangelisterna, Exodus med en annan o. s. v. Man bör alltid i ordning läsa den bok till slut, som man har börjat att läsa, och isynnerhet bör man flitigt föreläsa profeterna och de Paulinska brefven på grund af de många vigtiga ämnen, som deri innehållas. Efter läsningen må den, som sådant önskar, med saktmodighet och utan vidlöftighet i orden tala till uppmuntring, till uttydning af skriften eller för att uttrycka sitt tvifvel. När otydliga ställen förekomma i skriften, bör man teckna sig dem till minnes för att derom vid tillfälle fråga kunniga menniskor till råds. Sammankomsterna böra ändtligen sluta med tacksägelse och med böner för furstar och öfverhet, för det fria förkunnandet af evangelium, för dem som lida förföljelse för ordets skull o. s. v. [1]) Det här föreslagna talandet efter skriftläsningen äfvensom antecknandet af otydliga bibelställen var naturligtvis blott ämnadt för det då varande tillståndet, då församlingarne voro i saknad af kunnige och skicklige predikanter. Men om man för denna temporära anordning insätter den offentliga predikan, så har man redan uti dessa Knox' föreskrifter grunddragen af den ordning för den offentliga gudstjensten, som sedan stadgade sig i den presbyterianska kyrkan.

De reformatoriska åtgärder, som efter 1557 vidtogos af congregationen, afsågo icke blott störtandet af den katholska kyrkan utan äfven upprättandet af en ny kyrklig ordning. Desse åtgärder stodo dock icke alltid i harmoni med de grundsatser, som hyllas af den presbyterianska kyrkan. Det var nämligen vid denna tidpunkt, som den ofvan omtalade engelskt-episkopala riktningen i Skottland nådde sin höjdpunkt. Vi hafve redan på sitt ställe [2]) anfört de förnämsta åtgärder med hänseende till kyrkans författning och ordning, som vidtogos af denna riktning, och hafva här intet vidare att med dem beställa.

Sedan det genom congregationens insurrection utbrutna kriget i Skottland, uti hvilket äfven Frankrike och England deltogo, den 7 Juli 1560 genom fördraget i Edinburg erhållit ett för det protestantiska partiet fördelaktigt slut och allmän fred blifvit återställd i landet, vidtogs deremot en kyrklig åtgärd i Skottland, hvars betydelse för den skottska kyrkoförfattningen icke tillåter oss att här förbigå densamma. Vi meddele berättelsen om denna åtgärd ord för ord sådan den förekommer i Knox' reformationshistoria. "Framför allt", heter det, "uppmanade predikanterna lorderna af det hemliga rådet att vara tacksamma

---

[1]) Jfr M'Crie, Life of Knox, sidd. 420 ff., der detta bref är aftryckt.
[2]) Se ofvan sidd. 38, 39.

Digitized by Google

mot Gud och dernäst att ombesörja, att ordets tjenare måtte blifva fördelade, såsom behofvet i landet kunde erfordra . . . . Derefter utsågos ombuden från städerna jemte några af den högre adeln och baronerna att ombesörja den lika fördelningen af ordets tjenare, att ombyta deras stationer och förflytta dem från ett ställe till ett annat, såsom de fleste kunde finna ändamålsenligt. Och så utnämndes John Knox till predikant i Edinburg, Christopher Goodman i St. Andrews, Adam Heriot i Aberdeen, mäster John Row i St. Johnston, Paul Meaffen i Jedburg, William Christison i Dundie, David Fargeson i Dumferlin och mäster David Lindsay i Leith. Till superintendenter och uppsyningsmän, att allting skulle skötas väl och i god ordning i kyrkan, utsågos mäster John Spottiswood för Lowthian, mäster John Wyram (Winram) för Fyfe, mäster John Willock för Glasgow, lairden af Dun för Angus och Mearnes, mäster John Carswell för Argyle och öarne. Desse skulle utväljas på de utsatte dagarne, så framt icke de landskaper, för hvilka de skulle utnämnas, under mellantiden kunde utfinna mera passande och dugliga män eller eljest kunde uppvisa sådane skäl, som kunde göra dem oskickliga för den ifrågavarande befattningen". [1])

Uti den här meddelade berättelsen förekomma för den uppmärksamme betraktaren flere i kyrkligt hänseende märkvärdiga omständigheter, flere vigtiga principer, som hyllades och tillämpades på den tiden. Vi möte här för första gången uti den skottska reformationshistorien det märkvärdiga factum, att man vid reformationens införande i Skottland öfver de vanliga presbyterianska predikanterna antog en högre embetsgrad, nämligen superintendenter. Vi finne ock, att man redan vid detta tillfälle började tänka på att tillerkänna folket rättigheter vid tillsättandet af de kyrkliga embetsmännen. Mest i ögonen fallande är dock det nya bevis vi här påträffe på den makt, som Skottarne på den tiden tillerkände den verldsliga regeringen i kyrkans angelägenheter. Det hemliga rådet skulle ombesörja fördelningen af de protestantiska predikanterna efter sig företeende behof i landet. Något mera direct ingripande på det rent kyrkliga området kan man väl knappast tänka sig. Likväl betraktades detta icke såsom något obefogadt öfvergrepp af den verldsliga myndigheten. Predikanterna, af hvilka de förnämste och fleste på den tiden voro samlade i Edinburg [2]), tillstyrkte och gillade detsamma. Ja de ansågo det så vigtigt, att de *framför allt annat*, näst den skyldiga tacksamheten emot Gud, uppmanade till vidtagandet

---

[1]) Knox, History, sidd. 251, 253.

[2]) Knox, History, sid. 251.

Digitized by Google

af denna åtgärd. Rådet skulle ock vid den påyrkade fördelningen kunna förfara med den allra största maktfullkomlighet. Det skulle hafva snart sagdt samma makt och myndighet öfver kyrkans tjenare, som det hade öfver sina soldater. Det skulle nämligen kunna "ombyta stationer och förflytta predikanterna från ett ställe till ett annat, såsom de fleste kunde finna ändamålsenligt".

Näst efter här anförda åtgärd af 1560 komma vi nu till den för utbildandet af kyrkans författning och ordning allra vigtigaste tilldragelsen uti hela denna afdelning af den skottska reformationshistorien, nämligen författandet och utgifvandet af *den första disciplinboken*. Vi känne redan det första upphofvet till denna bok. Vi vete huru hon inlemnades till det hemliga rådet för att pröfvas, antagas och påbjudas. Hon blef dock aldrig formligen antagen af rådet. Men hon erhöll icke dess mindre ett sådant anseende i kyrkan, att hon äfven utan någon formlig sanction af staten uti sina fleste och hufvudsakligaste bestämmelser erhöll giltighet af lag. Då denna bok är en fullständig kyrkoordning, upptagande nästan allt väsendtligt, som tillhör en sådan, så få vi här för första gången en fullständig öfversigt af den ståndpunkt, hvartill kyrkoförfattningen i Skottland hunnit utveckla sig vid denna tidpunkt. Vi vilje här nu i korthet redogöra för de väsendtligaste bestämmelserna i denna kyrkoordning.

Hvad då först beträffar den verldsliga öfverhetens förhållande till kyrkan, så befinner sig disciplinboken på den ståndpunkt, som blifvit utförligt framlagd i det föregående. Öfverheten får sig nämligen tillagda de mest vidsträckta rättigheter i kyrkan. Hon skall straffa afguderiet, hvarmed förstås "messan, helgonens åkallande, tillbedjandet af bilder eller hafvandet och bibehållandet af desamme, och ändtligen allt dyrkande af Gud, som icke innehålles i hans heliga ord". Hon skall med yttersta stränghet undertrycka alla villoläror och allvarligt straffa "sådane, som understå sig att ändra Christi fullkomliga inrättning (dopet)". Hon skall till att börja med utnämna superintendenter och anvisa åt dem ej blott städer att bo uti utan äfven provinser till arbetsfält, samt "tvinga dem att troget resa omkring i sådane provinser, som för dem blifvit bestämda". Ja hon skall till och med, för att öka antalet af ordets tjenare, anställa ett slags tvångsvärfning af sådane personer, som äro skicklige till ordets förkunnande. Disciplinboken yttrar sig härom på följande sätt: Det förnämsta botemedlet mot den förhandenvarande bristen på duglige lärare är en allvarlig bön till Gud och dernäst, "att Edra Excellenser (your honours) med kyrkans samtycke äro förpligtade att genom eder myndighet tvinga sådane män, som hafva nåd och gåfvor för uppbyggandet af Guds kyrka, att använda dessa gåfvor, hvar-

Digitized by Google

helst det största behofvet blir kändt. Ty ingen menniska må tillåtas att lefva sysslolös eller såsom henne sjelf lyster, utan hvar och en måste förordnas att arbeta, der Edra Excellenser och kyrkan skola finna ändamålsenligt . . . . Vi fordra derföre af Edra Excellenser i Guds namn, att I genom eder myndighet, som I hafven af Gud, mågen tvinga alla män, hvilka Gud har gifvit någon skicklighet att öfvertyga med helsosam lärdom, att, om de kallas af kyrkan, använda sin skicklighet till befordrandet af Christi ära och till tröst för hans betryckta hjord" [1]).

Näst efter öfverhetens förhållande till kyrkan öfvergå vi nu till betraktandet af kyrkans embeten. Den första disciplinboken antager icke mindre än *sju* särskilda slag af embetsmän i kyrkan. Bland dessa förekomma först och främst de fyra af Calvin antagna och genom kyrkoordningen af 1541 i Genève införda, nämligen pastorer (pastors, ministers), doctorer [1]), äldste och diakoner. Men till dessa lades i Skottland tre nya embetsgrader, nämligen superintendenter, förmanare (exhorters) och föreläsare (readers).

Pastorerna eller predikanterna skola enligt den första disciplinboken i sina församlingar predika Guds ord och förvalta sacramenterna samt deltaga i handhafvandet af kyrkotukten. — Det tillhör hvarje församling att välja sin pastor. Ingen predikant må påtrugas en församling mot dess vilja. Men om en ledig församling under en tid af 40 dagar underlåter att välja, så må superintendenten med sitt råd presentera en pastor för den församlingen, och "det är icke ett våldsamt påtrugande, när kyrkans råd i Guds fruktan och för folkets frälsning på det sättet erbjuda församlingen en man, hvilken hon icke är skyldig att emottaga förr än han blifvit examinerad". Den till pastor utvalde eller presenterade skall undergå examen och sedan offentligen inställas i embetet, derigenom att en predikan hålles, deri pastorns och åhörarnes skyldigheter utvecklas och förmaningar gifvas åt båda parterna. Någon annan invignings-ceremoni än folkets godkännande af den nyutnämnde pastorn och den vid installationen presiderande predikantens bekräftelse af den skedda utnämningen är icke tillåten; ty, heter det, "ehuru apostlarne begagnade handpåläggning, så anse vi dock bruket af denna ceremoni för onödig, enär vi se, att underverken hafva upphört." — En församling må icke

---

[1]) First book of discipline, III: 1—3, I: 1, 2, II: 3, VI: 2, 4, 6, IV: 13.

[2]) Ordet "doctor" förekommer icke uti den första disciplinboken. Men då det embete, som i andra presbyterianska kyrkoförfattningar förekommer under detta namn, utförligt omtalas i nämnde bok, och då sjelfva ordet brukas i den *andra* disciplinboken, så hafve vi tillåtit oss att äfven vid framställningen af innehållet af den första disciplinboken begagna detsamma.

Digitized by Google

förskjuta sin pastor, derest han icke gör sig skyldig till afsättning. En pastor må ock icke öfvergifva sin församling eller söka transport till en annan, dock hafva högre myndigheter rättighet att af skäliga orsaker transportera en pastor från en församling till en annan [1]).

Doctorerna eller lärarne vid de offentliga skolorna och universiteterna äro skyldige att uppfostra landets ungdom i dygd och kunskaper. Hvarje församling bör hafva en skolmästare. På landet må pastorn eller föreläsaren tillika vara skolmästare. I städer af någon betydenhet skall finnas en skolmästare, som kan undervisa i grammatik och latin. I större städer bör finnas fullständigare skolor, samt dessutom universiteter i St. Andrews, Glasgow och Aberdeen. Noggranna föreskrifter lemnas för undervisningstiden och de särskilda lärokurserna. Man anses böra studera tills man blir 24 år gammal, hvarefter man "måste aflägsnas" från universitetet "för att tjena kyrkan eller staten", så framt man icke är behöflig såsom lärare vid universitetet. "Det bör noggrannt förekommas, att ingen fader, af hvad stånd eller vilkor han än må vara, får begagna sina barn efter eget tycke, isynnerhet i deras ungdom, utan alla måste tvingas att uppfostra sina barn i kunskap och dygd. De rike och mäktige — heter det — må icke tillåtas, att låta sina barn förslösa sin ungdom i fåfäng sysslolöshet, såsom de hittills hafva gjort; utan de måste uppmanas och genom kyrkostraff tvingas, att genom uppfostran i nyttiga öfningar egna sina söner till kyrkans och statens gagn, och detta måste de göra på sin egen bekostnad, emedan de äro i stånd dertill. De fattiges barn måste uppfostras och underhållas på kyrkans bekostnad, sedan man undersökt om de hafva anlag för studier eller icke. Om de befinnas hafva fallenhet för lärda studier, så må de icke tillåtas, att öfvergifva lärdomsbanan, utan måste åläggas att fortsätta sina studier, att samhället må hafva någon fördel af dem. Och för detta ändamål måste insigtsfulla, allvarsamma och lärda män utses att besöka skolorna, för att undersöka lärjungarnes öfningar och framsteg samt huruvida de böra längre fortsätta sina studier" [2]).

Till *äldste* och *diakoner* föreslås sådane män i församlingen, som hafva den bästa kunskap i Guds ord, den renaste lefnad och den ärbaraste umgängelse. De föreslagnes namn uppläsas för församlingen, med tillkännagifvande, att äldste och diakoner böra utväljas bland dem. På det att församlingens frihet icke må lida intrång, derigenom att de för länge bibehållas i embetet, väljas de blott för ett år, men kunna vid årets slut återväljas. De närmare omständigheterna vid valet, som bör hållas den första Augusti, eger församlingen att sjelf bestämma.

---

1) Ibid. cap. IV. 2) Ibid. cap. VII.

Digitized by Google

Då de äldste blifvit utvalda, skola de erinras om sina embetsåligganden, som äro att bistå pastorerna i alla offentliga församlingsangelägenheter, uti pröfvandet och afdömandet af mål, i meddelandet af varning åt dem, som lefva lättsinnigt, samt uti att vaka öfver alla menniskors lefnadssätt och vandel inom sina församlingar. De böra ock hafva noga akt på sina pastorers lefnad och vandel, flit och studier. — Diakonernas embetsåligganden äro att uppbära kyrkans inkomster och samla almosor från sina församlingar, att förvara och utdela dessa enligt dem meddelade föreskrifter. De må ock bistå sin pastor och de äldste vid afdömandet af mål och tillåtas att föreläsa i församlingen, om de derom anmodas och de dertill äro skicklige. Hvarken de äldste eller diakonerna må uppbära någon lön för sina göromål [1]).

Superintendenterna innehade det mest betydande embetet i den skottska kyrkan. Det ålåg dem enligt den första disciplinboken att "plantera och upprätta kyrkor", att i föreskrifven ordning förordna och tillsätta pastorer inom sina respective stift eller provinser, eller att tillsätta förmanare och föreläsare, der inga pastorer voro att tillgå. Det var vidare deras skyldighet att resa omkring i sina stift, att predika åtminstone tre gånger i hvarje vecka, samt att anställa visitationer, hvarvid de borde undersöka sina underlydande pastorers lefnadssätt, flit och förhållande samt det religiösa och sedliga tillståndet i församlingarne. Till att börja med skulle superintendenterna tillsättas af regeringen, ehuru ett slags val-act ändock synes hafva blifvit påyrkad, "på det att kyrkan ändå måtte komma att på visst sätt praktiskt utöfva sin frihet och herden blifva så mycket mera gynnad af sin hjord". För framtiden skulle deremot förslag till en ledig superintendentsyssla upprättas inom den förnämsta staden inom stiftet, på det sättet att stadens pastorer, äldste, diakoner, magistrat och råd skulle uppgifva de personer, de ansågo mest lämpliga för den lediga sysslan. Alla församlingar i stiftet skulle äfven hafva rättighet att föreslå skickliga personer. Derefter skulle under en tid af trettio dagar en hvar kunna göra invändningar mot de föreslagne, och ändtligen skulle af alla stiftets pastorer och tre eller fyra superintendenter från närbelägna stift en skarp pröfning anställas med alla de föreslagne och den skickligaste utväljas. Ingen särskild invigningsakt skulle få ega rum. Superintendenterna skulle för förseelser kunna varnas och tillrättavisas ej blott af alla pastorer och äldste inom stiftet, utan äfven af superintendenter i de närgränsande stiften [2]).

---

[1]) Ibid. cap. X.
[2]) Ibid. cap. VI.

Uti sådane församlingar, der man icke kunde få tillgång på någon pastor, skulle den dertill mest skickliga personen af superintendenten förordnas att föreläsa skriften och de allmänna bönerna i den bönebok, som blifvit författad för den engelska församlingen i Genève. Detta var det göromål, som ålåg *föreläsaren*, som dock derjemte äfven kunde vara församlingens skolmästare. Om föreläsaren pröfvades dertill skicklig, så kunde han erhålla uppdrag att vid föreläsningen bifoga korta utläggningar och förmaningar till folket. Han erhöll då namn och värdighet af *förmanare*. Genom ytterligare framsteg i kunskaper och välförhållande skulle en förmanare kunna pröfvas skicklig att erhålla värdigheten af pastor, men kunde sedan åter beröfvas denna värdighet, om han befunnes oskicklig. Ingen skulle få blifva föreläsare eller förmanare, som icke uppnått en ålder af 21 år [1]).

Utaf alla kyrkans embetsmän fordras enligt den första disciplinboken sträng tukt och ordning. Så får t. ex. en pastor icke hålla till på krogar, icke ofta besöka hofvet o. s. v. Förseelser af lindrigare beskaffenhet, som begås af en pastor, såsom lättsinnighet i tal m. m. ådraga honom varning af äldste och diakoner. Försummar han sina studier eller är vårdslös i utöfningen af sitt embete, så bör han af dem erhålla en skarpare varning och tillrättavisning. Är han olydig och genstörtig mot deras varning, må de såsom biträden vid hans varnande tillkalla tvänne pastorer från närbelägna församlingar. Uppstudsighet mot dessa, dryckenskap, oljud, baktal o. s. v. beläggés med suspension, gröfre brott med afsättning. Hvarje församling i ett stift skall genom en af sina äldste och en af sina diakoner årligen till embetsmännen (the ministers) i superintendentens församling afgifva berättelse om sin pastors lefnadssätt, studier, flit o. s. v. Äfven pastorernas hustrur, barn och familjer böra stå under särskild tillsyn och tukt. Och hvad som här är sagdt om pastorer gäller i allt hufvudsakligt äfven om kyrkans öfrige embetsmän [2]).

Jemte denna särskilda tukt, som utöfvas med afseende på kyrkans embetsmän, lägger den första disciplinboken äfven stor vigt på kyrkotukten i allmännare betydelse. Under denna kyrkotukt sortera alla stånd i riket, styrande och styrda, predikanter och åhörare. Sådane grofva brott, som hädelse, hor, mord, mened och andra dylika, borde, heter det, egentligen icke falla under kyrkotukten, emedan sådane uppenbara öfverträdare af Guds lag borde borttagas med det verldsliga svärdet. Men för den händelse att de få lefva, måste kyrkan draga sitt svärd äfven mot sådane uppenbara föraktare. Men deremot tillhör

---

[1]) Ibid. cap. IV, § 14. Cap. V, § 5. [2]) Ibid. cap. X.

Digitized by Google

det egentligen Guds kyrka att straffa dryckenskap, öfverflöd i kläder, mat och dryck, otukt, förtryck mot fattiga, bedrägeri i handel genom falskt mått och mål, oanständigt tal och lättsinnig lefnad m. m. År förbrytelsen hemlig, användes enskildt varning och förmaning af dem, som fått kännedom om förbrytelsen, eller af predikanten. Hjelper icke detta eller är förbrytelsen allmänt bekant, så förekallas personen att varnas af pastor, äldste och diakoner. Bättrar han sig nu, så erhåller han, sedan han offentligen bekänt sin synd och betygat sin ånger, af församlingen tillgift för sin förseelse. Bättrar han sig icke, så erhåller han en viss betänketid, hvarefter brottet först utan och sedan med nämnande af personen tillkännagifves för församlingen, hvilken uppmanas att bedja till Gud för förbrytaren. Hjelper icke detta, så blir han offentligen excommunicerad. Med den, som blifvit excommunicerad, får ingen menniska, med undantag af hans hustru och husfolk, hafva något umgänge vare sig i mat eller dryck, i handel eller vandel, ja man får icke ens helsa på honom eller tala med honom. Och på det ingen må förebära okunnighet härom, skall excommunicationen kungöras öfver hela riket. Barn af en excommunicerad få icke döpas, så framt icke de uppnått den ålder, att de sjelfva begära det, eller modren eller några af dess vänner eller anförvandter, som äro i kyrkans gemenskap, derom anhålla. När en excommunicerad bättrar sig, så kan han åter genom offentlig syndabekännelse och aflösning upptagas i församlingens gemenskap, hvarvid till tecken af försoning "de äldste och förnämste personerna i församlingen taga den botfärdige i handen, och en eller två i de öfrigas namn kyssa och omfamna honom vördnadsfullt och allvarligt såsom en lem i Christus Jesus" [1]).

Den första disciplinboken gifver äfven föreskrifter för den allmänna gudstjensten, för sacramenternas förvaltning och andra kyrkliga handlingar. Vissa frågor, som röra den allmänna gudstjensten, låter den dock afgöras af de särskilda församlingarne, t. ex. om psalmerna skola sjungas eller icke, huru många gudstjenster skola hållas i hvarje vecka o. s. v. Dock bör enligt dess föreskrifter söndagen öfver allt firas både före och efter middagen, men kyrkliga fester och högtidsdagar afskaffas. I stora städer bör hvarje dag antingen hållas predikan (med fria extemporerade böner) eller offentlig bön (enligt formulär) med skriftläsning. Om söndagarne bör förmiddagen användas till predikan, samt för firandet af sacramenterna och invigandet af äktenskap, när sådant förekommer. Eftermiddagen användes deremot till offentlig katechisation med ungdomen. Döpelsen förrättas efter predikan eller den offent-

[1]) Ibid. cap. IX.

Digitized by Google

liga bönen utan sådana ceremonier, som brukas i den katholska kyrkan. Besvärjelsen, korstecknet, olja, salt o. s. v. måste alltså bortläggas. Den heliga nattvarden bör firas fyra gånger om året, nämligen den första söndagen i Mars, Juni, September och December. Vid nattvardsfirandet skola communicanterna sitta vid ett bord och predikanten bryta brödet och meddela det åt dem, som sitta närmast, och befalla de öfrige att med vördnad bryta brödet med hvarandra. Derunder skola sådana bibelställen uppläsas, som erinra om Christi död. "Uti en kyrka, som blifvit reformerad eller är på väg att reformeras, bör ingen understå sig att predika eller förvalta sacramenterna, innan han blifvit ordentligen kallad", och de, som utan laglig kallelse understå sig att, såsom de mena, förvalta sacramenterna i husen eller vid öppna sammankomster böra straffas till lifvet, "ty om den, som förfalskar och efterapar en jordisk konungs insegel, underskrift eller mynt, anses värdig döden, hvad skola vi tänka om den, som efterapar och förfalskar konungars konungs Jesu Christi insegel?" [1]) — Om skyldigheten att hålla christendomsförhör yttrar sig disciplinboken på följande sätt: Pastorer och äldste böra årligen hålla christendomsförhör med alla medlemmar af sina församlingar. Husfäder och husmödrar böra med alla af sina familjer, som kommit till moget förstånd, infinna sig vid förhören och göra reda för sin tro. De som icke förstå eller kunna uppläsa tio Guds bud, eller förstå att bedja, eller veta hvari deras rättfärdighet består, må icke admitteras till nattvarden [2]).

Om äktenskapsmål och begrafningar lemnas i den första disciplinboken följande föreskrifter: "Ingen må hemligen eller utan föräldrars och målsmäns tillåtelse trolofva sig vid äfventyr af kyrkostraff. Vägra föräldrar samtycke till ett skäligt äktenskap, må barnen vädja till kyrkans eller statens myndigheter. Intet äktenskap kan ingås, förr än mannen är åtminstone fjorton och qvinnan tolf år gammal. Lysning till äktenskap skall afkunnas tre söndagar efter hvarandra, men om personerna äro så kända, att ingen misstanke kan uppstå, må predikanterna förkorta denna tid efter godtfinnande. — Vid begrafningar bör den döde af hederligt folk beledsagas till grafven och på ett värdigt sätt nedsättas i densamma, men hvarken bön eller sång få dervid förekomma, emedan sådant kunde gifva näring åt den fördomen, att den döde kunde hafva nytta deraf. Likpredikan eller läsning af Guds ord få icke heller förekomma vid begrafningar [3]).

---

[1]) Ibid. cap. XI samt I: 2, cap. II, IV: 1. Cap. XVI.
[2]) Ibid. cap. XI: 7.
[3]) Ibid. capp. XIII, XIV.

Digitized by Google

Den första disciplinboken lemnar äfven reglor och föreskrifter för en egendomlig öfning, som den tiden ansågs ganska maktpåligande, nämligen det s. k. profeterandet. Derom är föreskrifvet, att i hvarje stad, der det finnes skolor och tillgång på lärda män, böra dessa samlas en gång i veckan för att profetera, enligt Pauli föreskrift: Profeterne tale två eller tre och de andre döme derom m. m. "Det är tydligt — heter det — att, när man i församlingen i Corinth samlades för att profetera, något skriftställe upplästes, öfver hvilket först en yttrade sin mening till undervisning och tröst får åhörarne, och efter honom en annan antingen bekräftade hvad den förre sagt, eller tillade hvad han glömt, eller på ett höfligt sätt rättade hvad han yttrat, eller mera noggrannt utvecklade ämnet, då hela sanningen icke blifvit uppenbarad för den förre, och i händelse några saker voro dolda för båda de förste, så hade en tredje frihet att säga sin mening till församlingens uppbyggelse. Till undvikande af confusion öfverskredo de, såsom det vill synas, icke antalet af tre. Denna öfning är en högst nödvändig sak för Guds kyrka på denna tid i Skottland". Nyttan af denna öfning är, att man på det sättet får kännedom om personers gåfvor och anlag, samt att många uppmuntras till flit i studier och blifva undervisade. Pastorer och föreläsare på landet, som bo i närheten af städerna, böra infinna sig för att bistå vid profeterandet i städerna. Och män, som hafva gåfvor men ej vilja biträda, må med verldsliga öfverhetens samtycke dertill tvingas genom kyrkostraff [1]).

Äfven för vidmakthållandet af kyrkans byggnader och andra ekonomiska angelägenheter meddelas i den första disciplinboken ett stort antal föreskrifter och anordningar. "På det att", heter det, "Guds ord och sacramenternas förvaltande icke må komma i förakt genom oansenligheten af den plats, der de förvaltas", är nödigt att kyrkorna repareras och hållas i ett sådant skick, som öfverensstämmer ej mindre med Guds ords majestät än med folkets beqvämlighet. Hvarje kyrka måste hafva dörrar, fönster med glas, tak, som kan afhålla regnet, en ringklocka att sammankalla folket med, en predikstol, ett dopbäcken samt bord för förvaltandet af den heliga nattvarden. — Det gäller ock såsom en allmän grundsats, att kyrkans pastorer och andra embetsmän böra af sin lön kunna hafva sin anständiga bergning, samt att man efter deras död bör draga omsorg om deras enkor och barn. Det bestämmes äfven olika lönebelopp för de olika slagen af aflönade embetsmän, såsom superintendenter, pastorer, förmanare och föreläsare samt lärare vid skolor och universiteter. Det yrkas också att hvarje person

[1]) Ibid. cap. XII.

Digitized by Google

inom dessa särskilda embetsgrader bör få sin lön modifierad till ett mindre eller större belopp, allt efter som han är ogift eller gift och har inga, några eller många barn. Pastorerna böra hafva boställshus med någon jord. De skola derjemte qvartalsvis eller halfårsvis i förskott erhålla en lön, som består af mjöl och malt samt en penningesumma, som af äldste och diakoner kan bestämmes olika för hvarje år. Superintendentens lön består af öl och mjöl samt hafra till foder åt hans häst. Men derjemte bör han äfvenledes hafva en penningesumma, hvars belopp närmare bestämmes af regeringen. Professorerna i de mathematiska och philosophiska ämnena böra hafva 100 pund i lön, professorerna i medicin och juridik 133 $^1/_3$ pund samt professorerna i ebreiska, grekiska och theologi hvardera 200 pund o. s. v. Dessa medel skola utgå dels af tionden dels af annan kyrklig egendom. Om denna icke räcker till, böra bidrag gifvas af köpmän och rika handtverkare. Dock skulle äfven de fattige erhålla sitt understöd af kyrkans egendom [1]).

Vid den här gjorda framställningen af de förnämsta punkterna i den första disciplinboken hafva vi måhända nog mycket inlåtit oss i detaljerna äfven uti sådane frågor, som icke äro af någon större vigt för den presbyterianska kyrkoförfattningen. De detaljer, vi anfört, torde dock icke sakna sin märkvärdighet. Tidens charakter och lynne uppenbarar sig icke alltid tydligast uti de stora och följdrika verldstilldragelserna. Det är ofta i det lilla och obetydliga, i de små och oansenliga biomständigheterna, som den ande, som lefver och verkar i historien, för efterverlden klarast och tydligast tecknar sin egen bild.

Tage vi nu den kyrkoförfattning, som innefattas i den första disciplinboken, i närmare öfvervägande, så kunne vi betrakta och bedöma densamma dels från allmänt mensklig ståndpunkt, dels ock från synpunkten af den presbyterianska författningstheorien. I förra afseendet är hon icke utan sin stora betydelse. Hon innefattar ett för den tiden storartadt och genomgripande reformationsförsök. Hade hon blifvit godkänd af staten och erhållit full giltighet af lag, så skulle den utan tvifvel i många stycken hafva utöfvat ett högst välgörande inflytande på ställningen både i kyrkan och staten. Men det kan dock icke nekas, att hon är behäftad med ganska många och stora brister och ofullkomligheter. Vi vilje här icke fästa oss vid de formella bristfälligheter, som vidlåda den första disciplinboken, i det hon icke sällan är oredig uti sin framställning samt oklar och sväfvande i sina bestämmelser, och öfver hufvud taget mera har utseende af ett utlåtande än ett lagförslag. Hon är äfven till innehållet i många stycken i hög grad otillfredsstäl-

[1]) Ibid cap. XV, V, VII, VIII.

Digitized by Google

lande. Hon lemnar i vigtiga frågor allt för mycket utrymme för det personliga godtycket. Hon söker att på ett despotiskt och våldsamt sätt ingripa i den personliga friheten samt uti familjernas rättigheter. Hon är öfverdrifvet sträng, ja nästan barbarisk och blodtörstig uti sina straffbestämmelser. — Knox säger uti sin reformationshistoria, att det motstånd, som den första disciplinboken rönte i rådet och bland den protestantiska adeln, hade sin grund uti den omständigheten, att adeln i sin köttsliga frihet och verldsliga beqvämlighet icke ville underkasta sig den stränga kyrkotukt, som var föreslagen i densamma, samt att många bland adelsmännen orättmätigt tillryckt sig betydande delar af kyrkans egendom och icke ville för kyrkans behof återgifva densamma, under det att andra hoppades, att, om kyrkan fortfore uti dess dåvarande oordnade tillstånd, de också torde erhålla tillfälle att tillegna sig något af dess inkomster och alltså icke behöfva att "sakna sin andel af Christi kjortel". [1]) Det är otvifvelaktigt, att dessa omständigheter mycket bidrogo till ogillandet af den första disciplinboken. Man måste dock erkänna, att densamma var behäftad med nog många och stora misstag och orimligheter, för att äfven af ädlare motiver kunna underkännas och ogillas.

Från synpunkten af den presbyterianska kyrkans författningstheori är den kyrkoordning, som innefattas i den första disciplinboken, äfven i hög grad bristfällig och otillfredsställande. Ingen enda utaf denna kyrkas författningsprinciper är med fullständig conseqvens och stränghet vidhållen och tillämpad uti densamma. Ty hvad först beträffar den grundsatsen, att kyrkan skall förblifva vid den ordning, som anses vara i Guds ord nedlagd och föreskrifven, så ligger en sådan grundsats visserligen till grund för den första disciplinboken och framlyser i densamma [2]). Disciplinboken intager dock en mycket friare och sjelfständigare ställning till skriften och hyllar i mycket vidsträcktare mån, än som öfverensstämmer med det stränga fasthållandet af nämnde grundsats, den åsigten, att man får se på omständigheterna och på grund af deras beskaffenhet och tidens behof göra sådane anordningar i kyrkan, som icke äro i Guds ord anbefallda. Protestanterna i Skottland voro ock i allmänhet vid denna tidpunkt vida mindre exclusiva och ensidiga i fasthållandet af en till alla sina hufvudsakliga delar förment gudomlig lagstiftning för kyrkan, än de sedermera blefvo. Detta visar sig bland annat utaf en artikel uti den första skottska trosbekännelsen, så lydande: "Vi anse icke, att *ett* kyrkoskick (policy) och *en* ordning i cere-

---

[1]) Knox, History, sidd. 275—76.

[2]) Se inledningen till disciplinboken samt sluttillägget § 2.

monier kan bli bestämd för alla tidsåldrar, tider och orter, ty såsom ceremonier (sådane som menniskor hafva påfunnit) äro blott temporära, så må och böra de ändras, när de snarare fostra vidskepelse, än de lemna uppbyggelse åt den kyrka, som brukar desamma" [1]).

Ingalunda bättre står det till med vidhållandet i den första disciplinboken utaf den *andra* presbyterianska grundsatsen, nämligen den, att Christus uteslutande styrer sin kyrka genom af honom tillsatta embetsmän. Ty om ock denna grundsats kunde synas formellt vidhållen i disciplinboken, så blir den dock i verkligheten eluderad genom den bestämmelsen, att diakoner och äldste, på det att församlingens frihet icke må lida intrång, endast skola väljas för år. Genom denna bestämmelse erhålla nämligen de äldste och diakonerna mera charakteren af församlingens ombud och fullmäktige, än af sjelfständiga och af hvarje menniska oberoende embetsmän i kyrkan, som de enligt den presbyterianska theorien böra vara. Och då det tillhör deras åligganden ej blott att hafva uppsigt öfver sin pastor, utan äfven att mot honom utöfva kyrkotukt och till och med i nödfall inleda åtgärder till hans afsättande från embetet, så eger församlingen genom dessa sina ombud en makt och myndighet öfver sin pastor, som vida mera öfverensstämmer med det independentiska systemet, än med det presbyterianska. Denna omständighet ger ock åt den kyrkoordning, som innehålles i den första disciplinboken, en i hög grad demokratisk charakter, som i väsentlig mån afsticker emot det hierarchiska embetsmannavälde, som utgör grundtanken i det presbyterianska författningssystemet.

Allra tydligast är den *tredje* presbyterianska grundsatsen, som stadgar fullkomlig jemnlikhet emellan kyrkans pastorer, förnärmad och öfverträdd uti den första disciplinboken. Man finner nämligen uti densamma det stadgandet, att vissa predikanter skola förordnas till superintendenter och uppsyningsmän öfver andra, samt förses med större lön och större embetsmyndighet än andra. Man har visserligen försökt att genom en noggrann begränsning af superintendentens rättigheter göra skillnaden emellan honom och öfrige pastorer mindre stor och för jemnlikhetsprincipen mindre stötande, men det qvarstår dock alltid en icke obetydlig åtskillnad dem emellan.

Presbyterianska skriftställare på sednare tider hafva sökt att förklara denna afvikelse hos deras förfäder från det presbyterianska systemet såsom en blott temporär anordning, som icke varit ämnad att för framtiden bibehållas i kyrkan. D:r M'Crie anför ock ur sjelfva disci-

---

[1]) Confession of Faith professed and believed by the protestants within the Realme of Scotlaud, anno 1560. Artikeln 20.

Digitized by Google

plinboken flere ställen såsom bevis för detta antagande. Men andra ställen förekomma äfven, som tydligen visa, att superintendentembetet dock icke var ämnadt att så hastigt afskaffas i kyrkan [1]). Dessutom är föga vunnet med den förklaringen, att detta embete blott var en temporär anordning, ty kunde man vid ett tillfälle tillåta sig en afvikelse från den presbyterianska anordningen, så kan man ju, när omständigheterna sådant föranleda, äfven göra det vid ett annat. — Presbyterianerna hafva vidare sökt att *ursäkta* denna afvikelse genom hänvisning till den då förhandenvarande stora nöden i kyrkan. Men äfven denna ursäkt vill icke rätt lyckas, ty först och främst kan ingen nöd ursäkta en afvikelse från det, som man anser vara en ovilkorlig Guds befallning, och för det andra kan det icke visas, att omständigheterna på den tiden mera än vid andra tillfällen tvungo till inrättandet af superintendentembetet. Det var visserligen på den tiden nödigt, att de få protestantiska predikanter, som då funnos i Skottland, jemte det de hade sina egne församlingar, jemväl tills vidare öfvertogo den andliga vården af flere andra församlingar, för hvilka ännu inga predikanter hade kunnat erhållas. Men det var icke nödigt, att de skulle hafva någon uppsigt och myndighet öfver de pastorer, som sedermera kunde blifva insatte i desse församlingar. Det var nödigt, att visitationer företogos för afskaffandet af missbruk och ordnandet af kyrkans angelägenheter. Men man hade kunnat stanna vid den åtgärd, som äfven vidtogs och som ännu är bruklig uti den presbyterianska kyrkan, att verkställa visitationer genom för tillfället utsedda visitatorer utan att bekläda dem med någon biskoplig makt och myndighet för lifstiden. Huru man derföre än söker att uttyda eller ursäkta inrättandet af detta nya embete, så qvarstår det dock alltid såsom en väsentlig afvikelse från den presbyterianska kyrkoordningen.

Är den första disciplinboken, såsom vi redan sett, så väl i allmänhet som från synpunkten af den presbyterianska författningstheorien i hög grad bristfällig och otillfredsställande uti de positiva bestämmelser, som förekomma i densamma, så är hon äfven föga mindre otillfredsställande genom sin brist på föreskrifter och lagar för kyrkans *högre* myndigheter. Om man nämligen undantager superintendenterna, om hvilka förut är taladt, så förekomma i hela disciplinboken endast högst sväfvande och obestämda antydningar om högre myndigheter i kyrkan. Det talas om "kyrkan" om "hela kyrkan" eller om "kyrkans hela råd

[1]) Disciplinboken angifver t. ex. (uti VI: 6) *ett* sätt för det *första* tillsättandet af superintendenter och ett annat, som skulle brukas *för framtiden*. Jfr M'Crie, Life of Knox, sid. 438.

Digitized by Google

eller församling (councell)" såsom en myndighet, som har rättighet att öfverlägga, besluta och handla, men det säges icke, huru denna myndighet är sammansatt, när och huru den sammanträder o. s. v. Icke heller lemnas några bestämdare föreskrifter för sådane myndigheter, som kunde utgöra mellaninstanser emellan "hela kyrkan" och de embetsmän och lägre myndigheter, som blifvit omtalade i det föregående. De antydningar till sådane myndigheter, som förekomma, t. ex. då det säges, att pastorerna från hela stiftet få deltaga i tillsättandet af sina superintendenter, eller då det stadgas, att äldste och diakoner för utöfvandet af kyrkotukt mot sin pastor få förena sig med tvänne pastorer från närgränsande församlingar, äro alla så obestämda, så litet utvecklade och framhållne, att man vid genomläsandet af den första disciplinboken knappast blifver den varse. Det ofullständiga och bristfälliga uti dessa anordningar och föreskrifter i förening med de afvikelser från det presbyterianska systemet, som här ofvan blifvit omtalade, äro ett tydligt bevis, att man ännu icke egde någon fullständigare insigt i den presbyterianska kyrkoordningens natur och väsen.

IV. *Den skottska kyrkoförfattningens ytterligare utveckling till och med antagandet af* "den andra disciplinboken."

Författandet och utgifvandet af den första disciplinboken innefattar, såsom vi sett, ett ganska stort framsteg uti utvecklingen af den skottska kyrkoförfattningen. Fulländad blef dock icke denna författning derigenom. Mycket odugligt hade insmugit sig uti den första disciplinboken, som måste undanrödjas. Mycket nytt återstod ock att uppbygga på den redan lagda grunden. I första rummet måste det dock kännas såsom nödvändigt att organisera kyrkans högsta myndigheter.

De högre kyrkliga myndigheterna i den skottska kyrkan uppstodo icke på en gång. Först infördes den högsta ibland dem, nämligen generalförsamlingen. Men äfven denna utbildade sig så småningom, så att man knappast märker när den egentligen tog sin början. Vanligen låter man den dock leda sina anor från slutet af år 1560. Då det årets parlamentsförhandlingar blifvit afslutade och den reformerta religionen genom den af parlamentet antagna trosbekännelsen vunnit erkännande och stadfästelse i Skottland, så sammanträdde den 20 Dec. sex protestantiska predikanter och trettiofyra andra protestantiskt sinnade män "för att rådpläga om de ting, som kunde tjena att befordra Guds ära och hans kyrkas välfärd i landet". Inga storverk utfördes på denna sammankomst, för så vidt vi kunna döma af oss meddelade underrät-

Digitized by Google

telser. Man instämde blott uti det af det hemliga rådet redan fattade beslutet, att en ny kyrkoordning skulle upprättas för kyrkan (så framt icke denna kyrkoordning, den första disciplinboken, vid den tiden redan var sammanskrifven [1]), samt utsatte ett nytt möte att hållas den 15 derpå följande Januari [2]). Att den här omtalade sammankomsten icke varit af någon större betydelse, kunne vi sluta äfven deraf, att Knox, som eljest är utförlig och omständlig i sina berättelser, uti sin reformationshistoria icke gifver oss någon underrättelse om densamma.

Det nya möte, som hölls den 15 Jan. 1561, synes hafva varit af större betydelse. Vi hafve redan sett, att beslut på detsamma fattades om nedrifvandet af kloster och klosterkyrkor [3]). Och Knox, som kallar det en "allmän sammankomst af adeln", berättar bland annat, att det affärdade ett sändebud till drottningen, som då ännu vistades i Frankrike, samt beslöt sammankallandet af ett parlament till den 20 nästföljande Maj. Men vigtigast för våra undersökningar är hvad som berättas om detta mötes granskning af den första disciplinboken. Spotswood säger, att disciplinboken framlades för mötet med anhållan om dess sanctionerande, men att mötet, som icke fann tiden läglig att ingå uti en fullständig pröfning af densamma, uppsköt denna fråga till ett bättre tillfälle. Knox säger, att "disciplinboken vid detta möte åter upplästes, emedan somliga föreburo okunnighet, af det skäl att de icke hade hört den." Enligt en annan uppgift skulle disciplinboken blifvit antagen och godkänd af en "generalförsamling", som efter all sannolikhet måste sammanfalla med det här beskrifna mötet. Dessa stridiga uppgifter torde bäst på det sättet kunna förlikas, att disciplinboken vid dess uppläsande på mötet rönte ett allmännare bifall, utan att dock något formligt beslut om dess godkännande blef fattadt. Det synes icke troligt, att Knox uti sin berättelse om mötet skulle förbigått ett sådant beslut, om det verkligen kommit till stånd [4]).

Ett tredje möte hölls af protestanterna i Edinburg den 27 Maj 1561. Katholikerna hade kort före denna tid begynt att "yfvas, såsom om de hade velat bringa protestanterna på skam (defaced the protestants), och när detta förmärktes, så samlade sig bröderna och kommo i så stora sällskaper, ehuru på ett fredligt sätt, att biskoparne och de-

---

[1]) Den skrifvelse, hvarmed disciplinboken inlemnades till det hemliga rådet, är daterad d. 20 Maj 1560. Jemför dock Knox History sid. 275 och M'Crie Life of Knox, sid. 207.

[2]) Booke of the Universal kirk, enligt Hetheringtou och M'Crie.

[3]) Se ofvan sidd. 34, 35.

[4]) Jfr Spotswood History, sidd. 152—175. Knox, History, sidd. 281—283. M'Crie Life of Knox, sid. 207.

Digitized by Google

ras band upphörde att visa sig på gatorna. Och då bröderna förstodo, hvad papisterna hade i sinnet, så höllo de ett möte i Tolbuith i Edinburg den 27 Maj år efter Christi födelse 1561, och fattade efter öfverläggning det beslut, att en ödmjuk supplication skulle framlemnas till det hemliga rådet och till hela församlingen (parlamentet), som då var tillsammans". Uti denna supplication anhöllo de, att afguderiet (katholska religionen) måtte undertryckas, att de som läste eller hörde messan måtte straffas i öfverensstämmelse med det sednaste parlamentsbeslutet, att särskilda anstalter måtte vidtagas för superintendenternas, pastorernas, förmanarnes och föreläsarnes underhåll, att sex acres jord måtte på hvarje ställe reserveras såsom boställe åt pastor, att superintendenter och pastorer måtte "planteras", der inga voro, att straff måtte utsättas för dem, som visade förakt eller olydnad mot superintendenterna i deras embetsutöfning, att straff likaledes mätte utsättas för dem, som föraktade eller missbrukade sacramenterna o. s. v. Man finner, att dessa fordringar företrädesvis afse verkställighet och tillämpning dels af åtskilliga bestämmelser i den första disciplinboken, dels af de beslut mot den katholska religionen, som blifvit fattade af parlamentet under det föregående året. Men jemte framställandet af sina fordringar tillägga protestanterna i sin "ödmjuka supplication": "Förr än desse tyranner och stumme hundar få herrska öfver oss och öfver dem, som Gud gjort till våra underlydande, äro vi, baroner och andra herremän, som bekänna Christus Jesus i detta rike, fullt beslutne att våga lif och hvad helst vi hafve fått af Gud utaf det jordiska goda Derföre bedja vi ödmjukt Edra Excellenser, att sådan åtgärd måtte tagas, att vi icke måtte få anledning att återigen till ett rättvist sjelfförsvar taga det svärd i våra händer, som vi godvilligt lemnat i edra händer . . . . Låten dessa Guds fiender vara försäkrade, att om Edra Excellenser icke hålla dem i styr, skola vi snarligen vidtaga sådane mått och steg, att de hvarken skola blifva i stånd till att göra hvad dem lyster, ej heller att lefva på svetten af deras ögonbryn, som icke äro dem något skyldige. . . Låten papisterna ännu en gång vara försäkrade, att vi icke skola tåla deras stolthet och afguderi." [1])

Desse trenne möten, hvilkas charakter, beskaffenhet och verksamhet vi här hafva antydt, hafva blifvit uppfattade såsom den presbyterianska kyrkans i Skottland trenne första generalförsamlingar. Denna uppfattning må ock vara riktig, för så vidt man dermed vill säga, att dessa möten voro de tre första mera allmänna möten, som höllos af protestanterna i Skottland, sedan deras lära blifvit antagen och gillad

[1]) Knox, History, sidd. 291—93.

af parlamentet. Men icke passar det sig att på dessa möten öfverföra det begrepp, man vanligen fäster vid en kyrklig generalförsamling. De hade mera charakteren af fria sammankomster af kyrkans vänner och anhängare, än af ordentliga och lagliga sammanträden af en erkänd högsta myndighet i kyrkan. De synas ock icke hafva gifvit sig sjelfva betydelsen af att vara någonting sådant. De voro i sjelfva verket ingenting annat, än en fortsättning af sådane sammankomster, som det protestantiska partiet eller congregationen långt förut och flere gånger hållit dels för politiska och dels för kyrkliga ändamål. De visa ock ett icke obetydligt slägttycke med de sammankomster, som höllos af congregationen. De petitionera hos öfverheten under hot att, om deras fordringar icke uppfyllas, åter taga till svärdet "för ett rättvist sjelfförsvar". Men så långt än dessa möten voro ifrån att förtjena namn af ordentliga generalsynoder för Skottland, så blefvo de dock likasom det frö, utur hvilket en ordnad generalförsamling för den skottska kyrkan småningom uppväxte och utbildade sig.

De protestantiska mötena eller generalförsamlingarne, såsom vi nu mera kunne kalla dem, fortforo att tid efter annan hållas och allt mera antaga charakteren af en ordentlig myndighet i kyrkan. På den generalförsamling, som hölls i Dec. 1561 och som hos Knox omtalas under detta namn, sökte man försvara församlingens rättighet att sammanträda äfven utan drottningens samtycke och bifall. Det var vid denna generalförsamling, som Knox hade sitt bekanta yttrande: "Om kyrkans frihet skulle bero på drottningens tillåtelse eller vägran, så äro vi förvissade att vi skulle komma att sakna ej blott generalförsamlingen utan äfven det offentliga predikandet af evangelium. Tag ifrån oss friheten att hålla generalförsamlingar, och tag ifrån oss evangelium, ty huru skall god ordning och enhet i läran kunna vidmakthållas utan dylika församlingar." [1]) Uti detta yttrande uttalar sig tydligen den åsigt, att generalförsamlingen är en myndighet för upprätthållandet af enhet och god ordning i kyrkan. Helt bestämdt och tydligt antog den derpå närmast följande generalförsamlingen, som hölls i Juni månad 1562, charakteren ej blott af en *myndighet* utan af den *högsta* myndigheten i

---

[1]) Knox, History, sidd. 318, 319. På generalförsamlingen i Dec. 1561 uppkom äfven en märkvärdig söndring emellan de reformerta predikanterna och en stor del af den protestantiska adeln, som anslöt sig till den från Frankrike återkomna drottning Marias hof och i hög grad ogillade de anspråk och grundsatser, som hyllades af det strängare reformerta partiet. På samma församling sökte man också att af drottningen vinna stadfästelse på den första disciplinboken samt att genom statens bemedling erhålla bestämda löner för de protestantiske predikanterna.

Digitized by Google

kyrkan. Denna församling begagnade nämligen om sig sjelf det uttrycket: "*Hela kyrkan* utnämner, beslutar o. s. v." Och uti en skrifvelse till drottningen, som uppsattes vid denna församling, beteckna sig dess medlemmar såsom "Jesu Christi evangelii superintendenter och predikanter inom detta rike tillika med ombuden från *samtliga* kyrkorna". — Det återstod ännu blott ett ytterligare steg, för att den skottska generalförsamlingen skulle uppenbarligen i alla stycken uppträda såsom den sista instansen och den högsta myndigheten i den skottska kyrkan, och detta steg blef taget redan det följande året. Den generalförsamling, som sammanträdde i Juni 1563, fattade nämligen det beslut, att man från lägre kyrkliga myndigheter kunde vädja till generalförsamlingen, men att från dess afgörande intet vädjande vore tillåtet [1]).

Jemte antagandet af charakteren af en högsta kyrkliga myndighet i Skottland bemödade sig ock den skottska generalförsamlingen att närmare reglera och ordna sin egen beskaffenhet. Då till att börja med ingen stadgad ordning var föreskrifven vid dess öfverläggningar, så beslöt den generalförsamling, som sammanträdde i Dec. 1563, att en ordförande (moderator) skulle utnämnas till förekommande af oreda vid discussionen. De rättigheter, som tillhörde ordföranden blefvo närmare bestämda af generalförsamlingen i Perth 1572. Denna församling stadgade såsom en ständig lag, att ingen person, af hvad stånd han än måtte vara, skulle få taga ordet, utan att begära och erhålla tillåtelse af ordföranden, samt att måtta skulle iakttagas vid discussionen och tystnad inträda, när den af ordföranden befalldes, allt vid äfventyr att blifva aflägsnad från generalförsamlingen och under det mötet icke vidare få inträde i densamma. — Äfven om sammansättningen af generalförsamlingen och rösträtten vid densamma blefvo vigtiga beslut fattade vid denna tid. Då till att börja med alla vänner af den protestantiska kyrkan eller åtminstone de mera ansedde bland dem synas hafva egt tillträde till generalförsamlingen och rättighet att deltaga i dess öfverläggningar och beslut, så utfärdade generalförsamlingen i Juli 1568, till undvikande af "det stora antalet och förvirringen af rösterna", en lag, som noggrannt ordnar sammansättningen af denna kyrkans högsta myndighet. Enligt denna lag utöfvas rösträtt endast af superintendenter, visitatorer och pastorer, "som de fört med sig och framställt såsom skickliga att resonnera och försedda med kunskaper och omdöme", samt af ombud från städer, grefskaper och universiteter. Pastorerna skulle, med samtycke af öfrige pastorer och herremän, som voro närvarande, utses

[1]) Knox, History, sidd 318—20, 336—341, Hetherington, History, sidd. 111, 116.

Digitized by Google

af superintendenterna på synodalmöten i de särskilda stiften. Ombuden från städerna skulle utväljas af "rådet och församlingen i deras stad". Ingen skulle mottagas såsom medlem af generalförsamlingen utan att vara vederbörligen befullmäktigad [1]). — En arbetsordning för generalförsamlingen blef äfven antagen 1570. Hvarje generalförsamlingens möte började enligt denna ordning med en predikan och bön af den, som varit ordförande vid den föregående församlingen. Derefter valdes en ny ordförande. Sedan företog man ett slags undersökning rörande alla, som infunnit sig såsom medlemmar af församlingen. Undersökningen började med superintendenterna. De fingo aflägsna sig från församlingen, hvarefter man frågade pastorer och ombud från deras områden, om de hade något att mot dem anmärka. Gjordes någon anmärkning, blef den genast pröfvad och afdömd. Derefter fortsattes undersökningen i samma ordning rörande alla öfriga medlemmar af församlingen. Efter denna undersökning företogos mål, som rörde botgörande personer samt sådane, som stodo under kyrkotukt. Slutligen skred man till handläggningen af alla andra frågor, som antingen lemnats oafgjorda från den förra generalförsamlingen eller eljest blifvit bragta för den närvarande församlingen eller väcktes i densamma [2]).

De här meddelade uppgifterna utgöra en kort och ofullständig teckning af uppkomsten och den första utbildningen af en myndighet, som uti den skottska statens så väl som kyrkans historia spelat en högst betydande rol, — som, stödjande sig på massan af folket, täflat i makt och anseende med konungar och parlamenten, — som, jemte det den med sitt moraliska inflytande herrskat öfver folkets sinnen, äfven tidtals sökt att rycka statens tyglar i sina händer och ställa sig såsom ett bålverk äfven för den borgerliga friheten, — som af den verldsliga makten flere

---

[1]) Enhvar inser lätteligen, att en efter dessa föreskrifter bildad och sammansatt församling icke är en verkligen *presbyteriansk* generalförsamling. I uppenbar motsats till den presbyterianska jemnlikheten hafva här superintendenter och visitatorer det företräde framför andra pastorer, att ej blott vara sjelfskrifne medlemmar i generalförsamlingen, utan äfven i hufvudsaken få bestämma, hvilka af de öfriga pastorerna skulle få med dem deltaga i nämnde församling. De här omtalade ombuden i generalförsamlingen från städer, grefskaper och universiteter äro också icke församlingsäldste i den äkta presbyterianska bemärkelsen. Men så litet än denna sammansättning af generalförsamlingen öfverensstämmer med den presbyterianska theorien, så var det dock en stor fördel för kyrkan att få bestämda deltagare i denna församling, i stället för det tillfälliga deltagandet af hvem som behagade infinna sig vid densamma.

[2]) Booke of the Universal Kirk, enl. Th. M'Crie, Life of Knox, sid. 447. Spotswood, History sid. 219.

Digitized by Google

gånger blifvit hotad, förföljd, krossad, sönderbruten, men dock aldrig kunnat utrotas, utan alltid åter uppstått lika kraftig, lika ungdomsfrisk, lika verksam och lifaktig som förut, — som oaktadt de stora misstag och öfvergrepp, hvartill den icke sällan gjort sig skyldig, icke dess mindre verkat oberäkneligt godt i Skottland, och, ehuru numera, såsom det vill synas, för *alltid* delad i tvänne rivaliserande myndigheter af samma namn, ännu fortfar att verka med välsignelse.

Samtidigt med utvecklingen af generalförsamlingen började äfven en annan af kyrkans högre myndigheter att komma till utbildning. Vi hafve redan förut sett, att en tillstymmelse till stiftssynoder förekommer uti de möten, som enligt den första disciplinboken skulle hållas för val af superintendenter. Af denna tillstymmelse blef snart en ordentlig institution i kyrkan. Den generalförsamling, som sammanträdde i Dec. 1562, stadgade bland annat, att provincial- eller stiftssynoder skulle regelbundet sammanträda två gånger om året och ega rättighet att utnämna pastorer, samt, der så nödigt pröfvades, förflytta dem från en församling till en annan. Denna institution trädde ock genast i verkställighet. Knox intygar uti sin kyrkohistoria, att det kort derefter var en allmän sed, att hvarje superintendent höll sammanträden med samtliga pastorerna i sitt stift. Och vi hafve nyss förut sett, att det 1568 blef stadgadt, att de pastorer, som skulle deltaga i generalförsamlingen, borde utväljas vid dessa stiftsmöten. — Denna nya institution kunde väl på intet sätt i betydenhet och anseende mäta sig med generalförsamlingen. Den utgjorde dock en väsentlig och oumbärlig länk uti den presbyterianska kyrkoförfattningens organism och var icke af någon ringa betydelse. Det tillhörde synoderna, som voro inskränkta till mindre områden af kyrkan, att hvar inom sitt eget gebiet noggrannt vaka öfver renhet i lära och lefnad, att vidtaga sådane åtgärder, som kunde bidraga till kyrkans förkofran och båtnad, samt att, med rättighet för parterna att vädja till generalförsamlingen, pröfva och afdöma alla tvistemål af kyrklig beskaffenhet, som kunde uppstå inom deras områden [1]).

Då den skottska kyrkoförfattningen hunnit den utveckling, som här nu blifvit beskrifven, så vidtogs en betydande förändring i densamma, som gick ut på ingenting mindre än undanträngandet af presbyterianismen och ombildandet af kyrkoordningen till mera öfverensstämmelse med det episkopala författningssystemet.

År 1571 gaf då varande regenten earlen af Lennox rättighet åt

---

[1]) Booke af the Universal Kirk, Hetherington l. c. sid. 112. Knox, Hertory, sid. 424.

Digitized by Google

earlen af Morton att disponera öfver det lediga erkebiskopsdömet af St. Andrews. Morton utnämnde till erkebiskop den protestantiske rectorn vid universitetet i St. Andrews John Douglas, såsom det påstås med vilkor att sjelf få uppbära en god del af erkebiskopens inkomster. Generalförsamlingen protesterade deremot uti näst sammanträdande parlament. Detta godkände dock den skedda utnämningen och lät den nye erkebiskopen i egenskap af andlig lord intaga sin plats i parlamentet. Det härigenom gifna exemplet blef villigt efterföljdt af andra. Snart blef en stor mängd biskopsdömen och andra högre prestsysslor, som blifvit lediga efter sina fordne katholske innehafvare, besatte med män af den protestantiska kyrkan, ofta med sådana, som voro oskicklige att sköta de sysslor, hvartill de blefvo utnämnde. Så uppstod nu jemte de i kyrkan redan utbildade presbyterianska myndigheterna ett helt nytt slag af kyrkliga myndigheter, lånade af den katholska kyrkan och införda af staten [1]. Man kan lätteligen föreställa sig, hvilken förvirring och oreda måste uppkomma af detta dubbla slag af embetsmän och myndigheter, som samtidigt förekommo uti den skottska kyrkan.

Vid det steg, som regeringen tagit genom att låta utnämna protestantiska biskopar och andra prelater kunde hon icke stanna. Antingen måste de nye biskoparne, som spefullt erhöllo namn af *tulchan*-biskopar [2], såsom onyttige och öfverflödige förlora allt anseende i kyrkan och i längden blifva omöjlige att bibehålla, eller också måste man försöka att bereda dem erkännande af de protestantiska pastorerna och vidtaga sådan ändring i den förhandenvarande kyrkoordningen, att plats och verksamhet kunde dem beredas i kyrkan. Regeringen sökte att göra det sednare. Hon sammankallade för sådant ändamål superintendenterna och åtskilliga andra predikanter till en utomordentlig sammankomst i Leith den 12 Jan. 1572. Genom regeringens bemödanden lyckades det ock att på denna sammankomst vinna erkännande för de nya embetsmännen. Man beslöt bland annat, att till lediga erkebiskops- och biskopsdömen skickliga predikanter skulle föreslås af regenten och utväljas af kapitel, eller af till verkställandet af sådant val särskildt utsedda predikanter. Man beslöt vidare, att biskoparne skulle utöfva den andliga jurisdictionen i sina stift och ordinera predikanter samt anställa pröfning med dem, som föreslogos till lägre sysslor i kyrkan, men

[1] M'Crie Life of Knox, sidd. 325—26. Hetherington, History, sid. 135.

[2] Tulchan är ett med halm uppstoppadt kalfskinn, som man plägade uppställa bredvid kor, som skulle mjölkas, för att derigenom förmå dem att lättare låta mjölka sig. Såsom man uppställde dylika kalfskinn för att komma åt mjölken, på samma sätt, menade man, utnämnde adeln sina tulchanbiskopar för att genom dem lättare kunna tillskansa sig kyrkans inkomster.

Digitized by Google

att de dock sjelfva skulle lyda under generalförsamlingen. Dessa beslut kommo under skärskådande af den generalförsamling, som sammanträdde i Perth i Aug. 1572. Generalförsamlingen gjorde invändningar mot flere af de från den katholska kyrkan hemtade namnen på de nya embetsmännen, men godkände dock den nya ordningen *ad interim*, till dess man kunde lyckas att af regeringen och adeln utverka sig ett bättre ordnande af kyrkans angelägenheter. Dessa beslut, som alltså, ehuru blott ad interim, blefvo godkända och stadfästade af kyrkan, inneburo ingenting annat än det lagliga införandet af den episkopala kyrkoförfattningen, ehuru i mildrad form och med bibehållande af åtskilliga presbyterianska elementer [1]).

Det var regeringen, som genomdref de här nu framställda besluten, hvilka ingalunda voro gynnade af kyrkan. Men att det likväl så hastigt och med så liten svårighet lyckades regeringen att utverka kyrkans godkännande och stadfästelse af den afvikelse från den presbyterianska ordningen, som innefattas i dessa beslut, bevisar uppenbarligen, att man på den tiden var långt ifrån att med klar insigt och lefvande öfvertygelse hafva tillegnat sig de presbyterianska grundsatserna. Ehuru man icke tyckte om den nya ordningen, så ansåg man sig dock kunna underkasta sig densamma. Man väntade sig ock vissa förmåner deraf, i det man hoppades, att de stora inkomster, som voro förenade med de skottska biskopsstolarne, genom de utnämnde biskoparne skulle kunna komma kyrkan till godo. Knox sjelf var icke mera fiendtlig emot den nya ordningen, än att han ville tåla densamma, om blott biskoparne blefvo ålagde att för generalförsamlingen redogöra för sina inkomster samt använda det öfverflödiga, till aflönandet af pastorer inom sina stift [2]).

Hade den kyrkoordning, som blef införd af församlingen i Leith, kunnat bibehålla sig uti den skottska kyrkan, så hade det för alltid varit förbi med presbyterianismen i detta land. Men försynen ville annorlunda. — Den förändring uti den antagna kyrkoordningen, som gjordes i Leith, gaf snart anledning till en reaction emot det episkopala författningssystemet, som icke stannade vid det blotta afskaffandet af de kyrkan påtrugade biskoparne utan äfven föranledde undanrödjandet af flere för den presbyterianska ordningen främmande elementer, som allt ifrån början af reformationen ingått uti den skottska kyrkoförfattningen.

---

1) Spotswood, History, sidd. 259—260. M'Crie l. c. sidd. 326—27. Hetherington l. c. sidd. 138 ff.

2) M'Crie, Life of Knox, sid. 328.

Digitized by Google

I spetsen för denna reactions- och reningsprocess uti den skottska kyrkan visade sig snart en man, som med kraft och klokhet motsatte sig statens ingrepp i kyrkans angelägenheter, samt väckte nytt mod och nya förhoppningar hos predikanterna och ingaf dem en äkta presbyteriansk anda och öfvertygelse. Denne man var den lärde och ryktbare Andreas Melville, som föddes 1545 och, före sin återkomst till Skottland 1574, under lång tid varit anställd såsom professor i Genève. Efter sin ankomst till Skottland blef han snart den främste ledaren af det stränga presbyterianska partiet i kyrkan, och utmärkte sig lika mycket genom den klara utvecklingen af den presbyterianska kyrkoförfattningens principer och grundsatser, som genom den praktiska duglighet och ihärdighet, hvarmed han sökte att bringa dem i verkställighet [1]).

Melville började sin verksamhet för reformerandet af den skottska kyrkoförfattningen omedelbart efter sin ankomst till Skottland. Hans första mera offentliga uppträdande för denna sak skedde redan på den generalförsamling, som hölls i Augusti 1575. Då man vid denna församling skulle företaga den vanliga undersökningen rörande biskoparne, som infunnit sig vid densamma [2]), så uppstod en af Melvilles bekanta, John Dury, och förklarade, att denna undersökning icke skulle prejudicera de invändningar, som han och andra bröder hade att göra mot tillåtligheten af biskopsembetet såsom sådant. Med anledning deraf höll Melville ett utförligt tal till generalförsamlingen, uti hvilket han understödde den åsigt om biskopsembetet, som blifvit uttalad af Dury. Han ordade mycket om det blomstrande tillståndet i församlingen i Genève samt om Calvins och Bezas åsigter om kyrkostyrelsen. Han försäkrade äfven, att inga embeten borde tålas i kyrkan, som icke hade sin grund uti Guds heliga ord, att biskopsembetet, sådant det förekom i Skottland, saknade all anledning i skriften, som lärde en fullkomlig jemnlikhet emellan alla kyrkans pastorer, samt att man följaktligen måste afskaffa nämnde embete, så framt man ville bibehålla religionen uti dess renhet och sanning [3]).

Verkningarne af detta tal på generalförsamlingen voro ganska betydliga. Före Melvilles återkomst till Skottland hade man mera öfvervägande betraktat och bedömt de frågor, som rörde kyrkoförfattningen, från synpunkten af nyttan och ändamålsenligheten med hänseende till de närvarande omständigheterna. Det var från denna synpunkt eller "i betraktande af den närvarande tiden", som man tills vidare godkände

---

[1]) Jfr Th. M'Crie, Life of Andrew Melville. Edinburgh 1819.

[2]) Se ofvan sid. 63.

[3]) Spotswood, History, sid. 275. M'Crie, Life of Melville, Tom. I sidd. 158 ff.

Digitized by Google

och stadfästade den episkopala kyrkoordning, som infördes i Leith. Nu började man deremot på Melvilles föranledande att betrakta samma frågor ifrån en helt annan synpunkt. Det blef nu icke i första rummet fråga om *nyttan* och *ändamålsenligheten* utan om *skriftenligheten* af biskopsembetet. Hade frågan om detta embete förut varit en *praktisk* fråga, så blef det nu en *exegetisk*. Och den grundsats blef eftertryckligen uttalad, att inga embeten borde tålas i kyrkan, som icke exegetiskt kunde bevisas hafva sin instiftelse uti Guds heliga ord. Då man förut betraktat kyrkoförfattningen från den mera fria ståndpunkt, som tillhör den evangelisk-lutherska kyrkan, och förutsatt, att man utan hinder af Guds heliga ord voro berättigad att antaga och bruka den ordning i kyrkan, som för tillfället voro den bästa möjliga, så öfvergick man alltså vid denna tid uti sitt sätt att uppfatta och bedöma kyrkoförfattningen till den egendomligt reformerta och presbyterianska ståndpunkten. Det är detta upplifvande af den reformerta uppfattningen af kyrkoförfattningsfrågor, detta betonande af den presbyterianska kyrkans *första* författningsprincip, som vi anse vara det förnämsta resultatet utaf detta Melvilles första mera betydelsefulla uppträdande uti den skottska generalförsamlingen [1]).

Utaf en ännu större betydelse för reformerandet af den skottska kyrkoförfattningen var ett annat arbete, uti hvilket Melville vid denna tidpunkt äfven tog en betydande del. Behofvet af en förändrad kyrkoordning hade börjat att blifva erkändt i Skottland. 1575 tillsattes på grund deraf af parlamentet en committé för uppgörandet af en ny kyrkoordning. Generalförsamlingen, som genom åtskilliga af sina medlemmar sökte att samverka med och understödja denna committé, tillsatte derjemte för samma ändamål en särskild committé utaf de lärdaste och mest erfarne män. Utaf denna sistnämnda var Melville den mest betydande ledamoten, och resultatet af dess verksamhet blef den märkvärdiga kyrkoordning, som är känd under namn af *den andra disciplinboken*

---

[1]) Huru allvarsamt den skottska generalförsamlingen vid detta tillfälle upptog den af Dury och Melville väckta frågan om *skriftenligheten* af biskopsembetet, kan man lätteligen föreställa sig, då man förnimmer, att generalförsamlingen, som icke fann sig i stånd att genast pröfva och afdöma denna ganska kinkiga exegetiska fråga, tillsatte en committé för att undersöka densamma och afgifva sitt utlåtande till generalförsamlingen. Då denna committé icke kunde blifva enig uti sitt svar på den framställda frågan, så blef den emellertid för den gången icke afgjord af generalförsamlingen. Men fem år derefter, eller 1580, stannade generalförsamlingen vid det *enhälliga* beslut, att biskopsembetet icke har någon grund och anledning uti Guds heliga ord. Jfr Spotswood, History, sidd. 275—76, 311.

Digitized by Google

(the second book of discipline), och af hvilken vi nu korteligen skole taga en öfversigt [1]).

Först möter oss uti den andra disciplinboken ett mycket noggrannt uppfattande och definierande af kyrkan och kyrkomaktens natur och väsen. Kyrkan tages, heter det, i tre olika meningar. Först innefattar hon alla dem, som *bekänna* Christum, för det andra tages hon uti den inskränktare betydelsen af de gudfruktiga och *utvalde* allena, och för det tredje är kyrkan likbetydande med dem, som utöfva någon andlig function i församlingarne, eller de styrande i motsats till de styrde. Åt kyrkan uti denna sednaste betydelse har Gud meddelat makt att utöfva jurisdiction och kyrkostyrelse till hela kyrkans välfärd och båtnad. Kyrkomakten, som närmare bestämmes såsom innefattande förvaltningen af nådemedlen, kyrkotukten och dispositionen öfver kyrkans egendom, är icke någon delegation af församlingarne eller af kyrkan i den första eller den andra betydelsen. Den är omedelbart af Gud gifven åt kyrkans embetsmän, som alltså icke äro församlingarnes ombud eller tjenare. De äro tvärtom det nödvändiga medel, hvarigenom Jesus Christus, kyrkans ende konung, prest och hufvud, utöfvar sin styrelse i kyrkan. De icke-styrande äro derföre skyldige att lyda dem "enligt Guds ord och hans Andes inspiration." [2])

I sammanhang med dessa grundsatser rörande kyrkan och kyrkomakten uttalas äfven i klara och tydliga ordalag den åsigten, att kyrkan har sin författning och sin ordning omedelbart ifrån Gud genom hans heliga ord. Det heter nämligen uti det första capitlets 7 moment: "Denna kyrkans makt och ordning (policie) skulle omedelbart stödja sig på ordet såsom dess enda grund och skulle tagas från skriftens rena källor, i det att kyrkan hörer Christi, den ende andlige konungens, röst och låter sig styras genom hans lagar".

Äfven rörande det inbördes förhållandet emellan kyrkomakten och den borgerliga makten gifvas i den andra disciplinboken flera temligen utförliga bestämmelser. Kyrkomakten, heter det, är till sin natur en annan än den borgerliga makten, och kan under vanliga förhållanden icke vara förenad med denna hos en och samma person. — Det tillhör innehafvarne af denna makt att uppfordra öfverheten att skipa rättvisa och straffa lastbara menniskor, att lära henne, huru hon skall utöfva sitt välde enligt Guds heliga ord, samt att uppmana henne att upprätthålla frihet och lugn i kyrkan. De böra äfven ega ett andeligt välde öfver

---

[1]) Jfr Hetherington, History, sid. 145. Spotswood, History, sid. 276. M'Crie, Life of Melville. Tom. I sidd. 158—59.

[2]) Se Second Book of Discipline (tryckt såsom bihang i Hetheringtons History of the Church of Scotland), I: 1—3, II: 1—3.

Digitized by Google

öfverheten och hafva rättighet att mot henne utöfva kyrkotukt, om hon felar i frågor, som röra samvetet och religionen [1]).

Den verldsliga makten eller borgerliga öfverheten har också å sin sida ganska många och stora pligter och rättigheter i förhållande till kyrkan. Hon skall skydda och bistå kyrkan samt sörja för hennes underhåll. Hon skall understödja kyrkotukten och straffa dem, som icke låta sig förbättras af densamma. Hon skall tillse, att inga legoherdar och falske lärare få intränga i kyrkan och göra henne skada, samt att kyrkans platser icke få innehafvas af "stumme hundar och onyttige bukar". Hon skall befalla kyrkans embetsmän att utöfva sina embeten enligt Guds heliga ord. "Öfverheten får icke predika, förvalta sacramenterna eller utöfva kyrkotukten, ej heller föreskrifva några reglor derför, men hon skall befalla kyrkans embetsmän att iakttaga de föreskrifter, som äro gifna i ordet, samt straffa öfverträdarne med borgerliga straff". Öfverheten eger ändtligen att i öfverensstämmelse med Guds ord utfärda lagar och stadgar för befordrandet af kyrkan och kyrkoordningen. Och ehuru gudfruktiga konungar och furstar i gamla och nya testamentet stundom i ännu vidsträcktare mån hafva ingripit i kyrkans angelägenheter, så böra dock gudfruktiga furstar uti en reformerad kyrka, som har lagligen kallade predikanter, som göra sin skyldighet, icke störa dem uti deras verksamhet utan "höra och lyda deras röst och vörda Guds Sons majestät, som talar genom dem" [2]).

Kyrkans embetsmän äro enligt den andra disciplinboken desamma, som vanligen antagas uti den presbyterianska kyrkan. I nya testamentet, heter det, har Gud i sin tjenst begagnat apostlar, profeter, evangelister, herdar och lärare till ordets förkunnande, samt äldste till upprätthållande af god ordning och utöfning af kyrkotukten, och diakoner till vårdandet af kyrkans egendom. Bland dessa embetsmän äro de tre första slagen *utomordentliga* och hafva upphört i kyrkan, undantagandes när det behagar Gud att på utomordentligt sätt för någon tid uppväcka sådana sina tjenare. De fyra sednare slagen äro deremot *ordentliga* och måste alltid bibehållas i kyrkan, som icke får införa eller tåla några andra slag af embetsmän [3]).

Till alla ordentliga embeten i kyrkan befordras lämpliga personer genom ordentlig och laglig kallelse, som består i val och ordination,

---

[1]) Ibid. I: 9—15.

[2]) Ibid. I: 4—15, X: 1—7.

[3]) Ibid. II: 5—7. Genom dessa bestämmelser äro således ej blott förmanarnes och föreläsarnes utan äfven superintendenternas embeten förklarade för ogiltiga och otillåtna, för så vidt de utgöra särskilda embeten och icke sammanfalla med pastorernas embeten.

Digitized by Google

hvarförutan ingen bör befatta sig med någon kyrklig function. Den utomordentliga kallelsen har ingen plats uti en reformerad och ordnad kyrka. Valet verkställes af presbyteriet, men med församlingens samtycke. Ordination är afsöndrandet och helgandet af en person åt Gud och hans kyrka, och bör ske genom fastande, allvarlig bön och handpåläggning af presbyteriet. — Hvarje kyrkans embetsman skall hafva sin bostad och utöfva sitt embete uti sin egen församling [1]).

De åligganden, som tillhöra hvarje slag af embetsmän, äro redan kända. Dock må följande bestämmelser derom anmärkas. Det tillhör *pastorerna* att, jemte förkunnandet af Guds ord och förvaltandet af sacramenterna, äfven bedja för folket och välsigna det i Herrans namn, samt att med de äldste deltaga i kyrkostyrelsen o. s. v. Ingen pastor må vid äfventyr af kyrkostraff nedlägga sitt embete eller utan tillåtelse lemna sin församling. — *Lärarne* eller *doctorerna* äro skyldiga att utan sådane tillämpningar, som göras af pastorerna, enkelt och tydligt utveckla Guds Andes mening i ordet. En doctor bör hafva *kunskapens* gåfva att rätt utlägga trons hemligheter, då deremot en pastor bör ega *visdomens* gåfva, att tillämpa och använda dessa hemligheter på folket efter sig företeende omständigheter. Då doctorerna äfven äro äldste, så böra de deltaga i kyrkostyrelsen och de kyrkliga församlingarne, emedan det tillhör dem att utlägga Guds ord, som är den ende domaren i kyrkliga angelägenheter. De få dock icke predika, förvalta sacramenterna och förrätta vigsel m. m., så framt de icke särskildt blifvit dertill kallade. — De *äldste* utväljas och ordineras till sitt embete på samma sätt, som pastorerna, och få sedermera icke afsäga sig detsamma. Föröfrigt hafva de samma åligganden, som enligt den första disciplinboken. — *Diakonerna*, som kallas och utväljas på samma sätt, som andra embetsmän i kyrkan, ega att förvalta kyrkans egendom enligt de föreskrifter, som gifvas af presbyteriet, men äro icke medlemmar af detta eller af andra högre kyrkliga myndigheter [2]).

En synnerlig uppmärksamhet egnas i den andra disciplinboken åt de enligt det presbyterianska författningssystemet för kyrkans vård och styrelse så betydelsefulla kyrkoförsamlingarne. Desse församlingar, hvilka alla äro sammansatte af pastorer, doctorer och äldste, äro af fyra slag, nämligen presbyterier, provincialsynoder, nationalsynoder och ekumeniska kyrkomöten. Alla dessa kyrkoförsamlingar hafva makt och rättighet att lagligen sammanträda för handläggning af ärender, som ligga inom deras befogenhet. Vid ett sammanträde bör tid och ort utsättas för

---

[1]) Ibid. III: 1—8, VII: 15, XII: 9.

[2]) Ibid. IV: 1—12, V: 1—6, VI: 1—9, VIII: 1—3.

Digitized by Google

det följande. Hvarje kyrkoförsamling utser åt sig en ordförande, hvilken det åligger att föredraga ärenderna, att samla rösterna och att upprätthålla god ordning i församlingen. Det bör ock noggrannt tillses, isynnerhet genom ordföranden, att endast kyrkliga ärender föredragas i kyrkoförsamlingarne, och att man icke befattar sig med sådane frågor, som tillhöra den borgerliga jurisdictionen. Hvarje kyrkoförsamling har äfven rättighet att af sina medlemmar utsända en eller flere för verkställandet af visitationer inom det område, som representeras af samma församling [1]).

Det tillhör *presbyteriet*, som har under sig ett mindre antal särskilda församlingar, att inom sitt område hafva uppsigt öfver ordets predikande, sacramenternas förvaltande, kyrkotuktens handhafvande och iakttagandet af god ordning i kyrkan, äfvensom öfver vården och förvaltningen af kyrkans egendom. Det tillhör äfven denna myndighet att bringa de högre kyrkoförsamlingarnes beslut i verkställighet, att, när så fordras, döma till excommunication, att utvälja och ordinera nya embetsmän i kyrkan samt från innehafvande embete afsätta dem, som gjort sig ovärdige att längre bibehållas vid detsamma. — *Provincialsynoderna* och *nationalsynoden* i Skottland, eller den skottska *generalförsamlingen*, ega dels att i egenskap af högre kyrkliga instanser upptaga de mål, som blifvit till dem hänskjutna från de lägre myndigheterna, dels ock att inom sina områden utöfva samma uppsigt och vård i kyrkan, som tillhör presbyteriet inom dess inskränktare gebiet. *Provincialsynoden* har följaktligen makt att handlägga, ordna och rätta alla saker, som blifvit försummade eller orätt afgjorda i de lägre myndigheterna. Den har äfven rättighet att, när så nödigt och rättvist är, afsätta kyrkliga embetsmän inom sitt område, samt har i allmänhet samma makt, som alla de presbyterier tillsammantagna, utaf hvilka synoden är sammansatt. — *Nationalsynoden* eller *generalförsamlingen* kan kallas det allmänna presbyteriet för hela den skottska kyrkan. Inga andra än ecclesiastiska embetsmän hafva rättighet att rösta vid densamma. Det åligger denna församling att hafva tillsyn och vård öfver hela den skottska kyrkan i allmänhet, samt särskildt att "plantera" kyrkor på sådane ställen, der de icke äro planterade, att föreskrifva ordningsregler för lägre myndigheter i kyrkan, att tillse, att den kyrkliga och den borgerliga jurisdictionen icke sammanblandas till skada för kyrkan, samt att tillse, att kyrkans egendom icke får förslösas och missbrukas. — Om *de ekumeniska mötena* lemnas inga närmare föreskrifter i den andra disciplinboken, enär den blott har afseende på Skottland [2]).

---

1) Ibid. VII: 1—9. 2) Ibid. VII: 10—25.

Jemte det den andra disciplinboken innehåller de positiva bestämmelser och ordningar, som här nu blifvit framställda, innehåller hon äfven flere fordringar rörande afskaffandet af vissa i kyrkan förhandenvarande missbruk. Till dessa missbruk räknas äfven bruket af vissa katholska och påfviska titlar, bibehållandet af capitlen och conventerna vid abbotsstift och kathedralkyrkor, förenandet af flere kyrkor under en och samma innehafvare, patronrättigheten, vissa prelaters rätt att deltaga i parlamentet, samt de på mötet i Leith 1572 gjorda anordningarne rörande protestantiska biskopar m. m. [1])

Den kyrkoordning, utaf hvilken vi nu tagit en öfversigt, innefattar ett högst betydande framsteg uti utvecklingen af den presbyterianska kyrkoförfattningen. Hon har icke blott i afseende på form och framställningssätt genom sin större klarhet och bestämdhet samt genom sin redighet i ordnandet af innehållet ett afgjordt företräde framför den första disciplinboken. Hon utmärker sig äfven på det fördelaktigaste, derigenom att hon bereder en theoretisk och vetenskaplig grundläggning för kyrkoordningen genom det skarpsinniga och noggranna bestämmande af kyrkans natur och väsen, som förekommer uti det första capitlet.

Ett annat betydande framsteg i presbyteriansk riktning innefattas uti den omständigheten, att den andra disciplinboken innehåller en conseqvent och redig tillämpning af de principer, som ingå uti den presbyterianska författningstheorien. De afvikelser från denna theori, som förekommo uti den första disciplinboken, äro här alla undanröjda. Den grundsatsen, att kyrkoförfattningen är en af Gud anbefalld och påbjuden ordning för kyrkan, är klart uttalad. Alla högre embeten i kyrkan, såsom superintendent- och biskopsembetet m. fl., äro afskaffade, och derigenom den presbyterianska jemnlikheten emellan alla pastorer återställd. De demokratiska bestämmelser, som innehållas i den första disciplinboken, äro också här utbytte mot sådane föreskrifter, som afgjordt concentrera all makt i kyrkan hos "de af Gud tillsatte styresmännen". Då nämligen enligt den första disciplinboken diakoner och äldste valdes endast för år, "på det de icke genom en lång fortsättning i embetet skulle göra intrång på församlingens frihet", så äro de nu ordentliga embetsmän i kyrkan, som utväljas och ordineras för lifstiden. Då enligt den första disciplinboken församlingen hade rättighet att välja ej blott diakoner och äldste utan äfven pastorer, så har nu församlingen förlorat valrättigheten, hvilken i stället blifvit gifven åt presbyteriet [2]),

---

[1]) Ibid. XI: XII.

[2]) Då flere författare påstått, att rättigheten att välja pastorer äfven enligt den andra disciplinboken tillhörde församlingarne, så meddele vi här de

ehuru med den inskränkning, att detta icke får påtvinga församlingarne sådane embetsmän, med hvilka de icke kunna vara belåtne. Och då enligt den första disciplinboken patronrättigheten skulle afskaffas till förmån för församlingens frihet och rättighet att välja, så afskaffas nu samma patronrättighet närmast till förmån för presbyteriet, som fått valrättigheten i kyrkan sig anförtrodd. Det torde väl ock icke sakna sin betydelse för det presbyterianska embetsmannaväldet i kyrkan, att enligt den andra disciplinboken alla kyrkans embetsmän genom ordination skola "afsöndras och helgas åt Gud och hans kyrka" förmedelst "fastande, allvarlig bön och handpåläggning af presbyteriet", under det att den första disciplinboken icke tillät några särskilda invigningsceremonier och ansåg den af apostlarne brukade handpåläggningen för öfverflödig, på grund deraf att underverken numera hafva upphört.

Ännu ett annat betydande fortskridande i utvecklingen af den presbyterianska kyrkoförfattningen förekommer uti den andra disciplinboken genom de bestämmelser, den innehåller rörande de presbyterianska kyrkoförsamlingarne (the assemblies of the church). Vi finne här en helt och hållet ny presbyteriansk kyrkoförsamling utaf den allra största betydelse, nämligen presbyteriet. En tillstymmelse till denna myndighet förekommer visserligen uti den första disciplinboken genom det stadgandet, att äldste och diakoner för utöfning af kyrkotukt emot sin egen pastor kunna tillkalla pastorer från närgränsande församlingar och med dem constituera sig till en disciplinär myndighet. Någon utveckling eller ens något verkligt bruk af denna myndighet afhöres dock icke före utgifvandet af den andra disciplinboken. Genom inrättandet af presbyteriet erhöll emellertid den presbyterianska kyrkan i Skottland det fulla antalet af instanser och myndigheter i kyrkligt hänseende. Hon hade redan genom den första disciplinboken erhållit den lägsta presbyterianska myndigheten, som utgöres af hvarje församlings pastor eller pastorer i förening med församlingens äldste [1]). Öfver denna myndighet stodo nu såsom successiva högre myndigheter i kyrkan presbyteriet, synoden och slutligen generalförsamlingen. Hvar och en af dessa högre myndigheter innefattade omedelbart under sig ett flertal af den närmast

ställen i nämnde bok, som handla om detta val. "Election is the chusing out of a person or persons maist abile to the office, that vaikes, be the judgement of the elderschip (= presbytery) and consent of the congregation, tho whom the person or persons beis appointed". Cap. III, § 4. — "The power of election of them who beir ecclesiasticall charges perteines to this kynde of assemblie (presbyteries), within thair awin bounds". Cap. VII, § 15.

[1]) Denna myndighet har på sednare tider erhållit namn af *kyrkosessionen* (kirksession).

Digitized by Google

lägre. Generalförsamlingen hade under sig flere synoder, hvarje synod flere presbyterier o. s. v. Detta antal af kyrkliga instanser och myndigheter samt detta inbördes förhållande dem emellan har ock oförändradt blifvit bibehållet uti den skottska kyrkan allt intill denna dag.

Jemte dessa framsteg förekomma uti den andra disciplinboken äfven allvarliga bemödanden att närmare bestämma förhållandet emellan kyrkan och staten. Disciplinboken yrkar med eftertryck, att dessa tvänne samfund hafva hvar sin särskilda verksamhetssfer, hvilka icke böra förblandas med hvarandra. Hon gifver ock flere bestämmelser rörande hvilka saker tillhöra den kyrkliga jurisdictionen, äfvensom hon föreskrifver försigtighetsmått till förebyggande af kyrkans inblandning i de politiska angelägenheterna. Något tillfredsställande och noggrannt ordnande af gränserna emellan den borgerliga och den kyrkliga jurisdictionen förekommer dock icke uti den andra disciplinboken. Denna brist gaf ock uti det närmast följande fortfarande anledning till oredor och trassel emellan kyrkan och staten, i det att kyrkan, äfven sedan hon för sin del antagit och påbjudit den andra disciplinboken, icke sällan sökte att såsom andliga uppfatta och under sin myndighet draga äfven sådane mål, som påtagligen voro af en borgerlig beskaffenhet [1]).

Vid ordnandet af förhållandet emellan kyrkan och staten uppstår äfven den vigtiga frågan om den verldsliga öfverhetens befogenhet och rättighet i kyrkan. Den andra disciplinboken befinner sig i denna fråga på samma ståndpunkt, som vi redan lärt känna i det föregående. I enlighet med den grundsatsen, att den christna öfverheten är en väktare öfver både den förra och den sednare taflan uti Guds heliga lag, tillägger hon öfverheten rättighet och skyldighet ej blott att skydda, bistå och underhålla kyrkan, utan äfven att hafva uppsigt öfver renlärigheten och fromheten hos kyrkans embetsmän, samt att till och med genom borgerliga bestraffningar tvinga dem att utöfva sitt embete enligt Guds heliga ord [2]).

---

[1]) Se längre ned om förhållandet mellan kyrkan och staten under konung Jacob VI:s regeringstid.

[2]) Denna uppfattning af öfverhetens rättighet och makt i kyrkan, som den skottska kyrkan synes hafva hemtat ifrån den Calvinska theorien, förekommer ännu, ehuru med något mildrade uttryck, i Westminsterconfessionen af 1647. Det heter uti det 23 capitlet af denna trosbekännelse: "Den borgerliga öfverheten må icke tillegna sig administrerandet af ordet och sacramenterna eller makten af himmelrikets nycklar; dock har hon rättighet och det är hennes skyldighet att draga försorg om (to take order), att enighet och frid bevaras i kyrkan, att Guds sanning bibehålles ren och ostympad, att alla hädelser och villfarelser undertryckas, alla förfalskningar och missbruk i gudstjenst och kyrkotukt förekommas eller reformeras, och alla gu-

Digitized by Google

Man har förnekat tillvaron i andra disciplinboken af denna åsigt om öfverhetens rättighet och makt i kyrkan. Författare, som tillhöra den skottska Frikyrkans riktning hafva till och med yrkat, att den reformerta kyrkan i Skottland *aldrig* hyst sådane åsigter om öfverheten. Vi kunne icke annat än förvåna oss öfver ett sådant yrkande. Hade de ofvan framställda åsigterna om öfverheten blifvit uttalade endast på enstaka ställen uti de gamles skrifter, så hade möjligen något sken af sanning kunnat gifvas åt nämnde yrkande. Men då de förekomma på talrika ställen och i olika modificationer, då de tillika ingå uti de antagna trosbekännelserna och hafva sin grund uti den tidens åskådningssätt i allmänhet, så synes oss nämnde påstående bevisa, att man antingen icke läsit de gamles skrifter eller också låtit sig i hög grad missledas af kyrkliga partiintressen. Ett eget förhållande är det emellertid, att, under det Frikyrkan *förnekar* tillvaron uti den äldre reformerta skottska kyrkan af de här ofvan framställda åsigterna om öfverheten, så *medgifves* densamma, för så vidt vår erfarenhet sträcker sig, af författare, som tillhöra andra kyrkosamfund i Skottland [1]).

Det är lätt att inse, hvilka omständigheter förmådde de första reformatorerna att omfatta den här nyss ofvan framställda åsigten om öfverhetens befogenhet och rättighet i kyrkan. De hade uti den katholska kyrkan ett varnande exempel på huru en kyrka, som icke står under någon controll och uppsigt af öfverheten, kan urarta både uti sin lära och sina institutioner. De trodde sig vinna en större trygghet för bibehållandet af renheten och sanningen uti den reformerta kyrkan, om hon, som visserligen hade skyldighet att sjelf vaka öfver dessa stycken, tillika stode under uppsigt och vård af öfverheten. De trodde sig ock finna stöd för denna åsigt uti det Gamla Testamentet, och någon olägenhet af statens rättighet och makt i kyrkan kunde de icke vänta sig, enär öfverheten skulle utöfva sin makt endast i öfverensstämmelse med Guds heliga ord [2]). — Det är dock klart, att denna uppfattning icke

domliga instiftelser tillbörligen fastställas, förvaltas och iakttagas. För att bättre kunna åstadkomma detta, har hon makt att sammankalla synoder, att sjelf vara närvarande vid desamme, och att tillse, att hvad helst företages vid desamme är i öfverensstämmelse med Guds mening". — Jfr äfven 20 capitlet 4 §.

[1]) Jfr Hetherington, History of the Church of Scotland; Buchanan, Ten Years Conflict; Catechism of the Principles and Constitution of the Free Church of Scotland, issued by authority of the General Assembly; Bryce, Ten Years of the Church of Scotland; Turner, The Scottish Secession of 1843; Articles forming the Basis of Union of the United Presbyterian Church.

[2]) I sin innerliga öfvertygelse om skriftens tillräcklighet och tydlighet i alla stycken synas de första reformatorerna föga hafva tänkt sig den möj-

Digitized by Google

kan i längden vara tillfredsställande för den presbyterianska kyrkan. Ty först och främst kan det sättas i fråga, om icke en sådan öfverhetens makt i kyrkan är stridande mot den grundsatsen, att Christus regerar sin kyrka uteslutande genom dess embetsmän. Men äfven om man öfverser med eller bortförklarar denna omständighet (t. ex. genom att anse öfverheten hafva ett *embete i kyrkan*) [1]), så måste dock kyrkan, om hon äfven uti rent andliga och kyrkliga ting skall stå under statens directa och ständiga controll och uppsigt, alltid komma att känna sig uti en beroende ställning, som föga öfverensstämmer med den frihet och sjelfständighet, som plägar fordras utaf den presbyterianska kyrkan. Dessutom måste enligt detta system, när helst någon meningsskiljaktighet uppstår emellan kyrkan och staten, i fråga om hvad kyrkan och dess tjenare enligt Guds ord böra göra och låta, collision alltid uppkomma, i det att staten med sina verldsliga bestraffningar söker göra en mening gällande, under det kyrkan med sina kyrkostraff vill tvinga till åtlydnad för en annan.

Vid tiden för sammanskrifvandet af den andra disciplinboken hade kyrkan redan kommit i erfarenhet af de olägenheter och faror, som kunde blifva följder utaf den vidsträckta myndighet i kyrkliga angelägenheter, som hon tillerkänt den verldsliga öfverheten, och började blifva angelägen att för framtiden söka att begränsa bruket af densamma. Såsom ett sådant försök uppfatte vi den bestämmelsen i den andra disciplinboken, att, ehuru gudfruktiga konungar och furstar i gamla och nya testamentet stundom tillåtit sig mycket större friheter i kyrkan, "likväl, der predikoembetet i kyrkan är en gång lagligen inrättadt och de, som blifvit insatte i detsamma, troget göra sin skyldighet, alla gudfruktiga furstar och öfverhetspersoner böra höra och lyda deras röst och vörda Guds Sons majestät, som talar genom dem". Denna bestämmelse innebär ett tydligt bemödande att förmå den verldsliga öfverheten att icke med hänseende till den *presbyterianska* kyrkan, som supponeras hafva blifvit bragt i öfverensstämmelse med Guds ord, begagna sig af den reformationsrätt i kyrkligt hänseende och det vidsträckta ingripande i kyrkans angelägenheter, som man eljest, och isynnerhet med hänseende till den katholska kyrkan, så frikostigt tillerkänt den verldsliga öfverheten. Men uti denna bestämmelse torde äfven innefattas en *tendens* till den åsigten, att öfverheten, för att så mycket mindre kunna komma på den tanken, att hon på grund af Guds ord

---

ligheten, att en protestantisk öfverhet kunde stanna vid en annan uppfattning af skriften, än den de ansågo vara den riktiga och som gällde i kyrkan.

[1]) I andra disciplinboken talas verkligen om den christna öfverhetens "office in the kirk". Se öfverskriften till capitlet X.

Digitized by Google

borde vidtaga någon åtgärd i kyrkan, som icke gillades af predikanterna, borde subordinera sig under deras uppfattning och tillämpning af skriften. Öfverheten skulle, heter det, höra och lyda *deras* röst och vörda Guds Sons majestät, som talar genom *dem*. Det vinner någon sannolikhet, att man med dessa uttryck velat antyda öfverheten, att hon borde stanna vid predikanternas utläggning af skriften och icke tyda och tillämpa densamma efter sitt eget tycke, då man besinnar, att anspråk på att åtminstone i vissa fall *rättsgiltigt* få tyda skriftens mening för öfverheten under den tid, som följde efter utgifvandet af den andra disciplinboken, bestämdt och tydligt uttalades ej blott af många enskilda medlemmar af kyrkan utan till och med af kyrkliga myndigheter. Vi hafve flera exempel på uttalandet af dessa anspråk. Uti ett samtal med konungen 1591 yttrade Robert Pont: "Det finnes en dom öfver eder, och det är Guds, *som han lemnat i predikanternas händer*" (put in the hands of the ministrie). Och synoden af Fife yttrade 1597: "Konungen skulle samtycka till och genom sina lagar godkänna *allt hvad genom Guds majestäts ord beslutas i hans församlingar*". Och vid ett annat tillfälle yttrades i en offentlig förklaring rörande rättigheten att döma i frågor om villfarelser, afguderi, trolldom och dylika ting: "Kyrkan måste döma . . . . genom Guds ord *och icke konungen, hvilken det tillhör att verkställa*". Genom att på detta sätt tillerkänna sig rättigheten att bestämma och afgöra, hvad konungen enligt Guds ord borde göra, kunde man visserligen göra all hans makt och rättighet i kyrkan oskadlig. Men man fordrade derigenom för sig sjelf en rättighet, hvilken, om den fortfarande blifvit tillerkänd den katholska kyrkan, skulle gjort all reformation af denna kyrka omöjlig [1]).

Den presbyterianska kyrkan i Skottland stannade icke vid att låta sammanskrifva och godkänna den kyrkoordning, som innefattas i den andra disciplinboken. Hon sökte äfven att bringa dess bestämmelser i verkställighet.

Till en början sökte hon att frigöra sig från det henne påtrugade biskopsembetet, hvars skriftenlighet och tillåtlighet, såsom vi sett, straxt

[1]) Jfr Turner, l. c. sidd. 116—130, der man finner ofvanstående och många andra märkvärdiga citater ur källor, som icke varit oss tillgängliga vid utarbetandet af denna afhandling. — — Den skottska Frikyrkan hyllar visserligen ännu i dag den åsigten, att kyrkans embetsmän hafva af Gud fått *uteslutande* rättighet att *rättsgiltigt* (authoritatively) förklara skriften i fråga om kyrkliga affärer. Men när denna kyrka icke eger någon verldslig exsecutiv makt och icke ens fordrar, att staten skall verkställa hennes beslut, så äro naturligtvis hennes anspråk vida oskyldigare än de här ofvan framställda. Jfr den redan förut nämnda "Catechism of the principles &c.", frågan 70.

Digitized by Google

efter Melvilles återkomst till Skottland började att dragas i tvifvelsmål. De första stegen för afskaffandet af biskopsembetet skedde redan 1578. Den i April detta år sammanträdande generalförsamlingen beslöt, att biskoparne skulle tilltalas och tituleras på samma sätt som andra pastorer, samt att inga nya biskopar skulle få väljas före näst sammanträdande generalförsamling. Den följande generalförsamlingen, som sammanträdde i Juni samma år, utsträckte förbudet mot val af biskopar till evärdeliga tider samt beslöt, att de redan varande biskoparne skulle underkastas en reformation af deras ställning, makt och embetsverksamhet. Och i Juli 1580 förklarade den då sammanträdande generalförsamlingen i Dundee, att biskopsembetet, såsom det då brukades och uppfattades i Skottland, icke hade någon grund eller sanction uti Guds heliga ord, samt beslöt, att de personer, som voro kallade eller kunde komma att kallas till detta embete, skulle åläggas att afsäga sig detsamma samt att, vid äfventyr af excommunication, afstå från all utöfning af de åligganden, som tillhöra en pastor, tills de ånyo kunde blifva insatte i det heliga predikoembetet — en befallning, som genast åtlyddes af flere biskopar i Skottland. — Kyrkans myndigheter tillintetgjorde ock med kraft och eftertryck de försök, som gjordes af den verldsliga makten, att upprätthålla och fortplanta biskopsembetet i kyrkan. När Robert Montgomery 1581 af hertigen af Lennox utnämndes till erkebiskop i Glasgow, så förbjöds han af sitt presbyterium att mottaga detta embete och att lemna sin befattning såsom pastor i Stirling. Och den generalförsamling, som sammanträdde i April 1582, beslöt derefter, i trots af konungens directa och uttryckliga förbud, att Montgomery på grund af vissa mot honom gjorda anklagelser skulle afsättas och excommuniceras [1]).

Samtidigt med dessa kraftiga åtgärder mot det biskopliga embetet företog den skottska kyrkan äfven upprättandet af de uti den andra disciplinboken föreskrifna presbyterierna. Det första beslutet i denna fråga är af år 1579. Då beslöt generalförsamlingen, att de sammankomster, som enligt den första disciplinboken hvarje vecka borde hållas i städerna för det s. k. profeterandet, skulle blifva betraktade såsom presbyterier. Och med anledning af konung Jacob VI:s förslag inrättade sedermera generalförsamlingen i Glasgow 1581 tretton nya presbyterier, och beslöt att med det snaraste införa denna institution uti hela den skottska kyrkan [2]).

---

[1]) Hetherington, History, Tom. I, sidd. 149—163. Spotswood, History, sidd. 302—17.

[2]) Booke of the Universal Kirk, enligt Hetherington, History, Tom. I, sid. 153.

Digitized by Google

Men kyrkan stannade icke vid det partiella tillämpandet af vissa delar utaf den andra disciplinboken. Hon hade redan genom generalförsamlingen 1578 uttalat sitt godkännande af den kyrkoordning, som innefattas i nämnde bok uti dess helhet. Och hon förklarade 1581 denna kyrkoordning ega kraft och giltighet af lag för kyrkan, oaktadt staten ännu icke godkänt densamma. Generalförsamlingen befallde äfven alla presbyterier i kyrkan att taga afskrifter af den andra disciplinboken samt ställa sig dess bestämmelser till efterrättelse. Genom dessa beslut kommo, för så vidt på kyrkan berodde, alla de anordningar, bestämmelser och lagar, som innefattas uti den andra disciplinboken, till full verkställighet i Skottland [1]).

Genom dessa åtgärder uppstod nu åter på spillrorna af den biskopliga författningen, som blifvit införd af församlingen i Leith, en presbyteriansk kyrka i Skottland, mera bestämd och klar uti vidhållandet af det presbyterianska systemet och mera beslutsam och redobogen att kämpa för sina presbyterianska åsigter, än hon någonsin förut varit.

Spotswood yttrar sig uti sin kyrkohistoria om denna förändring på följande sätt: "Det året (1575) började de innovationer att bryta ut i kyrkan, som intill denna dag [2]) hafva hållit henne uti en ständig oro. M:r A. Melville, som nyligen kommit ifrån Genève, en man, lärd (synnerligen i språken) men het och ifrig uti allt hvad han företog sig, arbetade med brinnande lust på att i denna kyrka införa den presbyterianska kyrkoordningen från Genève" [3]). Spotswood är ensidig uti sin framställning af saken. Han låter påskina, att den presbyterianska kyrkoordningen förut skulle hafva nästan helt och hållet varit främmande i Skottland och nu först blifvit af Melville införd i detta land. Det sanna förhållandet är, såsom vi sett uti det föregående, att den reformerta kyrkan i Skottland i början hade en kyrkoförfattning, som var sammansatt af presbyterianska, episkopala och andra för båda dessa systemer främmande elementer, men att hon genom fördraget i Leith 1572 erhöll en mera öfvervägande episkopal charakter, och ändtligen, till största delen genom Melvilles bemödanden och ansträngningar, genom här nu sednast beskrifna åtgärder bortröjde alla för det presbyterianska systemet främmande elementer, och framstod såsom en conseqvent, fullt utbildad och strängt presbyteriansk kyrka.

---

[1]) Hetherington l. c. sidd. 149, 154.

[2]) Spotswood lefde och skref sin historia i förra hälften af det 17 århundradet. Han dog såsom erkebiskop af St. Andrews under sin landsflykt i London 1639.

[3]) Spotswood, History, sid. 275.

Digitized by Google

V. *Förhållandet emellan kyrkan och staten samt den presbyterianska kyrkoförfattningens politiska erkännande i Skottland.*

Vi hafve redan uti det föregående yttrat åtskilligt om förhållandet emellan kyrkan och staten. Vi hafve talat om den theori och de åsigter om detta förhållande, som hyllades af kyrkan och ingingo uti de af henne föreslagna kyrkoordningarne. Men här hafve vi nu icke att göra med theorier och åsigter utan med det *verkliga* förhållandet, sådant det factiskt utbildade sig i Skottland och slutligen genom lag bestämdes och ordnades för framtiden.

Innan någon laglig reglering af förhållandet emellan den protestantiska kyrkan och staten kunde åstadkommas i Skottland, utvecklade sig detta förhållande i verkligheten och gestaltade sig dervid på flera olika sätt.

Vi behöfve här icke mycket orda om det förhållande, som före 1560 egde rum emellan staten och den *begynnelse* till en protestantisk kyrka, som under den tiden förekom i Skottland. Detta förhållande kan i få ord bestämmas och uttalas. Både parlamentet och regeringen visade sig redan under denna tid vid flere tillfällen hysa ganska starka sympathier för en reformation i kyrkan. Staten gynnade ock en sådan reformation ej mindre genom det redan förut omtalade parlamentsbeslutet af 1543 [1]), än genom de hinder, som stundom lades i vägen för de katholska biskoparnes förföljelser mot de protestantiska predikanterna. I det hela taget befann sig dock staten ända till 1560 på den katholska ståndpunkten och höll sig mer eller mindre främmande för och fiendtlig emot den sig i landet utbredande reformerta religionen.

Under den interimsregering, som öfvertog styrelsen i Skottland, då drottning Maria af Guise afled i Juni 1560, inträdde en fullständig förändring i statens förhållande till den reformerta religionen. Interimsregeringen ställde sig afgjordt på den protestantiska ståndpunkten, och det under denna regering sammankallade redan ofvan [2]) omtalade parlamentet af 1560 erkände protestantismen såsom den för landet gällande religionen, derigenom att det antog och stadfästade den reformerta trosbekännelsen. Någon ny kyrkoordning kunde man dock icke under denna regering erhålla. Parlamentet skiljdes åt utan att hafva öfverenskommit om antagandet af någon ny kyrkoförfattning i stället för den af-

[1]) Se ofvan sid. 28. [2]) Sidan 32.

Digitized by Google

skaffade katholska. Och det försök, som kort derefter gjordes, att erhålla det hemliga rådets godkännande af den första disciplinboken hade intet annat resultat, än att många ledamöter af rådet underskrefvo en förklaring, hvari de försäkrade sig anse denna kyrkoordning öfverensstämmande med Guds heliga ord och lofvade att efter förmåga sätta den i verkställighet. Dock erhöll en ny ordning för kyrkan i vissa stycken ett indirect erkännande af staten, derigenom att det hemliga rådet 1560 medverkade till utnämnandet af superintendenter och pastorer för vissa städer och orter i Skottland. Rådet uttalade derigenom ett tydligt erkännande så väl af det evangeliska predikoembetet i allmänhet, som af den särskilda embetsgrad, som innehades af superintendenterna.

Under den tid drottning Maria Stuart förde styrelsen i Skottland (1561—1567), fortfor regeringen i allmänhet att i sitt förhållande till kyrkan ådagalägga mycken försigtighet och tillbakadragenhet samt i det hela taget intaga en blott afvaktande ställning. Drottningens katholska tänkesätt gjorde det nödvändigt för henne att iakttaga denna hållning till den protestantiska kyrkan. Hon kunde icke störta denna kyrka och hade tillräcklig sysselsättning med att försvara sig sjelf och mot den tidens tänkesätt tillkämpa sig religionsfrihet för sin egen person. Man hade nämligen på den tiden ännu icke lärt sig att respectera andras samvete och öfvertygelse. Religionsfrihet och fördragsamhet mot olika tänkande voro helt främmande saker. Väl yrkade protestanterna, under den tid de utgjorde minoritet i landet, vid flere tillfällen med stor ifver på toleration. Men detta deras yrkande innebar i sjelfva verket ingenting annat, än en blott anhållan om inställandet af alla åtgärder emot deras religion, till dess den religiösa tvistefrågan genom parlament, kyrkomöte eller på annat sätt erhållit en rättvis och slutlig lösning. Det var icke deras mening att begära någon toleration, annat än under förutsättning att de kunde bevisa sig hafva sanningen på sin sida. "Vi begära" — säga de — "att våra bröder icke skola dömas såsom kättare utan att genom Guds uppenbarade ord hafva blifvit öfverbevisade att hafva irrat från den tro, hvilken den helige Ande betygar vara nödvändig till saligheten. Men om de derom blifvit öfverbevisade, så vägra vi icke, att de blifva straffade efter rättvisa, såframt de icke genom helsosam undervisning kunna bringas till en bättre mening" [1]). En så beskaffad toleration, som ej blott fördrager olika tänkande, till dess deras åsigter blifvit rättvist och noggrannt pröfvade, utan äfven med-

[1]) Protestanternas petition till drottningen och parlamentet år 1558. Knox, History, sid. 132.

Digitized by Google

gifver rättighet för olika religioner att gemensamt fortplantas i landet, syntes för den tidens protestanter i allmänhet ej mindre än för den katholska kyrkan ingenting annat innebära, än en hädelse mot Gud och ett grufligt förräderi mot sanningen. Endast ibland de "verldsligt sinnade" adelsmännen och uti de kretsar, som omgåfvo drottningen på hofvet, bildade sig en annan åsigt om saken, som mera öfverensstämmer med vår tids uppfattning af religionsfriheten. "Nu för tiden" — skrifver Knox om denna åsigt 1561 — "finnes det protestanter, som icke blygas, att vid borden och på andra offentliga platser fråga: Hvarföre må icke dessa menniskor hafva sin messa och sitt sätt att dyrka Gud? Hvad kan det skada oss och vår religion?" [1]) Och så mycket förmådde drottningen uti de politiska kretsarne, att man, till dess man skulle lyckas att omvända henne till den protestantiska läran, beviljade henne fri utöfning af sin religion [2]). De stränga protestanterna och i spetsen för dem de förnämsta protestantiska predikanterna ansågo dock denna eftergifvenhet för syndig och oriktig. Ja så långt gick man uti sin förskräckelse för den religiösa fördragsamheten, att, när drottningen för första gången firat den katholska messan i Skottland, "de gudligt sinnade grämdes i hjertat" och förklarade, "att de icke kunde tåla, att det land, som Gud genom sin makt renat från afguderiet, skulle åter i deras åsyn befläckas med detsamma" [3]). Och de protestantiske predikanterna förklarade det elände och de olyckor, som förekommo i landet, hafva sin anledning deri, att "största delen af protestanterna helt hastigt afvikit från renheten af Guds ord och börjat följa verlden och så återigen *skaka hand med djefvulen och afguderiet*" [4]). De spådde också af de toleranta åsigter, som i vissa kretsar börjat gifva sig tillkänna, ingenting godt för framtiden.

Jemte det drottningen i trots af dessa tänkesätt tillkämpade sig religionsfrihet i Skottland, bemödade hon sig äfven att använda sitt inflytande till skydd för sina trosbröder, katholikerna. Det lyckades ock att, sedan de förlorat herraväldet i landet, bereda dem en för den tiden ganska fördelaktig belägenhet. De hårda straff af död och landsförvisning, hvarmed de hotades, kommo icke till verkställighet. Man känner icke ett enda exempel på att en katholik för sin tros skull måste lida döden. Och de få förföljelser och lidanden, som verkligen öfvergingo den katholska kyrkans medlemmar, synas, helst om man tager den tidens seder och tänkesätt i betraktande, endast hafva varit obetydliga [5]).

[1]) Knox, l. c. sid. 304. [2]) Ibid. 319.
[3]) Ibid. sidd. 306—307. [4]) Ibid. sid. 304.
[5]) Fyra prester dömdes till döden för det de läst messan i Dunblane, men denna dom gick icke i verkställighet, utan de fingo i stället stå vid

Deremot fingo de fortfarande vara i åtnjutande af icke obetydliga förmåner. Man tillät till och med de katholska presterna och biskoparne att för sin lifstid innehafva två tredjedelar af sina löner [1]).

Utom det att drottningen, såsom vi nu sett, bekände sig till den katholska religionen och sökte att skydda och understödja dess anhängare, befattade hon sig icke mycket med religionens och kyrkans angelägenheter. Hon tillslöt enträget sina öron för alla de petitioner om straff för katholikerna, om hennes egen öfvergång till den protestantiska kyrkan, om stadfästandet af den första disciplinboken o. s. v., hvilka den reformerta kyrkan tid efter annan till henne framställde, och hon lemnade denna kyrka att af egna krafter utveckla sig så godt hon förmådde på egen hand. Dock kunde icke drottningen helt och hållet undgå att lemna understöd till aflöning åt de protestantiska predikanterna. I slutet af år 1561, då det beslöts, att de katholska presterna skulle afstå en tredjedel af sina löner, stadgades äfven, att den indragna

skampålen. — Den 2 Oct. 1561 utfärdade Archibald Dowglas såsom provost i Edinburg en proclamation, att alla munkar och prester samt alla andra katholiker och oheliga (profane) personer skulle inom 24 timmar lemna Edinburg, vid äfventyr att eljest brännmärkas på kindbenet och på ett skymfligt sätt föras omkring i staden på en kärra, Men Dowglas blef samma dag afsatt från provost-embetet, för det han utfärdat en sådan proclamation utan drottningens vetskap och samtycke. Th. M'Crie, junior, Sketches of Scottish Church History, Vol. I, sid. 68. — Samma år blef en lärd katholsk skolmästare i Linlithgow, som utgifvit en af hans trosförvandter högt aktad vederläggning af den reformerta trosbekännelsen och icke ville återkalla sina meningar, belagd med kyrkostraff, men öfvergaf fäderneslandet och flydde till Tyskland, der han utnämndes till abbot i ett skottskt kloster. Spotswood, History, sid. 183. — 1565 vid påsktiden blef en katholsk prest i Edinburg, "som af några bröder, som voro flitige att söka efter sådant", ertappades, då han i enskildt hus läste messan, genast gripen och uppförd på torget, der han, iklädd sin presterliga skrud och med kalken i hand, fastbands och hånades, samt af pojkar trakterades med påskägg. Dagen derpå blef han formligen anklagad och dömd att tre eller fyra timmar stå på torget med bödeln vid sin sida, hvarunder åter pojkar och andra voro sysselsatte med äggkastning. Knox, History, sid. 404. — Att den katholska kyrkan vid reformationens införande i Skottland icke erhöll något större antal confessorer eller martyrer, hade utan tvifvel till en stor del sin grund uti den omständigheten, att hon icke hade många medlemmar, som ville våga något för sin tro. — Presbyterianska skriftställare i våra dagar skryta icke sällan öfver den mildhet och skonsamhet, som vid reformationens införande utöfvades i Skottland, då inga katholiker blefvo straffade till lifvet. För denna ära hafva de näst den nyss anmärkta omständigheten hufvudsakligen att tacka den katholska drottningen och den "verldsligt sinnade" skottska adeln.

[1]) Knox, History, sidd. 119 ff. Tytler, History, Tom. VI, sidd. 250—51.

Digitized by Google

tredjedelen skulle användas dels till drottningens underhåll och dels till aflöning för de protestantiska predikanterna. Ett nytt anslag till deras aflöning beviljades äfven af drottningen 1566. Kunde kyrkan beklaga sig deröfver, att drottningen, såsom tillhörande en annan religion, allt för litet vårdade sig om hennes angelägenheter, så hade man deremot under denna tid ingen anledning till klagan öfver några egenmäktiga ingrepp af regeringen i kyrkans egna inre angelägenheter — en klagan, som icke sällan hördes, sedan landets styrelse kommit i händerna på kyrkans egne medlemmar [1]).

Under det att regeringen, såsom vi nu sett, iakttog ett temligen passivt och overksamt förhållande till den protestantiska kyrkan, så iakttog icke denna kyrka samma anspråkslöshet och tillbakadragenhet i sitt förhållande till regeringen. Till och med uti de offentliga böner, som höllos i de protestantiska kyrkorna i Skottland, förekomma icke sällan sådane saker, som voro i hög grad förnärmande och kränkande för landets regering. När t. ex. efter drottningens giftermål 1565 med Lord Darnley en del af den protestantiska adeln hade rest sig mot drottningen, men blifvit förföljd och måst fly till England, så plägade man öfver allt uti de protestantiska församlingarne hålla förböner för de landsförvisade, "och detta skedde isynnerhet i Edinburg, der John Knox plägade kalla dem, som voro landsförvisade, den bästa delen af adeln och de förnämsta medlemmarne af församlingen". Hvilket förfärligt angrepp mot regeringen innefattas icke uti sådane böner? — Men föga mera hade drottningen anledning att vara belåten med de förböner, som höllos för hennes egen person. Man tillät sig nämligen uti desamma att utpeka hennes "afguderi" och syndatjenst på ett sätt, som icke kunde annat än i hög grad nedsätta hennes anseende och göra henne föraktad och afskydd af folket. Knox omtalar sjelf, huru han stundom plägade bedja för drottningen. Vi meddele här, såsom ett exempel på den tidens sätt att gå till väga uti de offentliga förbönerna, ett utdrag utaf hans bönesätt, så lydande: "O Herre, om det är din goda vilja, så rensa hennes majestät drottningens hjerta från afguderiets gift, och befria henne från satans fångensksp och slafveri, hvaruti hon blifvit uppfödd och ännu fortlefver af brist på sann kunskap . . . . på det att hon . . . . . . må undgå den eviga fördömelsen, som är bestämd för alla gensträfviga och obotfärdiga, och att detta fattiga rike likaledes må undslippa den hemsökelse och den hämnd, hvilken ovil-

---

[1]) **Knox**, **History**, sidd. 319 ff., 327 ff., 337 ff., 409 ff., 438 och på flera ställen. **Spotswood**, **History**, sidd. 190, 200 ff,

Digitized by Google

korligen åtföljer afguderi, hvilket bibehålles mot Ditt uppenbara ord och dess ljus" [1]).

Lika skarpt och oförskräckt uttalade sig de protestantiska predikanterna om regeringens politik och åtgärder uti sina offentliga predikningar. Flere exempel derpå förekomma i Knox reformationshistoria. När t. ex. drottningen för första gången firat den katholska messan i Skottland, höll Knox den derpå följande söndagen en predikan, uti hvilken han utfor mot "afguderiet", och visade, hvilka fruktansvärda hemsökelser Gud låtit öfvergå riken och nationer för detsamma, samt tillade, att han fruktade mera för en enda tillåten messa, än för tio tusen beväpnade. Och efter drottningens giftermål med Darnley höll Knox i den nye konungens närvaro en häftig predikan, uti hvilken han med mycken skärpa yttrade sig om gossar och qvinnor på thronen. Och efter vidtagandet af den nyss förut omtalade åtgärden, hvarigenom de katholska presterna fingo bibehålla två tredjedelar af sina löner, under det att den återstående tredjedelen skulle delas emellan drottningen och de protestantiska predikanterna, yttrade Knox offentligen från predikstolen i Edinburg: "Välan, om utgången af denna anordning, som föregifves hafva blifvit vidtagen för predikanternas underhåll, blir lycklig, så felar mig mitt omdöme, ty jag är förvissad, att Guds Ande icke varit upphofsmannen till densamma; ty för det första ser jag två delar fritt gifna åt djefvulen och den tredje måste delas emellan Gud och djefvulen". Denna djerfhet att yttra sig öfver och klandra regeringen i offentliga tal och föredrag från predikstolen var icke en uteslutande egendomlighet hos Knox. Den förekom äfven hos andra predikanter på den tiden [2]).

Dessa här anförda och andra dylika för landets styrelse i hög grad kränkande yttranden från predikstolen voro icke tillfälliga utlåtelser, som någon kunnat låta undfalla sig af obetänksamhet eller af oförstånd. Det var af princip, som predikanterna förde sådant språk från predikstolen. Och när någon gjorde dem uppmärksamma på det otillbörliga i deras förhållande, så försvarade de med ifver sitt förfaringssätt. Såsom gamla testamentets inspirerade profeter ej blott predikade bättring för folket, utan äfven yttrade sig om landets regering och i Herran Zebaoths namn bestraffade politiska förseelser, såsom förbund med främmande hedniska nationer och mera dylikt, så trodde sig äfven denna tids predikanter i Skottland berättigade och kallade att i Herrans namn offentligen uttala

---

1) Knox, History, sidd. 380, 425.

2) Knox, History, sidd. 310, 325, 416, 443—44. Jfr äfven det citat, som innehålles i nästföljande stycke samt ofvan, sidd. 27, 28.

Digitized by Google

sina domar, sitt klander, sina bestraffningar och hotelser mot den verldsliga regeringen samt dess handlingar och åtgärder. Vi hafve af år 1559 ett försvar för denna deras fordrade rättighet till offentligt klander mot öfverheten, hvilket tydligen visar oss deras uppfattning af saken. Detta försvar lyder sålunda: "Då hennes majestät förklarar, att det icke kan tålas, att våra predikanter blanda sig i politiken och tala om henne eller om andra furstar annat än med vördnad, så svare vi, att såsom vi icke vilja försvara eller rättfärdiga något hos våra predikanter, hvilket vi icke finna, att Gud har tillåtit och godkänt hos sina sändebud före dem, så våge vi icke förbjuda dem att offentligen bestraffa och klandra det, som Guds Ande, talande genom profeterna och apostlarne, har klandrat före dem. Elias förebrådde personligen Achab och Isebel deras afguderi, girighet, mord o. s. v. Profeten Esaias kallade öfverheten i Jerusalem på sin tid för tjufvars stallbröder, Sodoms furstar, tagare af mutor och mördare, han beklagar, att deras silfver är vordet slagg och deras vin förmängdt med vatten, och att rättvisan köptes och såldes. Jeremias säger, att konung Jojakims ben skulle förvittra för solen. Jesus Christus kallade Herodes en räf, och Paulus kallar öfverstepresten en hvitmenad vägg, och beder Gud, att han måtte slå honom, emedan han emot rättvisa hade befallt, att Paulus skulle blifva slagen. Om nu lika stort eller ännu större förderf förekommer i verlden i våra dagar, hvem vågar företaga sig att nedtysta Guds Ande, som icke rättar sig efter missledda furstars tycke" [1]).

Redan det här framställda missbruket att offentligen i predikningar och böner utpeka, gissla och klandra den verldsliga öfverheten och dess misstag och felsteg är ett förfarande, som svårligen låter sig rättfärdigas [2]). Kyrkan stannade dock på denna tid icke vid detta missbruk. Hon tillät sig äfven att hota med vädjande till den fysiska styrkan, och lät sig göras till verktyg för sådana politiska combinationer och

---

1) Knox, History, sid. 180.

2) Man har anmärkt, att predikstolen på den tiden utgjorde en ersättning för den fria tidningspressen i våra dagar, samt att de häftiga politiska utgjutelser, som den tiden ljungade från de skottska predikstolarne, hade samma betydelse, samma berättigande och samma ändamål, som tryckfriheten i våra dagar. — Den jemförelse, som innefattas i denna anmärkning, är utan tvifvel ganska träffande. Dervid kan dock erinras, att det icke tillhör det christna predikoembetet att åtaga sig den function, som man på det sättet vill tillerkänna detsamma, samt att de angrepp, som den tiden gjordes från predikstolarne, voro vida farligare och vida kraftigare, än tidningspressens anfall i vår tid, enär de förra framställdes och af folket uppfattades såsom Guds, den allsmäktiges, domar från himmelen, och ingen möjlighet förefanns att på den plats, der de blifvit framställda, bemöta och vederlägga dessamma.

Digitized by Google

stämplingar, med hvilka hon aldrig hade bort befatta sig. Bevis och exempel härpå äro lätta att anföra. Vi hafve redan förut [1]) sett, att den tredje i ordningen af de s. k. generalförsamlingarne tillät sig ett lindrigt hotande med "det rättvisa sjelfförsvaret". En annan åtgärd, som svårligen kan uppfattas annat än såsom ett sådant hotande, inträffade 1563. Då uppstod i Edinburg med anledning af en katholsk gudstjenst ett tumult. Drottningen lät instämma tvänne de förnämste deltagarne i detta tumult för att stå till rätta. Då skref Knox ett circulärbref till "bröderna" i alla delar af landet, uti hvilket han uppmanade alla, som bekände sanningen, af hvad stånd de måtte vara, att på rättegångsdagen inställa sig i Edinburg för att med sin närvaro trösta bistå och skydda de anklagade bröderna i deras rättvisa sak. Han uttryckte ock dervid den förhoppning, att de hvarken af smicker eller af fruktan för öfverheten skulle låta förmå sig att uteblifva och lemna de anklagade åt sitt öde. Detta sammankallande af "bröderna", som hade för afsigt att genom en hotfull demonstration hindra rättegången mot de anklagade, skedde på uppdrag af kyrkan eller generalförsamlingen. Ännu en annan händelse må här äfven korteligen omtalas. År 1567 hade en confederation af den skottska adeln bemäktigat sig drottningen och höll henne i fångenskap. Då de confedererade sågo sig hotade af en annan del af adeln, som leddes af det mäktiga Hamiltonska partiet, så började de för att stärka sina krafter att underhandla med kyrkan. En öfverenskommelse blef ock uppgjord emellan dem och den generalförsamling, som sammanträdde i Juni 1567. Generalförsamlingen åtog sig att till sådane ädlingar och mäktiga män i landet, som antingen anslutit sig till det Hamiltonska partiet eller ännu voro neutrala, utsända skrifvelser och ombud för att, om möjligt, förmå dem att öfvergifva nämnde parti och ansluta sig till de confedererade [2]). Desse lofvade deremot å sin sida att anse de parlamentsbeslut, som till förmån för den protestantiska kyrkan blifvit fattade 1560, såsom lagligen bindande i landet, samt att ytterligare låta dem stadfästas af näst sammanträdande parlament. De lofvade ytterligare, att, om så fordrades, med vapenmakt störta papismen, afguderiet och vidskepelsen, att införa en rätt gudsdyrkan och kyrkostyrelse i landet, att vidtaga vissa kraftiga åtgärder för den protestantiska kyrkans underhåll, att låta det offentliga skolväsendet och den enskilda undervisningen controlleras och ordnas af kyrkan, att skydda

---

[1]) Sid. 60.

[2]) Generalförsamlingens ombud uti denna affär voro dess mest framstående predikanter: John Knox, John Douglas, John Row och John Craig.

Digitized by Google

och christligen låta uppfostra den unga prinsen, samt att icke låta någon furste eller konung tillträda styrelsen i landet utan att hafva besvurit den rena läran och förbundit sig att undertrycka allt, som strider emot densamma o. s. v. Man finner häraf, att kyrkan genom sin högsta myndighet, generalförsamlingen, för vinnandet af vissa fördelar lät göra sig till ett verktyg för befordrandet af den politiska omstörtning i Skottland, hvarigenom drottningen nödgades att afsäga sig thronen, och en ny regering tillsattes att föra styrelsen i drottningens föga mer än ettårige sons, Jacob VI:s namn [1]).

Tage vi nu i betraktande det förhållande emellan kyrkan och staten, som factiskt förefanns under den här tecknade perioden af drottning Maria Stuarts regering i Skottland, så finne vi att kyrkan, ehuru i hög grad hatad och afskydd af drottningen, dock i sjelfva verket hade en viss öfvervigt öfver staten, enär regeringen, långt ifrån att kunna vinna något verksamt inflytande på kyrkans angelägenheter, icke ens var i stånd att hindra de friheter, kyrkan tog sig, att på ett för regeringen förolämpande sätt både med ord och handling ingripa i statens angelägenheter. Kyrkan, som vid denna tidpunkt icke inskränkte sin verksamhet till det uppdrag, hon erhållit af sin himmelske konung, att såsom en andlig herdinna föda och vårda Christi får och lamm, bibehöll ännu i många stycken den af congregationen ärfda egenskapen af en politisk förening, som hade till ändamål att så mycket som möjligt direct inverka på styrelsen i landet och i nödfall uppmuntra, godkänna och understödja politiska revolutioner och uppror emot den lagliga öfverheten. Detta kyrkans öfvergrepp utöfver sitt eget område och det förhållande, som i följd deraf uppkom emellan kyrkan och staten, kunde icke godkännas och stadfästas för framtiden, så framt icke staten skulle råka uti ett ömkeligt och vanärande förmynderskap under kyrkan. Också inträffade under drottningens regering intet fullständigt erkännande af den protestantiska kyrkan [2]) ej heller något reglerande och ordnande af det inbördes förhållandet emellan kyrkan och staten.

---

[1]) Knox, History, sidd. 363—65, 373, 448—49. Spotswood, History, sidd. 188, 208—10.

[2]) Ett indirect erkännande af den protestantiska kyrkan innefattas deri, att drottningen beviljade anslag till underhåll åt de protestantiska predikanterna. Ett slags vilkorligt erkännande af nämnde kyrka innehålles äfven i den proclamation, som drottningen utfärdade straxt efter sin ankomst till Skottland, samt i det af henne 1567 gifna löftet, att hon ville uppfylla hvad hon lofvat vid sin ankomst till landet. Jfr Knox History, sidd. 307—308, samt 444.

Digitized by Google

Med drottningens abdication 1567 inträdde ett nytt förhållande emellan kyrkan och staten. Den då tillträdande förmyndareregenten, earlen af Murray, var ej blott protestant till sin bekännelse utan äfven af öfvertygelse tillgifven de grundsatser, som hyllades af den presbyterianska kyrkan. Under hans regering rådde derföre öfverensstämmelse emellan kyrkan och staten. Han genomdref flere för kyrkan vigtiga beslut och sökte att befordra hennes bästa. Kyrkan åter å sin sida visade honom en artighet och uppmärksamhet, som stundom nästan öfvergick till undergifvenhet. När hertigen af Chattellerault vände sig till kyrkan med anhållan om hennes bemedling uti en politisk angelägenhet, så förfrågade sig kyrkan hos regenten, innan hon trädde i någon underhandling med nämnde hertig. Och när earlen af Huntley hade förgripit sig på vissa kyrkans rättigheter, så anhöll generalförsamlingen att utan regeringens förolämpning få mot honom utöfva kyrkotukt. Sådan aktning, säger Spotswood, hyste man den tiden för den verldsliga öfverheten, att kyrkan icke utan dess medgifvande tilltrodde sig att utöfva kyrkotukt emot män af högsta rang i samhället [1]).

Jemte det att under Murrays regering ett godt förhållande ständigt egde rum emellan kyrkan och staten i allmänhet, togs ock under samma tid ett betydande steg till den presbyterianska kyrkoförfattningens politiska erkännande i Skottland samt till ordnandet och reglerandet af förhållandet emellan kyrkan och staten. År 1567 erhöll nämligen nämnde författning, för så vidt hon då var utbildad i Skottland, ett temligen vidsträckt godkännande af staten. På det af Murray i Dec. nämnde år sammankallade parlamentet beslöts ej blott förnyandet af de mot påfvens jurisdiction och den katholska religionen rigtade besluten af 1560, utan äfven meddelandet af vissa rättigheter och förmåner åt den presbyterianska kyrkan. Det stadgades af detta parlament, att den reformerta kyrkan i öfverensstämmelse med den antagna trosbekännelsen skulle anses såsom den enda sanna och erkända kyrkan i landet, samt att denna kyrka ensam skulle hafva rättighet att pröfva och tillsätta pastorer öfver hela riket, dock med förbehåll af presentationsrätten för de gamle och laglige patronerna. Det stadgades vidare, att vederbörande patron skulle vara skyldig att inom sex månader efter erhållen kännedom om den inträffade ledigheten hos superintendenten i orten, eller den hans göromål bestridde, presentera en skicklig och antaglig person, vid äfventyr att eljest för den gången förlora sin kallelserätt, samt att patronen, i händelse af missnöje med superintendentens utslag, skulle ega rättighet att vädja från honom till synoden och derifrån till

[1]) Spotswood, History, sid. 228. Hetheringthon, History, sidd. 125 ff.

Digitized by Google

generalförsamlingen, hvars utslag icke skulle kunna öfverklagas. Samma parlament beslöt äfven att tillerkänna kyrkan en jurisdiction, bestående "i predikandet af Jesu Christi rena ord, corrigerandet af sederna (correction of maneris) samt administrerandet af de heliga sacramenterna", äfvensom det beslöt att tillsätta en committé att mera speciellt undersöka och eftersinna, hvilka särskilda punkter borde tillhöra kyrkans jurisdiction, previlegier och rättigheter [1]. — Genom dessa parlamentsbeslut, som sedermera vid flere tillfällen förnyades, erhöll kyrkan fullt erkännande af staten ej blott för det protestantiska läroembetet, utan äfven för de högre presbyterianska myndigheterna i kyrkan och deras befogenhet i vissa hänseenden. En vigtig omständighet, som härvid icke bör förbises, är att i fråga om tvister rörande utöfvandet af patronrättigheten intet vädjande skulle få ske från generalförsamlingen, hvilken alltså äfven af staten uppfattades såsom den högsta myndigheten i landet för dylika frågor.

När earlen af Murray blifvit mördad 1570, inträdde ännu ett annat förhållande emellan kyrkan och staten. Earlerna af Lennox, Marn och Morton, som efter hvarandra öfvertogo regeringen i Skottland, bekände sig visserligen till den reformerta läran. De hade dock icke i fråga om kyrkans författning och ordning de grundsatser, som hyllades af predikanterna. De sökte derföre att göra sitt inflytande gällande och begagna den makt och myndighet i kyrkliga frågor, som tillerkändes regeringen, för att leda kyrkan i en riktning och gifva henne en form och ordning, som närmare öfverensstämde med deras meningar. Vi hafve redan sett, huru de begagnade sitt inflytande för att påtruga kyrkan det biskopliga embetet. Ett annat intrång gjordes äfven vid denna tid uti de rättigheter, som redan blifvit tillerkända kyrkan. Regenten, earlen af Morton, som redan 1572 hade efterträdt earlen af Marn, erbjöd sig att uppbära och utdela de inkomster, som redan blifvit anslagne till kyrkan, på det att kyrkans embetsmän derigenom fortare och säkrare måtte utbekomma sina löner. Men så snart regenten kommit i besittning af kyrkans egendom, förenade han stundom ända till fyra församlingar under en och samme predikant, och ålade honom att turvis predika i de särskilda kyrkorna, samt lät en föreläsare mot en obetydlig ersättning läsa böner om söndagarne i de kyrkor, som icke kunde besökas af predikanten. Och hvad beträffar utfäendet af lönerna, så kommo predikanterna uti en mycket svårare belägenhet än någonsin förut. "Ty — säger Spotswood — när superintendenterna utassignerade lönerna, så

---

1) Acts of Parl. 1567, capp. 6, 7, 12 ff. Hetherington, History, Tom. I. sid. 126 ff. 475 ff. Spotswood, History, sid. 214.

Digitized by Google

kunde pastorerna frimodigt besöka dem och gifva sina behof tillkänna, och voro förvissade att erhålla någon tröst och hjelp ur deras händer, men nu blefvo de tvungna att göra sina uppvaktningar på hofvet och der bedja om utassignerandet af lönerna eller, när behofvet sådant fordrade, om löneförhöjning, hvilken sällan medgafs, eller om någon gång en fattig styfver beviljades, så måste den dyrt betalas genom förlust af tid och tillgångar". Superintendenterna blefvo också icke bättre behandlade. Deras löner blefvo icke utbetalade, och när de deröfver klagade, så erhöllo de till svar, att deras embeten icke mera voro nödiga, enär biskopar blifvit insatte i stiften och den kyrkliga jurisdictionen borde tillhöra dem [1]).

Under det att regeringen tillät sig sådane ingrepp uti de friheter och rättigheter, som redan blifvit tillerkända kyrkan, ådagalade kyrkan, till att börja med, mycken svaghet och obeslutsamhet uti sitt motstånd mot desse inkräktningar. Derigenom uppkom ett förhållande emellan kyrkan och staten, som på visst sätt var motsatsen till det, som förekom under det Maria Stuart förde styrelsen i Skottland. Hade nämligen den protestantiska kyrkan under hennes regering häfdat sin frihet och genom sin makt och sitt inflytande utöfvat en viss myndighet öfver staten, så blef det nu i sin ordning staten, som tillegnade sig ett afgörande inflytande på kyrkan och beröfvade henne en stor del af hennes frihet och sjelfständighet. Något erkännande af den presbyterianska kyrkoförfattningen kunde under sådane förhållanden icke komma i fråga. Genom regeringens stadfästelse af den redan förut omtalade öfverenskommelsen i Leith erhöll deremot den protestantiska kyrkan i Skottland en kyrkoordning, hvarigenom hon till en god del frånträdde det presbyterianska systemet. Hon förlorade ock derigenom en stor del af de friheter och rättigheter, som hon redan hade vunnit.

År 1578 nedlade Morton förmyndareregeringen och öfverlemnade styrelsen åt den tolfårige Jacob VI. Från denna tidpunkt till dess konungen 1592 gaf sitt erkännande åt den presbyterianska kyrkoförfattningen, fortfor förhållandet emellan kyrkan och staten att vara i hög grad vacklande och otillfredsställande. Till att börja med, visade dock konungen, under det han leddes af rådgifvare, som voro mera gynnsamt stämda emot den presbyterianska kyrkan, en mera fördragsam och vänlig sinnesstämning emot denna kyrkas inrättningar och ordningar. Han lät vid flere tillfällen [2]) upplifva och stadfästa de parlamentsbeslut till förmån för den presbyterianska kyrkan, som blifvit fattade 1567,

---

[1]) Spotswood, History, sidd 272 ff. Hetherington, History, sidd. 142 ff.

[2]) 1578, 1579 och 1581. Se Hetherington, History, Tom. I, sid. 476.

Digitized by Google

och han medverkade till och med 1581 till inrättandet af presbyterier i den skottska kyrkan [1]).

Denna jemförelsevis vänliga sinnesstämning mot den presbyterianska ordningen blef dock icke af någon längre varaktighet. Konungens despotiska och ostadiga lynne kände sig såradt och retadt utaf den stundom närgångna frihet och sjelfständighet, som visade sig hos de presbyterianska predikanterna, äfvensom utaf de öfvergrepp, hvartill desse stundom gjorde sig skyldige. Detta gaf honom anledning att vidtaga åtgärder, som inneburo ingenting mindre, än ett försök att för alltid tillintetgöra den presbyterianska ordningen i kyrkan. Han sammankallade 1564 ett parlament, som fattade flere för den presbyterianska kyrkan högst vådliga beslut. Alldenstund — heter det i ett utaf dessa beslut — vissa personer, som nyligen blifvit inkallade för konungen och det hemliga rådet att stå till rätta för vissa förrädiska och upproriska yttranden, som blifvit fällda på predikstolen, i skolor och annorstädes, till konungens och rådets förtrytelse och ledsnad och till ett dåligt exempel för andra ej velat erkänna konungens och rådets domsrätt i dylika frågor, ty finner konungen och parlamentet skäligt att bekräfta, godkänna och för evärdeliga tider stadfästa konungens makt och myndighet öfver alla stånd inom detta rike, så väl andliga som verldsliga, samt besluta och stadga att konungen och rådet äro och för alltid skola vara competente domare öfver alla konungens undersåter af hvad stånd, grad, yrke och vilkor de än må vara, andliga eller verldsliga, i alla mål, för hvilka de kunna blifva instämda för konungen och rådet. Jemte detta beslut, som tillerkände konungen en fullständig supremati öfver kyrkan, fattades äfven ett annat, som förbjöd och afskaffade alla vare sig andliga eller verldsliga domstolar och myndigheter, som icke blifvit formligen erkända af staten, samt ålade dem att upphöra, så länge icke deras befogenhet och verksamhet blifvit pröfvad, godkänd och stadfästad af parlamentet. Uti samma beslut stadgades äfven, att ingen af konungens undersåter skulle understå sig att utan hans uttryckliga befallning och tillåtelse föranstalta eller deltaga i sammankomster, som hade till ändamål att öfverlägga, rådpläga och besluta rörande offentliga angelägenheter, vare sig borgerliga eller kyrkliga. Men dervid stannade icke parlamentet. Det stadgade äfven, att biskoparne eller andra af konungen utsedda commissarier skulle hafva vård om kyrkans angelägenheter i de särskilda stiften, att inga angrepp skulle få göras mot något af de trenne riksstånden, af hvilka biskoparne och andra högre andlige utgjorde det ena, samt att ingen skulle understå sig att enskildt eller offentligen i

---

[1]) Se ofvan sid. 79.

Digitized by Google

predikningar, tal och förtroliga samtal hafva några falska, lögnaktiga eller smädefulla yttranden om konungen, det hemliga rådet och deras handlingar och åtgärder [1]).

Dessa beslut, som i Skottland erhållit namn af "de svarta besluten" (the black acts), voro för den presbyterianska kyrkan utaf den mest vådliga beskaffenhet. De tillintetgjorde nästan helt och hållet allt det erkännande, som staten redan gifvit åt den presbyterianska ordningen i kyrkan. De tillintetgjorde kyrkans frihet och sjelfständighet och lade henne helt och hållet i konungens händer. De upphäfde och afskaffade all makt och myndighet, som förut tillhört de presbyterianska kyrkoförsamlingarne och förbjödo dem att utan konungens uttryckliga tillstånd och samtycke sammanträda för handläggandet af någon angelägenhet. De stadfästade åter i stället för den presbyterianska ordningen ett af konungen beroende biskopligt system i kyrkan. De syntes till och med för all framtid tillintetgöra all utsigt och möjlighet till ändring uti detta system.

Hade dessa beslut af styrelsen blifvit noggrannt efterlefde och tillämpade, så skulle de icke hafva lemnat kyrkan någon annan utväg, än att antingen öfvergifva sin fordna författning och foga sig efter den ordning, som konungen ville föreskrifva, eller ock skrida till våldsamma medel och genom anstiftandet af uppror söka vinna ändring i det förhandenvarande förhållandet. Men den unge konungens ombytlighet och principlöshet samt de politiska partiernas kamp om konungens förtroende och inflytandet på landets styrelse gjorde det onödigt för kyrkan att tillgripa sådane åtgärder. Redan det följande året 1585 inträffade en förändring i styrelsen, i det earlen af Arran förlorade sitt inflytande på densamma. Derigenom blef den presbyterianska kyrkans belägenhet icke obetydligt förbättrad. Konungen sjelf började ock derefter att småningom visa allt större sympathier för den presbyterianska ordningen, och 1590 hade hans tillgifvenhet och beundran för densamma uppnått den höjd, att han i generalförsamlingen offentligen "prisade Gud, att han var född i en tid, då evangelii rena ljus lyser, och på en sådan ort, att han fick vara konung uti en sådan kyrka, den renaste kyrka i verlden" [2]).

Under det att konungen, såsom vi nu sett, efter sitt tillträde till regeringen ådagalade mycken ombytlighet uti sitt förhållande till kyrkan,

---

[1]) Acts of parl. 1584, capp. 131, 132 fl. Spotswood, History, sid. 333. Jfr äfven Hetherington, History, sidd. 168 ff. M'Crie, Life of Melville, Tom. I, sidd. 310 ff.

[2]) Hetherington, History, sidd. 170 ff. Tytler, History, Tom. VIII, sidd. 238 ff.

Digitized by Google

ådagalade deremot kyrkan, som kommit under ledning af den djerfve och oförskräckte Melville, mycken kraft, fasthet och ihärdighet uti sin hållning mot staten. Hon motsatte sig med eftertryck alla inkräktningar af staten och kämpade med ifver för sin författning och sitt oberoende. Vi hafve redan förut [1]) haft tillfälle att skåda tydliga exempel derpå. Men såsom ytterligare bevis på den sjelfständighet och oförskräckthet, som kyrkan vid den tiden visade gent emot den högsta myndigheten i staten, må det tillåtas oss att här ännu anföra följande. När konungen 1582 uti en skrifvelse till generalförsamlingen uppfordrade henne, att icke vidare fortsätta processen emot den till erkebiskop utnämnde Montgomery, så afgaf generalförsamlingen det svar, att hon icke ville befatta sig med sådant, som tillhörde den borgerliga makten, men att hon för öfrigt ville göra sin skyldighet. Och när kort derefter en beväpnad statstjenare inträdde och ålade ordföranden och medlemmarne af generalförsamlingen att, vid äfventyr att blifva straffade såsom för uppror, afstå från alla vidare åtgärder emot den utnämnde erkebiskopen, så aflät generalförsamlingen efter allvarliga öfverläggningar en vördnadsfull skrifvelse till konungen, men beslöt derjemte, att det var hennes skyldighet att fortsätta handläggningen af målet mot erkebiskopen, hvilket äfven skedde [2]).

Tyvärr stannade kyrkan icke vid ett behjertadt och kraftigt motstånd mot sådane egenmäktiga befallningar och åtgärder, som den despotiske Jacob VI stundom lät komma sig till last. Hon gjorde sig äfven å sin sida icke sällan skyldig till öfvergrepp och intrång på det område, som måste tillhöra staten. Redan Melvilles bekanta och af kyrkan understödda yrkande, att kyrkan skulle hafva sig förbehållen rättigheten att i första instansen döma öfver det, som yttrades vid utöfningen af predikoembetet äfven *om det vore förrädiskt och upproriskt mot öfverheten*, är uppenbarligen en otillbörlig och orättmätig fordran [3]). Lika otillbörlig var den frihet, som de skottska predikanterna äfven vid denna tidpunkt togo sig, att uppenbarligen från predikstolen utpeka och klandra konungens person och handlingar. Calderwood, en författare från den tiden, gifver oss en föreställning om arten och beskaffenheten

---

1) Sidd. 78, 79.

2) Spotswood, History, sid. 318. M'Crie, Life of Melville, sidd. 268 ff.

3) Då kyrkans myndigheter icke äro några borgerliga domstolar, så böra de naturligtvis icke befatta sig med borgerliga förbrytelser. Än mindre böra de hafva rättighet att *hindra* den borgerliga makten att beifra sådane förbrytelser, derigenom att de först skola handlägga och yttra sig öfver desamma. Det är besynnerligt, att män, sådane som M'Crie och Hetherington, vilja försvara ett så orimligt anspråk af kyrkan.

Digitized by Google

af deras djerfva klander mot konungens handlingar, då han derom yttrar sig sålunda: "Lärdomen ljöd väldigt och uppväckte en mäktig rörelse bland Guds folk till att afsky de dåliga handlingarne och allvarligt ropa till Gud om ändring". Och Turner säger: "Den kungliga bänken i kyrkan förvandlades till en offentlig penitensplats, från hvilken konungen måste lyssna till opassande och stötande anspelningar på sin mördade moders charakter och sina förfäders historia under föregående generationer. Deras och hans eget affall tillskref man en god del utaf de olyckor, hvilka såsom straffdomar hade hemsökt riket, och man hotade honom icke sällan, med anspelning på vissa ogudaktiga konungar i Israel och deras öde, att, om icke bättring i rättan tid mellankomme, hans ätt skulle utdö med honom sjelf och hans thron lemnas åt främlingar" [1]).

Spotswood omtalar uti sin kyrkohistoria en händelse, som, äfven om berättelsen är öfverdrifven, är ett slående bevis på det sjelfsvåld, som den tiden förekom hos de skottska predikanterna. Ambassadörer hade 1582 från Frankrike ankommit till Skottland att underhandla med konungen. "Predikanterna i Edinburg — säger Spotswood — skreko bittert emot dem uti sina predikningar, isynnerhet emot La Motte, som i egenskap af riddare af den Helige Andes orden bar ett tecken af ett hvitt kors på sin axel. Detta kallade de antichrists tecken, och honom sjelf kallade de ett sändebud från den blodige mördaren, hvarmed de menade hertigen af Guise. — Det grämde ambassadörerna ganska mycket — säger Spotswood vidare — att höra detta skrik, som dagligen bragtes för deras öron. Men då de märkte, att konungen icke var i stånd till att med sin myndighet stäfja den frihet, som predikanterna hade tagit sig, så klagade de icke deröfver, utan yrkade endast med ifver att få afresa. Konungen, som var angelägen att underhålla den gamla vänskapen emellan de tvänne nationerna och affärda sändebuden med någon tillfredsställelse, uppfordrade magistraten i Edinburg att gifva dem en festlig afskedsmåltid. Till att hindra denna måltid proclamerade predikanterna den föregående söndagen en fasta att hållas på den dag, på hvilken festmåltiden blifvit utsatt att firas. Och för att qvarhålla folket i kyrkan predikade de tre ordinarie predikanterna utan någon mellantid, den ene efter den andre, i St. Giles kyrka, utskrikande förbannelser mot magistraten och andra adelsmän, som enligt konungens befallning uppvaktade ambassadörerna. Och icke stannade deras dårskap med detta, utan, då ambassadörerna rest sin väg, förföljde de magistraten med kyrkostraff, och kunde med svårighet afhållas

[1]) Spotswood, History, sid. 330. Turner, Scottish Secession etc., sidd. 118—21.

Digitized by Google

från att fortgå ända till excommunication emot dem, för det de icke iakttagit den påbjudna fastan" [1]).

Vi kunde här anföra många andra exempel på de skottske predikanternas och de kyrkliga myndigheternas sjelfrådiga förfarande och inkräktningar på det borgerliga området vid denna tid, men vi vilje låta bero vid att här ännu meddela följande. År 1588 befallde generalförsamlingen, att "fattiga tiggare icke skulle erhålla några almosor (hvilka skulle användas för trons hushåll), så framt de icke förevisade dopattest". — År 1591 tillegnade sig generalförsamlingen domsrätt öfver en predikant, som blifvit anklagad att hafva förledt en annan person till afgifvandet af en falsk och lögnaktig bekännelse. Den borgerliga domstolen (the court of session) uppfordrade genom en deputation generalförsamlingen att icke befatta sig med detta mål, emedan det vore borgerligt och redan blifvit anhängiggjordt vid den borgerliga domstolen. Generalförsamlingen ogillade denna invändning och förklarade sig competent att i första instansen fälla utslag i detta mål. — 1593 fattade generalförsamlingen det beslut, att tvister emellan predikanter, äfven om det vore fråga om borgerliga ting, skulle afgöras genom bland bröderna utsedde skiljedomare, från hvilkas utslag ingen skulle få vädja, samt att, om någon icke ville underkasta sig deras dom, en sådan skulle blifva ansedd såsom motspänstig och afsättas. — Samma år beslöts äfven, att ingen christen uti den skottska kyrkan skulle vid äfventyr af excommunication för handelsaffärer eller andra dylika angelägenheter få begifva sig till konungens af Spanien länder, der inqvisitionens tyranni var brukligt, till dess konungen af Skottland erhållit säkerhet, att ingen skada skulle dem vederfaras i Spanien. Köpmännen, säger Spotswood, blefvo missnöjda med detta beslut, men måste för att icke blifva bannlyste ställa sig detsamma till efterrättelse, ehuru de af konungen erhållit löfte att på samma sätt som förut fortsätta sina handelsförbindelser med Spanien [2]).

Man kan icke allt för mycket förundra sig deröfver, att konung Jacob VI var obenägen att gifva statens fulla sanction och godkännande åt en kyrka, hvars mest framstående medlemmar och förnämsta myndigheter hyste sådane anspråk och gjorde sig skyldige till sådane öfvergrepp, som dem vi lärt känna i det föregående.

---

[1]) Spotswood, History, sid. 324. Jfr äfven Tytler, History, Tom. VIII, sidd. 111, 130 ff., der äfven exempel förekomma på predikanternas högst otillbörliga utfarande från predikstolen mot andra enskilda personer.

[2]) Hetherington, History, sidd. 175 ff. Spotswood, History, sid. 193. Turner, l. c, sidd. 128 ff.

En sanction af denna kyrkas författning och ordning var dock i fråga att meddelas redan under det första året af konung Jacobs egen regering i Skottland. Parlamentet, som hölls i Stirling 1578, tillsatte nämligen ett utskott utaf sina egne medlemmar med uppdrag och fullmakt att pröfva och antaga den till parlamentet inlemnade andra disciplinboken. Utskottets pröfning af denna bok ledde till godkännandet af flere för den presbyterianska kyrkan vigtiga principer och grundsatser. De förnämste bland dessa äro följande: att kyrkans begrepp är sådant, det uppfattas uti den andra disciplinboken, samt att kyrkans författningsform är grundad uti Guds heliga ord, att kyrka och stat äro till sin natur olika samt att kyrkan icke får ega något jordiskt öfverhufvud, att öfverheten icke får predika, förvalta sacramenterna och utöfva nyckelmakten, men att hon skall befalla och tvinga kyrkans tjenare att uti sin embetsutöfning lyda Guds heliga ord, att kallelse och ordination äro nödiga för inträde i kyrkans embeten, samt att inga embetsmän böra påtrugas församlingarne mot deras vilja, äfvensom i allmänhet de grundsatser, som handla om pastorers och äldstes åligganden i kyrkan. Deremot blefvo många för den presbyterianska kyrkan vigtiga bestämmelser i den andra disciplinboken vid detta tillfälle icke godkända af staten. Bland dessa bestämmelser förtjena följande att särskildt nämnas, nämligen, att kyrko- och statsmakten icke kunna förenas hos en och samma person, att kyrkan icke får ega andra embeten, än som omtalas uti den andra disciplinboken, att presbyteriet skall kalla och ordinera predikanter, att äldste skola väljas för lifstiden, samt i allmänhet de bestämmelser, som handla om öfverhetens skyldigheter mot kyrkan, om doctorer och diakoner och om kyrkans egendom, äfvensom det mesta, som säges om de presbyterianska kyrkoförsamlingarne [1]). Man finner vid anställd jemförelse emellan godkända och icke godkända punkter utaf den andra disciplinboken, att utskottet icke velat erkänna den oafhängiga sjelfstyrelse genom presbyterianska kyrkoförsamlingar, som fordras af den presbyterianska kyrkan, samt att det med mycken försigtighet undvikit att godkänna hvarje sådan bestämmelse uti den andra disciplinboken, som kunde innebära förnekandet af konungens och parlamentets supremati öfver kyrkan eller af den biskopliga kyrkoförfattningen, sådan den blifvit införd genom beslutet i Leith. Det partiella godkännandet af vissa delar utaf den andra disciplinboken synes derföre icke hafva tillskyndat kyrkan större förmåner eller gifvit henne vidsträcktare er-

[1]) Jfr Spotswood, History, sidd. 289—302, hvarest man finner ett aftryck utaf ett exemplar af den andra disciplinboken, som är försedt med marginalanteckningar, som utvisa, hvilka punkter blifvit godkända och icke godkända af ständerutskottet.

Digitized by Google

kännande af staten, än hon redan erhållit af det parlament, som sammanträdde 1567.

Då det år 1578 ifrågasatta erkännandet af den presbyterianska kyrkoförfattningen icke ledt till något tillfredsställande resultat, så dröjde det ännu 14 år, innan någon sanction af staten kunde erhållas för den presbyterianska ordningen. Vi hafve redan förut [1]) omtalat den omvexling i konungens sinnesstämning mot kyrkan, som under den tiden egde rum, och som lemnade stundom någon stundom ingen utsigt till ett fredligt ordnande af förhållandet emellan den presbyterianska kyrkan och staten. Men när konungen 1590 afgjordt uttalat sig *för* den presbyterianska kyrkan [2]) och derigenom lemnat henne större utsigt till erhållande af statens sanction af hennes författning och ordning, så beslöt man att begagna sig af denna gynnsamma sinnesstämning hos konungen. Man uppsatte och inlemnade till honom vissa artiklar, som innehöllo de förnämsta fordringar, som framställdes af kyrkan. Dessa togos sedermera i Juni 1592 i öfvervägande af det då sammanträdande parlamentet, och ledde till de parlamentsbeslut, för hvilka vi nu skole redogöra [3]).

"Ratificationen af 1592" börjar med att stadfästa alla de friheter, privilegier, immuniteter och rättigheter, som af föregående parlamenter blifvit gifna åt den "sanna och heliga kyrkan", som blifvit upprättad i riket. Derefter godkännas och stadfästas de generalförsamlingar, som blifvit inrättade i samma kyrka, så att kyrkan åtminstone hvarje år, och, om omständigheterna sådant fordra, äfven oftare får hålla sina generalförsamlingar, dock med vilkor, att konungen eller det ombud, han utnämner att öfvervara generalförsamlingens sammanträden, före dess upplösning utsätter tid och ort för nästa sammanträde, hvarvid dock anmärkes, att, för den händelse att hvarken konungen eller hans ombud är närvarande i den stad, der en generalförsamling hålles, det skall vara tillåtet för församlingen att sjelf före sin upplösning bestämma tid och ort för nästa sammanträde, såsom förut brukligt varit. Vidare följer erkännandet och stadfästandet af provincialsynoderna, som enligt vanligheten få hållas två gånger om året, samt af presbyterierna och de sammanträden af pastorer och äldste, som under namn af kyrkosessioner (kirksessions) hållas uti de särskilda församlingarne. — Efter detta erkännande och stadfästande af de presbyterianska myndigheterna i allmänhet följa närmare bestämmelser rörande den befogenhet och verksamhet, som

[1]) Sidd. 92 ff.

[2]) Se ofvan sid. 94.

[3]) Jfr Hetherington, History, sid. 176. Spotswood, History, sidd. 187—88.

Digitized by Google

tillkomma vissa af dessa myndigheter. De bestämmelser, som i detta hänseende gifvas om provincialsynoderna, äro ord för ord hemtade utur den andra disciplinboken och äro desamme, för hvilka vi redan förut redogjort [1]). Vid bestämmandet af de rättigheter och åligganden, som tillkomma presbyterierna, äro äfvenledes flere paragrafer utur den andra disciplinboken ordagrannt upptagne och stadfästade. Härvid förekommer dock den anmärkningsvärda omständigheten, att ratificationsacten icke erkänner presbyteriets rättighet att välja pastorer, men deremot ålägger detsamma att i embetet insätta alla vederbörligen qvalificerade personer, som presenteras af konungen eller af vederbörande patroner, samt att presbyteriet åläggas att, när fråga uppstår om bannlysning, inleda formlig process emot den anklagade samt att iakttaga vederbörligt uppskof innan beslutet om bannlysning fattas. Om kyrkosessionernas befogenhet och verksamhet är endast föreskrifvet, att, om de äro lagligen organiserade, de ega rättighet att utöfva jurisdiction i kyrkliga angelägenheter hvar inom sitt område. Om generalförsamlingens befogenhet och rättigheter äro inga föreskrifter gifna. — Efter dessa bestämmelser om de presbyterianska myndigheternas rättigheter och åligganden uti den skottska kyrkan slutar ratificationsacten med upphäfvandet af alla kanoniska, borgerliga och municipala lagar och föreskrifter samt af alla parlamentsbeslut, som kunna vara i strid med de rättigheter och förmåner, som nu blifvit tillerkända den presbyterianska kyrkan i Skottland. Och härvid yttras särskildt, att de beslut, som fattades af parlamentet i Edinburg 1584, eller de så kallade "svarta beslutén" icke skola lägga något hinder i vägen för eller göra något intrång på "det privilegium, som Gud har gifvit de andliga embetsmännen i kyrkan (att döma) i fråga om religionens hufvudstycken, om kätterska meningar, om excommunication, om insättandet i predikoembetet eller afsättning från detsamma, eller om andra lika väsentliga kyrkotuktsåtgärder, som hafva sin speciella grund och stadfästelse i Guds ord". Det tilläggges äfven, att det uppdrag, som biskopar och andra kyrkliga commissarier erhållit, att på grund af vederbörandes presentationer insätta pastorer och ordna kyrkans angelägenheter, af sig sjelft upphört och för framtiden saknar all kraft och verkan, samt att alla presentationer till lediga lägenheter uti den skottska kyrkan skola inlemnas till presbyterierna, som ega rättighet att installera pastorer och ordna alla kyrkliga angelägenheter inom deras områden [2]).

[1]) Sid. 72.

[2]) Acts of parl. 1592, cap. 116.

Digitized by Google

Såsom ett bihang till ratificationsacten fattade parlamentet äfven ett särskildt beslut, som närmare skulle ordna utöfvandet af patronrätten i kyrkan. De förnämsta bestämmelserna i detta beslut äro af följande innehåll. Närhelst en kyrkoherde eller vicarius (med undantag dels af dem, som ega rösträtt i parlamentet, det hemliga rådet och sessionen, eller som blifvit tillsatte före konungens kröning, dels särskildt af mäster George Young, archidiaconus af St. Andrews) blifvit af vederbörande myndighet afsatt ifrån sitt embete, så eger han icke vidare någon rättighet till de inkomster, som åtfölja detsamma. Och när afsättningsdomen blifvit meddelad vederbörande patron, så åligger det honom att inom sex månader derefter presentera en vederbörligen qvalificerad person, vid äfventyr att eljest för den gången förlora presentationsrätten, hvilken då får utöfvas af presbyteriet. Men skulle det inträffa, att ett presbyterium vägrar att insätta en tillräckligen qvalificerad person, som föreslås af patronen, så eger denne att i sin hand bibehålla alla inkomster af den lediga lägenheten [1]).

Dessa parlamentsbeslut, för hvilka vi här korteligen redogjort, innefatta det arrangement, den uppgörelse emellan kyrkan och staten, som slutligen efter många strider kom till stånd, och genom hvilken vi kunne anse, att den presbyterianska kyrkoförfattningen blifvit fullständigt införd och erkänd i Skottland.

Tage vi dessa beslut i närmare öfvervägande, så finne vi visserligen, att de äro allt för knapphändiga och ofullständiga och lemna många vigtiga tvistefrågor emellan kyrkan och staten oafgjorda, samt att de äfven för öfrigt icke i allo äro tillfredsställande för den presbyterianska kyrkan. Det förekommer tvänne punkter uti dessa beslut, till hvilka nämnde kyrka endast ogerna kan gifva sitt samtycke. Först måste hon nämligen känna sig beroende, derigenom att konungen skall bestämma tid och ort för sammanträdandet af hennes högsta myndighet. Men derjemte är äfven patronrätten ett icke obetydligt hinder för den frihet, hon fordrar vid tillsättandet af sina embetsmän. Men oaktadt dessa omständigheter är icke dess mindre den uppgörelse, som innefattas uti de anförda besluten, i hög grad fördelaktig för kyrkan och säkert vida bättre, än man hade kunnat vänta sig utaf den herrsklystne och egensinnige Jacob VI. Den har derföre också blifvit uppfattad såsom den presbyterianska kyrkans i Skottland Magna charta. Och hade den blifvit samvetsgrannt respecterad och iakttagen både af kyrkan och staten, så hade utan tvifvel harmoni och endrägt genom densamma kunnat bibehållas emellan den andliga och den verldsliga makten i Skottland. Alla

---

[1]) Acts of parl. 1592, cap. 117.

Digitized by Google

de bittra och blodiga strider, som under det följande århundradet utkämpades emellan kyrkan och staten, ända till dess besluten af 1592 efter den engelska revolutionen åter lades till grund för ordnandet af förhållandet emellan den andliga och verldsliga makten, kunna anses såsom följder deraf, att man icke troget vidblifvit den en gång uppgjorda öfverenskommelsen.

Genom den här gifna redogörelsen för det slutliga reglerandet och ordnandet af det inbördes förhållandet emellan kyrkan och staten hafve vi nu uppnått slutet af det ämne, som utgjort föremålet för denna afhandling. — Vi hafve sett den presbyterianska kyrkoförfattningen på ruinerna af den katholska kyrkoordningen småningom uppkomma och utbilda sig, till dess hon ändtligen, conseqvent utvecklad och fulländad, efter många strider och motgångar lyckades att vinna formligt erkännande af staten. Vi hafve vid behandlingen af vårt ämne sökt att fästa särskild uppmärksamhet vid de principer, som utgjort, så att säga, de lefvande osynliga makter, som varit verksamma uti den historiska utvecklingen. Historien har derigenom åtminstone för oss vunnit ett ökadt intresse. Och ehuru bristfällig och ofullständig vår teckning varit, hoppas vi dock, att något skall kunna läras af densamma. Framförallt har det varit vår afsigt, att genom denna framställning bereda en historisk utgångspunkt för uppfattandet och bedömandet af de stora kyrkliga företeelser, som i våra dagar inträffat i Skottland.

Digitized by Google

Om äktheten af Jacobs Bref,

historisk-kritisk undersökning

af

Conrad Theodor Hjerpe.

I. *Inledning.*

Om den skrift, som utgör föremål för föreliggande undersökning, var redan den gamla kyrkans omdöme vacklande och obestämdt. Eusebius [1]) räknar den till sådana skrifter, som väl voro allmänt kända *(γνώριμα τοῖς πολλοῖς)*, men icke af alla erkända *(ἀντιλεγόμενα)*. Det oaktadt blef den, omkring 20 år efter Eusebii död, på mötet i Laodicea införlifvad med Nya Testamentets kanon, hvilken slutligen på synoden i Hippo 393 fixerades till dess nuvarande omfång [2]). Att likväl härmed icke allt tvifvel om brefvets äkthet upphörde, synes af Hieronymi ord: "Jacobus, qui appellatur frater Domini, cognomento Iustus ..... unam tantum scripsit epistolam, quæ de septem catholicis est, quæ et ipsa ab alio quodam sub nomine ejus edita asseritur, licet paulatim tempore procedente obtinuerit auctoritatem" (de vir. ill. c. 2). Denna den gamla kyrkans ovisshet i afseende på vårt bref synes för-

1) Eus. Hist. Eccl. 3: 25.

2) Den 60:de kanon i det Laodicenska mötesbeslutet är i anseende till äktheten misstänkt, emedan den saknas såväl i den af Johannes Scholasticus († 578 såsom patriarch i Constantinopel) föranstaltade *νομοκάνων*, som i den af Dionysius Exiguus († 556) på påflig befallning gjorda öfversättning af den Grekiska kyrkolagen, hvilken öfversättning slutar med det Laodicenska conciliets 59:de decret. Men om också oäktheten af nämnda decret skulle kunna bevisas, så följer likväl icke deraf, att en och annan af de nytestamentliga skrifter, som der uppräknas, icke vid den tiden skulle hafva egt ett kanoniskt anseende, då med Laodicenska synoden samtidiga skriftställare, såsom Cyrillus af Jerusalem, Ephraem Syrus och Philastrius, i sina förteckningar af de nytestam. skrifterna i det närmaste öfverensstämma med den 20:de kanon i det Laodicenska mötesbeslutet. Jfr Credner, Gesch. d. N. kanon, ss. 217—220; Guericke, Neutest. Isagogik, ss. 615—17.

Digitized by Google

nämligast hafva haft sin grund i bristen på afgörande vittnesbörd af den kyrkliga traditionen, men äfven måhända i detsammas egendomliga, från de öfriga apostoliska skrifterna skiljaktiga charakter. Efter denna tid synes tviflet om dess kanonicitet hafva inslumrat, för att vakna först med Reformationen. Luthers kända betänkligheter att erkänna detta bref för apostoliskt grundade sig hufvudsakligen på missförstånd af den vigt, som i brefvet tillägges gerningarne i motsats mot tron och på den omständigheten, att Christi lidande, uppståndelse och anda der icke uttryckligen omnämnas [1]). Denna Luthers mening omfattades af flera den följande tidens theologer. I våra dagar har De Wette till en del af samma skäl som Luther, nämligen på grund af motsatsen mellan den Jacobiska och Paulinska rättfärdiggörelseläran, uttalat sig mot brefvets äkthet. Men under det att denna motsats i och för sig synes Luther vara ett tillräckligt skäl att icke anse brefvet vara författadt af någon bland apostlarne, drager deremot De Wette ur beskaffenheten af denna motsats den slutsatsen, att brefvet härstammar från en sednare tid än den apostoliska. Den omständigheten nämligen, att författaren tyckes hafva lösgjort sig från den mosaiska lagens tvång, såvida som han icke drifver på yttre laglydnad, utan på gerningarne såsom trons frukter, synes honom förutsätta en mera framskriden utveckling af de judechristliga åsigterna, än man kan antaga under det apostoliska tidehvarfvet [2]). Att den Tübing-Baur'ska skolans kritik icke utfallit till fördel för vårt bref, kan icke förundra någon, som icke är okunnig om denna skolas godtyckliga förfarande. Då dess förkastande af vårt brefs äkthet i väsendtlig mån bestämmes af de grundsatser, som utmärka dess förfarande i allmänhet, synes det här vara på sin plats att i korthet angifva den Baur'ska kritikens utgångspunkt och method. Baur utgår i sin kritik från hypothesen om urchristendomen såsom något osjelfständigt, såsom blott utveckling af judendomen. På denna hypothes uppbygger han sedan ett fullständigt och consequent genomfördt system, enligt hvilket christendomen redan i sin början åtskilde sig i 2:ne riktningar, den ena sträfvande till sjelfständighet och oberoende af den judiska ceremoniallagen — representerad af Paulus — den andra conservativt fasthållande de judiska formerna — representerad af Jacob, Petrus och Johannes. Dessa riktningar utvecklade sig under häftiga inbördes meningsstrider och denna strid mellan Paulinism och Petrinism är derföre måttstocken, efter hvilken man bör bedöma de nytestamentliga skrifternas äkthet. Denna strid indelar han i 3 perioder, hvilka tillika angifva tiden, inom hvilken Nya Testamentets kanon tillkommit.

[1]) Jfr Huther, Krit. Exeget. Handbuch über den Brief des Jacobus, Einl. 24—26; De Wette, Lehrb. d. Hist. Krit. Einl. s. 344.

[2]) Jfr De Wette, s. 341.

Digitized by Google

Den 1:sta perioden omfattar det apostoliska århundradet, under hvilket motsatsen mellan den judechristna eller ebionitiska och paulinska riktningen ännu var skarp och oförsonad, ett förhållande, hvarom å ena sidan Apocalypsen och å den andra de 4 större paulinska brefven (Rom. Cor. och Gal. brefven) bära vittne. Under 2:dra perioden, som infaller i det 2:dra århundradet, framträda åtskilliga försök att närma de båda riktningarne till hvarandra, och såsom producter af dessa förmedlingsförsök äro att anse de 3 synoptiska evangelierna, apostlahistorien m. fl. I den 3:dje perioden, som infaller i sednare hälften af 2:dra århundradet, är striden utkämpad, motsatsen försonad och sträfvandet riktadt på att förena i stället för att söndra. Behofvet af försoning bragtes till allt klarare medvetande genom de faror, som hotade den ena riktningen från montanismen, den andra från gnosticismen. Frukten af detta sträfvande blef sedan den Katholska kyrkan. Till denna period höra Johannis evangelium, pastoral-brefven m. fl. [1]). Då Baur'ska skolan såsom historisk basis för sin hypothes om den skarpa motsatsen mellan paulinsk och petrinsk christendom lägger endast de skrifter af Paulus [2]), der denna motsats framträder, och genom en utläggning af desamma, som bäst lämpar sig för dess ändamål, förvandlar denna skiljaktighet till en principiel motsats, men deremot anser de öfriga af traditionens vittnesbörd äfven trovärdigt bestyrkta paulinska skrifterna, der samma skiljaktighet icke framträder, såsom producter af en vida sednare tids försök att förmedla den skarpa motsatsen mellan de båda riktningarne, så har denna skola, så mycket den än bemödar sig att gifva historiskt underlag åt sitt kritiska förfarande, likväl gjort sig skyldig till en subjectiv, ohistorisk ensidighet, derigenom att den hvarken aktat de yttre historiska vittnesbörden, då desamma för hypothesen varit ogynsamma, eller betänkt, att under den långa paulinska tidsåldern förhållanden kunnat inträffa, som modifierat den i början mera bjert framstickande differensen mellan de båda riktningarne. Man kan till denna kritik ställa 2:ne frågor, som den aldrig kan nöjaktigt besvara. 1) Hvar återfinne vi i 2:dra århundradet de män, hvilkas kraftfulla andelif återspeglar sig i de öfriga nytestamentliga skrifterna? Äro apostoliska fädernes skrifter af den art, att man skulle kunna tillskrifva dem denna anda? 2) Om man ändock ville förlägga deras uppkomst inom det an-

[1]) För denna den Baur'ska skolans åsigt jemför Schwegler, Das nach-apostolische Zeitalter, Tübingen 1846.

[2]) Hilgenfeld, som eljest ansluter sig till denna skolas riktning, antager likväl, utom de 4 paulinska hufvudbrefven, äfven brefven till Thessal., Philipper och Philemon såsom äkta. Jfr Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie von A. Hilgenfeld, 1:ster Jahrg. Heft. 1 s. 60.

Digitized by Google

dra århundradet, huru då förklara, att skrifter af ett så sent och misstänkt ursprung, midt under de hetaste partistrider, samtidigt af *hela* kyrkan erkändes?

Till dessa i 2:dra århundradet framgångna förmedlingsskrifter räknar Baur'ska skolan äfven Jacobs bref, som, på samma gång dess ståndpunkt är afgjordt judechristlig och antipaulinsk, tillika förråder ett bestämdt närmande till paulinismen, hvarföre det också icke kan vara författadt af den Jacob, som efter Galater-brefvets 2:dra kap. skall hafva stått i en afgjord opposition till Paulus, och efter Hegesippi berättelse [1]) skall hafva iakttagit en sträng essæiskt-ebionitisk askes. Det har uppstått ungefär vid samma tid och inom samma kyrkliga krets som Clementinska Homilierna och Hermas's "Herden", i hvilka skrifter äfvenledes en friare gestaltning af judechristendomen gifver sig tillkänna. Då vi förnämligast med hänsyn till denna kritik företagit oss undersökningen af ifrågavarande skrifts äkthet, hafva vi dervid beträdt den historisk-kritiska vägen, och anordnat sjelfva gången af undersökningen så, att vi, efter en kort redogörelse för brefvets ändamål och innehåll, framställa dess lärobegrepp i förhållande till de öfriga apostoliska lärotyperna, och derefter jämföra det med de nämnda skrifterna, Hermas's "Herden" och Clementinska Homilierna, samt slutligen, efter granskning af några mera betydande inkast mot äktheten, undersöka, huruvida brefvets charakter öfverensstämmer med den Jacobs personlighet, som föregifves hafva stått i skarp opposition till Paulus.

II. *Brefvets ändamål och innehåll.*

Af de i öfverskriften förekommande orden *αἱ δώδεκα φυλαὶ αἱ ἐν τῇ διασπορᾷ,* hvarmed författaren betecknar sina läsare, kunde väl synas som vore brefvet ställdt till alla utom Palæstina boende *Judar*, och några utläggare hafva verkligen häraf dragit den slutsatsen, att detsamma är skrifvet till oomvända Judar, i afsigt att vinna dem till christendomen [2]). Såsom stöd för denna mening har man, utom öfverskriften, anfört stället 2: 2 (*συναγωγή*) och afdelningen 5: 1—6. Men man må nu uppfatta dessa ställen huru som helst, så vederlägges denna mening tillräckligt deraf, att i hela brefvet finnes icke ett spår till en sådan förment tendens att föra icke-christna till tron på Christus, tvärtom tilltalas läsarena öfverallt såsom redan varande christne. Författaren, som 1: 1 kallar sig *κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος,* talar 1: 2, 3 om *tros-*

[1]) Euseb. Hist. Eccl. 2: 23.

[2]) Jfr Lardner, Supplements Ch. XVII: § 3.

Digitized by Google

pröfningar, 1: 18 om sina läsares genom sanningens ord förmedlade *pånyttfödda* tillstånd, 2: 1 om tron på Jesus Christus, 2: 7 om Christi namn, som nämnes öfver läsarena, och 5: 7 hemtar han från Herrans nära förestående parusie motiv för sin uppmaning till ståndaktighet under de pågående pröfningarne. Derföre har man ock, för att lösa motsägelsen mellan den rent judiska benämningen i öfverskriften och dessa ställen, som afgjordt afse christna läsare, antagit, att brefvet vore ställdt antingen till omvända och oomvända judar [1]), eller till hedning- och jude-christna såsom mot hvarandra stående slutna samfund [2]), eller till alla utompalæstinensiska christna såsom tillsammans utgörande ett helt [3]). Det första af dessa antaganden vederlägges deraf, att det är samma läsare, som författaren alltigenom har för ögonen. Det andra antagandet deremot beror på en origtig uppfattning af de i brefvet förekommande *οἱ πλούσιοι* och *οἱ πτωχοί* samt står i sammanhang med den hypothesen, att brefvet skulle hafva uppstått i en tid, då motsatserna hedning-christendom och jude-christendom ännu icke hunnit förmedlas till Katholicism, en förmedling, som brefvet äfven på visst sätt kunde sägas åsyfta. Det tredje antagandet ändteligen motsäges af öfverskriftens bestämdt judiska prägel. Den förmenta motsägelsen löser sig helt naturligt genom antagandet, att brefvet är skrifvet till *christne af judisk härkomst*, hvilka bodde utom Palæstina. Den omfattande benämning, hvarmed dessa judechristna betecknas, låter ganska väl förklara sig från författarens individuela ståndpunkt, enligt hvilken han betraktar christendomen såsom den fulländade judendomen, hvarigenom *νόμος* uppnått sitt mål, och således äfven de judar, som annammat tron på Christus, såsom allena äkta judar. På denna brefvets judechristliga bestämmelse häntyda icke blott flera enskilda ställen, såsom 2: 2, der ordet *συναγωγή* brukas såsom namn på församlingsorten för de gudstjenstliga sammankomsterna i stället för det specifikt-christliga *ἐκκλησία*, 2: 19, der den monotheistiska gudstron framhålles, 5: 12, der det lättsinniga svärjandet med de hos judarne brukliga formler förbjudes och 5: 14, der det judiska bruket att med olja smörja de sjuke omnämnes, utan äfven vissa af författaren angifna villfarelser, hvilka i det judiskt-köttsliga tänkesättet synas ega sin förklaring. Så är den 2: 14—26 tadlade förvillelsen, att en tro utan gerningar vore tillräcklig för saligheten, i grunden intet annat än den phariseiska riktningen, som berömde sig af den döda lagkunskapen, utan att bemöda sig om lagens utöfning. Samma

[1]) Så Credner, Einleit. s. 595.

[2]) Jfr Schwegler, Das nachapostolische Zeitalter, 1 B. ss. 439—443.

[3]) De Wette, Lehrbuch d. hist. krit. Einleitung in d. N. Testam. s. 338.

Digitized by Google

judiska prägel igenfinnes äfven i läsarenas föreställning om värdet af en blott yttre *θρησκεία*.

Hvad nu är anfördt såsom bevis för brefvets jude-christliga bestämmelse, angifver äfven dess syfte och hufvudinnehåll. Det mera speciela af innehållet förklaras af det sedliga tillståndet inom de församlingar, för hvilka brefvet är ämnadt. Dessa församlingar synas hafva till större delen utgjorts af personer ur den mindre bemedlade klassen, hvilkas ställning ännu mer försvårades genom den orättvisa och hårdhet, som deras bättre lottade likar *(οἱ πλούσιοι)* mot dem utöfvade. Hvilka dessa rike hafva varit och i hvilket förhållande de stått till christendomen, låter sig icke med full säkerhet afgöra. Så mycket synes oss dock sannolikt, att de icke varit christne [1]). Detta förtryck buro församlingsmedlemmarne icke med tålamod och vishet, utan läto sig deraf frestas till synd, och sökte skulden till sitt fall hos Gud, icke hos sig sjelfva. I stället för att i tron bedja Gud om den vishet, de hade af nöden, hängåfvo de sig åt tvifvel. Missnöjde med sin ringhet och sitt armod, samt intagne af åtrå efter rikedom föredrogo de verldskärleken framför gudskärleken, hvarföre de ock bevisade de rike en smickrande hyllning, på samma gång de med missaktning bemötte de fattige. Ur detta verldsliga sinne framgingo äfven bittra stridigheter, i hvilka de med lidelsefull ifver och häftiga ord mästrade hvarandra. Då nu flertalet af församlingsmedlemmarne befann sig på denna låga ståndpunkt af religiös och sedlig utveckling, rigtar alltså författaren helt naturligt sitt varnings- och förmaningsord till alla, om också tonen mil-

---

[1]) Af ställena 2: 6 och 5: 4—6 är åtminstone fullt säkert, att *οἱ πλούσιοι* tillåto sig en hård och våldsam behandling af de christne. Men deraf följer likväl icke, att dessa rike stått utom församlingen, då under sjelfva den apostoliska tiden mycken kärlekslöshet och hårdhet utöfvades af de bättre lottade christne mot de fattigare trosbröderna (1 Cor. 6: 1—8; 11: 20—22; jfr 1 Tim. 6: 9—10, 17). Ett närmare bidrag till dessa rikes charakteristik erbjuder stället 2: 7, der det heter: *οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς;* Då nu talesättet *τὸ ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐπί τινὰ*, efter det gammaltestamentliga språkbruket (3 Mos. 28: 10; 2 Chr. 7: 14), betecknar en persons afhängighetsförhållande till den, hvars namn han bär, och det namn, hvarom här är fråga, icke kan vara något annat än Christi namn, eftersom brefvets läsare äro christne, och då det vidare är godtyckligt att, emot språkbruket, i ordet *βλασφημεῖν* inlägga betydelsen: "smäda med sin vandel", enär man i sådant fall skulle hafva väntat sig *ἐπ' αὐτοὺς* i stället för *ἐφ' ὑμᾶς*, så framgår af detta ställe tydligt, att de rike med skymfliga ord smädade *Christi* namn. Tager man härjemte i öfvervägande, att författaren 2: 6, 7 ställer *οἱ πλούσιοι* och de christne (*αὐτοὶ* och *ὑμᾶς, ὑμῶν*) skarpt emot hvarandra, äfvensom att han 5: 1—6 förutsäger de rike Guds straffdom såsom säkert förestående, utan att dertill bifoga någon uppmaning till bättring, så har det antagandet största sannolikhet för sig, att *οἱ πλούσιοι* varit *icke-christne* (jfr Huthers komment.).

Digitized by Google

dras eller skärpes, allteftersom talet vänder sig till de mindre eller mer förverldsligade. Då de rike bestraffas, antager tonen en stränghet, som starkt erinrar om de gammaltestamentliga profeternas straffal.

Utan tvifvel hade kännedom om detta församlingarnes tillstånd föranledt författaren att aflåta denna skrifvelse, hvars ändamål således är att motverka en ofruktbar och död christendom. Med detta syftemål för ögonen, i hvilket författarens individualitet och läsarenas tillstånd mötas och gifva åt framställningen dess egendomliga prägel, genomför författaren sitt ämne icke i abstract allmänhet, utan efter de anvisningar, som egen rik erfarenhet och läsarenas behof gåfvo vid handen. Derföre saknar ock det påståendet all grund, att ingen bestämd anledning till skrifvelsen förefinnes [1]). Men icke mindre orättvis är den beskyllningen, att innehållet är ordnings-och planlöst [2]), då tvärtom, med undantag af slutet (5: 12), som med det föregående icke står i egentligt sammanhang, en bestämd ordningsföljd låter uppvisa sig. Tankegången är i korthet följande. Brefvet börjar med en uppmaning till läsarena att akta de pröfningar, de hade att undergå, för glädje, i dem bevisa tålamod och med troende hjerta utbedja sig af Gud den vishet, de hade af nöden. För den, som ståndaktigt uthärdar pröfningen, öppnas utsigt att vinna lifvets krona (1: 1—12). Omedelbart derpå följer varningen att icke härleda den inre frestelsen, som har sin rot i menniskans egen begärelse, från Gud, då från honom endast goda och fullkomliga gåfvor komma, såsom särskildt den nya födelsen genom sanningens ord (1: 13—18). Härtill knyter sig förmaningen: "att vara snabb till att höra, sen till att tala, sen till vrede", hvilka ord utgöra thema't för den följande framställningen. Det första: "snabb till att höra", tages till utgångspunkt för den närmaste uppmaningen, att läsarena borde i saktmodighet upptaga det ord, som kan frälsa själen, och så innerligt tillegna sig detsamma, att det blifver en drifkraft till sedliga frukter, nämligen barmhertig kärlek mot nästan samt sjelf- och verldsförsakelse (1: 19—27). Med särskild hänsyn till det vid gudstjenstliga sammankomster förekommande smickret mot de rike och missaktningen mot de fattige, tadlar författaren detta mot den sanna menniskokärleken så bjert afstickande fel, och erinrar derom, att den som öfverträder *ett* bud, han öfverträder *hela* lagen och att den obarmhertige skall träffas af en obarmhertig dom (2: 1—13). Härefter blottar han den egentliga roten till denna kärlekslöshet, nämligen den villfarelsen, att en tro utan sedliga frukter vore tillräcklig för saligheten, och visar medelst exempel af Abraham och Rahab, att menniskan rättfär-

[1]) Schwegler, Das nachapostol. Zeitalter, 1 B. s. 414.
[2]) De Wette, Lehrb. d. hist. krit. Einleit. s. 339.

Digitized by Google

diggöres af tro och gerningar i osöndrad enhet (2: 14—26). Utan öfvergång, men med tydlig hänsyn till de 1: 19 uttalade orden: "sen till att tala, sen till vrede", varnar han derefter sina läsare för deras ifver att uppträda såsom lärare; såsom grund för denna varning anför han svårigheten att styra tungan och uppmanar dem att i stället låta ljuset af deras vishet framlysa i en god umgängelse, hvarefter han prisar den himmelska visheten i dess motsats mot verldsvisheten, som är full af bitter ifver och ofördragsamhet (3: 1—18). Med skärpt ton bestraffar han derpå läsarenas verldslusta och deraf föranledda stridigheter, samt uppmanar dem att ödmjukt underordna sig Gud och icke kärlekslöst fördöma hvarandra (4: 1—12). Härefter vänder han sig till dem, som i öfvermodig sjelfförtröstan uppgjorde planer för framtida vinstgifvande företag, dervid glömmande både sitt beroende af Gud, och det menskliga lifvets korthet, hvarpå följer ett strängt strafftal till de rika, dem han förutsäger Guds snart inbrytande straffdom (4: 13— 5: 1—6), och en bevekande uppmaning till läsarena, med hänvisning på gammaltestamentliga förebilder, att i inbördes kärlek ståndaktigt uthärda i de pågående pröfningarne, då de vid Herrans nära förestående parusie skulle erhålla ståndaktighetens segerlön (5: 7—11). Efter en kort varning för det lättsinniga svärjandet (5: 12), och anvisning, huru de sjuke hade att förhålla sig, hvarvid han uppmanar till ömsesidig syndabekännelse och ömsesidiga förböner, slutar han sin skrifvelse med en kärleksfull erinran om den stora välsignelse, som ligger i återförandet af en förvillad själ till sanningen (5: 13—20).

III. *Det i brefvet framträdande lärobegreppet och dess förhållande till öfriga apostoliska lärotyper* [1]).

I öfverensstämmelse med brefvets praktiska tendens, som afser religiösa och sedliga missförhållanden inom de församlingar, till hvilka det är ställdt, utgår författaren från christendomen såsom hos subjectet inneboende, hvilken han närmast framställer såsom *tro*. Denna tro utesluter allt *tvifvel* (allt vacklande mellan Gud och verlden = *διψυχία)* och är i stället fast rigtad på sitt föremål. Den innefattar i sig icke blott ett *intellectuelt* moment, utan äfven och förnämligast ett *praktiskt*,

[1]) Till grund för framställningen af brefvets lärobegrepp och förhållande till öfriga apostoliska lärotyper hafva vi hufvudsakligen lagt C. F. Schmids förträffliga arbete, *Biblische Theologie des Neuen Testaments*, herausgegeben von Dr. C. Weiszäcker, Zweite Auflage, Stuttgart 1859, och A. Neanders *Historia om den christna kyrkans grundläggning och ledning af apostlarne*, sednare Bandet. Lund 1839.

Digitized by Google

och såsom sådan är den ej allenast oförenlig med hvarje kränkning af sedelagen, utan sjelf en lefvande kraft, en drifkraft till sedlig verksamhet. Den luttras genom pröfningar och verkar derigenom allt större sedlig fulländning. Är den nu en inre praktisk drifkraft hos menniskan, så är den äfven oskiljaktig från gerningar. Föremålet för denna tro är *Gud* och *den upphöjde Herren Jesus Christus* [1]).

Huru denna tro förhåller sig till rättfärdiggörelsen, afhandlas i afdelningen 2: 14—26, der författaren först dialektiskt vederlägger den bland brefvets läsare gängse föreställningen, att en tro utan gerningar kan frälsa menniskan, och derefter med skriftutsagor bevisar, att menniskan rättfärdiggöres af gerningar och icke af tron blott. Sammanställes nu den af författaren (2: 24) uppställda satsen: *ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον* med den Paulinska *οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, ἐάν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ* (Gal. 2: 16), så ligger helt naturligt det antagandet genast för handen, att i detta stycke en motsats eger rum mellan de båda författarne, vare sig nu, att denna motsats är blott formel, eller en afsigtlig motsägelse. Redan flera gamla kyrkolärare [2]) hafva gjort detta ämne till föremål för en närmare undersökning och kommit till det resultat, att ingen motsägelse förefinnes mellan de båda författarne. Luther deremot fann i förevarande afdelning en afgjord motsägelse mot den paulinska läran [3]), och denna hans mera på dogmatiska grunder stödda åsigt hafva i nyare tider flera theologer [4]) omfattat och vidare styrkt med exegetiska och historiska grunder. Men å andra sidan hafva äfven i nyare tider flera theologer [5]) försvarat den väsendtliga öfverensstämmelsen mellan de båda nytestamentliga skriftställarne. Då den fortsatta striden tydligen visar, att kritiken öfver ifrågavarande ämne icke är att anse såsom afslutad, så måste för hvarje ny uppträdande utläggare af Jacobs bref den slutliga lösningen af den gamla stridsfrågan vara en uppgift, som han framför allt eftersträfvar att uppnå. Så hafva ock de nyaste oss bekanta commentatorer, Wiesinger och Huther, åt detta föremål egnat en mera djupgående exegetisk undersökning, än någon hittills gjort. Huruvida åter det derigenom lyckats dem att fullt nöjaktigt lösa den svåra uppgiften, skola vi nu undersöka.

---

1) Å ställena 5: 14 och 15 är under *κύριος* högst sannolikt Christus att förstå; jfr Joh. 14: 13, 14; 15: 16.

2) Augustinus, Beda, Oecumenius och Theophylactus; jfr Gebser, der Brief des Jakobus. Berlin 1828.

3) Jfr Luthers företal till Jacobs bref.

4) De Wette, Kern, Baur, Schwegler, Hilgenfeld o. a.

5) Neander, Thiersch, Schmid, Hofmann o. a.

Wiesinger, som i uppfattningen af ifrågavarande afdelning nära ansluter sig till Hofmann [1]), anser, att i orden ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος icke är fråga om "återställandet af menniskans rätta förhållande *(Verhältniss)* till Gud, utan om det, på grund af det med πίστις redan gifna förhållandet, rätta uppförandet *(Verhalten)*, som framställer menniskan i hennes verksamhet såsom rättfärdig inför Gud" [2]), och att således det jacobiska δικαιοῦσθαι icke är att taga i samma betydelse som det paulinska, utan har detta sednare redan till förutsättning och tjenar det till bekräftelse [3]). Men att det paulinska δικαιοῦσθαι måste föregå det jacobiska δικαιοῦσθαι ἐξ ἔργων, är, efter Wiesingers förmenande, klart af v. 23, der trosrättfärdigheten så bestämdt framhålles, hvarföre också det här förekommande εἰς δικ. λογισθῆναι är för Jacob något annat än δικ. ἐξ ἔργων [4]). Hvad det jacobiska begreppet δικαιοῦσθαι angår, så blir det lika litet hos Wiesinger som hos Hofmann närmare fixeradt. Än förekomma nämligen sådana uttryck som skulle δικαιοῦσθαι betyda: *genom sitt uppförande bevisa sig vara rättfärdig inför Gud* [5]), än åter sådana, som skulle menniskan genom detta δικαιοῦσθαι *icke blott anses för, utan äfven verkligen blifva rättfärdig* [6]) och än utsäges det, att δικαιοῦσθαι är en Guds domshandling = justum a Deo agnosci [7]). Då i 1 Mos. 22, der den handling omtalas, som rättfärdiggjorde Abraham, icke förekommer det mot δικ. svarande uttrycket, så anser Wiesinger Guds dom v. 12 vara det, som författaren har i sinnet: "nu vet jag att du fruktar Gud" [8]).

Öfvergå vi nu till Huthers uppfattning af ifrågavarande afdelning, så finna vi hos honom δικαιοῦν bestämdt fattadt såsom en Guds domshandling [9]), men icke en domshandling i paulinsk mening, hvarigenom den troende försättes i det nya barnaförhållandet till Gud, utan en sådan handling, hvarigenom den till Guds barn pånyttfödde *i domen* erhåller σωτηρία [10]). Hos båda skriftställarne betyder δικαιοῦν: "för rättfärdig förklara, frisäga", men hos Paulus betecknas dermed en handling, som försiggår inom tiden, betingad af tron, hos Jacob deremot den för de troende ännu förestående domen, betingad af gerningarne [11]). Denna ordets betydelse hos Jacob har sin grund lika mycket i tankesammanhanget som i Gamla Testamentets språkbruk. Enligt tankesammanhanget återvisar nämligen ἐδικαιώθη på σῶσαι i 14 v., men detta

---

[1]) Der Schriftbeweis. Erste Hälfte; Nördlingen 1852, jfr s. 561.
[2]) Jfr Inledningen till Wiesingers Kommentar s. 27.
[3]) Jfr Kommentaren sidd. 141—142. [4]) Jfr Komment. s. 154.
[5]) Jfr s. 27. [6]) Jfr s. 153. [7]) Jfr s. 150. [8]) s. 150.
[9]) s. 116. [10]) s. 129. [11]) s. 128.

Digitized by Google

står i nära relation till κρίσις v. 13 (κρίνεσθαι v. 12). Hvad åter Gamla Testamentets språkbruk beträffar, så uppvisas flera ställen, der det δικαιοῦν motsvarande ordet הצדיק förekommer i betydelsen af ett rättsligt förfarande = genom frisägande från skuld förklara någon för צדיק [1]). Således äro orden Ἀβρ. ἐδικαιώθη att öfversätta: *Abr. är vorden rättfärdig förklarad*, i hvilken utsago äfven det ligger, att han erhållit σωτηρία, eftersom dess vinnande (v. 14) beror af rättfärdigförklarandet i den gudomliga domen (ἐν τῷ κρίνεσθαι v. 12). Den på Abrahams sida liggande grunden, för hvars skull han blifvit rättfärdig förklarad, angifves genom tillsatsen ἐξ ἔργων. Väl omtalas icke i den gammaltestamentliga berättelsen om offerhandlingen (1 Mos. 22) något Abrahams δικαιοῦν, hvarföre det ock kan synas underligt, att just denna handling betonas såsom grunden för rättfärdigförklarandet, men hvad Jacob har i sinnet är det gudomliga löftet om välsignelse på grund af hvad Abr. *gjort* (vv. 16, 18). Visserligen hade Abraham redan tidigare fått samma löfte (1 Mos. 12: 2, 3), och derföre att han då trodde detta, blef hans tro honom räknad till rättfärdighet, men *nu* gafs honom löftet för hans *görande* [2]). Uttrycken ἐλογίσθη εἰς δικαιοσύνην och ἐδικαιώθη äro således för Jacob icke likbetydande, utan *det förra* vederfors Abraham endast för hans tros skull (ἐπίστευσεν), *det sednare* åter först då hans tro genom verk kommit till fulländning, således för hans verks skull, så att det sednare var följden och det factiska förverkligandet (πλήρωσις) af det förra [3]).

För att nu afgöra, om och i hvad mån dessa uppfattningar kunna anses hafva löst den föresatta uppgiften, vilja vi taga i öfvervägande 1) sammanhanget mellan denna afdelning och det föregående; 2) begreppen πίστις och ἔργα och deras förhållande till hvarandra, samt 3) betydelsen af δικαιοῦσθαι.

Att afdelningen 2: 14—26 står i nära sammanhang med det föregående, är påtagligt, och äfven af de båda utläggarne med eftertryck erkändt. Sedan författaren nämligen (1: 21) uppmanat sina läsare att i sig allt innerligare upptaga det ord, som kan frälsa själen, och allt djupare begrunda det, så att det måtte hos dem blifva en drifkraft till sedligt handlande, emedan endast på detta sätt den i ordet inneboende kraften medför en saliggörande verkan (1: 25), och derefter visat, huru litet ännu detta ord vore deras inre egendom, då de med tron på Jesus Christus kunde förena handlingar, hvilka inneburo en uppenbar kränkning af kärlekens lag (2: 1 ff.), efter hvilken de en gång skulle dömmas, så angriper han slutligen sjelfva grunden

[1]) Jfr s. 116. [2]) Jfr sidd. 118—119. [3]) Jfr sidd. 122—123.

Digitized by Google

till denna deras sedliga bristfällighet, nämligen den föreställningen, att en tro i och för sig, sådan de hade den, utan sedligt handlande, vore tillräcklig till frälsningen, och tillrättavisar med stort eftertryck denna praktiska grundvillfarelse [1]). Han genomför nu sin bevisning först negativt, genom att visa, att en tro utan gerningar är död, och således oförmögen att frälsa (2: 14—19), och derefter positivt, i det han med skriftexempel ådagalägger, att tro och gerningar i oskiljaktig förening rättfärdiggöra menniskan (2: 21—25). Här ställas således emot hvarandra tvänne former af tro, som hafva motsatta bestämningar, nämligen 1) en tro af blott intellectuel art, som icke har gerningar, och derföre är död, samt 2) en tro af hufvudsakligen praktisk art, som har gerningar, och derföre är lefvande. Den förra är med afseende på frälsningen resultatlös, den sednare åter har menniskans rättfärdiggörelse till resultat. Nu utsäger väl icke författaren direct, att den tro som har gerningar, är lefvande, men just deraf att han bestämmer den tro som *icke* har gerningar, såsom *död*, följer nödvändigt, att den tro, som har gerningar, är *lefvande*, och således är klart, att författaren med *gerningar* icke förstår något främmande tillskott till tron, något olikartadt element, som ingår med tron en blott yttre förening, utan tvärtom de nödvändiga yttringarne af tron såsom lifskraft. Men ehuru tron efter författarens åskådningssätt är den nödvändiga förutsättningen för och drifkraften till gerningar, så lägger han dock på dessa sednare ett sådant eftertryck, att han anser tron först genom dem kommen till fulländning, och det är ur denna synpunkt som han framställer frågan: *Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη;* Hvilken betydelse inlägger nu författaren i ordet *ἐδικαιώθη?* För besvarandet af denna fråga är nödigt att först göra sig reda för ordets olika användning i det bibliska språkbruket och derefter noga aktgifva på sammanhangets kraf.

Δικαιοῦν, som i det *klassiska språkbruket* har tvänne grundbetydelser, nämligen 1) *göra rätt mot någon* (såsom motsats till *ἀδικεῖν*), hvartill sluter sig betydelsen af *det rättsliga friandet eller fällandet*, och 2) *hålla, förklara något för rätt* [2]), förekommer hos Septuaginta såsom det nästan konstanta uttrycket för det hebr. הצדיק [3]) och i följande betydelser:

[1]) Endast misskännandet af detta stränga sammanhang mellan ifrågavarande afdelning och det föregående kan föranleda en så godtycklig förmodan, att författarens polemik skulle vara riktad mot *en theoretisk läromening*. Jfr Das nach-apostolische Zeitalter v. A. Schwegler, Tübingen 1846 1:sta B. s. 433.

[2]) Jfr Schmid, Biblische Theologie s. 563 samt Jacobitz's och Seilers Grek. Lex: utg. af Melin.

[3]) Någon gång öfversättes הצדיק äfven med *δίκαιον ἀποφαίνειν* eller *δίκαιον κρίνειν*; jfr Job 27: 5; Ordspr. B. 17: 15.

1) *Åtaga sig någons sak, skaffa någon rätt* (jfr 2 Sam. 15: 4, Ps. 82: 3; Jes. 1: 17; Mich. 7: 9); 2) *frikänna, förklara för oskyldig inför domstol* (såsom motsats till *καταγινώσκειν, καταδικάζειν, κατακρίνειν* = הרשיע), der domaren antingen är en menniska (jfr 2 Mos. 23: 7; 5 Mos. 25: 1; Syr. 42: 2), eller Gud sjelf (jfr Ps, 142: 2; Jes. 45: 25); 3) *bevisa, framställa någon såsom rättfärdig* = rättfärdiga (Jer. 3: 11; Ez. 16: 51, 52; Job. 33: 32; Jes. 43: 9), hvartill nära ansluter sig betydelsen: *såsom rättfärdig erkänna*, isynnerhet i passivum *såsom rättfärdig erkännas* (jfr Syr. 18: 2; Ps. 50: 6); 4) *rena* (= זכה Ps. 72: 13) och 5) *vara rättfärdig* (jfr 1 Mos. 38: 26) [1]).

I *Nya Testamentet* förekommer ordet, utom hos vår författare, äfven hos Mattheus (11: 19; 12: 37), Lucas (7: 29, 35; 10: 29; 16: 15; 18: 14), Ap. G. (13: 39) och i de paulinska skrifterna, isynnerhet Romare- och Galater-brefven (1 Cor. 4: 4; 6: 11; 1 Tim. 3: 16; Tit. 3: 7; Rom. 2: 13; 3: 20, 24, 26, 28, 30; 4: 2; 5: 1, 9; Gal. 2: 16, 17; 3: 8, 11, 24; 5: 4), i betydelsen af *anse, erkänna, förklara för rättfärdig*. Att ordet på alla dessa ställen har denna *judicativa* betydelse, vore ej svårt att uppvisa, men torde få anses såsom en redan afgjord sak [2]). Men äfven är af Rom. 4: 5, 6, 22 klart, att Paulus fattar *δικαιοῦν* såsom ett *λογίζεσθαι εἰς δικαιοσύνην*. hvilket i sig innefattar *syndaförlåtelse* (jfr Rom. 4: 6—9; Ap. G. 13: 38—39).

Tage vi härefter i öfvervägande de skriftbevis, författaren åberopar, så återfinne vi det första i 1 Mos. B. kapp. 15 och 22. Här berättas det, att Abraham, som var barnlös, erhöll Herrans löfte om en son, som skulle blifva arfvinge till hans egodelar och ättefader för en talrik afkomma, och, ehuru föga hopp var om detta löftes förverkligande, enär både Abraham och hans hustru redan voro till hög ålder komne, *trodde* Abraham likväl på Herran, och denna tro vardt honom räknad till rättfärdighet (1 Mos. B. 15). I en sednare tid, då löftet redan gått i fullbordan, emottog Abraham, för att pröfvas, Herrans befallning att offra sin ende älskade son, en befallning, som han utan tvekan åtlydde, och var just i begrepp att utföra den, då en Herrans engel från himmelen afböjde det (Mos. 22). Men då denna beredvillighet att hörsamma befallningen aldrig kunnat ega rum, om icke Abraham med förtröstansfull tillit tryggat sig vid Herran, så är klart, att, då vår författare (2: 21) framhåller sjelfva offerhandlingen såsom den å Abrahams sida liggande grunden för *ἐδικαιώθη*, han derföre icke lemnar grunden, hvarur denna handling framgick, eller tron ur sigte,

[1]) Jfr för öfrigt J. Chr. Biel, Novus Thesaurus Philologicus sive Lexicon in LXX, Hagæ 1770 och Gesenii Hebr. Lex.

[2]) Jfr för öfrigt Schmid, Bibl. Theol. s. 564—565.

Digitized by Google

utan tvärtom betraktar dem båda i nödvändigt sammanhang, och detta nära samband mellan Abrahams tro och handling framlyser ännu klarare af följande vers, der författaren uttryckligen säger, att tron var drifkraften till hans gerningar och att af gerningarne fulländades tron. Och just med hänsyn till detta dynamiska och organiska samband mellan de båda, efter Mosaiska berättelsen, till tiden åtskiljda momenterna, Abrahams förtröstansfulla omfattande af Herrans löfte och Abrahams beredvillighet att hörsamma Herrans befallning, tillägger författaren v. 23: *Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα· ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην* d. ä.: och genom denna handling bevisades sanningen af skriftens utsago: "Abraham trodde Gud, och det vardt honom räknadt till rättfärdighet" d. v. s. offerhandlingen bevisade, att Abraham hade den rätta tron, som är oskiljaktig från gerningar och derför rättfärdiggör menniskan. Men sjelfva den grundåskådningen, enligt hvilken icke tron i och för sig, utan tron så vidt den manifesterar sig i handling, betingade den act, hvarigenom Gud tillräknade Abraham rättfärdighet, har vår författare gemensam med äldre judiska skriftställare. Så säger den döende Mattathias, då han uppmanar sina söner att följa fädernas föredömen: *Ἀβραὰμ οὐχὶ ἐν πειρασμῷ εὑρέθη πιστός, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην;* (1 Makk. 2: 52).

Det är således uppenbart, att *ἐδικαιώθη* och *ἐλογίσθη εἰς δικαιοσύνην* hos vår författare likaväl som hos Paulus (jfr Rom. 4: 1—9) äro endast olika uttryck för ett och samma begrepp, och att derföre *δικαιοῦσθαι* i förevarande afdelning har den judicativa betydelse, som det på alla andra ställen i Nya Testamentet har [1]). Men är detta obestridligt, så må Wiesingers och Huthers uppfattning af *ἐλογ. εἰς δικ.* och *ἐδικαιώθη* såsom tvänne olika acter väl gälla för ett lofvärdt försök att på exegetisk väg så utjemna differensen mellan Jacob och Paulus, att kritiken öfver denna fråga blefve för alltid nedtystad, men hållbar är den icke såsom stridande mot vår författares grundåskådning. Ty vore det, såsom Huther påstår, författarens åsigt, att *ἐλογ. εἰς δικ.* betecknade något, som vederfors Abraham endast för hans tros skull, så skulle han derigenom motsäga sig sjelf, då han redan förut hade till sina läsares behjertande framställt den frågan: *μὴ δύναται ἡ πίστις (ἐὰν μὴ ἔχῃ ἔργα) σῶσαι;* Men till en sådan motsägelse gör åtminstone författaren sig icke skyldig, om man efter sammanhangets kraf fasthåller att *ἐλογ. εἰς δικ.* och *ἐδικαιώθη* äro en och samma act. Men äfven under samma förutsättning, att *ἐδικαιώθη* var något, som sednare vederfors Abraham för hans gerningars skull, måste man, då 1 Mos. 22 hvarken *ἐδικαιώθη* eller *ἐλογ. εἰς δικ.* förekommer, derstädes uppleta något motsvarigt ytt-

[1]) Jfr Gebser och Schneckenburger, Annot. ad Ep. Jac.

Digitized by Google

rande af Gud, som kan anses beteckna en Guds dom öfver Abraham på grund af hans handling. En sådan dom tror sig Wiesinger finna i orden *νῦν ἔγνων ὅτι φοβῇ σύ τόν Θεὸν. κτλ.* (v. 12), men Huther deremot i orden *οὗ εἵνεκεν ἐποίησας τό ῥῆμα τοῦτο — — ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε* (16 v. jfrd med v. 18), men då i det gudomliga löftet om välsignelse lika litet som i den gudomliga kunskapen om Abrahams beskaffenhet är uttalad någon dom, och då författaren icke heller hänvisar till någotdera af dessa ställen, så är det godtyckligt att i ett eller annat af de på nämnda ställen förekommande uttryck vilja finna något, som motsvarar *δικαιοῦν*. Det är blott på två ställen som författaren vid anförandet af ifrågavarande skriftexempel hänvisar, nämligen 1 Mos. 15: 6 och 22: 9, af hvilka det förstnämnda otvifvelaktigt innehåller en Guds dom öfver Abraham på grund af dennes tro, men hvilken dom, såsom vi redan sett, vår författare låter gälla på grund af Abrahams i en sednare tid ur tron framgående handling (22: 9).

Äfven genom det andra af författaren anförda skriftbeviset, som återfinnes i Jos. B. kapp. 2 och 6: 25, bestyrkes den satsen, att det ur tron framgående sedliga handlandet för honom är det rättfärdiggörelsen betingande vilkoret. En i staden Jericho bosatt qvinna vid namn Rahab hade nämligen i sitt hus mottagit tvänne af Josua utsände spejare, och gömt dem undan fiendtliga efterspaningar, hvarefter hon, för att de skulle undkomma sina förföljare, utsläppte dem på en annan väg. För denna tjenstbevisning, som hade sin grund i hennes Jehovahtro (Jos. 2: 11), blef hon vid den förstöring, som sedermera öfvergick staden, bibehållen vid lif (*ἐζωγρήθη* 6: 25).

Men står nu fast, att *δικαιοῦσθαι* hos vår författare har samma betydelse som hos Paulus, och visar det sig tillika af de båda skriftexemplen, att han gör detta *δικαιοῦσθαι* beroende af gerningar, som ur tron framgå, så kan icke heller den svåra uppgiften att helt och hållet utjämna differensen mellan den Jacobiska och den Paulinska lärotropen, sägas vara löst, utan brefvet fortfarande lemnadt till pris åt en kritik, som tillochmed icke dragit i betänkande att förklara den mellan båda lärotroperna förefintliga olikheten såsom ett resultat af en sednare tids försök att vederlägga den Paulinska christendomen och på grund af denna hypothes velat frånkänna Jacobs bref apostoliskt ursprung [1]). Då vi likväl, oaktadt denna stränga förkastelsedom, våga hysa den öfvertygelsen, att olikheten mellan Jacob och Paulus i detta

[1]) Jfr Schwegler, Das nach-ap. Zeitalt. 1 B. ss. 413—448 och A. Hilgenfeld, Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, 1 Jahrgang, Heft. 3 ss. 405—407.

Digitized by Google

stycke icke är en *grundväsendtlig*, så böra vi nu, med hänsyn till nämnda kritik, anföra de grunder, på hvilka vi stödja denna vår öfvertygelse.

Pauli uppfattning och framställning af christendomen såsom en sjelfständig, af judendomen oberoende frälsningsväg, finner sin förklaring ej mindre i Pauli andliga individualitet och omvändelse än i de inom församlingarne historiskt gifna förhållandena. Grundbegreppet i hans lära är *δικαιοσύνη* eller menniskans normala förhållande till Gud. Denna *δικαιοσύνη* sökte han både före och efter sin omvändelse, men på olika sätt och med olika framgång. Före sin omvändelse sökte han den nämligen i lagen, men fann den icke; efter sin omvändelse åter sökte han den i tron på Jesus Christus, och fann den. I följd häraf erhåller begreppet *δικαιοσύνη* hos honom en tvåfaldig modification, nämligen 1) *δικαιοσύνη ἐκ νόμου* och 2) *δικαιοσύνη ἐκ πίστεως*. Är normen för *δικαιοσύνη* Guds vilja och dom, och dessa hafva sitt uttryck i lagen, så skulle menniskan genom fullkomlig laguppfyllelse kunna förvärfva sig denna *δικαιοσύνη* och få sig densamma af Gud tillerkänd efter skyldighet och förtjenst *(κατά ὀφείλημα)*. Öfverträder hon deremot lagen, så saknar hon denna *δικαιοσύνη*, och befinner sig i stället i ett tillstånd af *ἀδικία*, *ἁμαρτία*, samt är föremål för *κατάκρισις*. Men nu är det en erfarenhetssanning, att såväl hedningarne öfverträda den naturliga lagen som judarne den positiva lagen, hvadan således alla menniskor sakna *δικαιοσύνη ἡ ἐκ νόμου*, och i stället befinna sig i orättfärdighetens tillstånd samt såsom sådane äro föremål för Guds fördömelse. Denna af erfarenheten bevittnade allmänna frånvaro af *δικαιοσύνη*, som innefattar momenterna allmän syndighet och allmän straffskyldighet, har sin grund i en syndig böjelse, hvilken står i causalsammanhang med den första menniskans synd, och just utgör den hämmande skrankan för lagen att bereda menniskan *δικαιοσύνη*. Men lagens bestämmelse är icke heller att bereda menniskan rättfärdighet, utan i öfverensstämmelse med sitt inre väsende har den endast det syftet att bringa synden till medvetande och allt fullständigare utveckla detta medvetande. I följd häraf rättfärdiggöres icke heller någon menniska på grund af lagens gerningar. Denna sats betonar apostelen med synnerligt eftertryck i bref till sådana församlingar, som voro sammansatta af Jude- och hedning-christna, der han således hade ett specielt intresse att framhålla christendomens egendomliga charakter i motsats mot den judiska lagrättfärdigheten [1]), men äfven i bref till församlingar, som utgjordes mest af hedning-christna, bland hvilka judaistiska lärare hade uppträdt, och, med angrepp på Pauli apostoliska värdighet och lära, yrkat på omskärelsens nödvändighet för de christna, och i

[1]) Så i Rom. br. jfr Phil. 3.

Digitized by Google

sammanhang dermed på hela mosaiska lagens iakttagande [1]). Med lag förstår Apostelen här hela mosaiska lagen, således ej mindre sedelagen, än ceremoniallagen. Således af inga — vare sig sedelagens eller ceremoniallagens — verk kan menniskan vinna *δικαιοσύνη θεοῦ*, hvilken, oberoende af lagen, endast såsom skänk af Guds fria nåd tillegnas henne förmedelst tron på den döde och uppståndne Christus. Det paulinska trosbegreppet är bestämdare och djupare än det jacobiska, för så vidt tron efter Paulus bestämdt refererar sig till Christi försonings död. Till sitt innersta väsende är tron ett innerligt lifskraftigt gripande och fasthållande af Christus, men detta trons centrala moment kan lika litet tänkas utan kunskap om Christus som utan en bestämmande och styrande inflytelse på viljans riktning och lif, hvarföre ock dessa tre momenter constituera det paulinska trosbegreppet. Samma tro, som rättfärdiggör menniskan inför Gud, är nämligen äfven principen för ett nytt inre och yttre lif [2]), och måste såsom sådan sägas i sig innesluta *ἔργα ἀγαθά*, hvilka efter en andlig naturlag i följd af yttre gifna förhållanden actuelt framträda. Men denna trons lif och verksamhet beror just derpå, att den tillegnat sig Christus, som är lifvet. Dessa båda sidor af tron, tillegnandet af Christus, och det sedliga handlandet kunna i verkligheten aldrig söndras, men väl måste emellan dem för betraktelsen en åtskilnad ega rum, nämligen samma åtskilnad som emellan grund och följd, och detta är just förhållandet hos Paulus, hos hvilken vi finna så väl den christliga troslärans som ethikens grundsanningar framställda med större klarhet och bestämdhet, än hos någon annan nytestamentlig skriftställare.

Öfvergå vi nu till den uppfattning och framställning af christendomen, som i vårt bref förefinnes, så är äfven den att anse såsom lika mycket grundad i författarens individualitet som i de historiskt gifna förhållandena inom de församlingar, till hvilka han skref. Författaren, som har en viss likhet med de gammaltestamentliga fromma charaktererna, blifver i sin grundåskådning af evangelium stående nedanom den redan betecknade paulinska ståndpunkten, i det han uppfattar den objectiva christendomen väsendtligen i dess enhet med det gamla förbundet, d. v. s. såsom lag. I öfverensstämmelse med denna sin uppfattning yrkar han allvarligt på *ποίησις* och *ἔργα*, och har dertill en speciel

---

1) Jfr Gal. Br.

2) Jfr Rom. 5, 6 och Gal. 5: 6 *πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη*. För så vidt kärleken är det medium, hvarigenom tron framträder i gerningar, är sistnämnda ställe ett märkvärdigt bevis, att Paulus, när missförhållanden af den art som hos Galaterna dertill föranleda, (jfr Gal. 5: 15, 20, 26), står i åskådnings- och uttryckssätt Jacob närmare, än man på grund af andra ställen vanligen föreställer sig det.

anledning i församlingarnes tillstånd. Ur dessa båda momenter, författarens' individuela uppfattning af christendomen och församlingsförhållanden [1]), förklarar sig nu äfven afdelningen 2: 14—26. För en sådan handlingens man som författaren måste det inre troslifvet först då hafva sin fulla betydelse, när det framträder i handling. Trons *τὸ φαινόμενον* eller de concreta företeelser, i hvilka den rör sig, måste för honom ega så mycket större vigt, som de äro nödvändiga yttringar af trons lifsgrund och factiska bevis, att tron är i sig lefvande och sann [2]). *Ἔργα* eller den concreta verkligheten, hvari tron framträder, saknades hos läsarena; deraf kunde slutas, att deras tro vore död och således oförmögen att frälsa dem. Tron och dess phenomener låta i verkligheten icke söndra sig, de äro för författaren ett organiskt helt, och just derföre kan han, utan att förringa det förra momentet, skarpt betona det sednare, hvilket hos läsarena saknades, hvarföre han också måste i de valda skriftexemplen just framhålla det som kunde gifva stöd åt hans polemik mot den farliga villfarelsen.

Härefter kunna vi nu lättare bedöma öfverensstämmelsen och olikheten mellan de båda lärotyperna. 1) Har ordet *δικαιοῦσθαι* hos båda skriftställarne enahanda betydelse, nemligen *λογισθῆναι εἰς δικαιοσύνην*. 2) Gäller hos båda Guds nåd såsom den objectiva grunden för menniskans rättfärdiggörelse. Hos Paulus är detta sednare den ledande grundtanken [3]); hos Jacob ligger det redan i uttrycket *λογισθῆναι εἰς δικαιοσύνην*, men uttalas ännu bestämdare 1: 18, der trons uppkomst framställes såsom en verkan af Guds vilja. Således 3) uteslutes hos båda all på *ἔργα νόμου* grundad förtjenst. Paulus framställer det polemiskt mot sina judaiserande motståndare; Jacob erkänner det dels indirect, derigenom att de af honom så eftertryckligt betonade *ἔργα* äro *ἔργα πίστεως*, och dels direct i det dessa *ἔργα πίστεως* förklaras vara i många hänseenden bristfälliga (3: 2) [4]). Ändteligen 4) gäller hos båda tron såsom det subjectiva vilkoret för menniskans rättfärdiggörelse, men här inträder äfven skilnaden emellan de båda skriftställarne. Visserligen är den tro, som Jacob förklarar icke frälsa menniskan, inga-

---

[1]) Detta sednare moment förnekar Schwegler, i det han antager den Jacobiska skriftens brefform vara en ren fiction, med afsigt vald såsom omklädnad för en didaktisk skrift, utan att likväl för ett sådant antagande uppvisa en enda hållbar grund. Jfr Das nachap. Zeitalt. 1 B. 415.

[2]) att författaren fordrar *ἔργα* såsom bevis (*δεῖγμα*) på trons lif, är klart af 18 v.

[3]) Jfr Rom. 3: 24 m. fl.

[4]) Häraf visar sig, huru pass befogadt följande omdöme af en nyare skriftställare är: "Wir finden auch hier (Jac. bref) noch den bestimmten Gegensatz *judaistischer Werkgerechtigkeit* gegen die paulinische Glaubensgerechtigkeit." A. Hilgenfeld, Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, 1:ster Jahrgang Heft 3, Jena 1858.

Digitized by Google

lunda densamma, som enligt Paulus förskaffar henne rättfärdigheten af Guds nåd, men en olikhet förefinnes likväl. Efter Paulus' träder menniskan genom tron i innerlig lifsgemenskap med Christus och varder på grund häraf af Gud rättfärdig förklarad, och denna rätfärdiggörande tro verkar sedan hos henne ett nytt inre och yttre lif. Jacob deremot, den utåtvände, praktiske sedoläraren, för hvilken orsaken uppenbarade sig närmast i verkningarne, hade icke sin blick riktad på det inre troslifvets hemligheter. Han vill icke erkänna en tro, som icke bevisar sig af gerningarne och förklarar i öfverensstämmelse härmed, att menniskan af Gud rättfärdiggöres på grund af tron sådan den framträder i sina yttre phenomener. Den ene gör således en bestämd skilnad mellan principen och det principierade och låter det sednare betingas af det förra både till sin existens och sitt sedliga värde. För den andra, i öfverensstämmelse med hans objectiva åskådningssätt, visa sig tro och gerningar icke i sitt rätta förhållande såsom principen och det derur principierade, utan snarare såsom sjelfva saken eller begreppet och dess bestämningar. Härigenom komma gerningarne hos honom att höra till trons sjelfva innehåll och väsende. Han fattar således tron mera som ett handlande, under det Paulus fattar den såsom ett tillstånd eller en beskaffenhet hos menniskan. Tillvaron af denna åtskilnad mellan båda författarne måste erkännas; den kan hvarken på exegetisk eller historisk väg utjämnas såsom varande grundad i de båda skriftställarnes olika andliga individualitet och i olika förhållanden inom de församlingar, till hvilka de skrefvo.

Af denna jämförelse låter nu utan svårighet afgöra sig, om och i hvad mån en bestämdt medveten motsägelse eger rum mellan de båda skrifställarne [1]). Ingenting är i allmänhet lättare än att i en förutfattad menings interesse lösrycka en sats ur dess naturliga sammanhang hos en skriftställare och gifva den en efter det egna syftet lämpad tydning. Ett sådant förfarande lärer väl dock för ingen del kunna anses värdigt en kritik, som gör anspråk på vetenskaplighet. Betraktar man deremot, såsom man bör göra, den förmenta motsatsen i dess sammanhang i afdelningen, och tillika tager i öfvervägande författarenas olika individualitet och församlingarnes olika behof, så blir denna motsats så

[1]) Die Antithese *ὁρᾶτε, ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον* (2: 24) setzt offenbar die These voraus *ὅτι ἐκ πίστεως μόνον δικαιοῦται ἄνθρωπος καὶ οὐκ ἐξ ἔργων.* Diese These aber ist, wie der Verfasser unseres Briefs wissen musste, die specifisch eigenthümliche, constitutive These des ganzen Paulinischen Lehrbegriffs. Wenn er nun dieser These geradezu eine directe Antithese gegenüberstellt, ohne irgend in Beziehung auf die Paulinische Lehre eine schützende Cautele beizufügen, so ist klar, dass er seine Polemik von seinen Lesern so verstanden wissen wollte, wie sie ursprünglich gemeint war, als Polemik gegen die paulinische Rechtfertigungslehre. Schwegler, Das nachap. Z. 1 B. ss. 430—31.

Digitized by Google

betydligt modificerad, att den tillochmed förlorar charakteren af en motsats. Ty af det, som vi ofvanför anfört om öfverensstämmelsen och olikheten mellan den Jacobiska och Paulinska rättfärdiggörelseläran, visar sig, att Jacob, när han förklarar, att menniskan rättfärdiggöres af gerningar, på det hela taget menar detsamma, som Paulus, när han talar om menniskans rättfärdiggörelse af tron. Det är således blott i uppfattningen af tron, som de båda författarne åtskilja sig. Att Jacob uppfattar tron hufvudsakligen såsom ett handlande, är redan visadt; och af denna hans uppfattning förklaras helt naturligt, hvarföre han lägger en sådan vigt på gerningarne. Man behöfver således icke till förklaring af denna egendomlighet hos vår författare tillgripa den temligen långsökta hypothesen om en polemik mot Paulus, isynnerhet om författaren i sina läsares irriga begrepp om tron hade en särskild anledning att framhålla vigten af gerningarne. Man behöfver icke ens antaga, att det Paulinska trosbegreppet varit bekant för Jacob, ehuruväl ingenting hindrar ett sådant antagande. Men fullkomligt oberättigadt synes det vara att uppställa ett sådant antagande såsom bevis för hypothesen om en polemik, då, såsom vi förut hafva visat, den tro, hvilken Jacob bekämpar, icke är den Paulinska, och polemiken således icke kan gälla Paulus. Att Jacob icke skulle kunnat fatta hela djupet af det Paulinska trosbegreppet är med afseende på hans concreta åskådningssätt ganska tänkbart, men att han skulle hafva missförstått det så helt och hållet, som hypothesen om en polemik förutsätter, är icke sannolikt, då man ej gerna kan antaga att han skulle hafva känt till det Paulinska trosbegreppet, men varit okunnig om det eftertryck, hvarmed denna författare framhåller helgelsens nödvändighet.

Visar sig sålunda antagandet af en afsigtlig motsägelse mot paulinska läran ohållbart, så återstår ej annat än att erkänna författarens polemik vara riktad mot religiösa och ethiska missförhållanden ibland brefvets läsare. Väl har man velat förklara den riktning, författaren i sådant fall måste anses bekämpa, för en uppdiktad fantasibild, som hvarken låter förena sig med brefvets eller med historiens data [1]). Men detta antagande hvilar helt och hållet på den ohållbara förutsättningen, att brefvet är en polemisk skrift mot läromeningar. Att inom judendomen på Christi och apostlarnes tid fanns en riktning, som söndrade theori och praxis på det ethiska området, är utom allt tvifvel. För denna riktnings tillvaro och beskaffenhet kan vara nog att hänvisa till Matth. 23: 3: *Πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ*

[1]) Die von Neander untergestellten Bekenner eines werklosen Glaubens sind ein willkührlich ersonnenes, weder mit den Daten der Geschichte noch mit den Daten unseres Briefs vereinbares Phantasiebild. Schwegler B. 1 s. 431.

Digitized by Google

ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε· λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι, och Rom. 2: 17 ff.: *Εἰ δὲ σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα — — ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις* [1]. Att denna riktning likväl icke uteslöt iakttagandet af den yttre för judiska folket gifna lefnadsordningen, säger sig sjelft. Men hvad är väl naturligare, än att personer af denna riktning, som öfvergått till christendomen, äfven efter sin omvändelse fasthöllo åsigter, som endast småningom och i mån af christendomens djupare tillegnande kunde upphäfvas? Detta var åtminstone förhållandet inom flera hedningchristna församlingar, och det är intet skäl att antaga, att förhållandet varit ett annat inom de judechristna [2]. En grundlig forskare i den äldsta kyrkans historia yttrar sig härom sålunda: "So gewiss das Christenthum auch schon in seinem ersten Beginnen viele seiner Bekenner geistig erleuchtete und sittlich umwandelte, so konnte es doch Alle von den Flecken ihrer Volks- und Zeit-Bildung um so weniger reinigen, als gewiss manche derselben durch abergläubische oder andere unlautere Gründe dem Christenthume zugeführt worden waren. Daraus erklärt es sich, dass Paulus unter den Heidenchristen, besonders in *Korinth* (1 Kor. 5: 6) und in *Kreta* (Tit. 1: 10 ff.), selbst grobe Laster fortwährend zu bekämpfen fand, dass Jacobus sich genöthigt sah, den sittlichen Missbrauch der Paulinischen Lehre von der allein beseligenden Kraft des Glaubens zu rügen *(Br. des Jacobus)*, und dass die Apokalypse (geschr. 69) gegen Verführer in Pergamus *(Nikolaiten)* zu eifern hatte, welche nicht nur die den Heidenchristen gegebenen Speisegesetze, sondern auch das Verbot der Unzucht (Act. 15: 29) nicht achteten" [3].

Ännu återstår att bemöta en åsigt, som antager, att förevarande afdelning skulle vara rigtad mot ett missförstånd af den paulinska rättfärdiggörelseläran [4]. Här kunna vi ej annat än instämma i dessa Schweglers ord: "Wie lässt es sich denn denken, dass Jacobus den Missverstand einer paulinischen Lehre sollte bekämpft haben, ohne den wahren Sinn ausdrücklich zu unterscheiden" [5]! Men ett annat skäl mot detta antagande är Pauli, hedna-Apostelns ställning till de judechristna. Då man nämligen å ena sidan öfverväger Pauli uppfattning och fram-

---

[1]) Till de anförda bevisen kunna läggas mångfaldiga andra; Jfr Schneckenburger, Annot. ad. Ep. Jac. 128—136.

[2]) Jfr Hebr. 5: 11, 12.

[3]) Gieseler, Lehrbuch der Kirkengeschichte 1 B. 1:ste Abth. 4:te Aufl. ss. 112—113.

[4]) Jfr Hug, Einl. in die Schr. des Neuen Testam. 11 Th. § 159.

[5]) Das nachap. Zeitalt. 1 B. s. 438.

Digitized by Google

ställning af den Mosaiska lagen [1]), och å den andra sidan judarnes deraf alstrade misstroende emot honom [2]), så kan svårligen hans lära antagas hafva vunnit insteg i alla utompalestinensiska judechristna församlingarne [3]). Vi tillegna oss här följande ord ur en utmärkt stridsskrift mot den nyare kritiken: "In die Kreise, für welche dieses Schreiben gerichtet ist, hat sich der Einfluss paulinischer Lehre nie erstreckt. Von dieser Seite her war man viel eher geneigt, dem Apostel der Heiden das volle Vertrauen und die Anerkennung seiner apostolischen Berechtigung zu versagen. Wir halten daher nichts für irrthümlicher, als diess, dass Jacobus unter den Judenchristen eine excentrische Auffassung und einen verderblichen Missbrauch der paulinischen Lehre zu bekämpfen gefunden habe. Forschen wir in der Geschichte nach, wo eigentlich die verkehrte und verderbliche Anwendung der paulinischen Lehre eingetreten ist, so finden wir sie nicht bei den Judenchristen, sondern bei jenen frevelhaften heidnischen Gnostikern, deren Bild wir zur Genüge aus den Briefen des Petrus und des Juda, aus der Apokalypse und den Johanneischen Briefen kennen gelernt haben" [4]).

Efter denna framställning af författarens uppfattning af den subjectiva christendomen såsom handlande tro, hvilken betingar menniskans rättfärdiggörelse, öfvergå vi nu till hans uppfattning af den objectiva christendomen.

Christendomen, objectivt fattad, förekommer hos författaren under olika benämningar, såsom *λόγος, λόγος ἀληθείας, ὁ ἔμφυτος λόγος* [5])

---

[1]) Jfr Rom. 7: 1 ff. 1 Cor. 9: 20, 21; Gal. 2: 15 ff.

[2]) Jfr Ap. G. 21: 21 ff.

[3]) Man erinre sig, att brefvet är ställdt till de 12 stammarne *ἐν διασπορᾷ*.

[4]) Heinr. W. J. Thiersch, Versuch zur Herstellung des historischen Standpuncts für die *Kritik* der neutestamentlischen Schriften, s. 257.

[5]) Ordet *ἔμφυτος* betyder egentligen *medfödd*, *naturlig*, och denna ordets ursprungliga betydelse hafva flere såväl äldre som yngre exegeter fasthållit, hvilket föranledt Hilgenfeld att låta orden *ὁ ἔμφυτος λόγος* betyda "den naturliga sedelagen" (Zeitschrift für Wissenschaftl. Theol. 1:ster Jahrg. Heft 3 s. 407). Det är med samma ordets betydelse för ögonen som äfven Schwegler (Das nachap. Zeitalter. 1:ster Band s. 424 not. 4) säger: "Jac. 1: 21 erinnert auffallend an die clementinische Offenbarungstheorie, wornach in jedem Menschen die ganze Wahrheit dem Keim nach (*σπερματικῶς*) enthalten ist, ihm aber erst durch die göttliche Offenbarung, durch göttliche Erleuchtung zum Bewusstseyn kommt. Hom. XVII, 18: *ἐν τῇ ἐν ἡμῖν ἐκ θεοῦ τεθείσῃ καρδίᾳ σπερματικῶς πᾶσα ἔνεστιν ἡ ἀλήθεια·* und wenn nun dem Menschen durch die Offenbarung das Sehen möglich gemacht ist, *ἐμφύτῳ καὶ καθαρῷ ἀναβλύζει τῷ νῷ τὸ ἀληθές*. Hom. XVII, 17." Men då ordet *δέξασθε* och isynnerhet orden *τὸν δυνάμενον σῶσαι κ. τ. λ.* ingalunda passa till *ἔμφυτος*, om nämnda betydelse fasthålles, och sammanhanget derjemte fordrar, att *ὁ ἔμφυτος λόγος* återvisar på *λόγος ἀληθείας* v. 18, så är här att föredraga den härledda betydelsen af *inplantad i någons väsende*, *gjord till andra naturen*,

Digitized by Google

och *νόμος τέλειος ὁ τῆς ἐλευθερίας*. Genom benämningen *νόμος* framhåller författaren christendomens enhet och öfverensstämmelse med det gamla förbundet, men genom de tillagda epitheterna *ἐλευθερία* och *τέλειος* skiljer han den derjemte i hela dess egendomlighet från detsamma. I sin enhet med den gammaltestamentliga *νόμος* är christendomen ett yttre befallande bud, men i sin skilnad från densamma ett inre lefvande sannings-ord, hvilket, såsom ett fullkomligare uttryck af Guds vilja, icke blott fordrar utan äfven skapar en större fullkomlighet derigenom, att det föder menniskan på nytt och sålunda befriar henne från syndens träldom (jfr Joh. 8: 32—36). Såvidt nu författaren framställer christendomen såsom *nyskapande*, d. ä. såsom ett nya födelsen förmedlande sanningens ord, som eger kraft att frälsa och saliggöra, närmar han sig afgjordt en Paulus och Johannes, hvilka företrädesvis uppfattat christendomen i dess skilnad från det gamla förbundet (Rom. 1: 16; Joh. 1: 17), men äfven för så vidt han uppfattar densamma i dess enhet med det gamla förbundet, saknas icke heller hos nämnda apostlar helt och hållet motstycken till en sådan uppfattning (Gal. 3: 24; Rom. 3: 27; 1 Joh. 2: 7, 8), om också måste erkännas, att detta åskådningssätt hos dem träder i bakgrunden, då det deremot hos vår författare är det förherrskande.

Med denna uppfattning af den objectiva christendomen står i fullkomlig öfverensstämmelse ej mindre den i brefvet förekommande subjectiva christendomen än författarens gudsbegrepp. Är nämligen den subjectiva christendomen den handlande tron, så är den objectiva en densamma grundläggande och normerande kraft, och är den objectiva christendomen lag, så är Gud äfven lagstiftaren och domaren, som eger makt att frälsa och förgöra. Han är den absolut helige och gode, från hvilken endast goda och fullkomliga gåfvor komma; han är den kärleksrike, hvilken födt de christna på nytt, och utvalt dem att vara rika i tro och att emottaga det eviga lifvets arfvedel såsom kärlekens segerlön. Men i hvad förhållande författaren tänkt sig Christus och den helige ande till frälsningsnådens tillegnande hos de christna, har han ingenstädes specielt framhållit. Att han likväl tänkt sig försoningen förmedlad genom Christus, kan med säkerhet slutas deraf, att han tillägger honom *δόξα*, som är det specifika uttrycket för det gudomliga majestätet [1]), att han låter predikaterna *κύριος* och *κριτής* vexla mellan

rotfästad, som ordet äfven har (t. ex. Herodot. 9, 94 *ἔμφυτος μαντική*), i hvilket fall det betecknar det genom undervisning *inplantade* och nya födelsen förmedlande ordet, hvilket läsarena uppmanas att i sig alltmer upptaga och med sig införlifva.

[1]) Huthers uppfattning af orden *τὴν πίστιν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης* (2: 1), enligt hvilken *τῆς δόξης* är Genit. obj. och *τοῦ κυρίου Ἰ. Χρ.* Gen.

Digitized by Google

honom och Gud, och slutligen att han uttryckligen nämner den ena vid sidan af den andra. Att han äfven tänkt sig den helige ande i ett visst förhållande till frälsningen, är klart deraf att han låter honom bo i de christna [1]. Men sättet, hvarpå denna förmedling sker, är icke omnämndt.

---

subj., så att meningen vore: "den från vår Herre J. Chr. härstammande, i honom grundade tron på herrligheten", om den ock synes språkligt berättigad, har likväl Nya Testamentets språkbruk emot sig. Visserligen är det från grammatisk synpunkt i allmänhet svårt att afgöra, om det i genit. stående ordet är att betrakta såsom subject eller object. (Jfr Rost, Griechischer Grammatik 7:te Ausgabe s. 539 och Alex. Buttmann, Grammatik des Neutestamentlichen Sprachgebrauchs, Berlin 1859, s. 135.) Men då på *alla* ställen i Nya Testamentet, der den vid *πίστις* stående genitiven icke är det troende subjectet sjelft, densamma betecknar trons *object*, (jfr Marc. 11: 22; Ap. G. 3: 16; Rom. 3: 22; Gal. 2: 16, 20; 3: 22; Eph. 3: 12; Phil. 1: 27; 3: 9; Col. 2: 12; 2 Thess. 2: 13; Upp. B. 14: 12); så är äfven det på vårt ställe omedelbart på *πίστιν* följande *τοῦ κυρίου* att anse såsom genit. obj. Icke heller kan *τῆς δόξης* beteckna "den herrlighet, som vid Christi parusie skall på de trogna uppenbaras", emedan det i sådant fall svårligen kunnat sakna en dylik bestämning som Rom. 8: 18, utan detta ord utsäger här *beskaffenheten* hos *τοῦ κυρίου ἡ. Ἰ. Χρ.* och tillägges synbarligen, för att ännu skarpare framhålla den motsägelse, som ligger deri att med tron på ett object af *ovansklig* herrlighet förenas hyllningen af *förgänglig* jordisk rikedom.

[1]) För en rigtig uppfattning af det mörka stället 4: 5—6 anse vi, i likhet med Wiesinger, att de på *ἡ γραφὴ λέγει* följande orden *πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ὑμῖν; μείζονα δὲ δίδωσι χάριν* icke äro att betrakta såsom något citat ur Skriften, då de ingenstädes der så förefinnas, utan såsom författarens egna, hvilka, föranledda af *κενῶς*, tjena till att motivera den efter *διὸ λέγει* anförda skriftutsagon och förmedla denna med den i v. 4 uttalade tanken, hvarigenom i sammanhang med det föregående och efterföljande ställets mening blifver denna: "Verldskärleken, som har sin grund i bristande ödmjukhet (*ὑπερηφανεία*), är Gudsfiendskap, hvarföre också hvar och en som vill stå i kärleksförhållande till verlden, träder i ett fiendtligt förhållande till Gud, emedan Gud afundsjukt åtrår att vara i uteslutande besittning af sin kärleks föremål, men också i samma mån gifver större nåd. Under sådana förhållanden (*διό*) hade Skriften utan tvifvel en djup och behjertansvärd mening med denna sin utsago: *Gud står emot öfvermodiga, men gifver ödmjuka nåd*, och derföre borde läsarena, så vidt de ville vidare blifva föremål för gudomlig nådesmeddelelse, öfvergifva sin sjelfviska verldskärlek, och i sjelf- och verldsförsakande ödmjukhet underordna sig Gud" etc. Deremot kunna vi icke instämma med Wiesinger, då han anser *τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν* beteckna den menskliga anden såsom object till *ἐπιποθεῖ*, utan ansluta oss heldre till Huthers mening, som anser *τὸ πνεῦμα κ. τ. λ.* beteckna den gudomliga anden såsom subject till *ἐπιποθεῖ*, men ej blott på det af Huther anförda skälet, att "relativsatsen *ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν* i stället för det enkla *ἡμῶν* har något släpande", utan äfven på grund af den analogi, som för ett dylikt sätt att beteckna den gudomliga anden förefinnes i den med vår skrift i flere hänseenden likartade Hermas' "Herden", t. ex. Lib. II. Mand. V: 1 der det heter: *Ἐὰν μακρόθυμος ἔσῃ, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ κατοικοῦν ἐν σοὶ καθρὸν ἔσται, μὴ ἐπισκοτούμενον ὑπὸ ἑτέρου πνεύματος.* — —

Digitized by Google

På läran om Christus och hans återlösningsverk, ingår författaren icke närmare, deremot framhåller han så mycket mera den subjectiva frälsningen. I nya födelsen, som är ett verk af Guds vilja, grundlägges förmedelst sanningens ord en ny lifsprincip, hvars näring och tillväxt beror på ett innerligare tillegnande af detta sanningens ord, men som, i den mon ordet upptages i hjertats djup, verkar frälsning ifrån döden och försätter menniskan i en andlig höghet (*ὕψος*). Denna lifsprincip är den i gerningar framträdande tron på Jesus Christus, och den, som har denna tro, är rättfärdiggjord för Gud och salig i sitt görande. Men den andliga höghet, som den frälsta själen redan här besitter, skall vid Herrans parusie fulländas i det eviga lifvets herrlighet såsom pris för ståndaktig kärlek till Gud under de jordiska pröfningarne.

Ur denna i och med nya födelsen verkade nya andliga lifsprincip utvecklar sig nu det praktiskt christliga lifvet och gestaltar sig till en allsidig fullkomlighet. Denna fullkomlighet består dels i fri och otvungen laglydnad, som icke är inskränkt till några enstaka sedebud, utan omfattar hela lagen såsom en organisk enhet, och som, då kärnan af frihetens lag är kärlek, sjelf äfven måste vara kärlek till Gud och nästan, dels ock i en lefvande insigt i det, som utgör den christnes lifsuppgift. Den förra sidan af det christliga lifvet lifvet kallas *θρησκεία* (*καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ θεῷ*) och bestämmes negativt såsom sjelf- och verldsförsakelse, positivt såsom barmhertighet emot hjelplösa, den sednare sidan åter kallas *σοφία* och omfattar alla sociala dygder. Det sedliga mål, författaren uppställer för sina läsare, kan i få ord betecknas med *ἀνήρ τέλειος καὶ ὁλόκληρος*, men huru mycket han än nitälskar för deras uppnående af detta mål och huru stor än hans egen sedliga fullkomlighet är, erkänner han dock, att hvarje christen blifver stående nedanom denna sin uppgift, att mångahanda fel och brister vidlåda honom, och att han, om ock bepröfvad befunnen, skall få evinnerligt lif, endast såsom en gåfva af Guds nåd, icke såsom en fordran för trogen tjenst.

Med denna praktiska uppfattning af christendomen står äfven författarens lära om synden i full öfverensstämmelse. Är nämligen det christliga lifvet laguppfyllelse, så är deremot synden lagöfverträdelse, och är laguppfyllelsen kärlek till Gud och nästan, så är deremot synden gudshat och verldskärlek. Syndens källa är *ἐπιθυμία*, som sjelf likväl icke är synd, utan en retelse till synd. Genom densammas förening med viljan uppkommer *ἁμαρτία* eller den actuela synden, som består i lustar, ord eller gerningar [1]). Sedan synden steg för steg bemäktigat

[1]) Rom. 7: 8 betecknar *ἁμαρτία* den habituela synden, som alstrar *πᾶσα ἐπιθυμία*; Jac. 1: 14 deremot betecknar *ἁμαρτία* den actuela synden, som framgår ur

Digitized by Google

sig subjectet och slutligen kommit till ett oinskränkt herravälde öfver detsamma, medför den döden. Men äfven med hvarje särskild lagöfverträdelse följer skuld, som åter nödvändigt sammanhänger med begreppet dom. Denna dom skall inträffa vid Christi parusie och måttstocken, efter hvilken den skall ske, är frihetens lag. Såsom verkställare af domen betecknas än Gud och än Christus.

Ehuruväl nu måste fasthållas, att i afdelningen 1: 13—15, der författarens grundåskådning af synden innehålles, han endast talar om den actuela synden, så följer dock för ingen del deraf, att han förnekar tillvaron af en habituel synd såsom den förras yttersta grund. Att han uppfattar synden såsom en fruktansvärd makt, är klart deraf, att menniskan, ehuru skapad till Guds afbild, likväl måste genom en gudomlig viljeakt födas på nytt, att hon äfven såsom pånyttfödd felar i mångahanda stycken, äfvensom deraf, att han uppmanar sina läsare till ömsesidig syndabekännelse och ömsesidiga förböner, och ändteligen af begreppet **κόσμος**, hvars försakande upptages såsom en väsendtlig bestämning i den rätta gudstjensten. **Κόσμος**, hvarunder företrädesvis förstås menniskoverlden, bildar en fiendtlig motsats emot Gud, och utöfvar en förorenande inflytelse, för hvilken de christne böra taga sig till vara. Men härmed är också otvifvelaktigt syndens allmännelighet erkänd. Med **κόσμος** står **διάβολος** i nära samband, hvilket bevisas af den försäkran, att denne skall fly ifrån menniskan, i samma mon hon vänder sitt hjerta från verlden till Gud.

Hjertats vändande från verlden till Gud eller syndarens omvändelse (**ἐπιστροφὴ ἐκ πλάνης ὁδοῦ**) är betingad af smärta och sorg öfver

---

ἐπιθυμία. Men ehuru nu denna ἐπιθυμία är källan till den actuela synden, så är den dock icke likbetydande med det paulinska ἁμαρτία, såsom några exegeter antagit (jfr Schneckenburger, Hoffmann och Wiesinger). Först i förening med viljan föder ἐπιθυμία synd. Vid Jac. 1: 14, 15, der syndens procedere framställes, anmärker Pott träffande: "Revocatur prava cupiditas ad meretricis similitudinem, quae illecebris juvenem allicit incautum, et gravida quasi ex ipso facta, excludit foetum, mox atrocissima morte periturum." Jfr Gebser s. 66.

Genom detta författarens framhållande af den menskliga viljan såsom syndens fria causalitet, för hvilket åskådningssätt analoga ställen kunna uppvisas såväl i Gamla Testamentet (jfr Ordspr. B. 19: 3; Syr. 15: 11, 12, 20) som äfven i det Nya, för så vidt den med synden förenade personliga skulden erkännes och framhålles, synes han likväl komma i motsägelse med andra ställen (t. ex. Rom. 9: 17—19) der synden betraktas såsom beroende af Gud eller medupptagen i den gudomliga verldsplanen. Men att denna motsägelse är endast skenbar, har redan Calvin riktigt uppvisat med dessa träffande ord: "Quum scriptura excoecationem vel obdurationem cordis tribuit Deo, neque illi initium assignat, neque facit mali auctorem, ut culpam sustinere debeat. In his autem duobus solum Jacobus insistit." Jfr Huther till detta ställe och Schmid, Bibl. Theol. s. 390.

Digitized by Google

synden, och består i händernas och hjertats rening, hvarförutan intet närmande till Gud och ingen nådesmeddelelse från honom är möjlig. Till denna omvändelse kan äfven en medmenniska medverka.

Om vi, efter denna framställning af den jacobiska lärans hufvuddrag, sammanställa densamma med en Petri, en Pauli och en Johannis lärobegrepp, så finna vi, att emellan dessa och vår författare företer sig å ena sidan en afgjord öfverensstämmelse, men också å andra sidan en lika afgjord åtskilnad. Enligt författarens grundåskådning står christendomen i ett realt sammanhang med det gamla förbundet, men skiljer sig äfven bestämdt ifrån detsamma genom sin frigörande och frälsande kraft. Delaktighet af denna i christendomen befintliga frälsning kan endast vinnas i tron på Jesus Christus förmedelst en ny födelse, hvarigenom Gud inom den från honom affallna verlden utkorar en troende gemenskap, som i verksam kärlek uppfyller Guds vilja. Men denna frälsning, hvaraf menniskan genom christendom blifver delaktig, är här på jorden endast inchoativ, hvarföre ock en fulländning förestår densamma vid Christi parusie, då de, som Gud älska, skola erhålla evinnerligt lif. För att nu ådagalägga, att denna författarens grundåskådning äfven är gemensam för de nämnde apostoliska skriftställarne, kan det vara nog att anföra endast följande ställen: 1 Petr. 1: 10—12; 2: 5—10; 1: 5—9; 1: 3, 23; 1: 13; Rom. 1: 2; 3: 21; Gal. 3: 24; 2: 21; 2 Cor. 3; Rom. 1: 16; Gal. 6: 15; Tit. 3: 5; Eph. 4: 15—16; 1 Cor. 1: 7; 15: 23; Joh. 1: 46; 1: 17; 1 Joh. 5: 12; 3: 9; 3: 1, 14; 3: 2—3. Men å andra sidan förefinnes mellan vår författare och ifrågavarande apostlar en vida mera charakteristisk åtskilnad än den som eger rum mellan de sistnämnde, då de sins emellan jemföras. Ehuru vår författare, såsom redan blifvit anmärkt, genom de tillagda predikaterna ἐλευθερία och τέλειος skiljer evangelium från det gamla förbundet, så är det likväl sammanhanget mellan dem båda, som han företrädesvis framhåller, och detta sammanhang fattar han så nära och innerligt, att evangelium är för honom *lag* likaväl som det gamla förbundet. Väl framhåller äfven Petrus det nya förbundets enhet med det gamla, men ur en annan synpunkt, i det han hufvudsakligen framställer det förra såsom det gudomliga löftets fullbordan. Paulus och Johannes deremot, ehuru icke heller dessa förneka sammanhanget mellan de båda förbunden, framhålla likväl företrädesvis åtskilnaden. Men just denna vår författares egendomliga uppfattning af christendomen såsom lag är den rätta synpunkten, ur hvilken hans lärobegrepp bör bedömas. Ur denna synpunkt betraktad måste nämligen hela läroframställningen vara uteslutande praktisk. Derföre träder ock det christologiska momentet mera i bakgrunden, tron uppfattas från dess yttre sida, såsom

Digitized by Google

handling, synden såsom verksynd. Ingenstädes går författaren tillbaka till grunden; de yttre gifna företeelserna tager han till utgångspunkt och knyter dervid sin framställning. Till denna författarens grundåskådning af christendomens förhållande till det gamla förbundet bilda Jesu egna utsagor i bergspredikan hos Mattheus ett motstycke, för så vidt Herren sjelf der angifver sitt förhållande till lagen såsom *πλήρωσις τοῦ νόμου* [1]).

Då nu författaren genom framhållandet af de christliga grundbegreppen öfverensstämmer med de öfriga apostlarne, men derjemte äfven för sin ifrån dessas skiljaktiga uppfattning af det nya förbundets förhållande till det gamla eger stöd i yttranden af det nya förbundets konung och lagstiftare sjelf, så anse vi hans skrift med full rätt intaga en plats i det Nya Testamentets kanon, och det så mycket heldre som den innehåller en sjelfständig lärotyp i förhållande till de öfriga apostlarnes lärobegrepp, och, såsom sådan utgör en vigtig länk i lärans organiska utveckling.

IV. *Brefvets förhållande till de tvänne efterapostoliska skrifterna, Hermas' "Herden" och Pseudo-Clementinska Homilierna, med hvilka det isynnerhet blifvit sammanställdt* [2]).

Att ingå i en detaljerad undersökning af ifrågavarande skrifter och deras ställning till den apostoliska christendomen, kan så mycket mindre vara meningen med denna afdelning, som en dylik undersökning skulle erfordra sin särskilda vidlyftiga behandling, och är icke heller af nöden, då för utredandet af det föresatta ämnet kan vara nog att anföra endast hufvuddragen af de läror, i hvilka desamma företrädesvis röra sig, och jämföra dem med det jacobiska lärobegreppet, hvarigenom man sålunda kan komma i tillfälle att afgöra, om och i hvad mån det omdömet är grundadt, att Jacobs bref tillhör samma riktning och samma tid som nämnda skrifter.

Vi göra en början men den så kallade *Herden* [3]). Sedan Ekklesia i en gammal qvinnas skepnad uppenbarat sig för Hermas och i en syn

[1]) En genomgående jämförelse mellan Jacobs bref och Matthei Evangelium har Schmid i sin Bibl. Theol. ss. 402—407 anställt, hvarföre vi hänvisa till detta rikhaltiga arbete.

[2]) Jfr Schwegler, Das nachap. Zeitalt. 1 B. s. 339 och s. 413. Hilgenfeld, Zeitschrift für wissenschaftl. Theol. 1 Jahrg. Heft. 3 ss. 405—440.

[3]) Vi hafva följt den grekiska texten, sådan den befinnes i Alb. Rud. Max. Dressels edition af Patres Apostolici, Leipzig 1857.

Digitized by Google

framställt för honom ett torn, som uppfördes öfver vatten, samt äfven förklarat för honom betydelsen af samma syn [1]), infinner sig en dag i hans hus bättringens engel i herdedrägt, skickad af *ὁ ἄγγελος σεμνότατος*, i afsigt, såsom han sjelf uppgifver, att bo tillsammans med Hermas under dennes återstående lif och visa honom detsamma, som Ekklesia redan uppenbarat, hvilket han nu befaller honom nedskrifva dels såsom bud, dels såsom liknelser. Syftet med dessa sedliga föreskrifter och liknelser är att framkalla en allmän bättring, som bör försiggå innan den under byggnad varande kyrkan fulländas [2]).

Af Herden förd på spetsen af ett högt berg skådar Hermas ett stort fält, omgifvet af 12 berg af olika utseende, och midt på fältet en stor, hvit, quadratformig klippa, som höjer sig öfver bergen. I klippan var uthuggen en ny port, kring hvilken stodo 12 hvitklädda och prydligt omgjordade jungfrur. Nu anlända 6 män af hög och vördnadsbjudande gestalt, hvilka tillkalla en stor mängd andra äfven resliga och kraftfulla män, och befalla dem att på klippan uppbygga ett torn. De stenar, som skola användas i byggnaden, bäras af jungfrurna genom porten och öfverlemnas åt byggnadsmännen med tillsägelse, att dessa skola påskynda arbetet. Stenarne äro af olika beskaffenhet och värde, och blifva derföre olika använda. I första rummet användas fyrkantiga, hvita, ur djupet upphemtade stenar, efter hvilkas infogning ett kort uppehåll i arbetet inträder. Derefter framföras från de kringliggande bergen stenar till byggnaden, hvilka äfven blifva af jungfrurna burna genom porten och öfverlemnade åt byggnadsmännen. Dessa af jungfrurna framförda stenar befinnas alla passande för byggnaden; men några, som icke gått genom deras händer, utan blifvit af andra handtlangare öfverlemnade, befinnas odugliga och läggas derföre tills-vidare vid sidan af tornet. Efter ett nytt uppehåll, hvarvid byggnadsmännen erhålla befallning att draga sig tillbaka och hvila sig, men jungfrurna att qvarstanna och bevaka byggnaden, kommer tornets egare sjelf, omgifven af de 6 förutnämnde männen jemte en stor mängd andra män, för att besigtiga arbetet. Vid den undersökning, han nu anställer, förfar han med största stränghet. Många af de infogade stenarne låter han kasta bredvid tornet, och befaller att i deras ställe nya skola insättas, hvilka dock icke fingo hemtas från bergen, utan borde uppgräfvas på fältet. Flera af dessa blifva så omgestaltade, att de af jungfrurna föras genom porten upp till byggnadsmännen, men de öfriga, som befunnits odugliga, öfverlemnas åt 12 svartklädda qvinnor att föras tillbaka till bergen, hvarifrån de voro hemtade. Genom detta omsorgs-

---

[1]) Lib. I Vis. III: 2—8. [2]) Lib. I Vis. V.

Digitized by Google

fulla urval af materialier får tornet utseende af att vara hugget af en enda sten [1]).

Såväl den gamla klippan, hvarpå tornbyggnaden uppföres, som den deri uthuggna nya porten är *ὁ υἱός τοῦ Θεοῦ, ὅς πάσης τῆς κτίσεως αὐτοῦ προγενέστερός ἐστιν, ὥστε σύμβουλον αὐτόν γενέσθαι τῷ πατρί τῆς κτίσεως αὐτοῦ.* Huru denne före verlden existerande Guds Son [2]) förhåller sig till den historiske Guds Son (Christus), och huru denne sednare åter förhåller sig till gudomsväsendet, framställes i liknelsen om vingården (Sim. V: 2—6). En herre uppdrager åt en trogen tjenare vården af sin vingård med befallning, att han skulle förse den med pålar. Tjenaren fullgör icke blott denna befallning, utan han omgräfver äfven vingården och bortrensar ogräset från densamma. Glad häröfver besluter herren i samråd med sin son, och sina vänner att till lön för denna öfverloppsgerning göra tjenaren till medarfvinge med sin son. Kort derefter skickar herren från en måltid flera rätter till tjenaren. Denne utdelar allt, som han sjelf icke använder, till sina medtjenare. Högeligen glad deröfver förnyar herren i samråd med sonen och vännerna sitt förra beslut att göra tjenaren till medarfvinge med sonen. Herren är den allsmäktige verldsskaparen, Sonen den före verlden existerande Guds Son, tjenaren den historiske Guds Son eller Christus, vännerna de förstskapade englarne, vingården Guds folk, pålarne skyddsenglar, ogräset Guds tjenares öfverträdelser (*ἀνομίαι*) och de från måltiden skickade rätterna Guds lag. *Ὁ υἱός τοῦ Θεοῦ εἰς ἐξουσίαν μεγάλην κεῖται καὶ κυριότητα, ὅτι ὁ Θεός τὸν ἀμπελῶνα ἐφύτευσε, τοῦτ' ἔστι, τόν λαόν ἔκτισε, καὶ παρέδωκε τῷ υἱῷ αὐτοῦ καὶ ὁ υἱὸς κατέστησε τοὺς ἀγγέλους ἐπ' αὐτοὺς τοῦ συντηρεῖν αὐτούς. Καὶ αὐτός τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἐκαθάρισε πολλά κοπιάσας καὶ πολλοὺς κόπους ἠντληκώς· οὐδεὶς γαρ δύναται σκαφῆσαι ἄτερ κόπου ἢ μόχθου. Αὐτός οὖν καθαρίσας τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς τρίβους τῆς ζωῆς, δοὺς αὐτοῖς*

[1]) *Οὕτως ἦν ᾠκοδομημένος ὡσ ἀν ἐξ ἑνός λίθου μὴ ἔχων μίαν ἁρμογὴν ἐν ἑαυτῷ. Ἐφαίνετο δέ ὁ λίθος ὡς ἐκ τῆς πέτρας ἐγκεκολαμμένος· μονόλιθος γάρ μοὶ ἐδόκει εἶναι.* Lib. III: Sim. IX: 9 jfr Lib. 1 Vis. III: 2.

[2]) Af stället Sim. IX: 1: *Θέλω σοὶ δεῖξαι ὅσα σοὶ ἔδειξε τὸ ἅγιον τὸ πνεῦμα τὸ λαλῆσαν μετὰ σοῦ ἐν μορφῇ τῆς ἐκκλησίας· ἐκεῖνο γὰρ τὸ πνεῦμα ὁ υἱός τοῦ Θεοῦ ἐστιν.* hafva Gieseler (Kirchen Gesch. 1 B. 1 Abth. s. 152), Schwegler (Das nachap. Zeitalt. 1 B. s. 34) och Hilgenfeld (Zeitschr. f. wissensch. Theol. 1 Heft. 3 s. 430) velat sluta, att för författaren Guds Son var identisk med den Heliga Anda. En sådan slutsats torde dock vara för rask, då Sim. V: 2—6 en bestämd skilnad mellan Guds Son och den Helige Anda kan uppvisas. Författarens christologiska speculation är alltför flytande och obestämd, för att kunna gälla såsom bevis, att han står på samma linea med flera af Epiphanius skildrade ebionitiska sekter.

Digitized by Google

τὸν νόμον ὃν ἔλαβε παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὅτι δὲ ὁ κύριος σύμβουλον ἔλαβε τὸν υἱόν αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐνδόξους ἀγγέλους παρὰ τῆς κληρονομίας τοῦ δούλου, οὕτως ἔχει· Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ προὸν, τὸ κτίσαν πᾶσαν τὴν κτίσιν, κατῴκισεν ὁ Θεὸς εἰς σάρκα ἣν ἠβούλετο. Αὕτη οὖν ἡ σάρξ, ἐν ᾗ κατῴκησε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐδούλευσε τῷ πνεύματι καλῶς ἐν σεμνότητι καὶ ἁγνείᾳ πορευθεῖσα, μηδέν ὅλως μιάνασα τὸ πνεῦμα. Πολιτευσαμένην οὖν αὐτὴν καλῶς καὶ ἁγνῶς καὶ συγκοπιάσασαν τῷ πνεύματι καὶ συνεργήσασαν ἐν παντί πράγματι ἰσχυρῶς, καὶ ἀνδρείως ἀναστραφεῖσαν μετὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, εἵλατο κοινωνόν· ἤρεσε γὰρ ἡ πορεία τῆς σαρκὸς ταύτης, ὅτι οὐκ ἐμιάνθη ἐπί τῆς γῆς ἔχουσα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Σύμβουλον οὖν ἔλαβε τὸν υἱόν καὶ τοὺς ἀγγέλους τούς ἐνδόξους, ἵνα καὶ ἡ σὰρξ αὕτη, δουλεύσασα τῷ πνεύματι ἀμέμπτως, σχῇ τόπον τινὰ κατασκηνώσεως, καὶ μὴ δόξῃ τόν μισθόν ἀπολωλέναι ἡ εὑρεθεῖσα ἀμίαντος καὶ ἄσπιλος, ἐν ᾗ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατῴκησεν. Sim. IX: 12: Ὅτι ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τῆς συντελείας φανερός ἐγένετο (ὁ υἱός τοῦ Θεοῦ), διὰ τοῦτο καινὴ ἐγένετο ἡ πύλη, ἵνα οἱ μέλλοντες σώζεσθαι δι' αὐτῆς εἰς τὴν βασιλείαν εἰσέλθωσι τοῦ Θεοῦ. Denne Guds Son är tornets egare. De 6 männen, som leda byggnadsarbetet, äro οἱ ἅγιοι ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, οἱ πρῶτοι κτισθέντες, οἷς παρέδωκεν ὁ κύριος πᾶσαν τὴν κτίσιν αὐτοῦ, αὔξειν καὶ οἰκοδομεῖν καὶ δεσπόζειν τῆς κτίσεως πάσης. De öfrige, som verkställa byggnadsarbetet, äro äfven ἅγιοι ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, men af en lägre ordning än de förre[1]).

Det under byggnad varande tornet är Ἐκκλησία, ἡ πάντων πρώτη ἐκτίσθη, καὶ διὰ ταύτην ὁ κόσμος κατηρτίσθη[2]). De hvitklädda jungfrurna, som omgifva porten, äro ἅγια πνεύματα, och såsom sådana δυνάμεις τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ[3]). Deras namn äro: Πίστις, Ἐγκράτεια, Δύναμις, Μακροθυμία. Ἁπλότης, Ἀκακία, Ἁγνεία, Ἱλαρότης, Ἀλήθεια, Σύνεσις, Ὁμόνοια, Ἀγάπη[4]). Den som bär Guds Sons namn, bör äfven bära dessa jungfrurs namn, emedan sonen sjelf bär deras namn, och utan att ega dessa andar, kan ingen inkomma i Guds rike[5]). De ur djupet upphemtade stenarne, som utgöra grundlaget för tornbyggnaden, äro πρώτη γενεὰ 10 till antalet, δευτέρα γενεὰ ἀνδρῶν δικαίων 25 till antalet, προφῆται τοῦ Θεοῦ καὶ διάκονοι αὐτοῦ 36 till antalet, och 40 ἀπόστολοι καὶ ἐπίσκοποι καὶ διδάσκαλοι τοῦ κηρύγματος τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, οἱ πορευθέντες κατά τὴν σεμνὴν διδασκαλίαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπισκοπήσαντες καὶ διδάξαντες καὶ διακονήσαντες ἁγνῶς καὶ σεμνῶς τοῖς δούλοις τοῦ Θεοῦ τὸν λόγον, οἱ μὲν κεκοιμημένοι, οἱ

[1]) Vis. III: 4; Sim. IX: 12. [2]) Vis. II: 4. [3]) Sim. IX: 13.
[4]) Sim. IX: 15. [5]) Sim. IX: 13.

Digitized by Google

δὲ ἔτι ὄντες [1]). Alla dessa hafva väl ända till döden troget bevarat de nämnda andarne, men måste dock, för att lefvandegöras, uppstiga ur djupet, d. ä. undergå dopet, som är Guds Sons insegel, hvarförutan ingen kan inkomma i Guds rike [2]). De stenar, som från de fältet omgifvande bergen framföras till byggnaden, äro de 12 nationerna, som uppfylla hela jorden, och som alla genom apostlarne blifvit kallade till delaktighet i Guds rike [3]). Alla hafva de också antagit kallelsen och Guds Sons insegel, men sedermera förhållit sig olika till samma kallelse [4]). Denna allmänna kallelse framställes äfven under bilden af ett stort träd, hvars skugga omfattar alla jordens folk. Vid trädet står engeln Michael och afskär friska qvistar, dem han öfverlemnar åt det församlade folket. Då dessa qvistar derefter skola uppvisas för engelen, skifta de i alla gradationer mellan friskhet och förruttnelse. De som återställa sina qvistar friska, krönas med en ärekrona och införas i tornet. De deremot, som återställa dem torra och maskstungna, äro hemfallna åt döden. Alla de öfriga öfverlemnas åt bättringens engel till vård och tillsyn. Det stora trädet är Guds lag eller den till jordens yttersta gränser predikade Christus. Qvistarne äro lagbud, hvilkas iakttagande engelen lägger de troende på hjertat. Alla de, som hållit lagen och lidit för dess skull, vinna inträde i Guds rike. De öfriga, som öfverträdt lagen, erhålla en olika lott, alltefter som de bättra sig eller icke [5]). Först blifva de alla utan undantag af hämndens engel plågade med mångahanda och svåra straff, hvilka bestämmas i förhållande till förseelsen. Derefter öfverlemnas de åt bättringens engel [6]). De som göra snar bättring, införas i tornet; de som sedan bättra sig, få sin boning på murarne; de åter, som icke alls bättra sig, öfverlemnas åt de svartklädda qvinnorna att dödas [7]). Dessa qvinnors namn äro: *Ἀπιστία, Ἀκρασία, Ἀπείθεια, Ὀξυχολία, Ἀπάτη, Πονηρία, Ἀσέλγεια, Λύπη, Ψεῦδος, Ἀφροσύνη, Καταλαλία, Μῖσος* [8]). De är *πονηρὰ πνεύματα*, och innefatta i sig alla hufvudlaster, för hvilka herden varnar, likasom de hvitklädda jungfrurna äro *ἅγια πνεύματα* och beteckna de motsvarande hufvuddygderna, hvilka herden i 12 bud inskärper hos Hermas. För menniskan, som är skapelsens herre, äro dessa bud icke svåra att hålla, och hvar och en som håller dem skall lefva för Gud [9]). Men icke nog dermed, att menniskan kan uppfylla dessa sedebud, hon kan äfven göra mera godt, och förvärfvar sig då en större ära hos Gud [10]). En sådan Gudi behaglig öfverloppsgerning är

---

1) Sim. IX: 15; 25 Vis. III: 5. 2) Sim. IX: 16; Vis. III: 3.
3) Sim. IX: 25. 4) Sim. IX 17. 5) Sim. VIII: 1—10.
6) Sim. VI: 4—5. 7) Sim. VIII: 7; IX: 20. 8) Sim. IX: 15.
9) Mand. XIII: 3, 4. 10) Sim. V: 3.

Digitized by Google

fastan i den form, som herden förordar den [1]), och såsom sådan är äfven att anse afhållandet från andra giftet [2]).

Om vi, efter denna korta öfversigt af de läror, inom hvilka ifrågavarande skrift förnämligast rör sig, jämföra densamma med Jacobs bref, så är i afseende på enstaka bud och uttryck en viss likhet icke att förbise, huru skiljaktiga de båda skrifterna än för öfrigt äro [3]). Om nu ock denna likhet i tankar och uttryck uppenbart hänvisar på användningen af endera skriften vid den andras affattande, så har den likväl äfven till någon del sin grund i den för båda gemensamma uppfattningen af evangelium såsom lag. Men här inträder också den väsendtliga åtskilnaden. Då nämligen i Jacobs bref lagen är det sanningens ord, som förmedlar nya födelsen och dymedelst grundlägger en ny princip för det praktiskt christliga lifvet, så finnes i "Herden" intet motstycke till en dylik djup uppfattning af christendomen. Väl vill det vid första anblicken synas som om dopet hos "Herden" motsvarade nya födelsen hos Jacob. Men huru stor vigt än författaren på flera ställen synes lägga på dopet såsom frälsningsmedel, så är det likväl icke någon deri meddelad nådegåfva, som han tillskrifver kraften att hålla Guds bud, utan en sådan kraft eger menniskan sjelf såsom naturens herre, ja hon kan till och med göra godt utöfver lagbuden — ett upphöjande af menniskans andliga kraft, som sticker så bjert af mot det Jacobiska "*πολλὰ πταίομεν ἅπαντες*".

Derföre kan icke heller tron [4]), om den än på ett ställe [5]) framhålles såsom stammoder till de jungfrur, hvilka bära tornet, sägas hafva någon djupare betydelse än den af en dygd, som genom lagbud anbefalles. Hvad ändteligen angår den starkt framträdande angelologien,

---

[1]) Sim. V: 3. [2]) Mand. IV. 4.

[3]) Man jemföre Vis. II: 3 *μακάριοι πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν δικαιοσύνην* och Jac. 1: 25 *ποιητὴς ἔργου μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται.* Vis. II: 2 *μακάριοι ὑμεῖς ὅσοι ὑπομενεῖτε τὴν θλίψιν τὴν ἐρχομένην τὴν μεγάλην* och Jac. I: 12 *μακάριος ἀνήρ, ὃς ὑπομένει πειρασμόν.* Mand. V: 1 *μακρόθυμος γίνου* och Jac. 5: 7 *μακροθυμήσατε.* Mand. II: *πρῶτον μὲν μηδενὸς καταλάλει* och Jac. 4: 11 *μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων.* Mand. IX: (*διψυχία*) och Jac. 1: 6—8. Mand. XIII: 5 *ἐάν ἀντισταθῆτε τῷ διαβόλῳ, νικηθεὶς φεύξεται ἀφ' ὑμῶν κατῃσχυμμένος* och Jac. 4: 7. Mand. XIII: 6 *φοβήθετε τὸν πάντα δυνάμενον, σῶσαι καὶ ἀπολέσαι* och Jac. 4: 12. Mand. VIII och Sim. I *χήρας καὶ ὀρφανούς ἐπισκέπθεστε* och Jac. I: 27. Sim. V: 1 *ἐντολαί δυνάμεναι σῶσαι ψυχὴν ἀνθρώπου·* och Jac. I: 21. Sim. IX: 19 *καρπός δικαιοσύνης* och Jac. 3: 18. Sim. VIII: 6 *ἐπαισχυνθέντες τὸ ὄνομα κυρίου τὸ ἐπικληθὲν ἐπ' αὐτούς* och Jac. 2: 7. Mand. VIII: *μηδενὶ ἀντιτάσσεσθαι* och. Jac. 5: 6. Mand. II: och Sim. IX: 24 *ἀνονειδίστως, ἁπλῶς διδόναι* och Jac. 1: 5.

[4]) Anmärkningsvärdt är, att på intet enda ställe i "Herden" nämnes Christus såsom trons object. *Πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστὶ θεός* är det första och förnämsta budet.

[5]) Vis. III: 8

Digitized by Google

den egendomliga speculationen öfver Christi person och verk samt kyrkans enhet, äfvensom de asketiska föreskrifterna, så är detta fält, hvarpå "Herden" företrädesvis rör sig, helt och hållet främmande för Jacobs bref, hvilket väl svårligen kunnat vara händelsen, om de båda författarne tillhört samma riktning och samma tid [1]). Det är med hänsyn till denna väsendtliga åtskilnad som vi måste anse de båda skrifterna tillhöra olika kyrkliga kretsar och vara affattade på olika tid, och då sålunda fråga uppstår, hvilkendera är äldre, så tillerkänna vi utan tvekan Jacobs bref en högre ålder, 1) emedan den mera utvecklade dogmatiska speculation, som i "Herden" förekommer, otvifvelaktigt hänvisar på en sednare tid, än Jacobs bref, och 2) emedan moralen i den sednare skriften utmärker sig för en apostolisk enkelhet, som i den förra icke mera finnes.

Den andra skriften, med hvilken Jacobs bref blifvit sammanställdt såsom tillhörande samma tid och samma kyrkliga rigtning, är *Pseudo-Clementinska Homilierna*, en gnostisk-ebionitisk product från det andra århundradet [2]), hvilken låter apostelen Petrus från ort till ort följa Simon Magus i spåren, vederlägga hans villfarelser, samt framställa sin egen lära, såsom den äkta, oförfalskade sanningen. Denna sanning finnes endast hos den sanna profeten, Guds Son, som på olika tider och i olika individer uppenbarat sig på jorden. Efter att hafva uppenbarat sig hos Adam, Enoch, Noach, Abraham, Isaak, Jacob och Moses framträdde han slutligen i Jesus [3]). På detta sätt genomlöper den sanne profeten verldshistorien, tilldess han efter fullbordade mödor, smord af Guds barmhertighet, finner sin eviga hvila [4]). Då nu efter Syzygiernas (motsvarigheternas, motbildernas, motsatsernas) lag [5]) äfven en falsk profetia löper vid sidan af den sanna [6]), har det ej kunnat förekommas, att i den långt efter Moses affattade Pentateuchen med sanningen blandat sig falska beståndsdelar [7]). Dessa falska tillsatser har läraren Jesus frånskiljt och sålunda återställt den äkta och oförfalskade Mosaismen [8]). Christendomen är således den äkta judendomen [9]), som,

[1]) "Herdens" affattningstid infaller efter Schwegler (Das nachap. Zeitalt. 1 B. s. 328) vid början af 2:dra århundradet; efter Hilgenfeld (Zeitschr. für Theol. 1:ster Jahrg. Heft. 3 s. 423) omkring 120—130, och efter Credner (Gesch. d. N. test. Kanon, Berlin 1860 s. 42) omkring medlet af 2:dra århundradet.

[2]) Schwegler (Das nachap. Zeitalt. 1 B. s. 397) anser denna skrift hafva uppstått omkring medlet af 2:dra århundradet, Gieseler (K. G. 1 B. 1 Abtheil. s. 279) åter mot slutet af detsamma.

[3]) Hom. II: 5—12; Hom. III: 12, 15; Hom. XVI: 14; Hom. XVIII: 13, 14.

[4]) Hom. III: 20. [5]) Hom. II: 15, 16. [6]) Hom. III: 23.

[7]) Hom. III: 47, 50. [8]) Hom. III: 15, 28, 49.

[9]) Hom. VIII: 6 *μιᾶς δι' ἀμφοτέρων διδασκαλίας οὔσης, τόν τούτων τινὰ πεπιστευκότα ὁ θεός ἀποδέχεται.*

sedan den genom hemlig tradition bibehållit sig endast hos några få individer, genom Christus blifvit utsträckt till alla folk [1]). Hufvudinnehållet af den sanna profetian är erkännandet och dyrkan af *en* Gud, verldsskaparen, som sjelf rättfärdig en gång skall vedergälla hvar och en efter hans gerningar [2]). En sann gudsdyrkan yttrar sig i fullgörandet af lagens gerningar [3]), och till lön derför erhåller menniskan arfvedel i den tillkommande sorgfria verlden *(ὁ ἄλυπος αἰών)* [4]). Menniskan är fullkomligt fri, hvarföre det beror på henne sjelf att blifva god eller ond [5]). Vill hon, så kan hon upprätta sig sjelf [6]). Med denna föreställning om menniskans fullkomliga frihet och förmåga i andliga ting kan det med skäl förvåna, att författaren på andra ställen framhåller dopet såsom ett oeftergifligt vilkor för frälsningen [7]). Men denna motsägelse löser sig, om man antager, antingen att författaren, som utan tvifvel var en judaiserande christen, i följd af friare åsigter ser i dopet ett mera passande medel för hedningarnes upptagande i kyrkan än omskärelsen var, eller ock, hvilket är sannolikast, att han af ett kejserligt förbud mot omskärelsen känner sig uppfordrad att i dennas ställe söka göra dopet gällande, hvilket således i hvilketdera fallet som helst icke har någon djupare betydelse än den af ett lagverk [8]). Emot de till idololatrie och all annan synd retande demonerna [9]) bör menniskan vara på sin vakt. Det säkraste skyddsmedlet mot deras förderfliga inverkan är *πίστις πρός θεόν* och *εὐπραξία* [10]). Men der de redan vunnit insteg, förjagas de säkrast genom *ἔνδεια, κακουχία, νηστεία,* hvilken sistnämnde äfven anbefalles såsom förberedelse till dopet [11]), och *προσφεύγειν θεῷ εὐχαῖς καὶ δεήσεσιν* [12]). Såsom verksamma motmedel mot dem äro äfven att anse *τραπέζης δαιμόνων ἀπέχεσθαι, νεκρᾶς μὴ γεύεσθαι σαρκὸς, μὴ ψαύειν αἵματος, ἐκ παντός ἀπολύεσθαι λύματος* [13]) äfvensom tidiga äktenskap [14]). Om Christi person låter författaren Petrus yttra till sin motståndare: *ὁ κύριος ἡμῶν, οὔτε θεούς εἶναι ἐφθέγξατο, παρὰ τόν κτίσαντα τὰ πάντα, οὔτε αὐτόν θεὸν εἶναι ἀνηγόρευσεν· υἱὸν δὲ*

---

1) Hom. III: 19. 2) Hom. II: 12; Hom. I: 7; Hom. X: 4 m. fl.
3) Hom. XI: 16. 4) Hom. XI: 17. 5) Hom. XI: 8. 6) Hom. XI: 3.
7) Hom. XI: 24—27; Hom. XIII: 21 m. fl.
8) Kejsar Hadrianus hade nämligen utfärdat ett förbud mot omskärelsen, hvilket genom ett nytt rescript af Antoninus Pius i så måtto förändrades, att judarne väl fingo omskära egna landsmän, men deremot voro vid stränga straff förbudne att verkställa omskärelsen på icke-judar. Jfr Gieseler K. G. 1 B. 1 Abtheil. s. 158. Att författaren till Clementinerna, ehuru han ingenstädes påyrkar omskärelsen, likväl aktar den högt, synes tydligt af de Clementinerna förutskickade "Contestatio" och "Epistola Clementis". Jfr Cotel. ss. 609 och 616.
9) Hom. X: 10. 10) Hom. IX: 11. 11) Hom. XIII: 9.
12) Hom. IX: 10. 13) Hom. VII: 4. 14) Hom. III: 26, 68.

Digitized by Google

θεοῦ, τοῦ τὰ πάντα διακοσμήσαντος, τὸν εἰπόντα αὐτον, εὐλόγως ἐμακάρισεν [1]). I öfverensstämmelse med föreställningen om mensklighetens sedliga tillstånd inskränker författaren Christi verk till det profetiska embetet. *Ἐξ ὑπερβαλλούσης αὐτοῦ εὐσπλαγχνίας* — — — — *(ὁ θεός) τὸν αὐτοῦ ἔπεμψεν προφήτην. Ὁ δὲ προφήτης πρός ὑμᾶς λέγειν ἡμῖν ἃ δεῖ φρονεῖν καὶ ποιεῖν ἐνετείλατο* [2]).

Likasom i Hermas' Herden möter oss äfven här, ehuru vida mera utbildad, idéen om kyrkans enhet. Clementinernas kyrkoförfattning har redan charakteren af en fast, ordnad hierarchie. Kyrkans styresman är *Biskopen* [3]), hvilken har makt att lösa och binda [4]). Honom såsom Christi ställföreträdare bör egnas all hörsamhet och vördnad, emedan han är den, genom hvilken menniskan föres till Christus, som derefter förer henne till Gud [5]). Den som förgår sig mot biskopen, förgår sig äfven mot Christus och Gud [6]). Närmast i värdighet äro *presbyteri*, hvilka åligger att med nit och omsorg verkställa biskopens befallningar [7]), befordra tidiga äktenskap, försörja de fattiga och bilägga uppkomna tvister [8]). Det tredje rummet i kyrkostyrelsen intaga *Diaconi*, hvilka ega att besörja sjuk- och själavård [9]). Såväl presbyteri som diaconi äro skyldiga att till biskopen afgifva berättelse om sin embetsverksamhet [10]). Ännu ett fjerde embete omnämnes, nämligen katechetbefattningen, som har religionsundervisningen sig anförtrodd [11]).

Vi hafva framställt endast hufvuddragen af den innehållsrika skrift, som tillegnat sig Clemens' namn, men det anförda torde vara tillräckligt för att genom en jämförelse med Jacobs bref afgöra, huruvida dessa båda skrifter kunna anses hafva uppstått vid samma tid och inom samma kyrkliga krets. Clementinernas författare framhåller med all flit den absoluta identiteten mellan christendom och judendom. Christendomen är således endast en yttre norm för det sedliga förhållandet, och dess fordringar kan menniskan såsom fullkomligt fri hålla. Christi gudom bestrides afgjordt, och hans person eger endast betydelsen af en profet, som föreskrifvit, hvad menniskan bör tänka och göra. Tron, som sällan omnämnes, är blott erkännandet af *en* Gud, och saknar derföre all inre förbindelse med gerningarne. Författaren till Jacobs bref deremot framhåller blott en relativ identitet mellan christendomen och det gamla förbundet. Christendomen är väl lag, men den har såsom sådan bestämningar, som den gammaltestamentliga lagen saknar. Den är nämligen tillika nyskapande, i det den grundlägger tron på Christus, ur hvilken

1) Hom. XVI: 15, 16, 17. 2) Hom. X: 4. 3) Hom. III: 67.
4) Ep. Clem. ad. Jac. 2. 5) Hom. III: 70, 66. 6) Ep. Clem. 2, 17.
7) Hom. III: 67. 8) Ep. Clem. 7—11. 9) Ep. Clem. 12; Hom. III: 67.
10) Hom. III: 67. 11) Ep. Clem. 13.

Digitized by Google

tro det praktiskt christliga lifvet utvecklar sig. Förmågan att hålla lagens fordringar undfår menniskan således af Guds nåd. Långtifrån att Christi gudom bestrides, ställes hans person vid sidan af Gud och tilläggas enahanda predikater. Sammanställe vi vidare Clementinernas stränga askes och i hög grad utbildade kyrkoförfattning med den rena, upphöjda sedolära och den relativt outvecklade kyrkoorganisation, som i Jacobs bref träder oss till mötes, så torde vi icke misstaga oss, om vi påstå, att de båda skrifterna hafva uppstått på olika tid och inom helt olika kyrkliga kretsar. Men då, såsom vi redan sökt visa, Jacobs bref har de christliga grundbegreppen gemensamma med de öfriga apostoliska lärotyperna, och då dertill i dess sedolära afspeglar sig den rena och oförderfvade bilden af ἡ ἄνωθεν σοφία [1]), som utgör en af den apostoliska andens lifsyttringar [2]), så kan den krets, inom hvilken samma skrift uppstått icke vara någon annan än den apostoliska sjelf, hvaremot en sådan skrift som Clementinska Homilierna, i hvilken en annan vishetsbild träder oss till mötes med förvridna anletsdrag [3]), sjelf otvetydigt förråder sin uppkomst inom den efterapostoliska judechristna sekterismen, der också historien anvisat densamma sin plats [4]).

---

1) Jac. 3: 17. 2) 1 Cor. 12: 8. 3) Jac. 3: 15.

4) Att den riktning, som hos Epiphanius förekommer under olika namn, såsom Elkesaiter, Sampsæer, Ebioniter, och som i Clementinerna funnit ett vetenskapligt uttryck, är en ur judechristendomens eget sköte på Trajani tid framgången speculation, som med sina egendomliga läror förbundit essæisk askes, är genom nyare undersökningar tillräckligt ådagalagdt (jfr Gieseler, K. G. 1 Abth. ss. 131—134 och s. 280; Hilgenfeld, Zeitschrift für Wissensch. Theol. 1 Jahrg. Heft. 3 ss. 408—423).

Svårare är att anvisa Hermas' Herden sin rätta plats inom den efterapostoliska kyrkliga litteraturen. Denna skrift, som redan af Irenæus är känd och aktad, af Alexandrinerna ofta åberopas såsom auctoritet, och ända till våra dagar blifvit räknad till de apostoliska fädernes skrifter, har af den nyare kritiken förklarats tillhöra samma riktning som Clementinerna. Vid en jemförelse mellan de båda skrifterna befinnes också verkligen i några punkter en afgjord öfverensstämmelse ega rum, såsom i uppfattningen af christendomen och dopet, i det starka betonandet af den menskliga viljans frihet o. s. v., och så till vida är en viss judechristlig charakter icke att frånkänna "Herden". Men å andra sidan visar jämförelsen äfven en lika afgjord åtskilnad. Så träffar man allsicke hos "Herden" den fiendtliga tonen mot Paulus, den essæiska askesen och den afgjordt hæretiska christologien, hvilka drag äro att anse såsom egendomligt charakteristiska för Clementinerna. Af detta förhållande torde man på sin höjd kunna sluta att "Herden" uppstått inom Romerska församlingen vid en tid, då en viss judechristlig tendens inom samma församling egde rum, men icke, att den tillhör den af Clementinerna representerade riktningen, som stämplar sig sjelf såsom afgjordt sekterisk. Jfr för öfrigt Credner, Gesch. d. Neutestam. Kanon ss. 37—42 och Hilgenfeld, Zeitschrift für wissensch. Theol. 1 Jahrg. Heft. 3 ss. 423—440.

Digitized by Google

V. *Granskning af några andra grunder, som blifvit uppställda emot brefvets uppkomst inom den apostoliska tiden.*

Har det i vår föregående undersökning lyckats oss att uppvisa å ena sidan det Jacobiska lärobegreppets *väsendtliga öfverensstämmelse* med de apostoliska lärotyperna, och å den andra dess *väsendtliga åtskilnad* från den efterapostoliska judechristna sekterismens grundläror, så äro också dermed den nyare kritikens förnämsta inkast mot brefvets äkthet vederlagda. Men då bland den mängd af grunder, som mot äktheten blifvit framställda, ännu några af mera betydenhet återstå, så vilje vi åt dessa egna någon uppmärksamhet, så mycket heldre som vi äro förvissade, att en närmare undersökning af desamma skall i sin mon lemna stöd för den öfvertygelse, vi redan vunnit, att brefvet uppstått i den apostoliska tidsåldern.

1. Man har påstått, att den vid presbytersembetet bundna functionen af själavårdande verksamhet, som omtalas 5: 14, häntyder på en sednare tid [1]). En blick på den apostoliska kyrkoförfattningen och dess förhållande till den i vårt bref framträdande församlingsordningen skall visa, om detta påstående är grundadt [2]).

Det *första* christliga samfundet, grundadt i gemensam tro, kärlek och hopp i den heliga anda, framträder icke i några utifrån lånade former, utan gestaltar sig inifrån på det enklaste sätt. I det gudstjenstliga så väl som i det borgerliga lifvet visar sig det inre enhetsband, som förenade de särskilda medlemmarne. Förtroendefullt anslutande till den apostoliska undervisningen, gemensam gudstjenst och bön i templet och i privatboningar, gemensamma måltider i förbindelse med nattvardsfirandet och gemensam vård om de fattige utgjorde den första christna samfundsordningen [3]). Undervisningen och de yttre församlingsangelägenheterna besörjdes af apostlarne. Detta ur christendomens egen bildningskraft framgående enkla, familjeartade samfundslif måste dock i sin vidare utveckling, för uppnåendet af sin verldsomskapande bestämmelse, antaga allt bestämdare och fastare yttre former, och ett historiskt underlag för denna yttre organisation erbjöd helt naturligt den närbeslägtade judiska synagogs-inrättningen med dess mot den sinnliga tempelculten så bjert afstickande enkla gudstjenst, der en hvar egde rättighet att utlägga ordet, och med dess fasta embeten. Behofvet af en fastare ordning gjorde sig alltmera känbart i mon af församlingens till-

[1]) De Wette, Lehrb. d. hist. krit. Einleitung in d. N. Test. s. 341 och Schwegler, Das nachap. Zeitalter 1 B. s. 447.

[2]) Jfr Schmid, Bibl. Theol. ss. 317—350; Neand. kyrkans grundl. och ledn. af Apostl. 1 B. ss. 21—172. [3]) Ap. G. 2: 42 ff.

Digitized by Google

växt. Så föranledde vården om de fattige, åt hwilken de med ordets förkunnande sysselsatte apostlarne ej kunde egna sig, ganska tidigt inrättandet af det första christna kyrkoembetet — diakonatet [1]. Christendomens utbredande utom Jerusalem, hvarigenom en mängd nya församlingar uppstod, hvilka apostlarne, så vidt de skulle fullgöra det gudomliga uppdraget att predika evangelium alla folk, icke kunde egna ständig tillsyn, synes hafva föranledt tillsättningen af fasta församlings-föreståndare (*πρεσβύτεροι*), ehuru apostlahistorien hvarken angifver tiden för eller den yttre anledningen till detta embetes uppkomst. Såväl diaconi som presbyteri utsågos af församlingen sjelf under ledning af apostlarne [2]. Den embetsverksamhet, som ålåg presbyteri eller såsom de ock kallas episcopi [3], kan angifvas med ordet *ποιμαίνειν*, som innefattar de båda momenterna: församlingsstyrelse och lärareverksamhet [4]. Att dessa fasta embeten likväl icke uteslöto församlingens sjelfverksamhet, finne vi redan deraf, att densamma i tillsättandet af dessa embeten tog verksam del, men isynnerhet af apostelen Pauli utsagor om *χαρίσματα* [5]. Såsom lemmarne i en organism ega hvar och en sin bestämda plats och verksamhet, så hade också de särskilda församlingsmedlemmarne sin egendomliga andegåfva och borde efter måttet af densamma verka till hela församlingens uppbyggelse. Af dessa för det apostoliska tidehvarfvet egendomliga andegåfvor följer, att de företrädesvis ledande organerna hvarken ensamme utöfvade församlingsledningen eller att dem uteslutande tillhörde ordets förkunnande. Hvar och en egde full frihet att, då han af inre kallelse dertill kände sig manad, i församlingen uppträda och förkunna ordet till allmän uppbyggelse. Att med en så oinskränkt lärofrihet oordningar icke alltid kunde förebyggas, visar apostelens 1 Cor. 14 uttalade varning.

Jämföre vi nu den endast till sina grunddrag angifna apostoliska kyrkoordningen med de församlingsförhållanden, som i vårt bref antydas, så synes oss en sådan jemförelse, långtifrån att häntyda på brefvets sednare affattande, tvärtom afgifva det säkraste beviset för dess uppkomst inom den apostoliska tiden. Att de judechristna församlingar, till hvilka författaren skref, voro organiserade med presbyteri, öfverensstämmer fullkomligt med den apostoliska kyrkoordningen. Dessa presbyteri nämnas visserligen i ett specielt fall af själavårdande verksam-

---

[1] Ap. G. 6: 1—7. [2] Ap. 6: 2—6; 14: 23.

[3] Att orden *πρεσβύτεροι* och *ἐπίσκοποι* endast äro olika benämningar på ett och samma embete under den apostoliska tiden, följer af Ap. G. 20: 17, 28; Tit. 1: 5, 7; Phil. 1: 1; 1 Tim. 3: 1, 8.

[4] Jfr Ap. G. 20: 28; 1 Petr. 5: 2 Eph. 4: 11 jfr Meyers Kom. 1 Tim. 3: 2; 2 Tim. 2: 24. [5] 1 Cor. 12 och 14.

Digitized by Google

het; men den function, som tillägges dem, ställer dem alldeles icke i ett så afgjordt begränsadt förhållande till lekmannaståndet, som Schwegler förmenar [1]). Att en så skarp gräns icke är uppdragen mellan det fasta embetet och församlingsmedlemmarnes sjelfverksamhet, bevisas af stället 5: 19, der *τὸ ἐπιστρέφειν ἁμαρτωλόν* förutsättes kunna verkställas genom en troende församlingsmedlem i allmänhet, icke särskildt genom en presbyter (*ἀδελφοί, ἐάν τις ἐν ὑμῖν* — — —), och isynnerhet af 3: 1, der en oinskränkt lärofrihet med dess missbruk tydligen påminner om det af Paulus klandrade förhållandet i Corinthierförsamlingen. Således finne vi äfven i de församlingar, till hvilka vår författare skref, den fria andeverksamheten ännu med lika rätt bestå vid sidan af det fasta embetet, ett förhållande, som är ett charakteristiskt kännetecken på den apostoliska tidsåldern.

2. Ett annat ännu väsendtligare kännetecken på vårt brefs efterapostoliska ursprung har man trott sig finna i afdelningen 2: 14—26, der icke blott de paulinska formlerna *δικαιοῦσθαι ἐκ πίστεως, δικαιοῦσθαι ἐξ ἔργων* utan äfven sjelfva de af Paulus anförda skriftexemplen förekomma [2]), äfvensom i andra förmenta språklikheter. Visserligen hafva vi redan åt förhållandet mellan den paulinska och jacobiska rättfärdiggörelseläran egnat en utförligare undersökning, och dervid sökt visa, att emellan de båda lärotroperna ingen grundväsendtlig åtskilnad eger rum, så att denna fråga borde kunna anses redan utredd, men då det för båda skriftställarne gemensamma bruket af samma formler och samma exempel lätt kan gifva stöd åt den förmodan, att den ene känt och afsett den andras skrifter [3]), så är här stället att taga detta förhållande i närmare öfvervägande.

Antagandet, att de i afdelningen 2: 14—26 förekommande formlerna *δικαιοῦσθαι ἐκ πίστεως, ἐξ ἔργων* nödvändigt hänsyfta på det paulinska lärosättet, hvilar på den obevisade förutsättningen, att läran om rättfärdiggörelsen är en i och med christendomen uppkommen, först af Paulus utbildad lära. Väl förekomma icke i Gamla Testamentet termerna *δικαιοῦσθαι ἐκ πίστεως, δικ. ἐξ ἔργων*. men säkert är, att man der återfinner icke blott de enstaka uttrycken *πίστις* och *δικαιοῦσθαι* i afseende på Gud, utan äfven de med formlerna betecknade föreställningarne [4]). Att nu, i den mån Gamla Testamentets innehåll blef föremål för dogmatisk reflexion, äfven frågan om trons och gerningarnes förhållande till den för Gud gällande rättfärdigheten skulle intaga ett

[1]) Schwegler, Das nachap. Zeitalt. s. 447.
[2]) Schwegler, ss. 433—35.
[3]) De Wette, Lehrb. d. hist. krit. Einl. s. 341.
[4]) Jfr Gen. 15: 6; Hab. 2—4; Lev. 18: 5 m. fl.

Digitized by Google

vigtigt rum i den judiska theologien, följer ej mindre af denna frågas djupa praktiska betydelse än af det theoretiska behofvet att rigtigt uppfatta och förlika Gamla Testamentets hvarandra skenbart motsägande utsagor i denna punkt [1]). Så finner man hos sednare judiska skriftställare stor vigt läggas på tron och dess förhållande till rättfärdigheten, men en tro, som företrädesvis är kunskap om Gud (= *γνῶσις καὶ ἐπιστήμη θεοῦ*) [2]). Om ock hos män, sådane som Philo och författaren till Vishetens bok, ännu tron förekommer i förbindelse med det sedliga handlandet [3]), så är dock från denna öfvervägande theoretiska uppfattning af tron blott ett steg till den phariseiska villfarelsen, att blotta *γνῶσις τοῦ νόμου* utan lagens uppfyllande var den rättfärdighet, som inför Gud gäller, samma villfarelse, som i något modifierad form uppenbarade sig hos de till christendomen öfvergångna judar, till hvilka vår författare skref. Öfverväger man nu, att det i afdelningen 2: 14—26 klandrade missförhållandet, nämligen söndrandet af tro och sedligt handlande, var en *judisk* villfarelse, och besinnar man derjemte, att, redan innan ännu något förhållande mellan hedning- och judechristna uppstått, judarne måste hafva vid ordet *δικαιοῦσθαι* fästat samma begrepp, som sedermera Paulus, emedan denne i annat fall icke kunnat förstås af sina judiska motståndare, så låter ganska väl antaga sig, att författaren till Jacobs bref användt ifrågavarande terminologie, oberoende af det paulinska läro- och uttryckssättet [4]). Men då å andra sidan, såsom vi redan anmärkt, emellan Paulus och vår författare finnes en afgjord differens, ehuru icke grundväsendtlig, i uppfattningen af christendomen och tron, och då man likaväl kan förutsätta tillvaron af nämnda judiska förvillelse ibland brefvets läsare i en något sednare tid som i den tidigaste perioden af det apostoliska tidehvarfvet, så synes oss äfven det antagande tillåtligt, att, sedan Paulus framställt *δικαιοῦσθαι ἐκ πίστεως* i dess motsättning mot *δικ. ἐξ ἔργων νόμου* och ur sitt eget djupa trosmedvetande gifvit det dess rätta christliga prägel, Jacob i öfverensstämmelse med sin grundåskådning och med hänsyn till sina läsares tillstånd, kunnat begagna samma termer, utan någon afsigt att dermed träda

[1]) Jfr Thiersch, Herstell. d. hist. Standp. für d. Kritik d. neut. Schrift. ss. 258—259.

[2]) *τὸ ἐπίστασθαι σε ὁλόκληρος δικαιοσύνη* Vish. B. 15: 3. *τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ γνῶσις ἐστι καὶ ἐπιστήμη θεοῦ* Phil. quod Deus sit immut. p. 314 jfr Schneckenburger, annot. ad. ep. Jac. s. 129.

[3]) *ἡ ἄνευ πράξεως θεωρία ψιλὴ οὐδὲν ὄφελος τοῖσ ἐπιστήμοσιν* (Phil. de congressu 430 jfr Schneckenburger s. 132); jfr äfven Vish. B. 3: 9.

[4]) Detta skäl åberopas äfven af Schneckenburger, Neander, Thiersch och Huther för brefvets affattande före år 52.

Digitized by Google

i opposition mot Paulus. Men då båda dessa antaganden äro möjliga, så är deraf så mycket klart, att bruket af de nämnda formlerna icke kan tjena såsom bevis för brefvets uppkomst i en tid, då Pauli lära om rättfärdiggörelsen måste anses hafva varit allmänt känd. Likalitet kunna såsom bevis för en sednare affattningstid göras gällande de anförda exemplen af Abraham och Rahab, hvilka äro af den art, att de ligga lika nära till hands för hvilken judisk skriftställare som heldst, äfvensom andra förmenta språklikheter, hvilka, vid en närmare jämförelse, inskränka sig till enskilda uttryck, som lika naturligt kunde erbjuda sig för en Jacob som för en Paulus [1]).

3. Åndteligen har man ansett "vårt brefs hela yttre historia aflägga det starkaste vittnesbördet emot dess äkthet" [2]). Af denna afgörande dom kunde man lätt föranledas till den förmodan, att den kyrkliga traditionen rent af förklarat ifrågavarande bref för oäkta, och ett stöd för denna förmodan kunde man tro sig finna i ett ställe hos Eusebius (11: 23), der det heter: *τοιαῦτα καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἰάκωβον, οὗ ἡ πρώτη τῶν ὀνομαζομένων καθολικῶν ἐπιστολῶν εἶναι λέγεται· ἰστέον δε ὡς νοθεύεται μέν· οὐ πολλοὶ γοῦν τῶν παλαιῶν αὐτῆς ἐμνημόνευσαν ὡς οὐδέ τῆς λεγομένης Ἰούδα, μιᾶς καὶ αὐτῆς οὔσης τῶν ἑπτὰ λεγομένων καθολικῶν. Ὅμως δὲ ἴσμεν καὶ ταύτας μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν πλείσταις δεδημοσιευμένας ἐκκλησίαις* [3]). Att nu af detta ställe vilja sluta, att Eusebius verkligen ansett vårt bref för understucket, vore tvifvelsutan förhastadt, då en sådan slutsats vederlägges af ett annat ställe hos samma skriftställare (III: 25), der han skiljer alla på hans tid i större eller mindre kretsar brukade skrifter i två klasser, nämligen 1) *ἐνδιάθηκοι καὶ ὁμολογουμέναι γραφαί* och 2) *οὐκ ἐνδιάθηκοι, ἀλλά ἀντιλεγομέναι γραφαί*. Den första klassen utgjordes af sådana skrifter, som allmänt och utan motsägelse inom kyrkan gällde såsom tillhörande samlingen af Nya Testamentets skrifter. Den andra klassen, till hvilken sådana skrifter hörde, som väl voro allmänt kända, men icke allmänt antagna, sönderfaller i 3 underafdelningar, nämligen 1) *ἀντιλεγόμενα* i inskränkt mening eller sådana, som icke voro af alla erkända; 2) *ἀντιλεγόμενα* i vidsträckt mening eller *νόθα*, sådana, som icke kunde gälla såsom gudomliga, men derföre ännu icke gällde såsom bedrägliga skrifter och 3) *ἄτοπα καὶ δυσσεβῆ*, sådana, som voro i bedräglig afsigt författade och derföre måste all-

---

1) Jfr Huther, Einl. ss. 33—34.

2) Schwegler, Das nachap. Zeitalt. ss. 415—418.

3) Heinichen säger till detta ställe: "Sentimus, Eusebium *absolute* hanc Jacobi epistolam spuriam pronuntiare".

Digitized by Google

mänt förkastas. Ἀντιλεγόμενα i inskränkt mening äro Jacobs bref, Judæ och Petri andra samt Johannis andra och tredje bref. Af de båda nu anförda ställena är så mycket visst, att på Eusebii tid vårt bref räknades till sådana skrifter, som icke af alla voro erkända; att det var i bruk i de flesta församlingar, och att icke många af de gamla omnämnt det, men deremot kan på samma ställen alldeles icke grundas något bevis för eller emot dess äkthet. Att vårt bref åter, oaktadt dess höga ålder, som Eusebius indirect häfdar, icke tidigare vann ett allmänt erkännande, är ett öde, som det delar med Hebræerbrefvet och de katholska brefven öfver hufvud [1]). Men ville man söka en förklaring af det egendomliga förhållandet, att skrifter, som både till ålder och innehåll kunde göra anspråk på upptagande i den nytestamentliga kanon, likväl ända in i 4:de århundradet förblefvo utom densamma, så torde den närmast ligga i den lofvärda trohet, hvarmed församlingarne, sedan apostlarne med döden afgått, fasthöllo vid de först öfverlemnade institutionerna och böckerna, en trohet, som icke tillät dem att, då en skrift erbjöd sig, som de icke redan vid deras grundande hade såsom helig bok mottagit, upptaga densamma bland sina gudomliga böcker [2]). På detta sätt kunde vid samlandet af Nya Testamentets kanon, hvarvid man utgick från den grundsatsen att upptaga endast de skrifter, som efter alla apostoliska församlingarnes sammanstämmande omdöme såsom heliga gällde [3]), lätt hända, att skrifter af erkänd hög ålder och af rent christligt innehåll, men som af en eller annan anledning icke blifvit lika tidigt och allmänt spridda, och derföre icke heller allmänt erkändes, af samlaren omnämndes med en viss misstrogen försigtighet, och derföre åtminstone tills vidare förblefvo utom den egentliga kanon. Ja, det kunde till och med hända, att några skrifter af nyssnämnda art voro för en och annan församling alldeles okända ännu vid den

[1]) Jfr Credner, Geschichte des Neutest. Kanon ss. 98 och 116.

[2]) Jfr Thiersch, Kritik d. neut. Schriften ss. 359—60.

Såsom ett bevis på den orubbliga trohet, hvarmed den gamla kyrkan fasthöll vid öfverlemnade inrättningar och skrifter, kunna de Syriska Nestorianerna i de Kurdiska bergstrakterna gälla. På den utvecklingsgrad, de hade uppnått vid den tid, då de afsöndrade sig från kyrkan (5:te årh.), hafva de fortfarande förblifvit stående. Ännu vid tiden för ephesiska conciliet fria från bilderdyrkan och obekanta med några af de så kallade ἀντιλεγόμενα i Nya Testamentet hafva de ända till våra dagar bevarat sin frihet från den förra och tillslutit sin kanon för de sednare. Efter Dr. Grant's berättelse (die Nestorianer. oder die zehn Stämme, übersetzt von S. Preiswerk 1843) egde desse christne ännu icke, vid tiden för hans mission, Apocalypsen och två eller tre af de mindre katholska brefven, hvilka skrifter ännu icke kommit dem tillhanda, då deras kanon afslutades. Jfr Thiersch, s. 429.

[3]) — — — — constabit, id esse ab apostolis traditum, *quod apud ecclesias apostolorum fuerit sacrosanctum.* Tertull. adv. Marc. IV: 5.

Digitized by Google

tid, då dessa församlingar samlade en kanon, hvarföre de också helt naturligt icke med ett ord omnämnas i de kanoniska förteckningarne. Så känner icke den vesterländska kyrkans äldsta kanon — det så kallade Muratori'ska fragmentet — Jacobs bref, men icke heller något bref af Petrus, hvaremot Tertullianus i sin kanoniska förteckning omnämner 1 Petri bref, men alldeles förbigår 2 Petr., Jacobs och 3 Joh. bref. Irenæus åter omnämner icke med ett ord Hebr. brefvet, Judæ, Jacobs, 2 Petr. och 3 Joh. bref[1]). I Alexandrinska kyrkan framträder Jacobs bref sist ibland alla nytestamentliga skrifter och omnämnes först af Origenes[2]). Men om också i de nämnda kyrkorna vårt bref icke uttryckligen nämnes före Origenes' tid, så finnes det likväl en orientalisk national-kyrka, hvars vittnesbörd utfaller gynnsammare för detsamma. Den gamla Syriska öfversättningen Peschito upptager, utom de fyra evangelierna, Pauli 14 bref och Apostlagerningarne, äfven Jacobs, 1 Petri och 1 Johannis bref[3]). Om nu också en J. D. Michaelis' eller en Evalds påstående, att denna öfversättning härstammar redan från det första eller åtminstone från början af det andra århundradet icke låter bevisa sig[4]), så är likväl dess ålder tillräckligt hög, för att dess vittnesbörd skall ega all den vigt, som ett historiskt vittnesbörd kan tillerkännas[5]). Vigten af detta vittnesbörd ökas ännu mer, då man besinnar, att Syrien gränsar till det land (Palæstina), hvarifrån vårt bref utgått, att det näst Palæstina hade de flesta judechristna församlingar[6]) och att de båda ländernas christne genom grannskap, nationalitet och språk stodo i närmaste förbindelse med hvarandra. Flera orsaker torde hafva samverkat, att ifrån dessa trakter brefvet icke tidigare och allmännare utbredde sig inom kyrkan. Så var detta bref i följd af sin dogmatiska obestämdhet ej egnadt att åberopas i lärostriderna. Tvärtom kunde dess judechristliga färg äfvensom den omständigheten, att det var ställdt till

---

1) Jfr Credner, Gesch. d. neut. Kanons ss. 141—180; 341—381.

2) Credner, s. 389. Riktigheten af Eusebii uppgift, att Clemens Alexandrinus skulle hafva commenterat Antilegomena (*πάσης τῆς ἐνδιαθήκου γραφῆς ἐπιτετμημένας διηγήσεις πεποίηται, μηδὲ τὰς ἀντιλεγομένας γραφὰς παρελθών, τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς καθολικάς ἐπιστολάς, τήν τε Βαρνάβα καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην ἀποκάλυψιν*), är, såvidt Jacobs bref skulle vara deri innefattadt, starkt ifrågasatt. Jfr Credner, ss. 382—83.

3) Att Syriska kyrkan haft blott de nämnda 3 katholska brefven, bekräftar i en sednare tid Kosmas Indicopleustes i sin *topographia christiana* (ed. Montfaucon Lib. 7 ss. 290 ff.), der det heter: *παρὰ Σύροις δὲ εἰ μὴ οἱ τρεῖς μόναι αἱ προγεγραμμέναι οὐχ εὑρίσκονται, λέγω δὴ Ἰακώβου καὶ Πέτρου καί Ἰωάννου, αἱ ἄλλαι γὰρ οὔτε κεῖνται αὐτοῖς*. Jfr Credner, ss. 190—91 och Thiersch s. 430.

4) Jfr Thiersch, s. 67. 5) Jfr Guericke, Neut. Isagogik s. 689.

6) Jfr Thiersch, 315; Credner, s. 17.

Digitized by Google

blott judechristna församlingar, hvilka småningom blefvo allt mera främmande för de hedningchristna, lätt väcka en viss misstro emot detsamma. Öfverväger man derjemte den stora vigt, som gamla kyrkan lade på en skrifts auctoritet [1]), så kunde ovissheten, om författaren till Jacobs bref varit apostel eller icke, ej annat än utgöra ett stort hinder för dess allmänna erkännande [2]).

VI. *Brefvets författare.*

Då författaren i öfverskriften till brefvet kallar sig *Ἰάκωβος, θεοῦ καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος,* och betecknar sina läsare med den omfattande benämningen *αἱ δώδεκα φυλαὶ αἱ ἐν τῇ διασπορᾷ,* så har han derigenom angifvit sig icke blott såsom en arbetare i evangelii tjenst, utan äfven såsom en man, hvilken på grund af sin ställning och sitt anseende inom kyrkan anser sig bemyndigad att till de judechristna församlingarne utom Palæstina ställa ett förmaningsbref. Fråga uppstår således, om en Jacob med den ställning och det anseende inom kyrkan, som öfverskriften antyder, lefvat under det apostoliska tidehvarfvet, och, för den händelse en sådan man verkligen funnits, huruvida dennes personlighet varit sådan, att brefvets charakter med densamma öfverensstämmer. Af Apostlahistorien (12: 17; 15; 21: 18) finna vi redan tidigt i spetsen för församlingen i Jerusalem en Jacob af stort inflytande, utan tvifvel samme Jacob, som Paulus (Gal. 2: 9) räknar bland kyrkans pelare och betecknar med epithetet "Herrans broder" (Gal. 1: 19), och som Josephus (Antt. 20, 9, 1) afser då han berättar, att under mellantiden, då Festus hade med döden afgått och den nya procuratorn Albinus ännu icke inträffat i Palæstina (omkring år 62), öfverstepresten Ananus låtit stena en *ἀδελφός Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ, Ἰάκωβος,* som stått i rop för stor helighet (*δικαιότατος*) [3]). Härmed öfverensstämma såväl Hegesippi uppgift (Euseb. H. E. 11: 23): *διαδέχεται τὴν ἐκκλησίαν μετὰ τῶν ἀποστόλων ὁ ἀδελφός τοῦ κυρίου Ἰάκωβος, ὁ ὀνομασθεὶς ὑπὸ πάντων δίκαιος,* som öfverskriften till det Clementinska Homilierna förutskickade Clemens' bref till Jacob: *Κλήμης Ἰακώβῳ τῷ κυρίῳ, καὶ ἐπισκόπων ἐπισκόπῳ, διέποντι δέ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἁγίαν Ἑβραίων ἐκκλησίων, καὶ τὰς πανταχῇ θεοῦ προνοίᾳ ἱδρυθείσας καλῶς* — — —. Alla Nya Testamentets och traditionens utsagor sammanstämma således derutinnan, att under den apostoliska tiden en man af stort anseende under namn af

[1]) Jfr Credner, s. 360. [2]) Credner, s. 121.
[3]) Jfr Winer, Bibl. Realwörterbuch 1 B.; De Wette, s. 333.

Digitized by Google

Jacob, Herrans broder stått i spetsen för moderförsamlingen i Jerusalem [1]), och uppenbart vill författaren till vårt bref, att döma af öfverskriften, gälla för samma man. Men hurudan var nu denne mans personlighet? Fullständigast har Hegesippus skildrat den i en berättelse, som Eusebius bevarat åt efterverlden (Lib. II: 25). Efter dennes framställning var Jacob "ifrån födelsen en Naziræer, som drack hvarken vin eller annan stark dryck, ej heller lät en rakknif komma på sitt

---

[1]) Då i den evangeliska historien förekomma tre personer med namnet Jacob, nämligen 1) *Jacob den äldre*, Zebedæi son och evangelisten Johannis broder, Jesu apostel, 2) *Jacob den yngre*, Alphæi son och Jesu syskonbarn (efter den vanliga uppfattningen af Joh. 19: 25), äfven apostel och 3) Herrans broder, och då den förstnämnde af dessa redan år 44 led martyrdöden, så har helt naturligt den frågan uppstått, hvilkendera af de båda sednare varit Jerusalemiska församlingens öfverhufvud. Denna fråga har med skäl blifvit räknad till de svåraste i den apostoliska historien. De, som antaga identiteten af församlingsföreståndaren i Jerusalem och Jacob Alphæi son, stödja sig hufvudsakligen på följande grunder: 1) i Apostlagerningarne förekomma blott två Jacober, och densamme, som i Jerusalem efter Zebedæi sons död är verksam, skiljes aldrig från Alphæi son, ej heller räknas han till de 1: 14 nämnda Herrans bröder; 2) deremot räknas han Gal. 1: 19 och 2: 9 bestämdt till apostlarne; 3) då han kallas ἀδελφὸς τοῦ κυρίου, så är ordet ἀδελφὸς att taga i den allmännare betydelsen af anförvandt, hvari det stundom förekommer. De åter, som antaga, att församlingsföreståndaren icke varit Alphæi son, utan Herrans broder i egentlig mening, uppställa följande motgrunder såsom de vigtigaste: 1) Hvarest i Nya Testamentet Jesu bröder nämnas, förekomma de såsom en från apostlarne fristående krets; 2) då föröfrigt i hela Nya Testamentet ordet ἀδελφὸς icke bevisligen förekommer i den oegentliga betydelsen af syskonbarn, så är icke heller sannolikt, att, då detta ord så ofta upprepas om samma personer, utan att någon gång utbytas mot ordet ἀνεψιός, det på alla dessa ställen skulle förekomma i den allmänna betydelsen af syskonbarn. 3) I Joh. 7: 5 försäkras, att Jesu bröder icke trodde på honom vid en tid, då Jacob, Alphæi son, redan var upptagen bland apostlarne. 4) Ställena Gal. 1: 19 och 1 Cor. 15: 7 kunna ganska väl så uppfattas, att Jacob icke hörde till den egentliga apostlakretsen. 5) Jacob, Alphæi son, kallas aldrig i apostlaförteckningen "Herrans broder." Då nu Jesu bröder omtalas Ap. G. 1: 14 såsom troende och 1 Cor. 9: 5 såsom verksamma i evangelii tjenst, så låter ganska väl antaga sig att en af dem, känd för sträng sedlighet och noggrannt iakttagande af de nationala stadgarne, blifvit så väl på grund deraf som för sin nära slägtskap med Herren vald till den Jerusalemiska församlingens föreståndare. Båda åsigterna hafva stöd i traditionen. Men onekligt är, att de data, som Nya Testamentet i denna punkt innehåller, äro gynnsammare för det antagandet, att församlingsföreståndaren i Jerusalem varit Herrans broder i egentlig mening. Jfr rörande denna punkt: Schneckenburger, Annot. ad Ep. Jac. ss. 141—48; Neander, Christna kyrkans grundläggnining af apostlarne 2 B. ss. 3—8; De Wette, Lehrb. d. hist. Krit. Einl. ss. 333—37; Winer, Bibl. Realwörterbuch 1 B. ss. 524—29; Melin, Jesu Lefverne 1 Del. ss. 167—181; Guericke, Neutest. Isagogik (2:to Auflage) s. 434; Wiesinger, Inledn. till Komment. ss. 12—21 och Huther, Komment. Einl. ss. 2—11.

Digitized by Google

hufvud." Till dessa drag lägger berättaren ännu några andra. "Han åt icke kött, smorde sig icke med olja, brukade icke bad. Honom allena var tillåtet att inträda i det allraheligaste. Han bar icke ylle-. utan linnekläder. Han gick in i templet, der man fann honom i knäböjande ställning bedja om förlåtelse för sitt folks synder, och det så ofta och så ihållande, att på hans knän bildade sig valkar såsom på en kamel. För denna sin stora rättfärdighet blef han kallad den rättfärdige." I flera af dessa drag igenkänner man lätt den essæisk-ebionitiska askes, som vi redan lärt känna inom den riktning, hvilken representeras af de Clementinska Homilierna. Vore denna berättelse sann, skulle Jacob hafva varit en zelotisk ebionit, som satte hela christendomen i en trångbröstad judisk askes, och på denna ståndpunkt skulle han icke kunnat annat än framträda såsom en afgjord motståndare till Paulus och hans frisinnade uppfattning af christendomen. Men då Hegesippi berättelse, att döma af inre kriterier, snarare har hela charakteren af en i den efterapostoliska ebionitismens interesse utsmyckad saga, än af en enkel historisk framställning [1]), så vända vi oss heldre till en annan vida trovärdigare källa, som, om den också icke meddelar en detaljerad skildring af Jacobs personlighet, likväl kastar ett ljus öfver densamma, som sätter oss i stånd att säkrare uppfatta dess totalbild. Denna källa är Galaterbrefvets andra cap. jämfördt med Ap. G. 15: och 21: 18—26. Men då den nyare kritiken i Gal. 2 cap. anser sig ega ett högst vigtigt stöd för sin hypothes om tillvaron af en skarp motsats mellan Paulus och urapostlarne [2]), så måste vi först, för så vidt med frågan om urchristendomens och paulinismens förhållande till hvarandra den mera speciela frågan om Jacobs individualitet nära sammanhänger, egna någon uppmärksamhet åt samma kritiks uppfattning af detta ställe och tillse, om der verkligen förefinnes en så afgjord motsats mellan hednaaposteln och judeapostlarne. I de af Paulus grundade Galaterförsamlingarne hade judaistiska irrlärare, med nedsättande af dennes apostoliska värdighet, predikat omskärelsens och i sammanhang dermed hela ceremoniallagens nödvändighet, och, som dessa läror tyvärr vunnit allt för mycket insteg, finner apostelen sig deraf uppmanad att i en skrifvelse till

[1]) Skarpast yttrar sig Strotius i sin öfversättning af Euseb. Hist. Eccl. om den Hegesippiska framställningen. "Wer hier Zusammenhang und Menschenverstand vermisst, der rechne es dem Uebersetzer nicht zu: *wo keiner ist*, da lässt sich keiner hineinschieben. Es würde unnützes Papier-verderben seyn, über alles abgeschmackte dieser Erzählung, welche eher der Erzählung eines alten Weibes, als eines vernünftigen Mannes ähnlich sieht, oder welches einerlei ist, die ganz jüdisch ist, zu glossiren."

[2]) Jfr Schwegler, Das nachap. Zeitalt. 1 B. ss. 114—131; Hilgenfeld, Zeitschr. für wissensch. Theol. 1 Jahrg. Heft. 1 ss. 74—116.

Digitized by Google

dessa församlingar försvara sin apostoliska sjelfständighet och hos sina läsare inskärpa grundsatsen om den christnes frihet från omskärelsen och den mosaiska lagen. Han försäkrar derföre i 1 kap., att det evangelium, han predikade, icke blifvit honom meddeladt af menniskor, utan genom en gudomlig uppenbarelse, och till bekräftelse härför framlägger han åtskilliga historiska bevis, att det måtte blifva klart, att han icke varit apostlarnes lärjunge. I samma apologetiska syfte börjar han 2 kap. med en berättelse om sin andra resa till Jerusalem, den han företog på grund af en gudomlig uppenbarelse. Vid detta besök framlade han för dervarande christne öfverhufvud och för apostlarne särskildt sitt evangelium, i afsigt att få sin missionsverksamhet, såsom han hittills bedrifvit den, formligen erkänd. Då fordran af den i Pauli sällskap varande Hellenen Titi omskärelse framställdes, afslogs densamma af apostelen och hans följeslagare för de falska brödernas skull, enär en eftergift åt dessa skulle haft till följd undergräfvandet af den christliga frihetens grundsats. Beträffande apostlarne Jacob, Petrus och Johannes åter, meddelade desamma åt Paulus ingen undervisning, utan tvärtom sedan de funnit, att omskärelsens evangelium vore honom anförtrodt, och lärt känna den nåd, som var honom gifven, räckte de honom handen till broderligt förbund, att han skulle vara hedningarnes apostel och de sjelfva judarnes apostlar. Detta är det hufvudsakliga innehållet af 2: 1—10. Frågan är nu, från hvilka fordran af Titi omskärelse utgick. Innan vi ingå på denna fråga, är först nödigt att bestämma, hvilka dessa i församligen insmugna falska bröder (*παρείσακτοι ψευδάδελφοι*) voro. Efter hvad v. 4 jemförd med Ap. G. 15: 1, 5 antyder, voro de fanatiske judechristne, som ansågo omskärelsen och hela mosaiska lagens iakttagande absolut nödvändiga för delaktighet i frälsningen, och som med denna grundsats måste uppträda såsom motståndare till Paulus, hvilken predikade frälsningens delaktighet utan lagen genom tron på Christus. Hade nu, såsom kritiken påstår, församlingen och apostlarne just varit de, som enträget påyrkat Titi omskärelse [1]), så kan framställandet af en sådan fordran endast förklaras ur deras åsigt om omskärelsens nödvändighet för delaktighet i frälsningen, och i sådant fall skulle ju både församlingen och apostlarne hört till "de falska bröderna." Men att de judechristnes öfverhufvud skulle hafva varit så fanatiska lagifrare, är man icke berättigad att antaga, då ett sådant antagande vederlägges af den bestämda skilnad, Paulus gör mellan dem och "de falska bröderna." Skulle det oaktadt vid detta

---

[1]) Så säger Hilgenfeld s. 79: "Aus dem Galaterbriefe erhalten wir das sichere Ergebniss, *dass die Beschneidung eines heidenchristlichen Gehülfen des Paulus der besondre Wunsch der Urapostel und der Urgemeinde war.*

Digitized by Google

tillfälle fordran af Titi omskärelse framställts af församlingen, så kan detta icke hafva skett i följd af en så sträng grundsats, som var charakteristisk för "de falska bröderna", utan först på anstiftan af dessa sednare, hvilket tydligen angifves i v. 5 med orden: *οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ* [1]). Men ännu mindre kan denna fordran hafva utgått från apostlarne, då de i sådant fall skulle framstå såsom särdeles svaga och charakterslösa personer, hvilka först framställa en fordran, öfvertygade om dess oeftergiflighet, men, då denna afslås, genast äro färdiga att räcka Paulus handen och dermed erkänna sanningen af hans evangelium. Vill man icke förblanda apostlarne och "de falska bröderna", så får man icke tillägga de förra de sednares zelotism, utan tvärtom måste man med texten erkänna, att judeapostlarne med hand och mun gillat hednaapostelns fria grundsatser [2]). Men icke heller är man berättigad att uppfatta den 2: 11—21 omtalade händelsen såsom en af Jacob och Petrus öfverlagd plan att påtvinga den hedningchristna befolkningen i Antiochia det judiska lefnadssättet [3]), då texten sjelf helt enkelt angifver menniskofruktan såsom orsaken till Petri inconsequenta handlingssätt. Deremot synes detta ställe antyda, att judeapostlarne öfverhufvud, men företrädesvis Jacob måtte fortfarande hafva iakttagit mosaiska lagen. Men lika litet som desse, derigenom att de iakttogo den judiska lefnadsordningen, ansågo densamma absolut nödvändig för delaktighet i frälsningen, lika litet motsatte sig Paulus, oaktadt sina friare grundsatsér, dess iakttagande, då det gällde att icke gifva svagare trosbröder anstöt (Rom 13), eller att vinna judar till Christus (1 Cor. 9: 20).

Framgår nu såsom resultat af denna undersökning, 1) *att judeapostlarne, ehuru de sjelfva iakttogo mosaiska lagen, icke fordrat, att hedningchristna skulle underkasta sig densamma, utan tvärtom formligen*

[1]) Jfr Meyers Komment. till detta ställe.

[2]) Då 9 v. icke är gynnsam för antagandet af en söndring mellan urapostlarne och Paulus, söker man försvaga dess betydelse sålunda: "Die Urapostel und die Urgemeinde konnten sich höchstens in ein *duldendes* Verhältniss zu dem paulinischen Heidenchristenthum setzen und dasselbe, so lange es Gesetz und Beschneidung noch nicht angenommen hatte, immer noch nicht als vollberechtigt und ebenbürtig ansehen, wogegen Paulus in der Grundüberzeugung von der Vollgültigkeit des christlichen Glaubens Alles, was diese Genugsamkeit des Glaubens beeinträchtigte, also die religiöse Verpflichtung zu Gesetz und Beschneidung auch bei jüdischen Christen, folgerichtig verwerfen musste." Hilgenf. s. 86.

[3]) Bedenkt man, dass Petrus sich vor den Beschneidungschristen fürchtet, so kann es keinem Zweifel unterliegen, *dass Jakobus an der Spitze der Urgemeinde den Versuch, die Heidenchristen durch Aufkündigung der kirchlichen Gemeinschaft zur Annahme des Wesentlichen jüdischer Gesetzlichkeit.* Hilgenf. s. 90; jfr ss. 87—91.

Digitized by Google

godkänt den grundsats, Paulus följt i sin missionsverksamhet bland hedningarne, och 2) *att hednaaposteln, ehuru han hyllade friare grundsatser i afseende på lagen, likväl kunde, då den christliga kärleken eller Guds rikes befordran kräfde det, med ett temporärt åsidosättande af sina grundsatser, beqväma sig till lagens iakttagande*, så eger ock mellan Gal. 2 och Ap. G. 15, der samma händelse omnämnes, en väsendtlig öfverensstämmelse rum, och ingen giltig grund är för handen att frånkänna Ap. G. 15 och 21: 18—26 historisk sanning.

Sammanfatta vi nu de på dessa ställen spridda drag af Jacobs personlighet, så framställer sig denna i ett annat ljus, än efter Hegesippi berättelse. På apostlamötet i Jerusalem, der frågan om hedningchristnas förhållande till mosaiska lagen var föremål för öfverläggning, är det hufvudsakligen Jacob, som med sitt personliga anseende fäller utslaget. Han uppträder närmast efter Petrus, och föreslår, att hedningchristna måtte, under vissa vilkor, befrias från mosaiska lagen, och detta hans förslag blef mötets beslut. Men om han ock, oaktadt de frisinnade grundsatser, han vid detta tillfälle uttalade i afseende på hedningchristna, sjelf fortfarande iakttog den judiska lefnadsordningen, och äfven fordrade detsamma af sina christna landsmän [1]), så är grunden dertill att söka ej mindre i en naturlig böjelse och pietet för de fäderneärfda bruken, än i den ställning, han såsom den jerusalemiska församlingens öfverhufvud intog till de judechristna, men alldeles icke i en fanatisk lagifver, som utmärkte Pauli judechristliga motståndare. Detta bevisas äfven af Ap. G. 21: 18—26, der han råder Paulus, vid dennes sista besök i Jerusalem, att aflägga ett bevis derpå, att han ännu iakttog lagen, för att derigenom vederlägga det i omlopp satta ryktet, att han lärde de utom Palæstina boende judarne affall från lagen. Detta råd skulle Paulus tvifvelsutan aldrig hafva efterkommit, om det haft sin grund i judaistisk ofördragsamhet, och icke i religiös pietet mot lagen samt broderlig kärlek till Paulus. Således betraktade Jacob aldrig lagen såsom ett bredvid och utom tron nödvändigt medel för frälsningen, utan såsom en af Gud åt Israels folk gifven lefnadsordning, hvilken de med en ur tron framgående fri hörsamhet borde efterlefva. Sjelf bevisade han ända till sin död en sådan samvetsgrann trohet mot fädernas lag, att han erhöll tillnamnet "den rättfärdige", och ur detta hans judiska lefnadssätt later ganska väl förklara sig, att en Hegesippus kunde utsmycka hans bild med drag, som tillhöra en sednare tids judechristna [2]).

Med denna Jacobs personlighet, sådan den ur Ap. G. 15: 21: 18—26 och Gal. 2 framgår, öfverensstämmer vårt brefs charakter i

[1]) Jfr Ap. G. 21: 18—26 och Gal. 2: 12. [2]) Jfr Huther, Einl. ss. 9—11.

Digitized by Google

hög grad. Uppfattningen af christendomen såsom lag, det ur denna uppfattning framgående sedligt praktiska innehållet, som, utan att specielt ingå på dogmen, likväl icke uppgifver något af christendomens väsende, och den dermed öfverensstämmande gammaltestamentliga formen, allt hänvisar på den man, som för sin stora fromhet och sitt noggranna iakttagande af den judiska lefnadsordningen bar tillnamnet "den rättfärdige" och åtnjöt ett stort anseende ej blott hos de palæstinensiska, utan äfven hos de utom Palæstina boende judechristna [1]. Att ingenting i brefvet antyder, att Jacob fordrat ceremoniallagens iakttagande af sina läsare, oaktadt han sjelf fortfarande iakttog densamma, bör ej väcka förvåning, då ett inskärpande hos dem af rituala föreskrifter måste hafva varit obehöfligt, enär de voro af judisk härkomst. I detta stillatigande om ceremoniallagen igenkänner man det frisinnade tänkesätt, som han på apostlamötet i Jerusalem lade i dagen; ty hade han ansett den statutariska lagen nödvändig för saligheten, så skulle det varit för honom en samvetssak att framhålla det. Deremot är man af denna tystnad ej hindrad att antaga, att han af sina läsare fordrat de mosaiska brukens efterlefnad af fri och otvungen lydnad, ett antagande, som låter väl förena sig med den Jacobs personlighet, hvilken apostlahistorien och Galaterbrefvet framställa [2]. Att närmare bestämma tiden, då han skref detta bref, är, i brist på säkra inre kännetecken, ej möjligt. Den i 3: 1 förutsatta lärofriheten, det ännu friska hoppet om Herrans nära förestående parusie (5: 7 ff.), hänsyftningen på Jerusalem såsom den ännu bestående medelpunkten för den judechristna kyrkan (1: 1) och frånvaron af ett hierarchiskt element gälla såsom bevis endast för dess uppkomst inom den apostoliska tiden, men icke för dess affattande inom en tidigare period af densamma. Hvad, som kunde tala för en icke alltför tidig uppkomst af brefvet, är församlingsorganisationen genom Presbyteri och det sedliga tillståndet, som synas förutsätta, att christendomen redan någon tid egt bestånd inom dessa församlingar, men såsom säkra bevis äro de icke att framhålla [3]. Men brefvet må nu vara skrifvet före eller efter apostlamötet i Jerusalem, i hvarje fall är det skrifvet före år 62, och af Jacob, Herrans broder, som från år 44 till sin död stod i spetsen för den christna församlingen i Jerusalem.

---

[1] Jfr Schmid, Bibl. Theologie ss. 374—376.

[2] Jfr Schmid, Bibl. Theologie ss. 385—386.

[3] Jfr Inledningen till Wiesingers Komment. ss. 48—49.

Digitized by Google

RÄTTELSER.

Sid.	12	rad.	10	nedifrån	står:	konstanta	läs:	constanta
„	28	„	9	„	„	men	„	med
„	32	„	13	„	„	*Καταλαλία*	„	*Καταλαλιὰ*
„	—	„	—	„	„	är	„	äro

Digitized by Google

INNEHÅLL.

Digitized by Google

Rättelser:

I Afhandlingen: Om äktheten af Jacobs Bref.

Sid.	1	rad.	2	nedifr.	står:	20:de,	läs:	60:de.
„	48	„	24	„	„	omskärelsens	„	förhudens
„	„	„	7	„	„	judechristnes	„	judechristne.

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1861.

RÄTTS- OCH STATS-VETENSKAPER.

Digitized by Google

Några anmärkningar
om Konungens rätt att göra nåd samt dess förhållande till dispensations- och restitutions-rätten

(Ur föreläsningar i *Svensk Statsrätt)*

af

H. L. Rydin.

Konungens rätt att göra nåd kan ega en tvåfaldig betydelse, dels af en monarkens personliga rätt att betyga någon sin ynnest *(gratia)*, dels af en regeringsrätt, hvarigenom han eger att till förmån för en enskild undanrödja de menliga följderna af en lagstridig handling *(indulgentia*, benådning). Det är i denna sednare bemärkelse som denna rätt faller inom statsrättens område.

Genom en förvexling af dessa båda särskilda betydelser af begreppet nåd, härstammande från de tider, då såsom ett personligt ynnestbevis af monarken ansågs hvarje regeringsbeslut, som förunnade en förmån för enskild person, den måtte för öfrigt vara huru mycket berättigad eller af huru starka statsskäl som helst påbjuden, har uppfattningen af omfånget af Kongl. Maj:ts nåd, såsom regeringsrätt betraktad, varit grumlad, till dess på sednare tider dess betydelse och omfång blifvit allt tydligare bestämd. Förvexlingen af regeringsbeslut af ofvannämnd beskaffenhet med personliga ynnestbevis af konungen har nu öfverlefvat sin tid, ehuru för dem, som ej lärt sig att skilja emellan statsöfverhufvudets personliga och offentliga betydelse, stilus curiæ ännu i dag är egnad att underhålla förvirringen [1]). Med den i sammanhang

---

[1]) Det heter så väl i enskilda ansökningar, som i embetsmemorialer till Kongl. Maj:t, som begynna med "Stormäktigste *Allernådigste* Konung". att man *vågar* andraga; man anhåller *underdånigst* att konungen måtte "*i nåder täckas*". Samma *nåde*fullhet visar sig äfven i Kongl. Maj:ts skrifvelser. Så t. ex. i fullmakt på embeten nyttjas om den utnämnde ordalagen "kommit Oss i *nådig åtanke*", "Oss älskelig" och konungen säges "i *nåder* utnämnt" m. m.

Digitized by Google

med de constitutionella garantiernas ökade betydelse vunna klarare insigt om betydelselösheten af konungens blotta personliga ynnest, har i det offentliga lifvet uppfattningen af hvad som bör innefattas under konungens rätt att göra nåd frigjort sig från misstag, som grundat sig på begreppsförvexling i nu anmärkt hänseende. Osäkerhet om denna rättighets omfång uppstår emedlertid från annat håll. Det förhållande, som eger rum med hvarje regeringsbeslut, nämligen att den förmån, som åt någon förunnats, skulle genom ett beslut i motsatt riktning, vare sig behörigt eller ej, kunnat honom betagas, har företrädesvis riktat uppmärksamheten, då ett regeringsbeslut fattats, på den frihet, statsöfverhufvudet egde att efter godtfinnande i sista hand besluta, utan att man tillika tagit i betraktande denna formella frihets lagbundenhet i det constitutionella samhället. Denna regeringens maktfullkomlighet i förening med den ansvarsfrihet, som tillkommer konungen såsom regeringsmaktens innehafvare, framställer regeringen såsom ställd öfver lagen och uppväcker den föreställningen att regeringen, närhelst någon förmenar sig lida men af en lags bristfällighet, skall för den enskildes räkning kunna af *nåd*, d. ä. af maktfullkomlighet för det särskilda fallet upphäfva ett lagstadgandes förbindande kraft. Man anser konungens rätt att göra nåd ej inskränkt endast till benådning af lagöfverträdare. Man anser att, då regeringen i ett fall eger tillintetgöra lagens fordringar och till följd af bevekande omständigheter göra intrång på lagskipningens fridlysta område, samt således rättsordningens orubblighet måste i *ett* hänseende tåla undantag, sådant äfven i andra fall måtte kunna ske. Man blir sålunda frestad att utsträcka nådens användning än ytterligare, och helt naturligt är, att man såsom föremål för nåd anser äfven de fall, då afvikelse från lagen kan under särskilda förhållanden på grund af *rätts*skäl medgifvas, nämligen då fråga blifver att för ett särskildt tillfälle befria en enskild från de fordringars fullgörande, som lagen i allmänhet stadgar såsom vilkor för vissa rättigheters erhållande eller åtnjutande *(dispensatio)*, äfvensom ock, då af annan orsak än rättskränkning, en rätt, som enligt lagens stränga fordran blifvit upphäfd, behöfver återställas *(restitutio)*. Exempel finnas ock derpå att regeringen beviljat dylika förmåner "af gunst och nåde" [1]. Som emedlertid dessa båda sätt att förekomma eller afhjelpa de rättsförluster och lidanden, hvaraf enskilda hotas eller drabbats, endast kunna på objectivt giltiga grunder *(justa caussa)*, enligt stadgade rättsgrundsatser, ej på blott subjectiva skäl tillåtas, så hvarken kunna de

[1]) Jfr Naumann Sveriges Statsförfattningsrätt 2 Band. 1 häft. sid. 137 not. 6.

Digitized by Google

ej heller få de, på sätt förhållandet är med nåden, framstå såsom blotta yttringar af regeringens maktfullkomlighet.

De obestämda gränser, som i våra lagar förefinnas emellan regeringsmakten och den lagstiftande makten, kunna lätteligen föranleda dispensations- och restitutions-rättens förblandning med rättigheten att göra nåd. Till följd häraf hafva vi föranledts att i sammanhang med en framställning af den sednare äfven söka visa omfånget, beskaffenheten och betydelsen af de förra.

Om dispensation.

Som en lag på förhand ej kan träffa bestämmelser öfver sådana fall, som höra till ovanligheten, samt ett gällande lagstadgandes tillämpning i hela sin stränghet skulle störande inverka på den enskildes verkningsförmåga, och således med ett lagstadgandes tillämpning i ett särskildt fall skulle kunna förfelas det åsyftade ändamålet med stadgandet, bjuder statsklokheten, att för sådant fall undantag från hvad lagen föreskrifver kan medgifvas. Der ej särskilda förhållanden föranledt nödvändiga modificationer af allmän lag i form af undantagslagar, (particular-, special-lagar) användes dispensation att undanrödja det onda [1]. Med *dispensation* eller *dispens* förstår man sålunda *en af offentlig myndighet gifven tillåtelse för en person att för ett visst inträdande fall företaga en af lagen eljest förbjuden eller underlåta en af lagen eljest befalld handling utan att dymedelst äfventyra de med lagstadgandets efterlefnad förknippade rättigheter*. Dispensation har man å ena sidan att åtskilja från restitution och nåd, med hvilka den har det gemen-

[1]) Ordet *dispensatio* har i sin betydelse af lagundantag fått sig en oegentlig bemärkelse tillagd. *Dispensare* betyder detsamma som *distribuere*, *ministrare*, förvalta. Dispensatio betyder således ursprungligen förvaltning. Som emedlertid en ändamålsenlig statsförvaltning fordrar aktgifvande på särskilda omständigheter, behof, nytta o. s. v. och med hänsyn till dessa någon gång äfven en afvikelse från den normala rättsordningen, kunde en så beskaffad ändring i den vanliga ordningen för ett visst fall vara en yttring af en god, ordnad förvaltning. Betraktades nu ett lagundantags egenskap af förvaltningsåtgärd i dess förhållande till rättsordningen, som på förvaltningsväg på ett eller annat sätt rubbades, kunde lätt dispensatio i förhållande till rättsordningen komma att betyda afvikelse derifrån. Dispensatio betydde ursprungligen så väl hvad nu derunder förstås, som ock hvad som inbegripes under restitution och nåd, men användes numera i egentlig bemärkelse endast för att beteckna den modification af ett lagstadgande, som afser något ej ännu inträdt, men förestående rättsfall.

Digitized by Google

samt, att afvikelse från lag eger rum, och å andra sidan från undantagslagar, med hvilka den har det gemensamt, att den utgör en modification af i en namngifven lag innehållna föreskrifter. Skilnader från restitution och nåd består deruti, att dispensation afser någon ännu ej inträffad händelse samt att förekomma en hotande rättsförlust, i motsats till restitution och nåd, som afse något förflutet och att undanrödja en redan inträdd rättsförlust. Från undantagslag skiljer sig dispensation eller *lagundantag* derutinnan, att denna icke såsom undantagslagen utgör en del af lagstiftningen. Dit räknas sådana modificationer af allmänna lagar eller förordningar, som från dessa söndra sig, såsom särskilda lagar för vissa klasser af personer, vissa slag af ting eller rättsförhållanden (*speciallagar*, *privilegier*); de kunna äfven inskränka sig till en viss individ eller individuelt ting och fortfara att vara lagar, nämligen så snart det förpligtande, som i lagen innehålles, medför inskränkning i andras rätt, (*personliga privilegier*, såsom patenter, privilegier för skrifters utgifning, Apotheksprivilegier). Till lagundantag öfvergår undantagslagen först då lagmodificationen afser ett särskildt fall och ej medför inskränkning i någon annan enskild persons rätt.

Meddelandet af dylika undantag har städse varit öfligt och kommer äfven att så förblifva, men i den mån, som samhällsförhållandena ordnas och styrelsen blir alltmer lagbunden, blifver dispensationsrätten allt regelmässigare bunden af bestämda lagar. Dertill syfta bestämmelserna i åtskilliga länders grundlagar, så t. ex. Danmarks, som i § 32 medgifver konungen rätt att dels omedelbart, dels genom vederbörande offentliga myndighet meddela sådana undantag från gällande lagar, som till följd af *dittills* gällande reglor varit i bruk, medan Norges grundlag genom förbudet i § 95 att bevilja dispensationer, så snart den nya allmänna lagen trädt i kraft, åsyftar att i densamma bör upptagas alla de fall, då dispens får ega rum, och att den skall vara eljest otillåtlig. I våra grundlagar nämnes ej vare sig förbjudande eller befallande något om någon dispensationsrätt. Som emedlertid en dylik makt är konungen i särskilda lagstadganden utom grundlagarne medgifven, måste denna rätt anses vara till, och då några positiva gränser ej äro för densamma uppdragna, måste den anses innefattad under konungens allmänna rätt och skyldighet att vidtaga de åtgärder, som han anser rikets sannskyldiga nytta fordra, och sålunda behörig, så länge den ej gör något intrång på den af konungen ensam ej beroende lagstiftningens område. Dess historia i Sverige sammanfaller med utvecklingen af den ekonomiska lagstiftningen. Första gången, denna rättighet finnes uppmärksammad såsom föremål för laga bestämning, är i den konungamakten inskränkande konungaförsäkran, som förelades Gustaf II Adolf, der samma

Digitized by Google

rättighet är förbjuden [1]). I ingen sednare afgifven konungaförsäkran återfinnes någon bestämmelse härutinnan. Dispensationsrätten må sedermera hafva utöfvats i mindre eller större utsträckning och hafva blifvit ifrågasatt eller icke, säkert är, att då med Carl XI:s envälde den ekonomiska lagstiftningsmakten uttryckligen blifvit utan inskränkning och förbehåll uppdragen åt konungen såsom en konungamakten tillhörande myndighet, kunde dess behörighet ej längre vara något tvifvel underkastad. Utan att vara särskildt omnämnd i Frihetstidens författning kan den dock anses inbegripen under regeringsmakten, med de gränser, som för samma makt i allmänhet voro uppdragna. Efter att hafva under derpå följande envälde utöfvats i en inom allmänna lagens område obehörig utsträckning, har den numera, om ock ej i grundlagarne särskildt betecknad, både blifvit erkänd såsom under vissa förhållanden berättigad [2]) och fått sina gränser tydligt angifna.

Vid betraktande af dispensationens egenskap af lagundantag uppställer sig helt naturligt, såsom mått och begränsning för densamma, den allmänna regeln, att samma myndighet, som stiftar lag, eger ock att derifrån gifva dispens, samt att ingen annan myndighet, än den i hvarje särskildt fall till lagstiftning befogade, eger att utan särskildt uttryckt bemyndigande dertill och endast i det omfång, som blifvit af behörig lagstiftande myndighet uttryckligen bestämd, meddela dispenser. Denna grundsats leder i sin tillämpning till särskilda reglor med hänsyn till dispens från särskilda lagar.

Från den *lag, som konungen gemensamt med Ständerna stiftar*, eger hvarken han eller annan offentlig myndighet att meddela dispens i andra än de i sådan lag särskildt uppräknade fall. Så är t. ex. förhållandet med allmänna lagens stadganden i G.B. 1 Cap. 6 §; 2 Cap. 5 och 6 §§; 13 Cap. 2 §, enligt hvilka konungen är medgifvet att gifva dispens från äktenskapshinder; äfvenledes med M.B. 4: 6, enligt hvilken dispens kan ske från förbudet för konungens embetsman att emottaga gåfva

---

[1]) Det heter i 6 p.: "När och een Ordning, således lagligen gjordt eller Förbudh eller påbudh skedt är, så vele wij thet så länge thet vara skal, icke forandra eller upgifva, *och någrom någon särdeles Frijheet ther emoot tillstädja*, doch hwars och eens privilegier oförkränkte".

[2]) Lagutskottets af R. St. bifallna utlåtande den 27 Oct. 1809, anfördt hos Naumann a. st. sid. 29, förklarar nämligen, att den omständigheten, att grundlagen ej omtalade någon åt konungen öfverlåten dispensationsrätt utan endast i Reg.-Form. 25 § stadgade om konungens rätt att göra nåd i brottmål, rimligen icke kunde leda till den slutföljd, att ju icke konungen skulle ega i civila mål göra dispens i de fall, allmänna lagen honom sådant uttryckligen uppdragit.

Digitized by Google

eller förläning af främmande herrskap: likaså R.B. 10: 11, som tillåter konungen medgifva en saks upptagande vid annan domstol, än den normalt bestämda [1]). Så är t. ex. ytterligare förhållandet med stadgandet i B.B. 18 Cap. 1 § enligt hvilket konungens befallningshafvande är medgifvet att meddela dispens från förbudet att fiska i konungens enskilda fisken i saltsjön, elfvar m. m. Före vårt nuvarande statsskick ansåg sig konungen oförhindrad till dispensers meddelande äfven ifrån de allmänna lagens stadganden, der ej någon dispensrätt var medgifven. Så t. ex. tillät konungen adoption, förklarade mö myndig, utan att detsamma enligt allmänna lagens stadgande medgafs. Ifrågavarande rätts begränsning med hänsyn till de lagar, i hvilkas stiftande Ständerna togo del, uttalade emedlertid Riksens Ständer redan vid första riksdagen under vårt nuvarande statsskick genom dels ofvananförda lagutskottets betänkande den 27 October 1809 (jfr noten å föreg. sida) dels ock riksdagsbeslutet den 2 Maj 1810 § 31, deri Ständerna ansågo sig, i anseende dertill att Grundlagen ingenting innehöll om någon konungen tillerkänd dispensationsrätt, behöfva förnya den af konungen tillförene ut-

[1]) Naumann a. st. sid. 29 förmenar, att den konungen i denna § tillerkända rätt att tillåta parter öfverenskomma om annan domstol för upptagande af ett tvistemål, blifvit upphäfven genom R.F. 16 §, som stadgar, att konungen skall låta en hvar blifva dömd af den domstol, hvarunder han rätteligen hör och lyder. Som emedlertid denna § afser, att genom de förpligtelser, som konungen medelst densamma åläggas, garanti skall vara gifven åt den enskilde för hans medborgerliga rättigheter och bland andra den vigtiga, att ej kunna dragas för annan än laga domstol, så kan ej denna § i R.F. gerna anses innebära någon inskränkning i rättigheter, som förut af enskilda åtnjutits, hvilket skulle blifva fallet, om den förmån vore dem betagen, som R.B. 10 Cap. 11 § gifver parter att med konungens tillstånd öfverenskomma om ett annat forum för ett tvistemåls skiljande, än det normala. Dessutom kan den domstol, hvarom parter enligt nämnde lagrum med konungens tillstånd öfverenskomma, om den ock ej är den *normalt* lagliga, ej frånkännas den egenskapen att vara den undantagsvis lagliga hvarunder parterna för tillfället i det bestämda tvistemålet sålunda måste anses rätteligen höra och lyda. Stadgandet i R.F. 16 § i ifrågavarande hänseende har dessutom hufvudsakligen afseende på domstol i brottmål, hvilket visas af dess ursprung från 1772 års R.F. 16 §, som, sedan den förbjudit Commissioner, deputationer med domsrätt eller, med andra ord, extraordinarie domstolar, hvilka varit för en herrskande envåldsmonark eller riksdagsparti, såsom det heter, befordringsmedel till envälde och tyranni, stadgar "hvar och en Svensk man njute den rätt, att blifva dömd af den domstol, under hvilken han enligt Svensk lag hörer". Stadgandet afser sålunda tydligen ingalunda någon inskränkning i konungens rätt att bevilja sökande parter en dispens från deras normalt lagliga domstol, utan skydd för deras rätt till laga domstol mot kongligt maktmissbruk.

Digitized by Google

åfvade, men i 19 Cap. 2 § Å.B. ej omnämnda rättighet att från stadgandet i samma lagrum gifva dispens, med afseende hvarpå Ständerna "såsom uttrycklig Lag fastställde att K. M. äfven framgent må i vanlig ordning utlåta sig öfver de i detta ämne inkommande undersökningar"[1]).

I afseende på de *lagar och förordningar*, som konungen i kraft af sin *ekonomiska lagstiftningsmakt*, eger stifta, måste, då Ständernas medverkan hvarken är eller varit erforderlig för deras tillkomst, konungen äfven utan Ständernas hörande kunna, utan afseende på om en ifrågakommen författning nämner dispens eller ej, sådan meddela, så snart giltiga skäl derföre finnes och ej tredje persons välfångna rätt eller befogade rättsanspråk deraf lider skada; och eger konungen inom detta lagstiftningsområde utsträcka dispensrätten lika långt som lagstiftande makten. De vanligaste dispenserna afse befrielse från vissa bestämmelser i afseende på ålder, indigenat, lärdomsprof såsom behörighetsvilkor i och för tjensteansökningar. Som emedlertid till följd af konungens ekonomiska lagstiftningsmakts egendomliga förhållande till den Riksens Ständer ensamt tillhörande beskattningsrätten, konungen eger att dels nedsätta de af Riksens Ständer fastställda bevillningsafgifterna, dels ock i vissa fall förändra grunderna för deras utgörande, eger han äfven att, der giltiga skäl förekomma, bevilja särskilda personer dispens från utgörande af de bevillningsafgifter, som ej tillhöra allmänna bevillningen. Så kan konungen t. ex. för ett vigtigt industriföretag bevilja *tullfrihet* för machiner, som behöfva införskrifvas, så kan i och för underlättandet af gagneliga skrifters utbredande *portofrihet* beviljas, likaledes fribrefsrätt, och om bränvinsbränning t. ex. för vetenskapligt-chemiska undersökningar vore af nöden, finnes intet hinder för att i detta särskilda fall bevilja *frihet från bränvinsbränningsafgift*. Vid beviljande af dessa slags dispenser är i synnerhet af vigt att noga pröfva skälen, så att ej dispensen blir en godtycklig förmån för en person framför andra medborgare och sålunda närmar sig ett monopolium, hvars utfärdande är i grundlag (R.F. § 60) uttryckligen förbjudet.

Den dispensrätt, som tillkommer konungen i afseende på stadgar, hörande till den ekonomiska lagstiftningen, tillkommer äfven underordnade offentliga myndigheter i afseende på de reglementen och stadgar, som de äro behöriga att af egen myndighet utfärda. Äfvenså kan dispensrätt tillkomma dem i de fall, der en sådan är dem uttryckligen uppdragen, hvarpå vi förut anfört exempel om konungens befallningshafvande.

---

1) Anfördt hos Naumann a. st. sid. 29.

Digitized by Google

Andra dispenser, än de, som röra den ekonomiska lagstiftningen, eller äro särskildt i allmän lag medgifna, eger konungen ej lagligen meddela. Konungen kan således ej anses behörig att meddela *dispenser från de i testamenten, fideicommissbref, gåfvobref stadgade föreskrifter.* Dessa äro nämligen att anse såsom speciela lagar, som, ehuru stiftade af privata personer, fått sig en i framtiden sig sträckande giltighet tillerkänd till följd af den makt, testator eller donator härtill fått af stiftaren af den *allmänna* lagen genom de der intagna bestämmelser, som bemyndiga den enskilde till förordnanden af nämnda slag. Dessa förordnanden äro således att anse såsom momenter uti den allmänna lagen och kunna således endast i den ordning, som för stiftande af allmän lag är stadgad, d. v. s. genom *Konungs och Ständers* gemensamma beslut, upphäfvas eller ändras, der ej konungen eller annan myndighet har fått sig i testaments- eller donationsbrefvet särskild dispensrätt uppdragen. Som emedlertid, i enlighet med hvad lagutskottet vid 1809 års riksdag ansåg vid fråga om rätt för konungen att göra ändringar i fideicomissbref [1]), behof af dispens sällan yppar sig, utan att någon punkt i testaments-, fideicommiss- eller donations-brefvet innebär motsägelse antingen mot något annat stadgande deruti eller mot dess och lagstiftningens ändamål, och i sådana fall föreskrifter i dylika förordnanden lättast göras ändamålsenliga, om de motsägelser, som förefinnas, lösas genom en förklaring af testamentets, gåfvo- eller fideicommissbrefvets rätta mening, blir den i grundlagarne utstakade ordningen för lagförklaring den utväg, hvaraf man i allmänhet kan begagna sig för att göra stiftelsen tidsenlig och för vederbörande gagnelig. Som emedlertid, efter hvad vi nu nämnt, stiftelsebrefvet sålunda måste anses såsom en speciallag inom den allmänna lagens område, blifver det konungen genom *Högsta Domstolen*, som eger att i förklaringsväg afgöra äfven de modificationer i föreskrifterna, som med förändrade tider ifrågasättas såsom behöfliga. Detta förfarande är visserligen endast stadgadt för fideicommisser i fråga om inteckning m. m. genom K. F. den 3 April 1810, men samma skäl gälla för andra slags stiftelser, som skola ega en i framtiden sig sträckande förbindande kraft. Konungen plägar emedlertid efter Justitiæ-Cancellerens hörande i Statsrådet besluta angående förklaring eller dispens i afseende på olämpliga föreskrifter i donationsbref till fromma stiftelser. Denna praxis kan ej enligt vårt förmenande anses befogad. Då testamentsbrefvet eller gåfvobrefvet ej tillkommit genom något konungens åtgörande utan genom enskild persons

---

[1]) Lagutskottets yttrande i denna fråga finnes anfördt hos Naumann a. st. sid. 31.

Digitized by Google

i enlighet med allmän lag skedda utöfning af den af allmänna lagen skyddade friheten att förfoga öfver sin egendom, samt det förhållandet, att den enskildes beslut kan fortfarande i tiden ega giltighet, beror af en utaf konungens lagstiftande makt ej ensamt beroende lag, och således donationsbrefvets föreskrifters giltighet beror å ena sidan af donators eller testators vilja och å andra sidan af den kraft, allmänna lagen deråt gifvit, men ej af något konungens administrativa beslut, kan, enligt regeln att ingen får, der ej särskildt stadgadt är, bevilja undantag från andra föreskrifter, än dem han sjelf varit berättigad att stadga, ej dispens från ifrågavarande slags föreskrifter af konungen ensam meddelas. Dispensrätt i detta hänseende ligger således utom regeringsmaktens spher. Lika litet, som konungens befogenhet att förklara, ändra, upphäfva ifrågavarande slag af föreskrifter, sålunda kan uppvisas i den myndighet, som innefattas under konungens ekonomiska lagstiftningsmakt, lika litet kan den härledas från det förhållandet, att han eger pröfva huruvida skäligt är, att en from stiftelse emottager en gjord donation, och vägra emottagandet, om han finner den olämplig. Denna pröfning företager konungen, som är öfverförvaltare af fromma stiftelser, i egenskap af testamentstagare eller gåfvotagare, men ej i kraft af någon lagstiftaremyndighet i afseende på donationen. Att tillerkänna konungen rätt att af egen myndighet ändra bestämmelser i dylika gåfvo- och testamentsbref på grund af denna pröfning, vore detsamma som att tillerkänna hvarje annan testamentstagare, hvilken det ock tillkommer samma föregående rätt till pröfning af ett testamentes beskaffenhet, att, sedan han väl mottagit det, ändra de vilkor, af hvilkas iakttagande testamentets lagliga åtnjutande beror.

Slutligen är i afseende på dispensrätten att anmärka, att på grund af bestämmelserna i R.F. 16 §, dispens ej af konungen kan tredje mans rätt till förfång meddelas, och är detta särskildt att uppmärksamma i afseende på sådana lagar, som, ehuru på ekonomisk lagstiftningsväg tillkomna, dock kunna beröra medborgares privaträttsförhållanden.

Beträffande de former, som äro att iakttaga för att konungens beslut i afseende på lagundantags beviljande skola erhålla giltighet, gäller samma ordning, som R.F. bestämmer för behandling af regeringsärenden i allmänhet, der ej fråga är om dispenser inom allmänna lagens område, i hvilket fall, der de ej i form af lagförklaringar, på sätt vi antydt, höra under Högsta Domstolens behandling, de skola afgöras på sätt § 26 stadgar om justitiæärenden.

Digitized by Google

Om restitution.

Restitution eller återställandet af en enligt den stränga rättens fordringar upphäfd rättighet eller rättsbehörighet, kan dels i nådeväg af konungen meddelas, dels såsom ett utomordentligt rättsmedel anlitas för den, som drabbats af en rättsförlust. Ur förra synpunkten hafva vi att betrakta den såsom ett moment i benådningsrätten, hvartill vi längre fram komma. Det är, såsom rättsmedel, den nu påkallar vår uppmärksamhet och med restitution i egentlig mening betecknas den rättsåterställelse, som såsom rättighet får yrkas. Skilnaden emellan de båda slagen af restitution hvilar på den i de båda fallen olika orsaken till rättsförlusten. Vid benådningsrestitution är anledningen till rättsförlusten en lagstridig handling af den som behöfver rättsåterställelse, vid den rättsbehöriga restitutionen får anledningen till rättsförlusten icke vara en lagstridig handling, vare sig af den, som drabbats af rättsförlusten, eller af någon annan, ty i sednare fallet eger man att fordra laga upprättelse genom sakens anhängiggörande vid domstol i laga ordning. Orsaken måste vara *justa caussa* och således bero antingen af omständigheter, oberoende af den, som söker restitution, eller af särskilda förhållanden, visserligen af honom beroende, men sådana, att de innebära giltig ursäkt för den uraktlåtenhet att iakttaga de med rättigheters erhållande eller åtnjutande förknippade föreskrifter, som vållade rättsförlusten. Såsom restitutionsberättigande orsak får ej gälla vårdslöshet eller ouppmärksamhet, ty *jura vigilantibus sunt scripta;* utan dels omständigheter, som factiskt omöjliggjort rättsförlustens undvikande, dels enligt den stränga rättens fordringar ursäktlig obekantskap, dels sådana, som gjort uppfyllelsen till en sedlig omöjlighet i det att högre pligters fullgörande hindrat iakttagande af de gifna föreskrifterna, dels ock slutligen äfven sådana omständigheter, som gjort rättsförlustens undvikande omöjligt utan materiel skada eller större ekonomisk förlust m. m. Skilnaden består vidare deruti, att vid fråga om den rättsbehöriga institutionens beviljande skola på sätt vi antydt objectivt giltiga skäl förefinnas och på den giltighet, som dem kan tillerkännas, beror sakens afgörande, der ej i särskilda fall restitution får utan vilkor medgifvas. Vid benådningsrestitutionen beror sakens afgörande ej på de andragna skälens halt, den kan på grund af blotta billighetsskäl beviljas eller afslås.

Den rättsbehöriga restitutionen kan afse *verkliga rättigheters* återställande t. ex. en medborgarerätt, som upphört för dem som med Kongl.

Digitized by Google

Maj:ts tillstånd flyttat utomlands [1]); en representationsrätt, som för ättling af utflyttad Svensk adelsman upphört enligt Riddarhus-Ordningen 7 § 6:o; återbekommande af medel, som obehörigt influtit i Stats-Cassan, af erlagd bränvinstillverkningsafgift, då bränneriet af vådeld eller olyckshändelse blifvit förstördt. Oftast afser den återställelse af en till följd af uraktlåtet uppfyllande af föreskrifna vilkor upphäfd *behörighet* att begagna bestämda i lag stadgade hjelpmedel till att göra en rättighet gällande eller vinna en sådan. Till detta slag af restitution höra såsom de vigtigaste *återställelse af laga tid som försuten är* och *resning af dom, som vunnit laga kraft.*

Hvad beviljande af restitution angår, är det en rättighet, som, der ej särskildt stadgadt är, tillkommer konungen och från äldsta tider tillkommit honom såsom rättens högsta vårdare. Den härleder sig ur den konungen långt tillbaka i tiderna tillerkända makten att sanning utleta i alla mål samt bryta skrock- och off-soknir, i hvilken makt ursprungligen innebars så väl högsta domsrätt, som restitutions- och benådningsrätt. I den mån rättegångsväsendet blifvit ordnadt, har så väl konungens makt i afseende på de båda sistnämnda rättigheternas utöfvande, som sättet för denna utöfning blifvit allt nogare begränsad och bestämd. I 1734 års lag R.B. 31 Cap. är konungens rätt att återbryta dom, som vunnit laga kraft och återställa laga tid, som försuten är, angifven. Bestämmelsen att härtill "ej hafve någon våld utan allenast konungen" jemförd med *Kongl. Maj:ts bref till Svea Hofrätt den 15 Sept. 1682*, som förklarar, att ingen domare må restituera någon afgjord sak, utan sådant hör konungen till, synes utvisa, att jemväl Hofrätten dittills ansett sig kunna bevilja restitution såsom utomordentligt rättsmedel. Vidare är ett nytt steg taget i afseende på restitutionens ordnande derutinnan, att genom R.F. § 18 åt Högsta domstolen blifvit tillerkänd rättigheten att å konungens vägnar upptaga och afgöra alla ansökningar om resning af laga kraftvunnen dom och återställande af försuten *laga* tid, hvarigenom rättsordningen blifvit skyddad emot det intrång på rättsskipningens område från regeringsmaktens sida, hvartill ifrågavarande rättighets utöfning kunde bereda tillfälle.

Ehuruväl bestämmelsen i R.F. § 18 om Högsta Domstolens restitutionsrätt är allt, som grundlagen nämner härom, kunna vi emedlertid med detta stadgandes tillhjelp och hvad i allmänhet gäller i afseende på regeringsmaktens omfång, antyda gränserna för densamma. Vid fråga om restitutions beviljande hafva vi att betrakta densamma dels i så-

[1]) Om någon Svensk undersåte utan Kongl. Maj:ts tillstånd tagit tjenst hos främmande herrskap har han *för alltid förverkat* Svensk medborgarerätt och restitution kan endast ske i nådeväg.

Digitized by Google

dana mål, som höra under *domstolarnes pröfning*, dels i sådana, som tillhöra *förvaltningen.* Hvad restitution i afseende på det förra slaget af mål angår, är densamma helt och hållet öfverlemnad åt domaremakten och kan ej medgifvas i andra fall, än lag det uttryckligen medgifver, såsom fallet med resning och restitutio fatalium, samt kan endast komma i fråga på de grunder, som enligt den stränga rättens fordringar måste af domstol tillerkännas giltighet. Här är nämligen alltid mer eller mindre fråga om tredje mans rätt. Beviljandet af restitution i domstolsmål ligger således helt och hållet utom regeringsmaktens rättsspher vare sig att det rättsförhållande som det mål berör, hvari restitution sökes, är ordnadt genom lag som tillkommit i allmän lagstiftningsväg eller i kraft af konungens ekonomiska lagstiftningsmakt. Det behöfves blott att målet vare sig i första eller sednare instanser varit föremål för domstols pröfning för att restitutionsfrågan skall afgöras af Högsta Domstolen.

Med restitution i de mål, som tillhöra *förvaltningen*, är förhållandet annorlunda. Här eger konungen att, när han pröfvar skäligt, äfven om ej restitution är honom uttryckligen tillerkänd, bevilja sådan, så snart ej å ena sidan dymedelst tredje persons rätt deraf omedelbart lider men eller å andra sidan sådan restitution omöjliggöres till följd af bestämmelser i annan lag, hvarunder förvaltningslagen är underordnad. Sålunda kan konungen t. ex. ej bevilja en person, som tagit afsked från ett embete, restitution deraf, sedan detsamma blifvit kungjordt ledigt och sökander dertill anmält sig. Dessa hafva nämligen rättighet att få sina ansökningar pröfvade och afgjorda. Men å andra sidan eger konungen, innan någon rubbning skett i tredje mans rätt, meddela restitution. Så t. ex. kan konungen bevilja en kyrkoherde, som sökt transport från sin förra lägenhet och erhållit de flesta rösterna till det sökta gället, rättighet att bibehålla sin innehafda lägenhet och sålunda åter insätta honom i den rättsställning, som han uppgifvit genom ansökningen till annat gäll, blott detta sker, innan fullmakt å den nya kyrkoherdebeställningen blifvit utfärdad. Att konungens makt måste vid fråga om restitution i administrativa ärenden anses begränsad till restitutions meddelande endast med afseende på sådana rättigheter, hvilkas bestämmande ligger inom regeringsmaktens rättsspher, är tydligt. Så t. ex. vid fråga om restitution af medel, som förmenats vara till Stats-Cassan obehörigen inbetalade, eger konungen ej meddela sådan restitution, utan skall frågan derom i stadgad ordning afgöras af kammarrätten, eller ock af Riksens Ständer beslutas, ty konungen eger enligt R.F. § 64 använda de under hans disposition ställda medel endast till de af Riksens Ständer fastställda ändamål. Ej heller eger konungen att

Digitized by Google

utan Ständernas samtycke och det i den ordning, som för grundlagsfrågors behandling är stadgad, gifva restitution åt en prins, som enligt Succ.-Ordn. § 5 upphört att vara arfsberättigad till thronen, sedan han utan konungens föregående tillstånd ingått äktenskap. Skulle åter de administrativa stadgar, som konungen för statsförvaltningens regelbundna gång utfärdat, innehålla mindre lämpliga vilkor för att sätta den enskilde i tillfälle att blifva använd i statens tjenst och man skulle löpa fara att gå miste om tjenliga personers biträde, till följd deraf att de, genom någon uraktlåtenhet att uppfylla ett eller annat af de för en ansöknings upptagande till pröfning stadgade vilkor, förlorat tillfället att till användning på en embetsplats eller för ett uppdrag komma i fråga, är i sin ordning att regeringen för dess egen skull, om ej för den enskildes, må kunna bevilja restitution.

Hvad som emedlertid i detta hänseende kan blifva tvifvel underkastadt i ej ringa måtto, är huruvida konungen eger i förvaltningsväg bevilja återställelse af den i administrativa stadgar föreskrifna tid, som blifvit försuten, eller med andra ord huruvida den i administrativa stadgar utsatta tid skall anses för sådan *laga tid*, hvars återställande, der den blifvit försuten, endast af Högsta Domstolen lagligen kan meddelas. I detta afseende har praxis varit olika. Ena gången har man låtit Högsta Domstolen afgöra saken, andra gången har konungen i Statsrådet beviljat restitution, för att ej tala om huruledes man af gunst och nåde beviljat sådan, hvilket dock ej kan annat än anses i högsta grad obehörigt [1]). Märkvärdigt nog kan emedlertid i vissa fall, trots det i R.F. 17 § innehållna imperatoriska stadgandet att *alla* ansökningar om återställelse af försuten tid skola af Högsta Domstolen pröfvas och upptagas, regeringen *lagligen* fatta beslut på administrativ väg, som innebära restitution af försuten laga tid för den som deraf är i behof. Att regeringen ej är frånkänd en sådan rätt, synes af Riddarhus-Ordningens bestämmelse i § 2, som tillerkänner konungen rätt att återställa den tid, som blifvit försuten af en i adelig värdighet upphöjd person för anmälan till vinnande af introduction på Riddarhuset. Att regeringen bör vara tillerkänd en sådan rätt i vissa slag af administrativa ärenden, bör äfven lätt kunna inses. Vid tagen kännedom af de administrativa ärendena föranledes man särskilja å ena sidan sådana, som höra under *administrativjusticen*, hvarest fråga är om den enskildes skyldighet att egna person och egendom i större eller mindre utsträckning åt statens tjenst för statsändamålets främjande och rättighet att ej i större förhållande än andra medborgare betungas i detta hänseende, å andra sidan

---

1) Jfr Const.-Utsk. mem. vid Riksdagen 1853—54 N:o 6 punkt 10.

Digitized by Google

rena förvaltningsärenden, som röra det sätt, hvarpå regeringen i sin verksamhet för samhällsändamålet skall kunna förskaffa sig frivilligt biträde af de bästa och skickligaste personer, samt för billigaste pris de bästa arbeten utförda. I afseende på det förra slaget af administrativa ärenden är klart att, då de omedelbart röra enskildas rättigheter, måste frågan om restitution af försuten tid blifva en rättsfråga och således skälens giltighet pröfvas i enlighet med den stränga rättens fordringar af Högsta Domstolen. Men i sednare fallet blifver frågan om huruledes regeringen bäst skall kunna erhålla frivillig medverkan i sin verksamhet för statsändamålets främjande. Om nu den ypperste embetsmannacandidaten uraktlåtit att iakttaga den tid, för ansöknings inlemnande, som föreskrifven blifvit för att komma i fråga vid ett embetes tillsättande, eller den skickligaste entreprenören kommit efter den utsatta tidens utgång för att komma i fråga att användas vid ett byggnadsföretag för statens räkning, synes väl naturligt, att konungen bör ega rätt att bevilja återställelse af den försutna tiden för att sättas i tillfälle att genom den lämpligaste personen bäst främja statens välfärd. En rättighet så mycket naturligare, som det trångmål, hvari regeringen blifvit försatt, skulle kunnat vara hjelpt, om konungen i enlighet med den rättighet, den ekonomiska lagstiftningsmakten gifver honom, i den administrativa lagen infört ett stadgande, deri han förbehållit sig, att, der han så skäligt pröfvar, bevilja restitution. Eller skall möjligheten att på andra skäl, än rättsskäl, som ega giltighet för domaremaktens pröfning, kunna vinna det för samhället gagneligaste resultatet vara regeringen afskuren? Kan det vara rimligt, att en sådan fråga om återställelse af laga tid måste höra till Högsta Domstolen, der pröfvas och af densamma, som aldrig varit hörd vid fråga om den administrativa förordningens stiftande, och ej heller varit med om tillämpningen samt således är obekant med dess fel och brister, afgöras efter den måttstock, som den såsom domstol måste antaga vid pröfningen af hvad som skall anses för giltiga skäl, då fråga är om tredje mans rätt? Detta skulle ju ej kunna annat än lända staten till men, äfven om den enskilde, hvilken ej vunnit restitution, ej drabbades af någon olägenhet. Naturligt synes vara, att konungen i Statsrådet eger pröfva och, der han finner skäligt, bevilja restitutionen, blott den ej kommer i fråga så sent eller under sådana förhållanden, att någon medsökande genom restitutionsbeslutet skulle komma att lida intrång i redan förvärfvad rätt, t. ex. den rättigheten, att utan längre tids uppehåll än det i enlighet med gifna stadganden normala få sin ansökning pröfvad och afgjord. Vill man emedlertid undvika den klippa, som 17 § R.F. innebär i sin ovilkorliga bestämmelse om återställelse af försuten tid genom

Digitized by Google

Högsta Domstolen och ingen annan än Högsta Domstolen, kan regeringen undanrödja ett genom försuten tid yppadt hinder för den skickligaste embetsmannens erhållande, dymedelst att den i enlighet med sin rättighet att meddela dispens från lagar, den sjelf stiftat, för det särskilda fallet dispenserar vederbörande underordnade myndighet från förbudet att ej uppföra å förslag eller förorda eller utse andra personer än dem, som i föreskrifven tid inlemnat ansökningar till ett embete eller till ett uppdrags fullgörande. Regeringen förklarar på anförda skäl en underordnad myndighet *oförhindrad* att, oaktadt N. N:s ansökning ej i laga tid blifvit ingifven, upptaga den till pröfning. Restitutionssökanden har sålunda medelbart blifvit försatt i den rättsställning, restitutionsansökningen gällde. I så beskaffade fall, som nu antydda, kan naturligtvis ej komma i fråga, att medsökandernas yttranden, såsom fallet dock varit, behöfva infordras. Deras rätt lider ju ej något men, så snart ej sakens afgörande genom den ifrågasatta restitutionsåtgärden fördröjes. Hvar och en af dem har ju ej annan rätt än att få ansökningen pröfvad efter förtjenst och skicklighet, huru många medsökande som finnas, vidkommer honom icke. Infordrar regeringen medsökandernas yttranden, blir saken betänkligare, ty då har regeringen i och med detsamma förklarat att i den förhandenvarande saken fråga är om annan persons rätt, ej om regeringens rätt att tillse, att den skickligaste personen utses till embetsman, och således förvandlat den rent administrativa frågan till en rättsfråga. Att Högsta Domstolen vore den myndighet, som skulle under sådant förhållande pröfva och afgöra ansökningen om restitution af försuten laga tid, kan ej ifrågasättas. I alla de fall således, der fråga är om bästa sättet för regeringen att kunna tillegna sig medborgares frivilliga biträde i statsförvaltningen, och der restitutionen gäller blott en rättighet att *komma i fråga* att användas i statens tjenst eller utföra ett arbete för statens räkning, bör restitution tillkomma regeringen vare sig att den sker omedelbart eller på sätt vi visat medelbart genom meddelande af dispens åt underordnad myndighet från förbud att upptaga den ansökning, som ingifvits efter fatalietidens utgång i alla de fall, der ej tredje person redan förvärfvat en bestämd rättighet att framför andra erhålla det sökta embetet eller utföra det ifrågakomna arbetet.

Naturligt är emedlertid, att, om regeringen i sådana fall, der lag ej uttryckligen omnämner någon restitutionsrätt, men denna ligger inom regeringsmaktens rättsspher, meddelar restitution, beslutet måste stödja sig på goda grunder och ej af ynnest och bevågenhet för en sökande meddelas.

Digitized by Google

Restitution och dispensation hafva det gemensamt, att ingendera af konungen kan beviljas, om den skulle komma att innebära någon den aldra ringaste afvikelse från hvad stadgad lag fordrar med hänsyn till den regelbundna gången af rättsskipningen. Detta är i synnerhet att uppmärksamma, då man betraktar regeringens ifrågavarande rättigheter i förhållande till benådningsrätten. Särskildt bör man härå fästa afseende vid särskiljandet af restitution och benådning, hvilka båda hafva det gemensamt, att de afse upphäfvandet af den stränga rättens redan inträdda orättvisa fordringar. Medan användningen af restitution och dispensation ej kan inom rättsskipningens område ega rum i annat fall, än der lagen sådant medgifver, samt då kan såsom rättighet yrkas, och derjemte, då någondera utöfvas af regeringsmakten, har sin begränsning satt just i den lag, som domaremakten har att tillämpa, utgör benådningens utmärkande kännetecken just befogenheten hos regeringsmakten att genom personligt ingripande afvända tillämpningen af ett redan dertill ifrågakommet under rättskipningen hörande stadgande, och den framställer sig såsom en inkräktning af regeringsmakten på domaremaktens eljest fridlysta område.

Om benådning.

Huru mycket man än må uppskatta vigten för hvarje stats säkerhet af den stadgade rättsordningens noggranna upprätthållande, och huru strängt man än må fordra, såsom oeftergifligt vilkor för statens bestånd, att domaremaktens sjelfständighet hålles i helgd och dess beslut beredes ovilkorlig verkställighet, måste man dock till följd af de enligt den högre rättvisans fordringar orättvisa utslag, som kunna från domaremakten utgå, vare sig på grund af de ofullkomligheter, hvaraf de lagbud, som skolat tillämpas, varit behäftade eller i anseende till de fel och brister, som kunna vidlåda rättsskipning liksom allt annat menskligt, vara betänkt på någon utväg att förekomma eller tillintetgöra de menliga följderna af detta förhållande, hvilket eljest skulle leda derhän att formel rätt blefve materiel orätt. I den 10:de domareregeln heter det derföre att "lag bör med beskedlighet drifven varda, förthy högsta (strängaste) rätt är största orätt och måste nåden vara med rätten". Som emedlertid statens domare måste vara endast språkrör, som uttala lagens ord, obevekliga väsen, som ej kunna mildra styrkan eller strängheten deraf, kan ej åt dem utan fara för godtycke i rättskipningen öfverlemnas rätt att af egen mydighet modifiera domsluten. Denna utomordentliga myndighet kan ej tillhöra någon annan än

Digitized by Google

konungen, hvilken såsom rättvisans högste vårdare må ega att moderera lagens tillämpning till förmån för lagen sjelf. Konungen har ock derföre enligt de flesta länders lagar fått sig tillerkänd rättighet att *göra nåd* d. v. s. att, ställd öfver gällande lag, af egen maktfullkomlighet förekomma, hämma, ändra eller upphäfva den lagliga verkan af ett till användning ifrågakommet rättsbud. Som emedlertid en sådan makt i hela sin utsträckning skulle innefatta fullständigt envälde, finnes för densamma i hvarje constitutionelt samhälle bestämda gränser uppdragna. Denna regeringens maktfullkomlighet är nämligen inskränkt till brottmål och denna begränsning anses af sakens natur så tydligt angifven, att språkbruket med *benådning* endast utmärker lagöfverträdares förskoning från straff, ehuruväl äfven i andra förhållanden en doms orättvisa skulle kunna behöfva att modifieras af den högste rättsvårdaren i enlighet med den högsta rättvisans fordringar

Hvad *tvistemål* angår, kunde visserligen äfven en rättelse af laga kraftvunnen domstol vara behöflig af konungen, såsom rättvisans förste målsman, men tillerkännandet af någon utomordentlig myndighet åt konungen i detta fall kan ej annat än anses i högsta grad betänkligt. Dels blifver frågan här att efter den nogaste pröfning afgöra privaträttsförhållanden, för hvilkas skiljande erfordras en skicklighet i domarevärf, som ej kan förutsättas hos konung eller råd, dels skulle hjelpmedlet blifva värre än det onda, som behöfde botas. Ett civilrättsstadgande har nämligen betydelse ej allenast såsom rättesnöre för dem, som i ett särskildt fall anlitat domstolen att skilja deras stridiga anspråk, det utgör en till allmän efterrättelse bindande rättsregel, som ordnat och fortfarande ordnar medborgarnes förhållanden i ett oberäkneligt antal fall, äfven om dessa ej alstrat någon strid emellan rättsanspråk. I afseende på alla dessa fall skulle genom ett enda benådningsbeslut en rättsosäkerhet uppstå, som kunde åstadkomma en stor förvirring i medborgares civila förhållanden genom den ovisshet i afseende på aftals förbindande kraft, som derigenom skulle uppstå. Man har visserligen satt i fråga att vid inträffande handelskriser konungen skulle tillerkännas rätt att bevilja *moratorier* eller skydd för en viss tid emot skuldebrefs eller vexlars executiva kraft. Men äfven här blefve botemedlet sannolikt värre än det onda genom det crediten störande misstroende, som skulle alstras mot ett land, hvars lagstifning rubbade aftals förbindande kraft, ett misstroende, som skulle genom det afbrytande af affärsförbindelser, som deraf blefve en följd, helst om landet vore fattigt, störta det i stora ekonomiska bryderier. Hos oss eger konungen numera ingen sådan utomordentlig myndighet vare sig att göra rättelse af dom i ett tvistemål eller att utfärda moratorier. "Konungen eger i *brott-*

Digitized by Google

mål att göra nåd" stadgar R.F. § 25. Under enväldets tider var förhållandet annat. -- Lika litet som konungen i tvistemål bör ega utöfva någon slags nåd, bör honom tillerkännas att i afseende på *processuela* bestämmelser bevilja sådan; t. ex. benådning från skyldighet att aflägga vittnesmål, restitutio fatalium i nådeväg. En sådan makt skulle likasom vid tvistemål alstra rättsosäkerhet. Man vore nämligen aldrig säker att ej verkan af en processuel bestämmelse kunde genom nådebeslut upphäfvas, och som dessa bestämmelsers kraft och verkan utgör ett väsendtligt vilkor för möjligheten att göra en rättighet gällande, skulle hvarje rättsförhållande stå på ostadig fot. — Den maktfullkomlighet, som konungen i afseende på *statsförvaltningen* synes utöfva, får ej heller hänföras till någon slags makt att göra nåd. Sättet och grunden för dess utöfning förestafvas, der den är obunden af andra lagar, än dem, regeringen sjelf stiftar, af hennes pligt att vidtaga de åtgärder, som erfordras i dess verksamhet för statsändamålet. Hvad konungen i detta afseende beslutar, måste alltid anses grundadt på statsskäl. Benådningsmakten står dessutom öfver konungens förvaltningsmakt, ty konungen kan af den högre rättvisans fordringar blifva förpligtad att benåda en person, hvars verksamhet han för öfrigt kan anse vara för det allmänna vådlig, och vägra nåd åt en, hvars verksamhet statsförvaltningen behöfver. Ej en gång inom statsförvaltningen finnes således något utrymme för den maktfullkomlighet, som nåden innebär.

Benådningsrätten är och blifver således inskränkt till *brott*mål. Men äfven i denna inskränkning har dess behörighet blifvit satt i fråga. Antagandet af den grundsats, hvarpå benådningsrättens behörighet anses hvila, nämligen konungens berättigande att i egenskap af rättvisans högsta vårdare afvärja oförtjent lidande, bör, heter det, följdriktigt leda till den slutsats att konungen äfven eger skärpa straff der dessas ringhet sårar rättskänslan. Då emedlertid rättigheten att skärpa straff blifvit konungen frånkänd, emedan det visat sig, att konungen ej alltid begagnat denna myndighet enligt den högre rättvisans fordringar, anses oriktigheten af utgångspunkten och den grund hvarpå benådningsrätten hvilar vara bevisade. Man besinnar emedlertid ej det olika förhållande, som är med utöfningen af den utomordentliga myndigheten i de båda särskilda fallen. Om skärpning af straff vore tillåten, egde ju regenten att sätta sin subjectiva vilja i stället för den bristfälliga slappa lagbestämmelsen och skulle således komma i collision med hvarje medborgares rätt att endast kunna dömas efter offentligen kungjorda lagar. Vid mildring af straff eller dess upphäfvande lider den dömde ej intrång i sin välgrundade rätt, och konungen fullgör blott en pligt, nämligen den honom åliggande att ingen förderfva eller förderfva låta

till lif, ära, personlig frihet och välfärd, der rättvisan ej sådant ovilkorligen bjuder. Härtill kommer, att, såsom Thorild säger, "fastän det i menskliga lifvets öden och förvirringar händer, att långt mera är i Brottet än i Lagen; så dock, om annars lagen är väl gjord, det är, grundad på en ren och fullständig tanke, händer oftast, att *långt mera är i Lagen än i Brottet.* Sällan eller aldrig så i dygd, som i brott, hinner den svaga menniskan upp till det, som innehålles uti en ren och fullständig tanke om dygd och brott" och icke förthy "står lagens heliga bokstaf, det är, en gång sagda dom, alltid lika förfärlig och den bäfvande dödlige, som skall ställas under den, har ej hunnit till hälften af det brott, som lagens stumma gudom dömer". Ett straffutslag, som utan möjlighet till mildring ovilkorligt skulle gå i verkställighet, kunde ofta i de fall, der det efter det allmänna rättsmedvetandets fordringar vore för hårdt, väcka afsky mot lagen och dess handhafvare, samt sålunda undergräfva den aktning derföre, hvaraf ett samhälles helsa beror. Likasom statsklokheten förbjuder att tillerkänna konungen myndighet att utom brottmål använda den utomordentliga myndighet, som benådningsrätten innebär, anbefalles å andra sidan för betryggande af vördnad för lagen af statsklokheten användning af denna myndighet till mildhets utöfning der lagens stränghet skulle uppresa sinnena mot lagen.

Vidare har man ansett att benådningsrättens behöflighet beror på lagarnes bristfällighet samt att med dessas förbättring benådning skulle göras umbärlig. Antingen äro lagarne goda, heter det, och i sådant fall måste de verkställas eller ock äro de dåliga och böra i sådant fall förbättras; benådningsmakten är oumbärlig endast under ett outveckladt rättsskick. Man förbiser dock härvid att, utom det att rättsskicket såsom städse stadt i utveckling alltid är outveckladt, benådning kommer i fråga ej derföre, att lagen är under de i allmänhet förekommande omständigheter för hård, utan emedan några i det enskilda fallet oförutsedda särskilda förhållanden stå i strid med de allmänna i lagen uttryckta rättsgrunder för den subjectiva tillräkneligheten och straffbarheten, samt att innan förbättring af lagen med hänsyn till ett utomordentligt fall införes, kunde den till oförtjent straff dömde blifva en lagens martyr. Man förbiser, att en strafflag ej kan gå längre, än till uppställande af vissa allmänna ärenden, oeh att en mängd handlingar finnas, som ej kunna under dessa subsumeras. Skulle brottmålslagen vara fullständig i afseende på reglorna för straffs bestämmande borde den uppmärksamma hvarje särskildt förhållande, som med hänsyn till hvarje särskild persons lynne, uppfostran m. m. kan bestämma viljeriktningen.

Digitized by Google

Man har slutligen ansett att det i nyare brottmålslagar domaren gifna utrymme i afseende på straffs bestämmaode emellan ett maximum och minimum skulle göra nåden umbärlig. Huru vidsträckt latitud man än gifver domaren i afseende på straffets bestämmande efter mildrande omständigheter, kan han ej fästa afseende å andra än sådana, som äro objectiva och kunna bringas till ett allmännare erkännande. Han måste bortse från de rent subjectiva individuella egna förhållanden, som kunna vara de egentligen ursäktande, hvarförutan han ej kan underlåta att, der de yttre kännetecknen förefinnas för att en handling skall subsumeras under en klass förbrytelser, beteckna den såsom förbrytelse och utsätta straff, huru ringa som helst för densamma, och just sjelfva betecknandet af en handling såsom ett brott kan just utgöra sjelfva det orättvisa från den högre rättens synpunkt. För benådaren finnes sålunda äfven under dessa förhållanden ett ej ringa utrymme för att efter pröfning af den högre rättvisans fordringar i det ifrågakomna fallet och efter det bedömande af handlingars inre beskaffenhet, hvartill det rent menskliga hos benådaren gifver den enda ledning, besluta om och i hvad utsträckning nåd skall och bör medgifvas. Den benådningsrätt, som sålunda måste tillkomma statsöfverhufvudet, bör emedlertid till följd af den grund hvarpå den hvilar, i sin utöfning framträda såsom det högsta af rättvisa och det visaste af mått och steg för bevarande och upprätthållande af allmän säkerhet och ordning, samt derjemte såsom den från allt subjectivt godtfinnande friaste handling, på samma gång, som den bör utgöra det renaste uttryck af det personliga hos öfverheten. Den får ej vara ett uttryck af regentens mer eller mindre lättrörda känsla, ej heller betraktas såsom ett personligt prærogativ, som regenten vid vissa högtidliga tillfällen utöfvar [1]). Till följd häraf bör benådningsrättens utöfning vara bunden vid samma former, som skydda emot regeringsmaktens missbruk i allmänhet.

Benådningsrättens utöfning kan stödjas dels på sedlighetsskäl, dels på statsskäl, allt eftersom den föranledes antingen af behofvet att den positiva lagens föreskrifter bringas i öfverensstämmelse med den högre rättvisans fordringar, eller af omsorg för allmänt lugn och säkerhet, t. ex. vid uppror, der bestraffnings användande kan föröka oroligheterna, medan nåds beviljande visat sin förmåga att kunna stilla dem.

De särskilda slag af benådning, som användas allt efter olikheten af de ändamål, man med benådning afser, äro:

---

[1]) T. ex. den vid kröningar fordom brukliga seden att benåda en mängd förbrytare.

Digitized by Google

1) *Benådning* i inskränkt mening, hvarmed förstås upphäfvande, antingen helt och hållet eller ock till en del, af ett genom laga kraft egande utslag ådömdt straff, äfvensom dess förvandling i ett lindrigare.

2) *Abolition* [1]), förhindrande af allt slags laga anhängiggörande af ett brottmål eller undertryckande och förbud af en redan började ransaknings fortsättande och bringande till slut. Detta slags benådning användes, då en rättegångs hufvudsakliga betydelse blefve att väcka scandal t. ex. under vissa förhållanden majestätsbrott, likaledes sedlighetsbrott, der en mängd personer äro invecklade.

3) *Amnesti* [2]), ett påbjudande af glömska och straffrihet för de personer, som deltagit i en viss begången förbrytelse, eller för en viss klass förbrytare, vare sig att de äro namngifna eller ej, och vare sig att de äro tilltalade eller blott hemfallna under åtal, med den påföljd, att antingen ingen ransakning skall anställas eller redan begynta rättegångar skola upphöra eller ock redan fällda straffdomar upphäfvas. Den utgör en förening af benådning och abolition i en större utsträckning. Dess beviljande förestafvas i allmänhet af politiska skäl t. ex. vid uppror, efter slutadt krig, vid soldaters rymning m. m.

4) *Restitution*, återställandet af ett rättstillstånd, som genom ett laga kraftvunnet straffutslag blifvit upphäfdt eller åtminstone försämradt, vare sig att verkställighet af straff inträdt eller icke. Den kan bestå dels i återgifvande af förverkadt gods och förmögenhetsrättigheter; dels återskänkande af embeten och sociala förmåner, hvilka förverkats; dels ändtligen i aflägsnandet af de medelbara följderna af ett nesligt straff, såsom obehörighet till utöfning af medborgerliga eller politiska rättigheter.

En särskild yttring af benådningsrätten är beviljandet af *lejd* eller rättighet för den, som för någon förbrytelse rymt ur riket och vistas utomlands, att med bibehållen personlig frihet återkomma, försvara och utföra sin sak, samt om han fälles åt saken, fritt förfoga sig åter utom riket.

Efter dessa allmänna anmärkningar om benådningsrätten, dess behörighet och dess olika arter öfvergå vi till redogörelse för våra lagstadganden härom.

---

[1]) Abolition hade ursprungligen en annan betydelse och hänförde sig enligt Romerska rätten egentligen på åklagarens förmån att befrias från ett åtals fortsättande utan att derföre hindra någon annan att anställa nytt åtal. För att abolition skulle tillåtas, fordrades den tilltalades samtycke, om han redan lidit känbara olägenheter.

[2]) Amnesti är ursprungligen ett Grekiskt ord (*α̉* och *μιμνησκω*), som betyder *förgätenhet*, snarlikt i betydelse med *nåd*, hvars ursprungliga betydelse är *ro*, *stillhet*.

Digitized by Google

Den konungen enligt Sverges R.F. § 25 tillkommande rätt att göra nåd är efter grundlagsstadgandets tydliga bestämmelse inskränkt till *brottmål* och kan således ej komma i fråga vare sig i tvistemål eller för upphäfvande af de uti de processuela bestämmelserna stadgade följder, ej heller i administrativa ärenden, utan att de äro af brottmålsnatur, såsom embetsfel. Benådningsrätten leder, likasom restitutionsrätten, sitt ursprung från konungens makt att, utan afseende på hvad i saken förut förekommit, sjelf utleta sanningen och bryta skrock- och off-soknir. Oförenlig med förlikningssystemet kunde någon benådningsrätt för konungen ej göras gällande, så länge vår fordna landskapsförfattning var i sin kraft. Ehuruväl konungen vid eriksgata egde bevilja frid åt tre förbrytare, som ej gjort nidingsverk, berodde äfven i detta fall, likasom i andra, efterskänkande af hela straffet eller rättare sagdt återställandet af friden länge ytterst på målseganden. I Lands-Lagen visar sig konungens makt i detta hänseende vidsträcktare. Konungen egde nu att ej allenast gifva förbrytaren lejdebref för att sättas i tillfälle att få en sak behörigen undersökt, utan äfven *fredsbref*, som upphäfde fridlöshetstillståndet för förbrytaren [1]). I den mån konungamaktens betydelse tillväxte, åberopades benådningsrätten allt mer och mer såsom en majestätsrätt, Den omtalas såsom sådan redan i *patentet om Högmålssaker 1 Maj 1563*, der konungen förbehåller sig "sin kungliga auctoritet til at *benåda* och straffa" [2]) och i *Resol. Ad. besv. 1672 § 6* omtalas, huruledes det är "tillståendes *konungen allena* med Råds råde, att göra *nåd i criminalmåhl*". I frihetstidens författning är emedlertid ej ännu konungen uttryckligen tillerkänd rättighet att göra nåd i allmänhet. Honom var blott enligt 1720 års R.F. § 2 såsom en yttring af nåd medgifvet att med Råds råde gifva lejdebref samt "återgifva dem, som till äreröriga böter sakfälte, eller ock vanbördige äro, deras heder, om de den nåden förtjena". I öfrigt måste benådningen anses inbegripen uti den Kongl. Maj:ts i samma § tillagda rätt att i alla mål sanning utleta, bryta skrock- och off-soknir. Denna rätt innehöll emedlertid uti sig ej allenast rätt att mildra utan äfven att *skärpa straff* och tillhörde egentligen konungens verksamhet, såsom domare, ej såsom regeringsmaktens utöfvare. Först i 1772 års R.F. § 9 är uttryckligen såsom en ovilkorlig rättighet tillerkändt konungen och det *konungen allena* (d. v. s. utan Råds råde) att "*göra nåd*, återgifva ära,

---

[1]) *L.-L. Dr. B. vilja 6 Cap.* bestämmer vid fråga om förrymd dråpare att, om han "Konungens *nådh* njuter medh frids bref hans" är han fri från de skyldigheter och den risk, som eljest äro honom föresatta.

[2]) Jfr *Nordström*, Bidrag till Sv. Samh. F:s Hist. 2 del. sid. 458.

Digitized by Google

lif och gods i alla brott, som ej uppenbarligen strida emot Guds klara ord" [1]). Härigenom var benådningen i sin fulla utsträckning tillerkänd konungen och det konungen i egenskap af regeringsmaktens innehafvare, ej såsom deltagande jemte Justitiæ-Revisionen i lagskipningen, hvarmed ock benådningsmakten sattes i sitt riktiga förhållande till lagskipningen. Den konungen och äfven Hof-Rätterna på grund af konungens rätt att bryta skrock- och off-soknir tillagda rättigheten att vid pröfning af brottmål, i egenskap af domstolsinstans, göra *leuteration* och äfven i vissa fall skärpa straff, fortfor visserligen ännu någon tid att hålla benådningen sammanblandad med och delvis innehållen uti rättsskipningen. Denna utom domaremaktens rättsspher liggande myndighet kan anses hafva upphört genom nu gällande grundlagsbestämmelser dels om lagskipningens utöfvande å konungens vägnar af Högsta Domstolen, dels om beskaffenheten af konungens benådningsrätt, samt uteslutande i grundlagen af rätt för konungen att bryta skrock- och off-soknir, ehuru längre fram särskilda stadgar förekomma, som upphäfva den myndighet, öfverdomstolarne egt att besluta leuteration och föreslå skärpning [2]).

Vid redogörelsen för benådningsrätten och vilkoren för dess utöfning har man att taga i betraktande dels dess *beskaffenhet och omfång jemte verkan af ett nådebeslut;* dels *hvem utöfningsrättigheten tillkommer och vilkoren för utöfningen;* dels de *vilkor* en tilltalad skall iakttaga för att komma *i åtnjutande af nåd;* dels ock slutligen *vilkoren för ett nådebesluts verkställbarhet.*

Hvad benådningsrättens beskaffenhet beträffar eller huruvida den skall innefatta alla de af oss nämnda slagen af nåd, beror helt och hållet på hvad utsträckning man anser sig kunna gifva åt begreppet "nåd". Såsom ovisst framställer sig egentligen, om konungen eger besluta *abolition* och bevilja *amnesti.* Att under benådningsmakten enligt 1772 års Regeringsform kunde inbegripas så väl abolition, som amnesti, visar, hvad abolition beträffar, den rättighet, Gustaf III genom Kongl. Brefvet den 25 Sept. 1777 förbehöll sig att, då vid domstol skett angifvelse af Majestätsbrott, afgöra, huruvida, efter sig företeende omständigheter,

[1]) Undantag för brott af denna beskaffenhet har sitt ursprung från de tider, då konungens benådningsrätt var af kyrkans makt inskränkt och till följd hvaraf det influtit i äldre pardonsplacater.

[2]) Genom *Kongl. Circ. till Hof- och Öfverrätter den 8 Sept. 1829* förklarades, att den Hof- och Öfverrätten tillagda leuterationsrätt i vissa lifssaker skulle upphöra. I *Kongl. Kungörelsen den 9 Maj 1835* förklarades upphäfd skyldigheten för öfverdomare att till Kongl. Maj:t referera, när skäl förekommer att straffet skärpa.

Digitized by Google

saken må alldeles nedläggas eller med ransakningen fortfaras; en rättighet, som ännu anses tillhöra konungamakten och hvars behörighet ej kan annat än ur den giltighet, nämnda Kongl. bref erhållit af konungens benådningsmakt, förklaras. Att meddelande af amnesti i ett brottmål, som ej ännu blifvit utredt eller bragt till slutlig dom, ansågs inbegripas under denna rätt, visa de erbjudanden deraf, Gustaf III gjort i Anjala-affären. Då rättigheten att "göra nåd" före vårt nu gällande statsskick ansågs innefatta abolition och amnesti i hela sin utsräckning, bör ej heller finnas något hinder för regeringen att, då statsskäl vid något utomordentligt tillfälle sådant bjuda, äfven fortfarande meddela sådan nåd. I afseende på vidsträcktheten af benådningsrätten i brottmål har ingen inskränkning egt rum i nu gällande grundlag, jemförd med 1772 års Reg.-form, tvärtom är den utsträckt till alla slags brott. Den inskränkning af konungens myndighet, som skett, rör konungens rätt att *allena* d. v. s. utan rådgifvares hörande besluta nåd. Konungen är nämligen af § 25 förbunden att öfver nådeansökningar höra Statsrådet och Högsta Domstolen. Amnesti har efter 1809 beviljats, ehuru först, sedan dom fallit, t. ex. för statsförbrytare genom K. F. 20 Oct. 1834, men dess beviljande äfven före domen bjuder nödvändigheten under vissa fall t. ex. för upprors stillande. Ordet *nåds* ursprungliga betydelse af *ro*, *stillhet*, visar jemväl att *amnesti*, som har en liknande egentlig betydelse, *(förgätenhet)*, bör under nåd inbegripas.

Att i allmänhet amnesti och abolition enligt uppfattningen i främmande länder anses inbegripna under benådningsrätten visar t. ex. *Preussens* grundlag, Art. 59, der man ansett sig böra i afseende på den konungen medgifna benådningsrätten uttryckligen stadga den inskränkning af abolition och amnesti, att redan påbegynta ransakningar endast kunna genom en lag afbrytas. Stadgandet hade varit obehöfligt, om ej amnesti och abolition ansetts höra under benådning. *Danska* grundlagen § 31 tillerkänner konungen att "benaade og give Amnesti", för att uttrycka, hvilken utsträckning tillkommer begreppet nåd. *Belgiska* grundlagen Art. 73 har ej begagnat sig af ordet nåd för att uttrycka konungens rätt att upphäfva och mildra straff, för att ej möjligen konungens makt härutinnan skulle kunna taga för stora dimensioner. I *Norges* grundlag § 20 är till förekommande af benådningsrättens användning till att afbryta en begynt rättegång uttryckligen stadgadt, att konungen ej eger benåda förbrytare, förrän Höjeste Rets dom fallit. När nu således *nåd* inbegriper under sig amnesti och abolition, och inskränkning i nåderätten ej hos oss finnes stadgad, samt användning af nämnda slag af nåd kan för vissa utomordentliga fall vara af behofvet påkallad, finnes ej skäl att frånkänna konungen rätt dertill. Icke heller

Digitized by Google

finnes, såsom Naumann påstår, någon bestämmelse i grundlagen, som uttryckligen förutsätter att straff skall vara ådömdt. Sista punkten af § 25 sysselsätter sig endast med den under straff hemfallnes rätt, *sedan* konungen utöfvat sin benådningsrätt, eller med andra ord vilkoren för benådningsbeslutets verkställbarhet; men ifrågavarande punkt har intet att göra med det omfång, hvari konungen kan utöfva benådningsrätten.

Om vi nu öfvergå till närmare redogörelse för de vanligen förekommande slag af nåd eller sådana, som, efter hvad vi förut visat, ej kunna komma i fråga att användas, förr än ett straff blifvit genom laga kraftvunnet utslag ådömdt, nämligen *benådning* i inskränkt mening och *restitution,* finna vi att § 25 särskildt fäster uppmärksamheten vid *lifsstraff* och vid *restitution af ära och förverkadt gods.* — Den konungen i R.F. § 25 särskildt bibehållna rätten att *mildra lifsstraff* har den vigtiga betydelsen, att intet lifsstraff kan gå till verkställighet, utan att konungen dertill gifvit sitt samtycke. Vare sig att man vill betrakta rätten att mildra lifsstraff såsom en del af benådningsrätten, eller en på konungen öfverflyttad leuterationsrätt, nog af, konungens beslut i Statsrådet skall föregå hvarje lifsstraffs verkställighet. Oberoende af nådeansökning eger konungen upphäfva dödsstraffet och den brottslige må vägra att åtnöjas med dess upphäfvande eller icke, konungen är ovilkorligen frikallad från att besluta verkställande af en dödsdom, som ej konungen gillar. Till följd häraf skall hvarje dödsdom vara af konungen beslutad och underskrifven för att ega giltighet. Det är ej i afseende på dessa domar, samma förhållande, som med andra, att de gå i verkställighet, om de blott äro af Högsta Domstolen beslutade och utfärdade under K. M:s secret. Särskilda föreskrifter äro ock gifna i afseende på Hofrätts utslags hemställan under K. Maj:t i detta fall. — Den i R.F. § 25 särskildt omtalade *restitution af ära och förverkadt gods* skulle visserligen kunna anses inbegripen i konungens nåd i allmänhet och hade således ej behöft särskildt omtalas. Som emedlertid restitution deruti skiljer sig från benådning i inskränkt mening, att re titution kan komma andra till godo, än den, som genom ett straffutslag blifvit förklarad ära eller egendom förlustig, så är derigenom tillfälle åt regeringen lemnadt, att om den, som oförtjent lider af ett orättvist straffutslag, aflidit, låta hans familj komma till godo den restitution af ära eller förverkad egendom, hvars utverkande såsom en yttring i allmänhet skulle genom den straffades död möjligen kunna anses afskuret, hvarförutan, om ej särskildt vore stadgadt att förverkad egendom kunde af konungen i nådeväg återgifvas, dennas restitution ej skulle kunna, sedan den förverkade egendomen en gång kommit Stats-Cassan till godo,

Digitized by Google

utan Ständernas samtycke af konungen medgifvas. Härjemte har den närmare bestämningen af restitution och dess inskränkning till ära och förverkadt gods uttryckligen angifvit i hvilka fall en restitution, som behöfs, sedan straffet inträdt, får ega rum. Klart är sålunda t. ex. att restitution i *det* embete, som den sakfällde förlorat, ej kan ske, sedan det straff begynt, som medfört embetsförlusten, utan beror möjligheten af dess återvinnande på huruvida de embetet rörande befordringslagarne tillåta honom att såsom ny sökande kunna komma i fråga.

Gå vi nu till betraktande af *omfånget* af konungens benådningsmakt vid hänsyn till ett genom laga kraftvunnet utslag ådömdt straff, måste konungen tillerkännas rätt att, så väl före början af straffets verkställande, upphäfva det, vare sig i dess helhet (*fullständig benådning*) eller till en del, eller ock förvandla det i ett lindrigare, som äfven, efter det straffets verkställighet begynt, afkorta, mildra eller upphäfva återstoden. Hans makt är i detta hänseende endast begränsad af de inskränkningar, som i grundlag i sådant afseende kunna finnas stadgade. Till följd häraf får han i kraft af stadgandet i R.F. 102 och 106 §§ ej åter insätta en ledamot af Högsta Domstolen eller ett Statsråd i rikets tjenst i allmänhet eller i ett visst embete, sedan Riksrätt dömt en sådan embetsman obehörig att i statens tjenst i ett eller annat hänseende nyttjas. Som konungen är i förevarande hänseende beröfvad rättighet att göra nåd, är klart, att konungen ej eger att genom amnesti- eller abolitions-decreter gripa in i Riksrättens verksamhet, ej heller efter det dom fallit, under något amnesti-decret hänföra dem, som blifvit af Riksrätt på ofvanangifna sätt dömda. På samma sätt är konungen vid straffs förvandling förpligtad att ej ådöma andra, än sådana, som domstol eger ådöma. I annat fall skulle benådningsrättens utöfning komma i strid med den i R.F. § 16 uppställda fordran, att ingen må till lif, ära, personlig frihet eller välfärd förderfvas i annat hänseende, än hvartill han kan blifva lagligen förvunnen eller dömd. För så vidt emedlertid som grundlagarne ej ålägga konungen någon särskild förpligtelse, är konungen oförhindrad att ej mindre upphäfva straffet än förändra så väl straffets grad, som dess art och med ett ord utsträcka sin nåd från mildring eller afkortning af straffet till fullständig straffrihet och detta vid alla slags brott och i afseende på alla slags straff från och med böter ända till dödsstraff. — Hvad angår den särskilda art af nåd, som *lejd* innebär, är den ej sedan frihetstidens statsskick upphäfdes i våra grundlagar konungen uttryckligen tillerkänd, men måste anses tillhöra benådningsrätten, ty den omtalas i allmän lag; numera, sedan M.B. 26 cap. blifvit medelst Kongl. Förordningen den

Digitized by Google

29 Januari 1861 upphäfd, blott i Concurslagen 43 och 53 §§ med afseende på förrymd gäldenär.

En fråga, som, i sammanhang med antydningen af benådningsrättens omfattning, måste tagas under granskning, är hvad verkan har ett benådningsbeslut på *de laga påföljder*, som äro förknippade med straffs ådömande och särskildt hvad verkan har ett benådningsbeslut på *tredje mans rätt*. — Hvad *de laga påföljderna* i allmänhet angår, som ej röra tredje persons rätt, bestå dessa i allmänhet af en försämrad medborgerlig ställning för lagöfverträdaren, som kan yttra sig dels uti en honom frånkänd eller för honom minskad trovärdighet så att t. ex. han ej kan tillåtas edgång, ej kan afgifva giltiga intyg, ej är vittnesbär; eller obehörighet att nyttjas i offentliga värf eller att utöfva vissa medborgerliga eller politiska rättigheter. Dessa påföljder kunna blifva ådömda i sammanhang med straffet eller inträda utan att särskildt ådömas såsom följder af straffutslaget i kraft af särskilda lagstadganden vare sig i eller utom strafflagen. I afseende härpå gäller, att vid fullständig benådning anses alla laga påföljder undanröjda, derest ej särskilda lagstadganden sätta påföljden i ovilkorligt sammanhang med sjelfva *ådömandet* af ett straff, ej med straffskyldigheten eller med straffets undergående. På grund häraf kan t. ex. då R.B. 17 Cap. 7 § förklarar den, som blifvit "ärelös *dömd*", obehörig att aflägga vittnesmål, ej en sådan person, äfven om honom i nådeväg återgifves äran, anses vittnesbär: än mindre kan det komma ifråga att, då Riksd.-Ordn. § 18 utesluter från valrätt och valbarhet till riksdagsman, den, som laga kraftvunnen dom förklarat ovärdig medborgerligt förtroende, eller att föra andras talan eller för något nesligt brott till straff skyldig, konungens nåd i något af dessa hänseenden skulle kunna upphäfva obehörigheten. Denna är så väl i förra som sednare hänseendet beroende af domstols laga kraftvunna utslag, ej af de modificationer, som detta undergår vid verkställigheten [1]). För att benådningen i detta fall skulle kunna uträtta någonting, erfordrades att konungen genom sin benådning skulle kunna tillintetgöra ett laga kraftvunnet utslag, men det är ej till detta, utan till utslagets verkställighet som benådningsrätten sträcker sig. Vid de fall, der de laga påföljdernas undanrödjande låter sig göra, är emedlertid att uppmärksamma, att, om benådningen ej är fullständig, utan innehåller en förkortning eller mildring af straffet eller ock inträder först, sedan straffet begynt, måste i benådningsbeslutet uttryckligen

[1]) Hvad genom nesligt brott förlorad rättighet till riksdagsmannaskap angår, visar *Const.-Utsk. mem. den 6 October 1809*, att mellankommande nåd ej ansetts kunna upplifva den förlorade rättigheten. Memorialet finnes anfördt i Naumanns upplaga af Sverges Grundlagar sid. 88.

Digitized by Google

utsägas, kvilka bland de laga påföljderna af straffet skola vara undanröjda, för att undanrödjande skall anses egt rum. Äfven kunna de genom särskildt benådning undanrödjas, sedan sjelfva straffet blifvit fullbordadt och i sådant fall användes antingen *restitution*, då någon återställes i de förverkade rättigheterna t. ex. i samma embete, som förlorats, eller genom *rehabilitation*, då sjelfva de förlorade rättigheterna ej återställas, men man återvinner den förlorade rättigheten att förvärfva dem, t. ex. upphäfvande af *ovärdighet* att nyttjas i rikets tjenst. Huru långt benådningsrestitution af grundlagen medgifves, hafva vi förut angifvit. — Ett särskildt slags påföljd, ehuru ej en omedelbar sådan, är den *tillökning af straff*, som är stadgad för *återfall i brott*. I afseende härå synes det vara klart, att, då med fullständig benådning alla laga påföljder anses upphäfda, der ej särskilda stadganden lägga hinder i vägen, så bör äfven, då sådan nåd meddelats, den tillökning i straff, som är stadgad för återfall, uteblifva. Skulle åter nåd blott delvis blifvit meddelad, och ett straff, om ock i nådeväg förkortadt eller mildradt, dock blifvit undergånget, bör tillökning i straffet vid återfall ega rum. För en sådan tolkning talar *Kongl. Förkl. 23 Mars 1807 punkt. 9*, som i 1:sta pass. förklarar, att, då lagen föreskrifver tillökning i straff för återfall, "förutsätter den ej blott, att förbrytaren blifvit tillförene tilltalad och dömd för brott, utan ock att han redan *undergått straffet* derföre", vare sig nu att straffet blifvit fullbordadt sådant det ådömdes eller sådant, hvartill det blifvit i nådeväg förvandladt eller afkortadt. Emot denna tolkning skulle kunna anföras nästa passus, som förklarar att "tillökningen af straffet" ej kan ega rum, innan det straff blifvit *till alla delar* fullbordadt, hvartill förbrytaren var *dömd* för den missgerning han förut föröfvat; och skulle således enligt bokstaflig tolkning, tillökning af straff för återfall i brott ej komma i fråga, så snart straffet i någon del blifvit i nådeväg efterskänkt. Som emedlertid tydligen synes att man åsyftade att stadga att straffets undergående *i hvad på förbrytaren ankommer*, ej skall hafva varit afbrutet, kan denna passus ej på annat sätt förstås, än att förbrytaren skulle för att kunna erhålla tillökning i straff hafva uttjenat sin strafftid och varit i lagligt åtnjutande af sin frihet, då det nya brottet föröfvades, straffet må hafva varit det ådömda eller ett genom nåd förkortadt eller mildradt. — Hvad benådningens verkan på *tredje mans rätt* angår, kan densamma ej deraf lida något intrång. Allt hvad till *skadestånd*, *rättegångskostnad* m. m. hörer måste till den, åt hvilken det blifvit tilldömdt utgå och detta gäller ej allenast den enskilde, utan äfven Kronan, om hon är berättigad till skadestånd; det är nämligen endast *förverkadt* gods [1]), men icke sådant

---

[1]) Med *förverkadt* gods förstås sådan den enskildes egendom, som han

Digitized by Google

som Kronan tilldömts såsom ersättning för gjord förlust, som i nådeväg kan efterskänkas. De från Kronan försnillade medlen, likasom det från den enskilde stulna godset kan ej i nådeväg efterskänkas, utan att R. St. i afseende på det förra slaget och målseganden i afseende på det sednare beviljar eftergift. Af liknande art med skadestånd är *offentlig afbön* för en injurierad person, ty den måste anses såsom en ersättning åt honom för det lidande, smädelsen förorsakat, till följd hvaraf ock med rätta afseende ej plägar fästas å ansökningar om nåd i detta hänseende. I allmänhet är man vid benådning mycket angelägen att skydda tredje mans rätt; till följd häraf äfvensom ock af de ursprungliga förhållanden med vår äldsta författning ej gerna i nådeväg efterskänkes målsegandeandelen i böter. Åfvenledes åklagarens andel plägar ofta undantagas, regeringen dock obetaget att, enär böter, de må sedermera tillfalla hvem som helst, utgöra ett straffslag, såsom nåd efterskänka hela bötesbeloppet, då omständigheter dertill föranleda. I England är man i afseende på tredje mans rätt till böter så noga, att i de saker, der angifvare tillkommer andel i böter, anses ej abolition kunna ega rum. Att tredje persons rätt i sådana fall, der han ej varit målsegande, skall vara skyddad emot intrång af benådningsrätten, behöfver knappt påpekas t. ex. köpare af confisqueradt gods, innehafvare af ett embete, som någon dömts förlustig. I förra fallet får den benådade nöja sig med vederlag, i det sednare fallet eger regeringen ej utsträcka nåden till restitution, blott till rehabilitation.

I afseende på *hvem som har att utöfva benådningsrätten* och vilkoren för benådningsbesluts lagenliga tillvägabringande bestämmer R.F. § 25 att det är konungen, som eger att göra nåd, och ingen annan. Dock synes till följd af de utomordentliga åtgärder, som krig påkallar, samt de utomordentliga domstolar, som under krigstider för krigsmaktens medlemmar inrättas, sakens natur fordra, att konungen skall kunna i den instruction, som, efter hvad i Krigsart. Cap. 14 § 58 omtalas, konungen lemnar högsta befälhafvaren i afseende på handläggning af brottmål, som eljest skola hemställas konungen, uppdraga åt högsta befälhafvaren, när omständigheter dertill föranleda, makt att i konungens namn benåda. Att konungen anser sig hafva rätt att uppdraga åt högsta befälhafvaren benådningsmakt under vissa förhållanden, visas dels af den rätt att mildra straff, som tillkommer högsta befälhafvare i afseende på ståndrätts utslag enligt Kr.-Art. 14 Cap. 9 §, dels ock af bestämmelsen i Kongl. Circ. för Landtarmén den 26 Nov. 1812 § 13,

---

genom ett straffutslag förklarats hafva till Kronan förbrutit t. ex., då någon blifvit dömd att mista lif, ära, gods; eller vid lurendrejeri gods blifvit taget i beslag.

Digitized by Google

som omnämner, huruledes ärenden genom hemställning skola kunna i vissa fall "genom besvär eller *nådansökning*" dragas från Divisions- eller General-Krigsrätterna "under Kongl. Maj:ts eller *Högste Befälhafvarens* pröfning". Hvad de *laga former* angå, som skola vid bebenådningsbesluts fattande iakttagas, äro de desamma som för afgörande af regeringsärenden i allmänhet, nämligen att beslutet skall fattas i Stats-Rådet efter föregående beredning af vederbörande föredragande. Dock skall Statsrådet, till följd af frågans art vara så sammansatt, som RF. § 26 föreskrifver i afseende på Justitiæ-ärenden och skall den särskilda beredning föregå att öfver nåde-*ansökningar* Högsta Domstolen först höres. Benådningsbeslutet är försedt med konungens underskrift och Justitiæ Stats-Ministerns contrasignation, äfvensom med den Revisions-Secreterares, som enligt K. M:s Instr. för Justiæ Stats-Departementet den 3 Juli 1840 skall vara ansvarig för riktigheten, fullständigheten och enligheten med handlingarne af de uppgifter, som innehållas i den af honom för Just. Stats-Ministerns föredragning utarbetade berättelse i saken. Om man är af den åsigten, att konungens nåd inbegriper amnesti och abolition, samt sådant skulle sättas i fråga af statsskäl, bör saken företagas i Justitiæ-Conselj, men Högsta Domstolens hörande är ej nödigt, ty det är öfver *ansökningar* om nåd, som Högsta Domstolen skall yttra sig. — De i grundlagen stadgade former kunna naturligtvis ej iakttagas vid fråga om den nåd, konungen kan blifva föranledd att under *krig* [1]) såsom Högste Befälhafvare för arméen meddela. — Beträffande *vilkoren för ett benådningsbesluts tillvägabringande* eller de anledningar, som fordra en benådningsfrågas upptagande till pröfning, är konungen berättigad att fatta benådningsbeslut, när omständigheterna dertill föranleda, och eger konungen att dertill sjelf taga initiativ, när *statsskäl* sådant bjuda [2]) eller han finner, ett brottmål böra blifva föremål för benådning. Vidare är han pligtig att taga under ompröfning hvarje ansökning af nåd, vare sig att densamma ingifves af den brottslige eller för den brottslige af annan person, hvilken medborgare som helst som finnner ett ådömdt straff böra utgöra föremål för benådning. Huruvida det utslag, hvars straffbestämmelser skola utgöra föremål för benådning blifvit laga kraftvunnet efter Högsta Dom-

[1]) I fredstider är konungen förpligtad att såsom Justitiæ-ärende behandla frågan om förkortning af militärpersoner ådömdt straff. Jfr C. U. Mem. vid Riksdagen 1850—51. N:o 6, IV.

[2]) Den förr följda seden att vid högtidsfester, särdeles kröning, utfärda pardonsplakater har sedan 1818, då Carl Johan kröntes ej afhörts och detta med rätta. Benådningsrätten är en för upphöjd rättighet för att utan noggrann pröfning slumpvis användas.

Digitized by Google

stolens slutliga pröfning eller redan efter det lägre domstol har afgjort saken, har ej inflytande på en nådeansöknings upptagande till pröfning [1]). Vidare kan benådningen föranledas af Högsta Domstolens hemställan och äfven af Öfver-domstolarnes, som utom den förr omförmälda ovilkorliga hemställan i lifssaker, hvilken dem är ålagd enligt *Kongl. Br. 22 Mars 1803 3:o*, då i brottmål, som angå lif eller ära, omständigheter sig förete, som kunna föranleda straffmildring, ega sådant till K. M:s välbehag hemställa samt tillika föreslå en annan lämplig bestraffning. Konungen är emedlertid oförhindrad att, vare sig ansökning eller domstols tillstyrkan deraf inkommer till regeringen eller icke, besluta nåd, och ingenting finnes, som hindrar konungen att, sedan en nådeansökning blifvit afslagen, och denna blifvit expedierad till vederbörande myndighet, som har befattning med exsecution, konungen kan anbefalla uppehåll med straffets verkställande för att taga sig ytterligare besinningstid i afseende på möjligt beviljande af nåd, hvilket äfven lär händt med dödsdomar. Konungen är således under alla förhållande berättigad och förpligtad att, när helst han finner så för godt, vare sig af eget initiativ eller uppå andras hemställan göra nåd.

Sedan vi nu sökt redogöra för konungens makt och myndighet i fråga om benådning, hafva vi att uppvisa *det sätt hvarpå, och de vilkor, hvarunder en åt straff hemfallen person skall kunna bereda sig utväg att erhålla nåd*, eller med andra ord vilkoren för att å en ingifven nådeansökning skall fästas afseende och ingifvandets inflytande på verkställigheten af det af behörig domstol afgifna laga kraftvunna utslag, från hvars straffbestämmelse benådning sökes. Först och främst är att märka, att en ansökning om nåd bör inlemnas först, *sedan* den nådesökande genom behörig domstols utslag blifvit till straff dömd. Förbud finnes visst icke för nådeansöknings inlemnande, förrän dom fallit, men att i förväg före domen inlemna en nådeansökning måste emedlertid anses för fåfäng möda, ty om ock konungen skulle genom användning af abolition eller amnesti ega att på förhand undertrycka den anhängiggjorda saken, lär å ansökningen såsom sådan ej kunna komma att fästas något afseende, ty utom det, att nämnda benådningsarters användning förestafvas af statsskäl, som regeringen utan afseende på ansökningen pröfvar, skall öfver alla *ansökningar* om nåd Högsta Domstolen höras, som såsom domstolsmyndighet ej gerna kan tänkas tillstyrka någon nåd, förr än saken är bragt till slutlig dom. Som emedlertid alla kraftvunna utslag af behörig domstol utom i fråga

[1]) Norska Grundlagen § 20 stadgar såsom vilkor för nåds meddelande att *Höjeste Ret* dom skall hafva fallit.

Digitized by Google

om dödsstraff, skola omedelbart gå till verkställighet, förtjenar vidare att uppmärksammas att den, som vill i nådeväg utverka upphäfvandet eller mildring af annat ådömdt straff än dödsstraff och *förekomma straffets verkställande*, har att sedan detsamma blifvit faststäldt af öfver-domstol, innan beslutet blifver laga kraftvunnet, antingen i sammanhang med ändringssökande hos Högsta Domstolen, eller också, om den dömde ej anser skäl vara förhanden för besvärs anförande, genom blott nådeansökning söka önskad ändring, ett förfarande, som jemväl bör i det fall att skäl ej förefinnes för besvärs anförande, äfven följas emot underrätts utslag, så att nådeansökningen ingifvits förr än domstolens utslag blifvit laga kraftvunnet. Endast om nådeansökning inom nämnde tid ingifves hos K. M., är den till straff dömde försäkrad om möjlighet att förekomma straffets verkställande. Om ett utslag af öfver- eller underrätt, som blifvit till följd af underlåtet öfverklagande laga kraftvunnet, eller ock, och ännu mera, om Högsta Domstolens utslag blifvit till verkställighet expedieradt, utan att någon nåderesolution af konungen blifvit i sammanhang dermed utverkad, måste domstols-utslaget gå i verkställighet och straffet för den dömde begynna. En förklaring af honom, att han ernar söka eller ha sökt nåd kan ej föranleda till något uppehåll med straff-utslagets verkställande, derest ej laga hinder möta eller till följd af straffets beskaffenhet eller andra bevekande skäl vederbörande myndighet, som skall gå i författning om exsecutionen, *anser skäligt* att afvakta utgången af nådeansökningen. På executors pröfning beror helt och hållet verkställigheten. Han är nämligen förpligtad att ställa sig domaremaktens laga kraft egande beslut till efterrättelse. Den till straff dömde eger ej att, på grund af förklaring att han har sökt eller ernar söka nåd, såsom rättighet fordra uppehåll med straffets verkställande. I enlighet med ofvananförda reglor, som följa af den till verkställighet forpligtande kraft, som måste tillerkännas ett laga kraft egande domstols-utnlag är i afseende på *häktad person* uttryckligen stadgadt, att om han vill söka nåd ifrån det genom Hof-Rätts utslag honom ådömda straff, detta skall ske inom den vanliga tiden till ändrings sökande i Hofrätts utslag i brottmål, hvarförutan är föreskrifvet, att K. Bef. skall, derest sådant behöfves, vårda sig derom, att den häktade ej saknar biträde vid böneskriftens författande, och särskildt anmäla, då nådeansökning uteblifver (K. Fklar. 23 Mars 1807 punk. 39). Härjemte är enligt Kongl. Circ. 4 Juli 1811 och 27 Mart 1830 anbefaldt vederbörande exsecutorer att, sedan K. M. meddelat sitt beslut öfver gjorda ansökningar om nåd i brottmål rörande häktade personer, låta beslutet till verkställighet befordra, utan att bereda uppehåll dermed genom ytterligare nådeansökningar. Häraf

Digitized by Google

bör naturligen följa, att ett laga kraft egande utslags verkställighet ej får af någon anmälan om tilltänkta nådeansökningar uppehållas. De nådeansökningar, som ingifvas efter den för ändringssökande i Hofrätts utslag föreskrifna tid, kunna emedlertid, om domen ej kan förekomma begynnelse af straffets verkställande, medföra upphäfvande af återstoden af straffet eller lindring af detsamma. Likasom Kongl. Maj:t eger att efter sig företeende omständigheter meddela nåd, efter det han förut afslagit nådeansökning, eger äfven den till straff dömde att inkomma med nya nådeansökningar, skolande dock efter hvad vi ofvan visat K. Maj:ts utslag, derest ej laga hinder möta, till verkställighet befordras. För att emedlertid förekomma itererade nådeansökningar, är K. Bef. ålagdt underrätta nådesökande att på en gång förete alla de skäl och grunder, hvilka förmenas kunna bereda dem den förskoning, som utgör föremålet för deras ansökningar. Skulle emedlertid ånyo sökas benådning från sådane straff, vid hvilka benådning måste föregå straffets begynnelse för att dermed skall kunna åstadkommas någon mildring t. ex. dödsstraff, embetets förlust, är särskildt stadgadt, genom en Note ur Statsråds-protocollet öfver Just.-ärenden d. 13 Oct. 1819, huruledes en förnyad ansökning som bör föranleda till åtgärd, skall genom ett snabbt afgörande hos regeringen och skyndsam expedition af benådningsbeslutet kunna förekomma straffet. Numera sedan elektriska telegrafen underlättar delgifvande af ansökningar och beslut deröfver, hafva dessa för sin tid ändamålsenliga föreskrifter förlorat sin hufvudsakliga betydelse. I afseende på vilkoren för att å nådeansökningar, som inlemnats från dem, som begynt undergå straff, afseende skall fästas, är ingenting hos oss stadgadt. De kunna huru ofta som helst ingifvas. I vissa utländska länders lugstiftning är en viss tid antagen, inom hvilken ej å en nådeansökning af en straffånge afseende fästes. Så t. ex. i Frankrike böra 10 år förflutit för att ansökning om nåd från lifstidsfängelse skall kunna föranleda till nåds beviljande och hälften af den för straffet bestämda tiden bör hafva förflutit, innan benådning från fängelse å viss tid meddelas.

Hvad slutligen angår *vilkoren för ett nådebesluts verkställbarhet*, betingas denna i visst fall af medgifvande af verkställighet från den benådades sida. I sista puncten af RF. § 25 heter det nämligen, att "på den brottslige skall sedermera ankomma att emottaga den nåd, Konungen honom förunnat, eller undergå det straff hvartill han blifvit dömd." Ehuruväl enligt detta stadgande åt den brottslige synes vara gifven ovilkorlig valfrihet emellan nåd och straff, är att märka att hans rätt ej kan anses absolut. Den måste anses begränsad af de i gällande lag och fastställd grundlag uttryckta rättsgrundsatsers fordringar.

Digitized by Google

Lika litet som regenten eger att utöfva nåd af sujectiva nycker, eger ej heller en benådad brottsling att ledd deraf fordra orimligheter i strid mot bestämmelsens tydliga mening. Detta stadgande åsyftar skydd emot ett så beskaffadt användande af nåden, att ej på nådeväg skall kunna gifvas den till straff dömde ett straff af annan art än det ådömda, som, om ock till sin objektiva beskaffenhet mildare, dock kunde subjectivt för den benådade vara hårdare än det ådömda t. ex. ärelöshet i stället för ett dödsstraff. Ett så beskaffadt skydd kunde ock, då 1809 års Rgform kom till stånd, med hänsyn till förflutna händelser vara af behofvet påkalladt. Stadgandets betydelse får dock ej ryckas från den dermed åsyftade mening att utgöra skydd emot en den dömde motbjudande strafförvandling. Så länge derföre valfrihetens begagnande afser skydd emot sådana straffs påbjudande, som den benådade enligt sin uppfattning ej vill föredraga framför det ådömda straffet, är hans vägran att emottaga den gjorda nåden berättigad. Denna frihet tillkommer honom i den vidsträcktaste omfattning. Han kan vägra emottagande af hvarje slags förvandling af straff, huru lindrigt det straff än må vara, som substitueras. Man kan lätt tänka sig en till straff dömd person, som heldre lider ett oförtjent straff, än underkastar sig ett ombyte af straff i nådeväg, ty han skulle genom mottagande deraf alltid anses hafva gifvit vid hand ett erkännande att den handling, för hvars företagande han enligt sitt förmenande blifvit orättvist dömd, dock varit i något om än aldrig så ringa grad brottslig. En gräns finnes emedlertid, då den benådades valfrihet upphör och det är, då nåden innehåller fullständig benådning, rent upphäfvande af straffet eller gör slut på ett påbegynt straff. I sådant fall får ej vägran ega rum; ty brottslingens i rättvisans fordringar grundade rätt kan ej sträcka sig längre än till rätt att ej undergå annat straff, än det hvartill han blifvit lagligen dömd. Om man utsträckte den längre, skulle rätt till vägran inbegripa en rätt att tvinga regeringsmakten till sådana handlingars föröfvande, som regeringen anser stå i strid med hvad rätt fordrar. Regeringen skulle nämligen kunna trots dess pligt och rätt att vrångvisa och orätt hindra och förbjuda, blifva förpligtad att mot sin vilja och sin öfvertygelse om rätt vidtaga åtgärder, hvarigenom medborgare till lif, ära, personlig frihet eller välfärd förderfvas. Så snart derföre nåden innebär straffrihet, kan dess emottagande ej längre vägras. Hvad benådning från lifsstraff särskildt angår, kan vägran här alldeles icke komma i fråga, ty konungen är genom den honom ovilkorligen tillerkända rättigheten att mildra lifsstraff, ovilkorligen frikallad från skyldigheten att anbefalla ett sådant.

Digitized by Google

Om Penningar och Kredit

af

G. K. Hamilton.

I. *Inledande begrepp* [1].

Samverkan i arbetet är grunden till och vilkoret för allt ekonomiskt framåtskridande. Det är först i sammanslutningen med andra som krafterna blifva mera tillräckliga för förbättring i menniskans yttre tillstånd och möjlighet beredes för hennes högre utveckling. Det är en allmän lag som på detta sätt tvingar menniskorna tillsammans och manar dem till inbördes bistånd och hjelp. Hvarhelst menniskan finnes afskild ifrån andra, der står hon ock i alla afseenden lägst. Hvarhelst åter menniska närmar sig till menniska, den ene hjelpande den andre, der växer hennes styrka och förbättras hennes ställning. Hvarje steg framåt i mensklig samverkan blir derigenom också ett steg framåt i mensklig utveckling. Det utbyte af inbördes tjenster och olika produkter, som i olika former genomtränger samhällslifvet, är den ord-

[1]) I anseende till den så godt som oöfvervinneliga svårigheten att vid hvarje särskild punkt åberopa samstämmande eller afvikande författare, må det tillåtas här sammanföra de författare, hvilkas arbeten vi för denna grundläggande framställning hufvudsakligen rådfrågat: *Adam Smith:* W. of N.; *J. B. Say:* Traité och Cours de l'Écon. pol.; *Rossi,* Cours etc.; *M. Chevalier:* de la Monnaie; *F. Bastiat:* "Crédit gratuit" och "Maudit argent"; *Coquelin:* Om krediten samt uppsatser i Dict. de l'Écon. pol.; *Courcelle Séneuil:* Traité d'Écon. pol.; *Tooke:* History of Prices; *J. St. Mill:* Principles of Pol. Econ.; *M. Culloch:* Treat. on met. and pap. money; *W. Roscher:* Die Grundlagen der Nationalökon. m. m.; *H. C. Carey:* Princ. of Pol. Econ. och Social Science; *J. J. Nordström:* Afhandl. om Krediten; samt isynnerhet *Mac Leod:* Theory and Practice of Banking; Elements of Pol. Econ. och Dictionary of pol. Econ. m. fl.

Digitized by Google

ning, i hvilken denna arbetets samverkan städse eger rum. Blott derigenom att öfverskottet af hvars och ens arbete kommer andra till godo, under det att hvars och ens öfriga behof fyllas genom andras derpå riktade ansträngningar, kan det menskliga arbetet ledas så, att dess afkastning för alla och enhvar blir allt rikligare. En oupphörlig omsättning af tjenster och varor måste alltså inom samhällskroppen ega rum och kan ej afbrytas utan fara för dess bestånd. Likasom i menniskokroppen genom blodets cirkulation de ämnen som skola underhålla den föras till kroppens olika delar, de ämnen åter som ej behöfvas eller äro skadliga ifrån delarne aflägsnas, så måste också inom samhället, i en ständig omsättning, förnödenheter föras ifrån och till dess olika delar. Der omsättningen skulle hämmas eller alldeles upphöra, följer så väl i det ena som det andra fallet lidande och död. Äfven de ekonomiska företeelserna äro sålunda underkastade rörelsens stora lag. Denna rörelse skall blifva lifligare och omsättningen fullständigare allt efter som den blir mera allmän och omfattar allt flera grenar af menskligt arbete. Men om också denna utveckling kan tänkas ständigt fortgående, så är likväl i hvarje särskild tid utbytets utsträckning begränsad af de svårigheter, som möta dess verkställande, och af den dermed förknippade kostnaden. För befordrande af utbytet, samt derigenom ock af menniskors makt att samverka med hvarandra, är det derföre af en utomordentlig betydelse att så vidt som möjligt förminska dessa svårigheter och denna kostnad. Det är från denna synpunkt som förbindelsemedlens fullkomnande genom vägar, kanaler och jernvägar för den menskliga utvecklingen blir så betydelsefullt. Hvarje nytt utbyte som genom dem möjliggöres innebär ett nytt tillfälle för menniskor att fördelaktigt samverka. Men mera än af alla förbindelsemedel är utbytet beroende af uppfinningen och fullkomnandet af de verktyg, som dess egen beskaffenhet med nödvändighet fordrar, — penningen och krediten.

Det är derföre att penningen är det mäktigaste medel, som menniskan uppfunnit till befordrande af arbetskrafternas samverkan och till betryggande af den stora *association*, i hvilken de under arbetets fördelning blifva starka och finna lätthet för tillfredsställandet af sina i det oändliga sig utsträckande behof, som penningetillgången för hvarje samhälle är ett sådant oafvisligt behof och som i brist deraf samhällets gemensamma kraft saknar förmåga att göra sig gällande. De enskildes krafter, spridda och utan det inbördes förmedlande samband, som penningen bereder, blifva lätt i afsaknad af den ögonblickliga användning, som just i afseende på deras arbetskraft är nödvändig för att den icke skall dö bort. Så länge menniskan *lefver* måste hon *förbruka*, måste hon oupphörligt underhålla elden i lifvets machineri, antingen hon på

Digitized by Google

ett samhällsnyttigt sätt finner användning för sin kraft eller icke. Finnes icke en *ögonblicklig* användning utaf denna under och genom förbrukningen underhållna kraft, så förbrukas den utan ändamål, då deremot genom dess användning medel vinnes till en ny förbrukning och till nytt framalstrande af kraft. En sådan omsättning — production, consumtion och reproduction — måste oupphörligt och *utan afbrott* fortgå, för vidmakthållande af samhällets krafter. Hvarenda gång rörelsen hämmas och en menniska med kraft till arbete icke derför finner en ögonblicklig och omedelbar användning går kraften förlorad, och samhället gör en förlust, som icke mera kan ersättas, emedan den redan en gång för alla *är förlorad*. *Rörelse* är den universella lagen för allt organiskt lif. Den är naturligtvis äfven lagen och vilkoret för det ekonomiska samhällslifvets bevarande ifrån förfall och förstörelse. Då det är genom penningen som denna oafbrutna rörelse förnämligast underlättas och i penningen nära nog ensamt som under alla omständigheter arbetaren kan erhålla den ögonblickliga ersättningen för sitt arbete med underpanten på rättigheten att af samhällsfonden uttaga just det som han för ögonblicket behöfver, så finna vi häruti förklaringen på dess djupa betydelse och vigtiga förrättning i samhället, och hvarföre i brist af penningar samverkan afbrytes och samhällets arbetskraft domnar bort. Penningen och bytesmedlet är sålunda till sin natur menniskans stora förbindelseverktyg. I saknad deraf blir förbindelsen, om ej alldeles afbruten, hvilket ej utan *förintelse* kan ske, dock försvagad, och kraften minskad.

Vid undersökning om de hjelpmedel, som utbytets egen beskaffenhet kunna göra nödvändiga, finna vi behofvet af 1) *En värdemätare*, 2) *Ett bytesmedel.*

Så snart utbyte ifrågakommer, skall också fråga väckas om det förhållande i hvilket byteseuheterna skola utbytas emot hvarandra eller om deras *värde*. Ju mera utbytena mångfaldiga sig, och ju mera menniskorna, i följd af arbetets fördelning sig emellan, använda detta sätt att anskaffa sina förnödenheter i stället för att söka dem genom egen omedelbar ansträngning, desto besvärligare och mera tidsödande måste det blifva att för hvarje utbyte omedelbart jemföra den vara som skall utbytas med hvar och en annan, som man vill byta sig till; desto nödvändigare också således att för värdenas bestämmande begagna omvägen att jemföra båda bytesenheterna med en gemensam tredje. Genom detta förfarande ensamt blir det möjligt att hos en mängd olika varor med lätthet finna, huru stora myckenheter af hvar och en erfordras för att motsvara hvar och en af de andra. Utgående från axiomet, att "de som äro lika stora med ett och samma äfven sinsemellan äro lika stora",

Digitized by Google

finner man med lätthet det inbördes värdet af hvilka varor som helst, om man blott känner deras värde i förhållande till en gemensam enhet [1]). Häraf följer klart att allestädes der ett folk, med någon utveckling utöfver det mest råa tillstånd, förefinnes, hvarhelst utbyten i större skala och ej blott tillfälligt börjat förekomma, der skall också någon viss vara hafva gjort sig gällande såsom uppskattningsmedel af alla andra och såsom deras *värdemätare*. Då den enda nödvändiga egenskapen hos en sådan värdemätare består uti dess egenskap af *vara med värde* — då nämligen en storhet endast kan mätas med storheter af samma slag, men också med hvarje sådan, värden alltså endast med värden — så ligger det naturligtvis inom möjlighetens gräns att såsom värdemätare använda hvilken vara som helst, i följd hvaraf också ganska många och ganska olika varor blifvit på olika tider och ställen dertill brukade; till en början alltid de på hvarje ort mest vanliga, med hvilkas värde man var mest förtrogen, slutligen och allmänt de ädla metallerna. Dessa hafva vunnit denna plats genom föreningen af åtskilliga hos en värdemätare önskvärda egenskaper, hvilka jemväl äro af beskaffenhet att underlätta det begagnande af värdemätaren till bytesmedel, som, efter hvad vi längre fram skola finna, med nödvändighet måste följa af förhållandenas natur. Sådana egenskaper äro hufvudsakligen *delbarhet och likformighet*, så att olika stora myckenheter alltid hafva ett efter sin storlek lämpadt värde, *varaktighet*, på det att icke jemförelsemåttet skall undergå oupphörliga förändringar, samt — hvad som härmed i viss grad sammanhänger — största möjliga *oföränderlighet i värde*. Då hvarje värdemätare sjelf måste vara ett värde, följer deraf och af hvarje värdes ständiga föränderlighet med nödvändighet möjligheten af en förändring i värde hos värdemätaren sjelf. Sådana förändringar äro icke heller af något inflytande, så snart jemförelsen blott skall gälla bytesenheter, som på samma rum och tid äro befintliga. Om enheten med hvilken de jemföras är större eller mindre, gör då detsamma och inverkar icke på uppmätningen. Men om deremot utbytet omfattar värden som skola förefinnas på olika ställen eller i olika tidsmomenter, förhindrar mätarens föränderlighet mätningens tillförlitlighet. Om t. ex. ett lod silfver antages såsom den gemensamma mätaren, så är det klart, att, om dermed skall uppmätas värdet af vissa

[1]) Om det t. ex. blott är fråga om 100 olika varors inbördes värde, måste man, om de samtlige omedelbart skola jemföras med hvarandra, uppgöra 4950 $\left(\frac{100 \times (100-1)}{2}\right)$ olika bytesförhållanden; hvaremot, om de samtlige jemföras med en gemensam enhet, man genom kunskapen om blott 99 bytesförhållanden kommer till lika insigt.

Digitized by Google

motsvarande myckenheter jern och bröd, resultatet i afseende på dessa värdens inbördes förhållande blir detsamma, om ett lod silfver är värdt 5 skålp. bröd och 10 skålp. jern eller om det är värdt 10 skålp. bröd och 20 skålp. jern. Om det deremot gäller att jemföra brödets värde på ett ställe och tid med jernets på ett annat ställe eller tid, så blir naturligtvis resultatet felaktigt, om den gemensamma värdemätarens värde är olika på dessa ställen eller tider. Med en större utsträckning af utbytena förekommer allt oftare behofvet af dylika jemförelser emellan olika tiders och ställens värden. Det är derföre hos värdemätaren en önskvärd egenskap, om dess eget värde är så litet föränderligt som möjligt och förändringar deri blott uppkomma genom förändringar i värdet hos de enheter, som skola mätas. I afseende på denna egenskap gäller om de ädla metallerna i allmänhet, att de, i följd af lättheten att förflytta dem, förete ganska ringa skiljaktighet i värde på olika ställen under samma tid; att deras värde ifrån tid till annan vanligtvis endast långsamt förändrar sig, hvarföre de på kortare tider med fördel kunna användas såsom värdemätare; men att deras värde på längre skilda tider kunna undergå ganska betydande förändringar, hvarföre de också för uppmätning af långt skilda tiders värden blott med försigtighet må användas. För detta ändamål blir det alltid nödvändigt att såsom mätare använda flera värdemått, så vidt som möjligt af olika slag, såsom spanmål, dagsverken m. fl. Denna nödvändighet förhindrar likväl icke, såsom ofvan blifvit visadt, det fortfarande användandet i dagliga lifvet af den värdemätare, som der gjort sig gällande. Dervid är det ögonskenligt att städse en viss enhet af denna mätare skall komma att användas såsom räkneenhet för uppskattningen (ett får, en oxe, en tunna säd, en mark silfver o. s. v.). Det ligger i sakens natur, att så snart en sådan enhet kommit i bruk, den jemväl skall användas vid uppgörandet af fordringar och skulder och såsom bestämning af de belopp, som en person kan hafva att fordra af en annan. Då nu, såsom i det följande skall visas, *bytesmedlets* väsende är att vara representanten af löpande generella fordringsanspråk, följer häraf nödvändigheten att bytesmedlet skall vara bestämdt i den allmänna värdemätaren och den gängse räkneenheten.

Efter dessa allmänna grunder för värdemätarens beskaffenhet öfvergå vi till undersökning om bytesmedlet. Orsakerna till behofvet af ett särskildt bytesmedel äro hufvudsakligen tvenne: 1) Den omständighet, att den person, som vill afhända sig någon vara och i dess ställe skaffa sig någon annan, endast undantagsvis kan påträffa någon som både behöfver den vara, som utbjudes, och har makt eller vilja att lemna

Digitized by Google

den som efterfrågas; samt 2) Olikheten i värdebelopp af de varor, som af de särskilda köparne och säljarne efterfrågas och utbjudas.

Om nämligen de som ville begagna sig af andras tjenster i utbyte mot sina egna alltid med säkerhet kunde finna andra med benägenhet att afstå just den begärda varan och af denna den efterfrågade myckenheten emot den utbjudna, skulle tydligen direkta utbyten af vara emot vara kunna ega rum, samt någon annan form för deras förhandlingar icke vara erforderlig. Mångfalden och olikheten af de yrken och sysselsättningar, åt hvilka menniskor genom arbetets fördelning uteslutande kunna och böra egna sig, föranleder med nödvändighet, att en fullkomlig öfverensstämmelse emellan de utbytandes behof endast undantagsvis skall kunna inträffa. Vanligtvis har hvarje frambringare (A.) en vara som i olika myckenheter begäres af flera personer (B. C. D.) och behöfver likaledes i olika andelar tjenster, icke allenast af dessa personer B. C. och D., utan äfven af en mångfald andra personer (E.—Z.). B. C. D., som behöfva A:s vara frambringa åter varor, som till olika belopp efterfrågas af en eller flera af dessa andra. Så som det menskliga arbetet ordnat sig, finnes knappt någon som ej för sina behofs tillfredsställande mera eller mindre tager i anspråk verksamheten hos millioner andra, hvilka alla medelbart eller omedelbart skola ersättas med de tjenster, han under sin verksambet kan frambringa i stället för dem som han emottager. Ett direkt utbyte med hvar och en af dessa är tydligen omöjligt. Det är genom bytesmedlets uppkomst och användning som denna omöjlighet öfvervinnes och som det menskliga arbetets kraft genom dess fördelning och samverkan kan vinna huru stor utsträckning som helst. A. kan till B. C. och D. lemna de myckenheter af sin vara, som hvardera begär, i utbyte mot *rättigheten* att af deras kunder E.—Z. uttaga motsvarande värdebelopp för varor, som B. C. och D. till dessa lemnat eller skola lemna. Om B. C. och D. kunna i utbyte mot A:s vara till honom öfverflytta rättigheten att uttaga motsvarande belopp i hvilken vara som helst hos E.—Z., möjliggöres derigenom utbytena emellan A. och B. C. D., på samma sätt som förut utbyten emellan dessa sednare och E.—Z. egt rum genom utbyte af B. C. och D:s vara emot rättigheten att af E.—Z. vid behof utfordra motsvarande belopp. Hvar och en som eger rättighet att när som helst hos andra uttaga värdebelopp, eger, så vidt som denna rätt kan på andra öfverflyttas, derigenom *jemte* de varor han sjelf frambringar och som kunna omedelbart utbytas, jemväl en annan bytesmotsvarighet att använda, när helst utbyte ifrågakommer. Den som i utbyte erhåller en sådan rättighet kan åter vid behof öfverflytta den till annan

Digitized by Google

person, som åter på enahanda sätt kan deraf begagna sig. I detta fall löper fordran omkring eller circulerar och utgör ett bytesmedel, det medel genom hvilket utbyten möjliggöras och ega rum. Det är likväl tydligt, att om ett sådant öfverflyttande af fordringar ifrån den ene till den andre skall ske, fordran måste förkroppsligas i något yttre tecken eller bevis. Om således B. C. och D. till E.—Z., med förtroende till deras vilja och förmåga att lemna motsvarighet, öfverlåtit varor mot blotta rättigheten dertill, så böra de derpå erhålla ett öfverflyttbart bevis, möjligen också någon säkerhet för betalning. Det är detta tecken eller bevis, som sålunda föreställer deras fordran, som de sedermera kunna öfverlåta till A. eller till hvilken annan som helst, af hvilken de vilja tillbyta sig varor. Denne åter kan öfverlåta fordringsbeviset, antingen till E.—Z. eller till andra. Så snart det såsom värdemotsvarighet öfverlemnas till E.—Z. blir skulden dödad och bevisets circulation upphör. Är med tecknet någon säkerhet förenad, kan likväl naturligtvis denna ånyo användas, likasom äfven tecknet i följd af ny förhandling å nyo utsläppas. Af detta är klart, att hvarje bevis på en löpande fordran, hvilken efter behag kan utkräfvas, är användbart såsom bytesmedel, så långt som förtroendet dertill räcker, samt att alltid *hvarje* sådant bytesmedels användbarhet måste hvila på förtroendet till dess inlösbarhet eller på *Kredit*. I innehafvarens hand är ett sådant tecken beviset på, att han af samhället har att uttaga ett värdebelopp, för hvilket han icke ännu tillgodonjutit motsvarighet, samt tillika måttet på detta belopps storlek, hvarjemte det, om det sjelft har värde, kan utgöra säkerhet för dess utbekommande. "I en persons hand", säger Bastiat, "beteckna silfvermynten: innehafvaren har gjort samhället tjenster, för hvilka ersättning icke ännu blifvit lemnad. Samhället har lemnat oss åt honom såsom bevis derpå. Vi utgöra på en gång ett qvitto, ett löfte och en säkerhet derför. Den dag han behagar skall han kunna, om han företer och återställer oss, ur samhällets midt uttaga de tjenster han har att fordra." [1])

Då, enligt hvad ofvan blifvit visadt, hvarje bytesmedel måste medföra rättigheten att af samhället uttaga tjenster, d. ä. utgöra beviset på en löpande fordran, samt åter hvarje löpande fordran, så långt som förtroende dertill förefinnes, kan användas såsom bytesmedel, följer häraf ögonskenligt, att dessa termer beteckna alldeles detsamma samt att således det väsentliga hos bytesmedlet just är att vara en *löpande fordran* eller att föreställa en sådan. Häraf följer åter, att bytesmedlet hvarken nödvändigt behöfver utgöras af en vara, eller ens bör betraktas

---

[1]) Harmonies Économiques s. 446—447.

Digitized by Google

såsom föreställande *varor*. En vara är nämligen en frambringad produkt, tjenlig att tillfredsställa något visst menskligt behof och efterfrågas med afseende på denna dess tjenlighet. Det ämne åter som föreställer fordran efterfrågas icke med afsende på dess tjenlighet till något specielt behof, utan för erhållande af rättighet till utbekommande af ett värdebelopp i hvilken vara som helst. Bytesmedlet behöfver således icke nödvändigt bestå af en vara, ehuru visserligen äfven en vara kan representera en sådan generell rättighet. Det föreställer icke heller någon vara, så vidt som det skall förebygga den olägenhet, som gifvit anledning till dess uppkomst. Denna bestod nämligen just uti omöjligheten att lemna vara mot vara och uti behofvet att i stället lemna rättighet till uttagande af ett lika värdebelopp utan begränsning till någon viss vara.

Genom användningen af bytesmedlet sönderdelas således bytesförrättningen i tvenne delar, försäljning och köp, af hvilka hvardera enligt Say's bekanta uttryck är ett halft utbyte (demi-échange). Här framstår den väsentliga skillnaden emellan köp och byte. Vid köp lemnas å ena sidan ett värde med vissa concret bestämda egenskaper, å den andra en allmän rättighet att erhålla hvilken vara som helst. Vid byte åter lemnas å båda sidor qvantiteter af alldeles samma slag, om ock med olika egenskaper. Vid försäljning och köp sker varuomsättningen genom ett gemensamt medium på grund af varornas likhet med ett gemensamt tredje, vid utbyte åter jemföras två förnödenheter med afseende på alla de omständigheter som inverka på deras värde omedelbart med hvarandra [1]).

Till yttermera förtydligande af det begrepp, som vi funnit i bytesmedlet vara det väsentliga kunna vi tänka oss en mekanism, i hvilken bytesmedlets syssla fullkomligt förrättades *utan* något yttre för sig löpande tecken, föreställande fordran. Det är endast genom afskiljande af allt oväsentligt som man kan komma till en fullt klar insigt i be-

[1]) Skillnaden emellan köp och byte, och om ett byte af vara i vara borde anses såsom köp, var en fråga som hos de Romerska juristerna lifligt förhandlades. I 150 år utgjorde den en liflig tvistepunkt emellan Proculejanerne och Sabinianerne, af hvilka de förre påstodo köp vara väsentligt olika med utbyte, de sednare åter påyrkade deras väsentliga likhet. Genom Diocletianus och Maximianus samt slutligen Justinianus (Inst. L. III. c. 24) afgjordes striden i öfverensstämmelse med den första åsigten, hvilket också är riktigt, ehuru det anförda skälet synes något hårdraget, "att nämligen vid utbyte man aldrig kan se, hvilket som har blifvit köpt och hvilket som blifvit såldt, hvilket som är priset på det andra; samt att det är stridande emot förnuftet, att hvardera varan skall anses såsom såld och hvardera utgöra den andras pris."

Digitized by Google

greppet. Tänke vi oss således ett samhälle, der en mängd tjenster af olika slag gåfves och emottoges, samt öfver skulder och fordringar hölles en stor räkenskapsbok, i hvilken en hvar, som lemnat tjenster till större belopp än han emottagit, derför blefve crediterad, den åter som erhållit tjenster utan lemnad motsvarighet för beloppet debiterades. För enkelhetens skull och för att ej på en gång behöfva sammanfatta för mycket, må vi också för det närvarande icke taga i betraktande fordringarnes olika förfallotid och säkerhet, samt den ersättning, som i följd häraf kunde komma i fråga, utan antaga fordringarne af fullkomlig godhet — om man så vill garanterade af hela samhället —, samt af beskaffenhet att när som helst kunna inlösas. Af hvad vi förut sagt om bytesmedlet följer, att bytesmedlets ändamål genom öfverflyttningar i denna räkenskapsbok skulle fullkomligt uppfyllas. Hvar och en som hade belopp sig crediterade vore befogad att utaf hvem som helst begära tjenster af hvilket slag som helst emot en ordre att ifrån eget credit till dennes öfverflytta ett tjensterna motsvarigt belopp. Om någon behöfde något af en annan, ett hus, en bok, en häst, eller hvad annat som helst, så kunde han, äfven i saknad af en för säljaren lämplig omedelbar motsvarighet, betala honom genom den fordran som af boken utvisades. Om den säljande förut hvarken hade debet eller credit, crediterades honom naturligtvis hela beloppet, som han sedermera kunde använda på enahanda sätt som köparen; hade han redan förut belopp sig till godo, ökades hans förbrukningsmakt med det nya beloppet; hade han åter belopp sig debiterade uppkomme en qvittning, och han hade genom lemnandet af den sålda varan fullgjort den allmänna förbindelse att lemna motvärde, hvaraf han förut varit bunden, i följd deraf att han förut bekommit en valuta. Så snart en försäljning på kredit äger rum ökas derigenom tydligt massan af bytesmedel. Ett credit i boken skapas för den som lemnat tjenst utan omedelbar ersättning; detta credit kan derefter af honom användas såsom bytesmedel och löpa genom huru många händer som helst. En försäljning på kredit kan rätteligen icke uppfattas såsom lån (commodatum), utan såsom ett utbyte af rättigheten till en förhandenvarande produkt med vissa af köparen eftersökta egenskaper, emot den generella rättigheten till ett värdebelopp af hvilket slag som helst. Som alltså genom kredit löpande fordringar kunna efter behof framkallas, kan derigenom massan af de befintliga bytesmedlen väsentligen ökas. Det är klart, att de fordringar som stå antecknade i boken skola vara i en ständig rörelse och kunna efterhand passera hos en mängd olika personer samt sålunda hvar och en tjena till medel för en mängd varuomsättningar. Totalbeloppet af omsättningar i samhället kan och bör

Digitized by Google

således vara mångfaldigt större än summan af omsättningsmedel eller summan af de crediterade beloppen. Summan af de ena kan icke blifva lika med summan af de andra, utan att hvarje fordran multipliceras med det antal gånger den användes för att tjena omsättningen såsom bytesmedel. Summan af alla belopp, som äro personer crediterade är summan af samhällets bytesmedel. Alla öfverflyttningar ifrån och till olika credit utgöra deremot sammanräknade totalbeloppet af samhällets omsättningar, af circulationen.

Härvid måste naturligtvis värdet af de belopp, som crediterades eller debiterades, med någon enhet uppmätas, för att i sin ordning kunna jemföras med de värden emot hvilka de utbyttes. Någon annan måttstock för dem, än samma värdemätare som för andra varor i samhället brukas, kan icke heller rimligtvis begagnas, emedan eljest ständig olägenhet af reduction till densamma måste uppkomma. Såsom vi ofvan sagt måste således fordringarnes storlek vara bestämd i den allmänna värdemätaren, och deras värde vexla efter förändringar i dennas värde, med hvilket de sålunda oskiljaktigt äro förenade. För öfrigt vore det deremot för rörelsen i sin helhet tydligen ganska likgiltigt, om mätaren vore af stort eller litet värde, äfvensom om den enhet deraf som till uppskattningen begagnades vore större eller mindre, emedan detta endast hade inflytande på storleken af de siffertal som nyttjades för uttryckande af fordringarnes belopp, men icke på storleken af dessa. Endast i det fall att siffrorna blefve för stora, så att man derföre med dem icke kunde beqvämligen röra sig, eller för små, så att de icke lätt kunde delas — d. v. s. om den använda uppskattningsenheten eller värdemätaren vore allt för liten eller allt för stor i jemförelse med de förekommande omsättningarne —, kunde deraf någon olägenhet uppstå.

Af den gjorda hypothesen skola vi nu begagna oss för att derur draga några slutsatser af vigt för en rätt uppfattning af bytesmedlets natur. Vi skola med stöd deraf söka sambandet emellan bytesmedlet och samhällsförmögenheten, emellan bytesmedlet och kapitalet, emellan bytesmedlets belopp och circulationens belopp.

I afseende på bytesmedlets förhållande till samhällsförmögenheten är det påtagligt, att de crediterade summornas — fordringarnes — belopp icke står i något nödvändigt förhållande till samhällsförmögenheten. Samhället kan öfverflöda på lifsmedel, kläder, böcker m. m., en hvar kan vara försedd med en stor mängd af hvad man för tillfredsställande af behofven eftersträfvar, men summan af de belopp, som finnas personer crediterade kan ändock vara liten, om de flesta för sina tjenster försett sig med en omedelbart användbar valuta. Ett

Digitized by Google

samhälle kan således vara ganska rikt, utan att hafva mycket penningar. Då det förhåller sig så, är det nästan oförklarligt, huru en sammanblandning af dessa begrepp någonsin kunnat förekomma, samt hardt när otroligt, att ännu i 19:de seklet denna villfarelse ej är alldeles utrotad [1]). Att åter det samhälle, hvars medlemmar för lemnade tjenster hade stora värdebelopp sig crediterade, i dessa ägde en betydlig och verklig del af sin förmögenhet låter sig deremot icke bestridas. Det är visserligen sannt att, om på en gång alla fordringsanspråk upphäfdes, förmögenhetens massa derigenom icke skulle förändras, åtminstone så vidt samhällets egna medlemmar vore de betalningsskyldige, emedan borgenärernas förlust motvägdes af gäldenärernas vinst. Ett sådant öfverflyttande af förmögenhet ifrån en person till annan kan lika litet i detta som i andra fall förändra det helas massa. Men såsom en del af samhällsförmögenheten måste ändock hvarje duglig fordran betraktas, då den nämligen är ett värde, som emot andra värden kan utbytas. Gäldenären har till en annan försålt rättigheten till någon del af sitt framtida frambringande, alldeles på samma sätt som han kunnat till honom försälja den framtida afkastningen af ett jordagods eller en fabrik. Fastän denna afkastning icke för ögonblicket finnes till, utan först uppkommer i en framtid, är rättigheten dertill ett närvarande värde, som med andra kan i utbyte jemföras. Det är härvid naturligtvis icke fråga om de siffror som i den omtalade räkenskapsboken äro antecknade, om de papperslappar eller andra tecken, som tjena till bevis på fordran eller rättigheten, utan om rättigheten sjelf, som genom dem bevisas. Emedan denna rätt i det närvarande kan emot andra värden utbytas, måste den vara af samma slag och således sjelf ett värde. Ögonskenligen är också den förmåga till frambringande, som hos samhällsmedlemmarne förefinnes, icke det obetydligaste elementet vid en beräkning af samhällets samtliga tillgångar. Fordringarne utgöra en del häraf, som till andra blifvit öfverlåten. I sammanhang härmed skola vi söka för oss förklara, huru vidt summan af fordringarne står i något nödvändigt samband med samhällskapitalet eller med någon del deraf.

Med kapital i vidsträcktare bemärkelse förstås hvarje ekonomisk storhet, hvars ändamål är att användas såsom hjelpmedel till frambringande. På syftemålet, på det bruk hvarför egendom är afsedd och

---

[1]) Denna sanning åskådliggjordes redan hos de gamla folken på det för dem egendomligt klara sätt i den bekanta fabeln om Konung Midas:

"Effugere optat opes: et quae modo voverat odit
Copia nulla famem relevat: sitis arida guttur
Urit et inviso meritus torquetur ab auro." (Ovid. Metam. Lib. XI.)

Digitized by Google

på intet annat beror således, om en förmögenhetsdel är kapital eller icke. Då den del af förmögenheten, som är afsedd för befordrande af productionen, i följd häraf icke omedelbart användes för tillfredsställande af menskliga behof, så följer af detta kapitalets begrepp, att hvarje kapital måste vara undandraget den omedelbara förbrukningen. Af de förmögenhetsdelar som frambringats blifva således några kapital genom att besparas från den omedelbara förbrukningen, andra användas till denna och kunna just derföre icke räknas till kapitalet. I alla de händer genom hvilka en produkt passerar, innan han hinner sin sista bestämmelse, är han kapital. Först då han kommit derhän, att han omedelbart användes för tillfredsställande af menskliga behof, upphör han att vara det. Vi se häraf — hvilket äfven af kapitalets begrepp att vara beroende af ändamålet hvartill det användes är tydligt — att en ekonomisk qvantitet genom blotta öfverflyttandet ifrån en person till annan kan upphöra att vara kapital, likasom äfven blifva kapital ifrån att förut icke hafva varit det. Så utgör t. ex. säden, mjölet och brödet för landtmannen, mjölnaren, bagaren och brödhandlaren en del af deras kapital, men brödet upphör att vara det, när det blifvit försåldt till den som dermed ämnar mätta sig. På samma sätt äro de kläder skräddaren till försäljning har färdiga en del af hans kapital, men upphöra att vara kapital vid försäljning till förbrukare deraf, likasom de åter kunna blifva kapital i klädståndet eller lumpmagasinet. De blifva nämligen då verktyg, hvaraf klädmäklerskan eller lumphandlaren betjena sig för åstadkommande af de slag af tjenster, som de gjort till sin uppgift i den allmänna samhällsverksamheten och med hvilka de för sin del bidraga till samhällets förkofran.

När nu en person till annan öfverlåter en produkt att efter godtfinnande använda emot dennes skyldighet att till säljaren gifva ett motvärde, så utbytes derigenom äganderätten till produkten emot äganderätten till en del af de värden köparen i framtiden skall frambringa. Så vidt som denne dertill äger förmåga, och fordran sålunda är duglig eller god, eger säljaren genom aftalet ett värde, motsvarigt det som han lemnat. Detta värde är ett sjelfständigt ekonomiskt element, hvars användande är alldeles oberoende af och skildt ifrån det som köparen bekommit. Säljaren kan efter behag behålla det för sig eller lemna det i utbyte till andra, men i hvilketdera fallet som helst kan det icke användas till omedelbar förbrukning, utan det tillhör de förmögenhetsdelar som äro afsatta till framtida behof, och så vidt som det begagnas för den ekonomiska versksamhetens befordrande, utgör det utan tvifvel en del af samhällets kapital. Vi se således, att de belopp som i den förutsatta räkenskapsboken finnas crediterade verkligen representera en del af samhällets kapital. Allt kapital kan indelas uti fast och löpande,

Digitized by Google

samt uti fästadt eller — såsom vi, till skillnad från det fasta, kunna nämna det — *bundet* och disponibelt eller *fritt*. För den förra indelningen ligger till grund det olika användandet deraf, som sker, då man med kapitalets bibehållande under på hvarandra följande operationer deraf fortfarande drager en inkomst, dervid kapitalet antingen icke förbrukas eller endast småningom återställes och kallas *fast*, samt då man vinner inkomsten genom kapitalets användande i en enda operation, i hvilken både kapital och afkastning på en gång återkomma. Nästan hvarje slag af kapital kan användas på båda sätten, och att af den yttre beskaffenheten söka sig till en allmän bestämning om kapitalets karakter af fast eller löpande är i allmänhet icke möjligt, hvilket ock är klart derföre, att icke någon yttre beskaffenhet, utan användningssättet är grunden för en förmögenhetsdels egenskap af kapital. Så är visserligen landtegendom vanligast fast kapital, och egaren söker i allmänhet sin inkomst genom försäljningen af de produkter, som den efter hand lemnar; men i en egendomshandlares hand, hvilken gjort till sitt yrke att köpa och sälja egendomar, äro dessa delar af hans rörliga kapital, och för hvarje operation återvänder kapitalet + vinsten i hans hand. På lika sätt äro klädespersedlar hos skräddaren, som har dem i förlag och af deras försäljning väntar sin vinst, rörligt kapital, men blifva fast hos dem, som mot viss afgift för hvarje gång de begagnas hyra ut dem. Hvad beträffar fordringar, hvarom nu närmast är fråga, inträffar med dem likaledes, att de efter omständigheterna kunna vara fast eller löpande kapital. Hos en bank eller en penningemäklare, hvilkas uppgift just är att köpa och sälja fordringar, äro dessa löpande kapital. Af de flesta begagnas de såsom inkomstkälla genom den ränta som för dem erhålles, och således såsom fast kapital.

Den andra indelningen af kapitalet — i bundet och fritt — måste visserligen likasom den förra ledas ur användningen, emedan ju detta är det som utmärker förmögenhetsdelens egenskap af kapital, men hvilar icke på olikhet i sättet för användningen, utan derpå, om kapitalet redan har fått en användning — är bundet, eller icke — är fritt. Det förra slaget har redan ett mer eller mindre fruktbart fält för sin verksamhet, det sednare söker ett sådant. På det förra beror väsentligen omfånget och kraften af den närvarande ekonomiska verksamheten i samhället, på det sednare åter den kraft med hvilken samhället kan åt något nytt håll utsträcka sin verksamhet eller utvidga den gamla. Af de fordringar som ingå i samhällskapitalet tillhör en stor del det bundna kapitalet, nämligen alla de som ej äro förfallna, utan hvilkas egare för någon tid i dem nedlagt sitt kapital; det fria kapitalet deremot består nästan uteslutande af de fordringar som äro förfallne

Digitized by Google

och när som helst kunna utkräfvas, ehuru jemväl de förra, återförda till sitt närvarande värde, genom krediten kunna frigöras. Under den här ständigt gjorda förutsättningen, att fordringarne äro säkra (garanterade af samhället), är det nämligen tydligt, att hvarje innehafvare deraf kan åt hvad håll som helst förfoga öfver dessa belopp, samt att en hvar som vill anlägga eller utvidga något företag måste antingen redan ega rätt att förfoga öfver de förmögenhetsdelar han behöfver eller ock skaffa sig denna rätt; d. ä. såvida han icke redan skaffat sig de förnödenheter, som i hans rörelse skola användas, måste han för detta ändamål anskaffa fritt kapital. Det fria kapitalet utgör således den allmänna första formen, i hvilken kapitalet bildas, och hvarifrån det öfvergår till bundet. Det benämnes också derföre i dagligt tal företrädesvis *kapital* samt innehafvaren *kapitalist*. I denna form uppskattas jemväl det bundna capitalet och innehafvaren af en egendom värd 100,000 rdr säges äga ett kapital af 100,000 riksdaler. I förbigående må nämnas, att räntefoten, som är uttrycket för den ersättning som beviljas för det fria kapitalets öfverlåtande, i följd häraf med nödvändighet omedelbart rättar sig efter förhållandet emellan tillgången och efterfrågan af *fritt* kapital; samt endast medelbart röner inflytande af tillgången äfven på bundet kapital. Derföre har också benämningen penningemarknad bibehållit sig, trots de försök som af missförstånd blifvit gjorde att i dess ställe införa benämningen kapitalmarknad. Skillnaden emellan hvad som allmänneligen innefattas under benämningen penningar och öfriga för omsättningen användbara fordringsbevis beror nämligen just derpå, om de fordringar som af båda representeras kunna genast bekommas, eller först efter någon tid; de förra tillhöra det fria kapitalet, de sednare det bundna. Vi finna således den af oss uppställda frågan om de bokförda fordringarnes förhållande till samhällskapitalet sålunda besvarad, att de, såsom antagna att genast kunna utbetalas, representera det kapital som till hvilket behof som helst kan användas och hvilket vi derföre kallat fritt.

I afseende på frågan om förhållandet emellan bytesmedlets massa, fordringarnes summa, och beloppet af de omsättningar, som med dem verkställas, synes lätt, att dessa qvantiteter ej stå i något nödvändigt förhållande till hvarandra. Omsättningarnes totalbelopp eller circulationen beror nämligen icke blott af den massa som circulerar, utan äfven på den hastighet med hvilken den circulerar. Samma belopp bytesmedel kan genom en lifligare rörelse medhinna långt flera omsättningar än med en trögare. Det fordringsbelopp som icke omsättes är åter alldeles utan inflytande på circulationen. Dennas summa är producten af de circulerande bytesmedelen och deras hastighet. Omsättningssumman

Digitized by Google

är icke beroende af summan af de siffror som äro crediterade, utan af öfverflyttningarnes summa. Häraf förklaras det i bank- och penningeväsendet vigtiga axiomet, att *en minskning i omloppsmedlets myckenhet kan motvägas af en ökad rörelsehastighet, och tvärtom.* Under för öfrigt lika förhållanden skall således mera omloppsmedel tarfvas vid en stagnation i rörelsen än eljest.

Till sist må vi beröra frågan om förändringar i värdet af de siffror som representera fordringarnes belopp. Hvarje sådan förändring måste med nödvändighet leda till rubbning jemväl i förhållandet emellan borgenärer och gäldenärer. En höjning af deras betydelse är på alldeles samma sätt en fördel för de förra, som en sänkning är det för de sednare. En anledning till förändring häruti hafva vi i det föregående snuddat förbi. Vi hafva nämligen bemärkt, att förändringar i värdemätarens värde medföra motsvarande förändringar i de deruti bestämda fordringarnes. Värdemätarens värde åter bestämmes naturligtvis af den universella lagen för värdet: förhållandet emellan tillgång och efterfrågan. Och så vidt som värdemätaren betraktas såsom vara bestämmes detta förhållande af samma orsaker som vid andra varor. En dylik förändring kan vidare jemväl härleda sig ifrån förändradt förhållande af tillgång och efterfrågan af bytesmedlet sjelft, såsom sådant. Efterfrågan utgöres här af alla de värden, som skola omsättas dermed, tillgången af fordringsbeloppens massa multiplicerad med deras omloppshastighet. Fordringsbeloppens värde måste i följd häraf blifva tillräckligt stort för att förslå för omsättningarne. Är det större, så blir följden naturligtvis den, att alla innehafvare deraf ej kunna för detsamma erhålla motsvarande varor, utan öfverbjuda hvarandra, hvarigenom dess värde faller: priserna stiga. Är det mindre, stiger åter värdet i följd af motsatta orsaker: priserna falla. Som vid alla beräkningar bytesmedlet antagits som den constanta storheten uttryckas dessa förändringar, äfven om de härleda sig ifrån bytesmedlet, likväl i varornas värde eller, rättare, *pris*, som säges falla vid en minskad tillgång på bytesmedel och stiga vid en ökad. Nödvändigt sker dock icke någon förhöjning i varupriserna genom en ökad tillgång på bytesmedel. Tillgången är blott den ene factorn, efterfrågan är den andra, och derföre är det klart att en ökad tillgång kan blifva utan verkan på priserna, om de transaktioner der bytesmedlet behöfves genom tillgången derpå blifva flera. Denna sanning, hvartill vi snart skola återkomma, är vid alla frågor om penningeväsendet af hufvudsaklig vigt, men har likväl af mängden af skriftställare blifvit förbisedd [1]).

[1]) Så vidt som värdemätaren tillika är bytesmedel, sammanfalla tydligen båda dessa nu angifna orsaker till förändring i bytesmedlets värde.

Digitized by Google

Hittills hafva vi för enkelhetens skull antagit samtliga de fordringar som i boken antecknats såsom goda samt omedelbart utkräfbara. Nu är tiden inne att taga i betraktande de olikheter som härutinnan kunna ega rum. Om det skulle visa sig att totalsumman af fordringar vore större än den af skulder, så uppkomme derigenom ett tredje sätt, hvarigenom förändring i värdet af de siffror som vore crediterade kunde inträffa. I detta fall skulle nämligen fordringarne utgifvas för mera än de vore värda och än hvad för dem verkligen kunde bekommas. Så vidt som ingen skillnad gjordes emellan olika fordringar måste i följd häraf hvarje sifferbelopp lida en förminskning proportionell till det helas försämring. Om också siffrorna nominellt bibehölles lika, vore förändringen icke mindre reel. Ett sådant fall inträffar t. ex. vid en tvångskurs å sedlar eller vid en myntförsämring. Det är likväl naturligt, att en dylik förändring kan komma att motvägas af en motsatt förändring i siffrornas värde förorsakad af de förut omnämnda derpå inverkande orsakerna. Fastän myntet blifvit försämradt eller förslitet, så att det egentligen är mindre värdt, än det utgifves för, kan detta motvägas vare sig af en höjning i metallens värde eller i bytesmedlets. Gjordes åter en skillnad emellan de olika fordringarne, och således några fortfarande förblefve goda, andra åter sämre, vore den verkan häraf ögonskenlig, att om de sednares siffror nominellt bibehölles lika med de förras, och man således egde rätt att afbörda sig en lika förbindelse med de sednare som med de förra, de sämre fordringarne skulle ur rörelsen undantränga de bättre, såsom erfarenheten också mångfaldiga gånger har visat, då ett sämre och ett bättre mynt af lika benämning jemte hvarannan skolat circulera. Det bättre undantränges nödvändigt, så vida det hindras att gälla mera än det sämre.

Om vi nu antaga fordringarne af olika beskaffenhet i afseende på den tid de böra inlösas, uppkommer, utom den klass vi förut haft under ögonen af de genast inlösliga fordringsbeloppen, en annan, då längre eller kortare tid skall förflyta före inlösen. De förra hafva vi visat vara fritt kapital, de sednare äro lika tydligt ett bundet. Först efter förloppet af den tid som blifvit betingad blifva de åter fria. Fordringsegaren beröfvar sig, genom medgifvandet af en tid före hvars förlopp han icke får uttaga sin valuta, med rättigheten härtill också möjligheten att under tiden begagna sig af det bortlemnade kapitalets kraft. Gäldenären finner sig åter i besittning häraf under den betingade tiden. Härigenom uppstår med nödvändighet en skillnad i värde emellan de förfallna fordringarne och de öfriga. Den som af en person inköper rättigheten till en efter viss tid skeende betalning lemnar i stället derför icke allenast det värde som för tillfället utgår, utan äfven afkast-

Digitized by Google

ningen deraf. För utrönande af en framtida fordrans närvarande värde måste dess belopp minskas med ett belopp motsvarande den afkastning som under den ifrågavarande tidens lopp genom omedelbar användning kunnat uppkomma. Dess närvarande värde är således det belopp, som tillika med sin afkastning under den aftalade tiden utgör det i framtiden utfästade beloppet Skillnaden emellan dessa belopp bestämmes af räntefoten. Räntan är nämligen just det pris, som betalas för någon tids bruk af kapitalet och beräknas vanligen efter tiden af ett år. Räntans höjd åter måste, likasom alla priser, bestämmas af förhållandet emellan tillgång och efterfrågan. Tillgången beror på den massa af fritt kapital, som utbjudes. Efterfrågan åter bestämmes hufvudsakligen af den fördel man genom kapitalets användande kan vinna, af den profit eller vinst det kan gifva, samt graden af den nödvändighet hvarmed fritt kapital eftersökes af dem som behöfva det. Om massan af fritt kapital ökas, skall detta således hafva en syftning till sänkande af räntefoten, dermed också till höjande af framtida fordringars pris, emedan detta pris enligt hvad ofvan blifvit utveckladt är högre, ju lägre räntan är. Men nu veta vi af det föregående, att ett ökande af det fria kapitalet eller närvarande fordringars belopp också har en tendens att höja varupriserna. En ökad tillgång på penningar synes alltså kunna höja priset både på varor och på fordringar, stegra varupriserna och sänka räntan. Meu vid närmare eftertanke inses lätt, att, om varupriserna stiga, dermed också penningarnes verkliga betydelse minskas i samma proportion, samt att således om varupriserna genom ökad penningetillgång höjas, den ökade penningetillgången *icke* medför någon verklig tillökning af det fria kapitalets storlek. Siffrorna blott äro större, de betyda detsamma. Om man för 200 riksdaler icke får köpa mera än förut för 100, så beteckna dessa 200 icke större fordringsbelopp än förut de 100. Likaså om man visserligen efter 5 för hundradet för de 200 får betala 10 riksdaler i stället för 5 för de 100, så medför detta tydligen icke någon skillnad i det räntebelopp som verkligen betalas, då de 10 vid fördubblade priser icke betyda mera än förut 5. Då under sådant förhållande tillökningen af det fria kapitalets belopp blott är nominell, kan den icke heller inverka på räntefoten. Å andra sidan hafva vi förut sett, att, om penningetillgången ökar sig, de framtida fordringarnes pris skall stiga och räntan falla; nu åter att detta icke blir händelsen, om penningetillgångens ökande förorsakar höjande af varupriserna. Vi finna således, att ehuru tillgången på penningar inverkar så väl på varupriserna, som på räntan, den icke kan inverka på båda på en gång, utan antingen på de ena eller på den andra, så att så länge ökande af penningeqvantiteten verkar på

Digitized by Google

endera af dessa storheter, verkar den icke på den andra; d. v. s. *så länge penningemassan ökas utan höjande af varupriserna, höjes derigenom priset på fordringar eller sänkes räntan*; så snart åter *ökandet inverkar på varupriserna, upphör det att verka på räntan.* Hvilketdera som skall blifva följden af ett ökande af penningemassan, är naturligtvis omöjligt att på förhand bestämma och beror hufvudsakligen på vanorna och riktningen hos det samhälle, i hvilket ökandet eger rum. Hos kraftiga, i industriellt afseende framatgående samhällen verkar den ökade penningetillgången genom räntans nedsättande till framkallande af en mängd nya företag, som blott behöfva denna häfstång för att uppsta; det fria kapitalet finner såsom sådant användning, och ökandet af penningestocken inverkar hufvudsakligen blott på räntan. Hos samhällen åter, der den industriella företagsamheten och kraften till utveckling är ringa, inträffar motsatsen, och penningestockens ökande verkar hufvudsakligen på varupriserna. Den stora productionen af ädla metaller i början af nyare tiden och den i våra dagar erbjuda hvardera exempel på dessa olika verkningar af samma orsak. — Innan vi öfverge detta ämne må i korthet påpekas en vigtig följd af denna penningestockens dubbla verksamhet på varupriserna och på räntan. Alla priser hafva tendensen att, så vidt sig göra låter, blifva lika öfver allt. All handel består i att köpa der priset är lågt och sälja der det är högt. Detta gäller så väl om fordringar som om varor. Häraf följer att penningar skola föras till de ställen, der varors och fordringars pris står lågt, ifrån dem, der det står högt. För att hindra eller hejda en utströmning af penningar ifrån ett land måste alltså antingen varupriserna sänkas eller räntan höjas. Det förra kan icke omedelbart genom någon åtgärd åstadkommas; det sednare åter med största lätthet af de anstalter som sysselsätta sig med penningerörelse. På samma gång som de för sitt bestånd hafva af nöden att kunna qvarhålla penningar, hafva de äfven makt dertill genom förändring af de priser som af dem af dem betalas för fordringar. En enkel regel gifves härigenom för bankernas förhållningssätt vid silfverexport, nämligen att, så länge kursen fortfar att vara, såsom det heter, ofördelaktig och silfver utföres, höja räntan eller diskontot; vid motsatt förhållande åter sänka den.

Efter dessa anmärkningar om räntan kunna vi till nndersökning upptaga den frågan, huruvida och i hvad mån de löpande fordringar, som först efter någon tids förlopp kunna utkräfvas, böra betraktas såsom en del af samhällets bytesmedel. Dervid är i första rummet att märka, hurusom, så snart en fordran är löpande, utbyten genom henne kunna förmedlas oberoende af den tidsbestämning som vidlåder fordran. Likaväl som man afhänder sig en vara emot blott rättigheten till

Digitized by Google

omedelbar ersättning vid anfordran, likaväl kan det också ske emot blotta rättigheten till en efter viss tid utfallande ersättning. Likaså är det klart, att ifall omsättningar af varor på detta sätt ega rum, det belopp af fordringar som sålunda användes, skall inverka på varupriserna på alldeles samma sätt som om fordringarne varit ställda att betalas vid anfordran; samt att alltså en hastig ökning af beloppet utaf dylika fordringar, som användas vid utbytena, kan komma att höja varupriserna, likasom en minskning sänka dem. Af detta allt framlyser ovedersägligen, att dessa fordringar böra inberäknas i bytesmedlet. Vi se också att vexlar i ganska stor skala göra tjenst såsom sådant. Men å andra sidan finnes lätt, att dessa fordringar icke må beräknas efter deras nominella belopp, utan efter deras närvarande värde; samt att således vid uppskattande af hela massan af bytesmedel blott fordringarnes närvarande värde kan inberäknas deruti. På detta närvarande värde inverka flera omständigheter, såsom afståndet ifrån förfallotiden, räntefoten och den större eller mindre säkerheten. Den uppskattning, som således för fordringarnes återförande till deras närvarande värde måste företagas, försvårar deras användande till bytesmedel och gör dem dertill mindre brukbara. Vid behof skall man derföre söka att i stället för detta mindre brukbara bytesmedel erhålla ett annat, som icke har dessa olägenheter. En sådan utvexling är bankers hufvuduppgift. De som hafva sådana fordringar försälja dem till bankanstalter, som efter deras närvarande värde inköpa dem med fordringar som genast kunna utkräfvas. Så vidt fordringarne äro goda, förändras derigenom icke bytesmedlets massa.

I det föregående hafva vi, i följd af det antagna sättet för fordringars antecknande och öfverflyttande, helt och hållet kunnat se bort ifrån beskaffenheten af de bevis eller de yttre tecken som representera de löpande fordringarne. Några andra sådana än de i räkenskapsboken förekommande siffrorna vore i detta fall icke af nöden. Utan en dylik bokföring måste i dess ställe såväl för afgörande af fordringarnes belopp, som för deras bevisande användas något ämne eller tecken, hvilket kunde öfverföras från hand till hand såsom fordringsrepresentant. För deras användande såsom bytesmedel måste en hvar som emottager dem vara öfvertygad om deras säkerhet eller derom att likasom han emottager dem såsom motvärde, äfven andra skola göra det. Denna öfvertygelse om inlösen kan visserligen härleda sig ifrån förtroende till den person, som utfärdat ett fordringsbevis, men då ingen persons kredit är så allmänt stadgad, att icke någon förefinnes, som af obekantskap med hans förmåga eller af andra orsaker kan tveka att emottaga hans blotta förbindelse såsom motsvarighet, måste universellt

Digitized by Google

och allmänt förtroende till bevisets inlösen beredas på något annat mera omfattande sätt. Detta kan icke tänkas annorlunda än genom säkerhetens införlifvande med tecknet, så att med dettas öfverflyttande jemväl öfverföres en af alla personliga förhållanden oberoende säkerhet. Då nu löpande fordringars belopp städse måste vara bestämdt i den allmänna värdemätaren, så ligger det nära till hands att såsom fordringsbevis använda just denna. Värdet af den vara, i hvilken alla andra varor uppskattas, är en hvar så väl bekant, att den med största lätthet kan vinna förtroende såsom representant af rättigheten att utbekomma ett värde och såsom sådan eftersökas. Visserligen är förtroende äfven till dettas gångbarhet erforderligt — hvarom man lätt kan öfvertyga sig genom att eftertänka, huru många väl skulle vilja hafva guld och silfvermynten för guldets eller silfrets egen skull, om de fruktade att få behålla dem — men så långt som denna varas användning som värdemätare sträcker sig, vet en hvar till hvilket belopp han skall kunna försälja den, och någon tvekan om dess emottagande uppkommer icke. Denna vara blir sålunda företrädaren af *allmän* kredit; de tecken åter, som af förtroendet till vissa personer hemta sin löpande förmåga, af *enskild* eller hvad som i inskränktare bemärkelse vanligen förstås med *kredit*. Ehuru således skillnaden emellan de fordringsbevis, som bestå af en vara och äro af eget värde samt de som icke i och för sig hafva något värde, egentligen förefinnes deruti, att de förra hvila på en bredare bas af kredit än de sednare, skola vi likväl hädanefter, till deras åtskiljande, för de bytesmedel, som ej hafva eget värde, uteslutande använda benämningen *kredit*. Här hafva vi blott velat påminna om deras likhet, emedan redan deraf är klart, att man icke efter behag kan göra hvilken vara som helst till bytesmedel, utan att dertill jemväl fordras förtroende till denna vara, ett förtroende som på det närmaste sammanhänger med hennes användning till värdemätare och derur har uppkommit. Då guld och silfver genom sina egenskaper vunnit burskap såsom allmän värdemätare och bytesmedel, är det sålunda icke en godtycklig tillfällighet, som gjort dem dertill. Der deras användbarhet så att säga intryckt sig i det allmänna medvetandet, kunna de icke af någon annan vara ersättas, utan måste uteslutande användas såsom grundvalen för alla bytesmedel. I motsats emot detta allmänna fordringstecken nämndes nyss sådana, som saknade eget värde och hemtade sin bytesförmedlande förmåga uteslutande ifrån förtroendet dertill, att den rätt som de representera skall derförutan vara tryggad. Det är tydligt nog att något vidsträcktare användande af dylika tecken icke kan förekomma annat än der, hvarest allmän rättssäkerhet vunnit hög utveckling, och förtroende man och man emellan på grund deraf hunnit

Digitized by Google

rotfästa sig. Der detta åter är fallet, inses lätt hvilka stora fördelar deraf kunna tillskyndas det samhälle, som deraf förmår begagna sig. Dels vinnes derigenom större beqvämlighet, då nämligen hvarje vara, äfven den mest värdefulla, för större värdens omsättande blir ovig och jemförelsevis svårare att röra sig med, än ett blott tecken, hvars volym icke behöfver ökas, huru stora värdebelopp det än skall föreställa; dels frigöres härmed den vara som eljest med nödvändighet skolat vara bunden i fordringstecknet och kan användas för samhällets behof; dels kan slutligen under vissa omständigheter samhällskapitalet härigenom vinna en behöflig förstärkning.

Den utredning af bytesmedlets begrepp, som vi förehafva, skola vi nu afsluta med en kort undersökning om hvad som i hvarje samhälle bör hänföras dertill. Massan af bytesmedel i ett samhälle utgöres tydligen af sammanräknade beloppet af de bytesmedel, hvaröfver det eller dess medlemmar kan förfoga. Detta belopp åter består af hvarje persons löpande fordringar utöfver hans egendom i varor, af allt, som medför makt att med bibehållande af öfrig egendom tillbyta sig annat. Detta belopp kan indelas dels efter beskaffenheten af de yttre tecken, som föreställa fordran, dels efter fordringarnes olikhet i afseende på rättigheten att utkräfva dem; således, dels i 1) varor som föreställa forrdringar (mynt) och 2) löften om betalning, som icke äro fästade vid någon vara (kreditmedel), dels i 1) omedelbart förfallna fordringar, hvilka enligt det gängse språkbruket kunna kallas *penningar* i inskr. bem. (mynt, banksedlar m. m.) och 2) fordringar som först efter någon tids förlopp kunna utkräfvas (obligationer, skuldsedlar, vexlar m. m.).

Då den förra indelningsgrunden rättar sig efter fordringsbevisens yttre beskaffenhet, och vi just söka hvilka yttre bevis tillhöra bytesmedlet, följa vi den och uppställa således af bytesmedlet följande klasser: 1) De varor som begagnas såsom bytesmedel, ett lands guld-, silfver- och kopparmynt; 2) Ett lands kreditmedel, *a*) Löpande skuldsedlar, deri inbegripna banksedlar, *b*) Löpande invisningar och vexlar, *c*) De hos banker eller andra inrättningar insatta medel, *d*) Enskilda fordringar utan yttre form och *e*) Enskilda personers kredit.

Att det klingande myntet ingår i bytesmedlet synes icke tarfva någon utveckling. Dock bör anmärkas att det s. k. kopparmyntet, som egentligen består af en i vissa proportioner blandad "myntmetall", ehuru af något eget värde, likväl i myntsystemet allmänligen öfverskattas och derföre till stor del kan sägas tillhöra den andra hufvudklassen, såsom ett slags mynttecken.

Att alla löpande reverser hänföras hit, torde öfverraska en och annan, som icke tillfyllest besinnat, att någon väsentlig skillnad emellan

Digitized by Google

banksedlar och andra löpande reverser icke förefinnes, då man icke såsom sådan kan antaga det förbud, som lagstiftningarne infört emot annan användning af tryckta skuldsedlar till innehafvaren, än som i lag blifvit medgifven banker m. fl. För öfrigt beror skillnaden i deras löpande förmåga blott på graden af det förtroende som de lyckas ingifva. En tryckt sedel circulerar icke bättre än den handskrifne derföre att han är tryckt, snarare sämre, emedan förfalskning lättare eger rum. Om han lättare kringlöper, beror det på den större grad af förtroende, som han lyckats erhålla. Ganska ofta öfverflyttas likväl äfven de handskrifna reverserna och användas såsom betalningsmedel.

Sedan löpande reverser eller skriftliga transportabla *löften* att betala af oss blifvit erkända såsom bytesmedel, kan samma egenskap icke rimligen fönekas vexlar och löpande invisningar d. v. s. skriftliga transportabla *befallningar* att betala. Vexelns allmänna användning såsom bytesmedel är dessutom allt för väl känd, för att man skall behöfva på bevisande deraf förspilla tid.

De transportabla belopp, som blifvit insatta i banker m. fl. dylika inrättningar, torde vara mera tvist underkastade. I sjelfva verket skilja sig denna och de två följande afdelningarne ifrån de öfriga, derigenom att de der omtalta löpande fordringar gemenligen icke representeras af något yttre för sig löpande tecken. De närma sig till formen mera det af oss för begreppets utredning antagna sättet af fordringars constaterande och öfverförande genom en allmän räkenskapsbok. Den som har dylika fordringar kan likväl deraf begagna sig alldeles såsom af andra bytesmedel. Genom en vexel eller invisning på banken kan han verkställa uppköp, betala skulder m. m. Om en bank för en person öppnar kredit, så skiljer sig detta hufvudsakligen blott till formen från ett öfverlemnande af sedlar.

På samma sätt är det också med fordringar hos enskilda. Det är väl sannt, dels att de i följd af mindre förtroende också med mindre lätthet kunna circulera, dels ock att lagstiftningen ej allestädes medgifver deras öfverförande till andra. Hvad det förra beträffar inverkar en skillnad i grad icke på deras väsende; hvad det sednare åter angår, vore det utan tvifvel en vigtig och betydelsefull förbättring i kreditlagstiftningen, att, så snart ett fordringsbelopp genom godkänd räkning eller eljest blifvit bestämdt, tillåta fordringsegaren att i sin rörelse begagna sig deraf t. ex. genom dragen vexel på gäldenären.

Största betänklighet torde möta emot vårt antagande af personers enskilda kredit såsom tillhörande bytesmedlet. Det synes till och med strida emot den bestämning af fordran, som vi funnit i bytesmedlet vara den väsentliga. Denna motsägelse är emellertid mera skenbar än

Digitized by Google

verklig. Så snart en person eger det förtroende hos andra, att han efter behag kan af dem tillbyta sig varor emot ett fordringsanspråk på sig, förefinnes hos honom den makt att förfoga öfver bytesmotsvarighet, som i bytesmedlet är det väsentliga. Det fordringsanspråk, som han öfverför till säljaren och som enligt det föregående måste betraktas såsom bytesmedel, har i och med hans kredit redan förut hos honom till möjligheten förefunnits. Denna kredit är icke väsentligen olika med den som för en person i en bank kan öppnas.

Efter denna framställning af hvad som rätteligen bör inbegripas i ett lands bytesmedel, återstår att i korthet antyda skillnaden emellan detta och annat som dermed har större eller mindre likhet. Då andra rättigheter än fordringar kunna öfverföras ifrån man till man, utan att likasom dessa representeras af mera än ett blott yttre tecken, ligger det nära till hands att sammanblanda dessa tecken eller bevis med dem som föreställa fordringsanspråk. Så anskaffas t. ex. i nutiden medel till större företags drifvande genom teckning af actier. Dessa actier, som vanligast kunna ifrån en till annan öfverlåtas, representera eganderätten till en proprtionell andel i företaget och i den vinst som af företaget väntas. Actien föreställer således icke något allmänt fordringsanspråk, utan en rättighet af visst slag och på särskildt sätt bestämd. Innehafvaren deraf eger deruti sin valuta. Vid fråga om utbyte deraf skall den ekonomiska värdeenhet som föreställes af actien behandlas på samma sätt som andra varor, d. v. s. uppskattas i värdemätaren och försäljas mot bytesmedlet; och dylika papper äro således icke sjelfva bytesmedel, ehuru de under vissa omständigheter och om de på marknaden hafva erhållit bestämd kurs, med större lätthet än de flesta andra varor kunna förvandlas dertill. På lika sätt förhåller sig ock med icke uppsägbara obligationer, ehuru dessa i följd af den synnerliga lätthet med hvilken de realiseras, så att säga stå på gränsen af att vara bytesmedel. De representera rättigheten att af ett visst företag årligen erhålla ett efter obligationens storlek lämpadt belopp, deras värde är sålunda bundet vid detta företag och förändras ofta allt efter dess större eller mindre framgång.

Efter denna utredning af bytesmedlets begrepp, öfvergå vi till den speciellare undersökningen om penningen och kreditväsendet. Dervid skall den första afdelningen behandla de *varor*, som begagnats till bytesmedel samt myntväsendet; den andra *krediten*.

Digitized by Google

II. *Varor, såsom bytesmedel.*

1. Om de olika slag af varor som till bytesmedel blifvit brukade.

Likasom menniskan i allmänhet icke med ett språng hinner till det mest fullkomliga och ändamålsenliga, utan måste småningom trappvis leda sig dertill, så har hon ock måst göra med afseende på de varor hon användt till värdemätare och bytesmedel. Hos folk med ringa odling måste denna vara väljas mindre med afseende på dess ändamålsenlighet i dessa hänseenden, än med afseende på det allmännare bruk deraf som kan bana väg för det förtroende till dess bytesförmåga som hos ett bytesmedel oundgängligt fordras. Först på högre culturstadier kan mera uteslutande hänsigt tagas till de techniska egenskaper som hos en sådan vara böra förenas. Hos jägarefolk användes härtill naturligen den enda produkt af deras yrke som allmänneligt behöfves och längre tid kan förvaras. Så användes fortfarande i Hudsonsbay-länderna bäfverskinnet såsom allmänt uppskattnings- och betalningsmedel [1]). Vid öfvergång till boskapsskötseln intages pelsverkens plats, såsom bytesmedel, af boskap och kreatur, hvaraf minnet qvarstår i flera af penningens benämningar. I Lappland uppskattas ännu förmögenhet i antal renar och dessa utgöra derstädes ett icke ovanligt bytesmedel [2]).

---

[1]) I Estiska språket finnes häraf ett spår, då ordet "raha", penningar, i Lappska språket betyder pelsverk. Egendomligt nog var det bruk af pelsverk såsom bytesmedel, hvilket i Ryssland och Siberien i Medeltiden förekom. Till en början användes derför i utbytet hela skinn, men sedermera uppkom bruket att i stället såsom bytesmedel använda blott öronen eller andra delar af skinnen, hvilka delar medförde rätten att ur statens magasiner utbekomma de hela skinnen. Den Mongoliska eröfringen gjorde slut härpå, emedan de nya herrskarne vägrade lädermyntens inlösen. I största delen af landet intogs dess plats af silfver; i de nordliga delarne och i Siberien återgick man till pelsverk in natura.

[2]) I sammanhang härmed står den vidsträckta betydelsen af ordet "fæ" i Sveriges gamla landskapslagar såsom betecknande lösegendom i allmänhet. Hos Homerus uttryckes en värdejemförelse i oxar. Hos Greker och Romare hade deras äldre mynt prägeln och benämningar af olika slags kreatur; och ordet *pecunia*, vårt "penningar" kommer af *pecus*. — En mängd andra varor hafva likaså under olika omständigheter kommit att användas såsom uppskattnings- och bytesmedel: Kauris (Cypræa moneta) i en del af Asien och Sydafrika; thékakor i Högasien; dadlar dels i oasen Sivah, dels i Persien, der ock fordom det minsta silfvermyntet präglades i form af en dadel-

Digitized by Google

Vid en högre utveckling uppkommer allestädes förr eller sednare bruket af metaller, företrädesvis och snart uteslutande af de ädla metallerna, såsom bytesmedel. Genom sitt höga värde och dermed sammanhängande lätthandterlighet, genom sin varaktighet, delbarhet och likformighet, genom lättheten att å dem anbringa en prägel m. m. äro de ensamme i besittning af samtlige de egenskaper, som för en värdemätare och bytesmedel äro af väsentlig betydelse. För dessa metallers fortfarande användande till samma ändamål äfven i framtiden tala så väl dessa deras egenskaper, som det nödvändiga behofvet af en vara såsom värdemätare, i hvilken alla öfriga bytesmedel kunna vara bestämda. Så väl för bibehållande af öfriga bytesmedels värde genom tillfället att jemföra dem med en lätt tillgänglig värdeenhet, som för utjemnande af bytesförhållanden emellan olika folk, skall detta bytesmedel alltid vara af nöden.

På det tidiga användandet af metaller såsom bytesmedel finnas öfverflödande exempel, äfven hos folk på ganska låg utvecklingsgrad. Det lätta sätt hvarpå metaller ofta vinnas utan mera sammansatta apparater, deras vidsträckta användning och, hvad särskildt de ädla metallerna beträffar, deras glans och skönhet, egnad att uppväcka en tidig efterfrågan, medförde detta bruk af dem. Hvilken metall åter som på hvarje ställe tidigast dertill användes, berodde på locala och tillfälliga omständigheter, såsom tillgången derpå, dess användningssätt m. m. Kopparen förekommer tidigt i följd af det lätta sätt hvarpå den vinnes. På dess allmänna användning uti Italien tyda uttrycken, "aes alienum", "obaeratus", "aestimare". Guldet synes såsom bytesmedel vanligen uppträda efter silfret, emedan dess höga värde fordrar en civilisationsgrad, der omsättning af större värdebelopp oftare förekommer. Huru med deras inbördes företräde än må förhålla sig, om guldet och silfret gemensamt gäller, att de vid en högre cultur snart utttränga alla andra bytesmedel i följd af sina till detta ändamål så tjenliga egenskaper. Bland sådana sakna de likväl — likasom för öfrigt hvarje vara — *en* egenskap nämligen oföränderlighet i värde. Ifrån tid till annan hafva ganska väsentliga rubbningar i de ädla metallernas värden inträffat. Planen för denna uppsats tillåter icke att ingå i en närmare redogörelse för dessa, huru upplysande den än skulle vara för en riktig uppfattning af dessa metallers egendomliga ställning och betydelse. En dylik rubbning är jemväl i närvarande tid om icke sannolik, dock möjlig, i följd

kärna; elfenben i Sydafrika. Länge bibehöll sig stockfisk i Newfoundland, socker i Engelska Vestindien, tobak i Maryland och Virginien, hvarest denna vara till och med gaf anledning till uppkomsten af derpå ställda sedlar.

Digitized by Google

af de ofantliga guldmassor som ifrån Ryssland, Californien och Australien blifvit utkastade på verldsmarknaden. Vi inskränka oss här till ett sammanfattande af de verkningar, som följa af en dylik förändring.

Ett fall i de ädla metallernas värde medför i afseende på deras användande såsom varor samma fördel som i afseende på andra varor, nämligen en större åtkomlighet och användbarhet i det dagliga lifvet. Så snart guld och silfver få mindre värde, blir deras begagnande möjliggjordt för allt flera. Såsom bytesmedel betraktade, blifva de deremot så till vida mindre lämpliga, som deras lägre värde medför behofvet af en större qvantitets användande vid hvarje förhandling samt derigenom ock ett ökande af de med försändning och förflyttningar förenade kostnaderne. Men dessa verkningar äro icke de enda eller vigtigaste. Af långt större betydelse är den rubbning i alla handelsförhållanden och i förmögenhetens fördelning, som deraf följer. Alla som hafva sin förmögenhet i fordringar eller i penningar, alla s. k. kapitalister förlora derigenom att hvarje enhet betyder mindre i följd af mätarens förminskning. Å andra sidan vinna de som äro skuldsatte. Så vidt som länder hafva statsskuld, skall af samma orsak dennas betydenhet förminskas i förhållande till öfriga utgifter, som till utseendet stiga. En sådan förändring i qvantiteten af de ädla metallerna medför vidare under öfvergångstiden lätt häftiga rubbningar i de industriella förhållandena och s. k. handelskriser. Under närvarande förhållanden inflyta de nya metallqvantiteterna i första hand till de stora bankerna, som använda dem såsom fritt kapital, hvaraf föranledes ett räntefall. Härigenom uppmuntras speculationen dels i följd af det billigare priset på fritt kapital, dels derföre, att de s. k. kapitalisterna, då deras inkomster med räntans fall minskas, söka genom annan användning åter höja dem. Så vidt som de nya penningeqvantiteterna också kunna bidraga till ett höjande af varupriserna, synas också fördelaktiga speculationer på alla håll inbjuda. Detta allt förenadt åstadkommer lätteligen en öfverspeculation, hvilken genom häftig minskning af det fria kapitalet föranleder en handelskris. Slutligen är i detta afseende att märka den fördel som, derigenom att förändringen i de ädla metallernas värde sker blott småningom, tillskyndas dem, som i första hand kunna förfoga öfver de nyvunna beloppen. Detta kan vara af ganska stor politisk vigt. Likasom det i 16:de århundradet bidrog till Spaniens jemnvigten hotande makt, att det i första hand förfogade öfver nya verldens metallrikedomar, så är det utan tvifvel i samtiden af stor betydelse, att under det å ena sidan Ryssland — vår tids verldshotande makt — i första hand får tillgodogöra sig Urals och Altais guld, så

Digitized by Google

har det å andra sidan blifvit just England och Nordamerika, som på sin lott bekommit det nya guldflödets andra drygare hälft.

2. Om mynt.

Till en början begagnades de ädla metallerna likasom andra varor efter särskild för tillfället gjord uppskattning, dervid deras vigt lades till grund för jemförelsen. Häraf finnas spår i de gamla benämningarne mark, livre, pound, hvilka benämningar ursprungligen betecknade en motsvarande vigt silfver af vederbörlig finhet och först senare öfvergingo till benämningar på mynt, som likväl aldrig uppgingo till den vigt som först varit afsedd [1]). De stora svårigheter och obehag, som måste åtfölja en profning och vägning för hvarje köp, föranledde tidigt guldets och silfrets afskiljande uti stycken af på förhand bestämd finhet och vigt, hvilka angåfvos genom en å dem anbringad stämpel [2]). Af hvilken betydelse detta de ädla metallernas fördelande i mynt skall hafva varit för deras användande såsom bytesmedel är ögonskenligt, ehuru jemväl sedermera vid olika myntslags jemförande med hvarandra och i allmänhet vid förhandlingar emellan olika länder det ursprungliga vägandet och profvandet måste förekomma. Inom hvarje land utbildas likväl förr eller sednare en bestämd myntfot, bestämmande myntens förhållande i afseende på deras finhet och storlek. På graderna af myntets finhet eller storlek ligger naturligtvis föga vigt. Den förra må lämpas efter hvad som är mest ändamålsenligt i afseende på myntens prägling och slitning; den sednare efter beqvämligheten [3]). Huru än härmed bestämmes, måste alltid en viss myckenhet af guld

---

[1]) I Sverige har aldrig något sådant mynt som vägen mark silfver förekommit. När markstycken först präglades, hade myntet redan så försämrats, att de icke utgjorde mera än $^1/_{16}$ af en vägen mark 10-lödigt silfver.

[2]) Lydierna angifvas vanligen såsom det första folk, hos hvilket mynt blifvit slaget. Möjligen menas af Herodotus, på hvars uppgift (I: 94) detta stödjer sig, blott att Lydiernas mynt var det första af en viss blandning af guld och silfver, eller Electron. De voro blott stämplade med ett hammarslag på ena sidan. I Europa slogos de första mynt på ön Ægina omkring 895 f. Ch. Gjutna kopparmynt förekomma först hos Romarne uti asset, som först skulle utgöra ett skålpunds vigt i koppar, men under första Puniska kriget reducerades för lättare betäckande af statens skuld. Möjligen första, men ingalunda sista gången som detta beqväma sätt att genom myntreduction lättare komma ifrån sina skulder blifvit användt.

[3]) Det Svenska silfvermyntet är 12-lödigt d. v. s. af 16 lod, som räknas på en mark silfver, äro 12 rent silfver, 4 bestående af tillblandad koppar. Två skålp. victualievigt utmyntas till 100 stycken à 1 rdr rmt.

Digitized by Google

eller silfver af viss finhet antagas till myntenhet och blir derigenom också den vanliga räkneenheten inom landet, i hvilken alla värden och fordringar beräknas. De öfriga mynten graderas sedermera ifrån denna enhet uppåt eller nedåt; utgöra multipler eller delar af enheten. Som mynten i rörelsen gälla och gå efter sitt värde, och icke efter det antal siffror hvarmed de benämnas, behöfde knappt sägas, att enhetens storlek icke kan hafva något inflytande på samhällsvälståndet, om icke till och med en sådan åsigt funnit anhängare.

Då båda de ädla metallerna, guld och silfver [1]), jemte hvarandra vunnit burskap såsom bytesmedel, synas ock samma metaller utan svårighet kunna jemte hvarandra användas i ett myntsystem, så att till mynt af högre värde brukas guld, till dem af mindre värde silfver. — Detta mötes likväl af den stora svårighet som i sådant fall uppkommer i följd af den dermed förenade nödvändigheten att i mynten stadga ett bestämdt värdeförhållande emellan guld och silfver. Vid den tidpunkt då myntfoten bestämmes kan naturligtvis detta förhållande afpassas så, att guldmyntens värde jemnt motsvarar det silfver hvarför de kunna utvexlas. Men både guld och silfvers värde är underkastadt förändringar, ej alltid i lika mått, Om i följd af en sådan förändring endera metallen blir i myntet öfverskattad i jemförelse med den andra, kommer snart denna sednare att uteslutande användas för betalningar och utdrifver den andra i myntet underskattade. En hvar som skall verkställa en betalning och dervid kan välja hvilket mynt som helst, skall naturligtvis föredraga den billigare myntsorten [2]). Den vinst, som härigenom oförtjent göres af gäldenärer, blir för fordringsegare en lika oförskyld förlust. Att i ett myntsystem genomföra användandet af båda dessa metaller i vissa på förhand bestämda proportioner, med lika erkännande af deras betalningsgiltighet, är alltså omöjligt. — Både Englands och Frankrikes mynthistoria lemnar derpå exempel. I England stadgades 1717, att både guld och silfver skulle vara lagligt betalningsmedel och guldmyntet en Guinea motsvara 21 shilling i silfver. Som guldet härigenom blef öfverskattadt, strömmade guld till England, der man derför kunde erhålla mesta silfret; detta åter nedsmältes eller utfördes. Efter hand blef således guld det egentliga betalningsmedlet och silfrets användning inskränktes till mindre betalningar, der guld icke kunde brukas och der man dessutom begagnade nötta silfvermynt, hvil-

---

[1]) Vi åsidosätta alldeles platina i anseende till den ringa användning, den såsom myntmetall vunnit.

[2]) Samma regel, som sålunda gäller om guld och silfver, gäller jemväl om sedlar och mynt, så att ett försämradt bytesmedel, med hvilket lagligen betalningar till dess nominella värde kunna göras, undantränger det bättre.

Digitized by Google

kas värde närmare motsvarade deras uppskattning i guld. Denna förändring, som på detta sätt ur sakens natur utvecklat sig, stadfästades sedermera 1816 af den lag, som gjorde guld ensamt till "legal tender" utöfver 40 shillings värde. För att hindra silfvermyntens utförande, beslöts deras utmyntande till högre nominellt belopp, än deras verkliga värde. I stället för att ett "pound" silfver rätteligen efter dess värde skulle utmyntats till 62 shilling, myntades deraf 66. Guldets undanträngande af det öfverskattade silfret förebygges derigenom, att detta icke till högre belopp är betalningsgildt. I Frankrike åter blef utvecklingen motsatt, så att guldet undanträngdes af silfret, hvarefter på sednaste tiden guldet, i följd af dess fall efter Californiens och Australiens ofantliga guldproduction, åter börjat taga silfrets plats. För närvarande fortfar derstädes likväl begge metallernas bruk, hvilket vållar olägenhet, ej allenast för Frankrike, utan jemväl för de angränsande länderna Belgien och Schweitz, som antagit det Franska myntsystemet [1]).

Då båda metallernas användande jemte hvarandra såsom lagligt mynt sålunda visats vara olämpligt, uppstår naturligtvis frågan, i hvilkendera den lagliga myntenheten företrädesvis bör bestämmas. Redan den omständighet att i olika länder olika metall utan synnerlig olägenhet dertill blifvit brukad och fortfarande brukas, visar, att något afgjordt företräde icke kan tillerkännas någondera. I det hela taget besitta båda i lika grad de för ett bytesmedel väsentliga egenskaperna. Skillnaden är hufvudsakligen att finna i guldets högre värde. Det är derföre så till vida bättre än silfret, som det med jemförelsevis mindre kostnad kan förflyttas och alltså på skilda orter bibehålles vid jemnare pris, hvarjemte dess myntningskostnad något understiger silfrets. Begge metallerna bearbetas med ungefärligen lika lätthet, och präglingskostnaden skulle alltså blifva lika för guld och silfvermynt af lika storlek, således betydligt till guldets fördel, om icke i anseende till guldets högre värde en större noggrannhet vid dess myntning blefve nödvändig. Skillnaden antages emedlertid blifva så stor, att myntningen af en summa guldmynt kostar blott en fjerdedel af en lika stor summa silfvermynt. Å andra sidan har åter silfret den väsentliga fördelen att lättare kunna delas i smärre mynt, nödvändiga i den dagliga rörelsen, en fördel, som i nutiden är så mycket väsentligare som de stora betalningarne och betalningar ifrån ort till ort merendels kunna verkställas medelst rena kreditmedel — sedlar och vexlar — hvilka i lämplighet härtill stå långt öfver äfven guldet. Vidare står silfver måhända öfver guld

[1]) Jfr Journal des Economistes Oct. 1859 och Mars 1861.

Digitized by Google

i afseende på oföränderlighet i värde, då dels myckenheten af silfver är minst 40 gånger så stor som af guld och således en förändring i tillgången i förhållande dertill betyder mindre, dels förändringar i tillgången lättare inträffa hos guldet, som, der det finnes, framdrages i nästan rent tillstånd, dels slutligen vid krigstillfällen och andra dylika fall en större efterfrågan af guld mera plötsligt kan uppkomma än af silfver och således hastigt höja dess värde. Ingen af de nu anförda omständigheterna är, som man lätt kan se, afgörande för någondera metallens uteslutande användande till laglig myntenhet. Således kunna samhällen efter olika omständigheter, såsom åtkomlighet m. m., utan fara dertill nyttja den metall, som för dem med afseende härpå är lämpligast.

Då det emellertid onekligen är en fördel att vid förekommande omständigheter kunna för fyllande af landets behof taga sin tillflykt till den af dessa båda till bytesmedel så tjenliga metaller, som på verldsmarknaden är tillgängligast, torde man äfven med val af endera såsom ingående i den lagliga myntenheten, icke böra alldeles afsäga sig bruket af den andra. Detta båda metallernas användande jemte hvarandra kan ske antingen sålunda att man följer det ofvananförda exemplet, som England har gifvit, och afsigtligt öfverskattar silfret, men icke låter det gälla såsom lagligt betalningsmedel för större belopp, eller på det sätt, att man med antagande af myntenheten uti endera metallen förklarar jemväl den andra kunna, efter gällande kurs emellan guld och silfver, lagligen användas såsom betalningsmedel [1]).

Tillverkningen af mynt är vanligen undandragen den enskilda företagsamheten och öfverlemnad åt staten. För denna inskränkning tala också flera skäl af öfvervägande vigt. Då allmän säkerhet i handel och vandel så högeligen är beroende på myntets enhet och felfrihet, är detta en allmän angelägenhet, hvaröfver staten nödvändigt måste hålla uppsigt. Om myntningen skulle öfverlemnas åt enskilda, skulle i alla fall sådana controller behöfva tillgripas, att vinsten af den enskilda företagsamhetens vanligen större skicklighet väsentligen skulle bortfalla. Genom medgifvande för enskilda att vid statens myntverk få guld och silfver förvandlade till mynt kan den vanliga olägenheten af monopoler

---

[1]) Om kopparens användning till bytesmedel och mynt är ofvan intet nämndt. Den har blifvit förbigången derföre, att den i anseende till sitt ringa värde och dettas föränderlighet mindre väl lämpar sig dertill. Enär likväl äfven silfret för de minsta betalningarne icke kan delas i nog små delar, använder man, såsom bekant är, till skiljemynt koppar eller rättare myntmetall (billon), hvilken allestädes, på samma sätt vi om silfvermyntet i England hafva förmält, utsläppes gällande för mera än dess verkliga värde.

Digitized by Google

undvikas och tillgången på mynt lämpas efter efterfrågan. Till dessa skäl har factiskt äfven kommit det yttre anseende, som man genom myntets präglande med regentens bild sökt att vinna. De väsentligaste olägenheter, som åtfölja detta statens monopol, äro dels den fara af myntförsämring, på hvars verklighet isynnerhet äldre tiders erfarenhet lemnar mångfaldiga exempel, dels svårigheten att utan concurrens finna det lämpligaste priset för myntnings verkställande samt de för tillverkningen bästa methoder.

I det första af dessa afseenden — faran för myntförsämringar — inses lätt, hurusom, sedan skulder och fordringar äfvensom varupriser upphört att bestämmas uti en viss vigt af guld eller silfver, utan bestämts uti ett mynt af viss benämning, öfverförandet af samma benämning på mynt af mindre vigt eller sämre beskaffenhet skall kunna bereda tillfälliga tillgångar, köpta på allmänhetens och synnerligast på fordringsegares bekostnad. Som emellertid varupriserna snart rätta sig efter myntets förändrade värde, är den omedelbara vinsten häraf för det statsverk som tillgriper en så förtviflad utväg snart öfvergående och kan icke uppgå till mera än ett jemförelsevis obetydligt belopp, till en ringa procent af landets myntstock, hvilken såsom vi veta utgör en ganska liten del af hela nationalförmögenheten. Vinsten inskränker sig nämligen till det högre värde, utöfver dess verkliga, hvartill det försämrade myntet kan utsläppas under den korta tid som kan förlöpa, innan förändringen blifvit bekant och de orsaker hunnit verka som återföra priserna till ett riktigt förhållande till myntet. Det bättre myntet skall snart undanträngas utaf det sämre eller löpa med ett premium framför detta. En hvar skall söka att företrädesvis med det billigare medlet afbörda sig sina förbindelser. Det sämre myntet skall derföre mera utbjudas, under det att det bättre mera skall efterfrågas, synnerligast för försändningar till utlandet, der man snart finner att blotta stämpeln icke gäller. Så snart skillnaden i värde emellan det bättre och sämre myntet hunnit stadga sig, upphör den fördel som af försämringen kunnat dragas af den som företagit densamma. Emellertid har en allmän rubbning af förmögenhetsförhållandena och förmögenhetens fördelning i samhället lätteligen kunnat deraf föranledas, en rubbning, som, i anseende till den industriella verksamhetens behof af säkerhet, med nödvändighet också måst menligt inverka på samhällsvälståndet i sin helhet. — Så vida staten eller regenten är skuldsatt kan genom myntförsämringen och den sålunda förklädda bankrutten en vida betydligare indirekt fördel vinnas på bekostnad af deras fordringsegare, som sålunda plundras på hvad de försträckt. Straffet låter likväl sällan vänta på sig. Den tillfälliga nesliga vinsten uppväges van-

Digitized by Google

ligen snart af en vida större förlust. Så vidt statens inkomster äro bestämda i penningar, komma dessa snart att inflyta i den försämrade formen och staten kommer således att af detta skattebelopp göra en årlig förlust i jemnt lika stor procent, som det nya myntet blifvit försämradt. Också är det ingenting mindre än ovanligt att se myntförsämringar efterföljas af förbud att i uppbörd emottaga det sämre myntet annat än med det vanliga agiot. Insigten uti myntförsämringars ringa fördel och stora fara har sa småningom blifvit så allmänt utbredd, att i våra dagar någon fara af statens myntningsmonopol i detta hänseende knappt nog förefinnes. I fall någon dylik utväg af omständigheterna påkallas, tillgriper man dessutom numera den både mera inbringande och lättare åtgärden af samma slag, att utsläppa sedlar hvilkas inlösen sedermera inställes.

Då guld och silfvers bearbetning till mynt afser deras beredande till större lämplighet för vissa menskliga ändamål, så är det klart att den derför nödvändiga kostnaden skall kunna ersättas genom den förarbetade varans högre värde. Om myntning öfverlemnats åt enskilda, skulle den ersättning som derför erlades bero på concurrens emellan de enskilda tillverkarne. Sker myntningen åter genom staten, blir det naturligtvis möjligt att icke omedelbart uppbära betalning för denna kostnad, utan låta den genom skatt fördelas inom hela samhället. Ett sådant afvikande ifrån det naturliga förhållandet vore likväl mindre lämpligt. I detta fall skulle nämligen ingen skillnad i värde förefinnas emellan guld- och silfverplantsar och den till mynt förarbetade metallen, och således icke heller någon anledning att till andra ändamål, än till bytesmedel, företrädesvis använda omyntadt guld och silfver. Häraf föranledes en onödig nedsmältning af mynt för industriella behof, hvilka lika väl kunnat fyllas genom metallernas användande i en naturligen billigare form, och alltså förorsakas genom kostnadsfri myntning en icke obetydlig och alldeles onödig förökning i myntningskostnaden. Å andra sidan bör den mynt- eller slagskatt som sålunda bör uppbäras icke tilltagas för hög, hufvudsakligen af det skäl att man sålunda utsätter sig för faran af enskild myntning, som man genom statens mellankomst velat undvika [1]).

I afseende på myntningens verkställande medelst de bästa methoder är det visserligen sannt, att statens förmåga i detta som i andra dylika fall väl näppeligen är fullt jemförlig med de af eget intresse sporrade enskildas; men å andra sidan motväges detta af fördelen af tillverkning i stor skala, hvarjemte det är möjligt att såsom i Frank-

[1]) För silfvers myntning betalas i Sverige $^3/_4$ %, för gulds $^3/_{10}$ %. Slagskatten inberäknas i myntet.

Digitized by Google

rike öfverlemna det rent techniska af myntningen åt enskilda, som åtaga sig att på vissa vilkor och på det af staten bestämda sätt bedrifva myntningen. Denna kan emellertid af lätt insedda orsaker aldrig ske med sådan noggrannhet, att icke någon skillnad i halt och vigt emellan olika mynt af samma slag ju kan förekomma. Det "remedium", som i följd häraf allestädes måste tillåtas, bör naturligtvis vara så litet som möjligt [1]).

Som nötningen och förslitningen af mynt under deras circulation är ganska betydlig, måste åtgärder vidtagas för de förslitna myntens ersättande. Så länge de blott behöfvas för rörelsen inom landet, och der gälla såsom lagligt betalningsmedel, kunna de fortfara att löpa fastän de äro försämrade. Men om behof af utförsel uppstår, faller kursen på det sämre myntet, och detta återverkar inom landet. Denna olägenhet kan förebyggas antingen, så som i Sverige sker, genom deras invexling efter benämningen vid statens myntverk, eller ock genom stadgandet att intet mynt i större betalningar må gälla annat än efter vigt. Detta sednare skulle likväl låta förlusten falla på vissa enskilda, då den deremot genom statens öfvertagande deraf blir rättvisare fördelad på alla.

3. Historisk öfversigt af Svenska myntväsendets utveckling [2]).

Likasom de flesta länders mynthistoria, så är äfven det Svenska myntväsendets historia egentligen en historia om på hvarandra följande myntförsämringar. Utan att ingå i alltför vidlyftiga detaljundersökningar, vilja vi här blott upprita denna historias allmänna grunddrag.

På samma sätt som annorstädes, användes äfven i Sverige de ädla metallerna i utbytet ursprungligen efter vigt. Den högsta vigtenheten eller *Marken* blef också den högsta räkneenheten, ifrån hvilken de smärre myntenheterna utgingo och städse bibehöllos i samma underafdelningar oaktadt alla inträffade förändringar i vigt och finhet. Penningemarken indelades sålunda alltid i 8 *ören* — hvardera 3 *örtugar* — i 24 örtugar — hvardera 8 Svenska, 16 Götiska *penningar* — och 192

[1]) Remedium i vigt är i Sverige bestämdt till 0,003 för 1 Specie, 0,004 för 1/2 Specie, 0,007 för Riksdalers- och Femtio-örestycken, 0,010 för 25 örest. och 0,015 för 10 örest pr skålp. I finhet är remedium för alla myntsorter 0,003.

[2]) Jfr *J. J. Nordström:* Bidrag till penningeväsendets historia i Sverige intill Kon. Gustaf I:s tid; *J. Hallenberg:* Om mynt och varors värde under Konung Gustaf I:s regering; *Agardh* och *Ljungberg:* Försök till Statsekonomisk Statistik öfver Sverige; *A. A. v. Stiernman:* Samling af Kongl Bref m. m.; *F. B. v. Schwerin:* Bidrag etc. m. fl.

Digitized by Google

Svenska eller 384 Götiska penningar. Af dessa räkneenheter funnos före Gust. Wasa icke större präglade mynt än örtugar och halfva örtugar. Större betalningar verkställdes dels efter vigt och profning, hvilket i anseende till myntens ofta återkommande förändringar väl ofta var nödvändigt, dels med flerahanda utländska myntsorter, såsom Skånskt och Danskt mynt (denarii scanenses), solidi, Engelska Sterlingar, floriner m. fl. Den *räknade* marken eller *Marken penningar* — sedermera då örtugen begynt präglas "Mark örtuger" — skilde sig redan tidigt ifrån den "vägna marken". Redan i den äldsta formliga myntordning (1449) finner man marken örtuger blott vara omkring $^1/_8$ af den vägna, nära motsvarande 2 lod rent silfver (till storleken således i det närmaste motsvarande 1 Rdr Specie, 4 Riksd. Rmt). Det enligt samma myntordning präglade mindre myntet (hola penningar), var likväl 50 % sämre, så att 2 lod rent silfver i detta utmyntades till 1 $^1/_2$ mark. Under den följande Unionstiden ökades myntförbistringen, dels genom i myntordningarne 1480, 1488, 1497 och 1513 införda myntförsämringar, dels derigenom att Danskt och Lübskt mynt fick en allmännare utbredning jemte det Svenska. Så inkom beräkningen af skilling, hvarå mynt jemväl slogos under Chr. II [1]), likasom Hvitten (hvitar, albi). Enligt myntordningen 1513 blefvo 2 lod rent silfver i örtugsstycken utmyntade till 1 mark 3 öre och 8 penningar, i halfva örtugar till 1 mark 4 öre 8 penningar, i penningar till 1 mark 4 öre.

Likasom i andra riktningar, så gör äfven i myntväsendet Gustaf I:s regering epoch, mindre likväl genom myntets bibehållande eller upprättande ifrån dess förfall — då han tvärtom gjorde penningemarken allt sämre och sämre — än genom den nitiska omsorg, hvarmed han öfver hela riket utbredde ett gemensamt Svenskt mynt. Äfven om han haft klarare insigt i myntväsendets grunder, än som på den tiden var möjlig, så skulle likväl svårigheterna för myntets återställande varit så godt som oöfvervinneliga, emedan utan tvifvel, om mynt bättre än de gångbara blifvit slagna, de snart skulle uppslukats, blifvit utförda eller nedsmälta, såsom han riktigt och på sitt vanliga träffande sätt säger till Hans Thomesson i bref 1557 i anledning af dennes lemnade myntprof, att denne, "hade tagit mera till kettils af det som mest kostar, än som behöfdes, och vest du wäl sjelf att man hafwer bättre råd till kål än fläsk, och när man låter för mycket fläsk i kålen så plägar han blifva osund och icke mycket väl bekomma dem som ätan skola"; om han skulle slå "så fett mynt skulle det föge blifva vårt och rikets

1) De slogos i form af *klippingar* eller fyrkantiga stycken, i motsats hvartill örestycken under Gustaf Vasa slogos runda (rundstycken).

Digitized by Google

fördel, utan meste parten blifva utförd af riket eller att guldsmederne det församle och förarbete och dervid bruke deras bästa". Regeln, att af flera gällande myntslag med lika benämning det sämsta med nödvändighet skall undantränga de öfriga, finner här och i det följande full tillämplighet. Nu gällde det just att ur rörelsen förjaga de många olika sorterna och ersätta dem med inhemska myntenheter. Naturligtvis var icke Gustaf I. den, som när detta mål tillika kunde vinnas, släppte ur händerna den dermed förenade directa vinsten på myntförsämringen. Men medan på detta sätt det gamla markmyntet småningom ytterligare försämrades, så att slutligen af ett lod rent silfver myntades två mark, så präglades 1534 för första gången det mynt, som sedermera under alla omständigheter i det närmaste bibehållit sig såsom Svenskt normalmynt, näml. *Dalern* (ungef. = 2 lod silfver = Carl Knutssons mark = 1 Silfverspecie) sedermera efter uppkomsten af sämre dalersorter kallad *Riksdaler* eller *Ortsdaler* [1]). Detta bättre mynt vann snart försteg framför det alltmera försämrade markmyntet, hvars nominella värde Gustaf I. med många hotelser och förbud förgäfves sökte att emot sakens natur upprätthålla. Att detta hvarken lyckades eller kunde lyckas var så mycket mindre underligt, som, oaktadt Konungens försäkringar om markmyntets godhet, en skillnad emellan detta och dalern jemväl i kronouppbörden blef iakttagen. Man litade mindre på försäkringarne, att dalern icke var värd mera än 3 1/2 mark, än på myntens egen beskaffenhet och konungens egna myntordningar. Ifrån halsstarrighet bevarades likväl Gustaf I. af den skarpa praktiska blick, som för honom var det kanske mest utmärkande draget. Detta förnekade sig icke heller här. Sedan han några gånger bannat, blef slutet ändock alltid, att den i rörelsen befintliga skillnaden emellan de olika myntsorterna godkändes såsom laglig; och så finna vi emot slutet af Gustaf I:s regering en daler antagen såsom jemngod med fyra mark.

Hade redan konung Gustaf ej varit särdeles sparsam på myntförsämringar, voro likväl hans närmaste efterträdare det ännu mindre. Synnerligast under Johan III. följa år efter år kungörelser, hurusom det föregående årets underhaltiga myntstycken skulle indragas och ersättas med bättre, hvilka dock ännu oftare voro sämre. Verkligen naivt beklagar han sig öfver myntets "vanvyrdning", oaktadt han i uppbörden emottager det efter dess nominella värde, och kungör högtidligt att icke "Wårt mynt är en orsak till den dyra tid som nu (tyvärr) är å färde, utan Köpmännen hafve varit dertill vållande, dermed

[1]) Daler, Thaler, Dollar härleder sitt namn från det ställe Joachimsthal i Böhmen, der den (1519) först myntades.

Digitized by Google

att de icke hafva velat annamma myntet för det värde, som det hafver gjort skäl för." Detta förhållande tvang honom likväl (1574) till en återgång till det äldre myntet med fyra mark på dalern, dervid det underhaltiga igenlöstes efter beräkning af 26 marker på dalern. Denna återgång hindrade honom likväl icke att äfven sedermera till sin regerings slut fortgå på samma bana af myntförsämringar och indragningar. Vid sjuttonde århundradets början synas Daler och Riksdaler som ursprungligen voro lika (= 4 mark) något skilja sig så att 4 Riksdaler motsvarades af 4 $^1/_2$ daler. Riksdalern syntes blott litet till i den allmänna rörelsen, hvaremot markstycken, ören och penningar i denna mest förekommo. Dessa synas dock hafva varit af ganska olika beskaffenhet, så att tid efter annan det nominella värdet på flera myntslag måste nedsättas. Af den osäkerhet som detta skulle vålla, var det en naturlig följd, att företrädesvis den orubbade Riksdalern skulle begagnas såsom värdemått vid aftals träffande, hvilket likväl icke öfverensstämde med de maktegandes vilja att företrädesvis låta det sämre myntet circulera; hvarföre ock mera än ett förbud utfärdas emot Riksdalersräkningen. Så omtalas i Förbudsplacatet d. 6 Oct. 1602 att man för Riksdalern måste gifva 36, 39 och 40 rundstycken — alltså 4, 7 och 8 ören öfver det lagstadgade förhållandet —; hvarföre det strängeligen förbjudes att varor i annat mynt eller i Riksdalrar sätta, eller det bruka, eller ock nämna Riksdaler, vid bot första resan 80 marker, andra godsets förlust, "men kommer han tredje gången igen dhå hafver han sitt straff til att see uthaf then galgen, som opå torget oprest är." I Patentet om fri myntning $^7/_1$ 1605 medgafs likväl rättighet för enskilda att vid Kongl. myntet få silfver utmyntadt efter "nu brukeligit korn och skrådh", efter beräkning af 4 $^1/_2$ daler Svenskt för 4 Riksdaler. Samtidigt sökes under denna och föregående tid att vinna silfver för myntverket genom den i tull- och vexelordningarne stadgade skyldigheten att för vissa qvantiteter af varor utvexla viss myckenhet silfver emot det gängse myntet. Enligt Patentet $^{17}/_{10}$ 1606 skulle för hvarje Riksdaler i vexel erhållas 36 runst. eller 4 $^1/_2$ mark. Huru tryckande en sådan skyldighet skulle vara för en handlande, i följd af nödtvånget att hålla stor contant kassa, ligger i öppen dag, likasom äfven åtgärdens otjenlighet för upprätthållande af det utvexlade myntets värde. Om det löpande myntets fortgående försämring vittnar Placatet $^7/_9$ 1619, som förbjuder Riksdalerns beräknande till högre än *halfsjunde* mark.

Kort derefter inträdde en ny period med införande af kopparmyntet. Den store Gustaf Adolf sökte genom upprättandet af handelscompagnier upphjelpa den Svenska handeln, förmodligen i den öfvertygelse att de föga kapitalstarka Svenska köpmännen hvar för sig icke skulle

Digitized by Google

förmå drifva handeln fördelaktigt, utan både vid inköp och försäljning ligga under för de utländska [1]). Till ett sådant compagni hade han 1619 öfverlåtit kopparhandeln och kopparköpet, skolande bolaget för hvarje Skepp. betala till Bergsmännen 50 daler och till Kronan i s. k. tull 22 daler. År 1625 fortsattes compagniet, som fortfarande skulle till bergsmännen betala 50 daler per skepp., men nu *utmynta* detta till 150 daler, under hvilket pris kopparen icke fick säljas. Till förhindrande af sådane åtgärder som eljest kunnat föranleda förminskning i den såsom mynt circulerande kopparens vigt skulle den i större betalningar än 3 öre icke vara gällande annat än efter vigt. Så uppkom kopparmyntet. Anledningar till dess införande voro dels behofvet af reda penningar, dels tillgången på koppar inom landet, såsom det heter "derföre att Gud med koppar hafver vårt land så rikeligen välsignat", dels slutligen öfvertygelsen att koppar lika väl som guld och silfver skulle kunna användas till penningar, hvarpå jemväl åberopas exemplet af främmande länder. I viss grad lyckades försöket. I 150 år qvarstod kopparmyntet såsom en väsentlig del af Sveriges myntstock och qvarstår ännu såsom skiljemynt. Men meningen var icke blott detta sednare, utan att göra kopparen till hufvudmynt jemte guld och silfver, utan åtskillnad löpande jemte dessa. Och detta kunde endast ofullkomligt lyckas. Dels mötes det af samma svårighet som alltid förhindrar flera olika metallers begagnande jemte hvarandra såsom lagligt betalningsmedel, dels kan man icke godtyckligt göra hvilken vara som helst till penningar. Varan koppar egnar sig endast ofullkomligt dertill. Den är för tung och ovig samt tillika underkastad betydande och hastiga förändringar i värde. Det är icke sannt att, såsom det säges i Mandatet om kopparmyntet, myntet tager sitt värde af öfverhetens stämpel. Så snart det skall gälla annat än såsom skiljemynt, måste dess värde rätta sig efter metallens. Hvad särskildt beträffar nu förevarande försök, synes dessutom kopparen ifrån första början afsigtligt hafva blifvit för högt uppskattad — till nära nog dubbla sitt värde. Också finner man redan följande året ett Placat emot det nya kopparmyntets "vanvyrdande", ett säkert tecken att det icke förmådde hålla sig uppe vid det åsatta värdet. Bättre hade det måhända kunnat lyckas, om man, med iakttagande af sträng begränsning af beloppet, utsläppt inlösbara mynttecken, gällande allenast efter prägel och icke efter vigt, emedan dessa skulle kunnat i rörelsen gälla såsom sedlar. Nu förändrades koppardalerns värde under hela tidehvarfvet i kapp med

[1]) Ett liknande förhållande har i våra dagar gifvit anledning till inrättningen af Rikshypotheksbanken.

Digitized by Google

nedsättningarne i dess vigt [1]). I anledning af kopparmyntets dåliga kurs nödgades man redan 1631 till undvikande af för stor förlust bestämma qvarntullen och lilla tullen i silfvermynt. Efter denna tid hade man således tre olika dalersorter: 1) Riksdaler = Ortsdaler, 2) Daler silfvermynt samt 3) Daler kopparmynt. Enl. myntordningen $^{26}/_{8}$ 1633 stadgas dessas inbördes förhållanden så att en Riksdaler skulle gälla 1 $^{1}/_{2}$ daler eller 6 mark i silfver samt 3 daler i koppar. Äfven nu synes likväl kopparmyntet blifvit öfverskattadt enligt 2 förordningar i Dec. samma år, som omtala att i stället för 96 kopparöre på Riksdalern betalats 112 och ända till 128. Genom myntordning för Marcus Kock $^{12}/_{3}$ 1634 samt myntareordningarne för Stockholm och Göteborg $^{27}/_{4}$ 1635 försämrades det löpande silfvermyntet så, att uti markstycken 1 Riksdaler rätteligen kom att motsvara 54 öre samt uti örestycken 57 öre, hvilket förhållande endast obetydligt förbättrades genem Ordningen för myntet den 16 Febr. 1638. Den naturliga följden häraf, Riksdalerns stigande i förhållande till det öfriga myntet, uteblef icke, såsom det utvisas af Förordn. om myntet $^{29}/_{4}$ 1641, hvilken, efter förmälan att, "ehuru högt vi oss vinlagt att förmedelst Koppar-mynts svårhet och Silfvermynts godhet sättia allt i sitt rätta prijs etc., likväl hafver hvarken thenne vår gode intention eller myntzens richtighet och skääl kunnat härtill så mycket förmå, at sådant hafver blifvit ansedt, uthan hwar och een effter sin willie och sökte profijt haffver sjelff värderat thet ena myntet emot thet andre; Serdeles stegrat Rikzdalerne effter sin willie; icke allenast emoot Kopparmyntet uthan och gånget effter med Silfvermyntet", så att "Rikzdalern blifver betalt med femtijotwå Rundstycken eller heelt siu Mark och meer", förbjuder all köpenskaps och contracters m. m. ställande på Specie Riksdaler, som i fall så ändock skedde skulle kunna betalas med 6 mark silfvermynt eller, enl. Förordn. $^{13}/_{10}$ s. å., 15 mark kopparmynt. Men om regeringen således icke tillät andra att värdera riksdalern högre, så visade den sig likväl icke sjelf likgiltig för betalning i den ena eller andra myntsorten, då enligt samma förordning intullen och snart (1651) äfven exporttullen måste erläggas i riksdaler. Något mildrades dessa bestämmelser i den för öfrigt lika Förordn. $^{24}/_{3}$ 1643, så att contracters ställande på riksdaler åter tilläts. Den stadgade beräkningen af 15 mark kopparmynt på riksdalern kom såsom vanligt för sent, då riksdalern blott 2 år sednare visar sig gälla fulla 16 mark. Upprätthållandet af en bättre kurs på myntet lyckades icke bättre genom förnyade Placater och Mandater af

---

[1]) En 6-dalersplåt vägde nämligen 1625 16 skålp., 1634 12 skålp., 1661 10 $^{2}/_{3}$, 1675 8 skålp., 1710 6 $^{2}/_{3}$ skålp., 1715 4 $^{4}/_{9}$ skålp.

Digitized by Google

1645 och 1653 af hufvudsakligen lika innehåll med de föregående. År 1661 uppskattades i tullen silfverriksdalern till 1 daler 19 $^{1}/_{5}$ öre silfvermynt samt dalern till 10 mark kopparmynt.

Med myntordningen den 1 Sept. 1664, till hvilken vi nu öfvergå, upphöra de egentliga försämringarne af silfvermyntet. Af detta skulle slås följande myntslag: *Riksdaler*, korn och skrot något öfver 14-lödig, *Dubbla Caroliner* eller *Svensk Daler* à 64 öre af ännu finare lödighet, men så mycket sämre efter silfvermassan att 1 riksdaler i dem motsvarade omkr. 58 öre; hela, halfva och fjerdedels *Daler* något öfver 11-lödiga, men i afseende på silfvermassans förhållande till det angifna värdet ungefär lika med Carolinerne, *Tvåörestycken* något öfver sjulödiga, så mycket sämre i afseende på silfvermassans förhållande till prägeln att en riksdaler i dem motsvarade fulla 2 daler, samt *Runstycken* femlödiga och ännu sämre så att 1 riksdaler i dem motsvarade 66 öre eller 2 öre öfver 2 daler. Något nytt kopparmynt slogs icke, hvilket väl föranleddes af vissa tvifvelsmål om detta myntslags ändamålsenlighet. Dessa voro likväl icke nog att föranleda dess fullkomliga afskaffande, utan motsatsen förklaras uttryckligen påföljande år med afseende på de förut befintliga mynten och skiljemynten, af hvilka 6 $^{1}/_{2}$ ören skulle räknas på ett öre silfvermynt. Under den återstående delen af århundradet återgår kopparen alltmera till att betraktas blott såsom handelsvara och skiljemynt.

Sedan 1681 riksdalerns värde offentligt, likasom förut enskildt, i det öfriga myntet blifvit så bestämdt, att den gällde 2 daler silfv. samt 6 daler koppar, inträffade under den påföljande tiden af sträng hushållning och ordning i rikets förvaltning inga väsentliga förändringar i myntväsendet. Först sedan Carl XII:s krig någon tid fortgått och statens behof af penningar blifvit allt större, förmärkas spåren häraf i penningeväsendet. Ifrån att silfvermyntet under sednare delen af Carl XI:s regering nära nog ensamt varit gångbart och kopparplåtarne mera och mera betraktats såsom handelsvara, indrogos småningom under åren 1710—15 silfvermynten ifrån rörelsen, så att nästan endast kopparmynt der qvarblef. 1715 höjdes det nominella värdet å kopparplåtarne med en tredjedel, så att de förut gångbara sexdalersplåtarne skulle gälla 9 daler och de smärre mynten i förhållande dertill, hvarigenom, heter det, kopparen skulle hållas i pris och dess utförsel varda betagen. Efter ett par års förlopp blef åtgärden likväl återtagen, sedan likväl redan derigenom blifvit frambringade kopparplåtar med ett för högt nominellt värde. År 1715 vidtogs jemväl första utsläppandet af mynttecken om fem öres storlek, hvilka oberoende af deras verkliga värde skulle gälla för hel daler silfvermynt i förtroende till deras utlofvade

Digitized by Google

inlösen efter detta belopp. Åtgärden kröntes i början med framgång och skulle måhända kunnat fortfarande hafva lyckats, om det hade varit möjligt att dervid hålla måtta. Emedlertid måste nu det ena slaget af mynttecken aflösa det andra, hvarefter de gamla förblefvo i rörelsen efter sitt verkliga värde, dervid likväl måste gifvas akt derpå att en stor del verkligen blefvo inlöste, samt att förändringarne hade en nödvändig orsak uti svårigheten att derförutan förhindra förfalskning.

Under frihetstiden fortgick kopparmynts användning och dess värdes förringande, så att sedan 1 riksdaler på 1760-talet hade betalts med 100 mark eller 25 daler kopparmynt, riksdalern vid 1776 års realisation valverades till 18 daler kopparmynt eller 72 mark. Då aflystes alldeles den gamla räkningen efter daler och mark och specieriksdalern indelades i 48 skillingar om 12 runstycken. Genom Riksgälds- och Bankosedlarnes inställda inlösen och deraf föranledda fall, förändrades åter den brukliga myntenheten, så att vid 1830 års omreglering af myntfoten, som då blef lika för alla myntslag, silfverspecien med någon förändring i lödighet i följd af slagskattens inberäkning i myntet visserligen bibehölls med förra underafdelningar, men bancoriksdalern förlorade 62 $1/_2$ procent af sitt rätta värde och riksgäldsriksdalern 75 %. Den trefaldiga myntberäkning som häraf uppkom ledde till den sednaste regleringen af myntväsendet år 1855, då, såsom bekant är, riksgäldsriksdalern, under benämning riksdaler riksmynt, blef räkneenhet och indelades i 100 ören.

Med denna kortfattade öfversigt af Svenska myntets öden [1]) lemna vi bytesmedlet, så vidt det består af en vara och öfvergå till de öfriga slagen deraf, hvilka alla äro uteslutande grundade på *kredit* och hemta sin gångbarhet icke ifrån någon säkerhet i sjelfva det kringlöpande tecknet, utan endast ifrån det personliga förtroendet till gäldenärernas vilja och förmåga, att, när så påfordras, med det allmänt gällande fordringstecknet fullgöra deras förbindelse. Såsom vi förr anmärkt grundar sig visserligen äfven myntets egenskap af bytesmedel på förtroende — hvarföre det också icke hos de lägst stående folken kan

[1]) Det måste anmärkas, att guldmynten deruti blifvit alldeles förbigångna, ehuru visserligen guldmynt flera gånger blifvit slagna och beräknade i visst förhållande till silfvermynten, och ehuru s. k. Svenska Ducater (= Holländska) ännu slås. Men då de äldre guldmynten icke på utvecklingens gång i det hela haft något synnerligt inflytande, och Ducaterna icke här på något allmängiltigt sätt circulera, hafva vi icke ansett oss böra utsträcka ofvanstående korta redogörelse äfven till dylika detaljer.

Digitized by Google

godkännas — men då förtroendet understödjes af ett eget värde hos sjelfva fordringstecknet, hvilar det på mera säker och vidsträckt bas. Förtroendet hålles allmänt uppe genom pantens värde. Sedan de ädla metallerna en gång väl gjort sig gällande såsom bytesmedel, skilja de sig ifrån alla andra varor, som eftersökas för deras egen skull, derigenom att de eftersökas såsom allmänna fordringstecken och såsom medförande makten att erhålla hvilken annan vara som helst. Det är icke myntets egenskap af vara, utan den af allmänt fordringstecken, som medför denna makt; och således kan icke heller denna makt medfölja hvilken vara som helst, utan blott den vara, som tillika gjort sig gällande såsom fordringstecken. Vi hafva velat erinra härom nu, emedan en klar insigt i denna sanning är nödvändig för att inse orsaken, hvarföre de bytesmedel, som ej i minsta mån hemta sin gångbarhet ifrån eget värde, utan endast ifrån förtroende, och derföre, i motsats emot det metalliska myntet, sammanfattas under benämningen *kredit*, samtliga måste vara ställda på inlösen i den allmänt löpande varan och icke kunna vara grundade på någon annan vara. Detta ligger uti omsättningsmedlets väsen af en allmän fordran på tjenster af hvilket slag som helst. Det är icke nödvändigt just att kreditmedlen hvila på de *ädla metallerna.* I tider då dessa ej äro det gångbara omsättnings- och uppskattningsmedlet är det tvärtom. Men *när* det allmänt gällande uppskattningsmedlet består af ädla metaller kan ej någon annan vara för krediten företräda eller ersätta de ädla metallerna, alldeles på samma sätt som, ifall omsättningsmedlet bestode af boskap eller hudar, det på kredit hvilande omsättningsmedlet måste medföra rätten till utbekommande af boskap eller hudar och intet annat. Varan som utlofvas genom ett fordringsbevis måste, för att fordringsbeviset skall kunna vara löpande och circulera såsom omsättningsmedel, vara sådan att ingen riskerar att nödgas behålla henne, då han heldre ville hafva en annan af lika värde. Och den enda vara, hvarpå blotta fordringsbeviset utan eget värde kan blifva omsättningsmedel, måste således vara det erkända omsättningsmedlet som har *varuvärde.* Vid betraktande af den brist på omsättningsmedel, som understundom, synnerligen i tider af handelskriser och skadadt förtroende, förlamar ett lands industri, och den massa af varor och säkerheter, som i sådana fall förgäfves utbjudas emot penningars erhållande, ligger, om man icke noga gjort sig reda hvarföre det icke går an, frestelsen nära till hands, att söka genom kreditmedel grundade på *andra* värden fylla bristen och att t. ex. på jordegendom eller varulager utfärda förbindelser. Visserligen har jordegendom på de flesta ställen ett icke obetydligt värde, men alla vilja icke hafva jord, utan behöfva annat, och nöja sig derföre

icke med mindre än säkerhet för den vara, som de veta sig icke nödgas behålla. Lika litet vilja de hafva guld och silfver för dess egen skull, som jordegendom; men genom dessa metallers i det allmänna medvetandet klara omsättningsduglighet är man betryggad för en sådan fara. Likasom det är omöjligt att förbruka en vara och ändock hafva den i behåll likaså är det omöjligt att på samma gång behålla en egendom och tillika använda den till bytesmedel. Sedan vi sålunda med denna vigtiga sats stadgat det nödvändiga samband, som måste ega rum emellan det bytesmedel som består af en värdefull vara och det som blott hvilar på kredit, öfvergå vi ifrån det förra till undersökning om lagarne för Krediten.

III. *Om Kredit.*

1. Kreditens begrepp, allmänna grunddrag och verkningssätt.

Redan kreditens namn angifver dess ursprung: förtroende. Man återfinner här ett ingalunda ovanligt samband emellan menniskans ekonomiska förhållanden och utvecklingen af hennes högsta, moraliska egenskaper. Så underligt det än vid ett flygtigt ögonkast kan förefalla, är det icke desto mindre obestridligt, att alla de mångfaldiga och olikartade företeelser, som i det yttre ekonomiska lifvet sägas bero på krediten, alla hafva ett gemensamt ursprung i den moraliska utveckling hos menniskorna, som låter dem hysa förtroende till likars dygder, trovärdighet och pålitlighet, samt af dem åter röna ett lika förtroende tillbaka. Det är derföre ock först på ett högre trappsteg af utvecklingen, som kreditens mäktiga häfstång kan användas till befordrande af arbetets kraft och omsättningens liflighet.

Vi hafva redan anmärkt, att omsättningsmedlet, i hvilken form det än uppträder, äfven såsom metalliskt mynt, alltid hänvisar på någon grad af inbördes förtroende, i följd hvaraf menniskorna nöja sig med blott den säkerhet som finnes i det metalliska myntets värde i stället för den af dem egentligen sökta nyttigheten. Men det förtroende som blott gifves på en lemnad pant är icke fullkomligt. I en högre grad af förtroende behöfves icke panten, blott en förskrifning och i många fall blott ett ord, på hvilket den som gjort sig känd såsom samvetsgrann och ordhållig erhåller hvad helst han vill. Det metalliska omloppsmedlet är icke tillräckligt för rörelsens vidmakthållande och utvidgning. Det är i flera afseenden behäftadt

Digitized by Google

med olägenheter. Dess användande medför kostnad i följd af dess värde, och dess fysiska egenskaper såsom substans förhindra dess skyndsamma användning på hvad tid och ställe som helst. Dess blotta räknande och granskande medför förlust af tid, förlust af det "dyrbara tyg hvaraf lifvet är väfdt". Det omloppsmedel åter, som ej är sålunda fästadt vid en yttre kropp, kan vara befintligt och framkallas hvar och när som helst menniskor finnas med inbördes förtroende till hvarandras vilja och förmåga att uppfylla sina löften. Det kan snart sagdt framkallas ur ett intet genom utvecklingen af förädlade samhällsegenskapers *varde*. Det är derföre som krediten är en verklig samhällsmakt, mäktigt ingripande i hela samhällets inre och yttre lif, derföre ock som *krediten* synes vara ett trollspö, af hvilket blott ett vidrörande behöfves, för att förvandla lättjefulla drönare till idoga arbetare, öde ljunghedar till bördiga fält, för att ur bergens djupaste schakter framspränga malmen, att till deras bearbetande uppresa verkstäder, att för industrien bryta nya banor i alla riktningar, att med ångkraft och communicationer närma producent och consument, arbetsgifvare och arbetstagare, till hvarandra, och att i hela samhället sätta öfverflöd och välstånd i stället för fattigdom och nöd. Så stora och mångfaldiga äro de fördelar som i det ekonomiska lifvet hemtas af den på förtroende byggda krediten, att det nu sagda långt ifrån att vara öfverdrifvet snarare står under den verklighet, hvarpå mångfaldiga exempel på alla punkter af jordklotet kunna uppvisas. Å andra sidan ligger det också i sakens natur, att den makt som är byggd på *förtroende* skall vända sig till ondo, om förtroendet svikes och om den missbrukas. Om detta sker då blifva de lysande företeelser som derur framkallats blotta luftslott, som med det skakade förtroendet sönderspängas, blott glänsande brokiga såpbubblor, som den minsta vindstöt förintar, men som tillika likväl i sitt fall eller förintande hafva den förfärliga verkligheten, att de lemna efter sig ett ännu sämre ekonomiskt tillstånd än det som under deras tillvaro syntes försvunnet; detta i följd af den större menniskomängd, som endast i ett sundt tillstånd af förtroende och inbördes hjelp kunnat afvinna naturen det till behofvens tillfredsställande nödvändiga, men utan sådant samband befinner sig i ett så mycket värre tillstånd ju flera de äro och ju bättre deras tillstånd sålunda *kunde vara*. På den höjdpunkt dit menskliga civilisationen hunnit är krediten icke allenast önsklig och nyttig, utan rent af nödvändig för att ej samhällsbyggnaden i alla dess fogningar skall brista. Af de faror som äro oskiljaktiga ifrån krediten får man ej förskräckas. Krediten likasom hvarje stor kraft kan åstadkomma stora olyckor. Men det folk, som i fruktan derför afhölle sig derifrån och icke begagnade sig deraf, handlade

alldeles såsom om menniskan skydde att begagna elden, derföre att hon på den kan bränna sig eller att den kan komma lös, eller ångkraften derföre att den kan spränga sönder. Den makt som krediten till ondt och godt sålunda eger är verkligen lika underbar som beundransvärd, i den mening nämligen som hvarje stor företeelse är det, men icke som om några ifrån naturen afvikande hemlighetsfulla outredbara krafter derigenom skulle komma i verksamhet. Den utgör blott en ny länk af den kedja af lagar efter hvilka menniskans ekonomiska utveckling fortgår. Orsakerna till dess verksamhet kunna alla analyseras och lätt nog begripas, och tyckas hvar för sig temligen ringa och obetydliga, men vidden och allmänligheten af deras verksamhet framkallar de stora resultater, öfver hvilka man undrar. Till en sådan analys är det som vi nu öfvergå.

Med *Kredit* i inskränkt ekonomisk betydelse bör förstås hvarje förtroende, hvarigenom en person till annan öfverlemnar användningen och förbrukningen af redan åstadkomna tjenster eller produkter emot ett löfte eller förbindelse att återställa deras värde, uttryckt i det gällande omloppsmedlet. Kreditaftalet innebär således alltid ett utbyte af det närvarande emot det tillkommande, af en närvarande verklighet emot en framtida förhoppning, som genom utbytet emot den förra framstår såsom en särskild ekonomisk storhet, underkastad de gemensamma lagarne för alla sådana. Återställandet kan betingas antingen efter förloppet af viss på olika sätt bestämd tid eller ock vid anfordran, när kreditgifvaren sjelf deraf får behof. Utfästelsen kan ske i många former, skriftliga och muntliga, till hvilka vi sednare skola återkomma, och af hvilka flera äro synnerligen väl uttänkta eller funna för ändamålets befordrande. Hufvuddraget i detta aftal är, att den som får kredit genom användande af det crediterade beloppet, som eljest vanligen icke finge sådan användning, sättes i stånd att, under loppet af den tid som fordran hos honom får innestå, frambringa ett motvärde och sålunda betala sin skuld. I stället att vara overksamt kommer sålunda det kapital som utlemnas att tjena frambringandet. Näringsidkarne sättas så i stånd att för sin rörelse draga fördel af det kapital, som förefinnes i deras till framtiden sig utsträckande verksamhet, men eljest icke finge en omedelbar användning. Genom krediten jemföras och uppskattas emot hvarandra ett förflutet och ett tillkommande arbete, som derefter emot hvarandra utbytas. Härigenom gör den det tillkommande till ett närvarande och utvidgar sålunda menniskans verkningskrets snart sagdt i det oändliga genom inflyttandet af en tillkommande obegränsad tids arbete midt uti det närvarande. Det är med stöd af krediten som arbeten i det närvarande kunna företagas, hvilkas fulla ersättning genom

Digitized by Google

afkastning ej sker förr än i kommande åldrar samt ej heller beräknas skola ske förr, än genom det underlättade arbetet nya tillgångar blifvit öppnade för förmågan att ersätta de gjorda förskotten. — Betraktom nu de tvänne hufvudsakliga, mera till utseendet än till innehållet skilda, sätt hvarigenom krediten verkställer detta. Det ena är när frambringare afstå den färdiga vara, som i deras yrke ej vidare kan tjena dem annat än genom dess försäljning, emot löfte om en framtida betalning till sådana, för hvilka denna produkt blir ett verktyg för nytt frambringande, af hvars afkastning de sedermera betala sin skuld (utborgning). Det andra är dess öfverflyttande af sparade kapitaler ifrån deras egare, som sjelfva antingen alldeles icke eller endast med mindre fördel än andra kunde hålla dem i verksamhet, till dem, som dertill ega större förmåga (utlåning).

I det första kunna vi lätt föreställa oss någon frambringare t. ex. en bergsman, som hade vissa qvantiteter jern, hvilka han icke begärde bättre än att få sälja, för att dermed erhålla medel att aflöna sina smeder och grufarbetare och fortfarande kunna uthålla med sin production i lika skala eller utvidga den. Armar villiga att utföra arbetena felas icke, lika litet som förmågan att leda dem, men försäljningen går icke, och kapitalet, det kapital, som bergsmannen vill hafva och behöfver och som är ett annat än det färdiga stångjernet, kommer icke, i följd hvaraf arbetet, oaktadt arbetstillgången, bedrifves lamt eller rent af står stilla. Jernet behöfves dock af tusentals andra t. ex. af fabrikanter af jordbruksredskap, och dessa åter af otaliga landtmän, som icke begära bättre än att få begagna dem för att göra sin jord fruktbringande och till arbetares sysselsättning. Landtmannen har ock å sin sida säd, ladugårdsprodukter m. m. som jemväl han ville afyttra för att skaffa sig redskap, Och på samma sätt är det i alla samhällets yrken, som alla med hvarandra stå i något samband och alla behöfva hvarandras varor. Men alla sakna de medel att ögonblickligt tillfredsställa sina förläggares fordran på en betalning, som kan tjena dem till anskaffande af just den eller de produkter som de för sin rörelse behöfva, då nämligen sällan eller aldrig de som behöfva andras varor frambringa just de varor som dessa andra å sin sida hafva af nöden. Derföre står också det ekonomiska lifvet stilla, och öfverallt mötes man af samma klagan hos arbetsföretagens ledare och samma nöd hos arbetarne, som sakna användning af sitt arbete. Hvad är det då som behöfves. Jo! blott ett litet grand af rörelse, af öfverflyttning af de sofvande kapitalerna till deras rätta användare, och hela skådeplatsen skall inom kort tid få ett annat utseende, och ur en smula inbördes förtroende emellan näringsidkarne skall framalstras ett

Digitized by Google

nytt lif. Det är krediten, som skall framkalla detta grand af rörelse. Låt bergsmannen säga till fabrikanten: tag mitt jern, använd det efter behag och gif mig i stället rättigheten att, när du kunnat förfärdiga och sälja dina redskap, få betalning derför. Jag har förtroende både till din vilja och förmåga att då betala, och jag skall under tiden begagna mig af den rättighet du gifvit mig till erhållande af dylikt förtroende utaf andra. Låt vidare fabrikanten handla på samma sätt emot landtmannen, denne emot alla dem som vilja begagna hans produkter eller ytterligare öfverlåta dem åt arbetare i samhällets olika arbetsgrenar o. s. v. Ingenstädes skall någonting felas, alla skola hafva fullt upp af allt det som de behöfva, och intet arbete skall i brist på föremål och förlag förspillas. Det är genom det närvarande användandet och lösgörandet af de kapital som ligga hvilande i framtidens sköte, som sålunda samhällsverksamheten och kapitaltillgången mångdubblas. I ett på sådant sätt ordnadt kreditsystem går det vanligen så till, att den ene fabrikanten och handlanden efter den andre i oafbruten följd lemna hvarandra kredit ända ned till minuthandlaren, som slutligen lemnar sådan åt consumenten, åt den som dermed skall underhålla sin dagligen nyvunna arbetskraft. Vid alla dessa förhandlingar uppstå dem emellan fordringar. Det gäller blott att göra dessa löpande och de utgöra derefter, enligt vår bestämning, ett bytesmedel. Det större förtroende som är erforderligt för deras större gångbarhet erhålles vanligen på det sätt, att de olika personerna hvar för sig med sina godkända räkningar eller aldra helst vexlar vända sig till en anstalt, som har större förtroende hos allmänheten eller åtminstone hos en större allmänhet än någon enskild åtnjuter, och, i utbyte emot egna fordringsbevis hos en enskild, erhåller anstaltens skuldförbindelser, med hvilka denne inköper, diskonterar, affärsmännens fordringar. Med dessa allmänt gångbara bevis i handen kan nu en hvar vända sig hvart han vill och behöfver, och bristen på bytesmedel och på fritt kapital är i allo afhjelpt. Alla kunna utan att hindras af brist på det nödvändiga verktyget arbeta med i den stora arbetsassociationen, som omfattar alla och hvart och ett af de ekonomiska företagen. Då sålunda ett nytt omsättningsmedel, ett nytt slag af penningar, genom denna organisation af krediten blifvit framkalladt, ligger det i den klaraste dag, att det nya omsättningsmedlet, som kan begagnas äfven vid andra transactioner än dem, för hvilka och genom hvilka det ursprungligen uppkommit, skall i många fall komma att ersätta och kunna användas i stället för det klingande myntet, som både är ohandterligare och för hela den handlande menigheten gemensamt taget kostsammare att anskaffa och underhålla. Derigenom uppstår en besparing i det klingande myntet, som visserli-

Digitized by Google

gen icke är obetydlig, men som likväl ingalunda må anses såsom kreditens enda eller ens största fördel [1]).

Krediten var, sade vi, äfven på ett annat hufvudsakligt sätt verksam, genom det directa öfverlemnandet af sparade kapital till dem som deraf hafva behof och till deras användning hafva förmåga. Uti hvarje samhälle, aldramest i dem, som äro på vägen framåt till välstånd, förefinnas å ena sidan personer, som på ett eller annat sätt kommit i besittning af ett kapital af större eller mindre betydenhet, hvilket de sakna lust eller förmåga att i egna företag tillgodogöra, samt å den andra sidan personer, som väl hafva funnit en passande verkningskrets för sitt arbete, till hvars drifvande de hafva både böjelse och förmåga; men antingen är deras bana i sin början, så att de icke kunnat ännu förvärfva eget kapital, eller ock är detta kapital otillräckligt för rörelsens drifvande i så stor skala, som med deras och samhällets välförstådda intresse är den mest öfverensstämmande. I hvilket fall som helst felas dem det behöfliga kapitalet, som åter kan förefinnas hos andra, som icke för tillfället derför finna en lika fördelaktig användning, om ens någon. Hvad krediten nu har att göra är sammanförandet af dessa båda klasser och att öfverflytta kapitalerna ifrån den punkt der de skulle vara mindre verksamma till det håll, der de komma i den största och lifligaste rörelse och den största ersättning för dem kan påräknas. Så göras årligen större eller mindre besparingar af de klasser som ej för egen räkning drifva företag, utan emot större eller mindre ersättning arbeta för och hos andra, så att de icke kunna i egen rörelse nedlägga besparingen, åtminstone förr än den vuxit till ett derför behöfligt belopp. En massa sådana besparingar göras af den idoge arbetaren, af den obetydlige handtverkaren, af artisten, af embetsmannen m. fl., med få ord af alla dem som ej sjelfständigt drifva företag, utan lefva på öfverlåtandet till andra af sin arbetskraft. Alla dessa måste mer eller mindre lifligt känna behofvet af att spara, för att dermed betrygga egen ålderdom eller bereda det upp-

[1]) Denna åsigt tillhör den i England så kallade "currency school", som påstår, att hvarje ökande af sedlar endast har verkan att utdrifva en motsvarig qvantitet af mynt och att derföre sedelmassan icke får öfverstiga den qvantitet klingande mynt, som *derförutan* skulle finnas hos allmänheten, vid hvilket belopp den bör begränsas. Denna s. k. "currency principle" är falsk, derföre att den icke tager i beräkning den stora massa af förhandlingar, som ofta nog möjliggöras först genom de nya sedlarne; vidare derföre att enligt den omsättningsbeloppen, som ständigt variera, antagas ständigt lika; samt derföre att den icke gjort sig reda för den ofantliga massa af kreditmedel, som icke antager formen af sedlar.

Digitized by Google

växande slägtet en framtid, och derföre vilja de i den goda dagen trygga sig för den onda och i sådan beräkning göra samhället tjenster till större belopp än de i den närvarande tiden önska af det emottaga. Genom sin ställning sakna de förmågan att nedlägga sitt kapital i ett industriellt företag, eller vilja de icke utsätta sig för äfventyret deraf och den åtföljande risken. Utan kredit, utan att öfverlemna besparingarne åt andra, måste de således antingen nedlägga dem i allehanda förnödenheter, som kunna bevara sig, såsom allmogen ännu ofta i gång- och sängkläder samt de förmögnare i linne och silfverpjeser, eller ock hafva dem på kistbotten eller kassaskrinet såsom mynt. I begge fallen beröfvas samhället fördelen af dessa medels productiva användande. I intetdera fallet har samhället någon anledning till klagomål öfver dessa personers handlingssätt, då de utan tvifvel hafva rättigheten, som de köpt med sitt arbete, att på hvad sätt de behaga förfoga öfver motsvarigheten till de tjenster, som de öfverlemnat åt samhället. Om de deremot för kortare eller längre tid afstå ifrån ersättningens utbekommande och till andra öfverlemna begagnandet af sitt kapital, göra de deremot en ny tjenst, för hvilken de med befogenhet kunna fordra en ersättning jemte besparingens återställande i sin helhet efter tidens förlopp. Om en sådan anordning är möjlig, är det tydligen en stor fördel för dem som hafva besparingar och således kunna efter en tids förlopp återfinna besparingen orubbad och ökad med den under tiden fallna räntan, tillika också en fördel för dem, som härigenom sättas i stånd att fördelaktigare använda sin arbetskraft och åter frambringa icke blott det öfverlemnade kapitalet med ränta, utan äfven en dermed förenad vinst, slutligen också en stor fördel för hela samhället, som icke lider förlusten af dessa kapitalers liggande i overksamhet. Sådane personer åter finnas nog i hvarje sundt samhälle, som med begärlighet åtaga sig användandet af kapitalerna, om de blott kunna se sig i stånd att erhålla dem, landtmän, handtverkare, köpmän, fabrikanter m. fl., med få ord alla, som kunna eller vilja drifva något eller några af de olika företag, uti hvilka den industriella verlden är fördelad, och som alla mer eller mindre vilja utvidga omfånget af sin verksamhet, då erfarenheten snart lär dem, att deras vinst säkrast åstadkommes med en större mångfald af operationer med ringa vinst på hvarje, än genom ett fåtal med jemförelsevis större.

Från alla synpunkter är således en sådan öfverflyttning af kapitaler i hög grad önskvärd och välgörande. Men den är omöjlig, om icke samhällsskicket är sådant, att förtroende kan ega rum och om icke anstalter finnas till sammanförande af de långifvande och låntagande, kreditanstalter af olika slag och banker. Till dylika anstalter lemnas

Digitized by Google

på allehanda olikartade sätt besparingarne, stora och små, och utlemnas åter i form af lån eller genom diskonteringar till andra som behöfva dem, men antingen af enskilda icke skulle fått förtroende eller ock icke påträffat dem som haft besparingar, eller om de gjort det, som haft besparingar *afpassade efter deras behof*, kunnande de oftast hvarken uttaga kapital som äro för små eller erhålla dem som äro för stora. Äfven i detta afseende är kreditens inverkan på kapitalerna genom ett ökande af deras verksamhet fullt jemförlig med ett verkligt ökande af deras belopp. Att den verksamt bidrager äfven till ny kapitalbildning, inses lätt, om man tager i beräkning dels sannolikheten deraf, att den genom kapitalernas användande uppkomna vinsten skall komma att i sin ordning blifva kapital, dels det inflytande som lättheten att fördelaktigt använda besparingar måste hafva på ökandet af deras belopp. Genom emottagandet och förräntandet af äfven de minsta besparingar äfven för den kortaste tid, måste uppkomma en större eggelse till besparing.

Efter denna allmänna teckning af kreditens tvenne hufvudarter, skola vi emellan dem anställa en kort jemförelse till ytterligare åskådliggörande af det för dem gemensamma och för hvardera olika.

Både det som hufvudsakligen sker genom utlemnande af produkter emot en framtida betalning *(utborgning)*, och det som eger rum vid utlemnande af nybildade kapitalbesparingar emot ett framtida återställande *(utlåning)* har sin grund i förtroende till emottagarens redlighet och vederhäftighet; men i det första fallet eger förtroendet hufvudsakligen rum emellan personer, som sjelfva vilja använda kapitalet och blott åstunda förändra dess form. De kunna utan afsaknad afstå det i den yttre gestalt som det hos dem antagit, i hvilken de ej vidare deraf kunna begagna sig, och utbyta det derföre emot kapital i annan fördelaktigare skepnad. Alla dessa äro hvar efter annan hvarandras förläggare, gifva och erhålla kredit. Och hvarenda af dem sättes derigenom i stånd att mångdubbla de operationer som han med det honom tillhöriga kapital ensamt skulle kunna utföra. Han behöfver icke låta sitt företag stå stilla under det han afvaktar att försäljningen af det redan frambringade skall återställa honom kapitalet i den för hans ändamål nödvändiga formen, och han kan genom mångfaldigandet af operationerna på hvarje sådan åtnöja sig med en mindre vinst, af hvilket allt förbrukaren — hvilken representerar det slutliga samhällsintresset — på det hela drar fördel genom rikligare och billigare tillgång. Det andra slaget af kredit åter eger rum emellan olika klasser af personer, emellan de vanligen s. k. kapitalisterna å ena sidan och företagsgifvarne å den andra; och derigenom sker en öfverflyttning ifrån sådane, som icke för egen räkning

Digitized by Google

erfara behof af större kapital, utan kunna vara det förutan längre eller kortare tid, till dem som behöfva det, hvarigenom det samlade kapitalet får en större verksamhet.

Genom båda kan visserligen nytt omsättningsmedel tillkomma; i det första likväl med större nödvändighet än i det sednare, som oftast försiggår med det redan befintliga omsättningsmedlet.

Genom båda föranledes icke blott större verksamhet hos de befintliga kapitalen utan äfven nybildning af sådana; men i det förra mest genom industriidkarnes större förmåga till kapitalbildning och kapitalets snabbare återframbringande; i det sednare genom uppväckande af lusten och möjligheten att spara, samt små besparingars tillvaratagande.

I båda lemnas på grunden af ömsesidigt förtroende ömsesidig hjelp och ömsesidiga fördelar; men vid utborgningen bibehållas kapitalerna på det hela vid hvars och ens eget företag, och de olika företagens ledare vilja ej dermed öfverflytta någon del af *sitt* kapital i en annan rörelse; vid försträckningen åter är det just ett sådant definitivt öfverflyttande som afses, och de försträckande blifva ett slags *delegare* uti det företag, hvartill de lemnat försträckningen.

I båda sker ett utbyte af ett närvarande emot ett tillkommande. Men i det förra bemödar sig hvar och en att för sig förkorta afståndet till detta tillkommande genom att äfven å sitt håll anlita kredit, och de ersättningar som sålunda komma i fråga uppväga hvarandra nästan alltid i hvarje särskildt företag. I det sednare är det oftast bådas intresse för ju längre tid aftalet kan träffas, i följd af den för båda större säkerheten deraf, och kreditgifvaren som förfogar öfver ett oanvändt kapital har ingen anledning att sjelf söka kredit, eller att utan särskild anledning omflytta sitt en gång utlemnade kapital. Ersättningen motväges derföre icke af en annan, utan tillkommer naturligtvis kreditgifvarne.

I båda lemnas som sagdt en ersättning, men i det förra beräknas den vanligen såsom diskont eller rabatt för contant betalning; i det sednare åter såsom ränta vid aftalets slut eller på bestämda tider.

I båda upprinner en rik källa till det industriella lifvets näring och utveckling; men genom det förra befordras förnämligast lifvet och utsträckningen af de redan befintliga företagen. Genom omsättning af de till kapital sparade beloppen befordras åter brytandet af nya banor, uppkomsten af nya företag och anläggandet af nya härdar för industrien.

I båda kan slutligen krediten vara så väl reell som personell; men i det förra är den personella krediten ojemförligt öfvervägande, och i det sednare oftast den reella. Man skiljer nämligen emellan dessa begge slag, *real-kredit*, der förtroendet stödjer sig på säkerhe-

Digitized by Google

ten i ett särskildt derför utfästadt yttre ting med värde, *personell kredit*, der förtroendet ej hvilar på någon sådan omedelbart vid aftalet bunden säkerhet, utan på kredittagarens personliga redlighet och förmåga att fullgöra hvad han åtagit sig. Realkrediten lemnas antingen mot handfången pant eller mot underpant, hypothek. Isynnerhet vid handfången pant visar sig ögonskenligt krediten ganska ofullkomlig, då nämligen ett lika stort eller oftast till och med större värde lemnas blott för att få omsättningsmedel för ögonblickets behof. Fördelarne deraf äro ock vida mindre, emedan panternas belopp alltid undandrages förbrukningen och circulationen, enär sådant användande af de lemnade varorna är *båda* contrahenterna betaget. Det är derföre en nödfallstillgång, som mest förekommer, der allmänna förtroendet ännu är i sin barndom, eller i sådana fall, der säkerheten icke eljest står att vinna, om den kreditsökande är af sådan beskaffenhet att man med fog kan ifrågasätta hans förmåga eller vilja att derförutan uppfylla sin förbindelse. Och i sådant fall och för sådane personer är denna utväg naturligtvis af väsentlig vigt, såsom för de arbetande och fattigaste klasserna de s. k. monts de piété eller assistancer. Utan lemnande af pant skulle nämligen dessa icke på några vilkor kunna få kredit och måste derföre nöja sig med den ofullkomligaste formen deraf: att lemna ifrån sig ett värde motsvarande det emottagna samt ändock i ränta betala minst lika mycket, som andra, egande större personligt förtroende, behöfva ge *utan* sådan afsaknad af förnödenheter, som äro mera eller mindre nödvändiga i det dagliga lifvet. Äfven underpantens anlitande visar en mindre grad af förtroende, än som utvisas af den rent personella krediten, men dess användande behöfver icke medföra samma förlust som handfången pant, emedan begagnandet icke nödvändigt undandrages någon, och till och med underpantens försäljning ej med nödvändighet är förhindrad. Begge formerna af real-krediten förekomma dock mindre ofta vid de commerciella kredittransactionerna, utan hufvudsakligen personell kredit, hvilken derföre att den kallas personlig ej behöfver sakna den realitet som ligger i kredittagarens *hela* förmögenhet och förmåga. Orsaken till den olikhet, som i dessa afseenden förefinnes emellan de båda kreditsätten, ligger alltid uti den större eller mindre grad af förtroende som behöfver tagas i anspråk. Men dels är det klart, att ett större förtroende skall kunna utveckla sig emellan personer, som oupphörligt äro i beröring med hvarandra och i tillfälle att få kännedom om hvarandras vederhäftighet och duglighet, särdeles vid den nödvändiga noggrannhet, som måste tillhöra deras klass, dels att förtroendet behöfver vara jemförelsevis större ju längre tidrymd det skall omfatta, då under en *längre* tid större för-

Digitized by Google

ändringar och oförutsedda omständigheter kunna inträffa än på en *kortare*. Knappast någon person är så lottad, att man med bestämdhet kan hysa förtroende dertill, att han *alltid* skall kunna uppfylla sina förbindelser, men ganska många göra med rätta anspråk att åtminstone för den närmaste framtiden ega förtroende. Då nu den commerciella krediten till sin natur sällan kan omfatta längre tider, utan högst så lång som erfordras för förlagets realisation, men deremot egentliga försträckningar ganska ofta hafva till mål ett slutligt nedläggande af besparingarne, om ej för alltid, åtminstone ganska ofta på lång eller obestämd tid, så är det jemväl af denna orsak ganska naturligt, att det förra slaget snarare skall kunna nöja sig med en blott personell kredit, hvaremot man i det sednare ofta nog med en viss nödvändighet skall föranledas till efterfrågan äfven af en saksäkerhet. Och häraf förklaras till fullo, hvarföre s. k. realkredit oftare skall förekomma vid utlåning, än vid utborgning.

Den öfversigt vi lemnat af kreditens allmänna verkningssätt må nu göras mera fullständig genom ett sammanförande af dess fördelar och faror, hvar för sig.

A. Kreditens fördelar.

1. *Genom Krediten besparas användningen af det dyrbara omsättningsmedlet, guld och silfver.*

Om också det för hvar och en enskild icke synes särdeles dyrare att såsom bytesmedel begagna guld och silfver än kredittecken, så äro likväl de kostnader som användningen af mynt föranleder ingalunda obetydliga. Till att börja med medför användandet af krediten en icke obetydlig lättnad vid affärers uppgörande genom befriande ifrån en besvärlig och tidsödande räkning af mynt, samt en icke mindre fördel genom förminskning af besvär och kostnader vid transporter, hvarföre ock, då kreditteckneus omloppshastighet i följd häraf måste vara större, hvarje bestämdt belopp af dessa alltid skall kunna medhinna uträttandet af en större omsättning, än samma belopp i klingande mynt. Derjemte befriar krediten i en mängd fall från användandet af reda penningar derigenom att qvittning af ömsesidigt crediterade belopp eger rum, hvarpå omsättningen i Londons Clearinghouse lemnar ett storartadt exempel. Äfven om således icke någon besparing gjordes i det klingande myntet, utan ständigt ett lika belopp med de löpande kreditteckneu låge förvaradt, skulle en fördel derigenom ändock tillskyndas det allmänna, en fördel som jemväl ökades genom vissheten derom, att det motsvariga myntet icke under circulationen nöttes och försämrades,

Digitized by Google

Denna jemförelsevis obetydliga fördel tillika med möjligheten af qvittningar var vid de första bankernas uppstående den hufvudsakliga och må derföre ej ringaktas, att vanan vid denna fördel gjort den nästan omärklig. Särskildt i afseende på utbytena med främmande länder är den dock ännu i högsta grad väsentlig, i följd af de ständiga kostnader, som eljest skulle föranledas genom det ständiga transporterandet fram och åter af stora belopp ädla metaller, som nu genom vexelväsendet undvikes. Jemväl för den nödvändiga kapitalvandringen från det ena landet till det andra erbjuder den fortfarande de största lättnader till allmän båtnad och allmän likhet i ställning.

Men denna besparing i de ädla metallerna är ej den enda eller största. Det ligger i sakens natur, att, då kredittecken fullgöra alla de functioner, som skulle uträttas af det klingande myntet och bättre göra det än detta, det icke tjenade till något att utöfver det belopp, som vore tillräckligt för landets behof, hafva liggande i stora högar guld och silfver, som i detta fall lika gerna kunde vara gråstenshögar och lika mycket gagna landet. En större qvantitet guld och silfver behöfves icke, än som är nödvändig för att genom möjligheten af en ständig utvexling emot mynt hindra sedlarnes försämring och för att genom export kunna reglera betalningen af tillfälliga behof; men hela den öfriga qvantiteten, hvilken med kreditens utveckling blir allt större i förhållande till landets välstånd behöfver icke ligga orörlig och overksam för det allmänna välståndets befordrande. Man kan sälja den till andra länder och derför skaffa sig kapital i den form man behöfver, och det effectiva kapitalet skall sålunda ökas med ett lika stort belopp. Om t. ex. Frankrike besörjer sina omsättningar, hvilka icke till beloppet äro jemförliga med Englands, med ett kapital i klingande mynt, som icke uppskattas till mindre än 3,500 mill. francs, under det England för sina omsättningar icke använder mera än 750 mill. francs i klingande mynt (inalles blott 1,500 mill· francs i sedlar *och* kling. mynt, hvilket är ett bevis för kreditteckens större circulationshastighet och qvittningars verksamhet till besparing af penningar), så är det alldeles klart, att om Frankrikes kreditsystem bragtes till samma fullkomlighet som Englands, som likväl på långt när icke är något fullkomlighetsmönster, synnerligast beträffande bankväsendet, så skulle Frankrike kunna använda ett kapital stort 2,750 mill. francs på productiva företag, och således, om man beräknar den vanliga vinsten i productiva företag af 10 procent, årligen derpå vinna 275 mill. francs, blott genom besparing af en dyrbar del af landets kapital, som förut ingenting inbringat. Det är denna fördel som förnämligast fästat uppmärksamheten. A. Smith åskådliggör den sålunda: "Det i omlopp varande guldet och silf-

Digitized by Google

ret", säger han [1]), "kan lämpligt liknas vid en stor väg, hvarpå allt foder och spannmål, som skördas, forslas till torgs, men som sjelf ej frambringar ett enda strå eller korn af det ena eller det andra. Men en klok bank anlägger — ifall det tillåtes mig att nyttja en så våldsam liknelse — en väg i luften och bereder derigenom ett tillfälle att förvandla de stora landsvägarne till ängar och sädesfält samt sålunda i en ansenlig grad öka jordens och arbetets afkastning. Det måste dock medges, att ehuru landets handel och näringar förkofras, kunna de ej vara lika trygga, när de bäras på pappersmyntets ikariska vingar som när de framskrida på guldets och silfrets fasta väg." Äfven Smith fattade således denna fördel af krediten såsom den hufvudsakliga eller enda, men sjelfva hans bild ger anledning till utvecklande af en annan ännu vigtigare.

2. *Genom Krediten minskas kostnaden för utbytet och befordras sålunda utbytenas liflighet.*

Det ligger i öppen dag, att om en sådan väg som den af Smith omtalade kunde anläggas, så vore det icke blott för att bespara de jordsträckor, som den förut befintliga kunde upptaga, utan vida mera för att bespara kostnaderna vid sjelfva transporten och minska frictionen dervid, så att produkternas förflyttning kunde ske snabbare och billigare. Det är just härigenom som förbättrade vägförbindelser på ett lands utveckling hafva ett så vigtigt inflytande. Det är också i det föregående sagdt, att kostnaden för utbytets verkställande alltid bildar ett af gränsmärkena för utbytenas utsträckning, samt att denna gräns bortflyttas allt längre, ju mera kostnaden reduceras. Detta gäller icke mindre om det egentliga omsättningsmedlet än om vägarne, och det är således alldeles klart, att om genom anläggning af väg i luften krediten lyckas göra omsättningsmedlets begagnande billigare, skola derigenom mångfaldiga utbyten befordras och framkallas, som eljest icke skulle egt rum. En mängd produkter, som eljest, i brist på utbytesmöjlighet, skulle förfarits, blifvit oanvända och bortkastats, komma till godo, och ett bättre användande af hela landets tillgångar beredes. "Och hvem skulle väl vilja påstå, att icke dessa efter hand skeende besparingar vore långt vigtigare än den att några jordlappar som förut ingenting afkastat erhölle ett värde. Den sistnämnda fördelen är begränsad, den andra obegränsad." [2])

[1]) *Ad. Sm.* a. st. Book II. Cap. 2. Jfr *Coquelin* a. st. sid. 77 o. f.

[2]) *Coquelin* a. st. sid. 89.

Digitized by Google

3. *Genom Krediten mångdubblas de verksamma kapitalerna.*

Orsaken härtill hafva vi uti det föregående så utförligt behandlat, att vi nu blott behöfva erinra om den massa af eljest overksamma kapitaler, som genom krediten sättas i omlopp och öfverföras ifrån hvila till arbete samt blifva fria kapital, i stället för blotta varulager; hurusom derigenom ett lands tillgångar blifva på ett i allo fördelaktigare sätt använda; hurusom industriidkarne så sättas i stånd att med ett mindre eget kapital likväl mångdubbla sina operationer och i hvarje operation nöjas med mindre profit till produkternas större billighet; och hurusom tillverkarne befrias ifrån nödvändigheten att afvakta produkternas försäljning för erhållande af ny makt till productionens fortsättande. Som detta till stor del sker genom användningen såsom kapital af personers eganderätt äfven till hvad som af dem i framtiden kan frambringas, inses lätt hvilken ofantlig kapitalmassa genom krediten frigöres, och hurusom det sålunda är fullkomligt befogadt att anse krediten verkligen skapa nya kapital, eller, rättare, sjelf vara kapital. Kapitalet skulle visserligen finnas till i alla fall, men det vore bundet och kan först genom krediten frigöras. Den plats krediten i detta hänseende intager kan bäst bedömas af det tomrum den vid en plötslig rubbning af förtroendet — vid en s. k. handelskris — lemnar öppet. Kapitalet synes likasom försvunnet, räntan stiger till oerhörd höjd, afsättningen står stilla, massor af varor hopa sig i magasiner, och slutligen tvingar bristen på kapital, orsakad genom upphörandet af dess återställande genom afsättning, till minskning af productionen, arbetares afskedande och förlorandet af deras arbetskraft. Huru har detta kunnat ske så ögonblickligt, såsom ofta vid kriser inträffar, om ej derföre att genom brist på förtroende kapitalet plötsligt minskas med alla de belopp, som eljest skulle öfverlemnats åt andra, men nu ligga oanvända, och derföre att den samlade fond som eljest skulle tjenat till den productiva kraftens underhåll factiskt blifvit minskad.

3. *Krediten befordrar jemväl ökandet af kapitalernas belopp, dels genom deras ändamålsenligare bruk, dels genom besparingars insamlande och tillgodogörande.*

I stället att en stor del af kapitalerna eljest ligga overksamma eller användas på ett mindre fruktbärande sätt, blifva de genom krediten öfverflyttade till de personer, som förmå af dem draga den största fördelen. Häraf en källa till kapitaltillökningen. I stället för att besparingar ligga ofruktbara, gömda, begrafna eller förslösas på improductiva förbrukningar, så kunna de genast göras fruktbärande genom deras anförtroende åt andra. Häruti en annan källa till kapitalökning, som är

Digitized by Google

så mycket vigtigare, som den tillika innebär en sporre till ytterligare sparsamhet och samlande af nya kapital, som åter i sin mon skola göra industriens fält fruktbara. Huru stor denna vinst är, kan bedömas af de ofantliga belopp, som samlas hos sparbankerne eller deponeras hos bankerna.

5. *Räntans nedsättande.*

Räntans fall är den nödvändiga följden af större tillgång på kapital. Att tillgången härpå ökas, hafva vi i föregående två punkter sett; och den deraf nödvändiga följden, att räntan för hvarje gifvet kapital blir mindre, kan icke betviflas. Just derföre att tillgången på penningar utvisar tillgången på fritt kapital, och räntans höjd alltid bestämmes af förhållandet emellan tillgång och efterfrågan af fritt kapital, ligger det i sakens natur, att hvarje ökning af detta skall i sig innebära fröet till en nedsättning i räntan och åtminstone syfta dertill, så vidt den icke motverkas af en samtidigt större efterfrågan. Såsom lätt inses vinnes icke en sådan tillökning af det fria kapitalet blott genom ett utan motsvarighet ökadt belopp af sedlar eller andra omsättningsmedel. Om de sakna sin motsvarighet i sådane kapital, som i de olika företagen kunna vinna användning, blir följden blott den att den större sedelmassan fortfarande skall föreställa ett lika värde, och blott alla varor stiga i pris. Men under kreditens inverkan saknas i allmänhet icke en sådan motsvarighet, då derigenom dels en mängd overksamma kapitaler blifvit frigjorda, dels nya framkallade. Att i verkligheten och ej blott skenbart den fria kapitaltillgången ökas genom krediten torde få antagas såsom bevisadt. Att äfven efterfrågan, under kreditens lifvande inflytande på alla industrigrenar, å andra sidan skall tilltaga, är ganska sannolikt, då genom krediten företagsamheten i alla riktningar funnit nytt spelrum. Men detta ökande förslår aldrig, åtminstone ej genast, till uppvägande af den ofantliga förökningen i tillgången. Deraf följer, att de som för sina kapital icke vinna efterfrågan, alldeles så som vid andra varor, söka vinna efterfrågan genom nedsättning i priset och genom att begära mindre för den tjenst, som lemnas medelst öfverlåtandet af ett kapital. Efter alldeles samma lag som bestämmer andra priser, framkallas genom en sådan nedsättning en större efterfrågan. Hvad särskildt beträffar kapitalets utlemnande, så ligger det i öppen dag, att genom nedsättning i kostnaden för dess begagnande allt flera och flera företag blifva möjliga. De som bära sig, om kapitalet fås till 5 %, bära sig icke, om det kostar mera och tvärtom, så att ögonskenligen efterfrågan af kapital i väsentlig grad måste variera med förändringar i räntan, samt företagsamheten i alla

Digitized by Google

riktningar med räntans nedsättande vanligen blifva större. I förbigående vill jag redan här anmärka, att räntans höjd sålunda alltid blir regulatorn för ett riktigt förhållande emellan det fria och det fästade kapitalet. Om summan af det icke fästade kapitalet är tillräckligt stor för att medgifva, att en större eller mindre del för kortare eller längre tid får användning uti olika företag, så inbjudes dertill genom kapitalets lemnande för bättre pris, d. v. s. emot lägre ränta; om åter ett sådant användande af det fria kapitalet tilltager i större skala än det i hvarje land *olika* men ändock der nödvändiga förhållandet emellan det ena och andra slaget af kapital medger, så stiger räntan; och hvarje dess stigande medför dels en hake på ytterligare förvandling af det fria kapitalet, dels tillkallar den nya kapital ifrån andra länder eller framföder nya genom framkallandet af en större eggelse för sparsamheten och kapitalsamlandet medelst den derför lemnade större belöningen. Då ett riktigt förhållande emellan de båda formerna af kapitalet är af en ovilkorlig nödvändighet för samhällets lugna utveckling och hvarje plötslig rubbning deruti förorsakar omstörtningar, skadliga för välståndet och förstörande för individerna, torde häraf inses den stora samhällsvådan af att lägga hinder i vägen för verksamheten af sjelfva regulatorn, som är *räntan*. Utan frihet härutinnan är näppeligen en fullt sund bankverksamhet möjlig. Och så underligt det än kan låta, är räntans frihet af större vigt och mera fördelaktig för dem som behöfva låna än för dem som kunna låna ut, på samma gång samhällets välstånd på det hela genom sådan frihet bäst främjas. Alltnog, utan att vi här vidare fördjupa oss i specialiteterna af läran om räntefoten må vi här blott hålla fast, att med kreditens ökande af det disponibla kapitalet nödvändigt är förenad en syftning till nedsättning i räntefoten. Detta verkar i dubbelt afseende välgörande för samhället. Dels måste, såsom nyss anmärktes, förtagsamheten blifva i alla riktningar ökad genom den större möjligheten att med vinst drifva allehanda olika slag af företag, som med en högre ränta skulle stå stilla: dels åter inverkar detta förhållande i väsentlig grad till *förbättrande af arbetarens ställning*. Krediten leder härtill äfven på andra vägar, hvarföre detta inflytande deraf må särskildt behandlas.

6. *Genom Krediten förbättras arbetsklassens ställning.*

I hvarje samhälle finnes en klass, hvars tillstånd framför andra är behjertansvärdt och hvars ställning kan anses såsom det säkra tecknet på hela samhällets ekonomiska tillstånd. Det är arbetsklassen. Om denna finner lätthet att med arbetet vinna sin bergning och gradvis förbättra sin ställning, med större *behof* äfven finnande större *makt*

Digitized by Google

att förbruka, att tillfredsställa behofven, då står ock hela samhället på en säker botten och rör sig säkert framåt. Om åter denna klass till större eller mindre del står på eländets gräns och, äfven med ständiga inskränkningar i tillfredsställandet af de behof som hos de odlade folken måste förefinnas, likväl finner sin makt att förbruka allt mera inskränkt, då hotas samhällets bestånd af proletärers växande legioner, då är det i sjunkande mot sitt förfall. Det finnes för ett samhälle intet förfärligare, än ropet på arbete, under det att detsamma lider brist på allt det som endast genom arbete kan åstadkommas. Det finnes ingen, som i högre grad än arbetaren är beroende af att omsättningen i samhället intet ögonblick afstannar, eller som har större fördel af dess liflighet. Han är nämligen innehafvaren af en vara, som, om den ej ögonblickligt finner afsättning, ögonblickligt förbrukas och ej i aldraminsta mon kan gömmas ifrån ena dagen till den andra, nämligen hans arbetskraft, af hvilkens försäljning och utbyte han för hvarje dag skall hemta medel till dess förnyelse och dagliga ersättande med ny. De arbetare derföre, som icke finna köpare af sitt arbete, måste gå under. De fält för arbetet, som funnos öppna för de vilda horder som företrädt nutidens folk, äro stängda, och skulle ej heller, om de åt dem kunde upplåtas, blifva tillräckliga för deras antal. I ett sådant tillstånd, då de vilda stammarne i följd af tillväxt i sitt antal ej längre kunde finna nog omedelbar ersättning för sitt arbete, måste de sönderslita hvarandra eller i folkvandringar kasta sig öfver nya länder. Ej underligt, om arbetaren i det utvecklade samhället, bringad till samma ställning som den hungrige vilden, skulle i förtviflans raseri vilja sönderslita det samhälle i hvilket han finnes. Om han icke gör det, utan med förtviflans resignation sjelf faller tryckt af nöden, så är det — en följd af den solidaritetens lag, som binder det menskliga samhället — likväl icke blott han, som ensam lider, utan i sitt lidande blir han en börda för samhället, och en fara, i stället för att med sin kraft, så som sig borde, bidraga till samhällets kraft och styrka. På nödens och brottens förvandtskap och beroende af hvarandra lemnar den statistiska erfarenheten dagligen nya bevis. Alla medel att bekämpa pauperismen eller genom förbättrade fångvårdsanstalter förminska brotten, blifva blotta palliativer, på längd sjelfva skadliga, utom det enda, hvarigenom det onda angripes vid roten, samt under en sund ekonomisk utveckling i alla riktningar arbetarens ställning blir tryggad och förbättrad. Alla andra medel äro blott negativa och riktade emot sjukdomens yttringar, detta enda positivt och häfvande sjukdomen sjelf. Det är en ständig, oafbruten afsättning af sin vara — arbetet — som arbetaren behöfver, och en liflig omsättning i hela samhället är derför det oundgängliga vilkoret —; men är omsättningen oundgänglig, så gäller detsamma

Digitized by Google

ock om *omsättningsmedlet*, hvars verksamhet just såsom medlande emellan arbetaren och den som behöfver arbetet är mera än eljest oundgänglig, emedan ju arbetarens produkt icke tål att bevaras och endast i små portioner kan lemnas. I förhållande till honom är ett af penningen ej förmedladt utbyte knappt tänkbart. För honom är derföre i det mera utvecklade samhället en verklig lifsfråga, om kredit der finnes eller icke, och om genom krediten ett billigare och mera universellt omloppsmedel framkallas, hvar och när helst det behöfves; eller om i brist på det metalliska omsättningsmedlet rörelsen skall stanna af, och han sakna arbetsförtjenst. Oaktadt det, i följd af det ringa förtroende arbetaren kan vinna, är ganska sällan som han *omedelbarligen* för sig sjelf kan anlita krediten, och då oftast med fast otrolig uppoffring och endast de ofullkomligaste slag deraf, så är det således ganska visst, att hans ställning blir ganska olika, allt efter som krediten i ett land blomstrar eller är vacklande. Det behöfves vid jemförelse emellan olika länder icke lång undersökning för att finna arbetarens ställning bättre eller sämre, allt efter som krediten i dem är mer eller mindre utvecklad eller saknas. Eller om man ännu åskådligare vill fatta kreditens verkningar på arbetaren, så må man då betrakta samma land, helst ett sådant som kunnat en gång begagna sig af krediten, i olika tidpunkter, då förtroendet är allmänt eller när det sviker. Blotta beskrifningen på de lidanden som den Engelske arbetaren under tider af bristande kredit och stängda verkstäder måste genomgå, kan komma en att rysa af fasa, på samma gång som det icke låter sig förnekas, att den Engelske arbetaren under affärernas jemna gång och inflytandet af de i England utbredda kreditvanorna på det hela taget är den bäst lottade i hela Europa. Samma sakförhållande kan äfven på ett annat sätt framställas. Arbetarens bättre eller sämre ställning beror väsentligen på tillgången af kapital. Kapitalet söker för sin användning arbetaren, arbetaren åter, för möjligheten att arbeta, kapitalet. Produkten är resultatet af bådas samverkan, ty ett arbete utan kapital finnes knappt, på hvilken låg mensklig odlingsgrad det än skulle sökas. De bestämma ömsesidigt hvarandras pris; är tillgången på arbetare större i förhållande till kapitalen, minskas arbetets andel i produkten d. ä. sjunker arbetslönen; är åter kapitaltillgången större, stiger den. Nu har krediten enligt det ofvan sagda den verkan, att effectivt öka tillgången på kapital genom mångdubblande af dess verksamhet. Då är det också klart att krediten verksamt skall bidraga till förökandet af arbetarens andel, hvilket också sker genom räntans fall. Men den som använder kapitalet — blott ett annat slags arbetare — förlorar ej derpå, tvärtom kan äfven han vinna, emedan han med ett mindre eget kapital

Digitized by Google

medelst krediten likväl kan mångdubbla operationerna och sålunda förtjena mera med *mindre* vinst på hvarje operation. Så utvecklas under kreditens inflytande alla klassers välstånd, mest likväl den lägstas. Alla stora samhällslagar innebära uti sig äfven tendensen af en större likställighet emellan menniskorna.

Men beredandet af en bättre ställning för det närvarande är icke den enda välsignelse, som krediten bringar arbetaren. Den medför ock utsigten af en framtid och bereder äfven arbetaren det hopp om ett bättre, som måste väsentligt lifva hans arbetskraft och höja honom såsom menniska. Vi syfta på det tillfälle som genom krediten öppnas för arbetaren att snart göra sina besparingar fruktbärande, huru små de än äro. Hvarhelst krediten är lefvande och utvecklad uppkomma anstalter färdiga att emottaga och förränta alla de belopp, som arbetaren kan ifrån sin omedelbara förbrukning undvara. Det blir honom derigenom möjligt att till en stadigvarande nytta arbeta mera än för stunden och lefva mera än för ögonblicket. Hans blick fästes på framtiden och denna blir derunder allt ljusare. Det blir honom sålunda tillåtet att hoppas på en framtid, då han icke vidare skall beständigt träla, eller då han får arbeta på annat sätt, eller — med ett annat uttryck som innebär mycket — såsom sin *egen*, ej längre för andra, ej längre tvungen att genom afstående af vinstandelens dryga assurancepremie skydda sig från den möjliga förlust, hvaraf han förut icke sett sig i stånd att bära sin andel. Så skall han hafva utsigten att sjelf sörja för sin ålders skröplighet eller att bereda sina barn en framtid med ljusare dagrar än hans egen. Så blir han sjelf, i god mening, mera menniska, med utvecklad känsla af egen ansvarighet och egen rätt att välja emellan ondt och godt samt kraft att välja det goda.

B. Kreditens faror.

Om vi sålunda funnit kreditens goda sidor mångfaldiga, och dess verkningar mäktigt ingripande i menniskans ställning, så har den likväl äfven skuggsidor, till hvilkas granskning vi nu öfvergå. Dessa faror äro samtlige beroende, dels på missbruk af krediten eller på förvändande af de lagar som styra den, dels på kreditens mer eller mindre plötsliga upphörande, antingen i följd af orsaker, upprinnande ur missbruken, eller i följd af någon annan stöt åt allmänna förtroendet och säkerheten. "Äfven om dessa faror skulle vara så stora, som man förutsätter", säger Coquelin [1]), "kunna vi likväl icke inse, att man bör neka sig verkliga ofantliga fördelar för möjligheten af några

---

[1]) a. st. sid. 129.

Digitized by Google

tillfälliga olägenheter. Tänker man väl på att stänga hafvet för seglare af fruktan för de klippor hvarmed det är öfversålladt, och de skeppsbrott, hvilkas skådeplats det dagligen är. Men man öfverdrifver mycket dessa faror och ännu mer man misstar sig om deras upphof", som mindre är att söka i krediten sjelf och de allmänna lagar som styra densamma, än i de reglementariska föreskrifter, med hvilka man bundit kraften af de naturliga lagarne derför, försvagat några, onaturligt uppdrifvit andra i brist på deras naturliga motvigt. Man omflyttar med klumpig hand de vigtigaste delarne af en sinnrik mekanism och väntar att den fortfarande skall gå — eller — man eldar på ångan och sätter sig på den väl tillbommade säkerhetsventilen, troende sig så kunna förekomma samma fara, som just framkallas. Vi skola emellertid upptaga och redogöra för dessa faror, vare sig verkliga eller inbillade, vare sig att de härflyta ifrån krediten sjelf eller orätt tillskrifvas densamma.

1. *Krediten medför stegrad förbrukning.*

Genom krediten sker, såsom vi veta, i stor skala öfverflyttning af kapital inom samhället, och derigenom påskyndas deras förbrukning för deras skyndsammare återställande. Under sin verksamhet måste de nämligen alltid förbrukas. Det är således alltid tillika makten att förbruka, som med kapitalet öfverflyttas. Dervid kan icke a priori någon skillnad göras, om förbrukningen sker ändamålsenligt eller icke, om det företag hvaruti kapitalet skall nedläggas skall bära sig eller icke, eller ens om förbrukningen skall ske reproductivt eller icke. Likasom krediten skapar nya kapital, så är det ock möjligt för densamma att tillintetgöra dem genom deras användning annorlunda än såsom kapital, eller ock att den i samhället nödvändiga proportionen emellan fritt och bundet kapital rubbas genom det frias allt för hastiga förvandling till bundet. Kreditaftalet hvilar, såsom ofvan är sagdt, på den grund, att den som genom kredit kommer i besittning af vissa tjenster eller varor under den tid som är honom lemnad och under deras förbrukning skall åter frambringa deras värde jemte värdet af den tjenst som består i deras lemnande. Möjligheten af att denna grund kan i vissa fall alldeles saknas eller ej blifva fast, är klar. Det kan hända, att krediten blott lemnar medlen till ett oförnuftigt slöseri eller att de lemnade kapitalerna uppslukas i öfverdådiga eller illa beräknade företag. Likasom den lemnar nya tillgångar åt den driftige och företagsamme näringsidkaren, så kan derigenom till en tid äfven underhållas slösaren eller vinglaren, som ej fråga efter, om de lefva på andras bekostnad. För att taga ett exempel som ligger nära till hands, så är det möjligt att

Digitized by Google

krediten anlitas af en student, som derigenom får tillfälle att utveckla de anlag, med hvilka han blifvit begåfvad, ökar sitt och samhällets andliga kapital, och just derigenom iståndsättes att sedermera göra samhället till värdet större tjenster än han emottagit samt att icke allenast återgälda det lemnade förskottet, utan äfven vinna egen bergning och välstånd. Men å andra sidan kan också inträffa, att kredit lemnas åt en annan, som missbrukar den blott till att, under den tid han skulle arbeta, tillfredsställa det i ungdomen så starka njutningsbegäret, utan att derigenom blifva nyttigare för sig sjelf eller för andra. I det ena fallet gagnar krediten samhället alldeles på vanligt sätt, i det andra skadar den genom ett missbruk, som derförutan icke varit möjligt. I begge fallen har krediten befordrat förbrukningen, såsom den alltid gör, men en större förbrukning kan i allmänhet i och för sig icke betraktas såsom något dåligt framtidstecken; utan den större förbrukningen kan endast ogillas, när den sker oförnuftigt eller utöfver samhällets tillgångar. Det förra, en oförnuftig förbrukning, hör så litet till kreditens egen natur att den tvärtom deremot är stridande och borttager förtroendet; hvarföre ock slösaren i allmänhet icke länge åtnjuter kredit. I det sednare afseendet åter är den genom krediten åstadkomna större förbrukningen oftast blott en följd af den större makt till förbrukning, som alstrats af den derigenom vunna större frambringande kraften. Faran för en genom krediten möjliggjord öfverdrifven förbrukning är naturligtvis störst hos ett folk med lättsinnig njutningslysten karakter, hos hvilket den personliga ansvarighetskänslan för egna handlingar i mindre mon förefinnes utvecklad, och hvars medlemmar således icke skygga tillbaka för skammen att på hvad sätt som helst lefva på andras bekostnad. Men tillika är det ock ögonskenligt, att hos ett sådant folk hvarken förtroendet eller krediten kan blomstra eller vinna någon högre utveckling, af alldeles samma orsak, som den enskilde, hvilken vårdslösar sina pund, icke fullgör sina förbindelser och ändamålslöst bortkastar de medel, som kunde höjt honom till en bättre ställning, snart finner sin kredit förstörd och denna utväg för sig stängd. I ett land, der krediten är allmän och stadig, har man derföre god anledning till det antagandet, att han på det hela och af den stora mängden icke missbrukas, om också en och annan begagnar sig af den genom medborgarnes allmänna pålitlighet honom beredda utvägen blott till ett improductivt ökande af sin förbrukning.

Men denna möjlighet af för stor *improductiv* förbrukning är ej den egentliga faran af för stor förbrukning genom krediten, emedan den blott gäller, der grunden för det genom krediten visade förtroendet saknas, och således snart skyddar emot sig sjelf. Det kan vidare inträffa, att, då

Digitized by Google

genom krediten en större möjlighet beredes att frigöra kapital, i följd af den sålunda ökade tillgången på fritt kapital ett hastigare bindande af kapitalet eger rum, än som för landets lugna utveckling är ändamålsenligt. Ett land må lika litet som den enskilde binda för stor del af sitt kapital. Hvarje enskild person, som i en rörelse nedlägger alla sina tillgångar, utan att hafva några tillgångar att tillgripa för oförutsedda omständigheter, "öfverspeculerar" (är "overtrading") och är utsatt för faran att blifva ruinerad, om någon oförutsedd omständighet inträffar, äfven om hans speculation för öfrigt varit välbetänkt och välberäknad. Annorlunda förhåller det sig icke heller med samhället på det hela. I följd häraf kan det inträffa att, äfven om ett riktigt och på det hela taget välberäknadt bruk göres af de genom krediten utlemnade kapitalerna, detta bruk likväl icke är öfverensstämmande med samhällets närvarande tillgångar och sålunda för samhället innebär en fara. Om det t. ex. skulle visa sig, att en allmän grunddikning af svenska jorden vore särdeles ändamålsenlig och under förloppet af en någorlunda lång period väl skulle betala sig och med vinst återbringa det nedlagda kapitalet, så kunde det likväl inträffa, att samhället icke på en gång kunde afvara det förskott som till denna förbättring skulle behöfvas, äfven om det användes till ett så nyttigt bruk. Eller om det icke kan förnekas, att ju större det andliga kapital är som ett lands ungdom fäster i sina hufvuden och hjertan, desto högre och ljusare blir landets framtid, så skulle det ändock vara olämpligt och oförenligt med samhällets tillgångar, om hvarje yngling skulle bekosta sig en högre universitetsbildning, äfven om hvar och en, som till detta ändamål ville taga förskott på framtiden, verkligen dertill skulle använda det som han på en sådan förhoppning skulle bekomma. Nu är det ögonskenligt, att om en hvar endast i mon af egna besparade tillgångar skulle nedlägga kapital, så skulle det icke kunna komma i fråga, att detta skedde i större mon, än de verkliga förhållandena medgåfve, och att försöket till ett öfverskridande deraf snart sagdt ögonblickligt skulle hämmas. Det förstås att i ett sådant samhälle funnes föga garanti, att de för detsamma bästa företagen skulle drifvas, emedan någon concurrens emellan de bästa, de medelmåttiga och de sämsta knappt nog skulle finnas, utan användandet nästan uteslutande bero på kapitalsamlarnes egna fallenheter, under det att vägen för andra vida högre förmågor vore stängd. I brist på medel att fullborda anläggningen skulle likaså äfven de bästa företag under åratal kunna stå stilla ofruktbara, medan kapitalet så småningom nedlägges, allt efter som det samlas. Någon för stor rubbning i kapitaltillgångarne vore väl näppeligen att befara i ett sådant sengångaretillstånd. Men deremot är det alldeles klart, att om

Digitized by Google

någon del af företagen komme att stödja sig på kredit, samt ej blott egna utan äfven andras tillgångar tagas i beräkning, man just vid en allmän företagsamhet i flera riktningar härpå skall kunna missräkna sig. Och en sådan missräkning synes så lätt och naturlig, att man knappt tycker att ett skyddande deremot är möjligt; och säkert kan icke heller en sådan fara förebyggas genom några menniskofunder, huru visa de än de förmena sig vara, eller genom några reglementen för industrien. Den förebygges endast genom friheten och undanrödjandet af hindren derför. Såsom ofvan blifvit antydt, ger *räntans höjd* alltid tillkänna i hvad grad det tillgängliga kapitalet anlitats och i hvad mon en utsträckning af kapitalernas fästande kan fortgå, på samma gång som den på ett verksamt sätt förhindrar de häftiga omstörtningarne. Räntan är sålunda icke blott en säker barometer för det industriella lifvets vexlingar, utan tillika också företagsamhetens stora regulator. Der denna barometer och regulator saknas eller rättare i sin verksamhet rubbas — ty alldeles kunna ej menskliga lagar tillintetgöra verksamheten af de i sakernas natur för alltid bestämda — der måste lätt nog kunna inträffa, att kreditens bruk kan leda till eller åtminstone vara en medverkande orsak till de skadliga omkastningar i de industriella förhållandena, som gå och gälla under benämningen *handelskriser*. Den andel krediten kan hafva i dessa är dock mindre att tillskrifva kreditens eget väsende, än menskliga rubbningar i de allmänna lagar som eljest skulle reglerat dess verksamhet, och räntan är icke den enda sådan lag, på hvilken man förgripit sig. — Som emellertid dessa kriser erbjuda en företeelse af ganska egendomlig art och sålunda förtjena sin särskilda undersökning och man vanligen skrifver dem på kreditens räkning, med hvilken de också sammanhänga, skola vi här något utförligare ange deras generella grunddrag, då vi nu bland de krediten tillskrifna faror, upptaga

2. *Handelskrisers uppkomst.*

Med handelskris förstås en plötslig förändring i affärernas gång i viss mon medförande deras upphörande eller åtminstone förlamande. Dess vanliga yttringar äro hufvudsakligen ett mer eller mindre totalt försvinnande af krediten och förtroendet, som leder till ett prisfall af de i vissa grenar fästade värdena, minskning i bankers diskonteringar och utlåningar, stockning af de handelsvaror som sakna afsättning, och ett slags afstannande i flera grenar af omsättningen. Såsom följd häraf medför en sådan kris inom näringarne och handeln en mängd missräkningar och förluster. Bankrutter bli talrika; och de näringsidkare som undgå dessa göra likväl alla större eller mindre förluster. Endast för

Digitized by Google

de s. k. kapitalisterna, som hafva sin förmögenhet i fri och disponibel form, kan en sådan kris gagna. I fall krisen är mera betydande, medför afstannandet i afsättning lätt nog också afstannande i tillverkning och arbetares afskedande eller mindre trägna sysselsättning. Det ligger i begreppet af en sådan kris, att samtlige dessa företeelser skola vara temligen snart öfvergående och att efter några år ställningen åter skall blifva någorlunda sig lik, förtroendet återkomma och affärerna återtaga en någorlunda jemn gång. Om icke, är benämningen kris för lindrig. Man befinner sig ansigte emot ansigte inför ett vida fruktansvärdare fenomen, nämligen samhällsvälståndets förfall och productivitetens aftagande. Det tillhör vidare nästan alltid en sådan kris, synnerligast i våra dagar, att om ock dess orsaker länge varit förberedda, krisen likväl nästan alltid uppkommer helt plötsligt, och dess verkningar inom några få dagar framstå i en tvär motsats emot det föregående tillståndet. — Dessa kriser hafva under innevarande århundrade oftare blifvit iakttagna än tillförene och hafva hittills ganska regelbundet återkommit i vissa af Europas länder, i Frankrike oftare, hvart sjunde eller åttonde år, men mindre häftiga, i England sparsammare, men också med större våldsamhet. Vid en undersökning om sådana krisers historia finner man lätt, att ehuruväl ett progressivt aftagande af ett lands välstånd för kortare eller längre perioder under alla välståndets stadier och hos alla folk stundom iakttagits, sådana plötsliga och snart öfvergående omhvälfningar icke förekommit annorstädes, än der krediten blifvit utbildad till en större eller mindre höjd, och man har deraf dragit den åtminstone skenbart riktiga slutledning, att krediten är deras orsak. Riktigheten af detta factum är upphöjdt öfver allt tvifvel, slutledningens icke alldeles så. Det är visserligen sannt, att de flesta förderfliga verkningarne af krisen äro att tillskrifva kreditens och förtroendets försvinnande samt samhällets afsaknad af många bland de fördelar det förut af dem hemtade, men just derföre måste sjelfva krisens orsak sökas i de orsaker som föranledt kreditens upphörande och icke i krediten sjelf. Stötens våldsamhet och det plötsliga i dess uppträdande är deremot nära nog uteslutande att tillskrifva det förhållandet, att krisen inverkar på krediten, som dels i de moderna samhällena intager en så vigtig plats, dels såsom okroppslig icke fordrar någon tidslängd för att försvinna, och sålunda plötsligt kan gå och nästan lika plötsligt återkomma.

Men äfven om man icke skulle godkänna detta, utan vilja, utan afseende på subtiliteter, säga att krediten genom sitt plötsliga försvinnande kan vara orsak till de svåraste rubbningar, så må man ej, derföre att krediten måste vårdas samt derförutan kan försvinna och måste

Digitized by Google

umbäras, af fruktan för en sådan tillfällig afsaknad döma sig till ett ständigt umbärande deraf. Det vore, enligt Coquelins träffande uttryck, att "för att skydda menniskorna för lyckans omvexlingar återföra dem till guldåldrens enkla seder, eller, för att icke utsätta odlaren för hagelskurens förhärjningar, att råda honom att icke odla sin åker."

Låtom oss emellertid undersöka krisers orsaker, så blifva vi kanske i stånd att bedöma, huruvida ens detta slags försvar kan behöfvas. Den gemensamma orsaken till alla kriser kan icke sökas i något annat, än att tillgången på fritt kapital på ett eller annat sätt blifvit minskad. I följd häraf skall efterfrågan af detta bli större än tillgången, ersättningen för begagnandet af det fria kapitalet stiga, många, som med förbehåll om ett snart återställande till andra öfverlemnat fritt kapital, återfordra det för att af dess höjda pris draga fördel, bristen genom dessa gäldenärers efterfrågan på andra håll ytterligare synas större, och mången tvingas att till hvad pris som helst realisera sina varor för att kunna genom återställande af fritt kapital uppfylla sina förbindelser. Men bristen öfverflyttas härigenom blott till en annan, och samma rörelse fortfar, till dess antingen genom ny production kapital af erforderlig beskaffenhet blifvit återstäldt eller från andra håll anskaffadt, i hvilka fall någon egentlig kris icke inträffar, utan förhållandet småningom rättar sig sjelf; eller ock en eller flera näringsidkare — vanligen de som i förlitan på kreditens fortfarande inlåtit sig på de vidlyftigaste affärerna — i följd af förnyade förluster vid försäljning eller omöjligheten af försäljning oaktadt alla ansträngningar finna sig ur stånd att fullgöra sina kreditförbindelser. Då detta inträffar med några personer — och af naturliga skäl just vid krisens början med något större hus, som inlåtit sig i de mest omfattande företagen — så angripes lätt nog äfven förtroendet till andra, och anspråken på återställande af lemnade förskotter blifva både allmännare och mera pockande, på samma gång som en viss motvilja att lemna ifrån sig disponibelt kapital, hvaraf man hvarje stund mera lifligt känner behofvet, skall göra sig gällande hos alla, som möjligen eljest kunde utlemna något deraf till andra. Då det så snart visar sig omöjligt att ens på några vilkor och på hvilken säkerhet som helst skaffa sig begagnandet af disponibelt kapital, måste skakandet af krediten blifva allt mera genomgripande och, då möjligheten att frigöra kapitaler i så väsentlig grad är beroende af krediten, tillgången derpå ännu mera minskas samt bristen blifva ännu kännbarare. Om det på grund af denna skildring måste erkännas, att en ovanlig minskning i det fria kapitalet kan framkalla *alla* de verkningar som charakterisera en handelskris, och ingen enda företeelse visar sig i dessa, som ej skulle följa af en sådan förändring i tillgången på

Digitized by Google

fritt kapital, torde orsaken till kriser utan för mycken djerfhet böra antagas ligga i en sådan förändring af kapitalet. Och denna förutsättning stegras till visshet, då man alltid finner erfarenheten i alla bekanta fall fullkomligt bekräfta detta förhållande, och då man finner, att hvarenda handelskris föregåtts af en från det vanliga afvikande stegring i användandet af disponibelt kapital eller af en direct minskning deraf.

De orsaker som föranleda en sådan afvikelse ifrån det vanliga kunna vara af flera slag, af hvilka likväl vanligen flera måste sammanträffa för åstadkommandet af en egentlig kris, som möjligen kan ändock undvikas genom ett omedelbart tillgripande af mera måtta i de vanliga tillgångarnes användning. Dessa orsaker äro:

1) *En eller flera felslagna skördar eller annan allmän förminskning i samhällets tillgångar.* I hvarje land af större omfång är åkerbruket den mest hufvudsakliga af alla näringsgrenar. Den är tillika den som är mest utsatt för tillfälliga förluster och hvars produkter äro af den beskaffenhet, att de minst kunna umbäras. Dels innebär således en felslagen skörd nödvändigheten för landtmannen att ifrån annan källa, än den i denna påräknade, skaffa sig nödigt driftkapital och att i öfrigt inskränka sin consumtion, dels måste, om man tar hela landets tillgångar i betraktande, lätt finnas, att enär den felande tillgången på födoämnen för alla klasser till hvad pris som helst måste anskaffas, jemväl andra klasser, om födoämnena stiga i pris, måste inskränka förbrukningen af andra varor. Ett sådant steg som en minskad förbrukning vidtages i allmänhet ej frivilligt och ej förr än man tvingas dertill, och derföre blir måhända den allmänna minskningen i consumtionen ej så betydlig genast, om man i krediten kan finna medel till dess bibehållande, men emellertid är i hvilket fall som helst en minskning i det fria kapitalet med en viss nödvändighet föranledd. Om consumtionen fortgår oförändrad, så utgör inköpet af spannmål ett plus till de vanliga utgifterna, och införandet utifrån af nödig spannmål ett plus till den vanliga införseln, som måtte medtaga en del af landets fria kapital, emedan någon annan del af det för handen varande kapitalet dertill icke kan användas. Om åter förbrukningen af andra varor minskas, finna säljarne af dessa för födoämnena uppoffrade varor icke vidare köpare på samma vilkor som förut. I sjelfva verket saknas för deras inköpande ledigt kapital, consumtionen ratar dem, och deras afsättning blir hufvudsakligen beroende på speculationen af dem, som vänta en vinst på deras stigande i en framtid. För detta sista ändamål uppstår af det disponibla kapitalet en större efterfrågan, på samma gång som tillgången blifvit minskad genom fordran på betalning af den spannmålsqvantitet,

Digitized by Google

som i följd af skördens felslående ifrån andra håll erfordrats. Och det fria kapitalets pris skall i följd häraf stiga — varors och fordringars pris falla.

På samma sätt inverkar också ett krig genom tillintetgörande af större eller mindre del af productionen, derigenom också af afsättningen. Och genom förändring af handelns och näringarnes vanliga gång inverka alla öfvergångar, vare sig ifrån fred till krig eller tvärtom, i alldeles samma riktning. Ganska många af de sednaste handelskriserna hafva infallit straxt efter afslutandet af ett större krig, så efter freden 1815, så efter Orientaliska kriget 1855. Detta beror hufvudsakligen derpå, att en del af det kapital som i vissa riktningar blifvit bundet icke vidare kan på beräknadt sätt frigöras, sedan andra vägar för marknadens förseende blifvit öppnade, och detta sammanhänger derföre närmare med den andra orsaken till handelskriser.

2) *En s. k. Speculationsyrsel*, d. v. s. när i en eller flera näringsgrenar mer eller mindre välberäknade företag anläggas utan tillräckligt kapital. Ett sådant tillstånd, då företag af alla möjliga slag föreslås och vinna framgång utan så särdeles noggrann undersökning af deras halt, är vanligtvis föranledt af en förutgående mera än vanligt gynnsam conjunctur, samt af en på ett eller annat sätt föranledd hopning af fritt kapital, hvarigenom räntan blifvit hastigt nedtryckt under sin vanliga höjd. Å ena sidan föranleder den lätthet, hvarmed lån kunna göras, till många företags grundande i beräkning på att *alltid* kunna genom lån fylla bristen på erforderligt kapital, utan aktgifvande på möjligheten att under *andra* omständigheter icke få låna; å andra sidan drifver otillräckligheten af de räntor som bekommas efter nedsättningen i räntefoten, jemte lockelsen af de stora vinster som samtidigt skördas i många företag genom varornas i sammanhang härmed stigande pris, mången, som eljest i ro skulle lefvat på sina räntor, att söka plats för sina kapitaler antingen i egna företag eller i sådana större företag, som äro i ropet och stälda på actier. I följd af actiernas så uppkomna större efterfrågan stiga de snart i pris och den derigenom vunna vinsten af de flesta actieegare utgör ett säkert och ofta pröfvadt lockbete för andra. Som under samma förhållanden jemväl ett stigande i varuprisera naturligt nog inträder, realiseras på alla håll betydande vinster. Under sådana omständigheter är ett rikt fält för speculationen, och nästan alla actieföretag hafva till en början den mest lysande framgång, större nära nog i mån af deras vidtutseende omfattning och utan något synnerligt afseende på framgångssannolikheterna. Det var under sådana omständigheter, som så vidunderliga speculationer som export af skridskoladdningar till Brasilien kunde förekomma, och som actieteckningen i "ett

Digitized by Google

högeligen vinstgifvande företag, hvars beskaffenhet och ändamål ingen skulle känna till" i sjelfva London kunde försiggå.

När dylika företeelser inträffa, när efter ett hastigt räntefall speculationer på många håll visa sig, egendomar och fastigheter plötsligt — och utan motsvarande förändring i deras afkastning — stiga i pris, hvilket följer af kapitalets tendens att, vare sig fast eller rörligt, betinga en någorlunda lika betalning — då är det all anledning att förmoda att det fria kapitalets förvandling går snabbare än tillgången rätteligen medger, samt att sålunda en kris när som helst kan inträffa. Möjligheten häraf ökas äfven derigenom, att i ett dylikt i alla afseenden skenbart lysande tillstånd, då så mångas inkomster plötsligt blifvit ökade och förtjensterna tyckas finnas så att säga att tagas på hyllan, den improductiva consumtionen af lätt insedda skäl i alla klasser häftigt skall ökas, och tillgångarne derigenom ytterligare medtagas. Samtidigt med tillgångens minskande fortgår efterfrågans ökande till fullföljande af de begynta speculationerne eller till fortsättande af det sköna njutningsrika lifvet. Egna medel till denna efterfrågans fyllande saknas, och man söker fylla bristen med skapandet af allehanda kreditpapper, för att medelst dessa föregifna värden ofta på ganska bedrägligt sätt ifrån andra tillocka sig medel, som för förbindelser i annan form torde uteblifvit. Så förekomma allt ymnigare "accommodations bills" eller "pappersdrakar", vexlar utan föregången affär, "källar-vexlar", dragne på eller af diktade personer blott i ändamål att försäljas, upptagas penningar genom vexelcirculation m. m. Antalet af dylika och andra papper, som vid bankanstalterna presenteras till diskontering, vexer immerfort, under det att en massa deposita, som under den föregående tiden af öfverflödande tillgång hopats hos bankerna, i följd af de många nya afloppen för kapitalen, dragas derifrån, derigenom tvingande bankerna att vid fara för sitt bestånd draga in på sin diskontering. Ett höjande både af upplåningsräntan, d. v. s. depositionsräntan, och diskonträntan, förutom en under alla omständigheter nödig, men nu oundgänglig, noggrannhet i pröfningen af de erbjudna säkerheternas beskaffenhet, är den enda ändamålsenliga åtgärd, som en klok bankstyrelse i sådana omständigheter kan och bör vidtaga. Den både bidrager till kapitalernas ökande i den behöfliga formen och afskräcker ifrån deras fästande af andra än dem, som redan äro midt inuti hvirfveln. Att deremot till beloppet fixera och inskränka diskonteringarne har icke utan skäl blifvit klandradt såsom ett farligt strypsystem, som med lika hårdhet träffar oskyldiga som skyldiga, och som dessutom har vådan att hos näringsidkarne uppväcka den paniska förskräckelse, som de måste erfara vid kunskapen derom, att äfven den mest solide *icke till något pris* kan erhålla det

Digitized by Google

fria kapital, som han söker vid den anstalt, som vanligen anlitas derför. I länder med en utbildad bankrörelse är det ofta ganska möjligt för bankerna, att genom i tid vidtagna ändamålsenliga åtgärder af först omförmälda slag hejda kapitalernas fästande och sålunda förekomma krisen. Mildra den böra de alltid kunna, om de ej delat den allmänna oförsigtigheten och tanklösheten, för hvilken de dock mindre än allmänheten äro ursäktade, emedan deras syssla i och för sig sätter dem bättre i stånd att bedöma ställningen, på samma gång som de bäst äro i tillfälle att vidtaga åtgärder till dess betryggande. Härför måste de likväl både åtnjuta tillbörlig frihet i sina rörelser och af inbördes concurrens vara förhindrade ifrån rörelsens otillbörliga utsträckning. Vid bankrörelsens centralisation, både uppkommer faran lättare, derföre att ett konstladt hopande af fritt kapital hos en enda rörelsen beherrskande bank lättare inträffar, och faran blir tillika större, derföre att concurrensen icke förhindrar ett olämpligt utsträckande af området för diskonteringarne, och alltså lättsinniga speculationer vid dessa mindre kunna förebyggas. I sammanhang härmed må anmärkas, att bankrörelsens faror i kritiska tider sällan, om någonsin, är att tillskrifva öfverdrifven sedelutgifning, hvilken lätt nog kan bevisas snart sagdt omöjlig, utan vanligtvis härflyta af oförsigtig diskontering och rörelse med deposita. Detta synes af den vid kriser iakttagna företeelsen, att der icke någon särskild anledning stört någon banks kredit, massan af circulerande sedlar hållit sig icke blott lika, utan till och med högre, än eljest. Att ett högre belopp än eljest då kan circulera låter också ganska väl förklara sig af omloppsmedlens genom kreditens störande minskade omloppshastighet, hvarigenom i rörelsen erfordras en större qvantitet, äfven om rörelsen blifvit minskad. Det är blott undantagsvis som en stormlöpning mot bankerna egt rum för att fordra sedelinlösning, och der sådan på sednare tider inträffat, har den dels hufvudsakligen skett genom uttagande af insatte medel, dels, såsom i Amerika, haft till ändamål att förmå bankerna till inställande af inlösningen, på det de sedan skulle blifva liberalare med sina försträckningar och diskonteringar, obekymrade om metalliska kassans tillstånd, enär deras sedlar i öfvertygelse om bankens vederhäftighet ändock skulle circulera.

3) På ett tredje sätt kan en handelskris uppkomma af någon orsak, som *omedelbart inverkar störande på krediten*, såsom fruktan för ett fredsbrott eller inhemsk omstörtning.

Under mera eller mindre grundade farhågor i dessa hänseenden skall naturligtvis en hvar, som hyser dem, hafva sina tillgångar så tillgängliga som möjligt för att få kunna sätta dem och sig i säkerhet. Osäkerheten ökar efterfrågan af fritt kapital, på samma gång som genom

Digitized by Google

ovissheten om framtiden krediten inskränkes och tillgången på fritt kapital minskas. Detta förändrade förhållande framkallar de vanliga följderna, och om några oregelbundenheter af de föregående slagen — helst af det andra — skulle förefinnas, så måste de nu framstå och bidraga till krisens häftighet, äfven om de icke eljest varit större, än att de under affärernas jemna gång efterhand skulle ordnat sig.

Sedan vi nu funnit hvilka orsaker, som verkligen äro de ursprungligen verkande till en kris, finna vi lätt, att dessa äro det verkliga onda och att krisen af dem blott är en naturlig verkan, en ansträngning af naturen att befria sig ifrån det onda, som skall återföra det på något sätt rubbade ekonomiska tillståndet i ett naturligt läge. Då, i följd af dessa orsaker dels krediten stundom blir missbrukad, dels, när krisen inträffat, icke vidare lemnar industrien det stöd, hvarvid denna är van, är det ganska naturligt, att i länder med mera utvecklad kredit stöten både kan vara och skall kännas starkare. Ofta nog är likväl krediten nog mäktig att neutralisera orsaker, som eljest menligt skolat inverka, såsom vid felslåendet af en skörd. I alla händelser finner man lätt, att äfven missbruken af krediten, ehuru stundom i icke ringa mån medverkande till krisens höjd, likväl dertill blott äro en secundär orsak, blott följande i spåren af de primära. Vidare är det påtagligt, att äfven dessa missbruk oftast äro föranledda af en lagstiftning som förhindrat, dels verksamheten eller mångfalden af kreditanstalterna ifrån ett derigenom bättre regleradt användande af kapitalet, dels verksamheten af den kraft som genom räntans höjande eller sänkande så väsentligt reglerar det förhållande hvars rubbning ger anledning till handelskrisen. Att egentliga kriser, d. v. s. öfvergående plötsliga rubbningar, hufvudsakligen förekomma i samhällen med utbildad kredit, hvarken kan eller bör förnekas. Men i andra samhällen skulle dylika orsaker föranleda ett vida djupare och mindre öfvergående ondt och för längre tider minska den productiva kraften. Det är dessutom i fullkomlig öfverensstämmelse med naturlagarne, att de högst utvecklade organismer alltid tillika äro de mest känsliga; men för detta bör den högre utvecklingen väl icke försmås? Då man anklagar krediten såsom rubbningens orsak, såsom orsak till de derigenom lidna förluster, besinnar man oftast icke, att både det förlorade och vida mera dertill varit en frukt af krediten, samt att orsaken till att denna rubbning är så stor just är beroende på den stora plats som krediten förut kunnat fylla och på den stora kapitalkraft som den alstrat. I alla handelskriser är just upphörandet af krediten det som är svårast att fördraga. Men icke skall man derföre att en dyrbar sak möjligen kan förloras försaka den för alltid. Vida bättre är det derföre, att äfven med fara för kreditens tillfälliga försvinnande och dermed följande lidanden begagna sig af kre-

Digitized by Google

diten, än att afstå ifrån begagnandet af en så stor kraft. I öfverensstämmelse härmed må anmärkas, hurusom de länder, der krediten icke vunnit utveckling, fört ett tynande lif, utan kraft att ens kunna erfara en egentlig kris, och att de länder, der åter ett vidsträcktare bruk af krediten gjorts, utan undantag varit sådana, der välståndet stått högt, om det också stundom skakats af en och annan kris. Så inträffade 1856 års fruktansvärda kris härstädes, just när Sverige under de föregående åren hunnit ett högre stadium af välstånd än någonsin tillförene. Den "lysande taflan" öfver landets tillstånd var icke en sådan illusion, som man under krisen ville påstå; och beviset derför ligger deruti, att krisen kunnat öfvervinnas. Men om vi sålunda också fasthålla, att icke krisen i och för sig är det onda, så må gerna medges önskvärdheten deraf, att dylika våldsamma skakningar må kunna förebyggas. Medlet deremot är att finna deruti, att slika oregelbundenheter som föranleda kriser utjemnas så småningom allt efter som de uppkomma, i stället för att med en våldsam stöt försvinna. Detta åter kan endast ske genom två slag af frihet: bankernas frihet och räntans frihet. Visserligen kunna äfven med dem samma yttre orsaker förekomma, verkande till minskning af det fria kapitalet och sålunda syftande till en handelskris, men genom inverkan af bankernas och räntans frihet kommer den vållade skadan att jemnare fördelas, på längre tid och på vidsträcktare område.

Bland de faror, som hota ifrån kreditens sida, vilja vi slutligen nämna en, som väl icke egentligen tillskrifves krediten i allmänhet, utan blott en särskild form deraf, nämligen

3. *Öfverdrifven sedelutgifning.*

Utgifvande af sedlar anser man lätt kunna medföra, dels de ädla metallernas utströmmande ur landet, dels bankernas oförmåga att uppfylla sina förbindelser och derigenom vållade oförtjenta förluster hos den sedelinnehafvande allmänheten. Hvad det första beträffar, så behöfva vi icke, efter att ibland kreditens fördelar hafva påpekat möjligheten att afvara en större eller mindre del af den metalliska penningestocken, ytterligare utveckla, hurusom det icke alls är något ondt deri, att landet kan tillgodogöra sig detta kapital i en annan mera fördelaktig form och sålunda genom sedelutgifningen öka sina productiva krafter. Det är klart att, då det blott är för omsättningarne det metalliska myntet behöfves, vigten också blott ligger derpå, att man har något att verkställa omsättningarne med, som dertill är tjenligt, och icke på den materia som dertill begagnas. För öfrigt inses lätt, att om omloppsmedlet består af både metalliskt mynt och sedlar, hvilket alltid blir förhållandet, der sedlar fritt få utgifvas med skyldighet att inlösa

Digitized by Google

dem, så har det en väsentlig egenskap framför ett blott metalliskt. För säkerhet i alla möjliga transactioner ligger stor vigt derpå, att icke plötsliga variationer i sjelfva omloppsmedlets värde ega rum, emedan hvarje variation deruti i samhället medför största skada. Om qvantiteten af omloppsmedel minskas utan ökande i omloppshastigheten, måste under förutsättning af ett lika antal omsättningar hvarje enhet stiga i värde, de omsatta produkterna falla i pris. Nu inträffar lätt i följd af tillfälliga omständigheter, att ett land någon gång blir tvunget att, för liqviderande af sina inköp i ett annat land, skilja sig ifrån den vara som allmännast gäller, såsom då tillfälligtvis de källor hvarifrån det hemtat sitt spannmålsförråd blifva mindre ymniga, och ett större belopp för detta måste betalas. Denna betalning kan och *måste* också på längden göras med en större utförsel af produkter, men då ännu icke industrien hunnit riktas deråt eller afsättningstillfällen derför öppnats, är det i första hand ganska naturligt, att liqviden måste verkställas med det allmänt gällande omsättningsmedlet, och qvantiteten häraf förminskas. Verkställas omsättningarne i landet nu blott med mynt, så måste, för att den minskade myckenheten skall kunna verkställa lika belopp omsättningar, hvarje enhet deraf stiga, men detta försiggår icke utan ryckningar och oförskylda förluster för dem, som lånat och nu måste återställa ett högre värde än de emottagit. I ett land med vana vid kredit kan deremot bristen till en tid fyllas, dels genom fritt kapitals tilldragande ifrån andra länder, dels genom spänstigheten hos sedelmyntet och en medelst diskonteringarne långsamt förändrad industriell verksamhet.

Hvad vidare beträffar faran, att bankerna genom öfverdrifven sedelutgifning skulle vålla sedlarnes försämring, och att sålunda personer, som på god tro och under inflytande af sedvanans makt emottagit sedlar, oförskyldt skulle göra förluster, gäller den egentligen i sådana länder, der skyldighet att inlösa sedlar icke upprätthålles och der uteslutande rättighet att utgifva sedlar, gällande såsom mynt, blifvit på en eller flera banker öfverlåten. Då är det visserligen möjligt, att sedlar kunna utges i större antal än som för omsättningarnes jemna gång erfordras, och att sådana sedlar, äfven under öfvertygelse att banken är solid och kan fullgöra sina förbindelser, falla i pris och undergå en försämring. Men deremot om icke en sådan rättighet tillgodonjutes, drifvas bankerna af sitt eget intresse, att icke utgifva mera sedlar, än allmänheten kan behålla och som för rörelsen verkligen behöfvas. En bank har ingen vinst, utan tvärtom stor olägenhet af att utgifva större antal sedlar än som hos allmänheten behöfvas, emedan det öfverflödande beloppet genast återvänder till banken med begäran om inlösen; och utgifvandet af för mycket sedlar tvingar således banken att hålla en större vexlingskassa

Digitized by Google

än eljest, så mycket större, ju större öfver-emissionen är. Det utelöpande beloppet kan visserligen variera, men ej särdeles mycket, och i allt fall ej häftigare, än att bankerna deremot kunna vidtaga försigtighetsmått och efterhand minska eller öka beloppet af de utelöpande sedlarne. Härmed vilja vi likväl icke hafva sagdt, att aldrig en sedelutgifning kan drifvas så, att den medför fara. Men en sådan fara uppstår endast, der spridningen af bankens sedlar kan sträcka sig utöfver det af naturen derför anvisade område, som sammanfaller med det, inom hvilket bankens diskonteringar lämpligen fortgå. Om en enda bankinrättning blifvit privilegierad och derigenom kunnat utsträcka gångbarheten af sina sedlar utöfver ett på detta sätt begränsadt område, eller om dess sedlar hemta sin gångbarhet icke ifrån förtroendet till banken, utan ifrån lagens stadgande, är det ganska möjligt att detta privilegium begagnas till det yttersta, samt att banken, som icke är i stånd att med erforderlig uppmärksamhet följa affärsverksamheten hos ett allt för stort antal kunder, icke heller kan förutse, i huru hög grad sedelinlösning skall komma att påfordras. Om den deremot på ofvannämnda sätt begränsat sin verksamhet, så är den också i stånd till både det ena och det andra. Detta är dock icke enda orsaken, hvarföre sammanförandet af bankrörelsen på en enda hand i afseende på sedelutgifningen är farligt. Det låter sig lätt visa, att ju flera de bankinrättningar äro, som uppkomma, desto större måste sedelhafvarens säkerhet blifva, dels derföre att af flera banker den ena vid tillfälligt behof ofta skall kunna hjelpa den andra, dels i följd af det fördelaktigare förhållande emellan grundkapitalet och sedelemissionen, som städse måste följa deraf att den utelöpande sedelstocken fördelas på flera. Om vi t. ex. antaga, att ett belopp af 100 millioner riksdaler i ett land erfordras för omsättningen, så kunde en ensam bank med 10 millioners grundkapital utsläppa 100 mill. sedlar, utan större vexlingskassa än 10 mill. En så dan bank är i tillfälle att göra en ofantlig och ifrån det vanliga afvikande vinst, men den säkerhet som finnes för sedlarne, utom de inköpta eller belånade förbindelserna, uppgår icke till mera än $^1/_{10}$. Men vid frihet skall den större vinsten ådraga sig concurrens och en bank till upprättas, posito med lika kapital, och om vi antaga, att sedelemissionen delar sig lika emellan begge, skall hvardera utge sedlar för 50 mill. och hålla metallisk kassa af 5 mill. Vinsten för bankdelegarne minskas något, men grundfondssäkerheten för sedelinnehafvarne ökas betydligt, nämligen till $^2/_{10}$. Om man tänker sig ännu flera banker bildade på lika sätt, så blir redan vid den tionde banken grundfondsäkerheten lika med sedelemissionen, som då, likaväl som alltid eljest, tilllika har en motsvarighet i säkerheterna eller den så kallade "portföljen".

Digitized by Google

Af detta torde emellertid vara alldeles klart, att om någon fara af ofvan angifna beskaffenhet förefinnes, så kan denna fara likväl icke tillskrifvas krediten sjelf och dess eget väsende, utan på sin höjd felaktiga anordningar för krediten.

Några flera egentliga faror af kreditens bruk, än de nu angifna: en deraf föranledd för stor förbrukning, vare sig improductiv eller reproductiv, dermed sammanhängande handelskriser och slutligen faran af öfverdrifna sedelutgifningar, anse vi oss icke behöfva beröra; och öfvergå derföre, sedan framställningen af de krediten tillskrifna fördelar och faror sålunda blifvit afslutad, till en undersökning af de vanligaste formerna för kreditaftalet.

2. Om kreditaftalets olika former.

Dessa former äro tvenne: A.) Då den fordran, som genom kreditaftalet uppkommer, icke uttryckes genom någon särskild för sig löpande skrift — *öppen kredit* — samt B.) Då fordringsanspråket uttryckes i en *särskild skrift*, som antingen är *a)* ett skriftligt *löfte* att betala (revers), eller *b)* en *befallning* att betala (invisning, vexel).

A.) *Öppen Kredit.*

Denna enklaste form för krediten består deruti, att antingen borgenären ensam eller både borgenär och gäldenär hvar för sig i sina räkenskaper anteckna, den ene en fordran den andre en skuld, uppkommen genom förhandlingen. För affärens uppgörande är det nog med en enkel muntlig öfverenskommelse, och om en anteckning deraf sker, är det egentligen blott för bättre minnes skull, utan att löftet om betalning sjelft erhåller en skriftlig form, och sålunda blir rörligt och kan circulera såsom ett sjelfständigt värde. Härvid må anmärkas, att huru enkel en sådan anordning än kan synas, så förutsätter den likväl en ganska långt framskriden utveckling af förtroendet, som låter sig nöja med ett blott löfte, samt af handelsvanorna, för verkställandet af dylika anteckningar. Konsten att föra bok och räkning har så småningom utvecklat sig till en ganska sinnrik, men tillika också sammansatt mekanism, väl egnad att controllera så väl egna affärers inre ställning som förhållandena till andra. I hvarje land hafva genom sed eller lag särskilda vilkor, på hvilka dylik kredit erhålles, efterhand gjort sig gällande, så att någon anteckning om dessa vilkor icke behöfver göras under vanliga förhållanden, utan blott när en afvikelse derifrån eger rum; hvarjemte hvarje näringsidkare en gång för alla bestämmer de fördelar han vill medgifva för contant betalning, uttryckande dessa

Digitized by Google

den ersättning han vill betinga sig för lemnande af kredit. Ju mera bestämdhet och likformighet vanorna i dessa afseenden hafva antagit, desto mera fördelaktigt vittna de om folkets ekonomiska ståndpunkt, och desto bättre försvarar äfven denna kreditens enklaste form sin plats. Äfven oberäknadt kreditens vanliga inverkan, att genom omsättningars underlättande befordra deras storlek, kan krediten äfven i denna form ytterligare användas såsom bytesmedel, utan anlitande af någon annan form derför. Vid lifligare affärsförbindelser skola nämligen dessa sällan inskränka sig till ett ensidigt gifvande eller tagande, utan emellan de personer som inbördes hafva affärer på båda sidor uppstå fordringar och skulder. Så snart detta inträffar, finner man snart onödigheten och ändamålslösheten deraf, att hvarje särskild affär för sig uppgöres och liqvideras utan sammanhang med de öfrige. Man öfverenskommer således derom — och af sådana öfverenskommelser uppstår snart sed — att på vissa tider uppgöra räkningarnes inbördes ställning, dervid efter ömsesidig jemförelse af de på hvardera sidan utborgade beloppen endast skillnaden behöfver af endera erläggas. Om A. har af B. tillgodo 10,000 rdr men B. af A. 9,000, så kunde dessa affärer visserligen hafva blifvit uppgjorda på det sätt, att A. till B. lemnat 9,000 och B. till A. 10,000 — och detta sätt skulle hafva varit nödvändigt, om ej krediten till en längre tid utsträckt deras ömsesidiga skyldigheter — men, genom qvittning af de lika stora fordringarne, kan alltsammans uppgöras dermed, att B. till A. lemnar 1,000. — Huru mycket bytesmedel genom detta slags kredit sparas, synes af skillnaden emellan dessa siffertal, då i ena fallet skulle erfordrats 19 gånger det belopp, som behöfves i det andra. Det låter jemväl tänka sig, att både A. och B. hafva affärer med en tredje, och att i händelse gäldenären af denne tredje hade fordran och fordringsegaren åter skuld till honom, äfven dessa affärer skulle kunna uppgöras genom en öfverflyttning ifrån den enes räkenskaper till den andres och dermed följande qvittningar af beloppen. En sådan operation kallas afräkning (scontration, liqvidation, viremens). Ingenting hindrar, att sådana qvittningar försiggå directe genom en blott jemförelse emellan de olika fordringarne och handelsböckernas resultater. Och de försiggå vanligtvis på större handelsplatser och messor i ganska stor scala; men som det är oundgängligt, att samtlige parterne känna till icke allenast hvarandra, utan tillståndet af hvarandras affärer med hvarandra, försiggår vanligtvis sådan qvittning först sedan hvars och ens fordringar blifvit öfverförda i särskild skriftlig form, då qvittningarne både lättare låta sig göra och blifva mera omfattande. På sådant sätt försiggår qvittningen af handelsfordringar i Londons och Newyorks "clearing house", der de ansed-

Digitized by Google

daste affärsmännens förfallna vexlar med hvarandra jemföras, skillnaden emellan debet och credit för hvar och en uträknas samt af honom liqvideras, hvilket sista åter i London sker blott genom ett särskildt slag af anvisningar på banken. I mindre scala försiggå öfverallt der banker finnas dylika liqvidationer genom blotta öfverflyttningar af fordringar ifrån den enes conto till den andres. Hvarhelst en bank finnes, hafva allestädes affärsmännen hos denna kreditiv eller upp- och afskrifningsräkning. Deras inbördes utbetalningar kunna således så småningom regleras hufvudsakligen genom öfverflyttningar ifrån den enes till den andres conto hos banken, der den gemensamma qvittningen till stor del således öfverallt försiggår, ehuru vanligtvis äfven här fordringarne först måste ikläda sig en specifik sjelfständig form såsom invisningar eller vexlar, innan deras utvexling försiggår.

Ju mera utbredd vanan blir, att blott genom en muntlig öfverenskommelse och affärens antecknande i köpmannens böcker uppgöra köp, desto mera framstår nödvändigheten, ej mindre deraf att dylika fordringars riktighet och belopp på ett bestämdt sätt controlleras, än deraf att det sålunda uppkomna resultatet mot de skyldige eger vitsord. Det förra, eller fordringarnes säkra bestämmande, vinnes genom ett ändamålsenligt bokhålleri. Det s. k. Italienska bokhålleriet är härtill synnerligen lämpligt. Det sednare åter ernås genom den bevisningskraft lagen städse måste tillägga ordentligt förda handelsböcker, hvarmed till ömsesidig fördel gerna kunde förenas rättigheten för fordringsegaren, att efter liqvidationsräkningens uppgörande på gäldenären få draga vexel å fordringsbeloppet. Handelsmannen skulle naturligtvis vinna på att genast vid hvarje räkenskapstermins slut hafva sitt kapital uti en sådan form, som tillåter sjelfständiga operationer, och alla öfriga skulle vinna genom en snarare utredning af affärernas tillstånd. Den orättvisa förlust, som nu drabbar de ordentliga kredittagarne derigenom, att handelsmännen till betäckande af kostnader vid fordringars indrifvande på hvarje operation måste beräkna större procent, skulle drabba endast de försumlige, och en viss vana vid allmän ordentlighet skulle derigenom befordras.

B.) *Särskild skrift.*

Huru stor noggrannhet som i räkenskaper än kan råda och huru stora än de affärer äro, för hvilka ingen annan yttre form gifves åt kreditaftalet, än blott ett antecknande i räkenskaper, så har denna kreditform likväl en väsentlig olägenhet, nämligen att den fordran, som på sådant sätt är förvarad, i allmänhet är bunden vid boken, derifrån den icke frigöres, om icke möjligen vid qvittning emellan de båda ur-

Digitized by Google

sprungligen aftalande samt någon gång äfven deras ömsesidiga affärsvänner.

Dessutom kunna ej någonsin sådana räkenskaper, innehållande en ensidig uppgift af fordringsegaren, tillerkännas en fullkomlig bevisningskraft på fordrans riktighet. Nu är det likväl af ganska väsentlig betydelse, att den som eger fordran kan begagna sig deraf äfven före förfallotiden, samt att fordrans riktighet är så upphöjd öfver allt tvifvel, att innehafvaren äfven i förhållande till tredje man kan bruka henne samt efter längre tids förlopp eller på annat ställe hafva makt att göra sina rättigheter gällande, utan att för bevisning deraf behöfva inlåta sig i vidlyftiga granskningar och undersökningar. Härtill erfordras 1) att fordringsanspråket får en sjelfständig skriftlig form, på ett eller annat sätt uttryckande gäldenärens löfte om betalning samt de vilkor han för den beviljade krediten underkastar sig, hvilket sker genom att betalningsrättigheten uttryckes i en förskrifning eller invisning, samt 2) att fordringsanspråket göres oberoende af alla särskilda förhållanden emellan borgenär och gäldenär, så att, om det blir öfverlåtet till tredje man, några invändningar emot utbetalandet, på grund af andra förbindelser emellan de ursprungliga contrahenterna, icke ifrågakomma. Detta sker derigenom att förbindelsen göres löpande eller *ovilkorlig*, gällande i hvars hand den komma må, såsom sjelfständigt begrundande rätten att utbekomma betalning.

En sådan förbindelse kan antingen vara i den form, att gäldenären utlofvar att på viss tid eller vid anfordran eller efter uppsägning sjelf inlösa förbindelsen *(skuldsedlar)*, eller kan den hafva formen af en anvisning på betalning hos någon uppgifven person *(invisningar, vexlar)*, dervid gäldenären alltid är ansvarig för att denna person verkligen åtagit sig, eller är skyldig att för hans räkning utgifva det ifrågavarande beloppet. Som dessa begge slag af skriftliga kreditförbindelser i flera afseenden skilja sig och hvar för sig erbjuda egendomligheter, skola vi särskildt betrakta dem.

a) Skuldsedlar och Banksedlar.

Ar skuldsedeln blott ställd på viss person, är den s. k. *vilkorlig* och kan väl öfverlåtas, men den blifvande innehafvaren är utsatt för vådan, att gäldenären emot honom kan göra gällande motfordringar hos den ursprunglige borgenären. Är åter skuldsedeln ställd till innehafvaren, eller viss man eller ordres, är den *ovilkorlig* och gäller oberoende af alla affärsförhållanden emellan de ursprunglige contrahenterna. Fordran är då såsom ett sjelfständigt värde, gällande för sig, alldeles fästad vid sjelfva papperet.

Digitized by Google

Af de två hufvudslag af kredit, för hvilka ofvan blifvit redogjordt, eger företrädesvis direct utlåning rum emot förbindelser i denna form. Ingen ting är naturligare, än att den som lånar gifver långifvaren ett skriftligt löfte om betalning samt att vid utlåning någon annan form för krediten vanligen icke skall komma att anlitas. Likaså är det klart, att vid denna form af krediten icke i allmänhet directe skall ifrågakomma någon öfverflyttning af kapitaler i rummet, utan aftalet hufvudsakligen röra sig omkring den tid, på hvilken kapitalet öfverlåtes. Ifall den som erhållit lånet sedermera till annan ort vill öfverflytta kapitalet, är det hans ensak. I begge dessa afseenden eger ett motsatt förhållande rum med invisningen eller vexeln.

För möjligheten af ett utbyte af ett närvarande emot ett tillkommande erfordras, såsom vi veta, alltid förtroende. Äfven ifall löftet om framtida betalning lemnats i skriftlig form och med den verkan, som lagen åt denna form gifver, skall det kunna inträffa att icke låntagarens person ensam kan ingifva långifvaren ett sådant förtroende. Nödvändigheten af en bisäkerhet skall sålunda ofta förekomma. Denna kan vara antingen real, då såsom säkerhet lemnas antingen pant eller underpant, eller ock personell, då andra personer åtaga sig ansvarighet för skulden jemte låntagaren, i händelse denne skulle brista vid uppfyllandet af sina åtagna förbindelser. Ju större förtroendet blifver, vare sig i följd af sedelhafvarens egen kända vederhäftighet eller i följd af bisäkerheter, desto bättre skall en revers sjelf kunna användas såsom bytesmedel och circulera såsom sådant. Om den icke är ställd att betalas vid anfordran, mötes likväl detta af en väsentlig svårighet, enär priset på fordringar ställda på framtiden måste vexla efter tillgången på genast användbart bytesmedel eller penningar; och sådana fordringar kunna alltså icke göra tjenst såsom bytesmedel annorledes, än efter deras återförande till sitt närvarande värde. För långifvarne är det synnerligen vigtigt, att ega möjlighet att på detta sätt kunna använda sin fordran och när som helst kunna utbyta den emot genast inlösliga förbindelser. Kan detta på något enkelt sätt låta sig göra, så beredes derigenom också en fördel för låntagarne, emedan flera skola kunna vara i stånd att låna ut, när de veta sig när som helst kunna återfå ett motsvarigt kapital, och tillgången sålunda blir rikligare. Det är af detta skäl högst nödvändigt eller åtminstone synnerligen nyttigt, om emellan långifvare och låntagare kan mellankomma en person, som af de ena tager och åt de andra ger kredit, och, på samma gång han sjelf är tillräckligt känd för att ingen skall kunna sätta hans vederhäftighet i fråga, också gör till sin uppgift att taga kännedom om de personers tillförlitlighet, som vilja begära hans biträde. Det är klart

Digitized by Google

att om säkra personer till honom sälja sina icke förfallna fordringar af andra, emot fordringar hos honom stälda på anfordran, så skola de derigenom sättas i stånd att vida mera vidsträckt begagna sin kredit, och de erhållna skuldförbindelserna skola med större lätthet kunna brukas såsom bytesmedel. I förhållande till andra härleder sig den så vunna makten att köpa omedelbart ifrån förtroendet till den mellankomne tredje personen, hvars genast inlösliga skuldförbindelser circulera, och endast medelbart, såsom en följd af det förtroende de hos denne kunnat ingifva, ifrån dem sjelfva. Så snart derföre en person, som mottagit en annans skuldförbindelse, före förfallotiden vill begagna sig deraf såsom bytesmedel, så skall han finna det fördelaktigast och lättast att göra det så, att han till en tredje person — en bankir eller bankanstalt — öfverlåter sin rätt, och i stället blir egare till fordringsbevis hos denne, med hvilka han lättare kan vinna sitt ändamål. Sådana skuldsedlar af en bank äro naturligtvis af hufvudsakligen samma art och form som enskildas, och om de bättre än dessa kunna bibehålla sig i circulationen, så är det icke beroende på någon skillnad i natur, utan blott på en skillnad i grad af kredit, som möjliggör circulationen af dylika fordringsbevis eller skriftliga betalningslöften inom bankens disconteringsområde.

b) Invisningar och vexlar.

Äfven på ett annat sätt, än genom ett direct betalningslöfte, kan fordran emellan två personer erhålla en skriftlig sjelfständig form; nämligen om gäldenären antingen medger fordringsegaren att på sig ställa en invisning, med skyldighet för gäldenären att på förfallodagen inlösa den, eller ock till honom öfverlemnar en dylik invisning på tredje man, med underbegripen skyldighet att ansvara för dennes villighet och förmåga att betala, när förfallotiden kommer. I händelse dylika invisningar äro löpande samt stälda i en viss af lagen stadgad form och benämning, äro de s. k. *vexlar* och medföra vissa fördelar och vissa skyldigheter för emottagaren, om han vill begagna sig af fördelarne. Det egendomliga för dem ligger uti deras strängt löpande egenskap, tillika med det ansvar, som hvarje skriftlig öfverlåtelse af dem medför. Den förra befordras genom det sednare på den grund, att ett kreditpapper alltid lättare emottages, ju större dess säkerhet är. Då nu det är en allmän grundsats i vexelrätten, att hvarje öfverlåtare genom teckning af sitt namn å vexelns baksida åtager sig eventuell betalningsskyldighet, skall förtroendet till dylika papper med hvarje öfverlåtelse stiga samt bidraga till deras förmåga att löpa och emottagas af hvem som helst. Å andra sidan undanrödjer öfverlåtelsen in blanco, som kan befria en öfver-

Digitized by Google

låtare ifrån nödvändigheten att åsätta sitt namn och dymedelst ifrån nödvändigheten att åtaga sig sagde ansvarighet, det möjliga hinder som häri kunde finnas emot deras oftare öfverlåtande. Det är härigenom som förbindelser i form af vexlar ofta utan att vid någon bankinrättning disconteras kunna circulera och blifva ett verkligt omloppsmedel.

Skillnaden emellan vexlar och löpande skuldsedlar är visserligen till hufvudsaken blott en formell, hvilket bevisas deraf att samma affär eller den derpå grundade fordran kan komma att uppgöras vare sig med en direct skuldsedel eller en vexel; men detta hindrar icke att, just i följd af den ena formens bättre öfverensstämmelse med vissa förhandlingar, denna form för dessa blir den företrädesvis begagnade och sålunda äfven ofta nog kommer att beteckna en skillnad i sak. Så hafva vi redan sett, att formen af directa skuldsedlar vid utlemnande af ett lån är den naturligaste, ehuru det visserligen låter tänka sig, att gäldenären ställde sin förbindelse i form af en invisning eller vexel på sig sjelf. Vid det andra slaget af kredit, den commerciella, ligger det i sakernas naturliga ordning, att företrädesvis vexlar böra begagnas. Ty, om vi erinra oss det hufvuddrag i denna kreditart, att en hvar af dem, som lemna kredit, dervid äfven vill å sin sida taga kredit och vid första lämpliga tillfälle skilja sig ifrån det lemnade fordringsanspråket, så är det tydligt att dessa personer helst skola anlita en sådan kreditform, som för dem gör lättast att öfverlåta den erhållna fordran och på samma gång äfven för gäldenären är lämpligare, emedan denne dervid med större lätthet skall kunna öfverflytta en förut egd fordran och dermed uppgöra sin skuld. Aldrahelst eger detta rum, om, såsom vanligt är, affärsmän, som hafva förbindelser med hvarandra, icke bo på samma ort, eller båda hafva affärer på en tredje ort, på hvilken det för båda är lägligare att lemna och emottaga betalning. Vexlar omfatta derföre vida mindre skillnad i tid än i rum och lämpa sig företrädesvis väl till förflyttningar af fordringar ifrån det ena stället till det andra, derigenom i väsentlig mon besparande öfverflyttningen af de ädla metallerna. De göra det äfven derföre särdeles väl, att man uppfunnit en särskild ganska enkel mechanism för att till det minsta möjliga reducera risken af deras försändande ifrån det ena stället till det andra. Vid försändning af mynt eller skuldsedlar, helst löpande skuldsedlar och banksedlar, är man utsatt för möjligheten att förlora dem och med dem också fordringsanspråket, emot hvilken fara särskilda åtgärder äro af nöden. Kostnaden härför motsvaras af den assuranspremie, som för denna risk måste betalas. Genom vexelns egendomliga beskaffenhet kan denna risk och kostnad undvikas. Penningar behöfva nämligen icke erläggas förr än utaf den, på hvilken vexeln är ställd, och om

Digitized by Google

flera exemplar af samma vexel äro utfärdade, gör det naturligtvis denne detsamma, hvilketdera han inlöser, blott han icke behöfver inlösa flera än ett. Om nu innehafvaren af en vexel skaffar sig flera exemplar deraf, så kan han, i händelse ett skulle förkomma, för erhållande af godkännande och betalning begagna sig af något af de andra, blott han förhindrar att "trassaten" — den person, på hvilken vexeln är dragen — inlöser något af de andra, hvilket genom en enkel anmälan kan ske. I anledning häraf gäller såsom allmänna vexelrättsliga grundsatser, dels att innehafvare af vexel alltid kan fordra flera exemplar af densamma, dels att hvart och ett exemplar för sig visserligen är en fullständig vexel, men alla tillsammans likväl blott en och samma vexel; hvarföre ock med inlösande af ett exemplar de öfriga förlora sin kraft, så vida ej innehafvare behandlat dem såsom särskilda vexlar och öfverlåtit dem till olika personer, således för hvardera uppburit betalning, eller en "Godkännare", "trassat", genom att godkänna flera än ett exemplar likaledes gifvit exemplaren egenskapen af sjelfständiga, af hvarannan oberoende vexlar. Blott ifall en vexel blifvit godkänd eller om den blifvit öfverlåten in blanco, är det någon risk, om den förloras, emedan genom godkännandet trassaten fästat sin förbindelse vid just det godkända exemplaret och intet annat, samt genom öfverlåtelsen åtagit sig ansvarighet hos hvarje kommande innehafvare af vexeln. Men när vexeln godkännes har den vanligen redan hunnit sin bestämmelseort och behöfver derföre i allmänhet icke vidare utsättas för faran af ny transport. — Men för att icke i alla fall förr eller sednare försändning af ädla metaller skall behöfvas, fordras med nödvändighet, att andra affärer emellan orterna förekommit, samt att skulder ifrån ett håll skola kunna uppgöras med fordringar å andra. Förflyttningen af fordringsbelopp genom vexlar förutsätter, att på det hela taget fordringar och skulder emellan två orter uppväga hvarandra, eller att ungefär lika stort belopp penningar eljest skickades *ifrån* en ort som *till* densamma. Som penningens värde syftar till jemvigt öfver allt och mindre än varor kan vexla ifrån ort till ort, emedan ett fall i penningevärdet på en ort gör det fördelaktigt att derstädes sälja varor samt skaffa penningar, skall denna förutsättning om jemnvigt emellan olika orters betalningar till hvarandra i allmänhet inträffa, och en rubbning deri endast förekomma i sammanhang med förändringar i en orts industriella verksamhet, hvilka genom förändringar i omsättningsbeloppet äfven medföra förändring i behofvet af omsättningsmedel. På det hela taget skola således hvarje orts skulder till andra och fordringar af andra kunna qvittas, och endast en jemförelsevis obetydlig skillnad behöfva i klingande mynt eller penningar eller ock genom nytt försändande af varor uppgöras; allt det öfriga deremot lätt uppgöras genom vexlar.

Digitized by Google

Innan vi fortskrida längre i beskrifningen af dessa operationer, är det nödvändigt att redogöra för en dermed sammanhängande omständighet, som varit det directa ursprunget till vexelns uppkomst och är det till hans benämning. Så snart flera slag af myntenheter förekomma, så skall också understundom behofvet inträffa att jemföra dem med hvarandra och *vexla* dem i hvarandra. En sådan operation kallades, såsom den än i dag kallas, *vexel (cambium manuale* l. *in loco)*. Det är dervid klart att behofvet af särskilda personer, som göra sådana vexlingar till ett yrke, icke skall uppstå på andra ställen, än der många och olika myntsorter af olikartad beskaffenhet förekomma, eller der det gängse myntet är af en så ojemn och olikartad beskaffenhet att olika myntstycken af samma benämning hafva olika värde. Om en lika myntfot öfver allt vore införd och genom utslitna styckens behöriga invexling sörjdes för myntets godhet, skulle detta behof icke finnas och allt det dermed förenade trassel och besvär undvikas, ty lika mycket guld och silfver är lika med sig sjelf och kan icke, så vida det sökes blott såsom metall, hafva olika värde. Beklagligtvis är det icke så, och verlden saknar ännu välsignelsen af en universell och gemensam myntenhet, ehuru förhållandena visserligen nu äro mycket bättre än i äldre tider, då de svårigheter som endast af denna orsak tyngde handeln och utbytet voro större, än att de kunna beskrifvas. Den handel som då bedrefs genom utvexling af myntsorter mot hvarandra var vida mera betydande än nu, då åtminstone *inom* de olika länderna vexlingen kan gå för sig utan anlitande af några mellanpersoner, som kunna betinga sig ett särskildt vexlingsarfvode. En sådan handel bär tydligen prägeln af ett onaturligt förhållande, emedan dervid vexlarens vinst endast kan uppkomma genom den andres förlust och derigenom att en mindre myckenhet ädel metall lemnas än som mottages, hvilket är alldeles motsatsen emot vanlig handel, då båda parterna böra vinna. Alltnog! vi få vara tacksamma för att ej vidare inom landet behöfva penningevexlare, men derutom skall väl ännu i långliga tider behöfvas åtgärden af en vexling, innan man kan begagna sig af det mynt man medfört. Inom landet går myntet efter någon tid utan särdeles undersökning såsom gällande den värdeenhet man vant sig att fästa dervid; men så snart man kommer derutom gäller det endast efter dess innehåll af guld eller silfver och icke alltid fullt detta i det främmande myntet, emedan oftast något måste erläggas för sjelfva vexlingens verkställande. Ju mera mängden och betydelsen af affärsförbindelser emellan olika länder tilltager, desto nödvändigare förekomma också emellan affärsmännen vexlingar ifrån det ena landet till det andra i dess olika myntslag. Den söm köper i ett land behöfver betala sitt köp i samma lands

Digitized by Google

myntslag, ehuru han uppbär betalningen för en återförsäljning i försäljningsortens mynt. Om nu affärsmän på hvardera stället åtaga sig att med det hos dem gällande myntet inlösa invisningar ifrån det andra, hvilkas värde måst betalas genom det på detta ställe gällande myntet, så uppkommer derigenom en annan vexling, nämligen ifrån ort till ort *(cambium locale* l. *per litteras)*. Beqvämligheten och säkerheten af en sådan tillställning skall, sedan den en gång uppfunnits, föranleda alla, som hafva utbetalningar på det ena eller andra stället, att söka skaffa sig dylika invisningar, som af denna orsak göra skäl för namnet *vexlar*. Vid dessa skall då med nödvändighet komma i fråga det förhållande, i hvilket de olika myntsorterna skola utbytas emot hvarandra eller hvad man kallar *vexelkurs* ("exchange", "change").

Då en myckenhet guld eller silfver, oberoende af myntslaget, deri den innehålles, är värdt en lika myckenhet af det ena eller det andra, så bör jemförelsen emellan olika ställens myntslag utan afseende på de nominella beteckningarna hufvudsakligen fästa sig vid vigten af fint guld eller silfver i hvardera myntslaget, samt en myckenhet guld eller silfver i en myntsort jemnt motsvara samma qvantitet i en annan. Då sådan jemnvigt i utvexling emellan två orter eger rum, säges vexelkursen dem emellan vara "al pari". Om t. ex. 133 $^1/_3$ Sv. rdr innehålla lika mycket silfver som 100 mark H. b:co, så är kursen al pari, om vid inköp af vexlar på ena orten för hvarje 100-tal mark skall betalas jemnt 133 $^1/_3$ rdr, eller tvärtom. I fall deremot det måste betalas 134 eller 135 rdr för 100 mark har kursen stigit eller såsom det heter, blifvit *ofördelaktig* för Sverige; betalas återigen mindre än 133 $^1/_3$ rdr är kursen låg eller *fördelaktig* för Sverige. Då kursen skall anges, förkortas alltid uppgiften, så att blott endera af de jemförda myntenheterna blir synlig och förändras, den andra förstås inunder och förblir alltid lika eller samma belopp. Den ena kallas derföre den föränderliga valutan (l'incertain) den andra den oföränderliga eller fasta (le certain). I det nyss anförda exemplet var således 100 mark H. b. den fasta valutan och Svenska riksdalern den föränderliga, och kursen noteras sålunda: vexelkurs på Hamburg rdr 133 $^1/_3$ rdr, dervid "betalas för 100 mk H. b." förstås inunder. För att kunna förstå vexelunderrättelserna, måste man således hafva reda på hvarje orts särskilda bruk vid noteringar, emedan den ena ortens fasta valuta på annan ort kan vara den föränderliga. — Hvilket det belopp är, som utgör det verkliga pari emellan tvenne orters myntslag kan man lätt finna, om man blott vet huru mycket guld eller silfver ingår i de jemförda myntslagen, så snart de nämligen äro af samma metall, guld emot guld eller silfver emot silfver. Om deremot enheten på det ena stället är guld och på det

Digitized by Google

andra silfver, finnes icke något oföränderligt pari, emedan guld och silfver äro af olika slag och således kunna variera i värde emot hvarandra, således af samma skäl, hvarföre ett blandadt myntsystem af båda metallerna icke för beständigt kan upprätthållas. Den myckenhet silfver, som en tid har lika värde med en viss myckenhet guld kan på en annan tid hafva antingen högre eller lägre värde än denna, men samma myckenhet af samma metall har alltid lika värde med sig sjelf. Om man således vill veta det verkliga pari t. ex. emellan England och Sverige, måste man förut taga kännedom om guldets och silfrets prisförhållande till hvarandra, samt sedermera reducera guldet till motsvarande silfvervärde eller tvärtom.

I vexelkurserna uppgifvas vanligen flera olika kurser på samma plats. Detta beror på vexelns kortare eller längre förfallotid, dervid det är klart, att vexlar af förra slaget skola hafva högre kurs än de af det sednare, emedan vid dessa ifrån vexelbeloppet måste afdragas en längre tids ränta, hvilken vanligen beräknas efter 5 % om året, men aldrig utsättes i vexeln utan blott rabatteras. Befintligheten af vexlar på olika förfallotid bereder affärsmannen möjligheten att genom inköp deraf förskaffa sig ränta på belopp äfven för ganska kort tid, under det han ändock har medlen i det aldra närmaste disponibla. För detta fordras likväl att vexelkursen under tiden icke i högre grad undergår förändring eller åtminstone icke faller, hvilket skulle förhindra honom från en försäljning med vinst. Å andra sidan finnes samma möjlighet till vinst som till förlust, och en skicklig affärsman kan härigenom ytterligare öka sin vinst på vexelaffären och afkastningen af de på vexelköpet använda penningarne.

Medan vi nu äro inne på de techniska specialiteterna vid vexlar bör något nämnas äfven om den operation, som kallas *arbitrage*, ehuru dess fulla betydelse kanske icke kan framstå förr än sedan man uppfattat vexeloperationerna i deras helhet. Vi veta hvad som menas med den directa kursen emellan två ställen. En annan *indirect* kan finnas, om man tager en tredje plats i beräkning, som också har kurs på hvardera af de andra begge. Om vi i det anförda antagandet af parikurs emellan Hamburg och Stockholm, 133 $^1/_3$ rdr rmt emot 100 mark, visste, att verkliga pari emellan Stockholm och Köpenhamn vore 200 rdr emot 100 rbdlr och sålunda emellan Köpenhamn och Hamburg 100 rbdlr emot 150 mark, samt kursen emellan Stockholm och Hamburg stode al pari, likasom emellan Köpenhamn och Hamburg, men emellan Stockholm och Köpenhamn stode så, att man blott behöfde betala 198 rmt för 100 rbdlr, så skulle det tydligen blifva ett annat resultat utaf en sådan indirect öfver Köpenhamn gående kursnotering, än af den di-

Digitized by Google

recta kursen; och om man ville betala en summa i Hamburg, skulle det vara fördelaktigare att först skaffa sig en vexel på Köpenhamn och utbyta den derstädes emot en annan på Hamburg, emedan på detta sätt för 133 $^1/_3$ rdr betalta i Stockholm finges i Hamburg något öfver 101 mark Hamburger banco i stället för 100 eller kortare uttryckt vore den indirecta kursen på Hamburg öfver Köpenhamn omkring 133 i stället för 133 $^1/_3$. Den operation genom hvilken man bestämmer sig för att genom vexelköp på flera orter på detta sätt vinna en fördelaktigare kurs kallas "arbitrage", emedan man *väljer* emellan flera olika sätt. Då blott tre orter ingå i beräkningen, kallas den enkelt arbitrage, men naturligtvis finnes ingenting som förhindrar att deruti låta flera än tre orters kursförhållande ingå, hvilket kallas sammansatt arbitrage. Operationen är i sjelfva verket ganska enkel till uträkningen, men fordrar både mycken vana och noggrann kännedom om kursnoteringarne och noteringssättet. Då härtill kommer att man måste beräkna afdrag för mäklarearfvode m. m. på de olika platserna, inses lätt, att sådana affärer fordra köpmanna-vana och -hufvud, antingen de nu göras blott såsom ett medel att på billigare sätt verkställa betalningar eller ock såsom sjelfständiga speculationer. De hafva emellertid sin stora betydelse derigenom, att de tjena att utjemna kurserna, samt att genom ersättande af bristen på ett håll med öfverskottet på ett annat bespara öfverflyttningen af mynt. Om t. ex. Sverige lemnar produkter till Danmark, så att det derför får en fordran, men deremot tager mera varor ifrån Tyskland, der Danmark åter har större fordran än skuld, så kunna samtlige dessa fordringar genom arbitrager utjemnas och qvittas. — Om vi nu undersöka orsaken till förändringar i kursen öfver eller under pari, kunna sådana vara af två slag, A.) beroende på förändrade förhållanden i afseende på mynten (nominell kurs) eller B.) beroende på förändringar i de begge ländernas handelsförhållanden (reell kurs).

A.) *Förändringar i Vexelkurs beroende på myntväsendet eller den s. k. nominella vexelkursen.*

I vexelkursen är det en fråga om en utvexling af guld eller silfver emot guld eller silfver. De benämningar på det ena eller andra myntet som förekomma beteckna dervid blott en viss qvantitet fint silfver eller guld. En rdr rmt användes såsom betecknande nära $^1/_2$ lod fint silfver. Om en sådan förändring vidtages eller inträffar, att 1 rdr kommer att beteckna mera eller mindre än $^1/_2$ lod silfver, så är det klart att detta skall inverka på den nominella kursen, så att, allt efter förändringens slag, antingen mindre eller mera riksdaler än förut

Digitized by Google

erfordras för inköp af det främmande myntet. Vid hvilkendera af myntsorterna en sådan förändring inträffar, vare sig i den oföränderliga eller föränderliga valutan, så kommer den alltid att framstå i den föränderligas förändrade belopp. Om t. ex. en mark H. b. skulle förminskas till hälften, skulle i kursnoteringen 100 m. H. b. underförstås, men vid den oförändrade Svenska riksdalern förändringen synas, så att pari blefve 66 $^{2}/_{3}$ rdr för 100 mark. Såsom lätt inses kan af denna orsak någon förändring i kursen icke inträffa, med mindre en förändring inträdt uti penningens beskaffenhet på någotdera stället. Men då kursförändringar af andra orsaker än denna icke kunna vara större än som motsvaras af totalkostnaden för en försändning af reda penningar till betalning, emedan man eljest frivilligt skulle underkasta sig att betala mera för en viss myckenhet främmande mynt än man behöfver vid ett enkelt försändande och utvexling, så finnes lätt, att då kursen förändrar sig utöfver dessa råmärken, så måste också någon förändring i någotdera landets penningeväsende hafva egt rum och dertill gifvit anledning. Antingen bestå de circulerande penningarne i sådant fall af hårdt mynt, hvilket blifvit genom slitning eller förfalskning försämradt, så att det icke innehåller den myckenhet ädel metall som det bör innehålla, eller, om myntet är oförändradt, af sedlar, som icke kunna inlösas efter behag. I intetdera fallet kan nämligen kursen återföras genom export af ädel metall, och i beggedera fallen utgör kursens höjd utöfver försändningskostnad m. m. ett osvikeligt minimimått på graden af myntets eller sedlarnes försämring. Den utvisar likväl blott försämringens minimum, ty under sådana omständigheter är det likafullt möjligt, att ehuru kursen nominelt är ogynnsam, den i sjelfva verket är så fördelaktig, att detta i någon mon motväger penningarnes försämring. På alldeles samma sätt som det är ett osvikligt bevis på myntförsämring, om man i handel med ädla metaller måste gifva mera för guld och silfver i tackor än det i lagen stadgade förhållande anger — t. ex. måste gifva mera än 1 rdr, som skall innehålla ett halft lod silfver, för ett halft lod silfver i tackor — och graden af försämringen anges af prisskillnaden; på alldeles lika sätt utvisas äfven en dylik förändring af vexelkursen. Detta är så klart, att någon bevisning derför knappt behöfde anföras, om icke i ett särskildt i statsekonomiens annaler mycket omtaladt fall motsatsen blifvit påstådd. Då nämligen under Napoleons krig Englands bank inställde sedelinlösningen, bibehöllo sig sedlarne till en tid vid samma värde som guld och silfver. Först efter några års förlopp började ett högre belopp guinéer i sedlar fordras för inköp af guldtackor än som motsvarade det guld, som skulle finnas i en guinée, på samma gång också vexelkursen började och bi-

Digitized by Google

behöll ett stigande. I stället för att nu i guldets stegrade pris och kursens stigande finna det tydliga beviset på att sedelmyntet blifvit deprécieradt, så påstods med största ifver, att det icke var sedlarne som fallit, utan guldet som stigit, och denna åsigt gjorde sig till en början gällande, till dess Ricardo i sin bekanta skrift "The high price of Bullion a proof of the Depreciation of Banknotes" fullkomligt vederlade densamma [1]).

Vi öfvergå nu till undersökning af:

B.) *Förändringar i vexelkurs beroende på handelsförhållanden; den s. k. reella vexelkursen.*

a) I förhållande till guld- och silfverproducerande länder. I förhållande till sådane länder är guld och silfver helt och hållet att betrakta såsom en vara, underkastad samma lagar som andra varor. Denna vara införes likasom hvarje annan endast i det fall, att det pris som derför uti importorten erhålles är så mycket högre än exportortens, att icke blott kostnaden för öfverflyttningen betäckes, utan derutöfver vanlig handelsvinst göres. Alltså måste priset på guld och silfver i guld- eller silfverlandet vara lägre än uti det andra, samt, då i följd häraf en viss myckenhet guld eller silfver uti importorten är mera värd än uti productionsorten, kursförhållandena gemenligen vara fördelaktiga för det importerande landet. Detta är synnerligen enkelt och behöfver ej vidare utvecklas. Deremot har frågan om de orsaker, som emellan lika beskaffade länder föranleda import och export af guld och silfver, varit föremål för de lifligaste tvister. Vi öfvergå derföre till unsökning af den reella vexelkursen emellan:

b) Sådane länder som hufvudsakligen genom utbyte förses med

---

[1]) Af alldeles samma slag som detta var det stigande af vexelkursen, som egde rum i Sverige under första tredjedelen af detta århundrade under bankosedlarnes fallna värde, då kursen på Hamburg noterades per riksdaler silfver först 52 sk., 1808 55 sk., 1809 61 ½ sk., 1810, efter sedelstockens fördubbling, 79 sk., 1811 112 sk., 1816 114 sk., 1819 128 sk., 1827 136 sk., 1830, då realisationen beslöts, 131 sk.; men som realisationen ej begyntes förrän 1835, steg den ytterligare ända till 146 ½ sk. 1832. Derefter har den oscillerat omkring 128 sk. banco i öfverensstämmelse med myntvärdets stadga, eller såsom det nu heter omkr. 133 ⅓ rdr rmt emot 100 H. b. m. I Sverige föll det icke någon in att betvifla, att myntförsämringen var orsaken till kursens förändring, men Sverige vidtog icke så snart som England sin realisation och måste derföre för att icke vålla för stor oreda i de redan stadgade förhållandena återtaga betalningarne efter kursens höjd, och icke såsom England efter det gamla pariförhållandet.

Digitized by Google

ädla metaller. Det gäller här den i mercantil-systemet ingående theorien om *Handelsbalansen*. Denna theori var oriktig, icke så mycket uti iakttagelsen af sjelfva facta, som fastmera i de slutsatser, som deraf drogos. Den är riktig så till vida som det är sannt, att kursens förändringar antyda riktningen af de ädla metallerna, men oriktig så väl i att vilja ur förhållandet emellan export och import af varor sluta sig till en handelsskuld emellan länderna, som isynnerhet uti att anse import och export af de ädla metallerna utgöra beviset på en motsvarande vinst eller förlust för de respective länderna i deras inbördes handel. Det fanns en tid, då man allmänt ansåg rikedom på guld och silfver såsom ensamt rikedom samt att handel emellan olika länder var fördelaktig eller icke, allt efter som utförsel och införsel af varor stod i det förhållande till hvarandra, att en skillnad uppstod, som i ädla metaller skulle inkasseras eller utbetalas. En sådan åsigt skulle följdriktigt genomförd leda dertill, att alla länder borde endast utföra varor, men icke införa dem, samt att det ena landets vinst nödvändigt måste vara byggd på en motsvarande förlust hos det andra, hvaraf åter med nödvändighet borde följa, antingen ett "bellum omnium inter omnes", eller ock ett absolut isoleringssystem i de olika ländernas handelspolitik. Men då man, om icke insåg, dock kände omöjligheten häraf, uppstod colonialpolitiken eller systemet att skapa colonier såsom afsättningsorter för moderlandets produkter, hvarigenom systemet upphäfde sig sjelf, huru illa man än behandlade colonierna, som egentligen endast skulle köpa, men aldrig sälja. Theorien hvilar på grundsatsen, att det för ett folk är ofördelaktigt att införa, men fördelaktigt att utföra, likasom om det icke låge i sakens natur, att begge delarne måste motsvara hvarandra. Att af importens öfverskott öfver exporten sluta till en förlust är falskt; likasom att af de officiella uppgifterna om förhållandet emellan export och import sluta sig till en fördelaktig eller ofördelaktig handelsbalans, hvilket varit en väsentlig uppgift för statsmännen af den mercantila skolan. Huru litet de i statistiska beräkningar anförda uppgifter om införsel och utförsel bevisa en ofördelaktig handelsbalans skall straxt bevisas. Men äfven om de skulle visa en handelsbalans, som måste fyllas med penningebetalning, är det oriktigt att antaga detta såsom en förlust för landet. Om man betraktar de enskilda i deras handlingssätt, så faller det väl knappast någon in att, om man köpt en sak för penningar, anse sig fattigare än före köpet; och de varor som blifvit köpta för penningar voro åtminstone vid köpets afslutande lika mycket värda som penningarne. Om de enskilda heldre köpt varor utifrån, än sådane som tillverkats inom landet, så kan det icke hafva haft någon annan orsak, än att detta för dem varit fördel-

Digitized by Google

aktigt, och att de på detta sätt kunnat få mera för sina penningar — fördelaktigare kunnat använda sina fordringar på varor af hvilket slag som helst — än på annat sätt. Och hvad sålunda varit en fördel för hvar och en af de enskilda måste hafva varit fördelaktigt för samhället i sin helhet. Penningarne äro aldrig mål, utan endast medel; och således är det i och för sig ingen olycka, om ett land för reda penningar kommer att köpa varor i ett annat land. Om för mycket penningar utföras, rättar detta sig sjelf, emedan genom varornas sjunkande pris det blir uträkning att i det penningefattiga landet lemna ädla metaller, som då blifva den vara som der betalar sig bäst.

Vi sade nyss, att ett öfverskott af införseln utöfver utförseln icke är något bevis, att en skillnad i värden uppkommit, som måste med mynt betalas. Detta är beroende dels på den nödvändiga ofullständigheten i uppgifterna derom, dels på möjligheten att skillnaden just består i en handelsvinst. I afseende på de officiella uppgifterne förekomma flera hardt när oöfvervinneliga svårigheter: 1) I afseende på varornas uppskattning, så kan man äfven med högsta noggrannhet icke komma mycket längre än till ett riktigt angifvande af varornas vanliga pris i införselorten för de införda eller försäljningsorten för de utförda varorna, men detta utesluter naturligtvis icke möjligheten, att varorna försålts både öfver och under detta pris. 2) I afseende på fullständigheten af uppgifterna har det ännu icke lyckats någon stat i verlden att helt och hållet förekomma allt lurendrejeri, och det ligger i sakens natur, att hela det lurendrejade beloppet skall undgå all controll och omöjligt kunna införas i de offentliga uppgifterna. 3) Kan vid dessa uppgifter ingen uppmärksamhet fästas på hela den massa af varor, som under transporten eller sedermera på ett eller annat sätt gå förlorade. Om en vara blifvit antecknad såsom utförd, men sedan förgås genom skeppsbrott m. m., så anföres den i alla fall såsom ingående till landets fördel i beräkningen öfver handelsbalansen, ehuru detta utan tvifvel så väl för den enskilde som för landet varit en förlust. Uppgifterna om införsel eller utförsel kunna således aldrig med säkerhet visa befintligheten af en handelsbalans. De göra det så mycket mindre som, äfven med antagande af deras noggrannhet, den utvisade skillnaden ofta blott består i en handelsvinst, samt beräkningarne gifva helt och hållet olika resultat, aliteftersom den ena eller andra orten tages till utgångspunkt. Om t. ex. en handlande i Hamburg hit inför kaffe för 10,000 rdr riksmynt och i stället köper för försäljningssumman jern för 10,000 riksdlr, så se vi af de Svenska uppgifterna, att i detta fall handelsbalansen varit jemn emellan de begge orterna. Icke så i Hamburg; ty om det befunnits förmånligt att hit exportera kaffe, så har det varit

Digitized by Google

derföre, att priset derpå här varit så mycket högre, att det kunnat betäcka transportkostnaden och dessutom betala köparens besvär med en vinst. Kaffet måste derföre antagas i Hamburg hafva kostat mindre än 10,000 t. ex. 8,000 rdr. Å andra sidan bör äfven på jernaffären något förtjenas och jernet i Hamburg kunna försäljas till högre belopp t. ex. för 12,000 rdr. I Hamburg skulle det då synas som om balansen med Sverige bort vara ofördelaktig, emedan dit utförts ett värde af blott 8,000, men derifrån införts ett värde af 12,000. Alldeles på samma sätt förhåller det sig, om vi tänke oss affären utgå ifrån Sverige, och att en köpman utför jern för 8,000 riksdlrs värde här, som i Hamburg säljes för 10,000 rdr, hvarför han köper kaffe, som i Sverige säljes för 12,000 rdr, dervid man skulle tro balansen vara med 4,000 rdr ofördelaktig för Sverige, just derföre att affärerna varit mera än vanligt fördelaktiga. Intet hindrar, att värdet, innan det återkommer till Sverige, undergår ännu flera förvandlingar, om t. ex. köpmannen i Hamburg köper säd som föres till England, i England manufacturvaror som föras till Brasilien, i Brasilien åter indigo som föres till Frankrike, der vin inköpes, som föres till Sverige till ett värdebelopp, som mångfaldigt kan öfverstiga värdet af den ursprungliga jernlasten, ehuru någon skillnad ändock icke behöfver af landet godtgöras.

Men om också en balans emellan olika länder ej på detta sätt kan utvisas, är det utan tvifvel möjligt, att en sådan förefinnes samt att i följd deraf myntförsändningar dem emellan tarfvas, hvilket alltid inverkar på den reella vexelkursen. Om nämligen sådant icke behöfves, utan skulder och fordringar länderna emellan väga jemnt, så finnes ingen anledning, hvarför en viss myckenhet ädel metall på det ena stället ej skulle vara lika i värde med samma myckenhet på det andra, hvarföre således kursen icke skulle stå *al pari*. Fordringar och skulder, uppkomna ur allehanda transactioner, qvitta hvarandra då jemnt, utan att fordringar i andra länder behöfva öfverflyttas till någotdera, eller ädla metaller dem emellan transporteras. Om deremot ett öfverskott af skulder öfver fordringar eger rum, så kan detta utjemnas, antingen genom försändande af varor eller af penningar. Vid uppmärksamt betraktande af handelns vanliga gång öfvertygas man snart derom, att det förra alltid skall föredragas, der det låter sig göra, emedan köpmän heldre skola vilja förtjena på två operationer, än på en. Blott i det fall skola de föredraga försändning af penningar, om varupriserna på det skuldsatta stället i allmänhet äro högre än på det fordringsegande. I detta fall är penningemassan derstädes för stor för omsättningarne och penningarne alltså mindre värda än annorstädes; hvarföre också en gifven myckenhet ädel metall på detta ställe icke bör

Digitized by Google

kunna vara lika med samma myckenhet på andra ställen, utan mera betalas på det ställe der penningarne äro mindre värda, och dess kurs på andra orter stiga. Och denna skillnad bildar också ett premium för försändning af varor till den ort, der penningarne äro mindre värda, hvilket i sin mon utjemnar förhållandet. De förändringar i vexelkursen som af denna orsak kunna inträffa äro likväl bundne inom vissa af sakens natur utstakade gränser. Dessa gränser utgöras af de ädla me tallernas transportkostnad ifrån den ena orten till den andra jemte kostnaden för det ena myntslagets utvexling i det andra. Om dessa kostnader t. ex. i medeltal uppgå till 10 procent, så kan kursen stiga 10 % öfver pari eller sjunka 10 derunder, men icke mera, emedan köpmännen i sådant fall använda den billigare utvägen att i stället för inköp af vexlar sända ädla metaller. Ju billigare transporten blifver, desto mindre stora kunna kursförändringarne blifva. Och likasom alla priser med större utveckling af rörelsen tilltaga i stadga, förhåller sig ock med det pris som genom vexelkursen sättes å fordringar i andra länder eller annan myntsort. Likasom andra priser bestämmes vexelkursen i hvarje särskildt ögonblick af förhållandena emellan tillgång och efterfrågan af vexlar, likasom andra priser förändras den ständigt [1]), men sjelfva föränderligheten framkallar stadgan och tjenar till befordrande af större jemnhet i handelsförhållandena. Så snart nämligen å en ort kursen på en eller flera andra orter stiger, utgör detta en anledning att till denna eller dessa öfverföra alla penningefordringar på det sätt som vi vid beskrifning af arbitrager utredt, eller att på andra sätt öka vexeltillgången medelst varuförsändningar eller slutligen äfven ditförande af ädla metaller. Lika litet som i allmänhet höga priser i och för sig äro det onda, som är att finna uti bristande tillgång, lika litet är kursens höjd det onda. Genom bådas inverkan på tillgång och efterfrå an uppkommer deremot en tendens till det ondas eller bristens afhjelpande genom framkallande af tillgångar och inskränkning af efterfrågan. De orsaker, som kunna föranleda en brist, som inverkar till kursprisets stegrande, äro vanligast, antingen en ifrån det vanliga afvikande stegring af införseln eller en öfverflyttning af fritt kapital ifrån det ena stället till det andra. I förra afseendet är att anmärka inverkan på kursförhållandena af en felslagen skörd, som nästan alltid medför någon tids stigande af vexelkursen. Da nämligen behofvet af spannmål äfven med de största uppoffringar måste fyllas och spannmål till hvad pris som helst anskaffas, så föranledes häraf lätt en ifrån det vanliga afvikande tillökning uti landets införsel, utan att derigenom i

[1]) Deraf det fransyska ordspråket: "change et vent varie souvent."

Digitized by Google

och för sig någon ny afsättning af landets produkter utöfver den vanliga blifvit framkallad. Då den förskrifna spannmålen skall betalas, är all sannolikhet förhanden, att den vanliga jemnvigten icke skall inträda, och att således en tendens skall förefinnas till penningeförsändningar till det spannmålsförsäljande landet. Denna motväges visserligen af detta lands ökade benägenhet att köpa och att använda penningarne, då ett land lika litet som en enskild värderar dem för annat än den till hands varande möjligheten att förvärfva hvad som helst; och dessa penningars användande inom detta land skulle stegra priset på dess produkter, på samma gång som dess dragande ifrån det första landet skulle sänka der varande produkters pris. Å ömse håll skall derföre utan tvifvel en syftning finnas till förhållandets utjemnande och det gamla tillståndets återförande. Men härtill fordras någon tid, då deremot behofvet af spannmål genast föranledt införsel och dermed förenad betalningsskyldighet. Om ett land blifvit utsatt för ett sådant bortströmmande af ädel metall, så återföres likväl denna snart genom inverkan af bristen sjelf, som i allmänhet nedsätter priserna. Detta kan naturligtvis icke ske utan förluster för ganska många och snart sagdt alla i samhället; men det är också klart, att en sådan allmän olycka, som misslyckandet af en mängd nationella företag af sådan vigt och omfattning som landtbrukets, icke kan aflöpa utan alla slags olägenheter. Men hvad man kan åstadkomma till lindring är, att genom olägenhetens fördelande öfver så vidsträckt rum och tid som möjligt förminska dess kännbarhet. Och detta sker, dels genom den inverkan som höjda spannmålspriser utöfva på alla samhällsklasser till inskränkande af förbrukningen, dels genom den inhemska kreditens förmåga att till en tid ersätta de ädla metallerna. Att den bortströmmande guld- och silfvermassan till en del skall kunna ersättas af pappersmynt är lika säkert, som att detta ej kan ske obegränsadt utan de största faror. Ty om utflödet af mynt är beroende på ett missförhållande emellan penningestocken och omsättningsbeloppet, så kan detta icke afhjelpas med mindre än att förhållandet återföres till ett normalt och med andra länder lika, hvilket endast kan ske genom en förändring uti de ifrågavarande beloppens relativa storlek. Om då det utförda myntet ersättes af en lika stor massa sedlar, bibehåller sig förhållandet oförändradt och föranleder alltså fortfarande penningeutförsel. Men då penningar endast i form af ädla metaller äro så allmänt gällande, att de kunna till andra länder utföras, måste vid ett sådant fortsättande af sedelutgifning förr eller sednare en tidpunkt inträffa, då hela myntstocken blifvit utförd, och inlösningen af sedlar för utförsel likväl skall påfordras med omöjlighet att genast fullgöra den. Då inträffar det för-

Digitized by Google

hållande, att sedlarne måste löpa för sig sjelfva samt att slutligen målet, prisernas sänkande, skall vinnas genom nedsättande af sedelmassans värde; ty om också de nominella priserna fortfarande ändock blifva höga, kommer likväl i sådant fall genom sedlarnes agio emot metalliska myntet hvarje värdeenhet att i sjelfva verket betyda mindre, och det verkliga varupriset att falla. Om således kursen på utlandet börjar att stiga, är detta att betrakta såsom ett "gif akt" för sedelbankerna, att iakttaga försigtighet, för att ej genom sin sedelutgifning förhindra inträffandet af en förr eller sednare nödvändig reaction, på samma gång deras verksamhet tages i anspråk för att göra denna reaction så litet häftig som möjligt. Om sålunda betalning till utlandet genom en felslagen skörd, öfverspeculation eller andra orsaker påkallas, kan genom bankernas verksamhet tungan häraf bättre fördelas genom så småningom skeende afbetalningar, ehuru den icke kan alldeles undvikas, hvilket också vore orimligt att vänta, då efter det Engelska ordspråket ingen kan "äta upp sin kaka och ändå ha den i behåll", och ersättningen för en felslagen skörd icke kan komma såsom manna ifrån himmelen, utan måste med verkligheter återköpas.

Vi hafva i den föregående framställningen förnämligast ordat om inverkan på vexelkursen af en på varupriserna inverkande ökad penningetillgång. Denna tillgång kan likväl inverka jemväl på räntan och framstår då såsom ökad tillgång på fritt kapital. En sådan förändring inverkar på lika sätt på vexelkursen. Likasom i andra fall de naturliga lagarne syfta till en allt mera genomförd jemnvigt och likhet mellan alla länder, så äfven i detta. Kapitalet söker, så vidt möjligt är, alltid det fält der detsamma väntas af den rikaste ersättning, och vänder sig i följd häraf alltid till det håll der, antingen genom tillgångens ringhet eller efterfrågans höjd, behofvet deraf låter sig lifligast känna — förutsatt blott att dess säkerhet icke tillika äfventyras, en omständighet som föranleder fordran af en särskild assurance-premie för risken, hvilket förhållande vi likväl nu utan skada kunna lemna å sido. Det är dervid klart, att på olika tider i olika länder förhållandet emellan tillgång och efterfrågan af kapital skall vara ganska olika, allt efter som rörelsen medtagit mera kapital eller företagsamheten för detsamma öppnar nya fält eller för särskilda nationella behof en fordran på större kapitalbelopp uppkommer än det vanliga. Under sådana förhållanden är ingenting vanligare, än att kapitalet under den förutsättning af lika säkerhet, som vi gjort, skall öfverflytta sig till sådana ställen, der detsamma kan betinga sig de fördelaktigaste vilkor, d. v. s. der den högsta ränta derför erbjudes. Ett sådant öfverflyttande sker, dels genom directa lån upptagna af staten eller enskilda, helst af föreningar som

Digitized by Google

kunna erbjuda större säkerhet, dels genom penningars upptagande på blanco-kredit eller genom s. k. vexel-rytteri. I hvilketdera fallet som helst är det naturligt, att åtminstone till en början öfverflyttningen af kapitalerna skall ske i den form, i hvilken de äro mest disponibla d. v. s. i form af penningar; och på det ställe hvarifrån öfverflyttningen sker skall i följd häraf efterfrågan på fordringar betalbara på det andra ökas och kursen på vexlar stiga ända till ofvan sagda punkt, då man föredrager försändande af ädla metaller. Om ett direct lån utomlands för Sveriges räkning upptages, så måste vid lånets förflyttning hit efterfrågan af Svenska vexlar ökas genom den ovanliga påtryckningen af hela det extra belopp, som skall hit indragas, och kursen utomlands stiga eller genom det större ånbudet af vexlar på utlandet kursen härstädes sänkas. År lånet af någon betydligare omfattning i förhållande till det utlånande samhällets penningekapital, så kan remitterandet fordra en viss vana och försigtighet, för att ej den plötsliga minskningen i penningestocken skall allt för häftigt inverka äfven på varupriserna, och leda till förödande verkningar. Man låter derföre gerna i sådant fall vexelköpen ske öfver flera platser på det vexelremisserna skola blifva mera möjliga och kursen icke allt för mycket nedtryckas. Så t. ex. då Engelska regeringen 1794 lemnade ett större lån åt Österrike, circulerades vexlar dit å alla större handelsplatser i Europa, och då Spanien 1804 skulle betala en större penningesumma till Frankrike, så användes med framgång samma method.

Ett annat sätt hvarpå kapitalöfverflyttning emellan olika orter försiggår är genom anlitande af blancokredit eller s. k. vexelrytteri (vexelcirculation) hvilka båda operationer egentligen äro användbara tillfälligtvis och för kortare tid, då man icke kan eller vill upptaga på längre tid beräknade lån. Företrädesvis begagnas de också af enskilda personer, helst köpmän, ehuru nog exempel finnas derpå att båda delarne anlitats äfven af regeringar [1]).

Här är stället att närmare beskrifva dessa operationer. Såsom af det föregående inhemtas, betalas gemenligen de varor som det ena landet lemnar till det andra genom vexlar. Antingen dragas dessa af fordringsegaren på gäldenären, af hvilken de accepteras och inlösas, eller ock betalar gäldenären skulden genom öfversändande till fordringsegaren af sina vexlar på andra personer, af hvilka han eger fordringar. Dervid inses lätteligen, att då ingenting i vexeln finnes, som anger att den är betalningen för en lemnad valuta, samma form också kan be-

---

[1]) Exempel härpå ifrån Sverige finnas anförda af *Bergfalk:* "Bidrag till de under sista hundrade åren inträffade handelskrisers historia", sid. 72—76.

Digitized by Google

gagnas *utan* föregången handelsaffär, blott på grund af ett aftal, att den på hvilken vexeln drages (trassaten, godkännaren), äfven om han icke hos vexelgifvaren står i skuld, emot särskild ersättning skall inlösa dennes vexlar. Sådane vexlar, som dragas på grund af ett sådant aftal, sägas dragna på *blancokredit* [1]). Så vidt som ej under tiden försändningar af andra värden ega rum, kan beloppet behållas qvar på flera sätt: antingen genom en ömsesidig vexeldragning af contrahenterna på hvarandra, då den ena vexelns försäljning alltid skall lemna medel till den andras inlösen, eller genom en fortsatt ensidig vexeldragning af den ene på den andre, dervid de äldre vexlarne inlösas medelst försäljningssumman för de sednare, eller genom s. k. vexelcirculation, då ett handelshus skaffar sig kredit hos flera andra, hvilka, hvart och ett i sin ordning, ersättas genom de belopp som erhållits på vexlar, dragne på de andra [2]).

Detta är i största korthet hufvuddragen af den så mycket omskrikna blancokrediten och vexelrytteriet. I och för sig betraktade måste den oväldige erkänna, att de utgå ifrån ett ganska lofligt aftal, dervid icke heller andra medel begagnas, än som sammanhänga med krediten i allmänhet. Hvarföre de vanligtvis betraktas med så mycket misstroende, är af den orsak, att de synnerligen komma att anlitas i kritiska tider, samt då kapitalbrist börjar låta sig känna på någotdera stället, dels emedan de eljest icke behöfvas, dels emedan det på detta sätt blir möjligt att ända till yttersta gränsen begagna sig af sin kredit. Användandet af dessa sätt är så till vida bättre, än då penningar anskaffas på borgen, som den hvilken genom accepten går i borgen, för sin risk och sitt besvär erhåller en lämplig betalning [3]) Hvarföre bankinrättningar vid diskontering af dylika papper böra vara mer än vanligt varsamma, beror icke derpå, att de jemförde med de s. k. verkliga vexlarne brista i säkerhet — då så väl de ena som de andra ytterst

---

[1]) Dylika vexlar kallas i England "accomodation bills" eller "kites", pappersdrakar; en sådan vexeldragning i Frankrike "tirage en air". De båda sista benämningarne härledas derifrån, att skulden på detta sätt hålles likasom sväfvande, utan grundvalen af en föregången affär.

[2]) Jfr *Bergfalk* a. st. sid. 5 och 6.

[3]) Af helt annan art och verkligen högst förkastligt, emedan krediten då understödjes på ett verkligen bedrägligt sätt, är det synnerligen i England förekommande bruket af s. k. "*hästar*", eller personer som af vissa handelshus underhållas för att få på dem draga vexlar, som sedan inlösas genom motdragning eller förnyad dragning, samt det Hamburgska bruket af "*källarvexlar*", hvarmed förstås vexlar dragne af diktade personer och satte i omlopp, sedan de blifvit godkända af deras utprånglare, som slutligen inlöser dem, — om han kan.

Digitized by Google

hvila på personlig kredit, — utan derpå att verkliga vexlar, huru oförnuftiga än de operationer som framkallat dem kunna hafva varit, likväl alltid äro i någon mon af rörelsen begränsade till sitt belopp, hvaremot blancovexlars antal och belopp icke på något sådant sätt begränsas.

Ad. Smith söker bevisa blancokreditens och pappersdrakars skadlighet af deras dyrhet. Då dylika vexlar sällan hafva längre circulationstid än tre månader och således minst fyra omsättningar om året af hvarje penningebelopp måste ske, samt vid hvarje omsättning, dels ränta på den förut erlagda räntan kommer att erläggas, dels summan växer genom tillägg af ofta ganska drygt provisionsarfvode åt kreditgifvaren, af mäklarearfvode för vexelomsättningen o. s. v., är det verkligen obestridligt, att räntan å de på detta sätt bekomna medel oftast skall vara ganska dryg, samt att den rörelse måste vara ganska inbringande, af hvilken utan våda en så hög ränta kan erläggas. Men derföre att detta sätt att skaffa penningar alltså är dyrt, kan man näppeligen antaga såsom också bevisadt, att det alltid är olämpligt och skadligt. Dyrheten är hufvudsakligen beroende derpå, att man måste särskildt till godkännaren erlägga betalning för hans åtagande af ansvarighet och för hans risk och besvär, samt att man sålunda till den vanliga räntan måste lägga en särskild ersättning för bruket af den kredit, som godkännarens namn lyckas ingifva; och då behofvet häraf förefinnes, så är all sannolikhet för handen att kredittagaren derförutan måst underkasta sig ännu mera betungande vilkor eller alls icke kunnat komma i disposition af det kapital, hvilket för honom möjligen varit alldeles oundgängligt. I detta fall bevisar just kostnaden för blancokrediten att, om denna är stor, jemväl behofvet af penningar är stort, samt att fritt kapital på det ifrågavarande stället företrädesvis är af nöden. Visserligen kan blancokrediten också komma att användas af personer, som deruti finna enda utvägen att hålla sig uppe efter en förutgången öfverspeculation; men äfven i detta fall är det likväl ofta ganska nyttigt, att de, som invecklat sig uti en dylik öfverspeculation, erhålla någon tid på sig, att ordna sina affärer och realisera sina tillgångar utan de plötsliga omstörtningar, som uti en handelskris, efter hvad vi veta, ofta åtfölja ett för starkt medtagande af det fria kapitalet. Som brist på sådant kapital lätt kan föranleda blancokreditens allmännare användning, så är det icke underligt, om en handelskris oftast föregås af ett mer eller mindre utsträckt vexelrytteri, såsom också all erfarenhet ger vid handen. Men dervid vore det utan tvifvel ett misstag att häraf sluta till ett nödvändigt orsaksförhållande dem emellan. Användandet af blancokredit m. m. följer af samma orsaker, som, i händelse det medel att långsammare öfvervinna dem, hvilket just i

Digitized by Google

krediten förefinnes, ej gör tillfyllest, skola framkalla en handelskris och på detta mera våldsamma sätt leda till framtvingande af ett sundt och normalt förhållande. Säkerligen har dock mera än en gång den våldsamma stöten förekommits genom samma föregående åtgärder, som så ofta få bära skulden derför. Genom den kredit som sålunda erhållits har nämligen ofta bekommits medel att så småningom fylla den lucka som i kapitalet uppstått och att slutligen, sedan varorna blifvit realiserade, betala skulden. Om alltså blancokredits användande vid tillfällig förlägenhet kan försvaras, så må det å andra sidan gerna medgifvas, att det fortfarande bruk af blancokredit, hvartill månget handelshus gjort sig skyldigt, icke står väl tillsammans med verklig soliditet. Men just de solida husen hafva lättast att begagna sig deraf såsom nödfallsåtgärd.

I afseende på dessa och dylika operationers inverkan på vexelkursen, är det klart, att denna skall vara alldeles analog med inverkningarne af kapitalers indragande genom lån med den skillnad blott, att de nu nämnda operationerna genast och omedelbart inverka på vexelkursen. Genom framkallandet af en större vexeltillgång på den kredittagande orten och af en större efterfrågan på den kreditgifvande skall naturligtvis den kredittagande ortens vexelkurs på andra orter något sänkas under hvad som eljest skulle inträffat, och den kreditgifvande ortens något höjas. Detta har också varit förhållandet, så väl då hypotheksföreningar eller staten genom lån indragit medel, som då dessa indragits af enskilda, ehuru det också är tydligt, att de föregående förhållanden som framkallat behofvet, hvilka angifva brist på tillräckligt fritt kapital, äro af sådan beskaffenhet, att de på kursen bordt inverka stegrande, samt att således de mera inverka till förhindrande af kursens stegrande öfver, än till ett sänkande af densamma under pari.

Som vi af detta och det föregående lätt inse, att en utströmning af kapitaler skall föranleda kursens stegring och inströmmandet åter dess sänkning, så innebär detta förhållande en för de kapitalförmedlande anstalterna ganska vigtig följd, då kursen alltså kan antagas utvisa kapitalmarknadens relativa tillstånd på olika orter. Om den antyder, att kapitalet har en tendens att förflytta sig ifrån landet, tillhör det dem att med aktgifvande på marknadens tecken söka förhindra, att detta leder till en brist, och denna brist åter till en mer eller mindre häftig reaction eller kris, hvilket endast förebygges derigenom, att ersättningen för kapitalets bruk, eller räntan, i detta land uppgår till samma höjd som i andra, samt kapitalet genom betingande och utlofvande af en större ersättning derstädes qvarhålles. Om den utländska vexelkursen börjar

Digitized by Google

stiga, så är detta alltid ett tecken, att kapitaltillgången möjligen skall minskas, och att sålunda räntan bör höjas. På samma gång som, enligt hvad förut blifvit visadt, kursens stigande är en påminnelse för sedelbanker att bereda sig på möjligheten att mera sedlar skola företes till inlösen och att således ej allt för mycket tillita utsläppandet af sedlar, så anvisas härigenom också det sätt, hvarpå inskränkningen i sedelemissionen fördelaktigast kan vidtagas, nämligen räntefotens höjande, en åtgärd som i sådana fall bör vidtagas af *alla* bankanstalter, ej blott af sedelbanker. Om deremot kursen faller och kapitalet således har en tendens att flyta in, så utvisar detta, att kapitalmarknaden skall börja förbättras och att alltså åtgärder af motsatt beskaffenhet mot de föregående — dock med nödig varsamhet — kunna vidtagas. På det förra sättet inskränkes kapitals nedläggande och förvandling till de mest vinstgifvande företagen, genom det sednare utvidgas gränserna derför [1]). Endast på detta sätt kan emellan olika länder och inom dem upprätthållas den jemnvigt emellan kapitaltillgång och penningetillgång, som för det sunda framåtskridandet är nödvändig. Det sätt hvarpå under den ständiga rörligheten och omvexlingen i affärslifvet samtlige de företag som förefinnas bibehållas i harmonisk öfverensstämmelse med hvarandra och med det hela, är i sanning beundransvärdt, och utgör ett icke ringa bevis för de ekonomiska lagarnes fullkomliga noggrannhet och öfverensstämmelse. Ett sådant bevis finna vi äfven här, ej mindre uti den fullkomliga öfverensstämmelsen emellan bankernas intresse och allmänhetens, än äfven uti den sammanstämmande påtryckningen af sådana förhållanden, som leda till varsamhet i eller utvidgning af bankernas sedelrörelse och lånerörelse.

Sedan vi härmed afslutat framställningen af de yttre formerna för kreditaftalet, öfvergå vi till en särskild undersökning om den ersättning som för krediten lemnas, om *räntan*.

---

[1]) Detta gäller naturligtvis mest i sådane länder, som så småningom blifvit stapelorter för kapitalet, dit detsamma söker sig väg och der detsamma företrädesvis sökes, såsom i England, der också för Englands bank den regel vunnit fullkomligt erkännande, att när kursen tydligen börjar stiga man bör höja diskontot, men deremot i motsatt fall kan nedsätta det. Och Englands bank reglerar, såsom man vet, i det aldra närmaste hela rörelsen i England. Ett höjande af dess diskonto betraktas af hvarje affärsman såsom varning att icke för mycket fästa sina kapitaler, ett sänkande såsom ett tecken, att faran för tillfället är förbi.

Digitized by Google

3. Om Ränta.

Hvarje kreditaftal är ett aftal om utbyte af ett närvarande emot ett tillkommande och innebär en öfverflyttning af värdebelopp genast emot skyldigheten att återlemna det emottagna efter någon tid. Emellan begge dessa belopp skall dock någon skillnad ega rum, såsom en ersättning för den tjenst, som genom krediten lemnas, hvilken ersättning, utgörande hvad som "är emellan", hvad som skiljer, de olika kapitalen, erhållit namnet "interesse", — quod inter est, — eller ränta. Behörigheten och rättmätigheten af en dylik ersättning följer otvunget af den möjlighet, som förefinnes hos hvarje krediteradt belopp, att få användning såsom kapital, samt af kapitalets af oss förr anmärkta egenskap att verksamt bidraga till ökande af menniskans productiva kraft. Penningen, för hvilken egentligast ränta erlägges, är blott kapitalets allmännaste form; och om man icke för penningar kunde erhålla allt i just den önskvärda formen, skulle man hvarken vilja hafva dem eller ingå på att för deras begagnande lemna en ersättning. Om en person använder någon tids arbete för att åt sig förfärdiga ett verktyg, så blir han genom detta verktyg i stånd att uträtta vida mera än derförutan, och om han åt någon annan öfverlåter rättigheten att begagna sig deraf, medan han sjelf deraf är i afsaknad, så blir det denne andre, hvars arbetskraft deraf understödjes, och som derigenom blir i stånd att åstadkomma en större produkt. Ingenting kan väl vara billigare och rättvisare, än att den som genom lånet af detta verktyg blifvit i stånd att åstadkomma en större produkt, när han återställer verktyget i *fullgodt* skick — och alltså med någon ersättning för dess nötning — dessutom skall lemna en del af den derigenom vunna större produkten. Den förre har medelbarligen deltagit i den sednares arbete och kan utan orättvisa göra anspråk på sin andel i dess afkastning. Likaså, om en person till annan öfverlåter begagnandet af dragare, boskap, hus, åker o. s. v., så har alltid genom dessa medel denne andre varit i tillfälle att dermed höja sin productiva kraft, och bör sålunda, jemte återställande af det lemnade i lika godt skick, dessutom lemna något såsom ersättning för den tjenst han erhållit genom rätten till dessa productionsmedels användning under den tid, som ligger emellan erhållandet och återställandet. Detta är så ögonskenligt, att så snart kapitalet utlemnats uti en sådan form att man åskådligt haft för sig dess verkningar, d. v. s. i andra former än såsom penningar, såsom vid lega, hyra, arrende o. s. v., billigheten och rättvisan af en ersättning

Digitized by Google

knappt nog blifvit satt i fråga, ännu mindre på allvar blifvit bestridd af andra än dem, som med hyllande af samhällsomstörtande läror förneka arbetets och egendomens rätt, samt icke vilja veta af arbetets rätt att förfoga öfver arbetets resultat, utan med mera eller mindre följdriktighet syfta till en i allt lika fördelning af all egendom utan afseende på den olika grad, hvaruti individerna medverkat till dess frambringande. Såsom en onekligen särdeles skicklig förkämpe för dessa, yrkade Proudhon i en snillrik och ryktbar skriftvexling med Bastiat på "le Crédit gratuit", men kunde naturligtvis icke äfven med användande af de mest omvexlande sophismer lyckas uti bevisningen af en ögonskenlig orimlighet. — Han hade dock förtjensten af följdriktighet, så till vida som han uppfattade omöjligheten af att på samma gång bekämpa räntan å utlånade penningar, intresse, och tillika medgifva befogenheten af lega, hyra och arrende. Till en sådan orimlighet hafva deremot ifrån äldsta tider mångfaldiga, äfven de mest framstående personligheter gjort sig skyldige, dervid förbiseende, att penningen rätteligen är att betrakta såsom ett allmänt fordringsbevis, medförande befogenhet att ur samhällsfonden uttaga varor i just den form, som för det sökta ändamålet är tjenligast. Icke nog dermed att utmärkte män med afgörande inflytande på samtid och efterverld fördömt intresset, äfven lagstiftare och religionsstiftare hafva delat samma fördom och med andliga och verldsliga straff sökt strida emot räntan. Förgäfves! då räntan genom befordrandet af arbetets och kapitalets samverkan är ett af de nödvändigaste vilkoren för det menskliga framåtskridandet. Sedan genom Physiocraterna och Turgot, Hume och Ad. Smith räntans natur blifvit utredd, sättes dess *rättmätighet* numera knappt i fråga. Sedan Bentham skrifvit sitt ryktbara arbete, "Defence of usury", borde icke heller grundsatsen af räntans *frihet* kunna betviflas. Endast småningom har likväl grundsatsen af räntans rättmätighet blifvit utvecklad till dess naturliga följd: räntans frihet [1]).

[1]) En kort framställning af den historiska utveckling af åsigterna derom torde icke vara olämplig. Den Mosaiska lagen erkänner i viss grad befogenheten deraf, då den blott förbjuder räntas tagande Judar emellan, emedan de borde betrakta sig såsom medlemmar af en enda, åt den högste Gudens tjenst helgad familj. Sålunda tillåter den likväl räntas tagande af andra, af hvilken tillåtelse de Mosaiske trosbekännarne icke underlåtit att begagna sig. Solons lagar, stiftade för ett företrädesvis industriellt och handlande folk, lemna åt räntan full frihet. I Rom, der denna frihet var vida mera inskränkt, alstrades det oerhördaste ocker just af förbuden och den särskilda risk och skam, som sålunda fästades vid utlånandet. Cato sjelf, som jemförde räntetagande med mord, var icke desto mindre en sträng och obarmhertig procentare; den stränge Brutus lånade ut penningar efter 48 %. I den gamla verlden uttalades dock skarpast fördomen emot räntan af Aristo-

Digitized by Google

Det låter förklara sig, att man alldeles ogillar all ränta, antingen i följd af en förvillad religiös uppfattning eller med ogillande af all eganderätt; men då man erkänner, att någon ränta med rätta kan fordras, är det svårt att anföra någon allmän grund, hvarföre den icke skulle

---

teles, hvars anseende väl också i långliga tider bidragit till dess bibehållande. Han förkunnade för verlden, att han vid noggrannt aktgifvande på penningens egenskaper gjort sig förvissad derom, att penningar aldrig i verlden af sig sjelfva kunde alstra nya, såsom boskapshjordar eller säd, som nedlades i jorden, naturligt kunde föröka sig; och att derföre väl detta sednare förvärfningssätt vore lofligt och naturligt, men att af penningar vänta och begära penningar osedligt och emot naturen. Samma slutledning fullföljdes af kyrkofäderna. Chrysostomus säger: "Hvad kan väl vara mera oförnuftigt än att så utan jord, utan plog, utan regn. Alla de som idka ett så fördömelsevärdt åkerbruk skörda blott ogräs. Låsom oss derföre bortskära dessa onaturliga barnsbörder af guld och silfver och låtom oss förqväfva en så förbannad fruktsamhet." Likaså Augustinus och Hieronymus, af hvilka den sistnämda framställer ett ganska roligt dilemma i frågan: "Antingen lånar man åt den som eger något eller åt den som icke eger något. Om han eger något, hvarföre då låna honom, men om han icke eger något, hvarföre begär man af honom mera än han fått, likasom om han egde något." Han gaf ej akt derpå, att den som eger något kan behöfva utvidga sin rörelse, samt att den som icke eger något snart genom lånet kan komma att ega. I följd af dessa stora auctoriteter blef under medeltiden räntan ogillad af både den verldsliga och den Canoniska lagen, hvilket likväl icke hindrade att den öfverallt fortgick, ehuru stundom förklädd, såsom vid vexeln genom dess diskontering och dylikt. Officielt förblef räntan likväl förbjuden. Vid reformationen uppträdde ännu Luther med vanlig kraft och våldsamhet deremot. "Till och med de verldsliga lagarne", säger han, "förbjuda ocker. Att utbyta en sak emot annan och vinna derpå, är icke en god gerning, det är stöld! Hvar enda ockrare är en tjuf värd galgen, och jag kallar hvar och en ockrare, som lånar ut penningar emot 5 eller 6 %. Nu för tiden här i Leipzig tages ända till 40. Tror ni att Gud kan tåla sådant? Det finnes intet under solen, som jag hatar värre än denna stad Leipzig med allt sitt ocker, girighet, oförskämdhet och prejeri." Lyckligtvis var den andre reformatorn Calvin mera fördragsam. Han vederlade på ett ganska lyckligt och fullt tillfredsställande sätt Aristoteles' sophism om penningens ofruktsamhet. "Penningen säger man", är hans uttryck, "kan icke afla utaf sig penningar. Och hafvet? Frambringar det väl penningar? Eller huset, för hvilket jag likväl erhåller hyra? Födes då väl penningen, i egentlig mening, af tak och murar. Nej! men jorden frambringar, hafvet bär de skepp, som tjena en frambringande handel, och med en penningesumma kan man förskaffa sig en passande bostad. Om det då händer, att man af en affär vinner mera än genom odlingen af ett fält, hvarföre vill man då icke tillåta innehafvaren af en penningesumma att deraf skörda något, då man tillåter egaren af ett ofruktbart fält att utlemna det emot arrende.? Och då man för penningar skaffar sig jord,

Digitized by Google

få öfverstiga ett visst belopp. Efter erkännande af räntans rättmätighet måste man derföre allestädes, der individernas myndighetstillstånd gjort sig gällande, förr eller sednare jemväl erkänna obehörigheten af alla inskränkningar i dess belopp. Ty om räntan alls är behörig, så är det derföre att långifvaren genom anstånd med betalningen gör en tjenst åt låntagaren, som denne skall ersätta. Denna tjenst kan likasom alla andra tjenster under olika omständigheter hafva ganska olika värde, men då man i afseende på andra föremål erkänner individens förmåga att sjelf bedöma, efter hvilket *pris* han vill betala en tjenst, så kan man ej heller frånkänna honom förmågan att bedöma äfven det pris, som skall betalas för bruket af penningar. Det är blott så vidt som individernas personliga frihet och fullmyndighet icke erkännes, som en annan makts ingripande i deras inbördes aftal kan försvaras, och just derföre är en begränsning af räntan i afseende på sådane personer lika rättfärdigad, som i öfriga fall obefogad. Då räntans ursprung är att söka i fördelarne af ett kapitals användande, men ett kapital kan gifva ganska olika afkastning vid olika bruk, så ligger ögonskenligt häruti en hufvudsaklig orsak till förändringar i räntefoten och åtminstone ett tillräckligt bevis för rättvisan deraf. Om t. ex. en person kan göra en affär, på hvilken 100 % förtjenas och af en annan erhåller penningar dertill, så stöter sig ingen derpå, om båda göra sig till bolagsmän på vilkor att dela vinsten, men väl derpå, om den ene försträcker den andre penningar emot 20 à 30 % ränta, ehuru saken i begge fallen är lika. Kan väl någon påstå, att den lag vore välgörande för låntagaren, som genom föreskriften om ett maximibelopp för räntan

---

lemna icke dessa penningar en årlig inkomst? Hvilken är väl källan till köpmannens vinst? Hans arbete och företagsamhet säger ni. Hvem ifrågasätter väl, att penningen, om den *icke användes*, likväl skall frambringa något? Men då man vill låna, så är det utan tvifvel för att använda penningar såsom häfstång för ens verksamhet. Det är alltså icke af penningen som vinsten hemtas, utan af dess användande." I öfverensstämmelse härmed blef snart i de protestantiska länderna räntas tagande erkändt såsom lagligt, der det icke varit så förut, såsom här, der Landslagen och Stadslagarne med tystnad förbigå räntas tagande och åtnöja sig med stadgandet, att "af ocker skulle målseganden ega minsta rätt". I Placatet om intresse 1666 stadgas den lagliga räntan till sex procent och räntan fick ej öfverskrida åtta. De protestantiska länderna hafva genom räntans erkännande vunnit icke litet och hafva gemenligen haft fördelen, att den för dem varit lägre, än der den officielt varit förbjuden, men ändock måst tolereras. I Frankrike var det först genom revolutionen som räntans rättmätighet erkändes. I England lossades de sista banden på räntans frihet år 1854, sedan redan år 1833 dess frihet blifvit betydligt utsträckt.

Digitized by Google

hindrade honom ifrån en dylik affär genom att beröfva honom möjligheten att genom andras öfverbjudande tilldraga sig det kapital som han behöfver och som en mindre ersättning icke kan tillocka? Och detta skäl eller vådan för låntagare är alltjemnt det hufvudsakliga, som anföres för räntans bindande genom lagen. Samma skäl som gälla emot andra försök att fixera priser genom lag gälla äfven emot maximilagar för räntan, som är att betrakta såsom penningens eller det fria kapitalets pris. Utan tvifvel är det i samhället vanligtvis ett godt tecken, om räntan icke är hög, emedan det visar rikedom och välstånd; men derigenom att man våldsamt nedsätter räntan vinnes icke välstånd, och det goda priset bevisar ej längre öfverflöd. På lika sätt är det ock förmånligt, om bröd fås för godt pris; men om man genom maximipriser söker åstadkomma godt pris på bröd, förhindras brödets jemna fördelning, tages det ifrån några, för att deraf gifva mera åt de förstkommande, och åstadkommes alltså på det hela taget större brist, emedan bristen alltid blir större, ju ojemnare fördelningen är. Det skulle derföre vara öfverflödigt att här anföra några skäl för räntans frihet, om ej ännu i dag förbudet mot högre räntas tagande i vår lag qvarstode och det således i vårt land ännu är en pligt att göra sig reda för, *hvarföre* detta lagbud är föråldradt samt bör borttagas. Man kan nöja sig med att bevisa ett sådant lagbuds *otillräcklighet*, *orättvisa* och *skadlighet*.

Det ändamål, som sökes genom räntans bindande, är tydligen, att på detta sätt skydda de lånebehöfvande ifrån öfverdrifna fordringar af långifvarne. Man finner lätt nog, att detta ändamål på det hela icke kan vinnas och att skyddet långt ifrån att gagna låntagarne länder många af dem till skada; ty antingen — och i bästa fall, emedan lagen då icke har någon verkan — är förhållandet emellan tillgång och efterfrågan af fritt kapital, hvaraf räntefoten lemnad åt sig sjelf bestämmes, sådant, att räntan af sig sjelf håller sig vid eller under det lagstadgade maximum, eller ock är efterfrågan jemförd med tillgången så stor, att endast genom räntefotens höjande jemvigt dem emellan kan uppkomma genom uteslängande af de concurrenter som icke hafva så stort behof af kapital, att de för dess begagnande vilja betala ett förhöjdt pris. Om genom räntelagen detta förhindras, blir visserligen för vissa låntagare möjligt att få penningar till bättre pris, än eljest, men de andra, för hvilka kapitalet möjligen är ännu mera oundgängligt, kunna ej erhålla det till något pris, så vida de ej beqväma sig att bryta emot lagen. Antingen måste de således helt och hållet blifva i afsaknad af det möjligen alldeles oundgängliga kapitalet — hvilket motsvarar en oändligt hög ränta — eller ock vända sig till sådane i moraliskt hänseende förkastliga personer, som just genom lagstadgandet

Digitized by Google

sättas i tillfälle, att af lagens öfverträdande göra sig ett näringsfång, och att för kapitalets försträckande begära en ränta, mångfaldigt högre än som vid en fri concurrens skulle kunnat fordras, utom det särskilda premium, som skall betäcka risken af lagens öfverträdande. Genom ett i lag stadgadt maximum för räntan uteslutas alla laglydiga och hederliga långifvare, och skälmarne lemnas ostörda qvar utan annan concurrens än dem emellan inbördes. Med fog må betviflas, att låntagarne vinna derpå. Man har likväl svårt att neka, att de s. k. "procentarnes" näringsfång, om också moraliskt förkastligt, likväl för samhällsvälståndet på det hela är gagneligt, derigenom att det i någon mon och i de mest tvingande fallen kan motväga lagens ofördelaktiga inverkningar. Derföre är också näppeligen vid något lagrum frestelsen större att öfverträda lagen; och vid intet är lagen lättare att kringgå. Så snart man måst låta en skriftlig revers i och för sig, så vida motbevisning ej förebringas, gälla såsom bevis på riktigheten af en fordran — och derhän måste man för rörelsens utveckling i hvarje lagstiftning komma — så faller det af sig sjelft, att lagens stadgande, utan möjlighet af bevisning derom, kan öfverträdas derigenom att vid försträckningar reverser ställas på ett högre belopp än det mottagna, och skillnaden under allehanda förevändningar på förhand afdrages. Behofvet att kringgå förbudet emot räntas tagande var en af de ursprungliga orsakerna till vexelns gestaltande i sin nu vanliga form; och fortfarande finnes intet som hindrar, att man vid vexelköp genom förminskning af den contanta betalningssumman på ett fullt lagligt sätt betingar sig huru stor ränta som helst. Utom detta det enklaste och öfver allt användbara sättet att kringgå alla maximilagar för räntan finnas andra, som icke mindre lämpa sig derför. Man uppgör t. ex. en försäljning till högt pris mot kredit på viss tid, då skillnaden emellan hvad som skulle betalas contant och hvad som betalas på kredit ofta utgör en ränta långt öfverstigande den lagliga. Eller man köper något på kredit och försäljer det genast contant till lägre pris [1]). Vidare finnes intet som hindrar, att den som bekommer en kortare eller längre tids lån till den som anskaffar det betalar en särskild ersättning såsom commissionsarfvode o. s. v. Vi vilja knappt nämna de nesliga förhandlingar som ega rum, då procentare ockra på deras heder, som anlita deras biträde, och i ett af låntagaren begånget brott, genom förfalskning af ett namn

[1]) I Westergöthland och, såsom vi förmoda, äfven i andra landsorter var det för något tiotal af år tillbaka icke ovanligt, att äfven välmående allmoge brukade förskaffa sig penningar genom att på auctioner med kortare eller längre betalningstid inropa spanmål, endast och allenast i afsigt att erhålla penningar genom dess försäljning emot lägre contant betalning.

Digitized by Google

eller dylikt, förskaffa sig en skändlig säkerhet och oantastlighet för sin öfverträdelse af räntestadgandet. Sådane transactioner, födda ur ett onaturligt lagstadgande, bevisa emellertid ögonskenligt, att det bör borttagas. — Lagstadgandets *otillräcklighet* för låntagares skyddande torde härmed kunna antagas bevisad.

Om det visar sig, att en lag icke uppfyller det dermed sökta ändamålet, att den utan svårighet kan kringgås och att den till och med tjenar att framkalla nya slag af förbrytelser o. s. v., så är detta i allmänhet en god anledning att undersöka, om lagen hvilar på en riktig grundval, samt att ifrågasätta dess *rättvisa*, äfven om det sökta ändamålet dermed vunnes. Ifrån erkännandet af menniskans personliga frihet framgår otvunget menniskans rätt att, så vidt hon icke gör intrång på andras frihet, sjelf förfoga öfver sin personliga kraft och hvad hon derigenom kan förvärfva. Ur arbetets rätt framgår eganderätten. Eganderätten åter innebär personens rätt, att sjelf få förfoga öfver sin egendom samt att icke tvingas till dess öfverlåtande åt andra på annat sätt eller under andra vilkor än han sjelf godkänner. Samhället åligger att vårda sig derom, att ingens rätt kränkes, och att hålla hand deröfver, att arbetets rätt får gälla i allt. Detta måste iakttagas, så väl i afseende på det arbete som är förflutet, det som redan *är gjordt*, som i afseende på det som *skall göras*. Om nu genom räntelagen skulle kunna vinnas det, som genom den åsyftas, nämligen att räntan blir lägre än den eljest skulle vara, så innebär ju detta ett tvång, hvarigenom de som hafva gjort samhället tjenster af något slag — på hvilkas värdebelopp de i penningar hafva beviset och underpanten — förmås att till andra öfverlåta dem utan så stor ersättning för deras försakelse, som de rätteligen skulle kunna påräkna. Den skillnad som kunde förefinnas emellan den laga räntan och den naturliga tages i sådant fall ifrån den ene för att skänkas åt den andre, låt vara ifrån den rike för att skänkas åt den fattige, en sophism, hvarmed någon gång äfven tjufven sökt försvara sitt handlingssätt, men som icke borde i ringaste mon vinna bifall i ett samhälle, der man ändock anser att tjufven bör straffas, och att man bör tillhållas att icke utöfva välgörenhet på annans bekostnad.

Det är en i statsekonomien ofta återkommande grundsats, att det orättvisa aldrig är nyttigt, utan rättvisan och nyttan blott äro olika sidor af samma sak. I frågan om räntans frihet skönjes detta i fullaste mått. Man må icke invända, att då lagen om maximum för räntan i allt fall kringgås, den i sådant fall blir oskadlig. En sådan slutsats är fullkomligt obefogad. Sjelfva det förhållande, att lagen våldföres är redan en väsentlig skada i samhället, då ju detta är bygdt på akt-

Digitized by Google

ningen för lagen och för samhället, som i denna uttryckt sin vilja; och hvarje lagbud, som måste öfverträdas, minskar aktningen för lagen äfven i andra afseenden, då densammas riktighet äfven i dessa lättare kan dragas i tvifvel. Men äfven utan afseende härpå är det otvifvelaktigt, att om också lagen både kan kringgås och verkligen blir kringgången, företrädesvis just i sådana fall, der den af låntagarnes personliga beskaffenhet och moraliska omyndighetstillstånd skulle kunna i någon mon ursäktas, så är den likväl i ganska många fall verksam, så vidt som det är fråga om personer, hvilka i allt vilja vara laglydige och ej öfverträda samhällets lagar, samt särskildt för de anstalter som uppstått såsom mellanlänkar emellan långifvare och låntagare; och då antalet af dem som akta lagen lyckligtvis öfverväger lagbrytarnes, har räntans bestämmande vid ett visst maximum ganska afgjorda inverkningar i samhället och på samhällsvälståndet.

Ehuru vi till en del redan förut antydt dessa verkningar, må de här sammanfattas:

1) *Genom räntans bindande minskas sannolikheten af kapitalernes mest ändamålsenliga användande och fördelning i samhället.* Samhällets välstånd är uti icke ringa mon beroende på det kapital, hvaröfver det kan förfoga. Icke blott beloppet är likväl dervid det vigtiga, utan äfven dess användning; och samma kapital, som i en hand kunnat mäktigt bidraga till samhällsvälståndets ökande, blir i en annan hand jemförelsevis ofruktbart. Hvilken vigt det under sådana omständigheter ligger derpå, att kapitalet kommer till sådant användande som för det allmänna bästa är fördelaktigast, har redan förut blifvit utveckladt. Men huru bestämmes denna fördel? På det hela kan denna icke mätas på annat sätt än efter dess afkastning. Och denna mätare är visserligen den enda som kan ifrågakomma, men också ganska användbar. Ty om ett kapitals afkastning är stor, så utvisar ju detta, att samhället företrädesvis kännt behofvet af de dermed åstadkomna tjensterna, hvilka varit mera än andra efterfrågade, samt att kapitalet således blifvit användt i en med samhällslifvet öfverensstämmande riktning. Det är visserligen sannt, att de åstadkomna tjensterna kunna vara af olikartad beskaffenhet, möjligen till och med sådana, att en ökad förbrukning deraf ej från högre synpunkter är önskvärd, men det tillhör icke productionen att bära ansvaret för beskaffenheten af de tjenster som samhället med största enträgenhet fordrar och som det vill skänka den största belöningen. Vill man deruti åstadkomma någon förbättring, så vände man sig till efterfrågan, till consumtionen, och söke förbättra tidens riktning, genom undervisning om dess misstag. Men om alltså måste antagas, att kapitalet på det hela taget får den fördelaktigaste

Digitized by Google

användning, när det gifver den högsta afkastningen, huru skola då de befintliga kapitalerna ledas till de håll, der de äro mest fruktbringande? Tydligen finnes härför ingen annan ledning, än den som sakens natur sjelf lemnar derigenom, att det städse är möjligt för den som drifver mera gynnsamma företag att betala mera för kapitalets bruk samt att för rätten att förfoga deröfver betala en högre ränta. Om räntan är fri, skall således, under för öfrigt lika förhållanden, den person kunna bjuda mest för kapitalets bruk, som derigenom mest kan föröka sin productiva kraft; och skall kapitalet på detta enkla sätt ledas åt de håll, der det bäst behöfves och gör största nytta. Under för öfrigt *lika* förhållanden! ty kapitalisten, likasom hela samhället, bör naturligtvis icke blott fästa afseende vid räntans belopp, utan äfven vid säkerheten för återbetalning och vid den risk och förlust, som han genom beloppets öfverlåtande till annan kan komma att löpa. Vid olika säkerhet fordras alltså för verklig likhet i räntefoten olikhet i dess höjd, så att en större premie compenserar en större risk. Genom tillfället att mot erläggande af denna premie vinna kapitalets bistånd öppnas utväg för den som i någon viss riktning har talanger och skicklighet att använda dem, utan att detta användande blir honom betaget genom obetingadt företräde åt den större förmögenheten och dermed följande större säkerhet, såsom fallet måste vara, om räntan är bunden. Om hon är bunden, regleras icke längre kapitalernas användning och fördelning efter samma grunder, som om räntan vore fri. Dels tillfaller fördelen af deras begagnande den förstkommande, dels blir säkerheten, som alltid måste till hufvudsaklig del hvila på förut förvärfvad förmögenhet, om äfven vid fullkomlig säkerhet maximum kan betingas, den enda placeringsgrunden för fria kapital. Tydligen beredes härigenom en extra förmon för det förflutna arbetet och för förmögenheten, som icke allenast såsom alltid kan betinga lån till billigare pris än andra, utan får denna förmon förvandlad till ett andra alldeles undanträngande privilegium; och det ökar deremot svårigheterna för den som, utan annat kapital än sin skicklighet och förmåga, skall börja sin bana. Räntefotens bindande förhindrar honom att genom ett lämpligt premium öfverbjuda den mera förmögne och att skaffa sig nödigt kapital hos kapitalister, som, om icke lagen det förbjöde, skulle vara benägna att emot en högre ränta utsätta sig för större risk. Då, vidare, företagsvinsten i allmänhet måste vara tillräcklig för räntans betalande derur — ett förhållande som icke mindre gäller der räntan är bunden än der den är fri — skola naturligtvis vid sex procents räntefot alla företag uteslutas, som lemna mindre än sex procent, likasom vid en räntefot af 7 eller 8 procent, de företag som afkasta mindre än detta. Om räntan är fri, skall i följd häraf

Digitized by Google

företagsamheten, allt efter förändringar i räntefoten och företagsvinsten, städse omfatta endast sådana företag som i förhållande till den allmänna kapitalmarknadens ställning verkligen äro fördelaktiga, och de öfriga efter omständigheterna uteslutas; är åter räntan bunden, och t. ex. icke får öfverskrida 6 %, kunna möjligen, äfven sedan detta maximum hunnits, penningar upplånas till användande i företag, som i anseende till deras jemförelsevis ringa afkastning bordt lemna rum åt mera inbringande, hvilka genom räntans bindande äro förhindrade ifrån de förras öfverbjudande. Räntans bindande blir sålunda skadligt för *långifvare*, emedan de icke få så mycket för sitt kapital, som det kunde vara värdt, skadligt för *låntagare*, emedan de äfven för de bästa företag ej kunna bestämdt påräkna kapital, och skadligt för *samhället*, emedan det nationella arbetet icke får den fördelaktigaste riktning, och således mindre frambringas, än eljest skulle ske.

2) *Saknas den nödvändiga regulatorn för kapitalets användande och öfvergång ifrån bundet till fritt, eller tvärtom.* Vigten af en dylik reglering är ögonskenlig. Derförutan måste kapitalets medtagande leda till plötsliga rubbningar och brytningar, som alltid medföra större skada, än om proportionen emellan de båda slagen af kapital efterhand och så småningom jemkas och rättar sig sjelf, derigenom att icke mera af kapitalet på en gång nedlägges och fästes än som öfverensstämmer med samhällets tillgångar, samt derigenom att, om en afvikelse ifrån det riktiga någon gång egt rum, sjelfva afvikelsen skyndsamt sätter krafter i rörelse, som återställa det rubbade förhållandet. Att detta kan ske genom räntans frihet visades i korthet vid fråga om handelskriserna. Denna inverkan af räntans frihet beror dels derpå, att räntans höjd i väsentlig mon inverkar på speculationen och på kapitalets fästande och frigörande, dels derpå, att med räntans höjd belöningen för kapitalets samlande och utbjudande stiger, med hennes fallande aftager. Om tillgången på fritt kapital minskas, så medför detta en tendens till räntans stigande; genom detta stigande inskränkes antalet af de företag, i hvilka kapitalet med fördel kan användas; och alltså hejdas, på samma gång som brist uppstått, rörelsen till kapitalets fästande derigenom att många företag icke kunna bära sig vid en högre ränta, och således förblifva ogjorda, ända till dess en ökad kapitaltillgång åter framkallar dem. Vidare medför ett fall af räntan, som utvisar att tillgången på fritt kapital är ökad och behofvet deraf således ej så stort, en syftning till minskning i lusten att samla sådant och en deremot svarande förökning äfven af den improductiva consumtionen; hvaremot räntans stigande under inflytandet af motsatta orsaker ger anledning till ökande af kapitalsamlandet och minskning af den improductiva consum-

Digitized by Google

tionen; hvarigenom den uppkomna bristen på fritt kapital, som var orsak till stigandet, efterhand afhjelpes. — Derigenom att räntan är bunden *fördröjas* dessa inverkningar, ty vanligen hejdar den lagliga dammen förändringarne någon tid, till dess slutligen omständigheternas tvång genombryter den. Sällan eger dock detta rum utan en brytning äfven i samhällsvälståndet, emedan botemedlet, då det användes sednare, måste vara kraftigare och verka häftigare. Både productiv och improductiv förbrukning fortsättas i oförändrad skala längre än förhållandena medgifva och längre än om räntan vore fri [1]). Såsom vi förut anmärkt, befordras äfven genom räntans höjd vid en tillfällig kapitalbrist indragandet af utländska kapitaler. Hvad som gjordes af staten 1856 vid 12-millioners lånets upptagande göres ofta af enskilde, som känna till de landsmäns vederhäftighet, med hvilka de hafva affärer, och derföre utomlands låna upp penningar för att vinna genom deras utlåning till högre ränta än de sjelfva erlägga.

Det är ur dessa tvenne synpunkter, som vid betraktande af samhället i stort man finner det lida af räntans bundenhet. Andra äro förut vidrörda och vi behöfva här blott nämna dem.

3) *Vanvördnad för lagen alstrad genom lagens kringgående.*

4) *Låntagares betungande*, så snart de för laga ränta ej kunna fylla sina behof, genom deras öfverlemnande åt den inskränkta concurrens, som eger rum emellan de mindre hederliga personer, som kallas "procentare".

5) *Den materiella förmögenhetens ökade företräde framför den personliga skickligheten och förmågan*, derigenom att denna icke eger tillfälle att med en assuranspremie öfverbjuda den större säkerhet, som kan presteras af den förra.

I sammanhang med denna utveckling af den omätliga vigten för samhället af räntans frihet, måste nämnas några ord om införandet af en sådan frihet i ett land, der räntan förut varit bunden. Regeln, att alla öfvergångar fordra varsamhet, gäller äfven i detta afseende. Det

---

[1]) Åt denna inverkan af räntans frihet till förekommande och mildrande af handelskriser gjordes också full rättvisa af de vittnen som inför en af Englands Parlament nedsatt commité hördes om inverkningarna af den frihet som i England efter 1833 lemnats räntan. De hafva visserligen hufvudsakligen afseende på inverkan af räntans frihet under en kris, men hafva äfven en vidsträcktare tillämpning. De visa, att räntans frihet ofantligt underlättat kredits erhållande för sådane hus, som blott behöft tid för att utreda sina affärer, samt att den förlust som de lidit genom en ökad ränta är en obetydlighet, jemförd med den som de skulle varit utsatta för genom forcerad försäljning eller lagens kringgående.

Digitized by Google

är otvifvelaktigt, att mången som varit säker om kredit, lockad af lagens försäkran, att räntan icke får stiga öfver 6 %, inlåtit sig i företag, som han skulle låtit hvila om räntan varit 7 à 8 %. Rättvisan fordrar, att han icke skoningslöst får falla ett offer för sin allt för blinda tillit till samhällets löften. Det lämpligaste torde vara, att genom bestämmande på förhand af någon bestämd tid (5—10 år), efter hvars förlopp full frihet i räntan inträder, lemna oförsigtiga låntagare tid att ordna sina affärer.

Sedan vi sökt göra oss reda för räntans allmänna natur och grunderna, så väl för dess rättmätighet som dess frihet, öfvergå vi till undersökning af dess *beståndsdelar*. Dessa äro *kapitalersättning*, *assuranspremie* och *ersättning för kapitalförvaltning* eller provision för det arbete som medföljer utlånandet. Hvardera af dessa är rörlig och föränderlig lika som det hela:

a) Kapitalersättning.

Det pris som det fria kapitalet kan betinga är liksom alla andra pris beroende på förhållandet emellan tillgång och efterfrågan, på concurrensen, å ena sidan emellan dem som till andra vilja öfverlemna och å den andra emellan dem som vilja öfvertaga användandet af ett kapital. Tillgången är beroende, dels på samtlige de orsaker som hafva inflytande på kapitalets ökande eller minskning, dels på förhållandet emellan den vinst som kan erhållas genom eget användande af kapitalet samt räntan; så att, då profiten i de olika företagen är hög, genom ökande af företagens mängd och omfattning tillgången minskas, på samma gång efterfrågan ökas. Efterfrågan af det disponibla kapitalet åter är hufvudsakligen beroende på den fördel det kan lemna, jemförd med dess pris, så att hvarje sjunkande af räntan medför en ökad efterfrågan, såvidt som derigenom tillfällena att med fördel placera kapitalet ökas. Priset stannar städse här som eljest på den punkt, der tillgång och efterfrågan jemnt motsvara hvarandra. Priserna för det bundna och det fria kapitalets bruk sträfva alltid till likhet. Om man t. ex. för utlånta penningar erhåller 6 %, men af landtegendom, sedan alla kostnader blifvit afdragna, deri jemväl inbegripet ersättningen för eget arbete och besvär, erhåller 8 %, så utjemnas detta förhållande på det sätt, att kapitalvärdet på landtegendom stiger, till dess att förhållandet blifvit rättadt. Om åter penningar ge 6 % och landtegendom allenast 4 %, så rättas detta på motsatt sätt genom ett fall i egendomens kapitalvärde. Vi få ej glömma, att här talas om räntan i och för sig, oberoende af risk m. m., ty i följd deraf att landtegendom städse an-

Digitized by Google

setts såsom en särdeles säker placering af kapital, så är den synliga räntan deraf vanligtvis lägre än af ett motsvarande fritt kapital. Den nu omtalade tendensen till likhet i afkastning af bundna och fria kapital, är blott anförd för att visa, hurusom räntan och vinsten af kapitalers directa användande alltid följas åt, så att vinsten åtminstone utgör det maximum, hvaröfver räntan icke kan stiga. I följd häraf och i följd af den större rörlighet och företagsamhet, som charakterisera ett mera framskridet industriellt lif, inträffar det förhållande, att räntefoten vid en högre utveckling vida hastigare och oftare varierar än i ett mindre framskridet tillstånd, då i det förra de förhållanden som bestämma ökandet af tillgången eller efterfrågan hastigare verka. Men just dessa snart sagdt dagliga oscillationer, som vid ett högre affärslif förmärkas, förhindra under vanliga förhållanden häftiga och stora förändringar i räntefoten, så att på det hela räntefotens förändringar i nutiden äro långt mindre betydliga än i forntiden. Under dessa dagliga oscillationer har man under seklernas lopp förmärkt en annan företeelse, nämligen kapitalersättningens småningom fortgående aftagande, hvilken vigtiga företeelses utförligare behandling vi nu sakna tillfälle att företaga. Det må blott anmärkas, att då kapitalersättningen icke bestämmes ensidigt blott af tillgång eller blott af efterfrågan, dess låga eller höga ståndpunkt kan vara en följd af ganska olika orsaker. Om tillgången väl är riklig, men, i följd af hastig utveckling af landets och folkets tillgångar, på alla håll förefinnas rika fält för företagsamheten och utsigt till stora vinster af kapitalets användande, så att efterfrågan jemförelsevis är ännu större, kan det under ganska förmonliga omständigheter och ganska stort välstånd likväl inträffa, att räntefoten är hög, ehuru under sådana förhållanden tillgången på fritt kapital genom krediten och genom lättheten att upplägga besparingar skall hafva stark syftning till stigande. Å andra sidan har det flera gånger inträffat, att en bristande företagsamhet gjort räntan ganska låg äfven på ställen, der tillgången på fritt kapital varit ganska knapp och der samhällets fortskridande aftagit. Utaf sjelfva rörligheten af de elementer som bestämma kapitalersättningens höjd följer, att det är omöjligt att på förhand afgöra, vid hvilken gifven punkt räntan skall stanna samt att bedöma yttre orsakers inflytande derpå. Den factiska höjd som räntan erhåller kan endast genom factisk erfarenhet bestämmas. Samma yttre händelse kan medföra alldeles motsatta verkningar. Ett krig t. ex., som minskar tillgången på fritt kapital, kan genom inskränkande af företagsamheten också minska efterfrågan i ännu större mon, och sålunda sänka räntefoten, ehuru motsatsen är vanligast.

Digitized by Google

b. Assurans-premie.

För den risk man löper att förlora sitt kapital eller att återfå det mindre värdt, såsom om penningens värde faller, måste en särskild premie nästan alltid betalas. Likaväl som vid kapitalets användande såsom bundet i olika företag afkastningen bör förslå jemväl till nödiga reparationer och kapitalets förnyande, likaväl är detta nödvändigt i afseende på afkastningen af fritt kapital, och måste räntan vara så hög, att den betäcker möjliga förluster. Den säkerhetspremie, som på grund häraf skall komma att fordras, beror naturligtvis närmast på den långifvandes subjectiva omdöme om säkerheten för återbetalning, men på det hela taget af denna säkerhets beskaffenhet. Premien blir alltså vanligtvis lägre vid erhållande af saksäkerhet samt vid vexlar och skuldsedlar med flera personers borgen, samt stiger och faller för öfrigt med ett mindre eller större förtroende till låntagaren. Det är icke mera än billigt, att en större risk betäckes af en högre ränta, som på det hela taget kan motväga de förluster som göras [1]). Också ser man dagligen på alldeles samma penningemarknad räntan variera efter säkerheten, så att allmänna anstalter och corporationer, som erbjuda större säkerhet, nästan alltid kunna erhålla penningar efter lägre räntefot än de enskilda. Då denna premies höjd, om ock ofta beroende på det temligen godtyckliga omdömet hos långifvaren, likväl på det hela taget rättar sig efter säkerhetens beskaffenhet, så inser man lätt, hvarföre af denna orsak vid högre utveckling en anledning till ett fall i räntan *skall* förefinnas uti den större säkerheten, som då allmännare förefinnes vid medborgarnes dermed förenade större pålitlighet och redbarhet.

c. Ersättning för Kapitalförvaltning.

På lika sätt som eljest under arbetets fördelning varor endast undantagsvis omedelbart af frambringaren öfverlåtas till den slutliga förbrukaren, utan öfverflyttningen förmedlas af andra, som göra denna förmedling till ett särskildt yrke, och denna fördelning af arbetet blir allt större med samhällets stigande odling; så är det äfven i afseende på det fria kapitalet och dess vårdande. Dess öfverlåtande och utlånande utbildas alltmera till ett särskildt yrke, utöfvadt af särskilda personer.

---

[1]) Nödvändigheten af en sådan premie har också vid *bodmerilån* gjort sig gällande. Då dessa lån löpa samma risk som fartyget, har lagstiftaren, som velat befordra deras möjlighet, också icke kunnat annat än tillåta räntans proportionerande efter risken. Till en del gäller detsamma om *förlagsränta*, der kapitalets återfående måste i ganska väsentlig grad bero på företagets framgång.

Digitized by Google

Penningehandlarens yrke fordrar icke mindre uppmärksamhet och skicklighet än andra yrken, snarare mera. Också begär han med rätta en särskild ersättning. Man må dock icke tro, att denna särskilda ersättning, som i många och allt flera fall ingår i intresset, på det hela verkligen ökar dess belopp. Tvärtom! Likasom i allmänhet en varas gång genom flera mellanhänder vanligen utvisar, att lagen om arbetets fördelning der vunnit tillämpning, samt att alltså varan på det hela taget kommer att kosta förbrukaren mindre, så förhåller det sig också i afseende härpå; och genom förräntningars öfverlemnande åt en viss klass blir räntan lägre och penningepriset faller. Naturligtvis måste här likasom i andra yrken ett ökande af förhandlingarnes mångfald föregå deras sammanförande till ett särskildt yrke, öfverlemnadt åt särskilda personer, som dervid på hvarje särskild transaction behöfva förtjena mindre och ändock på det hela förtjena mera. Häraf följer ock, att vid färre penningetransactioner, kostnaden för hvarje särskildt belopp blir större, samt att den tvärtom skall aftaga med deras större omfattning och utsträckning. Och således finnes jemväl häruti en anledning, hvarföre med framåtskridandet räntan skall aftaga.

Å andra sidan måste likväl anmärkas, att hvad som nu blifvit sagdt om förmonen af kapitalförvaltningens öfverlåtande åt en särskild klass, som för sitt arbete dermed erhåller en särskild ersättning, samt derom att räntan på det hela taget derigenom icke behöfver blifva höggre, icke gäller annat än under förutsättning af fri concurrens emellan kapitalförvaltarne. I fall detta förhindras genom monopoler m. m. skall monopolet medföra sina vanliga verkningar, och de gynnade sättas i stånd att på allmänhetens bekostnad upptaga en dryg beskattning. Derföre är det ock med afseende på bankrörelsens ordnande för allmänheten af synnerlig vigt, att denna rörelse icke må concentreras på en hand, samt i öfrigt icke för starka hinder må möta bankbildning. I hvarje monopol ligger en syftning till missbruk; och när concurrensen icke hindrar, utöfvas bankmonopolet lika skoningslöst som något annat, till fromma för bankernas delegare och till allmänhetens utsugande.

Det återstår nu blott att nämna några ord om de *former*, i hvilka räntan utgår. Detsa äro *intresse* eller ränta i egentlig mening, då den öfverenskomna procenten erlägges först efter någon tids bruk af kapitalet samt *diskont*, då vid utlemnandet af en försträckning skillnaden i ränta genast afdrages ifrån det lemnade beloppet. Synnerligast vid diskontering framstår särdeles tydligt försträcknings karakter af ett utbyte af ett närvarande emot ett tillkommande. Ursprungligen var också diskonteringen ett verkligt köp af en fordran, som af den diskon-

Digitized by Google

terande öfvertogs. I vårt land har diskontering likväl vanligen blott blifvit en form för utlåning, der denna ifrågakommer på kortare tid, och företrädesvis på sådane papper, som af den industriella omsättningen på kredit uppkomma. Någon väsentlig skillnad kan naturligtvis knappast ifrågakomma vid blott formell olikhet. Om likväl en väsentligare verkligen skulle förefinnas, kunde den angifvas bestå deruti, att vid egentlig diskontering den verklige gäldenären, af hvilken slutlig betalning skall förväntas, oftast är en annan än den som söker försträckningen, hvilkens betalningsskyldighet endast inträder vid den förres underlåtenhet att betala. Emellertid har vid bankers utlåningar diskonteringen alltmera utträngt räntan, dels i anledning af lättheten att begagna sig af innehafde fordringar till penningars erhållande genom deras diskontering, och dels kanske ännu mera derföre att diskontering med en nominelt lika ränta likväl i sjelfva verket betingar högre och inbringar mera för den kreditgifvande. Detta beror till en del derpå, att när en diskontering eger rum, så lemnas den aftalade räntan i sjelfva verket för ett mindre belopp än det aftalade, nämligen så mycket mindre som räntans belopp — så att när diskontering af 100 rdr eger rum efter 5 % man i sjelfva verket betalar dessa 5 rdr för 95 rdr d. v. s. 5,263 % — och till en annan del derpå, att när räntan lemnas i förskott man bör vid beräkning af lånets totalkostnad tillägga lika ränta på den i förskott lemnade räntan, hvilket gör nära 0,3 procent, hvarigenom 5 % diskont blir nära lika med 5 $1/2$ % vanlig ränta; men om äfven detta belopp användes till ny diskontering, måste till det verkliga räntebeloppet äfven läggas den ränta som på den återstående afdragna delen kan afdragas, på hvilket sätt uppkommer sammansatt diskont, alldeles såsom sammansatt ränta. På detta sätt blir 5 % diskont = 5,540,166 direct ränta. Sammansatt diskont ökar kapitalet vida hastigare än sammansatt ränta efter nominellt lika taxa, såsom af det föregående kan förstås. Det är dervid att märka, att till ju högre belopp räntefoten stiger, desto mera ökas den relativa skillnaden emellan diskont och vanligt intresse. Om man t. ex. jemför 50 % diskont, med det belopp i ränta som deraf motsvaras, finner man 50 % enkel diskont vara lika med 100 % ränta och 50 % sammansatt diskont lika med 200 % ränta. Om någon åtager sig diskontering efter 50 %, skulle han tydligen af 100 rdr endast lemna 50 och qvarhålla 50 (= 100 %), samt om han använder dessa sednare på lika sätt, äfvenledes förtjena 100 % (= 200 % på det hela), Motsvarigheten i diskont emot 100 % intresse blir ∞, emedan den som vid diskont afdroge 100 % icke lemnade något ifrån sig och således för noll ändock finge ränta. Likaså finner man, att medan ett kapitals fördubblingstid efter 5 % årlig ränta

Digitized by Google

på ränta är något öfver 14 år eller 14,206,699, så är den efter 5% sammansatt diskont blott 12,854,708 [1]).

Ifrån denna öfversigt af lagarne för räntefoten och dermed sammanhängande företeelser öfvergå v nu till undersökning af de sätt hvarpå krediten förmedlas samt till läran om de anstalter, genom hvilka denna förmedling eger rum, eller om *bankväsendet*. Vi skola dervid behandla: 1) Bankers *ändamål* och de allmänna dragen af deras *verkningssätt*. 2) Bankers *uppkomst* och bankväsendets *utbildning*. 3) De hufvudsakligaste *bankoperationerna;* samt 4) De olika *arterna* af Banker.

4. Om kreditens förmedling eller om bankväsendet.

1. *Bankers ändamål och de allmänna dragen af deras verkningssätt.*

Den öfverflyttning och det frigörande af kapital, som hos krediten är det utmärkande draget, tyckes vid första påseende visserligen kunna försiggå omedelbart emellan den som lemnar och den som erhåller kredit, utan att någon tredje person uppträder såsom medlare dem emellan. Detta förhållande kan dock lika litet som andra undandragas inflytandet af arbetsfördelningens stora lag. På samma sätt som det äfven eljest visserligen är möjligt, att frambringaren omedelbart till förbrukaren lemnar sin vara, så kan också en dylik omedelbar kredit förefinnas; men likasom frambringandet icke kunde få en stor utsträckning och menniskornas gemensamma samverkan till ömsesidigt välstånd skulle blifva endast obetydlig, om ej handeln och utbytet blifvit ett särskildt yrke, förmedlande de öfriga, så ligger äfven det i utvecklingens väsende, att kreditens handhafvande och förmedling hufvudsakligen skall öfverlemnas åt vissa individer, som uteslutande deråt egna sitt arbete, samt att detta arbete, i följd häraf, både skall kosta mindre och bättre uträttas. Bankväsendets uppkomst är således blott en sida af arbetets fördelning, och dess verkningar en yttring af arbetskrafternas derigenom vunna större samverkan och kraft. I bankväsendet är denna samverkan blott så mycket väsentligare och af så mycket djupare betydelse, som den hvilar på och har till föremål menniskans stora förbindelseverktyg sjelft eller penningen. Det är derföre, som framträdandet och utbildningen af de åt kreditens förmedling egnade anstalter så väsentligt och så omedelbart griper in i alla grenar af industrien och i hela samhällslifvet, samt derföre, som de häri begångna misstag och härur här-

[1]) Jfr *Macleod*. Th. and Pr. of Banking. Vol. I. s. 187—201.

Digitized by Google

ledda missförhållanden lätt bringa oordning i samhällsmachineriets alla hjul.

Arbetets fördelning och dess fortgående genomförande och utsträckning är städse beroende på de storhetsmått som frambringandet fordrar, så att frambringandet kan ske i så stor scala, att af hvarje särskild del fordras så stor myckenhet, att en eller flera individer uteslutande kunna deråt egna hela sin verksamhet. I följd af denna lag förutsätter äfven uppkomsten af ett bankväsende eller af kreditförmedlande anstalter, att detta slags operationer förekomma i så stor mängd och omfattning, att deras verkställande helt och hållet eller till större delen kan upptaga verksamheten af de mellankommande personer, som deråt egna sig, samt att förtroendet vunnit en sådan allmännare utveckling och stadga, att det kan förefinnas emellan andra än dem som personligen känna hvarandra och således för dessa ändamål hvarken vilja eller behöfva anlita mellankomsten af någon tredje. Ganska lång tid måste derföre förflyta, innan den menskliga odlingen hunnit så långt, att arbetets samverkan äfven i afseende på penningerörelse borde befordras genom dennas afskiljande såsom ett särskildt och nytt yrke. Detta yrke kan icke uppkomma eller åtminstone icke vinna någon högre utbildning, *förr* än productionen genom penningen och utbytet fått ett mera omfattande skaplynne och ej längre uteslutande riktar sig på det omedelbara tillfredsställandet af den frambringandes egna behof, utan fastmera på tillfredsställandet af andras; *förr* än kapitalets betydelse i frambringandet och för framtidens trygghet starkare låtit känna sig och intryckt sig i allmänna medvetandet; *förr* än svårigheten af omedelbara förhandlingar emellan dem, som söka kapitalet, och dem, som vilja utlemna det, skarpare framträdt; samt *förr* än förtroendet och krediten i samhällets lagar och seder stadgat sig och fått en syftning till större allmänlighet. Men när dessa vilkor förefinnas, kan det icke dröja länge, innan behofvet också framkallar det som behöfves. I sjelfva verket ligger det i sakens egen natur, att vården och bevarandet af besparingar, hvilka egarne icke kunna eller vilja omedelbart använda, skall utgöra föremålet för ett bekymmer och en omtanke, hvarifrån de endast kunna befrias genom deras öfverlemnande i förvar åt andra, till hvilka de hysa fullt förtroende; och att dessa andra, enär under sådana förhållanden jemväl behofvet af kapital gör sig gällande, med insigt af den fördel, som genom besparingarnes utlåning emot ränta kan vinnas, villigt skola emottaga dylika depositioner samt äfven söka draga dem till sig genom erbjudandet af en ränta, som likväl måste understiga den, som de sjelfva kunna bekomma. Härmed är en hufvudart af bankrörelsen till sina grunddrag tecknad. Vidare är det

Digitized by Google

klart, att, om ett öfverlemnande af varor emot löfte om framtida betalning eller utborgning egt rum, fordringsegaren, som vanligen i egen rörelse behöfver sitt kapital, hvilket nu innehafves i formen af en fordran, hvilken likväl icke ensamt på hans och gäldenärens kredit vidsträcktare kan göra tjenst såsom penningar, uppsöker sådane personer som åtnjuta ett allmännare förtroende, med anhållan att de, efter pröfvande af hans vederhäftighet, antingen genom åtagande af eget ansvar för fordrans godhet befordra dess circulation, eller ock rent af öfvertaga hans fordran i utbyte emot egna skuldförbindelser, af hvilka han i följd af deras större kredit för sin rörelse kan begagna sig. Med egna, genast inlösbara skuldförbindelser, diskontera dessa bankirer på detta sätt andras skuldförbindelser, om hvilkas säkerhet de göra sig förvissade, men hvilken allmänheten icke känner till, eller hvilka icke förr än efter någon tids förlopp kunna utkräfvas. Denna andra art af bankrörelse förenar sig ganska naturligt med den första, emedan ej mindre de som vilja utlemna kapital, än de som behöfva det, båda helst skola vända sig till de personer eller anstalter som ega det största förtroendet. Naturligtvis skall härigenom hos dessa bankirer eller banker likasom i en gemensam brännpunkt sammanföras så väl fordringar som skulder, och om affärsmän hafva hvar sina Conton hos samma bankir, skola mångfaldiga affärer kunna uppgöras blott genom öfverflyttningar ifrån den enes Conto hos bankiren till den andres. Bankens samhällsförrättning blir derföre, att vara ett slags gemensam räkenskapsförare, som håller reda på hvad vissa hafva att fordra, andra åter äro skyldige, i stället för att detta af de enskilda hvar för sig med mångfaldigt större besvär skulle uträttats. Genom bankerna uträttas likväl icke blott detta, och besparas sålunda penningar och besvär med penningars räknande och skötande, utan de utgöra jemväl, i alla riktningar, den förbindande centralpunkten för det lif, som krediten i samhället alstrar och underhåller. Bankernas verksamhet är oundgänglig för ett fullständigt framkallande af de välgörande verkningar, som kunna åstadkommas af krediten, och för deras ordnande och befordrande. För denna maktpåliggande verksamhets utöfvande erfordras mycken förmåga, ännu mera redbarhet, men vigtigast af allt, vidsträckt *förtroende*, som framför alla andra måste egas af den, hvars yrke är att förmedla förtroende. — I tillräcklig grad kan det endast sällan vinnas af de enskilda hvar för sig. En förening emellan många är för detta måls vinnande nästan alltid oundgänglig. Blott genom direkt samverkan emellan *många* kan en sådan styrka vinnas, att den hos *alla* bjuder förtroende. Vid en lägre grad af allmänhetens utveckling samt vid en mindre vana hos de enskilda att för allmänna ändamål förena sig, kunde endast samhälls-

Digitized by Google

makten åstadkomma den härför nödvändiga kraften; och derföre blef också af naturliga skäl denna makts ingripande i början med nödvändighet påkalladt, när kreditens verksamhetskrets för första gången kunde och behöfde på detta sätt utvidgas. Men der en sådan nödvändighet *icke* förefinnes, der bör staten genast återlemna till de enskilda, hvad som endast för tillfället af dem ej kunde uträttas.

Med bankers kredit-förmedlande kall förena sig naturligt nog äfven andra arter af penningerörelse, än de ofvan nämnda, såsom handel med ädla metaller, vexling och vexelrörelse. Allt detta är så nära förenadt med det öfriga, att det ej derifrån lämpligen kan skiljas; och bankerna äro genom sin ställning bättre än andra i stånd att med framgång kunna drifva dessa rörelser.

2. *Bankväsendets uppkomst och utbildning.*

Hos alla folk, der de ädla metallerna gjort sig gällande såsom bytesmedel, måste behofvet uppstå af särskilda penningevexlare, med uppgift att emottaga och utvexla mynt ifrån olika länder eller af olika storhet och godhet. Som detta ofta måste vara förenadt med en profning och undersökning af guld och silfver, låg det i sakens natur, att penningevexlarens yrke ofta skulle förenas med guldsmedens, med hvilket i alla fall handel med ädla metaller nödvändigt var förbunden. Denna rörelse fordrar ögonskenligt ganska stort förlag, och medför nödvändighet för dess idkare att ständigt vara försedde med penningar af olika sorter, och förutsätter alltså betydlig förmögenhet. Således skulle dessa i följd af sin förmögenhet lättare än andra kunna erhålla förtroende af dem som kunde lemna penningar ifrån sig, på samma gång också de penningebehöfvande företrädesvis skulle vända sig till dem, hos hvilka penningar alltid måste finnas. Då de redan för egen räkning måste vidtaga särskilda åtgärder till skyddande och förvarande af sitt guld och silfver, låg det det dessutom nära till hands, att andra, som sökte blifva befriade ifrån denna svårighet, hos guldsmederna nedsatte och åt deras vård anförtrodde sina redbarheter. På detta sätt blifva guldsmeder och penningevexlare de äldsta bankirer och fullgöra allestädes under en viss period af utvecklingen denna förrättning. Redan i den gamla verlden, i Athen och Rom[1]), förekommo dylika

[1]) I Athen synes först diskontrörelse hafva förekommit; hos Romarne först bruket af *invisningar* på bankirer. Om diskontrörelsen upplyser Plutarchus i sin förbittring deremot, som han urladdar i följande harang: "Man berättar om harar och kaniner, att de afla nya ungar under samma tid som de framföda de gamla; men dessa bofvars och barbarers fordringar föda af sig, innan de hunnit afla; ty de gifva och begära genast igen på samma

Digitized by Google

vexlare; men vidsträcktast utgrenades deras yrke uti Norra Italiens för bildningen och civilisationen så betydelsefulla fria städer. Här fick deras rörelse en förut okänd omfattning, här utbildades deras yrke till en storartad bankirverksamhet, och här uppkommo slutligen bredvid dem och öfver dem de första egentliga bankinrättningar med bankmessigt väsende och organisation. Sitt närmaste ursprung hade dessa här, likasom oftast äfven annorstädes, uti staternas behof af penningelån, till hvilkas upptagande och förvaltning inrättades anstalter, hvilka sedermera, under inflytandet af rörelsen och sakernas natur, blefvo verkliga banker. Så grundades år 1171 eller något tidigare, i följd af Venetianska Republikens krig med Fredrik Barbarossa, i Venedig den inrättning, som sedermera blef Venedigs bank, men ursprungligen blott hade till föremål att upptaga och förvalta ett beslutadt tvångslån. Först långt sednare (1587) infördes vid denna mera bankmessiga åtgärder, hufvudsakligen i anledning af de förekommande myntslagens dåliga och olikartade beskaffenhet. Till betryggande af betalningars verkställande i mynt af lika godhet, som emottagits, lemnades åt banken deposita af guld och silfver, hvarpå löpande depositionsbevis erhöllos. Af naturliga orsaker blef härigenom bancomyntet, som bibehöll sig mera constant än något annat, också mera eftersökt och erhöll i rörelsen ett premium framför andra myntslag. Någon diskont- eller lånerörelse drefs likväl icke, och banken verkade fördelaktigt hufvudsakligen genom befordrande af bytesmedlets stadga samt möjliggörande af räkenskapsöfverflyttningar. I samma ändamål som Venedigs, nämligen lättande af statens financiella betryck, inrättades omkring år 1400 i Genua St. GeorgsBanken, hvilken likväl först 1675 fick en verklig bankorganisation. Begge dessa banker fortforo till 1797. En verklig bankrörelse torde måhända tidigast hafva bedrifvits af Banken i Barcelona, stiftad 1401, om hvilken man vet, att den hade till föremål både depositions- och diskontrörelse. Holland steg hastigt i 16:de seklet till en handelsmakt af första rangen. Det med handeln förenade behofvet af stadga i myntväsendet gaf der, liksom förut i Venedig, anledning till inrättandet af en bank, i Amsterdam år 1609. Denna bank emottog, efter vigt, alla slags mynt och ädla metaller, för hvilka den gaf depositionsbevis med afdrag af en viss afgift för förvaring och bokföring m. m. Som dessa bevis voro ställda till innehafvaren, gjorde de samma tjenst som sedlar, men som ett lika belopp låg förvaradt i bankens hvalf, ökades icke derigenom omsättningsmedlets massa, och vinsten bestod

---

tid som de låna ut, och låna samtidigt åter ut hvad de få i ränta. Och så skrattar man ändock åt filosofien som säger, att af intet blifver intet."

Digitized by Google

hufvudsakligen i dessa sedlars vighet och deras säkerhet, en fördel som då visserligen icke var obetydlig; men numera kan anses såsom underordnad. Efter mönstret af Amsterdams Bank, men med någon skillnad i den frihet hvarmed bankerna rörde sig med afseende på deposita och diskonteringar, uppstodo under 17:de seklet åtskilliga andra dylika inrättningar, hufvudsakligen Depositions- eller Giro-banker. Så uppstodo bankerna i Hamburg 1619 — sannolikt den enda bankinrättning som till närvarande tid bibehållit karakteren af en blott Depositions- eller Girobank — och i Stockholm den Palmstruchska Banken 1656. Det storartade i denna banks anläggningsplan står väl tillsammans med hela tidehvarfvets storhet. De vigtiga framsteg i bankrörelsen, hvartill här gafs uppslaget, häfda värdigt Sveriges då framstående plats i den Europeiska civilisationen. Den Palmstruchska Banken omfattade nämligen icke endast depositionsrörelse och vexelrörelse, utan skulle drifva verklig bankrörelse genom utlåning, och var måhända den första bank, som begagnat sin kredit till utgifvande af verkliga banksedlar. Derjemte kan den anses genom planen, att i banken bereda tillfälle till lån emot säkerhet uti landtfastighet, hafva förebådat de eljest långt sednare hypotheksinrättningarne. Att denna bank i viss mon misslyckades, berodde sannolikt mindre på fel hos bankens stiftare och styresmän, än derpå att planen för sin tid var alltför stor och omfattande, att banken gjorde förluster på myntförsämringar och försträckningar till de maktegande, samt att kapitalets storlek icke motsvarade planens. I hufvudgrunden bibehåller Svenska Banken ännu ganska mycket af den Palmstruchska. Om emellertid den Svenska bankens exempel, i följd af företagets mindre framgång, ej manade till någon synnerlig efterföljd, så var detta deremot icke förhållandet med de banker efter samma mönster, som i Storbrittanien, mot seklets slut, kort tid efter hvarandra, uppstodo, i England 1694 och i Skottland 1695.

Närmaste anledningen till skapandet af Englands Bank var statens penningebehof. Bolagets rättighet erhölls första gången emot lemnandet af en större försträckning åt staten och har sedermera med större eller mindre inskränkningar tid efter annan blifvit förnyad på enahanda vilkor och lemnande af nya försträckningar. Engelska bankens fordran hos staten utgör fortfarande största delen af bankens grundkapital. I saken om ej till namnet var den en Statsbank [1]). Det utmärkande draget för Englands och Skottlands bank var den utsträck-

[1]) Ännu ombesörjer den en stor del af statens affärer, har befattning med inkomsternas indragande, liqviderar räntan å statsskulden, ger förskott på inflytande skatter och på skattkammarinvisningar o. s. v.

Digitized by Google

ning som ända ifrån början gafs åt sedelemissionen samt de dermed vunna tillgångarnes användande i diskontering. Bankens framgång de första två åren var lysande, men redan 1697 måste den inställa inlösningen af sina sedlar, hvilket väl egentligen icke var så underligt, då banken till regeringen försträckt hela sitt subscriberade kapital, och sedelutgifningen ensam således skulle förse banken med allt hvad som behöfdes. Möjligen skulle ändock denna kris kunnat undvikas, då i allt fall bankens soliditet var känd, depositioner till stora belopp hos den gjordes, rörelsen var mogen för en bank och bankens monopol satte den i tillfälle att med största fördel använda så väl depositioner som sedelutgifning, om icke, dels myntet vid samma tid befunnit sig i ett särdeles uselt skick, hvilket gaf anledning till ommyntning och brist på mynt, dels ock täflande rivaler och politiska fiender begagnat sig af dessa omständigheter till bankens skada. Krisen var dock icke långvarig och öfvervanns genom tillskott af bankens delegare. Ett dylikt anfall på bankens kredit 1707 kunde den med vida större kraft tillbakavisa [1]. År 1709 fick banken ett mera uteslutande privilegium genom förbudet af sedelrörelses idkande af bolag, bestående af flera än sex personer, hvarigenom uppkomsten af betydande medtäflare till Engelska banken förhindrades. Visserligen har i afseende på bankbildning mera frihet i sednare tid inträdt, genom tillåtande år 1826 af actiebanker i hela landet utom området närmast London samt år 1833 äfven derstädes, men deremot blef år 1844 genom Robert Peels berömda och omtvistade "act of restriction" sedelemissionen i ganska väsentlig grad inskränkt. Genom denna act delas Englands bank i två afdelningar, ett sedelutgifvande och ett bankdepartement. För sedelutgifvande departementet gäller, att ingen emission utöfver ett visst maximum må ske

---

[1]) Ännu en gång i sednare tid har Englands bank nödgats inställa sina betalningar, då under krigen emot Franska republiken och Napoleon regeringens anspråk på försträckningar af banken gång efter annan stegrades. Ifrån 1797—1819, i nära $^1/_4$ århundrade, var banken stängd för sedelinlösen. I detta som i föregående fall uppehöllos ändock sedlarnes circulation af patriotismen och krediten, ehuru de under den sednare långa perioden, då deras utgifvande icke controllerades af sedelinlösning och för öfrigt vida mer betingades af regeringens än af industriens behof, utgåfvos i större mängd, än som med rörelsens behof var förenligt. Då klingande mynt, lämpligt till utförsel af den för stora penningemassan, ej kunde erhållas, föll småningom sedlarnes värde, jemfördt med guld, utan att derföre förlora sin löpande egenskap. Sedan efter en liflig discussion orimligheten af påståendet, att sedlarnes agio emot guld skulle blifvit föranledt, ej af sedlarnes fall utan af guldets stigande, blifvit klart visad, återtogos slutligen inlösningarne, och sedlarne stego åter med nödvändighet till sitt förlorade pari.

Digitized by Google

annat än emot motsvarande inneliggande metallisk valuta. Detta maximum är orubbligt lika och kan endast ökas medelst öfverflyttning på Engelska Banken af andra bankers sedelutgifningsrätt. De äldre banker som vid actens utfärdande förefunnos bibehöllos vid sin sedelutgifningsrätt, så till vida att de fingo bibehålla utgifningsrätt till så stort belopp sedlar, som under de nästföregående 12 månaderna varit löpande. När en sådan bank upphör, kan $^2/_3$ af dess sedelutgifningsrätt få öfvertagas af Englands Bank. Genom denna act har således den tillåtna sedelmassan i England blifvit fixerad till ett visst belopp, som icke får öfverskridas utan en motsvarande myntqvantitets tagande ur rörelsen och nedläggande i bankens hvalf, och detta sålunda fixerade belopp kan genom upphörande af sedelutgifvande enskilda banker än ytterligare minskas. Då det circulerande sedelbeloppet således icke kan ökas, utan till och med måste minskas, samt icke någonsin tillåtes öfverstiga den qvantitet, som under alla omständigheter qvarstannar i rörelsen, så är genom denna act sedelutgifningens säkerhet betryggad, mera än nog. Men å andra sidan kan ej heller sedelmassan utvidga sig i öfverensstämmelse med rörelsens behof. För att undgå olägenheten af att sålunda för ökad omsättning nödgas nedtynga densamma medelst användandet af ett ökadt belopp klingande mynt, finnes likväl en utväg, som också af de Engelska bankerna i stor utsträckning begagnas, nämligen att i stället för sedlar för bankens kunder öppna bank-kredit och medgifva dem rättighet, att å sina i banken innestående depositioner eller å belopp, som derförutan blifvit dem crediterade, utställa löpande invisningar ("cheques") eller vexlar. Ehuru på ett något obeqvämare sätt, hvilket tillika har olägenheten af en svårare controll, vinnes härigenom i det väsentligaste samma fördelar som genom utsläppande af sedlar. Att ej bank-actens grundsatser äro riktiga, har erfarenheten tillfyllest ådagalagt under de tvenne kriser, som efter densamma hemsökt England åren 1847 och 1856. Om någonsin lagens verksamhet kan anses befogad, är det, när en rubbning i rörelsen inträffat, och sedelemissionen alltså kan antagas medföra en större fara. I stället har påtryckningen på banken varit så stark, att acten begge gångerna måst suspenderas och banken derigenom iståndsättas att fortsätta sina diskonteringar, ifrån hvilket ögonblick också betydlig lättnad i krisen vunnits. Lägger man till detta grundfel olägenheten af den hos Englands bank centraliserade rörelsen, hvilken verkar ömsom till öfverdrifven lätthet i medels erhållande, ömsom till strypning, samt olägenheterna deraf, att genom den minsta sedelvalörens bestämmande till 5 pd sterl. den dagliga rörelsen till stor del har blifvit beröfvad den rättmätiga lättnad, som ett billigt och beqvämt bytesmedel medför, torde

Digitized by Google

ofullkomligheten hos det Engelska banksystemet ej kunna bestridas. Detta vinner en ytterligare bekräftelse af det förhållande, att ingenstädes våldsammare rubbningar förekommit och knappt någonstädes så många bankinrättningar blifvit insolventa. Till detta sista har i icke ringa mon medverkat den i England fordrade solidariska ansvarigheten af bankens delegare; hvarigenom dels ofta nog bankrörelse bedrifvits af delegare som haft litet att vederväga, dels ban. rna för ökande af sitt rörelsekapital icke kunnat anlita den tryggare utvägen af actiers utsläppande, utan måst uppehålla sig genom ett onaturligt uppdrifvande af depositionsrörelsen, som — minst sagdt — är *lika* farlig som sedelrörelsen.

I Skottland åter har bankrörelsen vida friare fått utveckla sig, och just derföre också uppnått den största grad af fullkomlighet. Visserligen var Skottlands Bank, som inrättades ett år sednare än Englands, år 1695, till en början i besittning af ett likartadt monopol som denna, men lyckligtvis blef detta ej förnyadt, och lyckligtvis blef den ej i tillfälle att emot dylika tjenster som Englands Bank köpa sig regeringens bevågenhet. En nära nog oinskränkt frihet så väl till bankers inrättande som till sedelemission och all annan bankrörelses bedrifvande har i Skottland sedan 1725 existerat och verkningarne deraf äro ögonskenliga. Med en ofruktbar jord, ett hårdt klimat och ganska ringa naturliga förmoner har Skottland, som vid föreningen med England var kanske det fattigaste land i Europa, numera stigit till den högsta grad af välstånd, som på något ställe torde finnas. Utan tvifvel bör detta välstånd, näst Skottlands fulländade uppfostringsväsende, som deri väl har största andelen, hufvudsakligen tillskrifvas verksamheten hos dess banker, som tagit vara på folkets besparingar, utvecklat dess sparsamhet och på ett välgörande sätt utbredt kapitalerna öfver alla landets delar till framkallande af allmän företagsamhet och idoghet. Skottlands banker tillkommer också äran af banksystemets fortsatta utveckling och riktande med flera väsentliga uppfinningar, bland hvilka i främsta rummet må nämnas *kreditivrörelsen*, skiljande emellan depositions- och upp- och afskrifningsräkningen, räntas gifvande på alla deposita, filialkontors upprättande, utvexling af bankernas sedlar hos hvarandra o. s. v. Genom bestämning af minsta sedelvalören till 1 pd sterl. har visserligen beröringen med England något inskränkt friheten, men endast i ringa mon, då i allt fall de aldraminsta sedelbeloppen äro ganska litet lönande i följd af deras jemförelsevis större tillverkningskostnad och ännu några andra omständigheter, som sammanhänga dermed, men som också åstadkomma, att fel härutinnan beqvämligen rätta sig sjelfva. Vigtigare är den inskränkning i sedelemissionen, som

Digitized by Google

samtidigt med restrictionen i England infördes, genom förbud af nya banker och de gamlas inskränkning till deras förut circulerande belopp. Huru litet denna inskränkning försäkrar om rörelsens trygghet, bevisas bäst deraf, att, då före densamma, med undantag af Ayrs Bank (1772), som egentligen var en landtbank och hvilande på andra grunder än de öfriga Skottska bankerna, näppeligen någon enda Skottsk bank nödgats inställa sina betalningar, denna olycka under 1857 års kris inträffade med *tvenne*, af hvilka väl den ena "City of Glasgow Bank" befanns fullt solvent samt återtagit sina affärer, men den andra "Western Bank" icke kunde räddas. Den hade också i flera vigtiga afseenden, oaktadt allvarliga föreställningar af de öfriga, afvikit från de Skottska bankgrundsatserna: så att den *icke* försett sig med tillräckligt belopp *lätt realisabla* papper, att den oförsigtigt *diskonterade*, inlät sig i vidlyftiga *speculationer* på Amerika o. s. v. De Skottska bankernas soliditet, ursprungligen härflytande af deras frihet, kan närmast sägas hvila dels på det sorgfälliga iakttagandet af riktiga grundsatser i afseende på bibehållande af tillräckliga reservfonder af lätt säljbara papper samt i afseende på diskontering och utlåning m. m., dels ock på deras stora antal, som tvingar till dessa grundsatsers fortfarande upprätthållande. Hvarje bank controlleras i sina rörelser af alla de öfriga, som icke tåla afvikelser, medförande äfventyr för alla. Genom inbördes concurrens begränsa de också hvarandra, så att ingen bank kan synnerligen öfverskrida sitt naturliga område, utan har förmåga att med uppmärksamt öga följa sina kunder, hvilkas ordentlighet derigenom kraftigt befordras, på samma gång deras intresse genom concurrensen ses till godo. På en befolkning af omkring 3 millioner funnos 1859 icke mindre än 614 särskilda bankcontor, deruti likväl inberäknade de större bankernas afdelningscontor (branchbanks).

I 18:de och 19:de seklerna har derefter bankbildningen så i gamla som nya verlden jemnt fortgått. Om banksystemet i denna sednare är svårt att yttra sig med bestämdhet. I Norra Amerika finnas alla slags banker, i den ena staten stor frihet, i den andra ganska stora inskränkningar På det hela synas de dock functionera mera jemnt och säkert, än man vanligen vill medgifva. I den sista krisen inställdes visserligen hos *alla* för en kort tid utvexlingen af mynt, men detta var föranledt af en häftig påtryckning af befolkningen, förorsakad af begäran om större liberalitet i disconteringar. Och denna påtryckning skedde genom ett allmänt uttagande af *deposita* och begäran om sedelinlösen på en viss dag. Ingen bankinrättning i verlden hade kunnat stå deremot. Men detta inställande verkade ingalunda menligt för bankernas kredit, lika litet som de derigenom tvingades till afvikelser ifrån

Digitized by Google

sina grundsatser. Att åtminstone det stora flertalet inom ganska kort tid återtogo sina operationer är säkert, och, så vidt vi kunnat erfara, behöfde ingen enda göra verklig bankrutt. — I Frankrike råder i alla grenar den största centralisation. Dess bankväsende gör härifrån icke något undantag. Bankrörelsens centralisation är derstädes fullständig, sedan Franska Banken numera uppslukat de få särskilda banker, som i landsorterna uppkommit och af dessa gjort — "Succursales". Att en större kraft på en punkt derigenom åstadkommes är visserligen ögonskenligt, men deremot kan med goda skäl sättas i fråga, om denna kraft är i sina verkningar så välgörande, som den kunde vara. Och nog torde denna anstalts ofantliga utsträckning hafva sin goda andel i det börsspel, som i Paris drifves i större scala än annorstädes. Då kapitalet icke får söka sig sina naturliga banor, inledes det på bivägar [1]).

Efter denna kortfattade öfversigt af bankväsendets uppkomst och utveckling öfvergå vi till en beskrifning af de hufvudsakligaste operationer, som ingå i bankverksamheten.

3. *Bankoperationer.*

De förrättningar som tillhöra bankerna äro samtliga af ganska likartad beskaffenhet, så till vida som de samtliga åsyfta att hopsamla och utsprida de disponibla kapitalerna samt att befordra och underlätta penningerörelsen. För bättre öfversigt vilja vi först framställa de operationer, hvarigenom hufvudsakligen åsyftas kapitalets sammandragande och ökande; derefter de som utsprida det, samt slutligen de som allmänt åsyfta lättnad i omsättningen och rörelsen, ehuru skillnaden dem emellan ej särdeles strängt kan eller bör fasthållas; emedan samma operation ofta har flera ändamål. De källor, hvarifrån bankerna hemta sitt kapital äro: *a)* Delegarnes tillskjutna belopp. *b)* Depositioner, dels på kortare tid (upp- och afskrifning), dels på längre (egentliga depositioner i inskränktare mening). *c)* Sedelrörelse. *d)* Kreditivrörelse, *e)* Vexelrörelse och *f)* Upplåning. De sätt, hvarpå de samlade beloppen utspridas i rörelsen äro: *a)* Kreditivrörelse, *b)* Diskont- och Utlåningsrörelse. De sätt hvarigenom rörelsen i allmänhet underlättas äro: *a)* Vexlings- och vexelrörelse, *b)* Bokföringsomflyttningar.

---

[1]) Börsspelet är likväl icke stridande emot kejsaredömets grundsatser. En regering, som ständigt behöfver låna, kan icke med motvilja se en vana, som föranleder större lätthet för densamma att upptaga lån, om ock denna lätthet köpes på bekostnad af folkets moralitet och välstånd.

Digitized by Google

A. Kapitalsamlande operationer.

a) *Delegares tillskott.*

Det första kapital som hopsamlas af en bank är det som tillskjutes af dess egna delegare. Detta förskott har ursprungligen sin förnämsta betydelse såsom grundfond för beredande af större förtroende åt banken genom en säkerhet för bankens förbindelser utöfver bankens fordringar för utlemnade belopp. För vinnande af detta ändamål behöfves icke tillskjutande af hela kapitalet i omedelbart disponibel form, utan kan åtminstone för en del, större eller mindre, i stället insättas sådan till penningar lätt förvandlad säkerhet, som kan åstadkommas, och för ändamålet är tjenligast. Men utom detta icke inbetalda belopp, lemnas alltid något contant tillskott af delegarne; och detta ingår väsentligt i det kapital som banken hopsamlar. Detta hopsamlande kan ske, antingen så, att flera eller färre personer i rörelsen ingå med hela sin förmögenhet, eller så, att företaget ställes på actier, samt delegarne ingå blott med actiens belopp, dervid likväl olikhet kan ega rum i afseende på ansvarigheten, då denna kan vara solidarisk eller blott till actiens belopp. Det sednare är i afseende på kapitalens hopsamlande det fördelaktigaste, emedan endast på detta sätt de många små kapitalen, som öfverstiga sparbanklånens belopp och söka en permanent användning kunna dragas dit, och deras egare utan allt för stor risk, likväl hugnas med en fördelaktigare placering af sina medel, än blott såsom deposita i banken. Då detta kapital icke kan uppsägas eller på något sätt dragas ifrån banken, inses lätt att just detta af banken med största säkerhet kan användas. Ju mera små actier kunna komma i stället för depositioner, desto tryggare kan banken gå till väga. Ett stort belopp af ständiga depositioner, som banken för sin rörelse använder, innebär för banken en ständig fara, som deremot förebygges, om de ersättas af actier. Till bankens verkliga säkerhet bidrager den solidariska ansvarigheten ganska litet, och dess verksamhet i detta hänseende är mera än tvetydig, då det kan hända och har händt, att de större kapitalisterna af fruktan derför hafva dragit sig undan. Åtminstone kan den solidariska ansvarighetan lämpligen inskränkas till bankens styresmän. Genom föreskrift om utredning af bankens affärer, när någon viss del af grundfonden gått förlorad, eller om dess ersättande med nytt tillskott, bör säkerheten i alla fall blifva fullt tillfyllestgörande, utan att för dess vinnande nödgas tvinga bankerna till att afstå ifrån ett af de mest gagneliga och säkra sätt, hvarpå de kunna uppsuga ledigt kapital. I några slag af bankinrättningar, såsom hypotheksbanker och sparbanker saknas all grundfond, derföre att de

Digitized by Google

egentligen blott äro föreningar till gemensamt upplånande och utlånande af samma kapital. I stället afsättas i dessa, såsom klokheten bjuder äfven i öfriga banker, en reservfond, som småningom bildas af besparingar.

b) Depositionsrörelse.

Af omständigheterna ganska tidigt framkallad, har denna rörelsegren sedermera så småningom vunnit en allt större utveckling. Depositioner i vidsträckt bemärkelser utgöras af samtlige de belopp, som i en bankinrättning insättas med förbehåll af återtagande antingen när som helst, eller på viss aftalad tid. I förra fallet användes här i Sverige termen "Upp- och Afskrifningsräkning", i det sednare "Depositionsräkning". Länge lemnades icke någon ränta på dessa belopp, enär de beständigt skulle stå för insättarens räkning och banken eller bankiren egentligen icke skulle använda dem. Tvärtom måste insättaren för besväret dermed, såsom hos de äldre depositionsbankerna var vanligt, betala någon lindrig afgift. Emellertid visade snart erfarenheten, att äfven om hvarje särskildt belopp uttogs och åter insattes, likväl constant en ganska betydlig del af depositionerna stod inne och aldrig blef uttagen, så att när några togos ut, detta ersattes af andra. Utan synnerlig våda kunde således, med något rum lemnadt åt oförutsedda omständigheter, denna del af depositionerna på ett fruktbärande sätt användas, i stället för att ligga gagnlösa i bankens hvalf. Med denna upptäckt förändrades på det aldra väsentligaste depositionernas betydelse. I stället för att ligga i overksam stillhet, göras de genom krediten fruktbärande för samhällsverksamheten; och i stället för att deras egare måste betala för deras vårdande, erhålla de ränta. Rörelsen blir ändock ganska fördelaktig för banken, om den kan låna ut till högre ränta än den gifver. Skillnaden emellan dessa räntebelopp utgör dock icke hel och hållen vinst för banken. Som den måste vara beredd att inlösa depositionerna och för detta ändamål hålla en lämplig kassa, måste kostnaden härför jemte förvaltningskostnad afgå ifrån vinsten. I följd häraf måste ränteskillnaden vara betydligare, ju mera banken är utsatt för plötsliga uttagningar af de nedsatta beloppen. Vid depositioner att uttaga vid anfordran, måste den alltså vara störst; och först i sednaste tid har ränta äfven på dessa blifvit vanlig. De belopp, som på sådana vilkor insättas, äro vanligast tillfälliga större kassabehållningar samt summor, som affärsmännen för afvaktande af lämplig placering, vilja hålla tillhands. Det är tydligt, att ju mera vanan vid bankers verksamhet vinner insteg och ju mera *alla* sådana belopp insättas i bankerna, desto säkrare skola bankerna kunna påräkna, att under alla omständigheter insättningarnes totalbelopp skall bibehålla sig lika, och

Digitized by Google

beräkna, i huru hög grad dessa medel kunna användas. När deremot den insättande afhänder sig rättigheten att när som helst uttaga penningar och öfverlemnar dem åt banken, vare sig på utsatt tid eller på uppsägning, behöfver icke så stor ränteskillnad ega rum, då nära nog hela detta belopp under den aftalade tiden kan af banken användas och utlånas, blott med iakttagande af en viss försigtighet, så att penningar hållas i beredskap för den händelse, att lånen icke skulle på utsatt tid flyta in. Genom den förra af dessa rörelser uppfångas sådana summor, som eljest ofta till ganska stora belopp skulle legat för korta tider obegagnade i afvaktan på en placering, genom den sednare åter blir hvarje bank ett slags sparbank, uti hvilken de smärre kapitalister, som icke vilja vedervåga sitt kapital i någon rörelse, utan i stället nöja sig med mindre ränta, insätta det. Ju närmare depositionsräntan står den ränta som i allmänhet, enskilda emellan, erhålles och den som banken fordrar, desto större andel af de enskildas disponibla kapitaler skall dit söka sig väg. På grund häraf ligger det i bankens makt, likasom det för banken är en nödvändighet, att genom reglering af räntefoten rätta sig efter de förändrade förhållandena i afseende på tillgången af disponibelt kapital. Är tillgången på sådant stort, så stiga depositionerna, på samma gång som bankens utlåningar efter den derför bestämda räntefoten gå trögare och möta större svårighet. För att öka efterfrågan måste då banken nedsätta sin diskontränta, men som denna måste vara högre än depositionsräntan, måste äfven denna nedsättas. Härigenom jemnas på dubbelt sätt förhållandet. Å ena sidan blifva de flera, som finna uträkning vid att ifrån banken låna kapital till sina operationer, och antalet af lånesökande ökas; å andra sidan inträffar lätt, att depositionsräntan efter nedsättningen synes många deponenter för låg, hvarföre dessa söka att på annat sätt placera sitt kapital, antingen omedelbart i industriella företag eller genom öfverlåtande till enskilda. Begäret efter vinst uppväger då behofvet af säkerhet, som ledt dem att företrädesvis åt banken öfverlemna sitt kapital. Den assuranspremie, som af enskilda erbjudes, blir med räntans nedsättning mera tillräcklig att uppväga risken. På det hela taget skall alltså, genom denna åtgärd, företagsamheten ökas, hvilket också behöfves, för att använda ett ökadt fritt kapital. Om åter härigenom det disponibla kapitalet hastigare medtages, än det ersättes, och tillgången derpå således minskas, finner banken å ena sidan depositionerna aftaga, å den andra efterfrågan af lån eller anbudet af diskonteringspapper tilltaga, så att banken icke kan tillfredsställa den. För beredande af tillfälle dertill måste depositionerna ökas och dertill finnes intet annat medel än att erbjuda högre ränta. Men för att rörelsen skall bära sig, måste då också utlånings-

Digitized by Google

räntan höjas, genom hvilket allt alldeles motsatta verkningar emot vid föregående operation åstadkommas; så att å ena sidan tillgången ökas, å den andra efterfrågan minskas och på det hela företagsamheten inskränkes till ökande af tillgången på fritt kapital, så väl härigenom som genom en högre räntefots större lockelser till samlande af kapital. Vi behöfva knappt erinra derom, att räntefotens frihet är ett nödvändigt vilkor för sådana åtgärders fullständiga verksamhet, samt att således derförutan icke är att tänka på en fullt sund bankverksamhet.

I afseende på förhållandet emellan depositions- och diskonträntan må vidare bemärkas, att den större eller mindre skillnaden dem emellan i väsentlig grad utvisar, i hvad mon fördelen af bankens verksamhet blifvit allmänhetens egendom eller om den hufvudsakligen skördas af bankens delegare. Ju mindre skillnaden är, desto större är fördelen för allmänheten, som för sina kapital erhåller mycket och för dess begagnande får betala litet. Ju större den är, desto mera förtjenar banken, och desto mera stannar qvar hos den kapitalförmedlande anstalten. Det är, såsom vi ock i det föregående utveckladt, endast och allenast genom fri concurrens emellan många banker, som bankerna kunna tvingas att atnöja sig med hvad deras tjenst verkligen är värd. Att allmänhetens intresse, här likasom eljest, också är samhällets, inses lätt, om man besinnar att en hög depositionsränta befordrar *sparsamheten*, en låg diskontränta *företagsamheten*.

I afseende på depositionerna återstår nu blott att nämna något om denna rörelsegrens *säkerhet*. Man öfverdrifver vanligen denna eller rättare man upphöjer säkerheten hos denna rörelsegren i jemförelse med och på bekostnad af sedelrörelsen, hvars faror åter man öfverdrifver. Säkerheten af den ena eller den andra hvilar på samma grund. Lika litet som sedelrörelsens utsträckning i och för sig begränsas af bankens grundfond, lika litet gäller detta om depositionerna, hvilkas belopp mångfaldigt kan öfverstiga bankens eget kapital. Allt beror derföre i sista hand på den noggrannhet och omsorg, hvarmed bankens utlåning och diskontering handhafves, emedan ifrån detta håll ständigt skola flyta in motsvarande belopp emot dem som tagas ut. Om dermed understödjas svindlande och osäkra operationer, så kunna likaväl deposita förstöras som de kapital banken genom sedelutgifning anskaffar. Om någondera rörelsen skulle innebära större vådor än de andra, så är det så till vida depositionsrörelsen, som, synnerligast om räntan är bunden, banken icke eger samma makt att qvarhålla depositioner, som de belopp den erhållit genom sedelutgifning. Af sedlarne stanna ett ungefärligen lika belopp fortfarande uti rörelsen, derest icke starka tvifvel om bankens vederhäftighet uppstår; och i händelse af ökadt peneingebehof

Digitized by Google

begär allmänheten icke bättre än att få behålla sedlarne qvar i rörelsen. Om deremot efter en speculationsyrsel uppstår brist på fritt kapital, är det ganska möjligt att nära nog samtidigt alla eller största delen af depositionerna, synnerligast de på längre tid, affordras banken för att nedläggas i allehanda företag, och variationerna häruti kunna blifva vida betydligare än i den myckenhet sedlar hvilkas inlösen fordras. Saknar då banken tillfälle och rätt att genom ökad ränta qvarhålla och draga depositioner till sig och på samma gång varit oförsigtig i sina diskonteringar, så att de utestående lånen icke kunna nog hastigt indragas, är banken tydligen icke i någon afundsvärd belägenhet. Den egentliga faran i all bankrörelse är ögonskenligen, att misstaga sig om beskaffenheten af de affärer, hvartill banken lemnar förlag, och om de personers vederhäftighet som erhålla kredit; och denna fara förefinnes, så snart banken icke kan indraga sina fordringar lika hastigt som den måste betala sina skulder. För detta skyddas en bank ingalunda genom att blifva eller vara en blott depositionsbank eller genom inskränkningar blott i sedelrörelsen. Det är i afseende på depositionerna för längre tid, som en bank lättast kan misstaga sig, dels emedan deras långvarighet lättare förleder banken att räkna på dem, dels emedan deras egare kunna fortfarande vara dem förutan och alltså vid gynnande tillfälle skola uttaga dem till nedläggande i allehanda företag. Depositionerna på kortare tid åter, som utgöras af tillfälligt lediga belopp, kunna just derföre mindre variera, emedan sådana belopp alltid måste förefinnas, och banken kan derföre också efter erfarenheten bättre beräkna hvad den i detta hänseende har att rätta sig efter. De förra kan banken, såsom ofvan blifvit antydt, på ett mycket säkrare sätt upptaga genom försäljning af bankactier på små belopp, hvilka just för sådana personer äro särdeles begärliga. Hvarje bank borde derföre vara försedd med sådana, hvilka efter omständigheterna kunde säljas eller för bankens räkning inköpas.

c) Sedelrörelse.

Denna är utan tvifvel den mest omtvistade bland bankoperationerna och tillika i flera afseenden den mest kraftiga. I sjelfva verket skapas derigenom ett nytt bytesmedel, som i brukbarhet ingalunda ger det metalliska efter, utan snarare framför detta har stora företräden. Och så vidt som bytesmedlets begrepp är att utgöra en löpande fordran, så är banksedeln till fullo motsvarig detta begrepp. Banksedelns stora företräde framför enskilda skuldsedlar, ifrån hvilka den till sin natur i intet skiljer sig, beror helt och hållet på det större och allmännare förtroende som den kan erhålla, hvarigenom den ock blir mera allmänt

Digitized by Google

löpande. På alldeles lika sätt som banken emottager depositioner med förpligtelse att hålla dem insättaren tillhanda, men till en större del använder dessa depositioner till rörelsens befordrande, så blir banken emot sedelns utfärdande egare till den fordran, emot hvilken sedeln utgafs, men skyldig att tillhandahålla banksedelns innehafvare det deruti utfästade beloppet. Hvar och en som i betalning för lemnade tjenster erhåller en banksedel, blir derigenom bankens fordringsegare och egare till ett slags deposition, med hvilken banken gjort den försträckning, hvarigenom banksedeln kommit i rörelsen. Från denna synpunkt sedt är sedelväsendet blott ett nytt sätt, hvarpå banken drager till sig depositioner af allmänheten; och det är i förtroende till att hvar och en skall befinnas villig att göra sådana depositioner och blifva fordringsegare hos banken, som dels banken utgifver sina sedlar, dels dessa af allmänheten emottagas. Att åter enhvar befinnes villig att göra sådan deposition, är beroende derpå, att banksedeln kan brukas såsom mynt och att alltså en utvexling deremot icke behöfves. Man behåller lika gerna eller heldre *sedeln* såsom representant af den generella inköpsrätten, som man förvandlar den i *mynt*, hvilket i allmänhet är vida mer obeqvämt och ovigt. — Likasom vid andra depositioner, banken icke kan våga disponera hela det åt banken anförtrodda beloppet, utan någon del deraf alltid måste hållas i beredskap, till uppfyllande af bankens åtagna skyldighet att återställa dem, så förhåller det sig äfven med banksedlarne; och banken måste derföre alltid hålla en större eller mindre contant kassa omedelbart disponibel till inlösen af presenterade sedlar. Ju större denna kassa måste vara i förhållande till sedelbeloppet, desto mindre blir bankens vinst. Om det inträffade, att alla sedlar, som utöfver ett visst belopp af banken utgåfves, genast föranledde återströmmandet af ett lika belopp till banken, så låge det tydligen i bankens intresse, att icke utgifva detta öfverskjutande belopp, emedan det icke gåfve någon vinst, utan medförde den kostnad som är oskiljaktig ifrån sedlarnes tillverkning och förnyadt anskaffande af mynt för utvexling. Nu är förhållandet verkligen detta, att om banken utsläpper mera sedlar än rörelsens behof kräfver, så måste ett motsvarande belopp hastigt återkomma. I detta fall skall nämligen det nya sedelbeloppet höja priserna i jemförelse med priserna på andra ställen, der det således blir fördelaktigare att köpa. För att göra detta skall alltid någon finnas, som dit vill öfverföra något af det öfverflödiga penningebeloppet. Dertill måste likväl användas något annat bytesmedel än bankens sedlar, emedan inom området för deras circulation penningevärdet har fallit. Man skall således komma till banken och begära sedlarnes inlösen uti något, äfven på andra orter gällande, bytesmedel.

Digitized by Google

Detta kan bestå, antingen i vexlar eller andra banksedlar med vidsträcktare kredit, eller i det allmänna bytesmedlet, guld och silfver. I hvilket fall som helst måste bankens sedlar dragas ur rörelsen. Om banken det oaktadt ånyo utsläpper dem, blir blott samma operation förnyad, allt i följd af bytesmedlets och prisernas tendens till jemnvigt öfverallt. Ehuru således hvarje bank skall vara benägen att genom ökandet af sedelemissionen och derpå grundade utlåningar öka sin vinst, så finnes, som torde noga märkas, en af hvarje bank oberoende kraft, som tillbakahåller denna sedelutgifning under ett visst maximum, hvilket likväl vid olika tillfällen kan vara ganska olika stort, allt efter den större eller mindre lifligheten i rörelsen samt den massa andra bytesmedel som i rörelsen circulera. I afseende på detta sista, som innebär en concurrens emellan flera banker, så medför concurrensen äfven i detta afseende sina vanliga för allmänheten fördelaktiga följder, då nämligen bankerna så föranledas till täflan om allmänhetens förtroende, dels genom att erbjuda större säkerhet, dels genom att bereda den större beqvämlighet och fördelar. Sedlarnes circulation befordras naturligtvis i främsta rummet af dem som anlita bankens biträde, emedan bankens förmåga dertill i väsentlig mon är beroende på gångbarheten af dess sedlar. I sina kunder finna derför bankerna sina bästa bundsförvandter och måste vid concurrens söka att på bästa sätt betjena dem. Der många banker med hvarandra concurrera, begränsas på detta sätt hvars och ens sedelbelopp, så att deras sedlar endast circulera inom det område, der banken utöfvar sin verksamhet, men annorstädes snart uppfångas och återföras.

Efter denna allmänna teckning af sedelrörelsens natur, skola vi för ämnets bättre belysande särskildt behandla, dels 1) *vilkoren* för banksedlars gångbarhet, dels 2) banksedelns *fördelar* för samhället, dels slutligen 3) de *inskränkningar* i sedelemissionen som ansetts nödiga.

1) *Vilkoren för banksedlars gångbarhet.*

De hufvudsakliga vilkoren derför, utom deras löpande egenskap, äro: α) deras inlösbarhet i *mynt eller ädla metaller*, β) att de äro ställda på betalning *vid anfordran*, γ) att deras *valör* är lämpad efter rörelsens behof samt δ) att deras *säkerhet* är sådan, att allmänheten till dem hyser förtroende.

α) Det är en ganska gängse föreställning, att banksedlar skulle kunna tjenstgöra som bytesmedel, äfven om de vore grundade på en annan vara än de ädla metallerna. Ingen grundsats kan emellertid vara mera falsk och tillika mera vådlig för bankväsendets säkerhet.

Digitized by Google

Då de ädla metallerna tillvunnit sig det af deras *egenskaper* betingade förtroende, att allestädes emottagas som representanter af fordringar på hvad som helst; och så länge som ingen annan vara i den allmänna opinionen kunnat göra dem företrädet stridigt, är det omöjligt, att representanter af en annan vara skulle kunna ersätta dem, utan måste den representant, som utan eget inre värde skall kunna komma i deras ställe, vara bestämd just i ädla metaller och i intet annat. Så snart man i någon mon antager möjligheten af andra varors utlofvande i banksedeln eller läggande till grund för densamma, begås samma misstag, som begicks af Law, och som sedermera återkom vid de Franska assignationerna, samt ännu finnes öfverallt der man tror, att banksedlar kunna utges på säkerhet i varor eller annat än mynt [1]). Såsom vi uti den första afdelningen visat, ingår det alldeles icke uti bytesmedlets begrepp att utgöra eller ens föreställa en vara; och derföre kan icke heller en vara, *såsom sådan*, göras till bytesmedel, utan endast så vidt som den blifvit allmän fordringsrepresentant, hvilket endast träffar in på de ädla metallerna. Det är endast derigenom att sedeln när som helst kan jemföras med och utbytas emot den allmänt giltiga fordringsrepresentanten, guld och silfver, som dess värde kan bibehålla stadga och utsläppandet af sedlar begränsas vid ett belopp, som icke öfverstiger det belopp af fordringar, som de skola representera. Om sedelbeloppet öfverskrider detta, skall den större qvantiteten icke betyda mera än förut den mindre. Men så länge en sedel när som helst invexlas mot en viss myckenhet ädel metall, så kan ej den i sedeln utfästade fordran blifva värd mindre än den i metallen bestämda. Ett derutöfver stigande sedelbelopp blir blott till benämningen ökadt, men betecknar i sjelfva verket icke mera än förut. Lika litet som det betyder något, om man kallar ett öre för en rdr, lika litet kan åstad-

---

[1]) Laws förslag, som till en del fullföljdes i Misisippicompagniet var, att då jordegendom i medeltal kunde uppskattas till 20 gånger sin årliga afkastning, så skulle på sådan egendom dess värde i sedlar kunna utges. Law hade dock i bankväsendet ganska klar insigt och var ojemförligt öfverlägsen sin föregångare och samtida, *Chamberlain*, som påstod, att om en egendom pantsattes för 100 års afkastning, sedlar skulle kunna utgifvas till hela detta belopp, således till 5 gånger egendomens värde. Båda utgå likväl från samma grundfalska förutsättning, att det på en gång är möjligt att bibehålla en vara, *såsom vara*, och begagna sig af henne såsom *bevis på fordran*, samt att fordringsbevisens ökande i sådant fall skulle kunna *öka* välståndet. Det är just detta som är det orimliga och omöjliga. En person kan icke på samma gång ega varan och *dessutom* en fordran på varan, ehuru visserligen den som eger mycket, deri kan hafva ett stöd för erhållande af större kredit.

Digitized by Google

kommas genom utsläppande af en sådan mängd sedlar, att hvarje rdr bland dem ej kan köpa mera än som verkligen motsvaras af ett öre.

β) Det klingande myntet utgör alltid ett bevis på ett efter dess eget inre värde fullt bestämdt belopp af genast förfallen fordran på icke utbekomne tjenster och emottages derföre öfverallt efter detta belopp. För att banksedeln skall vinna samma mottaglighet fordras likaså, att den lyder på ett visst bestämdt belopp och att detta skall kunna utbekommas *genast;* ty om någon tid skall förflyta, innan fordrans belopp i mynt kan utbekommas, måste dess värde vara beroende af den större eller mindre skillnad, som kan ega rum emellan presterandet af ett belopp genast eller efter en tids förlopp; och skall alltså variera efter olikheter i förfallotiden samt förändringar i räntefoten. För att en i framtiden utfästad fordran skall kunna förmedla utbyten i det närvarande, måste den först diskonteras eller återföras till sitt närvarande värde, hvilket medför svårigheter, som förhindra dess allmänna gångbarhet. En hufvuduppgift för bankväsendet är just att underlätta ett sådant återförande; men dervid måste naturligtvis de löpande fordringsbevis, med hvilka diskonteringen verkställes, vara genast förfallne och bestå, antingen i mynt eller i sedlar, ställda på betalning vid anfordran. Denna omständighet har jemväl ett ganska vigtigt inflytande på begränsningen af bankens sedelområde. Om sedlar komma derutom eller så långt bort, att någon tid måste förflyta innan betalning för dem kan erhållas, så kunna de ej längre löpa på samma sätt som förut, utan måste lätt vara utsatta för en förminskning i värde, motsvarande den tid och kostnad, som inlösningen medför. De skola derföre snart försvinna ur rörelsen och föras till närmaste bank, för att erhålla bytesmedel, som utan reduction äro löpande. Vanligen träffas derföre öfverenskommelse emellan bankerna att emottaga och invexla hvarandras sedlar, hvarefter de upptagna sedlarne dem emellan utbytas. Som emellertid i alla fall sedlar, som komma utom bankens egentliga verkningskrets, på detta vis oförtöfvadt dragas ur rörelsen, följer deraf ett bestämdt hinder för bankerna att derutöfver utsträcka sin sedelcirculation; och ju flera banker som uppstå, desto mera omöjligt blir det för en eller flera ibland dem att drifva sedelrörelse i missförhållande till sina tillgångar [1]).

---

[1]) Då sedlars omedelbara inlösen, vid anfordran, nu blifvit framställd såsom ett vilkor för deras circulation, bör likväl tillika nämnas, att detta vilkor, som är härledt ifrån förhållandet, att sedlarne derförutan icke allmänt emottagas, till en del bortfaller, om sådant emottagande till deras värde af andra orsaker, såsom vana dervid m. m., ändock eger rum. Detta vilkor är derföre mera nödvändigt för sedlarnes bringande i circulation än

Digitized by Google

γ) En för sedlarnes qvarstannande i rörelsen icke mindre vigtig omständighet är deras ställande på belopp, som i den dagliga rörelsen förekomma och som der kunna finna användning. Om banksedlarne äro af för stor valör, så skola de snart återvända till banken, emedan de större beloppen ej så ofta i rörelsen finna användning och dessutom ersättas af andra kreditmedel, såsom t. ex. vid penningeförsändningar från och till olika ställen, der de stora sedlarne eljest företrädesvis skulle behöfvas, vexeln alltmera kommer i deras ställe. På ju mindre belopp banksedlarne äro ställda, desto mera hafva de utsigt att motsvaras utaf dagliga depositioner utaf den stora allmänheten, som endast undantagsvis har tillfälle eller behof att på en gång använda stora summor, utan derföre måste hafva bytesmedlet så fördeladt, att det kan användas i de dagliga uppköpen. På ju större belopp banksedeln är ställd, desto snarare skall det derföre inträffa, att sedlar presenteras till inlösen blott i ändamål att genom beloppets delning göra det mera användbart. För sedelns gångbarhet är det sålunda nödvändigt, att dess valör icke öfverskrider ett efter olika förhållanden varierande maximibelopp. På samma gång som sålunda allmänheten med större begärlighet emottager de mindre sedlarne, hvilka också hastigare circulera och derföre på det hela jemförelsevis mera befordra rörelsen, är likväl fördelen för banken jemförelsevis större af de större sedlarne, emedan deras tillverkningskostnad och besväret vid deras inlösning relativt är mindre, om de lika länge circulera. Denna omständighet, förenad dermed att banksedeln, ju mindre den blir, i vighet och beqvämlighet har allt mindre företräde framför det klingande myntet, begränsar på ett naturligt sätt sedelvalören nedåt, likasom sedlarnes gångbarhet gör det uppåt.

δ) Förtroende är själen i all bankrörelse; men för ingen art deraf är den mera oundgänglig än för sedelrörelsen. Att banksedlar mera än enskilda skuldsedlar kunna bibehålla sig i circulationen, är hufvud-

för deras qvarhållande deruti, om nämligen förtroendet är orubbadt eller om det finner stöd uti sedlarnes användbarhet till vissa ändamål. De tvenne gånger Englands Bank inställt sedelinlösningen, hafva sedlarne det oaktadt circulerat, och nästan alla länders bankhistoria erbjuder liknande exempel. Om rörelsens behof ej öfverskrides, kunna sedlarne till och med bibehålla sitt pari emot silfver, men ett sådant öfverskridande är vanligtvis med inställelsen förenadt. Om i lag stadgas, att sedlar skola emottagas i statens uppbörd och i allmänna rörelsen, så kan äfven derigenom, utan tvifvel, sedlarnes circulation till någon del försäkras, då de åtminstone till betalning af utskylderna kunna användas, men ett agio emellan deras nominella belopp och silfret inträder tillika, med thy åtföljande rubbningar i förmögenhetens fördelning och olägenheter för rörelsen.

Digitized by Google

sakligen beroende på det större förtroendet till en större anstalt, än till enskilda. I en bank försiggår ett ständigt utbyte af fordringsbevis. Å ena sidan lemnar den som anlitar bankens biträde sin skuldsedel, åtföljd af för banken tillfyllestgörande säkerhet, å den andra lemnas honom i utbyte skuldsedlar hos banken, hvilka i rörelsen bättre kunna användas, emedan de äro genast förfallna och ingifva större förtroende. Efter hand och i den mon bankens fordringar blifva förfallna till betalning, skola medel inflyta till ett belopp, fullt motsvarande de utgifna förbindelserna. De i bankens "portfölj" förvarade säkerheterna skola alltså på det hela taget lemna medel till sedlarnes inlösen. Men *dels* måste likaväl vid sedlar som vid de egentliga depositionerna banken med anledning af skillnaden i förfallotiden emellan bankens fordringar och skulder ständigt hålla ett belopp i beredskap för att kunna hålla löftet om sedlarnes betalning vid anfordran, *dels* måste banken för att ingifva allmänheten större förtroende, än hans kunder ega, erbjuda en större säkerhet än dessa, hvilken säkerhet alltså måste bestå i något annat än "portföljen".

För det första ändamålet måste alltså banken hålla en contant kassa tillräcklig att bestrida inlösningen. Då det är en möjlighet, att ingen annan sedelinlösning begäres af banken, än för större sedlars fördelning i smärre eller i mon af de äldres förslitning, i hvilka begge fall de kunna inlösas med andra banksedlar, och att alltså inlösningskassan icke alls tages i anspråk, så är det klart, att någon bestämd proportion emellan sedelemissionen och vexlingskassan icke kan på förhand bestämmas såsom nödvändig, utan endast erfarenheten kunna lemna upplysning om hvad som på hvarje ställe dertill kan behöfvas. Vanligen antages dock den contanta kassan böra utgöra *en fjerdedel* af sedelemissionen. Ju mindre denna contanta kassa behöfver vara, desto större är naturligtvis bankens vinst på sedelrörelsen; och detta är af synnerlig vigt för sedelemissionens begränsning i följd af bankens eget intresse, emedan, om för stort belopp sedlar blifvit utsläppt, det öfverskjutande beloppet genast återkommer och uttömmer den contanta kassan. För full säkerhet i dessa hänseenden bör banken utom den contanta kassan, som likväl i detta fall något kan minskas, i reserv hafva en sedelbeloppet någorlunda motsvarande summa i sådana säkerheter som genast kunna realiseras, såsom räntebärande obligationer m. m. Dessa utgöra ock den bästa säkerhet som kan ställas för att hos allmänheten skaffa banken det förtroende som för den är så oundgängligt. Allmänheten eger då för sina sedlar en dubbel säkerhet, 1) uti bankens fordringar, hvilka nödvändigt till beloppet skola motsvara de utsläppta sedlarne, såvida banken icke för egen räkning inlåtit sig

Digitized by Google

på affärer och derpå förlorat; och 2) uti bankens contanta kassa och egda säkerheter, hvilka vanligtvis också uppgå till ett belopp, som nära motsvarar sedelemissionen. Ju större denna grundfond är och ju lättare och snabbare den kan realiseras i penningar, desto mera stadgad är bankens ställning och desto större det förtroende den skall ingifva [1]).

I följd häraf är det af sakens natur föranledt och ligger i bankföreningars eget intresse att stadga och offentliggöra vissa bestämmelser rörande säkerhetens upprätthållande och åtgärderna derför, på det att allmänheten i hvarje ögonblick skall kunna veta hvad den af banken har att vänta och till banken kunna hysa fortfarande förtroende. Vanligtvis äro de föreskrifna af lagen, men lämpligheten häraf kan åtminstone

[1]) Svenska Riksbanken, för hvilken dessutom Sveriges Ständer äro ansvariga, må utöfver sin grundfond, som ej må understiga 10,000,000 rdr i silfver, ej utsläppa mera sedlar än 30,000,000 rdr. Privatbankernas sedelemission må ej öfverstiga sammanlaggda beloppet af grundfonden, bankens contanta kassa och säkerhetshandlingar för *begagnade* kassakreditiver, dessa sista dock icke öfver bankens halfva grundfond. Då sålunda i allmänhet och med undantag af kreditiverna, lånesäkerheter ej tagas i beräkning för den löpande sedelskulden, men sedlar icke utsläppas utan emot lånesäkerhet, synes, att säkerheten för dessa bankers sedlar måste uppgå till minst deras dubbla belopp med afdrag blott af de sedlar, som utgå emot kreditivsäkerhet. *Beloppet* af säkerheterna är således för sedlarnes inlösen fullt tillräckligt, ehuru ej lika försigtighet ansetts nödig i afseende på depositionsrörelsen, som dock, minst sagdt, är *lika* vådlig som sedelrörelsen. I afseende på *lättheten* att kunna realisera grundsäkerheterna torde deremot allmänhetens säkerhet ej kunna anses lika väl iakttagen. Säkerheten för sedelinlösningen måste vara så beskaffad, att sedelhafvarne kunna vara förvissade, ej blott om att verkligen i tidens längd få full betalning, utan ock om att få den genast. Nu är likväl grundfonden, som i händelse af oförsigtig utlåning skall kunna anlitas, till aldra största delen bestående af inteckningar i landtfastighet, hvilka i kritiska tider äro särdeles kinkiga att kunna hastigt placera. Den enda tillfyllestgörande säkerheten i detta afseende är, såsom ofvan blifvit sagdt, säkra obligationer, helst sådana som äfven utom landet hafva ständig marknad. Äfven om räntan på dem ej skulle vara så särdeles hög, och äfven om vid deras försäljning i en kritisk tidpunkt förlust skulle göras, är dock den derigenom vunna säkerheten så ofantligt öfvervägande, att det för hvarje bank bör vara en ovilkorlig pligt att dermed vara försedd. Och detta är för banken så mycket lättare, som derigenom behofvet af contanta kassan betydligt förminskas. Riksbanken skulle utan tvifvel med fördel kunna ersätta en god del af de inneliggande silfverqvantiteterna med lätt säljbara Engelska, Franska och Tyska statspapper. Om bankerna under lugna tider begagna tillfället att efter förmåga öka beloppet af dessa säkerheter, beredes äfven hela landet derigenom en stor trygghet, genom möjligheten att med deras försäljning motväga tillfälliga olyckor och förluster.

Digitized by Google

sättas i fråga, då det härigenom blir *staten*, som antager sig vården och ansvaret för sedlarnes inlösning, och allmänheten härigenom vänjes ifrån utöfvandet af sin controll, som är den säkraste och, då den endast på nära håll kan utöfvas, skulle leda till omöjligheten för någon bankinrättning att utsträcka sin sedelrörelse till allt för stora områden. Det är otvifvelaktigt, att allmänheten, om den icke genom statens försigtighetsåtgärder vore försäkrad om sedlars godhet, skulle vid deras emottagande iakttaga större vaksamhet, och att i allt fall ingen bank kunde circulera sina sedlar, om den ej erbjöde fullständiga garantier. Just inskränkningen kan i detta fall sägas göra missbruket möjligare och vådligare. Som ändock verksamheten af allmänhetens controll är i någon mon beroende på denna allmänhets utveckling och vana vid sjelfcontroll, så är behöfligheten af dylika controller å statens sida i ett mindre utveckladt samhällstillstånd måhända befintlig. Om blott derigenom ej några hinder läggas för bankers frihet att bilda sig, och bankverksamheten, så är ej så mycket att invända deremot, då utöfvandet af en sträng controll också för bankerna är fördelaktig, så till vida som den bereder dem större förtroende. Med mera fog kan man deremot uppträda emot en fordran, som staten uppställt på ytterligare säkerhet, nämligen på medlemmarnes solidariska ansvarighet. Denna kan vara hindersam för bankbildningen och är det utan tvifvel för bankens verksamhet till de små kapitalernas upptagande. Den är dessutom obehöflig och till stor del illusorisk. Den verkar intet godt men kan verka ondt. Den solidariska säkerheten kan ej ersätta behofvet af annan säkerhet och kan missbrukas derför. Då den säkerhet som för bankens sedlar ställes uppgår till dubbla beloppet, synes detta i afseende på beloppet innebära tillräcklig säkerhet. I afseende på säkerhet för ögonblicklig betalning, hjelper deremot icke solidariteten.

Der dessa vilkor för banksedlars circulation uppfyllas, der behöfvas inga lagstadganden för dess åstadkommande. Sedelns vighet och beqvämlighet är så mycket större än det metalliska myntets, att han ovilkorligen undantränger det. De fall då under sådana omständigheter banksedlar presenteras till inlösen äro blott 1) Då det i banksedeln utfästade fordringsbeloppet icke inom området för dess gångbarhet kan realiseras så fördelaktigt som på andra ställen, hvarföre man behöfver sin fordran i metallisk form eller i sådan form som på andra ställen är antaglig. Detta förutsätter, antingen att omsättningsmedlets belopp ökat sig i större mon än rörelsen och att således en jemnvigt emellan länderna genom utförande af fordringar måste åstadkommas, eller att behofvet af en vara är så stort, att bristen deraf måste fyllas till hvilket pris som helst, äfven med uppoffring af landets omsättningsmedel.

Digitized by Google

I detta fall är rätta tillfället för bankerna, att med sina lättsålda säkerheter utjemna förhållandet. 2) Då banksedeln är försliten eller dess valör större än rörelsen behöfver. Såsom ett tredje fall skulle kunna uppgifvas en panisk förskräckelse för bankens säkerhet, men om banken har tillräckligt stor kassa och säljbara säkerheter, skall denna nästan alltid vara hastigt öfvergående, och det inlösta beloppet snart åter upptagas i rörelsen. I det första af dessa fall ligger, såsom vi förr utvecklat, den enda tillfyllestgörande begränsningen af sedelutgifningen, då den för stora sedelqvantiteten skyndsamt återströmmar till banken, och denna derigenom, af omtänksamhet för eget bestånd och egen vinst, tvingas till inskränkning.

2. *Sedelväsendets fördelar och betydelse för samhällsvälståndet.*

1) Genom sedlar ersättes det metalliska omsättningmedlet af ett billigare och vigare. *Billigheten* af sedeln framför det metalliska myntet följer, på sätt i det föregående blifvit visadt, deraf att kostnaden för sedlars tillverkning och inlösen är mindre än de ädla metallernas, och att en del af det dyrbarare metalliska omloppsmedlet kan besparas och finna en för välståndet förmonligare användning. Naturligtvis är dock icke hela skillnaden emellan sedelstockens värde och en motsvarande qvantitet metalliskt mynt en besparing, då derifrån måste afdragas det belopp af metallisk valuta, som måste hållas i beredskap för sedlars inlösen. När kostnaden för sedlarnes tillverkning tillika med detta afdrag blir större än det metalliska myntets värde, upphör fördelen och dermed också anledningen till sedelns begagnande. Och detta eger rum så snart sedlarne utställas på för små belopp. Å andra sidan måste man gifva akt på, att just de minsta sedelvalörerna hafva den största omloppshastigheten och i den dagliga rörelsen mest behöfvas, hvarföre fördelen af dem jemförelsevis är störst [1]). I afseende på sedelns *vighet* och beqvämlighet behöfva vi icke påpeka de företräden framför det klingande myntet, som en hvar dagligen erfar, besvärad som man blif-

---

[1]) I afseende på de små sedelvalörerna kunna vi icke underlåta att nämna, hurusom vi på mångfaldiga ställen funnit beskärmelser öfver deras tillåtande, utan att någonsin vara nog lyckliga att finna anförda några giltiga skäl deremot. Såsom sådant kan väl icke anses, att genom deras förbjudande en större metallqvantitet hålles inom landet, hvilken i yttersta nöd möjligen skulle kunna tillgripas. Detta ändamål vinnes utan tvifvel långt säkrare och fördelaktigare, om man på förhand utsläpper sedlarne och för det genom dem erhållna värdet förser sig med metallisk valuta, som, om man så ändtligen vill, må förvaras hos bankerna, eller helst utbytas emot utomlands säljbara obligationer och statspapper.

Digitized by Google

ver både i afseende på transport och räkning, ifall något större belopp liqvideras i silfver.

2) Till följe af sedelbeloppets utsträckningsförmåga kan tillgången på omsättningsmedel städse lämpas efter rörelsens behof, och så häftiga reactioner behöfva ej ega rum för att genom prisernas höjande aflägsna omsättningsmedlet eller genom deras sänkande indraga det. Detta, äfvensom vådan af denna makts missbruk, är i det föregående utredt.

3) Genom banksedeln beredes ett lättadt tillfälle för de enskilda att få sina fordringar i framtiden utbytta till ett närvarande kapital. Detta utvidgar företagsamheten och medför för samhället den stora fördelen, att hvarje företag, som verkligen har en framtid, kan bryta sig väg till denna. Ju mera välberäknadt ett företag är, desto lättare erhåller det förtroende, och kan på detta förtroende erhållas varuförskott der de erfordras, samt försträckningar af banker. Varuförskotterna underlättas också väsentligt genom möjligheten att få den så uppkomna enskilda fordran utbytt emot mera allmänna fordringsbevis hos en bank. De enskilda fordringarne lösgöras sålunda och blifva verksamt kapital. Mensklig verksamhet, som eljest icke skulle framkallats, sättes i rörelse, och den kommande produkten sätter näringsidkaren i stånd att i det närvarande drifva sin verksamhet, likasom den i framtiden ger honom medel att hos banken inlösa sin förbindelse.

3. *Inskränkningar i sedelrörelsen.*

Vid ingen gren af bankrörelse hafva mera mångfaldiga inskränkningar blifvit ifrågasatte och ansetts nödiga än i afseende på sedelrörelsen. De hafva hufvudsakligen syftat till begränsande af *sedelemissionen* samt af sedlarnes *valör.*

I afseende på inskränkningar i sedelemissionen har det hufvudsakliga skälet dertill varit fruktan för missbruk samt påståendet, att, då det de facto icke står uti individernas makt att undgå emottagande af banksedlar, staten måste vidtaga åtgärder till individernas skyddande. Att detta verkligen står i individernas makt, inses af den hastighet, hvarmed en minskning af bankens förtroende kan minska dess sedelcirculation. Åtminstone der ej lagen gör sedlar till betalningsmedel och der banker kunna med hvarandra täfla om allmänhetens förtroende, skall denna nog veta att välja sådane banksedlar, till hvilka full tillit kan sättas. Hvad åter beträffar de mycket omtalta missbruken hafva vi sett, att bankers förmåga att utbringa sedlar är ganska inskränkt, och att sedelbeloppet vid frihet måste rätta sig efter landets ställning och behof. Missbruket är knappt möjligt i annat fall än att någon bank kunnat utvidga sin verksamhet öfver naturliga gränser, hvilket

Digitized by Google

endast kan ske, der bankrörelsen är hämmad. Eljest inskränka de många bankerna hvarandras sedelutgifning, på samma gång säkerheten för sedlarne stiger. Det är just monopoler och inskränkningar, som framkalla missbruk och vådor. I afseende å det förmenta skydd, som staten anses skyldig sedelinnehafvare, så må man vidare bemärka, att alla controller m. m. som å statens sida sättas för sedelutgifning, tillika med betryggandet, utan tvifvel också hafva den verkan, att allt mera i opinionen befordra förtroendet till alla i ett sådant samhälle befintliga bankers sedlar. Det är derföre som i Sverige, der controllen öfver sedelutgifningen är ganska sträng, privat-bankers sedlar kunna circulera öfver allt i hela landet och de enskilda knappt nog se efter, hvilken bank som skall betala, utan blott sedelvalören. Hvem ser icke, att just under sådana förhållanden det kan blifva möjligt för en eller annan bank att gå långt utöfver bankens naturliga område med sina sedlar, hvaremot dessa i annat fall skulle blifvit återkastade dit, der allmänheten har förtroende till banken och behof att befordra detta förtroende. Om depositioner inräknas i contanta kassan, och således berättiga till sedelutgifning, som sålunda kan ske i stor scala, ända till dess plötsligt deposita återfordras, då indragningen på en gång är omöjlig, så lemna inga statscontroller, blott öfver sedelutgifningen, fullständig garanti, ehuru en sådan *föreställning* genom dem befordras. Friheten i sedelutgifning, förenad med frihet i bankbildning och ränta är den bästa controll, ehuru det väl må medgifvas, att till en viss utvecklingsgrad controllen kan vara nödig, och att i alla händelser genom lagens föreskrifter en viss likformighet till utseende och i afseende på valör måhända bör befordras.

I afseende på begränsande af sedlarnes valör, hafva vi i det föregående visat, hurusom denna af sakens natur begränsas både uppåt och nedåt: *uppåt*, af omöjligheten att bibehålla för stora sedlar i rörelsen; *nedåt*, af det dermed förenade ökandet af kostnaderna för sedelutgifningen.

d) Kreditivrörelse.

Kreditivrörelsen verkar både i riktningen att ifrån banken utlemna medel och att till banken draga dem. Den består deruti, att en bank gifver ett antal personer i bankens vanliga verkningsort rättighet, att efter behörigen ställd säkerhet på banken draga vexlar eller utställa invisningar till ett efter personernas olika behof lämpadt, på förhand bestämdt belopp [1]), samt att sedermera under kreditivtiden i banken in-

[1]) Banken gifver alltså kreditivtagarne — *blancokredit!*

Digitized by Google

sätta motsvarande belopp emot de uttagna; dervid kreditivtagaren för dessa sista tillgodogöres lika ränta, som han skall betala för de förra, och således vid kreditivtidens utgång icke behöfver betala mera, än skillnaden emellan dessa räntor. En viss kreditivafgift beräknad efter hela summan betalas banken dessutom såsom ersättning för det dermed förenade besväret. Rörelsen utgår ifrån det kända förhållande, att hvarje affärsman, och snart sagdt hvarje mera bergad person, måste för dagliga utbetalningar vara försedd med en contant kassa, hvilken, så länge den förblifver i detta skick, är alldeles ofruktbärande. Ingen kan våga i sin rörelse nedlägga äfven de tillfälliga belopp, som komma och gå i och ur den contanta kassan. Vissa tider hopas deruti mera, andra tider tömmes kassan, men i medeltal har en hvar på detta vis ständigt liggande ett efter hans olika omständigheter lämpadt belopp, som han icke kan våga använda på ett fruktbärande sätt. Genom kreditivrörelsen kan största delen af denna kostnad besparas. Ändamålet med den contanta kassan vinnes tydligen lika fullkomligt genom rätten att efter behof få på banken utställa löpande invisningar; och man behöfver alltså icke för detta mål afsätta och beräkna andra belopp än dem som under rörelsens gång efterhand flyta in. Då den enes utbetalningar vanligen skola motsvaras af andras inkasseringar, skall naturligt nog på detta sätt, genom de många kassornas sammangjutande till en enda och sammanförande i banken, ett icke obetydligt belopp göras ledigt och i rörelsen fruktbärande. Allmänhetens fördel af detta förfaringssätt är påtaglig, på samma gång som dess ordentlighet och sparsamhet derigenom i icke ringa grad befordras. Bankens fördel hemtas, dels ifrån det större kapital, som på detta sätt hopföres, och den afgift som kreditivtagarne erlägga, dels ifrån den lättnad som derigenom beredes sedelrörelsen. Ty de belopp, som banken på kreditiv utlemnar, utgifvas naturligtvis företrädesvis i bankens egna sedlar; de som insättas bestå äfven af andra bankers, som på detta sätt dragas ur rörelsen, när de kommit utom deras egentliga område. Häraf följer också angelägenheten för banken, att dessa försträckningar icke betraktas såsom stående lån, utan insättningar och uttagningar jemnt fortgå, så att dels dessa i det närmaste motsvara hvarandra, dels bankens sedelcirculation derigenom befordras. Många och små kreditiver äro både för banken och allmänheten mera fördelaktiga, än få och stora, emedan de insatta och uttagna beloppen dervid lättare motväga hvarandra, och de bankmessiga vanorna vinna större utsträckning.

e) Vexelrörelse.

Härom hafva vi i det föregående så utförligt talat, att vi nu blott

Digitized by Google

behöfva erinra derom, att genom bankens tillhandahållande af vexlar på olika orter, de belopp blifva disponibla, som eljest skulle legat ofruktbara under transport ifrån det ena stället till det andra.

f) Upplåning.

I circulationsbankers vanliga verksamhet bör direct upplåning icke ingå. Under vanliga förhållanden uppfångas ett med bankens omfång öfverensstämmande kapital på andra sätt; vid tillfällig förlägenhet kan banken sälja sina lättsålda säkerheter eller, der det är tillåtet, actier. För andra slags banker, och särskildt för hypotheksbanker, som hvila på grundsatsen, att genom förenadt erbjudande af realsäkerhet skaffa delegarne lån på förmonligare vilkor, än de hvar för sig kunnat betinga, utgör upplåningen en hufvudsak. Den lämpligaste formen derför är utgifvandet af ouppsägbara obligationer, emedan endast derigenom tillräcklig trygghet för de lånade medlens disponerande för längre tid kan erhållas. Dessa obligationers inlösen kan ske, antingen på viss, på förhand bestämd tid, eller genom årlig utlottning af ett visst antal; och räntan kan antingen vara viss, lika för alla obligationer, eller utfalla i form af premier eller lotter, hvilken sednaste form är den begärligaste och derföre för den upplånande den fördelaktigaste. Denna upplåning verkställes vanligen genom öfverenskommelse med något bankirhus, som emot viss ersättning, vanligtvis rabatt å obligationerna, öfvertager dem och åtager sig deras försäljning och spridande. Som denna rabatt till en del motsvarar räntan, kan tydligen räntan nominellt bestämmas lägre, ju större rabatt medgifves. Någon vidsträcktare redogörelse för de olika formerna af fonderade lån medgifves icke af utrymmet.

B. Kapitalutspridande operationer.

a) Kreditivrörelse.

För denna är i det föregående redogjordt.

b) Diskont- och Utlånings-rörelse.

Som dessa sätt att utlemna kapital stå hvarandra så nära, att det ena vanligen kan komma i stället för och ersätta det andra, sammanföras de här. De skilja sig likväl derigenom, att diskontering egentligen afser beredande af tillfälle till ett tidigare begagnande af de fordringar, som i den dagliga rörelsen uppkomma, och att genom försträckningar på dessa för kortare tid underlätta omsättningen; hvaremot vid utlåning för längre tid lemnas förlag.

Digitized by Google

Hos de vanliga circulationsbankerna är det derföre hufvudsakligen genom *diskontering*, som de af dem uppsamlade kapitalerna åter utspridas och göras fruktbärande, och som de utöfva sin den ekonomiska rörelsen underlättande och reglerande verksamhet. Som dervid olika företags utsigt till framgång, närmast betingad af den lånesökandes personliga egenskaper, skall komma i öfvervägande, landets utveckling och företagsamhet hämmas eller befordras, samt bankens säkerhet tillika iakttagas, är denna operation på en gång en af de svåraste och mest maktpåliggande af alla. Det som dervid mest ifrågakommer är, dels *α) räntefotens* bestämmande och *β)* pröfning af den erbjudna *säkerhetens* beskaffenhet.

α) Ju mera bankverksamheten och penningerörelsen i ett land utvecklas, desto mera sällsynt blifver det, att lediga kapital utlemnas omedelbart af enskilda till enskilda, och desto vanligare blir deremot deras öfverlemnande till förmedlande anstalter, som med deras förvaltande taga befattning, och för de enskilda bilda ett slags assuransbolag, som emot premien af en lägre ränta åtaga sig ansvaret för deras säkerhet. Med utbredningen af denna vana ökas väsentligt det inflytande, som dessa förmedlande anstalter genom sina diskonteringar och den derför bestämda räntefoten utöfva på landets räntefot, dermed ock på kapitalets bindande eller frigörande. Som banken äfven i öfriga hänseenden — om depositionerna till- eller aftaga eller om den utländska vexelkursen förändras — bäst äro i stånd att bedöma kapitalmarknadens tillstånd, är det närmast af dem, som man kan vänta, att de med klok besinning genom sin upplånings- och utlåningsränta skola reglera det för allmänna välståndet så vigtiga förhållandet emellan bundet och fritt kapital. Genom diskonteringarne hafva de makt att öka eller inskränka efterfrågan, genom depositionerna hafva de en dylik makt öfver tillgången. Det är derföre på kapitalmarknadens allmänna tillstånd som banken hufvudsakligen måste fästa sin uppmärksamhet för räntefotens bestämmande. Genom noggrannt aktgifvande derpå befordras det allmännas fördel och bankens säkerhet. Bankens begär efter stor vinst kan någon gång vid första påseende synas stridande deremot, detta dock mera skenbart än verkligt, då den vinst, som genom fortsatt diskontering och sedelutgifning i stor scala under verklig brist på kapital för ögonblicket kan göras, vida öfverväges af den förlust, som sedermera föranledes af tvånget att upptaga dyra lån för sedlarnes inlösen. I afseende på bankens vinst, som synes städse fordra bestämmandet af en hög diskontränta, gäller äfven om bankrörelsen den gyllene regeln, att stor vinst säkrare erhålles i många operationer med liten vinst på hvarje, än genom högre vinst på ett fåtal;

Digitized by Google

dervid likväl naturligtvis regelns giltighet är ber⸗nde på den grad, hvari en nedsättning kan befordra ökandet af operationernas antal. Så vidt detta verkligen inträffar, blir regeln på längd lika båtande för banken, som för den stora allmänheten, ehuru dessa eljest, i afseende på det pris som banken skall erhålla för sina tjenster, stå i den naturliga antagonismen emellan producent och consument. Att denna antagonism endast genom concurrensen fullständigt öfvervinnes, hafva vi i det föregående berört.

β) En bank kan vid utlåning vida mindre än de enskilda lämpa räntefoten efter låntagarnes personliga beskaffenhet. Likasom alla bolag, måste den för sin verksamhet utstaka mera allmänna och generella reglor, och banken kan derföre i allmänhet icke låta en mindre god säkerhet uppvägas af en högre assuranspremie. En sådan skillnad kan blott iakttagas för vissa allmänna kategorier. Inom dessa skall lika ränta begäras af alla bankens kunder. Sedan penningemarknadens ställning bestämt *räntefoten*, blir derföre *säkerheten* den punkt, hvarpå vid diskonteringars verkställighet uppmärksamheten företrädesvis skall riktas. Säkerheten kan, enligt hvad förr blifvit sagdt, vara real eller personell. Vid diskonteringar, hvilka alltid afse en begränsad, icke för långt aflägsen tid, är säkerheten nästan alltid blott personell. Är denna god, så är den också verkligen bättre för det nu ifrågavarande ändamålet än den reala, ty häftiga förändringar i varors och fastigheters pris kunna stundom inom ganska kort tid inträffa, hvarjemte deras försäljning medför särskilda kostnader och besvär; hvaremot en redbar persons karakter och soliditet lemnar fullt ut lika trygghet, med mindre risk af besvär. De bästa sådana säkerheter äro, af lätt insedda skäl, sådana förbindelser, som under affärernas vanliga gång uppkomma emellan affärsmän på grund af lemnade varuförskotter. Man har till och med på grund af varornas existens velat anse detta slags säkerhet såsom realsäkerhet, hvilket likväl är ett misstag, då banken icke har någon rätt till varorna eller något medel att hindra deras totala förstöring, samt dessutom samma vara under flera försäljningar kan gifva upphof till ett obestämdt antal förbindelser, för hvilka samma vara skulle utgöra realsäkerheten. Men deremot äro sådane förbindelser till sitt antal begränsade och förekomma oftast emellan personer, som genom sina vanor och sysselsättningar lemna banken tillfyllestgörande säkerhet. Önskan att företrädesvis erhålla dylika säkerheter må dock icke förleda banken att för dem stadga ett ovilkorligt företräde framför andra, dels emedan de affärer som *blifvit gjorda* kunna vara lika illa beräknade som någonsin de blott tillämnade, dels emedan ett sådant företräde åt en viss form kan medföra faran; att

alla möjliga förbindelser komma att stöpas uti densamma, och säkerhetens bedömande sålunda för banken försvåras. Om t. ex. banken antager såsom grundsats, att icke godkänna annan bisäkerhet, än ingifna vexlar eller reverser, så alstras eller utvecklas genom detta förfaringssätt den skadliga vanan, att genom reversutbyte förskaffa sådan säkerhet, som banken godkänner. Det är icke nyttigt för bankerna att på detta sätt gifva anledning till ett visst vingleri, dervid gränsen emellan rätt och orätt småningom blir hårfin. Ju mera transactionerna för banken framstå i sin verkliga form, desto bättre kunna de af banken bedömas. Och knappt något är för banken vådligare än att beröfva sig förmågan dertill.

Bankens *utlåningsrörelse* skall i allmänhet bedrifvas efter samma hufvudgrunder, som diskontering. Då kapitalet dervid i allmänhet för längre tid skall utlemnas, skall likväl utlåning, dels öfverlemnas åt andra anstalter än de vanliga circulationsbankerna, dels oftare påfordra realsäkerhet. Visserligen äro verkligen sedelbankerna, just derföre att en stor del af sedlarne kan beräknas ständigt förblifva i circulation, i besittning af kapital, som de skulle kunna disponera för längre tid; men detta eger bäst rum på det sätt, att de till andra anstalter, t. ex. hypotheksföreningar m. fl., öfverlemna den omedelbara placeringen af kapitalet samt deremot sjelfva efter omständigheterna köpa och sälja af dessas lättsålda obligationer; på hvilket sätt en nyttig vexelverkan emellan de olika arterna af kapitalförmedlande anstalter uppkommer.

C. Operationer till större beqvämlighet för rörelsen.

Såsom sådana hafva vi i det föregående nämnt *vexel-* och *vexlingsrörelsen*, samt *bokföringsöfverflyttningar* mellan olika conton i banken; hvilket allt likväl redan i det föregående blifvit behandladt.

4. *De olika arterna af Banker.*

Man skiljer vanligen emellan *Giro-* eller *Depositions-banker* samt *Circulations-* eller *Sedelbanker*. Denna indelning, som härleder sig ifrån det sätt hvarpå bankväsendet historiskt utvecklat sig, är likväl hvarken uttömmande eller noggrann. I densamma finnes ingen plats för öfriga kapitalförmedlande anstalter, då de begge anförda arterna egentligen blott på ett något olika *sätt* drifva *samma* slags bankverksamhet, och sedlarne rätteligen äro att betrakta såsom ett slags löpande depositionsbevis. Sedelbanken är blott en fullkomligare utbildning af de gamla depositionsbankerna, hvilkas verksamhet han i sig upptagit och utvecklat. En riktigare indelning torde kunna härledas ur de båda hufvudslagen af kredit; och å ena sidan uppställas *Circulations-banker*,

Digitized by Google

som hufvudsakligen hafva till föremål befordrandet af varuomsättningen näringsidkare emellan, å den andra sidan *Upp-* och *Utlånings-banker*, som närmast afse att sammanföra kapitalister och kapitalbehöfvande, att samla de många lediga kapitalen och utlemna dem. Ehuru äfven denna indelning ej strängt kan genomföras, då städse det ena slaget af verksamhet kan förenas med det andra, så angifver den likväl anstalternas hufvudriktning. Under den första kategorien komma då alla Sedel-, Diskont- och Handels-banker, under den andra Sparbanker, Assurans- och Pensions-Inrättningar samt Hypotheksbanker. Att assuransinrättningar m. m. hänföras hit, förklaras af deras med Sparbankerna analoga verksamhet, att genom upptagande af små belopp och dessas fruktbärande användning bereda tillfälle till större utbetalningar på en gång. Ett slags bankverksamhet ingår åtminstone i deras functioner, ehuru den ej är deras enda uppgift.

Sedan vi härmed afslutat denna kortfattade teckning af bankväsendets grunder, som afslutar läran om *krediten*, hafva vi ock hunnit slutet af denna, i förhållande till ämnets vigt och invecklade beskaffenhet, måhända allt för litet utförliga afhandling. Om den ock blott kan anses såsom ett ringa bidrag till de deruti behandlade frågors fullständiga lösning, vore redan detta för oss mera än nog.

Rättelse.

Sid. 55 r. 10 nedifrån står 3 läs 4.

Digitized by Google

INNEHÅLL.

Digitized by Google

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1861.

MEDICIN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Israel Hwassers Minne.

Tal hållet i Upsala läkareförening den 13 October 1860

af

P. Hedenius.

I dag sammanträder Upsala läkareförening för första gången efter sin stiftares död. Hon befinner sig således i ett tidskifte, som måste uppväcka en mängd af betraktelser i hennes medlemmars sinnen. Framtiden och de nya förhållanden hon bringar synas oss så dunkla och osäkra. Den framfarna tiden åter ligger bakom oss med alla sina hågkomster såsom ett sommarlandskap, förgyldt af den nedgående solen. Men bland dessa minnen af olika klarhet och styrka är det isynnerhet ett, som denna stund träder fram i dagen med en ovanligt imponerande glans; det är minnet af den vördnadsvärde och snillrike man, som för 25 år sedan stiftade denna förening, och hvars ädle ande, så älska vi att tro, ännu sväfvar öfver sin mannaålders käraste stiftelse.

Det gifves menniskor, hvilkas värde först vinner sitt fulla erkännande, då de sjelfva icke mera äro till. Det ädla de verkat fortgår efter deras död välgörande genom tiderna, och man kan på deras ära tillämpa den Romerska skaldens sköna ord om Marcelli: "crescit occulto velut arbor ævo", hon växer liksom ett träd under tidehvarfvens tysta gång. Andre åter, redan under lifvet omgifne af ryktets glans, försvinna utan att efterlemna någon saknad, liksom personer i ett drama, hvilka upphöra att väcka interesse efter pjesens slut, och åt hvilka publiken skänker handklappning och glömska. Söker man efter orsaken till denna olika uppskattning af menniskan, skall man finna, att det företrädesvis är den sedliga charakterens värde, en ren viljas nitälskan och storsinthet, hvilka uppväcka en fortfarande kärlek och vördnad, under det att tankens skärpa, vetenskapen och talangen ensamme, huru glänsande de än må vara, blott erhålla en kall och ofta föga varaktig beundran. Det gifves dock några få, hvilka vunnit en rik utveckling i båda dessa riktningar af det menskliga själslifvet, hvilka icke blott lyst

Digitized by Google

genom sitt snilles glans, utan äfven värmt genom sitt hjertas ädelhet. De hafva icke blott åtnjutit sin samtids beundran och deltagande, utan äfven efter sin bortgång följts af de öfverlefvandes tacksamhet och saknad. Till dessa få men lycklige mensklighetens adelsmän hafva vi skäl att räkna Israel Hwasser.

Vid Dalelfvens strand i Elfkarleby socken i Upland föddes Israel Hwasser den 17 Sept. 1790. Hans föräldrar voro kyrkoherden i Elfkarleby Lars Adolf Hwasser och dennes maka Eva Catharina Björling. Efter den senares död vårdades han, ännu späd till åren, af en stjufmoder, hvilken med verklig moderskärlek omfattade Israel, som var den femte af hennes sex stjufsöner. Fadren var en sträng och allvarlig kyrkoherde, lifvad af ett varmt nit i sitt presterliga kall, utmärkt genom aktad duglighet i den administrativa sidan af sin befattning samt originel och särdeles lycklig såsom andelig talare. Han hade ett skarpt hufvud och stor förmåga af verkliga studier, ehuru han i likhet med mången annan aldrig utstakat någon verklig plan för sina forskningar. Med dessa framstående egenskaper var det tydligt, att han skulle såsom fader och husbonde påtrycka sitt hem den patriarchaliska prägel, som den tiden ännu icke var ovanlig. Den unge Israel uppväxte utan att åtnjuta något större mått af andras undervisning. Vid sin faders handledning inhemtade han grunderna af de classiska språken och mathematiken, men hade ifrån sitt fjortonde år ingen annan lärare än sig sjelf. I sin ålderdom plägade han äfven skatta för en lycka, att de tvångsanstalter, genom hvilka menniskor för uppfostrans ändamål ingripa uti barndomens och ungdomens lif, icke fått tillfälle att störa hans inre utveckling. Hans bröder voro raska gossar och särdeles oförvägna i sin ålders lekar och upptåg. Men sjelf plägade han berätta, huru "lilldrummeln", såsom han af dem kallades, stod och betraktade sina bröders bedrifter med ett af häpnad och dold afund klappande hjerta. Han var otymplig i sitt umgänge, kunde hvarken stå, gå eller sitta mamma och mostrar i lag och att bocka sig ansåg han för en verkligt förfärlig affär. Med denna oduglighet för kroppsliga lekar och göromål förenade sig, såsom det ofta händer, en själsstämning, som var inåtvänd, drömmande och besynnerlig. Ofta plägade han vandra för sig sjelf längsefter Dalelfvens vackra stränder på gärden och ängar grubblande och anande. Sjelf omtalar han i sina avtobiographiska anteckningar från denna sin barndomstid några anekdoter, och då de äfven kunna anses hafva någon vigt för hans senare lefnad, vill jag här med hans egna ord anföra en.

"Jag hade en dag ströfvat omkring på fältet någon stund och skulle gå hem, emedan middagstimman var inne och i mina föräldrars hus

Digitized by Google

ordningsdisciplinen var sträng. Men utmed gärdesgården vid trädesgärdet fick jag se en syn, som grep mig djupt. Uti en pöl låg nämligen ett svinkreatur och solade sig i dyn. Jag tyckte detta var en bedröflig och oanständig ställning och fattades af en stark nitälskan, att förmå kreaturet att stiga upp. Jag grep till en så stor stör jag kunde lyfta och stötte på svinet allt hvad jag mägtade, flitigt hojtande och ropande. Att stiga öfver gärdesgården, för att komma kräket närmare och gifva större fart åt mina uppmaningar, vågade jag icke, och således låg svinet qvar, ihärdigt trotsande mina bemödanden och svarade mig endast då och då med ett grymtande. Min nitälskan var dock så ihärdig, att jag glömde middagen och kom ej hem förr än tiden för densamma var längesedan förbi. Mitt uteblifvande hade väckt bekymmer, och mina bröder voro redan färdiga att anställa skallgång efter mig. Sedan jag uppburit min behöriga portion af bannor och jag fått anföra den egentliga orsaken till mitt dröjsmål, utbrusto alla, till och med min far sjelf, i ett högljudt skratt. Men jag grät i stället med så strida tårar, att pappa omsider fann anledning att trösta mig, försäkra mig om sin förlåtelse o. s. v. Jag svarade då: "jag gråter icke öfver bannorna utan öfver att suggan ligger qvar i pussen ännu". Det låg något naivt och bestämdt i detta svar, som hastigt verkade på min far. Han steg upp och sade med stark stämma till mina skrattande bröder: "tyst pojkar, det är bättre, att köra svinet upp ur dyn, än att lägga sig der sjelf!" Sällan har jag hört något, som så djupt genomgripit mitt inre som dessa faderliga ord. Mina tårar stannade af, och jag såg upp till min faders stränga ansigte och skarpa blixtrande ögon med den varmaste tacksamhet. Det måtte då hafva legat något älskeligt i min uppsyn; ty min far fattade uti mig, lyfte mig upp i sin famn och kysste mig. Det var första gången detta hände mig och det verkade isanning förvandlande på hela mitt inre väsende. Den inre meningen af dessa faderliga ord har stått klar för min tanke i alla lifvets förhållanden, i pröfningens och frestelsens stunder, och emot de oupphörliga förebråelser, som göras mig för intolerans och hårdhet emot dåligt folk, har jag icke att gifva något bättre svar än det som innehålles i dem".

Under de första ynglingaåren idkade Hwasser ett studiisätt af egen art, hvilket utan tvifvel haft stort inflytande på hans bildning. Då Dalelfven var lugn, hvilket ofta händer under sommaraftnarne, plägade han ro ett långt stycke uppför densamma och sedan kasta upp årorna och lägga sig i stammen, för att, under det båten småningom gled utföre, betrakta himmelen, solen, molnen, flodspegeln och de vackra stränderna samt derunder drömma, ana och tänka. Härunder gjorde han en närmare bekantskap med sin inre verld, dess önskningar, dess förhoppnin-

Digitized by Google

gar, dess planer och föresatser, och han kallade äfven den älskade floden för en af sina inflytelserikaste lärare. Då man besinnar huru mycket de yttre omständigheterna under barndomens och ungdomens tidigare dagar i allmänhet hafva inflytande på de olika själsanlagens utveckling, blir det tydligt, att denna omgifvande sköna och imponerande natur mäktigt måste hafva genomgripit den unges varma känsla och starka inbillningsgåfva. Också visade han sig under hela sitt lif ovanligt rikt utrustad med dessa förmögenheter. Det förefaller oss naturligt, att den stolta floden med sina höga, skogbevuxna stränder och skummande vattenfall eller det lugna, spegelklara, obegränsade hafvet måste hafva fyllt hans inre barndomsverld med tusende skimrande, om än orediga, bilder och aningar och mäktigt hafva utbildat hans i ovanligt hög grad poetiska sinne. Man erinrar sig härvid så lätt de sanna orden af Tegnér:

"Ack! barnets himmel hänger full
Med lyror af det röda gull,
Och allt hvad mannen diktar sedan,
Som hjeltar stort, som blommor smått,
I skönare gestalter gått
Förbi hans barndoms öga redan".

Vårterminen 1806 vistades han för första gången i Upsala och valde vid ej fyllda 16 år medicinen till sitt lefnadskall. Så mycket han genom umgänge med sina äldre bröders kamrater kunde blicka in i de icke medicinska studierna, sådana de då i Upsala idkades, förekommo dessa honom ytliga, utan djupare innehåll och utan syftning emot ett bestämdt mål och syntes honom blott lofva personlig lärdom såsom flitens belöning. Deremot förekommo honom sjukhuset, anatomisalen och botaniska trädgården såsom vestibuler till den sanna naturvishetens tempel, der man kunde blifva invigd i de mysterer, ur hvilka vetenskapen hade att förklara lifvets och dödens sublima gåtor. Emedlertid synes den första bekantskapen med stadslifvet och en vidsträcktare umgängeskrets hafva föga behagat hans vid landets och enslighetens otvungnare lefnadssätt vanda sinne. Hösten derpå var han åter i sitt hem, förberedde sig på sin philosophiska præliminär-examen och vistades i en ostörd ensamhet, hvilken ställning han tyckes lika mycket hafva föredragit i sin ungdom som under sitt senare lif.

"En afton efter en vidlyftig utvandring", jag anför här åter hans egna ord i hans anteckningar om sin ungdom, "återvände jag längsefter den älskade Dalelfvens strand. Skymningen hade framskridit långt och var nära verkligt mörker. Himmelen var mulen och grå. En mild men tung höstvind drog fram genom luften, lösryckte ifrån löfträden en

Digitized by Google

och annan af deras förbleknade prydnader och framkallade ifrån den tjocka och resliga furuskogen, som stod på andra sidan af elfven, detta enformiga men fulltoniga och melancholiskt ljufva sus, som är eget för tallarnes kronor. Den krusade elfvens yta, och de små vågorna voro liksom trötta af dagens mödor, hvälfde sig tungt och tycktes längta efter hvila. På afstånd hördes det egenartade, mäktiga, ehuru icke högljudda, dån, som kommer ifrån hafvet, då vädret der antingen lugnar sig eller ock förebådar storm. Mitt inre liknade nära nog min omgifning.

Det var ej dag, det var ej natt,
Det vägde mellan båda!

Under det jag så gick, försänkt i drömmar och aningsfulla tankar, väcktes jag hastigt af ett rop, som hemskt genombröt det högtidliga lugnet. Det var först sedan det förnyats, som jag märkte hvad det var. Det var nämligen en uf, som lät höra sig från djupet af skogen. Jag erinrade mig i detta ögonblick från Ödmanns "Flockar", dem jag flitigt läste, de poetiske Österländingarnes benämning på denna fogel: "klagoropets dotter". Han är således tolk af det klagorop, som genombryter naturen, af det otillfredsställda begäret, af missnöjet med sig sjelf, sin varelse eller sin ställning. Den första tanke, som dervid hos mig uppstod, var, hvad kan vara den inre meningen med denna naturens klagan? Icke kan den roflystne ufven vara en tolk af den innerliga längtan efter befrielse, förvandling och nyfödelse, hvilken det tillhör menniskan att utföra på jorden, den "kreaturens suckan", hvarom apostelen Paulus talar, utan tvärtom uttrycker det den oförnöjda djuriska lystnaden, hungersqvalet och mordbegäret. Denna tankeföljd öfvergaf jag dock snart, ty ufvens rop hade på mig då icke en vidrig utan tvärtom en lockande verkan. Den förekom såsom en kallelse, hvilken lydde ungefär så här: "kom hit, du grubblande yngling, du söker bekantskap med naturens mysterier, men icke finner du dem i dagens sken och ibland menniskorna, utan här i skogens djupa mörker, dit menniskans eröfrande och, som hon sjelf kallar det, odlande hand ännu icke inträngt, der dväljas de i en ännu af menniskor icke begripen mängd". Jag fattades i mitt innersta af denna kallelse och anade, att lifvets idé först då kunde tydligt och klart framträda för forskarens blick, då genom sjukdomens sjelfförstöringsprocess förgängelsens makt öfver allt, hvad menniskan kallar för sitt, blir fullständigt ådagalagd. Det växer vid grafvens brädd tvänne sköna blommor, som utgöra den högsta uppenbarelsen af lifvets heliga inre. Den ena är tillfriskningen och den andra det starka hopp, som i dödsstunden upplyfter menniskan öfver sig sjelf. — — — — I följd häraf måste medicinen, om man rätt

Digitized by Google

uppfattar dess theoretiska betydelse, skattas såsom naturvetenskapens högsta forskningsart".

Dessa ufvens entoniga klagorop i Elfkarlebyskogen väckte sålunda i ynglingens själ en stark och mäktig aning, hvilken sedermera utvecklad genom den mognade mannens medicinska studier, belyste hela hans åskådningsfält, skänkte honom vetenskaplig originalitet och öfvergick slutligen till en så fast och fullständig öfvertygelse, att den under ålderns höst endast syntes hafva vunnit styrka med åren och icke heller upphörde förr än med hans hjertas sista slag.

Inom det medicinska området, dit han nu inträdt, synes han hafva arbetat med mycken flit, ehuru äfven nu utan någon egentlig lärare. Deremot var det tvänne utländske författare, hvilka hos honom vid denna tid framkallade den djupa väckelse, som egentligen bör utgå från läraren. Den förnämste af desse var den utmärkte Reil, hvilkens skrifter måhända höra till de mest eleverade, som den Tyska litteraturen har att uppvisa, och den andre var physiologen Bichat, hvilken isynnerhet genom sin snillrika skrift, "Recherches physiologiques sur la vie et la mort", inverkade på honom. Ehuru Hwasser aldrig var någon egentlig anhängare af desse utmärkte mäns åsigter, ansåg han dock sin tankeutveckling genom dem hafva erhållit en djupare väckelse än till och med genom Sydenham, af hvilken han dock erkände sig i sjelfva verket hafva lärt mera, eller genom Walter Scott, hvars skrifters historiska och psychologiska sanning hade ett stort inflytande på hans bildning, men han gjorde de båda sistnämnde författarnes bekantskap först i en mognare ålder och sedan ungdomskänslans rörlighet något stadgat sig. Efter aflagd medicinæ candidatexamen tjenstgjorde han under sommaren vid Seraphimer-Lazarettets i Stockholm chirurgisha afdelning under den utmärkte Bjerkén, som då var öfverchirurg på detta sjukhus. Hwassers uppfattning af medicinens bestämmelse var ännu blott ensidig. Med djupt allvar uppfattade han visserligen redan då dess theoretiska betydelse. Han ansåg denna böra intränga till de djupa rötter, hvarur den allmänna sjukdomsprocess utgår, som genomgriper hela generationer och folkslag, ja, hela vårt slägte, att medicinen härigenom borde uppfinna principerna för den praktiska verksamhet, hvarigenom hon kunde blifva stor och träda i mensklighetens tjenst. För medicinens förmåga åter att ingripa uti den individuela sjukdomen hade han, som ända hittills studerat medicinen endast på sin kammare, föga aktning. Han ansåg denna förmåga vara liten och osäker samt bero mer på lycka än konst. Ehuruväl Bjerkéns personlighet synes hafva gjort ett fördelaktigt intryck på honom, ansåg han dock denne till en början blott såsom en skicklig routinier, den der skar bort en bit än

Digitized by Google

här en der af det menskliga eländet. Men i sina anteckningar omtalar Hwasser utförligt sin första närvaro vid en starr-operation, genom hvilken Bjerkén återgaf synen åt en blind gumma, och huru hans eget lilla lärda högmod derigenom sjönk till jorden och han sjelf erhöll en djup öfvertygelse om det stora och vördnadsbjudande äfven i den privata medicinens mest techniska handling.

Medicinæ licentiatexamen aflade Hwasser den 3 Juni 1812 och slutade dermed sin akademiska lärobana. Han var således blott 21 år gammal, då han skulle träda ut i verlden med den tunga rättigheten, att utöfva medicinen på egen hand. Sina examina hade han aflagt berömligt och var både af lärare och kamrater ansedd passande till första hedersrummet vid den året derpå instundande doctorspromotionen. Om sommaren 1812 vicarierade han såsom sjukhusläkare vid Upsala länslazarett och emottog hösten derpå förordnande att under öfverfältläkaren Weltzins öfverinseende förestå sjukvården vid första afdelningen af garnizonssjukhuset i Stockholm, hvarigenom han fick ett rikare tillfälle till medicinens praktiska utöfning. Han var då redan inskrifven såsom pensionär i fältläkarecorpsen och hade således emottagit det nämnda förordnandet endast under afvaktan på det instundande fälttåget. Då han året derpå promoverades till medicinæ doctor, var han frånvarande såsom sjukhusläkare vid Svenska arméen i Tyskland. I sin gradual-disputation, De usu balneorum in febribus curandis, framställde han en vattenbehandling i febrar, hvilken under det följande året blef på öfver-fältläkaren Weltzins befallning införd vid Svenska arméens sjukvård i Norge.

Under krigen 1813—14 tjenstgjorde Hwasser vid sjukhusen i Greifswald, Bischoffswerde, Potsdam, Kiel, Celle och Fredriksstad. Såväl årstidens beskaffenhet som åtskilliga andra omständigheter gjorde, att de båda, för den återvändande arméen anlagda, stora nederlagssjukhusen i Celle och Kiel innehöllo ett ganska betydligt sjukantal. I Kiel måste han dagligen bestrida sjukvården vid 370 sängar och dessutom utöfva inspection öfver de öfriga i staden förlagda sjukhusen. Han fick derföre under detta fälttåg tillfälle att inhemta en vidsträcktare medicinsk erfarenhet och han brukade äfven kalla den tid, han bestred läkarevården på de nyssnämnda orterna, för sitt lifs egentliga verksamhets period. Denna hans medicinska erfarenhet fick genom en väns död, hvars läkare han var, äfven betydelse för hans inre historia. "Ty genom dennes död föll", såsom han sjelf berättar i en af sina skrifter, der han omnämner denna episod i sin lefnadshistoria, "uti min nyss utvecklade hoppfulla kärlek till mitt yrke en bitter droppe, som, sedermera efterträdd af ett par andra af samma art, förgiftade den för lif-

Digitized by Google

vet". Redan i sin ungdom deltog Hwasser således i ett krig, som med rätta kan kallas en verldsstrid, ty det var icke blott den yttre verldens alla krafter, de mäktigaste furstar och nationer, som trädde upp emot hvarandra, utan äfven de djupast verkande krafterna i den inre verlden, herrsklystnaden, i dess mest gigantiska form, förtrycket, grymheten och hämdbegäret och å den andra sidan den varmaste fosterlandskänsla, religiös kärlek för menskligbetens sak, förtröstan, trohet och nit. Ehuruväl han icke deltog i denna strid på de fält, der krigareäran skar sin blodiga lager utan i de jämrens och sjukdomens mera obemärkta salar, der det tillhör läkaren att bekämpa det menskliga eländet, var det dock naturligt, att hans lifliga och för allt stort öppna sinne med det varmaste interesse deltog i verldshändelsernas gång.

I Stralsund, der han första gången såg Carl Johan, hade dennes imponerande gestalt på honom gjort ett mäktigt intryck. Det var isynnerhet den Svenske kronprinsen och Napoleon, hvilka i hans inre allt mer framstodo såsom personificationer af de fiendtliga makter, hvilka nu syntes i blind förbittring strida om verlden. Han började nu genomskåda Napoleonsväldets falska glans och förstod, "att historien, ifall denna skall kunna framtränga till de grundkrafter, som leda menskligbetens öden, måste lära sig att skilja emellan Nemesis eller det ondas sjelfförstöring, som är menskligbetens stora sjukdomsprocess, och den omedelbara uppenbarelse af Försynen sjelf, som deremot är menskligbetens verkliga helsa". Det var således icke blott erfarenhet i medicinens praktiska utöfning, som han vann genom sitt fälttåg. Han medtog äfven derifrån en inre, mera djup och derföre äfven mera vidtomfattande erfarenhet såväl om det menskliga onda som om den kraft, hvilken ensam förmår att segra deröfver. Denna Hwassers inre erfarenhet synes mig finna ett uttryck i dessa hans ord: "Jag har sett våldet, kriget, eröfringsbegäret, förtrycket och upproret gå fram genom tiden, men icke var der Gud. Icke trädde der fram den inre kraft, som är den verkligt bestämmande för menskligbetens både verksamhet och öden. Men jag har äfven sett tålamodet, hoppet och kärleken genombryta förstöringens uppträden och huru de omedelbart utgått ur medvetandet om det Eviga, ur den fasta och starka tron på Gud, och haft sin högsta och renaste form i dyrkan och lydnad. Här åter böjer jag mig såsom den Israelitiska Profeten och skyler såsom han mitt ansigte med den djupaste vördnad för den omedelbara uppenbarelsen af Gud och af den menskligbetens innersta grundkraft, ifrån hvilken ej allenast all förädling och allt, som förtjenar namn af godt, kommer, utan äfven all den verkliga makt, hvarigenom menskligheten kan segra öfver verlden".

Digitized by Google

Efter slutadt fälttåg återvände han i December 1814 till Upsala. Det var dock icke blott de under kriget afbrutna vetenskapliga studiernas starka interesse, som återförde honom efter hans första, men på erfarenhet och inflytelse så rika, utflygt i verlden till den gamla universitetsstaden. Här verkade äfven en kraft, ömmare och ljufvare än vetenskapens. Det var kärlekens lycka som lockade honom hit, som här göt öfver honom sin förtrollning och fyllde hans inre med onämnbara känslor, af motsatt art till dem som fostrats vid dånet af slagfältens kanoner eller fältsjukhusens jämmer. Det följande årets vår var han åter i full verksamhet, afslutade den chirurgiska cursen i Stockholm och företog sedan såsom läkare åt en grefve Löwenhjelm en utländsk resa, hvilken skulle räcka ett år och sträcka sig till Tyskland, Schweitz, Italien och Frankrike, men som genom grefvens dåliga helsa blef betydligt förkortad. Efter sin andra återkomst till Upsala började han arbeta på sin afhandling De typho contagioso, hvars begge första delar utgåfvos i Upsala och hvars 3:dje del sedermera ventilerades i Åbo, såsom specimen för professionen i praktisk medicin derstädes, hvilken han, drifven af sin starka håg för vetenskaplig forskning och akademiskt lärarekall, på sin gamle gynnares Weltzins inrådan nu beslöt att söka. Våren 1817 utnämndes han vid 26 års ålder af kejsar Alexander till medicinæ practicæ professor i Åbo och firade under högsommaren föreningen med sin trolofvade, Dr. A. Wadsbergs dotter Anna Charlotta, hvilken genom ädelhet och behag icke allenast beredde hans lefnads lycka och än mer utvecklade den ädlare sidan af hans varelse, utan äfven, såsom han sjelf plägade säga, blef en skyddsengel för hans vetenskapliga forskning.

I början af September 1817 lemnade Hwasser fäderneslandet, för att med sin brud öfverflytta till Finland. De voro båda unga och oerfarna. Den umgängeskrets, hvari hon dittills lefvat hade varit temligen inskränkt. Han hade egentligen uppehållit sig vid universitetet och i fält och hade inhemtat sin erfarenhet hufvudsakligen i studentkammaren och på sjukhuset. Af hvad man egentligen kallar verlden kände de båda knappt något. Båda voro de fattiga och i denna ställning flyttade de öfver till ett för dem alldeles främmande land, der de ännu icke hade några vänner och der han skulle emottaga en befattning, som visserligen var stor och betydelserik, men hvilken han ännu i intet afseende kände sig vuxen. Men de voro rika i kärlek och hopp, och ungdomens glans med alla sina ljusa aningar och förhoppningar hvilade öfver deras framtid och upplyste det okända land, som skulle blifva deras hem.

De sår, ur hvilka det Finska folket under 1808 års krig utgöt sin lifskraft i så ärorika men fruktlösa strömmar, voro allt för djupa, för att den förlamande inflytelsen deraf icke äfven skulle sträcka sig

Digitized by Google

till landets förnämsta uppfostringsanstalt. I hvilken lägervall den medicinska undervisningen befann sig i Finland vid Hwassers ankomst dit, inses bäst af det enkla factum, att den medicinska studentcorpsen vid landets enda universitet inskränkte sig till ett antal af några få personer. Hans närmaste uppgift blef således, att för detta vigtiga bildningsområde framkalla ungdomens kärlek och vetenskapsidkarnes aktning. En friare ställning för nitfull verksamhet kunde han hvarken vänta eller begära och han hade skäl att känna sig tacksam mot det folk, som hade inkallat honom ibland ledarne af sin ungdoms högsta och ädlaste bildning. För att uppfylla denna sitt lifs bestämmelse, arbetade han nu och ansträngde alla de krafter, öfver hvilka hans af naturen ovanligt starka helsa hade att förfoga. Han sökte icke blott att fylla luckorna i sitt medicinska vetande, utan completterade äfven sin humanistiska bildning genom historiska och æsthetiska studier. Hans ekonomiska ställning var tryggad, och det husliga lifvets lycka göt sin fröjd öfver hans hvilas stunder. Så flöt hans lif under en följd af år. Lärjungarne ökades till ett antal af 30, lifvades af sin lärares nit och skänkte honom de skönaste gåfvor, som den ena menniskan kan gifva den andra, kärlek och förtroende. Äfven yttre utmärkelser, som utan den inre tillfredsställelsen betyda föga eller intet, tillföllo honom under denna tid. Så var han 1824 v. ordförande i Kejserl. Collegium medicum i Åbo och utnämndes året derpå till Riddare af Kejserl. Wladimirs-ordens IV class.

Den akademiska lärarens kall är dock icke alltid så lätt som man tilläfventyrs föreställer sig. "Bekymret sitter ofta på lärostolen, och när timman är förbi, är dagens arbete derföre icke slutadt". Det var naturligt, att hans på djupet gående, forskande ande, som ständigt sträfvade att uppfatta "tingens inre väsen, ej hvad de synas, men hvad de betyda", icke kunde känna sig tillfredsställd blott med mängden af de pathologiska kunskaper, som han städse för utöfningen af sin kathedrala verksamhet måste utifrån inhemta. Behofvet af en dem alla ordnande och genomgripande princip växte med kunskapernas massa, hvilka äfven genom sin oordnade mängd bortskymde sitt väsendtliga innehåll för hans allvarligt men utan tillfredsställelse mediterande tanke. Han synes vid denna tid sjelf hafva genomgått den tviflets inre skärseld, hvilkens nödvändighet för den verkligt vetenskapliga öfvertygelsens uppkomst han sedermera så lifligt framställde i sin skrift, Om mannens ynglingaålder. För att bringa något ljus i denna sin inre tankeverld, började han tillsammans med dåvarande philosophiæ professorn vid universitetet långvariga philosophiska studier, särdeles af Hegels då nyutkomna arbeten. Ehuru han alltid talade med aktning

Digitized by Google

om denne tänkares storartade försök att lägga nästan alla delar af den menskliga bildningen under tankens systematiserande välde, hörde jag honom dock ofta försäkra, att han oaktadt den allvarligaste ansträngning af dessa studier rönte snarare en motsatt verkan än den åsyftade. Resultaten af hans föregående vetenskapliga tankeverksamhet hotades med tviflets upplösning. Hans yrkes mystère stod framför honom i förfärlig obegriplighet och hans tro på möjligheten för menniskotanken att intränga deri hade nästan försvunnit.

Då inträffade en sällsam händelse, hvilken han sjelf plägade berätta såsom en vändpunkt i sitt lifs utveckling. En dag då han sitter vid sitt skrifbord, arbetande och grubblande såsom vanligt, inkommer hans hustru och underrättar honom, att en person, som såg något besynnerlig ut, stod der nere och ifrigt uttryckte sin önskan att tala med honom om, såsom det tycktes, någon särdeles vigtig affär. Då Hwasser nedskyndat, finner han en obekant yngre man, hvilken med förvirrad uppsyn går emot honom och framräcker en biljett. Hwasser hinner knappt läsa dennes korta innehåll: "rättvisan räckes dig af min hand", förr än den främmande med vilda åtbörder rusar emot honom och stöter honom för pannan med en dragen värja. Vapnet slinter lyckligtvis emot pannbenet och åstadkommer endast ett ytligare sår, men Hwasser, som står alldeles oberedd på stöten, faller och slår bakre delen af hufvudet mot stengolfvet. Döfvad af detta slag lyftes han i en säng, hvilken han sedan under flere veckors tid ej kunde lemna. Föreställningen att hafva varit utsatt för lönnmordsförsök i ett land, der han af så många skäl ansett sig värderad och älskad, plågade hans känsliga sinne, under det att en svår och ihållande smärta i bakhufvudet och nacken förjagade sömnens hvila från hans läger. Snart fick man dock veta, att den okände, som gjort mordförsöket, var en olycklig sinnessjuk student, hvilken bland annat led af den fixa föreställningen, att Hwasser vore menslighetens store fiende och att det således vore en god gerning att skicka honom ur verlden. Denna upplysning innehöll alltså en förklaring äfven på den omnämnda biljettens eljest dunkla innehåll. Emellertid började Hwasser att mot den envisa smärtan i nacken intaga opium, och dosen, hvilkens verkan af vanan förslöades, stegrades under sjukdomens lopp slutligen till 4 gran. Hos Hwasser inskränkte sig den narkotiska förmågan af detta läkemedel till en lindring af smärtan, under det att den sömngifvande verkan alldeles uteblef och ersattes af en lifligt stimulerande inverkan, icke blott, såsom hos Österlandets opiophager, inom känslans och inbillningens områden utan äfven inom sjelfva omdömesförmågan.. Alla hans föreställningar framstodo med en sådan liflighet och klarhet, att han sade sig, al-

Digitized by Google

drig hafva varit så vaken som under bruket af opium. En afton då han tagit opium i stor dosis och under den föregående dagen mer än vanligt grubblat på lösningen af sjukdomens och förgängelsens gåta, blefvo alla hans föreställningar mer än vanligt klara, och det var då, som den tanken hos honom för första gången uppstod, att sjelfförstöring var sjukdomens väsende, en tanke, som sedermera genom den derifrån utgående hänvisningen till idéen om lifvets positiva välde öfver varelsen, blef icke blott nyckeln till hans pathologiska system, utan äfven utgångspunkten för alla hans theoretiska studier, af hvad namn och riktning de föröfrigt voro,. till följd hvaraf de alla till sin princip blefvo medicinska och just derigenom erhöllo den originalitet, som försatte honom, isynnerhet efter hans återflyttning till fäderneslandet, i en så mångsidig spänning till alla andras meningar. Den stund då denna nya tanke föddes i hans själ och såsom en blixt genombröt den tviflets skymning, hvilken under åratal omtöcknat hans inre verld, hörde jag honom ofta med tacksamhet erkänna såsom en bland de saligaste han genomlefvat. Han beskref huru ordning och styrka inträdde, der han förut endast funnit förvirring och upplösning, huru alla individuela önskningar, alla puerila förhoppningar på samtidens pris och ett namn hos efterverlden isynnerhet då hos honom gällde mindre än intet. Den omnämnda biljettens gåtfulla innehåll: "rättvisan räckes dig af min hand", syntes honom nu innebära en helt annan mening än tillförene.

I samma mon som hans egen vetenskapliga öfvertygelse utbildades, ökades naturligtvis äfven hans förmåga och inflytelse såsom akademisk lärare. Hans anseende såsom sådan var särdeles stort såväl inom som utom det Finska universitetet och sträckte sig äfven till denna inrättnings högste vårdare. För hans blickar låg nu öppen en bana, som var ganska löftesrik och på hvilken han ännu under sina senaste år stundom tänkte med saknad. Han hade nämligen omedelbart framför sig det stora problemet, att göra den medicinska faculteten i Helsingfors, dit det Finska universitetet då redan var flyttadt, till den förnämsta medicinska uppfostringsanstalten i hela den Ryska monarchien. För detta mål funnos väl hinder, men desse hade måhända icke varit oöfvervinneliga för hans starka och trogna vilja. Hwasser ingick nu i sitt fyrationde år, "stod på sin lefnads branter" och innehade en plats, på hvilken han mer än på någon annan syntes kunna verka för sitt lifs käraste uppgift, nämligen utvecklingen af medicinen till en mäktig och genomgripande bildningskraft.

Men då han vände sina blickar vesterut till den älskade fosterjorden, fick han andra ämnen för sin eftertanke. Han hyste redan då den åsigten, att Sverige hade bestämmelsen att blifva Nordens egent-

Digitized by Google

liga culturstat, centralorganet för Nordens frid och högre bildning och att, om denna bestämmelse icke uppfylldes, dess fortfarande politiska bestånd knappt kunde vara att hoppas. Det var denna politiska öfvertygelse, som han flere år senare framlade i sin betraktelse Om allians-tractaten emellan Sverige och Ryssland 1812 och i sitt tal vid Carl Johans tjugufemåriga regeringsjubileum Om Sveriges framtid. Han fann sig i denna öfvertygelse ega på Sveriges thron en upphöjd själsfrände, hvilken genom sin politik visade sig vilja grundlägga en långvarigare fred i Norden, och det var denna samma politiska öfvertygelse, som hos honom närde och bibehöll den nästan mystiska tillgifvenhet för Carl Johan, hvaraf isynnerhet hans senaste lefnadsår voro utmärkta. Till följd af denna åsigt om hans fosterlands bestämmelse och hans öfvertygelse om vetenskapernas inre nödvändiga sammanhang var det naturligt, att han icke utan den bittraste smärta kunde förnimma, att man i Sverige företog sig, att försätta den högre bildningens gemensamhet i upplösningstillstånd, att man för detta förstöringsförsök missbrukade medicinens namn och ville i afseende på dennas vetenskapliga relationer just utföra raka motsatsen, till hvad han tänkte realisera i Finland. Hwasser kunde ej uthärda denna betraktelse under ett overksamt deltagande. Han skref då (1829) sin märkvärdiga, anonyma bok Om Carolinska Institutet, der hans nyutvecklade vetenskapliga öfvertygelse med värma och vältalighet framställes. Genom denna skrift trädde Hwasser fram på den vetenskapliga arenan och slungade sin stridshandske emot universitetsförstörarne, hvilka icke syntes misströsta om sitt företags lyckliga utgång. Derpå beslöt han att återvända till fäderneslandet. En af hans trognaste vänner sökte på allt sätt att afråda från detta beslut och erinrade bland annat derom, att ingen är profet i sitt eget land. Hwasser svarade med den starka öfvertygelse och den fasta tro på det rättas seger, som i så ovanligt hög grad utmärkte honom: "för mitt land skola mina krafter offras; jag offrar allt, min trygga ställning och kanske min familjs utkomst, men Herren välsignar hvarje sannt offer, och jag kan gå i döden för kärleken till Sverige och Svenskarne". Vännen svarade: "jag vördar ditt tänkesätt, men beder, att, om striden blir hård, du låter trycka dina skrifter i Tyskland, så blir framgången mer viss, ty i de flesta länder är utländsk reputation den säkraste vägen". "Jag vill icke", svarade Hwasser, "lära Sverige att krypa för utländingen. Det skall värdera hvad det eger inom sig. Jag går med Gud, står eller faller i Honom, öfvertygad om att Hans verk genom mig förr eller senare går framåt. Kan jag blott uppväcka två eller tre trogna, så hafva de löftet om segren". Nu sökte Hwasser den lediga professionen i theoretisk

Digitized by Google

och praktisk medicin vid Upsala universitet, till hvilken befattning han utnämndes på samma dag som han fyllde sitt fyrationde lefnadsår. Han lemnade Finland och kastade derigenom ifrån sig, såsom han sjelf en gång yttrade, det som dittills utgjort hans lefnads skönaste dröm, hans mannaålders hoppfullaste tanke samt derjämte mycket annat som af menniskor i allmänhet plägar värderas, såsom tryggad utkomst, medborgerlig aktning, lärjungars varma tillgifvenhet samt en ovanligt stark och trofast vänskap hos några enskilda personer. Men uppoffringens ögonblick höra till de skönaste i lifvet. Han vände tillbaka till fäderneslandet och påklädde sig der en stridsrustning, som han först under sina sista lefnadsår fick aflägga.

Det yttre af denna strid, i hvilken han för universitetets bestånd under så många år kämpade oupphörligt och ensam är för de fleste här närvarande bekant, men hans inre erfarenhet deraf är tilläfventyrs endast känd af några få. Sorgen och harmen sköflade hans förhoppningar; många af dem vissnade bort, liksom blomstren i sommarens rosengårdar, när jernnatten deröfver hviftar sin dödande vinge. Hans fosterlandskärlek förvandlades, liksom all kärlek, hvilken ej näres af aktning och hopp, från en närande kraft till en tärande låga. Äfven hans kroppsliga helsa började lida. Detta allt oaktadt var han under denna tid oafbrutet verksam icke blott såsom akademisk lärare utan äfven såsom skriftställare, och nu utkommo hans Feberlära, hans Smärre skrifter af medicinskt innehåll, hans afhandling Om coliken och en mängd akademiska disputationer, bland hvilka den Om cholerafarsoten inleddes med en kort framställning af hufvudpunkterna i hans pathologiska system. Nu stiftade han äfven denna förening imellan medicinska fakultetens lärare och lärjungar, hvilken blef ett bland de medel, hvarigenom han så kraftigt inverkade på den medicinska studentcorpsens sedliga lyftning. Att han äfven här, liksom förut i Finland, vann och under hela sin återstående lefnad bibehöll de studerandes varma tillgifvenhet, behöfver icke nämnas i denna åhörarekrets. Han inverkade på sina lärjungar icke blott genom den prestige, som snillet alltid utöfvar på sin omgifning, utan i lika hög grad genom sin älskliga personlighet. Han icke blott hänförde de unga från kathedern, genom sitt fria, af öfvertygelsens värma lifvade, ofta genialiska föredrag, utan skänkte äfven genom sitt personliga deltagande i deras sällskapsglädje åt denna en ädlare hållning, och i det personliga umgänget förfelade aldrig hans manliga och kärleksrika väsende att göra ett mäktigt intryck på hvarje ädlare sinne. Ett bevis på att lärjungarnes kärlek till Hwasser icke var en blott öfvergående hänförelse hos den ungdomliga känslan, utan att han bibehöll deras tillgifvenhet äfven

Digitized by Google

sedan de lemnat den akademiska lärobanan och utträdt i det praktiska lifvet, är följande händelse. Då hans ekonomiska ställning till följd af flyttningen från Finland och andra omständigheter blef så bekymmersam, att han var nära att nödgas skilja sig från sitt dyrbara, under många år hopsamlade bibliothek, förenade sig en mängd af Sveriges praktiserande läkare, hans forne lärjungar, och återskänkte honom denna hans mest älskade tillhörighet. I det bref, hvarigenom han uttryckte sin tacksamhet för detta vackra bevis på deras fortfarande tillgifvenhet, omtalar han en ljus punkt i detta eljest i många afseenden dystra skifte af sin lefnad.

"Såsom J måhända erinren Eder", säger han i detta bref, "var jag sjuklig i sju år, från 1834 till 1841. Jag vill derföre berätta Eder huru jag blef frisk. 1840 var för mig ett särdeles dystert år. Åtskilligt hade då inträffat, som mer än någonsin förr förmådde mig att tro, det ändamålet med min återflyttning till fäderneslandet var alldeles förfeladt. Om hösten förvärrades min sjukdom. Jag kände dödens hot i mina andtrutna lungor och jag skulle helsat honom välkommen, om icke min hustru hade hos mig ännu uppehållit lifvets kärlek och hopp. Jag måste begära förordnande för Glas att sköta sjukhuset och höll mina föreläsningar hemma. På våren 1841 blef jag något bättre och jag skref mitt långa Promotionsprogram, hvars inre fördolda mening är en afskedshelsning till medicinska faculteten och dess minnen. När sommaren inbröt blef jag åter sämre och jag gick promotionsdagen upp i kyrkan mycket matt och fruktande, att ej kunna hålla ut med acten. Då jag kom upp i kathedern mötte mig en syn, som var stor och oväntad, och jag vet mig aldrig hafva sett något, som för min känsla varit på en gång så genomgripande och så upplyftande. Domkyrkan var uppfylld med menniskor, som syntes mig andaktsfulla; orgelns toner brusade deröfver, och de unga licentiaterna, som närmast omgåfvo mig, hade i sina ansigten ett gemensamt skönt och ädelt uttryck. Jag tyckte mig förnimma det från deras innersta frambrytande löftet om trohet i lifvets tjenst. För första, måhända för enda gången, kände jag mig verkligen tryckt intill mitt fäderneslands moderliga hjerta. De gamla, redan vissnade förhoppningarne utvecklade, liksom genom ett trollslag, åter friska, gröna blad. Mitt bröst andades åter fritt och djupt. Mattheten, som i så många år haft sin tunga, förslappande hand liggande öfver min varelses känslosträngar, vek ifrån mig, och jag kände ett nytt lif, den återfödda helsans väldiga kraft pulsera i mina ådror. Det var en salig stund. Jag gick ned från kathedern frisk, och min sjuklighet återkom ej mer. Men hvad följer väl af allt detta? Jo, att jag tackar mina lärjungar för räddnigen af mitt lif."

Digitized by Google

Jämte sina omfattande studier och sin trägna författareverksamhet inom medicinen egnade Hwasser fortfarande ett varmt interesse åt de stora frågor, som rörde sig inom den Europeiska culturens öfriga områden. I dessa ämnen utvecklade han sina speculativa läror med en snillets glöd och ett sanningsnitets djupa allvar, som ovilkorligen hänför och fyller med vördnad en hvar, som nitälskar för det godas och sannas seger på jorden. Så kände han sig uppmanad att äfven från sin vetenskapliga ståndpunkt deltaga i striden mot den åsigt, hvilken särdeles inom Tyskland under namn af "Evangelium des Fleisches" djupt upprörde sinnena och der fiendtligt uppträdde isynnerhet mot familjelifvets helgd, hvilken Hwasser med rätta betraktade såsom det sociala lifvets grundval. Mot denna åsigt, hvilken Hwasser ansåg i grunden härstamma från Göthe, och hvilken, såsom bekant är, äfven i Sverige fann sin nitiska apostel, uppträdde han med sin afhandling Om äktenskapet, hvilken till följd af ämnets allmänna interesse blef måhända den mest lästa af alla hans skrifter. I ett vackert och upphöjdt språk har han här tecknat kärlekens och äktenskapets djupa betydelse för samhället och det sedliga lifvet. På samma gång som denna skrift öfverallt röjer författarens religiösa charakter och personliga erfarenhet af ett sannt och lyckligt äktenskap, torde den äfven utgöra det enda försök inom vår litteratur till en vetenskaplig utredning af äktenskapets begrepp. Med varmt interesse omfattade han ungdomens betydelse för mensklighetens utveckling. Måhända har ingen med större anthropologisk sanning uppfattat mannens ynglingautveckling eller skönare framställt ungdomens betydelsefulla rol i vår samtid än han genom de lärorika skrifterna Om mannens ynglingaålder och Vår tids ungdom. Huru sannt har han icke uttalat vetenskapernas inre enhet och nödvändiga sammanhang, huru upphöjda äro icke hans tankar om medicinens vetenskapliga betydelse i uppsatsen Om facultetsinrättningen och det akademiska studiet och i hans Afskedshelsning till lärjungar och studiikamrater. De tvänne gånger Hwasser bestridde det akademiska rectoratet, utgaf han en mängd programmer, bland hvilka hans historiska undersökning om Olof Rudbecks physiologiska upptäckter väckte det största uppseendet. Bland Hwassers mera rent medicinska skrifter torde den mästerliga afhandlingen om Sydenham företrädesvis böra recommenderas till en noggrann genomläsning af hvar och en som önskar taga kännedom om Hwassers egna åsigter inom medicinens theoretiska och praktiska delar. Doctor Latham, som sjelf skrifvit en biographi öfver Sydenham, säger, att Hwassers Sydenham är ett bland de yppersta specialarbeten inom den medicinska litteraturens historia, som den nyare tiden

Digitized by Google

kunnat åstadkomma. — Men samma genialitet, som öfver Hwassers verldsåskådning och skrifter spred en sällsam och hänförande glans, minskade äfven hans håg för den empiriska detaljforskningen inom medicinen. Den Virchowska regeln för den pathologiska forskningen, "att tänka mikroskopiskt", passade icke för Hwasser. Han såg allting i stort. Måhända kommer också i en framtid i den Svenska culturens historia Israël Hwasser att anses större såsom siare än såsom exact vetenskapsforskare i våra dagars mening.

Såsom ett erkännande af hans i vårt land ovanliga vetenskapliga och litterära verksamhet tilldelades Hwasser äfven offentliga utmärkelser. Vid jubelfesten i Helsingfors 1840 förklarades han för Philosophiæ Hedersdoctor; han blef Riddare och Commendör af Kongl. Nordstjerne-Orden, erhöll Svenska Academiens af konung Carl Johan stiftade stora pris, blef ledamot af Kongl. Vetenskaps-Academien, intog 1854 en plats bland de Aderton efter f. d. statsrådet Grubbe och kallades till hedersledamot af Kongl. Historiæ-, Vitterhets- och Antiqvitets-Academien.

Den litterära verksamhet, med hvilken Hwasser under de sista åren af sin lefnad ifrigast sysselsatte sig, voro de Skålar och Föredrag, hvilka han höll såsom stiftare af och ständig ordförande i Carl Johans-Förbundet. Det omvexlande innehållet i dessa föredrag har alltid Carl Johans minne till sin lefvande medelpunkt. Flere bland dem äro icke blott af politiskt utan äfven af culturhistoriskt interesse. Så är äfven förhållandet med det i dessa skrifter ofta förekommande bekämpandet af den falska dyrkan af Napoleon. Den förgudning af det menskliga snillet, hvilken i Tyskland uppstod under namn af "Cultus des Genius", var hufvudsakligen inskränkt till ett firande af den menskliga förmågan hos tänkare och skalder såsom gudomlig. Den kunde således endast fylla vissa moment i de fåtaliges lif, hvilkas theoretiska och æsthetiska bildning satte dem i stånd att bedrifva detta slags dyrkan. Såsom en praktisk och derföre vida mer populär form af denna menniskodyrkan uppfattade Hwasser "Bonapartismen" och bekämpade derföre densamma såsom en vådlig fiende till religion, samhälle och sedlighet. Deremot ansåg han Carl Johans gerningars och bragders högsta värde bestå deruti, att de voro bekräftelser och förklaringar af den stora tanke, hvilken yttrades af den ädle Massillon vid Ludvig XIV:s begrafningsfest: "Dieu seul est grand."

Ehuru Hwassers arbete öfvervägande var theoretiskt, var han äfven, särdeles i Finland, verksam såsom praktisk läkare. Härvid utmärkte han sig mindre genom skicklighet i användningen af diagnostikens vetenskapliga reglor än genom ögonblickets stundom träffande in-

Digitized by Google

gifvelse. Läkarens handling innehåller än i dag en mystère, som endast delvis kan förklaras och underläggas begreppets välde. Sant säger också Galenus: "multa sunt in praxi, quæ nec dici nec scribi possunt." "Ännu i dag", säger Franzén i sitt minnestal öfver Rosenstein, "är Apollo icke blott skaldernas utan äfven läkarnes Gud. I de vigtigaste och mest grannlaga fall behöfves vid sjuksängen denna snabba och träffande blick af snillet, af omdömes- och inbillningskraften i förening, denna underbara gåfva att se in i det förborgade, som, ehuru de nödvändigt förutsätta lärdom och erfarenhet, icke kunna genom dem allena frambringas, utan leda sitt ursprung från en dylik källa, som de lyckligaste skapelser af den bildande konsten." Äfven om Hwasser ingalunda egde detta praktiska snille i den grad som några af företrädarne på hans lärostol, t. ex. en Rosenstein, torde man dock med rätta, ehuru företrädesvis i theoretisk mening, äfven på honom kunna tillämpa de ord, som Svenska Academien valde till öfverskrift på sin skådepenning öfver den sistnämde: "Phoebo ante alios dilectus"; ty i sin studerkammare och under meditationens tysta stunder var Hwasser framför andra älskad af ingifvelsens Gud. Fäster man sig åter vid de trenne grundkrafter, som böra bestämma den praktiske läkarens handling, nämligen försigtighet, djerfhet och barmhertighet, måste man erkänna, att Hwasser egde isynnerhet den senare i hög grad. Genom utöfvandet af denna dygd bragte han sig sjelf mer än en gång i ekonomisk förlägenhet. Dock kunde han härvid trösta sig med Boerhaaves ord: "ingen belönar läkaren så mycket som den fattige, ty för honom betalar Gud."

Hwassers enskilda personlighet var i hög grad tilldragande och älskvärd. Ehuru hans samtal vittnade både om en alldeles ovanlig beläsenhet och lärdom och om en djup erfarenhet af lifvet, erhöllo de dock sitt öfvervägande interesse genom hans egen snillrika originalitet, hvilken åt hans yttranden gaf en omisskännelig prägel. Hans samtal voro äfven i ovanligt hög grad lifvade genom ständigt vexlande själsrörelser af känslans värma, inbillningens flygt eller öfvertygelsens djup. Trohet och fasthet i charakteren voro hos Hwasser ett särdeles utmärkande drag. Han vacklade aldrig i sin öfvertygelse och skydde ej heller någonsin att uttala den osminkadt och öppet. En djup kärlek till menskligheten högsta interessen glödde ständigt i hans själ, och förnam han en handling eller ett yttrande, som syntes honom enfaldigt och platt eller rent af strida mot dessa högre interessen, brusade hans känsla hastigt upp med en ovanlig lifighet. Orden kunde härvid stundom falla hårdt och mången deraf blifva sårad, men af dylika öfverilningar led dock ingen mer än hans eget kärleksfulla hjerta. På de senare åren af sin lefnad drog han

sig alltmer tillbaka från sällskapslifvet och sysselsatte sig snart sagdt dygnet om med studier och författareskap. Under ett sådant troget, aldrig tröttnande arbete sänkte sig så småningom hans lefnadssol till en fridfull afton. Men före sin nedgång skulle hon dock skymmas af ett dystert moln, som mer än något annat förmörkade det sista skiftet af hans lif. Den trogna maka, som förljufvat hans lyckas stunder och varit hans tröst under mödans dagar, öfvergick redan flere år före honom genom döden till det bättre lifvet. Några år senare (1855) erhöll han nådigt afsked från sin lärarebefattning efter att hafva såsom professor i 38 år med utmärkelse innehaft den academiska kathedern. Hans kroppsliga krafter voro under ålderdomen i ett ständigt aftagande, men till själen åldrades han föga. De åsigter, hvilka han redan i sin ungdom svurit kärlek och trohet, omfattade han ännu på grafvens brädd med ynglingens liflighet och var dem trogen in i döden.

Lifligast klappade dock hans varma hjerta för detta universitet och dess studerande ungdom. Då jag i afton sökt att framkalla den hädangångnes minne inför den del af universitetets ungdom, som genom sina studier utgjorde närmaste föremålet för hans lifliga deltagande, vill jag till slut låta hans personlighet framträda genom några ord, af honom sjelf nedskrifna kort efter förlusten af hans maka:

"Jag har sett lärkan", säger han, "såväl henne sjelf som hennes själsfränder ibland menniskorna, med sina lifliga vingslag uppstiga emot skyn och i qvittrande toner uttala lifvets svallande fröjd. Men icke har jag kunnat likna henne. Icke blott derföre att jag saknat hennes vingars vighet och hennes stämmas klang, utan äfven derföre att det närvarandes njutning aldrig förmått skänka mig verklig glädje. Det är deremot hoppets och aningens längtan, som alltid varit och ännu är min själs starkaste spänningskraft. Jag skulle derföre hafva velat likna örnen, som enligt Horatii vackra yttrande "spernit humum fugiente penna", föraktar stoftet, då han, genomträngd af ljusets längtan, upplyfter sig på sina flyende vingar och uppstiger mot solen. Men denna åsigt af örnens höga flygt är en fabel och en förvillelse. Det är ej af kärlek till ljuset, som örnen uppstiger till luftens högre rymder, utan för att derifrån så mycket säkrare kunna spana efter rof, och det är derföre som Grekernas finare takt i mythologiska föreställningar gjorde honom icke till solens följeslagare utan till Dundergudens, som har den dödande blixten i sin hand. De sällade honom således till naturens förstöringskrafter, och i detta afseende har jag icke och vill ej heller någonsin hafva något gemensamt med örnen och hans anhang. Men ljuset har jag genom hela min lefnad älskat med en verkligt ren kärlek. Om äfven min tankes vingar varit för svaga att lyfta mig särdeles högt och derigenom

Digitized by Google

bereda mig ett vidsträcktare både kunskaps- och verkningsfält, har dock mitt sträfvande uppåt varit allvarligt och ihärdigt, och ifrån den del af verlden jag förmått öfverskåda, hafva de skuggor, som förmörka det heligas uppenbarelse flytt bort. En likhet har jag dock med örnen. Såsom han saknar jag nämligen sångens och talets gåfva. Jag har aldrig haft förmåga att uttala mina tankar så, att menniskorna lyssnat dertill och förstått mig. Derföre är jag, såsom för menniskor synes, i synnerhet nu i mina gamla dagar, endast en broder åt min gamle ungdomsvän ufven vid Dalelfvens strand. Jag sitter dock icke såsom han i skogen, utan i stället i tårarnes och jämrens töckenhöljda dal eller, för att bilden må vara så mycket mera träffande, i menniskoverkens förstörda stad; ty i förstörda slott och städer bygga ufvarne i Orienten helst sina nästen. Jag vågar dock hoppas, att det någon gång skall hända mig, hvad som i min ungdom hände ufven i Elfkarlebyskogen, och att således mitt rop någongång måste höras af någon grubblande och efter lösningen af lifvets gåta längtande yngling, som deraf förmås att besöka sorgens och jämmerns dal, icke för att der gräfva efter skatter och timlig lycka eller blott för att kämpa med det menskliga eländets öfverlägsna makt, utan hufvudsakligen för att komma till åskådning af lifvets verkliga uppenbarelse, emedan det är der, som den timliga verldens förlåt remnar. Om åter detta hopp icke blott nu, utan äfven framdeles och efter min död går i fullbordan, har jag icke lefvat förgäfves."

Den som yttrat dessa ord är icke mer bland de lefvande. Stoftet har återvändt, men de tankar han utsått skola lefva. Bildande och förädlande skall deras inflytande under tiderna fortlefva bland Upsala universitets medicinska studenter. Kommande slägten skola derpå kunna tillämpa Reils sköna ord: "So lauft ein Gedanke unsterblich durch Menschenketten fort, wenn längst das Organ zerstört ist, das ihn zuerst aussprach, und tritt in neue Associationen, wie der Staub in neue Gestalten, hervor."

Digitized by Google

Om den hvita blodcellen,

studier af

Frithiof Holmgren,
Med. Lic.

I. *Inledning.*

Upptäckten af blodcirculationen, — en mogen frukt af Harvey's mäktiga snille och outtröttliga arbete, — genombröt som en ny lifsflägt det sjuttonde seklets physiologiska forskning. Den Galenska lärobyggnadens tusenåriga välde var dermed brutet inom ett af physiologiens centralområden, och auctoritetstron, som under sekler förlamat all forskning och nästan omöjliggjort all vetenskaplig utveckling, skakades i sina grundvalar. Hvad Vesalius under det föregående århundradet i detta afseende varit för anatomien, det blef nu Harvey för physiologien; — och man började allmänt dela den öfvertygelsen, att physiologien liksom anatomien behöfde en total omgestaltning [1]). Tviflet, — en mäktig häfstång för all egentlig forskning, — var sålunda lössläppt, och eggade det nyväckta forskningsbegäret att arbeta med uthvilad kraft. Också är det sjuttonde århundradet rikt på upptäckter af stor och genomgripande betydelse, och physiologiens liksom anatomiens historia har att uppvisa många lysande namn från detta tidehvarf.

I midten af århundradet gjorde Olof Rudbeck sin upptäckt af lymphkärlsystemet [2]). Denna sluter sig närmast intill Harvey's, såväl

---

[1]) Jfr Hæser, Lehrb. d. Geschichte d. Medicin 2 Aufl. Jena 1853, s. 560.

[2]) Utom Rudbeck hafva äfven Thomas Bartholin, Jolyffe och Vesling blifvit nämnda såsom lymphkärlsystemets upptäckare. Ur den bekanta strid om prioritetsrätten till denna upptäckt, som fördes mellan Rudbeck och Bartholin eller egentligen dennes anhängarc Bogdan, utgick Rudbeck såsom segrare. Ännu efter tvänne århundradens förlopp äro dock meningarne härom ej är fullkomligt ense. Professor A. G. Sommer har nämligen i en skrift "Thomas Bartholin" *(Inbydelseskrift til Kjöbenhavns Universitets Aarsfest til Erindring om Kirkens Reformation. Kjöbenhavn 1858)* velat tillegna Bartholin eller hans prosector Michaël Lyser upptäckare-

Digitized by Google

genom upptäcktens egen storhet och omätliga vigt för physiologien, som ock genom det nära samband, i hvilket lymphkärlsystemet står med det öfriga kärlsystemet och dess function med sanguificationsprocessen i sin helhet. Om också vetenskapen dröjt att tillegna sig alla frukterna af Rudbecks upptäckt, om hon ännu i dag ej i hela dess vidd och djup och med alla dess följder hunnit göra sig densamma till godo, så är dock visst, att ju klarare ljuset faller inom detta område, desto tydligare inses vigten af den rol, som lymphkärlsystemet spelar inom sanguificationsprocessen, de organiska lifsfunctionernas centralhärd.

Genom de båda nämnda upptäckterna var emellertid inom detta område grunden lagd och ritningen färdig till den byggnad, på hvilkens fullkomnande vetenskapen ännu i dag arbetar. Intet deraf har ännu efter tvänne århundraden blifvit förändradt, men väl har mycket blifvit tillagdt, mycket så att säga ifyldt. Vetenskapen har derigenom erhållit ett uppslag för sitt detaljarbete, en fingervisning för sitt sökande, som redan ledt till många vigtiga och betydelsefulla resultater. Upptäckter inom vetenskapen af så omfattande och genomgripande betydelse verka såsom upptäckten af en hel verldsdel; de öppna tillfälle till arbete för århundraden och åt tusenden.

I Harveys upptäckt sprang physiologien så att säga ett steg framför anatomien; ty ehuru Harvey på speculativ och experimentel väg fullständigt genomfört och öfvertygande bevisat sin lära, så återstod likväl i anatomiskt hänseende en lucka att fylla, och denna var det empiriska ådagaläggandet af capillarsystemets tillvaro. Denna lucka kunde icke fyllas med de hjelpmedel, som på den tiden stodo anatomien till buds. Synsinnet behöfde dertill en förstärkning, hvilken det också snart vann genom mikroskopets användning vid den anatomiska forskningen. Det sjuttonde århundradet tillräknar sig äfven äran af den mikroskopiska anatomiens grundläggning genom Malpighi. Denna berömde forskare nämnes också såsom den der för första gången sett blodcirculationens öfverraskande skådespel i lungan och mesenterium hos grodor. Han blef derigenom ock den förste, som såg blodcellerna, hvilka han ansåg såsom i blodet simmande fettkulor [1]). Nogare beskrefvos dessa föremål af hans samtida Anton van Leuwenhoeck, hvilken sys-

---

äran. Detta försök att fråntaga Rudbeck prioritetsrätten har dock, enligt vårt omdöme, liksom alla de föregående, strandat mot den enkla sanningen. — En intressant belysning af detta ämne finnes föröfrigt i Hwassers "Olof Rudbeck", programm 1846.

[1]) Man har påstått att Swammerdam sett blodcellerna några år före Malpighi; fastän hans iakttagelser först ett århundrade efteråt blefvo bekanta.

Digitized by Google

selsatte sig med deras undersökande och beskrifvande både hos menniskor och djur.

Då man besinnar, att det sjuttonde seklets mikroskopister, såsom Malpighi, Leuwenhoeck, Swammerdam m. fl. vid sina undersökningar nästan uteslutande begagnade sig af enkla linser af jämförelsevis ringa styrka, så må man ej förundra sig, att denna forskningsart under sådane förhållanden ej nådde någon synnerlig höjd. En väsendtlig förbättring af de materiella hjelpmedlen infördes af Euler, då han 1780 försåg det sammansatta mikroskopet med achromatiska linser, en förbättring, som betydligt underlättade och påskyndade utvecklingen af denna forskningsart. Det var dock först omkr. 1830, som mikroskopets construction vann den utbildning och fulländning, att den mikroskopiska anatomien kunnat med sådan framgång idkas, som under de sista decennierna af innevarande århundrade verkligen varit förhållandet.

Hvad specielt beträffar läran om blodets formelementer, så blef den under sådana omständigheter en lång tid föremål för endast få forskares intresse och arbete, så att från hvardera af de två förra århundradena egentligen blott en enda man förtjenar att nämnas, som med skicklighet i mikroskopets användning, noggrannhet i observationen och utförlighet i framställningen bearbetat densamma. Under det sjuttonde seklet var det, såsom nämndt är, Leuwenhoeck som deråt egnade ett serskildt studium. Hans arbeten innehålla den första tillstymmelsen till denna lära och äro, såsom man lätt kan föreställa sig, behäftade med åtskilliga felaktigheter. Så antog han t. ex., för att kunna förklara den olika färgintensiteten, att hvarje röd blodkula bestod af 6 gula, hvarje gul af 6 hvita. Noggrannare och i större omfattning bearbetades detta ämne i förra århundradet af William Hewson. Han beskrifver riktigt blodcellernas form och beskaffenhet hos menniskan och ryggradsdjuren; han uttalar äfven på grund af sina observationer i hufvudsaken sanna åsigter om deras ursprung och bildning. Då äfven Hewson vid sina undersökningar hufvudsakligen använde enkla linser, så kan man ej annat än förvånas öfver den noggrannhet och insigt i ämnet, som utmärker hans arbete [1]). Han stod i detta hänseende synbarligen långt framom sin tid och man torde med skäl kunna instämma i Milne Edwards' påstående, att Hewsons arbeten innehålla fröet till alla de i våra dagar gjorda upptäckterna inom detta område. Under de första decennierna af innevarande århundrade saknade denna lära visserligen ej ut-

[1]) W. Hewson. Experimental Inquiries. Part. III. Experimental inquiries into the formation of the red particles of the blood. Lond. 1777. Efter Hewsons död utgifven af Magnus Falconar.

Digitized by Google

märkta bearbetare, såsom Rudolphi, Prevost och Dumas, Joh. Müller, C. H. Schultz och många flera [1]), som med tillhjelp af förbättrade mikroskoper kommo till mera öfverensstämmande resultater. Men att dessa undersökningar ej kunde leda till något egentligt, för vetenskapens vidare utveckling i betydligare mån gagnande resultat, utan måste stanna vid en mer eller mindre betydelselös beskrifning af de observerade föremålen, var naturligt, så länge dessa stodo såsom enstaka företeelser utan analogier med någon annan inom organismen förekommande bildning.

Denna brist på anslutningspunkter utgjorde ett väsendtligt hinder för denna läras vidare utveckling i anatomiskt hänseende; ty man måste naturligen under sådana omständigheter arbeta mer eller mindre redlöst, utan någon ledande tanke, utan något bestämdt syfte. Den anatomiska, likasom all annan empirisk forskning, kan icke undvara tankens ledning, och förfaller utan densamma till ett tröttande och fruktlöst handarbete. En sådan tanke, en ledande princip fattades den mikroskopiska forskningen. Den behöfde en ny arbetsplan, en enhet i de spridda upptäckterna, — med ett ord: den var redan i det fjerde decenniet af det innevarande århundradet väl mogen för en reformation. En sådan inträffade också.

Den nya tanken, den nya upptäckten, som tidehvarfvet födde, var cell-läran. De första rörelserna i denna riktning utgingo från botanisternas läger. Man hade väl länge sett växtcellen i dess utbildade tillstånd och Rob. Brown hade fästat en närmare uppmärksamhet vid den i cellen befintliga kärnan; men dessa enstaka observationer voro ej före Schleiden's uppträdande genomträngda af någon physiologisk tanke. I sin afhandling *Beiträge zur Phytogenesis* [2]) gaf Schleiden cell-läran sin första vetenskapliga grundläggning genom att bringa ordning och system i de spridda iakttagelserna. Hans hufvudsyfte med denna afhandling var att visa cellens uppkomst och bildning, sådan som han genom noggranna undersökningar trodde sig hafva funnit densamma; och om också sednare forskare härutinnan kommit till andra resultater och cell-läran derigenom i vissa delar undergått en omgestaltning, så anses dock med rätta Schleidens arbete såsom dess första upprinnelse. Man kom derigenom till den kännedomen, att cellen var den gemensamma utvecklingsprincipen för växtens alla delar och trodde, att detta förhållande utgjorde ett väsendtligt skiljemärke mellan växt- och djur-

---

[1]) Vidare härom kan ses hos Nasse: art. Blut, i Wagner's Handwörterbuch d. Physiologie s. 86—87.

[2]) Müllers Archiv. 1838 ss. 138—176.

Digitized by Google

organismen. Men Schwann uppträdde snart derefter och tillämpade Schleiden's lära i hela dess vidd på djurorganismen [1]). Han visade, att äfven här cellen utgjorde urelementet för alla väfnaders bildning. Hans afhandling, efter omständigheterna väl genomförd och stödd på temligen vidsträckta detaljundersökningar, har inom den mikroskopiska zootomien förvärfvat honom namnet cell-lärans fader. I sin sträfvan att tillfredsställa vetenskapens fordran på enhet och öfverensstämmelse i afseende på bildningen af växt- och djurorganismens elementardelar har han dock synbarligen nog mycket rättat sig efter Schleiden's uppgifter och följt hans åsigter, utan tillräckligt stöd af egna observationer. Detta gäller synnerligast hans uppfattning och framställning af sjelfva cellbildningsprocessen, hvarföre också här, liksom inom växtphysiologien, på sednare tider andra åsigter i denna punkt gjort sig gällande.

Den Schleiden-Schwannska cell-läran har emellertid på den mikroskopiska anatomiens utveckling utöfvat ett ofantligt inflytande och gifvit densamma en ny och bestämd riktning. Denna lära kan sägas utgöra den centralpunkt, kring hvilken den på sednare tider med så mycken ifver och framgång idkade mikroskopiskt-anatomiska forskningen grupperat sin verksamhet. Ett nytt fält var dermed öppnadt, åt hvars upprödjande en mängd forskare egnat sitt arbete. Det ligger i sakens natur, att denna nya lära måste hafva en stor och genomgripande betydelse. Också har physiologien af densamma redan skördat många frukter och har skäl att vänta ännu flera. I ännu högre grad gäller detta måhända den pathologiska anatomien, hvars detaljer genom cell-läran vunnit en hög grad af klarhet och sammanhang.

Det är naturligt, att på hvarje sådan upptäckt af en allmännare betydelse ett tidskifte af mer eller mindre uteslutande detaljforskning inom vetenskapen måste följa, innan den nya principen hunnit genomföras och tillämpas inom alla dithörande specialområden. Så har äfven här varit fallet, och detta måste vara den naturliga gången af hvarje empirisk vetenskaps utveckling. Omedelbart ur iakttagelsen uppstår hypothesen; denna åter måste i sin tur genom ytterligare iakttagelser pröfvas, innan den kan upphöjas till heder och värdighet af afgjord sanning.

För kännedomen af blodets formelementer måste den nya cell-läran medföra ett väsendtligt gagn; emedan man för en fortgående forskning inom detta område genom densamma erhållit en ny synpunkt, en fast princip, som dittills saknats. Dessa föremål stodo ej mer enstaka, sak-

---

[1]) Th. Schwann; Mikroskopische Untersuchungen über die Uebereinstimmung in der Struktur und dem Wachsthum der Thiere und Pflanzen. Berlin 1839.

Digitized by Google

nande alla analogier; de funno en plats i den öfriga cell-lärans system. I stället att, såsom förut, hufvudsakligen blott sysselsätta sig med att undersöka och beskrifva deras form, storlek o. s. v. föranleddes man nu att företaga sig undersökningar om deras cell-natur, uppkomst, utveckling, function o. s. v. Undersökningarne om dessa och dylika frågor, samt de derom uppstående olika åsigterne upptaga de båda sista decenniernes annaler inom detta specialområde.

Då man talade om blodcorpuscler, bloddisker, blodblåsor, blodceller o. s. v. — allt namn, utvisande den olika föreställning man gjorde sig om det betecknade föremålets natur — så menade man alltjämt endast de så kallade röda blodcellerna. Johannes Müller var den förste, som observerade och fästade uppmärksamheten på den hvita blodcellen i grodornas blod. Redan förut hade Leuwenhoeck och Hewson upptäckt formelementerna i chylus och Mascagni sedermera de motsvarande bildningarne i lympha. Då Müller fann de hvita elementerna i blodet tvekade han ej att identifiera dem med de likartade bildningarne inom lymphkärlsystemet, hvilka han sålunda ansåg derifrån införda i blodet. Härigenom bestyrkte äfven mikroskopet Rudbecks uppfattning af lymphkärlsystemet såsom en näringskälla för blodet. Den allmänna åsigten i denna fråga blef densamma som Müller's, ehuru andra meningar isynnerhet i början gjorde sig gällande [1]). Dessa åsigter härflöto hufvudsakligen från bristande insigter i cell-läran och hafva så småningom upphört i samma mån, som Schwanns theori om den fria cellbildningen ur ett blastem förlorat anhängare och i samma mån som cell-läran öfverhufvud och läran om den hvita cellen isynnerhet vunnit utveckling i alla riktningar.

Man fann snart nog, att den hvita cellens förekommande i blodet ej var en tillfällighet, utan att densamma utgjorde en af blodets väsendtliga formbeståndsdelar, som under normala förhållanden förekom i ungefär samma proportionerliga mängd. Studiet af den hvita blodcellen bedrefs dock utan synnerlig ifver och framgång, ända till dess detsamma genom upptäckten af *leuchæmien* eller *leucocythæmien* erhöll liksom ett nytt uppslag. Denna af Virchow och Bennett [2]) upptäckta sjukdom,

[1]) Jfr Nasse anf. st. s. 99.

[2]) Det synes som om en större upptäckt inom lymphkärlsystemets område ej skulle kunna göras utan åtföljande strid om prioritetsrätten till densamma. Liksom Rudbeck måste kämpa mot Bartholin om sjelfva systemets upptäckt, liksom Hewson hade att strida med Alex. Monro om upptäckten af samma system hos de lägre ryggradsdjuren, så uppstod äfven mellan Virchow och Bennett en strid i afseende på upptäckten af *leuchæmien* eller *leucocythæmien*. Tyskarne tillerkänna Virchow densamma, Engelsmännen Bennett. Ett opartiskt omdöme borde kunna väntas från en för

Digitized by Google

hvars hufvudcharakter, som bekant är, utgöres af en med ansvällning af mjelte och lymphkörtlar i sammanhang stående enorm förökning af de hvita cellernas antal i blodet, har hittills varit af ojämförligt större physiologiskt än pathologiskt intresse. Denna upptäckt har gifvit ökad fart åt studiet af den hvita blodcellen och lemnat värdefulla fingervisningar för utredandet af åtskilliga med dess utvecklingshistoria i sammanhang stående vigtiga frågor. Det är isynnerhet till trenne sådana vigtiga frågors lösning, som leuchæmien gifvit en närmare anledning och medverkan, nämligen frågan om den hvita blodcellens förhållande till den röda, frågan om dess bildningsort inom lymphkärlsystemet, samt frågan om dess förhållande till likartade cellulära bildningar inom andra organismens områden.

Då man i den hvita blodcellen funnit ett formelement, som under normala förhållanden inom blodet constant förekom och vid leuchæmien i hög grad förökades, så kunde man ej undgå att göra sig den frågan, i hvad förhållande den stod till den röda blodcellen. Man hade dervid egentligen blott tvänne svar att välja på. Antingen måste den hvita cellen vara en från den röda alldeles skiljd och sjelfständig bildning, eller också utgjorde den det element, hvaraf den röda cellen bildades, och som under normala förhållanden ständigt tillfördes blodet för att ersätta dess förlust af genom nutritionsprocessen förbrukade röda celler. Af leuchæmiens båda upptäckare omfattade Virchow den förra, Bennett den sednare åsigten. Kölliker var dock egentligen den förste, som under denna period af hæmatologiens historia med bestämdhet uttalade den öfvertygelsen, att den röda cellen hos fullväxta bildades af lymphkärlsystemets smärre cellulära elementer [1]), dervid stödjande sig hufvudsakligen på embryologiens och den comparativa histologiens data. Denna åsigt, hvilken föröfrigt är alldeles densamma, som redan af Hewson uttalades och förfäktades, har på sednare tider vunnit allt flera anhängare. Öfvergångsformer från den hvita till den röda cellen hafva blifvit observerade och studerade, hos embryot isynnerhet af Remak och Kölliker, hos amphibierna af Moleschott och andra, hos unga däggdjur af Funke, Kölliker o. s. v.

Då man vidare kände, att inom lymphkärlsystemet med den hvita blodcellen fullkomligt likartade bildningar förekommo, och genom Müller blifvit gjord uppmärksam på dessa båda cellformers identitet, samt å andra sidan vid åtskilliga fall af leuchæmie samtidigt med de hvita cellernas ökade antal i blodet fann en ovanlig ansvällning af lymphsy-

båda främmande nation. Fransmannen Lendet har efter närmare undersökning af förhållandet tilldelat Virchow upptäckareäran (Gazette hebdomadaire 1855 p. 552).

[1]) A. Kölliker. Mikroskopische Anatomie II. 2. s. 595.

Digitized by Google

stemets körtlar, så leddes man deraf helt naturligt till en ifrigare forskning efter dessa cellers bildningsort inom detta system. Värdefulla bidrag till kännedomen af lymphkörtlarnes byggnad lemnades af Ludwig och Noll, Brücke, Donders, Kölliker m. fl., genom hvilka den åsigten allt mer gjorde sig gällande, att lymphkörtlarne äro att betrakta såsom den hvita cellens bildningsorganer och således såsom en den vigtigaste källa för regenerationen af blodets formelementer. Genom Brücke utsträcktes lymphkörtelns begrepp äfven till tarmkanalens solitära och Peyerska körtlar. Till dessa körtlar räknades också tonsillernas follikler och småningom banade sig äfven den redan af Hewson uttalade åsigten väg, att thymuskörteln och mjelten till följe af sin bygnad och function borde betraktas såsom organer, hörande till lymphkärlsystemet i vidsträckt mening och analoga med dess körtlar. Hvad särskildt beträffar mjeltens betydelse af blodbildande organ, så har den isynnerhet af Funke blifvit framhållen, och har äfven af förhållandet vid leuchæmien i viss mening blifvit bestyrkt, på samma sätt som i fråga om de egentliga lymphkörtlarne varit fallet.

Under de första tiderna efter upptäckten af leuchæmien, då pyæmien ännu hörde till de outredda frågorna för dagen och Piorry's lära om *hæmitis* och blodets suppuration ännu gjorde sin rund inom vetenskapen, sväfvade leuchæmien i stor fara att blifva hänförd under pyæmiens begrepp. Virchow räddade den derifrån genom att riktigt uppfatta de inom blodet i mängd uppträdande cellerna såsom identiska med de normalt derstädes förekommande hvita blodcellerna. Härmed följde också behofvet af en bestämd skillnad mellan varcellen och den hvita blodcellen. Man försökte — och trodde sig hafva funnit det diagnostiska kännemärket; men dessa förhoppningar gäckades oupphörligt, och man kom slutligen till det oväntade resultatet, att alla försök i den vägen voro fruktlösa. Man fann att varcellen och den hvita blodcellen voro fullkomligt morphologiskt identiska bildningar. Denna upptäckt gaf ett nytt uppslag åt discussionen af åtskilliga frågor, som med frågan om den hvita blodcellens ursprung och natur stå i det närmaste samband. Genom de af Virchow, C. O. Weber, Billroth, m. fl. i sednare tider gjorda observationer öfver varbildningen och andra pathologiska nybildningar från bindväfven, — hvilka dervid alltid utgå från de af Donders och Virchow upptäckta och vid vetenskapens närvarande ståndpunkt så betydelsefulla bindväfskropparne, — har man funnit, att de dervid först uppträdande formelementerna utgöras af med den hvita blodcellen fullkomligt likartade cellulära bildningar. Genom dessa och dylika observationer har den hvita blodcellen förlorat all specificitet, och läran om densamma erhållit en långt allmännare och mer

Digitized by Google

omfattande betydelse, än man förut kunnat ana. Robin har nyligen gått så långt, att han under benämningen *leucocyte* sammanfört ej allenast den hvita blodcellen och varcellen, utan en mängd andra såväl under normala som pathologiska förhållanden bildade unga celler från organismens mest skiljda områden [1]).

Den stora mängd, hvari de hvita cellerna förekomma i blodet vid leuchæmi — sjukdomens egentliga diagnostiska kännetecken — väckte bemödandet, att om möjligt på siffran söka utröna deras relativa antal i förhållande till de röda. Man kan sålunda anse att leuchæmien äfven gifvit anledning till de på sednare tider med större eller mindre framgång gjorda försöken att exact beräkna de hvita cellernas antal i förhållande till de röda, såväl under normala förhållanden vid olika åldrar, på olika tider efter intagen föda, vid bruk af olika slags födoämnen o. s. v., som ock under olika sjukdomar. Det är Moleschott, som härtill gjort början, och bidrag i samma riktning äro sedermera lemnade af de Pury, Lorange, Hirt, Marfels m. fl. Dessa bemödanden hafva i sin mån bidragit att sprida ljus öfver åtskilliga punkter af lymphkärlsystemets och den hvita blodcellens physiologi.

Under sina sträfvanden att utreda leuchæmiens pathologiska begrepp, har man mer än någonsin känt behofvet af en klarare insigt i den hvita blodcellens physiologi och hvad dermed eger närmare sammanhang. Detta behof har också, såsom vi ofvan sett, gifvit sig luft genom forskningar i mångfaldiga riktningar inom detta område. I och för sig sjelf är också läran om den hvita cellen af så stort intresse och står i så nära samband med flera af physiologiens vigtigaste frågor, att den väl förtjenar sitt särskilda studium. Ämnet är svårt och i vissa punkter ännu föga utredt, oaktadt det eger en icke obetydlig litteratur, som likväl till en stor del är spridd i en mängd tidskrifter. De olika åsigter, som i åtskilliga punkter af olika författare deruti uttalas vittna tillräckligt om behofvet af frågans vidare bearbetning. Genom att taga kännedom af denna litteratur och genom egna undersökningar har författaren till närvarande afhandling åsyftat, att åtminstone förvärfva sig en bestämd öfvertygelse i ämnet. Skulle denna afhandling, resultatet af nämnda studier, i någon mån äfven bidraga till ämnets utredande, eller åtminstone tjena till någon ledning och hjelp för fortsatta undersökningar af detsamma, så vore derigenom ett ej obetydligt ändamål vunnet.

---

[1]) Charles Robin, "Sur quelques points de l'anatomie et de la physiologie des leucocythes ou globules blancs du sang." — Journal de la physiologie de l'homme et des animaux du D:r E. Brown-Sequard Tom. II. Jan. 1859 s. 41—62.

Digitized by Google

II. *Om cellen.*

Kasta vi en blick öfver den organiska naturen, så möter oss en hel serie af lifsformer från den enkla cellens stigande uppåt ända till den högsta eller den, som har sitt uttryck i menniskoorganismen. I hvarje högre form ingå de lägre såsom integrerande momenter — alltsammans spår af en genom tiderna fortgående utvecklingsakt inom den lefvande naturen. På samma sätt genomlöper äfven hvarje individuel organism vid sin utveckling en serie af stadier, började på det enkla cell-lifvets ståndpunk och fortgående till sin fulla utveckling, sådan som den för hvarje art är bestämd. För att vinna nödig insigt i de utvecklade organismernas och deras organers lifsfunctioner är det af vigt att känna denna utveckling och de lifsyttringar, som förete sig inom och tillkomma hvarje utvecklings-spher. Det är ur denna synpunkt, som läran om cell-lifvet får en för physiologien lätt insedd vigt och betydelse.

För att kunna studera den hvita blodcellen och dess physiologi är det, såsom man lätt kan förstå, nödvändigt, att först göra sig hemmastadd med hufvudpunkterna af cell-läran, helst sedan denna lära på sednaste tider vunnit en viss afrundning och consequens i sina enskildheter. Vi hafva derföre ansett lämpligt att här taga en kort öfversigt öfver dess hufvudmomenter.

Cellen är, som bekant, till form och storlek mycket varierande. I sin ursprungliga och ideala form bildar den en fullkomlig spher, hvilken kan anses såsom cellens grundform. Denna form är dock ej den vanligaste i verkligheten förekommande. Unga, nybildade celler äfvensom de, hvilka förekomma fria, isolerade i en homogen flytande vätska närma sig mer eller mindre denna typ. I öfriga fall divergerar cellen mer eller mindre betydligt från denna urtyp och antager de mest olika gestalter alltefter dess olika läge och olika physiologiska ändamål. Så förekomma aflånga, platta, polygonala cylindriska, spolformiga, sjernformiga, samt på flera andra sätt formade celler. Lika varierande som i form, är cellen äfven till storleken och det är svårt att för denna växling uppgifva några reglor. I allmänhet torde man dock kunna antaga, att den är desto större, under ju enklare och mindre complicerade förhållanden den lefver, eller rättare hos ju enklare, på lägre utbildningsgrad stående organismer eller väfnader den befinner sig. Så är till exempel växtcellen i allmänhet större än djurcellen; cellen hos de

Digitized by Google

encelliga djuren större än hos de flercelliga, äggcellen större än celler i allmänhet hos embryot och den utvecklade organismen, cellen hos embryots enskilda organer i allmänhet större än motsvarande cellform inom den utvecklade organismen o. s. v.

Enligt den Schleiden-Schwannska läran kan man, som bekant är, hos den i sitt kompletta, fullbildade skick befintliga cellen urskilja följande hufvuddelar: cellmembranen, cellinnehållet i inskränkt mening, cellkärnan och kärnkroppen. Dessa cellens beståndsdelar och deras olika inbördes förhållanden äro visserligen väl bekanta, men då de, isynnerhet i afseende på sin physiologiska function och den rol de spela vid cellens utveckling och multiplication varit och ännu äro föremål för olika åsigter, så torde det ej sakna sitt intresse, för behandlingen af föreliggande ämne att nämna några ord om hvardera särskildt.

Cellmembranen är cellens yttersta, mest peripheriska del, dess gräns mot omgifningen. Det är sålunda membranen, som tecknar cellens yttre gestalt, dess conturer. Med flit benämna vi cellmembranen den del af cellen, som utgör dess gräns mot den yttre omgifningen, emedan man med denna definition lättast undviker att inlåta sig i tvist om dess natur såsom en särskild från den öfriga cellsubstansen skarpt begränsad bildning, hvilket torde vara af föga vigt för vårt närvarande ändamål. I denna mening är nämligen cellmembranens existens såsom ett af cellens väsendtliga attributer ej satt utom allt tvifvel. Den vanligaste åsigten antager väl att denna membran är en, såväl från cellens omgifning, som från dess eget innehåll i anatomiskt och physiologiskt hänseende sjelfständig och egendomlig bildning. Att anatomiskt demonstrera densamma såsom en från cellinnehållet afskiljbar hinna torde dock i många fall vara svårt, om ej rent af omöjligt; och detta förhållande har föranledt Billroth m. fl. att förneka dess tillvaro i ofvannämnde mening hos åtskilliga cellformer såsom t. ex. hos bindväfs- och hornhinnekropparne. Han anser hvad man kallat för cellmembran endast vara cellens mest periferiska lager, som visserligen kan vara till och med chemiskt skiljaktigt (fastän differensen är så liten att man ej kan framställa den) både från den omgifvande intercellularsubstansen och det inneslutna cellinnehållet; men dock småningom öfvergår i båda. Den är enligt hans mening hvarken utåt eller inåt mer begränsad, än hvarje annat concentriskt lager af cellinnehållet, eller cellathmospheren (Zellhalo), såsom han uttrycker sig, och hvars uppkomst han tillskrifver cellkärnans secernerande kraft [1]). Han har för-

[1]) Theodor Billroth. Beiträge zur pathologischen Histologie. Berlin 1858 s. 19—25,

öfrigt intet emot, att man kallar detta yttersta lager för cellmembran ("einen solchen unsichtbaren Zellmembran" s. 23) blott man ej dervid fäster begreppet af en egendomlig, skarpt begränsad skiljevägg mellan cellinnehållet och intercellularsubstansen. Hos körtel- och epithelialcellerna erkänner han deremot tillvaron af en verklig cellmembran, hvilken här likväl är en secundär bildning, en från cellen utgången intercellularsubstans. Härigenom gifver han dessa celler samma betydelse, som växtcellen i dess ursprungliga mening, då man såsom cellmembran uppfattade det omslutande cellulose-lagret. Man har, som bekant är, på sednaste tiden frångått denna åsigt om växtcellen och anser numera den inom denna cellulose-hylsa inneslutna qväfvehaltiga primordialblåsan ("Primordialschlauch", *utriculus primordialis*, Mohl.) för djurcellens analogon. Leydig [1]) förklarar äfven, att icke alla celler ega en från innehållet aflossbar membran, att till cellens morphologiska begrepp hörer en mer eller mindre lös substans och att, då en verklig cellmembran finnes, denna utgöres af cellsubstansens yttersta lager, som antagit en fastare consistens. Denna sista åsigt afviker ej en hårsmån från Schwann's lära, utan öfverensstämmer fullkomligt med consequenserna af hans såkallade celltheori. Att en cellmembran i den traditionella meningen hos en del celler finnes, lider intet tvifvel, och dess tillvaro i denna mening erkännes också af de fleste, ja man kan säga att de fleste anse densamma såsom ett af cellens constanta attributer. Om den deremot alltid finnes, eller stundom saknas kunna vi gerna lemna derhän; ty af någon väsendtlig betydelse för sjelfva cell-läran vore det icke, ifall den saknades. Det enda, som komme deraf att lida, vore cellens namn, hvilket derigenom illa komme att motsvara det begrepp, som dermed skulle uttryckas. Vi behålla här namnet cellmembran och beteckna dermed, såsom förut är nämndt, cellens mest periferiska lager, som i vissa, och vi kunna gerna säga de flesta fall, vid cellens utbildning, antager en från den öfriga cellsubstansen skiljd beskaffenhet. Dess tillvaro i denna mening såsom en begränsad hinna bevisas bäst af de fall, då genom dess bristning innehållet uttömmes och membranen, ännu bibehållen kan återfinnas och demonstreras. Ytterligare styrka häråt gifver den omständigheten, att cellmembranen hos vissa celler skrumpnar kring det minskade cellinnehållet vid tillsats af en concentrerad lösning och åter antager sitt släta och glatta utseende, då vid tillsatsen af en mer utspädd lösning cellinnehållet sväller ut.

Med detta antagande följer också, att man måste tillerkänna cellmembranen en hög grad af bildbarhet och elasticitet; det är på en

[1]) Frans Leydig, Lehrbuch der Histologie des Menschen und der Thiere. Frankf. a. M. 1857 s. 9.

Digitized by Google

sådan egenskap som möjligheten beror för den ursprungligen runda cellen att antaga så många olika yttre former, som den verkligen gör, fortplantas genom delning o. s. v. Om man afser från den individuella cellen och betraktar cellen in abstracto såsom en öfver hela organismen i alla dess väfnader constant förekommande bildning, så finner man den vara en verklig Proteus, som uppträder under mångfaldigt växlande gestalt, dock alltid bibehållande vissa charakteristiska drag. Det är cellmembranens elasticitet, som tillåter densamma från den typiska spheren än uppträda såsom platt, cylindrisk, päronformig, spolformig o. s. v. än utsända fina utsprång åt alla sidor o. s. v. Samma omgestaltningar kan hvarje individ af ett encelligt djur, den bekanta märkvärdiga Amoeba, under betraktarens ögon antaga, ett phenomen, som äfven förutsätter en stor elasticitet hos cellmembranen. Nämnas må i förbigående, att de nyaste comparativt anatomiska forskningarne, enligt hvad Leydig påstår, börjat göra en betydlig inskränkning i de encelliga djurens antal och uppröra starka tvifvelsmål mot antagandet af deras tillvaro öfverhufvud. Enligt Siebold, Kölliker, Frey har man dock för närvarande ej rätt att förneka deras existens. Dylika gestaltförändringar, som taga cellmembranens eftergiflighet i anspråk, har man äfven trott sig observera hos åtskilliga äggceller, samt till och med hos den hvita blodcellen. En sådan elasticitet hos cellmembranen måste äfven förutsättas vid det phenomenet, att en blodcell passerar genom rör af finare kaliber än dess egen diameter; att en blodcell viker sig, då han fastnar och blifver ridande öfver den framskjutande kanten, der ett kärl delar sig o. s. v.

I afseende på cellmembranens chemiska constitution, så antog Donders, att den öfverallt var bildad af elastisk substans. Hos alla yngre, nybildade, och äfven hos åtskilliga andra celler antager man dock att den består af en ägghviteartad materia, hvilket bevisas af dess löslighet i utspädda syror, såsom ättiksyra, samt svaga alkaliska lösningar. Den blifver dock vanligen hos äldre celler allt mer okänslig för dessa reagentier, hvilket äfven talar för dess betydelse af cellens yttersta allt mer så att säga hårdnande lager.

En annan egenskap, som man tillagt cellmembranen, för att kunna förklara endosmosens och exosmosens phenomener, är porositet. Den måste nämligen kunna genomsläppa de strömmar, som i hvarandra motsatt riktning gå från och till cellens centrum och bemedla ämnesutbytet, hvilket är cellens hufvudsakligaste verksamhet. Detta antagande af porer hvilar dock ej på någon omedelbar observation; men man har ansett detsamma i någon mån bestyrkt genom sådane porers tillvaro i vissa secundära aflagringar, såsom i äggcellens yttre hylle, tarmepithe-

Digitized by Google

liernas beläggning mot tarmens lumen o. s. v. Ett analogt förhållande eger äfven rum hos åtskilliga växtceller.

Cellinnehållet är cellens hufvudmassa, eller i vidsträckt mening allt det, som inneslutes inom membranen. I inskränkt mening, såsom det här tages, är det detta innehåll med undantag af cellkärnan och hvad till densamma hörer. Liksom cellen i sin helhet är växlande till sin form, så är den det ock till sitt innehåll. Till sina physikaliska egenskaper är detta innehåll än en homogen lösning af tunnare eller tjockare consistens, än är det kornigt af olösta moleculer. I båda fallen kan det vara ofärgadt eller färgadt, mer eller mindre genomskinligt eller ogenomskinligt. Till sin chemiska sammansättning är innehållet i hög grad varierande. Så vidt man känner består det dock enligt regel af så kallade proteinkroppar och deras afkomlingar, vatten, fett och salter. I vissa slag af celler finner man ett för dem egendomligt innehåll, såsom syntonin i muskelcellen, keratin i hornbildningarne, globulin i blodcellen o. s. v. Innehållet i unga, ännu ej fullbildade celler är vanligen, liksom protoplasman i växtcellen af en mer consistent beskaffenhet, ofärgadt och ofta kornigt. Otvifvelaktigt eger cellinnehållet en ojämnförligt högre physiologisk dignitet än membranen. Det är af innehållets beskaffenhet, som cellens speciella function bestämmes. Det är här, som organismens fordran gör sig starkast gällande och det är genom cellinnehållets olika utveckling och beskaffenhet som cellen, om man så får uttrycka sig, tydligast gifver tillkänna sin subordination under organismen såsom en högre enhet. Cellinnehållet är produkten af cellens nutritiva verksamhet och angifver således genom sin beskaffenhet arten, genom sin mängd kraften hos denna verksamhet. För dem som i vissa fall förneka cellmembranens tillvaro, eller som förneka dess existens i vanlig mening, blifver cellinnehållet naturligen detsamma, som cellen sjelf, eller, såsom Billroth uttrycker sig, cellatmospheren, "Zellhalo" — en secretion från kärnan. Huru som helst så är dock cellinnehållet organismens mest förarbetade, i egentligaste mening af lifvet genomträngda materia. Men eftersom den är af lifvet genomträngd, så eger den också lifvets allmänna charakter af växling — den förändras i hvarje ögonblick, och det är på denna den organiska materiens ständiga växling, omvandling, "Stoffwechsel" som cellverksamheten går ut. Cellen är det organiska lifvets, nutritionens omedelbara och egentliga härd.

Cellkärnan har liksom den unga cellen vanligen en mer eller mindre rund eller oval form, och är sålunda öfverallt, der den förekommer, i detta hänseende långt mer constant än cellen i sin helhet. Väl saknas icke hos äldre celler andra former, såsom den platta hos

Digitized by Google

nagelsubstansen, den aflånga, utdragna hos organiska muskelceller; och hos lägre djur finnas till och med exempel på cellkärnor med greniga utskott; men alla dessa höra likväl till undantagen. Kärnan är i sin ursprungliga form liksom cellen en blåsa med flytande innehåll och omsluten af en tunn membran; men denna sistnämnda förtjockas vanligen och gifver åt kärnan en skarp begränsning och en dubbel contur, innehållet blifver mer consistent och ofta ända igenom homogent. Stundom företer sig ock kärnan såsom en kropp af kornig beskaffenhet.

Till storleken är kärnan, liksom cellen, mycket varierande. Vanligen förekomma de absolut största kärnorna i de största cellerna. I afseende på den relativa storleken förhåller sig saken annorlunda. I unga nybildade celler eger kärnan ett i förhållande till cellens öfriga massa jemnförelsevis stort omfång, hvilket sedan relativt aftager, alltefter som cellen växer ut; emedan denna sednare tilltager jämnförelsevis raskare i storlek.

Kärnan är till sin chemiska sammansättning vanligen af annan beskaffenhet än cellens öfriga delar. I unga celler är kärnan särdeles resistent mot reagentier och i högre grad än någon annan af cellens delar, — i äldre celler mindre. Sällan visar kärnans hylsa samma förhållande till reagentier, som cellmembranen. Vanligen angripes den ej af utspädda syror och detta förhållande brukar anses såsom ett bland dess charakteristiska kännetecken. Deremot löses den af alkalier, hvarigenom den äfven skiljer sig från vissa cellmembraner. I sin chemiska constitution undergår dock kärnan liksom cellens öfriga delar med tiden större eller mindre förändringar, dock varierar den äfven i detta afseende mindre än cellens öfriga delar, förblifver t. ex. vanligen ofärgad, äfven om cellen fyller sig med ett färgadt innehåll o. s. v.

I cellens ideala spheriska form tänker man sig kärnans läge såsom centralt, hvilket också i verkligheten förekommer; dock finner man den ofta liggande vid cellens ena vägg. Schwann[1]) lägger synnerlig vigt på detta cellkärnans excentriska läge invid väggen, hvilket han anser vara det normala, — ett uppfattningssätt som står i fullkomlig harmoni med och är en nödvändig consequens af hans tillämpning på djurcellen af Schleidens lära om den vegetabiliska cellens uppkomst. För att tillfredsställa denna cellbildningstheori, var det för Schwann nödvändigt att antaga, det kärnan, åtminstone i alla unga celler, hade detta omtalda excentriska läge. Han påstår också att detta förhållande är constant. Billroth har nyligen[2]) påmint om och fästat vigt vid

---

[1]) Schwann, anf. st. s. 43 m. fl. st.

[2]) Billroth, anf. st. s. 20 o. följ.

Digitized by Google

denna Schwanns lära, men af ett annat skäl. Denne författare förnekar, såsom förut är nämndt, cellens existens i den vanliga meningen och anser kärnan såsom med densamma fullkomligt æquivalent. Kärnan är för honom det egentliga histogenetiska elementet, och cellen i hans mening, eller cellathmospheren, är en produkt af kärnans secretionsverksamhet; — cellens (= cellathmospherens) storlek, dess tillvaro, reduction till ett minimum eller totala frånvaro, är ett uttryck af kärnans mer eller mindre verksamma, dess hvilande eller upphörda secretionskraft. Vidare är äfven intercellularsubstansen en dylik secretionsprodukt, vare sig cellen in toto eller af kärnan. Han anser såsom en egenhet hos denna secretionsverksamhet, att den alltid sker i en viss riktning och anför såsom exempel derpå cellkärnans eller cellens ensidiga läge i förhållande till bindväfsknippena, muskelfibrillen, nervtrådens axelcylinder m. fl., hvilka samtliga bildningar han bland andra anser såsom arter af från celler eller kärnor secernerad intercellularsubstans.

Hvilket läge kärnan än må hafva, så är den likväl för den i sin bildning och utveckling stadda cellen en väsendtlig och nödvändig beståndsdel. Den finnes också alltid närvarande i yngre celler och ingen cellnybildning eger rum utan närvaro af en kärna, från hvilken denna nybildning utgår. Deremot kan denna beståndsdel saknas i äldre celler, hvilka redan så att säga afslutat sitt eget cell-lif, — sin utveckling, tillväxt, förökning — och antingen stå på gränsen till sin undergång eller öfvertagit en speciel function, som väl för organismen, men ej för cellen sjelf och dess individuella lif eger någon betydelse. Redan Schleiden [1]) och Schwann [2]) antogo ett sådant kärnans försvinnande, då cellen gick till någon högre utveckling, eller då den upphört att lefva blott såsom cell, fungera för sin egen uppehållelse. Cellkärnan synes sålunda vara af en väsendtlig vigt för cellens sjelfuppehållelse såsom ett individuellt och i viss mån sjelfständigt organiskt element — för dess nutrition och förökning. Kärnan har ej, enligt regel, någon omedelbart för organismen in toto speciel function, — är endast till för cellen och dess individuella lif såsom cell. Man kan således med temligen stor säkerhet af cellkärnans när- eller frånvaro sluta till graden af cellens lifsenergie såsom ett lefvande element.

Hvarje cell innehåller ej alltid blott en kärna. Den kan innehålla 2 eller flere; och då all nybildning af celler inledes genom kärnbildning, så kan man anse närvaron af flere kärnor såsom ett tecken till lifiig plastisk verksamhet hos cellen eller den väfnad, inom hvilken densamma

---

[1]) Anf. st. s. 146. [2]) Anf. st. s. 80.

Digitized by Google

uppträder. Derför finner man också alltid inom de väfnader, der en liflig nybildningsprocess försiggår, celler af alla utvecklingsgrader, de flesta, åtminstone de större och äldre, innehållande nästan constant mer än en kärna.

En sådan delning af cellkärnan eger likväl icke alltid betydelsen af en börjande cellförökningsprocess. Den kan äfven hafva betydelsen af kärnans sönderfallande, vare sig såsom en början till cellens upplösning vid upphörd function, eller såsom en öfvergång till en högre speciel function, hvilken, såsom förut är antydt, står i samband med kärnans försvinnande. Ett sådant kärnans sönderfallande finner man hos åtskilliga celler ega rum vid inverkan af vissa chemiska reagentier.

Af det föregående synes att cellkärnan spelar en vigtig och betydelsefull rol. Billroths ofvannämnda lära, enligt hvilken han tillerkänner kärnan all den vigt och betydelse, all den verksamhet, som man hittills ansett tillkomma cellen i sin helhet, tillfredsställer också physiologiens fordran fullkomligt lika väl, som den orthodoxa cell-läran, om man så får uttrycka sig, och medför i detta hänseende ingen egentlig våda för den nu rådande physiologiska föreställningens bestånd. Cellkärnan har enligt denna lära till alla delar öfvertagit cellens function, och den enda förändring, som genom dess antagande skulle uppstå, reducerar sig till cellmembranens utstrykande ur histologiens terminologi såsom ett betydelselöst namn, saknande motsvarighet i naturen. Dock torde det vara tvifvel underkastadt, huruvida hans åsigt kan ledas i öfvertygande bevis; och svårligen skall deraf kunna göras en genomförd tillämpning. Såsom det synes är tvärtom ett enda argument tillräckligt att kullstörta densamma, nämligen det factum, att man kan bringa en cell till bristning, så att innehållet utrinner och membranen isolelerad kan anatomiskt demonstreras.

Enligt den Schleiden-Schwann'ska cell-läran hörer den i cellkärnan förekommande kärnkroppen till cellens väsendtliga attributer. Denna bildning synes dock ej, i likhet med kärnan, vara af någon vigt för cellens uppkomst och utveckling. Den saknas ofta hos unga celler och uppträder först, — en eller flere i hvarje kärna — vid deras fulla utveckling och synes derföre antyda en längre avancerad utbildning af elementet. Den förekommer dervid enligt Virchow normalt, men enligt Leydig ej constant, och är i många fall endast en förtjockning af kärnans vägg. Enligt Kölliker förekommer den företrädesvis i kärnan, så länge cellerna ännu äro unga. I vissa fall har man funnit, att vid bildningen af nya celler kärnans delning föregås af uppträdandet af tvänne kärnkroppar i densamma. Man anser tillfölje af dess chemiska och optiska förhållanden att kärnkroppen består af fett. Kännedomen

Digitized by Google

om denna cellbeståndsdel är dock i det hela obetydlig. Någon för densamma speciel physiologisk function känner man ej, och man kan i allmänhet betrakta densamma såsom en temligen oväsendtlig cellbeståndsdel.

En del af djurkroppens väfnader bildas nästan uteslutande af celler; i andra åter — och dessa utgöra en betydande del — tillkommer en annan beståndsdel, den så kallade intercellularsubstansen. Det är isynnerhet inom den histologiska grupp af väfnader, hvilken Virchow benämner med det gemensamma namnet bindesubstans, som intercellularsubstansen spelar en betydande rol och ofta utgör den öfvervägande delen af väfnadens massa, bestämmer dess anatomiska charakter och betingar dess physiologiska bestämmelse. Det är beskaffenheten af denna intercellularsubstans, som till en hufvudsaklig del bestämmer olikheten mellan bindväfven i inskränkt mening, brosk- och ben-substansen o. s. v. Sjelf är denna intercellularsubstans till sin hufvudsakliga del en product af cellverksamheten, en secretion, om man så vill, från den i sin fulla activitet varande cellen — åtminstone är den till sin egentliga charakter deraf beroende. Hvarje cell måste således vara upphofvet till en viss qvantitet af denna substans, hvilken sålunda står under cellens inflytelse och såsom ett bihang tillhör densamma. Det är tillfölje af en sådan uppfattning som Virchow uppställt sin lära om särskilda cellterritorier. Dessa territorier är visserligen här ej skiljda genom någon markerad anatomisk gräns; ej heller kan den physiologiska gränsen uppvisas, men en sådan måste likväl antagas. Hos växterna finnes vanligen en sådan anatomisk gräns betecknad mellan de yttre aflagringar, som tillhöra hvarje särskild cell. Denna gräns är dock ej så tydlig, som man förr antagit. Då man genom användande af reagentier söker särskilja cellområdena, så klyfver sig skiljeväggen ej i två blad, utan medföljer hel och hållen än åt ena, än åt andra hållet. Det är blott de inre secundära aflagringarne som alltid vidhänga hvar sin cell [1]). Då dessutom intercellularsubstans afsöndras på den ursprungliga cellulose-membranens yttre sida, så är denna till sin beskaffenhet så lika med denna membran, att man ofta ej genom reagentier derifrån kan skilja densamma. Då man på sednare tider blifvit ense om att uppfatta växtcellens primordialblåsa ("Primordialschlauch" Mohl) med dess innehåll såsom djurcellens motsvarighet, så torde conseqvensen fordra, att man äfven anser cellulosehylsan (eller cellmembranen efter gamla meningen) med dess aflagringar såsom motsvarande den djuriska väfna-

---

[1]) Hugo von Mohl, Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle. Braunschweig 1851 s. 36.

Digitized by Google

dens cellularsubstans, åtminstone såsom en viss form af densamma. Skälen, som tala derför, synas vara så påtagliga, att vi utan tvekan fasthålla denna uppfattning. Mohl säger uttryckligen [1]), att det är en allmän lag, att vid cellens uppkomst innehållet bildas före membranen (d. v. s. celluloselagret), eller att de qväfvehaltiga bildningarnes organisation föregår bildningen af den utaf cellulose bestående membranen; — således alldeles samma förhållande, som hos djurcellen eger rum i afseende på uppkomsten af cellen och intercellularsubstansen. Vi räkna sålunda till intercellularsubstansen allt, som från den egentliga cellen secerneras, vare sig att detta sker lagervis utåt eller inåt från det först afsatta lagret. Ett sådant första lager är hos växterna den så kallade primära cellulosemembranen, ett sådant är broskhålans ursprungliga vägg hos djurens broskväfnad. Analog med växternas cuticula är tarm-epitheliets beläggning eller såkallade "heller Saum" äfvensom möjligen deras "basement membrane." Brosket är inom djurorganismen den väfnad, som såväl till sin histologiska construction, som sin lifsverksamhet erbjuder den största analogien med växternas väfnader. Denna väfnad, som eger båda slagen af intercellularsubstans och är så rik derpå, utgjorde också utgångspunkten för Schwanns försök att visa öfverensstämmelsen i bildning mellan växt- och djur-organismens väfnader, — och den var dertill äfven den lämpligaste utgångspunkten. Dess saknad af blodkärl är äfven en ytterligare likhet. Öfverhufvud kan man säga, att de förnämsta analogierna med växternas väfnader hos djurorganismen återfinnas inom bindesubstansens histologiska grupp. Bensubstansen t. ex. visar i många afseenden i ögonen fallande analogier med åtskilliga växtväfnader så till construction som functionel betydelse. De rörformiga benens tillväxt från periferien, genom afsättningar af ny benväfnad lagervis från periosteum, under det att deras centrala delar mer och mer förlora sin consistens, så att märghålan tilltager i storlek, erbjuder åtminstone en yttre likhet med dicotyledonstammarnes tillväxt genom aflagring af nya årsringar mellan ved och bark, under det att märgen i många fall liksom bortdör. Den ossifierande substansens incrusterande salter hafva sin motsvarighet i de incrustationer, som äro ganska vanliga i växtcellens secundära aflagringar eller, hvad som är detsamma, deras intercellularsubstans, — så att t. ex. fruktskalen hos *Lithospermum* både till yttre utseende och consistens likna ben. Hos växterna afsätter sig intercellularsubstansen såsom concentriska lager, såsom spiraler, ringar, nät o. s. v. — hos djuren såsom bindväfsknippen, fibriller och nätformiga bildningar i det fibrösa och nät-bro-

---

[1]) Anf. st. s. 53.

Digitized by Google

sket o. s. v. — allt hänvisande blott på olika riktningar hos de strömmar, som gå till och från cellen eller kärnan, och hvilka följas af de secernerade producter, som constituera intercellularsubstansen.

Bindesubstansens function såsom ett helt synes, hvarhelst den uppträder, till stor del vara af mechanisk eller physikalisk art. Benen tjena (liksom stammen och grenarne på ett träd) till stomme för kroppens resning, de tjena ock såsom häfstänger för muskelrörelsen, såsom väggar på caviteter, för att skydda deruti inneslutna ömtåligare organer, — allt blott genom sin egenskap af mechanisk styrka och resistens. Brosken äro genom sin mechaniska resistens och elasticitet, samt genom sin saknad af nerver och kärl särdeles tjenliga att bilda mellanlag mellan skelettets olika delar och uthärda den klämning och de stötar, som der ofta förekomma. Cornea gör tjenst genom sin physikaliska egenskap af genomskinlighet. Den egentliga bindväfven tjenar till att innesluta och på en gång åtskilja och sammanhålla de olika organerna och väfnaderna, — fylla tomrummen dememellan o. s. v. Detta är den ena sidan af dessa väfnaders function, och just den, som kommer på intercellularsubstansens räkning. De uti väfnaden innehållna cellerna fungera här såsom annorstädes, och i fullkomlig analogi med växtcellen, genom fortplantningen och omarbetningen af organismens nutrierande safter och genom bildningen af nya celler. Af dessa antydningar faller lätt i ögonen den stora likheten i histologisk anordning och physiologisk betydelse, som eger rum mellan bindesubstansen och växtväfnaden. Bindesubstansen bildar, så att säga, djurkroppens vegetativa stomme.

I fråga om cellens uppkomst eller cellbildningen hafva alltjämt olika åsigter varit rådande och äro det till en del ännu. Man har tvistat dels om stället, dels om förloppet vid dess bildning. Redan flera år innan Schleiden genom sin förut nämnda afhandling i detta ämne lade den egentliga grunden till cell-läran, uppställde Brisseau de Mirbel i sina till Pariser-Academien inlemnade uppsatser öfver *Marchantia polymorpha* trenne i förhållande till de förutvarande väfnaderna olika ställen för uppkomsten af nya celler. Han antog nämligen, att nya celler kunde bildas, antingen utom växtens förut bildade massa, på ytan af andra celler *(développement superutriculaire)*, eller också inom den färdiga massan och i detta sednare fall, antingen emellan andra färdiga celler, i intercellularsubstansen *(dév. interutriculaire)*, eller också inuti förutvarande celler *(dév. intrautriculaire)*. Af dessa a priori antagna möjligheter har han dock blott bevisat den sista genom directa iakttagelser [1]). Schleiden bestred emot Mirbel de båda för-

[1]) Schleiden, anf. st. s. 161.

Digitized by Google

sta sätten och ansåg sig efter sina iakttagelser kunna sluta, att all cellnybildning hos växterna sker inom förut existerande celler. Dock är det ej sjelfva modercellen såsom sådan, som härvid utgör ett nödvändigt vilkor för uppkomsten af en ny. För Schleiden var sjelfva cellinnehållet det enda nödvändiga såsom utgörande det blastem, hvarur den nya cellen, utan medverkan af modercellen föröfrigt, uppkom. I fråga om cellförökningen vid rotspetsarne sväfvade han också i ovisshet om, huruvida de nya cellerna bildas i en utgjuten vätska eller inom cellen [1]). Föröfrigt ansåg han, att en cell kan utbildas i hvilken tjenlig vätska som helst, blott anlaget eller kärnkroppen finnes färdigt. För ved-cellernas bildning ur cambium hyste han en från sin öfriga cell-lära alldeles fristående åsigt. Dessa celler skulle nämligen uppkomma fritt i cambium, på en gång, utan föregående kärnbildning o. s. v. Schleiden uttalade sålunda den åsigten, att cellnybildningen öfverhufvud sker i modercellen. Hans flesta undersökningar i detta ämne gjordes också på pollentubens och embryosäckens innehåll hos växter. Men då cellinnehållet dervid för honom är allt, är det blastem, hvarur den nya cellen spontant uppkommer, och den såkallade modercellens öfriga delar ej medverka vid denna process, så ligger det antagandet nära till hands, att en cellbildning kan ega rum hvarhelst ett sådant blastem än må finnas. Det är genom detta betraktelsesätt som Schleiden med skäl kan anses såsom upphofsmannen till läran om en fri cellbildning ur ett blastem såsom en allmän grundsats. Det var under denna form, som hans lära om cellbildningen af Schwann öfverflyttades inom zootomiens område.

Enligt den Schleiden-Schwann'ska celltheorien behöfves först en bildningsvätska, ett blastem (eller cotyblastem), ur hvilket först kärnkroppen utfälles och genom nya aflagringar af organisk substans tillväxer till dess att kärnan är färdig och dess yttersta lager förtätas till en membran. Aflagringen af ny organisk materia fortgår sedermera utomkring kärnan; men som afsättningen härvid går lifligast för sig i det yttersta lagret och det uti detta lager imbiberade blastemet afsätter nya partiklar mellan de i samma lager redan afsatta, så vidgas detta lager och aflöser sig från det underliggande hvarigenom en membran bildas, som höjer sig på ena sidan af kärnan alldeles såsom "glaset på ett ur". Denna process förlade Schleiden, såsom nämndt är, hufvudsakligen till innehållet i en cell; men Schwann gaf läran en vidsträcktare tillämpning, i det han lärde, att den mellan djurcellerna, t. ex. i brosket, förekommande intercellularsubstansen ut-

---

[1]) Anf. st. s. 167.

Digitized by Google

gjorde det blastem, hvarur nya celler på det nämnda sättet uppstodo. Han tog sålunda åter till godo ett af Mirbels antagna cellbildningssätt, som Schleiden, åtminstone till den yttre formen, hade bekämpat. Med denna Schwanns lära var emellertid den fria cellbildningen, ett slags *generatio æquivoca* af celler, i hela sin vidsträcktaste mening proclamerad. Schwann tänkte sig denna cellbildning såsom en art krystallisation af den med imbibitionsförmåga försedda organiska materien. Han liknar dervid blastemet vid moderluten och cellen vid den organiska materiens utbildade krystallform. Åt utvecklingen af denna åsigt egnar han en hel afdelning af sitt arbete under titel "Theorie der Zellen" [1]).

Mohl hade redan före Schleidens uppträdande med sin cellbildningslära, framlagt sin åsigt om cellförökning genom delning, en åsigt, som nu vid fortsatta forskningar inom växtanatomien vann allt flere anhängare. Den extracellulära nybildningen bestreds helt och hållet; och enligt Mohl, Nägeli, Unger, Hofmeister, Braun m. fl. bildades nya celler alltid inom andra celler och detta antingen genom hela primordialblåsans delning *(evolutio cellularum merismatica,* Unger) eller af aliquotafdelningar utaf *protoplasma* (fri inre cellbildning). Alla de nämnde växtanatomerne voro i hufvudsaken ense om att cellbildning genom delning var det vida allmännaste sättet för cellproductionen. Schacht visade att äfven *cambium* organiserades och dess celler förökades genom fortgående delning af embryonala celler.

I uppfattningen af sjelfva förloppet vid celldelningen och den rol, som hvardera af växtcellens organdelar dervid spelade, voro åsigterna deremot delade. Så beskref Mohl noga förloppet vid celldelningen hos *conferva glomerata*, visande huru den ursprungliga cellen, cellen i inskränkt mening eller primordialcellen, afdelade sig i tvänne, derigenom att dess membran insnördes på midten omkring det närmast densamma liggande chlorophyll-lagret, så att på detta sätt en dubbel skiljevägg uppstod emellan de båda unga cellerna. Dessa nya celler utvecklade i samma mån omkring sig ett lager af intercellularsubstans, som i följd af de nybildade cellernas läge kom att utgöra det innersta lagret af modercellens cellulose-hylsa, hvilken på detta sätt deltog i delningen. Nägeli, som förnekade tillvaron af en cellmembran kring växtcellen i egentlig och inskränkt mening och ansåg det deremot svarande endast såsom ett slemlager, som inåt ej var skarpt begränsadt och vid hvars insida chlorophyllkornen voro anhäftade, kunde ej ingå på denna åsigt. Han ansåg att chlorophyllmassan på en gång sönderföll i tvänne delar

[1]) Schwann, anf. st. s. 220—257.

Digitized by Google

tvärsigenom cellen, och på detta ställe bildade äfven slemmassan samtidigt och plötsligt ett dubbelt lager, en tvärvägg som afsöndrade den egentliga cellmembranen.

I afseende på cellkärnan och dess förhållande vid celldelningen rådde också olika åsigter. Mohl ansåg att uppkomsten af en kärna i de aldra flesta fall föregick bildningen af en ny cell. Ehuru han i detta afseende ej var fullkomligt exclusiv utan antog cellnybildning utan föregående kärnbildning hos de lägre växterna, såsom algerna, så tyckes han dock hafva insett kärnans vigt vid nybildningen och opponerade sig bestämdt mot Ungers antagande, att äfven hos phanerogamer cellnybildning eger rum utan föregående kärnbildning. Han erkänner ej ens, att sådant eger rum på långt när hos alla *thallophytæ*, utan påstår att äfven hos dem i många fall först lika många kärnor bildas, som sedermera celler.

För bildningen af dessa kärnor antog Mohl tvänne sätt. Antingen skedde detta genom fri nybildning ur cellinnehållet, eller också bildades äfven dessa genom delning af modercellens kärna. För det förra sättet behöll man Schleidens theori, eller att först kärnkroppen ur cellinnehållet bildades och sedermera kärnan omkring denne, eller också antog man, såsom Hofmeister, att kärnan bildades före kärnkroppen, en åsigt, som äfven Mohl omfattade, ehuru han ej i likhet med denne tillerkände hvardera af dessa båda bildningar en särskild membran.

Uppkomsten af nya kärnor genom delning af en förut varande ansågs af Mohl sällsyntare än den fria nybildningen; men han erkände dock möjligheten af dess allmännare förekommande. Om förloppet vid denna delning funnos också olika åsigter. Enligt Nägeli skedde det här såsom vid cellen genom bildandet af en skiljevägg, enligt Hofmeister genom kärnmembranens upplösning, kärnmassans delning och ny membranbildning kring hvarje del o. s. v.

Af dessa olika förklaringssätt [1]) synes, att man ännu (1851) ej var fullt på det klara i afseende på frågan om förloppet vid denna celldelningsprocess. I ett afseende, och detta var det vigtigaste, kom man dock temligen väl öfverens, nämligen att det vanligaste sättet för bildning af nya celler var det genom delning af förutvarande.

En sådan uppfattning började äfven göra sig gällande i afseende på djurcellens reproduction. Man kan med skäl anse Remak såsom en af de första och förnämsta förkämparne för denna lära [2]). Schwanns

---

[1]) Jfr. Mohl, anf. st.

[2]) Jfr. Remak, Über extracellulare Entstehung thierischer Zellen und

celltheori om fri extracellulär cellnybildning ur ett blastem fann allt flere vedersakare, och denna uppfattning, ehuru den ännu af en och annan tages för god, kan anses hafva lefvat öfver sin tid, och qvarstår numera såsom en i det närmaste öfvergifven ståndpunkt.

Liksom Linné och hans anhängare i fråga om de enskilda organismernas uppkomst förnekade verkligheten af en *generatio secundaria* eller *æquivoca* och uttryckte denna sin trosbekännelse om propagationens idé genom det bekanta valspråket "*omne vivum ex ovo*", på samma sätt fann oppositionen mot Schwanns celltheori sitt valspråk i den af Virchow uttalade satsen "*omnis cellula e cellula*" och härmed var den redan af Remak uppställda åsigten proclamerad, att djurcellens, liksom växtcellens uppkomst endast är intracellulär. Denna intracellulära nybildning kunde nu antingen vara fri ur cellinnehållet eller ock ske genom delning. Man bibehöll sålunda inom cell-läran det fortplantningssätt af cellen, som enligt Schleidens första skrift var det enda och som gifvit anledning till Schwanns theori. Om man ännu i vissa undantagsfall inom den mikroskopiska zootomien talar om en sådan fri endogen cellbildning (utan cellmembranens deltagande i processen), så saknas likväl ej opposition emot en sådan lära. Så förkastas den af Remak på sednare tider bestämdt. Han anser det, som gifvit anledning till ett sådant antagande, helt enkelt för ett likphenomen, uppkommet derigenom att cellmembranen, som redan slutit sig efter de afsnörda portionerna af cellinnehållet, åter lossnat derifrån och återtagit sitt ursprungliga läge, hvaraf det ser ut, som om nybildade, eller i delning stadda celler skulle ligga inom den ursprungliga cellmembranen [1]). I de nyare histologiska läroböckerna finner man ej heller den fria endogena cellbildningen i denna mening upptagen såsom ett särskildt fortplantningssätt. Talar man om endogen cellbildning, så förstår man på sin höjd dermed en cellbildning, som eger rum inom en särskild capsel af intercellularsubstans, sådan som den t. ex. hos brosken förekommer, och som är jämförlig med växtcellens cellulosemembran. Man börjar alltmer allmänt frångå den fria cellbildningen, vare sig utom eller inom en annan cell, och antaga att modercellens membran alltid deltager i bildningen af de nya cellerna. Åt kärnan inrymmes allt större vigt och betydelse vid cellbildningen, och de som ännu bibehålla cellens begrepp i dess vanliga mening antaga, att all cellbildning föregås af kärnbildning. I afseende på förloppet vid kärnbildningen, så har man äfven häruti varit conseqvent i sin opposition mot all generatio æquivoca ge-

über Vermehrung derselben durch Theilung. Müllers Archiv 1852 h. I. s. 47—57.

[1]) Jfr. Leydig, anf. st. s. 13.

Digitized by Google

nom antagandet, att den cellbildningen föregående kärnbildningen sker genom delning af modercellens kärna. Man kan sålunda för närvarande uttala den radicala satsen "*omnis cytoblastus e cytoblasto*". Med ett ord, — den allmänna lagen om en continuitet i utvecklingen inom den organiska naturen har äfven i sin tillämpning inom cell-läran, synnerligen genom Virchows arbeten, vunnit en sådan stadga, att den snart sagdt trotsar all motsägelse.

Sedan man sålunda börjat förkasta all fri cellbildning, vare sig extracellulär eller endogen, och i sammanhang dermed den såkallade "cellbildningen kring innehållsportioner" eller membranbildning kring ett förut bildadt innehåll, hvilket i sjelfva verket ej är annat än en form af fri extracellulär cellbildning, — så återstår egentligen blott delningen, såsom den enda och allmänna formen, hvarunder cellförökningen eger rum. Denna delning kan försiggå på hufvudsakligen tvänne sätt.

Det vanligaste sättet för cellförökning genom delning är det, som sker genom hela modercellens delning i tvänne celler. Detta tillgår på det sättet, att cellkärnan först delar sig i tvänne hälfter, hvilka åtskiljas och intaga hvar sin pol af den vanligen samtidigt sig något förlängande och utvidgande cellen. Kring hvardera af dessa nya kärnbildningar såsom centrum sluter sig en del af det förutvarande cellinnehållet. Modercellens membran följer denna innehållets rörelse och kommer derigenom att på midten liksom afsnöra den ursprungliga modercellen. Då denna afsnörning är fullbordad, återstå i stället för modercellen tvänne nya sjelfständiga celler. På samma sätt kunna nu de nya cellerna delas o. s. v.

Det gifves äfven ett annat, ehuru ovanligare sätt för nybildning genom delning, eller det som sker genom så kallad gemmification eller knoppbildning — ett sätt som af Meissner på sednare tider blifvit observeradt hos äggen af åtskilliga lägre djur [1]). Härvid tillgår så, att i en modercell genom kärnans delning ett antal nya kärnor uppkomma, hvilka lägga sig intill cellväggen och småningom hvar för sig utttränga densamma, så att deraf bildas först små upphöjningar, sedan större rundade utbugtningar, hvilka slutligen, innehållande hvar sin kärna, afsnöra sig från modercellen och aflossa från densamma såsom fria nybildade celler. Denna aflossning sker endast långsamt och småningom derigenom att den vid modercellen häftande delen utdrages i en lång hals, blifver trådformig o. s. v. innan den släpper sitt fäste. Skill-

---

[1]) Jfr. t. ex. Leydig, anf. st. s. 12. Om ett slags knoppbildning talar dock redan Mohl, då han beskrifver sidoutskotten från cellerna hos *conferva glomerata*.

naden mellan detta nybildningssätt och vanlig celldelning består sålunda blott i de afsnörda delarnes större antal, samt deruti att genom den vanliga celldelningen modercellen försvinner, men här qvarstår såsom en rest efter delningen. Detta cellförökningssätt är emelltid, såsom nämndt är, sällsynt och till och med af somliga betvifladt.

Att gifva en närmare förklaring öfver orsaken till denna celldelningsprocess och de krafter, som dervid verka, låter sig för närvarande icke göra. Kölliker betraktar kärnorna dervid såsom ett slags attractionscentra och ställer afsnörningen af celldelarne i samband med ett slags contraction af cellinnehållet, hvartill impulsen utgår från kärnan, och hvari membranen endast passivt deltager. En sådan cellinnehållets contractilitet har man på sednare tider funnit hos åtskilliga celler från olika ställen och i allmänhet hos sådane, der man kan förutsätta en större grad af lifaktighet och reproductionskraft, såsom hos encelliga djur, åtskilliga äggceller, unga celler från organer der en lifligare nybildning eger rum o. s. v.

I denna cell, hvars sammansättning och bildning i korthet blifvit vidrörda har vetenskapen funnit den enhet kring hvilken histologiens hela system vänder sig. I äggcellen ligger fröet till den blifvande organismen. Denna cell multiplicerar sig genom delning, och alltefter som den nya organismen utvecklar sig, — öfvergår till högre och högre form af lif, — förändras äfven de nybildade cellerna till gestalt och function o. s. v. Af de genom äggets klyfningsprocess uppkomna embryonala cellerna bildas genom ny celldelning under embryots vidare utveckling celler af olika art och beskaffenhet, grupperande sig efter en gemensam grundtyp på ett för hvarje väfnad egendomligt sätt och alltefter dess olika physiologiska bestämmelse. Hvarje organisation begynner med cellbildning och hvarje väfnad består af mer eller mindre modifierade celler med af dem bildad eller modifierad intercellularsubstans. Om det å ena sidan visserligen är ett fruktlöst företag att försöka redogöra för förloppet vid den första skapelseakten, så torde man dock på vetenskapens närvarande ståndpunkt vara berättigad att antaga, att den första gestalt i hvilken det organiska lifvet uppträdde på jorden var en enkel cell. Till denna slutsats kan man komma på tvänne vägar. Betraktar man den organiska verlden i stort med sina arter och slägten såsom ett sammanhängande helt, eller växt- och djurriket såsom tvänne radier, utgående från samma medelpunkt, så blifver denna medelpunkt, utgångspunkten för alla organiska bildningar, den enkla cellen. Den organiska verlden, så betraktad, är en stor tafla, som i orörliga drag visar de otaliga synliga former, hvarunder lifvet uppenbarat sig. Vetenskapen har ordnat dessa föremål och gifvit taflan lif. Tusenden af

Digitized by Google

år, som åtgått för dessa formers utveckling — detta öfver all mensklig beundran storartade jätteverk — måste af tanken suppleras för att gifva taflan det rätta perspectivet. Betraktar man åter uppkomsten och utvecklingen af en individuel högre organism, så ligger denna utveckling äfven i tiden inom gränsorna för forskarens iakttagelseförmåga, och det blifver här möjligt att mer direct följa den fortgående utvecklingen från lägre till högre organisation. I båda dessa fall finner man cellen såsom det första mötande föremålet, som det organiska lifvets första trappsteg. Den är växt- och djurrikets, liksom den enskilda organismens *ovulum*. Cellen är den enklaste formen för en individuel organism, ett i sig afslutet, sjelfständigt lefvande helt. Skulle man försöka att a priori construera den ideala typen för en individuel organisk varelse, ett i sig afslutet helt i dess enklaste, elementära form, så blefve dess yttre gestalt utan tvifvel densamma, som cellens grundform — en spher. Denna står nämligen på alla punkter i en fullkomligt lika relation till sin omgifning och är denna omgifning öfverallt likformig, så måste den i sin elementarform tänkta organismen af detta medium emottaga och åt detsamma återgifva på alla punkter fullkomligt samma intryck. Spheren är också i sig sjelf den mest harmoniska form och motsvarar äfven i detta hänseende organismbegreppets fordran. Man tänker sig vanligen den första organisationen hafva försiggått i vattnet, och det är äfven bland vattenväxterna och vattendjuren, som man ännu återfinner de encelliga formerna. Unga nybildade celler hafva också vanligen den spheriska formen.

Likasom cellen sålunda kan uppträda isolerad, förande ett sjelfständigt individuelt lif, så behåller den äfven en viss grad af individualitet, då den uppträder såsom organ inom mer complicerade organismer. Cellen har sin physiologi, såväl som sin anatomi. Då Bichat gjorde en distinction mellan det animala och det organiska eller vegetativa lifvet inom de högre organismerna, så uttalade han utan tvifvel en stor tanke. Det organiska lifvets hufvudcharakter är nutritionen. Det är ock inom det organiska lifvets område, som cell-lifvet har sin plats, såsom utgörande dess basis. Cellens hufvudsakliga lifsförrättning består i en ständig materieomsättning. Under sin egen tillväxt upptager cellen ständigt utifrån ämnen, omarbetar och förvandlar sitt innehåll, samt återgifver eller afsöndrar ifrån sig andra förarbetade ämnen. Dessa från cellen secernerade ämnen bilda intercellularsubstansen eller åtminstone gifva denna sin hufvudcharakter och utgöra, så att säga, den tribut, som cellen lemnar organismen. Cellens upptagande af ämnen utifrån är ett nödvändigt vilkor för dess egen nutrition och tillväxt. Omvandlingen af innehållet och afsöndringen af förarbetade ämnen äro

Digitized by Google

för organismen af stor betydelse. Såväl cellinnehållet som intercellularsubstansen äro till stor del producter af cellens verksamhet och uttrycka genom sin mängd och beskaffenhet graden och riktningen af denna verksamhet. Det är af dessa båda som den enskilda väfnadens beskaffenhet och function väsendtligen beror — och häraf inses tydligt organismens bestämmande inflytelse på cell-lifvet. Muskelcellens fyllande med ett innehåll af syntonin, fettcellens med fett, den röda blodcellens med hæmatin, incrustationen af kalksalter i benväfnadens intercellularsubstans o. s. v. ega för cellens uppehållelse ingen betydelse, men äro deremot för organismen af väsendtlig vigt. Vid denna materieomsättning inom cellen, eller de såkallade metaboliska phenomenerna spelar kärnan utan tvifvel en vigtig bestämmande rol.

En annan cellens förrättning, som härmed står i sammanhang, är saftledningen, eller fortskaffandet af näringsvätska från cell till cell. Detta är det hos växterna vanliga sättet för vätskors fortskaffning genom alla växtens delar och sker genom den såkallade endosmosen och exosmosen. Hos de djuriska väfnader, som sakna kärl, såsom brosken, flerlagriga epithelier, hornhinnan o. s. v. måste saftledningen på detta sätt ega rum. Detta är äfven händelsen inom bindesubstansens väfnader, der cellerna genom sinsemellan anastomoserande utlöpare, likasom i hornhinnan, bilda ett sammanhängande, saftförande nät.

Virchow har genom att indela hela kroppsmassan i vissa mikroskopiska områden eller cellterritorier velat visa, att hvarje cell eger ett område, inom hvilket den lefver sitt individuella lif och utöfvar ett bestämmande inflytande, — spelar rolen af centralorgan. Att cellerne äro att betrakta såsom nutritionshärdar, hvar för sin omgifning, är också af det ofvan sagda tydligt. Virchow grundar härpå sin uppfattning, att "hvarje djur företer sig såsom en summa af vitala enheter, af hvilka hvar och en för sig fullständigt eger lifvets charakter" [1]). Hvarje större djurkropp är för honom sålunda till sin sammansättning en social inrättning, der en mängd enskilda varelser lefva tillsammans, hvar och en med sin särskilda verksamhet. För djurorganismen är denna lära ny; men Schleiden var, så vidt vi känna, den förste som sökte åt växtcellen vindicera en individualitet i denna mening. Han begynner nämligen sin ofvan citerade afhandling med den förklaringen; att man misslyckats i sina bemödanden att finna analogien mellan växter och djur, just emedan individualitetsbegreppet, sådant det inom djurriket finnes, ej eger någon motsvarighet hos växterna. Endast hos de lägsta encelliga algerna och

---

[1]) Virchow. Cellularpathologie. Berlin 1858 s. 13.

Digitized by Google

svamparne, menar han, kan man tala om ett individ. Hvarje aldrig så litet utbildad växt är ett blott aggregat af fullkomligt i sig afslutna enheter, individer — och dessa äro cellerna.

Man får likväl akta sig att ej för cellens skull släppa organismen ur sigte. Väl har hvarje cell sin särskilda verksamhet, men denna verksamhet är dock bestämd och begränsad af ett gemensamt helt. Att cellen utgör organismens utgångspunkt, och grundvalen för dess utveckling, derom öfvertygar dess utvecklingshistoria. En blick öfver nutritionsprocessen visar likaledes cellens stora vigt och betydelse för organismens uppehållelse. Okänd är den kraft, som besörjer rolfördelningen mellan bildningscellerna vid embryots daning; men ett factum är likväl att genom denna differensering en organism uppstår, på hvars utveckling såsom ett gemensamt ändamål alla cellernas verksamhet går ut. Ju högre utvecklad en organism är, dess mer underordnad blifver inom densamma den enskilda cellens plats, dess mer bestämd och beroende af det hela blifver dess verksamhet, liksom i allmänhet de särskilda organernas inre samband är desto starkare, på ju högre utbildningsgrad organismen står. Vore organismen blott en summa af hvar för sig sjelfständiga celler, så skulle väl dessa kunna hvar för sig lefva för sig sjelfva oberoende af organismen; men en cell derifrån afskiljd kan icke lefva, lika litet som en afhuggen arm. Båda äro blott organer för en högre enhet.

Cellens lifslängd i förhållande till organismen är stor ungefär i samma proportion, som denne är jämförelsevis enkel i sin organisation. Så lefver cellen hos de encelliga organismerna naturligen lika länge, som organismen sjelf. Hos växterna är cellen, så vidt man känner, af en jämförelsevis lång duration. Hos djuren, synnerligen de högre, är efter allt hvad man känner och förmodar, den enskilda cellens lifslängd i jämförelse med organismens ganska obetydlig. Detta förhållande torde väl vara olika för olika celler och inom olika väfnader. Helt litet känner man positivt om den normala regenerationen af väfnaderna, men att en sådan inom vissa områden eger rum har man sig likväl bekant, och antager i allmänhet att detta gäller öfverallt i större eller mindre grad. Denna regeneration eger då rum på det sätt, som ofvan är nämndt, eller genom nybildning af celler från de förutvarande. Men är denna de gamla cellernas undergång och bildningen af nya i deras ställe under den fullbildade organismens normala tillstånd svår att spåra och derföre också föga känd, så har likväl den pathologiska histologien lemnat värdefulla upplysningar i detta hänseende. Cellen är nämligen öfverallt densamma, vare sig den uppträder inom normala väfnader eller pathologiska producter. Det var en tid, då man ifrigt sysselsatte sig med att söka utleta kännetecken, hvarigenom man på den

Digitized by Google

enskilda cellen skulle kunna sluta till naturen af en nybildad väfnad. Så bemödade man sig att angifva kännetecken på den specifika cancercellen, varcellen o. s. v. Men dessa försök äro öfvergifna och man har alltmer lärt sig inse, att det egendomliga dervid ej är att söka i sjelfva cellen såsom sådan, utan fastmer i dess abnorma productivitet och luxurierande nutrition, dess olika gruppering, dess heterologa beskaffenhet o. s. v. Åtminstone gifves det vid hvarje pathologisk nybildning en period, ett stadium, under hvilket man af de särskilda elementerna ej kan sluta till hvad deraf månde blifva — af hvad natur den nybildade väfnaden är. Under detta indifferenta stadium stå de enskilda cellerna ungefär på samma linea med de så kallade embryonala bildningscellerna, hvilka förete sig hvarandra alldeles lika, ehuru af den ena sedermera blifver en muskelcell, af den andra en gangliicell, af en tredje en blodcell o. s. v. [1])

Sjelfva cellproductionen eller bildningen af nya celler försiggår vid pathologiska nybildningar äfven på samma sätt, som vid de normala väfnadernas utveckling. Cellens uppkomst, utveckling och undergång äro i båda fallen alldeles desamma; endast förhållandet till organismen är förändradt. Liksom man inom den normala histologien förkastat blastem-theorien, så har Virchow ur den pathologiska histologiens terminologi utstrukit exsudatet och i båda fallen satt i stället läran om continuiteten i väfnadernas utveckling. Man har nämligen kommit till det resultatet, att äfven vid pathologiska nybildningar all cellbildning utgår från förutvarande celler och dervid funnit förökningen genom delning vara regel, liksom vid de normala väfnadernas cellförökning. Denna delning inledes äfven här genom kärndelning — eller begynner till och med, såsom Virchow synes antaga, genom kärnkroppens delning [2]). Särdeles intressanta och upplysande i afseende på denna cellförökning äro de undersökningar, som på sednare tider blifvit gjorda öfver varbildningen, och hvilka tillika lemna ett ytterligare bidrag till läran om bindväfvens och särskildt bindväfscellernas betydelse för nybildningen öfverhufvud. Det är från dessa celler, som i de aldra flesta fall all pathologisk cellnybildning utgår, det är dessa celler som företrädesvis äro begåfvade med productionsförmåga och en större grad af oafhängighet från organismen. Bindesubstansens väfnader stå också jämförelsevis på en lägre utbildningsgrad och falla i afseende på sin physiologiska betydelse helt och hållet inom det organiska eller vegetativa lifvets område. Om växtverlden framställer det vegetativa lif-

---

[1]) Jfr Virchow Cellularpathologie s. 361.
[2]) Anf. st. 3. 276.

Digitized by Google

vet i sin sjelfständiga, isolerade form, så representeras densamma, såsom vi ofvan antydt, inom djurorganismen i histologiskt afseende af bindesubstansen i vidsträckt mening. Liksom de pathologiska nybildningarne vanligen hafva en stomme af bindväf, i hvars maskor den egentliga nybildningen eller cellförökningen eger rum — eller rättare de nybildade cellerna få sin plats, så genomdrages hela organismen af ett ofantligt sammanhängande nät af bindväfsbildningar, i hvars mellanrum de öfriga mångfaldigt olika väfnaderna och organerna liksom ligga inbäddade. Bindesubstansen är sålunda att betrakta såsom den allmänna matrix för all nybildning inom organismen eller såsom vi förut uttryckt oss — dess vegetativa stomme.

Likasom cellens bildning under pathologiska förhållanden försiggår på samma sätt, som vid väfnaders normala utveckling; så är också den pathologiskt nybildade cellens utveckling och verksamhet i hufvudsaken enahanda med hvad förut är nämndt om cellens i allmänhet. I detta hänseende består den pathologiska nybildningen ofta blott i luxurierande bildning af föröfrigt fullkomligt normala väfnader, hvilkas celler såväl till bygnad som verksamhet fullt öfverensstämma med de normala. I andra fall åter yttra sig de pathologiskt nybildade cellernas verksamhet genom productionen af ett innehåll och en intercellularsubstans, som för organismens ändamål orh uppehållelse är oanvändbart eller mot desamma rent af fiendtligt. Hvad de maligna eller heterologa nybildningarne beträffar, så är deras uppträdande alltid förenadt med ett försvinnande, en undergång af de normala väfnaderna, eller med andra ord det enskilda utvecklas här och frodas på det helas, organismens bekostnad. Cell-lifvet är härvid sålunda till sin beskaffenhet detsamma som eljest; men riktningen af dess verksamhet är förändrad. Cellen har liksom frigjort sig från organismens välde och motverkar i stället för att medverka till dess ändamål.

Af hvarje anatomisk upptäckt af mer omfattande betydelse bruka vanligen, så att säga, dyningar genomgå de pathologiska systemerna och hvarje ny riktning inom medicinen har vanligen haft en sådan upptäckt till sitt underlag. Man kunde sålunda vänta att äfven cell-läran skulle hafva en sådan verkan. Den dröjde att visa sig, men uteblef ej. Virchow, hvars arbeten och upptäckter inom cell-lifvets område och isynnerhet inom bindesubstansens på sednare tider fört histologien så långt framåt, uppträdde med ett sådant nytt system — sin cellularpathologi, hufvudsakligen baserad på hans uppfattning af cellens individualitet och cellterritorierna, samt hans observationer af den pathologiska nybildningen från bindväfscellerna. Han förlägger sjukdomens utgångspunkt till cellen och drifver derigenom localpathologien till sin spets.

Digitized by Google

Den pathologiska nybildningen är visserligen från organismens sida betraktad en sjuklig process, men ej alltid från cell-lifvets och den enskilda cellens. Ur denna sednare synpunkt är den ofta liktydig med en förhöjd nutrition. När det enskilda organet, cellen, uppträder med positiv och bestämmande makt inom organismen, då är den sednare sjuk, dess jämnvigt rubbad, äfven om cellen befinner sig på höjden af sin utveckling och lifaktighet.

Cellen har, såsom nämndt är, en begränsad lifslängd och, så vidt man känner, följer efter en viss tids förlopp dess undergång såväl hos normala som pathologiska bildningar. Cellens duration är olika under olika omständigheter såväl som i olika väfnader. Förloppet vid dess undergång är för de flesta väfnader föga kändt. Hos djurorganismen, der genom circulationen de förbrukade delarne oupphörligt bortskaffas sker i normalt tillstånd denna cellens undergång vanligen genom dess upplösning, hvilket är nödvändigt för resternas bortskaffande ur väfnaden. I många fall föregås denna upplösning af elementets fettmetamorphos eller dess upplösning i fettmoleculer. Detta eger rum med talgkörtlarnes epithelier, vid den normala mjölkbildningen, äfvensom under pathologiska fall vid den bildning af en fett-emulsion, som föregår varets absorption och som Virchow benämner "pathologisk mjölk". Detta sätt för cellers upplösning har inom de pathologiska bildningarne en stor utbredning. Cellens undergång kan också försiggå genom dess skrumpning, intorkning och moleculära sönderfallande o. s. v.

Denna cell, ur hvars morphologi och physiologi vi anfört de hufvudsakliga dragen, utgör sålunda öfverallt organismens lefvande bygnadsmaterial. Den är den enklaste organisationsform, man hittills kunnat upptäcka. För tanken finnes det likväl ingen bestämd gräns, der sökandet och upptäckandet af ännu enklare former med nödvändighet måste upphöra. Denna gräns är endast relativ och beroende af synsinnets skärpa och den större eller mindre fullkomligheten hos de instrumenter, hvarmed detta förstärkes. Vid en ytterligare förbättring af mikroskopet skall man derför måhända finna sjelfva cellen sammansatt af olika organiserade väfnader, constituerade af ett hittills osedt formelement, som utränger cellen från dess nuvarande plats inom histologien och beröfvar den sina anspråk på att representera det organiska lifvets elementarform.

Digitized by Google

III. *Den hvita blodcellen.*

Det enklaste och vanligaste sättet att från en frisk eller sjuk menniskokropp förskaffa sig blod till mikroskopisk undersökning är genom ett nål- eller lancettstyng i en fingerända. Helst betjenar man sig dervid af en uddhvass synål eller dissectionsnål, sådan som finnes i hvarje fullständigt mikroskopiskt bestick. Ett sådant styng förorsakar föga smärta och då man gjort det lagom djupt, — hvilket lätt genom vanan läres — och sedan kramar på fingret, erhåller man en för sitt behof fullt tillräcklig quantitet blod. Vill man undersöka detta blod för att öfverse dess formade beståndsdelar i deras naturliga tillstånd, så tager man af den utkramade droppen en liten qvantitet på en lancett- eller knifspets, utbreder densamma i ett tunnt lager på ett objectglas, täcker den sålunda utbredda qvantiteten utan vidare tillsats med ett tunnt täckglas, som väl tillpressas, och förer det sålunda beredda præparatet under mikroskopet. I hvarje synfält kan man här gemenligen, — vid användande af lagom förstoring, — öfverse de vanligaste slagen af blodets cellformer. Största delen af dessa elementer utgöres af de så kallade röda blodcellerna, hvilka ligga antingen enstaka hvar för sig eller oftare förenade sida mot sida till den bekanta bilden af mynt- eller dukatrullar, — och synas, då de ligga enstaka eller i tunnare lager, gulfärgade, i tätare lager svagt blodröda. Men man finner också — och detta äfven i friskt och normalt blod — ett annat slag af celler, som vanligen ligga enstaka för sig sjelfva här och der i synfältet och vanligen äro något större än de röda, till utseendet bleka, färglösa eller hvitaktiga, ofta liksom beströdda med ett fint gråaktigt stoft, och i vissa focalställningar af en fettartad glans. Dessa äro de såkallade **hvita blodcellerna**.

Att åt denna cellform gifva en bestämd **definition**, genom hvilken den fullständigt charakteriseras och skiljes från alla andra, är icke möjligt af skäl, som lätt skola inses då man hunnit göra sig reda för, hvad den hvita blodcellen egentligen är. Om man företager sig något vidsträcktare mikroskopiska blodundersökningar och dervid använder blod ej blott ifrån ett finger, utan äfven från kroppens olika organer, samt af olika djur, så finner man i sjelfva verket, att en ej obetydlig variation eger rum i de hvita cellernas utseende, likväl inom vissa gränser. Man finner att strängt taget ingen skarpt markerad gräns kan uppdragas mellan den hvita och den röda blodcellen, ehuru denna gräns

Digitized by Google

mellan de båda cellernas vanligaste former är tydlig nog. Å andra sidan finnas inom organismens olika områden, såväl under normala som pathologiska förhållanden, cellformer, som erbjuda så stora likheter med den hvita blodcellen, att de i intet afseende derifrån kunna skiljas. Med ett ord den hvita blodcellen, eger intet specifikt kännetecken, hvarigenom den under alla sina former och utvecklingsgrader skiljer sig från alla andra inom organismen förekommande bildningar.

Man har för att beteckna denna cellform användt åtskilliga, efter olika grunder tagna benämningar. De vanligaste af dessa äro "lymphcellen", den "hvita" eller "färglösa" blodcellen. Till dessa sistnämnda har man äfven ytterligare fogat epithetet "granulerad". Alla dessa benämningar äro hvar för sig mer eller mindre oegentliga och gifva intet begrepp om det betecknade föremålets natur och betydelse. Då vi tala om blodets formelementer i allmänhet och dervid behöfva göra en skillnad dem emellan, så använda vi af de vanligen begagnade benämningarne uttrycken röd och hvit blodcell såsom för vårt närvarande ändamål de lämpligaste, men begagna äfven den hvita blodcellens öfriga namn, vid de tillfällen, då särskilda dess egenskaper och förhållanden behöfva framhållas, som med dessa benämningar tydligare uttryckas. Utan tvifvel skulle man bättre uttrycka på en gång betydelsen af och det inbördes förhållandet mellan blodets formbeståndsdelar, om man kallade dem med ett gemensamt namn blodceller, och endast gjorde den skillnad dememellan, att man för den hvita cellen använde benämningen blodcellens unga eller outvecklade, och för den röda dess äldre eller fullbildade form. Ännu bättre skulle man måhända uttrycka den hvita cellens natur och dess slägtskap med andra inom organismen förekommande former, om man helt enkelt tillade densamma namnet bildningscell. Men då namnet ej är hufvudsaken, så kan man ganska väl behålla de gamla och allmänt antagna benämningarne, blott man ej låter sin physiologiska uppfattning deraf förvillas. Robin, som för den hvita blodcellen och alla andra inom organismen dermed analoga eller identiska bildningar använder det gemensamma namnet "leucocyte", anför icke mindre än 31 af olika författare, använda med detsamma synonyma uttryck [1]. Det synes derföre ej vara skäl att i detta hänseende rikta nomenklaturen. Skulle vi kunna i någon mon bidraga till utredandet af den ifrågavarande cellformens natur och betydelse, så torde en bättre benämning komma af sig sjelf. För detta ändamål skola vi först taga i betraktande

[1]) Robin anf. st. s. 41—42.

Digitized by Google

1. *Den hvita blodcellens kännetecken och egenskaper* [1]).

Den hvita blodcellen är vanligen rund, med ett färglöst, kornigt eller homogent, något fettglänsande innehåll och en eller flera kärnor.

Den yttre form, hvarunder den hvita blodcellen vanligen uppträder, är, såsom nämndt är, den runda eller spheriska och detta förhållande är i allmänhet constant inom alla djurklasser, hvilken form den röda cellen föröfrigt än må hafva. Emellertid förekomma, om också endast öfvergående, afvikelser från denna allmänna regel. Man finner dem nämligen stundom utsända ett eller flera utsprång, hvarigenom de erhålla ett växlande utseende, blifva klubbformiga, bipolara, liksom taggiga, stjernformiga o. s. v. Man har ställt dessa den hvita cellens olika gestalter i sammanhang med en egenskap, som denna cellform skulle dela med en mängd andra celler och hvartill vi återkomma. Utom dessa med utsprång försedda celler, som utgöra ett phenomen af serskild betydelse, finner man en och annan hvit blodcell af från sida till sida afplattad form. Då emellertid den röda cellen enligt regeln mer eller mindre afviker från den spheriska formen och hos de olika djurslagen till sitt utseende mycket varierar, så är deremot den hvita cellen enligt regeln spherisk.

Till storleken är den hvita cellen temligen mycket varierande. Hos menniskan och däggdjuren äro dess vanligast förekommande former merändels något större än den röda cellens. Dock förekomma äfven, ehuru sällsyntare, sådane, som äro mindre än de röda. Öfverhufvud taget är den hvita cellens storlek hos menniskan omkr. 0,004 lin. i diameter. Likväl förekomma ej sällan former af en storlek både derutöfver och derunder. Celler af 0,0025 och 0,005 lin. diameter ligga ännu inom det normalas gränser [2]) och man finner enskilda celler både mindre än det minsta och större än det största af dessa mått. Dock torde böra anmärkas, att vi hos blodfulla och, såsom det synts, fullkomligt friska unga personer funnit variationen i storlek öfverhufvud taget temligen ringa och de i antal ojämförligt öfvervägande formerna helt obetydligt större än de röda eller till och med ungefär lika stora. En olikhet i storlek förekommer ej blott hos samma individ, man observerar äfven temligen ofta, att det öfvervägande antalet hvita celler hos den ene har en något större diameter än hos den andre. Äfvenså kunna

[1]) Då vi här söka redogöra för den hvita blodcellens kännetecken och egenskaper, så är det naturligen med specielt fästadt afseende på de olikheter, som densamma företer i förhållande till den röda cellen.

[2]) Jfr Frey Histologie und Histochemie des Menschen Leipzig 1859 s. 164.

Digitized by Google

hos samma individ vid olika tillfällen de mindre eller de större formerna utgöra det öfvervägande antalet, utan att man deruti kan spåra någon bestämd regelbundenhet. Dessa smärre variationer i storlek torde också vara af temligen ringa betydelse. Inom blodet i vissa kärl finnes också någon olikhet i detta afseende förhanden. Så träffar man i lefvervenens och äfven i mjeltvenens blod oftast åtskilliga särdeles stora hvita blodceller. De hvita cellernas relativa storlek i förhållande till de röda varierar äfven vid användning af olika förtunningsvätskor. Om man t. ex. använder en 5 proc. glaubersaltlösning, i hvilken de röda cellerna svälla ut, så synas nästan alla hvita celler mindre än de röda. Betraktar man den hvita blodcellen hos de olika djurslagen, så är den i afseende på storleken, likasom i afseende på formen, långt mer constant än den röda cellen. Denna varierar hos de olika djuren betydligt i storlek, den hvita deremot håller sig inom vissa gränser temligen constant, hvarigenom den hos djur med jämförelsevis små röda blodceller, såsom hos däggdjuren, vanligen är större än dessa, deremot relativt mycket mindre hos dem, som hafva särdeles stora röda celler.

Den hvita blodcellens innehåll är vanligen kornigt, så att cellen deraf får ett utseende, som om den vore beströdd med ett fint gråaktigt pulver. Dess yta och conturer synas deraf liksom skrofliga eller knottriga. Vissa celler synas alldeles uppfyllda af dessa korn, i andra åter förekomma de ytterst sparsamt och i åtskilliga synes innehållet fullkomligt homogent. I åtskilliga, vanligen de större cellformerna äro kornen större, mörkare och bestå af fett. Man har uti denna olikhet i cellinnehållet ansett sig finna tecknen till de enskilda cellernas olika ålder och utvecklingsgrad. Man har olika uppställt denna utvecklingsserie och olika bedömt dessa formers relativa ålder. Wharton Jones förklarar, att de celler, i hvilka det korniga innehållet helt och hållet bortskymmer kärnan, och hvilka man derföre kallat granulerade celler, påtagligen äro yngre, än de med homogent innehåll och tydligt synlig kärna, och hvilka derför blifvit kallade kärnhaltiga celler [1]. Annorlunda tänker sig Moleschott detta förhållande. Efter sina undersökningar på grodor, hos hvilka lefvern var exstirperad, sluter han att de minst korniga cellerna äro de yngsta och att kornen småningom ökas genom kärnans sönderfallande [2]. Dessa båda åsigter äro, såsom man ser, hvarandra alldeles motsatta. Att göra några säkra ålderbestämningar af dessa inom blodet circulerande cellformer är också, som

---

[1]) Jfr Todd and Bowman Physiological anatomy and physiology of man.

[2]) Jac. Moleschott: Ueber die Entwicklung der Blutkörperchen. Müllers Archiv 1853. s. 83.

Digitized by Google

man lätt kan inse, ganska svårt, om ej rent af omöjligt. Den hvita cellens innehåll, kornigt eller homogent, är emellertid i olikhet med den röda cellens ofärgadt. Dock gifves det cellformer inom blodet, som till alla sina öfriga charakterer öfverensstämma med den hvita cellen, men hvilkas innehåll är mer eller mindre hæmatinfärgadt. Dessa öfvergångsformer finner man dels inom blodströmmen i allmänhet, såsom hos fostret och hos grodor med exstirperad lefver [1]) dels inom vissa organer såsom mjelten. Vi återkomma sedermera till dessa öfvergångsformer. Stundom finner man under vissa pathologiska förhållanden hvita blodceller med pigmentkorn i sitt innehåll [2]).

Den hvita cellen eger, i olikhet med den röda, normalt en kärna, ofta flere. Denna kärna har vanligen ett kornigt utseende och ojämna conturer. Hos de smärre cellerna fyller den nästan hela cellen, så att membranen ligger tätt sluten omkring densamma och först genom tillsats af något reagens derifrån liksom aflyftas. I allmänhet skymmes kärnan af cellens korniga innehåll, så att den först vid tillsats af reagentier blifver synlig. Vanligen träder den redan fram vid behandling med vatten, i vissa fall åter behöfver man tillsätta en utspädd ättiksyrelösning, för att den skall blifva synlig; åtminstone framträder den i sednare fallet långt hastigare och tydligare än i det förra, Hos de större cellformerna är kärnan vanligen i förhållande till cellen mindre, och oftast finner man den vid förutnämnde behandling på mångfaldigt sätt afvikande från den ursprungliga runda formen. Genom insnörningar och afdelningar af dess massa antager den dervid många olika former, blifver bönformig, tvådelad, hästsko-, biscuit-, klöfverbladsformig o. s. v. Stundom ligga 3, 4 och flera smärre kärndelar sammanhängande i en halfkrets, så att de tillsammans likna en del af ett radband. Stundom ser man kärnan sönderfalla i tvänne eller flera, från hvarandra fullkomligt fria delar. Dessa phenomener kunna ej förklaras såsom en vanlig för cellnybildning förberedande kärndelning, utan måste betraktas såsom ett sönderfallande med tendens till kärnans upplösning. Man har också velat förklara detta phenomen såsom en följd af ättiksyrans inverkan. Deremot talar likväl den omständigheten, att olika celler vid samma behandling förhålla sig olika, så att i somliga kärnan förblifver rund; och detta är isynnerhet förhållandet med de relativt större kärnorne, som här i allmänhet kunna anses tillhöra yngre celler. Om också ättiksyran befordrar detta sönderfallande, så synes likväl tendensen dertill redan på förhand finnas och sjelfva processen ega rum

---

[1]) Moleschott: nyss citerade afhandling ss. 81, 83.

[2]) Jfr Virchow. Cellularpathologie s. 198,

Digitized by Google

under cellens normala förhållanden. I många fall finner man, vid behandling med ättiksyra, de särskilda, genom delning uppkomna, kärnorne hafva bestämdare och jämnare conturer, samt innehålla hvar sin kärnkropp. Dessa former synas liksom häntyda på en tendens till cellförökning, hvilken likväl här stannar vid kärnbildning, såsom t. ex. förhållandet är med de stora, med en mängd kärnor försedda celler, som man funnit i benmärgen [1]). Antalet af kärnor och deras configuration befinnes olika ej blott i olika celler af blod hos samma individ, utan kan äfven förete sig olika hos olika individer, åtminstone vid vissa tillfällen. Så fann t. ex. Virchow hos en person, som dött i koppor och hade i hög grad ansvällda bronchialkörtlar, hvita blodceller i stor mängd, hvilka alla voro enkärniga. Detta fall hörer dock till undantagen och Virchow påstår att man får länge söka innan man finner ett blod, hvari de hvita cellerna hafva endast en kärna. Man har äfven funnit förhållandet olika inom olika kärl hos samma organism. Så fann Zimmerman i *vena cava superior* och *vena iliaca* hos en hund endast enkärniga, i *vena cava inferior* deremot flerkärniga former [2]). Dessa förhållanden äro ingalunda constanta och bero endast på en olika utvecklingsgrad hos de enskilda cellerna. Så kunna de hvita cellerna inom ett och samma kärl, liksom inom hela organismen vid ett visst tillfälle, till det öfvervägande antalet eller uteslutande vara enkärniga, snart derefter åter flerkärniga. Detta kan inom timmar variera [3]).

Emellertid finnas äfven former af den hvita cellen, i hvilka kärnan saknas, — i hvilka den är helt och hållet sönderfallen. Sådana celler innehålla stundom flere eller färre fettkorn, äro stadde i fettmetamorphos, som tenderar till cellens undergång och upplösning, analog med de atrophiska varcellernas, colostrumkropparnes o. s. v. Virchow har synnerligen fästat uppmärksamheten härpå och velat bestämma detta såsom den normala slutpunkten i de inom blodet circulerande hvita cellernas lefnadshistoria [4]).

Då man, såsom lätt förklarligt är, ej kunnat anställa någon specialanalys af de inom blodet circulerande hvita cellerna, så är deras chemiska sammansättning ej närmare känd. I sitt förhållande till chemiska reagentier likna de i många fall de röda cellerna. Så skrumpna de t. ex. och erhålla skrofligare eller liksom taggiga conturer vid behandling med concentrerade saltlösningar, svälla ut och erhålla

---

[1]) Jfr Kölliker Handb. d. Gewebelehre. s. 20.

[2]) Kölliker Mikroskopische Anatomie II. 2. s. 579.

[3]) Jfr Virchow cellularpathologie ss. 135, 136.

[4]) Se Virchow Gesammelte Abhandlungen etc. Frankf. a. M. 1856 s. 217, 218.

Digitized by Google

glattare conturer vid tillsats af vatten och tunnare lösningar o. s. v. I allmänhet gäller dock såsom regel, att den hvita cellen, och isynnerhet dess kärna, visar en mycket större motståndskraft mot reagentier inverkan, än den röda och förhåller sig öfverhufvud taget till reagentiers på samma sätt, som alla unga så kallade indifferenta celler. Membranen löses af ättiksyra, men kärnan motstår länge dess inverkan, så att man vid användning af detta reagens slutligen ser endast dessa kärnor såsom det enda återstående formelement, sedan alla cellerna äro upplösta. Man har dervid ett godt tillfälle att öfverskåda deras olika former.

Bland den hvita blodcellens utmärkande egenskaper är en, som blifvit kallad dess klibbighet, eller benägenhet att vidlåda allehanda föremål, med hvilka den kommer i beröring. Denna egenskap. vare sig att den beror af någon egendomlig beskaffenhet i membranens sammansättning, eller är en följd af dess ofta ojämna yta, observerades först af Acherson och har sedermera blifvit använd vid förklaringen af vissa såväl physiologiska som pathologiska företeelser. Det är bekant, att de röda blodcellerna hos däggdjuren och menniskan hafva en stor benägenhet att sluta sig tillsammans med hvarandra, åtminstone under ett visst tidsmoment efter sedan blodet blifvit uttömdt. De sluta sig då tillsammans på ett bestämdt sätt, nämligen med sina största och tillplattade ytor mot hvarandra, så att alltid en mer eller mindre regulier figur dervid bildas, till utseendet liknande en dukatrulle eller en Voltas stapel. De hafva deremot ingen benägenhet att häfta vid andra föremål, hvarför man måste anse deras attraction till hvarandra vara af en specifik beskaffenhet. Med de hvita cellerna är förhållandet helt annorlunda. Visserligen ser man dem ofta sammanklibba med hvarandra i uttömdt blod, eller äfven inom blodkärlen sedan blodtrycket och circulationshastigheten minskats, men de vidlåda äfven på samma sätt andra föremål. Så finner man dem vid mikroskopiska undersökningar fästa sig vid objectglaset, så att när en rörelse uppkommer i synfältet och de röda cellerna oupphörligt rulla eller flyta bort, de hvita deremot ofta förblifva qvar på sin plats, eller, när äfven de komma i rörelse, dock rulla långsammare. Äfven inom blodströmmen gifver denna deras egenskap anledning till ett egendomligt phenomen. Om man under mikroskopet betraktar blodcirculationen inom ett mindre kärl, så finner man att de röda cellerna hålla sig åt midten af kärlets lumen, så att mot väggen blifver ett slags tomrum, — nämligen jämförelsevis tomt på formade beståndsdelar, — hvilket naturligtvis intages af en del utaf blodets flytande beståndsdelar. I detta lager ser man en och annan hvit blodcell rulla efter väggen märkbart lång-

Digitized by Google

sammare än den öfriga blodströmmen, hvars hastighet angifves af den fart, med hvilken de röda cellerna jaga undan i den centrala strömfåran. De sålunda utefter väggen rullande hvita cellerna stanna stundom i sitt lopp och förblifva långa stunder qvarsittande, släppa sedan hastigt väggen och fortsätta sin väg. Detta beror ej på någon stagnation hos vätskan, ty under det en cell sålunda liksom sitter fast kunna andra obehindradt rulla förbi, och deras hastiga lossande från väggen står ej i samband med pulsstöten. Detta phenomen förledde i början E. H. Weber till det antagandet att blodkärlen lågo inneslutna, hvart och ett inom ett lymphkärl eller lymphkärlplexus, och att sålunda den långsammare strömmen med de hvita cellerna, — lymphcellerna, — rörde sig i det yttre kärlet mellan dettas och det deruti inneslutna blodkärlets väggar, — såsom förhållandet är hos åtskilliga lägre djur [1]. Man har dock — och äfven Weber — öfvertygat sig att här blott existerar en enkel kanal och Acherson har förklarat detta phenomen i det långsammare flytande strömområdet eller, såsom det kallats, Webers "träge Schicht" genom de hvita cellernas så kallade klibbighet, tillfölje hvaraf de sträfva att hålla sig qvar vid kärlväggen.

Den hvita cellens specifika vigt är mindre än den rödas. Håller man derföre blodet i lösning, så har man alltid att söka de hvita cellerna i de öfre lagren, under det att de röda genom sin större tyngd sjunka mot bottnen. I coaguleradt blod finner man äfven de hvita cellerna i stor mängd i det öfversta lagret. Denna den hvita cellens mindre specifika vigt betingar äfven det charakteristiska utseendet hos den bekanta så kallade crusta inflammatoria.

Man har tillagt den hvita cellen förmågan af contractilitet. Det är till följe af denna den hvita cellens egenskap, som de ofvan anmärkta, från cellens typiska runda form afvikande, gestaltförändringarne uppkomma. Man kan nämligen under mikroskopet observera huru dessa celler inom en temligen kort tid genomgå flere olika phaser. Än utsända de ett fingerformigt utsprång åt en sida och blifva derigenom klubbformiga, än utskicka de tvänne dylika, då de förete den bipolara formen o. s. v. Dessa utsprång indragas ånyo och cellen behåller den spheriska formen eller utsänder åt andra håll nya utsprång o. s. v. Stundom dilaterar sig cellen på en gång i horizontalplanets alla diametrar för att ånyo contrahera sig. Dessa förändringar ske långsamt, så att sjelfva rörelsen ej kan observeras, men dess olika resultater kunna likväl iakttagas inom loppet af en half timme eller mindre. Olika förhålla sig i detta afseende de enskilda cellerna dels hos samma dels hos

[1]) E. H. Weber. Müllers Archiv. 1838 s. 454.

Digitized by Google

olika individer. Man skulle kunna tänka sig att dessa former uppkomma antingen genom någon rörelse i præparatet, så att en del af den vid glaset adhærerande cellen, under dennes rörelse åt ett håll droges ut och sålunda bildade ett utsprång i motsatt riktning; eller också att formförändringen berodde på vätskans afdunstning. Lieberkühn[1]), som anställt speciella observationer öfver detta phenomen på de hvita blodcellerna hos grodor, åtskilliga fiskar, hundar och menniskor, har bemött dessa invändningar dermed, att de nämnda phenomenerna ega rum äfven då cellerna, såväl de hvita som de röda, ligga fullkomligt stilla i synfältet, samt då detta genom ett lager af fett är fullkomligt afstängdt från luftens inverkan och sålunda skyddadt från afdunstning. Han betraktar derföre dessa formförändringar såsom orsakade af amœba-artade contractioner af cellsubstansen, en åsigt som på sednare tider allt mer blifvit antagen, sedan man hos en mängd andra celler funnit enahanda förhållande ega rum. Man räknar sålunda den hvita blodcellen bland de contractila cellerna. Man kan utan svårighet observera dessa olika förändringar och jag har sett dem särdeles omväxlande i leuchæmiskt blod, utan att dock kunna öfvertyga mig om deras natur af animala contractioner. Hos den röda cellen har man aldrig funnit detta phenomen.

Med den hvita blodcellens nu angifna kännetecken hafva vi uppvisat lika många afseenden, hvaruti den skiljer sig ifrån den röda cellen. Den hvita cellen företer sig derigenom också tydligen i motsats mot den röda såsom en ung i ständig utveckling befintlig cellform. För denna åsigt talar dess normalt spheriska form, hvilken vanligen är ett kännetecken på nybildade celler, dess varierande storlek, växlande innehåll, normala kärnhalt och kärnans mångfaldigt olika beskaffenhet. Skulle man få anse contractiliteten såsom ett uttryck af kärnans större lifaktighet, så skulle äfven denna omständighet lemna ett ytterligare bevis för den angifna uppfattningen. Men är det lätt att skilja den hvita blodcellen från den röda, så är det så mycket svårare att skilja densamma från åtskilliga andra cellformer. Redan för länge sedan uppfattade Mandl och Donné den likhet som existerar mellan denna cell och varcellen[2]). Denna likhet blef naturligen af en större betydelse, då man antog att vid pyæmien varceller kunde förekomma inom blodströmmen, vare sig att man bestämde denna sjukdoms begrepp såsom en suppuration af blodet, eller såsom ett upptagande inom detsamma af

---

[1]) Müllers Archiv. 1854. N. Lieberkühn. Ueber die Psorospermien s. 12—17.

[2]) Nasse. Art. "Blut" i Wagners Handwörterbuch der Physiologie. Bd. I. s. 99.

Digitized by Google

var *in natura* från något annat håll. Vid en sådan föreställning var det naturligen af vigt att kunna skilja emellan den hvita blodcellen och varcellen. Güterbock trodde sig hafva funnit en sådan skillnad. Genom behandling med ättiksyra tyckte han sig nämligen observera att varcellen visade i sitt inre flera kärnor såsom skarpt conturerade kroppar, den hvita blodcellen deremot vanligen blott en. Denna regel håller dock, såsom vi ofvan visat, ej streck. Virchow visade, att om man behandlar hvita blodceller med ättiksyra, man i flertalet af fall erhåller just samma bild, som Güterbock angaf såsom charakteristisk för varcellen. I sjelfva verket finnes ingen morphologisk skillnad emellan dessa båda slag af celler. Jag har haft tillfälle att under mikroskopet jämföra leuchæmiskt blod, i hvilket alla de röda cellerna efter döden voro upplösta, med godt var *(pus bonum et laudabile)*. Likheten var fullständig, och det är omöjligt att i ett dylikt fall ensamt med mikroskopets tillhjelp och af cellernas utseende och beskaffenhet kunna afgöra, hvilketdera som är var och hvilket som är blod. Också ligger skillnaden emellan dessa celler icke i deras construction, utan i deras verksamhet och förhållande till organismen i dess helhet.

Utom varcellen finnas åtskilliga andra celler, såväl under organismens normala som pathologiska förhållanden, hvilka till sin morphologiska charakter fullkomligt öfverensstämma med den hvita blodcellen. Sådana äro de såkallade slemcellerna, Gluges inflammationskroppar, colostrumkropparne och i allmänhet de indifferenta celler, hvilka utgöra de först uppträdande elementerna vid pathologiska nybildningar öfverhufvud. Dessa och flera dylika cellformer hafva också af Robin, såsom förut är nämndt, blifvit sammanförda under den gemensamma benämningen "*leucocyte*" och uppfattade såsom till sin morphologiska charakter, uppkomst och betydelse fullkomligt identiska bildningar. Vi återkomma längre fram ännu en gång till denna fråga.

2. *De hvita cellernas relativa antal i blodet i förhållande till de röda.*

Då man med mikroskopet undersöker blod af en frisk menniska, så märker man genast vid första ögonkastet, att de hvita cellerna i det[illegible] äro till antalet de röda betydligt underlägsna. Wagner upp[illegible] det numeriska förhållandet mellan de hvita och röda blodcel[illegible] 1 hvit på 5 röda [1]). Sedermera höjdes siffran något för de

[illegible] anf. st. s. 99.

röda, så att innan man började använda bättre och egentliga beräkningsmethoder det allmännast af författarne antagna förhållandet var 1 hvit på 10 röda [1]). Donders och Moleschott opponerade sig emot detta föreställningssätt och visade först, att de hvita cellernas relativa antal var ännu mycket mindre. De funno nämligen genom att taga medium af några antalsberäkningar hos personer mellan 24 och 30 år förhållandet vara 1 hvit på 373 röda [2]). Sednare offentliggjorde Moleschott resultatet af vidlyftiga blodcellräkningar, som han anställt i blod af friska personer af olika åldrar och kön, samt under olika förhållanden föröfrigt [3]). För dessa undersökningar användes blod af 48 särskilda personer och medium af dervid anställda 80 särskilda räkningar visade förhållandet af 1 hvit på 357 röda, hvilket sålunda skulle utgöra det normala förhållandet. Maximum af hvita celler fann Moleschott bland dessa fall hos en 9-årig gosse, hos hvilken de förhöllo sig till de röda såsom 1 : 115. Minimum eller 1 : 709 fann han hos en yngling af $21^3/_4$ år, 4 timmar sedan denne intagit frukost. Följande Moleschotts exempel hafva sedermera flere andra företagit sig speciella undersökningar öfver detta ämne. Olika methoder hafva dervid blifvit använda och olika resultater vunnits, dock i hufvudsaken öfverensstämmande med Moleschotts och bekräftande oriktigheten af den förut gängse föreställningen, som hvilade på beräkningar gjorda på måfå. Efter Moleschotts method hafva dylika beräkningar af de hvita och röda cellernas relativa antal, hufvudsakligen under olika sjukdomar och olika digestionsförhållanden, i mindre skala än Moleschotts blifvit gjorda af de Pury [4]) och Lorange [5]). Temligen vidlyftiga räkningar efter samma method med en obetydlig modification hafva äfven blifvit anställda af Marfels hos såväl friska som sjuka personer, vid bruk af olika slags födoämnen och olika läkemedel o. s. v. Såsom resultat af dessa räkningar har han för friska personer vid vanlig diet i medeltal

---

[1]) Kölliker, Mikr. Anat. Bd. II, 2. s. 577.

[2]) F. C. Donders und Jac. Moleschott, "Untersuchungen über die Blutkörperchen." Holländische Beiträge 1847 Bd. I. s. 369—370.

[3]) Jac. Moleschott, "Ueber das Verhältniss der farblosen Blutzellen zu den farbigen in verschiedenen Zuständen des Menschen." Wiener medicinische Wochenschrift. Jahrg. 1854 N:o 8 spalt. 113—117.

[4]) F. de Pury, "Blutkörperchenzählungen bei einem Falle von Leukämie, im Wechselfieber und in verschiedenen anderen Krankheiten." Virchows Archiv 1855 Bd. VIII. heft. 2—3. s. 289—302.

[5]) H. R. Lorange, "Quomodo ratio cellularum sanguinis albarum et rubrarum mutetur ciborum advectione, ferri usu, febri intermittente." Diss. inaug. Regiomont. 1856. Jfr. Virchows Archiv 1857. Bd. XII. h. 1. s. 117—118.

Digitized by Google

funnit förhållandet 1 : 309 och vid bruk af temligen ägghviterik föda 1 : 239 [1]). — Welcker har efter en annan method funnit i medeltal förhållandet 1 : 335 [2]). De enskilda beräkningar, af hvilka detta tal utgör medium, äro dock jämförelvis få och tvänne af de personer, från hvilka blodet till undersökningarne togs, voro ej friska. Alla de nu nämnda hafva erhållit sina resultater genom att beräkna cellernas relativa antal i blod af olika personer och bestämma det häraf tagna medium såsom det normala förhållandet. Annorlunda har Hirt förfarit [3]). Han har nämligen sökt att utfinna det normala förhållandet genom att anställa en serie af beräkningar af cellernas relativa antalsförhållanden under olika omständigheter i blodet hos samma person. Han använde dertill sitt eget blod. Sjelf af god kroppsbyggnad, var han vid tiden för sina undersökningar i en ålder af 22 år, hade åtnjutit en fullkomligt ostörd helsa under fyra föregående år och trodde sig på grund af dessa förhållanden kunna anse sitt blod för normalt. För att ytterligare styrka sig i denna öfvertygelse anställde han jämförande undersökningar af blod från tvänne andra unga män af god helsa och constitution och fann resultaterna öfverensstämmande. Han beräknade nu, under det han samtidigt förde en strängt regelmässig diet, på olika tider af dygnet det relativa antalsförhållandet mellan de båda cellformerna i sitt blod. Såsom medium af hans 49 särskilda räkningar finner man förhållandet 1 : 1093.

För att emellertid den vid dessa beräkningar funna siffran skall exact kunna uttrycka det sökta normala förhållandet fordras antingen att detta förhållande är oföränderligen detsamma ej blott hos olika individer och hos samma individ vid alla tillfällen och under alla omständigheter, utan äfven i hvarje särskild bloddroppe eller bråkdel deraf; eller också måste man kunna bestämma ett tidsmoment, då blodet till sin sammansättning kan anses normalt och det angifna förhållandet constant. Omöjligheten af dessa vilkors uppfyllande hafva de gjorda räkningarne tydligt bevisat. Att sålunda vid beräkningarne af det normala förhållandet vänta sig att finna en siffra, som kan hafva anspråk på att vara exact kan icke komma i fråga. De jämförande

---

[1]) Ferdinand Marfels, "Über das Verhältniss der farblosen Blutkörperchen zu den farbigen in verschiedenen regelmässigen und unregelmässigen Zuständen des Menschen." — Untersuchungen zur Naturlehre des Menschen und der Thiere von J. Moleschott. Bd. I. Frankf. a. M. 1857 s. 77.

[2]) H. Welcker, "Blutkörperchenzählung und farbeprüfende Methode." Prager Vierteljahrschrift f. prakt. Heilkunde XI Jahrg. 4 Bd. I. s. 34.

[3]) Ueber das numerische Verhältniss zwischen den weissen und rothen Blutzellen. Müllers Archiv 1856 s. 174—199.

Digitized by Google

beräkningar, som blifvit gjorda för att söka ett approximativt uttryck för detta förhållande ega emellertid sitt stora intresse, emedan de visa att en constant variation i detta förhållande eger rum under vissa såväl physiologiska, som pathologiska processer. Härigenom hafva dessa blodcellräkningar kunnat bidraga till lösningen af åtskilliga physiologiska frågor af vigt och intresse.

Resultaterna af enskilda räkningar efter samma method differera nästan alltid sinsemellan och detta för vissa omständigheter på ett bestämdt sätt; men dessa variationer hålla sig likväl alltid under normala förhållanden inom vissa gränser. Jämföra vi deremot de såsom ett uttryck för det normala förhållandet ofvan anförda medeltalen, så faller skarpt i ögonen den stora skillnaden mellan å ena sidan Hirts resultat och å andra sidan det, som vunnits af Moleschott och Marfels. Denna skiljaktighet genomgår också conseqvent hela serien af deras enskilda tal. Skillnaden är för stor för att kunna ensamt bero på beskaffenheten af Hirts blod, helst som han funnit detsamma, vid jämförelse, öfverensstämmande med andras. Tillika synes Hirt, såväl som de andra, vid sina undersökningar hafva gått tillväga med stor noggrannhet och omsorg, samt grundat sina resultater på ett tillräckligt antal enskilda observationer. Orsaken till den anmärkta skiljaktigheten måste således sökas i sjelfva beräkningsmethoden eller någon omständighet, som dermed eger sammanhang.

För att man skall kunna erhålla ett någorlunda tillfredsställande resultat af sina beräkningar ligger det naturligen ganska mycken vigt på den method och den noggrannhet, som vid desamma användas. På samma gång, som vi söka utforska anledningen till Hirts från de öfriges skiljaktiga resultater, skola vi derför redogöra för det hufvudsakligaste af de olika methoderna, för att deraf kunna bedöma deras användbarhet.

Det första, som vid alla blodcellräkningar kommer i fråga, är naturligtvis anskaffandet af en erforderlig qvantitet blod, och det är redan i fråga om stället och sättet för dennas erhållande ur kroppen, som förfaringssätten skilja sig. De fleste förskaffa sig den behöfliga blodqvantiteten på det ofvan uppgifna sättet genom ett styng i spetsen af ett finger, vanligen lillfingret. Så göra Vierordt, Moleschott, Hirt, Marfels m. fl. Welcker deremot använder alltid för detta ändamål koppning mellan *basis scapulæ* och ryggens medellinie, eller såsom han kallar den "methodisk koppning." Han anser att blodet i ett finger ej gifver ett sannt uttryck för sammansättningen af hela kroppens blod [1]). Det

[1]) Welcker. anf. st. s. 13.

Digitized by Google

må väl vara sannt, att blodet till sin sammansättning ej är fullt lika i alla kroppens capillarkärl; men huruvida blodet i kroppsytan är mycket olika i fingerspetsen mot i scapulartrakten, det torde blifva en annan fråga. Söker man att utröna det normala förhållandet mellan de hvita och röda blodcellerna, sådant som det gäller för blodet inom organismen in toto, så torde man söka förgäfves från hvilket ställe man än må taga sina bloddroppar. Då det sökta förhållandet måste vara ett medium af en mängd enskilda beräkningar, ju flere desto bättre, och då man i alla händelser måste uppgifva hoppet att för detsamma finna ett exact tal, så torde det ej märkbart inverka på slutresultatet af en sådan medelberäkning som här är i fråga, om man tager blod från ett finger eller från trakten af scapula. Gäller det åter att söka det ifrågavarande förhållandets constanta variationer under olika normala förhållanden, så är stället complett likgiltigt. Det enda, som härvid är af vigt, är att man för att vinna likformighet i sina enskilda beräkningar, alltid tager blod från ett och samma, bestämda ställe till sina undersökningar. Vierordt råder att ej använda till undersökning den första droppen, som ur fingerspetsen utkramas; men Hirt har användt både den första och andra och dervid funnit samma resultat. En så långt drifven noggrannhet torde för ändamålet vara onödig.

Den andra punkten hvaruti de olika methoderna skilja sig är den använda blodqvantitetens præparation för mikroskopet. I detta hänseende är det förfarande, som Marfels använder, det enklaste. Han utbreder nämligen, på sätt som vi ofvan beskrifvit, den lilla blodqvantiteten, sådan den är, på objectglaset så jämnt fördelad som möjligt, innan han pålägger täckglaset, — han använder således ingen tillsats. Alla de öfriga, ofvan citerade författarne använda en förtunningsvätska, hvari bloddroppen utblandas. Detta förfarande är otvifvelaktigt beqvämare för sjelfva räknandet, emedan de enskilda föremålen derigenom ej ligga så tätt hopade i synfältet, som förhållandet är då ingen utspädningsvätska användes. I detta sistnämnda fall kan man ofta endast af de mörkare linierna bedöma antalet af celler i en "dukatrullebildning." Kan man sålunda erhålla en förtunningsvätska, som förhåller sig indifferent till blodcellerna, så blifver räkningen derigenom ej blott lättare, utan äfven säkrare. Moleschotts förtunningsvätska är helt enkelt en mättad glaubersaltlösning. Hirt använder samma förtunningsvätska som Welcker begagnar vid sin "absoluta blodcellräkning." Denna Welckerska förtunningsvätska är en koksaltlösning sammansatt i proportion af 20 gran på 200 kubikcentimeter vatten. Hirt använder denna vätska vanligen på det sätt, att han i ett litet kärl, som håller 3,5 kubikcentimeter deraf, låter en bloddroppe falla och sedan tager af

Digitized by Google

denna blandning till sitt behof. Eller ock tillsätter han vätskan till den redan på objectglaset bragta droppen och bedömer af färgen, när förtunningen är lagom. Denna vätska berömmes af Welcker, Uhle och Hirt såsom den för ändamålet brukbaraste. Den härmed utspädda bloddroppen kan mycket väl stå i 24 timmar utan att de röda blodcellerna, än mindre de hvita, upplösas och förstöras o. s. v. [1]). Welcker tillämpar vid beräkningen af de hvita cellernas antal i förhållande till de röda sin method att beräkna det absoluta antalet celler på en gifven volum blod. Han behöfver för detta ändamål förstöra de röda cellerna, så att endast de hvita cellerna återstå och sålunda kunna räknas i en viss volum. Detta resultat söker han vinna genom tillsats af vatten, sålunda att 1 kubikcentimeter nyss uttömdt blod blandas med 25 kubikcentimeter vatten. Fibrinets coagulation sker i denna förtunning så långsamt, att han dessförinnan hinner förfärdiga ett för räkningen tillräckligt antal præparater. Att fullständigt redogöra för denna method, som är mycket omständlig och för ändamålet föga användbar, anse vi här ej vara lämpligt, utan hänvisa till Welckers afhandling [2]).

Vare sig att man nu tillredt sitt præparat på det ena eller på det andra sättet, så har man, för att göra sjelfva räkningen af de deruti befintliga cellerna både säkrare och lättare, indelat synfältet i vissa afdelningar. För detta ändamål använder Moleschott, de Pury, Lorange, Marfels m. fl. trenne i ocularet anbragta, i 60 graders vinkel hvarandra korsande hårstrån, hvarigenom synfältet delas i 6 lika sectorer. Håren fästas lätt på en ring af papp, som anbringas på ocularets diaphragma. Vid sina undersökningar räkna de nu de olika blodcellerna inom 7 sådane slumpvis valda, smärre synfält och medium af dessa räkningar blifver den enskilda beräkningens resultat. Hirt deremot begagnar sig af ett särskildt för ändamålet construeradt objectglas, Welckers "räknemikrometer." Denna är så inrättad, att ett qvadratformigt ställe af glaset af 7''' sida genom 31 lodräta och 241 horizontala med diamant dragna linier är indeladt i 7200 små aflånga synfält. I hvarje mellanrum mellan de lodräta linierna finnes en mikroskopisk siffra. Qvadraten är sålunda afdelad i 30 numrerade banor, hvardera omfattande 240 af de aflånga små synfälten. I dessa banors riktning flyttas objectglaset genom en särskild för ändamålet anbragt skruf, så att fält för fält passerar ögat, under det att en spindelväfstråd i ocularet markerar det fält som räknas [3]). Med den förtunning,

---

[1]) Hirt, anf. st. s. 181.

[2]) Welcker, anf. st. s. 30 o. följ.

[3]) Om Welckers "Zählgitter" och "Schraube" se Welcker, anf. st. s. 22 samt Archiv f. wissensch. Heilkunde. Bd. I. h. 2. s. 164—167.

Digitized by Google

som Hirt använder, får han i hvarje fält af denna "mikrometer" 30—50 celler, och en missräkning på många celler anser han ej kunna ega rum utan mycket slarf å observatörens sida. Han räknade vid hvarje särskild iakttagelse omkring 120 sådana smärre synfält och således omkring 4000—5000 celler inalles. Hirt berömmer denna inrättnings ändamålsenlighet och påstår, att man snart nog kan lära sig att beqvämt och utan hjelp på denna "mikrometer" genomräkna 6000 celler i timmen. Att döma af de anförda omständigheterna synes det som Hirts räknemethod skulle vara ganska tillförlitlig och att sålunda deri skälet icke kan sökas till det relativt ringa antal hvita celler han funnit. Men det återstår ännu en omständighet att taga i betraktande och denna är säkerligen den vigtigaste af alla.

Vid en jämförande beräkning, sådan som den här ifrågavarande, der det gäller att bestämma det relativa antalet af tvänne cellformer, hvilka, såsom det skall visa sig, egentligen blott äro olika utbildningsgrader af en och samma art, och olika utvecklingsformer oupphörligt möta, så är det naturligtvis i första hand nödvändigt att bestämma, hvilka former, som skola räknas till det ena, och hvilka till det andra slaget. När sjelfva föremålens natur ej sätter en sådan bestämd gräns och ingen öfverenskommelse är träffad, så ligger det antagandet nära till hands, att då olika personer sysselsätta sig med relativa beräkningar den ene kan räkna till det ena slaget sådana former, som en annan räknar till det andra och tvärtom. Vi skola se till om i denna omständighet orsaken kan sökas till skiljaktigheten i de af Hirt å ena sidan och Moleschott, Marfels m. fl. å den andra vunna resultaterna. Åtminstone söker Hirt fästa uppmärksamheten härpå och, såsom det synes, med skäl. Moleschott, och i allmänhet de, som med honom vunnit öfverensstämmande resultater, uppgifva ej bestämdt, hvilka former de räknat till de hvita cellerna, utan tala blott om färglösa och färgade eller hvita och röda celler, dermed dock gifvande tillkänna, att de tagit färgen till indelningsgrund och skiljemärke. Hirt deremot fasthåller begreppet granulerade celler för de hvita och räknar till dessa endast de "färglösa, granulerade, merändels klotrunda kroppar med dunkel rand, hvilka i likhet med de verkliga lymphkropparne vid tillsats af vatten, ättiksyra o. s. v. förete en eller flera kärnor" [1]. Deremot har han ej tagit med i räkningen bland de hvita sådana former, som han på ett annat ställe [2]) betecknar med "*corpuscula*

[1]) Hirt, anf. st. s. 176.

[2]) Hirt, De copia relativa corpusculorum sanguinis alborum. Diss. inaug. Lips. 1855.

Digitized by Google

albida, non granulata opaca" ("mattglänzend" Marfels). Dessa räknas deremot af Marfels till de hvita och derföre med all sannolikhet äfven af Moleschott, på hvars laboratorium och under hvars tillsyn och ledning Marfels gjort sina observationer. Enligt Marfels' uppfattning skilja sig dessa celler från de öfriga formerna hufvudsakligen derigenom, att cellhinnan ligger tätt intill kärnan, under det att kärnans och innehållets korniga beskaffenhet är mindre tydligt utpräglad. Dessa kännetecken framträda dock vid tillsats af ättiksyra eller endast vatten. Cellerna förete den egendomliga fettglansen, den växlande storleken, — korteligen alla egenskaper, som vanligen tillskrifvas den hvita blodcellen. Emellan denna form och Hirts "*corpuscula alba, granulata, opaca*" äro öfvergångarne så omärkliga, att endast en konstlad och våldsam skillnad dememellan kan göras. Marfels kan derföre ej finna något skäl att utesluta densamma från de färglösa cellernas öfriga utvecklingsformer. Att han häruti har fullkomligt rätt kan svårligen bestridas, om man, såsom vi och de flesta andra, tager färgen till utgångspunkt vid distinctionen mellan blodets cellformer. Att å andra sidan gränsen och skillnaden härvid alltid måste vara mer eller mindre konstgjord ligger i sakens natur. Hvad som emellertid i detta afseende vid relativa antalsberäkningar är det vigtigaste, är att samma norm vid alla enskilda undersökningar följes, vare sig af en och samma eller af olika iakttagare. Hvilketdera åter, som är mera practiskt, i sig förenar på en gång största lätthet och säkerhet, att bestämma skillnaden efter färgen eller kornigheten beror naturligtvis derpå, huruvida ögat förmår skarpare uppfatta nyancerna i det ena eller det andra hänseendet. Denna fråga torde vara svår att afgöra. Hurusomhelst så måste vi likväl, då vi lagt färgen till grund för indelning och benämning, häruti ställa oss på den sida som intages af Moleschott och hans anhängare. — Hufvudfrågan är dock här, huruvida denna skiljaktighet i normen för beräkningen kan anses vara orsaken till den betydliga differens, som visar sig i resultatet af Hirts och Moleschott-Marfels' räkningar. Det synes som detta verkligen skulle vara fallet. Hirt har nämligen, såsom ofvan är visadt, funnit de hvita cellernas relativa antal betydligt mindre än fallet varit med Moleschott och Marfels. Sannolikheten af den åsigten, att skiljaktigheten i beräkningsnorm ensam är tillräcklig att förklara skiljaktigheten i resultater och att sjelfva methoden föröfrigt och noggrannheten vid iakttagelsernas utförande ej derpå inverkat, beror hufvudsakligen deraf, huruvida den omtvistade cellformen, som ej af Hirt men deremot af de öfriga blifvit räknad till de hvita cellerna, är en ofta eller sällan förekommande bildning. Hirt säger visserligen att den är sällsynt; men Marfels der-

Digitized by Google

emot, som sednare gjort sina observationer och dessutom specielt riktat sin uppmärksamhet åt detta håll med anledning af Hirts beskyllning mot Moleschott för bristande bestämdhet i denna punkt, angifver att den omtalade cellformen är ganska vanlig. Man kan också utan svårighet öfvertyga sig att så verkligen ofta är förhållandet. Detta beror dock mycket på blodets olika beskaffenhet dels hos olika personer, dels vid olika tillfällen hos samma person och kan sålunda variera. Med detta antagande är dock den nämnda differensen i resultaten åtminstone till en stor del förklarad. Sannolikheten af denna förklaring förstoras ytterligare, om man tager i betraktande Hirts 7 första observationer, hvilka han gjorde innan han nogare bestämt sin skillnad mellan de hvita och röda cellerna och, såsom han sjelf menar, räknade mera på slump, tillämpande begreppen "färglös" och "färgad" efter omständigheterna. Om man beräknar medium af dessa under nämnda förhållanden gjorda observationer [1]), så får man förhållandet 1:341, ett tal, som ganska nära öfverensstämmer med Moleschotts slutresultat.

I ögonen fallande är också den stora öfverensstämmelsen mellan Hirts särskilda observationer i jämförelse med Moleschotts och de öfriges. Denna öfverensstämmelse torde väl, åtminstone till en del, finna sin förklaring i den regelmässiga lefnadsordning, som Hirt följde under tiden för sina undersökningar, samt äfven deruti att dessa undersökningar på bestämda tidpunkter företogos. Möjligen torde också Hirts räknemethod lemna säkrare resultater. För vanliga behof lemnar dock Moleschotts method tillräckligt säkra och är tillika den lättaste och vigaste för räkningens utförande. Vid de räkningar som jag anställt, hufvudsakligen för att pröfva denna methods användbarhet och constatera de resultater den lemnat, har jag till förtunningsvätska vanligen användt $1/_2$ procents koksaltlösning (ungefär samma lösning, som den Hirt begagnat) eller 5 procents glaubersaltlösning. Båda dessa lösningar äro för ändamålet tjenliga. I afseende på de öfriga anordningarne, så har jag anbragt pappringen med de derpå fästade, i 60 graders vinkel hvarandra korsande haren i ocularet № 2 af ett vanligt Nachets mikroskop och vid räkningen combinerat detta med objectivet № 5. Med inskjuten tub — och således omkring 312 gångers förstoring — och lagom förtunning af præparatet, har jag dervid i 7 smärre synfält eller sectorer vanligen räknat inalles omkring 800—1000 celler.

Det torde måhända synas, som vi nog länge uppehållit oss vid detaljerna af dessa blodcellräkningar, men vi hafva ansett det vara af vigt att först taga kännedom om methoderna för att sedan uteslutande få hålla oss till resultaterna och kunna bedöma deras värde.

---

[1]) Hirt, anf. st. s. 175.

Digitized by Google

Såsom förut är nämndt och såsom nu lätt inses, är det ej möjligt att finna ett tal, som fullt exact uttrycker det relativa förhållandet mellan de hvita och röda cellerna i normalt blod; det är ej heller för physiologien af någon särdeles vigt att ega ett sådant. För den medicinska practiken deremot kan det vara gagneligt att bestämma ett sådant normalförhållande för att derifrån vid betydligare afvikelser kunna draga sina slutsatser, helst som vid en noggrann beräkning de normala variationerna ej äro så synnerligen stora jämförelsevis med de enorma afvikelser, som under vissa sjukdomar, såsom leuchæmien, ega rum.

För physiologien vida vigtigare är den i det sökta relativa förhållandet observerade constanta variation, som visar sig ej blott vid vissa sjukdomar, utan äfven under olika tider och omständigheter hos en och samma person, vare sig under sjukdom eller inom gränserna för ett fullkomligt physiologiskt tillstånd, äfvensom inom olika circulationsområden, ehuru de observationer, som i detta sistnämnda hänseende äro gjorda, af flera skäl lemnat mindre tillförlitliga resultater. Genom att i detta syfte användas synas dessa beräkningar böra i sin mon bidraga till utredande af åtskilliga vigtiga punkter i den hvita blodcellens physiologi.

I afseende på den dagliga variation, som under friska tillståndet yttrar sig genom de hvita cellernas relativa förökning en viss tid efter hvarje slutad måltid och deras relativa aftagande efter denna tid ända till nästa måltid, äro Hirts observationer särdeles upplysande. Enligt dessa observationer ökas de hvita cellernas relativa antal mest efter middagsmåltiden, något mindre efter aftonmåltiden, äfven om denna intagits lika stark som middagen; deremot sjunker deras antal mindre hastigt efter aftonmåltiden än efter middagen. Deras högsta antal inträffar dock ej förrän $^1/_2$—1 timme efter slutad måltid. Redan $2^1/_2$—3 timmar efter densamma hafva de åter sjunkit till nästan samma punkt som före måltiden. Det relativt minsta antalet hvita celler fann Hirt i sitt blod om morgnarne på fastande mage 10—12 timmar efter aftonmåltiden. Vi anföra hans slutresultater:

Om morgonen på fastande mage	1 : 1761
$^1/_2$—1 timme efter frukosten	1 : 695
$2^1/_2$—3 » » »	1 : 1514
$^1/_2$—1 » » middagsmåltiden . .	1 : 429
$2^1/_2$—3 » » » . .	1 : 1481
$^1/_2$—1 » » aftonmåltiden	1 : 544
$2^1/_2$—3 » » »	1 : 1227.

Häraf synes tydligt, att digestionen verkar en förökning af de hvita cellernas antal i blodet. Till denna slutsats leda äfven de observationer, som af andra blifvit gjorda i detta hänseende. Marfels har hos fri-

Digitized by Google

ska personer funnit antalet hvita celler störst vid bruket af ägghvite-rika näringsämnen (1 : 239), mindre vid vanlig diet (1 : 309) och aldra minst på fastande mage (1 : 375). Moleschott har funnit:

2 timmar efter intagen ägghviterik föda		1 : 282
2 » » » ägghvitefattig »		1 : 356
4 » » efter frukosten		1 : 466.

Dessa resultater öfverensstämma fullkomligt med det förhållande, som åtskilliga författare funnit hos hungrande djur, att nämligen de hvita cellerna alltmer aftaga. Heumann påstår att de under sådana omständigheter hos grodor slutligen alldeles försvinna [1]).

Vid jämförelse mellan menniskans särskilda åldrar har Moleschott funnit, att de hvita cellernas relativa antal aftager med åldern. Hans resultater äro:

Hos gossar	från $2^1/_2$—12 år	. . . . .	1 : 226.
» ynglingar	» 21—22 »	. . . . .	1 : 330.
» män	» $31^1/_2$—49 »	. . . . .	1 : 346.
» gubbar	» 62—$78^1/_2$ »	. . . . .	1 : 381.

I afseende på könen fann Moleschott, att de hvita cellernas antal hos qvinnan utom menstruationsperioden är mindre än hos mannen,

hos qvinnor från 14 till 38 år . . . . . . 1 : 389,

under menstruationen och hafvandeskapet deremot de hvita cellernas antal förökadt.

Qvinnor under menstruation, 19—27 år . . . 1 : 247.
Hafvande, 24—28 år . . . . 1 : 281.

Vissa läkemedel verka äfven förökande på de hvita cellernas antal. Hirt har på friska personer i detta hänseende anställt försök med *tonica* och dervid kommit till det öfverraskande resultatet att de hvita cellerna dervid betydligt förökas. Han använde sina tonica i tincturform, sedan han förut öfvertygat sig att alkohol ensam för sig ej utöfvade den ringaste inverkan, som kunde störa resultatet. Marfels har sedermera eftergjort hans experimenter och constaterat deras riktighet. Hans resultat vid bruket af tonica är 1 : 154.

Hirt beräknar med tillhjelp af Vierordts och Welckers siffror, eller efter antagandet af 5 millioner blodceller på hvarje kubikmillimeter, och blodmassan i hela kroppen till 8 skålp. = 16 kilogrammer — att efter hvarje intagen droppe af *tinctura myrrhæ* produceras utöfver det vanliga antalet mer än 2,444 millioner hvita blodceller [2]), — en ansenlig verkan af en så liten orsak. Om också detta tal lemnar ett

[1]) Kölliker, Mikr. Anat. Bd. II. 2. s. 577.

[2]) Hirt, anf. st. s. 199.

Digitized by Google

godt utrymme för fel, så gifver det likväl ett begrepp om huru varierande de hvita cellernas antal i blodet vanligen måste vara.

Henle och Donders [1]) hafva visat, att efter åderlåtningar de hvita blodcellernas antal ökas, och detta ej blott relativt, utan äfven absolut. Samma förhållande framhåller äfven Virchow [2]). Några bestämda beräkningar öfver deras relativa tilltagande i detta fall äro, så vidt vi känna, ej gjorda.

3. *Den hvita blodcellens betydelse i förhållande till den röda.*

Man måste med nödvändighet antaga möjligheten af de röda blodcellernas regeneration. Förutan detta antagande skulle man aldrig kunna förklara möjligheten att fördraga en blodförlust. Erfarenheten har dock visat, att organismen förmår uthärda sådana i nästan otrolig grad och likväl derefter hemta sig, återkomma till sitt normala tillstånd. Härpå lemnar, om ej annat, åderlåtningens historia tillräckliga exempel. Man har användt blodaftappningar ej blott för att uppfylla åtskilliga indicationer i vissa sjukdomar, utan äfven under friskt tillstånd såsom habituellt bruk för att lifva organismen till en raskare omsättning och regeneration. Men det är ej blott tillfälligtvis, som en sådan regeneration bevisligen eger rum. Menstruationen är en fullt normal habituell blödning, som derigenom visar, att åtminstone hos qvinnan en regeneration af blodets elementer måste ega rum. I gallfärgämnet igenkänner man en omvandlingsproduct af blodcellernas färgämne, vittnande om en ständig undergång af dessa elementer. En sund physiologisk uppfattning fordrar också med nödvändighet en växling — undergång och regeneration — af blodets formelementer, den må ske inom den circulerande blodströmmen i allmänhet eller inom något eller några vissa derför bestämda organer. Hvad nybildningen beträffar, så kan den svårligen försiggå så hastigt, att man ej kan märka något spår deraf, helst då det är fråga om en cellform af så pass hög physiologisk dignitet som den röda blodcellen. Granskar man den röda blodcellens morphologiska charakter, så finner man lätt att den är en äldre, högre utbildad och i sin utveckling fulländad cellform. Härför talar dess egendomliga cellinnehåll, dess hos menniskan och däggdjuren constanta saknad af kärna, samt dess charakteristiska linsformiga skapnad. Å andra sidan hafva vi i den hvita blodcellen lärt känna ett formelement, som genom sin constanta kärnhalt, sin ofta varierande storlek och sina

[1]) Jfr. Kölliker, nyss anf. st.

[2]) Handbuch d. speciellen Pathologie und Therapie. Bd. I. s. 88—89.

Digitized by Google

många olika former tydligen visar sig vara en ung, på en lägre utbildningsgrad och i ständig utveckling stadd cellform. Vi hafva funnit densamma ständigt förekomma i blodet, i ett under olika omständigheter temligen constant varierande antal i förhållande till den röda. Gör man sig nu den frågan, i hvad förhållande dessa båda cellformer stå till hvarandra, så äro naturligen dervid tvänne svar möjliga. Antingen äro den röda och hvita cellen tvänne till sin natur och bestämmelse fullkomligt olika, hvar för sig sjelfständiga, för sanguificationsprocessen väsendtliga och nödvändiga formelementer, eller också äro de blott olika former eller utvecklingsgrader af en och samma elementarform. Den sednare åsigten, som redan för länge sedan af Kölliker framställdes och som fullkomligt tillfredsställer physiologiens fordran, är enligt vår tanke den vid vetenskapens närvarande ståndpunkt enda antagliga. Denna åsigt är också den för närvarande allmännast omfattade. Att fullständigt och öfvertygande bevisa dess riktighet är förenadt med ganska stora svårigheter, öfvergångarne mellan de särskilda formerna äro ej så lätta att uppvisa som inom de, så att säga, orörliga väfnaderna, der man kan följa utvecklingen lager för lager. Alla omständigheter förena sig dock i att göra denna uppfattning sannolik och de få positiva facta, som innehålla verkliga bevis, måste derföre ega en så mycket större kraft. Emellertid saknar den åsigt som innehålles i det andra ofvan nämnda alternativet ej sina anhängare. Vi skola först taga denna i betraktande, i hopp att genom granskningen deraf erhålla åtminstone negativa bevis för vår åsigt.

Om vi sålunda tillsvidare antaga, att den hvita blodcellen icke är det formelement, hvarur den röda cellen utvecklas, så måste denna sednare antingen nybildas direct, d. v. s. utan att genomlöpa några föregående utvecklingsstadier, med ens uppträda såsom en fullfärdig röd cell; eller också måste den utvecklas ur något annat formelement inom blodet, än den hvita cellen. Båda dessa åsigter hafva egt och ega ännu försvarare. Hvad den förra af dem beträffar, så har man antagit en sådan omedelbar nybildning af röda celler ega rum, dels under en viss period af embryolifvet, dels i kroppens fullväxta och normala tillstånd. Vi skola nu granska dessa åsigter.

1. *Omedelbar nybildning af röda celler under fosterlifvet.* Redan i fosterlifvets första gryning, så snart de första kärlen i area vasculosa hunnit bildas och det rudimentära hjertat såsom en *punctum saliens* begynt sin verksamhet, finner man i dessa späda organers inre en mängd såväl ofärgade som röda celler. Dessa första röda blodceller skilja sig från de fullbildade röda blodcellerna i den utvecklade organismen genom sin klotrunda form, sin mer intensiva färg och dessutom derigenom att de äro

Digitized by Google

större — 0,004—0,007''' hos mennisko-fostret enligt Paget [1]) — alltid ega en kärna, äfven i de fall då en sådan saknas hos den fullväxta organismens röda blodceller. Man har antagit att från denna tidpunkt förökningen af blodets röda celler hos fostret sker genom direct delning af de redan förhandenvarande. Det är synnerligen Remak och Kölliker [2]), som på grund af sina undersökningar, den förre hos grodor och isynnerhet hos höns-embryoner, den sednare äfven hos däggdjur- och mennisko-embryoner, förfäktat denna åsigt. De funno nämligen under denna period städse ett antal röda såkallade dubbelceller, inneslutande tvänne kärnor och cellmassan emellan dessa sammandrageu, så att det hela mer eller mindre närmade sig formen af en 8. Dessa former tyda de såsom i delning stadda moderceller och grunda derpå sin ofvan anförda åsigt. Flera utmärkta histologer hafva uttalat sig för denna uppfattning, såsom Leydig, Max. Schultze, Virchow; andra hafva deremot förnekat den, såsom Reichert, Billroth och Henle [3]). Dessa sistnämnda förneka visserligen ej att sådana föremål, som de af Remak och Kölliker beskrifna, verkligen förekomma i blodet hos embryoner, men de anse den förklaring, som deråt blifvit gifven, vara oriktig. Så menar Reichert [4]), som gjort sina undersökningar på hönsembryoner och dervid ofta funnit dessa såkallade dubbelceller, att denna bild uppkommer derigenom att tvänne färdiga röda celler sammanklibba med hvarandra. Att de ej utgöra tvänne hälfter af en i delning stadd modercell, anser han bevisas deraf, att de hvar för sig alltid hafva samma storlek, som de öfriga färdiga och fria röda cellerna. Aldrig fann han öfvergångsformer, som i detta afseende kunde rättfärdiga Remaks åsigt.

Billroth anser det nämnda phenomenet bero på inverkan af använda reagentier. Han säger sig vid undersökning af blod från land-salamander-embryoner under behandling med ättiksyra eller chromsyradt kali, hafva sett en sådan delning försiggå under mikroskopet. Hos samma embryoner såg han äfven fria röda blodceller af olika utveckling, från fullkomligt runda med rund kärna, som fyllde nästan hela cellen — ända till fullt utbildade ovala celler med små kärnor [5]).

---

[1]) Jfr. Kölliker, Handbuch d. Gewebelehre. 3 Aufl. s. 609.

[2]) Mikr. Anat. Bd. II. 2. s. 589 o. följ.

[3]) Jfr. Remak. "Ueber die Theilung der Blutzellen beim Embryo." Müllers Archiv. 1858 s. 179.

[4]) Bericht über die Fortschritte der mikroskop. Anatomie im Jahre 1851. Müllers Archiv 1852. h. VI. s. 114.

[5]) Th. Billroth, "Beiträge zur vergleichenden Histologie der Milz." Müllers Archiv 1857. s. 104.

Digitized by Google

Om man granskar dessa invändningar, så innehålla de visserligen hvar för sig ett argument mot den antagna celldelningen. Sinsemellan äro de likväl motsägande och tala just genom denna motsägelse snarare för än emot sjelfva saken.

Såväl Reichert som Billroth äro nämligen derom ense med alla andra, som åt denna fråga egnat sin uppmärksamhet, att de ifrågavarande dubbelcellerna verkligen finnas i embryoners blod. Och då Remak förnyat sina undersökningar öfver detta ämne och dervid ej blott öfvertygat sig om sina föregående observationers riktighet utan äfven kommit till den erfarenheten, att man måste bära sig särdeles illa åt, om man ej skall kunna upptäcka dessa dubbelceller [1]), så torde dermed deras existens vara satt utom allt tvifvel.

Skiljaktigheten i åsigter gäller således endast tydningen af det erkända phenomenet. Härvid visar det sig att Billroths invändning mot Remaks tolkning innehåller en fullständig vederläggning af Reicherts. Billroth har nämligen sett att en verklig delning kan försiggå och phenomenet beror således ej på ett sammanklibbande mellan tvänne redan färdiga celler. Då återstår blott att vederlägga Billroth, eller med andra ord att visa, att en sådan delning ej ensamt är beroende på använda reagentier, utan äfven försiggår dem förutan inom kärlen. Remak har också i sjelfva verket lemnat en sådan vederläggning i det han observerat samma former utan användning af något reagens; ty den svaga sockerlösning eller lösning af tvåfaldt chromsyradt kali, som han vid sina undersökningar använde, hade endast till ändamål, att göra kärnorna synliga i de dubbelceller, som han redan förut sett utan reagens.

Häraf torde man få antaga såsom afgjordt att en förökning af de röda cellerna genom delning verkligen eger rum under en viss period af fosterlifvet.

Denna delning försiggår på vanligt sätt, sa att den inledes genom kärnans delning, vanligen i två, men äfven i fyra delar, hvarefter den öfriga cellmassan deltager i processen och afdelar sig i lika många delar, som kärnor finnas. Abortiva former förekomma äfven, der en portion af modercellen afsnör sig, utan att innehålla någon kärna.

Den period af embryolifvet, hvarunder en sådan delningsprocess hos de röda cellerna försiggår, sammanfaller med den tid då blodförökningen är som märkbarast. Detta inträffar hos hönsembryoner, på hvilka Remak förnämligast gjort sina iakttagelser, från och med tredje till och med åttonde kläckningsdagen. Derifrån och till tolfte dagen

[1]) Remak anf. st. s. 179.

Digitized by Google

aftager blodförökningen och med detsamma äfven de nämnda delningsformerna. Efter tolfte dagen har Remak ej iakttagit någon normal delning.

Vi hafva således funnit att den röda blodcellen verkligen kan omedelbart nybildas. Detta förhållande är dock blott öfvergående och sker under särskilda gynnsamma omständigheter. Det sker under en period, då en rask nybildning i alla riktningar försiggår, då alla cellformer äro begåfvade med en starkare reproductionskraft. Det är härvid fråga om en kärnhaltig cell, som sålunda enligt cell-läran ännu ej förlorat möjligheten att kunna förökas genom delning. Denna förmåga försvinner i samma ögonblick, som den röda blodcellen hos fostret når en högre utveckling, förlorar sin kärna och antager den form, som den sedan hos den utvecklade organismen bibehåller. Hos denna fullt utbildade cellform har man aldrig funnit någon antydning till delning. Hvad vi här funnit rubbar således ej vår allmänna uppfattning af den hvita blodcellens betydelse i förhållande till den röda.

2. *Omedelbar nybildning af röda blodceller hos fullväxta.* En sådan nybildning måste, om den verkligen eger rum, försiggå antingen inom blodströmmen i allmänhet eller inom något visst blodbildande organ. Båda dessa möjligheter hafva blifvit antagna. I förra fallet kan man vid cell-lärans närvarande ståndpunkt ej vänta sig något annat sätt än genom delning af förutvarande röda celler. Såsom nyss är nämndt har man hos fullt utbildade, kärnlösa röda celler ej funnit någon sådan delning och efter all sannolikhet kan den ej existera. Äfven hos sådana djur, hvilkas röda celler normalt äro försedda med kärna, saknas exempel på en sådan delning utom fosterlifvet. Ett undantag härifrån gör likväl Proteus, hos hvilken delningsformer förekomma. Detta djurs röda celler äro dock fullt analoga med dem, som förekomma under den ofvan nämnda perioden af embryolifvet, liksom också hela djuret i visst afseende kan betraktas såsom ett slags — om man så får säga — fullväxt embryo.

Ännu lefver äfven åsigten om en fri nybildning af röda celler ur blodets flytande beståndsdelar såsom blastem. Den omfattas t. ex. af Robin [1]). Utan att vilja binda den fria forskningen vid antagna dogmer, anse vi likväl att den nu allmänt antagna läran om cellnybildning genom delning hvilar på så goda grunder, att den gamla blastem-theorien, om den åter skall tagas till godo, fordrar särdeles starka bevis. Sådana finnas icke och vi kunna derföre lemna dess tillämpning på blodcellens bildning i sitt värde.

---

[1]) Anf. st. s. 51.

Digitized by Google

de än förekomma, vara fullkomligt liktydiga — allesammans nämligen pathologiska bildningar. Denna åsigt är den numera allmänt omfattade, om man också, för att fasthålla mjeltens function såsom ett organ för en regressiv metamorphos af den röda blodcellen, stundom tagit sin tillflygt till läran om "physiologiska extravasater". Alla åsigter, som vilja tillskrifva de här ifrågavarande bildningarne någon physiologisk betydelse måste också gifva anledning till mer eller mindre konstlade förklaringar. Gerlach har, sedan han öfvertygat sig om riktigheten af Eckers och Köllikers observationer af de inneslutna blodcellernas pigmentförvandling, återtagit sin förra åsigt om deras betydelse af moderceller för röda blodceller, en åsigt, som torde få anses såsom fullkomligt vederlagd. På sednaste tiden har denna åsigt likväl ännu en gång uppträdt under en något förändrad form. Schönfeld har nämligen hos grodor funnit dylika så kallade celler med såväl hvita som röda celler i sitt innehåll och förklarat dem för moderceller, i hvilka hvita celler uppkomma och utbildas till röda. Naturligen förändras saken ej häraf, då ett coagulum lika väl kan inneslutа hvita som röda celler.

Führers "capillarceller" i mjelten äro ett redan långt förut bekant element af detta organs väfnad, men som länge trotsat alla bemödanden att deråt gifva en sannolik förklaring. Dessa celler, som man ofta ser i utprässad mjeltpulpa äro utdragna, spindelformiga bildningar med ofta vågformiga conturer och innehållande en kärna i eller nära midten. Denna kärna ligger vanligen vid ena sidan och sitter ej sällan i ett sidoutsprång af cellen, så att den från cellens öfriga massa är skiljd liksom genom en hals. Någongång finner man dessa celler — och detta enligt Kölliker till och med ganska ofta — sammanrullade, så att ändarne mötas, och liksom inneslutna inom en cell, hvilken vid tillsats af vatten brister och lemnar dem fria. Genom detta förhållande var det som Tigri föranleddes att uppställa sin besynnerliga åsigt om dessa celler, såsom utvecklingsformer af den hvita blodcellen. Föröfrigt ansågos dessa spindelformiga celler af Kölliker en tid för organiska muskelceller, men hafva på sednaste tider i allmänhet blifvit uppfattade såsom tillhörande venernas epithelium.

Efter denna inledning skola vi taga Führers [1]) åsigt i betraktande. Enligt hans förmenande finnes såsom föreningslänk mellan arterer och vener i mjelten ett capillarsystem af helt egendomlig beskaffenhet. Detta capillarsystem bildas af de nämnda cellerna, hvilka i

[1]) F. Führer "Ueber die Milz und einige Besonderheiten ihres Capillarsystems". Archiv f. physiol. Heilkunde. XIII. ss. 149—184.

Digitized by Google

sin ordning uppkomma på det sättet, att från kärlen bildas utbugtningar, som sedan växa ut och förlängas till dessa spindelformiga bildningar. Dessa hafva på sin midt en ansvällning, inom hvilken genom afsättningar ur den inträdande *liquor sanguinis* en i början blek, småningom svagt gulfärgad, glänsande kärna utvecklar sig. Cellerna träda vidare i direct samband med dylika från andra kärl utväxta celler, bildande sålunda ett samanhängande nät. Den i hvarje cell inneslutna kärnan är en nybildad blodcell, hvilken, så snart den nått en viss grad af utveckling, bortspolas ifrån sin plats genom den från kärlet inträngande och sålunda fritt genom cellen löpande blodströmmen. Ofta qvarhänger vid den bortflytande, nya blodcellen en bit af modercellen liksom en svans. "Capillarcellen" kan nu, sedan den genom bildningen af en blodcell uppfyllt sin bestämmelse, upplösas och lemna rum för nya dylika i sitt ställe. På detta sätt tänker sig Führer ett system af uppkommande och förgående. blodcellbildande "capillarceller", hvilka utgöra det morphologiska uttrycket för mjeltens verksamhet.

För att pröfva sin åsigt ville Führer genom exstirpation af mjelten lära känna, om och på hvad sätt detta organ kunde ersättas. Det lyckades honom att få en hund att öfverlefva denna operation närmare ett halft år. Vid den tiden befunnos samtliga lymphkörtlarne i buk- och brösthålan, samt halsens och parotistraktens lymphkörtlar starkt förstorade, — deras väfnad var lucker, saftig och i snittet fullkomligt mjeltartad, med starkt utvecklade kärl. Han trodde sig här finna ett rikt nybildadt capillärnät, i hvars inre unga blodceller uppträdde såsom innehåll och att sålunda körtlarnes parenchymtillväxt isynnerhet afsåg bildning af blodceller, så att denna sida af mjeltens supponerade function fullständigt öfvertogs af de förstorade lymphkörtlarne. Detta constaterades också af blodets bibehållna cruorhalt efter exstirpationen [1]).

Führer har äfven trott sig finna att dessa "capillarceller" i förökad mängd förekomma i mjelten under sådana omständigheter, då man kan antaga att en lifligare blodbildning eger rum.

Denna Führers lära om ett blodcellbildande capillarsystem har ej vunnit något gehör och uthärdar i sjelfva verket ej en närmare granskning. Funke kallar densamma för en äfventyrlig åsigt, som är afgjordt origtig. Kölliker vill ej bevärdiga den med en discussion. Vi skola taga i betraktande de mikroskopiska föremål på hvilka den grundar sig, eller de så kallade "capillarcellerna" och redogöra för det sätt hvarpå dessa af andra blifvit uppfattade. Såsom ofvan är nämndt hafva de på

---

[1]) Führer u. Ludwig "Ueber d. physiol. Ersatz d. Milz". Jfr Schmidt Jahrb. XC s. 153.

Digitized by Google

sednare tider ansetts tillhöra venernas epithelium. Bland dem som bestämdt sig för en sådan förklaring äro Günsburg, Funke, Leydig och på sednare tider äfven Kölliker. Desse hafva dock såsom Kowalewsky nyligen anmärkt [1]) ej för denna åsigt anfört något bevis. Han söker derför att fylla denna brist. Det har lyckats honom att i samma præparat tydligt se både det cavernösa nätet, organiska muskelceller och de ifrågavarande epithelialcellerna. Han har funnit detta epithelium såväl i *vena lienalis* som och i *vena renalis*, der cellerna likväl äro något mindre. Han har funnit deras utsprång, hvilka stundom äro delade, stå i samband med det cavernösa nätet, samt förmodar att detta sammanhang antyder de ställen, der venerna utträda ur sinussystemet. Deremot förnekar han alla anastomoser mellan de särskilda epitheliicellerna, hvilka han funnit lägrade sida vid sida med sin längdaxel i riktningen af venens förlopp. De ringformigt hoprullade formerna har har han isynnerhet påträffat i menniskomjeltar.

Billroth [2]) uppfattar dessa celler på ett sätt, som i hufvudsaken öfverensstämmer med Führers åsigt. Han ställer dem nämligen under samma kategori med de af honom, synnerligen i grodmjeltar observerade stjernformiga, vanligen kärnhaltiga bindväfsceller, som bilda mjeltens finaste balkverk. Det synes som Führer skulle hafva uppfattat balkverkets histologiska anordning ungefär på samma sätt som Billroth, fastän han deråt gifvit en annan tydning. Billroth anser emellertid i likhet med Führer, att röda blodceller bildas af kärnorne i de nämnda cellerne och inkomma i blodet, men ej genom modercellens förvandling till ett capillarkärl, som genomspolas af blodströmmen, utan derigenom att kärnan stjelper sig ut genom cellväggen och faller såsom en färdig röd blodcell fri i pulpan. Billroth antager nämligen en fri pulpa, som står i öppet samband med kärlens lumina, hvilket Führer förnekar. Ehuru Billroth på grund af denna uppfattning af föremålen säger sig ega en moralisk öfvertygelse om de röda cellernas nybildning i mjelten, så erkänner han dock, att intet positivt bevis för en sådan åsigt finnes förhanden. Hela denna åsigt om cellers bildning af balkverkets celler kan också sägas ännu vara i görningen.

Undersöka vi närmare denna fråga, så finna vi att Führer uppgifver de i cellerna inneslutna kärnorna vara ursprungligen färglösa, fullkomligt öfverensstämmande med de hvita blodcellerna. Han medgifver att de i flesta fall förete detta utseende och vanligen äfven i denna form

---

[1]) Virchows Archiv Bd. XIX h, 1—2. s. 221.

[2]) "Beiträge zur vergleichenden Histologie der Milz". Müllers Arch. 1857 h. 1, s. 105.

Digitized by Google

lemna sitt bildningsställe. Han medgifver också att dessa celler gemenligen först sedan de inkommit i det allmänna blodomloppet fullt utvecklas till röda celler genom förvandling af sitt innehåll [1]). Oaktadt denna förklaring förnekar han, besynnerligt nog, att de hvita celler, som härstamma från lymphkärlsystemet, någonsin kunna utbildas till röda.

Sammanlägga vi Führers och Billroths observationer, så reducera de sig sålunda vid närmare granskning hufvudsakligen dertill, att hvita blodceller bildas från vissa histologiska elementer i mjelten, men att en direct nybildning af röda celler från samma ställe ej är visad. Härmed torde man också få anse, att de försök, som blifvit gjorda att visa en direct nybildning af röda blodceller hos den utvecklade organismen i normalt tillstånd, ej krönts med någon framgång.

Frågan om en pathologisk nybildning af blodets formelementer är i allmänhet så föga utredd, och åsigterna derom så skiljaktiga att vi anse oss ej böra ingå i någon redogörelse derför.

I det föregående hafva vi emellertid sökt visa, att med undantag för en öfvergående period af fosterlifvet röda blodceller icke bevisligen direct nybildas inam den normala organismen. Vi hafva också på grund af den röda blodcellens natur af en högre utvecklad cellform sökt visa osannolikheten af en sådan direct nybildning och antagit, att ett yngre, mindre utveckladt element måste finnas, af hvilket densamma bildas. Innan vi genom vårt resonnemang kunna tillräckligt styrka sannolikheten af vår åsigt om den hvita cellens betydelse i förhållande till den röda, återstår att undersöka, huruvida inom det circulerande blodet eller något af kroppens organer finnes något annat formelement, som kan anses såsom den röda blodcellens yngre utvecklingsform. Tillvaron af ett sådant formelement har man antagit, nämligen de af G. Zimmermann beskrifna, så kallade elementarkropparne ("Elementarkörperchen"). Vi skola taga dessa kroppar i betraktande och granska den derpå hvilande åsigten.

3. *Elementarkroppar i blodet, af hvilka den röda blodcellen bildas.* Zimmermann förnekar bestämdt de röda blodcellernas bildning af de hvita och antager i stället att de bildas af andra små formelementer, hvilka jämte de förra och i vida större mängd, constant förekomma i blodet. Zimmermann uttalade denna åsigt och sökte fästa uppmärksamheten på dessa "elementarkroppar" eller "elementarblåsor" för mer än ett decennium tillbaka. "Da die Existenz dieser Körper nicht erwiesen ist, so wird auch die Hypothese selbst keinen Anspruch auf Geltung machen können" äro de ord hvarmed Kölliker affärdar

[1]) Anf. st. s. 166.

Digitized by Google

hela denna hypothes [1]). Den har ej heller vunnit något allmännare antagande. Virchow omnämner densamma i sin Cellularpathologie [2]), men sammanblandar "elementarkropparne" med i regressiv metamorphos stadda former af den röda blodcellen. Denna förvexling har gifvit Zimmermann anledning att ånyo uppträda till försvar för sina observationer och derpå grundade åsigt om den röda cellens uppkomst [3]). Han har icke allenast bibehållit sin förra öfvertygelse, utan äfven genom mer än tio års ytterligare forskningar i samma riktning befästat densamma. Under sådana omständigheter tillåter icke sakens vigt för närvarande afhandling, att den med tystnad förbigås. Vi skola derföre framställa och något närmare granska densamma, helst som den, oss veterligen, ej förut varit vederbörligen discuterad.

För att kunna under mikroskopet med tillräcklig noggrannhet undersöka blodets formelementer har Zimmermann ansett nödigt att genom någon tillsats hindra blodets coagulation. Han har dertill användt åtskilliga saltlösningar. Efter att hafva upptagit en qvantitet blod i en sådan lösning och låtit de röda blodcellerna sjunka har han till undersökning användt den deröfver stående serofibrinösa vätskan. I denna fann han en otalig mängd små färglösa, svagt conturerade, mer eller mindre starkt ljusbrytande kroppar, som tydligen voro skiljda från fettmoleculerna i chylus derigenom att de aldrig antogo utseendet af mörka punkter, i hvilken focalställning som helst. Han kom till den öfvertygelsen, att dessa kroppar ej voro några præparationsproducter, utan i blodet circulerande verkliga små blåsor. Dessa förekomma enligt hans påstående, i alla slag af blod i de mest olika dimensioner, från den minsta, till utseendet solida, molecul ända till storleken af en cellkärna eller blodcell, samt af olika former, visande en tydlig öfvergång till de röda blodcellerna. De förekomma lika tydligt och i proportionerlig mängd äfven hos djur, hvilkas röda blodceller äro försedda med kärna. Aldra bäst kan man se dem i fåglarnes blod och der öfvertyga sig att de öfvergå till kärnhaltiga celler. I en enda droppe af det serofibrinösa lagret kan man här, säger han, öfverskåda alla öfvergångarne från den lilla moleculen till den kärnhaltiga, färgade blodcellen. De utmärka sig genom sin resistens mot vatten och ättiksyra. De hvita cellerna äro hos fåglarne mycket sparsamt förekommande och skilja sig från de förmenta yngre formerna af de röda genom sin vida större kärna och sitt granulerade innehåll.

---

1) Kölliker. Mikr. Anat. Bd. II. 2. s. 597.

2) S. 200.

3) "Zur Blutkörperchenfrage" von D:r G. Zimmermann. Virchows Arch. Bd. XVIII h. 3—4 ss. 221—242.

Digitized by Google

Det nu anförda torde tillräckligt angifva Zimmermanns observationer och derpå grundade åsigt. På frågan efter orsaken hvarföre dessa kroppar, som efter Zimmermanns påstående förekomma billiontals i blodet, så länge blifvit förbisedda — en fråga, som helt naturligt framställer sig — svarar han, att den förnämsta orsaken ligger i en felaktig undersökningsmethod: — man har ej användt saltlösningar för att hålla fibrinet löst. Flere hafva dock sett dessa kroppar, säger han, men antingen ignorerat dem, eller gifvit dem en annan tydning för att undvika det bryderi, som eljest skulle uppstå vid förklaringen af phenomener, som stå i rak opposition mot den antagna cell-läran.

Att Zimmermann ej omfattar denna cell-lära är af det föregående klart. Likväl låter han ej, såsom Virchow antyder, sina "elementarkroppar" uppstå i blodet, utan förlägger deras uppkomst till lymphkärlsystemet, der enligt hans förmenande de redan blifvit observerade af Leuwenhoeck och Hewson, hvilken sistnämnde också använde saltlösningar vid sina undersökningar.

Som det naturligen måste vara af stor vigt att förvissa sig om det rätta förhållandet med dessa "elementarkroppars" tillvaro och betydelse, har jag anställt en följd af mikroskopiska undersökningar af med saltlösningar behandladt blod. Jag har dervid hufvudsakligen begagnat mättade lösningar af salpeter, koksalt, bittersalt och Glaubersalt. Af dessa har jag funnit bittersalt- och Glaubersaltlösningarne för ändamålet lämpligast, emedan i dessa lösningar de röda blodcellerna jämförelsevis lättast sjunka till kärlets botten, samt den öfver bottensatsen stående serofibrinösa vätskan här är jämförelsevis klar och tunnflytande. Glaubersalt-lösningen eger i dessa afseenden isynnerhet företräde och har derför mest blifvit använd.

Om man låter några droppar blod flyta i ett litet profrör, som innehåller en qvantitet af nämnde lösning, omskakar så att blandningen blifver fullständig och låter alltsammans stå, så sjunker snart hufvudmassan af de uppslammade röda blodcellerna till profrörets botten och den öfriga vätskan är genomskinlig, endast svagt färgad. En droppe af denna vätska, betraktad under mikroskopet, skulle enligt Zimmermann vara nog att öfvertyga enhvar om riktigheten af hans åsigt.

Betraktar man under mikroskopet denna droppe vid tillräcklig förstoring och starkt ljus, så finner man en mängd olika formade elementer, af saltlösningen förändrade större och mindre blodceller och äfven en mängd små kroppar af omkring 0,001 lin. tvärdiameter med svaga conturer och mer eller mindre oregelbunden form, afrundade, spolformiga, lineära o. s. v. Dessa äro de minsta formerna af de Zimmermannska "elementarkropparne." De äro färglösa, mer eller min-

Digitized by Google

dre starkt ljusbrytande och ligga ofta tillsammans i grupper. En sådan grupp gifver ej sällan vid hastigt påseende en bild, som starkt påminner om en skrumpnad blodcell, sedd i en viss focalställning. Hvardera af de små kropparne har ungefär samma storlek och ljusbrytningsförmåga, som de särskilda bildningarne i kanten af en blodcell med taggiga eller så att säga, perlbandslika eller mullbärslika conturer, hvaraf man lätt kan föreställa sig, huru Andral kunde förklara blodcellernas stjernform uppkomma derigenom, att sådana små kroppar lade sig intill deras kanter.

Det är icke här tillfälle att ingå i en närmare detaljerad beskrifning af dessa kroppar föröfrigt, — frågan gäller endast att öfvertyga sig, huruvida de med skäl kunna anses såsom yngre, ännu outvecklade former af den röda blodcellen, och det är härutinnan, som jag i följd af mina undersökningar kommit till en annan slutsats än Zimmermann.

Dessa små kroppars existens kan icke bestridas. Flere forskare hafva också sett dem. I afseende på tydningen af desamma torde dock Zimmermann stå temligen ensam. För att ådagalägga riktigheten af sin åsigt måste han visa deras öfverensstämmelse med de röda cellerna i chemiskt och morphologiskt hänseende eller uppvisa tydliga öfvergångsformer mellan båda i ettdera hänseendet.

Hvad den chemiska öfverensstämmelsen beträffar, så erkänner Zimmermann, att en sådan ej finnes, i det han för de små kropparnes utbildning till röda blodceller antager att deras membran småningom förvandlas till globulin och blifver allt mindre resistent för vatten och ättiksyra o. s. v. Härom är icke mycket att säga, ty att en chemisk förändring försiggår hos en sig utvecklande cell strider ingalunda mot cell-lärans allmänna grundsatser.

I morphologiskt hänseende hafva de också föga gemensamt. Då de röda blodcellerna alltid hafva sin constanta form — cirkelrund och biconcav hos menniskan och däggdjuren i allmänhet, oval eller elliptisk med kärna hos fåglarne o. s. v. — alltid med bestämda och skarpa conturer, så äro dessa elementarkroppar af en obestämd form — än aflånga, lineära spolformiga o. s. v., sällan cirkelrunda och oftast med svaga, obestämda conturer. Zimmermann anser att vid deras utveckling till röda celler den biconcava afplattningen står i samband med hæmatinbildningen, hvilken i sin tur går hand i hand med innehållets concentrering.

Medgifvas måste, att, i fall en tydlig och bestämd öfvergång mellan dessa "elementarkroppar" och den röda blodcellen verkligen funnes, Zimmermanns hypothes i ej ringa grad skulle underlätta förklaringen af de sednares bildning. Man skulle derigenom undvika den stora

Digitized by Google

svårighet, som eljest alltid qvarstår derigenom, att man måste antaga den metamorphos, hvarigenom den röda cellen fullt utbildas af ett annat element, i de flesta fall ske mycket hastigt, liksom i ett slag. Vore de Zimmermannska kropparne under samma förutsättning deras yngre utvecklingsformer, så kunde man med honom visa, att denna utveckling skedde småningom — och just i denna omständighet ligger en frestelse till antagandet af hans hypothes. En annan fråga skulle äfven derigenom vinna en lättare lösning, nämligen den om de röda cellernas lifslängd och regeneration. Den förra behöfde ej antagas så lång och den sednare skulle ej förefalla så svår, då de små kropparne i så talrik mängd ständigt finnas i blodet. Men sådana skäl för hypothesens antagande få lika litet, som cell-lärans protest emot densamma inverka på den naturtrogna iakttagelsen.

Om man antager, att de ofvannämnda små kropparne genom en småningom skeende utveckling utbildades till fullfärdiga röda blodceller, så är naturligt att öfvergångsformer af alla grader måste finnas i ungefär lika talrik mängd. Men det är just detta, hvarom man ej kan öfvertyga sig. Den serie, som Zimmermann uppställer, är, enligt vår tanke, ej sammanhängande. Mellanlänkarne, hvilka just äro de vigtigaste och ensamt bevisande, saknas eller äro oriktigt uppfattade.

Jämförelsevis sällan träffar man i den till undersökning begagnade vätskan sådana former, som af Zimmermann kunnat betraktas såsom öfvergångsformer. Man finner stundom bleka, runda kroppar af omkring 0,002 lin. diameter. Dessa hafva ej samma ljusbrytningsförmåga, som de smärre "elementarkropparne", men bestämdare, stundom glatta conturer, eller också äro de naggade i kanten i likhet med blodets vanliga cellformer vid behandling med vissa reagentier. Dessa former måste tydligen betraktas såsom urblekta former af nära sin upplösning varande smärre röda blodceller. De likna påtagligen med ättiksyra, æther o. s. v. behandlade, till storleken förminskade och till färgen bleknade blodceller, kort innan de upplösas och försvinna. I afseende på dessa kroppar torde man derför kunna instämma i Reinhardts yttrande om "elementarkropparne" i allmänhet, att de äro i upplösning stadda hæmatinblåsor, visande tydliga spår af ålderdomssvaghet.

De former, hvilka Zimmermann benämner svagt gulaktigt färgade "elementarkroppar" och som, enligt hvad det vill synas, af honom anses för dylika i sin utbildning så långt hunna kroppar, att intet annat fattas för att göra dem till fullfärdiga röda blodceller än en tillökning i storlek och den biconcava sidoafplattningen, äro äfven, enligt vår tanke, oriktigt uppfattade. Gulfärgade celler, till storleken mindre än de vanliga röda blodcellerna, förekomma visserligen i den serofibrinösa saltlösningen, men äro ingalunda svagt gulaktiga, utan tvärtom af

Digitized by Google

en tydligen mer saturerad färg än de i samma vätska simmande, fullbildade röda blodcellerna, som vid de förres sida synas helt bleka. Dessa nu nämnda formelementer, som endast skilja sig från de vanliga röda blodcellerna genom sin storlek (omkr. 0,002 lin. temligen constant), sin runda form, djupare färg och starkare fettglans förekomma normalt i blodet, äfven utan behandling med reagentier, och äro visserligen att anse såsom yngre former af den röda cellen, men stå icke i något naturligt sammanhang med "elementarkropparne."

Det är företrädesvis denna länk i den af Zimmermann uppställda utvecklingsserien, som ej hänger tillsammans med de föregående och som gör hans hypothes oantaglig. Der finnes en lucka, som af observationen ej kan fyllas — och hypothesen måste derför förkastas, så beqvämt den eljest skulle förklara åtskilliga förhållanden, som den förutan jämförelsevis endast med svårighet låta fatta sig.

Hvad som hittills blifvit yttradt angående de ifrågavarande kropparne är grundadt på undersökningar af menniskoblod, samt blod af några andra däggdjur såsom oxar, svin, hundar. Men då Zimmermann sjelf anser fågelblod såsom det mest upplysande och tydligast för hans hypothes talande, så har jag äfven ansett nödigt att på sådant anställa undersökningar. Jag har dertill företrädesvis användt hönsblod, på samma sätt uppfångadt i concentrerade saltlösningar.

Vid undersökning af den, öfver de till bottnen sjunkna kropparne stående, serofibrinösa lösningen funnos äfven här en mängd små kroppar af ungefär enahanda beskaffenhet, som i det på samma sätt behandlade blodet af däggdjur och menniskor; men dessutom äfven åtskilliga större och till formen mer regelbundna kroppar. Varierande mellan 0,001 och 0,002 lin. liknade dessa till form och utseende fullkomligt de röda blodcellernas kärnor. Likasom hos däggdjur och menniskor saknas öfvergångsformer mellan dessa kroppar och de röda cellerna, hvilka öfvergångsformer borde vara så mycket lättare att observera, som de sistnämnda här äro ej obetydligt större. Jag kan således ej med Zimmermann instämma i den åsigten, att man i fåglarnes blod lätt kan öfvertyga sig om riktigheten af hans uppfattning.

Ett måste likväl till följe af dessa observationer erkännas, de må hafva gjorts på blod af fåglar eller däggdjur, nämligen att dessa "elementarkroppar" verkligen finnas i ett med saltlösningar behandladt blod. Huruvida de äfven förekomma på samma sätt i det circulerande blodet har jag ej varit i tillfälle att iakttaga. Att så möjligen kan vara händelsen är svårt att förneka, helst som verkligen skäl finnas, som tala för ett sådant antagande. R. Wagner har nämligen vid directa observationer af blodcirculationen i mesenterium hos ætheriserade kattungar

Digitized by Google

iakttagit dylika små kroppar såsom ett constant formelement i alla classer af blodkärl. Han beskrifver dem såsom små, starkt ljusbrytande, ofta till och med hopvis förekommande moleculer, till utseendet fullkomligt liknande fettkorn. Han anser dock, att de hvarken äro identiska med fettmoleculerna i tarmarnes chyluskärl eller med de ofta i blod efter åderlåtningar förekommande, glänsande moleculer. Wagner anser dessa kroppar såsom aflösta fragmenter af stjernformiga blodceller [1]). Om man jämför detta yttrande med hvad förut blifvit nämndt om dessa kroppars fullkomliga likhet med de figurer, som bildas i kanten af de så kallade stjern- eller mullbärsformiga blodcellerna, samt med Andrals uppfattning af detta phenomen, så torde man våga identifiera dessa af Wagner inom det circulerande blodet sedda och der enligt honom constant förekommande formelementer med Zimmermanns "elementarkroppar." Wagner nämner ej i hvilken ungefärlig mängd dessa kroppar förekomma inom det circulerande blodet. Om man sålunda ej kan förneka deras förekommande inom det lefvande blodet, så kan man dock lätt öfvertyga sig att deras talrika uppträdande i med saltlösning behandladt blod till en god del måste skrifvas på denna lösnings räkning. Som bekant är, så förhålla sig dessa saltlösningar långt ifrån neutralt till blodcellerna och äro synnerligen egnade att framkalla de nämnda stjern- eller mullbär-formiga figurerna.

Det återstår att förklara hvad dessa kroppar egentligen äro och betyda. Vi äro öfvertygade, att alla dessa kroppar — med undantag af de större, som äro verkliga röda celler — ej äro annat än rester af blodceller. Beträffande de mer eller mindre oregelbundna former, som vi hänfört till Zimmermanns smärre "elementarkroppar", så anse vi att Wagners förklaring på dem väl lämpar sig. Härmed öfverensstämma fullkomligt de observationer, som Pollock nyligen gjort på röda blodceller vid deras antagande af den mullbärslika formen [2]). Denna förändring begynner, enligt honom, med uppträdandet af fläckar, på hvilka membranen synes allt tunnare och genomskinligare. På dessa ställen bilda sig granulationer, i hvilkas spets vid stark förstoring små gropar visa sig. Efter några timmar uppstå emellan granulationerna sprickor, som småningom vidga sig ända till dess hela cellen sönderfaller i stycken. Alkohol spränger cellen ögonblickligen i sådana. Dylika stycken tror Pollock sig äfven hafva sett inom det circulerande blodet. Denna uppfattning stämmer väl öfverens med de små kroppames morphologiska charakter och förklarar äfven deras förekommande

[1]) Jfr. Schmidts Jahrbücher. Bd. XCIII. s. 19.

[2]) Jfr. Henle, Bericht über die Fortschritte der Anatomie im Jahre 1859. s. 16.

Digitized by Google

i saltlösningar. Det strider dock emot Zimmermanns uppgift om "elementarkropparnes" resistens mot inverkan af ättiksyra, då man känner att de röda cellerna deruti temligen lätt lösas.

Den frågan uppstår då, huruvida alla elementarkropparne verkligen ega en sådan motståndskraft mot detta reagens. Oss synes detta tvifvelaktigt. Om vi ej alltför mycket misstagit oss, så löses en stor del af "elementarkropparne" i ättiksyra, ehuru detta naturligen har sina stora svårigheter att bestämma, då dessa kroppar måste blifva relativt allt mindre talrika ju mer vätskan genom tillsatser förtunnas. En del visa dock bestämdt en sådan resistens och dessa äro de jämförelsevis mer regelbundna och med bestämdare conturer försedda kropparne. Dessa kroppar äro ingenting annat än cellkärnor. De öfverensstämma med dessa fullkomligt, ej blott till storlek och form, utan äfven i sitt förhållande till vatten och ättiksyra. Hos menniskan och däggdjuren skulle de således härleda sig från den hvita blodcellen, hos fåglarne deremot hufvudsakligen från den röda, som äfven i sitt fullt utvecklade tillstånd är kärnhaltig.

Om man undersöker det serum, som skiljer sig från blodkakan i coaguleradt fågelblod, så finner man lätt dessa kroppars identitet med kärnorna. I hönsblod der de röda cellerna hafva en storlek af omkr. 0,005 lin. i längd och 0,003 lin. i bredd äro kärnorna af omkr. 0,001—0,002 lin. storlek. Partiklar af denna storlek ligga ofta i synfältet till utseendet fullkomligt isolerade. Somliga äro det också, men andra qvarligga ännu inom en cell af så blek färg och så otydliga conturer, att man i förstone ej märker den. Uppstår en rörelse i vätskan, så ser man huru de öfriga cellerna, då de flyta förbi denna stillaliggande kropp, liksom taga en omväg jämt lika stor, som behöfts för att beskrifva conturerna till en cell, hvars kärna vore den nämnda kroppen. Då uppmärksamheten blifvit skärpt i den riktningen, lyckas man också vanligen genom förändring af focus att se denna contur. På lika sätt ligga dessa kärnor, sedan rörelsen i præparatet afstannat oftast på en viss distans från de omgifvande cellerna.

Uppfatta vi sålunda dessa mot vatten och ättiksyra resistenta kroppar såsom kärnor, så återstår att förklara deras mängd. Denna är i hvarje droppe af med saltlösning behandladt blod i sjelfva verket ej så stor, som Zimmmermanns beskrifning låter förmoda. Om man, såsom vi ofvan gjort, afräknar alla andra elementer af en annan betydelse och blott håller sig till dessa sist omtalade, mot vatten och ättiksyra tydligen resistenta kroppar, så blifver deras antal ej större än att deras betydelse af kärnor i detta afseende väl låter försvara sig, helst då man besinnar att hvarje hvit blodcell, som spränges, vanligen lemnar

Digitized by Google

2 eller 3 stundom flera sådana. Hos djur, hvilkas röda blodceller äfven i sin utvecklade form hafva kärnor, blifver förklaringen naturligen ännu lättare.

I fåglarnes blod förekomma de hvita cellerna sparsamt, såsom Zimmermann riktigt angifver. De hafva en hvitaktig, stark fettglans, äro granulerade, spheriska, rulla omkring, men förflytta sig trögare från stället än de röda cellerna och förekomma ofta 2 eller flere tillsammans, hopklibbade med hvarandra. Hvad deras storlek beträffar, så äro de mindre än de röda, äfven då dessa genom vattens inverkan antagit en rund form.

Vi kunna således ej antaga, att den röda cellen utbildas af de "elementarkroppar", för hvilka vi nu redogjort, utan måste söka att förklara dess bildning på något annat sätt.

Om det är riktigt, att de röda blodcellerna ständigt gå under i blodet och ständigt ersättas genom nya, men att dessa ej, med undantag af en kort period af fosterlifvet, omedelbart nybildas inom blodet, så måste en sådan omedelbar nybildning af de röda cellerna, ifall den verkligen existerar, ske inom något af kroppens särskilda organer eller någon af dess fasta väfnader. Är det åter riktigt att den röda blodcellen är en till sin organisation högre utvecklad och fullbildad form, som icke bevisligen omedelbart nybildas inom något kroppens organ, så måste man antaga att ett annat, på lägre utvecklingsgrad stående formelement finnes, genom hvars vidare utveckling den röda blodcellen uppkommer. Är det slutligen riktigt att inom blodet och de blodbildande organerna ingen sådan yngre form existerar med undantag af den hvita blodcellen; men denna deremot visar alla egenskaper af en i utveckling och ombildning stadd cellform, så tvingas man till det antagandet, att den röda cellen af densamma bildas.

Denna åsigt, som är den allmännast antagna, möter intet hinder i cell-lärans grundsatser och stämmer väl öfverens med en sund physiologisk uppfattning. Vi antaga således att den hvita blodcellen är den rödas yngre utvecklingsform och åtnöja oss för det närvarande med de negativa bevis för denna åsigt, som i det föregående äro lemnade. Då vi komma att närmare redogöra för den hvita cellens utvecklingshistoria, så skola vi finna ytterligare stöd för densamma. Vi vilja derföre nu närmast söka följa denna cell från dess uppkomst ur de särskilda bildningsorganerna till dess fulla utveckling såsom en röd blodcell med dess charakteristiska form och egenskaper. Men då denna utveckling företer sig något olika under de båda olika perioderna af lifvet — hos fostret och den fullväxte, så skola vi undersöka, huru den gestaltar sig under hvardera af dessa särskildt. Vi börja dervid med

Digitized by Google

en öfversigt af dess utveckling under fosterlifvet för att deraf sedermera hafva en ledning vid undersökningen af samma utveckling inom den fullväxta organismen.

4. *Blodcellens bildning och utveckling under fosterlifvet.*

Från de ur äggets så kallade klyfningsprocess utgående cellerna eller de embryonala bildningscellerna begynner bildningen af fostrets första organer. Af dessa celler bildas således äfven de första kärlen och hjertat, samt dessa späda organers innehåll. Förloppet dervid är i hög grad enkelt. Bildningscellerna gruppera sig i solida strängar af flera rader celler; de peripheriska lagrens celler behålla sin plats, sammanväxa fastare med hvarandra och bilda organernas väggar; den centrala pelaren, hvars celler genom tillkomsten af en flytande intercellularsubstans blifva rörliga, bildar de nämnde organernas innehåll — det första blodet. De första blodcellerna utgöras sålunda af färglösa, kärnhaltiga celler med kornigt innehåll, hvilka äro fullkomligt identiska med bildningscellerna i unga embryoners alla delar. Dessa celler förlora småningom sitt korniga utseende och fylla sig med hæmatininnehåll, men bibehålla sin kärna och sin spheriska form. Genom denna enkla metamorphos uppkommer sålunda embryots första generation af kärnhaltiga röda blodceller, hvilka utom genom sin kärna, äfven genom sin storlek skilja sig från de blifvande röda blodcellerna. Dessa runda, kärnhaltiga, röda blodceller fortfara nu en tid bortåt att förökas, ej blott genom en metamorphos af bildningsceller, utan äfven genom direct delning på det sätt, som ofvan är omtaladt. Under fortgången af denna delningsprocess aftaga alltmer de ursprungliga bildningscellerna inom blodet i antal, i samma mån som de hunnit att metamorphoseras, och blodbildningen synes sålunda för en tid försiggå hufvudsakligen genom delning af förut befintliga röda, kärnhaltiga blodceller. Denna förökning genom delning synes åter i sin tur aftaga och upphöra i och med detsamma en ny form af kärnhaltiga, ofärgade celler under en följande period uppträder och ökas inom blodet. Dessa celler, hvilka fullkomligt likna de hvita blodcellerna hos den fullväxta organismen, äro att betrakta såsom de första egentliga hvita blodcellerna. En ny period för blodbildningen begynner härmed och det är från denna tid som Virchow anser att en slöja faller öfver blodcellens utvecklingshistoria [1]). Denna period sammanfaller, enligt Kölliker, med lefverns uppkomst. Det är

[1]) Cellularpathologie s. 200

Digitized by Google

klart att detta organ, som genomströmmas af allt blodet från *vena umbilicalis* måste från sin första början blifva en härd för en liflig nybildning och rask utveckling. Reichert antog derför, att den förökade blodbildning, som vid denna tid eger rum, berodde på en direct nybildning af röda blodceller i lefvern, en åsigt som tycktes erhålla ett stöd från E. H. Webers iakttagelser hos hönsembryoner, samt hos grodor efter deras uppvaknande utur vinterdvalan. Kölliker trodde sig äfven hafva visat riktigheten af denna åsigt och antog, att inom lefvern färglösa celler uppstodo fritt efter Schwanns cellbildningstheori, hvilka sedermera — och till största delen redan inom lefvern sjelf — metamorphoserades till röda celler [1]). Sednare har han likväl modifierat denna åsigt [2]) så till vida, att han förkastar den fria cellbildningen och blott tillskrifver lefvern ett direct inflytande på metamorphosen af de hvita cellerna till röda. Angående de förras bildningsort anser han sannolikast att de härstamma från mjelten, men vill icke förneka möjligheten deraf, att deras bildning står i sammanhang med kärlnybildningen i lefverns parenchym och att de sålunda uppkomma på ett med de röda cellernas första bildningsceller analogt sätt. Den förra förklaringen synes honom så mycket mer sannolik, som det, åtminstone hvad sednare hälften af embryolifvet beträffar, är alldeles säkert att mjeltblodet förer en mängd hvita blodceller till lefvern. Hos äldre foster har Kölliker sett en del hvita celler utbildas till kärnhaltiga röda, innan de lemnat mjelten. Man ställer vanligen uppträdandet af de första hvita blodcellerna i sammanhang med mjeltens och lymphkärlsystemets början de verksamhet, en uppfattning, som är i hög grad sannolik helst som man hvarken i den embryonala eller fullbildade lefvern lyckats finna någon histologisk anordning, som på minsta sätt antyder en derstädes skeende nybildning af hvita blodceller, hvilket deremot tydligen är fallet i afseende på de förut nämnda organerna. Kölliker antager dock, att lymphkärlsystemets hvita celler först sednare uppträda i blodet eller ungefär vid den tid, då enligt Rathkes antagande *ductus venosus* uppträder såsom en secundär bildning och leder en del af blodet från *vena umbilicalis* direct in uti den allmänna blodströmmen, utan att förut hafva passerat lefvern. Frey förnekar detta lefverns deltagande i blodcellbildningen hos fostret och påstår, att han hos hönsembryoner redan på femte kläckningsdagen sett tydliga från mjelte och lymphkörtlar härstammande hvita celler jämte öfvergångsformer till de röda.

De röda, spheriska, kärnhaltiga blodcellerna — de må hafva uppkommit genom delning af dylika förut bildade, eller genom metamorphos

[1]) Kölliker, Mikr. Anat. Bd. II. 2. s. 590.

[2]) D. s., Handb. d. Gewebelehre. Leipzig 1859. 3 Aufl.

Digitized by Google

af hvita — utvecklas emellertid vidare och omgestaltas. De förlora sin kärna, afplattas från sida till sida och erhålla en lätt impression på midten; äfvenså förminskas de något och blifva till storleken sinsemellan mindre varierande. I denna sin fullt utbildade form öfverensstämma de fullkomligt med den röda blodcellen hos fullvuxna. Olika uppgifves af författarne den tid, då denna cellform inom fosterblodet först börjar visa sig, — enligt somliga redan tidigt, enligt andra något sednare. Öfverensstämmande äro dock uppgifterna deruti, att denna form i allt större relativ mängd visar sig, ju mer fosterlifvet närmar sig sitt slut. Det är naturligt, att äfven i och med detsamma den näst föregående utvecklingsformen, eller den runda. kärnhaltiga blifver allt sparsammare i antal. Den upphör likväl ej alldeles att visa sig, åtminstone hvad beträffar lefvern och mjelten, i hvilket sistnämnda organ Kölliker har funnit den äfven hos nyfödda och helt unga däggdjur och Funke till och med hos fullväxta, i båda fallen dock under något modifierad form.

Då under fosterlifvet alla väfnader nybildas och man antager, att hos den utvecklade organismen en ständig undergång och regeneration af dessas enskilda elementer eger rum, så synes det som man redan a priori borde af förloppet vid nybildningen inom fosterlifvet kunna sluta till det sätt, hvarpå regenerationen af hvarje väfnad inom den utvecklade organismen försiggår. I allmänhet innehåller väl också fosterlifvet, så att säga, conturteckningen till alla de former af nybildning, som inom den fullväxta organismen kunna ega rum. Af det följande skola vi blifva i tillfälle att se, huruvida detta kan tillämpas på regenerationen af blodets formelementer.

5. *Den hvita blodcellens härkomst.*

Johannes Müller observerade först hvita celler i blodet hos grodor och identifierade dem, såsom redan förut är nämndt, med cellerna i chylus och lympha [1]). Invändningar mot en sådan uppfattning äro dock gjorda. Så menade Gluge, E. H. Weber, Valentin, att dessa celler härstammade från blodet sjelft och bildades af dess serum. Mandl ansåg dem ej ens finnas i det circulerande blodet, utan vara secundära producter efter dess utträde ur kärlen [2]). Schrant ansåg att de bildades i det trögflytande strömområdet vid kärlens väggar och

[1]) Jfr Müller Handbuch d. Physiologie. 4 Aufl. Bd. I. s. 100.

[2]) Nasse anf. st. s. 99.

Digitized by Google

att en del af dessa celler lade sig intill kärlväggen för att qvarstanna såsom epithelium, en annan del följde blodströmmen såsom hvita celler [1]). Sådana åsigter som de trenne sistnämnda kunna vid vetenskapens närvarande ståndpunkt ej ens ega något sken af giltighet och påkalla derför ingen särskild vederläggning. Andre hafva erkänt, att en del af de ifrågavarande cellerna härstamma från lymphkärlsystemet, men antagit, att en annan del uppkommer på annat sätt. Enligt Böcker innehåller blodet sålunda tvänne slags hvita celler, af hvilka det ena slaget förändras af saltsyra och härstammar från lymphkärlsystemet, det andra åter, som finnes i portåderblodet och ej af saltsyra förändras, utgöres af ursprungligen röda, men genom förlusten af sitt hæmatininnehåll bleknade celler. Äfven den åsigten har blifvit uttalad, att en del af de hvita blodcellerna utgöres af från kärlens inre hinna afstötta epitheliiceller. Denna åsigt är af den art att den är lika svår att vederlägga som att bevisa.

I närvarande ögonblick finnes emellertid intet tvifvel om den hvita blodcellens identitet med de celler, som utgöra normala och constanta formelementer i chylus och lympha. De hvita blodcellerna omtalas också ofta under benämningen lymphceller. Om man afser ifrån vissa andra organer, de så kallade blodkörtlarne, så kan man i allmänhet beteckna lymphkärlsystemet i dess vidsträckta bemärkelse såsom den apparat, inom hvars område den hvita blodcellen bildas och genom hvilken densamma ständigt tillföres blodet.

Långt innan man observerat den hvita cellen i blodet kände man i sjelfva verket denna cell såsom en normal företeelse inom det system, der den sålunda bildas. Redan Leuwenhoeck upptäckte densamma i chylus [2]); i lympha upptäcktes den först långt sednare af Mascagni [3]). Noggrannare undersöktes dessa kroppar redan af Hewson, som kände och beskref dem hos både däggdjur, foglar och amphibier. Om man således redan länge känt dessa cellers tillvaro inom lymphkärlsystemet, så är det dock först de sednaste tidernas undersökningar man har att tacka för den närmare kännedomen om stället och sättet för deras bildning inom detta system. Om man å ena sidan måste medgifva, att ännu åtskilligt återstår för dessa frågors fullständiga lösning, så måste man dock å den andra erkänna, att vetenskapen eger i sin hand de vigtigaste ledtrådar för uppsökandet af en sammanhängande och tillfredsställande förklaring af lymphkärlsystemets betydelse.

---

[1]) Virchows Archiv. V. s. 116.

[2]) Nasse Art. "Chylus" i Wagners Handwörterbuch, d. Physiologie Bd. I. s. 225.

[3]) Kölliker Mikr. Anat. Bd. II. 2. s. 564.

Digitized by Google

Genom Virchows och Bennetts undersökningar af leuchæmien eller leucocythæmien utbredde sig den åsigten, som nu är den allmänt gällande, att lymphkörtlarne utgöra de egentliga härdarne för bildningen af lymphcellerna eller de hvita blodcellerna. Men att dessa celler endast bildas i de nämnde körtlarne, såsom Brücke förmenar, torde ej kunna antagas. Flere forskare hafva nämligen visat att dessa celler finnas såväl i chylus som lympha, om också sparsamt, äfven före dessa vätskors genomgång genom någon körtel. Dessutom är det ett obestridligt factum att dessa celler äfven förefinnes i samma vätskor hos djur, som helt och hållet sakna lymphkörtlar [1]. Den uppkomna och på de största sannolikheter grundade föreställningen om lymphkörtlarne såsom de hvita cellernas bildningsorganer ledde emellertid uppmärksamheten på dessa organer och gaf anledning till ett noggrannare utforskande af deras bygnad. Vigtiga bidrag hafva i detta hänseende blifvit lemnade af flere forskare, bland hvilka företrädesvis nämnas Ludwig och Noll, Brücke, Donders, Kölliker, Billroth. Resultatet af dessa undersökningar har allt mer befästat den antagna åsigten, som numera kan anses höjd öfver allt tvifvel. Det skulle leda oss alltför långt, att här ingå i en utförligare redogörelse för dessa undersökningar. Det är likväl af det föregående klart, att frågan om de hvita cellernas bildning står i det närmaste samband med den om lymphkörtlarnes och med dem likartade organers structurförhållanden; och vi kunna derför ej undgå, att på detta ställe vidröra så mycket deraf, som kan anses för vårt ämne ega ett närmare intresse.

Köllikers uppfattning af dessa organer torde i sin sednaste form vara den allmännast antagna, och vi skola derföre taga dess allmännaste drag i betraktande, för så vidt de i afseende på frågan om lymphcellernas ursprung och bildning hafva ett större intresse. Enligt denna åsigt urskiljer man hos de egentliga lymphkörtlarne tvänne olika afdelningar: märg- och cortical-substansen. Den förra utgöres, utom af de in- och utträdande blodkärlens gröfre förgreningar till sin hufvudsakliga del af ett tätt lymphkärlplexus, som står i direct samband med körtelns *vasa efferentia*. Allt detta är inbäddadt i ett rikligt bindväfsstroma. Denna del af organet utgör sålunda ej den egentliga körtelsubstansen eller det för dessa organer mest utmärkande — bildningsstället för lymphcellerna. Denna rol tillkommer deremot corticalsubstansen, som innehåller de för körteln egendomliga såkallade alveolerna, af hvilka hvar och en för sig kan betraktas såsom ett med en Peyersk eller solitär follikel analogt organ, ehuru de ej äro från hvarandra iso-

[1]) Jfr Kölliker, nyss anf. st.

Digitized by Google

lerade och afslutna, utan sinsemellan stå i öppet sammanhang. Dessa alveoler äro endast hålor eller mellanrum i det nät af äldre och yngre bindväf, som, utgående från körtelns bindväfshylle, i alla riktningar genomdrager corticalsubstansen och bildar dess egentliga stomme. Sjelfva alveolen genomdrages liksom ett Peyerskt körtelelement af ett ännu finare nät eller balkverk af samma väfnad, hvilket kan anses sammansatt af spindel- och stjernformiga med bindväfsceller æqvivalenta bildningar. I dessa knippen och balkar af bindväf löpa de i körteln förgrenade blodkärlen, som inom alveolerna upplösa sig i ett fint capillärnät. De sålunda bildade, med blodkärl rikligen försedda alveolerna innesluta såsom hufvudsaklig beståndsdel de bekanta lymphcellerna och äro att anse såsom dessas egentliga bildningsort. I dessa alveoler tänker sig Kölliker de i körteln inträdande lymphkärlen, sedan de upplöst sig i fina förgreningar af en viss kaliber, fritt mynna, för att sedan åter samla sig i märgsubstansens kärlplexus och derifrån förenade i större stammar utgå ur körteln såsom ett eller flera *vasa efferentia.*

Något annorlunda än Kölliker tänker sig Billroth lymphkörtelns bygnad och lymphans förlopp genom densamma, och vi anföra denna uppfattning, emedan den synes oss ganska antaglig [1]). Enligt densamma mynna *vasa inferentia* ej direct in uti corticalsubstansens alveoler, utan löpa förbi desamma, upplösas och tömma sitt innehåll i märgsubstansen. Denna innehåller ej, såsom Kölliker påstår, ett lymphkärlplexus, af hvilket Billroth ej kunnat upptäcka ett spår, utan består utom blodkärlens förgreningar af ett bindväfsnät med något finare maskor och gröfre strängar än i corticalsubstansen. Detta tänker sig Billroth bildadt af de i körteln inträngande blodkärlens *tunicæ adventitiæ*, hvilka här liksom upplösa sig i ett gemensamt nät af lucker bindväf, i hvars maskor den inströmmande lymphan lätt upptages. Då kärlen vidare fortlöpa mot körtelns peripheri och förgrena sig i corticalsubstansens alveoler, så kommer märgsubstansens bindväfsnät att stå i direct förbindelse med dessa — och är detta den enda väg på hvilken lymphan kan inkomma i corticalsubstansens alveoler. Bildningen af *vasa efferentia* tänker han sig ske ifrån detta märgsubstansens bindväfsnät, antingen direct — hvilket hufvudsakligen eger rum hos mesenterialkörtlarne — eller ock på det sättet att lymphan infiltrerar de i *hilus* inträdande arterernes *adventitia* och verkliga lymphkärl sedermera från denna afgå. Denna sistnämnda förklaring synes väl kunna tillämpas isynnerhet på smärre lymphkörtlar, hos hvilka arterernas *adventitia* är starkt infiltrerad af lympha och direct utträdande lymphkärl ofta äro omöjliga att upptäcka.

---

[1]) Th. Billroth Beiträge zur pathologischen Histologie. Berlin 1858.

Digitized by Google

Denna åsigt om lymphans infiltration af arterernas bindväfshinna står icke ensam. Man har länge känt det förhållandet, att hos fiskar och amphibier lymphkärlen i form af skidor omgifva blodkärlen, som dervid ligga fullständigt inom de förras lumen. Till lymphkärlets vägg är härvid synbarligen blodkärlens *adventitia* använd. Om lymphkärlet dervid har en större vidd, så gå ofta från dess väggar bindväfsbalkar öfver till blodkärlet och man får deraf bilden af ett lymphelementer inneslutande nätverk. Ej blott hos de lägre *vertebrata* påträffas dylika anordningar. Leydig[1]) har vid præparationer af *aorta thoracica* hos en oxe funnit dess *adventitia* bilda inåt kärlet ett sådant vidmaskigt bindväfsnät, i hvars maskor lymphcoagula anträffades. Han anser såsom i hög grad sannolikt att *adventitia* dervid spelade rolen af ett omspinnande lymph-rum. Om detta icke är fullt bevisande, så är det likväl ett argument mer för en uppfattning, för hvilken flera skäl tala. Brückes iakttagelser af chyluskärlen i tarmarne hos kaninen lemna härtill ytterligare bidrag[2]). Denna uppfattning harmonierar också fullkomligt med Virchows, Leydigs, Billroths åsigt om lymphkärlens ursprung och bildning. Sålunda åtminstone i viss mon berättigad, dels genom stödet af direct iakttagelse, dels genom analogier, hemtade från de lägre djurclasserna, är denna åsigt i hög grad egnad att underlätta förklaringen af de blodbildande körtlarnes structurförhållanden. Billroths förklaring öfverensstämmer också med det verkliga, äfven af Kölliker omnämnda, förhållandet att alveolerna blifva allt mindre, ju mer man närmar sig märgsubstansen, och öfvergå i denna riktning ifrån mer begränsade lacuner till ett likformigt nät. Dessutom förklarar denna uppfattning bättre den iakttagelsen, att vid chylusresorptionen de yttre alveolerne kunna behålla sin gråaktiga färg, under det att de närmare körtelns centrum belägna synas mjölkhvita af chylus.

Huru än med dessa speciella anordningar må förhålla sig, så förena sig emellertid de flestas åsigter i den punkten att lymphkörteln egentligen består i ett af gröfre och finare, med blodkärl rikligen försedda bindväfselementer bildadt nät, i hvars maskor — sinsemellan communicerande och bildande en labyrinth af mer eller mindre begränsade hålor utan något beklädande epithelium — lymphcellerna ligga inneslutna och småningom bortspolas af den genom apparaten löpande lymphströmmen. Enligt denna uppfattning är lymphkörteln sålunda ej att betrakta såsom ett blott plexus eller ett blott convolut af varicösa

---

[1]) Anf. st. s. 420.

[2]) Jfr Donders Physiologie des Menschen. Uebers. von Theile. Bd. I. s. 322. s. 420.

Digitized by Google

lymphkärl, såsom Hewson [1]) menade och efter honom flere författare antagit. Den är fastmer en helt egendomlig apparat, genom hvilken den reguliera lymphbanan eller lymphkärlet liksom afbrytes för att ånyo sammansättas. Alveolerne måste anses såsom härdar för nybildningen af lymphans cellulära elementer. Den lätthet, hvarmed lösta beståndsdelar från blodkärlens innehåll kunna utträda i dessa alveoler, och det långsammare lopp, hvarmed lymphan genom strömområdets utvidgning måste genomgå lymphkörteln, äro båda omständigheter, som i hög grad måste gynna bildningen af nya cellulära elementer inom detta organ.

Sjelfva det närmare förloppet vid denna nybildning är naturligen lika svårt att spåra, som de normala väfnadernas regeneration i allmänhet och meningarne skilja sig något i detta afseende. Naturligen har äfven här läran om en fri cellbildning blifvit tillämpad. De som anse lymphkörteln såsom ett convolut af vidgade lymphkärl hafva äfven ansett lymphcellerna såsom vid sin mognad aflossande epitheliiceller från kärlens inre yta. Dessa åsigter äro redan i det föregående vederlagda. Kölliker synes anse förökningen af lymphcellerna försiggå genom delning på vanligt sätt. Han har nämligen i den från körtlarne utgående lymphan eller chylus hos hundar, kattor och kaniner sett cellformer, som häntyda på en sådan delningsprocess. I allmänhet hafva dock dessa celler en enkel, rund kärna och endast ganska sällan visa sig delningsformer, hvilka ofta synas bero på en längre inverkan af ättiksyra. Det är möjligt att en förökning genom delning i enskilda fall härstädes eger rum, men föga sannolikt att detta är det enda förökningssättet. Henle framhåller osannolikheten af en sådan delning [2]).

Billroth försöker att rycka denna fråga om lymphcellernas nybildning något närmare. Ett lämpligt tillfälle att spåra denna process kan man naturligen vänta sig vid pathologiska nybildningar inom detta område, en anvisning som också Billroth följt. Han har sökt iakttaga denna process vid inflammatoriska ansvällningar af lymphkörtlarne, såsom vid syphilitiska buboner, uppkomna efter sår på genitalia, vid secundära lymphkörtelansvällningar i grannskapet af cancertumörer, vid lymphkörtelsarcom, samt andra degenerationer, hvilka öfverhufvud allesamman begynna med en numerisk hypertrophi, en hyperplasi af körtelns elementer. Cellernas förökning kan, enligt hvad han dervid funnit, ej förklaras genom vanlig delning, dels emedan han ej observerat några delningsformer och hufvudsakligen derför att en sådan

[1]) Anf. st. ss. 53—60.
[2]) Henle Bericht über die Fortschritte etc. im Jahre 1859 s. 7.

Digitized by Google

delning inom alveolerna ovilkorligen måste hafva en utvidgning af dessa till följd. En sådan utvidgning kan dock ej upptäckas, utan snarare uppkomma nya och smärre alveoler. Nybildningen måste derföre antagas utgå direct från sjelfva bindväfven och det så, att med uppkomsten af nya parenchymceller, en nybildning af alveolernas stroma går hand i hand. Billroth tänker sig denna nybildning utgå från det späda nät af spindel- och stjernformiga celler, som genomdrager alveolen och detta sannolikast på det sättet att kärnan i balkverkets förbindningspunkter eller i de nämnda bindväfscellerna utstjelper sig genom deras vägg och aflossar, bildande omkring sig en cellsubstans hvarigenom lymphcellen är färdig. Den i den qvarsittande modercellen härigenom uppkomna luckan bildar en ny alveol. Billroth anser ej sjelf denna uppfattning såsom bevisad, utan blott såsom det till följe af vissa mikroskopiska objecter sannolikaste förklaringssättet. Vi kunna också lemna derhän om den är riktig eller icke och nöja oss med den på hans undersökningar grundade sannolikheten, att vid pathologisk nybildning af lymphkörtlarnes parenchymceller dessa direct bildas från körtelns bindväfsstroma. Billroth sluter häraf att samma förhållande äfven eger rum vid den physiologiska regenerationen af samma element, en slutsats, som synes fullt berättigad, alldenstund gränsen mellan physiologisk och pathologisk nybildning härvid svårligen skall kunna sökas inom morphologiens område. Cellen är i båda fallen densamma, dess uppkomst och utveckling följa samma lagar.

Utom de egentliga lymphkörtlarne och de solitära och Peyerkörtlarne i tarmkanalen, samt tonsillernas follikler, hvilka hvar för sig kunna betraktas såsom med lymphkörtlarnes parenchymalveoler fullkomligt analoga bildningar, har man såsom blodbildande organer af analog bygnad och natur räknat äfven de såkallade blodkörtlarne eller mjelten, thymuskörteln, *glandula thyreoidea*, *pituitaria* och binjurarne. Af dessa sednare torde väl också mjelten och thymuskörteln kunna betraktas såsom med lymphkörtlarne åtminstone till en del fullt analoga organer, eller såsom en högre utveckling af desamma. Hvad deremot beträffar *glandula thyreoidea*, *pituitaria* och *capsulæ suprarenales*, så äro dessa organer till sin physiologiska betydelse ännu så litet utredda, att vi här anse oss böra lemna dem alldeles å sido.

Mjelten öfverensstämmer till sin bygnad och function i de väsendtligaste punkter med lymphkörtlarne. Utom de in- och utträdande kärlen med deras förgreningar består den, liksom lymphkörtlarne, af ett sammanhängande nät af bindväf och elastisk väfnad. I de maskor, som häraf bildas och som i sin tur genomdragas af ett finare balkverk

Digitized by Google

af likartade bindväfsbildningar med de spindel- och stjernformiga cellerna i lymphkörtlarnes alveoler, ligga de egentliga parenchymcellerna inneslutna och bestå dels af hvita dels af röda blodceller. Det öfvervägande antalet af endera utaf dessa cellformer bestämmer vanligen den olika färgnyanceringen ej blott hos olika mjeltar öfverhufvud, utan äfven hos olika partier af samma mjelte. I hvarje mjelte kan man derefter skilja mellan en röd och en hvit pulpa. Den förra är den normalt öfvervägande. Hos menniskan och däggdjuren i allmänhet inskränker sig den hvita pulpan till endast smärre, spridda partier, de så kallade *corpuscula Malpighii*. På enahanda sätt förhåller det sig hos foglarne och många *Batrachiæ*. Hos andra, vanligen lägre djur, uppträder den deremot under andra former. Så t. ex. genomdrager den mjelten i dendritisk form med talrika utsprång hos mullvaden och många fiskar; hos *Bombinator igneus* bildar den liksom en kärna i mjeltens midt, hos den vanliga snoken *(Coluber Natrix)* utgör den största delen af mjelten o. s. v. [1]). Denna hvita pulpa är fullkomligt af samma beskaffenhet som lymphkörtlarnes och ligger på samma sätt innesluten inom maskorna af ett bindväfsnät. Dess begränsning mot den röda pulpan är ingenstädes skarp, så att den utan afslitning af histologiska elementer derifrån kan isoleras, utan dess nätbygnad eller balkverk sammanhänger med den öfriga mjeltpulpans. De Malpighiska kropparne, som äro fullt jämförliga med lymphkörtlarnes alveoler eller de Peyerska körtlarne, sitta fästade på arterernas förgreningar och kunna betraktas såsom lymphatiska bildningar inom den i ett bindväfsnät upplösta adventitian på det sätt som förut blifvit anfördt och hvarpå, enligt Leydig, de lägre djuren erbjuda många analoga exempel. Dessa lymphatiska härdar måste man tänka sig stå i omedelbar förbindelse med de från mjelten utgående lymphkärlen, ehuru man ej kunnat direct uppvisa detta sammanhang. Hos menniskor som dött efter långvariga och tärande sjukdomar saknas de alldeles.

Hvad den röda mjeltpulpan beträffar, så är det egentligen endast öfvervigten af röda celler, som skiljer den ifrån den hvita; den histologiska anordningen föröfrigt är i hufvudsaken densamma. Här kan icke vara stället att ingå i någon utförlig framställning af de olika åsigter, som härom blifvit uttalade. För vårt närvarande ändamål är det endast af vigt att känna, huru och hvar dessa celler bildas och inkomma i blodströmmen. Det är isynnerhet i fråga om kärlens förhållande till pulpan och dess celler, som man varit af olika mening. Man har ansett pulpan vara alldeles fristående, utan öppen communication

[1]) Jfr Leydig anf. st. s. 425.

Digitized by Google

med blodkärlen; man har äfven ansett den ligga, åtminstone till en del, innesluten inom lymphkärlen. På de sednaste tiderna lutar man allt mer till den åsigten, att blodkärlens öfvergang i hvarandra förmedlas genom ett system af venösa sinuositeter eller cavernösa nätverk, analogt med lymphkörtlarnes alveolinrättning. I detta system af hålor anser man pulpan vara innesluten och salunda direct genomfluten af blodströmmen. Denna asigt stöder sig hufvudsakligen dels derpå, att man ej kunnat, om ej undantagsvis eller pa sin höjd delvis, uppvisa att de båda slagen af blodkärl förbindande capillärnät, dels äfven på den omständigheten att pulpans cellulära elementer normalt återfinnas i mjeltvenen.

De hvita cellernas bildning utgår här efter all sannolikhet från kärnorna i det fina balkverkets förbindningspunkter, eller rättare från de bindväfsceller som constituera detta balkverk eller bindväfsnät. Billroth tänker sig denna bildning försiggå på samma sätt, som i lymphkörtlarne genom kärnans utstjelpning och aflossande från modercellen. Då man, såsom förut är nämndt, antager att mjeltens röda pulpa står i direct förbindelse med blodkärlens lumina, sa faller den sålunda nybildade cellen omedelbart inom blodströmmen. En del af dessa celler måste dock finna sitt aflopp genom lymphkärlen, af hvilka isynnerhet de från mjeltens inre, centrala delar kommande föra ett af fullbildade blodceller något rödaktigt innehåll (Kölliker). Hewson, som föröfrigt ej fann några hvita celler i mjeltvenen, ansåg äfven att de bortfördes genom lymphkärlen [1]).

Hvad beträffar mjeltens öfvervägande halt af röd pulpa, så är detta, såsom Leydig visat, hos de lägre djuren icke alltid fallet. Hos

---

[1]) En uppfattning af mjeltens finare structurförhållanden, som är särdeles egnad att förlika de olika åsigterna och nöjaktigt förklara förloppet vid blodcellernas bildning inom detta organ är nyligen framställd af A. Key *(Hygiea Jan. 1861 ss. 11—14)*. Han finner tillvaron af det Billrothska fina balkverket fullt bekräftadt. Han antager äfven, i likhet med Billroth, att de hvita cellerna bildas från kärnorna i balkverket, eller bindväfscellerna. I afseende på blodkärlens förhållande i pulpan har han funnit, att deras öfvergång i hvarandra öfverallt förmedlas af ett finmaskigt nät af i allmänhet grofva capillarer. Man behöfver således hvarken taga venösa sinus eller cavernösa nätverk till hjelp för att förklara denna öfvergång. Det Billrothska balkverket med sina blodcellbildande elementer har han funnit dels i sjelfva capillarernas och de fina venernas väggar, dels fritt genomdragande de af capillarkärlen bildade maskorna. Det förklarar sig deraf lätt, huru en del af de nybildade hvita blodcellerna falla omedelbart inom blodströmmen, en annan del inom capillarernas mellanrum, från hvilka han anser lymphkärlen taga sin början.

Digitized by Google

menniskan har mjelten också under olika omständigheter en ganska olika färg. Vid leuchæmi är den betydligt ljusare än normalt och jag har nyligen sett en leuchæmisk mjelte, som åsminstone delvis, så till färg som structur öfverensstämde med en ansvälld lymphkörtel. Å andra sidan finnas äfven lymphkörtlar som i detta hänseende visa stor likhet med mjelten. Leydig har i detta afseende påpekat de lymphkörtlar, som förekomma utefter *aorta thoracica* hos svin, hvilka, såsom man lätt kan öfvertyga sig, äfven innehålla röd pulpa. Om pulpans färg i allmänhet härrör af dess rikare vascularisation, eller beror derpå, att den hvita cellen redan inom organet metamorphoseras till röd, är svårt att afgöra.

Det är bekant att mjelten kan saknas i sådana fall der den normalt plägar finnas, äfvensom att densamma, der den finnes kan exstirperas utan att nödvändigt medföra lifvets förlust eller ens någon fortfarande märkbar förändring af blodets elementära sammansättning. Grodor fördraga med största lätthet denna förlust, enligt hvad Moleschott [1]) funnit. Detsamma är äfven fallet med hundar såsom t. ex. Friedleben [2]) och enligt hvad förut är anfördt, äfven Führer och Ludwig visat. Till och med menniskor hafva fördragit denna förlust. Vådan för lifvet vid en sådan exstirpation synes ej bero på förlusten af mjelten såsom ett för lifvet nödvändigt organ, utan fastmer på sjelfva det operativa ingreppet och dermed följande blodförlust, peritonitis o. s. v. Denna möjlighet att fördraga mjeltens förlust beror derpå, att detta organ kan af andra ersättas. De organer som i sådant fall öfvertaga mjeltens function äro lymphkörtlarne. Man har dervid funnit en eller flere af mesenterialkörtlarne hypertrophierade och stadda i en liflig nybildning af sina elementer. Führer har också iakttagit att de under sådana omständigheter antagit ett mjeltartadt utseende, beroende på en öfvervägande nybildning af blodcapillarkärl. Hos sådana djur som sakna lymphkörtlar måste naturligtvis vid mjeltens exstirpation productionen af blodceller försiggå antingen genom en ökad verksamhet inom den spher, der denna nybildning under normala förhållanden utom mjelten eger rum, eller också måste nya organer för detta ändamål tillkomma. I sjelfva verket har också Eberhard [3]) efter mjeltens exstirpation hos grodor vid tarmkanalen funnit egendomliga lymphkörtel- eller mjeltartade bildningar, hvilka han ansett för ett slags mjeltsubstituter. Om denna uppfattning är riktig eller icke är svårt att afgöra; emellertid

[1]) Jfr Müllers Archiv. 1853. s. 64.

[2]) Alex. Friedleben. Die Physiologie der Thymusdrüse in Gesundheit und Krankheit. Frankf. a. M. 1858 s. 126.

[3]) Jfr Funke Lehrbuch d. Physiologie III Aufl. Bd. I. s. 181.

Digitized by Google

saknar en sådan nybildning af lymphatiska elementer icke analogier, såsom vi snart skola se.

Af det föregående framgår redan tydligt, att mjelten är ett organ för nybildning af hvita blodceller och att denna nybildning efter all sannolikhet utgår från cellerna i det fina bindväfsnät, som genomdrager dess pulpa. Detta organs stora likhet i bygnad och function med lymphkörtlarne öfverhufvud faller deraf lätt i ögonen. Hewson räknade mjelten såsom appendix till lymphkärlsystemet, och svårligen skall man kunna värja sig för den öfvertygelsen, som äfven Leydig på starka skäl uttalat, att mjelten i sjelfva verket ej är annat än en slags lymphkörtel, en åsigt, som af de flesta omständigheter ur dess nyare histologi och physiologi synes allt mer berättigad.

Bland de blodcellbildande körtlarne hafva vi anfört äfven thymuskörteln. Detta organ, hvilket, såsom bekant är, spelar en öfvergående rol, och hos menniskan redan i ynglingaåldern begynner undergå en regressiv bindväfsmetamorphos, hvilken i mannaåldern blifver fullständig, visar under tiden för sin egentliga verksamhet en analog bildning och function med lymphkörtlarne. De särskilda afdelningarne af detsamma, eller de så kallade thymusblåsorne, äro till sin bygnad nära öfverensstämmande med lymphkörtlarnes alveoler och dermed likartade bildningar. Redan Hewson räknade thymus, likasom mjelten såsom ett appendix till lymphkärlsystemet. Uppfattningen af thymus såsom en art lymphkörtel har äfven blifvit uttalad af Kölliker och Frey [1]), samt ännu bestämdare af Leydig och Billroth [2]), hvilken sistnämnde i afseende på det fina bindväfsnätet i thymusblåsorne yttrar, att detta endast genom sin finhet skiljer sig från det likartade, i lymphkörtlarne förekommande. Hufvudinnehållet i de nämnde thymusblåsorne utgöres, likasom i lymphkörtlarnes alveoler, af hvita blodceller, hvilka enligt Friedleben [3]) direct öfvergå i blodströmmen genom venerna, således på ett sätt, som är analogt med förhållandet i mjelten. Om dessa cellers bildningssätt vet man intet bestämdt, men torde få antaga, att de på samma sätt, som i analoga organer, utgå från det fina bindväfsnätet. Leydig [4]) har här iakttagit en förökning af de hvita cellerna genom delning, ett förökningssätt, hvilket han, i likhet med Kölliker äfven tillskrifver de likartade cellerna inom mjelten och lymphkörtlarne. Detta förökningssätt kan mycket väl tänkas, åtmin-

---

1) Anf. st. s. 520.

2) Beiträge z. pathol. Hist. s. 129.

3) Anf. st. s. 252.

4) Anf. st. s. 431.

Digitized by Google

stone under vissa förhållanden, ega rum, utan att dock upphäfva riktigheten af Billroths uppfattning.

Vi hafva i det föregående sökt i korthet redogöra för de särskilda organer, i hvilka den hvita blodcellen normalt bildas. I likhet med Hewson hafva vi uppfattat dem alla såsom mer eller mindre nära grupperande sig kring lymphkärlsystemet, såsom deras physiologiska sammanhållningspunkt. Af dessa organer förekommer thymuskörteln såsom ett under utvecklingsperioden fungerande organ inom de vertebrerade djurens alla klasser. På samma sätt men såsom ett under hela lifvet fungerande organ, förekommer mjelten hos alla vertebrata, endast med undantag af några bland de lägsta fiskarne. Med de egentliga lymphkörtlarne förhåller det sig deremot annorlunda. Dessa tillhöra såsom ett fullt utveckladt system egentligen endast däggdjuren. Redan hos fåglarne saknas mesenterialkörtlarne; deremot äro de väl försedda med Peyerska körtlar i tarmkanalen, särdeles i den så kallade *bursa Fabricii* [1]). Egentliga lymphkörtlar i inskränkt mening finnas hos fåglarne nästan endast på halsen [2]). Hos amphibierna, med undantag måhända af crocodilen, saknas de alldeles, hvilket man äfven antagit vara händelsen hos fiskarne. Leydig anför dock hos dessa åtskilliga organer, som han bestämdt hänför under denna kategori [3]).

Såsom förut är anmärkt, har man funnit hvita celler i lymphkärlen hos de djur, som sakna lymphkörtlar, äfvensom i sådana lymphkärl hos de med körtlar försedda, hvilka ännu ej passerat genom någon sådan körtel. Detta förhållande angifver, att de ifrågavarande cellerna äfven kunna bildas på andra ställen, än inom dessa för ändamålet specielt inrättade organer. Det återstår således att söka besvara frågorna, hvar och huru dessa celler bildas. Dessa frågor sammanfalla i det närmaste med den om lymphkärlens ursprung eller begynnelseändar i väfnaderna. Det är isynnerhet i tarmkanalens *villi*, som man bemödat sig att utforska dessa begynnelseändar. Grodlarvens stjert har också varit ett gynnsamt fält för dylika undersökningar. De verkliga positiva resultater, som deraf hittills äro vunna, berättiga ej till ett afgörande domslut i denna fråga och det skulle derför vara af föga intresse att här försöka anföra alla de olika åsigter, som häröfver äro uttalade.

Beträffande chyluskärlens begynnelse i *villi intestinales*, så har man väl temligen allmänt derom kommit öfverens, att hvarje *villus* in-

---

1) Leydig anf. st. ss. 320—321.

2) Hewson anf. st. II. ss. 64—72. Leydig anf. st. s. 422.

3) Anf. st. ss. 422—423.

Digitized by Google

nehåller ett eller vid tjockare *villi* två eller flere centrala chylusrum, hvart och ett antingen begränsadt af en särskild membran, såsom Kölliker påstår, eller utan en sådan, såsom Brücke menar och hvilket väl också är det antagligaste och vanligen äfven antagna. Genom denna Brückes uppfattning förlora dessa chylusrum all organologisk sjelfständighet och kunna ej i egentlig mening benämnas kärl, åtminstone ej i samma mening som blodkärlen. Dessa centrala chyluskanaler har man i allmänhet betraktat såsom chyluskärlens begynnelsepunkter i tarmslemhinnan. Man har gått ännu längre och förklarat, att ett system af sinsemellan anastomoserande bindväfsceller fungerade såsom tillförande capillarsystem till dessa hålor. Så uttalar sig Leydig [1]) och ännu tydligare Heidenhain [2]), hvilken då han å andra sidan sätter cylinderepitheliets celler i direct samband med bindväfscellernas utlöpare kan, om man så vill, anses betrakta sjelfva epithelii-cellerna såsom chyluskärlens begynnelseändar. Denna åsigt är väl ej bevisad och kan sålunda ej antagas såsom afgjord sak; men sannolikheter tala dock för densamma.

I afseende på lymphkärlens ursprung i grodlarvens stjert har man lyckats något bättre i sina undersökningar. Dessa kärl likna, enligt Kölliker, i afseende på sin bygnad i det väsendtligaste blodkärlens capillarer. De äro begränsade af en enda structurlös hinna med kärnor på sin inre sida och skilja sig i sin bygnad från blodcapillarerna i omgifningen endast genom närvaron af flere kortare och längre, från den omslutande membranen utgående taggar eller utlöpare, som gifva dem ett egendomligt, bugtigt utseende. Egendomligt är också dessa kärls begynnelsesätt, i det att de bilda endast få anastomoser och äfven hos larver med helt utbildad stjert nästan alla begynna med fina tillspetsade utlöpare. Sådan är Köllikers beskrifning på dessa kärls begynnelse [3]); men den figur hvarmed han beledsagar denna beskrifning säger dock nästan ännu mer och leder ovilkorligen till föreställningen om lymphkärlens ursprung ur bindväfscellerna. En sådan åsigt är också på det bestämdaste uttalad af Leydig [4]). Han utsträcker detta påstående till hela lymphkärlsystemet i dess vidsträcktaste bemärkelse. Chyluskärlen i *villi*, säger han, äro blott nätformiga rum i bindväfven, som sammanflyta till en central håla. Af sådana rum bildas äfven de så kallade lymphcapillarerna i grodlarvens stjert och på alla andra stäl-

---

[1]) Anf. st. s. 295.

[2]) R. Heidenhain "Die Absorptionswege des Fettes". Moleschotts Untersuch. z. Naturlehre etc. Bd. IV. s. 251.

[3]) Kölliker. Handb. d. Gewebelehre III Aufl. s. 583.

[4]) Anf. st. s. 408.

Digitized by Google

len — med ett ord, lymphkärlsystemet eger inga andra capillarer än bindväfskropparne. Dessa capillarer frånkänner han all organologisk sjelfständighet såsom kärl. De äro endast ett kanalsystem af bindväfsceller. Hos de lägre vertebrerade djuren stanna äfven de större kärlen på denna, så att säga, indifferenta utvecklingsgrad. De tunna väggarne skilja sig ej från den omgifvande bindväfven och han betviflar att dessa rum ens äro beklädda af något epithelium. Hos däggdjuren invidualisera sig de större kärlen derigenom att bindväfven gestaltar sig till elastiska lager och organiska muskler lägra sig omkring o. s. v.

Med ledning af hvad nu är nämndt synes man kunna sluta, att de hvita celler, som inom lymphströmmen förekomma innan densamma passerat någon lymphkörtel, eller hos sådana djur, der dessa körtlar öfverhufvud saknas, måste vara bildade direct ur bindväfven genom en nybildning från dess celler. Ett sådant antagande torde ej böra anses alltför djerft, helst som det af vissa pathologiska företeelser, hvilka måste vara i hög grad upplysande för det physiologiska förloppet, erhålla ett starkt stöd.

Billroth omnämner ett fall, som är särdeles upplysande i detta hänseende. Han fann nämligen i ett præputium — som efter ett vanskött operationssår blifvit infiltreradt och œdematöst, med liktidig ansvällning af ingvinalkörtlarne — en stark nybildning af lymphelementer från bindväfscellerna. Härvid funnos dels emellan bindväfssträngarne, dels uti tydliga lymphkärl en talrik mängd lymphceller. Äfven visade sig arterernas och venernas *adventitiæ* och till och med nervernas bindväfshyllen fyllda med dylika celler, så att blodkärlen syntes ligga inneslutne inom lymphkärl. Från dessa med celler infiltrerade *adventitiæ* utgingo tydliga lymphkärl. Hvad sjelfva cellerna beträffar, så iakttog han med säkerhet att de utgingo från bindväfscellerna. En sådan pathologisk nybildning af lymphatiska elementer, ej endast af celler och enkla lymphsträngar, utan också af med lymphkörtlarne i det närmaste öfverensstämmande bildningar är flere gånger observerad. Billroth anför talrika likartade facta. Så t. ex. har han funnit att lymphkörtlarnes hypertrophiska volumsförökning uppkommer på det sättet, att en liflig nybildning af celler försiggår i kapselns bindväf, hvarigenom denna antager samma nätformiga structur, som den öfriga körteln och derigenom ökar dess massa. — Virchow har redan för länge sedan visat, huruledes lymphatiska elementer under pathologiska förhållanden kunna bildas i åtskilliga organer. Utom i mjelten och lymphkörtlarne såsom rena hyperplasier har han funnit sådana lymphatiska nybildningar i lefver och njurar [1]). Han har äfven påpekat den likhet,

[1]) Virchows och Reinhardts Archiv Bd. I. s. 569.

Digitized by Google

som eger rum mellan de typhösa infiltrationerna i tarmkanalens väggar och verkliga lymphkörtlar, likheten mellan unga, gråa tuberkler och lymphkörtlarnes corticalsubstans o. s. v. Dylika lymphartade bildningar har han på många ställen sett tydligen framgå genom cellförökning från bindväfscellerna och anser denna omständighet såsom ett nytt skäl för dessas antagna förhållande till lymphkärlen samt håller för sannolikt, att åtminstone under pathologiska förhållanden hvita celler införas i blodet från sådana nybildade lymphhärdar [1]). — I Friedreichs [2]) bekanta fall af leuchæmi funnos dylika lymphartade, från bindväfscellerna utgående bildningar ej blott i lefver och njurar, utan äfven i *pleura*, samt i magens och tarmkanalens väggar.

Den pathologiska histologien saknar sålunda icke tillräckliga facta, som bevisa att en nybildning af lymphatiska elementer från bindväfven eger rum. Virchows hypothes att på detta sätt bildade celler af lymphkärlen upptagas och sålunda i blodmassan kunna införas såsom hvita blodceller, har genom Billroths iakttagelser blifvit ett bestyrkt factum och bindväfscellernas antagna förhållande till lymphkärlen eger således, åtminstone för pathologiska fall, sin fulla giltighet. Om derför Virchow anser lymphkörtlarnes hela utvecklingshistoria ställa dem bland bindesubstansens väfnader och känner sig frestad att räkna dem till dessas utvecklingsproducter, men anser ett sådant företag nog vågadt för närvarande tid [3]), så vågar likväl Billroth på grund af sina fynd uttala sig bestämdare. Han anser bindväfvens interstitier såsom lymphkärlens begynnelseändar och anmärker riktigt, att sådana interstitier endast kunna existera der lymphceller uppkomma och sättas i rörelse. Saknas dessa celler, så har bindväfven inga andra interstitier än de, som betingas af bindväfscellerna sjelfva. Öfverallt kan sålunda bindväfven, enligt hans erfarenhet, genom bildningen af lymphcellartade elementer från sina celler erhålla en med lymphkörtlarne i det närmaste likartad structur; likasom omvändt lymphkörtlarne genom ett fullständigt uttömmande af sina interstitiella celler kunna helt och hållet reduceras till bindväf [4]).

Vi hafva sålunda sett, att med den hvita blodcellen fullkomligt öfverensstämmande elementer under normala förhållanden bildas i vissa dertill bestämda organer, hvilka i mängd och utveckling äro olika hos olika djur, men i detta afseende tyckas i stigande följa djurseriens ut-

---

[1]) Virchow. Gesammelte Abhandlungen zur wissenschaftlichen Medicin. Frankf. a. M. 1856. ss. 216—217.

[2]) Virchows Archiv Bd. XII ss. 37—58.

[3]) Cellularpathologie s. 45.

[4]) Billroth Beitr. z. pathol. Hist. s. 128.

Digitized by Google

veckling. Vi hafva också sett att dylika celler äfvensom med deras normala bildningsorganer likartade bildningar under vissa omständigheter kunna sjelfständigt uppstå. Denna nybildning utgår då från bindväfven, och de nybildade cellulära elementerna uppkomma genom direct förökning från bindväfscellerna. Detsamma har man funnit vara förhållandet vid hypertrophi eller ren hyperplasi af de organer, i hvilka de ifrågavarande cellerna normalt bildas — en process, som väl endast till graden skiljer sig från den normala nutritionen. Att dessa celler emellertid ej blott till sin histologiska charakter äro med den hvita blodcellen öfverensstämmande utan dermed verkligen fullkomligt identiska, d. v. s. att de i allmänhet verkligen införas i blodströmmen, kan man på flera sätt öfvertyga sig. Det är en bekant sak att dessa celler normalt förekomma inom lymphkärlen, och detta i desto talrikare mängd, ju flere lymphkörtlar dessa kärls innehåll passerat. Sålunda innehålla ej blott i allmänhet däggdjurens lymphkärl ett större antal celler än amphibiernas, utan hos de förra innehåller äfven hvarje körtels *vas efferens* ett märkbart större antal celler än dess *vasa afferentia* o. s. v. På samma sätt har man i mjeltvenen funnit de hvita cellernas antal i förhållande till de röda betydligt öfverstiga, ej blott det på vanligt sätt efter någondera af ofvan anförda methoder beräknade normalförhållandet inom blodmassan i allmänhet, utan äfven särskildt det i mjeltarteren vid jämförande beräkning funna förhållandet. Funke har efter en ungefärlig beräkning uppskattat de hvita cellernas förhållande till de röda i mjeltvenen = 1:3 och Vierordt på samma sätt = 1:4,9. Hirt har efter sin noggrannare method anställt beräkningar öfver detta förhållande hos kalfvar och jämfört detsamma med förhållandet inom mjeltarteren. Såsom resultat af trenne beräkningar erhöll han följande förhållanden:

	I mjeltvenen	I mjeltarteren
1.	1:74	1:2600
2.	1:54	1:1843
3.	1:82	1:2095
Medeltal	1:70	1:2179

Dessa siffror angifva ett betydligt större antal hvita celler i venen än i arteren. I och för sig kan detta resultat visserligen ej ega någon fullt bevisande kraft, då man besinnar, att en sådan beräkning ej varit verkställd på lefvande djur eller menniskor och förhållandet efter all sannolikhet efter döden annorlunda gestaltar sig genom de hvita cellernas trögare circulation och benägenhet att hopa sig tillsammans. Då man ej heller känner blodcellernas absoluta antal i båda kärlen, så kan de hvita cellernas ökade relativa antal i venen äfven tänkas beroende på en för-

Digitized by Google

minskning af de rödas antal i mjelten. Factum står dock i alla händelser qvar och kan icke frånkännas all bevisningskraft, just emedan det icke motsäger utan tvärtom bestyrker ett antagande, för hvilket både histologiska, physiologiska och pathologiska företeelser gemensamt tala.

Under pågående digestion eger en lifligare verksamhet rum inom chyluskörtlarne, som dervid imbiberas af från tarmkanalen absorberade ämnen, särdeles fett. Härvid ansvälla de också lindrigt, såsom t. ex. Virchow angifver [1]). En sådan förökad verksamhet eger äfven rum inom mjelten och gifver sig tillkänna genom dess lindriga ansvällning och tilltagande i vigt, en företeelse som Schönfeld på experimentel väg funnit hos kaniner. Med denna förökade verksamhet inom de nämnda organerna sammanfaller en förökning af de hvita cellernas antal inom blodmassan, såsom förut är visadt, och om hvars verklighet man utan synnerlig svårighet kan öfvertyga sig.

En sådan förökning af de hvita cellernas antal under physiologiska förhållanden eger, såsom förut är nämndt, äfven rum under hafvandeskapet, synnerligen mot dess slut och står äfven dervid, enligt Virchow, i samband med en ansvällning af lymphkörtlarne i inguinal- och lumbal-regionerna, en ansvällning som stundom kan vara så betydlig, att den under andra omständigheter skulle betraktas såsom pathologisk.

Samma förökning af de hvita cellerna i blodet finner man äfven inträffa vid pathologiska ansvällningar af lymphsystemets körtelapparater, sådane som de uppträda under typhusprocessen, vid cancer, erysipelas, cholera o. s. v. — Den olikhet i de hvita cellernas relativa antal till de röda, som man finner vid undersökning af blod i olika fall af pneumoni, förklarar Virchow beroende på bronchialkörtlarnes olika förhållande, i det att en märkbar tillökning af de hvita cellernas antal förekommer i de fall, då bronchialkörtlarne ansvälla, deremot icke i de fall, då pneumonien förlöper utan en sådan ansvällning. Denna olikhet har jag observerat, men ej varit i tillfälle att constatera förklaringens riktighet.

I högsta grad eger en sådan förökning af de hvita cellernas antal i blodet rum under den sjukdom, som just af detta förhållande fått namnet *leuchæmi* (Virchow) eller *leucocythæmi* (Bennett) och under hvilken betydliga ansvällningar förekomma dels af mjelten, dels af lymphkörtlarne, dels af båda på en gång. Dessutom förekomma under denna sjukdom lymphatiska nybildningar i åtskilliga organer, såsom lefvern,

---

1) Cellularpathologie s. 171.

Digitized by Google

njurarne, tarmkanalen, pleura. Härunder kan de hvita cellernas antal i blodet stiga till den höjd att det nästan öfvergår de rödas. Nyligen fann jag vid ett fall af *leuchæmi* de hvita cellernas antal i förhållande till de rödas ungefär en månad före döden = 1 : 3, tvänne dagar före döden = 1 : 1.

Dessa anförda facta torde vara tillräckligt talande skäl för den numera allmänt antagna och öfver allt tvifvel höjda åsigten, att de inom lymphkörtlarne och dermed analoga organer befintliga unga celler i allmänhet öfvergå i blodmassan och der uppträda såsom hvita blodceller. Sammanbinda vi denna slutsats med det resultat, hvartill vi kommit vid undersökningen af de lymphatiska cellernas bildning, så torde väl den satsen vinna en hög grad af sannolikhet och antaglighet att de hvita blodcellerna under alla omständigheter äro att betrakta såsom afkomlingar af bindväfsceller.

Utom lymphkärlsystemet i dess vidsträckta bemärkelse, med dertill hörande körtlar och analoga organer har man äfven, om också ej allmänt, betraktat lefvern såsom ett organ för nybildning af blodceller. Åsigten om lefvern såsom ett blodbildande organ är i sjelfva verket gammal; men har ånyo uppträdt under vetenskapens sednaste skiften. Bildningen af blodceller inom detta organ under fosterlifvet har blifvit yrkad af E. H. Weber m. fl. och Lehmann har velat tillägga det samma function hos den utbildade organismen. Det torde här vara rätta stället att vidröra denna åsigt.

Webers antagande af en sådan nybildning af blodceller inom fosterlefvern grundar sig på hans observationer att gulsäcken hos hönsembryoner kring 16—19:de kläckningsdagen indrages inom bukhålan och allt dess då återstående innehåll genom kärlen resorberas och föres till lefvern, som dervid sväller, fyller sitt parenchym med fett och antager en gul färg. Ett likartadt phenomen af fettöfverfyllnad i lefverns parenchym har han också funnit hos grodor efter deras uppvaknande ur vinterdvalan. Dessa phenomener ställer han i samband med en liflig nybildning af blodceller inom lefvern en föreställning, som erhållit ett visst stöd genom Köllikers iakttagelser af lefverns stora halt af hvita blodceller vid denna period. Till dessa båda iakttagelser reducera sig också alla directa observationer öfver detta ämne. Hvad sjelfva fettimbibitionen i lefvern beträffar, så har Kölliker funnit, att en sådan "physiologisk fettlefver" är en normal företeelse äfven hos unga, diande däggdjur och bevisar såsom ett jämförelsevis enstaka stående factum för blodcellbildningen ingenting. Webers åsigt, att de gula, i lefvern uppträdande kulorna och dropparne hos grodor vid förutnämnda tillfällen skulle ega betydelsen af blodcellrudimenter och att de nya cellerna så-

Digitized by Google

lunda skulle utgå från lefverns parenchymceller, kan väl vid vetenskapens närvarande ståndpunkt ej antagas. Beträffande åter den stora mängden af inom fosterlefvern förekommande hvita blodceller, så är dermed ingalunda bevisadt, att de på stället bildas. Väl är det antagligt, att hos ett organ, hvilket befinner sig i en så rask utveckling, som lefvern vid denna tid, med den starka nybildningen af kärl äfven kan vara förenad en bildning af hvita blodceller; men den directa observationen har ej lemnat det ringaste stöd åt detta antagande, — den histologiska iakttagelsen har ej kunnat finna något föremål inom lefvern, som häntyder på en nybildning af hvita celler inom detta organ. De hvita cellerna, som i fosterlefvern förekomma kunna väl tänkas kommande från mjelten. Eger deremot under lefverns raska tillväxt en verklig sådan nybildning derstädes rum, så tillkommer den i alla händelser ej lefvern såsom ett specielt, derför bestämdt organ; utan är en företeelse, som förekommer inom hvarje annat fosterorgan, der en liflig kärlnybildning försiggår.

Såsom nämndt är har Lehmann velat utsträcka denna lefverns supponerade function äfven utom fosterlifvet, eller med ett ord upptager den bland lefverns normala och permanenta förrättningar. Detta antagande har han grundat på jämförande, dels chemiska, dels mikroskopiska undersökningar af blodet från *vena portæ* och *vena hepatica* [1]). De dervid funna resultater, på hvilka han stöder sin åsigt äro hufvudsakligen lefvervenens större halt af celler i allmänhet relativt till *plasma sanguinis*, dess större halt af hvita celler i förhållande till de röda, samt de röda cellernas beskaffenhet.

Lefvervenblodets stora halt af celler i förhållande till plasma vill Lehmann förklara genom en absolut förökning af desamma i lefvern. Denna förklaring saknar dock allt histologiskt underlag, det enda hvarpå ett sådant antagande med säkerhet kan byggas. Lika litet som hos fostret har man i fullväxtas normala lefver kunnat finna någon histologisk anordning, som på ringaste vis häntyder på någon nybildning af blodceller. Delningsformer af dessa celler har man ej heller i allmänhet derstädes observerat, och hvad antagandet af en fri cellbildning inom kärlen angår, så torde den ej numera behöfva någon särskild vederläggning. Man måste till följe häraf söka en annan förklaring af det anförda factum — och en sådan är, såsom det synes, ej särdeles svår att finna och framgår indirect ur Lehmanns öfriga resultat. Den kan nämligen förklaras genom portåderblodets förlust af intercellularvätska under sin genomgång genom lefvern. I sjelfva verket hafva

[1]) C. G. Lehmann, "Vergleichende Analyse des Blutes der Pfortader und der Lebervene." Jfr. Schmidts Jahrbücher Bd. LXXI s. 1—8.

Digitized by Google

äfven Lehmanns undersökningar ledt till den slutsatsen att intercellularvätskan lemnar det hufvudsakliga materialet till gallbildningen. De beräkningar han gjort med anledning af salternas förhållande i de båda venernas blod leda äfven vid närmare granskning till samma resultat. Han har nämligen funnit att blodets celler under genomgången genom lefvern blifva rikare på salter, intercellularvätskan deremot fattigare. Deraf sluter han, att en del af salterna öfvergå i de nybildade cellerna. Sitt antagande af blodcellernas absoluta förökning i lefvern stöder han på följande resonnemang med anledning af jämförande analyser af de båda venernas blod hos hästar. I portåderblodet fann han dervid constant 7,5 p. m. salter, i lefvervenens blod deremot 8,5 p. m. Då blodet icke upptager några salter i lefvern utan tvärtom förlorar sådana genom gallberedningen, så kan det nämnda plus af 1 p. m. i lefvervenens blod endast förklaras genom förlusten af en motsvarande mängd organisk materia och vatten och detta just ur intercellularvätskan, alldenstund blodcellerna i lefvervenen äro relativt förökade. Lehmann beräknar nu, att ifall man förutsätter att ingen cellförökning i lefvern eger rum, af 1000 delar portåderblod omkring 200 delar intercellularvätska måste gå förlorad för att man skall kunna förklara detta plus af salter i lefvervenen, sedan man afräknat den qvantitet salter som åtgått till gallberedningen. Efter denna beräkning skulle lefvervenblodet på 1000 delar utgöras af 750 delar celler och 250 delar intercellularvätska, såsom förhållandet också verkligen är 5 timmar efter intagen föda. Men under samma förutsättning måste portåderblodet 10 timmar sedan föda intagits förlora sin halfva vigt intercellularvätska för att kunna förvandlas till lefvervenblod, sådant detta då befinnes sammansatt. Denna förlust finner Lehmann alldeles för stor och antager derför, att jämte en absolut förminskning af intercellularvätska äfven en absolut förökning af celler eger rum inom lefvern, för hvilken äfven de talrika hvita cellerna i lefvervenens blod tala.

Förutsatt att analyserna och beräkningarne äro fullt riktiga, så kunna dock anmärkningar mot detta resonnemang göras. För att förklara förlusten af intercellularvätska bör erinras, att tiden för dess maximum, 10 timmar efter intagen föda, ungefär sammanfaller med den lifligaste gallsecretionen, efter den föreställning man genom experimenter på hundar och kattor derom eger [1]). För det andra har Lehmann ej fästat afseende på lymphkärlens verksamhet. Det är bekant, att en antagonism eger rum mellan chyluskärlen och lymphkärlen i inskränkt mening, så att de enas relativa hvila samman-

[1]) Jfr. Donders Physiologie des Menschen, übersetzt von Theile. Bd. I. Leipzig 1856. s. 246.

Digitized by Google

faller med de andras lifligare verksamhet. Under sådana omständigheter torde väl hos hästen en 10 timmars fasta vara tillräcklig att förklara lefverlymphkärlens betydligt ökade verksamhet. Efter Lehmanns förklaring synes det som skulle cellproductionen i lefvern eller med ett ord den reguliera bildningen af blodceller ökas ju längre tid förflutit sedan föda intogs, en omständighet som ej öfverensstämmer med de facta, som directa observationer gifvit vid handen.

De hvita cellernas stora relativa antal i lefvervenens blod är ett annat af Lehmanns skäl för antagandet att blodceller bildas i lefvern. Han uppgifver, att han funnit blodet i vena hepatica städse innehålla en utomordentlig mängd, dels i hopar sammanhängande, dels isolerade färglösa celler, af hvilka de smärre varit granulerade, de större vanligen ytterst bleka, blåsformiga, visande till en del utan vidare tillsats en kärna. Någon numerisk beräkning har Lehmann icke gjort, men uppskattar förhållandet så, att lefvervenens blod skulle innehålla ungefär 5 ganger så mycket hvita celler som portåderblodet. Hirt deremot har gjort trenne jämförande beräkningar, hvilka visat förhållandet mellan de hvita och röda cellerna i de båda venerna sålunda:

	Vena portæ	Vena hepatica
1.	1 : 708	1 : 68
2.	1 : 768	1 : 277
3.	1 : 97	1 : 67
Medium	1 : 524	1 : 137

Af dessa beräkningar anser Hirt sjelf den tredje särdeles otillförlitlig, emedan blodet var coaguleradt och till följe deraf de hvita cellerna hopade tillsamman. I viss mån torde också samma otillförlitlighet vidlåda äfven de öfriga talen. Hirt fäster också med rätta uppmärksamheten på svårigheten af någorlunda exacta beräkningar i blod från döda. Under det att blodomloppet afstannar stagnera de hvita cellerna, fastna vid kärlens väggar och sammanbaka sig i klumpar, hvilket nödvändigt måste inverka störande på räkningens resultat. Man skulle härvid kunna anmärka, att vid en jämförande beräkning felet bör utjämnas derigenom att samma förhållande eger rum inom de båda ifrågavarande venerna; men ett sådant allmänt antagande är långt ifrån säkert — aldraminst kan man taga för gifvet att detta håller streck i fråga om *vena hepatica* och *vena portæ*. Olikheten mellan dessa båda vener är påtaglig. I *vena hepatica* öfvergår blodet från en vidare till en trängre strömbädd och måste sålunda hafva en större strömningshastighet. Dertill kommer bröstkorgens närhet och deraf följande aspiration på den venösa strömmen. Det låter häraf tänka sig att blodströmmen i denna ven kan fortfara att löpa jämförelsevis länge sedan

Digitized by Google

den börjat förlångsammas, och att, då det är de hvita cellerna, som först stanna, slutligen blott röda celler följa strömmen under det de hvita fortfarande hopa sig. Deraf ett skäl för de hvitas stora relativa antal. I *vena portæ* är förhållandet annorlunda. Dess blod, som, drifvet af en jämförelsevis obetydlig *vis a tergo*, har att öfvervinna motståndet i ett capillarsystem, hvilket betydligt vidgar blodbanan och sålunda orsakar en minskning af strömhastigheten, måste tidigare stagnera. Betraktar man dertill venens tillflöden, nämligen å ena sidan tarmvenerna med jämförelsevis högst ringa halt af hvita blodceller och å andra sidan mjeltvenen, som innehåller sådana i stort relativt antal, så inses lätt att förhållandet kan blifva compliceradt. Man tänke sig att mjeltvenens blod stagnerar tidigare, hvilket ingalunda är oantagligt, och man har genast en källa till en betydlig nedsättning af de hvita cellernas relativa antal i *vena portæ*. Med ett ord, de gjorda beräkningarne kunna ej anses fullt tillförlitliga och aldra minst kunna de tjena till bevis för blodcellbildning i lefvern, helst som ett sådant antagande saknar all histologisk grundval. De gjorda beräkningarne äro dessutom allt för få och sinsemellan differerande, att kunna berättiga till någon bestämd slutsats. Ett annat skäl till de hvita cellernas skenbart ökade antal i *vena hepatica*, hvilket föröfrigt ej alltid är så stort, som man antagit, ligger deruti att en del af portåderblodets röda celler måste gå under i lefvern. Till detta antagande berättigas man af gallfärgämnets slägtskap med hæmatinet, helst som man numera är temligen väl öfverens om att gallan bildas i lefvern och att dess beståndsdelar ej föras färdiga i blodet.

De röda cellernas beskaffenhet i *vena hepatica* är det tredje hufvudsakliga skälet för Lehmanns antagande af en blodcellbildning i lefvern. De röda cellerna i vena hepatica utmärka sig nämligen i allmänhet genom sin mer spheriska form, otydligare sidointryck, mindre diameter och mindre egentliga vigt, samt sin större motståndskraft mot vatten — allt egenskaper, som, enligt Lehmanns uppfattning, häntyda på deras betydelse af unga, nybildade celler. Lehmann beskrifver dem föröfrigt såsom skarpt conturerade, glatta, klart genomskinliga, liggande tillsammans i hopar med kant mot kant, aldrig i såkallade dukatrullar. Hvad beträffar deras mer runda form och i följe deraf minskade diameter och sidoafplattning, så skulle den möjligen kunna förklaras af intercellularvätskans egendomliga sammansättning, helst som man väl har sig bekant den röda blodcellens känslighet för reagentiers inverkan, betingad genom den tunna membranens permeabilitet och tillgänglighet för osmotiska strömningar. Lefvervenblodet saknar, såsom Lehmann äfven angifver, fibrin och cellernas salthalt är

Digitized by Google

mycket större än intercellularvätskans. Detta skulle måhända förklara cellernas form, hvilken är deras vanliga i tunnare lösningar. Vid tillsats af en concentrerad saltlösning kan man också framkalla den charakteristiska sidoafplattningen, hvilken synes betinga formationen af de bekanta dukatrullarne och äfven står i samband med en förlängning af cellens tvärdiameter, som deremot förminskas vid antagandet af den spheriska formen. Den mindre egentliga vigten och större motståndskraften mot vatten tillhöra deremot onekligen egenskaperna hos en ung blodcell. Dessa egenskaper tillkomma dock långtifrån alla lefvervenens röda celler. Att med säkerhet bestämma en blodcells ålder låter sig ej göra; men om äfven Lehmanns bestämning i detta hänseende är riktig för en stor del af lefvervenens röda celler, hvilket synes ganska antagligt, så bevisar detta likväl i hufvudsaken ingenting för hans påstående. Dylika celler föras nämligen i massa till lefvern ifrån mjelten; men skulle dessas antal ej förslå att förklara det ådagalagda factum, utan man måste antaga, att flera sådana unga celler tillkomma i lefvern, så måste detta ske genom metamorphos af hvita celler, alldenstund en direct nybildning af röda celler i lefvern, enligt hvad förut är visadt, ej låter tänka sig. Osannolikare låter den af några antagna åsigten om en slags föryngring af portåderblodets röda celler i lefvern.

Vi hafva sökt åt Lehmanns iakttagelser gifva en annan förklaring än den han yrkat, i den öfvertygelsen, att dylika iakttagelser endast då kunna ega någon grad af beviskraft, när de tjena att bestyrka en på histologisk grund hvilande åsigt. Såsom flera gånger blifvit nämndt finnes inom lefverns bygnad intet, som gifver anledning till antagandet af en derstädes skeende nybildning af blodceller. Huruledes under pathologiska förhållanden härdar för nybildning af lymphatiska elementer kunna uppstå, är förut visadt. Denna bildning utgår då såsom annorstädes från bindväfven. Lefvern är en secernerande körtel och dess hufvudfunction är gallberedning och gallafsöndring. Dess histogenetiska utveckling och dess comparativa histologi bestyrka denna åsigt. Äfven den fullt utvecklade lefverns histologi visar dess med andra secernerande körtlar fullt analoga bygnad, enligt den åsigt om det secernerande parenchymet och dess förhållande till gallgångarne, som af flere histologer, bland andra af Retzius omfattats och på sednaste tiden af Beale blifvit bestyrkt och utvecklad. Det lider dock intet tvifvel, att lefvern på blodets sammansättning öfvar ett stort och vigtigt inflytande.

Digitized by Google

6. *Den hvita blodcellens metamorphos till röd.*

Vi hafva i det föregående sökt redogöra för den hvita blodcellens bildning inom organismen, samt huruledes den allmänt antagna åsigten, att den röda cellen deraf blott är en högre utvecklingsform, hvilar på allmänna physiologiska grunder. De bevis, vi för denna åsigt anfört äro hufvudsakligen af negativ natur. Det följer nu i ordningen att redogöra för förloppet vid den metamorphos, hvarigenom den hvita cellen förvandlas till en fullfärdig röd blodcell och i och med detsamma för de, visserligen jämförelsevis få, directa observationer, hvilka tjena såsom positiva bevis för den anförda åsigten.

Hewson var, såsom förut är nämndt, den förste, som på grund af sina experimenter och undersökningar klart uppfattade och genomförde den tanken, att den röda cellen bildas af den hvita [1]. Sättet, hvarpå detta sker, uppfattades af honom något annorlunda, än som nu är förhållandet sedan cell-lärans uppkomst och utbildning. Han antog nämligen, att den röda blodcellen hos alla djur, således äfven hos däggdjuren och menniskan var försedd med en kärna, eller, såsom han kallade den, "*central particle.*" Den hvita cellen, hvars bildning inom lymphkörtlarne och deras analoga organer, thymuskörteln och mjelten, han väl kände, antog han vara identisk med den röda cellens "*central particle*". Den röda cellens bildning tillgick, enligt hans föreställning, på det sättet, att en blåsa ("*vesicle*") med färgadt innehåll bildades omkring den förut färdiga "*central particle.*" Denna uppfattning erinrar om Billroths ofvan anförda åsigt om cellbildningen såsom en secretion af cellsubstans ("zellhalo") från och omkring kärnan. Hewson tänkte sig dock denna blåsbildning omkring centralkroppen på ett eller annat sätt utgå från sjelfva lymphkärlet och vara en product af dess verksamhet. Han ansåg att denna process försiggick dels inom lymphkärlen, emedan han redan der funnit många färdigbildade röda celler, dels inom thymus och mjelten. Det var isynnerhet det sistnämnda organet, som han hos den fullväxta organismen tillskref denna färdigbildning af den röda cellen. Vid exstirpation af mjelten, eller rubbning af dess function af annan orsak, öfvertogs dess rol af lymphkörtlarne.

I hufvudsaken — nämligen antagandet af den röda cellens bildning af den hvita — öfverensstämmande, men i förklaringen af förloppet dervid alldeles motsatt är den åsigt, som i Hewsons hemland på sed-

[1] Hewson, anf. st. Part. III. Chap. V. "On the Manner in which the Red Particles are formed." s. 116—144.

Digitized by Google

nare tider blifvit införd af Wharton Jones. Han anser nämligen, att den röda cellen bildas af den hvitas kärna — således ej genom ytterligare tillägg af någon beståndsdel, utan tvärtom genom membranens och innehållets bortfallande. Denna åsigt delas af Todd och Bowman, som dock finna svårigheter vid dess antagande deruti, att hos de djur, hvilkas röda celler ega en persisterande kärna, det röda innehållet ligger mellan cellmembranen och kärnan, som sjelf icke är färgad; och vidare deruti, att ett sådant förvandlingssätt skulle inskränka sig till en enda djurklass. Bennett omfattar äfven Wharton Jones åsigt — hvilken emellertid icke tyckes ega något stöd, hvarken i någon direct observation eller några analogier inom cell-lifvet föröfrigt. Den torde också knappast hafva vunnit några anhängare utom England. Hos de djur, hvilkas röda celler fortfarande behålla sin kärna, och hos hvilka den hvita cellen constant är mindre än den röda, antaga de ett annat förlopp vid ombildningen, nämligen att den hvita cellen hel och hållen förvandlas till röd genom upptagande af hæmatin-innehåll.

Den åsigt, för hvilken de flesta skälen synas tala, är Köllikers. Enligt densamma ombildas nämligen den hvita cellen i sin helhet till röd på det sättet, att den förlorar sin kärna, afplattas och bildar hæmatin i sitt innehåll. Denna process är ganska enkel. Man måste dervid tänka sig att kärnan upplöses och hæmatin genom en chemisk process bildas af dess beståndsdelar, samt i sammanhang dermed en formförändring af celler kommer till stånd. Detta föreställningssätt låter ganska väl förena sig med åtskilliga förhållanden hos den hvita cellen och dess utvecklingshistoria. En vanlig och välbekant företeelse inom den hvita cellen är kärnans delning, — en delning som ofta är alltför oregelbunden för att med skäl kunna anses såsom en vanlig inledning till en cellförökningsprocess genom delning. Den häntyder fastmer på ett sönderfallande, sådant som enligt cell-läran eger rum, då cellens egentliga vegetativa period upphört och den står på väg att sluta sina functioner eller öfvergå till en högre utvecklingsform. Sannolikheten af hæmatinets bildning inom cellen — och af kärnans beståndsdelar såsom material — vinner styrka dels deraf att jernet, som är en charakteristisk beståndsdel af hæmatinet, äfven finnes i den hvita cellen, såväl hos vertebrata som hos evertebrata, hvilka endast hafva hvita celler [1]); dels äfven deraf att den hvita cellens kärna under vissa omständigheter, såsom vid behandling med ättiksyra, antager hæmatinfärg.

---

[1]) Jfr. t. ex. Carpenter, Principles of Humain Physiology. Fourth. Ed. s. 188 och 455.

Digitized by Google

De positiva iakttagelser, som blifvit anförda såsom bevis för denna metamorphos äro icke många; dock saknas sådana icke alldeles. I fråga om denna metamorphos inom fosterorganismen är det isynnerhet Kölliker, som på grund af sina undersökningar med bestämdhet uttalar sig. Såsom ofvan är antydt försiggår förvandlingen af den ursprungliga hvita cellen till en fullt utvecklad röd hos däggdjurens och menniskans foster i tvänne perioder. Under den första bildas kärnhaltiga röda celler. Dessa uppkomma ursprungligen, såsom nämndt är, af de i embryots alla delar fullkomligt lika bildningscellerna, derigenom att dessa temligen stora, kärnhaltiga, med kornigt innehåll försedda celler, under någon förminskning af sin omkrets [1]) fylla sig med ett homogent hæmatin-innehåll, som upptager hela rummet mellan membranen och kärnan, hvilken förblifver ofärgad [2]). Denna embryonala röda blodcell är större än den fullbildade form, som hos de fullväxta däggdjuren förekommer, och står såsom en ännu kärnhaltig bildning på samma utvecklingsgrad med den röda blodcellen hos de lägre klasserna af vertebrerade djur. Under den andra perioden förvandlas dessa kärnhaltiga röda celler till den form af röda celler, som hos den fullväxta organismen normalt förekommer. Denna metamorphos tillgår på det sättet, att cellen mer och mer afplattas och får lindriga sidointryck, under det att kärnan tydligt förminskas, visar stor benägenhet att sönderfalla, samt slutligen alldeles försvinner. På detta sätt närmar sig cellen mer och mer sin fulländade form, hvilken utom sin olika skapnad äfven till storleken är mindre än den embryonala, kärnhaltiga cellen. — Denna förklaring af den hos fostret skeende metamorphosen måste, såsom stödd på observation af verkliga öfvergångsformer, gälla såsom ett afgjordt factum.

De directa observationer, som blifvit gjorda hos däggdjuren under det extrauterina lifvet och hos de öfriga vertebrerade djuren under deras utvecklade tillstånd leda äfven — ehuru färre och mindre sammanhängande — till samma resultat. Enligt Köllikers sednare undersökningar har han hos unga, diande däggdjur i mjelten funnit små, kärnhaltiga celler af en sådan färg, att de i detta hänseende knappast kunna skiljas från vanliga röda blodceller. Han håller för alldeles otvifvelaktigt, att dessa äro unga, sig utvecklande former deraf. Redan förut hade Funke visat sådana öfvergångsformer i mjelten hos fullväxta. Han har derstädes funnit ett betydligt antal mer eller mindre färgade, föröfrigt med de hvita fullkomligt öfverensstämmande celler, af

1) Jfr. Frey, anf. st. s. 168.

2) Jfr. Kölliker, Handb. d. Gewebelehre s. 609.

Digitized by Google

hvilka somliga visa en tydlig, enkel kärna, andra åter i dennas ställe flera fina korn och andra åter ett likformigt innehåll. Högsta länken i denna utvecklingsserie är den intensivt färgade unga, röda blodcellen. Funke åtager sig att i hvarje oxmjelte visa dessa öfvergångsformer [1]). I de oxmjeltar, som jag i detta afseende speciellt undersökt, har jag constant funnit talrika cellformer, som otvifvelaktigt tala för Funkes uppfattning.

Dylika öfvergångsformer från hvita till röda celler har Kölliker observerat äfven i *ductus thoracicus*, lungvenerna och åtskilliga andra ställen inom blodet. Han har dervid funnit de smärre, från lymphsystemet härstammande cellerna tydligt färgade, med mindre kärnor än vänligt och sålunda egentligen endast genom denna kärna och sitt granulerade innehåll skiljande sig från en pa sidan liggande, fullbildad röd cell. Äfven andra till samma resultat ledande observationer hafva blifvit anförda. Så tror sig Wharton Jones hafva sett kärnor i röda blodceller hos menniskan vid tillsats af reagentier. Busk och Huxley hafva hos en kraftig, ung man observerat en enda kärnhaltig röd cell [2]). Dessa observationer stå för enstaka för att bevisa någonting, men vi hafva anfört dem, emedan de åtminstone tala för en föröfrigt välgrundad åsigt. Lika litet bevisande och till och med tvifvelaktiga äro Wharton Jones uppgifter, att han, äfven utan tillsats af reagentier, i elephantens och hästens röda blodceller sett kärnor. Kölliker har ej kunnat finna detta förhållande constateradt hos hästens, lika litet som Corti hos elephantens blodceller [3]).

Tydliga och talrika öfvergångsformer har man funnit hos grodor, såsom isynnerhet Wharton Jones och Moleschott [4]) visat. Om dessa öfvergångsformer också blifvit olika förklarade efter författarnes olika uppfattning, så bevisa de likväl — hvad som här är hufvudsaken — att en öfvergång från hvita till röda celler verkligen eger rum. Moleschott, — som kommit till den, från den allmänna åsigten skiljaktiga, öfvertygelsen att den röda blodcellen hos grodan är en kärnlös bildning och att dess så kallade kärna endast är en genom coagulation af innehållet vid yttre inverkan af luft och reagentier uppkommande bildning — uppställer den hvita cellens utvecklingsserie på följande sätt: "Den färglösa cellens kärna sönderfaller i 2 eller 3 mindre, dessa i korn; kornen blifva fettglänsande, gulaktiga, hæmatinröda och upplösa

[1]) Funke, Lehrbuch d. Physiologie. Bd. I. s. 170.

[2]) Kölliker, Mikr. Anat. Bd. II. 2. s. 570.

[3]) Kölliker, nyss anf. st. s. 583.

[4]) Moleschott, "Ueber die Entwicklung der Blutkörperchen." Müllers Archiv. 1853. ss. 73—84.

Digitized by Google

sig småningom. En kärnlös färgad cell uppkommer. Hand i hand med denna förvandling går en gestaltförändring, hvilken genom de mångfaldigaste mellanformer utbildar den runda färglösa cellen till en färgad elliptisk. Dessa båda phenomener försiggå dock i jämnbredd, utan att af hvarandra ömsesidigt betingas. Ty innan ännu kärnan delat sig, förefinnas redan de mest olika former, från den runda ända till den elliptiska" [1]). Härmed har Moleschott i sjelfva verket erkänt, att han i alla slags former i enskilda fall funnit en kärna, ehuru han i andra fall saknat den. På samma sätt har han funnit förhållandet vara med den röda cellen hos grodan, der han stundom funnit, stundom saknat kärnan [2]). I de hvita cellerna med kornigt innehåll, der Moleschott och Donders ej kunnat observera någon kärna, har dock Wharton Jones vid tillsats af vatten och ättiksyra funnit densamma. De förra förklara sitt resultat såsom möjligen härrörande af bristande uppmärksamhet å deras sida [3]). Sammanlägger man dessa förhållanden, så synes det som de af Moleschott angifna formerna väl skulle kunna förklaras vid bibehållande af den allmännast antagna åsigten om grodblodcellen, såsom en med kärna försedd bildning, — en åsigt som har ett stöd i analogien med de öfriga lägre djurklassernas motsvarande bildningar och som föröfrigt, efter hvad vi kunnat finna, af den directa observationen bekräftas. Den hvita cellens öfvergång till den röda försiggår sålunda här på samma sätt, som Kölliker visat förhållandet vara hos embryot.

Man har äfven gjort sig den frågan, hvarest inom organismen denna metamorphos af den hvita cellen till röd försiggår. Att denna frågas fullständiga och nöjaktiga besvarande är förenadt med de största svårigheter är temligen lätt att inse, och den enda fullt säkra ledning man dervid har att tillgå ligger i kännedomen af de ställen, der de förut nämnda öfvergångsformerna äro observerade. De ställen der man antagit denna metamorphos ega rum äro dels redan inom lymphkärlsystemet och företrädesvis *ductus thoracicus*, dels inom blodströmmen i allmänhet och specielt inom vissa dess områden, såsom inom lungorna, och isynnerhet inom mjelten och lefvern.

Redan Hewson antog, såsom bekant är, att en del af de röda cellerna färdigbildas af de hvita inom lymphkärlen. Äfven sedermera har man i likhet med honom, här och der inom lymphkärlsyste-

[1]) Moleschott sist anf. st. s. 83.

[2]) Jfr Donders und Moleschott. "Untersuchungen über die Blutkörperchen". Holländische Beiträge von van Deen, Donders und Moleschott 1847 Bd. I, s. 361.

[3]) Nyss anf. st.

Digitized by Google

met funnit färdiga röda blodceller, utan att likväl kunna visa, huruvida dessa derstädes bildats, eller endast tillfälligtvis inkommit. Man har äfven inom *ductus thoracicus* funnit lymphceller af gulaktig färg och smärre kärnor än vanligt. Såsom ytterligare stöd för antagandet af en redan inom lymphkärlsystemet skeende metamorphos kan anföras den tydligt i rödt dragande färg, som man funnit hos innehållet i mjeltens *vasa lymphatica profunda* och *ductus thoracicus*.

I det inom kärlen i allmänhet circulerande blodet har man hos däggdjuren helt sällan funnit de nämnda öfvergångsformerna. Kölliker angifver dock, att han i däggdjurens blod här och der observerat små lymphceller med gulaktigt innehåll och liten kärna, som knappast skiljde sig från på sida liggande röda celler annat än genom sitt "svagt granulerade utseende" [1]). Deremot har han aldrig såsom Wharton Jones etc. hos fullväxta funnit en enda kärnhaltig, verklig röd blodcell. Hos amphibierna förhåller det sig, såsom vi ofvan sett, helt annorlunda. Hos grodorne äro inom det circulerande blodet cellernas alla utvecklingsformer temligen lätta att öfverskåda, och detta synes desto mer vara händelsen, ju större hinder man hos dem kan lägga i vägen för en normal och raskare utveckling af blodets elementer. Af naturen eger väl hos grodan en viss relativ tröghet rum i reproductionsprocessen i allmänhet och således äfven i utvecklingen af blodets elementer; än mer måste en sådan göra sig gällande vid förlusten af för blodberedningen så vigtiga organer som mjelten och lefvern. Moleschott har också funnit, att vid exstirpation af dessa organer, synnerligen lefvern, de många öfvergångsformerna mellan den hvita och röda cellen långt talrikare uppträda i blodet än under normala förhållanden. Hos fostret, der visserligen en rask utveckling inom blodet eger rum, men der, likasom hos grodan, de uti denna utveckling ingående momenterna ännu ej äro, så att säga, utminuterade på en kedja af organer, kan man äfven inom kärlen öfverskåda alla utvecklingsformer. Vi se sålunda, att den hvita cellens metamorphos till röd kan försiggå inom det circulerande blodet i allmänhet, utan uteslutande inskränkning till något visst organ eller kärlområde, samt att denna inskränkning desto mindre eger rum ju färre särskilda organer äro i verksamhet för blodcellens bildning och utveckling. Denna sats synes åtminstone i fråga om grodan och fostret ega sin fulla giltighet.

Bland de särskilda organer, inom hvilka man ansett den hvita cellens metamorphos till röd försiggå, intaga mjelten och lefvern ett framstående rum. Man har företrädesvis i mjelten funnit de förut om-

---

[1]) Kölliker Handb. d. Gewebelehre s. 611.

Digitized by Google

talade öfvergångsformerna, och detta dels hos yngre, ännu diande däggdjur (Kölliker), dels äfven hos fullväxta (Funke). Dessa öfvergångsformer, vare sig att de utbildas af hvita celler under blodets genomgång genom organet, eller genom utveckling af inom organet bildade celler, sedan dessa lemnat sin modercell eller redan inom denna (Führer, Billroth), tala otvifvelaktigt för en inom mjelten skeende utveckling af röda celler från hvita.

I både lefverns och mjeltens afförande vener förekommer i större mängd en cellform, som af Lehmann och Funke blifvit ansedd såsom en yngre, nybildad röd blodcell. Det torde här vara rätta stället att taga denna cellform i närmare betraktande och söka discutera frågan om dess ålder i förhållande till den vanliga formen af den röda cellen. Vi hafva förut omnämnt denna cellform och angifvit dess hufvudsakliga utmärkande skiljaktigheter från den röda cellens vanliga form. Svårigheten att med säkerhet bestämma en röd blodcells åldersstadium är, såsom dervid anmärktes, mycket stor, och man skulle kunna tillägga för närvarande oöfvervinnelig. Dock finnas, såsom äfven antyddes, åtskilliga skäl, som tala för antagandet att här i fråga varande cellform verkligen är en yngre, nyutbildad. Dess större motståndskraft mot inverkan af vatten, runda form och mindre egentliga vigt äro egenskaper, som den delar med den hvita cellen. Den hvita cellens förmåga att motstå inverkan af vatten tillkommer väl egentligen och i hufvudsakligaste grad dess kärna, men då man tänker sig denna vid cellens metamorphos till röd spela en hufvudrol och lemna materialet till det färgade innehållet, så innebär antagandet af den unga röda blodcellens större motståndskraft mot vatteninverkan åtminstone ingen motsägelse. Dessa i mjeltvenen förekommande cellers runda form och dermed i sammanhang stående egenheter skulle väl möjligen kunna förklaras genom någon för mjeltblodet egendomlig chemisk sammansättning, emedan, såsom ofvan är nämndt, samma form kan åstadkommas genom reagentiers inverkan på den vanliga röda cellen. Deremot kan dock invändas, att långtifrån alla mjeltvenblodets celler ega denna form, hvilket borde vara händelsen, ifall phenomenet berodde endast på blodvätskans chemiska sammansättning. Det motsäges äfven af den omständigheten, att denna cellform ingalunda är inskränkt till blodet i mjelt- och lefvervenen, utan äfven, såsom man lätt kan öfvertyga sig, temligen ofta visar sig vid undersökningar af annat blod. De särskilda röda cellernas olika förhållande till reagentier, hvilket man föröfrigt lätt kan iakttaga i hvarje bloddroppe, den må vara hämtad från hvilket ställe af circulationssystemet som helst, angifver tydligen en olika beskaffenhet hos cellerna sjelfva, hvilken, då ingen annan skillnad med skäl kan antagas, bör kunna skrifvas på räkningen

Digitized by Google

af deras olika utveckling. Om man nu tänker sig den röda cellen såsom ett under fullgörandet af sina functioner ständigt mot sin undergång ilande element, så faller det sig helt naturligt att antaga den af dess former vara den yngsta, som visar den största motståndskraften mot förstörande inverkningar.

Denna cellforms mindre egentliga vigt kunde tänkas beroende af dess spheriska form, emedan de röda cellernas hastiga sjunkande i uttappadt blod till stor del underlättas af deras förening till så kallade "dukatrullar", hvilket phenomen åter står i samband med deras sidoafplattning. Detta motsäges dock af den omständigheten, att man vid behandling af blod med saltlösningar så att ingen sådan "dukatrullebildning" kommer till stånd, finner den här i fråga varande cellformen i vätskans öfre lager ännu sedan de öfriga röda cellerna bilda ett compact sediment på kärlets botten. Så har vid mina undersökningar ofta varit fallet.

Hos fostret förekommer äfven en sådan spherisk cellform, hvilken tydligen har betydelsen af en ung cell, för hvars fulla utveckling ännu blott sidoafplattningen fattas.

Den comparativa histologien har jämväl att uppvisa dylika former. Donders och Moleschott fästa uppmärksamheten på en förut förbisedd cellform i grodans blod [1]). De påpeka att utom de ovala, färgade cellerna i grodblod alltid förekomma åtskilliga runda, glänsande, intensivt färgade, kärnlösa celler, hvilka äfven vid luftens tillträde och vid tillsats af vatten förblifva kärnlösa samt mycket kraftigare motstå inverkan af vatten än de andra och derför ganska ofta, jämte de ofärgade med kornigt innehåll, ensamma ännu äro synliga, sedan man utspädt en bloddroppe med mycket vatten. Af denna beskrifning finner man att här är fråga om en fullkomligt analog cellform med den af Lehmann och Funke i lefver- och mjelt-venens blod uppvisade. Donders och Moleschott förklara denna cellform i grodblodet ej för en ung, utan tvärtom för den högsta utvecklingsformen. De grunda denna uppfattning på analogien med däggdjurens blodceller, der den högsta utvecklingsformen är kärnlös. De hafva äfven funnit öfvergångsformer i denna riktning och anse för en sådan den röda, ovala, kärnhaltiga form, som vid behandling med vatten länge behåller sin färg och förblifver synlig. Denna form, mena de, är en tydlig mellanlänk mellan å ena sidan den ovala, färgade cell, som vid inverkan af vatten lätt blifver färglös och, så när som på kärnan, osynlig, samt å

---

[1]) Donders und Moleschott. Holländische Beiträge. Anf. st. ss. 363 o. 365.

andra sidan den nämnda, kärnlösa, runda cellen. Ytterligare hafva de ansett denna åsigt bestyrkt derigenom, att vid undersökningar hos hungrande grodor denna cellform först aftager i antal och försvinner, under det den ovala kärnhaltiga, röda cellformen, som jämförelsevis bättre motstår vatteninverkan, relativt till antalet ökas, såväl i förhållande till den kärnlösa, runda, som till den ovala, kärnhaltiga, för vatteninverkan mer känsliga cellformen. Dessa bevis skulle väl också kunna användas för den motsatta meningen, om man nämligen antager, att motståndskraften mot förstörande inverkningar är starkast hos de yngsta formerna och aftager med deras ålder, samt att vid hunger samtidigt med den minskade productionen af hvita celler äfven deras ombildning till röda uteblifver, så att de yngsta röda cellerna derigenom först försvinna. Antager man den här ifrågavarande cellformen i grodblodet för den yngsta röda, så måste man likväl förutsätta antingen att den i sjelfva verket eger en kärna, eller också att Moleschotts åsigt om kärnans secundära natur hos grodblodets röda cell är riktig. Ingendera af dessa förutsättningar anse vi berättigad.

I hönsblod har jag vid mina undersökningar funnit en cellform, som fullkomligt öfverensstämmer med de former, hvilka Funke och Lehmann visat i däggdjurens lefver- och mjeltvener, samt Donders och Moleschott i grodans blod. Den förekommer helt sparsamt och utmärker sig genom sin runda form, mindre diameter (omkr. 0,002 lin.), saknad af kärna, intensivare färg och starkare fettglans. Såsom öfvergångsform mellan denna form och den vanliga, ovala, kärnhaltiga röda cellen kan man, såsom det synes, med skäl betrakta en i hönsblodet äfvenledes sparsamt förekommande cellform, hvilken utmärker sig genom sin rundare skapnad, mindre storlek (omkr. 0,0025—0,003 lin.), samt sin ofta excentriska, tydligt mindre kärna än den ovala cellens.

I lefvervenen hos fiskar finner man äfven ett stort antal celler, som äro mindre än de vanliga röda, mer närmande sig den runda formen, intensivare färgade och skenbart utan kärna. Vid tillsats af vatten och ättiksyra framträder dock kärnan tydligt och fullständigt.

Frågan om denna cellform hos de lägre *vertebrata* har betydelsen af den yngsta eller högst utvecklade formen af den röda cellen är ytterst svår att besvara och vi måste bekänna, att vi derutinnan ej lyckats komma till någon bestämd öfvertygelse. Skäl finnas för båda åsigterna, dock synes det som de flesta skulle tala för Donders' och Moleschott's mening.

Antager man sålunda, att denna cellform hos de trenne lägre classerna af vertebrerade djur är den högst utvecklade, men den motsvarande hos däggdjuren deremot den röda cellens yngsta form, så synas

dessa antaganden vara sinsemellan motsägande. Men denna motsägelse är i sjelfva verket blott skenbar. Uppfatta vi den i många afseenden stora öfverensstämmelse, som eger rum mellan utvecklingen inom de högre djurens embryolif och hela djurseriens utveckling. så blifver förklaringen icke så svår och motsägelsen försvinner af sig sjelf. Vi finna då nämligen, att blodcellen inom däggdjurens embryo genomlöper vissa utvecklingsstadier, så att den under en viss period uppträder såsom en jämförelsevis större, kärnhaltig cell med färgadt innehåll och färglös kärna, hvilken under en sednare och högre utvecklingsperiod utränges af den mindre, runda, kärnlösa cellen med homogent innehåll, som sedermera antager den charakteristiska skapnaden och förblifver den högsta och normala formen. Hos de lägre classerna af vertebrerade djur stannar den röda cellen enligt regel på den större, kärnhaltiga cellens utvecklingsstadium och antager dervid sin charakteristiska gestalt. Endast jämförelsevis få celler nå hos dessa djur den högsta utvecklingen till den mindre, runda, kärnlösa formen. Hos de evertebrerade djuren stannar blodcellens utveckling enligt regel på den hvita cellens stadium. Sådan blifver förklaringen af blodcellens utvecklingsserie, ifall man fasthåller det ofvannämnda antagandet. Denna innehåller intet, som strider mot cell-lärans eller utvecklingshistoriens allmänna grundsatser, analogierna mellan de uppgifna utvecklingsformerna äro, såsom oss synes, fullständiga och förklaringen fullkomligt physiologisk.

Af det föregående synes emellertid att vi med Lehmann och Funke antaga den här ifrågavarande cellformen hos däggdjuren vara en ung, ännu ej fullbildad, röd blodcell, hvars uppträdande i lefverns och mjeltens afförande vener talar för den åsigten, att den hvita cellens metamorphos till röd försiggår i dessa organer.

Åtskilliga andra förhållanden tala äfven för samma åsigt. Mjelten är, såsom vi sett, ett organ, der en ständig nybildning af celler försiggår. Tillfölje af dess bygnad och deraf följande vidgning af circulationsområdet, måste inom densamma ett jämförelsevis långsamt blodomlopp ega rum, hvarunder synnerligen de hvita cellerna med sin benägenhet att häfta vid kärlens väggar måste jämförelsevis länge uppehålla sig på vägen. Denna omständighet bevisar visserligen, i afseende på den hvita cellens metamorphos, i och för sig ingenting; men då i allmänhet inom naturen hvarje sådan utveckling mäktigt befordras af en relativ stillhet och hvila, så torde äfven det trögare omloppet inom mjelten under föröfrigt gynnsamma omständigheter ej vara utan sin betydelse för blodcellens utveckling, ehuru dess metamorphos till röd öfverhufvud måste tänkas försiggå temligen hastigt.

Digitized by Google

I afseende på ett vidgadt strömområde och deraf följande långsammare circulation kan på lefvern i någon mon detsamma tillämpas, som om mjelten blifvit anfördt. At lefvern dessutom måste vara af ett stort inflytande på blodberedningen, kan man redan på förhand sluta af dess egendomliga läge inom circulationsapparaten; än mer blifver detta klart, då man känner de stora chemiska förändringar som blodet undergår under sin genomgång genom detta organ. Betraktar man de tillförande venerna, så finner man att de såväl hos fostret som den fullväxte föra blod å ena sidan från mjelten, eller ett organ der hvita celler i mängd bildas, och å den andra från en apparat, hvilken utifrån lemnar organismen en mängd råämnen till förbrukning efter behof. Denna sistnämnda apparat är hos fostret *placenta*, hos den fullväxte tarmkanalen. Tvänne blodarter, den ena innehållande en mängd chemiska råämnen, nyss inkomna i organismen, den andra förande nya morphologiska elementer — hvilka organismen under alla omständigheter sjelf bildar — sammanlöpa här sålunda i en gemensam ström, som under ett relativt ringa tryck måste flyta genom den vida strömbädden af ett utbredt capillarsystem, hvilket befinner sig i omedelbar beröring med ett system af secernerande celler. Under sådana omständigheter ligger väl den tanken ej långt aflägse, att en liflig ombildning af blodets elementer inom detta capillarsystem bör försiggå. Dessa förhållanden sammanlagda med den afförande venens halt af en cellform, som vi antaga vara den röda cellens yngsta stadium, tala för lefverns betydelse för den ifrågavarande metamorphosen. Moleschott har funnit att, de röda cellernas relativa antal i blodet hos grodor är $2^1/_2$ gånger mindre efter lefverns exstirpation, än normalt, och han yrkar på grund deraf att lefvern i hög grad gynnar de hvita cellernas förvandling till röda [1]). Vid lefverns exstirpation försiggår också denna förvandling långsammare, så att man har lättare att öfverskåda alla mellanformer. Vid mjeltens exstirpation ökas, enligt Moleschott, till en början de röda cellernas relativa antal, hvilket måste bero derpå att metamorphosen fortgår, under det att tillförseln af hvita celler, hvilken hos grodan hufvudsakligen sker från mjelten, genom detta organs förlust betydligt inskränkes.

Sannolikt försiggår den hvita cellens metamorphos till röd äfven i lungan. Otvifvelaktigt spelar den röda cellen vid respirationsprocessen i omfattande mening, eller syrsättningsprocessen inom organismen en vigtig rol. Den ögonskenliga inverkan, som den atmospheriska luften

---

1) Moleschott "Ueber die Entwicklung der Blutkörperchen". Müllers Archiv. 1853 s. 84.

Digitized by Google

eller dess syre utöfvar på den röda cellens innehåll bevisas tydligen af den constanta färgförändring, som blodet undergår vid beröring med luft eller syrgas. Den process, hvarigenom den hvita cellen metamorphoseras till röd består i sista hand endast af den chemiska förvandling af dess innehåll, hvilken visar sig genom dess färgförändring. Denna förändring måste i allmänhet, atminstone hos de högre djuren, försiggå temligen hastigt, emedan man eljest borde kunna observera flera öfvergångsformer, än som i sjelfva verket är händelsen. Det är nämligen egentligen endast i mjelten, som man constant och i någon större omväxling observerar dessa former. Man måste tänka sig att den hvita cellen under sitt lopp med blodströmmen genom kärnans sönderdelning och under en ständig växelverkan med sitt omgifvande medium præparerar sitt innehåll, så att slutligen intet annat återstår än den förändring af innehållet hvarunder hæmatinfärgen uppkommer. Hvaruti denna förändring egentligen består känner man ej, men det låter väl tänka sig att den kommer till stånd genom syrets inverkan och således lättast försiggår under cellens lopp genom lungan. För en sådan uppfattning talar det bekanta phenomenet, att chylus rodnar vid luftens inverkan. Detsamma inträffar äfven med lymphkörtlarnes pulpa, äfvensom den leuchæmiska mjeltens. Detta förhållande gifver åt vårt antagande en hög grad af sannolikhet, ehuru det visserligen ej är fullt bevisande. Ett sådant bevis skulle endast kunna erhållas genom en jämförande undersökning af lungarterens och lungvenernas blod. En dylik undersökning är emellertid, så vidt vi känna, ej gjord och Köllikers observationer af öfvergångsformer mellan den hvita och röda cellen i lungvenerna äro för enstaka för att kunna anses i och för sig fullt bevisande. Lungornas läge inom circulationsapparaten gifver den för blodberedningen en större vigt och betydelse än både mjelten och lefvern, eller öfverhufvud — hvilket blodbildande organ som helst. Hvarje blodcell, hvars lifslängd varar så länge, som ett enda blodomlopp, måste nödvändigt passera lungan.

Vi hafva i det föregående sökt visa huruledes den hvita blodcellen under en fortgående utveckling ombildar sig till en röd cell. Vi hafva sett, att den directa observationen har till läran om denna utveckling hos den fullväxta organismen varit i stånd att lemna endast ett jämförelsevis ringa bidrag. De observerade mellanlänkarne i blodcellens utvecklingsserie hos den fullväxta menniskan och däggdjuret äro, såsom vi sett, jämförelsevis få, men de saknas dock ej alldeles. Om vi derför med Kölliker instämma i det medgifvandet, att denna utveckling är en af de dunklaste delarne af hela läran om den hvita blodcellen[1],

[1] Kölliker Mikr. Anat. Bd. II. 2. s. 594.

så kunna vi dock ej med Virchow erkänna, att ett fullkomligt mörker ligger deröfver [1]). Embryologien och den comparativa histologien måste fylla de luckor, som observationen hos den fullväxta i detta afseende lemnat öppna. Om sålunda alla omständigheter ur blodcellens utvecklingshistoria sammanläggas, så tvingas man ej blott till antagandet, att den hvita cellen verkligen är den rödas yngre outvecklade form; utan man vinner äfven en bestämd insigt i förloppet vid dess metamorphos. Den röda kärnhaltiga cellen, som under en viss period af fosterlifvet och hos en del djur under hela deras lefnad utgör den normala slutpunkten i blodcellens utveckling, är hos däggdjuren och menniskan blott en mellanlänk, som, sedan blodmassan tillväxt och blodbildningen blifvit fördelad på en mängd organer, är så hastigt öfvergående, att den i vanliga fall undgår den directa observationen.

Emellertid undergå efter all sannolikhet icke alla hvita celler denna metamorphos. Virchow har fästat uppmärksamheten derpå, att en del inom blodet förekommande hvita celler visa ett innehåll af fettmoleculer, hvilket jämte den helt och hållet sönderfallna kärnan, enligt hans uppfattning häntyder på en regressiv metamorphos, tenderande till cellens upplösning på samma sätt som hos de atrophiska varcellerna etc. Detta fynd anser Virchow såsom ett vigtigt resultat af sina forskningar öfver den hvita cellen. Han anser, att den hvita cellens metamorphos till röd sker redan mycket tidigt, samt att densamma är omöjlig och således uteblifver, ifall den hvita cellen vid sitt inträde i blodströmmen hunnit öfver ett visst stadium. Cellen stannar i detta fall, så att säga, på sitt embryostadium, tillväxer, förlorar sin kärna, fettvandlar sitt innehåll och upplöses. Otvifvelaktigt är denna uppfattning riktig och gäller för en del celler; men det torde likväl vara svårt att bestämma den punkt i cellens utveckling såsom hvit cell, utöfver hvilken den ej kan gå, utan att förlora möjligheten att kunna metamorphoseras till röd blodcell. Blodet sjelft och de omständigheter, som inom detsamma influera på den hvita cellen, kunna omöjligen under normala förhållanden tänkas utöfva en hindrande inverkan på denna metamorphos, snarare tvärtom. Virchow synes oss derför gå något för långt, då han antager, att alla med blodet circulerande celler äro ett slags "öfverskott eller affall" vid blodbildningen, hvilka icke vidare kunna genomgå någon högre metamorphos eller ombildas till röda blodceller [2]). Denna Virchows sats medgifva vi såsom gällande för de större formerna med sönderfallen kärna och fettvandladt innehåll; men

---

[1]) Virchow Cellularpathologie s. 200.

[2]) Virchow Gesammelte Abhandlungen s. 218.

Digitized by Google

för den vanligaste formen af den hvita cellen, som i friskt och normalt blod förekommer anse vi ej tiden vara försuten för en fullständig metamorphos till en röd cell. Funke menar också, att samtliga de hvita cellerna äro bestämda att ombildas till röda, såvida inga hindrande inflytelser finnas förhanden. Sådana hindrande omständigheter synas dock ofta inträffa, men de motverkas af en riklig, så att säga, luxurierande production. Naturen är vid sina nybildningar icke njugg; den utmäter vanligen utöfver hvad som åtgår. Vid en riklig production af celler inom lymphkörtlarne se vi, att redan der en del af de nybildade cellerna går under, hvilket antydes af de fria kärnor, som föras in i blodmassan. Detta bevisar dock intet emot vår åsigt.

7. *Slutreflexioner.*

Blodberedningen är de organiska lifsfunctionernas centralhärd, brännpunkten för de krafter, som arbeta för organismens nutrition. Blodets beskaffenhet är ett troget uttryck af organismens tillstånd i nutritivt hänseende. Från blodet hemta alla väfnader sin näring och från väfnaderna emottager detsamma de mångfaldigaste ämnen i utbyte. Likasom de öfriga väfnaderna utgöres blodet af celler och intercellularsubstans, fastän den sistnämnda här är en vätska. Blodet är så att säga en flytande, en rörlig väfnad. Cellen spelar här, såsom annorstädes, hufvudrolen vid ämnesomsättningen och intercellularvätskans beskaffenhet är i väsendtlig mon beroende af dess verksamhet. I afseende på innehåll och cellernas verksamhet kan man tänka sig circulationsapparaten såsom ett hela organismen genomdragande körtelnät. Dess celler bildas ej inom den löpande strömmen, utan utgå här, såsom annorstädes, från de fasta väfnaderna genom delning af andra celler. Vid sin bildning äro dessa celler af indifferent natur till form och innehåll liknande andra unga celler såsom t. ex. mjölkkörtlarnes, talgkörtlarnes o. s. v. Under sitt trögare lopp utefter kärlens väggar och under ständig växelverkan med sin omgifning, och synnerligen genom beröringen med syret i lungorna och annorstädes, utveckla de det egendomliga innehåll, som charakteriserar den utbildade blodcellen och hvars production måste anses såsom den slutliga och hufvudsakliga uppgiften för blodcellens verksamhet. Den chemiska process, hvarigenom hæmatin-innehållet utvecklas, är väl ej i sina närmare detaljer känd; dock kan man med all sannolikhet antaga, att dettas uppträdande inom cellen ej beror på ett blott upptagande utifrån, utan på en verklig inre utveckling. Denna förklaring är också den enda sannt physiologiska. Det antagandet att den röda

Digitized by Google

blodcellens färgämne skulle uppkomma genom en långsam syrsättning af tyrosin synes genom Staedelers undersökningar, sammanställda med åtskilliga physiologiska omständigheter, ega en ej ringa grad af sannolikhet [1]). Hvad beträffar jernet, som är en charakteristisk beståndsdel hos den röda blodcellens egendomliga innehåll, så ingår det äfven i lymphcellens sammansättning och återfinnes i blodcellen hos de lägre djur, der denna stannar på den hvita cellens utvecklingsstadium, men likväl måste anses förrätta hufvudsakligen samma function, som de högre djurens blodceller. Skillnaden kan i detta hänseende åtminstone endast ligga i graden.

Man har gjort sig den frågan, huruvida blodcellen under sin tidigare period har en annan function, än i sitt fullt utbildade tillstånd — eller med andra ord om den hvita cellens verksamhet vid blodberedningen är en annan än den rödas. Af de båda vigtiga processer — — assimilationen och respirationen — som genom blodet förmedlas och vid hvilka cellen spelar en framstående rol, skulle man kunna anse, att den hvita cellen företrädesvis verkade för den förra, den röda för den sednare. De i chylussystemet förekommande hvita cellerna måste vid de från tarmkanalen upptagna råämnenas förarbetning antagas spela en betydelsefull rol. Om man jämför chylus före och efter dess genomgång genom en körtel, så finner man denna vätska i sednare fallet långt rikare på fibrin. Fibrinets tilltagande synes sålunda stå i samband med en förökning af de hvita cellernas antal. Virchow har gifvit åt denna föreställning en allmännare utsträckning genom det påståendet, att "en tillökning af fibrinmängden mycket sällan eger rum utan liktidig förökning af hvita celler" [2]). Den åsigten har också blifvit uttalad, att den hvita cellens hufvudsakliga verksamhet skulle bestå i albuminets förarbetande till fibrin. Om man också antager fibrinets bildning inom lymphkärlsystemet, så känner man likväl ej huru dervid tillgår, eller i hvad mon den hvita cellen i denna bildning deltager. Dessutom är man ej ense derom, huruvida fibrinet är att anse såsom ett i progressiv metamorphos befintligt, eller ett excrementitiellt ämne. Vi kunna här ej inlåta oss på den vidlyftiga "fibrinfrågan" och antaga föröfrigt, att om också blodcellens verksamhet under dess olika utvecklingsperioder är något modifierad, den likväl i hufvudsaken måste tendera till samma mål. Dess utveckling afser, såsom nämndt är, bildningen af det egendomliga innehållet, eller den "respiratoriska substansen", genom hvilken förbränningsprocessen inom organismens alla delar hufvudsakligen förmedlas och

---

[1]) Frey anf. st. ss. 175—176.
[2]) Cellularpathologie s. 150.

Digitized by Google

befordras. Under denna ombildning af sitt innehåll och den ständiga växelverkan med intercellularvätskan går blodcellen, liksom t. ex. pepsinkörtlarnes celler, oupphörligt mot sin undergång och upplösning, lemnande sålunda såsom tribut at organismen frukten af sin verksamhet.

Man eger dock ingen säker kännedom om den röda blodcellens lifslängd. Denna är efter all sannolikhet olika hos de olika djurklasserna. Dertill kan man redan a priori sluta såväl af cellens egen construction, som af den hvita cellens olika relativa mängd och lymphkärlsystemets olika utveckling. Hvarhelst den röda blodcellen i sin högsta utvecklingsform företer sig såsom en kärnhaltig cell, måste den enligt cell-läran anses såsom en jämförelsevis mer durabel bildning. Detta öfverensstämmer också med öfriga physiologiska företeelser. Under den period af embryolifvet, da den kärnhaltiga cellen uppträder såsom den röda blodcellens fulländade form kan man knappast tänka på någon undergång af blodets formelementer. Nybildning och tillväxt utgöra hufvudcharakteren hos denna utvecklingsperiod. Den ofullkomliga placentar-respirationen är ej af någon genomgripande effect i och för den röda cellens fortskyndade utveckling och undergång. Gallbildningen, i hvilken man trott sig indirect spåra en undergång af den röda cellen, existerar ej ännu. Mot fosterlifvets slut gestalta sig förhållandena annorlunda. Den kärnhaltiga cellen utbytes hos däggdjuren mot en kärnlös, lefvern har börjat sin secernerande verksamhet och gallresterna i mekonien vittna — under förutsättning af gallfärgämnets härstammande från hæmatinet — om blodcellens undergång.

Hos de trenne lägre classerna af vertebrerade djur når den röda blodcellen under hela lifvet i allmänhet ej en högre utvecklingsgrad än den kärnhaltiga cellens. Lymphkärlsystemet är hos dem också jämförelsevis föga utveckladt och således en regeneration endast i ringare grad möjlig. Mest utveckladt är deremot detta system hos däggdjuren och menniskan. Den lifligare omsättning som inom dessas blod måste antagas, den rikliga tillförseln af hvita celler och den röda cellens saknad af kärna, häntyda på dess kortare lifslängd.

Henle har efter ungefärlig beräkning antagit att en fullständig regeneration af blodets formelementer eger rum inom loppet af 2—3 dagar [1]). Detta motsäges likväl af förhållandet hos hungrande djur, der den röda cellen ej så hastigt försvinner, oaktadt ersättningen genom hvita celler är jämförelsevis ringa. Kölliker har derför framkastat den förmodan, att blodcellens "bildning och undergång försiggår mycket långsammare än man vanligen antager".

---

1) Kölliker Mikr. Anat. Bd. II. 2. s. 599.

Digitized by Google

Moleschott och Marfels hafva i anledning af detta yttrande på experimentel väg sökt förskaffa sig en hållpunkt för frågans bedömande [1]). De företogo sig för detta ändamål att insprutа defibrineradt fårblod i magen på grodor och undersökte derefter grodornas hjertblod, hvaruti de funno ett större eller mindre antal fårblodceller. Sålunda experimenterade de på mer än 250 grodor, hvilka på olika tider hvar efter annan dödades och undersöktes. De funno dervid att fårblodcellerna, om grodan lemnades i ro, behöfde 1 timme och 15 minuter för att inkomma i hennes blodomlopp; men om tarmen uttogs och på lämpligt sätt retades, så kunde detsamma försiggå på 25—30 minuter. Dock funno de att fårblodcellerna kunde ligga oförstörda i grodans mage ända till 9 dagar, ehuru de vanligen derstädes skrumpnade och undergingo fett- och pigmentförvandling. I ett fall funno de i hjertblodet på 10-de dagen efter insprutningen 3 fårblodceller på 2 grodblodceller, i ett annat på 20-de dagen 1 af de förra på 11 af de sednare, i ett tredje på 26-te dagen flere fårblodceller, ehuru deras relativa antal ej beräknades. Sista dagen, då någon enda fårblodcell fanns i hjertat, var den 34-de. På 35-te och 36-te dagarne syntes de ej vidare. Med afdrag af de 9 dagar, under hvilka cellerna kunde ligga i magen, fingo de sålunda till resultat att "blodceller af däggdjur kunna lefva i grodblod i mer än 14 dagar".

Dessa experimenter hafva gifvit anledning till tvist i mer än ett hänseende. Frågan om fårblodcellernas inträngande i grodans blod har nämligen ställts i närmaste samband med den om tarm-epithelialcellernas bildning och möjligheten af fasta kroppars inträngande i desamma under deras oskadda tillstånd. Den intressanta discussion öfver dessa frågor, i hvilken Brücke, Österlen, Donders och Alders Mensonides, Moleschott m. fl. deltagit kan här förbigås. Å andra sidan hafva Hollander och Funke förklarat de här afsedda cellerna i grodans hjertblod vara genuina grodblodceller, som der constant förekomma. För vår del finna vi dock intet skäl att betvifla riktigheten af de här ifrågavarande experimenterna. De synas vara gjorda med tillräcklig urskiljning, noggrannhet och omsorg. Vi lemna sålunda de gjorda inkasten å sido och granska endast experimenternas resultat.

Det funna factum är således, att fårblodets röda celler kunna existera mer än 14 dagar i lefvande grodors blod utan att upplösas. Härmed är naturligen intet bevisadt om deras lifslängd inom sitt naturliga

---

[1]) Ferd. Marfels und Jac. Moleschott. "Ueber die Lebensdauer der Blutkörperchen". Untersuch. z. Naturlehre d. Menschen u. d. Thiere von Moleschott. Bd. 1 s. 53—60.

medium. Moleschott och Marfels anse ej heller det funna resultatet ega mer värde än såsom en hållpunkt för ett ungefärligt bedömande af den egentliga frågan. Då det är gifvet, att en trögare ämnesomsättning inom grodans blod eger rum, så anse de sig kunna draga den slutsatsen, att däggdjurens blodceller hafva en kortare lifslängd inom sin egen moderorganism än inom grodans circulationsorganer. Detta må vara sannolikt, men det är likväl ej bevisadt; ty man kan lika väl tänka sig att en cell har en längre duration inom det medium för hvilket den är ämnad än inom ett främmande. Detta argument bör åtminstone ej alldeles skjutas åt sidan vid frågans bedömande. Grodans blod är vattenhaltigare, mindre concentreradt och däggdjurens blodceller svälla och blekna deruti — en omständighet, som ej talar för deras trefnad. Fattar man saken på detta sätt, så blifver resultatet, att däggdjurens blodceller hafva en längre duration inom sin egen moderorganism än Moleschott funnit dem ega i grodblod; hvilket då ännu mer talar för Köllikers åsigt.

Ännu en annan förklaring är möjlig. Moleschott angifver, att fårblodcellerna i grodblodet svälla och blekna, så att de blifva lika grodblodets små, runda, kärnlösa cellformer och kunna föranleda till förblandning. Han iakttog derför det försigtighetsmåtttet att endast räkna dem, som bibehållit sitt utseende d. v. s. ännu hade en klar, rödaktig färg, ett svagt intryck i midten och någon fettglans. Häraf skulle man kunna antaga, att fårblodceller ej allenast kunna fortfara att existera i grodblod utan äfven derstädes kunna, så att säga, naturaliseras, så att de småningom öfvergå till fullkomlig likhet med grodblodcellen och att en sådan öfvergång eger rum inom loppet af 14 dagar. Enligt denna förklaring skulle deras duration inom grodblodet vara längre än efter ofvan gjorda beräkning.

Vi fästa ingen synnerlig vigt vid dessa inkast och hafva anfört dem endast för att visa, huru mångtydigt det granskade resultatet är och huru litet det derför i sjelfva verket bevisar. Om man sålunda icke eger någon full visshet om den tid, som åtgår för förnyelsen af blodets elementer, så måste man likväl fasthålla, att en sådan verkligen eger rum, och detta inom en jämförelsevis kort tid.

Blodet, organernas näringskälla, måste naturligen till ersättning af sina förluster från något annat håll förnya sina beståndsdelar. Det är lymphkärlsystemet, som tillför detsamma denna ersättning. Detta system utgrenar sig öfver hela organismen och sträcker sina rötter till de flesta organer. Det sönderfaller, som bekant är, i tvänne stora afdelningar, chyluskärlsystemet och lymphkärlsystemet i inskränkt mening. Genom chyluskärlen upptagas från tarmkanalen de för organismens be-

Digitized by Google

hof vigtigaste råämnen och deribland särdeles fett i sådan mängd att chylusvätskan deraf synes hvit. Dessa ämnen stimulera körtlarne till en lifligare verksamhet och lemna äfven material för nybildningen af hvita celler. Till följe af den fullkomliga öfverensstämmelsen i bygnad och anordning torde man redan a priori berättigas att tillskrifva lymphkärlsystemet i inskränkt mening en likartad function med chyluskärlsystemet. Ett sådant antagande stämmer också öfverens med det verkliga förhållandet. Upptagandet af ämnen utifrån eger icke ständigt rum. Organismen lefver äfven och fullgör sina functioner under användande och förarbetande af det förråd, den redan upptagit. En antagonism eger rum mellan lymphkärlsystemets båda afdelningar, så att när chylussystemet befinner sig i relativ hvila, verksamheten inom lymphsystemet i inskränkt mening är desto lifligare, och tvärtom. I sjelfva verket skiljer sig innehållet inom dessa båda kärlområden — eller chylus och lympha — till sin sammansättning hufvudsakligen endast i afseende på fetthalten, som i lymphan under vanliga förhållanden är betydligt mindre, nästan ingen. Detta förhållande ändras likväl vid en högre stegrad verksamhet inom lymphkärlsystemet i inskränkt mening, hvilken kan framkallas genom ett fortsatt hämmande af chylusberedningen, eller med andra ord genom hunger. Organismen hänvisas då att för blodberedningen hemta näring från sina egna väfnader, eller, som man säger, "lefva på hullet." Fettet minskas dervid i väfnaderna, men uppträder deremot i lymphan, der det eljest nästan saknas.

Det finnes hos vissa djur ett tillstånd, som i detta hänseende är särdeles upplysande, nämligen den såkallade vintersömnen, under hvilken chylussystemet befinner sig i en relativ hvila och lymphkärlsystemet fungerar såsom blodets egentliga och närmaste näringskälla. Forska vi närmare efter, från hvilka väfnader de för blodet nödvändiga näringsämnena under dylika omständigheter hämtas, så hänvisas vi öfverallt till bindväfven. Det är i denna öfver hela organismen utbredda väfnad som lymphkärlsystemet, såsom vi sett, gömmer sina rötter. Lymphkärlen äro bindväfvens afloppskanaler. Det är längesedan bekant att de vintersofvande djuren mot slutet af sommaren och hösten i betydlig grad fettma — och vid vintersömnens början i sina väfnader ega ett betydligt fettförråd. Detta fettupplag förekommer då öfverallt i den lösa bindväfven, företrädesvis i den såkallade *panniculus adiposus*, men äfven annorstädes i organernas interstitiella bindväf, såsom mellan *mesenterii* blad, i den subperitoneala bindväfven, kring hjertat och kärlen, i axillerna, i musklernas och nervernas bindväfshyllen, i lefverns *capsula Glissonii* o. s. v. [1]). Dessutom hafva dessa djur en särskild körtel-

[1]) Jfr. G. Valentin, "Beiträge zur Kenntniss des Winterschlafes der Mur-

Digitized by Google

apparat — den såkallade fettkörteln eller vintersömnkörteln — hvilken, belägen i trakten af hjertat, vid vintersömnens början befinnes betydligt utvidgad och sträckande sina flikar i flera riktningar utom bröstkorgen. Denna körtel är till sin histologiska construction att betrakta såsom en bindväfsbildning, en apparat af "fettcellväf." — Vid vintersömnens slut befinnes det i alla organers bindväfsbildningar upplagda fettet mestadels försvunnet och den nämnde körteln betydligt till sin volum reducerad — fettet har åtgått för lifsprocessens, särdeles respirationens underhåll. Efterse vi närmare, hvarest inom bindväfven fettet förekommer, så finna vi att det alltid utgör cellernas innehåll. Bindväfscellerna kunna nämligen fylla sig med fett, blifva runda och förvandlas till såkallade fettceller.

Det är sålunda klart, att det är genom lymphkärlsystemet i dess vidsträcktaste mening, som det för lifsprocessens underhåll nödvändiga fettet tillföres blodet. Men detta kärlsystem förer också constant andra ämnen — såsom t. ex. en ej obetydlig mängd albumin — hvilka måste anses såsom för blodet vigtiga näringsämnen; och man kan betrakta såsom en afgjord sak, att blodet från lymphkärlsystemet erhåller sina chemiska råämnen. Den vigtiga rol, som bindväfscellen dervid spelar är af det föregående lätt insedd.

Men från samma håll hämtar blodet äfven en ännu vigtigare beståndsdel för sin regeneration, nämligen sina nybildade morphologiska elementer — de hvita blodcellerna. Äfven dessa utgå, såsom vi sökt visa, från bindväfven och dess derivata, och äro under alla omständigheter att betrakta såsom afkomlingar af bindväfscellen. Häraf inses tydligt bindväfvens stora vigt och betydelse, såsom den normala källan för regenerationen af blodets elementer.

Man har i allmänhet tillskrifvit bindväfven en helt ringa grad af lifsverksamhet, en trög ämnesomsättning och öfverhufvud betraktat densamma såsom en slags rest efter en föregående bildningsperiod, en qvarlefva af embryoalväfnad — Fransmännens *tissu embryoplastique*. Enligt denna uppfattning skulle dess celler eller kärnor i allmänhet förblifva i ett tillstånd af hvila eller overksamhet och endast under gynnsamma förhållanden kunna väckas till en lifligare verksamhet. Antagandet af en absolut overksamhet hos dessa elementer är, enligt vår mening, ophysiologiskt; — bindväfscellen eger otvifvelaktigt sin betydelse för organismens normala nutrition och tjenar, såsom vi sett, som en ständig källa för blodets regeneration. En relativ hvila omväxlande med en

melthiere." Moleschotts Untersuch. z. Naturlehre etc. Bd. I. s. 222, Bd. II. s. 15.

Digitized by Google

förhöjd verksamhet i nutritivt hänseende låter likväl här, såväl som annorstädes, lätt tänka sig och eger också i sjelfva verket tydligen rum. Att föröfrigt tänka sig den så kallade formlösa bindväfven såsom en på sin embryonala utvecklingsgrad qvarstående väfnad möter intet hinder i en sund physiologisk uppfattning. Det är just genom denna sin jämförelsevis låga utvecklingsgrad som bindväfvens cellulära elementer äro företrädesvis egnade för en vidare utveckling. Vi vilja här ej inlåta oss på detaljerna af den så kallade "bindväfsfrågan", som för närvarande hörer till histologiens mest brinnande frågor, utan kunna för tillfället gerna lemna åsido de olika uppfattningar i histologiskt afseende, som gjort sig gällande i fråga om bindväfscellen. Huru man än må uppfatta den, så är det likväl ett factum, att under vissa förhållanden en liflig cellnybildning från densamma försiggår och att öfverhufvud taget bindväfscellen utgör den vanliga utgångspunkten för alla pathologiska nybildningar. Då man dertill känner att den pathologiska nybildningen i afseende på sina histologiska elementer ej skiljer sig från den normala utvecklingen och tillika att under pathologiska förhållanden mångfaldiga slag af celler och väfnader kunna utvecklas från bindväfven, så erhåller man deraf en anledning att betrakta denne såsom en slags embryonal väfnad med förmåga af högre utveckling. Genom denna uppfattning finner man en naturligare analogi mellan utvecklingen under embryolifvet och nybildningen hos den fullväxta organismen. I båda fallen finnes ett vidt utgrenadt system af histologiskt likartade, så att säga, indifferenta elementer, af hvilka olika slag af väfnader kunna utvecklas. Efter detta föreställningssätt kan man i histologiskt afseende betrakta såväl fosterorganismen, som den fullväxta, såsom bestående af ett enda sammanhängande nät af denna embryonala väfnad, från hvilket alla väfnader och organer tänkas hafva utvecklat sig och i hvars maskor de ligga inneslutna.

Under antagandet af denna analogi och uppfattningen af bindväfven såsom en på en låg utvecklingsgrad stående, ett slags embryonal väfnad, hafva vi dock sökt att afvisa den åsigten, enligt hvilken samma väfnad skulle vara att betrakta såsom en blott overksam rest — och hvars celler endast vid pathologiska processer kunde träda i verksamhet. Det harmonierar föga med en sann physiologisk uppfattning att tänka sig de vigtigaste elementerna af en öfver organismen vidt utbredd, normal väfnad icke ega någon annan function än att ligga, liksom i bakhåll lurande fiender, färdiga att vid hvarje gynnande tillfälle utveckla sin inneboende energi och genom en riklig förökning öfversvämma och förstöra de normala väfnaderna och organerna. Om man i allmänhet måste antaga, att den enskilda cellen har en kortare varaktighet än de

Digitized by Google

särskilda organerna och organismen i sin helhet, så ligger den tanken närmare till hands, att bindväfvens celler äfven under vanliga förhållanden genom nybildning skaffa organismen en behöflig ersättning för de elementer, som genom lifsprocessen gå förlorade. Bindväfven vore genom detta antagande att betrakta ej blott såsom den allmänna utgångspuncten för pathologiska nybildningar, utan äfven såsom den allmänna matrix för regenerationen af de normala väfnadernas histologiska elementer [1]).

Denna uppfattning strider icke mot tanken på en i viss mon hämmad utveckling inom bindväfven, en tillbakahållen reproductionskraft hos dess celler. Organismen är nämligen ett på bestämdt sätt afrundadt helt, som, så länge den bibehåller sin normala charakter måste tänkas sätta en viss gräns för det enskildas eller cellens utveckling — och det är just denna dess bestämmande inflytelse på cell-lifvet som, så att säga, uppdrager rågången mellan den normala utvecklingen eller reproductionen och den pathologiska nybildningen. Efter denna uppfattning kan sålunda hos den fullbildade, normala organismen en nybildning endast då tänkas ega rum, när en lucka uppstår som behöfver fyllas.

Sådana luckor uppstå tydligast och märkbarast vid yttre læsioner af väfnaderna och regenerationens förlopp är under sådana omständigheter för den directa observationen lättast att följa. Det visar sig dervid, att ganska stora förluster af väfnader kunna genom nybildning direct ersättas, och detta synes i allmänhet desto lättare kunna ega rum, på ju lägre grad af utveckling den skadade väfnaden står. Om man iakttager förloppet vid läkningen af ett hudsår, så finner man att dervid en liflig nybildning försiggår ifrån bindväfven; och att den blifvande ärrväfnaden ej är annat än en form af bindväf. På ett klart och öfvertygande sätt har Virchow visat, huruledes vid läkningen af benskador nybildningen utgår från cellerna i benens omgifvande bindväfslager. Från bindväfven regenereras på samma sätt till och med læderade nerver [2]) o. s. v. Med ett ord — vid alla reparationsprocesser af skadade väfnader utgår, så vidt man känner, nybildningen från bindväfvens celler.

Äfven under normala förhållanden måste man antaga, att alla väfnaders cellulära elementer efter en viss tid gå under för att ersättas af nya, om detta också vanligen försiggår så småningom och omärkligt, att det i de flesta fall undgår den directa observationen. Är detta antagande riktigt, så tyckas också alla omständigheter häntyda derpå, att

---

[1]) Jfr. Virchow, Cellularpathologie s. 355.

[2]) Jfr. Hjelt, "Ueber die Regeneration der Nerven." Virchows Archiv. Bd. XIX. ss. 352—366.

Digitized by Google

denna regeneration måste utgå från bindväfven. Man känner, att inom fosterorganismen alla väfnader med deras olika cellformer utvecklas ur de fullkomligt enahanda embryonala cellerna; vidare att hos den fullväxta organismen de pathologiskt nybildade väfnaderna med deras olika cellformer enligt regel utgå från bindväfven och dess celler; samt slutligen att från samma väfnad all nybildning utgår vid reparationen af læderade väfnader. Häraf nästan tvingas man att på samma håll äfven söka källan för den ständiga regenerationen af de normala väfnadernas histologiska elementer.

Directa iakttagelser, som bestyrka ett sådant antagande, saknas ej heller alldeles. Under de rörformiga benens tillväxt i omkrets vidgar sig deras märghåla genom den egentliga benväfnadens försvinnande i de innersta lagren. På detta sätt skulle hela benet gå förloradt, om ej ett tillskott lemnades utifrån. I sjelfva verket eger också en fortgående nybildning rum från det omgifvande bindväfslagret, *periosteum*, och förloppet dervid är — ehuru långsammare eller så att säga mindre stormigt — i hufvudsaken detsamma som vid läkningen af benskador, eller vid benets pathologiska ansvällning. Epitheliicellernas undergång, deras aflossande och bortfallande från epitheliets yttersta lager är en temligen vanlig företeelse och som lätt kan observeras. Man har antagit att ersättningen af dessas förlust eller regenerationen af epithelierna utgår från cellerna i deras djupaste lager. Flera på sednare tider gjorda observationer hafva dock visat ett samband mellan epitheliicellerna och den underliggande bindväfven och häntyda derigenom synbarligen på en regeneration af epitheliet från bindväfscellerna. Sådana observationer äro gjorda af Burkhardt på epitheliet i de afförande urinvägarne [1], af Billroth på grodtungans epithelium [2], af Heidenhain på tarmkanalens cylinderepithelium och af Key på epitheliet i njurarnes urinkanaler [3]. Att ett likartadt förhållande eger rum i afseende på blodcellens regeneration hafva vi i det föregående sökt visa.

Sammanlägger man alla i det föregående påpekade förhållanden, så skall man svårligen kunna undgå den tanken, att bindväfven under alla omständigheter är att betrakta såsom utgångspunkten för all, vare sig physiologisk eller pathologisk nybildning af histologiska elementer. Svårligen skall man kunna vänta sig en nybildning från de elementer, som redan nått en högre grad af utveckling i sin bestämda riktning. Bindväfven är deremot en väfnad, som befinner sig på en embryonal utvecklingsgrad, och som tillika är utbredd öfver hela organismen, fin-

---

1) Jfr. Henles Jahresbericht 1859 s. 19—20.
2) Müllers Archiv 1858 h. II. s. 159—177.
3) Hygiæa Sept. 1860 s. 681—688.

nes till hands öfverallt, der en förlust i histologiskt afseende behöfver ersättas. Den utgör organismens histologiska basis.

Likasom embryots bildningsceller öfverallt äro fullkomligt enahanda, de må sedermera utveckla sig till hvilka former som helst, så visa också de fran bindväfven nybildade cellerna sinsemellan en påtaglig öfverensstämmelse. Lättast är detta naturligen att iakttaga vid den pathologiska nybildningen, der en jämförelsevis rask och riklig utveckling af nya celler försiggar. Det gifves ett stadium i de enskilda väfnadernas utveckling, da man af de cellulära elementernas beskaffenhet ej kan sluta, huruvida det är fraga om en vanlig physiologisk tillväxt eller en bildning af heteroplastisk, förstörande väfnad [1]). I den unga, från bindväfven nybildade cellen hafva vi sålunda funnit en elementarform, som synes med allt skäl kunna ställas på samma linea med embryots bildningsceller. Båda ega förmåga att efter omständigheterna utvecklas till alla de särskilda slag af celler, som i pathologiska eller normala väfnader förekomma.

Fästa vi oss mer uteslutande vid regenerationen af blodets formelementer och specielt vid nybildningen inom lymphkörtlarne, så kunna, såsom Billroth visat, de normala, unga lymphcellerna omöjligen skiljas från de vid pathologiska nybildningar inom dessa organer uppkommande cellerna på deras första utvecklingsstadium. Dessa åter äro fullkomligt identiska med öfriga från bindväfscellerna utvecklade unga celler. Lymphcellen, eller hvad som är detsamma, den hvita blodcellen är sålunda till sin morphologiska charakter fullkomligt identisk med de från bindväfven utgående bildningscellerna. Om man af histologiska elementers likartade charakter får sluta till ett likartadt uppkomstsätt, sa erhåller man häraf ett fast stöd för antagandet af den hvita blodcellens bildning från bindväfvens celler.

Uppfattar man på detta sätt den hvita blodcellen såsom identisk med den vanliga, från bindväfven utgående bildningscellen, så skall man lätt afstå fran alla bemödanden att söka upptäcka en skillnad mellan densamma och varcellen, samt finna fruktlösheten af ett sådant bemödande naturlig och lätt förklarlig. Någon skillnad mellan varcellen och den hvita blodcellen finnes nämligen hvarken i härkomst, bildningssätt eller morphologisk charakter. Robin har också, såsom förut är nämndt, sammanfört dessa båda och flera andra inom organismen ofta forekommande med dem likartade bildningar under det gemensamma namnet *leucocyte*. Detta är den vanliga form, hvarunder bildningscellen företer sig, då den lösgör sig från sammanhanget med de fasta väfnaderna och

[1]) Jfr. Virchow, Cellularpathologie s. 402.

Digitized by Google

uppträder i en flytande intercellularsubstans. Virchow betraktar densamma såsom ett slags öfverskott eller affall vid väfnadernas bildning, en cellform, som hunnit för långt utvecklas i en abnorm riktning för att kunna tjena såsom ett element i en normal väfnad. I afseende på den hvita blodcellen hafva vi härom förut yttrat oss.

Genom den uppfattning af bindväfven och den hvita blodcellen, som i det föregående är framställd, synes det, som physiologiens fordran på enhet och öfverensstämmelse i nybildningens och utvecklingens enskilda momenter skulle vara tillfredsställd. Embryolifvet framställer dessa processer, så att säga, i ett sammandrag; men hvarhelst de föröfrigt göra sig gällande sker det efter fullkomligt samma typ. Bindväfven är den allmänna utgångspunkten för all histologisk nybildning. Då blodet är den väfnad, som spelar den vigtigaste rolen vid organismens nutrition, och de särskilda beståndsdelarnes omsättning inom detsamma försiggår jämförelsevis raskt, så utvecklar sig också från bindväfven en särskild apparat för regenerationen af dess formelementer. Denna apparat är lymphkärlsystemet, hvars körtlar äro att betrakta såsom för ett bestämdt ändamål organiserade complexer af prolifererande bindväf. Lymphcellerna eller de hvita blodcellerna, som i dessa apparater bildas äro fullkomligt morphologiskt identiska med de bildningsceller, som öfverallt vid nybildningar utgå från bindväfven. Deras vanliga namn borde derför utbytas mot benämningen blodets bildningsceller.

Till denna åsigt om den hvita blodcellens egentliga betydelse leda ovilkorligen de sednaste tidernas forskningar inom detta område. Genom densamma träder utvecklingen af blodets elementer i ett naturligt och harmoniskt förhållande till all annan histologisk utveckling den må uppträda under fosterlifvet, hos den fullväxta, normala organismen eller under pathologiska förhållanden. Genom densamma låta också de såväl physiologiska som pathologiska företeelser inom blodet, vid hvilka den hvita cellen spelar en framstående rol, lätt och otvunget förklara sig. En växlande — förhöjd, förminskad eller förändrad — plastisk verksamhet inom de blodcellbildande väfnaderna, en nybildning eller atrophi af lymphatiska härdar, en hämmad utveckling af de morphologiska elementerna inom blodet, måste betraktas såsom de närmaste orsakerna till de hvita cellernas växlande antal och beskaffenhet inom blodet. Under normala förhållanden visar sig detta t. ex. genom de hvita cellernas ökade relativa antal efter måltiderna och deras småningom skeende aftagande med åren, allt eftersom källorna för den normala regenerationen uttömmas. Den efter frossor förekommande anæmien, hvilken, såsom Lorange, Hirt m. fl. visat, charakteriseras

Digitized by Google

genom en minskning af de hvita cellernas relativa antal och stundom genom deras pigmentering, lemnar exempel på en pathologiskt förminskad och förändrad plastisk verksamhet hos de blodcellbildande organerna. De vid leuchæmien oftast enorma hyperplasierna i mjelte och lymphkörtlar, samt stundom talrika nybildade lymphatiska härdar bära vittne om en ökad plastisk verksamhet. De hvita cellernas jämförelsevis stora former och de röda cellernas såväl relativt, som absolut förminskade antal vid leuchæmien antyda synbarligen äfven en hämmad utveckling af blodets elementer. Att ingå i en närmare redogörelse för den hvita cellens pathologiska förhållanden är här ej tillfälle. Vi hafva med närvarande afhandling endast afsett att söka utreda den hvita cellens physiologiska betydelse, och dervid vunnit hvad vi egentligen sökt — en vetenskaplig öfvertygelse.

RÄTTELSER.

Sid.	1	rad.	4 nedifr.	står:	ej är	läs:	ej
"	16	"	10 uppifr.	"	vare sig cellen	"	vare sig af cellen
"	28	"	13 "	"	förrättning	"	förrättningar
"	30	"	sista i noten	"	Anf. st. 3	"	Anf. st. a.
"	39	"	3-4 uppifr.	"	reagentier	"	reagentiers
"	—	"	4-5 "	"	reagentiers	"	reagentier
"	40	"	25 "	"	*crustra inflammatoria*	"	*crustra inflammatoria granulosa*
"	52	"	6 nedifr.	"	8 skålp. = 16 kilogr.	"	16 skålp. = 8 kilogr.
"	80	"	18 "	"	Peyer	"	Peyerska
"	112	"	18 "	"	mekonien	"	mekonium

Digitized by Google

Studier i Allmän Pharmakognosi

af

R. F. Fristedt.

Kännedomen om de vanligen så kallade enkla läkemedlens *(pharmacorum simplicium)* eller droguernas naturalhistoriska och chemiska egenskaper, äfvensom om deras œkonomiska och mercantila förhållanden, — för hvilken man på de sednare årtiondena börjat använda benämningen *Pharmakognosi*, — måste spåras lika långt tillbaka genom seklerna, som Medicin och Naturvetenskap funnits. Detta är en naturlig följd af dess egendomliga, mellanliggande och i viss mån beroende plats, hvilken den intager emellan dessa sistnämnda. Ty dess praktiska ändamål är uteslutande att tjena Medicinen till en oundgänglig hjelpkunskap och derföre var det också densamma, som med nödvändighet föranledde denna kunskaps uppkomst, om ock i högst ofullkomlig form, redan vid läkarekonstens första framträdande i menniskoslägtets barndom. Pharmakognosiens väsendtligaste innehåll åter äro rent naturvetenskaplíga facta, och med skäl kan den anses i icke ringa mån hafva gifvit första väckelsen till empirisk naturforskning i allmänhet, men tidigast och i första rummet till botanisk vetenskap. Pharmakognostiska facta började således att samlas ganska tidigt. Massan af dessa har äfven fortfarande ökats under alla tider, och de största naturforskare hafva lemnat sin tribut dertill. Men allt-intill sednaste tider har man åtnöjt sig med detta samlande af facta och låtit dem, betraktade som ett bihang, finnas inströdda öfverallt i den ofantligen stora pharmakologiska, naturalhistoriska och chemiska litteraturen. Sammanförandet åter af det pharmakognostiska vetandet till ett slutet, systematiskt helt för sig, en vetenskap, kan knappt sägas hafva skett förrän under närvarande århundrade. Väl

Digitized by Google

finnas i slutet af det sjuttonde samt under det adertonde seklet några spår till ett sådant ordnande, hvarom flera äldre Pharmakopœers *pars prima* samt några få andra arbeten [1]) bära vittne, och Pharmakognosien började redan då att få sin egen, ehuru helt obetydliga litteratur. [2]) Men dels var denna öfvervägande lexikalisk, dels afsåg den hufvudsakligen bedömandet af läkemedlens äkthet och godhet. Det är deremot först det nittonde århundradets män, sådana som Trommsdorf, Guibourt, Göbel, Martius, Wiggers, Berg, Schleiden, Henkel m. fl., som gifvit Pharmakognosien en vetenskaplig hållning och det är derföre deras namn, som komma att stå på de första bladen af Pharmakognosiens sjelfständiga historia.

Då således Pharmakognosien såsom afskiljd vetenskap måste anses ganska ung och då ännu i närvarande tid olika åsigter förefinnas om dess rätta betydelse, har det synts oss väl värdt att egna studier åt den Allmänna Pharmakognosien, att söka göra oss reda för giltigheten af dess numera allmänt gällande principer. Innan vi emedlertid stadna vid Pharmakognosien, i och för sig betraktad, är det af nöden, att studera densamma i sitt förhållande till sina närmaste grannar bland vetenskaperna. För detta ändamål måste vi taga Iamatologien i sin helhet till utgångspunkt, emedan det är inom denna stora vetenskapsgrupp, som vi hafva att söka så väl Pharmakognosien, som alla de beslägtade vetenskaper, med hvilka den står i det närmaste sammanhang.

---

[1]) Ss. *P. Pomet*, Hist. générale des drogues. Paris 1694.

[2]) Se *Th. W. Ch. Martius*, Grundriss d. Pharmakognosie d. Pflanzenreichs Erlangen 1832 sidd. 3—5 och *F. G. Voigtel*, System d. Arzneymittellehre Leipz. 1816. Band I. sidd. 152—156 samt sidd. 222, 223.

Digitized by Google

I.

Pharmakognosiens förhållande till närbeslägtade vetenskaper.

1. *Om Iamatologien.*

Iamatologi är det sammanfattande namnet på alla de vetenskaper, som hafva till föremål för sin behandling de yttre potenser, som tagas i anspråk för vårdande (bibehållande eller återställande) af den normala beskaffenheten hos menniskans (och husdjurens) kroppsliga organism. Denna vetenskapsgrupp har derföre ett verkligen storartadt omfång. Den innesluter nämligen inom sig å den ena sidan alla så kallade medicinska naturvetenskaper, så väl de mathematiskt-physiska, de biologiska och de chemiska, som psychologi, alla dock blott för så vidt de hafva afseende på läkarekonstens yttersta praktiska ändamål, — och å den andra sidan många på dessas grund byggda tillämpningsvetenskaper. Genom den gifna definitionen hafva vi bestämt Iamatologiens omfång, såsom det nu vanligen antages. Det är äfven i denna betydelse, som den tillika benämnts *Iatreusiologi*, *Akologi* [1]) eller *Materia medica* i detta uttrycks vidsträcktaste bemärkelse [2]), ja till och med *Pharmacologia (in genere)*. [3]) Några författare finnas emedlertid, som gifvit Iamatologien ett helt olika omfång emot det, vi nyss angifvit. Bland dem behöfva blott i förbigående nämnas de, som benämna Iamatologi hela den vetenskapsgrupp, som afhandlar allt, som för så väl den andliga, som kroppsliga sidan af menniskans varelse eger någon helsosam kraft, men hvilka tillika, medgifvande omätligheten af allt dithörande vetande, äfven antaga en Iamatologi i inskränkt bemärkelse, som sammanfaller med

---

[1]) *I. Schöman*, Lehrb. d. Arzneimittellehre. Jena 1853, sid. 2; Jfr *J. Pereira*, The Elements of Materia medica and Therapeutics Ed. 3. London 1849, sid. 1.

[2]) *Ph. E. Hartmann*, Pharmacologia dynamica. Windob.1816, Vol. 1, sid. 1; *Pereira*, anf. st. etc.

[3]) *Hartmann*, anf. st.; *Ph. Fr. V. Vogt*, Lehrb. d. Pharmacodynamik Giess. 1821, sid. 3; *J. Hoppe*, Neues System d. Heilmittel. Leipzig 1837, sid. 5. — *Anm.* Iamatologiens objecter, för hvilka Tyskarna fastställt benämningen "Heilmittel", kunna vi benämna *botemedel* till skilnad från *läkemedel* (= "Arzneimittel"), hvilka blott utgöra en afdelning af de förra.

Digitized by Google

den, vi först definierat.[1]) En annan, ganska ovanlig förstoring af Iamatologien är den af Kopetzky,[2]) som bland dess föremål infört *vis medicatrix naturæ* med alla de sjukdomsprocesser, hvari den yttrar sig, — ett förslag, som ej haft, ej heller förtjenar efterföljd. — Men hvilket omfång än må hafva tillagts Iamatologien af olika författare, har den dock alltid innehållit en mängd alltför olikartade elementer för att kunna betraktas eller behandlas såsom *en* vetenskap. Man har derföre allmänt brukat att blott anföra Iamatologi såsom ett collectivnamn för flera skiljda vetenskaper, de der sammanhänga med hvarandra hufvudsakligen genom deras i medicinskt hänseende gemensamma ändamål. Ganska få författare finnas, som derifrån utgöra ett undantag, ss. Hoppe[3]) och Kopetzky,[2]) hvilka betrakta hela Iamatologien såsom en enda vetenskap, hvilken de dela omedelbart i klasser med talrika ordningar och underordningar. På det mest afvikande sätt förfar den sist nämnda författaren, i det han begränsar sina afdelningar så, att de ej sammanfalla med de vanligen antagna, hithörande vetenskaperna, och till följe deraf måst tillägga dem förut ej använda, af grekiska ord sammansatta namn, hvilka aldrig af någon annan sedermera blifvit begagnade.

Iamatologiens vetenskaper hafva af olika författare blifvit både grupperade, begränsade och benämnda på flerfaldigt olika sätt. Att framställa och undersöka de skiljda åsigterna häröfver, skulle föra oss för långt från vårt ämne, hvarjemte skilnaden i värde mellan många försök i denna väg icke kan anses stor, emedan de skett likasom i förbigående i inledningar till arbeten i Pharmakologi, för att antyda, hvilka gränser man velat gifva denna sistnämnda. Det vare här nog att bland de många, såsom af Ronander, Djörup, Schroff, Pereira, Werber[4]) m. fl. anföra blott *en* indelning af Iamatologien i större hufvudafdelningar och sedermera uppehålla oss endast med den ibland dessa, till hvilken Pharmakognosien hörer, näml. Pharmakologien. — Med anledning af den sedan äldre tid erkända indelningsgrunden,[5])

[1]) *Vogt*, anf. st., sidd 2—3; *Hoppe*, anf. st.; *S. Krahmer*, Aerztliche Heilmittellehre. Halle 1861, sidd. 3—4.

[2]) *J. Kopetzky*, Succinctum Iamatologiæ systema. Vindob. 1839.

[3]) Anf. st.

[4]) *B. W. H. Ronander*, System i Pharmacologien. Stockh. 1828, sidd. 4—5; *M. Djörup*, Haandb. i Pharmacologien. Kjöbenh. 1834, sidd. 1—2; *C. D. Schroff*, Lehrb. d. Pharmacologie. Wien 1856; sidd. 2, 7—9; *W. J. A. Werber*, Spec. Heilmittellehre. Erlangen 1859, Band I., sid. 15; *Pereira*, anf. st.

[5]) Jfr *Hartmann*, anf. st., Vol. I., sidd. 45—49.

Digitized by Google

hvilken till hufvuddragen återkommer hos de nyare, dela vi nämligen Iamatologien i trenne hufvudafdelningar, allteftersom botemedlens dynamiska, chemiska eller mekaniska verksamhet öfvervägande träder i förgrunden — utan att derföre förgäta, huru intimt dessa olika arter af verksamhet med hvarandra stå i samband och samverka, samt huru knapp gränsen derigenom mången gång måste blifva mellan afdelningarna. Hvar och en af dessa sönderfaller derpå, med mera specielt afseende på verkningssättet, i tvenne underafdelningar. Iamatologien är derigenom delad i sina sex hufvudvetenskaper enligt följande uppställning [1]):

Iamatologi.

A. *Dynamisk*	B. *Chemisk*	C. *Mekanisk* (= Chirurgisk)
a. *Psychisk*	a. *Diætetisk*	a. *Akilogi* [2])
b. *Physisk*	b. *Pharmaceutisk* = *Pharmakologi*	b. *Desmologi* (& Mekanurgi).

Att här ingå i fullständig undersökning af denna uppställning, vore för vidlyftigt. Blott med afseende på Pharmakologien, som närmast intresserar oss, må framhållas, huru vi härmed hafva angifvit oss, bland de flera vexlande åsigterna härom, vilja begränsa densamma. Här äro nämligen så väl vetenskapen om de så kallade *medicamina imponderabilia*, som om *näringsämnena* från Pharmakologien afskilda. Den förra är hänförd till den physiska Iamatologien, inom hvilken den rigtigast afhandlas i närmare samband med *Medicinsk Physik*. Näringsämnena, hvilka hafva ett annat ändamål än Pharmakologiens öfriga medel, förtjena äfven att derifrån skiljas. Framställningen om dem har äfven, under namn af *Bromatologi*, börjat behandlas såsom särskild vetenskapsgren ibland de för diætetiken grundläggande. Äfven må anmärkas, att *Toxikologien* är här från Pharmakologien utesluten, likasom från hela Iamatologien. Väl återfinnas till ganska betydlig del Toxikologiens föremål inom den sistnämnda, men detta blott, för så vidt de från en viss synpunkt betraktas. Då dertill Toxikologien till sitt ändamål ej faller inom Iamatologiens område och således icke på behörigt sätt kan derstädes i sin helhet behandlas, må densamma med skäl anses såsom särskild vetenskap.

---

1) Jfr *Schöman*, anf. st.

2) Af ἀκίς, spets och λόγος. Akilogien har äfven, men orätt, blifvit benämnd Akologi, hvilket namn, såsom bildadt af ἄκον, botemedel och λόγος, endast kan användas på Iamatologien. Jfr *Pereira*, anf. st.

Digitized by Google

Med den gifna indelningen på grund af botemedlens verkningssätt sammanfaller, åtminstone med afseende på de trenne hufvudafdelningarna, temligen nära den, som grundar sig på deras beskaffenhet, betraktade såsom föremål för rent naturvetenskapligt studium. Så höra till den dynamiska Iamatologien blott krafter, högre och lägre; till den chemiska kroppar ur naturens trenne riken antingen i oförändradt tillstånd eller ock dels chemiskt, dels på ett mera tillfälligt sätt förändrade; till den mekaniska de konstmessigt och enligt mekanikens lagar tillverkade medlen, hvaraf läkaren för sitt ändamål begagnar sig. Undantagen härifrån äro icke många, särskildt hvad angår Pharmakologien, till hvilken, med afseende fästadt på den sednare indelningsgrunden, författare ofta hänföra sådana medel som *Hirudines*, *Setæ siliquæ hirsutæ*, *Agaricus chirurgicorum (Hydrargyrum* mot *Ileus)*, ehuru de hafva en helt mekanisk verkan. Att bibehålla dem inom Pharmakologien måste framför allt från Pharmakognosiens synpunkt blifva rigtigt, emedan de endast inom denna sistnämnda, d. v. s. icke inom någon annan afdelning af den descriptiva Iamatologien, äga sina förvandta, i förening med hvilka de böra studeras. Vi följa derföre detta af många vedertagna bruk. Men då undantagen äro ganska få, är det nog att hafva antydt dem och att likväl ej förändra den definition, som vanligen gifves för Pharmakologien.

2, *Om Pharmakologien.*

Pharmakologien är den afdelning af Iamatologien, som afhandlar sådana botemedel, hvilka äro ur naturens trenne riken hämtade kroppar eller af dessa på chemisk väg framställda produkter och hvilka på ett öfvervägande chemiskt sätt medverka till organismens återförande från sjukdom till helsa. De föremål, som här komma under behandling, benämnas *läkemedel*, *pharmaca*. Alla tillsammantagna kallas *materia medica* i den inskränktare, vanliga bemärkelsen, ett namn, som, oaktadt många författare uppmärksammat det origtiga deri, ännu stundom nyttjas såsom synonymt med sjelfva ordet Pharmakologi.

I den betydelse, hvari Pharmakologien på detta ställe tages, är den, enligt nu temligen allmänt gällande åsigter, icke en enda vetenskap, utan en sammanfattning af flera, med hvarandra på det närmaste beslägtade. Detta är dock ej någon synnerligen gammal åsigt och en mot-

Digitized by Google

satt saknas icke heller äfven i närvarande tid, hvarom för exempel [1]) ett så nytt och framstående arbete som Pereiras *Materia medica* vittnar. Följer man dessa båda åsigter längre tid tillbaka, så finner man tillika, huru långsamt och likasom med hvilken tvekan Pharmakologerna beslutit sig för den nu i synnerhet gällande. Ty det finnes väl knappt något vetenskapligt studiiområde, hvarom forskarne kämpat med hvarandra så mycket som om Pharmakologien, den ena parten för att hålla den tillhopa såsom ett helt, den andra för att med användande af dess facta öka vetenskapernas antal. Härvid måste man skilja mellan tvänne olika sätt, hvarpå den sednare parten gått tillväga. Å den ena sidan har man användt en viss grupp af Pharmakologiska facta, för att derutur utveckla sjelfständiga vetenskaper, icke förmenande Pharmakologien att derjemte ...om sig få behålla allt, som densamma med rätta tillkommer. Å den andra deremot har man yrkat dess fullständiga delning i flera, man kan kalla dem Pharmakologiska vetenskaper. Det förra tillhör en äldre tid, det sednare är närvarande århundrades arbete. — Det förra af de två sistnämnda momenterna afser bildandet af de rena, Pharmakologien intresserande naturvetenskaperna. Uppammade i dess sköte, började de redan i den gamla Grekiska och Romerska tiden att vinna burskap inom vetenskapernas familj under spiran af en Aristoteles, Theophrastus, Plinius. Under medeltidens mörker ånyo gömda inom Pharmakologiens gränser, se vi dem kring Bauhinernas tid för andra gången framträda såsom mera oberoende. De hafva sedan dess, under de tid efter annan uppträdande, stora, naturvetenskapliga härförarnes ledning, för alltid upphört att vara *ancillæ medicinæ*. Pharmakologiens ställning till dem är derföre längesedan afgjordt förändrad, så att all pharmaceutisk naturvetenskap blott är en del af förråderna i deras rika skattkammare, och de stora fördelarna, som bägge parterna hämta af deras sjelfständiga bearbetning, behöfva i nutiden intet bevis.

Annorlunda är förhållandet med Pharmakologiens upplösning i flera skiljda vetenskaper. [2]) Väl har en kännedom om läkemedlen från två olika synpunkter tillhört tvänne skiljda läger, alltsedan läkaren upphörde att sjelf bereda de produkter, hvaraf han betjenade sig vid utöfningen af sin konst, således redan under den gamla Romerska tiden. Innehafvarne af den tidens officiner voro medlertid obildade och föraktade

---

[1]) Jfr äfven *J. Clarus* Handb. d. spec. Arzneimittellehre. Leipz. 1860, sid. 1—3.

[2]) *E. Isensee*, Geschichte der Medicin Th. II. Berlin 1844, sidd. 705—816.

Digitized by Google

personer, läkarne deremot det enda slag af Pharmakologer, som kunde göra anspråk på någon mera vetenskaplig insigt om läkemedlen. Så förblef förblef förhållandet under en stor del af medeltiden. Någon förändring häruti inträdde icke förr, än man hos Araberna och mot slutet af medeltiden uti det öfriga Europa började att inrätta offentliga apothek. Sedan dess finner man mer och mer den Pharmakologiska litteraturen taga tvenne olika rigtningar: den Pharmaceutiska och den egentligen Medicinska. Dermed var första steget taget till Pharmakologiens delning i två vetenskaper. Men någon bestämd begränsning mellan tvänne sådana: Pharmaci i vidsträcktaste bemärkelse och Pharmakologi i inskränkt bemärkelse (= Pharmakodynamik) var dock i sjelfva verket ej gjord. Pharmaceuten, såsom den der väl ännu oftast stadnade på en relatift lägre bildningsgrad, höll sig väl inom Pharmaciens gränser och hade till följe deraf lättare att anse sin konst — ty något mera förtjenade den då ej kallas — såsom ett från kännedomen om läkemedlens verkningar temligen oberoende helt. Läkaren åter, som för sitt ändamål behöfde en betydlig kunskap i denna Pharmaci, qvarhöll inom sin Pharmakologi en ganska stor del af den förras facta och visade sig derigenom ännu betrakta Pharmakologien i vidsträckt mening såsom *en* vetenskap. Ännu om det sjuttonde och adertonde århundradet kan hufvudsakligen samma iakttagelse göras. Dock var det just under dessa, men i synnerhet under det sednare af dem med sitt ständigt växande naturvetenskapliga nit, som grunden lades till en förändring, ja man måste säga, att de kraftigt bidragit att omgestalta den bestående åsigten. Men det är det närvarande århundradet, som tagit steget ut och genomfört Pharmakologiens sönderdelning i flera vetenskaper eller, om man heldre så vill kalla det, börjat afhandla läkemedlen inom flera närbeslägtade specialgrenar.

Anledningarna till denna förändring äro flera, såsom det alltmer ökade tillflödet af nya läkemedel från extra-europeiska länder, de mångsidigt vidgade naturvetenskapliga forskningarna, i synnerhet Chemiens rastlösa utveckling, hvilket allt medförde ett klarare medvetande om, hvilken mängd af heterogena föremål och studier blifvit inom en och samma vetenskap sammanförd. Bland alla framträder dock mera tydligt och med större rättigheter en, nämligen frågan om Pharmakologiens system. Införandet af naturvetenskapliga systemer, som på ett vida mera tillfredsställande sätt, än föregående århundradens, uppfyllde forskarnes växande behof af medel att kunna öfverskåda sitt omätligen stora material, var det adertonde århundradets

Digitized by Google

arbete. Detta blef ett för det nittonde dyrbart arf, hvilket med all magt måste inverka på Pharmakologien såsom varande användt naturvetenskap och fordra af densamma större systematisk klarhet än förut, skulle det ock ske med fullkomlig omgestaltning af dess gamla form. Denna sistnämnda anledning måste emedlertid icke allenast gälla såsom en vigtig bevekelsegrund för det Pharmakologiska vetandets fördelning på flera vetenskaper, utan man finner derjemte uti undersökningen af de för Pharmakologien i sin helhet använda systemernas värde ett verkligt bevis för eller emot den redan skedda sönderdelningen.

Systemer för Pharmakologien har man bemödat sig att finna i så många olika rigtningar, att alla möjligheter till sökande efter nya kunna sägas vara uttömda. [1]) Å den ena sidan finnas sådana, som äro byggda hvardera blott på ett bland de olika slag af vetande, som faller inom den stora vetenskapens område. Så hafva läkemedlen blifvit ordnade antingen med afseende på de egenskaper, som uppfattas genom de yttre, mera subjectiva sinnena (olika lukt, smak, färg) [2]) — eller genom de naturalhistoriska egenskapernas delvisa användande [3]) — eller ock med hänsyn till de chemiska hufvudbeståndsdelarna [4]) — eller slutligen med afseende fästadt vid medlens verkande på den friska eller sjuka organismen. Att intet af dessa systemer kunde erkännas såsom det rigtiga för *hela* Pharmakologien, var naturligt, då icke något af dem tillfredsställer anspråken att få alla de vetenskapliga facta med full reda framställda, utan tvärtom hvardera systemet bringar ordning blott inom en klass af dessa och låter de öfriga medfölja såsom ett aggregat. Man har derföre bemödat sig att finna ett alltomfattande system, som således skulle göra alla de andra öfverflödiga. Det kraftigaste bistånd härvid har lemnats af botaniken, hvars idkare redan tidigt (sedan Cæsalpini tid) sökt uppvisa en öfverensstämmelse mellan växternas yttre form, beståndsdelar och verkningar på den menskliga organismen. Läran härom fick fast grund vid in-

[1]) Jfr *Pereiras* rikhaltiga framställning af alla Pharmakologiska systemer i hans ofvan anförda arbete, sidd. 133—154. För korthetens skull lemnas i de följande noterna blott enstaka exempel på några af de olika systemerna.

[2]) *A. F. A. Greeves*, An Essay on the Varieties of Tastes etc., hvars system är schematiskt framstäldt i Pereira, anf. st., sid. 135.

[3]) *C. Linnæi* Materia medica. Holm. 1749; *P. I. Bergius*, Materia medica, Holm. 1782; *C. Alston*, Lectures on the Materia medica. London 1770.

[4]) *C. H. Pfaff*, System der Materia medica nach chem. Principien. Leipz. 1808.

Digitized by Google

förande af det så kallade naturliga systemet [1]) och föranledde derigenom de så kallade naturliga naturalhistoriska systemernas användande i oförändrad form inom Pharmakologien. Till och med denna vetenskaps mest classiska författare efter Dioscorides, J. A. Murray, har användt ett sådant. [2]) Emedlertid har man funnit äfven detta lemna alltför mycket öfrigt att önska. Antalet af undantag från den regel, hvarpå dessa systemers giltighet för Pharmakologien beror, är ganska betydligt, ja, gör det i många afseenden obrukbart. Äfven Pereira, som erkänner alla slagen af systemer otillfredsställande, men använder de naturalhistoriska, förklarar, att han valt dessa "hufvudsakligen med afseende pa de stora svårigheter, som åtfölja de andra." [3]) — Alla de storartade, vidtomfattande arbetena för att bygga Pharmakologiens system hafva således ej ledt till åsyftadt resultat, utan städse gifvit densamma formen af artificielt sammanordnade monographier och den misströstan, som ligger på djupet i alla de alphabetiskt ordnade arbetena, gifver en bekräftelse derpå. Det synes oss också ganska naturligt, att ett system är omöjligt, hvilket skulle i Pharmakologiens allsidiga intresse göra tillfyllest, framför allt då vi taga i betraktande, att den afhandlar egenskaper så väl hos lefvande, som döda, organiska, som oorganiska kroppar och deras delar och derjemte talrika konstprodukter. Hvad återstod då annat än att på ett naturenligt sätt fördela alla de heterogena Pharmakologiska elementerna på skilda vetenskaper, om ett vigtigt mål, systematisk reda, derigenom kunde vinnas? Detta är äfven vunnet. Man eger nu magt att inom de skiljda specialvetenskaperna vida klarare än i den odelade vetenskapen framhålla affiniteter och analogier mellan föremålen från hvar och en af de vigtigaste synpunkterna, utan att Pharmakologiens yttersta ändamål blifver förfeladt.

Pharmakologien har trenne hufvuduppgifter: 1) att beskrifva alla de lefvande, organiska, och de oorganiska, till läkemedel använda föremålen, sådana de i naturen förekomma, 2) att afhandla läkemedlen sjelfva under alla stadier af deras beredning och förvandling till den form, hvari de skola organismen tillgodogöras och 3) att framställa, hvilka verkningar de, uti olika form och mängd, åstadkomma hos organismen. Pharmakologien delas med afseende härpå först i trenne

---

[1]) *J. H. Dierbach*, Abhandlung üb. d. Arzneikräfte d. Pflanzen. Lemgo 1831.

[2]) *B. I. A. Murray*, Apparatus medicaminum. Ed. II. Goetting 1793.

[3]) *Pereira*, anf. st. sid. 136.

Digitized by Google

afdelningar. De två första af dem, hvilka äro isynnerhet descriptiva böra sedermera delas hvardera i tre vetenskaper, då deremot den tredje afdelningen måste utgöra endast en vetenskap, hvilken, uteslutande för det praktiska ändamålets skuld, skiljes i två specialgrenar. Derigenom erhålles följande uppställning:

Pharmakologi.

A. *Pharmaceutisk Naturalhistoria.*

a. *Pharmaceutisk Zoologi.*
b. *Pharmaceutisk Botanik.*
c. *Pharmaceutisk Mineralogi.*

B. *Pharmaci i vidsträckt bemärkelse.*

a. *Pharmakognosi.*
b. *Pharmaceutisk Chemi.*
c. *Pharmaci i inskränkt bemärkelse.*

C. *Pharmakodynamik.*

α) *Egentlig Pharmakodynamik.*
β) *Pharmakokatagraphologi.*

Dessa äro de sju Pharmakologiska vetenskaperna, hvilkas afskiljande från hvarandra och sjelfständiga behandling på den sednaste tiden mer och mer gjort sig gällande. Men emedan man ännu knappt kan sägas hafva trädt ur deras formationsperiod, så förefinnas fortfarande olika åsigter om deras gränser i förhållande till hvarandra. Vi måste derföre redogöra, om ock i korthet, för vår åsigt om hvarderas uppgift och innehåll, för att derigenom kunna tydligen lägga i dagen Pharmakognosiens tillbörliga begränsning.

A. *Den Pharmaceutiska Naturalhistorien* afhandlar de lefvande djur och växter, samt de mineralier, hvilka till läkemedels vinnande användas. Den utgör alltså en integrerande del i den rena naturalhistorien på samma gång, som den är en väl begränsad afdelning af Pharmakologien. Den sönderfaller ock helt naturligt i de tre ofvan uppräknade vetenskaperna, af hvilka hvardera är ett lån i oförändrad form från den rena, descriptiva naturvetenskap, hvars namn den bär. Någon närmare redogörelse för hvar och en af dem är derföre här öfverflödig.

Synonymik. Uttrycket Pharmaceutisk Naturalhistoria tages stundom i så vidsträckt betydelse, att det är ett collectivnamn, för hvad vi kalla Pharmaceutisk Naturalhistoria och Pharmakognosi tillsammantagna, hvaraf äfven följer en vidsträcktare betydelse af de till den förra hörande vetenskapernas benämningar, så att t. ex. Pharmaceu-

Digitized by Google

tisk Botanik tagits likbetydande med vår "Pharmaceutisk Botanik" och den längre ned (se följ. kap.) så kallade "Botanisk Pharmakognosi" tillsammantagna [1]) o. s. v. — Omvändt nyttjas äfven ordet Pharmakognosi såsom synonymt med uttrycket Pharmaceutisk Naturalhistoria i dess nu nämnda, vidsträcktare betydelse. [2])

Anm. Den Pharmaceutiska Naturalhistorien bär sitt namn till skilnad från den ***Medicinska Naturalhistorien***, hvilken har ett betydligt större omfång, i det att den afhandlar alla de djur, växter och mineralier, som för både Pharmakologen, Diætetikern, Toxikologen och Pathologen, — för alla slag af Medicinska forskare äro af nöden att känna. [3])

B. *Pharmacien i vidsträckt bemärkelse* afhandlar läkemedlen i och för sig betraktade med afseende på deras egenskaper i ofullständigt och fullständigt beredd form, — deras vinnande ur naturen eller framställande, deras vidare beredning och bevarande. — De tre vetenskaper, hvilka densamma omfattar, äro:

a. *Pharmakognosien* afhandlar egenskaper, vinnande och bevarande af de ofullständigt beredda läkemedel, hvilka äro omedelbart och på öfvervägande mekanisk väg ur växt- och djurriket hemtade kroppar (de odelade naturföremålen sjelfva eller deras organer eller produkter) och hvilkas chemiska beståndsdelar nästan alltid äro flera, förekommande jemte hvarandra i ojemna proportioner.

Syn. Benämningen Pharmakognosi är, så vidt vi känna, [4]) ej använd förr än 1827 af Göbel. [5]) Dess äldre namn är *Pharmaceutische Waarenkunde* [6]) och *Histoire des drogues simples.* [7]) — Betydelsen af ordet Pharmakognosi har äfven blifvit inskränkt till droguernas yttre beskaffenhet och igenkännande. [8])

---

[1]) Ss. *O. Berg*, Handb. der Pharmaceutishen Botanik. Berlin 1855.

[2]) Ss. *Fr. Göbel*, Die Grundlehren der Pharmacie. Erlangen 1843.

[3]) Jfr *V. F. Kosteletsky*, Allgemeine medicinisch-pharmaceutische Flora. Prag 1831—36, det fullständigaste arbete i Medicinsk Botanik; dock saknas Epiphyter och Entophyter, hvilka höra till de nyaste upptäckterna.

[4]) I så fall torde benämningen uppkommit på förslag af *Sprengel*, som dock åsyftade dess användande i annan betydelse: — "possemus *pharmacognosin* vocare doctrinam de remediorum historia naturali et qualitatibus sub sensus cadentibus": *C. Sprengel*, Institutiones medicæ: Pharmacologia, Vol. I, Mediol. 1817, sid. 6.

[5]) *Fr. Göbel*, Pharmaceutische Waarenkunde. Eisenach 1827, pag. V.

[6]) Ss. *J. B. Trommsdorff*, Pharm. Waarenk. 1806.

[7]) Ss. (Pomet, anf. st.) *Guibourt*, Hist. d. drogues simples. Paris Ed. I—IV.

[8]) *J. H. Forshæll*, Lärobok i Pharmacien. Norrköp. 1836.

Digitized by Google

Anm. 1. Med *Physiographisk Pharmakologi* menas en beskrifning på alla läkemedels naturalhistoriska och physikaliska egenskaper. Sammanfallande härmed är benämningen *Medicinische Waarenkunde* hos Arneman. [1])

Anm. 2. Pharmakognosien har äfven blifvit behandlad såsom ett helt med den Pharmaceutiska Naturalhistorien, hvarvid likartade svårigheter för den systematiska framställningen måst uppkomma, som vid hela Pharmakologiens behandling såsom en vetenskap. [2])

Pharmakognosiens föremål kallas (organiska) *droguer*, men äfven *råa läkemedel (medicamenta cruda)* och *pharmaca simplicia.* Sammanfattningen af dem alla brukar bära namnet *Materia medica* i detta uttrycks inskränktare bemärkelse. [3])

b. *Den Pharmaceutiska Chemien* afhandlar egenskaper, vinnande, framställning, beredning och bevarande af de läkemedel, hvilka äro antingen 1) ur mineralriket hemtade, i detsamma färdigbildade kroppar eller 2) enligt chemiska konstlagar ur naturföremål och droguer afskiljda ämnen, för hvilka en bestämd chemisk formel gifves eller 3) i de tre naturens riken ej existerande, enligt chemiens lagar framställda föreningar.

Anm. Den Pharmaceutiska Chemien har ett inskränktare omfång än både den *Medicinska Chemien* och *Pharmakochemien.* Den förra omfattar nämligen allt chemiskt vetande, som faller inom området för alla de Medicinska vetenskaperna och är således coordinerad med den Medicinska Naturalhistorien. Med Pharmakochemi menas detsamma, som med *Chemisk Pharmakologi* eller Pharmaciens i vidsträckt bemärkelse Chemi. [4])

Med undantag af de i mineralriket färdigbildade kropparna, hvilka äro *mineralrikets droguer*, kallas den Pharmaceutiska Chemiens föremål *chemiska præparater.*

---

[1]) Ss. *Pfaff*, anf. st. sid. 2, *J. Arneman*, Einleit. in die medicin. Waarenkunde. Göttingen 1801.

[2]) Ss. *A. Moquin-Tandon*, Zoologie et Botanique medicale. Paris 1860—61, *Guibourt*, anf. st.

[3]) Ss. *J. G. Gleditsch*, Einleit. in die Wissenschaft der rohen und einfachen Arzeneymittel. Berlin 1778, Th. 1, sid. 4. I afseende på den vexlande betydelsen af uttrycket *Materia medica*, jfr äfven *C. J. A. Schwilgué* Traité de Matière medicale. Paris 1809, T. I., sid. XV.

[4]) *Pfaff*, anf. st., sid. 3, *G. W. Schwartze*, Pharmacologische Tabellen. Leips. 1838, pag. XVI.

Digitized by Google

Anm. Mineralrikets droguer hafva af flera författare hänförts till Pharmakognosien. [1])

c. *Pharmacien i inskränkt bemärkelse* afhandlar dels (1) egenskaper, beredning och bevarande af de läkemedel, som äro enligt särskilda pharmaceutiska lagar framställda konstprodukter, vare sig, att de utgöra förändringar, blott till formen, af de öfriga läkemedlen eller äro nybildade ur de organiska droguerna afskiljda blandningar (= *extractiones*) eller sammanblandningar i bestämda proportioner af ett visst antal läkemedel (= *composita*) — dels (2) huru alla slag af läkemedel skola i sista hand af apothekaren behandlas efter läkares föreskrift.

Syn. Ordet Pharmaci tages äfven i så vidsträckt betydelse, att det är ett collectivnamn för Pharmaceutisk Naturalhistoria och Pharmaci i vidsträckt bemärkelse. [2]) Andra låta Pharmacien afhandla insamlingen och bevarandet af droguerna samt beredningen af alla de öfriga [3]) — Den afdelning af Pharmacien i inskränkt bemärkelse, som är angifven i andra momentet härofvan (= 2), benämnes *Pharmaceutisk Recept-konst* (= *ars formulas dispensandi*).

Pharmaciens i inskränkt bemärkelse föremål kallas *pharmaceutiska præparater* i egentlig mening.

Anm. Såsom särskild specialgren af Pharmacien i vidsträckt bemärkelse har på sednare tider börjat utbildas den *Pharmaceutiska Physiken.*

C. *Pharmakodynamiken* afhandlar 1) läkemedlens verkningar så väl på den friska som sjuka organismen och deras användande vid de särskilda sjukdomsformerna, och 2) dosis, formen och sättet för deras förordnande af läkaren.

Det förra af dessa momenter afser den *egentliga Pharmakodynamiken*, det sednare *Pharmakokatagraphologien* (= *ars formulas concinnandi*).

Syn. Efter Pharmakologiens sönderdelning har dess namn börjat begagnas såsom liktydigt med Pharmakodynamik. [4]) — Namnet Pharmakokatagraphologi är här användt (ehuru det ej fullständigt uttryc-

---

[1]) Ss. *A. Wiggers*, Grundriss der Pharmacognosie. Göttingen 1847, *C. D. Schroff*, Lehrbuch der Pharmacognosie. Wien 1853.

[2]) Ss. *Göbel*, Die Grundlehren d. Pharmacie; *Forskæll* anf. st. m. fl.

[3]) Ss. *M. Djörup*, Haandbog i Pharmacologien, sid. 2; *Pereira*, anf. st., sid. 80.

[4]) Ss. *Schroff*, anf. st. och Lehrbuch der Pharmacologie. Wien 1856.

Digitized by Google

ker denna specialgrens omfång), emedan det är den enda, allmänt brukade, grekiska benämningen härför. Den är införd af Plenk 1799 [1]) och har sedan användts äfven i Tyskland, till dess Phoebus [2]) föreslog benämningen *Arzneiverordnungslehre*, som der utträngt den förra konsttermen, hvilken ej blifvit ersatt af någon bättre, lånad från det klassiska språket. [3])

---

[1]) Se *Voigtel*, anf. st. Band. I. sidd. 217 och 220.

[2]) *Ph. Phoebus*, Handbuch der Arzneiverordnungslehre. Berlin 1835, sid. 5—7.

[3]) Blott för fullständighetens skull må anföras det långa och dessutom origtiga namnet *Iamatosyntaxiologi Kraus* enl. *Phoebus*, anf. st., sid. 7.

Digitized by Google

II.

Pharmakognosiens systemer.

Systemerna i Pharmakognosien, då den behandlas såsom en skiljd vetenskap från de öfriga Pharmakologiska, hafva ej varit underkastade någon synnerligt stor vexling. Närmast kan väl grunden härtill sökas deruti, att den oblandadt Pharmakognostiska litteraturen är vida mindre än den, som har Pharmakognosiens facta inblandade bland de öfriga Pharmakologiska samt att det förra slaget af litteratur derjemte tillhör en kortare tiderymd än det sednare, nämligen det närvarande och till ringa del det föregående århundradet. Men väsendtligast grundar sig de Pharmakognostiska systemernas fåtalighet på beskaffenheten af vetenskapens eget innehåll och ändamål, hvilka icke gifva anledning till mera än tvenne slag af systemer, för så vidt man ej vill använda indelningsgrunder, som för föremålens kännedom hafva ett i vetenskapligt hänseende underordnadt värde (ss. de genom de mera subjectiva sinnena uppfattade egenskaperna [1]). De väsendtliga egenskaper, som tillkomma droguerna i och för sig betraktade, äro nämligen dels naturalhistoriska, dels chemiska. Dessa tvenne äro också de enda, som tagits i betraktande vid uppställande af systemerna. Men genom flerfaldigt olika begagnande af de båda hjelpmedlen hafva uppkommit flera från hvarandra i väsendtliga hänseenden afvikande systemer. Dessa äro derföre af fem slag:

A. Sådana, som fordra Pharmakognosiens delning i två specialgrenar med afseende på droguernas ursprung från växt-eller djurriket. Hit höra:

a. *descriptivt-naturalhistoriska*, hvilka äro desamma naturliga systemer, som användas uti den descriptiva Zoologien och Botaniken ss. Wiggers, Schroff. [2])

b. på en gång *naturalhistoriska* och *chemiska*, hvilka äro antingen

α. *öfvervägande organologiska*, uti hvilka naturalhistoriska, framför allt organologiska grundsatser med *direct* afseende på Pharmakognosiens föremål äro tillämpade så långt ned i systemet som möj-

[1]) Jfr sid. 9 samt *Arneman* anf. st.

[2]) anff. stt.

ligt och först derefter det chemiska elementet får hafva del i systemets bildande: Schleiden [1]).

β) öfvervägande chemiska, uti hvilka de droguer, som ega organisk byggnad, ordnas i *klasser* efter organologiska grunder, likasom de föregående, men i öfrigt så väl dessa, som alla de andra droguerna blott med afseende fästadt på de chemiska hufvudbeståndsdelarna: Berg, Henkel [2]).

γ) ofullständiga, uti hvilka klasserna äro bildade på samma grunder, som de två föregående (b: *α* och *β*), men hvilka hafva de till hvardera hörande droguerna blott alphabetiskt uppräknade ss. Trommsdorf, Göbel & Kunze, Martius, (— *äldre Pharmacopœer)* [3]).

B. sådana, uti hvilka Pharmakognosien behandlas såsom ett helt. — Hit höra endast:

c. *chemiska*, uti hvilka, utan afseende på droguernas animaliska eller vegetabiliska natur, alla ordnas städse med afseende på de chemiska hufvudbeståndsdelarna: Otto [4]).

Af dessa slag af systemer är således det *chemiska* det enda, som behandlar Pharmakognosien såsom *ett*, intimt sammanhängande helt. Till denna det chemiska systemets förtjenst kommer äfven den, att detsamma har sitt stöd uti en vigtig del af vetenskapens innehåll och ändamål och tillika är det enda, som gör en öfverallt likartad princips användande möjligt. Men å andra sidan kunna deremot göras flera anmärkningar. Deruti framhålles nämligen endast en sida af Pharmakognosiens uppgift. De organologiska och anatomiska egenskaperna hos det betydligt stora antalet af droguer, hvilka ega organiska kroppars byggnad, blifva här lemnade utan allt afseende. Att dessa egenskapers åsidosättande i systemet är origtigt, synes icke allenast deraf, att de samma både äro för den vetenskapliga insigten nödvändiga och tillika i praktiskt hänseende nyttiga, emedan de lemna de mest tillgängliga kännetecknen, utan i synnerhet deraf, att det vid systematisering af naturföremål fordras, att man i första rummet skall afse deras högsta egenskaper. Men såsom sådana måste inom Pharmakognosien de anses, hvilka framställa droguerna framför allt såsom

---

[1]) *M. J. Schleiden*, Handb. der Botanischen Pharmacognosie Leipz. 1857.

[2]) *Berg* anf. st.; *J. M. Henkel*, Grundriss der Pharmakognosie etc. Leipz. 1859.

[3]) *Trommsdorf*, *Göbel & Kunze*, *Martius* anff. stt., Pharmacopœa Wirtembergica m. fl.

[4]) *C. Otto*, Haandbog i Pharmakognosien, Kjöbenhavn 1840.

Digitized by Google

delar (organer) af organiska varelser. Tvenne andra anmärkningar mot det chemiska systemet kunna äfven göras, hvilka väl egentligen hafva afseende blott på Pharmakologiens närvarande utveckling, men dock måhända länge nog komma att qvarstå. Pharmakologen kan nämligen icke alltid med full säkerhet uppgifva, hvilken den chemiska hufvudbeståndsdelen hos en viss drogue är, och ofta nog torde flera samfäldt bidraga att framkalla en viss verkan. Äfven den organiska Chemien sjelf befinner sig uti en sådan art af rastlös utveckling, att den, ensam och strängt använd i närvarande fall, framkallar ett ganska obeständigt system.

Det chemiska systemet tillfredställer således icke de anspråk, hvilka man måste hafva på ett pharmakognostiskt system och vi vända oss derföre till de öfriga. Dessa öfverenstämma alla med hvarandra deruti, att de fordra Pharmakognosiens skiljande i tvenne hufvudafdelningar eller kanske rigtigare, såsom de ofvan kallats, specialgrenar med afseende på droguernas animaliska eller vegetabiliska natur. På grund af hvad nyss mot det chemiska systemet är sagdt, måste vi gilla denna delning uti

α) *Zoologisk Pharmakognosi*

β) *Botanisk Pharmakognosi*

och det så, att hvardera behandlas särskildt för sig, men efter analoga principer. Bland de fyra slag af systemer, vid hvilkas användande denna tvådelning eger rum, finna vi först det *descriptivt-naturalhistoriska*. Redan vid en betraktelse af vår begränsning af de Pharmakologiska vetenskaperna synes, att detta system är för Pharmakognosien temligen främmande, åtminstone för så vidt det i sin helhet och uteslutande användes, men att det deremot har sin rätta plats endast inom den Pharmaceutiska Naturalhistorien. Vore detta slag af system för Pharmakognosien rigtigt, så vore äfven de båda sistnämnda vetenskapernas sammanhållning till ett helt äfven berättigad. Det har också användts företrädesvis af de författare, som ej hållit den Pharmaceutiska Naturalhistorien tydligen afskiljd från Pharmakognosien ss. Guibourt, Göbel. Men Pharmakognosiens uppgift är icke att vara en ren vetenskap om de organiska våsendena sjelfva, utan en praktisk vetenskap om en del af dessas från hvarandra afsöndrade organer och produkter, och det är af denna orsak, som man tillfredställes blott af ett sådant system, som använder de naturalhistoriska grundsatserna med *direct* afseende på droguerna. Af denna art äro alla de tre, nu återstående slagen af systemer, hvilka alltså stå hvarandra ganska nära med afseende på de första principerna, ja

Digitized by Google

i de högre afdelningarna nästan sammanfalla, men skilja sig åt genom mer eller mindre consequens i grunderna för de lägres bildande. Bland dessa tre förtjenar det, som ofvan kallats det *ofullständiga*, det minsta afseende. Det är nämligen ej system mer än till en del, emedan det inom klasserna erbjuder nästan uteslutande lexikalisk anordning. Blott från historisk synpunkt är det af större betydenhet. Det är det äldsta Pharmakognostiska systemet och har till och med af en och annan författare [1]) användts uti arbeten, som omfatta den till ett helt sammanhållna Pharmakologien. Denna historiska betydelse är så mycket vigtigare, som det just är detta system, hvaraf de följande tvenne äro antingen en fortsättning eller en fullständigare utveckling.

Det återstår att närmare pröfva tvenne slag af systemer, det *öfvervägande organologiska* och det, hvilket vi måhända mindre noggrannt kallat det *öfvervägande chemiska*. Begge äro de, då de betraktas fullständigt utförda, frukter af den nyaste tidens arbeten. Det sednare är först uppställdt af Berg i hans *Pharmaceutische Waarenkunde* 1851 och sedermera nästan oförändradt användt af Henkel i hans ofvan anförda arbete. Det förstnämnda af de två systemerna är ännu yngre och uppställdt af Schleiden, men blott för den Botaniska Pharmakognosien, uti hans *Handbuch der Botanischen Pharmacognosie* 1857. Detta system återfinnes, så vidt vi känna, ej hos någon annan författare, om man undantager, att planen för anordningen uti Moquin-Tandon's *Zoologie et Botanique medicale* (af 1860 och 1861) är till hufvuddragen densamma. Af dessa tvenne systemer, hvilka båda, mera än de öfriga, uppfylla fordringarna på ett Pharmakognostiskt system, gifva vi dock företrädet åt det af Schleiden uppställda. Mot Bergs system kan den anmärkning göras, att det, genom att inom de klasser, som sjelfva äro bildade på en naturalhistorisk indelningsgrund, genast vika af från denna och vända sig till en chemisk, icke fullständigt vinner någotdera af de ändamål, som med hvarderas användande åsyftas. Detta system är uppkommet under bemödande att finna ett naturligt. Men ett sådant torde icke i närvarande fall uppnås derigenom, att man förr, än det är nödvändigt, utbyter en naturalhistorisk mot en chemisk indelningsgrund. Ty de vetenskapsområden, hvarpå hvardera af de förra stödjer sig, äro till sin natur allt för olika, för att man skulle

[1]) *R. A. Vogel*, Historia materiæ medicæ Lugd. Bat. & Lips., 1758; *Alston* anf. st.

Digitized by Google

kunna anses hafva rättighet att när som heldst öfvergå från det ena till det andra vid bestämmande af indelningsgrunderna inom ett Pharmakognostiskt system. Schleidens system åter träffas ej af de anmärkningar, som blifvit gjorda mot de fyra föregående slagen. De fördelar, som detta i motsats mot de nyssnämnda erbjuder, kunna derföre uttryckas deruti, att det lägger högsta vigten på de naturalhistoriska egenskaperna hos de droguer, som ega organiska kroppars byggnad och det från Pharmakognostisk synpunkt, samt följer denna grundsats så långt ned i systemet, som det är möjligt, men låter först sedermera de chemiska egenskaperna inträda i sin fulla rätt. Härtill kan läggas något, som i en praktisk vetenskap måste anses ega vigt, att det tillika vid droguernas bestämmande och igenkännande är ett långt mera användbart biträde än de fyra öfriga.

Den undersökning af de fem slagen af systemer, hvilken nu blifvit framställd, leder oss alltså till antagande af det så kallade *öfvervägande organologiska*. Såsom redan är nämndt, har detta blifvit i detaljer utfördt endast af Schleiden och det blott för den Botaniska Pharmakognosien. Emedlertid är det arbete, hvaruti denna författare framställer sitt system, såsom han sjelf förklarar, framför allt ämnadt att vara en lärobok. Det har till följe deraf varit behöfligt, att i nämnda arbete lägga stor vigt på att tillämpa grundsatserna för systemet på ett sådant sätt, som kunde göra droguernas igenkännande så lätt som möjligt. Derigenom har samma system under den form, hvari det i Schleidens Pharmakognosi framträder, blifvit mera artificielt än det behöfver vara i allmänhet, och flera afvikelser från den hittills gifna formen blifva derföre både berättigade och nödvändiga, då man söker ett mera allmängiltigt system.

För att blifva i tillfälle att ådagalägga de vigtigaste af de förändringar, som vi anse befogade i tillämpningen af grundsatserna för det öfvervägande organologiska systemet, är nödvändigt att framställa hufvuddragen af hela systemet i dess tillämpning på en större mängd droguer. För detta ändamål väljes en systematisk uppställning af de nu i Sverige officinella, organiska droguerna. Väl utgöra dessa en ganska liten del af Pharmakognosiens talrika föremål. Men för så vidt det rörer den Botaniska Pharmakognosien, är dock deras antal tillräckligt stort till belysande af systemets beskaffenhet med deruti gjorda förändringar, emedan dervid knappt någon högre afdelning blifver förbigången. Den

Digitized by Google

Zoologiska Pharmakognosien kan deremot genom vårt val ej blifva väl representerad. Men då förhållandet blefve i det närmaste detsamma, äfven om alla utom Sverige i nutiden officinella, animaliska droguer i uppställningen infördes, och det deremot blefve af ett uteslutande historiskt intresse att upptaga det ofantligen stora antalet af nämnda slag af droguer, hvilket under det adertonde och föregående århundraden begagnats, [1]) så torde exemplet äfven i afseende på den Zoologiska Pharmakognosien få anses tillräckligt.

I den följande uppställningen äro inga nya benämningar på afdelningarna använda, om vi undantaga, att namn äro gifna åt de två stora hufvudafdelningarna, uti hvilka hvardera specialgrenen i första rummet indelas, nämligen *Organo-pharmaca* och *Ecorgano-pharmaca.* På de aldra flesta ställen äro derföre diagnoserna på afdelningarna utelemnade. De namn, som för de sednare äro här nedan använda, äro nämligen allmänt kända och begagnade konsttermer. Framför allt måste dock uppmärksammas, att de af oss äro nyttjade i den betydelse, som de ega inom de rena Naturvetenskaperna. Detta är så mycket vigtigare att anmärka, som det bland Pharmakognosterna blifvit en plägsed, hvilken fortfar ända in i den sednaste tiden, att använda flera bland ifrågavarande benämningar i en inom den rena naturvetenskapen längesedan föråldrad betydelse. Detta fel tillhör dock endast den Botaniska Pharmakognosien, inom hvilken det ännu allmänt brukas att kalla alla *Rhizomata* för *Radices*, *Inflorescentiæ* för *Flores* o. s. v, ehuru det är långt ifrån nödvändigt att bibehålla en särskild Pharmakognostisk betydelse på orden *Radices*, *Flores* o. s. v. [2]). — De enskilda droguetypernas namn äro, alldeles oförändrade, hämtade ur Svenska Pharmakopoeen. Orsaken dertill är icke allenast den, att vårt exempel är valdt utur nämnda källa, utan framför allt den, att, om några förändringar i nomenclaturen syntes rig-

---

[1]) Se t. ex. den innehållsrika uppräkningen i *Moquin-Tandon's* Eléments de Zoologie médicale, sidd. 49—52.

[2]) Det enda undantaget från vårt bruk att gifva afdelningarna namn med rent botanisk betydelse är benämnandet af första klassen med namnet "*Herbæ*", hvilket inom Pharmakognosien måste användas i en vidsträcktare betydelse, såsom längre ned skall närmare bestämmas. — Att föröfrigt de ifrågavarande namnen äro använda med afseende på de väsendtliga organerna hos droguerna och att således de hos en del droguer mera tillfälligtvis medföljande eller relative mera oväsendtliga organerna, ss. de en del *Corollæ* åtföljande ståndarne, de vid de flesta *Rhizomata* vidhängande rottrådarna o. s. v., måste vi anse Pharmakognostiskt rigtigt.

Digitized by Google

tiga, så fordrades, innan desamma verkställdes, en vidlyftig, förberedande undersökning, hvilken ej är ämnad att tillhöra denna afhandling. Att undersöka nomenclaturens beskaffenhet är både vår rättighet och pligt. Men vi skulle anse det vara för oss föga tillständigt att här företaga en sådan undersökning för att på grund deraf vilja måhända framträda med en ny åsigt eller fälla en egen dom uti denna den Allmänna Pharmakognosiens stora fråga, hvarpå århundraden pröfvat sina krafter, utan att likväl hafva förmått att på ett tillfredsställande sätt lösa densamma [1]. Vi fasthålla derföre i den följande uppställningen den Linnéiska satsen: "*Pharmacopoeorum nomina, sæpius licet absurda, sancte servavi, utpote complurium Seculorum auctoritate, ratione legibusque exemta*" [2]. Efter dessa förberedande anmärkningar öfvergå vi nu till en

[1]) Såsom exempel på frågans litteratur i sednare tider må blott anföras: *F. W. Hufeland*, Adresse à tous les médecins sur la nécessité de conserver le nom officinal des médicaments, recenserad af *M. af Pontin* i Svenska Läkaresällskapets Årsberättelse. Sthm 1822; *Ronander*, anf. st. pag. 34—38; *G. Eriksson*, Anvisning till Läkemedlens igenkännande och pröfning. Wexiö 1838, pag. 5—8; *Pharmacopoea Norvegica* 1854; *Schleiden*, anf. st., pag. 22.

[2]) *C. Linnæi* Materia medica Lib. I. de plantis. Holmiæ 1749: Conspectus pag. 5.

Digitized by Google

Systematisk uppställning

af

den Svenska Pharmakopœens[1] *Organiska droguer.*

I. Zoologisk Pharmakognosi.

1:sta Hufvudafdelningen: Organo-pharmaca.

Hela djur eller djurdelar, som förete organiska väfnaders structurförhållanden.

Klass 1. Animalia integra: Cantharides.
Coccionella — feminæ.
Hirudines — vivæ.

Kl. 2. Ova: Ovum gallinaceum.

Kl. 3. Glandulæ: Castoreum canadense — materia in sacculis contenta.
Moschus tunquinensis — materia folliculo inclusa.

Kl. 4. Vesicæ: Ichthyocolla — membrana interna vesicæ natatoriæ.

Kl. 5. Ossa: Ossa bovis.
Cornu Cervi.

Kl. 6. Testæ: Ossa Sepiæ.
Testæ Ostrearum.
Corallium rubrum — pars interna calcarea.
Spongia marina — pars fibroso-cellulosa.

Kl. 7. Concrementa: Lapilli Cancrorum.

---

[1]) Pharmacopœa Suecica, Editio sexta.

Digitized by Google

Kl. 8. Telæ adiposæ: Axungia Porci.

2:dra Hufvudafdelningen: Ecorgano-pharmaca.

Ur den animala organismen afskiljda ämnen, hvilka icke förete organiska väfnaders structurförhållanden.

Klass 9. Lactea: Lac.
Cremor.

Kl. 10. Bilina: Bilis bubula.

Kl. 11. Pinguia:
1:sta *Ordningen. Liquida:* Axungia Phocæ.
Oleum jecoris Aselli flavum & fuscum.
2:dra *Ordningen. Solida:* Butyrum.
Sevum bubulum.
Sevum ovillum.
Sevum hircinum.
Sperma Ceti.
Cera alba & flava.

Kl. 12. Saccharina: Mel.
[Saccharum lactis]. [1])

II. Botanisk Pharmakognosi.

1. Systemets högre afdelningar.

1:sta Hufvudafdelningen: Organo-pharmaca.

Hela växter eller växtdelar, som förete organiska väfnaders structurförhållanden.

[1]) Inom dylik parenthes hafva vi, både i den Zoologiska och Botaniska Pharmacognosien, inneslutit namnen på några till Ecorgano-pharmaca hörande ämnen, hvilka till följe af beredningssätt, enkel chemisk sammansättning m. fl. egenskaper närmast tillhöra den Pharmaceutiska Chemiens eller Pharmaciens (i inskr. bem.) område. Dessa ämnen hade kunnat här utelemnas, såvida ej afseende hade bordt fästas på det allmänt gällande bruket att särskildt afhandla dem äfven inom Pharmakognosien. Endast de flygtiga oljorna äro uteslutna, dels emedan redan några författare, ss. *Wiggers* och *Henkel* hafva erkänt rigtigheten häraf, dels af den orsak, att de flesta flygtiga

Digitized by Google

1:sta Underafdelningen: Cormophytica.

Delar af sådana växter, som hafva rot, stam och blad skiljda.

Serie 1. Axel- och appendiculära organer sammanhängande i ett helt.

Kl. 1. Herbæ.
Kl. 2. Gemmæ.
Kl. 3. Inflorescentiæ.
Kl. 4. Flores.
Kl. 5. Dispositiones fructuum.
Kl. 6. Fructus.
Kl. 7. Semina.

Ser. 2. Axelorganer.

Kl. 8. Radices.
Kl. 9. Rhizomata.
Kl. 10. Caules.
Kl. 11. Ligna.
Kl. 12. Cortices.

Ser. 3. Appendiculära organer.

Kl. 13. Cotyledones.
Kl. 14. Folia.
Kl. 15. Corollæ.
Kl. 16. Stigmata.
Kl. 17. Pericarpia.
Kl. 18. Integumenta seminum.

Ser. 4. Monströsa bildningar.

Kl. 19. Excrescentiæ.

2:dra Underafdelningen: Thallophytica.

Hela växter eller delar af växter, hos hvilka rot, stam och blad äro sammanflutna till en bål

Kl. 20. Lichenes.
Kl. 21. Algæ.
Kl. 22. Fungi.

2:dra Hufvudafdelningen: Ecorgano-pharmaca.

Ämnen afskiljda ur växterna och icke företeende organiska väfnaders structurförhållanden.

Kl. 23. Latices.
Kl. 24. Resinosa.
Kl. 25. Extractiva.
Kl. 26. Pigmenta.
Kl. 27. Pinguia.

---

oljor blifva, i afgjordt Pharmakognostiskt intresse, tillräckligen afhandlade vid den chemiska beskrifningen på de respectiva organer, hvarur de hemtas. — För öfrigt måste erkännas, att ingen skarp gräns mellan Ecorgano-pharmaca och Pharmaceutiska Chemiens föremål kan uppdragas.

4

Kl. 28. Hydrates carbonici.
Kl. 29. Alkoholica.
[Kl. 30. Stearoptena].

2.' De enskilda droguerna hänförda till de särskilda klasserna och deras afdelningar.

Kl. 1. Herbæ:

1:sta *Ordn.* *Synantheree:* Absinthium — summitates.

2:dra *Ordn.* *Labiatæ:* Mentha crispa — herba.
Mentha Piperitis — herba.
Melissa citrina — herba.
Hyssopus — herba.
Thymus — herba.
Marum — herba.
Scordium — herba.

3:dje *Ordn.* *Gentianeæ:* Centaurium minus — summitates.

4:de *Ordn.* *Personatæ:* Gratiola — herba.

5:te *Ordn.* *Ranunculaceæ:* Ranunculus albus — herba.

6:te *Ordn.* *Fumariaceæ:* Fumaria — herba.

7:de *Ordn.* *Cruciferæ:* Cochlearia — herba.

8:de *Ordn.* *Violarieæ:* Viola tricolor — herba.

9:de *Ordn.* *Crassulaceæ:* Sedum acre — herba.

10:de *Ordn.* *Papilionaceæ:* Melilotus — herba.

11:te *Ordn.* *Ericineæ:* Rosmarinus silvestris — summitates.

12:te *Ordn.* *Coniferæ:* Sabina — ramuli.

Kl. 2. Gemmæ:

1:sta *Ordn.* *Gemmæ plantiparæ:* Allium — bulbus.
Cepa — bulbus.
Scilla — radix.

2:dra *Ordn.* *Gemmæ ramiparæ:* Pinus — turiones.

Kl. 3. Inflorescentiæ:

1:sta *Ordn.* *Calathia:* Chamomilla nostras — flores.
Millefolium — summitates.
Tanacetum — summitates.
Cina levantica — semina.
Arnica — flores.

Digitized by Google

2:dra *Ordn.* *Cymæ:* Sambucus — flores.
Tilia — flores.

Kl. 4. Flores: Lavendula — flores.
Aurantium — flores.
Caryophylli — flores.

Kl. 5. Dispositiones fructuum: Ficus passa — fructus.
Lupulus — strobili.
Juniperus — baccæ immaturæ.
" — baccæ maturæ.

Kl. 6. Fructus:

1:sta *Ordn.* *Fructus syncarpi:*

1:sta *Underordn.* *Fructus capsulares:* Cardamomum minus — semina (caps. incl.).

2:dra *Underordn.* *Fructus baccati:* Passulæ majores — baccæ.
Passulæ minores — baccæ.
Citrus — fructus.
Aurantium — fructus immaturi.
Myrtillus — baccæ.
Oxycoccus — baccæ.
Vitis Idæa — baccæ.
Colocynthis — pulpa.

3:dje *Underordn.* *Fructus drupacei:* Sambucus — baccæ.
Piper jamaicense — baccæ.
Poma acidula — fructus.

2:dra *Ordn.* *Fructus schizocarpi:*

1:sta *Underordn.* *Fructus capsulares:* Anisum stellatum — pericarpia cum seminibus.
Sabadilla — semina (caps. incl.).

2:dra *Underordn.* *Fructus drupacei:* Rubus idæus — baccæ.

3:dje *Underordn.* *Fructus nucamentacei:* Coriandrum — semina.
Cyminum — semina.
Foeniculum — sem.
Phellandrium — sem.

Digitized by Google

Anisum — semina.
Carvum — semina.
Petroselinum — semina.

3:dje *Ordn.* *Fructus holocarpi:*

1:sta *Underordn.* *Fructus capsulares:* Papaver — capita.
Vanilla — siliqua.
(Tamarindus orientalis — pulpa).

2:dra *Underordn.* *Fructus baccati:* Piper hispanicum — baccæ.
Berberis — baccæ.
Ribes nigrum — baccæ.
Ribes rubrum — baccæ.
Tamarindus orientalis — pulpa.
(Vanilla — siliqua).

3:dje *Underordn.* *Fructus drupacei:* Cerasa acida — fructus.
Laurus — baccæ.
Cubebæ — baccæ.

4:de *Underordn.* *Fructus nucamentacei:* Cannabis — semina.
Hordeum — maltum — crimna — farina.
Avena — crimna.
Triticum — farina seminum
Secale — farina.

Kl. 7. Semina:

1:sta *Ordn.* *Semina albuminosa:*

1:sta *Underordn.* *Semina embryone curvato:* Stramonium — semina.
Papaver — semina.

2:dra *Underordn.* *Semina embryone recto:* Nux vomica — semina.
Staphisagria — semina.
Linum — semina.
Grana Tiglii — semina.
Nux moschata.
Piper album — semina.
Colchicum — semina.

Digitized by Google

2:dra *Ordn.* *Semina exalbuminosa:*

1:sta *Underordn.* *Semina embryone curvato:* Sinapis alba — semina.
Sinapis nigra — semina.

2:dra *Underordn.* *Semina embryone recto:* Cacao — semina.
Cydonia — semina.
Amygdalæ dulces — nuclei.
Amygdalæ amaræ — nuclei.

Appendix: Lycopodium — semina.

Kl. 8. **Radices:**

1:sta *Ordn.* *Rad. lignosæ:* rötter, som hafva en till ett helt sammansluten vedcylinder:

1:sta *Underordn.* *Rad. Dicotyledonearum:* rötter med märgstrålar:
Artemisia — fibrillæ radicis
Ipecacuanha — radix.
Alkanna — radix.
Ratanhia — radix.
Senega — radix.
Saponaria — radix.
Liquiritia — radix.
Sassafras — radix.

2:dra *Underordn.* *Rad. Monocotyledonearum:* rötter utan märgstrålar:
Sarsaparilla — radix.

2:dra *Ordn.* *Radices spongiosæ:* rötter, som blott hafva fristående, på alla sidor af cellväf åtskiljda kärlknippen: [1])

1:sta *Underordn.* *Rad. æquales:* rötter, som småningom afsmalna mot spetsen:

a. *rötter, som innehålla framförallt bitterämnen och salter:*
Bardana — radix.
Enula — radix.

---

[1]) Emedan denna Ordning i sin första Underordning innehåller ett stort antal föremål, är en delning af den sistnämnda i mindre afelningar behöflig. Då emedlertid någon tillfredsställande naturalhistorisk indelningsgrund för detta ändamål icke är funnen, hafva vi för närvarande föredragit att med ledning af den i *Henkels* Pharmakognosi gifna indelningen af *Radices* ordna

Digitized by Google

Taraxacum — radix.
Gentiana rubra — radix.
Lapathum acutum — radix.
Rheum indicum — radix.

b. *rötter, som innehålla alkaloider:*

Belladonna — radix.
Columbo — radix.

c. *rötter, som framförallt innehålla flygtig olja:*

Pyrethrum — radix.
Carota — radix.
Imperatoria — radix.
Angelica — radix.
Levisticum — radix.
Pimpinella — radix.
Armoracia — radix.

d. *rötter, som framförallt innehålla slemmiga ämnen, socker och stärkelse:*

Althæa — radix.

2:dra *Underordn.* *Rad. tuberosæ:* knölformigt utsvällda rötter:

Jalappa — radix.

---

nämnda Underordning efter en rent chemisk indelningsgrund, framför att följa den af *Schleiden* begagnade, hvilken dels är mera obestämd, dels fäster sig vid mera oväsendtliga egenskaper. Då likväl *Schleidens* indelning af *Radices* blifvit i öfrigt lagd till grund för vår egen, anse vi oss böra här nedan införa äfven hans indelning af andra Ordningen så mycket heldre, som den är rätt användbar till hithörande droguers igenkännande:

A. *Rotformiga, hela eller sönderskurna:*

1. *Saftiga, färska:*	2. *Färgämnehaltiga, gula:*	3. *Mjöliga:*	4. *Hartshaltiga:*
Daucus.	Lapathum acutum.	Althæa.	Pimpinella.
Armoracia.	Gentiana.	Belladonna.	Angelica.
			Levisticum.
			Imperatoria.
			Enula.
			Pyrethrum.
			Bardana.
			Taraxacum.

B. *Knöliga, hela eller i stycken:*

Rheum indicum, Jalappa, Columbo.
(Saleb föres af *Schleiden* till Klassen *Gemmæ*).

Digitized by Google

Saleb — radix.
(Rheum indicum, Columbo.) [1])

Kl. 9. Rhizomata:

1:sta *Ordn.* *Rhizom. Dicotyledonearum:*

Arnica — radix.
Valeriana minor — radix.
Helleborus niger — radix.
Caryophyllata — radix.
Tormentilla — radix.
Serpentaria virginiana — radix.

2:dra *Ordn.* *Rhizom. Monocotyledonearum:*

1:sta *Underordn.* *Rhizom. longe articulata:*

Carex arenaria — radix.
Gramen — radix.

2:dra *Underordn.* *Rhizom. breviter articulata:*

Zingiber — radix.
Zedoaria — radix.
Galanga — radix.
Iris florentina — radix.
Helleborus albus — radix.
Calamus vulgaris — radix.

3:dje *Underordn.* *Rhizom. obsolete articulata, tuberosa:*

China — radix.
Arum — radix.

3:dje *Ordn.* *Rhizom. Heteronemearum:*

Filix — radix.
Polypodium — radix.

Kl. 10. Caules: Dulcamara — stipites.

Kl. 11. Ligna:

1:sta *Ordn.* *Lign. stratis concentricis distinctis:*

Juniperus — lignum.

2:dra *Ordn.* *Lign. stratis concentricis nullis:*

Lignum campechianum.

---

[1]) Dessa tvenne äro genom konst så förvandlade i afseende på den yttre formen, att de skenbart (d. v. s. blott i den vanliga handelsformen betraktade) höra till den andra Underordningen.

Digitized by Google

Santalum rubrum — lignum.
Quassia — lignum.
Guajacum — lignum.

Kl. 12. Cortices: [1])

a. *barkar, som såsom hufvudbeståndsdel innehålla garfämne:*

1) *barkar, som jemte garfämne innehålla gummi och växtslem:*

Ulmus — cortex interior.

2) *barkar, som jemte garfämne innehålla ett indifferent, vanligen kristalliserbart ämne:*

Fraxinus — cortex.
Hippocastanum — cortex.
Granatum — cortex.
Padus — cortex.
Quercus — cortex.
Salix — cortex.

---

[1]) Så länge en tjenlig, naturalhistorisk indelningsgrund för de till tolfte Klassen hörande droguerna icke kunnat finnas, måste indelningen af dem qvarstå såsom en inconsquens inom det öfvervägande organologiska systemet. Oaktadt vidsträckta undersökningar af barkarna, har det ej lyckats *Schleiden* att hos dem finna några från deras structurförhållanden hemtade kännetecken, på grund hvaraf de kunde väl indelas i bestämda grupper. Samma författare har derföre indelat barkarna med afseende på de hufvudbeståndsdelar, som genom lukt och smak kunna uppfattas. I enlighet med hvad ofvan är yttradt i disscusionen om systemerna, föredraga vi deras mera rent chemiska indelning af *Berg*. *Schleidens* indelning är följande:

1. *Aromatiska barkar:*

Cinnamomum ceylanicum.
Canella alba.
Cascarilla.

2. *Bittra och adstringerande barkar:* (med uteslutande af China-barkar)

A. *tunna, inhemska.*
Salix.
Quercus.
Hippocastanum.
Padus.
Fraxinus.
Ulmus.

B. *tjocka, exotiska.*
Simaruba.
Granatum.

3. *Skarpa barkar:*

Mezereum.
Granatum.

4. *China-barkar:*

Cinchona grisea.
Cinchona regia.
Cinchona rubra.

Digitized by Google

b. *barkar, som innehålla flygtig olja:*

1) *barkar, som jemte flygtig olja innehålla harts och garfämne:*

Cinnamomum ceylanicum — cortex.
Canella alba — cortex.

2) *barkar, som jemte flygtig olja innehålla ett indifferent, kristalliserbart ämne:*

Cascarilla — cortex.
Simaruba — cortex.

c. *barkar, som innehålla ett skarpt harts:*

Mezereum — cortex.

d. *barkar, som innehålla organiska baser:*

Cinchona grisea de Huanuco — cortex.
Cinchona regia — cortex.
Cinchona rubra — cortex.

Kl. 13. Cotyledones: Pechurim faba — cotyledones.
Quercus — glandes (decorticatæ.)

Kl. 14. Folia:

1:sta *Ordn. Fol. penninervia:*

1:sta *Underordn. Fol. simplicia:*

a *Fol. integra:*

α. *fol. coriacea:* Rosmarinus — folia.
Aurantium — folia.
Uva ursi — folia.
Bucco — folia.
(Senna alexandrina — foliola).

β. *fol. herbacea:* Carduus benedictus — folia.
Salvia — folia.
Digitalis — folia.
Belladonna — folia.
Stramonium — folia.
Nicotiana — folia.
Hyoscyamus — folia.
Betula — folia.

Digitized by Google

b. *Fol. partita:* Conium — herba.
Cerefolium hispanicum — herba. [1])

2:dra *Underordn.* *Folia composita:*
Senna s. d. alexandrina — (foliola) [2])

2:dra *Ordn.* *Fol. palminervia:*

a. *Fol. integra*: Tussilago — folia.
Malva — folia.
Ribes nigrum — folia.

b. *Fol. partita:* Trifolium aquaticum — folia.
Aconitum — folia.

Kl. 15. Corollæ: Verbascum — flores.
Rosa domestica — petala.
Rosa multiplex — petala.

Kl. 16. Stigmata: Crocus orientalis — stigmata.

Kl. 17. Pericarpia: Aurantium — cortex fructus.
Citrus — cortex fructus.
Juglans — putamina.

Kl. 18. Integumenta seminum: Nux moschata — macis.

Kl. 19. Excrescentiæ: Gallæ turcicæ.

Kl. 20. Lichenes: Lichen islandicus — planta integra.

Kl. 21. Algæ: Lichen caragheen — planta integra.

---

[1]) Emedan den Svenska Pharmakopœen genom användande af det i Pharmakognostisk betydelse något obestämda ordet "*herba*" kan anses hafva lemnat oafgjordt, huruvida blott bladen eller hela det s. k. vegetativa systemet af *Conium maculatum* L. och *Myrrhis odorata (L.) Scop.* skall utgöra de två sistnämnda droguerna, men deremot det factiska förhållandet är, att de samma på våra apothek bestå blott af bladen, och tillika *Berlin* i sin större kommentar, sid. 252, förklarar vid *Conium — herba*, att inga stjelkar af moderväxten få vara inblandade i denna drogue, så anse vi rigtigast att hänföra de två ifrågavarande droguerna till klassen *Folia*.

[2]) Emedan *Senna*-droguen i sin bästa form (= *Senna de Tinnevelly*) alldeles saknar och i de öfriga formerna här blott en ringa inblandning af bladskaft, hvilka dertill blott undantagsvis befinnas sammanhängande med småbladen, så skulle man möjligen, med *Schleiden*, kunna från Pharmakognostisk synpunkt uppföra *Sennan* uti den första Underordningen.

Digitized by Google

Kl. 22. **Fungi:**

1:sta *Ordn.* *Hymenomycetes:* Agaricus — fungus.

Fungus quercinus — pars interior.

2:dra *Ordn.* *Coniomycetes:* Secale cornutum — semina secalis fungoso-morbosa.

Kl. 23. **Latices**[1] (alcalini et elastici):

Resina elastica.

Lactucarium anglicum (— succus lacteus).

Opium levanticum (— succus lacteus).

Kl. 24. **Resinosa:**

1:sta *Ordn.* *Gummi-resinosa:*

1:sta *Underordn.* *Ætheroleo gaudentia:* Gummi ammoniacum — gummi-resina.

Assa foetida — gummi-resina.

Galbanum — gummi-resina.

Myrrha electa — gummi-resina.

Olibanum — materia resinosa.

2:dra *Underordn.* *Ætheroleo carentia:* Euphorbium (— succus lacteus).

Scammonium aleppense — (succus lacteus).

Gummi gutta — gummi-resina.

2:dra *Ordn.* *Balsama:* Balsamum Copaivæ — (resina ætheroleo soluta).

Balsamum peruvianum.

Balsamum tolutanum.

Terebinthina communis — balsamum.

Pix liquida.

Terebinthina veneta — balsamum.

Balsamum canadense — (resina ætheroleo soluta).

3:dje *Ordn.* *Resinæ:* Mastix — resina.

Guajacum — resina.

Styrax calamitus — resina.

Benzoë — resina.

Lacca in granulis — materia resinosa.

---

[1]) För vår indelning af denna och följande Klassers droguer, hvilka framförallt äro föremål för Pharmakochemiskt studium, anse vi rigtigast att lägga *Bergs* indelning till grund; — *Henkels* har en till en del pharmakodynamisk och *Schleidens* en mera naturalhistorisk tendens.

Digitized by Google

Resina flava.
Colophonium — resina.
Pix solida.
Succinum flavum — resina fossilis.
Sanguis Draconis — resina.

Kl. 25. Extractiva:
Ratanhia — extractum.
Catechu — succus.
Kino — succus.
[Liquiritia — succus].
Aloë hepatica — succus foliorum.
Aloë lucida — succus foliorum.

Kl. 26. Pigmenta: Indigo — pigmentum.

Kl. 27. Pinguia:
1:sta *Ordn.* *Liquida:* Oleum Olivarum — commune et florentinum.
Linum — oleum.
Oleum Amygdalarum.
Oleum Ricini.
Oleum Crotonis.
2:dra *Ordn.* *Solida:* Oleum Cacao.
Laurus — oleum.
Nux moschata — oleum.
Oleum Palmæ.

Kl. 28. Hydrates carbonici:
1:sta *Ordn.* *Amylacea:* Amylum — Solani et Tritici.
Arrowroot — amylum.
2:dra *Ordn.* *Saccharina:* Manna electa — succus.
[Saccharum — album et candum].
3:dje *Ordn.* *Gummosa:* Gummi arabicum.
4:de *Ordn.* *Mucilaginosa:* Tragacantha electa — materia mucosa.

Kl. 29. Alcoholica: [Vinum (— succus) (officinalia sex)]?
[Spiritus vini gallicus]?
[Spiritus frumenti].

Kl. 30. Stearoptena: [Camphora depurata — ætheroleum concretum].

Digitized by Google

III.

Droguernas beskrifvande.

Emedan Pharmakognosien framför allt är en descriptiv vetenskap, måste det erfordras, för att den skall kunna uppfylla sitt ändamål, att noggranna bestämmelser äro gifna så väl för innehållet, som formen af framställningen, äfven då det gäller det detaljerade beskrifvandet af de enskilda droguerna. De nyaste Pharmakognosterna, såsom *Berg*, *Schleiden*, hafva till följe deraf också brukat att lemna en särskild framställning af ett visst antal momenter, hvaraf droguebeskrifningarna böra bestå samt undersökt den betydelse, som bör tilläggas hvardera af dessa momenter. Ett upprepande af den giltiga utredningen af dessa ämnen är derföre på detta ställe öfverflödigt. Det är här nog att blott uppräkna momenterna i beskrifningarnas innehåll och i öfrigt dröja endast vid frågan om deras form, emedan denna icke till alla delar synes oss ännu vara sådan, som den bör uti en descriptiv vetenskap vara beskaffad.

Endast när Pharmakognosien behandlas såsom ett helt för sig och man vid en sådan behandling af densamma tillika gillar ett system, som, så vidt det är möjligt, är naturenligt i förhållande till droguernas egenskaper, kan det komma i fråga att lägga en framstående vigt på att bestämma den form, hvarunder de enskilda droguetypernas [1]) och drogueformernas beskrifningar böra framställas. I alla andra fall blifva nämligen, såsom redan af de tvenne föregående kapitlen kan slutas, de droguetyper och i vissa fall till och med samma typs olika former, hvilka i Pharmakognostiskt hänseende hafva väsendtlig gemenskap med hvarandra, ställda fjerran skiljda. Det är under sådana förhållanden ej sällan omöjligt att, utan ett flitigt återupprepande af samma sak, gifva beskrifningarna en form, hvarunder de väsendtliga och motsatta karaktererna hos dem, som med hvarandra behöfva komma i jemförelse, skulle kunna nog tydligt falla i ögonen. Att denna felaktighet genom de nyaste systemerna blifvit minskad, kan väl ej nekas, men äfven vid dessas begagnande har ej

[1]) Vi föredraga att inom Pharmakognosien begagna orden *typer* och *former* i stället för de äfven brukliga orden *arter* (= *species*) och *varieteter*, hvilka sistnämnda uttryck icke hafva sin rätta plats här i samma mån som inom den rena Naturalhistorien.

Digitized by Google

tillbörlig omsorg blifvit använd på beskrifningarnas form, i det man åsidosatt att från hvarandra skilja *diagnos* och *description*, hvarförutan framställningen alltid måste anses oklar och ofullkomlig. Vi behöfva blott erinra om den s. k. rena descriptiva Naturalhistoriens förhållande i detta afseende, huru allmänt fördelarna af en sådan skilnad der äro erkända och huru otillfredställande de arbeten äro, uti hvilka diagnos och description fått sammanflyta till en totalbeskrifning, ur hvars rika förråd af facta man ofta med möda utletar det, som en författare anser väsendtligt eller oväsendtligt för det beskrifna föremålet. Äfven inom Pharmakognosien skall behofvet af de från de vidlyftiga descriptionerna skiljda diagnoserna göra sig alltmera kännbart. Ja, tillgången på naturalhistoriska och chemiska facta inom hvarje droguebeskrifning är redan så ymnig och ständigt i tillvexande, att det redan nu synes oss nödvändigt att införa en Pharmakognostisk diagnostik, strängt tillämpad vid hvarje droguetyp och drogueform. — Oafsedt sådana modificationer, som i individuella fall äro nödvändiga, anse vi derföre, att hvarje droguebeskrifning bör framställa:

1. *Droguens* rigtiga Latinska *namn*, jemte synonymer utur så väl det Latinska, som öfriga språk.
2. *Namn* på den eller de *djur* eller *växter*, hvaraf droguen är vunnen.
3. Hänvisning till *typsamlingar* och *planchverk*.
4. Uppgift på de *Pharmacopœer*, der droguen är upptagen samt på andra Pharmakognostiskt vigtiga skrifter, som afhandla den ifrågavarande droguen.
5. *Diagnos*, hemtad i *första* rummet från droguens naturalhistoriska, i *andra* från de chemiska och i *tredje* från mera subjectiva och tillfälliga egenskaper.
6. *Description* eller en fullständig beskrifning på nyssnämnda slag af egenskaper.
7. *Insamlingsort*, *insamlings-* och *beredningssätt*.
8. *Renhet*, *förvexlingar* och *förfalskningar*.
10. *Historia*.
11. Drogue-*typens former*, jemte deras diagnoser och öfriga bland de tio ofvanstående momenter, som för formerna tilläfventyrs innebära någonting egendomligt.

Af denna uppräkning af beskrifningarnas momenter synes, att vi bland dem tillagt intet annat nytt än det femte eller *diagnoserna*, och det är derföre endast vid dem, som vi ytterligare behöfva uppe-

Digitized by Google

hålla oss. Betydelsen af dem synes oss nämligen vara så stor, att vi anses oss uppfordrade att framhålla desamma genom ett vidlyftigt exempel, ehuru vi dervid måste träda ganska långt utöfver vårt ämne in på den Speciella Pharmakognosiens område, för att genom ett lån derutur belysa den Allmänna. Det är af denna orsak, som vi slutligen gå att framställa en

Diagnostik [1]
af
Svenska Pharmakopœens [2] *droguetyper*
bland
Herbæ, Gemmæ, Inflorescentiæ, Flores, Dispositiones fructuum, Fructus och Semina.

Kl. 1. Herbæ.

Örtartade växters öfver jord befintliga, samt träds och buskars, under året utvecklade (med den örtartade växten analoga) delar, samlade omkring blomningstiden — och antingen alla eller till större delen närvarande: *Örter i Pharmakognostisk bemärkelse.*

Ordn. 1. *Synanthereæ.*

1. Absinthium — *summitates.*

Blomkorgar i de öfre bladvecken och toppen; örtblad i spiral, skaftade, dubbelt — enkelt pardelade, med lancettlika, trubbade flikar; de öfversta, till skärmar öfvergående bladen nästan oskaftade, odelade, lancettlika, spetsade, alla gråludna. — *Summitates florentes.*

Ordn. 2. Labiatæ.

2 Mentha crispa — *herba.*

Blommor rigtade åt alla sidor, i knippen antingen i bladvecken eller ax- eller hufvud- likt samlade i toppen; örtblad oskaftade eller

[1]) Då detta, så vidt vi veta, är det första försök till en strängt genomförd Pharmakognostisk diagnostik, så torde det ej förundra, om vi härvid ej lyckats att fullständigt tillfredsställa alla fordringar på en sådan. — Det system, som här följes, är detsamma organologiska system, som i föregående kapitel blifvit utfördt.

[2]) Pharm. Suec. Ed. sexta.

Digitized by Google

mycket kortskaftade, hjertlikt rundade — ovala (trubbiga), groft och oregelbundet sågade, ludna, håriga, eller glatta. — Lukt egendomlig, starkt balsamiskt kryddartad; smak likaså, något bitter. — *Herba floribus nuper explicatis.*

3. Mentha Piperitis — *herba.*

Blommor rigtade åt alla sidor, i knippen ax-likt samlade i toppen; örtblad tydligt skaftade, aflångt-lancettlika (spetsiga), regelbundet sågade, glatta eller håriga. — Lukt egendomlig, kryddartad; smak i början aromatisk, sedan kylande. — *Herba efflorescens.*

4. Melissa citrina — *herba.*

Blommor rigtade åt en sida, i knippen uti bladvecken; örtblad skaftade, äggrunda (spetsiga), grofsågade, på öfre sidan med spridda hår, på undre med hår nästan endast vid nerverna. — Lukt citronartad; smak kryddartad, något bitter. — *Herba florens.*

5. Hyssopus — *herba.*

Blommor ensidigt rigtade, i knippen nästan axlikt samlade i toppen; örtblad oskaftade, lancettlikt-aflånga (trubbiga, de öfversta spetsade), helbräddade, glatta. — *Herba florens.*

6. Thymus — *herba.*

Blommor rigtade åt alla sidor, i mot toppen axlikt närmade knippen i bladvecken; örtblad oskaftade, jemnbreda — ovalt aflånga (spetsade), med tillbakavikna bräddar, kort och tätt, på öfre sidan grågrönt fin-ludna, på undre gråhvitt filt-ludna. — *Herba efflorescens.*

7. Marum — *herba.*

Blommor ensidigt rigtade, ensamma i bladvecken, mot toppen klaselikt närmade; örtblad skaftade, äggrunda (spetsade), med något tillbakavikna, hela bräddar, på öfre sidan svagt småludna, på undre gråhvitt filtludna. — *Herba florens.*

8. Scordium — *herba.*

Blommor ensidigt rigtade, i knippen i bladvecken; örtblad oskaftade, aflånga (trubbiga), groft tandadt-sågade, mjukhåriga.

Ordn. 3. *Gentianeæ.*

9. Centaurium minus — *summitates.*

Blommor i knippen i toppen; örtblad motsatta, oskaftade, äggrunda (trubbade), helbräddade, glatta. — *Summitates florentes.*

Digitized by Google

Ordn. 4. *Personatæ.*

10. Gratiola — *herba.*

Blommor ensamma i bladvecken; örtblad motsatta, oskaftade, lancettlika (spetsiga), blott från midten mot spetsen sågade, glatta.

Ordn. 5. *Ranunculaceæ.*

11. Ranunculus albus — *herba.*

Blommor ensamma på stängel; örtblad endast från rotstocken (skaftade), tredelade, med äggrunda (spetsiga), inskurna och grofsågade flikar, gleshåriga. — *Herba recens cum floribus.*

Ordn. 6. *Fumariaceæ.*

12. Fumaria — *herba.*

Blommor i icke ensidiga, mot stjelkbladen motsatta klasar; örtblad i spiral, oskaftade, tredubbelt-fjädernervigt delade, med lancettlikt spadlika (trubbiga), med kort udd försedda, helbräddade flikar, glatta. *Herba florens.*

Ordn. 7. *Cruciferæ.*

13. Cochlearia — *herba.*

Blommor i quast, som slutligen utvecklas till klase, i toppen; örtblad glatta: rotblad långskaftade, hjertlikt rundade (trubbiga), lindrigt bugtbräddade, stjelkblad i spiral, kort eller icke skaftade, äggrunda med pillik bas (trubbade), glest vinkligt tandade eller helbräddade. — *Herba recens.*

Ordn. 8. *Violarieæ.*

14. Viola tricolor — *herba* vel *Herba* Jaceæ.

Blommor ensamma i bladvecken; örtblad i spiral, skaftade, (trubbiga) trubbnaggade, glatta eller glest korthåriga, de nedre rundade — äggrunda, de öfre aflånga. — *Herba cum floribus.*

Ordn. 9. *Crassulaceæ.*

15. Sedum acre — *herba.*

Blommor i knippe i toppen; örtblad i spiral, oskaftade, äggformiga (trubbiga), glatta. — *Herba recens.*

Digitized by Google

Ordn. 10. *Papilionaceæ.*

16. Melilotus — *herba.*

Blommor i knappast ensidiga klasar från bladvecken; örtblad i spiral, skaftade, trefingrade med omvändt äggrunda — aflånga, sågade, i spetsen tvärhuggna, glatta småblad. — *Herba cum floribus.*

Ordn. 11. *Ericineæ.*

17. Rosmarinus silvestris vel Ledum — *summitates.*

Blommor i quast i toppen; örtblad i spiral, skaftade, jemnbreda med tillbakavikna kanter, trubbiga, på öfre sidan glatta, på undre brunulliga. — *Summitates florentes (flores cum foliis).*

Ordn. 12. *Coniferæ.*

18. Sabina — *ramuli.*

(Hanblommor i hängen, honblommor tre i hvarje kotte;) [1]) örtblad korsvis motsatta, oskaftade, barrlika, convex-concava med aflång intryckning på ryggen, antingen rhombiska, trubbiga och tegellagda eller lancettlika, spetsiga och utstående. — *Ramuli tenerrimi.*

Kl. 2. Gemmæ.

Anlagen inom det vegetativa systemet antingen till blott ett nytt vegetativt eller till både vegetativt och fructificativt system på en gång. — *Knoppar.*

Ordn. 1. *Gemmæ plantiparæ.*

Knoppar, som skilja sig från moderväxten och blifva sjelfständiga växter.

19. Allium — *bulbus.*

Lök bredt äggformig — rundad, innehållande många smålökar; skalen hinnaktiga, hvita, hvarje slutet rundt omkring löken och gömmande en af smålökarna. — *Bulbus recens.*

20. Cepa — *bulbus.*

Lök sphæroidisk, enkel eller i centrum dubbel; de yttre skalen hinnaktiga, röda, de inre köttiga, grönaktiga — hvita, hvarje slutet rundtomkring löken. — *Bulbus recens.*

---

[1]) Blomställningarna äro hos droguen typiskt icke närvarande.

Digitized by Google

21. Scilla — *radix.*

[Lök äggformigt rundad, enkel; de yttre fjällen läderartade, brunröda, de inre köttiga, rödaktigt — grönaktigt — hvita, alla lancettlika, tegellagda.] Den i Sv. Pharm. föreskrifva formen af denna droguetyp är torkad, spröd, styckad med konst, dels bestående af transverselt genom löken skurna, gulhvita skifvor, dels af de lösplockade, på olika sätt skurna, gulhvita lökfjällen. — *Radix (squamæ bulbi).*

Ordn. 2. Gemmæ ramiparæ.

Knoppar, som fortfarande förblifva i sammanhang med moderväxten och på densamma utvecklas till grenar.

22. Pinus — *turiones.*

Knopp cylindrisk, i spetsen kägelformig, kring basen betäckt med ljusgult harts; fjällen smalt lancettlika, hinnaktiga, ljusbruna med hvit kant, utböjd spets. — *Turiones (ramuli nondum explicati), primo vere colligendi.*

Kl. 3. Inflorescentiæ.

Blommor jemte de axeldelar, som sammanhålla de förra uti efter bestämda lagar förenade grupper. — *Blomställningar.*

Ordn. 1. Calathia.

Till sin utveckling centripetala blomställningar, hos hvilka blommorna sitta oskaftade, på ett gemensamt fäste och äro omgifna af en gemensam holk.

23. Chamomilla nostras — *flores.*

Holk halfklotformig med tegellagda, jemnbredt aflånga, hvitt hinnkantade, glatta fjäll; strålblommor talrika, tunglika, flera gånger längre än holken, hvita. — *Flores nuper explicati.*

24. Millefolium — *summitates.*

Holk äggformig med tegellagda, aflånga, brunt hinnkantade, gleshåriga fjäll; strålblommor omkring fem, bredt omvändt äggrunda, hälften så långa som holken, hvita (sällan rödlätta). — *Summitates (corymbi) florentes.*

25. Tanacetum — *summitates.*

Holk halfklotformig med tegellagda, lancettlika, brunaktigt hinn-

Digitized by Google

kantade, nästan glatta fjäll; kantblommorna rörformiga, tretandade, talrika, gula, icke längre än de femtandade diskblommorna. — *Summitates florentes.*

26. Cina levantica vel Santonicum levanticum — *semina.*

Holk aflång — äggformig, med tegellagda, äggrunda — aflånga, knappt hinnkantade, gulaktigt glandulöst punkterade fjäll; blommor outvecklade och gömda inom den i spetsen slutna holken. — *Semina (flores nondum explicati).*

27. Arnica — *flores.*

Holk cylindriskt klockformig med jemnhöga, lancettlika, icke hinnkantade, håriga fjäll; strålblommor talrika, lancettlikt jemnbreda, af holkens längd, gula. — *Flores vix explicati.*

Ordn. 2. *Cymæ.*

Till sin utveckling centrifugala blomställningar, hos hvilka från en punkt utgå två eller flera gemensamma blomskaft, hvilka sedan skenbart oregelbundet förgrena sig och nå samma höjd.

28. Sambucus — *flores.*

Knippe skaftadt, utan skärm, flera ganger sammansatt, först femstråligt, derefter med färre strålar; blomkronan fästad ofvanpå fruktämnet; ståndare fem. — *Flores (cymæ florentes).*

29. Tilia — *flores.*

Knippe skaftadt, med skärm på skaftet, en gång sammansatt eller nästan enkelt, strålarnas antal vexlande; blomkronan fästad under fruktämnet; ståndare många. — *Flores (cymæ florentes cum bracteis).*

Kl. 4. Flores.

Växtens fröredningsdelar jemte deras egentligen så kallade hyllen. — *Blommor.*

30. Lavendula — *flores.*

Blomfoder cylindriskt, femtandadt, sammetsludet; krona tvåläppig. — *Flores nuper explicati.*

31. Aurantium — *flores.*

Blomfoder bägarlikt, femtandadt, glatt; krona fembladig, — fullt utvecklad. — *Flores saliti.*

Digitized by Google

32. Caryophylli — *flores.*

Blomfoder cylindriskt, fyrflikigt, glatt; krona fyrbladig, — outvecklad, sammanlagd till en konisk blomknopp. — *Flores nondum explicati, siccati.*

Kl. 5. Dispositiones fructuum.

Samlingar af de utur enskilda blommor bildade frukterna, qvarsittande i de till *fruktställningar* förvandlade blomställningarna.

33. Ficus passa vel Carica pinguis — *fructus.*

Fruktställning en päronformig, ihålig, i hålans smala mynning af fjällika blad sluten fruktkaka, med talrika frukter i dess insida. — *Fructus (cœnanthium).*

34. Lupulus vel Humulus — *strobili.*

Fruktställning ett äggrundt, kottelikt ax med hinnaktiga fjäll, af hvilka hvardera gömmer två frukter, många gånger mindre än fjället. — *Strobili cum seminibus.*

35. Juniperus — *baccæ.*

Fruktställning en rund, af tre sammanvuxna fjäll bildad bärkotte, innehållande tre frukter.

35. a. Juniperus — *baccæ maturæ.*

Bärkotte klotrund, daggblått svartbrun; fjällens insida förändrad till en mjuk, brun massa.

35. b. Juniperus — *baccæ immaturæ.*

Bärkotte rundad, daggblått grön; fjällen helt läderartade.

Kl. 6. Fructus.

De efter befruktningen till mer eller mindre mognad utvecklade fruktämnena efter de enskilda blommorna. — *Frukter.*

Ordn. 1. Fructus syncarpi.

Frukter sammansatta af flera, med hvarandra sammanvuxna och fortfarande sammanhängande småfrukter.

Underordn. 1. Fructus capsulares.

Frögömmen vid mognaden uppspringande, slutligen torrskaliga

Digitized by Google

(blott undantagsvis med mera tydligt olikartad structur i de yttre och inre lagren).

36. Cardamomum minus — *semina.*

Frukt en trekantig, trerummig capsel med många frön i hvarje rum. — *Semina matura, capsulis inclusa.*

Underordn. 2. Fructus baccati.

Frögömmen vid mognaden icke uppspringande, med det yttre cellväfslagret fastare än de köttiga inre.

37. Passulæ.

Frukt ett rundt, (ett-) två-rummigt bär med tunn, på ytan rödt daggblå hud. — *Baccæ maturæ, siccatæ.*

37. a. Passulæ majores vel Uvæ passæ.

Bär en- — fyr-fröigt, minst dubbelt större än hos följande form.

37. b. Passulæ minores vel Corinthiacæ.

Bär utan frön, vida mindre än hos föregående form omkring 2'''—3''' i diameter.

38. Citrus — *fructus.*

Frukt ett ovalt — aflångt, omkring tiorummigt, mångfröigt bär med tjock, läderartad, på ytan gul, yttre hud. — *Fructus recens.*

39. Aurantium — *fructus immaturi.*

Frukt ett klotrundt, omkring tiorummigt, mångfröigt bär med tjock, genom torkningen stenhård och på ytan svart yttre hud. — *Fructus immaturi.*

49. Myrtillus — *baccæ.*

Frukt ett rundt, fyr- eller fem-rummigt, mångfröigt bär med tunn, svartblå yttre hud. — *Baccæ siccatæ.*

41. Oxycoccos — *baccæ.*

Frukt ett rundt, fyr- eller fem-rummigt, mångfröigt bär med tunn, mörkröd yttre hud. — Omkring dubbelt större än den föregående och den följande. — *Baccæ recentes.*

Digitized by Google

42. Vitis Idæa — *baccæ.*

Frukt ett rundt, fyr- eller fem-rummigt, mångfröigt bär med tunn, rosenröd yttre hud. — *baccæ conditæ et baccæ aqua servatæ.*

43. Colocynthis [— *fructus*].

[Frukt en rund, sex-rummig, mångfröig gurkfrukt med temligen tjock och fast, genom torkningen ljusbrun yttre hud.] Den uti Sv. Pharm. föreskrifna formen af denna drogue är: *pulpa peponis excorticati, siccata seminibusque liberata.*

Underordn. 3. *Fructus drupacei.*

Frögömmen vid mognaden icke uppspringande, med det inre cellväfslagret fastare och hårdare än de köttiga, yttre.

44. Sambucus — *baccæ.*

Frukt en bredt äggrund, på ändarna ej intryckt, trerummig, trefröig, svart stenfrukt. — *Baccæ recentes.*

45. Piper jamaicense — *baccæ.*

Frukt en klotrund, på ändarna ej intryckt, två-rummig, två-fröig, genom torkningen gråbrun stenfrukt. — *Baccæ nondum maturæ, siccatæ.*

46. Poma acidula — *fructus.*

Frukt en rund, på båda ändar intryckt, femrummig, mångfröig, gult — rödaktigt hvit äppelfrukt. — *Fructus recens arboris cultæ.*

Ordning 2. *Fructus schizocarpi.*

Frukter bestående af flera (åtminstone vid mognaden) från hvarandra skiljda (icke sammanvuxna) småfrukter.

Underordn. 1. *Fructus capsulares.*

Småfrukterna vid mognaden uppspringande, slutligen torrskaliga (blott undantagsvis med mera tydligt olikartad structur i de yttre och inre lagren).

47. Anisum stellatum (— *fructus*).

Småfrukterna i hvarje frukt åtta, enfröiga, nästan stenfruktartade, capsellika carpeller. — *Pericarpia cum seminibus.*

Digitized by Google

48. **Sabadilla** — *semina.*

Småfrukterna i hvarje frukt tre, fåfröiga, capsellika carpeller, med pappersartade frögömmen. — *Semina capsulis inclusa.*

Underordn. 2. Fructus drupacei.

Småfrukterna vid mognaden icke uppspringande, med deras inre cellväfslager fastare och hårdare än de köttiga, yttre.

49. **Rubus idæus** — *baccæ.*

Småfrukterna i hvarje frukt talrika, enfröiga, med hvarandra löst sammanhängande stenfrukter.

Underordn. 3. Fructus nucamentacei.

Småfrukter vid mognaden icke uppspringande, torrskaliga. — Officinella af denna ordning äro i Sverige endast *Umbellaternas dubbla skalfrukter.*

a. Coelospermi.

Småfrukternas fogytor concava.

50. **Coriandrum** — *semina.*

Småfrukterna halft klotrunda, glatta, med låga åsränder. — *Semina (achenia).*

b. Orthospermi.

Småfrukternas fogytor plana.

51. **Cyminum** — *semina.*

Frukt fran sidorna sammantryckt; småfrukterna lancettlika med smala, kullriga, glatta, gulhvita hufvudåsar och sträfhåriga biåsar. — *Semina (achenia).*

52. **Foeniculum** — *semina.*

Frukt nästan stjelkrund; småfrukterna aflånga, glatta, med smala höga, hvasst kölade, gulhvita åsar utan biåsar. — *Semina (achenia).*

53. **Phellandrium** — *semina.*

Frukt nästan stjelkrund; småfrukterna aflånga äggformigt, glatta, med breda, kullriga, mörka åsar, utan biåsar. — *Semina (achenia).*

Digitized by Google

54. Anisum — *semina.*

Frukt från sidorna lindrigt sammantryckt; småfrukterna bredt äggformiga, gråludna, med smala, låga, gråa åsar, utan biåsar. — *Semina (achenia).*

55. Carvum — *semina.*

Frukt från sidorna sammantryckt; småfrukterna aflångt lancettlika, glatta, med smala, kullriga, gulhvita åsar, utan biåsar. — *Semina (achenia).*

56. Petroselinum — *semina.*

Frukt från sidorna sammantryckt; småfrukterna bredt äggformiga, glatta, med smala, kullriga, gulhvita åsar, utan biåsar. — *Semina (achenia).*

Ordning 3. *Fructus holocarpi.*

Frukter enkla.

Underordn. 1. *Fructus capsulares.*

Frögömmen vid mognaden uppspringande, slutligen torrskaliga (blott undantagsvis med mera tydligt olikartad structur i de yttre och inre lagren).

57. Papaver — *capita.*

Frukt en äggformig — urnelik — rund, torrskalig, genom torkningen gulblek, på ytan något daggblå capsel [med talrika frön]. Den uti Sv. Pharm. föreskrifna [1]) formen af denna droguetyp är: *capsulæ nondum maturæ, seminibus liberatæ.*

58. Vanilla — *siliqua.*

Frukt en jemnbred, svartbrun, i det inre bärlikt köttig capsel med i fruktköttet inbäddade, talrika frön.

(Tamarindus orientalis).

Underordn. 2. *Fructus baccati.*

Frögömmen vid mognaden icke uppspringande, med det yttre cellväfslagret fastare än de köttiga inre.

---

[1]) I Svenska droguehandeln förekommer deremot allmänt den, som har fröen bibehållna i capseln.

Digitized by Google

59. Piper hispanicum vel indicum — *baccæ.*

Frukt ett aflangt, sällan hjertformigt — klotrundt, mångfröigt bär med fast, nästan pergamentartad, gul — rödbrun yttre hud och ett svampaktigt inre. — *Baccæ submaturæ, siccatæ.*

60. Berberis — *baccæ.*

Frukt ett aflångt cylindriskt, omkring tvåfröigt bär med tunn, temligen fast, röd yttre hud och saftigt inre. — *Baccæ recentes.*

61. Ribes rubrum — *baccæ.*

Frukt ett klotrundt, flerfröigt bär med mycket tunn, genomskinlig, röd eller gulhvit yttre hud och saftrikt inre. — *Baccæ recentes.*

62. Ribes nigrum — *baccæ.*

Frukt ett klotrundt, flerfröigt bär med tunn, temligen fast, svart yttre hud och saftrikt inre. — *Baccæ recentes, et conditæ calycibus liberatæ.*

63. Tamarindus orientalis (— *fructus*).

[Frukt en cylindrisk, flerfröig, bärlik ledbalja med fast och hård, kanelbrun yttre hud och ymnigt, rödbrunt fruktkött]. Den uti Sv. Pharm. föreskrifna formen af denna droguetyp är: *pulpa e lomentis depromta, seminibus et fibris sæpius mixta.*

Underordn. 3. *Fructus drupacei.*

Frögömmen icke uppspringande, med det inre cellvästlagret fastare och hårdare än de köttiga, yttre.

64. Cerasa acida — *fructus.*

Frukt en rund, vid basen hjertlikt intryckt stenfrukt med tjockt, stenhårdt kärnskal. — *Fructus (drupa) recens et siccata. Varietas austera* (Moreller) *eligenda.*

65. Laurus — *baccæ.*

Frukt en oval, vid båda ändar rundad stenfrukt, med tunnt, pappersartadt kärnskal. — *Baccæ (drupæ) siccatæ.*

66. Cubebæ — *baccæ.*

Frukt en rund, mot fruktskaftet afsmalnad stenfrukt, med tunnt, pappersartadt kärnskal. — *Baccæ nondum maturæ.*

Digitized by Google

Underordn. 4. *Fructus nucamentacei.*

Småfrukter vid mognaden icke uppspringande, torrskaliga.

67. Cannabis — *semina.*

Frukt en rundadt oval, starkt biconvex, glatt, svagt upphöjdt och ljusgult nätådrig, brungrå nöt, innehållande ett frö utan fröhvita. — *Semina (nuculæ).*

68. Hordeum [— *fructus*].

[Frukt en aflångt elliptisk, kantig, med en temligen bred och grund (dess längd omkr. en tredjedel af fruktens tvärdiameter) längdfåra försedd, gråaktig, glatt hinnfrukt, innesluten inom de qvarsittande, blekt halmgula inre agnskalen och innehållande ett med fröhvita försedt frö.] — De i Sv. Pharm. föreskrifna formerna af denna droguetyp äro:

68. a. Hordeum — *maltum.*

Embryot genom konst bragdt till groning och derföre visande ett genom det något mörknade, bruna fruktskalet utskjutet rotämne ungefär af fruktens längd.

68. b. Hordeum — *crimna.*

Frukt nästan befriad från agnskalen och krossad i flera omkring hirskornstora delar, som visa dels den temligen breda och grunda längdfåran, dels den gråaktiga, glatta fruktskalsytan, dels den matt hvita fröhvitan.

69. c. Hordeum — *farina.*

Frukt förvandlad till ett gulhvitt mjöl, hvars stärkelsekorn äro dels större, runda eller lins-formiga, någongång visande en svag längdfåra, men icke någon strålig remna, dels ganska små (tydligt mindre än hos Triticum — *fructus*), rundade.

70. Avena [— *fructus*].

[Frukt en lancettlik, nästan halftrind, med en mycket smal och temligen djup (inemot hälften så lång som fruktens tvärdiameter) längfåra försedd, brungul, hårig hinnfrukt, innesluten inom de qvarsittande, klart halmgula inre agnskalen och innehållande ett med fröhvita försedt frö]. — Den i Sv. Pharm. föreskrifna formen af denna droguetyp är:

Digitized by Google

Avena — *crimna*: frukt befriad från agnskalen och krossad i flera olikformade delar, som visa dels den mycket smala och temligen djupa längdfåran, dels den brungula, håriga fruktskalsytan, dels den brungult hvitaktiga fröhvitan.

71. Triticum [— *fructus*].

[Frukt en ovalt rundad, nästan trind, med en i början mycket smal, inåt vidgad, djup (något öfver hälften så lång som fruktens tvärdiameter) längdfåra försedd, gul hinnfrukt, fri från agnskalen och innehållande ett med fröhvita försedt frö]. — Den i Sv. Pharm. föreskrifna formen af denna droguetyp är:

Triticum — *farina seminum:* frukt förvandlad till ett hvitt mjöl, hvars stärkelsekorn äro dels större, linsformiga, med en fin excentrisk kärnpunkt, utan remna, dels små (större än de små hos Hordeum — *fructus*), rundade.

72. Secale — *fructus*.

[Frukt en aflångt lancettlik, nästan trind, med temligen smal och grund (dess längd omkr. en tredjedel af fruktens tvärdiameter) längdfåra försedd, gulbrun hinnfrukt, fri från agnskalen och innehållande ett med fröhvita försedt frö]. — Den i Sv. Pharm. föreskrifna formen af denna droguetyp är:

Secale — *farina:* frukt förvandlad till ett brungult hvitaktigt mjöl, hvars stärkelsekorn äro dels större, vanligen convext och rundt skifformiga, flera visande en tre — sexstralig remna, dels ganska små (mindre än de små hos Triticum — *fructus*), rundade.

Kl. 5. Semina.

De befruktade, med embryo försedda, i öfrigt mer eller mindre utvecklade ovula. — *Frön.*

Ordn. 1. Semina albuminosa.

Frön med fröhvita.

Underordn. 1. Semina embryone curvato.

Frön med krökt embryo.

73. Stramonium — *semina*.

Frö njurformigt, skrynkligt gropigt samt tätt insänkt punkteradt, svartbrunt — svart; fröhvita temligen tunn, tätt omslutande

Digitized by Google

ett S-formigt krökt, stort (nästan af samma längd som fröhvitans omkrets), cylindriskt embryo.

74. Papaver — *semina.*

Frö njurformigt, upphöjdt nätådrigt, gulhvitt [eller svart, gråsvart eller ljusblått] [1]; fröhvita temligen tjock, tätt omslutande ett bågformigt böjdt, temligen litet (ungefär af fröets längd), cylindriskt embryo. — *Semina matura.*

Underordn. 2. Semina embryone recto.

75. Nux vomica — *semina.*

Frö platt, nästan cirkelrundt, tätt grågult och sidenglänsande filthårigt; fröhvita ganska ymnig, tätt omslutande ett temligen litet (dess längd en tredjedel af fröets diameter), med platta hjertblad försedt embryo.

76. Staphisagria — *semina.*

Frö kilformigt, tre-, fyr- eller femsidigt med olika stora sidor, upphöjdt nätådrigt, gråbrunt; fröhvita ganska ymnig, tätt omslutande ett ganska litet (dess längd en sjettedel af fröets), med plattade hjertblad försedt embryo.

77. Linum — *semina.*

Frö plattadt äggformigt, glänsande glatt, brunt; fröhvita mycket tunn, utbredd endast öfver de två största ytorna af det stora (dess både längd och bredd lika stor med fröets), med platta hjertblad försedda embryot.

78. Grana Tiglii.

Frö otydligt fyrkantigt elliptiskt, glatt, matt gråbrunt med mörkare fläckar; fröhvita ymnig, tätt omslutande ett stort (dess längd och bredd nästan af fröhvitans), med tunna, platta hjertblad försedt embryo. — *Semina.*

79. Nux moschata.

Frö, beröfvadt det yttre fröskalet, rundadt elliptiskt, nätådrigt fåradt, brunt, men i fårorna hvitt genom en betäckning af kolsyrad kalk; fröhvita ymnig, i sin ena ända inneslutande inom en con-for-

---

[1] Endast den gulhvita formen användes i Sverige.

Digitized by Google

nig håla ett litet (dess längd omkring en fjerdedel af fröhvitans), skrumpnadt embryo. — *Nux (nucleus putamine liberatus).*

80. Piper album — *semina.*

Frö klotrundt, glatt, gråhvitt; fröhvita ymnig, inneslutande i en central, rund håla ett högst obetydligt utveckladt, skrumpnadt embryo. — *Semina matura, pulpa remota.*

81. Colchicum — *semina.*

Frö rundadt, fint och något insänkt punkteradt, brunt; fröhvita ymnig, tätt omslutande ett mycket litet (dess längd omkring en sjettedel af fröhvitans), med ett, slidformigt hjertblad försedt embryo.

Ordn. 2. Semina exalbuminosa.

Frön utan fröhvita.

Underordn. 1. Semina embryone curvato.

Frön med krökt embryo.

82. Sinapis nigra — *semina.*

Frö nästan klotrundt, fint nätådrigt, ljusare eller mörkare rödbrunt. — Gifver, rifvet med vatten, en skarp smak samt lukt af senapsolja.

83. Sinapis alba — *semina.*

Frö klotrundt, ytterst fint och något insänkt punkteradt, gult, dubbelt större än föregående. — Gifver, rifvet med vatten, en skarp smak, men ingen skarp lukt, emedan ingen senapsolja bildas.

Underordn. 2. Semina embryone recto.

Frön med rakt embryo.

84. Cacao — *semina.*

Frö äggrundt, mer eller mindre plattadt eller platt, glatt, slätt eller skrynkladt, blek- — svart-brunt, dels med, dels utan öfverdrag af jord; hjertblad högst oregelmässigt sammanveckade. — Innehåller Theobromin. — Den i Sv. Pharm. föreskrifna formen af denna droguetyp är:

Cacao — *semina de Caracas* bestående af medelmåttigt stora, föga

Digitized by Google

plattade, nästan äggformiga, vid båda ändar rundade, genom ett gulgrått öfverdrag af jord blekbruna, mildt smakande frön.

85. Cydonia — *semina.*

Frö äggrundt, sammantryckt platt och något kantigt, glatt, rödbrunt, omgifvet af intorkadt, grått växtslem; hjertblad plan-convexa. — Innehåller växtslem.

86. Amygdalæ amaræ — *nuclei.*

Frö äggrundt, med convexa ytor, mer eller mindre plattadt, kanelfärgadt, liksom beströdt med ett gulbrunt pulver af de lätt afrifbara epidermis-cellerna; hjertblad plan-convexa. — Innehåller Emulsin och Amygdalin. — Smak ganska bitter. — *Nuclei integri.*

87. Amygdalæ dulces — *nuclei.*

Frö bildadt såsom hos föregående drogue. — Innehåller Emulsin, icke Amygdalin. — Smak mild, oljaktig, söt. — *Nuclei integri.*

Digitized by Google

Om ett fall af rudimentär lifmoder

af

P. Hedenius.

Tjensteflickan Greta Stina Jansdotter var född i Näs socken af fattiga föräldrar, som dogo redan under hennes ungdom. Hon hade ända till sitt 15:de år åtnjutit en god helsa, men kom då i tjenst på landet, fick slita mycket ondt och började vid sitt 20:de år att besväras af bröstlidande, hvilket med längre eller kortare mellanskof sedermera alltjämnt under årens lopp fortfor och slutligen, sedan hon fyllt sitt 40:de år, betydligt försvårades. Hon sade sig aldrig någonsin hafva menstruerat och ansåg såsom en följd deraf tidtals påkommande hufvudvärk, svimning, hjertklappning, matthet och olust för arbete. Såsom medel häremot hade hon låtit sig åder, tidtals flere gånger om året, och deraf funnit lättnad. Först sedan det ofvannämnda bröstlidandet uppnått en särdeles svår grad, sökte hon inträde på det akademiska sjukhuset i Upsala. Vid intagningen på den medicinska kliniken derstädes företedde hon, såsom de mest framstående symptomer af sitt lidande, en ytterlig kraftnedstämning och stupor, svår dyspné, otydlig hjertverksamhet, tydlig pulsation i högra jugularvenen, cyanotisk hudfärg å ansigte, händer och fötter samt anasarca och ascites. Hon afled dagen efter intagningen på sjukhuset, 41 år gammal, den 13 Mars 1861 och obducerades den 14 i samma månad. Liköppningen visade en chronisk inflammation af luftrören och insufficiens af hjertats tricuspidalvalvel, närmast beroende på dilatation af ostium venosum dextrum, såsom orsaker till de sjukdomssymptomer, hvilka föregingo döden. Detta om personens lefnadsförhållanden och sista sjukdom.

1

Digitized by Google

Vid liköppningen förefanns i den fålla af peritoneum, hvilken, belägen emellan urinblåsan och rectum, hos qvinnan bör omfatta *lifmodern*, i stället för nämnde organ en tunn utbredning af bindväf, som vid mikroskopisk undersökning visade sig vara blandad med organiska muskelceller. Nedersta delen af denna bindväfsförtjockning var, der den innehade vaginans normala läge, bandformig, af 3 cm:s bredd och 3 mm:s tjocklek. Denna bandformiga, till största delen af peritoneum beklädda bindväfsbildning sträckte sig emellan urinblåsan och rectum 7 cm. uppåt och delade sig derefter i tvänne, åt hvardera sidan nästan rätvinkligt utlöpande, likaledes af bindväf och organiska muskelceller bestående strängar, den högra 6, den venstra 7,5 cm. lång. Ändan af dessa strängar voro något kolfformigt uppsvällda, den högra till 1, den venstra till 1,5 cm:s bredd. Från dem utgingo andra bindväfssträngar, som genom sin form och sitt läge visade sig vara *ligamenta uteri rotunda*. De nämnde kolfformiga ändarna voro, liksom de öfriga nu beskrifna band- och strängformiga bindväfs-förtjockningarne, fullt solida, så att de vid genomskärning och sondering icke visade något spår till ihålighet. Från de kolfformiga ändarne utgingo äfven *äggledarne*. Den högra var 7,5, den venstra 7 cm. lång. Från de tydligt utvecklade och fria fransändarne af äggledarne kunde i bådas canaler en finare knappsond utan motstånd föras framåt nästan till äggledarnes utgångspunkter från de nämnda bindväfssträngarnes kolfformiga ändar, der äggledarnes canaler slutade blindt. *Äggstockarne*, hvilka hvardera voro 3,5 cm. långa, innehöllo närmare ytan, den högra en, den venstra tvänne ärtstora cyster med ett färglöst, tunnflytande innehåll. Andra spår af Graafska follikler kunde ej upptäckas, ej heller några corpora lutea. Öfriga organer i bukhålan och bäckenet, såsom njurarne, urinblåsan och rectum, voro till läge och form normala.

De yttre könsdelarne hade uppnått sin vanliga utveckling. Labia majora, minora och clitoris voro fullständigt utbildade. Urinröret var särdeles utvidgadt. Dess diameter mätte 1 c.m. och ett lillfinger kunde utan svårighet i detsamma införas. Mons Veneris var hårbeväxt och försedt med fettrik underhuds-cellväf. Introitus vaginæ deremot utgjordes endast af en mot främre väggen af rectum gränsande, af slemhinna beklädd, rund grop, ungefär 1,5 cm. djup. Denna grop visade i sin midt några vårtlika, ärtstora bindväfsutväxter. Brösten voro fullständigt utvecklade och hela kroppsbyggnaden företedde i öfrigt en fullt qvinlig form.

Detta fall af rudimentär lifmoder visade följande utseende.

Digitized by Google

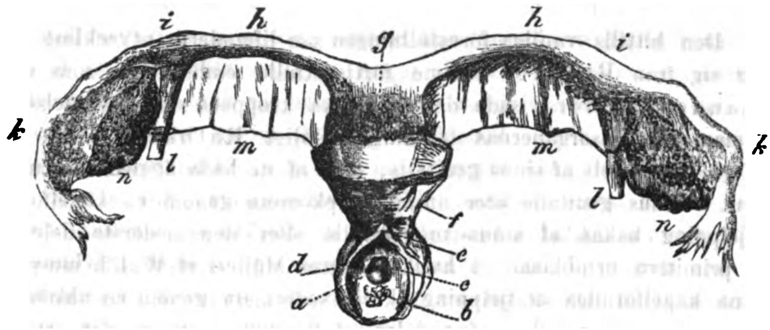

Fig. 1.

a. Rund, slemhinnebeklädd grop, bakåt gränsande till främre väggen af nedersta delen af rectum.

b. Vårtlika bindväfsutväxter i gropens midt.

c. Den betydligt utvidgade urinrörsmynningen.

d. Labia minora.

e. Clitoris.

f. Nedre delen af den afklippta urinblåsan.

g. Bandformig med muskelceller blandad, af peritoneum beklädd bindväfsbildning, sträckande sig bakom urinblåsan nedåt ungefär till urinrörsmynningen.

h. Solida strängar bestående af bindväf och muskelceller.

i. Dessa strängars uppsvällda ändar, hvarifrån utgå

k. äggledarne och

l. de runda lifmoderbanden.

m. De breda lifmoderbanden.

n. Äggstockarne.

Det är först genom embryologiens stora framsteg under senare tider, som en vetenskaplig grund blifvit lagd för teratologien. Först härigenom har man kunnat bestämma *missbildningens* begrepp såsom *vitium primæ conformationis* d. ä. en sådan felaktig afvikelse i den organiska formen, som leder sitt ursprung från fostrets tidigaste utveckling. Då man förr betraktade missbildningarne såsom förändringar i fostrets redan färdigbildade delar, så har numera en noggrannare kännedom af historien om den menskliga organismens embryonala utveckling lärt oss, att en hel mängd af de former, hvilka hos barnet eller det fullgångna fostret uppträda såsom missbildningar, äro normala tillstånd på en viss grad af fostrets utveckling. För att vinna insigt i uppkomsten af det ofvan beskrifna fallet af lifmodermissbildning, är det derföre nödvändigt att erinra sig lifmoderns normala utveckling.

Digitized by Google

Den hittills vanliga föreställningen om lifmoderns utveckling härleder sig från Rathke, samme förtjenstfulle embryolog, som emot Johannes Müller visade den Wolffska kroppens stora betydelse för de manliga könsorganernas bildning. Enligt Rathke[1]) skulle lifmodern bildas dels af sinus genitalis, dels af de båda äggledarnes nedre ändar. Sinus genitalis åter ansågs uppkomma genom en kägelformig utstjelpning bakåt af sinus urogenitalis eller den nedersta delen af den primitiva urinblåsan, i hvilken ductus Mülleri et Wolffii inmynna. Denna kägelformiga utstjelpning skulle sedermera genom en afsnörning afdelas till vagina och *nedre* delen af lifmodern, under det att den öfre delen af sistnämnde organ skulle uppstå af äggledarnes nedre stycken. Lifmoderns olika form hos de särskilda arterna af däggdjur skulle enligt denna åsigt bero på den öfvervägande andel som än sinus genitalis än äggledarne hade i lifmoderns bildning. Vid uterus duplex och bicornis skulle äggledarne hufvudsakligen hafva bidragit till uteri bildning, sinus genitalis deremot företrädesvis vid bildningen af den enkla lifmodern hos menniskan.

Ehuruväl vårt föreliggande fall af missbildning icke synes strida emot den nu i korthet framställda åsigten om lifmoderns bildning, utan äfven derigenom i viss mon kunna förklaras, finnes det dock flere skäl att betvifla sanningen af nämnde åsigt. Ty då man såväl hos vissa däggdjur som äfven någon gång hos menniskor, finner icke blott en dubbel uterus utan äfven en dubbel vagina, och då man hos en viss art af pungdjuren (didelphis dorsigera) och äfven vid lifmodermissbildningar hos meniskan ser uteri och vaginæ alldeles skiljda från hvarandra, så blir det svårt att inse, huru uterus, låt vara blott till sin nedre del, skulle kunna bildas ur en enkel primitiv säck. Dessa från den comparativa anatomien och teratologien hemtade argumenter mot Rathkes åsigt framställdes först af Leukart, hvilken äfven flere gånger på tvärsnitt af den s. k. sinus genitalis iakttog en längsgående skiljevägg. Slutligen måste vi genom verkligt positiva iakttagelser, gjorda först af Thiersch och nu senast af Kölliker, öfvertygas om ett annat sätt för uteri bildning än det af Rathke framställda.

Före fosterlifvets sjette vecka finnes intet spår till könsdelar, och då de vid denna tid börja bildas, hafva de samma typ, äro de till form, storlek och läge hos alla foster lika. De inre könskörtlarne, de blifvande testiklarne eller ovarierna, ligga då såsom långa, hvita

---

[1]) Abhandlung zur Bildungs- u. Entwickelungs-Geschichte d. Menschen u. d. Thiere. Leipz. 1832.

Digitized by Google

strimmor på inre kanten af de något gulbruna Wolffska kropparne eller primitivnjurarne ofvanom bäckenet. Det Wolffska organet består af på tvären löpande körtelcanaler och är på sin yttre sida sammanväxt utefter hela sin längd med en canalformig utförsgång, ductus Wolffianus, hvilken enligt Johannes Müllers liknelse sammanhänger med den Wolffska kroppen liksom fjederpennan med fanet. Det närmaste steget i könsdelarnes utveckling är uppkomsten af de efter upptäckaren så kallade ductus Mülleri. Dessa gångar skola enligt Rathke utveckla sig på ett egendomligt sätt, i det de på en gång uppstå utefter hela längden af ductus Wolffiani och äro till en början solida. Då de blifvit fullkomligt utbildade, ligga de på inre och främre sidan af ductus Wolffiani och sträcka sig liksom dessa från den Wolffska kroppens öfre ända, der de äro kolfformigt ansvällda, till samma organs nedre ända, under det de närma sig hvarandra och mynna tätt bredvid hvarandra i nedre delen af urinblåsan, i den s. k. sinus urogenitalis.

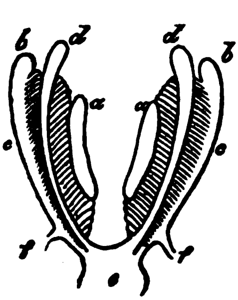

Fig. 2. Schematisk framställning af de inre könsdelarne hos menniskan, då de Müllerska gångarne äro bildade, men ingen könsskilnad ännu inträdt.
a. Könskörtlarne.
b. Wolffska kropparne.
c. Wolffska gångarne.
d. Müllerska gångarne.
e. Sinus urogenitalis.
f. Wolffska kropparnes ljumskband.

Straxt efter uppkomsten af ductus Mülleri eller könsgångarne, såsom Kölliker kallar dem, börjar könsskilnaden framträda. Redan J. Müller gjorde, såsom bekant är, den märkliga upptäckten, att äggledaren och vas deferens icke, såsom man förut trodde, voro ursprungligen samma organ. Under det att vas deferens bildas af den Wolffska kroppens utförsgång, så uppstår äggledaren i början såsom en solid sträng af den Müllerska gången. Under det att hos mannen den Müllerska gången atrophieras till ett obetydligt rudiment, så eger hos qvinnan samma förhållande rum med den Wolffska. Det är dock icke blott äggledarne som bildas af de Müllerska gångarne. Thiersch [1]) har för några år sedan iakttagit hos fårembryoner,

[1]) Bildungsfehler d. Harn- u. Geschlechtswerkzeuge eines Mannes. Münchner illustr. med. Zeitung 1852.

Digitized by Google

att äfven uterus och vagina helt och hållet bildas af dem. Denna bildning tillgår enligt Thiersch på följande sätt. De Wolffska och de Müllerska gångarne förena sina nedersta ändar från deras inmynning i sinus urogenitalis och bilda derigenom en något afrundadt fyrkantig sträng, som blifvit kallad könssträngen, i hvilken ductus Wolffii befinna sig framtill och ductus Mülleri baktill. Genom en sådan nedifrån uppåt fortgående sammansmältning af de Müllerska gångarne uppstår af dessa nedtill en enda canal, under det att cornua uteri bildas af de närmast öfre styckena af de Müllerska gångarne, som icke varit inneslutna i könssträngen.

Enligt J. F. Meckel och J. Müller hafva de inre qvinliga könsorganerna från åttonde till nionde veckan af fosterlifvet uppnått följande grad af utveckling. De upptill kolfformigt ändande äggledarne nedstiga då i en utåt convex båge tätt utefter yttre kanten af äggstockarne. I granskapet af äggstockarnes nedre ändar afgå de runda lifmoderbanden, och äggledarne öfvergå här utan någon annan gränsskilnad i de lika fina, ehuru något kortare och utåt concava cornua uteri, hvilka på främre sidan af ryggraden förena sig med hvarandra under en mycket spetsig vinkel till en gemensam canal. De inre qvinliga könsdelarne hafva vid denna tid följande utseende, hvilket enligt Kussmauls iakttagelse med föga förändring fortfar till tolfte veckan.

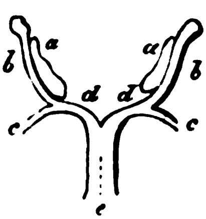

Fig. 3.

a. Äggstockarne.
b. Äggledarne.
c. De runda lifmoderbanden.
d. Lifmoderhornen.
e. Vagina och nedre delen af uterus.

Under fostrets vidare utveckling förvandlas den gemensamma canalen vid *e* till vagina och collum et corpus uteri, under det att de öfversta ändarne af de ursprungliga Müllerska gångarne aldrig sammansmälta utan förvandlas till äggledare och förblifva under hela lifvet dubbla. Huru högt uppåt denna sammansmältning af de Müllerska gångarne vid uteri bildning normaliter fortgår, bestämmes genom utgångspunkten för den peritonealfålla, som af Kölliker blifvit kallad primitivnjurens ljumskband (Fig. 2. *f.*) och som efter sin vidare skeende utveckling erhåller hos mannen namnet gubernaculum Hunteri, hos qvinnan ligamentum uteri rotundum (Fig. 3. *c.*). Denna punkt erhåller just härigenom en icke obetydlig vigt vid bedömandet

Digitized by Google

af uteri missbildningar. Den del af de ännu strängformiga inre qvinliga könsorganerna, som ligger ofvanför denna punkt, tillhör äggledarne, den som ligger nedanför tillhör uterus och vagina. Äfven vid missbildningar blir således gubernaculum Hunteri ett ledband, men för teratologens omdöme. Utan denna ledning kan omdömet lätt förvillas. Så t. ex. begår Serres [1]) i sin vidlyftiga mémoire, *Principes d'embryogénie, de zoogénie et de tératogénie*, det misstaget vid förklaringen af ett acephaliskt menniskomissfoster med uterus bicornis att anse lifmoderhornens kolfformigt uppsvällda ändar, hvarifrån de runda lifmoderbanden tydligen afgå, såsom äggstockar.

Vid denna nu framställda åsigt om uteri bildning har Kölliker [2]) nyligen sökt göra en correction, hvilken, ehuru den icke är behöflig för förklaringen af vårt ifrågavarande fall af missbildning, dock torde böra här nämnas för fullständigandet af den senaste och sannolikaste åsigten om lifmoderns bildning. Han säger sig genom undersökningen af foster hos nötkreatur hafva funnit det väsendtliga af Thierschs uppgifter bekräftadt. Men genom successiva tvärsnitt af könssträngen från hans öfre ända till hans inmynning i sinus urogenitalis fann han, att de båda Müllerska gångarne sammansmälta på följande sätt. I könssträngens öfre ända lågo de ännu skiljda af outvecklad bindväf, längre ned närmade de sig hvarandra och sammansmälte till en enda canal. Denna sålunda uppkomna enkla könscanal fortsatte sig likvisst icke sådan ända till sinus urogenitalis, såsom man enligt Thiersch skulle kunna förmoda, utan han blef i könssträngens nedre tredjedel åter dubbel och inmynnade med tvänne mynningar i sinus urogenitalis. Då enligt Thierschs åsigt de Müllerska gångarnes sammansmältning börjar vid deras mynning i sinus urogenitalis och sedan fortgår nedifrån uppåt, så gifver deremot Köllikers nu nämnda observation vid handen, att de Müllerska gångarne först sammansmälta i könssträngens midt och att deras båda ändar en längre tid fortfara att vara dubbla. Denna Köllikers iakttagelse är ej utan vigt, ty derigenom kan man förstå — hvad som äfven enligt Thierschs theori förblef oförklaradt — de teratologiska fall, då hos menniskor förekommer en enkel uterus med dubbel vagina, äfvensom den hos vissa däggdjur förekommande enkla uterus masculinus med tvänne mynningar.

Efter dessa erinringar om lifmoderns normala utveckling torde insigten i den ifrågavarande missbildningens uppkomst blifva lätt. Om

---

[1]) Mémoires de l'Academie des sciences de l'Institut de France. T. XXV p. 857. Paris 1860.

[2]) Entwicklungsgeschichte d. Menschen u. d. höheren Thiere. Leipz. 1861.

Digitized by Google

man jämför denna missbildning med den normala uterus under tredje månaden af fosterlifvet (Fig. 3), finner man en särdeles stor öfverensstämmelse till formen dem emellan. De i genitalsträngen sammanväxta ändarne af ductus Mülleri (Fig. 3. *e.*) motsvara tydligen missbildningens bandformiga bindväfsutbredning (Fig. 1. *g.*). Detta bindväfsband är således att betrakta såsom rudiment ej blott af vagina utan äfven af collum et corpus uteri. De embryonala lifmoderhornen, eller de stycken af de Müllerska gångarne, som ligga emellan genitalsträngens öfre ända och de punkter, från hvilka de runda lifmoderbanden afgå (Fig. 3. *d.*), motsvara tydligen de bindväfssträngar hos missbildningen (Fig. 1. *h.*), från hvilkas yttre kolfformiga ändar ligamenta uteri rotunda utgå. Dessa strängar böra således betraktas såsom rudimentära lifmoderhorn, hvilkas sammanväxning i normala fall utgör den nödvändiga grunden för uppkomsten af fundus uteri. Denne måste således i förevarande missbildning saknas. Den runda, slemhinneklädda, obetydligt djupa grop, som hos missbildningen intager platsen för den normala introitus vaginæ (Fig. 1. *a.*) kan svårligen hafva uppkommit på annat sätt än genom en förstoring af bakre väggen af sinus urogenitalis. Ty då icke blott, enligt R a t h k e utan äfven enligt B i s c h o f f och T h i e r s c h de Müllerska gångarne ursprungligen äro solida och, enligt ofvanstående beskrifning på detta missbildningsfall, de Müllerska gångarnes tvänne nedre tredjedelar här under hela lifstiden bibehållit sin ursprungliga soliditet, så har ej heller bakre väggen af sinus urogenitalis, der de Müllerska gångarne sedan de blifvit permeabla böra mynna, erhållit någon öppning men väl kunnat, i likhet med de öfriga inre och yttre könsorganerna i detta fall, tillväxa i massa. Hvad beträffar de vårtlika, af bindväf bestående utväxterna i gropens midt, så synas de icke egentligen tillhöra sjelfva missbildningen, utan torde snarare böra betraktas såsom en senare under extrauterinlifvet tillkommen sjuklig bindväfsproduction, framkallad genom någon retning, måhända mechanisk vid könsdelarnes fruktlösa bruk, hvarigenom urinrörets ovanliga utvidgning äfven kunde finna sin förklaring. Ty ehuruväl fallets anamnes härutinnan icke gifver någon ledning för omdömet, så hafva dock sådana försök, som det antydda, vid andra beskrifna fall af dylik missbildning icke varit alldeles ovanliga.

De stycken af de Müllerska gångarne, som under fosterlifvet ligga ofvanom de runda lifmoderbandens utgångspunkter, hafva icke lidit af den missbildning, som eljest i detta fall varit nästan allmän för de inre könsdelarnes form. De hafva nämligen utvecklats till verkliga äggledare med öppna, fransformiga ändar och fullt permeabla

Digitized by Google

canaler. Att äfven äggstockarne uppnått sin fulla utveckling, synes dels af de i dem befintliga spåren af Graafska vesicler, dels af de i anamnesen omnämnda, tidtals återkommande molimina menstruationis. Den enda väsendtliga afvikelse i formen, som eger rum emellan förevarande missbildning och den normala uterus i tredje månaden af fosterlifvet, är olikheten emellan de vinklar, som de begge lifmoderhornen i de båda särskilda fallen göra mot hvarandra. Då denna vinkel hos den embryonala uterus under nämnda utvecklingsstadium utmärker sig genom sin spetsighet, så mäter han deremot hos ifrågavarande missbildning nära nog 180°, en olikhet, som till största delen torde hafva uppkommit genom ovariernas och äggledarnes fortgående utveckling och derigenom ökade tyngd.

Af den nu anställda jämförelsen framgår, att *den närmaste orsaken* till ifrågavarande missbildning är en hämmande inverkan på utvecklingen (congenital atrophi) af de Müllerska gångarnes två nedre tredjedelar redan under fosterlifvets tredje månad. Denna inverkan har verkat hämmande hufvudsakligen på lifmoderns form, men mindre på hennes storlek och anatomiska elementer; ty de ifrågavarande rudimentära delarne måste sedan ofvannämnda bildningsstadium icke blott hafva betydligt tillväxt i massa utan äfven förändrats till sina histologiska beståndsdelar, enär såväl i den rudimentära skidan som i de rudimentära lifmoderhornen den ursprungliga bindväfven blifvit temligen rikt uppblandad med organiska muskelceller. — Att yttra sig om de aflägsnare orsakerna till denna missbildning, torde, isynnerhet då båda föräldrarne längesedan äro döde, vara lika vanskligt som vid de flesta andra fall inom teratologiens område. Att ärftlighet från modren härvid icke kan, såsom ej sällan eljest vid förklaringen af missbildningars uppkomst, åberopas såsom orsak, är en allt för tydlig följd af en vida mer utvecklad lifmoders nödvändighet för förmågan att blifva mor.

Om den hämmande inverkan i detta fall varit inskränkt till de Müllerska gångarne, så bör alla de yttre könsdelarnes utbildade skick icke förvåna; ty deras utveckling har, såsom bekant är, intet att göra med de sistnämnde fosterorganerna, utan framgår ur de redan under fosterlifvets sjette vecka framträdande tuber et plicæ genitales. Dessutom känner man redan sedan Morgagni[1]), att den yttre gestalten kan hafva fullt qvinlig typ, till och med ehuru äggstockarne saknas, liksom det å andra sidan icke fattas fullt tillförlitliga exempel på, att vid total brist på yttre qvinliga könsdelar de inre kunna vara så utvecklade, att de fullständigt utföra sina functioner.

[1]) De sedib. et caus. morb. Ep. 46 N:o 20.

Nu några ord om ifrågavarande missbildnings förhållande till andra former af rudimentär lifmoder. De uppgifter om defectus uteri, som den medicinska litteraturen innehåller, äro ingalunda få, men föga tillförlitliga. Kussmaul [1]) har egnat dessa ofta torftiga beskrifningar en utförligare kritik och kommer derigenom till det resultat, att en fullständig brist på lifmoder hos qvinnan eller endast en svag antydning af detta organs form genom en obetydlig samling af bindväfstrådar är, om man bortser från denna missbildning hos verkliga missfoster ytterst sällsynt. Det torde äfven vara omöjligt att med säkerhet afgöra denna brist hos en lefvande qvinna. De nämnde beskrifningarnes verkliga föremål har i de allra flesta fall icke varit defectus men väl rudimenta uteri. Den form af ridimentär lifmoder, som bland hittills bekanta kommer den verkliga defectus uteri närmast, har blifvit observerad af Dupuytren och Macfarlane. I stället för det i vårt här föreliggande missbildningsfall beskrifna rudimentet af corpus et cornua uteri fanns i båda dessa fall endast en hasselnötsstor fibrös kropp. Äggledare och äggstockar voro dock äfven här fullt utvecklade. En annan form af rudimentär uterus, der sjelfva lifmoderrudimentet utgjordes af ett på tvären i bäckenet liggande, bågformigt, solidt och musculöst band, har en gång blifvit beskrifvet och afbildadt af Nega. Vanligare än dessa men närmast till dem i afseende på graden af ofullständig utveckling är den form af rudimentär lifmoder, som af Mayer erhållit den begreppet föga uttömmande, men äfven af Rokitansky adopterade benämningen *uterus bipartitus*, och till denna form synes det här beskrifna missbildningsfallet med allt skäl böra hänföras. Kussmaul har i sitt redan anförda specialarbete gjort en beskrifning öfver denna rudimentära bildning efter 7 hittills med säkerhet bestämda fall deraf. De delar, hvari dessa fall skilja sig från det här framställda, äro i allmänhet mindre väsendtliga. I det af Rokitansky i *Oesterr. Jahrbücher* beskrifna fallet fanns i de ansvällda, bönstora ändarne af lifmoderhornen en linsstor, med slemhinna beklädd ihålighet, i hvilken äggledarnes canaler inmynnade. I ett annat af Alby iakttaget fall voro äggledarne blott antydda genom en peritonealfålla och de rudimentära lifmoderhornen fastväxta till en massa med äggstockarne. De yttre könsdelarne voro i två fall normalt i ett ovanligt starkt utbildade, men i de öfriga fallen var deras utveckling något bristfällig. I likhet med det här framställda var äfven i det af Mayer beskrifna fallet urethra betydligt utvidgad.

[1]) Von dem Mangel, der Verkümmerung u. Verdopplung der Gebärmutter etc. Würzb. 1859.

Digitized by Google

Hvad slutligen beträffar det inflytande, som denna lifmoderns hämmade utveckling utöfvar på det qvinliga könslifvet, så lärer betraktelsen af de hittills antecknade fallen, att härutinnan gäller alldeles detsamma som vid fullständig brist på lifmoder. Missbildningen har dock icke hindrat organismens utveckling efter qvinlig typ; ty den qvinliga pubertetsutvecklingen är hufvudsakligen beroende på närvaron af verkliga äggstockar och deras functioner. Visserligen påstår sig Quain [1]) hafva observerat ett fall, der trots den noggrannaste undersökning intet spår till lifmoder, äggstockar eller äggledare kunde upptäckas och der personen det oaktadt hade på vanlig tid upplefvat de för puberteten egna, normala förändringarne och temmeligen regelmässigt hvarje månad lidit af näsblod. Men Quain fann dock i venstra väggen af vaginan en till utseendet körtelartad kropp, som erinrade om äggstocken. Då denna kropp ej blef närmare undersökt, kan den således uppväcka tvifvel om den uppgiften, att äggstockarne i detta fall verkligen saknades. En menstruation, ehuru ofullständig, är äfven möjlig vid alla former af rudimentär lifmoder, såvida blott verkliga äggstockar finnas; ty det är från deras normala function som den stimulus utgår, hvilken först i de respectiva nervplexus och sedan i hela nervsystemet framkallar de rubbningar, som charakterisera menstruationen och som i sjelfva blödningen finna sin kris. Den ifrågavarande lifmodermissbildningen har, enär i de hittills antecknade fallen deraf alltid äggstockar funnits förhanden, icke heller fullständigt upphäft menstruationen. Väl synes den menstruala blödningen från lifmodern alltid hafva saknats, men molimina menstruationis hafva funnits såväl vid det här beskrifna fallet som vid några af de andre antecknade. I ett af Mondini iakttaget fall af denna missbildning inträffade vicarierande menstruations blödning från näsan, och i vårt fall upplyser anamnesen, att qvinnan sjelf genom åderlåtning skaffat sig lättnad från tidtals påkommande molimina. Slutligen har denna missbildning naturligtvis med nödvändighet medfört impotentia concipiendi, men i några af de antecknade fallen bevisligen icke impotentia coeundi.

---

[1]) Kussmaul, anf. st. s. 57.

Digitized by Google

INNEHÅLL:

Digitized by Google

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT

1861.

PHILOSOPHI, SPRÅKVETENSKAP
OCH
HISTORISKA VETENSKAPER.

Digitized by Google

Digitized by Google

Om Sveriges inflytande på Konungavalet i Polen 1704.

af

F. F. Carlson.

Sverige och Polen! Huru många lärdomar, huru många sorgliga och ärorika minnen fästa sig icke vid de förenade namnen på dessa bägge länder! Motsatser till hvarandra i afseende på läge, statsbyggnad, trosbekännelse, blefvo de ändock, liksom genom en högre nödvändighet, sammanflätade med hvarandra i sina öden. Det ena ett bergens och sjöarnes land, nästan hafomflutet, i grunden ett bondeland, framställde den protestantiska lärans fullständiga seger; det andra, ett land af oöfverskådliga slätter, i sjelfva hjertat af Europas fastland, beherrskadt af en allrådande adel, var hufvudsätet för katholicismens återvaknade styrka i norra delen af Europa.

Ostridigt var det reformationen, i den mån den utvecklade sina verkningar på statsförhållandena, som med sin mäktigt ombildande kraft ingrep äfven här och förde de båda för hvarandra så främmande folken mot hvarandra i en kamp, ur hvilken de icke förmådde göra sig lösa, förr än de under dess fortgång hade blifvit förda, det ena till vanmakt, det andra nära till sin undergång. En gång på vägen att blifva helt och hållet herrskande i Polen, hade reformationen under de sista Jagelloniska konungarnes styrelse varit samtidig med detta lands högsta blomstring i välstånd och cultur: katholicismens välde, återställdt och fördt till sin ytterlighet, sådde fröet till den inre författningens öfverdrift och förfall, till den långsamt men djupt groende oenigheten med Ryssland, till den hastigt och våldsamt uppblossande striden med Sverige. Med den Polska drottningens och det Polska furstenamnets införande inom den Svenska konungaätten var försöket gjordt till en eröfring, som, af planens upphofsmän ämnad att sträcka sig mot norden och blifva religiös, snart vände sig i motsatt riktning och blef politisk. Föreningstanken, nedlagd i en jordmån, som allt för mycket stridde mot dess väsen, växte upp ur densamma som ämne till en oförsonlig strid. Sverige, väckt genom katholicismens anläggningar, först till sjelfförsvar,

Digitized by Google

snart till fullföljande af sina framgångar och till utöfvande af anfallets vedergällningsrätt, trädde in på eröfringarnes bana och fann i sin väg alltid denna samma Polska makt, med hvilken de dynastiska tvistigheterna icke upphörde, förr än de hade ledt till territoriela strider af djupt ingripande beskaffenhet. Carl IX och Gustaf Adolf ryckte från Polen dyrbara gränsbesittningar, Carl X angrep det i hjertat och blottade för verlden hela dess inre vanmakt. Carl XII, som med jättelika företag åstadkom en brytning i hela Nordens politiska system, löste Ryssland ur dess fjättrar, grundlade Sveriges nya yttre ställning och inre författning, slog, genom det nya konungaval, han genomdref i Polen, detta rikes sjelfständighet ett dödligt slag.

Valrätt till Kronan hade, under andra förhållanden, i medeltiden funnits inom de flesta Europas länder. I enlighet med den nya tidens skaplynne, som gaf åt staternas inre byggnad en större fasthet, och tillika förde dem in i ett vida närmare förhållande till hvarandra, hade denna valrätt nästan öfverallt gifvit vika för en ärftlig konungamakt. Endast Polen och det högst egendomligt sammansatta Tyska riket gjorde härifrån undantag. Stolta öfver den frihet valrätten, ännu som fordom, beredde dem, förbisågo de Polska magnaterna, att just denna rättighet, då den icke längre var förenlig med statsförhållandenas nya skick, måste föra dem in i ett beroende af yttre makter, under hvars inflytande den inre friheten snart skulle förtvina. Denna främmande inflytelse, alltid sammanväfd med de invecklade trådarne af partiernas inre strider, stegrades genom Carl XII:s långvariga närvaro och ihärdiga fullföljande af sina planer till en sådan styrka, att Polen efter hans tid icke mera kunde hålla ett oberoende konungaval.

Det tillhör ej vårt ämne att beskrifva uppkomsten af Carl XII:s strid med Polen, icke heller att skildra fortgången af de krigsrörelser, som betecknade, om man så får säga, den yttre sidan af hans väpnade närvaro i detta land; en sådan uppgift vore för det närvarande tillfället alltför vidsträckt. Det är en sida af denna minnesvärda strid, som hittills legat temligen mycket i dunkel: sjelfva det sätt, hvarpå de Polska statsinrättningarne inverkade på densamma, äfvensom det förhållande, i hvilket de Polske Store kommo till den Svenske konungen. Bristen torde hufvudsakligen tillskrifvas felande källor i synnerhet i det sednare hänseendet. Då det lyckats oss att i ett af de många enskilda arkiver, som innehålla dyrbara bidrag till Sveriges historia, upptäcka källor, som sprida ljus öfver dessa ämnen, vilje vi, hufvudsakligen med ledning af den i grefliga Piperska arkivet på Engsö förvarade hemliga brefvexlingen mellan de Polske Store och Carl XII:s förtrogne minister, meddela några bidrag till kännedomen af denna ännu så föga bekanta

Digitized by Google

del af vår historia, dervid afseende det förhållande, i hvilket den Svenske konungen, under fullföljandet af sina planer i Polen, kom till de inre samhällskrafterna i detta land, och den inverkan han på dem har utöfvat.

Den Polska republiken, ett dubbelrike, derigenom endast så mycket mera olyckligt, att det på detta sätt egde tvänne fält, på hvilka den borgerliga tvedrägten kunde utveckla sig, hade icke, i den nyare tidens dagning, vunnit den ökade fasthet i statsinrättningarne, som uppkommit i de flesta af Europas öfriga länder. I stället att de skulle smält närmare tillsammans, stegrades allt mera det osammanhängande, formlösa i elementerna af dess statsskick. Under det en Riksdag af hundratusen adelsmän till häst valde konung, hade de särskilda Palatinatens landtdagar rätt att bade utse och genom meddelade instructioner binda ombuden vid den allmänna Riksdagen. Denna Riksdag, en gång församlad, hann nästan aldrig föra sina arbeten till slut, emedan en enda ledamots röst kunde spränga dess sammanvaro. Obekymrade om den växande makt, grannstaterna på alla sidor om dem utvecklade, förde sålunda de Polske Store samma stormiga lif som förut, misskännande den sanningen, att en verklig frihet icke består i hvar och en enskilds obundna verksamhet, utan i lagens lika bindande makt öfver alla.

Den inre striden, vid hvarje ny anledning uppblossande med förökad kraft, hade nått sin höjd i det efter Johan Sobieskis död hållna konungavalet. Polens stolta ädlingar, delade i motsatta skaror, hade utkorat *tvänne* konungar, båda främmande furstar, båda befrämjande sitt val med det nesligaste af alla medel — penningeutdelning. Olika delar af riket hade en tid erkänt olika konungar: äfven den riksdag, till hvars sammankallande man tagit sin tillflykt till för att bestämma hvilketdera skulle vara det lagliga valet, hade blifvit en dubbel riksdag. Slutligen hade kurfursten af Saxen, som från början haft för sig minsta antalet röster, nu, emedan han hade för sig det starkaste inflytandet — kejsarens och påfvens — och emedan hans främmande härsmakt var den närmaste och hans penningegåfvor flöto ymnigast, vunnit öfverhanden; sedan han låtit kröna sig af en afsatt biskop, med kronjuveler som han bemäktigat sig med våld, efter en konungabegrafning in effigie. Likväl var det först efter det den inre söndringen inom Litthauen utbrustit i öppen strid, och inom Polen föranledt en bullersam General-Confederation (Rokoss), som August, i följd af en långvarig underhandling med denna confederation, erkändes såsom konung och, ett helt år efter sitt val, kunde sägas begynna sin regering.

Stormen af en så våldsamt upprörd och så länge fortsatt inre tvedrägt kunde icke med ens lägga sig. Söndringen fortfor och den

Digitized by Google

närdes af tvänne, icke lätt utsläckta tvisteämnen: de Saxiska truppernas närvaro inom Polska området och den länge fortlågande borgerliga striden i Litthauen. Konung August lyckades väl slutligen att genom ett fördrag, afslutet i åsyn af icke mindre än trenne härar under vapen, för en tid hejda utbrottet af denna strid; men han fann sig, efter en sådan början, nästan nödsakad att i yttre krig söka sysselsätta de oroliga krafter, som eljest syntes oundgängligen komma att i inre härnad upprifva hvarandra.

Kriget med Sverige var icke den första strid med yttre fiende, som konung August hade efter sitt uppträdande på thronen. Tvänne andra hade föregått, båda under tilldragelser som voro betecknande för Polens inre ställning. I det från förra regeringen fortgående kriget med Turkarne gick August personligen i fält, men han blef nödsakad draga sig tillbaka, sedan han hade måst *fly ur sitt Polska läger* till den Saxiska arméen och ställa denna i slagtordning mot Polackarne.

Den glödande oron inom Polen och det vacklande i konungens ställning hade vidare uppmuntrat kurfursten af Brandenburg, att under förevändning af att förskaffa sig en underpant för utbekommandet af ett länge obetalt lån, med väpnad hand bemäktiga sig staden Elbing. En så uppenbar kränkning af rikets område skulle otvifvelaktigt under andra förhållanden hafva ledt till öppet och kraftigt motvärn. Nu ledde den endast till vredgade uttryck och häftiga öfverläggningar, under stort inbördes misstroende, men till ingen yttre påföljd för angriparen. Den uppväxande striden qväfdes slutligen genom främmande makters mellankomst, och af dessa medlande makter var Sverige en.

Kejsaren var den regent, som kraftigast bidragit att bilägga denna strid. Genom kejsarens mäktiga mellankomst hade äfven det Turkiska kriget vunnit ett för Polen fördelaktigt slut [1]). Den annalkande stora striden om det Spanska arfvet tyngde redan pa de Nordiska angelägenheterna, i hvilkas utveckling den sedermera icke skulle upphöra att spela in. Bekymrad för utbrottet i vester, afslutade kejsaren sin fred med Turkiet och befrämjade Polens. Men knappt kände sig konung August andas fritt på detta håll, förrän han med ifver kastade sig i det upplågande Nordiska kriget.

Lystnaden efter eröfring, hoppet att vidga sin starkt kringskurna makt i Polen, behofvet af en förevändning för att kunna inom dess gränser behålla sin Saxiska härsmakt drefvo honom till detta krig, som snart skulle med en mera förstörande makt än någonsin hvälfva sina vågor tillbaka öfver det olyckliga Polen, i en strid som, ehuru underlig

[1]) Genom Carlowitzerfreden den 26 Januari 1699 vann Polen Kaminiek med Podolien.

Digitized by Google

och obestämd den var, var ämnad att på en gång bana väg för detta olyckliga rikes upplösning och tillika, genom sina följder, upprifva det ännu så segerglänsande Sveriges inre författning.

Carl XII:s korta krig med Danmark var börjadt och slutadt. Tvekande mot hvilkendera af sina båda återstående fiender han skulle vända sina vapen, hade han landstigit på andra sidan Östersjön. Han hade, förd af segrens oemotståndliga fart, nedslagit Rysslands makt och räddat Narva. Nu stod han, lik ett hotande moln, vid Polens gräns, färdig att hämnas det infall i hans länder, som konung August under upprepade försäkringar om trogen vänskap, hade företagit, och som han redan måst öfvergifva.

Polens inre befann sig, under det Carl XII stod vid dess gräns, i det mest besynnerliga läge. Konungen i ett rike, som kallade sig republik, hade begynt krig med en främmande makt, utan att förut öfverlägga hvarken med riksdag ell r råd, under det republikens adel, utan att lyssna till konungens förbud, i en stor del af landet bar vapen i inbördes strid. Emellan Sapiehas och Oginskis partier i Litthauen hade det borgerliga kriget åter utbrustit och det fördes med sådan förbittring, att kronfältherrn Sapiehas son, tagen till fånga i öppet fältslag, efter slutadt handgemäng med kallt blod nedsablades af adeln i det fiendtliga lägret.

I denna ställning var det som Carl XII fattade och uttalade den djerfva tanken, att afsätta konung August från Polska thronen. Det är denna skickelsedigra tanke, som spelar hufvudrolen i de följande årens historia. Fasthållen, under de underbaraste yttre omvexlingar, med en orubblighet utan like, skulle den blifva afgörande för Nordens framtid och tillika gifva ett slående bevis, att den fullständigaste framgång understundom kan blifva mera olycksbringande än motgångens mörkaste skiften.

Konung August, som ingått i kriget lockad af starka bundsförvandters löften och af de förespeglingar om Liflands frivilliga affall, Patkull gifvit honom, hade sannolikt icke öfvervägt alla de följder, detta steg en gång skulle komma att medföra. Den Polska staten, utan finanser och utan rustad krigshär, hade icke skäl att önska ett krig. Äfven om krigets utgång blefve lycklig, om, i bästa fall, Lifland eröfrades, skulle derigenom blott vinnas ett nytt grannskap med Ryssland, som ej kunde blifva utan faror. Dessa tänkesätt yppade sig snart så tydligt, att August icke på länge vågade sammankalla en riksdag, och när han ändtligen, på derom gjorda enträgna föreställningar, måste vidtaga detta steg, fanns riksdagen endast yrka på fred med Sverige, Saxiska härens aflägsnande och biläggandet af stridigheterna i Litthauen.

Digitized by Google

isynnerhet i Stor-Polen rådde denna sinnesstämning. Det gamla splittet, missnöjet, tvedrägten fortlefde tillika i sin fulla kraft.

Carl XII:s vistande i Polen intill det nya konungavalets verkställande kan indelas i trenne tidrymder. Den första sträcker sig från Svenskarnes inryckande inom republikens område till början af år 1703: den andra till upprättandet af confederationen i Stor-Polen: den tredje till Stanislai val. Det utmärkande skaplynnet hos hvar och en af dessa trenne tidrymder skola vi söka längre fram angifva.

Det utomordentliga skadespel som erbjöd sig, då Carl XII, i spetsen får sin segerrika här, genomtågade Polen och tog besittning af dess hufvudstad, har knappt sin like i häfderna. En främmande konung, med sin armée under vapen, intränger i hjertat af landet: intet motstånd visar sig: är det krig eller fred? Polens konung erkänner, att han är i krig med Sverige: han skickar likväl icke härskaror, utan sändebud för att afsluta det. Polen sjelft förklarar sig vara i fred med den intågande härföraren och möter med en annan beskickning, i ändamål att denna fred ej må brytas. Den främmande härföraren åter fortsätter sitt tåg, utan att medgifva hvarken det ena eller det andra, utan strid och utan fredsunderhandling; men han vill ändock icke underkufva, icke göra eröfringar hvarken på konungens eller statens bekostnad: han vill blott skilja dem båda från hvarandra.

Endast genom sammanträffandet af så regellösa statsförhållanden som de Polska, med en charakter så utomordentlig som Carl XII:s kunde dessa sällsamma förhållanden uppstå. Att ett stort lidande genom dessa krigsrörelser, om än utan vapenskifte, måste tillskyndas landet, är uppenbart; det upprepades på den tiden ofta, i utgifna statsskrifter, att detta lidande kommit öfver ett oskyldigt land. Men äfven här var en skuld för handen. Den låg väl icke i republikens för tillfället ådagalagda uppförande mot Sverige: den låg i det alltför långt drifna begär till sjelfrådighet hos adeln, som hindrat uppkomsten af en verklig statsmakt. Staten saknade medelpunkt och enhet: dess anarchiska tillstånd banade väg för den främmande makten. Landets största lidande blef också icke det, som låg i utpressningar och brandskatter: det kom deraf, att en fiendtlig här kunde så fritt och så länge röra sig i dess inre. Derigenom bröts den lemning, som ännu fanns af styrka i statsskicket: anarchien, som hade beredt möjligheten för Carl XII:s inbrott, befästades af hans närvaro, för kommande tider.

Carl XII:s charakter var icke mindre ovanlig än det egna i Polska statens skaplynne. Om det varit en eröfrare, törstande efter länder, som gjort infallet, så hade han genast satt sig i besittning af ett eller flera landskap, hade underkastat denna del af landet sitt välde och

Digitized by Google

derigenom väckt krigets låga till fullt utbrott eller släckt den. Om han varit en fint beräknande statsman, så hade han spejat efter det ögonblick, då missförhållandet emellan republiken och dess konung skulle stegras till sin höjd, och iakttagit ställningen för att utan blodsutgjutelse vinna för sig de fördelaktigaste vilkor. Men den tjuguårige segerhjelten, redan fullt utbildad sådan han sedermera förblef, var lika främmande för eröfringslystnadens frestelser som för statsklokhetens beräkningar. Han förenade på ett underbart sätt med den okufliga viljekraft, som grundlade hans framgångar, ett lugn utan like. Ingenting kunde reta, ingenting locka honom. Lyckan föraktade han, troende sig hafva fängslat henne vid sina vapen. Han blott tillkännagaf för hela verlden sitt mål: i den orubbliga vissheten, att det skulle uppnås, bekymrade honom den frågan föga, om det vanns snart eller sent. Just det som syntes alla andra ogörligt, egde för honom det största behag, och hade han bestämt sig för ett företag, så var hans blick oaflåtligen riktad blott på denna enda punkt.

Polackarne sjelfve voro de, som säkrast beredde uppfyllelsen af hans önskningar. Den sjelfrådiga adeln, som, i sin motvilja för skatter, slutligen kommit ända derhän, att göra landets krona till föremål för köpslagan i ändamål att fylla skattkammarens behof så väl som de enskildes, hade lemnat republiken utan finanser. De statsinkomster som förefunnos [1]), förvaltades af de särskilta Woiwodskapernas fullmäktige, icke af rikets embetsmän. Riksdagen, som egentligen var innehafvare af den högsta makten, kunde icke utöfva den, emedan det underlägsna partiet, som icke behöfde bindas af flertalets beslut, oupphörligt sprängde den genom någon af sina medlemmar. Landet beherrskades i sjelfva verket af en mängd små riksdagar, landtdagarne, men äfven dessa kunde, hvar för sig, upplösas genom en ledamots *veto*. Krigsmakten kunde vid sådana förhållanden icke vara af beskaffenhet att kraftigt afvärja en yttre fiende. Den styrka, som skulle hafva motsvarat den stående hären i andra länder, de med en fjerdedel af kronogodsens afkomst lönade så kallade qvartianerna berodde naturligtvis till till sin fulltalighet och sin rörlighet af finansernas beskaffenhet och syntes således vanligen i lika uselt skick som de. Nationalbeväpningen åter

---

[1]) Polen var troligen det enda land, der finansministeriet, som eljest icke plägar vara en sinecur, hade blifvit afklädt nästan alla göromål. Sedan hvad som, efter de oerhörda försnillningarne, inflöt af statens förnämsta inkomster, samlats till Provincialkassorna, återstod för Storskattmästaren egentligen vården om kronjuvelerna. Finansförvaltningen var sålunda upplöst i en mängd provinciela förvaltningar. Något tvång för den, som icke ville erlägga sin skatt, fanns icke före år 1699.

Digitized by Google

eller den så kallade Pospoliten var i ett land af så djupa inre söndringar icke egnad till ett starkt motvärn. Båda kunde endast röras i följd af riksdagens beslut.

Må det nu tillåtas anföra några drag af Polackarnes förhållande under de olika tidrymder vi nämnt, hemtade ur deras egna yttranden.

I början af 1702 ryckte de första Svenska trupperna från Kurland in i Samogitien. Dermed var republikens egentliga område beträdt och förvecklingen gifven. Konungen framtågade i början ganska långsamt och stadnade intill slutet af Mars på Bielowice, en herregård nära staden Rosienne. Ingen härsmakt, men väl den ena beskickningen efter den andra mötte den segerrike konungen för att hejda honom på hans tåg. Det utomordentliga i ställningen yppade sig just deri, att *tvänne* beskickningar infunno sig hos Carl XII, den ena från Polens konung, den andra från dess riksdag. Ehuru olika dessa beskickningar, den ena hemlig och förtrolig, den andra uppträdande i högtidsformernas fulla stät, blefvo af Carl XII behandlade, fingo de dock enahanda utgång. Det mottagande, grefvinnan Aurora Königsmarck rönte vid försöket att närma sig Carl XII, är bekant. Endast det må tilläggas, att hon, redan innan hon anträdde den långa resan till Svenska lägret i Kurland, från sin vanliga vistelseort Quedlingburg hade skrifvit till grefve Piper i samma ärende som sedermera utgjorde förevändningen för hennes ansökning om företräde hos konungen, nämligen för att utverka nåd för sin svager, grefve Carl Lewenhaupt. I nära sammanhang med hennes beskickning stod affärdandet af kammarherren Vitzthum, hvilken konung August, djupt nedböjd af riksdagens och senatens hållning, skickat med ett hemligt uppdrag till Carl XII. Efter att hafva stadnat i en närbelägen stad, begaf Vitzthum sig till häst till Svenska lägret, men sattes straxt efter sin ankomst dit, såsom passlös, i fängsligt förvar, der han förblef tills konungen tågade vidare. Sedan han i sin enslighet tillbragt trenne veckor, utan att hafva erfarit det ringaste om framgången af sitt uppdrag, skref han den 26 Mars till grefve Piper, sättande sin ära och sitt lif i pant att underhandlingen var uppriktigt menad af konung August, och anhöll, att Piper skulle bereda honom tillträde till konung Carl [1]). Det var förgäfves. Carl XII bröt upp utan att hafva sett Vitzthum, och lät genom Lagercrona säga honom, att han borde begifva sig till Mitau, en befallning som Vitzthum genast efterkom.

Den Polska riksdag, som församlats i Warschau i sista dagarne af

[1]) "Ich hätte wahrhaftig nicht gemeint", skrifver han, "dass meine commission also aufgenommen werde, indem ich sie avantageuser vor S. K. M. von Schweden als vor meinen allergnädigsten König und Herrn halte."

Digitized by Google

1701 och som, likt så många andra, blifvit våldsamt afbruten [1]), hade beslutat affärdandet af en högtidlig beskickning till Carl XII. Denna beskickning, hvilken bland annat hade att framföra det ovanliga anbudet af republiken, att den ville medla fred emellan den främmande herrskaren och sin egen konung, infann sig flera veckor sednare än Vitzthum. Som ambassaden reste långsamt, framställde den först genom kammarherren von Sacken, som hade rest i förväg, sin begäran om företräde. Den 17 Mars förnyade han hos Piper denna anhållan. Sändebuden hade då tillryggalagt hälften af sin väg. Bekymmer och oro fyllde de afsände herrarnes hjertan, då de förnummo, att Carl XII icke gifvit något svar om dag eller ort för företrädet. Den främste af dem, Alexander Lipski [2]) aflät ånyo en skrifvelse derom, att tid och ort måtte bestämmas.

Carl XII älskade icke underhandlingar. Öfverläggningen med andra var i allmänhet icke hans sak. Hos honom föddes tanken fullvuxen och han fullföljde den derefter utan afbrott, likasom utan förändring. Den Polska beskickningen hade han särskilta skäl att ej emottaga, emedan han helst ville bibehålla ställningen i dess förra obestämda skick, för att kunna mera obehindrad fullfölja sin plan till Augusts afsättning. Han bröt derföre upp från Bielowice utan att gifva något bestämdt svar om Polackarnes mottagande [3]).

Då Carl XII sålunda inträngde i Polen, hade oron ännu ej lagt sig efter sista konungavalet, och inom Litthauen stod det borgerliga kriget i full låga. Vid dessa förhållanden var det naturligt, att de missnöjde i Polen och Litthauen skulle uppsöka konung Carl, och denna förbindelse synes hafva varit knuten innan konungen gick öfver gränsen. Prins Jacob Sobieski, den aflidne konungens äldste son, säger sjelf i ett bref till Piper af sednare datum, att Polackarne tillskrefvo honom beslutet om Svenska härens inryckande öfver gränsen. Slägten Sapieha, hvilken i Litthauen varit nästan allrådande, och hvilken efter en kort tids förlikning med konung August åter intagit sin fiendtliga ställning mot honom, närmade sig till konung Carl under hans vistelse i Kur-

[1]) Denna riksdag bröts af Landtbådet Pac från Litthauen. Man har varit i ovisshet om han för detta ändamål varit vunnen af Svenskarne. Ett bref af honom sjelf i den Piperska samlingen vittnar, att han derföre blifvit belönad med löfte om en summa penningar af den Svenske konungen.

[2]) Denne olycklige Polske ädling uppgifves af Nordberg och efter honom af alla sednare hafva hetat Felix, men sjelf skrifver han sig Alexander.

[3]) Hos några historieskrifvare finner man uppgifvet, att dessa sändebud skulle, under fåfäng väntan på företräde, i flera veckor hafva följt Svenska hären. Men sådant har icke egt rum. Deras egna bref utvisa, att de först i trakten af Grodno mötte Carl XII.

Digitized by Google

land. De båda bröder, som stodo i spetsen för denna slägt, kronfältherrn och storskattmästaren af Litthauen, förblefvo derefter med honom i fortfarande förbindelse, och den sednares bref finnas i synnerhet hafva utöfvat en mäktig inverkan på rådslagen i Svenska lägret.

Casimir Sapieha, kronfältherrn, hade i början af 1702 begifvit sig till riksdagen i Warschau, på hvilken Sapiehernas parti i sjelfva verket hade öfverhanden, och der deras slägt äfven blef återställd till de värdigheter, som kort förut blifvit dem fråntagna. Storskattmästaren Sapieha åter närmade sig till Svenska hären, uppvaktade Carl XII, och hade derefter flera öfverläggningar med Piper, så väl i närheten af högqvarteret Bielowice som sedermera i staden Kowno. Dessa öfverläggningar synas hafva varit utgångspunkter för de flesta af de åtgärder som under den närmast följande tiden af Svenska konungen vidtogos. Så tillstyrkte Sapieha utfärdandet af ett öppet bref, med löfte om befrielse från alla tvångsåtgärder under härens tåg, så vida, på bestämda tider och mötesplatser, erforderliga förråder lemnades af innevånarne, och en sådan kungörelse följde i sjelfva verket straxt derpå. Så finner man ock, att då Sapieha, som först afrådt konung Carl från att se republikens sändebud, af underrättelserna från Polen funnit sig föranledd att återtaga detta råd och tillstyrka deras emottagande [1]), gick detta kort derefter (den 22 April) i verkställighet och sändebuden fingo det begärda företrädet i en by ej långt från Grodno.

Det var svårligen tänkbart, att en beskickning, som hade till föremål att helt enkelt begära det den segrande konungen skulle draga sig tillbaka ur Litthauen och tillika återlemna det vid Dünamünde tagna fiendtliga artilleriet, skulle hafva framgång. Konung Carls svar var skriftligt och gaf i vidlyftiga ordalag det korta besked, att han icke kunde afstå från sin föresats att befria Polen från konung Augusts välde. Många väntade efter denna första skriftvexling en fortsatt underhandling, men beskickningen, som bestod af män med inbördes stridiga tänkesätt, blef icke snart färdig med sitt svar och Carl XII var icke hugad att länge bida derefter. Han fortsatte sina krigsrörelser och utförde nu, med Warschau till sitt mål, ett af dessa snabba tåg, som

[1]) Skattmästaren Sapieha skrifver till Piper, Czerwonka den 16 April: "Vi öfverenskommo vid vår sammankomst, att konungen af Sverige skulle undvika att svara ambassadörerna. Ed. Ex. hade då en copia af deras instruction som var ofördelaktig. Men de hafva tvänne sådana. Den förra kom från vicekanslern, den sednare är en correction deraf och mera fördelaktig. Jag tror att den sednare är den de verkligen hafva. Min tanke är således att de höras genast, att svaret blir noggrannt i hvad som rör Vitzthum, och allenast i allmänna ordalag i det som rör republiken. Jag skickar mina tankar uppsatta på Polska".

Digitized by Google

med så förundransvärd kraft bidrogo att bereda seger åt hans vapen. De förvånade sändebuden, som, när de genom bref från Piper blifvit underrättade det underhandlingen var uppskjuten, ehuru icke afslagen, skyndsamt återvände och uppsökte cardinalen, rikets primas, för att inhemta hans råd, gjorde från hans residens ännu ett försök att utverka en fortsättning af underhandlingarne, men Carl XII hade tågat så fort, att han då redan var med sina trupper nära Warschau.

Den välrustade Svenska hären, ännu i den fulla morgonglansen af framgång och segerfröjd, genomtågade utan svärdsslag det oroliga, sönderslitna Polen. Sexton dagar efter uppbrottet från Grodno stod den utanför Warschau. För ett ögonblick afstadnade gnyet af de inre striderna. Intet motstånd rörde sig. Endast en stum häpnad helsade den främmande krigshären, som utan samband med eget land eller med sin operationsbas ställde sig i hjertat af landet och utan motstånd besatte dess hufvudstad.

Hvarifrån skulle också ett motstånd hafva kommit, då de Saxiska trupperna, hvilka hade begynt kriget, voro i följd af riksdagens begäran aflägsnade ur landet, och den svaga kronarméen, som nyss genom döden förlorat sin fältherre, castellanen af Krakau, befann sig i en så vacklande sinnesstämning, att Polens konung måste underhandla med dess befälhafvare om lydnad? "Det som särdeles hugnar mig", skrifver Sapieha, "är att kronarméen är i samma ställning som i kronfältherrns lifstid. Underfältherrn är i Warschau och konungen erbjuder sig, för att vinna honom, att köpa åt honom storskattmästaresysslan. Fältherrevärdigheten är ännu ledig, likasom alla de öfriga stora embetena, hvilka han ej vill bortgifva annat än *under vilkor, att de som skola få dem, svärja att understödja honom mot konungen i Sverige*". En sådan ed erfordrades således för att konungens höga embetsmän och deribland fältherrn skulle visa honom lydnad.

Konung August sjelf hade, sedan han af ett föga fulltaligt råd, i hvilket blott hans tillgifne infunnit sig, ändtligen fått bifall till uppbådandet af adelshären och till att återkalla Saxiska trupperna, hastigt lemnat Warschau. Det i denna hufvudstad förut samlade rådet var skingradt. Adeln höll sig stilla: den intog en afvaktande ställning.

Naturligtvis låg vid sådant förhållande den största vigt på den Svenska härens hållning. Sapieha finnes från första ögonblicket hafva enträget tillstyrkt ett mildt bemötande mot landets innevånare, såsom det verksammaste medlet att vinna adeln. Han hade utverkat den kungörelse, som i sådan syftning utgafs i Litthauen, och han tillrådde på det lifligaste utfärdandet af ett dylikt påbud för Polen. "Adeln", skrifver han till Piper från Bialystock den 19 April, "väntar för att be-

Digitized by Google

stämma sig blott att erfara Svenska härens uppförande på tåget genom Podlachien" [1]) (det första Polska landskap svenskarne skulle beröra på vägen till Warschau). "Jag besvär Er än en gång att betänka den oeftergifliga nödvändigheten att iakttaga en så sträng ordning under marschen, att adeln ej har skäl till klagomål, och framför allt att slotten må vara fria från inqvartering".

Denne rastlöse partihöfding underlät för öfrigt intet för att bereda framgång åt Carl XII:s företag. Han hade åtagit sig att meddela Piper allt som föregick i Polen. Han afskickade ett ombud till kronarméens underfältherre för att underhandla med honom, och hade genast efter sina samtal med Piper i Kowno, satt sig i omedelbar beröring med cardinal primas för att stärka honom i hans redan visade tillgifvenhet för Carl XII:s sak.

Michaël Radziejowski, son till den Polske Magnat, som hade varit Svenskarnes vän under Carl X:s stora krig, hade alltsedan 1687 innehaft den höga värdigheten af Polens primas. Han var i kraft af sitt embete den främste i rådet, likasom han under mellantiden emellan tvänne konungars regering stod i spetsen för styrelsen. Under den sista thronstriden hade han varit konung Augusts motståndare. För en tid förlikt med denne konung, misstänkte han honom likväl ständigt för tänkesätt, fiendtliga mot den Polska friheten, och såg honom icke ogerna förödmjukas. Bestormad af böner, först af en utskickad från konung August, sedan af sjelfva den påfliga nuntien, hade han förblifvit obeveklig. Med denne märkvärdige prelat har Piper allt ifrån början af år 1702 underhållit en ofta ganska liflig brefvexling. En egen blandning af förnäm hållning [2]) med undfallenhet för den främmande segraren, af bemödande att upprätthålla republikens anseende och lust att motarbeta konung August, förråder sig i cardinalens vanligen egenhändiga skrifvelser. Dessa meddelelser voro understundom ganska förtroliga. Att cardinalen, som varit prinsens af Conti och Frankrikes anhängare i valstriden, i Carl XII skulle se en motvigt mot konung Augusts hotande makt och derföre blifva Svenskarne benägen, var helt naturligt.

---

[1]) Den största ordning iakttogs i sjelfva verket af Svenska hären under tåget genom Podlachien, och man finner sedermera äfven uppgifvet, att Polska adeln ingenstädes var Svenskarne så tillgifven som i detta landskap.

[2]) Så t. ex. föll det cardinalen främmande före, när dåvarande major Axel Gyllenkrok, som af Carl XII blifvit skickad i förväg till Praga vid Warschau, utan krus skref honom till för att bedja honom skaffa proviant och båtar till transporten öfver Weichseln. Cardinalen skrifver till Piper (den 13 Maj): "Vous me ferez plaisir d'avertir, qu'on ne me charge de tels commissions — et que je suis reservé pour des affaires plus relevantes".

Digitized by Google

Men han hade utan tvifvel trott, att han skulle kunna hålla denna främmande herrskare på afstånd och ändock vinna sitt mål.

Nu fann han Carl XII plötsligen i Warschau och vek undan stormen, först till sitt fädernegods och vanliga residens Radzieiowice, kort derpå till Lowicz. "Fruktan och oro herrska öfverallt", skrifver han derifrån till Piper: "jag uppehåller så mycket jag förmår den goda meningen och har just i går begifvit mig till denna stad, hvarest man har beqväm communication med flera palatinater på en gång, för att lugna folket och adeln; jag recommenderar hos Er Warschau, en stad särskildt tillgifven konungen Eder herre". Att personligen möta Carl XII, dertill var cardinalen alls icke benägen. Det var ett steg, hvilket han fruktade skulle göra för mycket uppseende. Men det första Carl XII fordrade sedan han kommit till Warschau, var just att cardinalen skulle inställa sig hos honom. Cardinalen anförde åtskilliga skäl, som gjorde det hinderligt för honom att företaga en så beskaffad resa, och önskade att Piper i stället skulle komma öfver till honom, men Piper å sin sida förklarade, på grund af sina trägna göromål, detta vara omöjligt. Då Carl XII trenne gånger skickat sitt bud, reste ändtligen cardinalen till konungen, likväl icke förr än han förut sammankallat och rådgjort med de närvarande medlemmarne af Polska senaten. Han kom, ledsagad af flera Magnater, den 30 Maj till Warschau och hade samma dag företräde hos Carl XII. Men till den fordran, konungen genast framställde, att han skulle sammankalla en riksdag för att företaga nytt konungaval, svarade han ett bestämdt nej. Han ville i stället, att adeln skulle förelägga konung August vissa vilkor, som han försäkrade skulle blifva stränga. Höll konungen dem, så blef han ur stånd att skada; höll han dem icke, skulle adeln sjelfmant begära Svenskarnes hjelp för att afsätta honom. Härtill ville åter Carl XII ingalunda lemna sitt bifall, och så afbröts äfven denna underhandling. Att den skulle anses endast uppskjuten, likasom riksdagssändebudens, men icke slutad, yrkade Sapieha på det enträgnaste [1]).

Allt talar för det antagandet att Carl XII företagit sitt tåg till Warschau i tanka, att, när han en gång stod med sin segerrika här i hufvudstaden, han skulle lätt och hastigt åstadkomma konungens afsättning. Han kände icke Polens på en gång sega och lättrörliga, vid alla starkare brytningar sönderflytande statsskick. Det visade sig snart, att hufvudstadens besittning betydde föga, då rikets lagar icke tilläto nytt val under en konungs lifstid, och då adeln, ehuru till en stor del retad mot konung August, lika häftigt uppbrusade vid första

[1]) I bref till Piper af den 7 Juni.

Digitized by Google

begäran från en främmande makt, att han skulle afsättas. Olyckan var, att Carl XII, då han en gång fattat denna tanke, efter första utseendet lätt verkställd, icke ville släppa den, om dess utförande än skulle kosta aldrig så mycken tid och uppoffring.

De Polska sändebuden, hvilkas inbördes oenighet gick så långt, att en af dem, för att befria sig från ett medsändebud, skref till grefve Piper och anhöll, att han skulle genom en skrifvelse till cardinalen utverka detta [1]), fortsatte emellertid ännu i Warschau sina bemödanden att få underhandlingen i gång. Men deras försök strandade på Carl XII:s förklaring, att han ansåg dem hafva fullgjort sitt uppdrag, att han nu ville underhandla med cardinalen och genom honom med republiken, samt att de endast i sin egenskap af senatorer kunde närvara vid denna underhandling [2]). Endast så mycket uträttade de genom sina föreställningar att de, näst före Carl XII:s uppbrott från Warschau, fingo ett afskedsföreträde och ett recreditiv till vittnesbörd att de fullgjort sitt uppdrag. Med sinnen jäsande af missnöje, skiljdes sändebuden från sitt misslyckade uppdrag.

Den månads tid, hvilken konung Carl tillbragte i Warschau, är i sig sjelf ett högst egendomligt skifte af hans Polska krig. Vapnen hvilade i hela landet: konungen, omgifven af segrens och den obrutna framgångens ära, stod i dess hufvudstad: hans omgifning framlefde sin tid i högtidsglädje: en allmän hyllning omgaf Svenskarne. Men öfver all denna lysande ståt hvilade ett dystert moln: allas sinnen voro fulla af bekymmer för framtiden. Polackarnes bröst upprördes af stridiga lidel-

---

[1]) Grefve Tarlo till Piper den 5 Maj: "Vi ha lidit mycket vid hofvet af Oginsky, vid den berättelse, som vår ambassadör gjort om vårt uppförande. Om underhandlingen fortfar, besvär jag Er att sörja för detta, ty vi kunna intet säga eller göra utan fruktan för onåd, under det den andre får ett gods om 4000 rdr årligen. Medlet att hjelpa är, att ni skrifver ett bref till cardinalen, att konung Carl ej kan underhandla med en commissarie, som tydligen har mer benägenhet för konungen än för republiken; detta skall hafva en helsosam verkan. Brefvet måste vara sådant att det kan visas för hela republiken. — Bränn mitt bref!"

[2]) Så skrifver en ledamot af beskickningen, palatinen af Witepsk den 25 Maj till Piper: "Gårdagens samtal har gifvit mig mycket att tänka på. Konungen af Sverige har genom sina ministrar låtit tydligt förstå, att han anser oss, republikens legater hafva redan fullgjort vårt uppdrag och vara afklädde eller skola afklädas vår charakter såsom sådane samt endast såsom senatorer kunna öfvervara den förestående underhandlingen med cardinalen. Men jag finner detta vara stridande mot våra lagar och mot folkrätten. Då vi äro sände af republiken, böra vi af konungen i Sverige erhålla recreditiv till republiken och för henne aflägga räkenskap. Jag har derföre bedröfvad kommit till Warschau och anhåller om företräde i morgon".

Digitized by Google

ser: bland dem herrskade ett doft missnöje med den främmande härsmaktens närvaro. Svenskarne, äfven de som närmast omgåfvo konungen, oroades af mörka aningar om hvad som skulle komma. Det närvarandes lycka syntes dem bedräglig: de stundande farorna kastade redan sin skugga framför sig och störde glädjen. Vid underhandlingarne, då de understundom syntes visa utsigt till god utgång, hvilade å båda sidorna hoppet [1]. När de brötos, återstod blott att med ovissa sinnen bereda sig på krig.

Om äfven konung August icke varit beredd att möta Carl XII vid hans infall i Polen, kunde det icke slå felt, att han ju skulle försöka en afgörande strid för att åter drifva honom ut ur detta land. På Augusts befallning närmade sig den Saxiska hären i starka dagsmarscher till Krakau. Den Polska kronarméen var ett rof för de politiska partiernas inverkningar. En agent från prins Jacob, en från Sapieha voro verksamme inom dess läger. Likasom den aflidne öfverbefälhafvaren hade af Carl XII fått löfte om stora föräringar, hade Sapieha gjort allt för att utverka enahanda fördelar för den nya kronfältherrn, Lubomirski. Carl XII hade verkligen haft anbud om kronarméens öfvergång redan så tidigt som i Juni: men han tvekade att emottaga det. Palatinaterna, vanda att i de vigtigaste ärender på egen hand fatta beslut, vände sig åt olika håll; i en del, närmast omkring Krakau, steg adeln till häst och samlades till konung August: andra, i synnerhet Stor-Polens Palatinater, suto stilla.

Carl XII:s uppbrott från Warschau, (den 16 Juni [2]), tilldragelserna under hans tåg söderut och hans lysande seger vid *Klissow* (den 9 Juli) är icke här stället att beskrifva. Endast det må anmärkas, att konung August sannolikt icke hade så orätt, då han i bref till cardinalen anmärkte, att den inre söndringen mäktigt bidragit till slagets utgång, enär Polska kronarméen var så litet trodd af Saxarne, att desse förmodade, det de under slaget skulle blifva tagna i ryggen af densamma, och å andra sidan Polackarne ännu beständigt misstänkte sin konung att på deras bekostnad söka enskild fred med Sverige. Fältslaget vid Klissow framkallade så till vida en brytning i förhållandena, att den borgerliga tvedrägten inom Polen nu öppet frambröt. Hittills hade åtminstone ett sken af enhet bibehållits i republikens handlingar: nu blef söndringen uppenbar.

På det möte, som konung August den 12 Augusti öppnade i Sendomir med adeln från de närmast liggande Palatinaterna, infunno

[1] Konungens omgifning ansåg cardinalens förslag icke böra förkastas.

[2] Redan tvänne veckor tidigare finner man konungen sysselsatt med förberedelser för tåget till Krakau.

Digitized by Google

sig inga ombud från Stor-Polen och Masovien. Efter vindstillan följde nu storm. Mot Svenskarnes öfvermakt, mot konung Augusts egenmäktiga och trolösa förfarande, likasom mot republikens förra sändebud hördes högljudda förebråelser. Konung August måste förödmjuka sig inför sina Stora, öfverlemnande åt den confedererade adeln sakernas ledning, och medgaf att till Carl XII skulle afgå en ny beskickning, för att erbjuda republikens bemedling i striden och den försäkran, att hon ville "*gå i borgen*" för sin konung.

Detta var den tredje underhandling, som egde rum emellan den Svenska konungen och Polackarne. Den första hade förts med riksdagens sändebud, den andra med cardinalen, den tredje erbjöds nu af den confedererade adelns utskickade. Dessa uppträdde i republikens namn. Deras ordförande, Woiwoden af Masovien, Stanislaus Morstein, begärde genom bref, dateradt Warschau den 23 September, i en något hög ton, att Carl XII skulle bestämma tid och ort för underhandlingen. "Republiken hade icke hastat till vapen", skref samtidigt cardinalen, likaledes med en viss värdighet: "i stället för skaror af väpnade ryttare skickade hon fredliga sändebud: hon hoppades, att valet skulle vara konungen behagligt."

Att emellertid, äfven före detta Sendomirska mötets slut, meddelanden om fred skett till Carl XII, är tydligt af flera omständigheter. Ludvig XIV:s sändebud i Polen skrifver redan den 10 Augusti 1702 till sin konung, att fara vore, det Sverige skulle sluta fred med Polen, hvilket han ansåg böra på allt sätt afböjas. Att en allvarlig rådplägning, icke fullt fjorton dagar derefter, egde rum emellan konungen och Piper, som ifrigt tillstyrkte fred, derom har man äfven säker underrättelse. Pipers berömda fredsmemorial af den 29 Augusti [1]), allvarsamt, sådant det är infördt i Nordbergs historia, och ännu allvarsammare i sitt ursprungliga ostympade skick, var i sjelfva verket, likt hans flesta skriftliga framställningar, icke annat än en sammanfattning af hvad ministern under dagarne förut muntligen inför konungen hade anfört.

Under intrycket af Carl XII:s första stora framgångar, innan ännu förbittringen hunnit qväfva farhågorna, hade utan tvifvel fredsunderhandlingarne haft de bästa utsigter för sig och kanhända var detta det mest gynnande ögonblicket för deras framgång. De understöddes af de lifligaste önskningar inom Svenska lägret. De makter som voro förbundna med hvarandra mot Frankrike, hade gerna sett, att den nordiska krigslågan kunnat blifva släckt. Men under flera månader fortgingo derefter fredsförsöken, utan att leda till något resultat.

[1]) Detta Pipers memorial hemskickades af Hermelin till Cansliet i Stockholm, men med befallning att det skulle försegladt läggas till handlingarne.

Digitized by Google

En stor rådssammankomst begynte emellertid i Warschau den 13 Oktober. Ehuru den icke var fullständigt församlad, beslöt den likväl fredsunderhandlingarnes fullföljande och Morstein skref i följe deraf åter till grefve Piper, hvilken å konungens vägnar gaf till svar, att då republikens trupper burit vapen emot Svenskarne, kunde hennes bemedling intet gälla, förrän hon hade söndrat sig från Sveriges fiende, konung August. I detta bref hade likväl Piper låtit inflyta några ord derom, att han ansåg freden önsklig, hvilket gaf Morstein anledning till en ny skrifvelse af den 16 November, i hvilken han säger, att han efter yttrandena i Pipers bref ville bibehålla hoppet att en dag få den lyckan, att tjena sitt land för ett så stort ändamål och tillika tillfredsställa sin egen innerliga önskan. Tåligt afbidande, att denna tid skulle komma, afklädde han sig ännu icke sin egenskap af sändebud. Äfven i Svenska lägret vaknade vid samma tid hoppet om en fredlig utgång [1]). Men kort derefter släcktes åter denna förhoppning. Fredsunderhandlingarne förföllo och vapnen begynte röras.

Carl XII bröt upp i slutet af September, utbredde sina trupper i södra delen af Polen, afskickade Stenbock med 2500 man till Galicien och lät i slutet af December Rhensköld gå till Warschau, medan konung August drog sin Saxiska styrka till Preussen att der förläggas i vinterqvarter.

I den djupa söndring som genomgick sinnena, tyckte sig hvartdera partiet skönja en fördelaktigare stämning för sitt interesse. De försökte också båda att vidtaga åtgärder, som kunde förskaffa dem öfvervigten. Konung August höll i Thorn d. 17 November den rådssammankomst, som blifvit afbruten i Warschau, lyckades dervid vinna understöd för sina planer och utskref slutligen en riksdag att hållas i Februari 1703.

Hans motståndare voro derunder icke overksamme. Deras förnämsta styrka var samlad i Stor-Polen, der partiet hade sitt starkaste stöd i fältherren Raphaël Leczinski, en man känd för eldig viljekraft och orubblig ståndaktighet. Konung August lät Saxiska trupper tåga till Stor-Polen, och uppbjöd allt för att der åstadkomma en förklaring till sin fördel, men hans försök strandade [2]) på Leczinskis rådighet och

---

[1]) Olof Hermelin skrifver till Stats-Sekreteraren Barck, Oleskice den 12 November 1702, att "sakerna begynna att anlåta sig väl" och att "milda aspecter sig yppa"; men snart försvann åter denna utsigt.

[2]) "I Stor-Polen gå sakerna illa för konung August", skrifver Prins Jacob Sobieski den 13 Nov. 1702 till Piper; "Man hade velat truga en del af den der församlade adeln att underteckna en confederation till hans fördel, men förgäfves; ty man har protesterat mot denna confederation, och det

Digitized by Google

fasthet. Båda partierna synas hafva insett, att det var egentligen en sådan provinciel rörelse, som kunde gifva utslag i den svåra striden [1]).

De mest inflytelserika bland de Store, såsom kronfältherren Lubomirski [2]) m. fl. voro föremål för en stark bearbetning från båda sidor.

---

säges till och med att ett stort parti församlat sig för att företaga något mot August och bilda en sådan confederation, som om konung icke fanns, en så kallad Rokoss. Fältherrn af Stor-Polen har inneslutit sig i Posen, tagit till sig stadens nycklar och vägrar inträde för Saxarne, som i stället att gå till kejsarens hjelp, uppehålla sig i Stor-Polen, der göra stora utpressningar och vilja taga vinterqvarter. Fältherrn skrifver till mig, att han skall uppehålla Saxarne tills han samlat en tillräcklig mängd af adeln, som kommer i massa till honom, och då anfalla och upprifva Saxarne." Vidare heter det den 6 November: "Landtdagen i Stor-Polen har slutats mycket lyckligt. Man har häftigt protesterat emot confederationen. Konung Augusts anhängare, då de funno detta, hafva låtit anvisa sig ett ställe att samlas med sin lilla hop för att ändock bilda denna samma confederation. Då sammankomsten var begynt i Rudlejow, kom Gatecki med Saxiska trupper, omringade församlingen och tvingade den att samtycka till confederationen. Fältherrn i Stor-Polen håller stånd mot Saxarne, och man har redan dödat 500 af dem. Biskopen af Posen låter offentligen sjunga 108 psalmen och vill bannlysa konung August. Cardinalen är ypperlig, vill sammankalla biskoparne för att bannlysa August, och sedan vill fältherrn i Stor-Polen göra en Rokoss mot honom."

[1]) Så skrifver prins Jacob redan den 22 Jan. 1703: "C'est de la grande Pologne que le branle doit commencer."

[2]) Af Lubomirski finnas i den Piperska samlingen flera bref. Ett af dessa, som är odateradt, men troligen skrifvet i December 1702, visar att Piper förut till honom aflåtit flera skrifvelser. Lubomirski säger sig ej finna dem tydliga och önskar få bestämdt veta hvad Carl XII begär af honom, "när jag ställer mig på hans sida, i händelse jag skulle hafva för afsigt att göra det", som det heter. Men han tillägger, att det icke är med våld, han vill låta tvinga sig dertill, beklagande sig öfver Stenbocks utpressningar på hans gods. Den 8 Jan. 1703 skrifver han i de mest svulstiga uttryck om sin tillgifvenhet för Carl XII. "Grandis fatorum injuria est", heter det deri, "cum me venerationi Sacræ Regiæ Majestatis anhelantem, Excellentissimæ Dominationis Vestræ salutationi properantem gravibus rebellionis Kozasicæ avulserint dispendiis. Sed felicitatem meam distulerunt astra, non abstulerunt. Illud tamen præ angustiis est, quod serenissimos Sacræ Regiæ Majestatis Sveticæ domi meæ radios intueri, et respectum clementissimum adorare hactenus non liceat. Interim probatissimæ coelo, gratissimæ terris Excellentissimæ Dominationis Vestræ svada uti solatio publico sufficit, etiam meis refugiis in conservatione bonorum meorum ne desit humillime rogo." Fem dagar sednare afgaf en af honom sänd adelsman vid namn Richac i konungens läger en skriftlig förklaring, att prins Lubomirski "erbjöd sin person, sina vänner och sina trupper till Hans Svenska Majestäts tjenst",

Digitized by Google

Lubomirski, en man af trögt och föga beslutsamt sinnelag, närmade sig småningom till Svenskarne. De mäktige bröderne Potocki förklarade sig likaledes slutligen för konung Carl XII; man väntade att kronarméen skulle följa deras exempel. Guldet spelade vid alla dessa vändningar en högst betydande rol.

Deu vigtigaste personen af alla var likväl cardinalen Radziejowski. Förenande med stor naturlig skarpsinnighet den djupa kännedom af landets förhållanden och de politiska tänkesätten, som den nyss genomgångna bittra erfarenheten af ett mot hans vilja afgjordt, stridigt konungaval måste gifva, med säker blick bedömande ställningen [1]),

---

och lofvade att förena dessa trupper med general Stenbocks, under förfrågan, *hvilken belöning* han skulle erhålla.

[1]) Han skrifver till Piper den 31 December 1702: "La lettre que j'ay recu par le retour de mon homme, et tout le recit qu'il m'a fait m'a extremement consolé, aprenant l'éstat de la sante de sa Maj:té, pour la quelle je m'interesse tant et la continuation de ses bontés vers la Republique, et vers mon particulier. Au bruit de la marche du Roy vers nous, j'ay trouvé à propos de me rendre icy et anticiper l'arrivée de sa Majésté, non obstant tout l'ombrage que cela pourroit donner au Roy de Pologne. Mr le Castellan de Cracovie m'a escrit en termes fort sensibles, de se voir traitter si rudement par Mr de Gnal Steimbok, dans le temps qu'il pense le mieux d'entrer dans les sentiments de sa Majesté Suedoise, son delais n'éstant que pour le meilleur service, pour n'y pas venir seul, d'autant plus que le Roy de Pologne trauagle actuellement a luy debaucher l'armée. Il faut que je luy rende justice en cela qu'il n'a pas fait ce delais pour gagner le temps a mal mais rendre service a coup plus sure et, pour marque de cela, je mande a V. E. la Copie de la lettre que le Roy de Pologne luy a escritte de sa propre main, je n'ay pas encor la Copie de la responce, mais je scay qu'elle est bien forte et genereuse, je sais d'allieurs que le Roy de Pologne le tient non pour suspect, mais pour son Ennemi, et s'en plaint tout haut, il est encor certain que le Roy de Pologne, ayant touché ses jourscy une somme considerable de Saxe, en veut employer une bonne partie pour détourner l'armée de son obeisance. Estant donque constant, qu'il a rompu avec le Roy de P. il perdroit l'seprit de se brouglier du costé, lé quel doit faire son salut. Je conseillerois de le mesnager, pour ne le pas faire tomber dans quelque coups de desespoir. Il est constant qu'il y auroit lieu de le soubsonner, mais il faut aussi connoitre son genie, un peu tardive et irresolu. Le Roy de France est extremement irrité contre le Roy de P. de l'affront qui a esté fait a ses Ministres, ce qui V. E. comprendra de la Copie de la lettre de Mr de Torci escritte a moy. Les Deputés du Palatinat de Russie ont esté ces jourscy chez moy, a l'instruction du quel j'ay respondu, et comme je les crois bien disposés, je croirois que l'on les aigrissent pas, les contributions ne leur estant pas si facheuses, comme la manière de les exiger, brusque et precipité. Mr le Castellan de Cracovie, ayant a presider a la Commission de Leopol, la quelle se doit commencer le 3 de ce Mois, il ne

Digitized by Google

närmade han sig endast småningom och med försigtighet till ett afgörande beslut. Då han fann omöjligheten att besegra Carl XII:s ihärdiga vilja och då han vidare såg i slaget vid Klissow de Svenska vapnens öfverlägsenhet, lämpade han sig småningom efter konung Carls fordringar. Lubomirskis öfvergång var hufvudsakligen hans verk. Han såg Potockerna följa; de södra palatinaterna började skicka deputerade till Carl XII. A andra sidan betänkte han föränderligheten af sina landsmäns sinnelag, den styrka konung August egde genom riklig tillgång på penningar och gods att bortgifva, samt alla de svårigheter, som måste atfölja ett nytt val under det den regerande konungen lefde och styrde ett närbeläget land.

Öfver partiernas ställning vid denna tid lemnar franska sändebudet i bref till sin konung en trovärdig öfversigt, hvilken tillika visar huru, långt innan något steg var taget för att verkställa ett nytt val, alla hade i sina tankar redan mönstrat de blifvande pretendenterne och af dessa utsigter söndrades på förhand. "Begge partierna, konung Carls och konung Augusts äro", skrifver han [1]), "oense inom sig angående det beslut, de böra taga. Svenskarne följa för närvarande blindt sin konung, ehuru de skulle föredraga en förlikning såsom fördelaktigare för Kronan Sverige. Bland Carls Polska anhängare har endast Sapieha ett personligt intresse i afsättningen; alla andra äro vacklande; de skola gilla den, sedan den har skett, men frukta för att arbeta på den. Cardinal Primas sjelf synes embarasserad, och som saken förnämligast kommer att hvila på honom, skall han bli den svåraste att bestämma. Han skall höra på förlikningsförslag ända till dess han ser en säker framgång, då han blir nödgad af både Svenskar och Polackar att något göra. Valet är särdeles bekymmersamt. Kejsarens ministrar arbeta till utseendet nitiskt på fred och på konung Augusts räddning, men när de se frågan om dethronisationen företagas med allvar och med hopp om framgång, skola de öfvergifva honom och föreslå en erkehertig eller prins af Neuburg, hvarföre de redan ovilkorligt utesluta prins Jacob och till och med föredraga Conti framför honom. Neuburg skulle såsom förbunden med Lubomirski och understödd af kejsarens parti kanske få röstpuralitet, om ej Polackarne vore så trötta vid Tyskar. Drottningen af Polen skall arbeta för de tre prinsarne, sina söner och för kurfursten af Bäjern, som har ett slags resident hos

le faut pas interrompre, cette commission pouvant faire quelque decision favourable a la Republique. Les quatre Regimens Saxons envoyés a Lithuanie, se sont joints au Prince Wisewieski."

[1]) Fransyska sändebudet Bonacs bref till Ludvig XIV den 4 Januari 1703. Afskrift i Wahrenbergska samlingarne på Riksarkivet.

Digitized by Google

konungen af Sverige. Denne sednare har lika svaga utsigter som Neuburg, och af samma skäl. Ville prinsarne Sobieski vara eniga, kunde de sätta hvem de ville på thronen. Prins Jacob har ett mäktigt parti och skàll vara mera understödd af konungen af Sverige än de andra. Prins Alexander kunde lyckas genom hoppet hos hans anhängare att fullkomligt styra honom. Constantin har ej så mäktiga vänner, men han är mera älskad. Han torde kanske vinna på bröderna. Om Cardinalen ej föredrager honom framför de öfriga, så finnes ingen annan än kronfältherren, som vågar smickra sig med någon utsigt till Kronan. Men i det fallet skall han mera skada andras anspråk, än befrämja sina egna. De främmande makterna äro lika litet ense: *Påfven* vill, enligt Nuntien, upprätthålla konung August; enligt Augustinermunken, framför allt freden: *Kejsaren* detsamma, men kanske också sin sons upphöjelse på Polens thron, hvilket han skulle anse fördelaktigare än en hjelp af trupper. *Czaren* tros föredraga dethronisationen framför en fred. *Kurfursten af Brandenburg* fruktar konungen af Polen och misstror honom, samt vill bli af Sverige erkänd för konung af Preussen. Kurfursten har ganska väl begagnat sig af cardinal Primas för detta ändamål och nära förenat sig med honom; man kan ej tvifla derpå att han, oaktadt allt sken af vänskap för konungen af Polen, gerna skulle se honom inskränkt till sina ärftliga stater, och till och med dertill medverka under hand. — Jag anser krigets fortsättning vara Frankrikes fördel, hvarföre jag skall derpå arbeta.

Cardinalens tankar äro ej lätta att utforska. Jag tror, att han är benägen för den aflidne konungens hus, men fruktar att det misslyckas, i följd af oenighet och brist på penningar; ej heller litar han mera på Potocki och Lubomirski eller andra Polska hus. Jag hoppas att han lika litet skall gynna kejsarens planer, ehuru grefve Zinzendorff smickrar honom."

Carl XII skickade till Warschau residenten Wachschlager och skattmästaren Sapieha, hvilken sistnämnde i allt lydde Carl XII:s vilja, likasom han å andra sidan oupphörligt meddelade honom råd. De skulle förena sina bemödanden för att förmå cardinalen till att ändtligen sammankalla en riksdag.

Ännu vägrade cardinalen [1]) ihärdigt att efterkomma denna Carl

[1]) "Cardinal Primas presseras oupphörligen af Svenskarne, men refuserar beständigt, likväl med mindre styrka än förr, isynnerhet efter biskoparnes af Posen och Culm ankomst, hvilkas tänkesätt äro bättre än man hoppades. Konung Carls ankomst skall fullborda cardinalens decision. Efter Wachschlagers och Stor-Skattmästarens ankomst hafva både jag och Augustinermunken arbetat på att hejda konung Carls ifver och stimulera cardinalen, på det att de bättre skola mötas." Bonac, 12 Jan. 1703.

Digitized by Google

XII:s fordran. "Jag har hittills", skrifver han, "med heder framgått på min bana: jag vill icke taga ett falskt steg." Flere af de Polske Store förenade sig i att styrka honom till adelns sammankallande: bland dem äfven kronfältherrn Lubomirski. En utskickad från Påfven, en Augustinermunk vid namn Levesi [1]), som hyste en synnerlig tillgif-

---

[1]) Denne var af Påfven sänd att motverka det infl ytande, Nuntien alltför uteslutande till konung Augusts fordel utöfvade. För att visa, i hvilket nära förhållande denne påflige budbärare stod till den protestantiske konungen, meddela vi ett af hans bref till Piper, dateradt Warschau den 19 Januari 1703: "J'aurois pu differer (ma lettre) dans un temps plus propre, et auquel j'eus encor l'honneur s'il plait a dieu de vous faire Monsieur ma tres humble reverence: mais l'attention qu'il me convient d'avoir aux interets de sa Majesté ne me permet pas a differer si longtemps: je vous rends donc Monsieur mille et mille actions de graces et je prens la liberté de l'avertir que l'agent du prince Jacques a vu Monsieur de Cardinal Primat, pour lui dire que ce prince avoit en main un Bref Apostolique transmis depuis peu, et adressé à M. le Cardinal, dans lequel Sa Sainteté recommande avec des distinctions bien grandes sa famille, et luy par là qui en est le chef et qui le porte, afin qu'il en apuie tous les interets dans les circonstances presentes. Ce ne sera pas là, Monsieur, le seul coup que Sa Sainteté donnera, pour prouver sa tendresse et son affection pour les services de sa Majesté. Je dois encor joindre, Monsieur, s'il vous plait que la part que je prens a tout ce qui regarde la gloire de cet incomparable Roy, si plein de l'aide de dieu, de l'amour des vertus, m'oblige de suggerer qu'il faut prendre le contrepied de son ennemi, que comme celuyci cherche a tout desunir, c'est le coup de Maitre que d'unir la noblesse, et il faut eviter de l'effaroucher. J'eus, Monsieur, samedy apres diner une longue conference chez Monsieur le Resident de Suede sur des entretiens, qu'on m'auoit faits, et qui très assurement estoient facheux. Monsieur le Cardinal hier me fit l'honneur de m'inviter a diner, je compris que cette Eminence, quoy qu'on dit, estoit toujours plus assurée a sa Majesté, qu'elle estoit seulement un peu confondue par les coups qui aigrissent les esprits, ne pouvant pas comprendre comme dans un pais où l'on a coutume de faire tout en donnant de l'argent elle fut en estat de faire encore de plus grandes choses en leur ostant si considerablement le leur: J'y fis Monsieur, mon devoir, mais la tendresse que je voiois dans le coeur de M. le Cardinal a mesure que Madame sa niece, qui s'est retirée de sa Maison des le sejour des troupes Suedoises dans ses terres, ne disoit pas deux mots sans verser des larmes fesoit un grand obstacle a la force de mes raisons, et a la bonté de ma cause; je pris la liberté de demander a cette dame, depuis quel temps elle estoit descendue, elle me respondit depuis quinze jours, je ne m' estonay plus si quelque paroles estoient echapppées dans ce temps là, qui n'avaient point esté si honorables, je resolus, Monsieur, d'avertir que cet object est très preiudiciable aux interets de sa Majesté, qu'il faut la retirer au plutot ou de cette Maison ou de ses larmes pour ne donner pas a l'ennemi et aux ennemis le plus grand secours,

venhet för Carl XII, arbetade för samma mål. Åndtligen fattade cardinalen omkring medlet af Januari, då han fått förhoppning att Carl XII skulle personligen komma till Warschau, ett afgörande beslut, då han sammankallade — väl icke en riksdag — men ett förberedande Rådsmöte, efter hvars beslut landtdagarne kunde sammankomma för att välja deputerade till riksdagen [1]).

---

et qui ne leur en coute pas un obole. Votre excellence approuvera, s'il vous plait, les preuves de mon zele."

[1]) Piper underrättades om detta beslut genom följande den 17 Jan. från kardinalen aflåtna skrifvelse, som målar hans ställning och hans tänkesätt: "Tout ce que le Sr Wachschlager a eu ordre de me communiquer, a été apparemment fondé sur l'opinion que Sa Majésté auroit qu'il seroit alors conseil à Varsovie, il n'a cependant paru aucun senateur depuis mon arrivée, le malheur est que le General de la grande Pologne, lequel estoit de la en chemin tomba malade par une seconde reprise, et estoit obligé d'aller à Olesnie frontiere de Silesie où il estoit encore entre les mains des Medicins le 17 de ce Mois, chagrin au dernier point de ne se pouvoir encor mettre en chemin, et comme m'ecrit le Paladein de Posnanie son fils, ce chagrin est comme une seconde maladie, et c'est ce qui a retenu tous ceux qui estaient intentionés de se trouver a Varsovie en un meme temps. Les Universaux proposés si precipités seroient la perte de toute l'affaire, et qui sait, si ce n'est pas à l'intention de la perdre, que ces Messieurs qui prennent deux voies à la fois l'ayent proposé. Le Roy de Pologne a empoisonné touts les esprits de la noblesse contre moy publiant que j'ai ammené les Suedois, qu'il a des preuves contre moy. Si je donnois les Universaux sans etre sollicité des Palatinats, cela les confirmerait dans la mauvaise opinion et bien loin de les ammener, les animerait contre, ce qui fairoit plus de plaisir au Roy de Pologne qu'a nous. J'ay depêché des lettres circulaires a touts les senateurs pour le 15 Fevrier, de la l'on informera les Palatinats pour les petites Diettes, les quelles se tiendront le 27 du mesme Mois.

Cette precaution de M:r le Castellan de Cracovie me paroit un peu suspecte: selon l'Evangile *respiciens retro non est aptus;* qu'il se declare hautement, qu'a-t-il à mesnager? il ne courre *aucun risque*, il n'a pas un pousse de terre hors de Russie, *où les Saxons n'arriveront* pas. Si certains Palatinats ont des bons intentions, pourquoi se rapporter aux Universaux? qui est qui les chatira? pourquoi ne se declarent-ils pas hautement? *Confessio fit ad salutem.* Ce sont les Palatinats qui me doivent ordonner ce qu'ils souhaittent eux-mesmes, et si je paroisse faire quelque chose de mon chef, ce gaste tout. J'ai soustenu jusqu'a present pied ferme avec honneur et reputation, je ne voudrois pas faire un faux pas. L'election m'a fait passer maitre, dans la quelle je n'ay pas abandonné le party, ceux du party m'ont abandonné, j'ay fait cependant la figure d'homme d'honneur malgré la desertion. Et c'est ce qui me fait scrupuliser et doutter de la bonne foi de ces M:rs jusqu'ils la prennent reellement. Pour moy, je me rend moymesme guarant de ma personne et ne puis donner qu'un bon conseil au Roy, ma reputation propre y estant engagé."

Digitized by Google

Med detta cardinalens beslut ingick det *andra* tidskiftet af den stora striden om konung Augusts afsättning. Ett sken af obruten enhet hade hittills hvilat öfver republiken. Nu kom ett skifte, då den söndrade sig i fiendtliga läger — läger och riksdagar varo i Polen nära beslägtade med hvarandra. Hvartdera partiet försökte att ställa republikens hela makt mot det andra och att samla ett råd eller en riksdag efter sitt sinne: tvedrägten fick så ett bjertare uttryck och tillika ett öppnare spelrum, men kunde svårligen på denna väg nå sitt slut.

I sjelfva verket var det steg, cardinalen tog då han, under konungens närvaro i riket, på eget ansvar kallade en rådsförsamling, ett ingrepp i den kungliga myndigheten, som gick nära upp emot en öppen olydnad. Han bevarade likväl ännu skenet af lydnad mot denne konung, och meddelade till honom ankomna vigtigare skrifvelser [1]) från andra makter, under det han skickade till svenska lägret de egenhändiga bref, konung August skref till honom. Hans skriftliga meddelelse med Piper fortgick, i det han underrättade denne statsman om de förändringar, som tilldrogo sig och meddelade råd om det sätt, hvarpå Carl XII, efter hans tanke, borde behandla de vänligt sinnade bland Polackarne. Konung August följde emellertid med den mest ängsliga uppmärksamhet Carl XII:s och cardinalens så väl som de öfriga magnaternas alla rörelser. Han sände sina utskickade till Radziejowski

---

[1]) "Je me suis donné l'honnneur, il y a peu de jours, d'éscrire a V. E. et de luy envoyer Copie de la lettre de M:r de Torcy escritte a moy par ordre de son maitre sur la violence exercée contre M:r le marquis du Heron Ministre de France. Et comme il estoit de la convenance d'en donner part au Roy de Pologne, je communique a V. E. ce qui je luy ay escrit sur ce sujet, avant que de respondre a celle de la cour de France.

Votre Excellence sera informé que ces journcy le Roy de Pologne a envoyé icy un certain Ecclesiastique nommé Arcemberski, avec des propositions qui me reguardent, egalement advantageuses que menaçantes; plusieurs autres personnes ont taché d'insinuer tout ce qui me pourroit obliger, pour me faire prendre une autre conduite, j'ay repondu a cela que n'ayant rien a me reprocher, je ne puis que regarder le bien de la republique.

La cour de Thorn se flatte de la constance de M:r le Castellan de Cracovie, et traitte avec la maison Potocki la quelle n'a pas la reputation d'etre solide.

Ancun senateur n'a paru icy depuis mon arrivée a Varsovie. Les troupes Saxonnes ce retirent du Palatinat de Plock vers la Lituanie, celles qui ont esté dans la Grande Pologne se retirent a Posnanie pour estre plus a couvert. Les ravages qu'ils ont faict là, ou ils ont esté en quartiers, sont indicibles, et mes biens en ont eprouvé la plus grande disgrace." Radziejowski till Piper, den 30 Dec. 1702.

Digitized by Google

med lysande löften för att åter vinna honom på sin sida: han underhandlade med Potockerna: han utdelade stora summor för att ånyo vinna Kronarméen. Ändtligen beslöt han sig att, sedan han förbjudit alla sådana möten som det af cardinalen påbjudna, till Marienburg i Preussen sammankalla en motförsamling, äfven ett rådsmöte, för att tillintetgöra följderna af cardinalens farliga steg.

Konung August förebrådde cardinalen med bitterhet, att han icke allenast sammankallat Senaten, utan äfven anmodat Palatinaterna att sända sina Deputerade, likasom om de skickades till en riksdag. Han fruktade, att mötet skulle verkligen komma att anses som en riksdag eller en s. k. convocation. Det vore likväl blott en enskild församling.

Cardinalen anmärkte deremot å sin sida, att mötet kunde icke gå för sig annat än på samma sätt som en riksdag, d. v. s. med tvänne deputerade från hvart Palatinat, enär frågan var om att återställa det rätta förhållandet mellan konungen och republiken, att upprätta hvad som brutits emot Oliviska freden, att införa den redlighet i efterlefvandet af konungens val-capitulation som aldrig funnits, och att ersätta de omätliga lidanden, som under denna regering tillfogats de enskilda, samt att på grund af allt detta konungen *ej kunde vara närvarande*, emedan han var part; att lagarne gåfve honom, cardinalen, makt att varna och rätta konungen, och följaktligen äfven sammankalla ett sådant möte, samt att han heldre ville mista hufvudet än tillåta att något afbräck gjordes i hans eller republikens myndighet [1]).

Sinnena voro i den högsta spänning. Det enskilda hatet blandade sin bitterhet i partisinnets ifver. De främmande krigshärarnes närvaro på republikens jord tvingade till afseende på deras rörelser, och de som hade gods i de trakter, der Svenskarne eller Saxarne stodo, återhöllos eller lifvades genom deras närhet. Deremellan såg man de utländska makternas mångfaldigt korsade intressen spela in och gifva tvedrägtslågan ny näring.

Emedlertid syntes öfvervigten luta åt Svenskarnes sida. "Polackarne begynna ändtligen få öppna ögon: stämningen är gynnsam", skrifver Sapieha den 17 Januari; "Potockerna hafva infunnit sig i Svenska lägret: andra skola följa exemplet: för mig är detta en otrolig glädje." Biskopen af Culm, äfven en Potocki, kom, gående på isen öfver den svagt tillfrusna Weichseln, till mötet i Warschau. Man väntade ännu blott på Raphaël Leczinski, hvars närvaro påräknades för att gifva lif åt cardinalens och senatorernas öfverläggningar.

Men äfven nu bekräftades sanningen af hvad Carl XII:s utskickade

---

[1]) Sapiehas bref till Piper, den 10 Febr. 1703.

Digitized by Google

i Warschau förut anmärkt: "Det är mot detta lands natur, att sakerna länge skulle bibehålla samma utseende." Inom kort var sinnesstämningen alldeles förändrad. Leczinski insjuknade plötsligen och dog, som man trodde förgifven, på sjelfva resan till Warschau [1]). Underrättelsen derom träffade som ett åskslag de församlade Senatorerna. Det Svenska partiets förnämsta stöd var fallet. Samtidigt härmed ingick underrättelse, att kronfältherrn Lubomirski låtit kronarméen confederera sig till konung Augusts försvar [2]) och sjelf åter öppet förklarat sig för honom.

Dertill kom den ovilja och det uppseende som väcktes af general Stenbocks [3]), på Carl XII:s befallning företagna våldsamma utpressningar. Den stora contributionen och än mera det våldsamma sättet att gå till väga [4]) väckte hos de vid alla skatter ovana Polackarne farhågor och ovilja. Förgäfves varnade cardinalen, Sapieha, Wachschlager. Från alla håll återljödo vittnesbörden derom, att den förut rådande gynnsamma sinnesstämningen genom truppernas framfart undergått en stor förändring.

De i Warschau församlade Senatorernas tankar rörde sig likt vågorna för vinden, vid alla dessa underrättelser. All verksamhetskraft

---

[1]) Sapieha, som under den 26 Januari meddelar Piper Leczinskis frånfälle, sänder en berättelse om hans sista stunder, i hvilken det heter: Decisio Medicorum est, malos homines in causa esse.

[2]) Penningar hade otvifvelaktigt åstadkommit detta och man trodde att det af penningar åter kunde göras om intet. En af bröderna Potocki skrifver den 2 Febr. till Piper: "Eden skall man säkert taga af arméen, men det vore likväl ganska lätt att söndra den och göra alltsammans till intet. Sexton companier hafva erbjudit sig åt mig. Jag har hvarken antagit eller vägrat, till dess jag får de penningar som äro nödiga för att förnöja dem. Stenbock har blott lemnat mig 4000 R:dr: hvilka jag genast lemnade ifrån mig. Jag måste ovilkorligen utan dröjsmål hafva den utlofvade summan: eljest beder jag H. M. lösa mig från *mitt löfte i afseende på arméen*. Jag har då blott mitt eget folk och mina trupper."

[3]) Polackarne, i hvilkas bref denne härförare ofta och under allmän klagan nämnes, skrifva Szteynbok, Szteimbog.

[4]) Synnerligen obehagligt intryck gjorde de utpressningar som skett i vissa kloster. "På Clerus i Polen ligger stor vigt", skrifver Wachschlager: "den bestämmer tänkesättet hos den gemene man så väl som hos den stora adeln. Den vore sinnad att bannlysa konung August, hvilket skulle mycket hjelpa till afsättningen. Men då den ser, att kyrkor och kloster icke skonas, svalnar dess nit." "Eders Excellens skulle höra huru man talar om utpressningarne", skrifver Wachschlager i Januari, och den 6 Februari: "I synnerhet väcker det uppseende, att kyrksilfret blifvit taget från Karmeliternunnorna i Lublin; deröfver höras bittra klagomål."

Digitized by Google

var försvunnen; oro och nedslagenhet beherrskade sinnena. Sapieha var så nedstämd, att han för ett ögonblick förlorade fattningen.

Märkvärdigt nog lät cardinalen just under dessa svårigheter sitt hat mot konung August utbryta på ett sätt, som man ej skulle hafva väntat. Sapieha berättar [1]) om ett högst märkligt sammanträde emellan kejserliga sändebudet Zinzendorff och cardinalen, hvarvid Sapieha varit närvarande. "Engelska folket", hade cardinalen med hetta yttrat, "hade gifvit goda exempel, då det än dref i landsflykt, än straffade med döden dåliga konungar. Polen, mera fritt än England, tålde förtryck." Dertill svarade Zinzendorff, att om Polackarne kunde, sedan de afsatt konung August, sätta honom ombord på ett skepp i hafvet och föra honom till Indien, så ville han för sin del icke allenast gilla afsättningen, utan äfven dertill bidraga. Men nu skulle konung August, om han afsattes, genast arbeta på att återkomma. Hvartill kardinalen i vredesmod svarade, att det ingalunda vore nödigt att skicka honom så långt bort; "den kortaste vägen för honom och den fördelaktigaste för Polen skulle vara till ett rum tre alnar under jorden."

Väl vidtogos af svenskarne åtskilliga åtgärder för att mildra soldaternas framfart och intrycket deraf. Stenbock återställde sjelfmant med en höflig skrifvelse Karmeliternunnornas tillhörigheter. Öfverste Mejerfeldt, som förde befälet i Lublin, erhöll befallning att förklara sig öfver hvad som förefallit [2]). Men intrycket af hvad som skett kunde icke utplånas. Endast få senatorer infunno sig hos cardinalen. Många vågade icke komma så länge konung August stod qvar i landet med sin här och hade fullt upp med penningar [3]). Andra afskräcktes af ryktet om Svenskarnes våldsamheter. Sammanträdet måste uppskjutas.

"Kardinalen vill gerna afsättningen", skrifver Wachschlager till Piper, "men fruktar att adeln bryter halsen af honom, i tanke att han dragit Svenskarne in i landet. Derföre vill han lugna dem först och visa klart, att konung August har orätt, i fall han ej uppfyller de svåra vilkoren. Jag har sagt cardinalen från konungen, hvilken belöning han har att vänta, om han genomdrifver afsättningen. Han svarade, att han icke vore någon Lubomirski: han vore konungens sak

---

[1]) I bref till Piper af den 10 Februari.

[2]) Han skrifver den 13 Februari 1703: "Jag har nyss skickat en declaration, hvaraf synes allt hvad jag har för att excusera mig. Af tiggarmunkarna har jag aldrig i mitt lif trott mig kunna få något, men jag manar dem, för att visa de andra, att ingen skonas. För nunnorna är första pålagan af mig nedsatt till hälften. Jag har gjort och gör allt möjligt."

[3]) Man trodde sig veta, att Czaren hade bistått konung August med en stor summa.

Digitized by Google

uppriktigt tillgifven, men kunde intet uträtta, om man icke hjelpte honom. När han sökt öfvertala Polackarne, svara de, att konungen efter slaget vid Klissow icke gjort konung August det minsta afbräck, utan tillatit honom ruinera adeln och stärka sig till deras förderf: det sag ut som vore sådant pa förhand uppgjordt."

Konung August lyckades med sitt sammanträde bättre, ehuru Sapieha bemödat sig att brygga förderf at honom [1]. Rådplägningen var väl i förstone bullersam, men beslutet blef, att man förklarade det af cardinalen sammankallade mötet för olagligt, förband sig att försvara konung August, uppbådade adeln att gå under vapen och utsatte dag till en allmän riksdag. Derefter skickade konung August till alla Palatinater Carl XII:s bref till kardinalen, afdeladt i stycken, hvart stycke försedt med bittra anmärkningar.

Polen var som ett böljande haf. Konung Carl stod på afstånd, hotande, orörlig. Till anbuden om fred hade han icke lyssnat: han hade tillkännagifvit sin vilja, och gaf till svar på alla framställningar endast ett upprepande deraf. Med stor möda hade Piper lyckats öfvertala honom att i ett bref till cardinalen uttrycka sin önskan att återgifva lugnet åt Polen, och trygga dess riksdag vid en ostörd öfverläggningsrätt. Deremot kunde cardinalens, Sapiehas, och Pipers ofta förnyade böner icke förmå konungen att personligen närma sig Warschau och att bruka våld mot Saxarne, förrän det lidit langt fram på våren.

En skymt af fredsunderhandling visade sig ett ögonblick innan vapnens klang åter hördes. Mötet i Marienburg hade bland annat beslutit, att underhandlingen om fred skulle fortsättas, och de tillförene utnämnda sändebuden anmälde sig i följd deraf hos Carl XII. De erhöllo också i April månad företräde hos honom. Men om redan deras förra underhandling, utgången ur ett vänskapligt sinnelag, icke ledt till önskad påföljd, var sådant väl ännu mycket mindre att förmoda nu, då de, på hvilkas vägnar sändebuden infunno sig, voro retade mot Carl XII och redan förklarat sig emot honom [2]. Ett märkligt bevis på det

---

[1]) "Eftersom konung Augst gör allt i verlden för att skada vårt Concilium, ha vi trott oss böra vedergälla honom med att sända till hans församling personer nog kloka att hindra dess beslut och derföre valt deputerade från alla håll, som skola ditkomma och utföra våra befallningar, mot löfte att deras gods befrias från krigsgård. Vi önske att Eders Excellence måtte utverka bifall dertill hos konungen af Sverige."

[2]) Äfven ett annat, förut okändt, ganska märkligt fredsförsök finner man antydt i den Piperska brefvexlingen. Det visar sig, att Piper vid denna tid varit på väg att på egen hand ingå i en underhandling med konung Augusts ministrar. Försöket skedde genom en andlig, abboten i Lissa, Osiander, hvilken skrifver till Piper från Marienburg, der konung August då vistades,

Digitized by Google

nära förhållande, i hvilket Polens Primas stod till Svenska hofvet, var att, då sändebuden der anmält sig, cardinalen begärde att få se Carl XII:s svar i utkast, innan det afgafs, för att kunna gifva sina råd i afseende på dess lydelse [1]).

Cardinalen hade, redan vid första underrättelsen derom, att mötet i Marienburg skulle hållas, icke underlåtit att till motvigt deremot sörja för ett nytt sammanträde i Warschau. Han begärde på det enträgnaste att, förr än den utsatta tiden till detta var inne, erhålla ett personligt samtal med Carl XII. Sapieha åter och Wachschlager anhöllo ifrigt att *de* skulle få tala med Carl XII, innan cardinalen fick företräde. I förstone ville Carl XII icke samtycka till Radziejowskis begäran och svarade, att han kunde skriftligen föredraga hvad han ville. Men ändtligen öfvervanns konungens motstånd af förnyade föreställningar från Piper och Sapieha [2]), och sammankomsten egde rum på ett lustslott nära Warschau, i slutet af Mars 1703.

Hvad under detta samtal föreföll, är obekant, men sannolikt är, att cardinalen, som var i hög grad missnöjd med Svenska härens långvariga overksamhet [3]), deremot gjort föreställningar. Troligt är också, att han medverkat till Carls beslut att åter bruka sina vapen. Ty redan dagen derefter fingo en del af de Svenska trupperna befallning att gå in i Stor-Polen för att understödja de Palatinater, hvilka visat sin benägenhet för Svenskarne, och kort derefter uppbröt Carl sjelf för att anfalla den vid floderna Narew och Bug posterade Saxiska hären.

Saxarne besegrades kort derefter genom en af dessa lysande bedrifter [4]), hvilka, likt blixtrar, då och då genombryta dunklet af Carl XII:s stillastående lif i Polen. Segren vid Pultusk hade väl inga afgörande följder, men den upprätthöll dock Svenska vapnens anseende och förlamade för en tid fiendens krigsrörelser.

---

den 30 April 1702: "Jag har uppvaktat konung August. Han vill freden. Efter Beuchlings fall har jag till den som nu handlägger de vigtigaste ärenderna, Öfverkammarherre v. Pflügen, framfört Eders Excellences uppriktiga afsigter. Han drar ej i betänkande att correspondera med E. E. Om Eders Excellence genom Hermelin behagar svara mig, så skall v. Pflügen bryta brefvet, och söka på allt sätt befrämja det allmänna bästa."

[1]) Denna begäran framställdes genom Wachschlager till Piper.

[2]) Cardinalen fick genom Sapieha underrättelse, att konungen bifallit hans begäran, och anhåller derefter hos Piper att *ingen* måtte vid samtalet vara närvarande mer än Piper och Sekreteraren, "pour pouvoir parler avec moins de contrainte et *fixer au juste* le systeme des affaires."

[3]) "M:r Cardinal est un peu emu de ce retardement", skrifver Sapieha d. 4 Mars 1703.

[4]) "Victoria, Victoria Serenissimi Regis Nostri" — börjar fältherrn Sapieha sitt bref till Piper den 22 April 1703.

Digitized by Google

Den öfverhandtagande tvedrägten inom Polen hade den följd, som upplösningen af statslifvets lagliga band vanligen för med sig, nämligen att svärdet och guldet afgjorde sakerna. Utan att ännu erkänna sig sjelf vara i krig, såg Polska republiken för andra gången tvänne främmande krigshärar sammandrabba på sitt område. Om den segrande Svenska konungen med samma styrka och samma urskillning användt penningens [1]) i Polen så mäktiga kraft, skulle han sannolikt långt förr hafva uppnått sitt mål.

Emellertid ankom, en vecka efter slaget vid Pultusk, till konung Carl underrättelsen om det beslut som fattats på mötet i Warschau. Det uttryckte önskan efter fred, och lika som förut, föresatsen att fordra garantier af konung August, men mötet vägrade att samtycka till hans afsättning.

Konung Carl lät länge vänta på sitt svar och cardinalen, otålig att få det, tillskref derom grefve Piper [2]). Svaret var redan utfärdadt

[1]) Ofta förekomma i Wachschlagers bref klagomål dels öfver brist på penningar, dels öfver deras planlösa användande. Så skrifver han i slutet af Februari: "Cardinalen är välsinnad, men Woiwodinnan af Lancitz, (hans förtrogna) har låtit förstå, att han väl förtjent någon recompense, då han vägrat att mottaga en sådan af konung August. — Kochanowski måste ock hafva något för att kunna vinna andra. — Sapicha har fått vexeln, men bankiren har icke velat honorera den", och kort förut: "Jag är bestört öfver Limonts resa till konungen, hans lyckliga förrättningar, och de sköna penningar han fått. Dessa menniskor ha försummat det bästa tillfälle att tjena konungen då de försummat landtdagsterminen. De hafva icke det anseende, att de kunna bli parti-hufvudmän. Dessa penningar borde Biskopen af Posen hafva fått, han skulle med kännedom och oegennytta hafva utdelat dem. Nu kommer det att ske med passion, och man får fiender i stället för vänner. Jag känner folket, och tror ej Limont vara den han synes."

[2]) "Un peu d'ennuy et beaucoup de crainte me fait incommoder V. E., l'ennuy par la longue tardance de la declaration pour la quelle on soupire icy, la crainte pour les demarches de la cour de Pologne, qu'elles ne soyent trop unis et precipités. V. E. aura sceu les depéches des Universaux pour l'arriére-ban, mais ils estoient sans y fixer le jour ny assigner le lieu; nous aprenons aujourdhuy, et nous recevons les Universaux, non seulement la fixation du jour et du lieu de l'arrière-ban, mais aussi de la Grande Diette extraordinarie des deux sepmaines: l'arrière-ban a le rendezvous a Golze, la Diete a Lublin, et les Dietines des Palatinats sont pour le 31 du courant, la G. Diette pour le 9 de Juin. Je fais ce detail a votre E. afin qu'elle puisse bien compasser les affaires, lesquelles tendent a un grand *chaos* le quel sera trés difficile a s'appaiser, si l'on n'y mette un prompt remede. Tout cela doit exercer la prudence de V. E. la quelle ne peut produire que le bien que l'on doit souhaitter. Jenvoye a V. E. l'extrait d'une lettre que le Roy de Pologne m'escrit de sa propre main sur les Prisoniers Saxons, je supplie V. E. de m'informer promptement quelle responce j'en pourray donner,

Digitized by Google

samma dag som cardinalens bref, och innehöll endast ett nytt tillkännagifvande af konungens förut uttryckta vilja. Derefter gick Carl XII att belägra Thorn.

Allt djupare grep söndringen i Polen, allt mera sönderslet den statens alla band, och man tycktes med skäl kunna befara hvad rikets främste rådsherre sade sig förutse: ett allmänt chaos. Dubbla rådssammankomster hade stått mot hvarandra. Deras beslut voro stridiga, de blefvo icke heller verkställda. Fredsunderhandlingen hade icke burit någon frukt.

Det återstod ännu ett försök att återställa enheten: det var en allmän riksdag. Sedan konung August och kardinalen bekrigat hvarandra, hvardera i spetsen för sin rådsförsamling, väntade man med otålighet att se dem mötas på en och samma riksdag. Mångahanda rykten gingo om detta blifvande sammanträde. En del trodde sig veta, att Carl XII ämnade skicka en afdelning rytteri till Lublin att hindra riksdagen. Andra talade om fred. Cardinalen var ytterst orolig och villrådig om han skulle resa till riksdagen. Man sade, att 600 Litthauer sammansvurit sig mot honom. Stor-Polens hållning [1]) uppfyllde honom dock med förtröstan. Cardinalen var nog behjertad att infinna sig vid riksdagen; han lyckades att trotsa stormen och räddade sig sjelf, men kunde icke hindra att riksdagen fattade de för konung August mest fördelaktiga beslut. Vi anföra i afseende på denna riksdag, hvilkens tilldragelser äro bekanta, endast cardinalens bref till Piper [2]) näst före

---

ayant deja donné l'advis d'en avoir escrit. Je suis persuadé que Sa Majesté ne refusera pas cela par sa generosité accoutumée aussi bien que les Prisoniers dans une marche ne peuvent estre qu'a charge."

[1]) "Cardinalen har fattat bättre hopp, sedan landtdagen i Stor-Polen åter samlats och slutat så lyckligt som man någonsin kunde önska. Den har utsett tolf landtbåd, alla tillgifna cardinalen, och gifvit dem instruction att söka förmå konung August till fred, att icke bifalla någon främmande allians, ej heller någon krigsförklaring mot Svenskarne, men om det ena eller andra är nödigt, öfverlemna afgörandet åt Pospoliten. De skola ock begära cassation af alla föregående beslut och en lag som förbjuder att fordra ed af senatorer och landtbåd." Fr. Min. bref den 9 Juni 1703.

[2]) Dateradt Warschau den 7 Juni 1703: "Il y a peu de jours que nos commissaires ont envoyé leur Secretaire a sa Majesté, et je me suis donné l'honneur d'escrire a la mesme par cette occasion. Le sujet de cette missive est l'arrivée en cette uille de Mr Scruka V. Chancelier de Lithuanie, lequel venant de la cour, où il est allè après la conclusion du conseil a tenu avec moy une longue conference. Et comme il est de longtemps mon amy, bon citoyen, et distingué par son grand merite, nous avons fait plusieurs reflexions sur les affaires presentes. Il est très necessaire, que si sa Maiestè a la volonte de traitter, qu'elle enveye ses Commissaires avant que la Diette

Digitized by Google

densamma med ifrig anhållan att konungen ännu ville antaga fredsunderhandlingen, och en berättelse om förloppet vid mötet från en Svensk utskickad [1]), som visar att man i det längsta hyste förhoppningar om en bättre utgang.

Det var uppenbart, att hvarken rådsförsamlingar eller riksdag kunde afhjelpa oredan. Genom dem upprördes endast sinnena mer och mer. Polackarne tillgrepo då den utväg, som i dylika fall vanligen plägat lyckas: en confederation. I en stat, der den lagliga representationens verksamhet var nästan omöjlig, och der allt berodde af särskilda landskaps spridda beslut, var det en bedröflig nödvändighet, att genom enskilda föreningar, inom hvilka krafterna kunde samlas och der flertalets beslut kunde gälla, åstadkomma ett resultat.

I detta underbara land, der allt var en makt, der icke blott riksdagen hade en annan diplomati än konungen, utan äfven rådet, krigshären, de särskilda landskaperna handlade hvar för sig, fattade särskilda beslut, och å egna vägnar skickade sändebud, hade fria föreningar

---

soit commencée et c'est pour etouffer la premiére impetuosité de la Diete, la quelle ne pourroit etre que violente. la Pologne souhaitant la Paix, la Lithuanie souhaitant, ou pour mieux dire, poussant a la guerre contre la Suede. Ce qui est de la conjonction contre le Moscovite, *la chose me parait faisable*, mais il s'en faut prendre avec beaucop de delicatesse et secret et si je pouvois porler sur cela a l'oreille de v. E. j'en dirois davantage, mais il faut a present que V. E. devine le reste. Si le traitté ne s'entame avant la Diete, n'ayant de pretexte de rester ici, il faudra de toutte necessité que je me trouve à la Diete, ne pouvant m'en dispenser autrement, ce qu'outre l'incommodité du voyage, d'une despense excessive, me pourrait causer bien du chagrin. Le Palatinat de Cracovie a esté fort agité a la petite Diete, et n' a pas ete s'y souple, comme l'on s'y attendoit. L'on a preparé la Paix, plutost que la guerre, defendu toute colligation au Roy, l'on a enjoint aux Nonces de faire a moy un Remerciment publique pour mes soins. Amnestie aux adherans, l'on y a recommandé les interets de Mr le Palatin de Podlachie sur les torts faits par les Saxons, tout cela semble etre contraire aux projets de la cour."

[1]) "Vi hitkommo den 18 och det var hög tid: ty vi funno sakerna i mycket dåligt tillstånd. Man var på punkten att återkalla Saxiska trupperna ur riket, allt ropade på krig mot Sverige. Som detta utbröt efter valet till marskalk den 9, ha de flesta nuntierna fruktansvärdt fulminerat mot cardinalen, Towianski, Sapieherna, och begärt att man borde fråntaga dem deras gods och gifva dem åt andra. — Men ett parti är moderat: Konung August har visat mycken fasthet då detta begärdes af honom i går eftermiddag af nuntiernas kammare i senatorernas. Ehuru en stor del af dem som voro för fred, vändt kappan efter vinden, går nu allt något bättre. Jag hoppas att man skall utverka ett svar på konung Carls och hans ministrars bref, och föreslå *fredsvilkor*." Lublin den 13 Juni 1703.

Digitized by Google

eller confederationer naturligen ett stort utrymme. När de lagliga formerna voro sådana, att inom dem nästan intet beslut kunde fattas, måste bredvid, om ej emot lagen, i följd af samhällets innersta behof, uppstå möjligheten af nya former. Man har också icke utan skäl kallat confederationerna ett motgift mot det fria veto. Der den offentliga makten var så svag, måste man söka bereda en framtid genom starka föreningar af enskildta.

Den första confederation i Polen anses hafva egt rum redan i fjortonde århundradet. Derefter blef detta sätt att för tillfället organisera en statsmakt, som efter uppnådt mål lika hastigt åter försvann, allt mera vanligt och förekom under olika former. Enskilda landskaper confedererade sig till försvar mot yttre fiender, katholikerna mot protestantismens bekännare, arméen mot dem som förhöllo dess sold; mot konungen och riksdagen uppträdde vid stora politiska brytningar äfven confederationer. Dessa sistnämnda hade ett eget namn, och kallades med ett ur Ungerska språket hemtadt ord, som ursprungligen lärer betecknat den plats, der Ungerska folket plägade församlas, Rokoss. En sådan confederation hade, då riksdagen splittrade sig och blef vanmäktig, gjort slut på valstriden emellan konung August och hans medtäflare. Samma medel hade konung August under den förvirrade ställningen efter Carl XII:s inbrott i landet mer än en gång försökt använda, ehuru förgäfves. Nu samlade sig motståndet emot honom under fanan af en confederation och vann framgång.

Anledniugen gaf just den riksdag som syntes komma att medföra en afgörande vändning till konung Augusts fördel. På riksdagen i Lublin hade äfven Stor-Polens svenskt sinnade landtbåd infunnit sig, men de blefvo uteslutne från riksdagen, som förklarade dem vara olagligen valde. Då tändes gnistan till en ny rörelse, som hade sin egentliga härd i Stor-Polen, men snart grep allt vidare omkring sig, och i stället för den allmänna nedslagenhet, hvilken varit på väg att bemäktiga sig Svenskarnes anhängare, trädde det allt mera ljusnande hoppet om seger [1]). Några beslutsamma män, stödjande sig vid den bestämda

---

[1]) Statssekreteraren Hermelin, i sitt bref till Barck den 1 Juli 1703, skildrar både svårigheterna och utsigterna till räddning: "Till freden", skrifver han, "är mindre hopp än förr. Hos konungen finnes lika obenägenhet för densamma; och jag kan icke tro, att någon förändring med hans vilja deri lär ske. Hos Saxarn växer modet, sedan riksdagen är till hans nöje ändad. En stor skattläggning är beviljad: arméen skall bli 50,000 man. Sapieha har fått sex veckors tid sig förelagd att återvända till konung August. Men innan dess torde något vara gjordt som deras uppsåt förrycker. Stor-Polens landtbåd hafva blifvit från riksdagen afviste. Det tör

Digitized by Google

motvilja mot Saxarne, som var rådande i Stor-Polen, bildade en kärna för den nya föreningen. Sapieha var dervid icke overksam. Han förmådde flera af senatens ansedda ledamöter att ingå i den. Snart följde största delen af denna landsorts adel. Förbundstecknet, tillika föreningens egentliga sammanhållande band, var en ed att icke lemna confederationen förrän den återställt inre och yttre fred. Confederationen valde sin marskalk, sände deputerade till cardinal Primas, till arméen, och till alla Palatinater, för att gifva tillkänna sina afsigter och begära medverkan; äfven till konung August lät den afgå en beskickning, emedan ännu icke afsättningen utan blott upprätthållandet af republikens frihet angafs såsom mål. Den utsatte ändtligen en dag till konvention i Warschau, hvarvid, likasom till en riksdag, hvart landskap inbjöds att skicka tvänne deputerade [1]).

sättja något oväder, så framt de blifva tillbörligen understödde. I går reste deras fullmäktige härifrån och fingo med sig 20,000 R:dr och vackra löften när de något gjort."

[1]) Sapieha skrifver till Piper den 16 Juli 1703: "J'envoje encore a Vostre Excellence Mr Limont avec une exacte relation de tout ce que nous avons faict, comme aussi la Copie de Nostre confederation, je crois que nous l'avons etablie plus fortement, puisque j'ay faict en sorte, que trois Senateurs avec plusieurs Mrrs de distinction, non seulement l'ont approuvé, mais avec un serment fortement appuyé. Le premier Monsieur le Palatin de Posnanie Leczinski, le second Mr le Castellan Saremski, et le troisieme Monsieur le Castellan Preminski Morawski, donc leur exemple toule la Noblesse a suivi; le poinct de serment est de ne poinct sortir auparavant de cette confederation, jousque où sera toute la Pologne pacifiée, tam ab intra quam ab extra. Nous avons envoyé d'abord de Deputés, les uns chez Monsieur le Cardinal, pour le prier, de se joindre á nous, les auttres á l'armée de la couronne, avec une mesme instruction. Monsieur le Marschal de la confederation, comme il a le pouvoir de convoquer la Noblesse, a ecrit des lettres dans tous les Palatinats, dounant avis de ce qui se passe ici en mesme temps les animant, comme ils sont hors de conseil, de se joindre a luj faire savoir les poincts de Nostre Confederation, mais cela ne doit faire auqvun ombrage a sa Majesté Suedoise, car nous sommes obligés encore user de cette politique, puisque nous avons remis nostre convention dans trois semaines d'ici, et tout cela rebuteroit infalliblement les autres Palatinats, et Monsieur le Cardinal peut estre de qui la presence nous est fort necessaire, si nous aurions agi autrement. Mais dans l'assemblée quelle vienne d'ou nous ne nous separerons plus, je peus assurer Vostre Excellence, que nous prendrons le droit chemin comme il faut, et avec aide du bon Dieu, et la protection de sa Majesté Suedoise, nous esperons de reussir, n'ayant plus d'egard pour rien que pour la conservation de la liberté. Monsieur le Marechal de la Confederation va faire sa residence jousque au temps fixé a Posnanie avec les conseillers qui lui sont donnés, dont j'envoje la liste a Vostre Excellence; j'aij luj rendue la lestre avec l'incluse, dont des le moment qu'il receura ce

Digitized by Google

Den allmänna tröttheten vid en så allmän och långvarig förvirring, den lifliga önskan efter fred, missnöjet med de oroande gästerna, som grep efter hvarje utsigt till förändring, vunno för företaget många bundsförvandter. Confederationen växte synbart och kände sig sjelf stark. Dess framgång berodde likväl hufvudsakligen på det stöd, som Carl XII kunde vilja gifva åt dess bemödanden. Icke utan svårighet vanns detta understöd. Konungen dröjde länge [1]) att öppet uppträda för confederationen: han lade icke synnerlig vigt på en utväg, som icke bereddes genom egna vapen. Ändtligen gaf han sitt svar, och det utföll gynnsamt: Carl XII lofvade skicka fullmäktige till församlingen i Warschau och sluta fred. Eröfringen af Thorn, i Oktober 1703, gaf ännu mer eftertryck åt hans ord.

Snart inlupo från alla håll försäkringar och förbindelser af dem som ville tillträda confederationen: från de Preussiska Palatinaterna, från Cujavien, Plotzk, Debrzin, likasom från kronarméen och dess fältherre. Äfven Potocki och Oginski gåfvo goda löften.

Förgäfves höll konung August en rådssammankomst i Javorow [2]). Hans der gjorda framställning om förbund med Ryssland vann icke gehör. Rhensköld med en stark afdelning af Svenska krigsmakten intågade i Stor-Polen; under hans skydd växte confederationen synbart. Ändtligen sammankallade cardinalen, "emedan konungen nu ville freden", republikens adel till Warschau, hvarest den 20 Januari 1704 en allmän församling öppnades. Carl XII lät till densamma afgå tvänne sändebud. Det ena af dessa sändebud var den i de Polska angelägen-

---

quil a eu de la munificence de sa Majesté, il ne manquera pas de faire part a ces Mrrs les Conseillers qui sont auprès de lui. Il y en a aussi des Capitains elus qui sont obligés de lever du monde, c'est a dire les Gentilhommes de ces deux Palatinats. C'est tant pour soutenir Monsieur le Marechal de Confederation, que pour s'opposer aux insultes faites contre la Confederation, dont on nous menace particulierement avec Mrrs de Livonie. Et de la protection de sa Majesté, comme aussi de sa munificence, je prens pour une chose seure sa promesse, c'est pourquoi je ne fais plus de façons avec elle, mais je prie très humblement, que je puis estre secouru au plus tot, car en verité, je me suis déja si epuisé, que je n'ay presque plus rien a engager, et je suis obligé encore plusieurs des Capitains mes Camarades qu'ils ne sont poinct en estat de pourvoir de toutes choses. Ayez donc Monsieur d'egard pour cela, donc je vous souplie d'expedier au plus tot Monsieur Limont avec la munificence de sa Majesté, car sans cela il me sera impossible de servir et contribuer comme il faut a la gloire de sa Majesté qu'au bien publique."

[1]) "I Stor-Polen går verket väl, allenast det härifrån nnderstödes." Hermelin från fältlägret vid Thorn den 7 Sept. 1703.

[2]) Den 10 November.

Digitized by Google

heterna väl förfarne minister-residenten Wachschlager, den andra dåvarande general-löjtnanten Arvid Horn. Den blifvande svenske kanslipresidentens första diplomatiska förrättning blef således att genomdrifva det Polska kunungavalet. Just vid envåldets högsta triumf visade sig den statsman, som skulle blifva den svenska frihetstidens förste ledande minister.

Palatinaterna sände, ett efter annat, sina ombud till Warschau. Confederationens marskalk blef snart det församlade allmänna mötets marskalk. Kronarméen och fredskommissarierna inbjödos att deltaga i rådslagen för att "rädda den i själtåget liggande friheten." Åndtligen, den 4 Februari 1704, ingicks en general-confederation med konungens uteslutande, och thronen förklarades ledig.

Konung August hade hastat tillbaka från Saxen, dit han begifvit sig kort förut. Han gjorde allt för att besvärja stormen [1]. Hans beslut att förklara församlingen för ett "criminosum conventiculum" förmådde likväl, äfvensom försöket att bilda en motconfederation i Sendomir, mindre att hejda den växande stormen än det steg som han, alltid föga noggrann om medlen, tog då han vid det nya konungavalets annalkande lät på kejserligt område fängsla [2] de farligaste throncandidaterna, prinsarne Jacob och Constantin Sobieski. Dermed var ett verkligt hinder inkastadt i confederationens planer. Då Jacob Sobieski icke kunde väljas, uppstod tvekan och split vid frågan om hvem den nya konungen skulle blifva. Den tredje prinsen, Alexander Sobieski, infann sig väl i Warschau och hos Carl XII i hans läger, men vägrade, af undseende för sina bröder eller af skygghet för den lysande värdighetens faror, bestämdt att mottaga kronan. De öfriga throncandidaterna hade ringa utsigt att kunna vinna ett flertal af röster för sig [3]. En annan svårighet var, att penningar icke funnos och icke kunde i till-

---

[1] "Med Polska angelägenheterna går det ej så fort som man trodde. Sakens egen svårighet, Augusts återkomst till Krakau med stora penningesummor, förhoppningen om hjelp från Ryssland å ena sidan, fruktan för Kosackerna å den andra, men framförallt ledigheterna i Palatinaterna Podolien och Sendomir och i de flesta Starostier ha kommit några att gå öfver och gjort alla vacklande, så att man ej kan förutse utgången, hvilken säkert kommer att bestämmas mer af slumpen än af klokheten." Fr. Min. till Ludvig XIV den 6 Februari 1704

[2] Den 18 Februari.

[3] Det stora kriget gjorde det för Frankrike omöjligt att med tillräckligt eftertryck föreslå prinsen af Conti, som vid förra throniedigheten varit vald. "Kriget hindrar mig att understödja Conti, hvilket för öfrigt är förgäfves, då konungen af Sverige har en krigshär i landet och är allsmäktig", skrifver Ludvig XIV till sitt sändebud den 3 Mars.

Digitized by Google

räcklig myckenhet erhållas af Carl XII. hvilket bland annat hade till följd att kronarméen, som en gång förklarat sig vilja biträda confederationen, vände åter till konung August [1]). Deremot förstärktes den Svenska garnisonen i Warschau och den 15 April sammankallade verkligen cardinalen, efter lång tvekan, landtdagarne för val af ombud till riksdagen och utsatte konungavalet till den 9 Juni.

Valen gingo för sig och riksdagen samlades, men på den utsatta tiden kunde intet konungaval hållas. När den afgörande stunden närmade sig, blef söndringen större än någonsin. Confederationen ville icke välja någon infödd, och Carl XII förklarade att han icke kunde medgifva val af någon utländning. En mängd stridiga rykten kringflögo i landet. En del trodde att Carl XII ville sjelf blifva Polens konung. August förstärkte sig och Ryssarne började visa sig på gränserna af Podolien. Då tillgreps slutligen det afgörande medlet. Carl XII bröt upp och nalkades Warschau med sin krigshär, i det han föreslog till konung den aflidne fältherren Leczinskis son, Stanislaus Leczinski. Alla funno att en kris var för handen. Så stor var likväl villrådigheten, att man på sjelfva valdagen icke förrän sent på aftonen visste, om valet skulle ega rum eller icke. Ändtligen, sedan cardinalen förklarat sig illamående, öfvertog biskopen af Posen den förrättning, han skulle hafva fullgjort; han tillfrågade på valfältet den svagt församlade adeln om den ville till konung utkora Stanislaus Leczinski: ett högljudt Lefve ropades, Stanislaus höll sitt intåg i Warschau, och samma afton kunde Arvid Horn öfverföra till Svenska lägret underrättelsen att Polska republiken hade utkorat en ny konung. Det var den 2 Juli 1704.

Carl XII hade vunnit sitt mål. Men i stället att finna ett stöd, hade han bundit åt sig en ny börda, genom åliggandet att upprätthålla den nya konungavärdighet han skapat. Att understödja den nye konungen blef nu icke mindre tungt, än förut att tillvägabringa hans val. Den Polska friheten hade fått ett oläkligt sår, men genom förlusten af tid och kraft hade jemväl för Sverige grunden blifvit lagd till de mest genomgripande förändringar.

---

[1]) "Konung Augusts utsigter ljusna: Confederationen är delad och vågar icke proclamera interregnum", skrifver Franska sändebudet d. 22 April 1704.

Digitized by Google

Digitized by Google

Om det Absolutas begrepp:

ett utkast

af

Sigurd Ribbing.

Med skäl kan sägas, att såsnart menniskan höjer sin blick och sitt intresse utöfver den materiella verkligheten och de behof, hvilka så till sin betydelse som till vilkoren för sin uppfyllelse äro fästade vid denna och inom den begränsade, det egentliga föremålet för den forskande och sträfvande menniskoanden är hvad vi kallat det Absoluta. Det är intresset att till den mångfald, som i sin ständiga vexling framstår såsom företeelse, i sjelfva sin existens begränsad och sin verksamhet beroende visar sig såsom verkan, finna den bakom liggande begynnelsepunkten och den dirigerande drifkraften, — det är detta intresse, som förer menniskan till fordran af en från den sinnliga och yttre tillvaron skild och för sinnena oåtkomlig verklighet. Och samma intresse drifver henne ock till, att äfven i den inre verld, hon sålunda finner och eger i sitt eget medvetande, återigen söka utspana enheten, regeln och måttet, såsom det sensu eminenti varande eller det Absoluta, — vi skulle säga: Gudomligheten, om det uttryck, hvari det absolut varande skolat fixeras, alltid och öfverallt varit sådant, att deri verkligen varit igenkännelig den betydelse, hvilken af det religiösa sinnelaget förenas med det nyss nämnda ordet. — Egentligen opersonligt fattas det högsta vara't aldrig af det religiösa sinnelaget. Detta förbjudes redan af det intresse, som vid utvecklingen af det religiösa medvetandet och de religiösa föreställningarne är det mest framstående. Detta intresse är här, liksom vid allt hela menniskan omfattande, det praktiska; praktisk åter är menniskan endast såsom person och i den mån, hon framträder och vet sig verklig i personliga bestämningar.

Digitized by Google

Derföre blir allt verkligen religiöst förhallande ett personligt förhållande, och detta naturligen renare och mera oblandadt i samma grad, det såsom religiöst är verkligt, d. ä. i samma grad, religionen deri kommer till actualitet. Deraf den naturliga och af historien visade progressen i all populär religion: till allt bestämdare uppfattning af Gudomligheten såsom person. Också synes detta, af det praktiskt religiösa behofvet närmast förestafvade, sätt att fatta det Gudomliga väsendet icke heller sta i strid mot de intressen i öfrigt, som vid det religiösa föreställningssättets utveckling äro verksamma. Betrakta vi religionen från dess subjectiva sida, såsom en bestämdhet hos menniskan eller såsom religiositet, så framträda deri och samverka alla menskliga krafter,' liksom de deri finna sin enhet; och detsamma måste då naturligen också gälla med afseende på religionens egen objectiva medelpunkt eller dess hufvudinnehåll och — object: Gudomligheten och föreställningen om denna. Men just i ett personligt väsen är det, som de theoretiska och æsthetiska fordringarne af ett högsta synas kunna stå tillsammans och utgöra *ett* med de praktiska i samma hänseende, eller högsta stegringen af de bestämningar, som tillhöra ett från theoretisk och praktisk synpunkt sedt, till fullkomlighet — i realitet, magt och herrlighet, — långt ifrån att utesluta, tvärtom, såvidt de i hvartdera momentet fattas personliga och i sin personliga charakter qvarhållas, synas i sig involvera och med sig föra en sedlig betydelse, samt sålunda tillika utgöra och framträda såsom ethiska fullkomligheter — af en ledande, rättfärdig och kärleksfull samt saliggörande verksamhet — och sålunda i sin enhet bilda en universelt fullkomlig varelse. Groteskt möjligen i uttryckssättet, men sannt återgifves summan af detta populärt-religiösa föreställningssätt och dess utbildning i *Goethes* bekanta beskrifning:

Im Innern ist ein Universum auch,
Daher der Völker löblicher Gebrauch,
Dass Jeglicher das Beste, was er kennt,
Er Gott, ja *seinen* Gott benennt,
Ihm Himmel und Erde übergiebt,
Ihn fürchtet und wo möglich liebt.

Emellertid skulle man ej utan skäl kunna, med afseende på den bild, som sålunda uppstår, af det Absoluta erinra om den bekanta æsthetiska regel för all allegorisk framställning: att allegorien i samma mån och såsnart den mera fullständigt i sina särskilda bestämningar utföres, också löper fara att från sin allegoriska betydelse

Digitized by Google

öfvergå till den af ett blott tecken, som såsom sådant icke längre i sig innefattar eller är *ett* med det betecknade, utan i förhållande dertill endast utgör en, mer eller mindre godtyckligt vald, häntydning. Så ock här. I samma mån den religiösa känslan och aningen för medvetandet uppgår till en bestämd och liksom afslutad föreställning, och ännu mer om denna genom vissa begreppsbestämningar fixeras eller i ett afslutadt lärosystem qvarhålles, i samma mån synes ock det sålunda objectiverade Gudomsväsendet ej mindre alltmera begränsadt och liksom aflägsnadt från den ändliga verlden, än ock, med afseende på det bristfälliga, onda och förvända i samma verld, blott till en viss grad kunna bestämma densamma. Nu tyckas likväl båda dessa förhållanden, om ej rentaf upphäfva, åtminstone i hög grad försvåra fattbarheten af den Gudomlighetens styrande och allsmägtiga närvaro i allt ändligt, hvilken dock utgör det första, liksom åskådliga, äfvensom det ständigt återkommande omedelbara criteriet för dess verklighet och verksamhet. Derföre ligger ock den tanke och slutsats nära förhanden, att de bestämningar hos Gudomligheten, som medföra dessa svårigheter eller, efter hvad det tyckes, motsägelser mot dess egentliga charakter och betydelse såsom det högsta, väl endast torde kunna ega en secundär och relativ giltighet eller vara det Gudomliga väsendet tillagda derigenom, att man användt en ändlig måttstock vid uppfattningen af dess fullkomlighet. Också visar sig snart, att ifrågavarande bestämningar hos Gudomligheten egentligen äro de ethiska eller i allmänhet de, som med menniskan och hennes personliga förhållande och verksamhet stå i sammanhang, men just derföre så mycket snarare kunna misstänkas utgöra anthropomorphismer; hvaremot, med dessas borttagande, det speculativa begreppet af fullkomlighet öfvergår till det allmänt metaphysiska af realitet, — en fullkomlighet, som då i den allmänna enheten och sjelfva den i allt immanenta, producerande kraften eger sitt åskådliga uttryck och sin ovedersägliga actualitet.

I denna den pantheistiska naturförgudningen ligger ock uttryckt densammas ställning till det religiösa medvetandet i dettas ursprungliga innehåll och betydelse. Det intresse, som i sagda åsigt uttalar sig och vinner ett uttryck, är det theoretiskt-speculativa; och såvida som detta intresse vid pantheismens uppkomst och hela utveckling är det prædominerande eller ensidigt gällande, kan det pantheistiska tänkesättets framträdande såsom herrskande tvifvelsutan med full rätt sägas innebära ett affall från nyssnämnda medvetande eller en förfalskning deraf. Icke så, att ej de flesta religionsåsigter från början

Digitized by Google

skulle innehålla ett pantheistiskt element, och detta mera framstående i samma mån, personlighetsmedvetandet i dem mindre kommit till actualitet och erkännande, d. v. s. i samma man, de på scalan af religiös utveckling intaga en lägre plats och utvecklingsgrad eller i mera förvirrad gestalt atergifva och uttrycka det religiösa medvetandet. Men liksom, just derföre, också i de populära och verkliga religionerna detta pantheistiska element utgör det *lägre*, sa blir det ock inom dessa i sina följder alltid mer eller mindre, att sa säga, neutraliseradt eller corrigeradt och upphäfdt genom de sedligt personliga intressena, hvilka af den religiösa känslan, lat vara genom en inconseqvens, som dock för denna känsla sjelf är omedveten, dermed förenas. I sina conseqvenser erkänd och antagen eger deremot pantheismen endast inom speculationen eller en af speculativa satser genomarbetad religionslära sin plats. Den enkla och naturliga grunden dertill ligger redan i det nyss ofvan om den pantheistiska verldsaskådningens förhallande och ställning till det religiösa medvetandet sagda, hvaraf pa en gang riktigheten och följden ock visa sig deruti, att de populära religionernas och pantheismens successiva fortgång och utveckling till allt större actualitet och fullkomlighet, hvardera i sin egendomliga charakter och beständighet sasom sadana, äro i väsendtliga momenter motsatta och ömsesidigt utesluta och upphäfva hvarandra. Mensklig utveckling eller fortskridande, — samt dermed ock religiös, såvida religionen i sig innefattar det hela af menniskans fullkomlighet och syftemal, — är först och förnämligast utveckling eller fortskridande i medvetandet och actualiteten af personlighetens väsendtlighet, absoluta dignitet och upphöjdhet öfver allt blott naturligt, i erkännandet och æstimationen af personlighetens betydelse och värde efter dess *egen*, inre bestämdhet såsom sådan eller dess intelligenta och sedliga charakter, samt i bestämmande och förverkligande af sedligheten såsom en fri, af ett absolut och inre syftebestämd verksamhet, d. ä. såsom ett personligt förhållande till Gud och samband med honom. Evidensen af denna sanning är directe och positive gifven derigenom, att i serien af lägre och högre religionsåsigter hvarje sednare alltid tillika innebär och medförer en allt bestämdare uppfattning af personligheten, så Gudomlighetens såsom ren ande, som den menskliga såsom alltmera andlig, äfvensom en allt större vigt och betydelse tillagda åt en verklig, positiv och verksam sedlighet såsom personlighetens actualisation och väsendtliga attribut, eller, ännu noggrannare uttryckt, deri, att just genom dessa bestämningar afgöres dess charakter af högre. Men äfven indirecte och negative

Digitized by Google

framgår detsamma ur aktgifvande på de gifna religionernas förfall och upplösning. Efterforskar man orsakerna till ett sådant factum, så visar sig constant, att så ofta en viss religionsåsigt blifvit vanmägtig i att leda och styra dem, hvilkas religion den utgjort, så ofta som, sålunda, religiositeten försvunnit och efterträdts af förvildning och moralisk upplösning, eller m. e. o. så ofta en gifven religion sålunda i sin verklighet och verksamhet visat sig oemotsvarig mot sitt begrepp, sådant alltid berott på en utveckling af personligheten utöfver det mått, som med den gifna religionen stått tillsammans: så att det varit personligheten, äfven när den framstått jemte religionen och af densamma otyglad, som till och med i sina mest förvända yttringar dock visat öfver från den gifna religionen till en annan och högre.

Alldeles i motsatt rigtning fortgår deremot pantheismen till utveckling och fulländning. Det är ej att neka, att äfven pantheismen hvilar på en religiös grund och kan i hög grad vara uttryck af en religiös enthusiasm: det är den religiösa känslan af det Gudomligas oändlighet och magt, som i den uttalar sig och liksom söker bringa sig sjelf till åskådlighet. Men om denna känsla, liksom om alla öfvervägande theoretiska och æsthetiska, gäller, att de former, i hvilka den utvecklar och gestaltar sig, så litet med säkerhet eller nödvändighet tillika innebära eller medföra en utveckling, en actualisation eller ett qvarhållande af den personliga individualiteten och energien, att tvärtom och långt oftare dessa, liksom allt enskildt och begränsadt, derest ej det praktiska i högre grad är närvarande, i känslans öfversvinnelighet förflygtigas och upplösa sig till sken. — Är det högsta väsendet den i sig sjelf bestämningslösa enheten, så behöfves naturligen endast att häraf utdraga conseqvenserna med afseende på det enskilda, för att inse, att intet af detta kan ega någon perdurerande kärna liksom, eller mer än en momentan tillvaro. Icke heller ändras denna conseqvens deraf, att nyssnämnda enhets verklighet och all-vara vinner sitt uttryck i det allverksamma lifvet eller den i allt gestaltande kraften: fortgår nemligen också på detta sätt productionen af det concreta oafbruten, ja, rörer den sig ock i constanta och oföränderliga former, så gäller dock detsamma icke mindre om upplösningen af hvart och ett enskildt bland det producerade eller dess återgång till enheten, hvadan lifvet och kraften, likaväl som alstrande, ock blir en Kronos, som förtär hvad den bragt till existens. I allmänhet sagdt hvilar pantheismen på naturåskådning och utgör en sådan, apotheoserad och utsträckt till universell betydelse; men i naturen är förstörelsen, i förhållande till allt enskildt, och dess lagar lika väsendt-

Digitized by Google

liga, som alstringen och de former, i hvilka denna framträder, eller de förra äro blott den negativa sidan af de sednare; hvad som deri perdurerar och framträder med väsendtlig betydelse är, utom kraften sjelf, lagarne för denna, d. v. s. genera och species, hvaremot allt individuelt endast eger relativ och passagèr tillvaro, såsom särskilda exemplar, i hvilka slägtet och arten komma till existens. Dermed åter är naturligen hvarje plats i systemet omöjlig för personligheten, hvilken just deri, att den höjer sig *öfver* naturen och lyder, mot dennas relativt motsatta, lagar, eger den negativa beteckningen för sitt väsen; ja, sjelfva dennas tänkbarhet såsom sådan är upphäfd: pantheism och personlig tillvaro bilda en motsats, hvari hvartdera momentet fullständigt utesluter och annihilerar det andra. — Af dessa den pantheistiska åsigtens conseqvenser i afseende på det individuellas betydelse i allmänhet, liksom af pantheismens egen charakter af exclusiv naturåskådning, utgöra de följder af samma åsigt, hvilka angå den praktiskt-sedliga verksamheten, dess värde, lagar och mål, endast en speciell användning. Sålunda är det klart, att vid en æstimation af sedligheten, dess betydelse och värde redan i allmänhet angifna, liksom allt bestämdt vara's, endast kunna vara relativa; och på concretare sätt determineradt vinner detsamma sitt uttryck deri, att sedligheten alltid så länge pantheismen vill vara conseqvent, måste sättas såsom till sitt värde coordinerad med yttringarne af den naturliga verksamheten hos det lefvande och verkande väsendet, eller rättare sagdt såsom utgörande vissa former af denna. Man skulle visserligen häremot kunna invända, att då den mera cultiverade pantheismen sätter den andliga tillvaron såsom högre än den i inskränkt mening naturliga, d. v. s. den rent sinnliga, dermed ock den förras dignitet utöfver den sednare eller dess betydelse af *mål* för denna ock vore vindicerad. Men kunde ock denna rangskilnad conseqvent ur pantheismens principer souteneras, så är dock alltid att märka, att med detsamma som *båda* slagen af verksamhet, såväl som sjelfva öfvergången från det ena och lägre stadiet till det andra och högre sakna *frihet*, dermed ända alltid äfven den andliga tillvaron och verksamheten blir en form, låt ock vara den högsta, af naturlig tillvaro, med afseende hvarpå, ej mindre än med afseende på den sinnliga, begreppet och användningen af *ändamål* sakna betydelse. För den enskilde likaväl som för det allmänna lifvet eller kraften utgör det ena slaget af former för verksam tillvaro, såväl som det andra, en af den sednares — den allmänna kraftens — egna oföränderliga natur beroende cyclus af nödvändiga genomgångsstadier eller existens-

Digitized by Google

sätt, i förhållande till hvilkas oafvfsliga fortgång, vare sig att denna fattas såsom en coexistens eller en graduell succession mellan det sinnliga och det andliga, det enda mål, hvarom man med skäl kan tala, är hvarje enskildts återgång till det allmänna, — visserligen för att detta ånyo skall utbreda sig i existensformer, o. s. v. in infinitum. Dock, äfven detta sista sätt för begagnande af begreppet och ordet mål, innebär en oegentlighet. Visserligen utgöra den rena enheten och kraften det enda verkligen absoluta, i förhållande hvartill hvarje bestämd tillvarelseform är ett relativt och ett försvinnande moment. Såvida dock, som denna bestämda tillvarelseform likaväl, å andra sidan, är en realisation och en närvaro af det Gudomliga samt dessutom i sin gifna charakter såsom sådan är oberoende af den individuella varelses frihet, som just i denna form eger sin verklighet; såvida blir ock denna sistnämndes egentliga uppgift, fullkomlighet och religiositet i hvarje moment af sitt lif, att vara hvad han ej kan undvika, och i denna sin gifna existens veta sig i nyssnämnda betydelse: hvaraf den förening af nihilism in abstracto och evdæmonism, i oändliga grader af raffinement, som i hvarje praktisk tillämpning af pantheismen utgör en återkommande företeelse.

Sammanfatta vi hvad som härmedelst i afseende på den ovetenskapliga theismen och på pantheismen blifvit mera antydt än det genom en fullständig deduction kunnat bevisas och vetenskapligt rättfärdigas; så skulle man, med ett från *Herbart* lånadt uttryck, kunna beteckna dessa åsigter i deras relativa motsats och med hänseende till de svårigheter, hvilka redan vid en hastig öfverblick visat sig vidlåda hvardera, så, att om den förra, betraktad såsom ett medvetande om det Gudomliga, innehåller ett verkligt men otänkbart, den sednare i samma hänseende väl synes förete ett tänkbart, men overkligt. Eller i fri omskrifning: liksom det omedelbara medvetandets innehåll, om det också i sig eger det Absoluta och sanna, dock, såsnart detta skall fattas och fixeras i föreställningens form, för den tänkande betraktelsen smälter bort och upplöser sig sjelft, så gäller å andra sidan icke mindre, att detta sanna och absoluta så litet genom ett blott abstraherande tänkande står att nå, att det derigenom vunna fastmer står i strid mot sjelfva begreppet af ett absolute varande. Och vi hafva härmed för vidare och i direct form positivt fullföljd utveckling af vårt ämne vunnit en lämplig utgångspunkt. Flera sådana äro, äfven i historiskt hänseende, tvifvelsutan möjliga. Här uppstår frågan, att under förutsättning af det i vår tid, dess vetenskapliga bildning och behof närmast gifna finna den genaste vä-

Digitized by Google

gen för att, med afseende på detta gifna och med utgångspunkten derifrån hemtad, sätta oss in i en vetenskaplig betraktelse af detta vårt ämne; och dervid hafva vi, ej utan afsigt, erinrat om *Herbart*. Lika med honom ställa vi oss nemligen med hänseende till de sednaste former, i hvilka philosophien framträdt, i *den* mening obetingadt på en "realistisk" standpunkt, att vi med *Herbart* äro fullt öfvertygade om, att tänkandet ej i någon betydelse rätteligen kan sägas skapa, producera eller construera verklighet; och vi anse oss ej på bättre sätt kunna inleda undersökningen om vårt ämne än genom den anmärkning, att om en motsatt öfvertygelse icke desto mindre i vår tids speculation gjort sig gällande, sådant ganska tydligt kan visas bero på en förvexling, till hvilken denna speculation gjort sig skyldig, af en kunskapsprocessens phænomenologiska förklaring samt en verkligt ontologisk och rationell af det varande. Alltså: sannt är, att mot den ospeculativa theismen redan gäller den erinran, som tillika uttrycker den allmänna anledningen till vetenskaplig forskning: att tänkandet, det vill säga den tänkande menniskan, ej kan *stadna* vid blotta företeelsen, eller att, sa visst motsägande ej är till, det omedelbart verkliga med nödvändighet hänvisar pa ett i sig verkligt och endast ur ett sadant kan till sin existens förklaras. Men icke mindre utgör det också mot var tids speculation, i dess förtjenster och dess förirringar, en fullt befogad påminnelse, — hvars sanning föröfrigt redan ur sjelfva arten och sättet af den menskliga kunskapens tillvaro eller den psychologiska förklaringen af det menskliga tänkandet låter sig bevisa, — att om ett absolute verkligt ej i och ur något omedelbart star att såsom sådant uppvisa, eller: vore ett sådant varande i intet moment och på intet sätt inom erfarenheten gifvet, det icke heller någonsin kan af tanken nås eller åt densamma blifva ett innehall.

Om vi sålunda, i anseende till sjelfva dess motiv och uppgift såväl som gränserna för båda, beteckna metaphysiken så, att den, — för att nyttja ett uttryck af *Jacobi*, — har att "uppdaga verklighet"; så blir den närmaste frågan, att, vidare, angifva de i begreppet af en sådan grundade allmänna reglor eller, att så säga, kännetecken, enligt hvilka vi skola efterforska och söka finna denna verklighet, eller, hvad som med andra ord är detsamma, att från det allmänna begreppet af metaphysik öfvergå till betraktande af de determinationer hos densamma, hvilka af det förra utgöra omedelbara följder. Äfven vid ett sådant bestämmande af metaphysikens ursprungliga uppgift, — hvaraf den speculativa theologiens förörfrigt

Digitized by Google

endast utgör slutpunkten och den yttersta conseqvensen, — kunna vi ansluta oss till den Herbartska speculationen. Huru stora ock de brister må vara, som i öfrigt vidlåda denna speculation, så bestå de dock så litet i ett felande medvetande vare sig om hvari ifrågavarande problem rätteligen består, eller om de allmänna vilkoren för dess lösning, att tvärtom i den Herbartska philosophien metaphysikens begrepp, första gången efter *Kant*, kan sägas ånyo vara utsagdt och i hela sin skärpa fixeradt.

De regulativer, *Herbart* (*Metaphys.* II, 81 ff.) i förevarande afseende, — i afseende på bestämmande af det varandes begrepp samt dermed ock af rigtningspunkten och problemet för den vetenskap, som i detta eger sitt object, — uppställt, innehållas i följande trenne satser: det varandes qvalitet är rent positiv eller affirmativ, utan inblandning af negationer; den är rent enkel; samt: alla slags qvantitativa bestämningar äro för densamma inadeqvata. För att uppvisa dessa satsers giltighet i nyssnämnda användning behöfva vi ej mer än att något närmare undersöka den betydelse, hvardera bland dem eger för begreppet af vara eller verklighet samt dermed ock med hänseende till metaphysiken. Med denna betydelse och såsom en omedelbar följd deraf är nemligen giltigheten af de ifrågavarande satserna i deras nyssnämnda användning gifven och låter sig likaväl directe uppvisa ur det förutnämnda begreppet af vara, som indirecte ur sjelfva den ofvanföre antydda första anledningen till utveckling af den nyssanförda vetenskapen om detta: hvarje inskränkning i afseende på någonting af någondera bland de meranämnda satsernas giltighet blir, å ena sidan, i och med detsamma en inskränkning d. ä. en partiell eller total negation af verklighet hos samma ting, å den andra ett dess likställande i afseende på arten af vara med det omedelbart gifna d. ä. en affirmation hos detsamma af just den bestämdhet vid det omedelbart gifna, hvilken aldraförst föranledde philosopherande. Utgå vi först från den sednast anförda synpunkten, så består den nyssnämnda bestämdheten vid det omedelbart gifna, såsom bekant, i relativiteten af dess vara; denna relativitet åter framkallar philosopherande af *det* skäl, att "relativt vara" i och för sig taget innebär en uppenbar contradictio in adjecto, af *det* skäl, alltså, att hos hvarje ting, hvars beskaffenhet angifves genom affirmation derom af relativitet, dess *vara* och *hvad* det är, eller dess verklighet och hvad som fyller och utgör denna verklighet, stå i motsägelse mot hvarandra, sävida det relativa *är*, är vara derom jakadt; såvida det är *relativt* eller är hvad det är *i förhållande*, är dess

Digitized by Google

vara fästadt vid ett vilkor och deraf beroende, alltså sjelft otillräckligt eller för sig taget icke ett sådant, och tinget sålunda, i och med dess jakande såsom relativt — eller jakande derom af relativitet, — nekadt såsom varande. Med denna betydelse åter af relativitet i förhållande till vara är nu också, först och främst, visadt *att* och *huru* eller i hvad mening det eger sin rigtighet, att allt "relativt varande" såsom sådant och såvida den motsägelse, som vidlåder det, skall kunna lösas, hänvisar på ett annat, och nemligen ett sådant, som sjelft *icke* är behäftadt med en dylik motsägelse, d. v. s. sjelft icke är relativt. Men, vidare, är det klart, att härmed, i afseende på det relativa eller allt försåvida denna bestämning derom gäller, sjelfmant framträdt den *andra* synpunkt af de trenne, från hvilka vi sade oss skola för vårt ändamål utgå, eller det är klart, att af resultatet af det nu sagda om betydelsen af relativ tillvaro liksom om i hvilken mening och afsigt detta uppkallar till philosopherande, blott är ett annat uttryck, att vara och relativitet såsom sådana upphäfva hvarandra, eller jakandet af det sednare eo ipso innebär nekande af det förra. Nu yrka vi och skola straxt visa, att under begreppet af relativitet hvardera af de bestämningar, hvilka i de trenne ofvan anförda Herbartska satserna om det varande uteslutas, låter sig subsumeras, alltså hvardera af dessa satser sjelfva af den nyss ofvan anförda: att jakande af relativitet är nekande af vara, blott utgör en särskild användning och ett närmare uttryck, hvadan alltså följer, att jemte den evidens, hvardera af dessa satser om det varande ega genom det om detta i densamma utsagda prædicatets förhållande till subjectet och deras inbördes sammanhang, en sådan äfven är dem gifven genom hvad som härmedelst blifvit visadt om de relativa tingens förhållande till philosopherande och begreppet af varande.

Beträffande, alltsa, den första af de ofvan anförda allmännaste regulativerna i afseende på metaphysikens uppgift eller efterforskande och närmare bestämmande af det varandes begrepp, följer dess giltighet först och främst omedelbart ur sjelfva begreppet af vara, såvida som närvaro (eller sättande) af negation är frånvaro (eller upphäfvande) af vara. Och dertill kommer vidare, att hvarje negativ bestämning såsom sådan ock är en relativ; hvarje negation är nemligen nödvändigt negation af något, dess affirmerande om något följaktligen dettas refererande pa det om detsamma negerade eller affirmation af dess sättande såsom vilkorligt, såsom af det andra beroende. — Af det sagda är föröfrigt ett corollarium, att ett verkligt varande icke heller kan vara gifvet eller ega sitt uttryck genom *partiell* negation

Digitized by Google

eller en *förening* af positiv och negativ bestämdhet: är den sednare väsendtligen förenad med den förra, så är denna sjelf ej ett giltigt uttryck af vara (d. ä. är sjelf uttryck af relativ verklighet); i motsatt fall åter eller om den positiva bestämdheten verkligen eger betydelse af absolut position, uttrycker naturligen *den* det varande eller utgör det deraf bestämdas bestämdhet *såsom* varande, följaktligen är den *andra* eller negativa öfverflödig. Och vidare låter sig likaledes af den ofvan nämnde satsen bedöma giltigheten af det yrkande, att det varande skulle kunna (hafva sin verklighet eller såsom varande betecknas genom att) vara negation af negation, eller att det till och med sålunda just skulle vinna och öfvergå till sin bestämdhet såsom varande. Vigten och giltigheten i formelt och kunskapstheoretiskt hänseende af detta sätt af bestämdhet äro lätta att finna: vid kunskapsprocessens utveckling eger det i afseende på det varande i allmänhet uttryckt betydelsen af ett försök liksom, att sätta detta såsom i något afseende icke-varande (eller relativt varande), men utsäger tillika origtigheten eller motsägelsen mot det sålunda negerades natur af detta försök och bringar sålunda indirecte till visshet och evidens dess charakter af vara d. v. s. utgör den indirecta affirmationen af detsamma såsom sådant. Men just *denna*, den dubbla negationens, cognoscitiva betydelse visar eo ipso dess odugligbet att i ontologiskt hänseende, delvis eller helt, uttrycka eller gifva någon bestämdhet åt det varande såsom sådant, då nemligen dermed ej vidare är angifvet hvad det varande är eller ingen annan eller närmare bestämdhet åt detta vunnen eller hos detsamma verklig, än den, som redan fanns i den enkla affirmationen eller i sjelfva varat in abstracto: ett förhållande, som ock ganska rigtigt är uttryckt i den bekanta bestämningen af den dubbla negationens betydelse: att duo negativa affirmant. Likaledes bekräftas det sagda äfven af hvad som ofvan blifvit visadt, att hvarje negation är relation (till det negerade), följaktligen den dubbla negationen en dubbel relation, eller den sednare negationen (negatio negationis) förklaringen af den förras obehörighet — hvilket åter i och med detsamma naturligen innebär objectets refererande till den första negationen, som derom negeras. Är sålunda ock genom den dubbla negationen uttryckt detsamma som genom den enkla positionen, så är det dock detta alltid medelst relation eller på ett relativt sätt.

Vända vi oss vidare till den *andra* af de trenne Herbartska satserna: att det varandes qvalitet är rent enkel, d. v. s. ej kan utgöra eller vara gifven såsom blott flerhet eller en summa af bestämningar; så följer dess giltighet likaväl ur varats begrepp *medelst* ne-

Digitized by Google

gationens nyss ofvan visade förhållande till detta, som ur omöjligheten af det varandes relativitet. Af de flera bestämningarne skulle nemligen, just derföre att de voro flera, som först tillsammans constituerade det varande, hvardera vara mindre än det hela eller utgöra brist af alla de öfriga, alltså det hela i hvarje sin bestämdhet, samt då ock i summan af alla sådana vara behäftadt med negation. Men vidare och af samma skäl skulle hvardera bestämningen vara (en sådan, d. v. s. uttrycka det varande) endast under förutsättning af de öfriga, så att alltså hvarje af alla förutsatte de öfriga eller endast i relation till dessa vore, och detta nemligen ömsesidigt. — I sammanhang härmed låter sig föröfrigt bedöma värdet af hvarje försök, att sätta det varande såsom enheten eller det identiska i dessa många. Det är nemligen klart, att denna enhet eller identitet sjelf ej låter tänka sig utan förutsättning af dem, hvilkas enhet den är eller i hvilka den utgör det identiska, hvarvid då, i afseende på dessa många, som förutsättas, ytterligare är att påminna om det nyss sagda, att med hvartderas position en sådan, som är betingad af de öfrigas och detta ömsesidigt in infinitum, således med intetderas en obetingad, är gifven. Och alldeles detsamma gäller naturligen af alldeles samma skäl ifall man återigen ville sätta en högre enhet eller identitet af den förra enheten *och* de många, blott att man derigenom finge relativitet i ännu en grad; o. s. v. in infinitum.

Hvad slutligen beträffar den *tredje* af de ofvan anförda metaphysiska grundreglorna, hvilken förklarar all qvantitativ bestämning oduglig såsom beteckning af det varande eller för dettas begrepp inadæqvat; så framträder dess nödvändighet på samma sätt och ur samma allmännaste synpunkter bevislig, som de förras och i sammanhang med dessa. Egentligen är den blott en användning och tillämpning af den andra eller närmast föregående. Att så förhåller sig, är sjelfklart, i fall man fattar qvantum såsom extensivt, hvarföre ock hvar och en af sig sjelf erkänner, att genom ett sådant eller ett antal *ett* vara ej rimligen kan sägas vara gifvet. Men äfven om man tänker sig qvantum såsom grad, låter sig vid minsta reflexion inse såväl, att äfven i sådant fall alldeles detsamma gäller — grad är alltid tillika antal, — som äfven, att hvarje grad är behäftad ej mindre med negation än med relation, med afseende på det, af hvilket den utgör grad.

Tillämpa vi nu först på de tvenne uppfattningsätt af det Absoluta, som förut i sin factiska charakter blifvit betraktade, de allmänna reglor för all metaphysik, hvilkas betydelse och giltighet såsom sådana härmedelst i korthet blifvit visade; så kunna vi ur dessa sist-

Digitized by Google

nämnda vinna det allmänna uttrycket och visa den egentliga grunden för, att de förra framstå såsom insoutenabla. Hvad dessa grundreglor först och främst klart och ovedersägligt ådagalägga, är, att hvarje åsigt, som på ett eller annat sätt i det sinnliga och omedelbart gifna såsom sådant och i hvad som endast med afseende derpå eger betydelse anser sig kunna återfinna det varande, eller som vid det förra vill fixera och genom detta bestämma det sednare, redan derigenom gör sig sjelf såsom philosophisk omöjlig; hvad de utsäga såsom grundvilkoret för all philosophi eller såsom med denna identiskt, är, i motsats mot all empirisk uppfattning af det varande, dess bestämmande *e ratione.* Men denna anmärkning och slutsats träffar ej mindre pantheismen än den dogmatiska theismen. Här är ännu ej stället att undersöka, huruvida den sistnämnda åsigten må anses i sig innehålla fröet eller anlaget till en högre och vetenskapligt motsägelselös uppfattning af det Absoluta, d. v. s. huruvida en annan utveckling af theismen är möjlig, än den omedelbart ur den populära concluderade och på dennas utsago stödda. Fästa vi oss åter vid denna populära sådan den i denna form actu framträder och vid den uppfattning och framställning, genom hvilken den vanligen i ett lärosystem blifvit fixerad; så visar sig, att den såsom sådan, d. v. s. såsom den högsta form — och detta egentligen mera i praktiskt-sedlig än i vetenskaplig mening — af den åsigt, som fattar det Absoluta såsom ett varande eller ting, låt vara det högsta, jemte de sinnliga, — att, säga vi, den just genom nu nämnda sätt att bestämma det Absoluta, hvad först angår uppfattningen af detta, gör sig skyldig till brott mot hvarenda af de trenne ofvan uppställda metaphysiska grundlagarne. Då den sätter Gud i omedelbart förhållande till de sinnligt gifna tingen, kan den, enligt hvad lätt är att finna, lika litet undgå att begränsa den förstnämnde med hänseende till de sednare, som, då Gud står jemte dessa, att vid uppgiften att positivt bestämma honom förfara på alldeles enahanda sätt, som är det vanliga och ofta det enda möjliga i afseende på tingen, d. v. s. inskränka sig till uppräknande af en flerhet af determinationer, hvarvid ej blott frågan om enheten och sammanhanget mellan dessa blir oberörd, utan till och med deras samstämmighet och motsägelselöshet ofta synas ganska tvifvelaktiga; slutligen ej undgå att endast genom högre eller högsta grad distinguera Gud från kreaturen. Allt detta är bekant och behöfver här ej ens med exempel illustreras. — Men om den populära theismen sålunda beträffande det object, hvars uppfattning utgör medelpunkten för all metaphysik, ej höjer sig öfver ståndpunkten af ren relativitet, d. v. s.

Digitized by Google

vid detta object ingenting alls förklarar; så följer redan deraf, att förhållandet ej heller kan vara något annat vid lösningen af nämnda vetenskaps öfriga problemer. Också visar sig faktiskt att så är händelsen, då det tvifvelsutan måste medgifvas, att den inskränkthet, tillfällighet och motsägelse, kort sagdt den brist på vara, som trycka de ändliga varelserna i deras omedelbara existens, ej i ringaste mån äro förklarade, lösta eller undanröjda derigenom, att man till dessa varelsers alla öfriga relativa bestämningar endast ytterligare lägger den, att de af en yttre orsak äro skapade eller frambragta.

Redan ofvanföre har blifvit antydt pantheismens ställning till theismen. Såvida denna åsigt i vetenskaplig form utförd framträdt eller i allmänhet *efter* den sistnämnda och såsom en afsigtlig afvikelse från denna, har den onekligen framkallats af de svårigheter vid den populära theismen, hvilka här blifvit påpekade eller af en känsla och ett medvetande af det vetenskapligt omöjliga i hela den ståndpunkt, af hvilken denna utgör ett uttryck. Under sådant förhållande är då ock naturligt, om pantheismens stridighet mot de ofvan anförda allmännaste vilkoren eller formerna för utveckling af en metaphysik mindre direkt faller i ögonen, än hvad händelsen är vid den åsigt, i hvars theoretiska svårigheter den eger en af sina hufvudsakliga anledningar. Men om också mindre, att så säga, handgriplig, är denna stridighet, hvari den pantheistiska verldsåsigten från och med sjelfva sin metaphysiska grundförutsättning och utgångspunkt råkar med samma former, icke desto mindre lika ovedersäglig som vid theismen. Såsom af det förut sagda kan inses, eger den speculativa anledningen till ifrågavarande åsigt sitt uttryck i den reflexion, att skall begreppet och åsigten om ett verkligt absolute och allt annat bestämmande vara stå att ernå samt dermed ock en yttersta förklaringsgrund för de relativa varelserna låta sig fatta, sättet härför ej bestar i att öka antalet af de sistnämnda eller jemte de gifna ponera ännu en, utan fastmer i att från alla dessa ändliga väsenden gå tillbaka till ett från deras relativa bestämdhet fritt varande. Lägga vi ytterligare härtill, att pantheismen för vinnande af detta ändamål begagnar den, såsom det synes, aldra enklaste eller närmast för handen varande utväg, så kan den i allmänhet betecknas såsom utgörande uttrycket af den naturliga början till metaphysik eller det första stadiet och försöket af en sådan; — liksom ock hvarje begynnande metaphysisk speculation factiskt framträdt i afgjordt pantheistisk rigtning. Nyssnämnda pantheismens sätt att gå tillväga bestämmes i första hand af den för densamma ledande grundtanke, att då intet

Digitized by Google

relativt kan vara utan ett absolut, så måste, om man vid den omedelbart gifna, sinnliga mångfalden af ting bortser från allt enskildt och relativt — uttryck, hvilka för pantheismen och enligt det sätt, hvarpå det med hvartdera betecknade hos de nyssnämnda tingen framträda, äro fullkomligen likbetydande, — i hvad som sedermera återstår det sannt och egentligt varande vara funnet och för medvetandet närvarande.

Den grad af giltighet, som rätteligen må anses tillkomma ett sådant resonnement, är redan ur det föregående bestämbar. Medgifvas måste tvifvelsutan, att den enhet, som efter den nämnda abstractions-processen för medvetandet qvarstår såsom det enda och öfverallt identiska varat, onekligen är fri från all den relativitet, som ingår i eller, rättare sagdt, constituerar de omedelbara sinnliga tingen såsom sådana. Men klart är, att häraf ännu ej följer, att man härmedelst funnit och angifvit vare sig begreppet om ett *absolut varande* eller om en yttersta grund för det relativa, d. v. s. att man verkligen skulle hafva löst metaphysikens problem i det hela. Fastmer visar sig tydligen, att intetdera kan vara fallet, redan genom det sätt, hvarpå man kommit till den bestämningslösa enheten: nemligen medelst abstraction från det concreta och relativa. Deri ligger nemligen, hvad som ock i och för sig är klart, att det abstracta eller generella, kort sagdt enheten såsom sådan eger sin bestämdhet endast såsom eller derigenom att den utgör *negation* af det concreta och många, och att *detta* alltså såsom redan *Leibniz* anmärkte är det första och sjelfständiga, det abstracta åter det secundära och osjelfständiga eller endast hos det förra varande. Men dermed är då ock utsagdt, att hvad angår begreppet af ett absolut varande, något sådant icke i detta abstracta eller i enheten kan vara begripet eller utsagdt, — utan att tvärtom och såsom den sednaste försvararen och utbildaren inom philosophien af pantheismen sjelf erkänt, det "rena varat", för sig tänkt är (likbetydande med) *intet*. Beträffande åter det relativa, är, under samma förutsättning angående betydelsen af det Absoluta, klart, att sålunda hvarje grund till detsamma vore upphäfd. Om derföre ock den första, — egentligen och consequent endast af *Eleaterna* qvarhållna, — formen eller att så säga det första stadiet af pantheistisk speculation eger sitt fullständiga uttryck i den ofvan nämnda regressen till enheten och med en sådan regress till hela sitt innehåll sammanfaller; så framträder deremot samma åsigt i sitt andra och nästa utvecklingsstadium i och med insigten om det behof, som hos det på förra sättet fattade Absoluta eller hos detta såsom enhet in abstracto visar sig, att complettera nyssnämnda sitt

Digitized by Google

vara genom att i sig upptaga mångfalden eller öfvergå till denna. Också är det klart, att i och med uppvisandet af ett sådant — af alla andra pantheismens förfäktare mer eller mindre tydligt erkändt — behof såsom ur det Absolutas egen natur nödvändigt, äfvensom af det lagenliga sättet för dess tillfredsställande skulle på samma gång det Absoluta sjelft befrias från sin inskränkthet i förhållande till det många och sin motsättning mot det concreta d. v. s. blifva något och allt, samt derjemte det sistnämnda ur det förra vinna sin förklaring. — Frågan blir da blott, om detta dubbla ändamål på nu nämnda sätt står att ernå. Äfven härpå är svaret i sjelfva verket redan på förhand af oss gifvet. För att åskadliggöra och visa dess tillämpning på närvarande fall, behöfva vi endast erinra om en förut med afseende på pantheismen gjord anmärkning: den nemligen, att denna åsigt såsom sinnlig och relativ eller i analogi med en sådan fattar all bestämdhet eller allt bestämdt vara. Att så är förhållandet, visar sig aldra enklast deraf, att just i en sadan uppfattning af det concreta grunden och motivet äro att söka till att sätta det Absoluta såsom ursprungligen abstract; och likaledes följer detsamma deraf, att åtminstone hvarje mera conseqvent och fullständigt genomförd pantheistisk asigt måste fatta all concret verklighet såsom *producerad*, nemligen af enheten, hvilket just blir uttrycket för sammanhang mellan den förra och den sednare sadant detta sammanhang för pantheismen är möjligt att erkänna. Men under sådant förhallande är, äfven om bestämningar med det Absoluta förenas, detta dermed icke fattadt eller uppvisadt sasom concret eller ens ett enda steg taget för att nå begreppet om ett sadant. Med relationer äro nemligen ej utsagda några modificationer eller bestämningar hos det refererade sjelft eller någonting om dess vara angifvet, hvilket tvärtom, äfven när en mångfald af förhallanden om det affirmeras, derigenom på intet sätt sjelft förändras eller determineras. Är således det refererade vara't ursprungligen abstract, alla bestämningar ater sasom sådana relativa, så förblir det också abstract, huru manga sådana man ock vill tillägga det. I sjelfva verket är också klart, att såsnart, på sätt som blifvit nämndt, bestämdt vara och relativt vara äro identificerade, blir den gifna följden deraf, att i den integrering af den abstracta enheten medelst mangfald eller bestämdhet, genom hvilken den förra skall befrias från sin brist på vara, återkommer, blott under en annan titel, alldeles samma relativa verklighet, som förut, just såsom sådan, från det Absoluta blifvit utesluten. Dermed reducerar sig då också denna integrering sjelf i sin allmänna betydelse derhän, att

Digitized by Google

man, för att åt ett relativt, d. v. s. ett (i absolut mening af ordet) *icke-varande* kunna tillerkänna absolut realitet eller *vara*, eller för att vid det förra nå det sednare, derom affirmerar *ett annat* relativt eller *icke-vara;* att, då det visat sig, att enheten ej såsom abstract, utan endast såsom enhet af enhet och mångfald, kan utgöra ett verkligt vara, låter enheten förena sig med eller "öfvergå till" det, som, sinsemellan och hvart för sig, är motsatt, sammansatt och qvantitativt bestämdt. Factiskt äro dessa svårigheter eller, rättare sagdt, rena omöjligheter vid den ifrågavarande utvägen erkända af pantheismens egna förfäktare deruti, att de velat sätta det sinnliga, försåvidt det ingår i det absoluta, såsom varande i detta *utan* den sinnliga bestämdhet, genom hvilken det just är hvad det är: i hvilket hänseende här blott exempelvis må påminnas om *Spinozas* antagande (hos substansen) af en odelbar utsträckning (*Eth.* I, XIII coroll., jfr *Epist.* LXXII), eller den nyare pantheismens bekanta yrkande af en (det absolutas) rörelse, som i ingen tid försiggår [1]). —

1) Man har velat anse, att den uppenbara motsägelsen i dylika uttryck endast vore skenbar och att utseendet af en sådan skulle kunna undanrödjas genom erinran om, att ju alla ord ursprungligen egt en sinnlig betydelse samt först i translat bemärkelse begagnade betecknade osinnligt, samt att följaktligen detsamma ju kunde och borde anses gälla om t. ex. utsträckning, när denna sades vara odelbar, process, såsnart man tillade den bestämningarne af tidlös eller evig, o. s. v.: orden begagnades i sådant fall i translat bemärkelse och då de betecknade något ideelt, vore om detta naturligen ej användbara de bestämningar, som blott vid det sinnliga ega betydelse. Att härvid den allmänna anmärkningen är fullt befogad, är onekligt, blott att deraf ej genast följer, att förhållandet är detsamma med dess nyss anförda användning med hänseende till de sednast nämnda orden och uttrycken: en odelbar utsträckning, en oföränderlig process, o. s. v. Det är nämligen att märka, att i en till betecknande af ett andligt och osinnligt öfverflyttad betydelse kunna ord begagnas endast såvida, som det kan visas, att de redan i sin sinnliga bemärkelse, eller att det med dem, i denna bemärkelse nyttjade, betecknade omfattar någonting mer än sinnligt eller något, som ej blott är sinnligt; hvilket då blir det hufvudsakligen eller enda afsedda vid ordens sednare begagnande i translat bemärkelse. Så t. ex. vid "sinne" (t. ex. för det rätta o. s. v.), emedan detta ord redan i sin första sinnliga bemärkelse innefattar, jemte det kroppsliga organet, afseendet på det dermed förenade percipierandet eller betecknar en viss del af kroppen *såvida som denna i sig* eger bestämdheten af percipierande, hvilket nämligen (rätt fattadt) ej är kropp eller kroppsligt; så "ande", andedrägt eller lifsluft, som redan i denna bemärkelse uttrycker motsatsen mot den *döda* materien, o. s. v. Deremot är ett dylikt translat begagnande orimligt vid alla sådana ord, som i sin primitiva bemärkelse just uttrycka *motsatsen* (hos det kropps-

Digitized by Google

Att det icke går pantheismen bättre i afseende på de ändliga varelserna, behöfver, efter det sagda, ej särskildt bevisas, då det är klart, att deras motsägelser eller stridighet mot begreppet af varande ej äro en hårsman begripligare derigenom, att de, från att blott tillhöra de ändliga tingen såsom sådana, såväl som dessa ting äro inflyttade i det högsta väsendet och satta såsom jemväl utgörande bestämningar hos detta: man löser ej motsägelser genom att affirmera dem, och har ej i och för det relativa och icke-varande funnit ett varande derigenom, att man försäkrar det förra såsom sådant utgöra det sednare.

Hvad denna sednast omnämnda och mera utvecklade form af pantheismen emellertid bragt till insigt, är behofvet och nödvändigheten af det Absolutas uppfattning såsom bestämdt, och — hvad som deraf utgör en omedelbar följd, savida det Absoluta är *ett* och verkligen skall vara det absoluta vara't — såsom enhet i mångfald eller system. Då nu momenterna af den empiriskt gifna, sinnliga tillvaron lika litet uttrycka ett verkligt varande som de, i strid mot sin natur såsom sådana, kunna constituera någon reel enhet; så synes redan deri ligga en tillräcklig anledning att, i motsats mot hvad som gäller om den nyss nämnda tillvaron, bestämma det väsendtligt varande såsom ett system af en från den förra skild ideel verklighet. Också utgör en sådan det väsendtligt varandes uppfattning icke, att så säga, ett försök, som icke eller åtminstone ej annorlunda än på nyssnämnda indirecta sätt och såsom en motsats till det phænomena ur factiska förhållanden skulle vara indicerad och motiverad. Endast i förbigående vilja vi, på *detta* ställe, erinra derom, att för hvarje skarpare och mera conseqvent genomförd reflexion i det i sina bestämningar actuella tänkandet det andliga framträder jemte det kroppsliga såsom en art af verklighet, som från det sistnämnda synes skild i anseende till sjelfva de primära och constitutiva bestämningarne hos detta; kort sagdt och för att begagna ett uttryck af *Spinoza* och med bibehållande af den betydelse de dervid nyttjade termerna hos honom

---

liga eller sinnliga) af det andliga: af det enkla skäl, att om man vid sådana ord eller det med dem benämnda bortser från den *sinnliga* betydelsen och beskaffenheten, *intet* dervid fattbart återstår, eller om man med dessa ord försöker att förena adjectiver, hemtade från det andliga, sådant, just till följd af deras nyssnämnda betydelse, leder till en ren contradictio in adjecto, — hvilken derföre ock utgör critiken på sjelfva försöket att åt dem vinna en translat betydelse. Men just detta är händelsen både med utsträckning och rörelse.

egde, att allt hvad som för oss är till, är till såsom antingen modi af utsträckningens eller af tänkandets attribut (se Eth. I pr. X; II ax. V, pr. VI). Men hvad som i ifrågavarande fall isynnerhet är af decisivt inflytande, är tänkandets och dess bestämningars formella betydelse med afseende på vetandet om det varande, eller att philosophien, från formell synpunkt betraktad såsom vetenskap, utgöres af begrepp eller ett system af sådana: hvilken consideration, ehuru sjelf af kunskapstheoretisk betydelse, likväl till idealismens utveckling äfven i metaphysisk rigtning, såsom bekant är, utgjort den närmaste historiska anledningen. Föröfrigt låter sig lätt inse, att utvecklingen af den idealistiska metaphysik, af hvilken nyss ofvan det allmännaste uttrycket är angifvet, alltid och med nödvändighet, i afseende på de sinnliga och kroppsliga tingen, innebär ett skarpare qvarhållande och genomförande, än hvad som tillhör den pantheistiska ståndpunkten, af skilnaden och motsatsen mellan väsendtlig eller absolut och phænomen eller relativ verklighet, samt af användningen på de nyss nämnda tingen af begreppet om den sednare eller deras identification med denna. Det är nemligen klart, att tillkomme det sinnliga någon annan betydelse än att utgöra phænomen af ett annat och endast med förnuftet fattbart vara, så skulle hvarje position af det absoluta, såsom rent ideelt eller endast i och genom begrepp bestämdt, oundvikligen medföra en dualism mellan det sålunda fattade absoluta och den jemte detta stående physiska verkligheten, hvarmed lika litet det förras charakter af absolut som den sednares factiska tillvaro vore begripliga eller förenliga. Också visar vetenskapens historia ej heller någon form af metaphysiskt utförd idealism, som icke i och med detsamma i sin uppfattning af och sitt sätt att bestämma det varande varit rationalism — i detta ords, genom det närmast ofvan sagda begripliga och gifna, betydelse; — samt då också och på grund häraf, ehuruväl den naturligen i det absoluta erkännt och visat causa prima & realis till det sinnliga, dock endast medelbart och genom en från den nyssnämnda till begreppet skild causa formalis ansett en förklaring af detsamma såsom sådant vara möjlig.

På grund af det anförda skulle vi sålunda i vår betraktelse directe kunna fortgå till den idealistiska rationalismen. Dessförinnan anse vi likväl nödigt, att som hastigast taga i skärskådande en åsigt, som på visst sätt står midt emellan den sednast nämnda samt den empirism, i hvilken, såsom vi sett, äfven pantheismen faller tillbaka. Denna egendomliga åsigt, som intager en sådan ställning, är nämligen ingen mindre än just den, hvilken vi vid dessa våra metaphysiska

betraktelser begagnade såsom utgångspunkt: den Herbartska. Hvad som utgör den Herbartska åsigtens starka sida och, synnerligen mot den med densamma samtidiga, herrskande philosophiens halfempiriska tendenser, ger den en stor betydelse, är en, redan från systemets begynnelsepunkt med full evidens utförd och, åtminstone inom dess första och allmänt ontologiska del, conseqvent qvarhallen distinction mellan väsendtligt och absolut samt phænoment och relativt vara. Deremot har *Herbart* vid den rationella standpunkt, som härigenom framstår såsom den enda philosophiskt möjliga och berättigade, icke ansett idealismen utgöra vare sig en nödvändig följd af rationalismen, eller ett oundgängligt vilkor för dess genomförande. Fastmer har han uttryckligen protesterat mot det rationella vara'ts bestämmande vare sig såsom tänkande subject, eller system af begrepp, dertill, enligt hvad hans argumenter mot idealismen otvetydigt visa, föranledd eller förledd af den, åtminstone i dess principer, psychologiskt-empiriska rigtning och form, hvari denna åsigt af sina sednaste förfäktare blifvit uppfattad. På detta sätt åter och af skäl, hvilka straxt nedanföre skola antydas, kan den Herbartska speculationen rätteligen endast betecknas såsom en realistisk rationalism, — skulle ock ett sådant uttryck, hvad vi ej vilja neka, synas i och för sig innebära en motsägelse. I största allmänhet skulle man kunna angifva det egendomliga i denna standpunkt af speculation så, att den utgår från eller åtminstone leder till antagandet af en skilnad mellan omfånget af begreppen om sinnlig och om kroppslig realitet, så att den sednare liksom sträckte sig längre än den förra. Föröfrigt är denna standpunkt, såsom bekant, inom vetenskapens historia ej något uteslutande egendomligt för *Herbart*. Då emellertid alla andra former, under hvilka den framträdt, tillika varit strängt pantheistiska, så äro desamma, i den omfattning sådant för vårt ändamål är oundgängligen nödvändigt, bedömda i och med de ofvan vid den pantheistiska verldsåsigten i allmänhet gjorda critiska anmärkningarne, om sådant också skett från en i någon mån annan synpunkt än den genom det sednast sagda antydda; — hvadan ock lämpligast synts, att här med några ord speciellt på Herbartianismen rigta uppmärksamheten. Hvad som för denna är charakteristiskt, är, att den, lika mycket som mot empirismen, också är rigtad mot pantheismen och till full tydlighet ådagalagt, att såvida man ej, med denna åsigt, antingen ville stanna vid ett, genom sjelfva sin charakter af abstract, overkligt och relativt såsom det varande, eller ock, vid dess successiva determinerande, i applicationen skall återkomma till empirism, måste det sannt varande sättas

såsom ursprungligen bestämdt. Också är det just med afseende på arten af denna bestämdhet eller det bestämda vara, som *Herbart* med lysande framgång gör gällande de allmänt metaphysiska satser eller reglor, hvilka ofvanföre från honom blifvit anförda såsom oafvisliga vilkor på engång för metaphysik och rationalism. I någon mån annat, det måste medgifvas, blir deremot förhållandet, när frågan dernäst blir om, att från dessa formella determinationer af vara't öfvergå till reella eller att i enlighet med de förra utföra läran om de sednare d. v. s. om sjelfva det varande såsom sådant. Af sin rationella ståndpunkt hindrades *Herbart* härvid från att på något sätt sinnligt eller i analogi med det sinnliga fatta det varande. Då han nu å andra sidan och på grund af sin öfvertygelse om all idealisms blott empiriska charakter och betydelse ej heller af det varande i det andliga på något sätt kunde se ett uttryck; så blir häraf den första oafvisliga följden, att för honom, conseqvent, någon annan positiv insigt ej var möjlig vare sig om det varande i och för sig, eller såsom grund till det relativa, än den, *att* ett sådant nödvändigt måste finnas. Med denna insigt ensam skulle emellertid naturligen lika litet hos *Herbart*, som hos *Eleaterna*, något verkligt philosophiskt system eller någon kunskap om ett Absolut vara gifna. Också har *Herbart* derföre ej heller härvid stannat. Väl kan han ej heller, från denna första sats inom metaphysiken, i strid mot sina principer, fortgå till att i positiva ontologiska satser om det varande successivt utveckla dettas begrepp. Deremot har han medelst en följd af till deras betydelse för detta begrepp negativa bestämningar närmare begränsat och determinerat den betydelse och användning, som de meranämnde allmänna och formella bestämningarne egde för och på det varande, hvilka satser bilda den allmänna delen af hans metaphysik. Dervid åter har *Herbart*, äfven härutinnan lik *Eleaterna*, med detsamma som han icke positivt uttalat eller vindicerat idealismens grundsats, liksom indirecte eller i andra hand förts till en afgjord realism. Det är, försåvidt man afser läran om det varande sjelft, synnerligen i tvenne omständigheter, som de nu anmärkta förhållandena framstå ej mindre evidenta till sin verklighet, än vigtiga till sina följder i och för det Herbartska systemet. Till följd af sin från början obestämda ståndpunkt hvad angår sjelfva begreppet vara eller dess betydelse såsom sådant (det eger för *Herbart* blott den af affirmation eller att uttrycka: "das *Dass*"), har *Herbart*, såsom han sjelf uttryckligen förklarar, i sjelfva ontologien ej ens kunnat afgöra, om det varande är ett eller en flerhet (IV, 87). Deremot blir det för honom en

Digitized by Google

axiomatiskt klar sats, att hvarje varande sjelft eller för sig taget absolute utesluter hvarje flerhet. Detta är, af ofvannämnda skäl, för *Herbart* helt naturligt. Onekligt är visserligen, att en begriplig erfarenhet i ett fall finnes, om ock blott i det enda, som visar, huru en flerhet kan förenas med eller utgöra en verklig enhet: det är nämligen i begreppen; och ganska märkeligt är derföre ock, att *Herbart* sjelf erkänner, att *Leibnis* i sina monader funnit och angifvit "ett verkligt inre" (d. ä. genom sig sjelft eller utan relativitet bestämdt: III, 95) — ehuru *Herbart*, utan att närmare analysera detta eller begagna sig af den ouvertyr, som, enligt hans eget erkännande, härutinnan var gifven, till följd af Leibnizianismens svagheter i öfrigt, i en negativt critisk betraktelse förkastar densamma, (III, 96 ff.). Men da *Herbart* en gang för alla och, såsom sagdt, på grund af dess psychologiskt-empiriska form hos *Fichte* m. fl., har för sig afgjord idealismens odugligkhet för uppfattningen och bestämmandet af det varande, måste hvarje försök att om ett sådant jaka en flerhet för honom blifva likbetydande med ett dess ponerande såsom sammansatt, samt följaktligen ock hvarje utsägande af mångfald om eller hos det, som suá naturá är enkelt, synas innebära samma rena motsägelse, som, under enahanda förhållande skulle gälla om ett kroppsligt, i tid och rum varande.

Sammanhålla vi nu dessa bada satser hos *Herbart*, så är det klart, att om han ock sedermera indirecte och genom en slutledning ur erfarenheten (enligt regeln: "so viel Schein, so viel Sein") kan bevisa, att verkligen en flerhet af varande eller enkla qualitativa väsenden maste antagas, sådant likväl, strängt taget och derest ej vid denna flerhet ömsesidiga relationer och negationer skulle återkomma, ej berättigar till mer än en enkel affirmation af hvartdera och således, hvad beträffar vårt metaphysiska vetande, endast leder till en, obestämdt antal gånger förnyad, repetition af insigten och utsägandet af *att* varande är och förutsättes för det phænomena, samt såsom sådant är bestämdt (eller ett "quale", ej blott ett "esse" in abstracto). Med ett sådant upprepande af identiska satser eller rena affirmationer åter, befinna vi oss accurat på samma ståndpunkt i anseende till "tänkande och talande", som *Plato*, efter en genomförd deductio in absurdum, i *Sophista* förklarar vara uttryck af ett "för Muserna och philosophien främmande sinne, alldenstund ett särskiljande af allt från allt är det fullständigaste förintande af all λόγος". Aldraminst skulle, naturligen, på en sadan ståndpunkt vara möjlig någon kunskap om eller ens ett jakande af ett högsta väsen eller vara: hvarje

Digitized by Google

jakande blir, såsom sagdt, endast en repitition af hvarje föregående; och sammanräknar man de gjorda positionerna samt tillerkänner dem objectiv giltighet, så blir resultatet positionen af ett aggregat af enkla och bestämda väsenden, utan att vare sig hos någotdera för sig, eller hos alla tillsammans någon slags närmare bestämning vore gifven, men väl hvarje universell eller alltomfattande enhet — såsom innehållande flerhet — förbjuden. Man skulle emellertid kunna sätta i fråga, huruvida en sådan ståndpunkt i vetandet om det varande, som den nämnda, om ock ej den mest önskvärda, dock vore den enda för menniskan möjliga, såsnart nemligen, som den blott medgåfve, att vid förklaringen ur det absoluta af det relativa komma så långt, att man kunde begripa det sednares motsägelser. Sådan synes åtminstone *Herbarts* egen mening vara, då han, i slutet af sin metaphysik och vid en resumé af det föregående med afseende på det menskliga vetandet och gränsorna för detta, kommer till det resultat, att detta vetande såsom sitt positiva innehåll endast omfattar relationer af det varande, som för detta sjelft ega *ingen* betydelse, åt det ej utgöra prædicater, ej heller angifva dess verkliga qvalitet. Då vi, tillägger *Herbart*, nu en gång lefva i relationernas verld, är något mer, än detta "objectiva sken" för menniskan ej nödigt att veta, blott man förstår att behörigen skilja detta relativt positiva från det absoluta, — och sålunda lösa de olösliga motsägelser, som annars äro oundvikliga, — samt eger möjligheten, att ur och medelst det sednare och de verkliga förhållanden, som, ehuru obekanta, dock derom måste gälla, behörigen bestämma och complettera de skenbara, som constituera det förra (IV, 317 ff.). Så mycket mera trängande blir då just denna andra uppgift: att, om vi ej kunna veta något om det varande såsom sådant, dock åtminstone veta om det såsom grund till det relativa. Skulle nemligen ej ens denna uppgift kunna lösas, utan äfven det relativa förblifva oförklarligt, så blefve deraf den, af *Herbart* sjelf fullständigt uppvisade, följden en universell skepticism (I, 173 ff.). Och likväl är, då väsendena sjelfva äro fullkomligt obekanta, redan deraf och på förhand begripligt, hvad som i ifrågavarande afseende skall för systemet vara möjligt och icke möjligt. Derföre blir i detta system förhållandet mellan ontologi och hvad man enligt vanlig terminologi kallat kosmologi samt bådas ställning till philosophiens problem i det hela den, att då den förra i afseende på alla närmare bestämningar af det varande stannar vid negationer eller angifvanden af hvad det varande icke är, kosmologien deremot, då den ej vetenskapligt kan härledas ur en rent obekant princip, men ej heller und-

Digitized by Google

varas, fortgår till att medelst bildliga uttryck præstera de åskade förklaringarne, under uttrycklig reservation mot hvarje de använda bildernas uppfattning efter orden, d. ä. så, att med dem någonting verkligen giltigt om det varande skulle vara utsagdt. Dervid måste då nemligen, redan för att i medvetandet sammanhålla de — med anledning af det phænomenas olikheter på flera olika sätt tänkbara — *flera* varande, relation och negation om dessa flera begagnas och jakas: om de enkla väsendena gäller alltså, då de ej få fattas såsom begrepp, "tillsammans" eller "icke-tillsammans", hvarmed de följaktligen äro "i rummet", — visserligen "det intelligibla", ett rum, som *icke* är det verkliga. Likaå måste vidare, då det sinnliga förändras, per analogiam sägas och yrkas, att väsendena "komma" och "gå", och då de särskilda momentena af detta kommande och gående stå i ett nödvändigt sammanhang eller causalförhållande, blifva de olika "ställningar", som väsendena till hvarandra intaga, en det enas "tryckning" och ett "inträngande" i det andra, framkallande å det sednares sida "sjelfbibehållelse" medelst "reaction". Å andra sidan måste dock, såsom redan blifvit nämndt och såframt vi ej härmedelst skola kommit in i ren atomism och crass empirism, alltid qvarhallas, att allt detta blott är bildliga uttryck, af hvilka intet utsäger någonting, som är giltigt om det varande eller, ur hvad som verkligen är, gifver några förklaringar af det phænomena.

Med det sagda, — om detta ock för att med största möjliga korthet kunna förena åskadlighet blifvit utfördt med afseende på ett gifvet system och deri exemplificeradt, — äro i sjelfva verket dock tillika de allmänna motiverna angifna för att återtaga betraktelsen af den idealistiskt-rationella ståndpunkt, till hvilken vi redan ofvanföre funno oss hänvisade i och för lösningen af vårt problem. Den positiva och historiskt gifna anledningen till utvecklingen af denna ståndpunkt hafva vi redan betecknat såsom en närmast kunskapstheoretisk, — till hvars vidare framställande här emellertid ej är stället. Men äfven från allmänt philosophisk och rent metaphysisk synpunkt ledas vi till detsamma, såvida nemligen å ena sidan och genom exempel af alla slag och grader af empirism later sig visa, att i och med den sinnliga verkligheten såsom sådan icke äro uppfyllda eller stå att finna de nödvändiga reqvisita för ett verkligt varande, å den andra i det andliga en annan art af verklighet factiskt är gifven, hvilken redan vid första betraktelsen synes fri från de bestämningar hos den förra, som på samma gång constituera den såsom sådan och uttrycka dess motsägelse mot begreppet af ett egentligt varande. Skulle ock

Digitized by Google

den metaphysiska grunden till idealismen blott i indirect mening utgöra en sådan och idealismen sjelf derigenom till en början få utseendet af en hypothes, så är denna grund icke desto mindre dock såsom sådan tillräcklig. I förhållande till phænomenerna komma nemligen, såsom *Leibniz* anmärker, philosophiska åsigter alltid "*efter*," och "bilda" såtillvida alla, vid sin begynnelsepunkt, "hypotheser, enkom gjorda med afseende på den phænomena tillvaron och för att rädda den, d. ä. visa dess möjlighet".

Vända vi oss, alltså, till den idealistika rationalismen såsom den enda metaphysiskt möjliga ståndpunkt, så eger denna närmast och, såsom bekant, redan hos sin egentlige upphofsman sitt uttryck i och med en uppfattning och vindication af det varande såsom för sig verkliga begrepp, eller, närmare bestämdt, såsom en flerhet af sådana, hvarvid då det högsta begreppet ock vore det högsta varaude eller det Absoluta. Närmaste anledningen till detta sätt att bestämma det ideelt fattade varande är densamma, som den ofvan nämnda till sjelfva den ifrågavarande, idealistiskt rationella ståndpunkten: att nemligen, från subjectivt-formell synpunkt bestämdt, philosophiens innehåll och verkliga föremål ovedersägligen är och måste fattas såsom begrepp, så att jemt upp så långt som sådana äro möjliga, också är möjlig en verklig och motsägelselös affirmation af ett varande, och tvärtom. Deri är också skälet utsagdt till att, vidare, i begreppet eller såsom begrepp rent omedelbart och rent factiskt en från det sinnliga skild och af detta oberoende art af varande är gifven, och nemligen en sådan, som är fri just från de charakterer, af negativitet, föränderlighet och tillfällighet, hvilka vid det sinnliga omöjliggöra en ren position: så att alltså begreppet synes i och för erfarenheten förete verkligheten samt dermed ock visa tänkbarheten och sättet derför af ett motsägelselöst och väsendtligt vara. Visserligen synes en sådan begreppets idealism redan från början hotad af en instans, som, egentligen rigtad mot all rationalism, här blott i en särskild form gör sig gällande. Redan ofvanföre har blifvit anmärkt, att all verklig och genomförd rationalism i afseende på den sinnliga tillvaron naturligen måste innebära och medföra antagandet af ett endast medelbart dess hänförande till det Absoluta, eller vid det phænomenas förklaring leda till fordran af ett uppvisande af en från dettas reela och absoluta grund särskild causa formalis & immediata. Men dermed tyckes det blifva en nära förhanden liggande följd af denna så kallade rationella ståndpunkt, att, då den naturliga och omedelbara tillvaron såsom sådan ej kan förnekas, densamma,

Digitized by Google

såvida ståndpunkten conseqvent qvarhålles, skulle komma att sättas *utan* förhållande till det väsendtliga eller såsom deraf oberoende. Skall åter den pa detta sätt uppkommande dualismen, såsom uppenbart orimlig, kunna af rationalismen undvikas, sa tyckes den enda utvägen dertill bestå deri, att man, i motsats mot den nyssnämnda ur principen härflytande fordran, strängt qvarhåller, att det Absoluta såsom sådant i sig innefattar äfven det relativa och utgör dess grund. Men är pa detta sätt det relativa, att så säga, infördt i det Absoluta, sa har man ju dermed, sa synes det, i sjelfva verket ånyo och vid utförandet af åsigten åt detta tillagt just det, på hvars uteslutande derifrån man, vid utgångspunkten urgerat, och instansen mot hela standpunkten formulerar sig i sådant fall derhän, att hvad som i sig eger relationer eo ipso sjelft är relativt. Också tyckes, hvad särskildt angår den form af rationalism, som här närmast sysselsätter oss och af oss ofvan blifvit betecknad såsom begreppets idealism, befogenheten af nu anförda instans blott vinna en ny bekräftelse eller en speciell expression ur begreppens psychologiska utvecklingssätt och deras af detta beroende ställning till det begripna objectet. Om nemligen intet begrepp för menniskan står att vinna utan en abstraherande verksamhet i förhållande till det concretare, samt om derföre, vidare, begreppet alltid, i förhallande till den gifna verkligheten, eger betydelsen af prædicat, form eller relativ generalitet; kort sagdt: savida vid begripandet alltid en differens qvarstår mellan kunskapens innehåll eller sjelfva begreppet och dess object: hvad, menar man, innebär väl detta annat, än att begreppet eller begreppen och deras system dock aldrig sammanfalla med det verkliga eller, att så säga, uttömma detta, utan fastmer deraf utgöra blott en sida? Men, i sadant fall, hvad återstår väl annat för begreppsmetaphysiken, än att antingen, i strid mot förutsättningen, jemte begreppen och deras system sätta ett annat varande, eller ock, och ifall man vill bibehalla samma systems eller begreppens betydelse af *det* varande eller det Absoluta, *inom* detsamma med begreppen förena en deras "materia"?

En anmärkning, som i allmänhet kan göras vid den anförda instansen mot rationalismen i dess helhet betraktad och som kan tjena såsom ett generelt uttryck af hvad vid densamma är att påminna, är den, att denna instans och den argumentation, hvarpå den stödjes, träffas af samma slags critik, som af *Leibniz* rigtades mot *Bayles* från den gifna verklighetens apparenta brister hemtade bevis för Guds ofullkomlighet, i det att *Leibniz* häremot paminde, att det enda i

Digitized by Google

detta hänseende logiskt giltiga och bindande slutandet jemtupp vore det mot *Bayles* motsatta: från den apodictiska kunskapen om Guds beskaffenhet såsom grunden, till den *verkliga* betydelsen och beskaffenheten af det, som deraf utgör följd. — Med närmare hänseende till vårt ämne och speciel användning derpå, erinra vi först och främst om, att relativa bestämningar för varande i egentlig bemärkelse, enligt sjelfva begreppen af bådadera, ej hafva *någon* betydelse, — utom den, att, der de finnas, hänvisa på ett varande, — *förhållanden* göra, i afseende på *vara't* af det, som är refereradt, hvarken till eller ifrån i *något* hänseende. Med qvarhållande af denna præliminära anmärkning är, vidare, att iakttaga, att för bedömande af rationalismens halt och beskaffenhet i ifrågavarande afseende, den första fråga, hvarpå ett svar måste sökas, är den, huruvida det varande sjelft på denna åsigts ståndpunkt är så bestämdt, att det först i och med relativa bestämningar utan motsägelse är fattbart *såsom* varande, eller huruvida det såsom sådant är uppvisadt och låter tänka sig *utan* dylika bestämningar. Gäller det förra, så eger begreppet om det absolut varande betydelsen af ett relationsbegrepp, d. v. s. det varande vore enligt en sådan uppfattning ett förhållande, hvilket såsom sådant förutsätter tvenne, som stå i relation, och har då naturligen sjelft relativa bestämningar, men är *icke* varande (i absolut mening). Är åter ett varande angifvet utan relativitet, så följer lika ovedersägligt ur dess begrepp såsom sådant, att lika litet närvaron af relationer kunna öka, som deras frånvaro minska d. ä. upphäfva dess giltighet och bestämdhet såsom varande; — hvadan ock dylika relationer eller relativa betraktelsesätt, der de framträda, ej heller bruka kallas vare sig det Absolutas bestämningar såsom sådant, eller ett vara oberoende af detta, utan phænomener deraf. Men, säger man, existensen af dylika phænomener eller, i allmänhet, af ett relativt vara är de facto gifven; såvida åter som allt slutligen måste tänkas ingå i det Absoluta eller derur ega sin förklaring, gäller följaktligen detta i sista instansen äfven om nu nämnda art af vara. Också måste det erkännas, att båda dessa satser äro ovedersägligen rigtiga och att det vore lika löjligt att, mot den förra, neka verkligheten af hvad som utgör ett odisputabelt factum, som absurdt att, då detta är erkändt, yrka, att det ej ytterst i det Absoluta skulle ega sin grund. Derföre hafva vi ock ofvanföre såsom ett oundgängligt problem för metaphysiken angifvit ifrågavarande det relativas förklaring. Men vi hafva också yrkat, att i hvarje rationell metaphysik detta problems lösning *icke* sammanfaller med bestämmandet

Digitized by Google

af det Absoluta såsom sådant, och vi kunna tillägga, att alldeles oberoende af huru och huruvida en lösning af detsamma, när nemligen dervid nyssnämnda distinction iakttages, är præsterad eller till och med om denna lösning ansåges omöjlig, sådant oaktadt redan ur de bestämningar, hvilka med nödvändighet begripas om det Absoluta, följer, att i begreppet om detta det relativa vara, som derjemte factiskt är gifvet, icke *kan* bilda constitutiva momenter. Formaliter behöfves nemligen här endast en tillämpning af den logiska regeln: ab esse ad oportere non valet consequentia; realiter uttryckt utgör det enkla skälet till det sagda, att hvarje relativt d. ä. hvarje sådant, som utgör en viss grad i verkligheten af det vara, hvilket *såsom* relativt affirmeras och alltså *beror* af detta, *står* i *motsägelse* mot absolut realitet. Deremot later sig, å andra sidan, utan svårighet ådagalägga såsom hvilande på ett väsendtligt förbiseende när man omedelbart ur de tvenne ofvan anförda satserna såsom oundviklig och bindande ansett den slutsats, att i begreppet om det Absoluta skulle ingå äfven relativa bestämningar, d. v. s. att detsamma sasom sådant vore endast såvida det tillika är relativt. Onekligt är visserligen, att medelst abstraction en relativ betraktelse af det Absoluta såväl som af hvarje, för sig varande helt är tänkbar eller att möjligheten af en lägre d. ä. ofullständig synpunkt för det varandes uppfattning äfven inom eller ur detta sjelft låter sig uppvisa, och att då ock om det sålunda uppfattade relativa bestämningar kunna visas såsom naturligen gifna, fullt berättigade och oundvikliga. Men också är i och med detsamma utsagdt, att en sådan synpunkt *icke* är det Absolutas eller helas, eller att hvad som dervid utgör betraktelsens verkliga innehåll icke längre är det varande såsom sådant, d. ä. *såsom* absolut varande. Med andra ord och i sitt formella uttryck återgifvet består det felaktiga vid ifrågavarande slutsats i förbiseendet af att den logiska regel, att icke alla prædicater, som om något utsägas, kunna adjectiverade tilläggas detsamma, utan endast de, som för det utgöra notæ distinctivæ. Sin grund eger detta förhållande i den psychologiska ordningen för genesis af det menskliga vetandet, enligt hvilken, sedan det allmänna begreppet om dess object är vunnet, dettas specifika bestämningar ej ur det förra stå att vinna, utan enheten i *sin bestämdhet* endast ur det i erfarenheten gifna d. v. s. phænomena, delvis verkliga och ofullständiga kan successivt utvecklas och återfinnas. Utan erkännande och iakttagande åter af samma förhållande, skulle i allmänhet hvarje systematisk fortgang i tänkandet, hvilken såsom sådan alltid blir en fortgång, att sa säga, nedifrån och uppåt,

från det ofullständigare till det fullständigare i betraktelsen af enhetens bestämningar, blifva omöjlig utan motsägelse [1]). — Hvad särskildt angår den invändning, som mot begreppsidealismen blifvit anförd, eller rättare sagdt den modification, hvari den nu betraktade instansen mot rationalismen i allmänhet, med specielt hänseende till nyss nämnda form af rationalism, blifvit framställd, — och hvilken, såsom vi sett, hemtats ur de menskliga begreppens ställning såsom relativt abstrakta till det objectiva: så är i afseende derpå först och främst att märka, att begreppens giltighet och verklighet såsom så-

[1]) Det är denna, härmedelst som hastigast vidrörda, psychologiska utvecklingsordning af begreppen, som gifvit anledning till det bekanta yrkandet i den Hegelska philosophien, att hvarje (i den systematiska begreppsutvecklingen) föregående och lägre bestämning i det efterföljande och högre finnes "aufgehoben". På hvad sätt detta uttryck eger en betydelse, är ur det nyss ofvan anförda begripligt: man kan säga, att organismen har i sig eller i sig innefattar det oorganiska; en oändlig storhet de ändliga; ett samhälle eller en persona moralis personæ physicæ, o. s. v. — samt dervid, om man ändtligen så önskar, lägga till ordet: "aufgehoben". Deremot innefattar redan sjelfva uttrycket: finnas aufgehoben en motsägelse, som blott dåligt täckes genom att leka med tvetydigheten i det Tyska ordet aufheben i bemärkelserna af upplyfta eller upphöja och upphäfva, och denna motsägelse blir uppenbar när det påstås, att nämnda ord på en gång skall betyda "aufbewahrt" och negerad. Behofvet åter inom vetenskapen af denna tvetydighet eller detta motsägande uttryck har sin grund i hvad som utgör den Hegelska åsigtens principiella fel: förvandlingen eller potentieringen af den subjectivt-kunskapstheoretiska framställningen af den psychologiska kunskapsprocessen och, i sammanhang dermed, af den phænomena verklighetens genesis till en objectivt-metaphysisk af det absolut varande. Att de phænomenologiska charaktererna af den förra dela dennas egen relativitet och deraf äro ett uttryck: är ganska naturligt, liksom derom ock uttryckligen af *Kant* påmindes (*Crit. d. r. Vern. 7:e Aufl.* sidd. 211, 233, 248). Skola åter de relativa determinationerna vid kunskapsprocessen och det sinnliga blifvandet upphöjas till rang och värdighet af vetande och position af det sjelfständigt varandes väsendtliga bestämdhet, så medförer sådant, såsom erfarenheten factiskt och logiken i sin första afdelning om tänkandets grundlag: principium contradictionis apodictiskt lärer, både vetandets och det varandes undergång: såsnart organismen i sig qvarhåller, "aufbewahrt" någonting oorganiskt och såtillvida sjelf "är oorganisk", är dess upplösning förhanden — *vid* och *efter* hvilken visserligen samma oorganiska elementer ånyo framträda, som vid dess phænomena genesis för denna utgöra vilkor; — sättes en oändlig storhet, — hvars begrepp visserligen ej utan ändliga kan vinnas, — såsom sjelf ändlig, så har man dermed satt den rena motsägelsen; blir samhället liktydigt med en physisk person eller med summan af sådana, som deri ingå, så har det från en persona moralis nedsjunkit till ren despoti eller till bolag, o. s. v.

Digitized by Google

dana icke beror af deras, ur sjelfva sättet för begreppsutvecklingen i det menskliga tänkandet härflytande, relativa generalitet, utan af deras motsägelselöshet, evidens och nödvändighet. Detta är klart, då den förra bestämningen är en relativ, i afseende hvarpå det då ock är möjligt, att den endast i ifrågavarande relationen tillhör begreppet, d. v. s. ej såvida det är begrepp utan savida det är ett sådant hos det *menskliga* tänkandet. Dermed må emellertid vara huru som helst, sa följer redan deraf, *att* den är relativ, att den aldrig kan användas sasom uttryck af att begreppet är sådant; hvaremot de sednast anförda bestämningarne just äro de, som skilja begreppen från alla andra arter af förnimmelse. Men om redan på grund häraf synes möjligt, att den ifragavarande invändningen mot begreppens giltighet sasom uttryckande och innefattande det varande beror på en förblandning af deras psychologiska och deras metaphysiska betydelse och bestämdhet; så öfvergår denna möjlighet till full visshet, om vi, vidare, vända var uppmärksamhet på det såsom nödvändigt vilkor för begreppets verklighet insedda, från detsamma sjelft skilda objectet, i dettas betydelse och ställning till det förra. Skall detta object verkligen vara motsatt mot begrepp och väsendtligen derifrån skildt, sa är derom intet vetande och inga bestämningars utsägande möjliga, följaktligen ej heller vetande, bevis eller insigt om *att* det såsom sådant finnes och är nödvändigt. Under sådant förhållande blir hela antagandet deraf ett i metaphysiken obevisligt och dogmatiskt postulat, hvars enda verkliga betydelse är att utgöra en affirmation af det (empiriskt gifna, men dermed ej vetenskapligt och minst metaphysiskt förklarade) psychologiska factum, att en gräns alltid vid det menskliga begripandet finnes, men, just dermed ock, att *detta* begripande är ett ändligt. Deremot är genom detta postulat ej alls nagon gräns, negation eller obestämdhet vid begreppens verklighet i och för sig och i metaphysiskt hänseende bevisad eller ens utsagd: inskränkthet af eller obestämdhet i förhallande till ett outsägligt och ovetbart är ingen inskränkthet eller obestämdhet. Vill man ater på något sätt vetenskapligt bestämma differensen mellan begreppet och dess object eller med andra ord det complement till det förra, som skall fordras för dess verklighet; vill man, alltså, vetenskapligt rättfärdiga antagandet af en sadan differens eller ett sadant complement: så är det ju klart, att detta i och med detsamma sjelft blir ett begrepp, — hvarförutan allt bevisande derom är omöjligt, — om ock öfvervägande genom negativa och relativa bestämningar determineradt, och att följaktligen sjelfva beviset för differensen eller för "det

Digitized by Google

andra“ upphäfver detta såsom ett sådant. Detta gäller, man må nu fatta detta andra såsom en “idéernas materia“, ett “Ding an sich“, ett “Anderssein“, eller huru som helst.

Med *ett* begrepp är emellertid lika litet vetandet uttömdt eller ens, utan en flerhet af begreppsbestämningar, något sådant tänkbart, som utan en flerhet något varande skulle kunna affirmeras. Verkligheten af en flerhet af varande eller inom det varande låter sig redan bevisa ur flerheten af vetbara objecter, samt då ock af begrepp *om* dessa (eller för att ett vetande om dem verkligen skall finnas): är en gång det varande satt såsom begrepp, så måste ock hvarje begrepp, åtminstone sålänge ej ur andra skäl dess osjelfständighet kan visas, jakas såsom ett varande. Emellertid är det ej blott med den factiskt gifna mångfalden af objecter och begrepp om dessa, som äfven det varande de facto måste sättas såsom en mångfald. Nödvändigheten af en sådan eller af att, såvida ett begrepp skall jakas, jaka en flerhet och allhet af sådana följer, vidare, ur betydelsen och charakteren af hvarje eller af sjelfva det första begreppet såsom blott sådant, såvida nemligen som, å ena sidan, utan bestämningar, positiva eller negativa, intet begrepp är tänkbart, å den andra, hvad som tänkes i ett begrepp eller ingår i ett varande, sjelft och så sannt det förra ej skall tillika vara sin egen motsats, d. v. s. begreppet tillika innebära negation af vetande, eller det varande involvera icke-varande, måste begripas och vara. Med denna ur begreppets egen natur härflytande och bevisliga nödvändighet af det varandes flerhet framstår föröfrigt tillika dennas förhållande till enheten: då deraf nemligen visar sig, att i begreppet den förra i och för den sednare sjelf eger väsendtlig och constitutiv betydelse, det vill, alltså, med andra ord säga, att i och med begreppet ett varande är *gifvet*, vid hvilket enheten i sig och såsom sådan innefattar eller tillika utgör flerhet. Positivt följer detta, såsom sagdt, ur begreppets nyss angifna natur och betydelse, eller, för att nyttja *Plato's* uttryck i detta hänseende, såvida, å ena sidan, begreppens communication är vilkoret för tänkande och talande, å den andra, utan flerhet enheten (eller begreppet Ett in abstracto) ej ens vore (redan att det *är*, är en förening dermed af ett *annat* begrepp: *vara*, således, ett jakande af flera) eller vore Ett (då sjelfva ordet eller prædicatet Ett, jemte saken, är två). Negative åter låter sig detsamma uppvisa medelst erinran om de charakterer hos det sinnliga eller kroppsliga, hvilka just blifvit anförda för att bevisa, att (hos detta) mangfalden utesluter verklig enhet eller (såsom *Herbart* uttrycker sig) “ren posi-

Digitized by Google

tion", och vice versa, samt dessa charakterers jemförande med de motsvarande hos begreppet: då det nemligen är klart, att framsta de sednare såsom motsatta de förra, eller visar sig begreppet såsom från dem fritt, — så följer, att med negation af hela grunden eller af *alla* de skäl, ur hvilka följden följer, nödvändigheten af denna sjelf försvinner. Dessa charakterer hos det sinnliga (I, 173 ff.) låta i korthet sammanfatta sig dertill, att de bestämningar, i och med hvilkas sammanfattning hvarje omedelbart gifvet och sinnligt såsom sådant eller i sin concreta tillvaro är till, icke låta uppvisa sig såsom i hvarandra immanenta eller för hvarandra ömsesidigt nödvändiga betingningar, utan *endast* genom sin samvaro och succession bilda ett helt, med andra ord, att detta gifna såsom de allmännaste formerna för sin bestämda tillvaro har rum och tid samt *ensamt* i dessa eger uttrycket för enheten mellan sina momenter. Alldeles i motsats häremot gäller, hvad angår begreppet, för det första att då detsamma är rum- och tidlöst eller rent andligt, det alltförväl kan (såsom det hos *Plato* heter) framträda i en mångfald, utan att derigenom upphöra att sjelft vara ett, eller: att i afseende derpå intet skäl finnes, att med jakande, i och om detsamma, af många, neka enheten. Och dertill kommer, vidare, att begreppet factiskt utgör ett sådant varande i hvilket en reel enhet finnes mellan mångfalden och enheten eller deri ingen bestämning är till eller fullständigt låter sig begripa såsom sådan utan alla de öfriga, det vill då säga, att hvardera nödvändigt i sig innefattarde öfriga och endast såtillvida är — den bestämningen hos *det* begreppet. — Men vidare följer ur samma, från begreppets egen natur hemtade, bevis för det varandes mångfald eller då det, som nyss ofvan i allmänhet positive och negative blifvit framställdt om begreppets nödvändiga charakter, att, då detta gäller om *hvarje* begrepp och om hvarje begrepp *med afseende på alla*, begreppen eller det varande såvida det är begrepp i det hela och i hvarje sitt moment utgör *ett system*, eller att "hvarje begrepp (såsom det heter hos *Plato*) har i sig mycket vara och obestämdt icke-vara".

Från denna analys och detta sätt att fixera det varandes natur och betydelse i allmänhet synas nu anledningen och fortgången sjelfmant erbjuda sig till ett närmare bestämmande af det Absoluta såsom sådant. Om begrepp är vara och om vidare, med detta sätt att bestämma det sistnämnda, enheten, utan att såsom sådan upphäfvas, i sig kan innefatta en mångfald, samt slutligen hvarje begrepp på ett visst och specifikt sätt är bestämdt af alla de öfriga, och just derigenom är från hvart och ett af de öfriga skildt, ett och detta; så

Digitized by Google

är af dessa satser i förening, för det första klart, att ett begrepp, ehuru, hvart och ett, af alla d. v. s. *fullständigt* bestämdt, dock såsom varande i samma mån vore lägre, som det af flera andra vore negativt determineradt, d. v. s. så, att deras vara icke inginge i dess eget d. ä. i detsamma sjelft, och vice versa. Dermed åter är, vidare, gifvet, att alla begreppen i sin totalitet bilda ett enda sammanhängande och ordnadt helt af lägre och högre (varande), eftersom hvartdera antingen ingår i hvarje annats vara eller ock i sitt eget innefattar detsamma. Ändtligen, att det högsta eller *det* varande κατ' ἐξοχήν vore det, som i sig eller såsom sina positiva bestämningar eger alla de öfriga och således från hvart och ett af dessa och dem alla är skildt eller med afseende på dem utgör ett annat, ej såvida de *äro*, utan såvida hvartdera tillika eller i något hänseende från sig har uteslutet — till sin negativa bestämning eger — ett varande; eller med andra ord att det Absoluta sålunda vore sjelfva systemet såsom sådant. Och då i detta sålunda alla de öfriga väsendtligen utgöra organiska momenter, är det häraf naturligt, att om dem såsom sådana eller från sistnämnda synpunkt fattade — d. v. s. såsom, hvartdera, det hela sjelft från en viss synpunkt sedt, — måste gälla hvad som gäller om det hela sjelft, samt följaktligen då den bestämning eller det utseende af relativ negativitet eller af brist på vara försvinna, som endast derigenom uppstår, att hvartdera betraktades isoleradt eller lösryckt från den enhet och det sammanhang, hvari de alla ega sin ursprungliga betydelse.

Onekligt är, att, på nu anförda sätt uppfattadt och bestämdt, begreppet af absolut varande är vunnet och framträdt på ett motsägelselöst sätt och utan att träffas af de critiska anmärkningar, som mot andra sätt att bestämma det ega sin giltighet. Också måste erkännas, att just derföre, i det ofvanstående den expression för detta varande är gifven, som är och ständigt förblir den logiskt rigtiga. Detta oaktadt vidlädes likväl denna uppfattning ännu af en svårighet, hvilken visar, att den deri gifna bestämningen af det absolut varande, såsom (absolut) begrepp eller system af sådana, ännu ej är det i alla afseenden adæqvata eller högsta möjliga. Från den allmänt metaphysiska synpunkt af det absoluta såsom sensu eminenti varande eller realitet, hvilken i denna framställning varit den ständigt qvarhållna, eger denna svårighet sitt enklaste uttryck i och med den anmärkning, att en förutsättning, som vid ifrågavarande uppfattning städse återkommer, är den fullkomliga likställigheten af logisk och metaphysisk fullkomlighet eller verklighet, eller, noggrannare ut-

Digitized by Google

tryckt, förutsättningen af giltigheten vid ett omedelbart slutande från hvad som i ena fallet gäller, till att alldeles detsamma samt i samma hänseende och mening ock i det andra skall ega sin giltighet. Kasta vi en blick tillbaka på det ofvan till sina grunddrag framstälda resonnement, genom hvilket begreppsidealismen, på sätt som nyss ofvan blifvit angifvet, bestämt det Absoluta; så utgjordes dess utgångspunkt dervid af den, denna ståndpunkt constituerande och till sin giltighet tillräckligt belysta, sats, att vara är begrepp och sjelfständigt begrepp vara; den ledande tanken vid dess fortgång vanns medelst det ur nyssnämnda fundamentum demonstrationis hemtade slut, att alltså plus af begrepp eller begreppsinnehåll är plus af vara, och tvärtom; conclusionen, slutligen, bestod i att begreppet om det absoluta vore det begrepp eller begreppet af det, som om sig egde jakade eller såsom positiva bestämningar i sig innefattade alla andra. Lika ovedersägligen rigtigt som nu detta resonnement tvifvelsutan och enligt hvad redan ofvanföre visat sig måste erkännas vara, så till sin form som med afseende på det innehåll eller object, som till sin betydelse och väsendtliga charakter derigenom för medvetandet fixeras; lika klart visar det likväl i och med detsamma sjelft, att det (absoluta), hvarom ifrågavarande högsta begrepp är begrepp och om hvilket de med detsamma gifna ontologiska bestämningarne skola ega apodictisk giltighet, icke är detta begrepp sjelft eller begreppet såsom sådant. Sannt är visserligen och redan förut erinradt, att begreppet såsom sådant ej constitueras derigenom, att det vore abstract. Men lika noggrannt är dock, å andra sidan, att märka, att graden af dess fullkomlighet eller verklighet ej heller betingas genom graden af dess concretion. Tvärtom förhåller sig begreppet såsom begrepp till bådadera slagen af dessa charakterer fullkomligen likgiltigt, eller med andra ord är likaväl verkligt och såsom begrepp d. v. s. logiskt bestämdt genom negativa som genom positiva determinationer. Då sålunda det begrepp, som skall utgöra det högsta, väl ur metaphysiska grunder eller såvida det skall innebära och sammanfalla med det absolute varande kan bevisas med nödvändighet vara det absolut positiva eller positivt bestämda, men deremot icke såsom begrepp vinner någon högre grad af vara och realitet än de öfriga genom nyssnämnda sätt af bestämdhet — hvadan ock, såsom bekant, denna ej heller i logisk betydelse af "ett högre" eller "det högsta" begreppet dermed är förenad; — så är det klart, att de bestämningar, som med afseende på detta högsta och absoluta begrepp — eller det absoluta, fattadt såsom absolut begrepp — kunna uppvisas och såsom nöd-

Digitized by Google

vändiga följa ur den allmänna betydelsen eller naturen af det varande och vilkoren för tänkbarheten af ett sådant, ej blifva alldeles desamma, utan i någon mån andra än de, som låta sig deducera ur samma begrepp sjelft. Men deraf följer då ock, att den betydelse af sannt vara, till följd af hvilken detta i allmänhet blifvit fattadt såsom begrepp, och den, från synpunkten af hvilken man har att afgöra hvad som härvid är lägre eller högre d. v. s. graden af detta vara's egentlighet, icke är densamma, eller med andra ord, att ehuruväl begreppet formaliter och in genere uttrycker och sammanfaller med det varande, detta dock dermed ej till sin reala betydelse och bestämdhet är uttömdt. — Samma oegentlighet eller blott relativa giltighet, som härmedelst blifvit uppvisad med afseende på det högsta begreppet såsom expression af det Absoluta, framträder föröfrigt, blott från en annan sida, hvad angår de öfriga begreppen, fattade såsom organiska momenter i det förra och såsom sådana, hvartdera, såsom ett väsendtligt varande. I detta afseende äro först och främst att anmärka de begrepp, som till sjelfva sitt innehåll och genom sin bestämdhet äro abstracta eller endast i och genom ett annat än begrepp kunna tänkas vinna ett complement och en concret verklighet, samt alltså väsendtligen ega betydelsen af relationsbegrepp och då helt och hållet måste hänföras till det phænomena. Men äfven med afskiljande af dessa till sjelfva sin betydelse relativa begrepp från dem, som i allmänhet med hänseende till beskaffenheten af sitt innehåll kunna hänföras till det Absoluta, återstår likväl, äfven beträffande hvart och ett bland dessa, då de från sistnämnda eller rent metaphysisk synpunkt betraktas, den väsendtliga svårighet, att de alla, om ock i olika grader, tillika, enligt hvad vi sett, nödvändigt ega negativa determinationer, och, då hvarje sådan utan relation till annat är otänkbar, hvartdera i sin totala bestämdhet blifva relativa, för sig åter och rent ontologiskt till sitt positiva vara fattade, hvart och ett, mer eller mindre abstracta. Också eger det anmärkta, när detta sättes i sammanhang med den ofvanföre (sid. 25) påpekade historiskt gifna anledningen till ifrågavarande uppfattningssätt af det varande, tvifvelsutan sin allmännaste förklaringsgrund samt med detsamma sitt allmännaste uttryck deri, att begrepp utgöra ett objective fattadt vara eller det varande uttryckt och bestämdt från objectiv synpunkt. Dermed är nemligen denna synpunkt eo ipso angifven och utsagd såsom en såtillvida relativ, som objectet, ej mindre såsom sådant och i anseende till sitt vara nödvändigt hänförer sig på ett

Digitized by Google

subject, åt hvilket det är object, än till sättet för sin bestämdhet beror af bestämdheten eller beskaffenheten hos det förra.

Uppgiften vore således, att kunna finna och angifva ett varande, som på samma gång det till sjelfva arten af sitt vara eller sin väsendtliga natur såsom varande samt följaktligen i anseende till det derpå beroende sättet för sin bestämdhet sammanfölle med begreppet, tillika i ontologisk bemärkelse vore på samma sätt determineradt, som det sistnämnda i logisk. Med andra ord uttryckt vore detta varande alltså ett sådant, som jemte begreppets logiska charakter och bestämdhet — samt alltså ock med detta såsom fullt adæqvat uttryck för beskaffenheten af sin verklighet — tillika i och genom sin egen natur och såsom för sig väsendtliga egde de ontologiska, som ur det allmänna begreppet vara framgå såsom oundgängliga vilkor för väsendtlig realitet. Nu är det klart, att såvida ett varande låter sig uppvisa, hvars väsendtliga och reella bestämdhet just utgöres af begrepp samt i och med begrepp är gifven och hvilket då ock, just derföre att så är förhållandet, naturligen med hvarje negation af begrepp och begreppsinnehall sjelft är relative eller partielt negeradt; såvida också deri det sökta är funnet. Just ett sådant varande är nu hvad som, först, såsom gifvet eller a posteriori låter sig uppvisa i det personliga, såvida, som för oss och med vår historiska ståndpunkt och utveckling personligt de facto utgör ett osinnligt och för sig varande. Men visserligen gäller, att skall det personliga vara't i denna betydelse vara begripligt eller begreppsenligt kunna affirmeras, det först och främst ej får fattas blott såsom blifvande eller i sin relativa verklighet qvarhållas: i dess phænomena tillvaro och inskränkthet gälla naturligen om detta, ej mindre än om allt annat phænoment, bestämningar, som omöjliggöra hvarje ren position, alldenstund, blott i speciella former och i särskilda tillämpningar, sådana bestämningar äro uttryck af brist på vara eller relativ negativitet. Lika litet låter, vidare, sig det personligt varande såsom sjelfständigt och för sig varande begripas, om man i afseende derpå stannar vid "*det* personliga" eller "personligheten" såsom sådan (såsom man härvid uttryckt sig): hvarmed det personliga vara't blott vore sublimeradt till det allmänna begreppet om ett sådant, men hvarom då naturligen gäller alldeles detsamma, som blifvit visadt om hvarje annat begrepp med afseende på dess förhållande till absolut vara. Men också äro förenämnda relativa bestämningar för begreppet af personligt vara icke constitutiva eller charakteristiska; icke heller är det, i *den* erfarenhet angående det personliga väsendet, om hvilken nyss blifvit taladt och

Digitized by Google

enligt hvilken detta framstått såsom osinnligt och för sig varande, frågan om, vare sig phænomenet af ett sådant vara, eller det abstracta begreppet af personlighet, utan om den verkliga personen. Denna åter låter sig i sin väsendtliga och egendomliga bestämdhet endast tänkas och begripas såsom actu sjelfbestämdt och förnuftigt vara eller såsom enkel och sjelfständig enhet i verkliga förnimmelser, i hvilka den eger på en gång sin väsendtliga och derjemte en fullständig eller concret bestämdhet. — Men till alldeles samma resultater i afseende på det absolute varande, till begrepp och bestämdhet, komma vi ock, för det andra, a priori, genom fullföljande af hvad som blifvit sagdt och visadt om begreppen och särskildt med erinran om den sista anmärkning, vi i afseende på dem framställde, eller att begreppet såsom sådant utgör och innebär en objectiv expression och betraktelsens synpunkt af det begripna. Hänförer sig nu, å ena sidan, hvarje begrepp alltså med nödvändighet på ett subject eller förutsätter det ett sådant, åt eller i förhållande till hvilket det är object; hänvisar, enligt hvad ofvan blifvit ådagalagdt, hvarje begrepp, i hvilket någon negativ bestämning ingår, såsnart det från ontologisk synpunkt betraktas eller såsom ett varande, på ett annat begrepp eller varande, af hvilket det är negation, följaktligen alla de öfriga på ett rent positivt: så är det klart, att detta, i ontologisk mening högsta, hvilket redan ofvan framträdt såsom den positiva enheten af alla de öfriga eller dessas system, eo ipso blir begreppet om det begripande subjectet eller medvetandet i och för dem alla. Också visar sig, just med denna uppfattning af det Absoluta eller med nu anförda innehållsbestämdhet i begreppet derom, detsamma fritt från den svårighet, som vidlåder det högsta begreppet, såsom blott sådant. Såvida nemligen som det högsta begreppet — väl ej derigenom att det är begrepp, men till följd af att det — är begreppet om den absolut *förnimmande* enheten, är i och med dess eget vara ock gifvet, att det måste tänkas positivt bestämdt af alla de andra. Det är nemligen klart, att den förnimmande endast i och med sina förnimmelser såsom sådan är till och eger sin verklighet, — att vara medvetande om intet är, att ej vara medvetande, eller: medvetandet såsom *ren* enhet är det *abstracta* begreppet af ett sådant; — det är då ock, vidare, klart, att, refereras de öfriga begreppen på det af medvetandet, skulle hvarje sättning härvid af ett negativt de förras förhållande till det sednare eo ipso utgöra en sättning af brist på vetande, d. v. s. innebära en negation af den medvetande enheten sjelf

Digitized by Google

såsom sådan. Men begreppet af absolut vetande väsende är begreppet af allvetande och absolut person.

Det återstår att tillse, huruvida tillika den svårighet, som vid de öfriga begreppen visat sig (ofvan sid. 35), i och med ofvanstående resultat beträffande det högsta, låter sig häfva. I detta hänseende är först och främst att erinra om, att med samma nödvändighet, som en flerhet och allhet af momenter i det varande, när detta fattas såsom begrepp, låta uppvisa sig, med samma nödvändighet ock, att mångfalden af dessa utgör ett verkligt system, hvari då hvarje moment är homogent med det hela, eller samma charakterer och bestämdhet, som om det sednare ega giltighet, i hvartdera af de förra måste återfinnas. Deraf framstår då genast en slutsats såsom giltig med hänseende till de negativa bestämningar, hvilka å andra sidan och lika ovedersägligt, när man undantager hvad vi i metaphysisk mening kallade det högsta begreppet eller systemet sjelft, visade sig tillkomma hvart och ett bland de öfriga, just såsom *momenter* i systemet eller såsom hvartdera utgörande ett från det hela och hvarje annat inom detta distinct. Sammanhålla vi den nyss gjorda erinran med hvad som sednast beträffande det högsta begreppets närmare betydelse blifvit visadt, fatta vi alltså hvartdera af de öfriga begreppen såsom, till sin innehållsbestämdhet betraktadt, utgörande begreppet om ett personligt väsende d. v. s. såsom, från ontologisk sida bestämdt, varande ett sådant väsen; så följer, att förenämnda negativa bestämningar icke, utan motsägelse mot förut vunna och tillräckligt constaterade resultater, kunna betyda en frånvaro af någon bland de bestämningar, som tillkomma det högsta. Antingen skulle nemligen i sådant fall *andra* slags positiva bestämningar finnas hos dessa öfriga väsenden än de, som tillhöra det högsta d. ä. de, i och med hvilka detta är person, eller ock skulle de i lika många afseenden, som om dem negationer af bestämningar egde giltighet, vara realiter obestämda. Med antagande af det förra skulle de följaktligen, hvartdera, likaväl som de äro personliga, ega bestämningar, som af denna charakter innebure negationer; med antagande af det sednare skulle de blifva relative abstracta d. v. s. i och för sig overkliga: således i intetdera fallet organiska momenter i ett absolute personligt varande, eller: det, hvari de vore organiska momenter, ej ett absolute personligt. Också är det väl att märka, att begreppen såsom begrepp, d. v. s. i formelt-logisk bemärkelse eller såsom innehåll och objecter eller modi hos den tänkande, icke mindre genom sina negativa determinationer, än genom dem, som i desamma äro positiva,

Digitized by Google

äro *bestämda* och nemligen genom bådadera slagen *logiskt* bestämda, och att alltså vid en, att så säga, omsättning af det logiska uttrycket för deras vara till ontologiskt, en förfalskning likaväl vore begången, om man i stället för deras logiskt-negativa bestämdhet satte *obestämdhet*, som om man substituerade den förra medelst bestämningen af *annat slag* än de logiska. Då nemligen, enligt det nyss om de logiska bestämningarnes betydelse anförda, hvarje begrepp i systemet af alla, genom sina positiva och negativa bestämningar *tillsammans*, är *fullständigt* bestämdt såsom sådant, är det deremot klart, att *bådadera* de tvenne nämnda sätten att ontologiskt i dess bestämdhet fatta och affirmera det skulle innebära en minskning i denna eller en snbstituering medelst relativ obestämdhet af den bestämdhet, det *såsom* begrepp d. ä. logiskt verkligen eger. Dermed är då ock, vid den genom det föregående tillräckligt motiverade uppgiften, att för den logiska expressionen af det varande söka den ontologiska eller omsätta densamma från den förra till den sednare, den gräns angifven, inom hvilken denna uppgift, för att ej med hänseende till begreppens negativa bestämningar blifva en förfalskning, måste lösas.

För att nu se till, huruvida en sådan lösuing står att vinna, anmärka vi först, att negativa bestämningar i logiskt hänseende — och blott i sådant låta sig sådana tänka — endast under förutsättning, såsom corollarier eller andra uttryck för de positiva kunna finnas, och att de, sålunda använda, innebära eller uttrycka (ega den betydelse), att det, hvarom de användas eller affirmeras — naturligen just *genom* hvad det *är* eller derföre, att det (positive) *är* detta — är ett *annat* än eller skildt ifrån, d. ä. *icke* är, ett annat, hvarpå det i tänkandet refereras. Då sålunda negativa bestämningar endast under förutsättning af positiva i sin nämnda bemärkelse ega giltighet och användning, är det klart, att de i ontologisk mening ej lägga någonting till de positiva, som verkligen finnas och måste tänkas i det bestämda såsom constituerande dettas vara; samt att de i logiskt hänseende innebära och uttrycka en uppfattning och expression in abstracto — hvaraf deras relativitet — af hvad som i sin bestämdhet är gifvet i och genom de positiva — hvadan sådana bestämningars användande också endast för ett väsen, hvars tänkande tillika är abstraction, eger egentlig betydelse och nödvändighet. Från logisk synpunkt sedt och bestämdt är följaktligen det, om hvilket negativa bestämningar användas — eller *såvida* det medelst sådana fattas — alltid i och med detsamma relative abstract. Hvad åter beträffar den ontologiska betydelsen af sådana bestämningars använ-

Digitized by Google

dande d. v. s. denna användnings betydelse, i och för bestämmandet och utsägandet af beskaffenheten hos det varande, om hvilket den sker; sa kan denna innebära och hafva sin anledning i, att det negativt bestämda till sjelfva sitt vara eller äfven med de positiva bestämningar, som tillkomma det, är ett relative abstract, men samma användning kan också utgöra och beteckna en fortgang i tänkandet fran de positiva bestämningar, som såsom sådana äro om det bestämda fattade, eller ett vidare slutande från dessa till andra och flera, om hvilka sa mycket vore gifvet och ur de förra bevisligt, att sådana med nödvändighet finnas, ehuru de af något skäl, t. ex. oförmåga hos den slutande af deras uppfattning in concreto och absolute, endast in abstracto och relative i det bestämda sättas och angifvas. I förra fallet är naturligen det bestämda sjelft, i och med de negativa bestämningarne eller såsom ett mer eller mindre abstract, äfven till sitt vara satt såsom ett relativt, hvadan ock negativa bestämningar i denna betydelse endast inom sphæren af relativ verklighet och dess uppfattning ega användning och tillämpning. Är åter frågan om ett absolute varande och låter sig ur dettas positiva bestämning af att utgöra ett sadant visa, att det ej i något afseende kan vara obestämdt, sa är, af det nyss förut sagda, klart, att negativa bestämningar endast i den sednare af de tvenne ofvan nämnda bemärkelserna derom kunna användas, men ock visadt, att desamma, sålunda om det använda, sa litet sta i motsägelse mot dess charakter af absolute verkligt, att de tvärtom, ehuru pa ett erkändt och medvetet abstract och relativt sätt i uttrycket, sätta och enoncera hvarje väsen såsom för sig varande.

Det är lätt att finna, att pa de väsenden, som inga sasom organiska momenter i det Absoluta, det sist sagda eger sin tillämpning. Fattade från nyssnämnde synpunkt eller i och med denna deras första ontologiska bestämdhet, d. ä. *såsom* organiska momenter i det Absoluta, samt, då, savida detta är det absoluta förnuftet, såsom, hvartdera, väsendtligen förnimmande, är det lika klart, att hvartdera, d. v. s. hvarje väsen, at hvars vara bestämningen af *absolut* tillkommer, salunda framstår sasom för sig verkligt och bestämbart, utan att i begreppet derom ingå vare sig relativa eller negativa bestämningar, som att, i och med utvecklingen af denna positiva bestämdhet, dess eget vara fullständigt och in concreto vore angifvet, eller: dermed vore angifvet *allt* hvad hvartdera väsendet sasom ett sadant är. Af detta hvarje väsendes positiva och fullt concreta eller individuella vara utgöra nu de negativa bestämningarne

Digitized by Google

det abstract-logiska uttrycket, — med särskildt hänseende dertill, att begreppet af *detta* väsen icke *på samma sätt*, som det af något annat, innefattar det för alla gemensamma innehåll, som utgöres af det sjelft och alla de öfriga, — liksom, hvad här in parenthesi slutligen må anmärkas, dess sinnliga bestämdhet det phænomena uttrycket.

Att absolut vara måste vara utan negativa och relativa bestämningar, måste vara enkelt och utan grad; att det Absoluta såsom sådant ej kan vara abstract ej heller *blifva* concret, och att det lika litet kan såsom physiskt tänkas; att deremot i begreppet ett vara är gifvet, som utgör enhet af enhet och väsendtlig bestämdhet samt sålunda ock af absolut realitet utgör den adæqvata logiska expressionen; samt att i personligheten, rationelt och in concreto fattad, det reala vara låter sig uppvisa, hvarom begreppet i sina nyssnämnda charakterer är begrepp och att i denna ett verkligt inre är funnet: dessa utgöra de resultater, till hvilka vår undersökning ledt oss.

Digitized by Google

Digitized by Google

Om språkskiljaktigheterna i Svenska och Isländska fornskrifter.

Strödda anmärkningar

af

Carl Säve.

Man har framställt den frågan: ***Äro de i Sveriges äldsta urkunder framträdande afvikelser från Isländskan att anse såsom i en jämnförelsevis senare tid uppkomna, eller äro de att hänföra till en tidsålder före de nu kända äldsta Isländska och Norska handskrifter?***

För att kunna lemna ett i någon mon bestämdt och nöjaktigt svar på denna fråga, blifver det nödvändigt att först afgöra, hvad som här bör förstås med *Sveriges äldsta urkunder*. De åldrigaste urkunderna på modersmålet äro nämnligen af tvänne sins emellan mycket olika slag: *Runinskrifter*, merendels ristade i sten, och *Lagböcker*, skrifna med medeltidsstil, de äldre å pergament, de yngre å papper. Men då här icke så mycket är fråga om sjelfva dessa urkunders ålder med afseende på nedskrifningstiden, utan fastmera om det språks ålder eller snarare ålderdomlighet, på hvilket de äro affattade, så har man äfven att fästa en hufvudsaklig vigt vid dettas beskaffenhet i förhållande till andra och särdeles till äldre och närskylda språk. En yngre handskrift kan nämnligen innehålla ett äldre språk, och en äldre handskrift tvärtom ett jämnförelsevis yngre språk. Såsom exempel på en till

Digitized by Google

nedskrifningstiden yngre, men till sin beskaffenhet i språkligt hänseende i många fall äldre handskrift, kan nämnas Guta Lag eller Gotlands Lagen, betraktad i förhållande till Vestgöta Lagen. Den lärde Utgifvaren anser den sist nämndas äldsta handskrift icke vara nedskrifven förr än omkring åren 1280—90, men dock troligen författad vid början af samma århundrade, under det att han antager Guta Lag för att icke vara affattad förr än närmare slutet af 1200-talet eller kanske vid början af 1300-talet. Men det oaktadt är språket i Guta Lag i många stycken afgjordt ålderdomligare, än i Vestgöta Lagen. Ett ännu mera slående exempel kunde man finna uti någon detta år på Island utkommande tidning och Gustaf den förstes Bibel. Under det nämnligen att den Isländska tidningen är mera än 300 år yngre än bibelöfversättningen, kan dock språkidiomet i tidningen sägas vara fullt ut 300 år äldre än öfversättningens; ja, det är i sjelfva verket ålderdomligare, än både Guta och Vestgöta Lagens tungomål.

Utaf de såsom de äldsta Svenska urkunder uppställda runinskrifter och lagböcker, äro de förre utan tvifvel äldre än de senare, och detta såväl i allmänhet i afseende på tiden, som äfven, och i ännu högre grad, i afseende på språkets beskaffenhet. Och äro nu dessa runinskrifter i alla hänseenden äldre, än alla både öfriga Forn-svenska och till och med Isländska handskrifter, så faller det äfven af sig sjelft, att alla runspråkets afvikelser från Isländskan moste tillhöra en äldre tid. Någre få runstenar äro visserligen mycket, ja, ända till 300 år yngre, än de äldsta laghandskrifterna — så äro t. ex. tre Gotländske från åren 1506 och 1514 [1]) — men de fleste äro utan allt tvifvel af en mycket högre ålder, för några uppgående till kanske 2—300 år. Till sådana höra säkerligen de fleste af de s. k. *Östervägs-stenarne*, som blifvit reste öfver till Grekland och Miklagård (Byzans) dragande Nordboar. [2]) Utaf dessa runinskrifter torde således icke få tillhöra 11:te

---

[1]) Se Liljegren: Runurkunder N:o 1750, 1701 och 1855; samt Säve: Gutniska Urkunder, Stockh. 1859, N:o 106, 18 och 147.

[2]) Strinnholm (Sv. Folkets Hist. II. s. 341—2) fäster visserligen uppmärksamheten på ett lagbud i Vestg. Lag. I. Arfþ. B. 12: 2: "Ingains mans arv takær hæn mæn (den man, som) i Girklandi sitær", hvilket kunde bevisa, att minnesstenarne öfver Nordiska väringar kunde tillhöra Vestg. Lagens tid. Men utom det, att ett lagbud nog stundom kan komma att qvarstå uti en lagbok långt efter den tid, då det är i full användning, så visas det tillika på anf. st., att de egentliga Miklagårdsfärderna från Sverige alldeles upphörde omkring midten af 13:de årh. Ja, der säges till och med, att redan från 12:te och följande århundraden större delen af väringarne

Digitized by Google

och 12:te århundradena, och några gå kanske tillbaka till det 10:de; t. ex. alla de, som uppte sådana fornformer som den relativa particeln *is*, [1]) för den yngre *er* som, *hins* (d. ä. *hin is*), [2]) för *hinn er* den som, *sas (sa is)*, [3]) för *sa er* han som, *was*, [4]) för *war* ipf. var, m. fl., utaf hvilka intet motsvarigt finnes i Vestgöta Lag. Och för att nämna ett särskildt exempel, så har jag uti de nyss anförda Gutniska Urkunderna sökt visa sannolikheten utaf, att åtminstone en utaf Gotlands runstenar är från tiden straxt efter Olof den Heliges besök på Gotland år 1030. [5])

Det lär således kunna antagas för alldeles bevisadt, att de äldre Svenska runinskrifterna också verkeligen utgöra våra fornaste språkurkunder. Då vi likväl icke ega några rätt gamla runinskrifter, som till till tiden kunna noggrannt bestämmas, kunde man möjligtvis äfven vara böjd att tvifla på deras höga ålder. Men jämnföra vi språket uti en och annan af dem med tungomålet uti vissa Forndanska runinskrifter, hvilkas ålder är bestämbar, så kunna vi derutaf hemta ett bevis äfven för de äldre Svenska runinskrifternas ålder. Så kan språket uti den här nedanföre (se Not. 5) återgifna Gotländska runinskriften icke vara synnerligen yngre, än språket å de Jutska Jällinge-stenarna, hvilke blifvit reste, den ene af K. Gorm den Gamle öfver hans drottning Thyrvi, och den andre öfver honom af sonen Harald Blåtand. [6])

---

utgjordes af hvad Byzantinske författare kalla Engelsmän, d. v. s. i England bosatte Danskar och Norrmän, för hvilka det Normandiska oket kändes alltför tryckande.

[1]) Liljegr. anf. st. N:o 2, 38, 551, 740, 836, m. fl.

[2]) Anf. st, 1323.

[3]) Anf. st. 624.

[4]) Anf. st. 2, 38, 397, 740, 1202, m. fl.

[5]) Denne högst märkelige runsten fanns fordom vid Stainkumbla kyrka, men är nu försvunnen. Den på några ställen, ty värr, bristfälliga inskriften, lyder: *Butmuntr auk Butraifr auk Kunvar þair raistu stain* ...... *auk sun Aula sat miþ skinum auk han entaþis at Ulfshala þa hin hilgi* ...... Det rena språket borgar för den högsta ålder, och det blifver derföre troligt, att med *hin hilgi* här kan menas K. Olof d. helige, samt att inskriften således tillhör denne konungs tid, d. v. s. första hälften af det 11:te århundradet. Se vidare Säve: Gutn. Urk. Inledn. s. XXXVI, och s. 44 (N:o 82), samt Liljegr. 1590.

[6]) Dessa inskrifter lyda: *Kurmr kunu(n)kr karþi ku(m)bl þausi aft þurvi kunu sina Tanmarkar but*, Gorm konung gjorde dessa kummel (minnesmärken) efter Thyrvi, qvinna sin, Danmarks bot (hjelp), Liljegr. anf. st. 1538; och den andra: *Haraltr kunu(n)kr baþ kaurva ku(m)bl þausi aft Kurm faþur sin auk aft þiurvi muþur sina sa Haraltr ias sor van Tanmaurk*

Digitized by Google

Då nu Gorm dog vid år 936, [1]) så skulle denne Jutske runsten alltså vara vid pass 100 år äldre, än den omtalade Gotländske. En ännu vida äldre inskrift hafva vi troligtvis å Glavendrups-stenen i Fyn, der runristaren Sote mot slutet utropar: *þur uiki þisi runar* (Thor vige l. helge dessa runor)! — en önskan, som ovedersägligen tillhör en rent heden tid.

Det är likväl en alldeles afgjord sak, att vi icke hafva någon Nordisk, än mindre Svensk handskrift å pergament eller dylikt, hvilkens ålder uppgår till hedendomen, d. v. s. till 9:de eller 10:de århundradena, ja näppeligen ens till det 11:te. En enda Isländsk handskrift anses nämnligen vara från senare hälften af det 12:te årh., [2]) och således omkring 180 år äldre, än sjelfva Codex Regius af Sæmunds Edda. [3]) Till följe häraf kunna vi således, som redan nämndt är, icke undgå att anse vissa runstensinskrifter för de allra äldsta Nordiska språkurkunder, som finnas. Och då en del af de Svenska i ålder öfverstiga äfven de allra äldsta af Nordens handskrifter, såväl Isländska som Svenska, [4]) så kunna de olikheter i språkligt afseende, som hos dem förefinnas, naturligtvis icke hänföras till en yngre tid. Det språk, på hviket de äro skrifna, visar också många drag af vida större ålderdomlighet, än det, som träffas uti någon å papper eller pergament skrifven Svensk fornskrift; ja, det är t. o. m. ålderdomligare, än det som läses i de allra äldsta Isländska språkqvarlefvor.

---

ala auk Nuruiak auk Tana(fulk li)t kristno, Harald konung bad göra kummel (minnesmärken) dessa efter Gorm, fader sin, och efter Thyrvi, moder sin; den Harald, som åt sig vann Danmark allt och Norge och Danafolket lät kristna. Lilj. 1537. jf. Annaler f. nord. Oldkynd. 1852, ss. 307—319, och 1853, ss. 350—362.

[1]) Munch: Det norske folks hist. I. 1. s. 747.

[2]) Den oskattbara Homilie-boken, N:o 15 bland de Isländska handskrifterna i K. Bibl. i Stockholm. Se Arwidsson: Förteckn. öfver K. Bibl. i Stockh. Isl. handskr., Sth. 1848, s. 24, och Rydqvist: Svenska Spr. Lagar I. s. XIII och följ., samt ett kort språkprof utur henne uti Islendiga Sögur I. Kph. 1843, ss. 385—387.

[3]) Se Munch och Unger: Den ældre Edda. Christiania 1847, s. XIII. "Hovedcodex, almindeligviis Codex regius kaldet, eller No. 2365 qv. af den ældre Manuskriptsamling i det store kongelige Bibliothek i Kjöbenhavn. Den er skreven med en temmelig antik Haand, sandsynligviis i Begyndelsen af det 14:de Aarhundrede."

[4]) Den äldsta Svenska handskrift, som finnes, är utan tvifvel Vestg.-Lagens äldre codex, hvilken Schlyter anser vara från slutet af 13:de årh. (den är "ej skrifven före detta år (1281), men den är säkert icke heller skrifven långt efter", — yttrar han i företalet till Vestg. Lagen, s. III.)

Digitized by Google

Den framställda frågan får således icke anses hufvudsakligen gälla runinskrifterna, och det så mycket mindre, som deras ordförråd är så ringa och i flere afseenden fattigt, att en genomgående jämnförelse dermed knappast kan göras, utan att en större vidlyftighet användes, än de trånga gränsorna för denna lilla uppsats medgifva.

Det torde derföre vara tillräckligt att förnämligast fästa afseende på språket i de äldsta Landskapslagarna, samt att uppsöka de punkter, uti hvilka detta skiljer sig från Isländskan, samt att sedan derifrån leda sig till besvarandet af hufvudfrågan, huruvida dessa skiljaktigheter helt och hållet eller till en del *äro uppkomna i en jämnförelsevis senare tid*, *eller om de äro att hänföra till en tidsålder före de nu kända äldsta handskrifter från Island och Norge?* Detta betraktelsesätt förbjuder likväl ingalunda, att det äldre runspråket stundom samtidigt rådfrågas, särdeles som detta den Nordiska tungans uräldsta vittnesbörd om sig sjelf ofta på ett afgörande sätt upplyser äfven ganska dunkla språkföreteelser.

Men för att kunna bestämma, huruvida afvikelserna uti vårt äldsta lagspråk grunda sig på några jämnförelsevis äldre språkförhållanden, än de, som finnas uti den äldre Isländskan, torde det vara nödigt att först eller samtidigt göra en i möjligaste mon kortfattad framställning utaf dessa afvikelser.

Olikheterna mellan det Fornsvenska lagspråket och Isländskan.

Dessa olikheter kunna vara af 3:ne slag:

1:o) med afseende på *ordbildningen* eller ljuden i ordens rotstafvelser eller afledningsändelser, —

2:o) med afseende på *ordböjningen* eller ordens böjningsändelser, — och

3:o) med afseende på *ordfogningen*.

De olikheter, som höra till det sist nämnda eller tredje slaget, äro dels icke så stora eller så synbart framträdande, och dels är denna sida af den Forn-nordiska språkläran ännu så föga bearbetad, att det knappast låter sig göra att i detta afseende vinna en fullständig öfverblick, ja, det skulle knappast blifva möjligt att sammantränga de spridda iakttagelserna inom gränsorna af en så kortfattad framställning som denna. Det blir derföre ändamålsenligast att hufvudsakligen fästa sig vid olikheterna af de tvänne först nämnda slagen.

Digitized by Google

I. Olikheter med afseende på Ordbildningen, hvilka visa sig antingen uti ordens rotstafvelser eller uti afledningsändelserna. — I afseende på vocalerna uti rotstafvelserna står Forn-svenskan i allmänhet på en äldre ståndpunkt än Isl., utom i fråga om diphthongerna; likväl har den Fn-Germaniska diphth. *iu* oftare blifvit bevarad i Fn-Sv., än uti Isl., der den då gått öfver till *ió*, t. ex. *biuþa*, *þiuver*, Isl. *bióða*, *þiófr*, stundom till *ý*, såsom *diur*, Isl. *dýr*. Men Forn-sv. hade redan på Landskaps-Lagarnes tid förlorat alla öfriga diphthonger, då de Isl. *au* och *ey* hade gått öfver till *ø*, och *ei* till *e*. [1]) Uti det äldsta runspråket stå dessa qvar på den gamla, ja, till en del på en ännu äldre ståndpunkt, ty der fanns ännu icke det redan i den äldsta Isl. vanliga omljudet. *Ey* hade der ännu icke utvecklat sig ur *au*, utan det hette der, liksom i Isl., *dauþr* död, men det Isl. *Eysteinn* hette *Austain*, nu Ø-sten l. Östen. Isl. dipht. *ei* är en afkomling af det Runska *ai*, såsom *aiga*, *stain*, Isl. *eiga*, *steinn*. — Det Fn-Sv. ljudet *a* för det långa *á*, som nu uttalas på Isl. såsom *á* (au), är otvifvelaktigt äfven det äldsta, och det Isl. uttalet *á* (au) och Nysv. *å* äro vida yngre, åtminstone när de uppkommit genom inverkan af t. ex. ett sedan förloradt *n* eller *h*, såsom uti *á* præp., för *an* å, *Ás*, för *Ans* Ås, *gás*, för *gas* gås, *bás*, för *banst* bås, *á*, *slá*, *máttr*, för *aha* l. *ahva*, *slaha*, *mahtr*, å, slå, makt, o. s. v.

Men om det långa *á* haft ljudet af rent *a*, så följer deraf äfven, att det Isl. *æ*, som nu har ljudet *ai*, i äldsta tider moste haft ljudet *ä* eller *e*, d. v. s. varit en vocal och icke en diphthong. Af samma grund har då också *œ*, som är omljud af vocalen *ó*, haft enkelt vocal-ljud, således antingen *ø* ss. i LL. (*brøþer* pl.) eller *ý* som i Guta Lag (*bryþr* pl.). Efter analogien borde detta *œ* af Isländingarne uttalas som *oi*, men de uttala det i stället som *ai*, och således på samma sätt som ursprungligt *æ*. Dessa bägge Isl. ljud höra således till de jämnförelsevis yngre.

Det gamla ursprungliga *u*-ljudet har ofta bibehållit sig uti Fn-Sv., men har i Isl. blifvit brutet och öfvergått till *o*, t. ex. *hulder* huld, Isl. *hollr*, *skuþa* skoda, Isl. *skoda*, *bulster* bolster, Isl. *bólstr*, för *bolgstr* l. *bulgstr*. [2])

Isl. förlänger vokalerna *a*, *o*, *u*, när de efterföljas af *l* med derpå följande läppljud (såsom *lb*, *lp*, *lf*, *lv*, *lm*) eller gomljud (*lg*, *lk*) och *ls*; således Isl. *hálbr*, *stólpi*, *kálfr*, *hálmr*, *tólg* (eg. *tálg*), *fólk*, *háls*,

---

[1]) Med undantag af Guta Lag, som åtminstone bevarat de tre hufvuddiphthongerna *au*, *oy* (*ey*) och *ai*.

[2]) Jf. Medelhödtysk. *belgen* (*balc*, *bulgen*) uppsvälla.

Digitized by Google

hvilka alla hafva det ursprungl. korta vocalljudet uti LL:s *halver*, *stulpi*, *kalver*, *halmber*, *talgh*, *folk* (Run. *fulk*), *hals*. I detta afseende står Fn-Sv. således på den äldre ståndpunkten. Ännu längre går Isl., då hon äfven förlänger de flesta vocaler framför *ng*, *nk*, t. ex. *lángr*, *leingi* för *langr*, *lengi*, och detta t. o. m. i ändelser, t. ex. *konúngr*, *ynglíngr*.

Uti Isl. och Fn-Sv. verkar ett efterföljande *i* (j) omljud på en föregående vocal: *hand* får i pl. *hendr* händer, af ipf. *brann* kommer *brenna* bränna, *son* l. *sunr* har pl. *synir* (Uppl. *synjer*) söner, af *bróðir* kommer *bræðr* bröder; ehuru detta ursprungliga omljuds-*i* dock oftast sedermera försvunnit. I detta fall stå Isl. och Fn-Sv. således på samma ståndpunkt; men det äldre Runspråket vet ej af denna förändring.

Uti verbernas böjning verkar detta *i* deremot ett omljud inom Isl., hvarutaf Fn-Sv. icke alls haft någon känning, och i hvilket afseende hon således står på en äldre punkt. I de starka verber, som hafva *a*, *á*, *u* l. *ú* till rot- eller stamvokal i något tempus, inträder omljud uti pl. af præsens, samt i hela impf. conj.; t. ex. af det Isl. *láta* blifver sing. af præs. *ek læt* (i st. f. *ek lát*), men i pl. kommer inf:s vocal igen uti *vèr látum*, Fn-Sv. har deremot *a* i sg. och pl. *later*, *latum;* — likaså af Isl. *skióta* blifver sg. af præs. *ek skýt*, pl. *skiótum*, men Fn-Sv. præs. *skiuter*, *skiutum*. Impf. conj. af det Isl. *brenna* brinna skulle heta *brunna* l. *brunni*, men det heter med omljud *brynna*, pl. *brynnim*, i Fn-Sv. deremot utan omljud *brunni*, pl. *brunnum*. På samma sätt i Isl. *fara* blifver ipf. conj. *færa*, *færim*, men Fn-Sv. *fori*, *forum*, samt uti Isl. *skióta*, ipf. conj. *skyta*, pl. *skytim*, Fn-Sv. *skuti*, *skutom*. Häruti följer Sv. således fornbruket och Isl. har lidit förändring.

Men det finnes dessutom ett annat slags omljud, nämnligen det som ett efterföljande *u* eller *v* verkar på ett föregående *a*, så att det förvandlas till *ö*. Detta *u*-omljud är af 2:ne slag; 1:o) Det starka, såsom i orden: björn, örn, sköld, kött, och 2:o) det svaga, som blott inträder, när ett *u* verkligen finnes (el. nyl. funnits) i den efterföljande stafvelsen. Detta sista omljud är jämnförelsevis en nyhet inom Isl. (dock åtminstone 5—600 år gammal), som aldrig gjort sig gällande i Fn-Sv., lika litet som i något annat Germaniskt språk. De Isl. orden: *öllum*, *sögur*, *stöpull*, *sök(u)*, *vöðvi* heta i LL. *allum*, *sagur*, *stapul*, *saku* (dat. sg.) sak, *waþwi* vad.

Betrakta vi åter consonanterna, så skola vi finna, att Fn-Sv. äfven i anseende till dem ofta nog eger ålderdomligare former än Isl., och detta gäller framför allt i fråga om deras hopsmältning eller assimilering, hvarutinnan Isl. går ännu längre än Fn-Sv.

Digitized by Google

Isl. låter vanligtvis *n* hopsmälta med följande *k* eller *g* till *kk* och med *t* till *tt*, samt *m* med *p* till *pp*. Fn-Sv. har äfven till en del varit underkastad samma lag, men likväl icke så genomgående i alla förekommande fall. T. ex. Isl. *bekkr*, Fn-Sv. *bænker* bänk, Isl. *ekkia*, Fn-Sv. *ænkia* änka, Isl. *sökkva*, Fn-Sv. *sænkia* sänka, Isl. *skykkja* l. *skikkia* kappa, eg. skynke; men i andra fall har denna assimilering äfven för sig gått i Sv., t. ex. tacka, backe, dricka för **þanka*, **banki*, **drinka* [1]) (dock finnes *nk* ännu uti drunkna, Isl. *drukkna*). Likaledes hopsmälta *nt* till *tt*, t. ex. LLag. *mantul*, mantel, blifver Isl. *möttul*, Isl. *stuttr* kort, *stytta* förkorta, VGL. har *stunta*, [2]) E. *to stunt* hindra i växten, samt adj. *stunt* vred, kort för hufvudet, äfvenså Isl. *vetr* (Guta L. *wittr*), Landsk. Lagarne *vinter*. Isl. behandlar dessutom *nd* i vissa fall på samma sätt som *nt* och äfvenså *ng* som *nk*, särdeles uti ipf. af verber med dylikt rotljud, såsom *binda*, *batt*, *vinda*, *vatt*, binda, vinda, *stinga*, *stakk* (för *stang*), *springa*, *sprakk* (för *sprang*). Dessa verber hafva derföre också i Sv. liksom klufvit sig till tvänne: stinga, (fornt) stang (hvaraf stång och stänga) och sticka, stack, samt springa, sprang, och spricka, sprack. — Här befinner sig Sv. således oftare på en ålderdomligare punkt än Isl. Sammaledes när *mp* hopsmältes till *pp*, t. ex. *kappi* kämpe (likväl eger Sv. i kapp); Isl. *happ* lyckträff (slägt med E. *happy*) igenfinna vi uti det Sv. det hampar sig väl; Isl. *toppr* qvinnohufvudbonad är Fn-Sv. *tymp*, [3]) Dalska och Gotl. *timp*.

Uti ett annat fall eger åter Isl. språket företrädet framför Fornsvenskan, nämnligen deruti att Isl. öfver allt uti ordens uddljud eller början bibehåller *h* framför *l*, *n*, *r*, under det att denna adspiration städse är bortkastad i Fn-Sv., utom i Runspråket. Och huru rotfast och väsendtligt detta *h* en gång var, bevisas bäst deraf, att det i Sanskrit, Grekiska och Latin beständigt motsvaras af *κ* eller *c (k)*. Det heter sålunda på Isl. *hlaða* f. lada, *hlíf* (Lat. clipeus) sköld, *hlióta* ljuta, få, *hlægiligr* löjelig; *hnakki* nacke, *hnefi* näfve, *hníga* niga; *hrafn* ramn, korp, *hrár* rå, jf. Lat. *crudus*, *caro*, Gr. *κρέας*, *hrönn*, g. *hrannar*, bölja, jf. Gr. *κρήνη*, Dor. *κράνα*, källa.

Två mycket närbeslägtade ljudmöten äro *fn* ock *mn;* Isl. älskar det förra, Fn-Sv. det senare. Isl. har derföre *fn*, när detta ljud står

---

[1]) De med denna lilla stjerna utmärkta orden kunna icke uppvisas uti denna form, men hafva blifvit antagna, emedan de sannolikt en gång hafva funnits.

[2]) Af samma rot är det Norrländska *stinta* f., liten flicka.

[3]) Se Skråordningar, samlade af G. E. Klemming, Sthm 1856, s. 104 (tillhörande Svenska Fornskrift-Sällsk. Samlingar).

Digitized by Google

på forn grund, men förvandlar äfven stundom oriktigt ett ursprungligt *mn* till *fn*; Sv. går den motsatta vägen och bibehåller alltid det Isl. forngrundade *mn*, men förvandlar ursprungligt *fn* till *mn*. Således *hrafn*, fh-T. *hraban*, Gl-Sv. r a m n, Gr. *κόραξ*, Lat. corvus, Isl. *svefn* sömn, Gr. *ὕπνος*, somnus, Sanskrit *svapnas* (dröm). Och tvärtom: Isl. *nafn* namn, af Lat. *nomen*, Sskr. *naman; safna*, Sv. s a m n a (samla) af *saman*, af Sskr. *samas* æqvalis, similis, æquus, omnis, Gr. *ὁμός*, (och *ἅμα* adv.), Isl. *samr* den samme. Fn-Sv. visar dock äfven en benägenhet att icke alldeles sakna labial på detta ställe och insätter derföre ett *p* mellan *m* och *n*, och får stundom *nampn* namn, *sympn* sömn. I dessa fall stå således Isl. och Fn-Sv. lika nära forntiden, hvar på sitt håll.

Ett något liknande förhållande eger rum dessa bägge beslägtade dialecter emellan i fråga om halfvocalen *v*. När *v* står i ordens början framför *r* och framför vocalerna *ó*, *æ*, *u* och *y*, så bortkastas det uti Isl., men bibehålles för det mesta uti Fn-Sv.; men när *v* deremot står i ordstammens slut, eller såsom ett afledningsljud, då bibehålles det af Isl., men bortstötes oftast af Fn-Sv. — Isl. har således: *reiðr*, *reka*, *rak*, *rangr*, *ríđa*, der Fn-Sv. har *vreþer*, *wræka*, *wrak*, *wranger*, *wriþa*. Isl. toler lika litet *v* framför de nämnda *ó*, *o*, *æ*, *u*, *y*, t. ex. *hverfa*, *hvarf*, *hurfum*, Fn-Sv. *hwærfa*, *hwarf*, *hwurfum*, Isl. *vinna*, *vann*, *unninn*, i LL. *winna*, part. *wunnin*, Isl. *werða*, part. *orðinn*, LL. *warþa*, *wurþin* vorden. I andra fall hafva åter bägge dialecterna förlorat det uddljudande *v*, t. ex. *ull* ull, Got. *vulla*, T. *wolle* (hvilket dock äfven saknar uddljudande *v* redan i Sanskr. *ûrnâ* f., Litauiska *vìlna*, Rysk. *vólna* ull, ehuru *ûrnâ* anses komma af roten *var* l. *vri* betäcka, värja; äfv. v a r m hör troligen hit); [1]) likaledes Isl. *eið-særi*, Fn-Sv. *eþ-söre;* men deremot Isl. *sveria*, ipf. *sór*, och Sv. s v ä r j a, s v o r. — I fråga om aflednings-*v* har deremot Isl. företrädet; t. ex. uti verber *höggva* hugga, *stökkva*, Fn-Sv. *stænkia*, *sökkva*, Fn-Sv. *sänkia*, comp. *fölvari* blekare, hvaraf f a l n a, f a l-aska, Isl. *söngr*, pl. *söngvar*, Uppl. L. *sanger* sång. Blott VGL. har ordet *waþwi*, Isl. *vöðvi* vad (tjockben), och Runspråket har *staþvi* dat. sg., Isl. *stöðvar* f. pl., station, ställe. VGL. har äfven ett *staþvi* m., med betydelsen stadga, lagbestämmelse, och Guta Lag. *stinkva*, och part. *haggvin*, Isl. *höggvinn*, af *höggva* hugga.

---

[1]) Jf. Sanskr. *pûrnas* plenus (för **pelnus*, **pernus*), Got. *fulls* full (för **fuln* l. **furn*), Gr. *πλέος*, och *πίμπλημι* och *πίπλημι*, Litauiska *pilnas* adj., Rysk. *pólnyi*.

Digitized by Google

Men innan vi öfvergå till de olikheter, som te sig i böjningsändelserna, kan det var skäl att vidröra en utmärkande egenhet, som uteslutande tillhör Fn-Sv., och som aldrig uppträder inom Isl.

När ett *r* vid afledning eller böjning skulle följa omedelbart efter ett *l* eller ett *n*, så inskjuter Fn-Sv. ett *d* dem emellan för välljudets skull eller för att minska hårdheten vid consonant-mötet. T. ex. *fulder*, Isl. *fullr* full, *alder*, Isl. *allr* all; men så snart *r* försvinner, så försvinner också *d*, således i fem: *full*, *all*, full, all. Likaså med *n*, t. ex. *sander*, Isl. *sannr* sann, præs. *finder*, Isl. *finnr* (l. *fær*), *tænder*, pl. af *tann*, Isl. *tennr*, pl. af *tonn* tand. — I analogi härmed inskjuter Fn-Sv. äfven för välljudets skull ett *b* mellan *m* och *l*, samt mellan *m* och *r*, t. ex. *gambler* pl. f., Isl. *gamler af gamall*, *hambla*, Isl. *hamla* hindra, samt *dumber*, Isl. *dómr* dom, *warmber*, Isl. *varmr* varm, *hambri* dat. af *hamar*. — Denna egenhet i Fn-Sv. är utan tvifvel icke ärfd, utan en jämnförelsevis senare tillkommen utväxt, som också ingalunda utgör någon prydnad.

Detta nu i korthet framställda visar dock, att det Forn-Svenska lagspråket i många fall stod på en äldre ståndpunkt, än Isländskan från samma tid, när fråga är om ljuden i ordens rotstafvelser. Blifver åter frågan om afledningsändelserna, så har Fn-Sv. visserligen dessa hvar för sig i allmänhet lika ålderdomliga som Isl., men dessa ändelsers antal och mångfald är mycket inskränktare. Grunden härtill torde dock till en icke ringa del ligga i våra fornskrifters fåtalighet och deraf följande ordfattigdom, hvadan vi således nu ej kunna skaffa oss någon fullständig kunskap om språkets då varande tillgångar.

II. Olikheter i afseende på Ordböjningen.

I afseende på ordens böjning eller böjningsändelserna, råder uti Fn-Sv. i allmänhet en större enkelhet, och ändelserna äro icke så utpräglade och fulltoniga som uti Isländskan. Detta vill med andra ord säga, att Sv. uti en jämnförelsevis senare tid i detta afseende lidit manga kännbara förluster. Så har den uti Isl. så formrika decl., efter hvilken böjas t. ex. *vollr*, *vallar*, *velli*, *völl* och *skiöldr*, *skialdar*, *skildi*, *skiöld*, fått en vida mindre omvexlande böjning uti Forn-Svenskans *walder*, *wallar*, *walli*, *wall*, och *skiolder*, *-ldar*, *-ldi*, *-ld*. Af den utmärkande acc. pl. på *-u* (Isl. *völlu*, *skiöldu*) finnes i Fn-Sv. högst få exempel i behåll, hvilka kunna uppsökas uti Rydqvist Sv. Spr. Lagar, 2:dra bandet, der de finnas med största noggrannhet samlade uti den 3:je starka decl. Samme Författares,

Digitized by Google

2:dra starka decl., som utmärkes af acc. pl. på *-i*, har äfven till större delen blifvit sammanblandad med 1:sta decl., som har acc. pl. på *-a*. Äfven den starka Isl. decl. på *-ir*, t. ex. *læknir*, g. *-is*, pl. *-ar*, är nästan alldeles försvunnen; i det antingen *r* blifvit afnött i nom. sg., men likväl böjningen bibehållit sig stark i andra casus, eller ock har den h. o. h. öfvergått till svag. Uti Guta Lag har t. ex. ordet *oyri* (Isl. *eyrir*) bibehållit stark böjning, hvarpå jag fäst uppmärksamheten uti mina Gutniska Urkunder (Inledn. s. XXI). Prof. SCHLYTER [1]) är i denna punkt af en annan mening; men K. Bibl. RYDQVIST delar i Sv. Spr. Lagar [2]) min åsigt, och det var en ren glömska, att jag ej uti nämnda skrift kom att nämna detta.

I fråga om den bestämda ändelsen i substantivernas dat. pl. hafva Isl. och Fn-Sv. gått hvar sin väg. Som bekant är utgöres denna bestämda ändelse utaf pron. *hinn*, *hin*, *hitt*, eller snarare af det ännu äldre *inn*, *in*, *itt*, som hänges efter substantiverna, och i begynnelsen böjdes lika sjelfständigt som detta; t. ex. Isl. masc. *konungr'inn*, *konungs'ins*, *konungi-num* (för *konungi-inum*), o. s. v. eller fem. *sól'in*, *sólar'innar*, *sólu-nni* (för *sólu-inni*), o. s. v. Pl. *manneskiur-nar*, *manneskna'nna* (för: *manneskna-inna*), *manneskju'-num*, o. s. v. I nom. pl. t. ex. har Isl. bibehållit ändelsens *r*, både för hufvudordet och pronominal-suffixet, och säger *manneskjur-nar*, Fn-Sv. har tappat det första *r* men behållit det senare och säger *menniskio-nar*, Ny-Sv. har tvärtom menniskor-na. I dat. pl. har Isl. *menniskju-num*, således har substantivet förlorat sitt *m*, Fn-Sv. har åter mist suffixets *um* och säger *menniskjum-in* (för *menniskjum-inum*). [3]) Några hafva trott, att detta *-umin* l. *-omen* vore blott en omkastning af *-onem*, t. ex. *gatomen* för *gatonem*, emedan ordet efter utseendet dymedelst kom att ligga så nära intill det Isl. *götunum*. Men att det så icke förhåller sig, ses bäst af den form, hvaruti denna ändelse förekommer i den äldsta af alla Svenska Skråstadgar, nämnligen i Bältare-Svennernes skrå, skrifvet före år 1437, [4]) der man träffar former som *swenomon*, *brödromum* och slutligen *swenom'nom*, hvilken sista således ligger ganska nära den fullständigaste, som skulle vara *svenum-inum*.

[1]) Gotlands Lagen, Glossar., ordet: *Oyri*.
[2]) Sv. Språkets Lagar, II. s. 47.
[3]) RYDQVIST, anf. st. s. 250.
[4]) Skråordningar, ss. 3—4.

Digitized by Google

En annan Forn-Sv. ändelse af lika eller högre ålder, och hvilken uti Isländskan aldrig träffas lika fullständig, är den, som tillhör genitivus af det reflexiva pronomen, hvilken uti alla Landskapslagar (endast, besynnerligt nog, med undantag af den äldste, Vestg. L.) stundom, men i Guta Lag alltid, heter *sina* (sui). Ja, detta *sina* träffas till och med uti ett skrå af år 1471. [1]) Denna form öfverensstämmer på det närmaste med det motsvarande Got. *seina*, hvaremot Isl. blott eger *sín*, utan slut-*a*. Dessutom kan Fn-Sv. uppvisa de analoga plurala genitiverna *vara*, Isl. *vár* (nostri, nostrum) och *idhra*, Isl. *yðvar* (vestri, vestrum), der slut-*a* äfven är bibehållet. [2])

Isländskan har deremot bevarat något mera af den utur Nordiskan snart försvinnande dualis, hvilken i den förre ännu finnes i behåll för såväl pronomina personalia och possessiva som pron. relativa och interrogativa. Af dessa finnas allenast några sparsamma qvarlefvor af pron. pers. uti några Landsk. Lagar; men Guta Lag eger i full kraft det rel. och interrog. pron. *hwar*, Isl. *hvár* hvilken af tvänne.

Det svagt böjda Isl. fem. pa *-a* har i gen. sing. ändelsen *-u* och i nom. plur. ändelsen *-ur*. Men i Guta Lag, och undantagsvis å 4—5 runstenar i Uppland, Gästrikland och Södermanland, [3]) har denne genitivus sing. ändelsen *-ur*, och hvilken således är lika med nom. plur. Detta står också i full öfverensstämmelse med den i Gotiskan för de nämnda casus gällande ändelsen *-ôns*. Detta *ôns* synes först hafva nedsunkit till *ôs*, så till *ôr* och sist till *ur*. Exempel häruppå äro: i Guta Lag: *kirkia*, g. *kirkiur*, pl. *kirkiur* kyrka, kyrkas, kyrkor, *kuna*, *kunur*, *kunur* qvinna, qvinnas, qvinnor, Got. *qvinô*, *qvinôns*, *qvinôns*.

Det Ny-nordiska passivets slut-*s* har, som bekant är, uppkommit genom det reflexiva pronomen *sik*, som blifvit hängdt efter verbet och slutligen har fastvuxit dermed till ett suffix eller blott en ändelse. Denna ändelses äldsta Nordiska form var *-sk*, och dess betydelse var då medial eller reflexiv, icke passiv. T. ex. *hann nefndisk Haraldr* han nämnde sig (icke han nämndes af andra) Harald, *hún settisk niðr* hon satte sig ned. Detta *sk* träffas emellertid blott i de allra

---

[1]) *Um brödher kywa sina millan* (om broder kifvas sins emellan) anf. st. ss. 14 och 24.

[2]) Se Rydqvist anf. st. ss. 474, 475 och 477.

[3]) Lilj. anf. st. 71 och 2011, 1054 och 871, vidare omtalade i Guta Urkund. s. XV, och härtill kommer en runsten i Närike, Lilj. 1024, å hvilken slutorden (efter min omgranskning i somras) böra rättas till: *boa*(n)*ta Kunur* Kunas bonde (man).

Digitized by Google

äldsta Norsk-Isländska skrifter, samt på 2 Svenska [1]) och 2 Danska runstenar. Sedermera försvagades det till *-st* uti alla yngre Norsk-Isl. fornskrifter, och sålunda uttalas också denna ändelse ännu i dag på Island, Färöarna och uti vissa delar af Norge, t. ex. *finnast*, *fannst*, *fundumst* finnas, *andast* dö (eg. andas). Betydelsen gick dervid allt mera öfver från medial till passiv, hvilken den ännu eger. Slutligen försvagades detta *st* ytterligare till *s*, den enda form, under hvilken denna ändelse visar sig såväl i den äldsta som den yngsta Svenskan, ty med undantag endast af de tvänne ofvan anförda runstenarna, träffas inom runspråket blott ändelsen *-s*. [2])

Af Gotiskans gamla reduplicerade imperfectum eger Isl. åtminstone några påtagliga lemningar uti sådana som *rieð*, *liet*, *griet*, *hielt*, *hió*, *iók*, *iós* rådde, lät, gret, höll, högg, ökte, öste; under det att de flesta af dessa former i Fn-Sv. stå närmare sitt försvinnande. Likväl ega Gutniskan och visse runstenar några spridda ålderdomliga former att uppvisa, nämnligen *riaþ* [3]) rådde, *liat* [4]) lät, *hiak* (d. ä. *hiagg*), Isl. *hió* högg, samt andra fornskrifter *hiolt*, *fioll* höll, föll, m. fl.

Deremot eger Forn-Svenskan en annan verbal-ändelse, som alls icke står att finna äfven i de allra fornaste Isländska urkunder. Detta är ett slut-*n* uti 3 pl. af præsens och imperf. conj., hvarest de Fn-Sv. orden således ändas på *-in*, motsvarande de Gotiska på *-aina* och *-eina*, hvaremot Isl. blott har *-i*. Så t. ex. 3 pl. præs. *givin* dent, och impf. *gavin* darent, Got. *gibaina*, *gêbeina*, Isl. *gefi* gifve, och *gæfi* gåfve.

Denna kärlek för ett slut-*n* uti ordens ändelser framträder äfven i Landsk. Lagarnes comparativer: *flairin* flere, *lengrin* längre, samt i neutr. pl. af vissa pronomina, hvarifrån det troligen inträngt uti nom. sing. af fem., såsom *þaun*, *þön*, *hwariun*, *hveriun*, m. fl.

---

[1]) Dessa tvänne undantag äro (å en runsten i Småland) Lilj. 1254: *Ir i(n)taþisk oustr i Krikum* som dog öster i Grekland; samt likaledes slutet af en inskrift (i Vestergötland) Lilj. 1365: *Ir varþ tuþr i uristu ir bþiþusk*, (bör troligen vara: *barþusk*) *kunu(n)kar* som vardt död i drabbningen, när konungarne slogos; — enligt Mag. Wallinders granskning 1860.

[2]) Runspråket har att uppvisa t. ex. *antaþis* Lilj. 902, *entaþus* pl. 851, m. fl.

[3]) Guta Saga kap. 1 (tillägg till Guta Lag.) *riaþ*, Isl. *rieð* l. *rèð*, Fornhög-tysk. *riat* rådde, Got. *rairoþ*.

[4]) Liljegren, anf. st. 1781 (på Gotland) *liat*, Isl. *liet* l. *lèt* fh-Tysk. *liaz*, Got. *lailot* lät.

Digitized by Google

Om vi nu i korthet sammanfatta det föregående och likasom uppgöra en sluträkning deröfver, huru de bägge Nordiska samkullesystrarna, Norsk-Isländskan och Forn-Svenskan, hvar för sig förvaltat det dyrbara odalspråk, som de tagit i arf efter sin urnordiska stammoder, så finna vi, att de hvar för sig förlorat åtskilligt, än den ena ett, som den andra bevarat, och än tvärtom. Så har den *yngre Forn-Svenskan* (såsom Lagspråket kunde kallas, till skillnad från Runspråket) förlorat diphthongerna *au*, *ey*, *ei*, som hopsmultit till *ø* och *é*; men deremot ofta bevarat de gamla ur-vocalerna *á* och *ú* vid deras rätta ljud, hvilket Isl. deremot grumlat till *á* (au) och *o* (å); lika litet har Isl. alltid förmått bibehålla *iu*, utan har detta blifvit *iú*, *jó*, äfvenså har Isl. förlängt vocalerna *a*, *o*, *u* med följande *lb*, *lp*, *lf*, *lm*, *lk*, *lg*, *ls*, hvilket icke eger rum i Fn-Sv.; denna sista har ej häller gjort sig förfallen till det *i*-omljud uti sg. af præs. ind. af vissa starka verber, eller uti impf. conj., som finnes i Isl. — Ej häller har Fn-Sv. blifvit mer än i högst ringa mon berörd af det svaga *u*-omljudet, som så fullständigt genomträngt Isl. och ingalunda bidrager till dess fägring. — Fn-Sv. hopsmälter mera sällan än Isl. *nk* och *ng* till *kk*, *nt* till *tt* och *mp* till *pp*; hon förvandlar ursprungligt *fn* till *mn*, Isl. tvärtom ursprungligt *mn* till *fn*; Fn Sv. bibehåller det forna *v* framför *r*, och ofta framför voc. *o*, *u*, *a* och *y*. Deremot har Fn-Sv. ensam infört den nyheten att inskjuta hjelp-consonanten *d* mellan *l-r* och *n-r*, samt *b* mellan *m-l*, *m-r*, hvilket skämmer hennes ljudsystem. — I afseende på böjningsändelserna har Isl. bibehållit sig bättre, och Fn-Sv. förlorat mera: De 3 starka masc. declinationerna hålla på att i Fn-Sv. sammansmälta; Isl. har bevarat något flere rester af dualis än Fn-Sv., äfvensom af reduplicat. i impf., samt har i behåll de fullständigare passiva, fordom reflexiva, slutändelserna *sk*, *st*, hvilka i Fn-Sv. nedsunkit till *-s*. Deremot har Fn-Sv. ännu qvar det af Isl. borttappade Forn-Germ. eller ännu äldre *n* i verbernas conj., i comparativernas pl. och i pron:s nom. & acc. pl. neutr.; vår forntunga har tillika bibehållit de fullständigare pronominala gen. *sina*, *vara idhra*, (som i Isl. försvagats till *sín*, *vár*, *yðvar*) och Guta Lag eger, i likhet med några runstenar, qvar de svaga femininernas gen. sg. på *-ur*.

Af det redan anförda ser man alltså, att till de skiljaktigheter från Isländskan, som sporas, särdeles uti de Forn-svenska Lag-urkunderna, är denna senare ingalunda skyldig allena; ty det är lika ofta Isländskan, som afvikit eller gjort affall från det fornrätta. Visserligen har Forn-Sv. i många mål gjort förluster, blifvit försvagad och till en del försämrats; men uti ganska många, och det i rätt väsendt-

Digitized by Google

liga stycken, stod hon fastare och vida mera oförvillad qvar på forngrunden, än den vestligare boende systern. — Om man således icke med ett kort och afgörande **ja** eller **nej** kan besvara den framställda frågan: *Om de i Sveriges äldsta urkunder röjda afvikelser ifrån Isländskan äro att anse såsom i en jämnförelsevis senare tid uppkomna, eller om de äro att hänföra till en tidsålder före de nu kända äldsta handskrifter från Island och Norge?* — så synes det ovedersägligt, att kanske de vigtigare olikheterna mellan nämnda *yngre Forn-Svenska* och den tidens Isländska icke äro uppkomna i en jämnförelsevis senare tid, utan äro att hänföra till en tidsålder före de äldsta nu kända Norsk-Isländska handskrifterna.

En motsatt åsigt torde hysas af mången i vårt land, och hyses utan tvifvel af ännu flere hos våra Nordiska grannar; men detta kommer till en stor del, dels å ena sidan af ett nog vanligt underskattande, och å den andra någon gång af ett öfverskattande utaf det egna, och dels af fattigdomen på fornurkunder på det ena och rikedomen på det andra hållet.

Ja, man har i några icke särdeles gamla skrifter gått så långt, att man velat nedsätta Sverige till ett bihang, eller rättare Sviarne i forntiden till en föga talrik och h. o. h. underordnad afdelning under den stora Norröna-, d. v. s. den Norska stammen. Utaf denna Norrmännens, hvad man kunde kalla talrikhet, skulle då vidare följa, att deras språk vore det förnämsta, vore normal- eller odal-tungan i Norden. Men orsaken dertill, att Norskan och Isländskan, såväl fordom som nu, egde och eger qvar så mycket mera fornt och ålderdomligt, än Svenskan, är den samma som att Dalarne [1]) och Gotland nu hafva det ålderdomligaste språket i Sverige: orsaken är helt enkelt den, att de

---

[1]) Af det Nordiska fastlandets alla nu lefvande landskapsmål, kan intet i forntrogenhet jämnföras med språket i Dalarne, isynnerhet Elfdalskan. Ty utom på Island eller Färöarna, lär man föröfrigt ingenstädes kunna uppvisa sådana böjningsmönster som t. ex. præsens af Dal. *biða*, Isl. *biðja* bedja:

Dal. Sg.	*ig bið*	Pl.	*wir* l. *wið biðum*	Isl. Sg.	*ek bið*	Pl.	*vèr biðjum*
	du bið		*ir* l. *ið biðið*		*þú biðr*		*þèr biðið*
	ann bið		*der biða*		*hann biðr*		*þeir biðja;*

eller Sing. af det Dal. *mikjin*, Isl. *mikill* adj., stor, mycken:

Dal. Sg.	m.	n. *mikjin*	f. *mikji*	n. *mikjið*	Isl.	*mikill*	*mikil*	*mikit*
		d. *miklum*	*mikler*	*mikela*		*miklum*	*mikilli*	*miklu*
		a. *miklan*	*mikla*	*mikjið*		*mikinn*	*mikla*	*mikit.*

Dal. har nämnligen nästan h. o. h. förlorat genitiven, och derföre är han utlemnad äfven för Isländskan. — Detta blott för att visa, hvilket adal-nordiskt mål, som ännu lefver på Svensk tunga.

äro jämnförelsevis mindre, mera aflägsna och slutna bygder, dit den allmänna samfärdselns ström, särdeles fordom, icke förmådde framtränga med någon egentlig styrka.

Oaktadt hvarken Island eller Norge någonsin hafva hållits för hufvudland i Norden, har man dock någon gång på den sista tiden gått så långt, att man velat förneka Sverige allt arf och odal uti de gamla gudamytherna: desse angå icke Sverige, och det talas icke om Nordens, utan blott om Norrmännens gudalära i hedendomen. Och likväl är det ovedersägligt, att forntiden sjelf såg saken utur en helt annan synpunkt. Då ansågs det gamla Svithjod utan all fråga för Nordens hufvudland: — der, vid de gamla Sigtunerna, vid Uppsalarne, hade man rest det första hofvet för Åsa-gudarne, der var hela Nordens högheligaste Vi eller offerhus. Derföre kallar Snorre Sturleson, den Nordiska häfdaforskningens fader, det gamla Åsa-landet österut, norr om Svarta hafvet, icke för *Háloga-land*, utan för *Svíþióð in mikla*, med samma namn således som det nordliga Svithjod vid Lagen (el. Mälaren); derföre börjar han sina Norska Konunga-sagor med en Svensk saga, Ynglinga-Sagan, för att han på sina Norske konungar skall kunna kasta glansen af Svensk guda-borenhet. Ja, liksom Greken fordom med dyrkan och vördnad såg till berget Ida, till Delos och de öfriga gudavaggorna, så blickar den ytterst i polarhafvet boende Isländingen ännu i dag med vördnad åt det fräjdade Svithjod och Uppsala, hela Nordens, de Nordiska fornfolkens hufvud och hjerta!

Digitized by Google

INNEHÅLL:

Digitized by Google

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT

1861.

MATHEMATIK

OCH

NATURVETENSKAP.

Digitized by Google

Digitized by Google

Öfversigt af de inom Skandinavien (Sverige och Norrige) anträffade Hvalartade Däggdjur (Cetacea),

af

W. Lilljeborg.

> *"Hvaldyrene (Cetaceerne) have altid hört og höre endnu til de mindst nöiagtigt kjendte Dyr, hvad enten vi tage Hensyn til Artsbestemmelsen og den geographiske Udbredning eller til Anatomien og Physiologien."*
>
> (D. F. Eschricht: Undersögelser over Hvaldyrene, 1:ste Afhandling, 1844, p. 1.)

Det här anförda yttrandet af en författare, som af alla lemnat de vigtigaste bidragen till Hvaldjurens kännedom, har, åtminstone då man inskränker ordet "Dyr" till däggdjur, ännu sin tillämpning, oaktadt så många år förflutit sedan detta yttrande fälldes. Detta synes böra tillskrifvas de svårigheter, hvarmed den vetenskapliga conserveringen och undersökningen af dessa ofta kolossala däggdjur äro förenade, jemte den omständigheten, att en stor del högst sällan och endast tillfälligtvis samt på vidt skilda ställen råka i händerna på någon vetenskapsman. För att få en riktig kännedom om djurformernas förhållande till hvarandra, är det merendels nödigt att kunna anställa directa jemförelser dem emellan, och för detta ändamål måste man hafva dem till hands på ett och samma ställe. Men om det också endast vore frågan om skeletterna, torde en någorlunda fullständig samling af dessa inom Hvaldjurens ordning möta de största svårigheter. Man har derföre nyligen i England, för vinnandet af ett sådant ändamål, blifvit betänkt på att inrätta ett större museum för Hvaldjur.

De brister, som förefinnas i kunskapen om Hvaldjuren i allmänhet, sträcka sig äfven till kunskapen om de Hvaldjur, som tillhöra

Digitized by Google

vår skandinaviska fauna. Oaktadt de vigtiga bidrag, som Professor Nilsson uti sin skandinaviska däggdjursfauna lemnat till kännedomen om våra hvaldjur, synes dock åtskilligt återstå att utreda såväl med afseende på arternas antal, som deras beskrifning. Under en vetenskaplig resa förliden sommar till de zoologiska museerna i Lund, Köpenhamn, Christiania och Bergen hade jag derföre föresatt mig såsom en af de hufvudsakliga uppgifterna för denna resa, att undersöka de i dessa museer befintliga samlingar af till vår skandinaviska fauna hörande Hvaldjur, företrädesvis deras skeletter, då dessa utan tvifvel lemna de bästa utvägarne till kännedomen om arterna. Det är på grund af dessa undersökningar som jag nu är i tillfälle att kunna lemna en någorlunda fullständig öfversigt af de till vår skandinaviska fauna hörande Hvaldjuren. Jag anser mig böra nämna, att museerna i Köpenhamn och Bergen hafva erbjudit det rikaste materialet, och särskildt är det min pligt att nämna, att Professor Eschricht i Köpenhamn och Doctor J. Koren i Bergen genom goda upplysningar i icke ringa mån befrämjat dessa undersökningar.

Ordo CETACEA, Blumenbach.

HVALDJUR.

Däggdjur med fisklik kroppsform och naken hud, med de främre extremiteterna fenlika, och saknande de bakre, och hafvande i stället för dem, såsom sitt förnämsta rörelseorgan, en horisontell, klufven stjertfena, etc. etc.

Anm. Åsigterna om beskaffenheten af det ämne, som hvalarne vid utandningen, då de uppkomma till vattenytan, utblåsa genom näsborrarne, hafva varit delade [1]). Somlige, hvaribland äfven G. Cuvier, hafva påstått, att de icke endast utblåsa den luft och de vattenångor, som de utandas, utan att de äfven utspruta höga vattenstrålar, och somlige hafva deremot påstått, att endast det förra eger rum. För denna sednare mening har Professor Eschricht förklarat sig, med stöd af anatomiska och physiologiska grunder. Denna åsigt synes också genom nyare och säkrare iakttagelser hafva erhållit fullständig bekräftelse. Uti engelska athenæum för detta året har jag nyligen sett en uppgift af O. W. Brierly, som i detta afseende tyckes vara afgörande. Den förekommer i N:o 1767, pag. 320. Utanför kusten af Chili fick han en gång se en mängd hvalar med ryggfena

[1]) Se Förhandlingare vid de Skandinaviska Naturforskarnes 8:te möte i Stockholm år 1861, pag. 245.

Digitized by Google

helt nära intill fartyget, och hade derföre tillfälle att med noggrannhet iakttaga det föregifna utsprutningsfenomenet, och att det icke var vatten, utan hvit dunst eller vattenånga, som de utblåste ur näsöppningarne. Då det är af vigt att kunna bedöma tillförlitligheten af Brierly's uppgifter, vill jag här återgifva hans egna ord å det anförda stället. Sedan han beskrifvit huru hvalarne simmade och närmade sig intill fartyget (en fregatt), tillägger han: "each sending up two high columns of white vapour, like great jets of steam, which spread out into a cloud at their highest points; a distinct whistling sound being heard in the blowing of those that rose nearest the ship." Medicinæ Stud. C. J. E. Haglund härstädes, som äfven berest en del af de sydligare hafven, har för mig uppgifvit, att en gång en stor hval beledsagade fartyget en hel förmiddag, och stundom höll sig helt nära intill detsamma, och att den vid utandningen utblåste en hvitaktig pelare af vattenånga, som vid toppen utbredde sig i en liten sky, från hvilken några få droppar vatten nedföllo. Akad. Adjunkten O. Torell har äfvenledes för mig uppgifvit, att utanför kusten af Grönland en gång en hval var helt nära intill fartyget, på hvilket Torell befann sig, och då den utandades, blåste den vattenånga i förening med en ringa qvantitet vatten (möjligen uppkommet genom vattenångans afkylning och condensering) upp på fartygets däck. Ångan och vattnet hade spridt en särdeles obehaglig lukt ifrån sig. Dessa iakttagelser synas således ådagalägga, att den äldre uppgiften, att hvalarne genom näsborrarne utspruta en del af det vatten, som de intaga i munnen, icke öfverensstämmer med verkliga förhållandet.

1:sta Familjen, DELPHINIDÆ, J. Gray. TANDHVALAR.

Utan barder, men försedda med tänder åtminstone i endera af käkarne. Näsborrarne öppna sig i en gemensam yttre öppning eller springa, etc.

Digitized by Google

Tabula synoptica generum Delphinidarum.

Genera:

DELPHINIDÆ. Apertura narium

- longe a rostri apice remota. Maxilla superior .
  - dentata. Symphysis maxillæ inferioris .
    - brevis, longitudine dimidia maxillæ inferioris brevior. Maxilla inferior . . . . . .
      - dentata. Rostrum
        - plus vel minus attenuatum et acutum. Pinna dorsualis . . . .
          - adest . . . . 1. *Delphinus*, Lin.
          - abest . . . . 2. *Leucorhamphus*.
        - obtusum vel rotundatum. Pinna dorsualis . . . . .
          - adest. Dentes
            - conici . . . . . 3. *Grampus*, Hunter; Desm.
            - compressi . . . 4. *Phocaena*, G. Cuvier.
          - abest. Dentes
            - compressi . . . 5. *Neomeris*, J. Gray.
            - conici . . . . . 6. *Delphinapterus*, Lacep.
      - edentata . . . . 7. *Monodon*, Lin.
    - longa, longitudini dimidiæ maxillæ inferioris æqualis, vel longior. Ossa maxillaria superiora . . . .
      - minime ante nares fornicata . . . . . 8. *Inia*, F. Cuvier.
      - ante nares fornicata . . . . 9. *Platanista*, F. Cuvier.
  - dentibus, saltem conspicuis carens. Maxilla inferior . . .
    - duos vel plures dentes in parte media gerens . . . . . . 10. *Delphinorhynchus*, Lacep.
    - dentes conspicuos solummodo ad apicem gerens. Hi dentes . . .
      - duo vel quattuor . . . . . 11. *Hyperodon*, Lacep.
      - octo . . . . 12. *Berardius*, Duvern.
- rostri apici propinqua . . . . 13. *Physeter*, Linné.

Digitized by Google

Anmärkningar vid den här meddelade synoptiska tablåen öfver slägtena: Ehuru det här endast är fråga om de till Skandinaviens fauna hörande Cetaceerna, har jag dock ansett mig böra uti den meddelade tablåen äfven upptaga de för denna fauna främmande slägtena, för att derigenom antyda de inhemska slägtenas förhållande till dessa sednare, och till följd deraf deras plats i systemet.

Slägtet *Delphinus*, sådant det här upptages, motsvarar slägtena *Logenorhynchus*, *Delphinus* och *Steno* hos J. Gray [1]), då skiljaktigheterna mellan dessa af nämnde författare uppställda slägten äro sådane, att de så småningom genom de hos dithörande former framträdande modificationerna tyckas öfvergå i hvarandra.

Det 2:dra slägtet *Leucorhamphus* motsvarar J. Gray's [2]) *Delphinapterus* med arten *D. Peronii*. Då hos Lacepède [3]) Belugan eller *Delphinus leucas*, är typen för det af honom uppställda slägtet *Delphinapterus*, synes detta namn böra tillhöra sin rätte egare, och icke med fog kunna öfverflyttas till en främmande art. Jag har derföre för *Delphinapterus Peronii* (*Delphinus Peronii*, Lacep.) måst söka ett annat slägtnamn, och har dertill, i brist af något bättre, valt det af Peron åt den gifna artnamnet *leucorhamphus*.

Slägtet *Grampus* motsvarar slägtena *Grampus*, *Globiocephalus* och *Orca* hos J. Gray [4]).

Slägtnamnet *Neomeris*, gifvet af J. Gray [5]) åt *Delphinus phocænoides*, G. Cuvier, borde utbytas emot ett annat namn, emedan det långt förut, redan 1816 af Lamouroux blifvit gifvet åt ett slägte bland *Polypi;* men då det hittills varit bekant såsom tillhörande ifrågavarande art, har jag dock icke här velat göra detta utbyte.

Det af J. Gray [6]) uppställda slägtet *Pontoporia* synes med fog kunna öfvergå i slägtet *Inia*.

Slutligen får jag anmärka, att slägtena *Leucorhamphus*, *Neomeris*, *Inia*, *Platanista*, *Delphinorhynchus*, *Berardius* och *Physeter* äro främmande för Skandinaviens fauna.

1. Slägtet DELPHINUS, Linné.

Nosen, eller främre delen af hufvudet, mer eller mindre utdragen och spetsig, ofvan merendels med en tydlig afsats. Näsborrarne

[1]) Zoology of the Voyage of Erebus & Terror, Mammalia, part. V. p. 30.
[2]) L. c.
[3]) Histoire naturelle des Cétacées, p. XLI.
[4]) L. c.
[5]) L. c.
[6]) L. c. p. 46.

Digitized by Google

öppna sig uti en gemensam transversell springa, som är belägen på öfre sidan af hufvudet långt bakom nosspetsen. Ryggen med fena, som stundom är belägen å kroppens midt, stundom något framom densamma, och stundom bakom den. Kroppsformen är i allmänhet reguliert spolformig och starkt tillspetsad mot båda ändarne. — Käkarne äro beväpnade med ett stort antal (20 eller flera å hvardera sidan i hvarje käk) koniska och merendels spetsiga tänder.

Å craniet eller benhufvudet är den främre, genom en stark afsats å öfverkäkbenens yttre sida baktill begränsade, delen ("nosen") af en mer eller mindre långsträckt conisk och tillspetsad form, stundom kortare, men oftast längre än den bakre och större delen af hufvudet. Båda käkarne bära tänder. De båda underkäkbenens symphysis är kortare än dessa bens halfva längd. — Hvad skelettet för öfrigt beträffar utmärka de sig genom ett större antal lumbosacralvertebror, samt äfven ofta genom ett större antal vertebror i allmänhet.

Arter af detta slägte förekomma i alla haf. De äro i allmänhet liffigare och snabbare i sina rörelser än de trubbnosiga formerna.

Man har beskrifvit 30—40 arter af detta slägte, af hvilka endast 4 tillhöra Skandinaviens fauna.

1. D. DELPHIS, Linné. — *Springare.*

Å craniet är på öfverkäkens undre sida innanför hvardera tandraden en långsgående grop eller ränna, som sträcker sig ungefär till $^2/_3$ *af tandradens längd.*

Delphinus delphis, G. Cuvier: Recherches sur les ossements fossiles, 3 édit. T. V. Part. 1, pag. 275 & 303, tab. XXI, fig. 9 & 10. — 1825.
" ", F. Cuvier: Histoire Nat des Cétacés, pag. 123, tab. 9, fig. 4 & 5. — 1836.
" ", J. Gray: Zoology of the Voyage of Erebus & Terror, Mammalia pag. 40. 1846.
" ", S. Nilsson: Skandinavisk Fauna, Däggdjuren, 2:a uppl., pag. 591. — 1847.

Längden 6'—8' [1]). Kroppen spolformig, temligen undersätsig, tjockast ungefär å midten, och mest afsmalnande mot stjertfenan, framom hvilken den är starkt hoptryckt. Nosen begränsas baktill af en tydlig afsats och är framom den något plattad och mera utdra-

[1]) Svenskt verkmått.

gen och spetsig än hos någon af våra andra arter inom slägtet. Ryggfenan belägen något bakom kroppens midt.

Efter ett i universitetets i Christiania zoologiska museum förvaradt uppstoppadt exemplar från Christiania-fjorden har jag upptecknat följande. Längd 6′ $1^1/_4$″. Nosen från afsatsen $4^1/_4$″ lång. Ryggfenan $13^1/_2$″ lång i främre kanten från basen till spetsen. Bröstfenorna 12″ långa. Afståndet mellan spetsarne af stjertfenan 14″. *Färgen:* Nosen och hufvudet ofvan, ryggen, bröstfenorna, stjertfenan och den bakre kroppsändan framom den, ett band från bröstfenorna till hakan, ett dito från stjertfenan ett stycke fram på kroppssidorna under bakre delen af ryggfenan, samt trakten omkring ögonen svarta. Kroppssidorna för öfrigt, underkäken och buksidan hvita. Under den svarta fläcken omkring ögonen går ett hvitt band fram ofvan munvinkeln.

Efter ett inhemskt cranium å samma museum har jag antecknat följande. Craniets längd 1′ $5^1/_2$″. Dess bredd öfver processus zygomatici å ossa frontis $7^1/_4$″. Nosens längd från afsatsen å öfverkäkbenen $10^3/_4$″, och dess bredd vid basen $3^5/_8$″. Det minsta afståndet mellan sidokanterna af pars occipitalis $5^1/_2$″. Underkäkens längd $14^3/_4$″. Ossa intermaxillaria å midten starkt uppstående, med nästan verticala sidor. Det högra sträcker sig längre tillbaka än det venstra, något bakom bakre kanten af plogbenet. Det framåt tillspetsade triangulära fältet å dessa ben framom näsborrarne concaveradt, med sidokanterna något uppstående. De långsgående båda rännorna å undre sidan af öfverkäken sträcka sig ungefär $2^1/_2$″ nära nosspetsen. Tänderna $\frac{44-44}{46-46}$. 5 af dem i öfverkäkens midt upptaga $^{15}/_{16}$″. Tandraden i underkäken något mindre än $^2/_3$ af underkäkens längd.

Jag har icke haft tillfälle att undersöka något skelett. Enligt G. Cuvier har den 67 vertebror, nemligen 7 halsvertebror, 13 ryggvertebror [1]), och 47 länd- och svansvertebror. Sternum består af 3 ben, och costæ veræ äro 6 par.

Den erhålles sällan vid Skandinaviens kuster. I universitetets i Christiania zoologiska museum förvaras, såsom jag redan nämnt, ett uppstoppadt exemplar, samt ett cranium af ett annat individ från hafvet vid södra Norige [2]). I hafvet vid England och Frankrike är den deremot allmän.

---

1) Enligt Duvernoy 14 ryggvertebror.

2) I tidningarne meddelades under sommaren 1860, att ett exemplar af denna arten blef fångadt vid Bohuslänska skärgården, och köpt till skolans i Örebro museum. Enligt den underrättelse jag sedermera erhållit af Lector C. Hartman var det dock ingen annan än D. phocæna.

Digitized by Google

2. D. ALBIROSTRIS, J. Gray. — *Hvitnos.*

Det triangulära framåt tillspetsade fältet å mellankäkbenen framom näsborrarne starkt upphöjdt och baktill med convex yta.

Delphinus tursio, Th. Brightwell: Annals a. Magaz. o. Nat. Hist. T. XVII, 1846, pag. 21, tab. 2.
D. albirostris, J. Gray: l. c. pag. 35, tab. 10 & 11.
D. Ibsenii, D. F. Eschricht: Undersögelser over Hvaldyrene, 5:e Afhandling, Kongl. Danske Widenskabernes Selskabs Naturvidenskabel. o. Mathemat. Afhandlinger, 1846, pag. 297.
„ „ S. Nilsson: l. c. pag. 600.

Den är af en något mera långsträckt form än föregående, med temligen lång och spetsig nos, som baktill är begränsad af en tydlig afsats. Ryggfenan är belägen något bakom kroppens midt, samt är temligen hög och starkt bakåt böjd. Enligt Brightwell var kroppens omkrets å en hona af något mera än 8 engelska fots längd, på tjockaste stället 4 fot och 10 tum s. m. Dess ryggfena var 10 tum hög och $11^1/_2$ d:o lång vid basen. Bröstfenorna voro 15 tum långa, och stjertfenans bredd 22 d:o. — *Färgen:* Nosen, öfverläppen baköfver munvinkeln, underkäken och undre kroppssidan till ett stycke bortom ryggfenan af en gulhvit färg; och kroppen för öfrigt äfvensom fenorna svarta, med anstrykning af purpur. — Den blir öfver 9′ lång.

A universitetets i Köpenhamn fysiologiska museum har jag haft tillfälle att undersöka skeletter af denna art. Längden af det ena skelettet var 9′. Dess cranium eller benhufvud 1′ $7^1/_4$″ långt och $10^3/_4$″ bredt öfver tinningbenen (ossa temporum). Nosens bredd vid basen innehölls ungefär $1^2/_3$ gånger i densammas längd. Craniet var isynnerhet utmärkt genom det upphöjda, baktill något convexa, och framtill plana och tillspetsade fältet framom näsborrarne. Mellankäkbenen å nosens öfre sida ("nosribban") föga upphöjda och åt sidorna så smaningom sammansmältande med öfverkäkbenen. Öfverkäken saknar å undre sidan långsgående gropar. Tändernas antal å hvardera sidan i öfre och undre käken 26 eller 27. — Ryggvertebrorna 16, lumbosacralvertebrorna 23, och svansvertebrorna 44, hvaraf de 32 bära processus spinosi inferiores, således, med tillägg af 7 halsvertebror, inalles 90 vertebror [1]). Costæ veræ 5 par, och

[1]) Eschricht har uti den ofvan citerade afhandlingen uppgifvit 94. Möjligen ha å skelettet några vertebror saknats. Uti samme författares föredrag

Digitized by Google

de 6:te och 7:de paren äro med sin sternaldel fästade i en broskartad förlängning af sternum. Detta ben består af 4 stycken, af hvilka det främsta framtill har en mer eller mindre djup bugt.

Å universitetets i Lund zoologiska museum förvaras en underkäk af ett individ, som hade fastnat på en sandbank nära Skanör[1]. Dess längd är $15^3/_4''$. Tandradens längd $7^3/_4''$. Tänderna äro 26 å ena sidan och 27 å den andra, och äro afnötta vid spetsen.

I Bergens museum förvaras ett cranium af ett der i trakten fångadt exemplar. Ehuru temligen stort, har det dock endast 24 tänder å hvardera sidan i öfre och undre käken. Våra skandinaviska museer innehålla således endast lemningar af 2:ne inom Skandinavien (Sverige och Norrige) erhållna exemplar, ett från Sverige och ett från Norrige. Den tillhör Nordsjön, och har äfven anträffats vid Englands och Jutlands kuster.

3. D. ACUTUS, J. Gray. — *Hvitskjäving*[2].

Det triangulära fältet framom näsborrarne endast baktill något litet upphöjdt och med plan yta, och framtill concavt. Tänderna å hvardera sidan i öfre och undre käken 30—40.

Delphinus acutus, J. Gray: Specil. Zool. 1, 2. — (Enligt Gray i Zool. o. Erebus a. Terror). — 1829—30.

D. Eschrichtii, H. Schlegel: Abhandlungen aus dem Gebiete der Zoologie u. Vergleichende Anatomie, pag. 23, tab. I & II, fig. 4, tab. IV, fig. 5. — 1841.

D. leucopleurus, H. Rasch: Delphinus leucopleurus. Nova species descripta, cum tabulis II. — Christianiæ 1843.

„ „ S. Nilsson: l. c. p. 598.

Anm. Schlegel har å anförda stället, troligen genom ett tryckfel, uppgifvit 32 lumbosacralvertebror. Detta har han sedan i bref till Eschricht rättat till 23, hvarigenom svårigheterna för identifieringen upphört. (Eschricht muntligen.).

Längden af hanarne, enligt Rasch, något mera än $4^1/_2$ alnar, och af honorna 4 d:o. Den är af en temligen långsträckt form, med starkt tillspetsad, ehuru kort, nos, som baktill begränsas af en tyd-

---

vid Naturforskaremötet i Köpenhamn 1847 (Forhandl. pag. 611) uppgifvas dock 92 vertebror.

[1]) Se Skand. Fauna, Däggdjuren, pag. 602.

[2]) Detta namn är en försvenskning af dess norska namn.

Digitized by Google

lig afsats. Kroppens största tjocklek belägen under ryggfenan. Ryggfenan belägen något framom kroppens midt, temligen hög och bakåt böjd, samt till formen nära liknande den hos den närmast föregående. Å ett individ af nära 9′ längd hade ryggfenan, enligt Rasch, främre kanten från basen till spetsen 1′ 10″ norskt mått lång. Längden af bröstfenorna från främre kanten af basen 1′ 3″; och afståndet mellan spetsarne af stjertfenan 2′ 3″. Nosens längd från afsatsen något öfver 2″. — *Färgen:* Nosen, alla öfre kroppsdelarne och fenorna blåsvarta. Underkäken och undre kroppssidan hvita. Den hvita färgen sträcker sig upp på sidorna af hufvudet till öfre kanten af ögonen, och framgår med en spets öfver munvinkeln. På bakre kroppssidorna är en aflång hvit fläck, som ofvan och bakåt fortsättes af en gråbrun dito.

Å ett cranium af 16″ längd är nosen $8^3/_4$″ lång, samt jemnt dubbelt längre än dess bredd vid basen. Den minsta bredden af pars occipitalis $7^1/_4$″. Bredden öfver den främre utbredda delen af ossa zygomatica 8″. Bredden af fältet straxt framom näsborrarne innehålles $2^2/_3$ gånger i nosens längd. Underkäken $13^3/_4$″ l., och tandraden upptager mera än hälften af dess längd. Mellankäkbenen bilda en föga uppstående rygg å öfre delen af nosen. Dess undre sida saknar gropar. Näsbenen och pannbenen i förening bilda en ganska hög knöl. — Tänderna $\frac{22-22}{21-21}$. — Å ett skelett i museet i Christiania har jag räknat ryggvertebror 15; lumbosacralvertebror 23; svansvertebror 37, och processus spinosi inferiores 26 [1]); således, med tillägg af 7 halsvertebror, vertebrorna inalles 82. Sternum består af 3:ne ben, af hvilka det främsta har en lång bakåt böjd process å hvardera sidan framom midten. Costæ veræ äro 4 par, och 5:te paret äro fästade vid en broskartad förlängning af sternum (craniet, costæ och sternum beskrifna efter skelettet från Färöarne).

Den har anträffats såväl i Christiania-fjorden som vid vestra kusterna af Norige. Enligt Rasch togs én gång i Juni månad en hel flock af 22 stycken å förra stället. I hafvet utanför Bergen tages den en och annan gång. Den nämnda fångsten i Christiania-fjorden bevisar, att den, liksom en stor del andra Delphiner, är sällskaplig, och stryker omkring flocktals.

---

1) Å ett skelett från Färöarne har jag räknat 35 svansvertebror och 25 processus spinosi inferiores. Antalet af svansvertebrorna synes således vara underkastadt någon föränderlighet.

Digitized by Google

4. D. TURSIO? O. Fabricius. — *Öresvin.*

Det triangulära fältet framom näsborrarne å öfre sidan af öfverkäken liknande det hos den närmast föregående. Tänderna i hvardera sidan af käkarne vexlande mellan 20 och 25, oftast 22—24.

Delphinus tursio? O. Fabricius: Fauna Groenlandica, pag. 49. — 1780.
D. delphis, J. Hunter: Philosophical Transactions of the Royal Society of London, vol. 77, pag. 477, tab. XVIII. — 1787.
„ „ P. Camper: Observations anatomiques sur la structure intérieure et le squelette de plusieurs espèces de Cétacés, pag. 131, tab. 35—40. — 1820.
„ *tursio*, G. Cuvier: Recherches sur les ossements fossiles, T. V, 1. pag. 277, tab. XXI, fig. 3 & 4. — 1825.
„ „ F. Cuvier: Histoire Naturelle des Cétacés, pag. 142. — 1836.
„ „ ? H. Schlegel: l. c. pag. 25. tab. 5, fig. 1 & 2.
„ „ J. Gray: Zoology of Erebus a. Terror, Mammalia, pag. 37. tab. 10 (djuret).
„ „ S. Nilsson: l. c. pag. 602.
„ „ W. B. Clarke: Annals a. Magaz. of Natural History, 2 ser. vol. IV, pag. 100. — 1849.

Anm. O. Fabricii beskrifning är så kort och ofullständig, att man icke med någon säkerhet kan identifiera den af honom beskrifna arten med denna, ehuru hvad han anför såväl om form som färg temligen noga passar in på den, och det derföre icke synes osannolikt, att han haft denna arten för sig. Uti förteckningen öfver Grönlands däggdjur af Prof. J. Reinhardt, såsom tillägg till Rinks beskrifning öfver nämnde land, har dock Fabricii *D. tursio* blifvit upptagen såsom synonym under *Delphinus globiceps*, Cuvier, troligen på grund deraf, att Fabricius angifver det grönländska namnet *Nesarnak*, och det är *D. globiceps* som Grönländarne tilldela detta namn. Dock synes Fabricii beskrifning helt och hållet tala emot denna åsigt, då han t. ex. uppgifver: "Frons rotundata, declivis, s. sursum repanda, desinens rostro attenuatiore; sic fronti anatis mollissimæ non absimilis." Detta kan dock låta sig förena dermed, att Grönländarne benämna *D. globiceps* med namnet *Nesarnak*, då det

Digitized by Google

möjligen kan hafva härflutit af en tillfällig förvexling af dessa båda Delphiner. — De af Camper lemnade figurerna öfver craniet tyckas förträffligt passa in på här ifrågavarande art, och då G. Cuvier citerar dessa figurer, har jag icke dragit i betänkande att anse den af honom beskrifna arten för samma, ehuru de figurer, öfver craniet, som han lemnat, äro afvikande derigenom att nosen är för lång. — Den af Schlegel lemnade figuren öfver djuret är så afvikande att jag icke kunnat citera honom utan med ett ?, då dertill kommer, att hans beskrifning äfven företer någon afvikelse. Så har han t. ex. å åtminstone 2:ne skeletter räknat 14 ryggvertebror, då jag deremot å det skelett, som jag haft tillfälle att undersöka, endast funnit 12 d:o.

Den når till en temligen betydlig storlek, åtminstone 10′—12′ längd. Clarke meddelar å ofvan anförda stället följande mått å det af honom beskrifna exemplaret, som var en hona. Längd 8′ 4″ eng. m.; omkrets å tjockaste delen 4′; nosens längd 4″; ryggfenans höjd 8″; dess bas 1′ 4″ lång; bröstfenornas längd i främre kanten 1′ 1″; stjertfenans bredd 1′ 8″. — Nosen, ehuru baktill begränsad af en tydlig afsats, och som det synes, något längre, synes dock vara trubbigare än hos närmast föregående. Ryggfenan är temligen hög, men icke särdeles starkt bakåt böjd, och är belägen ungefär midt emellan nosspetsen och spetsen af stjertfenan. Bröstfenorna äro belägna midt emellan nosspetsen och början af ryggfenan, och analöppningen midt emellan början af ryggfenan och basen af stjertfenan (Clarke). Samme författare uppgifver färgen vara svart på öfre sidan, grå och grå med anstrykning af purpur på sidorna, och hvit med mörkare skuggning å undre sidan. Prof. C. J. Sundevall har lemnat mig följande uppgift öfver färgen å ett ungt exemplar, som K. Vetenskaps-Akademiens i Stockholm zoologiska museum under förliden sommar erhållit från Bohuslänska Skärgården. "Svart; buksidan från anus till underkäkspetsen rent hvit, men sjelfva underkäkspetsen grå eller svartaktig. 2:ne bleka (hvitaktiga, men ej rent hvita) flammor, utan bestämda gränser på sidorna: den ena sned närmare ryggen, ungefär från spruthålet till midt under ryggfenans början; den andra midt åt sidan, börjar under ryggfenans slut och räcker något bakom anus. Dessutom är färgen något hvitaktig från ögat till bröstfenan. Alla fenor på båda sidor svarta."

I Lunds zoologiska museeum förvaras 2:ne cranier af denna art, från Bohuslänska Skärgården, och skänkta af framlidne Prosten C. U. Ekström. Efter det största af dessa har jag antecknat följande: Längd 22″; bredd öfver de utstående kanterna af den främre delen af ossa zygomatica 10″; minsta bredden af nackbenets pars occipitalis

Digitized by Google

$7^1/_4$"; foramen magnum $1^{15}/_{16}$" högt och bredt, och bildar upptill en spetsig vinkel; os zygomaticum $5^5/_8$" långt; ossa pterygoidea $3^1/_4$" långa och $1^5/_8$" breda hvartdera, och deras bakre kanter bilda en jemn, temligen grundt ingående linia; nosen 12" lång, och $5^{15}/_{16}$" bred vid basen; underkäken $19^1/_4$", och dess ena tandrad 10" lång, och dess höjd öfver processus coronoideus $4^1/_4$". Mellankäkbenen, som ofvan åtskiljas af en djup fåra, bilda framåt å öfre sidan af käken en märkbar rygg, som vid sidorna är sluttande och så småningom sammansmälter med öfverkäkbenens öfre kontur, utan någon tydlig insänkning dem emellan. Det triangulära fältet å desamma framom näsborrarne är framåt grundt concavt. Öfverkäkbenen räcka med sin bakre kant något bakom näsbenen. Den knöl å pannbenen, hvari näsbenen sitter, är låg, äfvensom sutura lambdoidea. Midtåt pars occipitalis är en tydlig långsgående köl. Plogbenet är blott synligt å ett ställe å gomhvalfvet, och icke förr än nära 4" framom den vinkel, som gombenen bilda med hvarandra [1]). Tänderna $\frac{24-24}{24-24}$, temligen spetsiga, och icke afnötta, spetsarne inåtböjda. En af de bakre i underkäken $1^1/_2$" lång och $^3/_8$" tjock. Tänderna i det andra craniet voro af samma antal [2]). — Ett cranium af ett yngre djur, jemte det ofullständiga skelettet förvaradt i Marklinska museum härstädes, utan uppgifven lokal, men troligtvis af framlidne Adjunkten Marklin hemfördt från Bohuslän eller Norrige, företer följande förhållanden: Längd $14^3/_4$"; nosen $6^7/_8$" lång och $4^1/_2$" bred vid basen; hjernskålens bredd mellan de öfre kanterna af pars occipitalis (den minsta bredden af detta ben) $6^3/_4$"; craniets bredd öfver tinningbenen $7^5/_8$"; dito öfver de främre utbredda delarne af ossa zygomatica $6^3/_8$"; det triangulära fältet å mellankäkbenen framom näsborrarne $3^5/_8$ bredt, dess bredd således något större än hälften af nosens längd, och detta fält föga upphöjdt, närmast näsborrarne plant, och der framom concavt. Mellankäkbenen beröra icke näsbenen; det högra, hvars bakre ända är afbruten, synes hafva varit något längre än det venstra. Plogbenet är å gommen blott synligt på ett ställe, der dess främre spets skjuter in mellan de bakre spetsarne af de framom det synliga mellankäkbenen. Underkäken är $11^7/_8$" lång, och dess tandrader hvardera $5^3/_4$" d:o. Tänderna sitta helt tätt, och äro 24—25 i hvardera sidan af båda käkarne. Detta cranium

---

1) G. Cuvier uppgifver, att det är synligt på 2:ne ställen.

2) Camper har å sina figurer 24 tänder å hvardera sidan i öfverkäken. G. Cuvier uppgifver 21 à 23 tänder. Schlegel säger, att det normala antalet synes vara 24. Gray uppger $\frac{21}{22}$. Nilsson 22—24, och Clarke $\frac{22}{20}:\frac{22}{20}$. Å ett skelett i physiol. museum i Köpenhamn räknade jag $\frac{25-25}{23-23}$, tänder.

Digitized by Google

är af en mindre långsträckt form, och med mycket kortare nos, än det förra, en naturlig följd deraf att det är yngre. Nosen är kortare än den öfriga delen af craniet, och dess bredd vid basen innehålles icke 2:ne gånger i dess längd. — Å det nämnda skelettet i physiologiska museum i Köpenhamn har jag räknat 12 ryggvertebror, 17 lumbosacralvertebror, och 28 svansvertebror, således, med tillägg af 7 halsvertebror, inalles 64 vertebror. Processus spinosi inferiores voro 22, hvaraf de 2 bakre rudimentära. Bröstbenet bestod af 3:ne skilda ben, och af refbenen voro 5 par costæ veræ, och dessutom tycktes 2:ne par (6:e och 7:e) hafva varit fästade vid en broskartad förlängning af bröstbenet.

Såsom vid beskrifningen blifvit nämndt, fås denna Delphin en och annan gång vid våra vestra hafskuster, och oftare än *D. delphis*. Våra museer lemna bevis på, att den åtminstone fyra gånger erhållits vid nämnde kuster. Den har äfven en och annan gång anträffats vid kusterna af Danmark, England, Holland och Frankrike, der den stundom går in i flodmynningarne.

Anm. *Delphinus euphrosyne* & *obscurus*, Gray, som i Skandinavisk Fauna upptagas med ett ? såsom skandinaviska, tillfölje deraf att i Lunds zoologiska museum förvaras cranier af dessa arter, utan angifven lokal, tillhöra säkerligen icke Skandinaviens fauna. Den sednare tillhör, enligt Gray (l. c.), Söderhafvet, och den förras lokal är, enligt samme författare, ännu icke känd, men sannolikt är den från Söderhafvet, eller Atlantiska hafvet.

2. Slägtet GRAMPUS, Hunter; Desmarest.

Nosen trubbig och mer eller mindre rundad, utan tydlig afsats ofvan. Näsborrarne likna dem hos föregående slägte. Ryggen med en mer eller mindre hög fena, som stundom är belägen på midten, och stundom något bakom midten af kroppen. Kroppsformen är i allmänhet mera undersätsig och tjock än inom förra slägtet, isynnerhet vid den främre kroppsdelen. Båda käkarne bära ett ringare antal (hos våra 12—14 och derunder, hos de utländska sällan flera) coniska och merendels trubbiga tänder å hvardera sidan, som stundom i mer eller mindre grad fällas vid en högre ålder.

Å craniet är nosen bred och trubbig, ungefär af samma längd, som bakre delen af craniet, och dess bredd vid basen innehålles icke 2:ne gånger i dess längd. De båda underkäkbenens symphysis är kortare än dessa bens halfva längd. — Hvad skelettet för öfrigt beträffar, är detta af en gröfre byggnad och har ett mindre antal vertebror i allmänhet, än hos föregående slägte.

Digitized by Google

Arterna af detta slägte äro ej talrika (11—12), men äro dock utbredda i alla haf, och skiljaktigheterna dem emellan äro stundom så obetydliga, att artskilnaden har ansetts tvifvelaktig. Vi hafva inom Skandinaviens fauna utan tvifvel 3:ne arter, om ej flera.

1. GR. GLADIATOR (Lacepède). — *Störhval.*

Refbenens antal 12 par. En rundad hvit fläck på nacken. Ryggfenan mycket hög. Hvartdera mellankäkbenet å öfre sidan af nosen å craniet icke bredare än den delen af öfverkäkbenet, som synes vid dess yttre sida.

Stour-Wagnen, eller de Gamles Orca,	J. E. GUNNERUS: Det Kongl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter, 4:de Deel, pag. 99. — 1768.
Delphinus gladiator,	LA CEPÈDE: Histoire naturelle des Cétacées, pag. 302. — 1804. (Till dels) [1].
Grampus?	J. HUNTER: Observations on the Structure and Oeconomy of Whales. Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Vol. LXXVII. 1787, pag. 371, tab. XVI.
Delphinus orca, . .	S. NILSSON: Föredrag vid Naturforsk. Mötet i Stockholm 1851, pag. 55.

Anm. Att det är den här ifrågavarande större formen eller arten, som beskrifves af Gunnerus å ofvan anförda stället, synes vara säkert dels tillfölje af dess dimensioner, och dels tillfölje deraf, att den för fiskrarne på Norriges vestra kuster är väl bekant, under de af Gunnerus anförda benämningarne, *Stour-Wagn*, *Stour-Henning* och *Stour-Hynning*, samt skiljes af dem från den mindre arten, hvilken de också känna ganska väl, samt oftare lära fånga. Fiskrarne utmärka den företrädesvis genom den betydligare storleken och den högre och ur vattnet såsom en stör uppstående ryggfenan. Doctor J. Koren i Bergen, som haft tillfälle att inhemta underrättelser derom, samt att taga noggrann kännedom om den mindre arten, har först fästat min uppmärksamhet på sannolikheten deraf, att Stour-Hynningen är en från den af H. Schlegel beskrifna *Delphinus orca* skiljaktig art. Det synes emellertid vara tydligt, att arterna af denna afdelningen af slägtet *Grampus*, sådant det här upptages, eller af

[1]) Jag har, ty värr, icke haft tillfälle att taga kännedom om Bonnatère's Cétologie och hans Dauphin d'Anderson.

Digitized by Google

J. Gray's *Orca* komma hvarandra mycket nära. Den af Gunnerus efter en af Kapten Coldevin meddelad beskrifning lemnade uppgiften om ryggfenans form är till en del onaturlig och felaktig, då det heter, att den "i Steden for Ryg-Finde har en Stage, som paa Norsk kaldes Stör eller Stour, og hvoraf Fisken har faat det Navn: Stour-Wagn eller Stour-Henning. Denne är af Been, 3 Alen höj, overtrukket med Skind, flad paa Siderne, bredere ved Roden, og bliver alt smalere og smalere, ligesom et Sverd, dog noget budt i Enden." Det är emellertid häraf tydligt, att den har en särdeles hög ryggfena, och att det är dennas form som ligger till grund för dess namn. — Jag har valt det af Lacepède gifna artnamnet, derföre att det torde vara det första, som med någon säkerhet kan hänföras till denna arten, ehuru han återgifver de gamla felaktigheterna och öfverdrifterna, och till dels äfven synes hafva förblandat den med den af honom närmast förut beskrifna *Delph. orca*. — Då Hunter icke lemnat någon vidare beskrifning, och icke, vid anförandet af färgen å öfre kroppssidan, nämner något om den hvita fläcken på nacken, så är det långtifrån säkert, att han haft för sig denna arten, ehuru de betydliga dimensionerna (24 engelska fots längd) göra det sannolikt. — Alla sednare författare hafva förblandat båda formerna, och hafva derföre icke kunnat upptagas i synonymien. Det skelett, som jag haft tillfälle att undersöka, är af det individ, som under våren 1851 fanns strandadt vid ett skär i grannskapet af Ronneby i Blekinge, och har jag derföre med full säkerhet kunnat vid synonymien anföra Prof. Nilssons föredrag om denna Delphin, då detta handlar just om samma individ.

Den hane, som enligt Banks och Lacepède togs i Themsen i Juni 1793, var 31 engelska fot lång; och det exemplar, som fanns strandadt vid Ronneby var 24 svenska fot långt. Det af Gunnerus beskrifna var 24 norska fot långt. Samma längd hade äfven Hunters exemplar. I zoologiska museum i Christiania har jag sett ett par cranier af exemplar tagna i Fjorden der, som uppgifvits hafva varit omkring 25′ långa. Denna längd synes derföre vara den vanliga. Dess kroppsform har icke blifvit närmare beskrifven; men skelettet, som är af gröfre byggnad än hos följande art, gifver anledning att förmoda att den är ändå mera undersätsig, än denna sednare, ehuru de, såsom 2:ne hvarandra så nära stående arter, icke kunna förete betydliga skiljaktigheter i detta afseende. De norska fiskrarne uppgifva, såsom jag redan nämnt, att dess ryggfena är betydligt högre än hos följande, 2—3 alnar. Af den korta beskrifning öfver dess färg, som Nilsson å anförda stället lemnat, synes

Digitized by Google

det, att denna liknar färgen hos följande art, med undantag deraf, att den på nacken har en rundad hvit fläck och saknar de violetta strecken på ryggen vid ryggfenan. Då denna fläck icke anföres af någon annan författare, är det visserligen möjligt, att den kan vara en individuell afvikelse i färgen, men då färgen hos Hvaldjuren i allmänhet brukar vara mycket constant, har jag dock ansett mig böra upptaga den i artdiagnosen.

Skelettet: Skelettets längd omkring 21′ 6″. Craniet eller benhufvudet 3′ 6″ långt. Dess bredd öfver den främre utbredda delen af ossa zygomatica et frontis 1′ 9″. Nosen 1′ 9″ lång och 1′ 1½″ bred vid basen. Tandraden i öfverkäken 1′ 2½″ lång. Underkäken 2′ 8½″, och dess tandrad 1′ 3½″ lång. Corpus af atlas är 8½″ bred och 6″ hög. Den 2:dra lumbosacralvertebrans corpus är 5½″ bred, och dess processus transversi äro 6″ långa. Den näst sista eller 10:de lumbosacralvertebrans corpus är 6¼″ bred, 6⅛″ hög och 5″ lång, och från corpus till spetsen af processus spinosus är 8½″. De längsta refbenen, costæ, äro i rät linia 3′ 2″—3″ långa. Längden af skulderbladet, scapula, från cavitas glenoidalis till den öfre motstående kanten 1′ 4¼″, och dess bred 1′ 10½″. Acromion är subquadrangulär, och 4½″ lång och något mer än 4″ bred. Proc. coracoideus är 3½″ lång. Os humeri är 10″ långt, och 7″ bredt vid nedre ändan. Dess tuberculum majus är mycket stort, och caput riktadt nästan rätt åt sidan. Radius är 11″ lång och 8½″ bred vid nedre ändan. Ulna är 9″ lång och 5″ bred öfver olecranon, och 6½″ dito öfver nedre ändan. Ossa pelvis äro 11″ långa i rät linia, och något böjda. — Tänderna 12—13 å hvardera sidan i öfre och undre käken, korta och tjocka, med afnött spets, de större 1¼″ i transversell diameter. Näsbenen och pannbenen bilda en hög knöl bakom näsborrarne. Det triangulära fältet å mellankäkbenen framom näsborrarne är grundt concaveradt, och långsåt midten afdeladt genom de der uppstående inre kanterna af nämnde ben. De 3:ne främre halsvertebrorna äro sammanvuxna med sina corpora, och med undantag af den 7:de, äro de alla sammanvuxna med sina processus spinosi. Bakom de starka sidoutskotten å atlas äro ett par andra mindre, men dock temligen stora, sidoutskott, som synas tillhöra den med atlas sammanvuxna epistropheus. Den 3:dje halsvertebrans proc. transversi äro ringformiga. Ryggvertebrorna 12, lumbosacralvertebrorna 11, och svansvertebrorna 24[1]),

[1]) Här, såsom alltid, räknas svansregionen från och med början af processus spinosi inferiores, så att den är den 1:sta svansvertebran, som deltager i articulationen eller fästet för den första processus spinosus inferior.

Digitized by Google

således, med tillägg af 7 halsvertebror, inalles 54 vertebror. Alla lumbosacralvertebrorna äro kölade pa den undre sidan af corpus, men redan pa de främsta svansvertebrorna har denna köl antagit utseendet af en bredare, plattad rygg. På de bakre ryggvertebrorna förmärkes äfven en köl å undre sidan af corpus, men den är der trubbig. Processus spinosi inferiores 14. De 14 sista svansvertebrorna sakna process. transversi helt och hallet. Om sternum har jag, ty värr, icke antecknat något. Af de 12 paren refben äro de 5 paren costæ veræ, och det 6:te paret äro fästade vid en broskartad förlängning af sternum. 1:sta till 7:de paren ha en lång hals, och deras capitula articulera med en tydlig articulationsyta på corpora af de vertebror, som i ordningen äro närmast före dem, med hvilkas processus transversi deras tubercula articulera. Det 1:sta parets capitula articulera med den 7:de halsvetebrans corpus. Carpus och metacarpus hafva hvardera 5 ben, och fingrarne äro äfvenledes 5. Tummen har endast en phalang, hvilken bär brosk vid spetsen. Pekfingret, som är längst, har 6 phalanger, och har, efter utseendet, sannolikt haft 7 d:o. Långfingret har 4 d:o, ringfingret 3 d:o, och lillfingret 1 d:o, och har troligen haft 2 d:o.

Af nästföljande mindre art har jag haft tillfälle att undersöka 5 skeletter; de 2:ne alldeles fullständiga och af gamla hanar, med suturerna å sternum forsvunna, och med fasta och hårda ben, förvarade i Bergens museum; och de 3:ne förvarade i physiologiska museum i Köpenhamn. Vid jemförelse med dessa, isynnerhet med dem i Bergen, som nogare blifvit undersökta, företer det nu beskrifna skelettet följande egenheter. För det första, är det mycket större. Det största af dessa 5 skeletter var det ena i Köpenhamn, som var $17\frac{1}{2}'$ långt; dernäst voro de båda i Bergen, som sinsemellan voro nästan lika stora, och föga afveko i storleken från det nämnde skelettet i Köpenhamn; det ena $16'\ 1\frac{1}{4}''$, och det andra $15'\ 8\frac{1}{2}''$ långt. Det af Schlegel beskrifna exemplaret var $16'\ 3''$ Rhenl. m. långt, således nära öfverensstämmande med dem från Bergen. Denna längd synes derföre vara den normala för fullvuxna exemplar af följande arten. För det andra, utmärker det sig genom 12 ryggvertebror och 12 par costæ, då de andra, äfven det af Schlegel beskrifna, endast hafva 11. För det tredje, är dess hufvud mera långsträckt. Dess bredd vid orbitæ innehalles ungefär 2:ne gånger i dess längd. Hos de andra, af hvilka de 3:ne större i anseende till hufvudets form visade den närmaste öfverensstämmelse med hvarandra, var bredden jemförelsevis betydligt större. Hufvudet var 36″ långt och 21″ bredt. För det fjerde, är den knöl, som pannbenen och

Digitized by Google

näsbenen bilda, mycket högre än hos den mindre arten, der den ej är särdeles hög, samt mera bakåt riktad. För det femte, äro, med undantag af den 7:de, alla halsvertebrorna sammanvuxna med sina processus spinosi, och de 3:ne första äfven med sina corpora, då hos den följande endast de 3 eller 4 första halsvertebrorna äro sammanvuxna med sina process. spinosi, och blott de 2 första med sina corpora. Det af Schlegel beskrifna exemplaret företer i detta afseende samma förhållande, som de af mig undersökta. För det sjette, hafva alla tänderna spetsen trubbig och afnött, då deremot hos den följande endast de främre hafva trubbig spets. För det sjunde, äro carpalbenen 5, då de hos den följande endast äro 2:ne, åtminstone å de båda skeletterna i Bergen. Jag har icke antecknat dem å skeletterna i Köpenhamn, och Schlegel angifver dem icke. För det 8:de har 2:dra fingret en eller tvenne phalanger mera, och 3:dje och 4:de en d:o mera än hos den följande, enligt iakttagelse å de båda skeletterna i Bergen. Dessa sednare ha äfven 1 vertebra mindre i länd- och svansregionen, men denna skiljaktighet är af ingen betydelse, då jag å ett eller eller ett par af skeletterna i Köpenhamn fann öfverensstämmelse uti dessa vertebrors antal.

En del af de här anförda osteologiska skiljaktigheterna tyckas visserligen kunna förklaras genom olikhet i åldern, men det till ett enda ben sammanvuxna bröstbenet, de ganska starkt afnötta främre tänderna, och de starkt utbildade och utan suturer varande processerna synas ådagalägga att de mindre skeletterna i Bergen äro af lika hög ålder, som det i Lund.

Vid våra vestra kuster synes denna arten icke vara så särdeles sällsynt, ehuru den, enligt uppgift, skall mera sällan fås, än följande. Den skall också vara mindre sällskaplig, och mera träffas ensam. Enligt hvad Nilsson anför, l. c. pag. 606, har det sannolikt varit denna arten, som han sett utanför Helgelands kuster i Norrige. Uti zool. museum i Lund förvaras, såsom ofvan anförts, ett fullständigt skelett af ett vid Ronneby i slutet af Mars 1851 strandadt exemplar, från hvilket skelett ofvanstående beskrifning är hemtad. Och sannolikt tillhör äfven det i Skand. Fauna pag. 604 beskrifna craniet derstädes denna arten. På universitetets i Christiania zool. museum förvaras, enligt ofvan, 2:ne cranier från södra kusten af Norrige.

2. GR. ORCA (Schlegel). — *Hvalhund* [1]).

Refbenens antal 11 par. Ingen hvit fläck på nacken. Rygg-

[1]) Detta namn är öfversatt från det norska namnet Wagnhund. Det är

Digitized by Google

fenans höjd är ungefär lika med dess längd vid basen samt icke särdeles stor. Mellanskäkbenen likna dem hos föregående.

Delphinus orca, LACEPÈDE: Histoire naturelle des Cétacées, pag. 298.

" " H. SCHLEGEL: Abhandlungen aus dem Gebiete der Zoologie u. vergleichende Anatomie, II Heft, pag. 2, tab. 7 & 8. — 1843.

Anm. Oaktadt Lacepède skiljt sin *Dauphin Gladiateur* från sin *Dauphin Orque*, har han dock uti beskrifningarne till en del sammanblandat dem. Isynnerhet synes detta vara förhållandet med den sednare, för hvilken han anfört dimensioner, som sannolikt endast tillkomma den förre. För öfrigt är hans beskrifning allt för ofullständig, och innehåller allt för litet utmärkande, för att med säkerhet kunna hänföras uteslutande till någondera. — Af sednare författare är H. Schlegel den ende, som med den utförlighet beskrifver ifrågavarande art, att beskrifningen med full säkerhet kan hänföras till den, och derföre har jag endast åberopat honom.

Dess största storlek är ännu icke känd, men af de af Schlegel uppgifna matten, och af längden å de af mig undersökta skeletterna synes följa att den vanliga längden af ett fullvuxet individ är 16′—18′. Till sin kroppsform är den temligen undersätsig, ehuru icke mycket tjockare än somliga arter af slägtet *Delphinus*. Dess största tjocklek är under ryggfenan, som är belägen ett godt stycke framom midten af kroppslängden, ehuru bakom den främre tredjedelen. Hufvudet är trubbigt tillspetsadt, och nosen trubbig, ehuru icke afrundad, samt ofvan och baktill icke begränsad af någon tydlig afsats. Den bakre kroppsdelen, bakom analöppningen, som har sitt läge ungefär vid början af den bakre tredjedelen af kroppslängden, är afsmalnande och temligen långt utdragen, och, då djuret betraktas från ryggsidan, starkt afsmalnande och hoptryckt mot stjertfenan, och, då det betraktas från sidan, nästan jemnbred från anus till stjertfenan, ehuru naturligtvis mycket lägre än den främre kroppen. A det af Schlegel beskrifna exemplaret, som var en hona af 16′ 3″ Rhenl. m. längd, var kroppens höjd vid början af ryggfenan 2′ 10″ s. m., ryggfenans höjd 1′ 11″, bröstfenornas längd från det inre af den bakre bugten vid deras bas 2′, och stjertfenans bredd 4′ 7″. A ett af de exemplaren, hvars skeletter förvaras i Bergens museum.

troligen denna arten, som vid Norriges nordligare kuster benämnes med detta namn. Af denna skola flera i sällskap bruka anfalla Hvalarne, samt hugga sig fast vid deras sidor, och det är deraf den fått sitt namn.

Digitized by Google

och hvars fenor till sin form i det aldra närmaste liknade dem af det af Schlegel beskrifna, var ryggfenan i främre kanten från basen 2′ 8″ norskt m. hög, och dess bas 2′ 4″ s. m. lång; bröstfenorna 2′ 9 1/2″ långa (enligt uppgift af Doctor Koren). — Färgen är, enligt Schlegel, ofvan svart, skiftande i regnbågens färger, under porslinshvit. Rygg- och bröstfenorna äro svarta, äfvensom stjertfenan ofvan. Denna är under hvit med svarta kanter. Ofvan och bakom ögonen är å hvardera sidan en temligen stor aflång hvit fläck, och å undre sidan bakom basen af hvardera bröstfenan en mindre sådan fläck. Å hvardera sidan af ryggen strax bakom ryggfenan och snedt framåt och nedåt vid hvardera sidan af ryggfenans bas är ett violett band, som framåt slutas med ett smalt streck [1]). Den hvita färgen å undre kroppssidan intager hela underkäken, sträcker sig upp på sidorna af hufvudet nära under ögonen, samt bildar ett smalt streck på kanterna af öfverkäken. På kroppssidorna bakom ryggfenan och öfver genitalspringan bildar den äfven en större bakåt böjd bugt. Den öfre sidans svarta färg sträcker sig under ryggfenan äfven till en del under bukens sidor, betäcker den bakre kroppen mellan anus och stjertfenan, samt har en framåt utskjutande förlängning å hvardera sidan af genitalspringan.

Om de båda i Bergens museum förvarade och uppsatta skeletterna har jag antecknat följande, efter att derom af Doctor Koren hafva inhemtat nödiga upplysningar. Båda äro af hanar, och båda synas, enligt hvad ofvan blifvit anfördt, vara af gamla individer. Det ena är 16′ 1 1/4″, och det andra 15′ 8 1/2″ långt. Å det *sednare* är hufvudet 3′ långt och 1′ 9″ bredt öfver den främre utbredda delen af ossa zygomatica & frontis. Nosen är 1′ 6″ lång och 10 3/4″ bred vid basen, och 9 1/2″ d:o å midten. Tandraden å hvardera sidan i båda käkarne 1′ 2 1/2″ lång. Underkäken 2′ 4 7/8″ lång. Scapula 1′ 3/4″ lång och 1′ 6 3/8″ bred. Acromion 3 5/8″ lång, af irregulier form. Os humeri från spetsen af tuberculum majus 7 1/4″ långt och å midten 4 1/4″ bredt. Radius 7 1/4″ lång och 5 1/8″ bred vid nedre ändan. Ulna 7 1/4″ lång och 3 5/8″ bred vid nedre ändan. Sternum 1′ 6″ långt. — Tänderna 12 å hvardera sidan i öfre och undre käken, alla med en svart fläck å yttre sidan i corticalsubstansen, hvarigenom ett svart band uppkommer längs tandradens yttre sida. De främre tänderna med trubbig och afnött

[1]) Möjligen är detta band uppkommet genom någon skråma i ytterhuden. Det lär icke hafva blifvit observeradt å de i grannskapet af Bergen tagna individerna.

Digitized by Google

spets, de andra spetsiga. Den knöl, som näsbenen och pannbenen bilda bakom näsborrarne och plogbenet, är föga uppstående, samt riktad bakåt. Mellankäkbenen framom näsborrarne temligen starkt concaverade framat, å midten af nosens öfre sida smalast, samt bredare framåt och bakat, och till formen liknande dem af föregående art. Öfverkäkbenen sträcka sig längre tillbaka än mellankäkbenen, men lemna dock en del af pannbenen blottad mellan dem och nackbenet (os occipitis). Hufvudets form är likadan å båda skeletterna. Å det mindre skelettet äro de 4 första halsvertebrorna sammanvuxna med sina processus spinosi, och å det större endast de 3 första. Å båda äro de 2:ne första halsvertebrorna äfven sammanvuxna med sina corpora. Sidoutskotten eller processus transversi a de 5 bakre halsvertebrorna äro föga utbildade, och å den bakersta (7:de) är deras nedre gren (parapophysis) reducerad till en articulationsyta för capitulum å 1:sta paret refben. Å ingen af dessa vertebror är öppningen för arteria vertebralis i sidoutskotten sluten, eller dessa utskott ringformiga. Ryggvertebrorna 11; lumbosacralvertebrorna å det ena skelettet 9 och å det andra 11; och svansvertebrorna å det förra 25, och å det sednare 23, således, med tillägg af 7 halsvertebror, a båda skeletterna inalles 52 vertebror. Det förra har 14, och det sednare 13 processus spinosi inferiores. De 14 sista svansvertebrorna å båda sakna processus transversi. Sternum utgöres af ett enda ben [1]). Af de 11 paren refben äro de 5 paren costæ veræ, och det 6:te paret äro fästade i en broskartad förlängning af sternum. 1:sta—7:de paren refben förete vid sin öfre ända samma förhallande, som hos föregående art, d. v. s. articulera med sina capitula med corpora af de vertebror, som i ordningen äro närmast före dem, med hvilkas processus transversi deras tubercula articulera, och det första parets capitula articulera med den 7:de halsvertebrans corpus. Carpus har å båda skeletterna endast 2:ne ben, men metacarpus har 5 d:o, och fingrarne äro 5. Tummen har 1 phalang, pekfingret 5, långfingret 3, ringfingret 2, och lillfingret 1 d:o. Alla phalangerna äro å båda skeletterna fullständigt tillstädes, samt äro breda och temligen tunna. I allmänhet synas dessa skeletter, med undantag af hufvudet, vara af en något mindre grof byggnad, än skelettet af föregående art.

Af de 2:ne mindre skeletterna i physiologiska museum i Köpenhamn, hvilka voro nästan lika långa, nemligen ungefär $12^1/_2'$, företedde det ena atskilliga egenheter. Dess hufvud var jemförelse-

---

[1]) Å det af Schlegel beskrifna exemplaret var bröstbenet deladt i 3 stycken.

Digitized by Google

vis bredare, och byggnaden af skelettet i allmänhet något gröfre, ehuru det tycktes vara ungt. Dess hufvud var 2′ 9½″ långt, och 1′ 7⅛″ bredt, då det hos det andra mindre skelettet, med samma längd, var 1′ 6″ bredt. Dess sternum bestod af 4 stycken, då det hos de andra 2:ne bestod af 3 d:o. Dess scapula var något bredare, och dess refben längre och bredare, och de främre starkare böjda. Möjligen voro dessa skiljaktigheter en följd af könsskilnad och det gröfre skelettet af en hane. Alla 3 skeletterna hade 13 tänder å hvardera sidan i den öfre käken, och 12 d:o d:o i den undre. Endast det gröfre hade å ena sidan i underkäken 13 tänder.

Den skall icke vara särdeles sällsynt vid Norriges vestra kuster. Under vintern 1860 togs en flock af 12 individer på en gång i en fjord i grannskapet af Bergen i Norrige. De drefvos upp på grundare vatten vid stranden tills de fastnade, och blefvo derefter dödade. De 2:ne skeletterna i Bergens museum äro af dessa. Det mindre cranium i Lunds zool. museum, som omnämnes i Skandinavisk Fauna, Däggdj. pag. 604, och som är 2′ 11″ långt, är troligen af denna arten. Der uppgifves icke hvarifrån det är, men sannolikt förekommer denna arten äfven en och annan gång vid vestra kusterna af Sverige. Den är utan tvifvel lika ifrig förföljare af de större hvalarne, som föregående art.

3. GR. MELAS (Trail). — *Grindehval.*

Hufvudet framtill (nosen) kort, rundadt och med en stark, halfspherisk convexitet, eller "panna." Å craniet äro mellankäkbenen å öfre sidan af nosen hvartdera mycket bredare än den delen af öfverkäkbenet, som synes vid deras yttre sida.

Delphinus melas, Trail: Nicholsons Journal, vol. 22, pag. 21, tab. 3. — 1809, (enligt F. Cuvier och J. Gray).

„ *globiceps*, G. Cuvier: Annales du Mus. XIX. pag. 14, tab. 1. — 1812, (enligt J. A. Wagner).

„ „ Idem: Recherches sur les ossements fossiles, T. V. 1:re partie, pag. 285, tab. 21, fig. 11—13 (craniet).

„ „ F. Cuvier: L. c. pag. 190, tab. 13, fig. 2, och tab. 14, fig. 1—3.

„ „ H. Schlegel: L. c. 1 Heft. pag. 33.

„ „ J. A. Wagner: Schrebers Säugthiere, 7:er Theil, pag. 285, tab. 345, fig. 2 & 3.

Digitized by Google

Globiocephalus Svineval, J. Gray: L. c. pag. 32.
Delphinus globiceps, S. Nilsson: L. c. pag. 608.

Längden stiger till 20′. Kroppsformen temligen långsträckt, med största tjockleken framom kroppens midt, med främre kroppsdelen kort och tjock, och den bakre temligen utdragen och smal. Nosen är mycket kort och rundad, och ofvan den är hufvudet uppsväldt och rundadt som ett halfklot. Fenorna äro stora. Ryggfenan belägen ungefär å kroppens midt och starkt bakåt böjd. Kroppens största tjocklek är belägen vid ryggfenans början. — Enligt uppgifterna af Lemaout (äfven meddelade af F. Cuvier) var största omkretsen af ett exemplar af 19′—20′ längd 10′ franskt m. Ryggfenan var 3′ lång vid basen, och 4′ hög (troligen efter främre kantens böjning och icke i rät linia). Bröstfenorna, som äro långa och smala, voro 5′ 2″ långa, och 1′ breda. Stjertfenans bredd var 4′ 3″. — Färgen är svart, och undertill från hakan till analöppningen midtat hvit. Den hvita färgen är under hakan och strupen hjertformigt utbredd, och derifrån är det hvita fältet starkt afsmalnande bakåt. Alla fenor svarta.

Craniet är utmärkt genom de breda mellankäkbenen och den ofvantill smala listen af öfverkäkbenen, som synes vid yttre sidan af de förra, derigenom att mellankäkbenen framom näsborrarne till större delen af sin längd äro concaverade [1]), deriganom att den knöl, som pannbenen och näsbenen bilda bakom näsborrarne, är särdeles hög, samt derigenom att tandraden såväl i öfre som undre käken är mycket kort. A ett skelett af omkring 13′ längd var craniets längd 2′ 1″, och bredd öfver tinningbenen 1′ 5″. Den minsta bredden öfver pars occipitalis $11^1/_2$″, och bredden öfver orbitæ 1′ $3^1/_2$″. Nosens längd 1′ 1″, och bredd vid basen $9^3/_8$″. Mellankäkbenen tillsamman å midten af nosen $6^1/_2$″ breda. Underkäken 1′ $7^1/_2$″, och dess tandrad 5″ lång. — Tänderna å detta cranium $\frac{8-8}{8-8}$, och spår till att en 9:de à hvardera sidan af underkäken baktill utfallit [2]). Ryggvertebrorna äro 11; lumbosacralvertebrorna 13, och svansvertebrorna 26—29, således, med tillägg af 7 halsvertebror, 57—60 vertebror. Processus spinosi inferiores 17. Sternum består af 3 ben, af hvilka det första har å hvardera sidan vid sin främre ända

[1]) Derigenom synes öfverkäken, sedd från sidokanterna, mera plattad och tunn, än hos föregående art.

[2]) Tändernas antal är föränderligt. 14 å hvardera sidan ofvan, och 12 dito nedan lär vara maximum; och stundom lära de alla förloras hos äldre individer.

Digitized by Google

en bakåtriktad process. Costæ veræ äro 4 par, och 5:te och 6:te paren synas hafva varit fästade i en broskartad förlängning af sternum (processus ensiformis).

Grindehvalen är mycket sällskaplig, och träffas alltid i större eller mindre flockar. Han förekommer i Nordsjön och norra delen af Atlantiska Oceanen, stundom t. o. m. ända upp vid Grönlands kuster. En och annan gång visar han sig vid vestra eller nordvestra kusterna af Norrige. Uti Skandinavisk Fauna meddelas iakttagelser deröfver, och sednast underrättade oss tidningarne för 2—3 år sedan, att en flock af 70—80 mindre hvalar, enligt beskrifningen utan tvifvel Grindehvalar, blef uppdrifven på stranden och fångad vid kusten af Nordland i Norrige. I Kattegat lär den icke ingå.

3. Slägtet, PHOCAENA, G. Cuvier.

Nosen kort och trubbig, eller afrundad, samt ofvan och baktill icke begränsad af någon tydlig afsats. Den springa, i hvilken näsborrarne öppna sig på öfre sidan af hufvudet, är böjd och transversell, samt belägen ungefär midt öfver ögonen och således långt bakom nosspetsen. Ryggen med fena, som är belägen ungefär vid kroppens midt. Kroppens form undersätsig, framtill tjockare och trubbig. — Båda käkarne beväpnade med temligen talrika (20 och deröfver), små, trubbiga och vid spetsen hoptryckta tänder.

Å craniet är nosen temligen kort och trubbig (dock det sednare i mindre grad än hos föregående slägte), samt kortare än den bakre delen af hufvudet. De båda underkäkbenens symphysis är kort, och kortare än dessa bens halfva längd. Hvad det öfriga skelettet beträffar, så utmärker det sig genom ett något betydligare antal vertebror, än hos föregående slägte.

Af detta slägte lär blott en art vara känd, tillhörande Nordsjön, norra delen af Atlantiska Oceanen samt äfven Ishafvet.

1. PH. COMMUNIS, Lesson. — *Tumlare.*

Å hvartdera mellankäkbenet är framom näsborrarne en temligen hög knöl. Tänderna 20—28 å hvardera sidan af käkarne.

Delphinus phocœna, Linné: Fauna Suecica, pag. 17.
„ „ Lacepède: L. c. pag. 287.
Phocæna communis, Lesson: Manuel de Mammalogie, pag. 413. — 1827.
„ „ F. Cuvier: L. c. pag. 171, tab. 12, fig. 1.
Delphinus phocœna, S. Nilsson: L. c. pag. 616.

Längd 4′—6′, oftast 4′—5′. Kroppen med största tjockleken ungefär under början af ryggfenan, d. v. s. något litet framom kroppens midt. Hufvudet är framtill ofvan nosen starkt convext. Kroppen afsmalnar mycket mot stjertfenan, isynnerhet då den betraktas från öfre sidan, emedan den närmare stjertfenan är starkt hoptryckt. Ryggen är bred och afrundad. Ryggfenan, som är belägen ungefär å kroppens midt, har höjden betydligt mindre än längden vid basen. Bröstfenorna äro temligen små och smala. A ett uppstoppadt exemplar, af ungefär 4′ 2″ längd, var ryggfenan 4″ hög å midten, samt 8″ lang vid basen; bröstfenorna $7\frac{1}{2}$″ långa från främre kanten af deras bas; och stjertfenan omkring 12″ bred mellan spetsarne. — Färgen är ofvan svart, under hvit, utan skarp färggräns. Alla fenorna äro svarta, och från stjertfenan sträcker den svarta färgen sig ett litet stycke fram under den derintill varande delen af kroppen eller stjerten. Underkäken framtill svart. Från främre kanten af bröstfenorna går ett svart band, som under ögonen förenar sig med den svarta färgen på hufvudets sidor. Den undre hvita färgen sträcker sig ett stycke upp pa kroppssidorna, och är der fint spräcklig af svartgrått. Huden är glänsande.

Ett skelett af en gammal hona, skjuten under början af förliden sommar i Stockholms skärgård, och skelettet förvaradt i anatomiska museum härstädes, företer följande förhållanden. Längd af skelettet 4′ $9\frac{1}{4}$″. D:o af craniet $11\frac{1}{4}$″. Craniets bredd öfver processus zygomatici af ossa frontis $5\frac{7}{8}$″. D:o öfver ossa frontis framom orbitæ $4\frac{5}{8}$″. Nosen $4\frac{7}{8}$″ lång och $2\frac{5}{8}$″ bred vid basen, och betydligt kortare än den andra bakre delen af craniet. Tandraden i öfverkäken 4″ lång. Underkäken $8\frac{1}{4}$″ lang, och dess tandrad $3\frac{3}{4}$″. — A hvartdera mellankäkbenet är framom näsborrarne en temligen hög, aflång och ojemn knöl. Pannbenen och hjessbenen bilda en temligen hög knöl bakom näsbenen. Plogbenet synes endast på ett ställe a undre sidan af öfverkäken, mellan bakre spetsarne af de der äfven synliga mellankäkbenen. Tänderna $\frac{28-28}{22-22}$, (a ett cranium i Lund räknade jag 24 tänder å hvardera sidan i öfre och undre käken) vid roten trinda och vid spetsen hoptryckta och rundade. Alla halsvertebrorna, med undantag af den 7:de äro sammanvuxna, men endast för de 3 första hafva suturerna dem emellan försvunnit. Ryggvertebrorna 13; lumbosacralvertebrorna 13 (a ett skelett i Lund räknade jag 15) [1]); svansvertebrorna 32, så-

[1]) Detta sednare antal hade Eschricht också funnit hos alla de af honom undersökta 13 exemplaren (Danske Widenskab. Selsk. Skrifter, 5:e Række, Naturvidenskab. o. Mathem. Afd. 1 Bd., 1849, pag. 136).

Digitized by Google

ledes, med tillägg af 7 halsvertebror, inalles 65 vertebror. De 18 sista svansvertebrorna sakna processus transversi. Processus spinosi inferiores 18. Sternum utgöres af ett enda ben, och costæ veræ äro 5 par.

Tumlaren är i hafven vid våra kuster, ända till Finmarken, äfvensom i allmänhet vid Europas kuster den allmännaste inom familjen. Troligen är der någon periodicitet i dess förekomst hos oss, åtminstone i Östersjön. Enligt uppgift af Professor J. Reinhardt, har man vid danska kusten af Öresund observerat, att den under våren vandrar från Kattegat genom Öresund in i Östersjön, och under hösten vandrar tillbaka [1]). Den 11:te sistl. Juni såg jag flera exemplar i hafvet utanför Christianopel i Blekinge. Den förekommer äfven vid vestra kusten af Grönland. Äfven den är sällskaplig, ehuru icke i lika hög grad, som den närmast föregående. Merendels träffas några individer tillsamman.

4. Slägtet DELPHINAPTERUS, Lacepède.

Nosen kort och rundad, och hufvudet framtill mycket kullrigt. Den springa, hvari näsborrarne öppna sig, är belägen på öfre sidan af hufvudet, och långt bakom nosspetsen, samt är till riktningen transversell. Ryggen saknar fena. Kroppen till sin form särdeles tjock och undersätsig, samt framåt trubbig. Bakåt är den, isynnerhet då den betraktas ofvanifrån, starkt afsmalnande, och framom stjertfenan mycket hoptryckt. Båda käkarne beväpnade med ett ringa antal (10 eller färre) coniska, glesa, trubbiga och med åren mer eller mindre utfallande tänder.

Å craniet är nosen temligen bred och trubbig, samt något kortare än den bakre delen af hufvudet, och ansigtsregionen framom näsborrarne kullrig, och, då den betraktas från sidan, framåt något nedåt böjd. Tandraden i underkäken såväl som underkäkbenens symphysis kortare än dessa bens halfva längd. I afseende på det öfriga skelettet utmärka de sig genom ett ringa antal vertebror.

Af detta slägte äro 2:ne arter kända, den ena från de nordliga polartrakterna, och den andra från hafvet vid Australien. Den förra af dessa lär någon gång, enligt Ström, visa sig utanför vestra kusterna af Norrige, men sannolikt snarare utanför de nordligaste kusterna af detsamma. De zoologiska museerna i Norrige förvara emellertid inga bevis på dess förekomst derstädes.

[1]) Jemför hvad som i Skand. Fauna pag. 618, säges om dess vandring genom Lilla Belt.

Digitized by Google

1. D. LEUCAS (Pallas). — *Hvitfisk* [1]).

Nosen något, men icke betydligt kortare än den bakre delen af craniet, och dess längd betydligt större än dess bredd vid basen.

Delphinus leucas, . . . Pallas: Reisen etc. III, pag. 92, tab. 74. — 1776.
Balæna albicans, . . . O. F. Müller: Zoologiæ Danicæ Prodromus, pag. 7. — 1776.
Delphinus albicans, . . O. Fabricius: Fauna Groenlandica, pag. 50. — 1780.
Delphinapterus beluga, Lacepède: L. c. pag. 243.
Delphinus leucas, . . . G. Cuvier: Recherches sur les ossements fossiles, T. V, 1:e part. pag. 287, tab. XXII, fig. 5 & 6.
Phocæna leucas, ... F. Cuvier: L. c. p. 199, tab. 15, fig. 1, tab. 16, fig. 1—3.
Beluga catodon, ... J. Gray: L. c. pag. 29.
Delphinus leucas, . . . S. Nilsson: L. c. pag. 614.

Kroppslängden 12′—18′ och mera. Den är undersätsig och tjock, något mera än Hvalhunden, med största tjockleken eller periferien, som är ungefär lika med $^{2}/_{3}$ af längden, något framom kroppens midt. Den främre kroppsändan är mindre afsmalnande, och slutas trubbig, emedan hufvudet framtill stupar nästan rätt ned till den något framstående noskanten eller öfverläppen. Ofvan denna, som af en liten bugt eller afsats bakåt begränsas, är det framtill kullrigt och rundadt, samt, då det betraktas ofvanifrån, något afsmalnande framåt. Betraktadt från sidan är hufvudets öfre contur något litet inböjd vid näsöppningen, och framom denna nästan rät, tills den hastigt böjer sig vid den främre kullrigheten. Den undre kanten af hakan är något uppstigande och bågböjd. Den transversella, halfmånformiga öppningen för näsborrarne är belägen något längre tillbaka än ögonen. Bakåt är kroppen mycket afsmalnande, isynnerhet då den betraktas ofvanifrån, och är från stjertfenan ett temligen långt stycke framåt mycket hoptryckt med den öfre och undre kanten temligen skarp, och sträckande sig bakåt mellan stjertfenans båda sidoflikar. Betraktad från sidan är den bakre kroppen eller stjerten mycket högre än stjertfenans tjocklek, och dess undre kant är starkt uppstigande till stjertfenan, då deremot den öfre kanten är nästan

[1]) Detta är dess norska namn.

Digitized by Google

rät. Såsom rudiment af ryggfena finnes å midten af ryggen, till ungefär 18″ längd, en långsgående något ojemn köl, bildad af huden, och å hvilken ytterhuden är mycket hårdare än eljest. Bröstfenorna, som hafva vanligt läge, äro små, korta och trubbiga, med en trubbig vinkel i midten af bakre kanten. Stjertfenan af vanlig form, och med en djup inskärning i bakre kanten. De små ögonen äro belägna rätt bakom och temligen nära intill munvinklarne [1]). Å det i noten här nedan nämnda exemplaret, en hona af omkring $10^1/_2$′ längd, voro bröstfenorna 14″ långa och $8^3/_4$″ breda; stjertfenan 2′ 3″ bred mellan spetsarne; stjerten $6^1/_2$″ framom stjertfenan var $9^1/_3$″ hög, och $3^1/_3$″ tjock eller bred. Hufvudet var, mätt öfver ögonen, $13^3/_4$″ högt, och $12^3/_4$″ bredt. — Färgen är, enligt Herr Quennerstedt [2]), glänsande mjölkhvit, med en smal blåsvart kant på bröst- och stjertfenorna. Enligt Pallas äro de gamla elfenbenshvita och ungarna i början gråbruna.

Efter ett skelett från Spitsbergen af omkring 12′ längd har jag antecknat följande. Craniet $22^1/_2$″ långt, och $12^1/_4$″ bredt öfver tinningbenen. Nosen å detsamma $10^1/_2$″ lång, och $7^1/_4$″ bred vid basen. Underkäken $16^5/_8$″ lång, och dess tandrad $6^1/_4$″ dito. Näsbenen och pannbenen bilda en temligen starkt uppstående knöl bakom näsborrarne. Crista lambdoidea låg och bakåt riktad. Öfverkäkbenen nå bakom näsbenen. Det högra mellankäkbenet når något längre tillbaka än det venstra, och intetdera af dem berör näsbenen. Ansigtsregionens öfre contur bågböjd. Det triangulära fältet å mellankäkbenen framom näsborrarne ojemnt, å midten något litet concavt, och framåt convext, och vid hvardera sidan begränsadt af en djup fåra. Dess bredd framom näsborrarne $4^1/_8$″. Tänderna $\frac{10-9}{8-8}$, trubbiga och afnötta. — Halsvertebrorna skilda. Ryggvertebrorna 11; lumbosacralvertebrorna 10; svansvertebrorna 22, således, med tillägg af 7 halsvertebror, inalles 50 vertebror. Processus spinosi inferiores 11. Sternum består af 3 ben, och af de 11 paren refben äro 4 par costæ veræ [3]). Carpus och metacarpus hafva hvardera 5 ben. Fingrarne äro 5, och tummen har 1, pekfingret 5, långfingret 4, ringfingret 3, och lillfingret 3 phalanger.

---

[1]) Hufvudet, bakre kroppsändan och fenorna äro här beskrifna efter en i salt conserverad hud från Grönland, i hvilken hufvudet, den bakre delen af kroppen och de främre extremiteterna sutto qvar orubbade. Den är nu, med iakttagande af dessa delars naturliga form, uppstoppad, och förvaras i universitetets härstädes zoologiska museum.

[2]) Anteckningar om Spitsbergen (manuscr.).

[3]) Stundom lära refbenen vara 12 par.

Digitized by Google

Hvitfisken, eller Belugan, såsom den kallas på ryska, är allmän i de nordligare trakterna af norra Ishafvet, t. ex. vid Grönland, Spitsbergen, Nowaja Semlia, norra och nordöstra kusterna af Sibirien, der den stundom går upp ett stycke i de större floderna (Pallas), samt vid norra kusterna af Nordamerika, och är circumpolar. Den hörer således egentligen icke till vår fauna. I Norska Finmarken har jag icke erhållit någon uppgift om dess förekomst der. Den, såsom de andra Tandhvalarne, lefver väl hufvudsakligast af fisk, Cephalopoder, och andra hafsdjur. Fabricius och Pallas uppgifva fiskar såsom dess näring, Holböll, enligt Eschricht, derjemte Crustaceer och Cephalopoder, och enligt Neill och Barchlay hade ett individ, som fångades vid kusten af England, vid Frith of Forth 1815, blifvit ditlockadt af laxar, hvilka den ifrigt förföljde. Emellertid har jag i Tromsö af en skeppare, som mycket berest hafvet vid Spitsbergen, och som tjenstgjorde såsom lots för den franska vetenskapliga expeditionen dit, samt hade fångat åtskilliga Hvitfiskar, erhållit den uppgiften, att han i dess mage endast hade funnit tång ("tarre").

5. Slägtet MONODON, Linné.

De hithörande hvaldjuren utmärka sig derigenom, att de endast hafva en eller ett par mer eller mindre utbildade tänder, som hafva sitt läge i främre ändan af öfverkäken[1]). Eljest sakna de tänder. Den för näsborrarne gemensamma transversella öppningen är belägen på öfre sidan af hufvudet långt bakom nosspetsen. Ryggen saknar fena, hvarom hos föregående slägte, till hvilket detta i flera afseenden tyckes mycket närma sig. Hufvudet företer framtill ungefär samma trubbiga och kullriga form, och kroppen är temligen tjock, med största tjockleken framom midten. Munnen är liten, och bröstfenorna äro små och korta.

Craniet liknar till sin form mest det af den närmast föregående, men det är mera snedt än dennes, atminstone hos de äldre hanarne, der den delen af öfverkäken, som bär den långa tanden blir något

[1]) Hos honan stanna tänderna (2:ne) merendels i sin utveckling, så att de icke blifva synliga utom alveoli, och den saknar då helt och hållet yttre synliga tänder. Hos hanen är det merendels blott den ena af dessa tänder, som utvecklas och antager en utomordentlig längd, under det att den andra tanden aborterar eller stannar i sin utveckling; sällan utbildas båda lika mycket. Enligt Fabricius är det än den högra och än den venstra tanden som utbildas. Enligt Owen (Odontography, vol. 1, pag. 348) äro dessa tänders alveoli ursprungligen belägna i intermaxillarbenen, eller rättare vid dessas förening med maxillarbenen.

Digitized by Google

längre och bredare än den andra delen, och den bakre sidoafsatsen å det förra öfverkäkbenet står något längre fram än på det sednare. Nosen är temligen kort och trubbig, ungefär eller nära af samma längd, som den bakre delen af hufvudet. De båda underkäkbenens symphysis är helt kort, mycket kortare än dessa bens halfva längd. Äfven i afseende på skelettet för öfrigt synes den närma sig mycket till föregående, och har endast ett par eller tre vertebror mera.

Af detta slägte är blott en art känd, tillhörande norra polarhafvet.

1. M. MONOCEROS, Lin. — *Narhval.*

Monodon monoceros, Linne: Fauna Suecica, pag. 16.
„ „ O. Fabricius: Fauna Groenlandica, pag. 29.
Des Narvals, . . . G. Cuvier: Recherches sur les ossements fossiles, T. V, 1:re partie, pag. 319, tab. XXII, fig. 7.
Monodon monoceros, F. Cuvier: L. c. pag. 230, tab. 17, fig. 2 & 3.
„ „ J. A. Wagner: L. c. pag. 267, tab. 330.
„ „ S. Nilsson: L. c. pag. 619.

Längd 12′—20′, förutan tanden, som är 6′—10′ lång.

Till kroppsformen synes den vara något mindre tjock än föregående. Ungefär på kroppens midt har den på ryggen, liksom den sednare, en långsgående köl, som är ett rudiment af ryggfena. Vid främre delen af denna köl är kroppen tjockast. Bakåt afsmalnar kroppen, och är närmare stjertfenan starkt hoptryckt, med en temligen skarp öfre och undre kant, ehuru den synes der vara något mindre hoptryckt än föregående. Scoresby (enligt J. A. Wagner) uppgifver följande dimensioner å en hane. Kroppens längd, förutan tanden, 15′, engelskt mått. Dess omkrets vid början af ryggkölen 8′ 5″. Afståndet mellan nosen och anus 9′ 9″. Bröstfenorna 13″ långa och 7 1/2″ breda. Stjertfenan 3′ 1 1/2″ bred. Tanden utom käken 5′ 1/2″. — Enligt Scoresby är färgen hos de fullvuxna hvit eller gulhvit med grå och svartbruna fläckar. Då ungarne äro helt små skola de vara blågrå eller svartgrå [1]); något större, äro de ofvan svarta, och på sidorna samt under fläckiga af grått och hvitt.

Å craniet innehålles nosens bredd vid basen omkring 1 1/4 gånger i dess längd. Mellankäkbenen å öfre sidan af nosen äro ungefär

[1]) Det synes vara denna färgteckningen som Fabricius beskrifver, då han säger: colore totus niger.

Digitized by Google

lika breda, som de vid yttre sidan af dem varande öfverkäkbenen. Då den långa tanden, såsom vanligt, sitter i den venstra delen af öfverkäken, äro mellankäkbenen och näsborrarne bakåt något riktade åt venster. Det högra mellankäkbenet sträcker sig något längre tillbaka än det venstra, och intetdera af dem berör näsbenen. Craniet å ett fullvuxet individ har ungefär 2′ längd och 16″ bredd (S. Nilsson). Den i den venstra delen af öfverkäken sittande långa och spetsiga tanden är venstervriden, eller å ytan försedd med åt venster löpande spiralformiga ryggar och ojemnheter. Då den sitter i den högra delen af öfverkäken, har den de spiralformiga ryggarne vridna åt höger (se figuren hos Blasius: Naturgeschichte d. Säugeth. Deutschl. p. 525). Den är inuti ihålig till nära spetsen, och har uti denna ihålighet en persistent pulpa. Dess alveolus, som är omkring 14″ lång, sträcker sig något bakom sidoafsatsen af öfverkäkbenet, eller ungefär till orbita. Vid 9 eller 10 fots längd är dess basaldiameter omkring 4″ (Owen). Å ett skelett i Lunds zool. museum af $14^1/_2$′ längd var tanden från basen nära 6′ lång. Detta skelett hade 12 ryggvertebror, 9 lumbosacralvertebror, och 25 svansvertebror, af hvilka 16 buro processus spinosi inferiores, således med tillägg af 7 halsvertebror, inalles 53 vertebror [1]). Af de 12 paren refben voro 6 par costæ veræ, och 7:de paret voro fästade i brosket intill ändan af 6:te parets sternaldel.

Liksom Hvitfisken är Narhvalen egentligen ingen tillhörighet för den skandinaviska faunan. Den tillhör det nordligaste polarhafvet eller polarisens område, och visar sig endast under vintern vid Grönlands kuster, men äfven då icke söder om 65:te graden n. br. (Rink. Grönl.). Enligt Martens skall den stundom visa sig vid Spitsbergen, men synes dock der ingalunda vara allmän, emedan Martens under sin resa icke sjelf fick se den der. Enligt Pallas skall den förekomma vid Nowaja Zemlia och i hafvet norr om Sibirien. Enligt S. Nilsson (l. c. pag. 621) har endast en gång ett individ fångats vid nordvestra kusten af Norrige, i Bindalsfjorden vid Helgeland. Sällan förirrar den sig så långt ned från sitt nordliga hem. 1736 erhöllos 2:ne individer vid nordvestra kusterna af Tyskland (J. A. Wagner), och tre eller fyra gånger har den blifvit iakttagen vid Englands kuster [2]). Den förekommer i allmänhet icke utom po-

---

[1]) Schlegel (l. c. pag. 35) har räknat 26 svansvertebror, och Giebel (Die Säugethiere, p. 113) endast 24 dito. Å ett skelett i Bergens museum räknade jag 26 svansvertebror.

[2]) Lord Clermont: A Guide to the Quadrupeds a. Reptiles of Europe, p. 157.

Digitized by Google

larbäckenet, och finnes derföre icke i norra delen af Stilla Hafvet. Enligt Scoresby lefver den till hufvudsaklig del af Cephalopoder eller Bläckfiskar, men derjemte äfven af fiskar, och deribland af temligen stora Rockor. Scoresby förmodar att den dödar dessa med sin tand. För öfrigt känner han icke hvartill tanden begagnas. Hvad Fabricius anförer om dess andhål på isen gör det sannolikt, att han begagnar sin tand för att hålla dessa hål öppna. Han är sällskaplig, samt snabb och liflig i sina rörelser.

6. Slägtet HYPEROODON, Lacepède [1]).

(*Chaenocetus*, Eschricht).

I afseende på kroppsformen utmärka de sig derigenom att de hafva en smal cylindrisk, något tillspetsad, baktill skarpt begränsad nos eller näbb, bakom hvilken hufvudet mer eller mindre verticalt höjer sig med en afrundad convexitet, eller "kullrig panna." Under hakan och strupen äro 2:ne par långsgående djupa fåror, dels långsåt båda underkäkgrenarne, och dels något bakom och innanför dessa (Eschr.). Kroppsformen är temligen långsträckt, med största tjockleken framom kroppens midt, och med den främre kroppsdelen föga afsmalnande, samt, med undantag af näbbet, trubbig. Ögonen sitta långt bakom munvinklarne, och midt öfver ögonen är den halfmånformiga, framtill concava och baktill convexa (Eschr.), transversella öppningen för näsborrarne. Den bakre kroppsdelen afsmalnar deremot, såsom vanligt, starkt emot stjertfenan, och är närmare denna hoptryckt. Ryggen har en temligen liten, bakåt riktad fena, som har sitt läge bakom kroppens midt. Bröstfenorna äro helt små; och stjertfenan i midten af sin bakre kant föga inskuren. Anus är belägen under ryggfenan. Längst fram i underkäken sitta, mer eller mindre dolda i tandköttet, 2:ne par tänder, af hvilka det bakersta och yttre paret äro betydligt mindre än de främre, samt affallande. Derjemte hafva de å hvardera sidan i öfre och undre käken, och liggande dolda och lösa i tandköttet, en rad af 12—13 helt små och rudimentära tänder (Lacepède & Eschricht).

Craniet är utmärkt genom flera egendomligheter. Öfverkäken har nosen framåt utdragen till ett smalt och spetsigt näbb. Bakåt och innanför sidoafsatsen höjer sig å hvardera öfverkäkbenet en mycket stor, hoptryckt och långsgående knöl eller kam, som framåt är sluttande, och vid yttre sidan, baktill och innantill har mer eller

[1]) Af ὑπερῴα, gom, och ὀδούς eller ὀδών, tand, enligt Lacepède.

Digitized by Google

mindre perpendikulära sidor. Denna knöl är mera utbildad å de äldre än de yngre. Den bakom dessa knölar varande fördjupningen begränsas baktill af en vertikalt uppstigande vägg, bildad, åtminstone till hufvudsaklig del, af öfverkäkbenen, mellankäkbenen, näsbenen, pannbenen och nackbenet, och slutande öfverst i en hög crista lambdoidea, eller "nackekam." Å craniets undre sida utmärka sig ossa pterygoidea genom sin betydliga utsträckning på längden. Eschricht har hos den funnit ett starkt utbildadt tårben, hvilket Tandhvalarne eljest lära sakna. Underkäkbenen äro, sedda från sidan, något S-formigt böjda. Deras symphysis är temligen lång, dock kortare än deras halfva längd. I afseende på skelettet för öfrigt, utmärker detta sig genom ett ringa antal vertebror, som i allmänhet hafva corpora längre än vanligt. Deras processus spinosi superiores äro särdeles höga, och å lumbosacralvertebrorna och de främre svansvertebrorna äro processus transversi jemförelsevis korta samt å alla dessa riktade framåt. Alla halsvertebrorna äro sammanvuxna, och hafva en gemensam processus spinosus. Refbenen äro till antalet få.

Enligt den af Eschricht gjorda utredningen synes blott en eller ett par arter af detta slägte vara säkert kända. Dessa tillhöra norra delarne af Atlantiska hafvet, Nordsjön och Ishafvet. Endast en art har hitintills blifvit anträffad vid Skandinaviens kuster.

H. ROSTRATUS (Pontoppidan). — *Näbbhval.*

De båda knölarne på öfverkäkbenen med temligen stort mellanrum, så att merendels åtminstone en tredje af samma storlek får plats dem emellan.

Balæna rostrata, oder Nebbe-Hwal, E. Pontoppidan: Versuch einer naturlichen Historie von Norwegen, pag. 233. — 1754.

Monodon spurius, Groenl. *Anarnak*, O. Fabricius: L. c. p. 31.

The Bottle-nose Whale described by Dale, J. Hunter: L. c. pag. 373 & 447, tab. XIX.

Delphinus diodon, Lacepède: L. c. pag. 309.

Hyperoodon butskopf, Idem: L. c. pag. 319.

L'Hyperoodon, G. Cuvier: L. c. p. 324, tab. XXIV, fig. 19—21.

Hyperoodon Butzkopf, F. Cuvier: L. c. pag. 241, tab. IX, fig. 1—3, tab. XVII, fig. 1.

Delphinus edentulus, J. A. Wagner: L. c. pag. 360, tab. 346—347 & 348, fig. 1.

Digitized by Google

Hyperoodon Butzkopf & rostratum, J. Gray: L. c. pag. 25 & 26, tab. 3, fig. 1—5.

„ *borealis*, S. Nilsson: Skandinavisk Fauna, Däggande Djuren, 1:a uppl. pag. 404. — 1820.

„ „ Idem: Skand. Fauna, Däggdjuren, 2:a uppl. pag. 622.

Chaenocetus rostratus, D. F. Eschricht: Zoologisch-anatomisch-physiologische Untersuchungen über die nordischen Wallthiere, pag. 21, tab. 1. — 1849.

Hyperoodon rostratum, C. G. Giebel: Die Säugthiere, pag. 108. — 1855.

Anm. Att den af Pontoppidan beskrifna *Balæna rostrata* är den här ifrågavarande Tandhvalen, synes tydligt af den af honom meddelade beskrifningen och figuren, huru ofullständiga och bristfälliga dessa än äro, och det har derföre af ingen blifvit betvifladt. Emellertid torde det dock vara af intresse att härpå kunna lemna en ytterligare bekräftelse. A Linnés fordna egendom Hammarby, der ännu ett par af hans boningsrum äro bibehållna i sitt gamla skick, förefinnes en liten tafla öfver dörren till det inre rummet med en teckning öfver en *Hyperoodon rostratus*, som, ehuru något felaktig, dock är mycket bättre än den af Pontoppidan uti hans historia meddelade. Under den större teckningen är en mindre öfver ungen. Å taflan läses följande interessanta inskription: "Denna Fisk är fångad uti Eskeviks Bugten vid Herr Öfverste Hans Kolbjörns gård vid Fredrikshald i Norrige den 17 Novemb. 1749; och befans af lengd 13 alnar och i omkrets $7^{1}/_{4}$ aln. Då den blef öpnad befants en unge, som var $3^{1}/_{2}$ aln. lång." Denna inskription ådagalägger, att teckningen är tagen efter samma individ, som det Pontoppidan beskrifvit. Teckningen visar en något för tjock kroppsform, troligen uppkommen genom djurets uppsvällning tillfölje af gasutvecklingen vid dess öfvergång till förruttnelse. Ryggfenan är något för lång, samt har fått en felaktig riktning, och ögat är något för stort, men eljest är teckningen ganska god, och visar tydligen den här ifrågavarande arten. Från spruthålet eller näsöppningen uppstiger en vattenstråle. Då inskriptionen är svensk, skulle man kunna tro, att teckningen blifvit till Linné öfversänd af någon svensk i Fredrikshall, såvida den icke blifvit af Pontoppidan sjelf meddelad, och Linné å densamma antecknat de erhållna uppgifterna. Det synes häraf, att Näbbhvalen icke för Linné kunnat vara obekant; och under sådana

Digitized by Google

förhållanden förefaller det besynnerligt, att den icke någorstädes omnämnes af honom [1]).

Enligt Hunter kan den uppnå en längd af 30′—40′. De flesta, som erhållits hafva varit 18′—20′—26′ långa, och oftast honor. Framåt är den temligen tjock, och största omkretsen, som såväl enligt den ofvan meddelade uppgiften å teckningen som enligt de af Eschricht och Wesmael meddelade måtten är större än djurets halfva längd, är belägen strax bakom bröstfenorna. Derifrån afsmalnar den jemnt till stjertfenan. Hos de äldre, der de uppstående knölarne eller kammarne å öfverkäkbenen äro fullt utbildade, är hufvudets afsats bakom näbbet, verticalt uppstigande, och mycket kullrig. Hos de yngre, sådan den blifvit afbildad af Wesmael, är denna afsats sluttande, som det synes, tillfölje deraf att de nämnda benkammarne äro lägre. Ryggfenans bas börjar ungefär vid början af den bakre $1/3$ af kroppslängden. Näbbets längd är, enligt Eschricht, $1/18$ af kroppslängden. De aflangt ovala bröstfenornas längd är, enligt densamma, $1/16$ af dito. Eschricht [2]) meddelar följande mått å en hona, tagen vid Westmannö, till dels efter uppgift af Herr Haalland. Kroppslängden 18′ 8″, danskt mått. Afståndet mellan bakre kanten af stjertfenan och ryggfenan 6′ 4″. Munöppningens längd 1′ 7″. Afståndet mellan munvinkeln och ögat 1′ $2^1/_2$″. Kroppens omkrets bakom bröstfenorna 10′. Ryggfenan 1′ och ett par linier hög, och 1′ $3^1/_2$″ lang vid basen. Bröstfenorna efter främre kanten 2′ 1″ långa. Stjertfenans bredd mellan spetsarne 5′ 10″. Ryggfenan står rätt upp och är convex i den främre kanten och concav i den bakre. — Färgen synes vara något föränderlig. Enligt Eschricht är den svart med blygrå anstrykning, något ljusare på buksidan.

Å skelettet synes hufvudet stort, tillfölje af de stora knölarne på öfverkäkbenen, och den högt uppstående nackkammen. Craniet af den $26^1/_2$′ långa hona, som, enligt Nilsson, strandade vid Landskrona, och af hvars skelett större delen förvaras i zoologiska museum i Lund, är 5′ $9^1/_2$″ långt, och öfver orbitæ 2′ $9^1/_2$″ bredt. Dess höjd öfver nackkammen 2′ $2^1/_2$″. Höjden öfver öfverkäkbenens knölar till nedre kanten af dessa bens gomsida 2′. Höjden

---

[1]) Den af J. Gray, l. c. beskrifna *H. latifrons* från Nordsjön, som har knölarne å öfverkäkbenen mycket högre än nackkammen, samt så tjocka, att de nästan beröra hvarandra, synes vara en skild art. Eschricht anser den för en gammal hane af samma art. Något sådant cranium har jag icke sett i våra skandinaviska museer.

[2]) Undersögelser over Hvaldyrene, 4:de Afhandling, pag. 5 & 9.

Digitized by Google

af knölarne å deras inre sida 1′ $3^3/_4$″. Afståndet dem emellan 8″. Underkäken 4′ 9″ lång. Å ett yngre skelett i zoot. museum i Christiania af 18′ 7″ längd var craniet 4′ 11″ långt, och 2′ $2^1/_2$″ bredt, och dess höjd öfver knölarne å öfverkäkbenen $8^1/_2$″. Detta skelett hade 9 ryggvertebror; 10 lumbosacralvertebror, och 16 svansvertebror (1 eller 2, de bakersta, saknades). Å de höga processus spinosi å lumbosacral- och främre svansvertebrorna sitta processus articulares af samma par nära intill hvarandra, samt äro särdeles små. Sternum bestod af 3 ben, och af refbenen voro 5 par costæ veræ. Å ett större skelett i physiol. museum i Köpenhamn räknade jag 9 ryggvertebror, 11 lumbosacralvertebror, och 17 svansvertebror, hvaraf de 8 buro processus spinosi inferiores. Fingrarnes antal var 5. Tummen hade 1 phalang, pekfingret 6, långfingret 5, ringfingret 2, och lillfingret 1 dito.

Den har mycket sällan erhållits vid kusterna af Sverige och Norrige. Enligt Pontoppidan äfvensom enligt den ofvannämnda inskriptionen å den på Linnés Hammarby befintliga taflan, fångades en hona vid Fredrikshall d. 17 November 1749; enligt Nilsson i Skandinavisk Fauna, l. c., strandade en hona af samma storlek, som den nämnda, i April månad 1823 vid Landskrona, och å anatomiska museum i Christiania är ett skelett af ett individ, som erhållits i Christianiafjorden. Den har äfven erhållits vid kusterna af England och Frankrike, och någon gång, äfven nyligen, ha smärre skaror af den strandat vid kusterna af Lilla Belt i Danmark. Oftare visar den sig vid Färöarne, sällan vid Island och Grönland, men icke så sällan vid nordöstra kusterna af Norra Amerika, och stundom t. o. m. längre ned vid östra kusterna af denna verldsdel. Martens har observerat den vid Spitsbergen. Den är pelagisk och närmar sig sällan kusterna. Enligt Eschricht är det sannolikt, att den tillbringar sommaren i den högre norden, i Ishafvet, och mot hösten och vintren vandrar ned till Nordsjön och norra delarne af Atlantiska Oceanen. Den är sällskaplig, och vanligtvis träffas ett par eller några få tillsamman. Dess föda består hufvudsakligen af Cephalopoder, men den förtär äfven fiskar, Holothurier o. d.

Tillägg till beskrifningen öfver GRAMPUS GLADIATOR.

Då Professor F. Wahlgren i Lund täckts meddela mig en conturteckning, copierad af den teckning öfver ifrågavarande art, som Professor Nilsson i det ofvan citerede föredraget omnämner, och som af honom blifvit förärad till zoologiska museum i Lund, och der

Digitized by Google

förvaras, har jag blifvit i tillfälle att göra följande tillägg till beskrifningen. Enligt nämnda teckning är kroppshöjden under ryggfenan något mindre än den hos *Grampus orca*, enligt Schlegel. Denna höjd innehålles ungefär $4^1/_2$ gånger i hela kroppslängden, men hos den sednare, enligt såväl den af Schlegel lemnade teckningen som beskrifningen, mindre än $4^1/_2$ gånger. Den bakre kroppsdelen, från anus räknad, är deremot mindre smärt och utdragen. Kroppens höjd öfver anus innehålles icke 7 gånger i totallängden, då denna höjd deremot hos den sednare innehålles nära 8 gånger i densamma. Hvad som dock är mera påfallande är, att rygg- och bröstfenorna äro märkbart större, och derjemte de sednare trubbigare och den förra nästan rät. Den förras verticala höjd är betydligt större (öfverstigande med omkring $^1/_4$) än dess längd vid basen, då den deremot hos *Gr. orca*, såväl enligt Schlegels teckning, som enligt en af Doctor Koren till mig lemnad conturteckning af samma fena å de vid Bergen erhållna individerna, är något mindre än längden vid basen. Denna höjd innehålles ungefär 6 gånger i kroppslängden. Bröstfenornas längd från bakre vinkeln vid deras fäste ("hintern Ausschnitt", Schleg.) innehålles icke fullt $5^1/_2$ gånger i kroppslängden, da den deremot hos den sednare innehålles mera än 8 gånger i densamma. — Till den ofvan anförda skiljaktigheten i färgen kan läggas den, att tätt framom den större hvita fläcken ofvan och bakom ögonen förefinnes en annan mindre sådan.

Obs. Den 2:dra Familjen, eller Bardhvalarne, skall afhandlas i nästa häfte.

Digitized by Google

Undersökning af några corresponderande Curvor.

af

H. T. Daug.

I följande undersökning af några corresponderande curvor — hvarmed förstås kroklinier, hvilka till hvarandra stå i det förhållande, att coordinaterna för punkter tillhörande den ena linien äro functioner af coordinaterna för punkter på den andra — skall läsaren utan tvifvel träffa månget välbekant resultat. Att också ett och annat nytt der är att finna, vågar författaren tro. Skulle han mot förmodan härutinnan misstaga sig, hvilket till följe af den mathematiska litteraturens rikedom väl kan vara möjligt, hoppas han likväl, att hans arbete, som i detta fall ingenting vidare är, än en temligen rik formelsamling, kan såsom sådan ega något värde, och i detta hopp öfverlemnar han det åt offentligheten.

§ 1.

Tangentens, Radii curvaturæ och Polarens riktningar m. m.

En tangents riktning anses i det nedanstående alltid gå från tangeringspunkten x, y, z till $x+dx$, $y+dy$, $z+dz$.

Radii curvaturæ eller principalnormalens riktning går från x, y, z till centrum curvaturæ.

Med polarens riktning förstå vi den, som sammanfaller med z-axelns riktning, om man flyttar punkten x, y, z till origo och låter tangentens riktning sammanfalla med X-axelns samt radii curvaturæ riktning med Y-axelns.

Positiv tangent kallas den del af tangenten, som sträcker sig från tangerinspunkten i tangentens riktning.

Positiv principalnormal är den del af nämnda linie, som sträcker sig från tangeringspunkten i principalnormalens riktning.

Om coordinataxlarna, utan att ändra sin inbördes ställning, förflyttas så, att origo förlägges till tangeringspunkten och å ena sidan X-axeln och tagenten, å den andra Y-axeln och radius curvaturæ till sina rikt-

Digitized by Google

ningar sammanfalla, så utvisar positiva Z-axeln på hvilken sida om osculerande planet polarens positiva del är belägen.

För enkelhetens skull antaga vi alltid i det följande, att polaren går genom tangentens och principalnormalens skärningspunkt.

§ 2.

Beteckningar.

Med ϱ, p, P och R förstå vi i allmänhet radius curvaturæ, polaren, radius torsionis och radien till osculerande sferen, alla betraktade såsom determinerade linier och positiva qvantiteter. De tvenne första bokstäfverna användas likväl äfven i annan betydelse. Omedelbart efter ett trigonometriskt functionstecken beteckna nemligen t, ϱ och p tangentens, radii curvaturæ och polarens riktningar.

§ 3.

Polarens vinklar med coordinataxlarna.

1. Om man använder beteckningarne

$$L = dyd^2z - dzd^2y$$
$$M = dzd^2x - dxd^2z$$
$$N = dxd^2y - dyd^2x$$
$$\mathrm{M} = \sqrt{L^2 + M^2 + N^2},$$

så bestämmas cosinus för de vinklar, som polarens riktning gör med coordinataxlarnas riktningar, genom eqvationerna

$$\frac{\operatorname{Cos}(pX)}{L} = \frac{\operatorname{Cos}(pY)}{M} = \frac{\operatorname{Cos}(pZ)}{N} = \frac{1}{k}, \quad \ldots\ldots \quad (1)$$

der antingen

$$k = \mathrm{M}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

eller

$$k = -\mathrm{M}.$$

För att utröna rätta värdet på k, välja vi på curvan en punkt x, y, z, för hvilken

$$dx^2(dxd^2y - dyd^2x)^2 > 0, \quad \ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

den må för öfrigt ligga hvar som helst, och flytta coordinataxlarna parallelt med sig sjelfva så, att origo sammanfaller med punkten x, y, z. Emedan curvans tangent i x, y, z, tillfölje af olikheten (3), icke faller i yz-planet, lägga vi genom Z-axeln och tangenten ett plan, som må heta zt-planet. Sedan detta skett, låta vi axelsystemet rotera kring Z-axeln, till dess att Y-axeln blir vinkelrät mot zt-planet. Denna rotation kan, som lätt inses, verkställas så, att positiva Y-axeln beskrif-

Digitized by Google

ver en spetsig vinkel och sålunda oafbrutet förblir på samma sida om zt-planet. Z-axeln och polaren ändra icke genom rotationen sin ställning. Vidare låta vi axelsystemet rotera kring det läge, som Y-axeln efter första rotationen innehar, till dess att positiva X-axeln och positiva tangenten sammanfalla. Positiva X-axeln, som vid första rotationen i likhet med Y-axeln beskref en spetsig vinkel i xy-planet, måste under den andra rotationen tydligen beskrifva spetsig eller trubbig vinkel, alltefter som tangentens och X-axelns riktningar ursprungligen bilda spetsig eller trubbig vinkel, eller m. a. o., alltefter som dx är positiv eller negativ. Positiva Z-axeln, som vid den andra rotationen rör sig lika mycket, som positiva X-axeln, beskrifver då naturligtvis också spetsig eller trubbig vinkel, alltefter som dx är positiv eller negativ. Slutligen låta vi axelsystemet rotera kring tangenten eller, som numera är detsamma, X-axeln, till dess att positiva Y-axeln sammanfaller med curvans krökningsradie. Det är härvid tydligt, att positiva Y-axeln måste beskrifva spetsig eller trubbig vinkel, alltefter som denna linie och projectionen i xy-planet af de bågelementer, som närmast omgifva punkten x, y, z, ursprungligen och följaktligen äfven efter andra rotationen ligga på samma sida om zt-planet, eller på motsatta sidor om detsamma; således spetsig eller trubbig vinkel, alltefter som

$$\frac{d^2y}{dx^2} \text{ eller s. ä. d. } \frac{dxd^2y - dyd^2x}{dx^3}$$

är positiv eller negativ. Positiva Z-axeln beskrifver naturligtvis vid sista rotationen lika stor vinkel, som positiva Y-axeln, och sammanfaller med positiva polaren i det ögonblick, då positiva Y-axeln och radius curvaturæ träffa tillsamman.

Häraf finna vi

1:o att om $$dx \,.\, \frac{dxd^2y - dyd^2x}{dx^3} > 0,$$

så är först och främst

$$N > 0$$

och vidare beskrifver positiva Z-axeln enligt det föregående tvenne spetsiga eller ock tvenne trubbiga vinklar i plan, som äro mot hvarandra vinkelräta. I hvilketdera fallet som helst måste vinkeln mellan Z-axelns och polarens riktningar ursprungligen vara spetsig, och således

$$\operatorname{Cos}(pZ) > 0$$

samt följaktligen

$$k = \mathrm{M}.$$

Digitized by Google

2:o att om
$$dx\,.\,\frac{dxd^2y - dyd^2x}{dx^3} < 0,$$
så är
$$N < 0$$
och derjemte beskrifver positiva Z-axeln enligt det föregående en spetsig och en trubbig vinkel. Vinkeln mellan Z-axelns och polarens riktningar måste derföre ursprungligen vara trubbig och
$$\mathrm{Cos}\,(pZ) < 0$$
samt följaktligen äfven i denna händelse
$$k = M.$$

2. Vi ha hittills uteslutit de punkter, för hvilka
$$dx^2(dxd^2y - dyd^2x)^2 = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4)$$
Dem skola vi nu betrakta. Det är tydligt, att antingen äro dessa endast enskilda punkter på curvan, eller ock charakteriserar nyssnämnde eqvation liniens samtliga punkter.

I förra fallet omgifvas de punkter, för hvilka denna likhet gäller, continuerligt af punkter, hvilkas polarer äro till sina riktningar bestämda genom eqvationerna (1) och (2), och denna omständighet tillåter oss att sluta till samma eqvationers giltighet för curvan i sin helhet.

I sednare fallet ligger curvan i ett plan, som går genom Z-axeln. Då 1:o dx är constant noll, är detta plan sjelfva yz-planet, och vi inse lätt, att vinkeln mellan polarens och X-axelns riktningar bör, om
$$dy^2(dyd^2z - dzd^2y)^2 > 0,$$
blifva noll eller 180°, alltefter som
$$dy\,.\,\frac{dyd^2z - dzd^2y}{dy^3}$$
är positiv eller negativ. $\mathrm{Cos}\,(pX)$ måste således vara $+1$ eller -1, alltefter som L sjelf är positiv eller negativ, och följaktligen
$$k = M.$$
Om åter
$$dy^2(dyd^2z - dzd^2y)^2 = 0,$$
så är detta en eqvation, som icke kan på samma gång som likheten (4) uttrycka en egenskap hos hvarje punkt på curvan, med mindre denna är en rät linie. Den charakteriserar således endast en eller annan punkt på kroklinien och vållar derföre ingen förändring i värdet på k.

Då

2:o
$$dxd^2y - dyd^2x = 0$$
och detta constant, så finna vi med användande af
$$dy\,.\,\frac{dyd^2z - dzd^2y}{dy^3} \text{ eller } dz\,.\,\frac{dzd^2x - dxd^2z}{dz^3}$$

Digitized by Google

på samma sätt, som nyss, att äfven i detta fall

$$k = \mathrm{M}.$$

3. I allmänhet bestämmas sålunda vinklarna mellan polarens och coordinataxlarnas riktningar genom eqvationerna

$$\frac{\mathrm{Cos}(pX)}{L} = \frac{\mathrm{Cos}(pY)}{M} = \frac{\mathrm{Cos}(pZ)}{N} = \frac{1}{\mathrm{M}}.$$

§ 4.

Den oberoende variabeln hvilken som helst.

Formler, som i det följande åberopas och gälla under antagande af hvilken oberoende variabel som helst.

$$dx^2 + dy^2 + dz^2 = ds^2 \quad \ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

$$\left.\begin{aligned} L &= dyd^2z - dzd^2y \\ M &= dzd^2x - dxd^2z \\ N &= dxd^2y - dyd^2x \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

$$\mathrm{M} = \sqrt{L^2 + M^2 + N^2} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

$$Ldx + Mdy + Ndz = 0 \quad \ldots\ldots\ldots \quad (4)$$

$$Ld^2x + Md^2y + Nd^2z = 0 \quad \ldots\ldots\ldots \quad (5)$$

$$Ld^3x + Md^3y + Nd^3z = \mathrm{N} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (6)$$

$$Ld^4x + Md^4y + Nd^4z = d\mathrm{N} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (7)$$

Cos	t	ϱ	p
X	$\frac{dx}{\sqrt{ds^2}}$	$\varrho \cdot \frac{Mdz - Ndy}{ds^4}$	$\frac{L}{\mathrm{M}}$
Y	$\frac{dy}{\sqrt{ds^2}}$	$\varrho \cdot \frac{Ndx - Ldz}{ds^4}$	$\frac{M}{\mathrm{M}}$
Z	$\frac{dz}{\sqrt{ds^2}}$	$\varrho \cdot \frac{Ldy - Mdx}{ds^4}$	$\frac{N}{\mathrm{M}}$

. . . . . . (8)

$$\varrho = \frac{ds^2\sqrt{ds^2}}{\mathrm{M}} = \frac{ds^2}{\sqrt{(d^2x)^2 + (d^2y)^2 + (d^2z)^2 - (d^2s)^2}} \quad \ldots \quad (9)$$

Digitized by Google

$$P = \frac{M^2}{\sqrt{N^2}} = \frac{ds^6}{\varrho^2 . \sqrt{N^2}} \quad \ldots\ldots \quad (10)$$

$$p = P . \sqrt{\frac{d\varrho^2}{ds^2}} \quad \ldots\ldots \quad (11)$$

$$R^2 = \varrho^2 + P^2 \frac{d\varrho^2}{ds^2} = \varrho^2 + p^2 = \frac{ds^{10}}{N^2} \left\{ \left(d\frac{L}{ds^3}\right)^2 + \left(d\frac{M}{ds^3}\right)^2 + \left(d\frac{N}{ds^3}\right)^2 \right\} \quad (12)$$

$$\left.\begin{aligned} \lambda &= d^2yd^3z - d^2zd^3y \\ \mu &= d^2zd^3x - d^2xd^3z \\ \nu &= d^2xd^3y - d^2yd^3x \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots \quad (13)$$

$$\lambda dx + \mu dy + \nu dz = N \quad \ldots\ldots \quad (14)$$

$$\lambda d^2x + \mu d^2y + \nu d^2z = 0 \quad \ldots\ldots \quad (15)$$

$$\lambda d^3x + \mu d^3y + \nu d^3z = 0 \quad \ldots\ldots \quad (16)$$

$$\lambda d^4x + \mu d^4y + \nu d^4z = Q \quad \ldots\ldots \quad (17)$$

$$\lambda d^5x + \mu d^5y + \nu d^5z = dQ \quad \ldots\ldots \quad (18)$$

$$\left.\begin{aligned} l &= d^3yd^4z - d^3zd^4y \\ m &= d^3zd^4x - d^3xd^4z \\ n &= d^3xd^4y - d^3yd^4x \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots \quad (19)$$

$$ldx + mdy + ndz = T \quad \ldots\ldots \quad (20)$$

$$ld^2x + md^2y + nd^2z = Q \quad \ldots\ldots \quad (21)$$

$$ld^3x + md^3y + nd^3z = 0 \quad \ldots\ldots \quad (22)$$

$$ld^4x + md^4y + nd^4z = 0 \quad \ldots\ldots \quad (23)$$

$$\left.\begin{aligned} dL &= dyd^3z - dzd^3y \\ dM &= dzd^3x - dxd^3z \\ dN &= dxd^3y - dyd^3x \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots \quad (24)$$

$$dLdx + dMdy + dNdz = 0 \quad \ldots\ldots \quad (25)$$

$$dLd^2x + dMd^2y + dNd^2z = -N \quad \ldots\ldots \quad (26)$$

$$dLd^3x + dMd^3y + dNd^3z = 0 \quad \ldots\ldots \quad (27)$$

$$dLd^4x + dMd^4y + dNd^4z = T \quad \ldots\ldots \quad (28)$$

$$\left.\begin{aligned} d\lambda &= d^2yd^4z - d^2zd^4y \\ d\mu &= d^2zd^4x - d^2xd^4z \\ d\nu &= d^2xd^4y - d^2yd^4x \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots \quad (29)$$

$$d\lambda dx + d\mu dy + d\nu dz = dN \quad \ldots\ldots \quad (30)$$

$$d\lambda d^2x + d\mu d^2y + d\nu d^2z = 0 \quad \ldots\ldots \quad (31)$$

$$d\lambda d^3x + d\mu d^3y + d\nu d^3z = -Q \quad \ldots\ldots \quad (32)$$

Digitized by Google

$$d\lambda d^4x + d\mu d^4y + d\nu d^4z = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (33)$$

$$\frac{LdM - MdL}{dz} = \frac{MdN - NdM}{dx} = \frac{NdL - LdN}{dy} = \mathrm{N} \quad \ldots \quad (34)$$

$$\frac{dL.\mu - dM.\lambda}{d^3z} = \frac{dM.\nu - dN.\mu}{d^3x} = \frac{dN.\lambda - dL.\nu}{d^3y} = \mathrm{N} \quad \ldots \quad (35)$$

$$\frac{\lambda d\mu - \mu d\lambda}{d^2z} = \frac{\mu d\nu - \nu d\mu}{d^2x} = \frac{\nu d\lambda - \lambda d\nu}{d^2y} = Q \quad \ldots\ldots \quad (36)$$

$$\left.\begin{aligned} d^2L - \lambda &= dyd^4z - dzd^4y \\ d^2M - \mu &= dzd^4x - dxd^4z \\ d^2N - \nu &= dxd^4y - dyd^4x \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (37)$$

$$d^2Ldx + d^2Mdy + d^2Ndz = \mathrm{N} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (38)$$

$$d^2Ld^2x + d^2Md^2y + d^2Nd^2z = -d\mathrm{N} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (39)$$

$$\left.\begin{aligned} dLd^2M - dMd^2L &= Tdz + \mathrm{N}d^3z \\ dMd^2N - dNd^2M &= Tdx + \mathrm{N}d^3x \\ dNd^2L - dLd^2N &= Tdy + \mathrm{N}d^3y \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (40)$$

§ 5.

s oberoende variabel.

Formler, som i det följande åberopas och gälla endast under antagande af s såsom oberoende variabel.

Främst bland dem ställa vi

$$dxd^2x + dyd^2y + dzd^2z = 0, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

hvaraf genom differentiation och enligt (4, 9) erhålles

$$dxd^3x + dyd^3y + dzd^3z = -\frac{ds^4}{\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

och

$$(d^2x)^2 + (d^2y)^2 + (d^2z)^2 = \frac{ds^4}{\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

Dessa sednare eqvationer gifva genom differentiation

$$dxd^4x + dyd^4y + dzd^4z = 3\,\frac{ds^4d\varrho}{\varrho^3} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4)$$

$$d^2xd^3x + d^2yd^3y + d^2zd^3z = -\frac{ds^4d\varrho}{\varrho^3} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (5)$$

Enligt (4, 12) och (4, 10) är

$$(d^3x)^2 + (d^3y)^2 + (d^3z)^2 = \frac{ds^6}{\varrho^4}\left(1 + \frac{R^2}{P^2}\right), \quad \ldots\ldots \quad (6)$$

Digitized by Google

som i förening med differentialeqvationen af (5) ger

$$d^2x d^4x + d^2y d^4y + d^2z d^4z = - ds^4 d\,\frac{d\varrho}{\varrho^3} - \frac{ds^6}{\varrho^4}\left(1 + \frac{R^2}{P^2}\right) \quad . . (7)$$

Genom qvadrering och differentiation af (4, 9) få vi

$$LdL + MdM + NdN = - \frac{ds^6 d\varrho}{\varrho^3}, \quad . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; (8)$$

som i sin ordning efter differentiation ger

$$Ld^2L + Md^2M + Nd^2N = - ds^6 d\,\frac{d\varrho}{\varrho^3} - \frac{ds^8}{\varrho^4} \cdot \frac{R^2}{P^2}, \quad . \; . \; . \; . \; (9)$$

om man använder (4, 12) och (4, 10). Enligt (1), (2) och (3) är

$$L\lambda + M\mu + N\nu = \frac{ds^8}{\varrho^4} \quad . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; (10)$$

och enligt (1), (2) och (5)

$$dL \,.\, \lambda + dM \,.\, \mu + dN \,.\, \nu = - \frac{ds^8 d\varrho}{\varrho^5}, \quad . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; (11)$$

hvadan man genom differentiation af (10) bör erhålla

$$Ld\lambda + Md\mu + Nd\nu = - 3\,\frac{ds^8 d\varrho}{\varrho^5} \quad . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; (12)$$

Enligt eqvationerna (2), (4), (5) och (7) är

$$Ll + Mm + Nn = \frac{ds^6}{\varrho^2}\, d\,\frac{d\varrho}{\varrho^3} + 3\,\frac{ds^8 d\varrho^2}{\varrho^6} + \frac{ds^{10}}{\varrho^6}\left\{1 + \frac{R^2}{P^2}\right\} \quad . . (13)$$

Vidare är enligt eqvationerna (3), (5), (6) och (4, 12)

$$\lambda^2 + \mu^2 + \nu^2 = \frac{ds^{10}}{\varrho^6}\left\{1 + \frac{\varrho^2}{P^2}\right\} \quad . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; (14)$$

Enligt (1) och (5) är

$$\frac{d^2y dN - d^2z dM}{dx} = \frac{d^2z dL - d^2x dN}{dy} = \frac{d^2x dM - d^2y dL}{dz} = - ds^4 . \frac{d\varrho}{\varrho^3} \quad (15)$$

Genom användning af eqv. (2) och (5) får man

$$\frac{Md^3z - Nd^3y}{d\,.\,\frac{dx}{\varrho}} = \frac{Nd^3x - Ld^3z}{d\,.\,\frac{dy}{\varrho}} = \frac{Ld^3y - Md^3x}{d\,.\,\frac{dz}{\varrho}} = - \frac{ds^4}{\varrho} \quad . \; (16)$$

och enligt (1)

$$\frac{Mdz - Ndy}{d^2x} = \frac{Ndx - Ldz}{d^2y} = \frac{Ldy - Mdx}{d^2z} = ds^2 \quad . \; . \; . \; . \; . \; (17)$$

Digitized by Google

Af eqvationerna (2) och (4) får man

$$\frac{3d\varrho}{\varrho} = -\frac{dxd^4x + dyd^4y + dzd^4z}{dxd^3x + dyd^3y + dzd^3z}.$$

Använder man denna och eqvationerna (4, 6) och (4, 7), så finner man lätt, att till följe af (17)

$$dN + 3N\frac{d\varrho}{\varrho} = -ds^2 \cdot \frac{ld^2x + md^2y + nd^2z}{dxd^3x + dyd^3y + dzd^3z}$$

och således enligt (4, 21) och (2)

$$Q = \frac{ds^2}{\varrho^2} \cdot \left(dN + 3N\frac{d\varrho}{\varrho}\right) = \frac{ds^2}{\varrho^5} d(\varrho^3 N) \quad \ldots\ldots \quad (18)$$

Denna eqvation kan i stöd af (4, 10) skrifvas sålunda:

$$Q = \frac{ds^2 \cdot N \cdot P}{\varrho^3} d\frac{\varrho}{P} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (19)$$

Enligt (1) och (3) är

$$\frac{d^2y \cdot N - d^2z \cdot M}{dx} = \frac{d^2z \cdot L - d^2x \cdot N}{dy} = \frac{d^2x \cdot M - d^2y \cdot L}{dz} = \frac{ds^4}{\varrho^2}. \quad (20)$$

Uttrycket

$$N\left(d\frac{d\varrho}{\varrho^3} + \frac{ds^2}{\varrho^4} \cdot \frac{P^2 + R^2}{P^2}\right) - dN \cdot \frac{d\varrho}{\varrho^3}$$

är enligt (7) och (5) detsamma, som

$$\frac{1}{ds^4}\left\{dN(d^2xd^3x + d^2yd^3y + d^2zd^3z) - N(d^2xd^4x + d^2yd^4y + d^2zd^4z)\right\},$$

och således till följe af (4, 6) och (4, 7) lika med

$$\frac{1}{ds^4}\left\{l(d^2yN - d^2zM) + m(d^2zL - d^2xN) + n(d^2xM - d^2yL)\right\}.$$

Enligt (20) och (4, 20) är derföre

$$T = \varrho^2 N d\frac{d\varrho}{\varrho^3} - dN \cdot \frac{d\varrho}{\varrho} + \frac{Nds^2}{\varrho^2} \cdot \frac{P^2 + R^2}{P^2} \quad \ldots\ldots \quad (21)$$

och kan äfven skrifvas på följande sätt:

$$T = N\frac{ds^2}{\varrho^2} \cdot \frac{P^2 + R^2}{P^2} - \frac{d\varrho^2}{\varrho^4} d\frac{\varrho^3 N}{d\varrho} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (22)$$

och till följe af (4, 10)

$$T = \mathrm{N}\frac{ds^2}{\varrho^2}\cdot\frac{P^2+R^2}{P^2} + \frac{\mathrm{N}}{P}d\frac{Pd\varrho}{\varrho} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (23)$$

eller

$$T = \frac{\mathrm{N}R}{P\varrho^2}\cdot ds^2\left\{\frac{\varrho^2}{R}\cdot\frac{d}{ds}\left(\frac{Pd\varrho}{\varrho ds}\right) + \frac{P}{R} + \frac{R}{P}\right\} \quad \ldots\ldots (24)$$

Af (4, 12) erhålles

$$\frac{R}{P}\frac{ds}{d\varrho}d\frac{R}{\varrho} = d\frac{Pd\varrho}{\varrho ds}$$

eller

$$-\frac{R^3}{P\varrho^2}\cdot\frac{ds}{d\varrho}\cdot d\frac{\varrho}{R} = d\frac{Pd\varrho}{\varrho ds}$$

eller, emedan

$$d\frac{\varrho}{R} = \frac{1}{\varrho}d\frac{\varrho^2}{R} - \frac{d\varrho}{R},$$

.

$$\frac{R}{P} - \frac{\varrho^2}{R}\frac{d}{ds}\left(\frac{Pd\varrho}{\varrho ds}\right) = \frac{R^2}{P\varrho}\cdot\frac{d}{d\varrho}\left(\frac{\varrho^2}{R}\right) \quad \ldots\ldots\ldots (25)$$

Användes denna eqvation till transformering af sista uttrycket för T, så fås

$$T = \mathrm{N}\frac{ds^2}{\varrho^2} + \frac{\mathrm{N}RdRds^2}{P^2\varrho d\varrho}. \quad \ldots\ldots\ldots (26)$$

§ 6.

Några formler, som i det följande blifva använda och gälla för corresponderande curvor i allmänhet.

Beteckna vi den ena (primitiva) curvans coordinater, båge, radius curvaturæ m. m. med opunkterade bokstäfver x, y, z, s, ϱ . . ., så må samma linier hos den andra (secundära) curvan betecknas med punkterade bokstäfver x_1, y_1, z_1, s_1, ϱ_1 o. s. v.

Af den omständigheten, att ϱ, p och P alltid äro trenne mot hvarandra vinkelräta linier, inses lätt, att

$$\mathrm{Cos}^2(t_1 t) + \mathrm{Cos}^2(t_1\varrho) + \mathrm{Cos}^2(t_1 p) = 1 \quad \ldots\ldots\ldots (1)$$
$$\mathrm{Cos}^2(\varrho_1 t) + \mathrm{Cos}^2(\varrho_1\varrho) + \mathrm{Cos}^2(\varrho_1 p) = 1 \quad \ldots\ldots\ldots (2)$$
$$\mathrm{Cos}^2(p_1 t) + \mathrm{Cos}^2(p_1\varrho) + \mathrm{Cos}^2(p_1 p) = 1 \quad \ldots\ldots\ldots (3)$$

Digitized by Google

$$\mathrm{Cos}^2(tt_1) + \mathrm{Cos}^2(t\varrho_1) + \mathrm{Cos}^2(tp_1) = 1 \quad \ldots\ldots\ldots \quad (4)$$

$$\mathrm{Cos}^2(\varrho t_1) + \mathrm{Cos}^2(\varrho\varrho_1) + \mathrm{Cos}^2(\varrho p_1) = 1 \quad \ldots\ldots\ldots \quad (5)$$

$$\mathrm{Cos}^2(pt_1) + \mathrm{Cos}^2(p\varrho_1) + \mathrm{Cos}^2(pp_1) = 1 \quad \ldots\ldots\ldots \quad (6)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1t)\mathrm{Cos}(\varrho_1t) + \mathrm{Cos}(t_1\varrho)\mathrm{Cos}(\varrho_1\varrho) + \mathrm{Cos}(t_1p)\mathrm{Cos}(\varrho_1p) = 0 \quad (7)$$

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1t)\mathrm{Cos}(p_1t) + \mathrm{Cos}(\varrho_1\varrho)\mathrm{Cos}(p_1\varrho) + \mathrm{Cos}(\varrho_1p)\mathrm{Cos}(p_1p) = 0 \quad (8)$$

$$\mathrm{Cos}(p_1t)\mathrm{Cos}(t_1t) + \mathrm{Cos}(p_1\varrho)\mathrm{Cos}(t_1\varrho) + \mathrm{Cos}(p_1p)\mathrm{Cos}(t_1p) = 0 \quad (9)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1t)\mathrm{Cos}(t_1\varrho) + \mathrm{Cos}(\varrho_1t)\mathrm{Cos}(\varrho_1\varrho) + \mathrm{Cos}(p_1t)\mathrm{Cos}(p_1\varrho) = 0 \quad (10)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1\varrho)\mathrm{Cos}(t_1p) + \mathrm{Cos}(\varrho_1\varrho)\mathrm{Cos}(\varrho_1p) + \mathrm{Cos}(p_1\varrho)\mathrm{Cos}(p_1p) = 0 \quad (11)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1p)\mathrm{Cos}(t_1t) + \mathrm{Cos}(\varrho_1p)\mathrm{Cos}(\varrho_1t) + \mathrm{Cos}(p_1p)\mathrm{Cos}(p_1t) = 0 \quad (12)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1X)\mathrm{Cos}(\varrho_1X) + \mathrm{Cos}(t_1Y)\mathrm{Cos}(\varrho_1Y) + \mathrm{Cos}(t_1Z)\mathrm{Cos}(\varrho_1Z) = 0 \quad (13)$$

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1X)\mathrm{Cos}(p_1X) + \mathrm{Cos}(\varrho_1Y)\mathrm{Cos}(p_1Y) + \mathrm{Cos}(\varrho_1Z)\mathrm{Cos}(p_1Z) = 0 \quad (14)$$

$$\mathrm{Cos}(p_1X)\mathrm{Cos}(t_1X) + \mathrm{Cos}(p_1Y)\mathrm{Cos}(t_1Y) + \mathrm{Cos}(p_1Z)\mathrm{Cos}(t_1Z) = 0 \quad (15)$$

Hvilken den oberoende variabeln än må vara, gäller

$$\pm\frac{ds_1}{P_1} =$$

$$\mathrm{Cos}(p_1X)d\mathrm{Cos}(\varrho_1X) + \mathrm{Cos}(p_1Y)d\mathrm{Cos}(\varrho_1Y) + \mathrm{Cos}(p_1Z)d\mathrm{Cos}(\varrho_1Z) \quad (16)$$

och då

s är oberoende variabel,

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1t) = \varrho_1\Sigma\frac{d^2x_1}{ds_1^2}\cdot\frac{dx}{\sqrt{ds^2}} - \varrho_1\frac{d^2s_1}{ds_1^3}\Sigma dx_1\cdot\frac{dx}{\sqrt{ds^2}} \quad \ldots\ldots \quad (17)$$

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1\varrho) = \varrho_1\varrho\Sigma\frac{d^2x_1}{ds_1^2}\cdot\frac{d^2x}{ds^2} - \varrho_1\varrho\frac{d^2s_1}{ds_1^3}\Sigma dx_1\cdot\frac{d^2x}{ds^2} \quad \ldots\ldots \quad (18)$$

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1p) = \varrho_1\Sigma\frac{d^2x_1}{ds_1^2}\cdot\frac{L}{\mathrm{M}} - \varrho_1\frac{d^2s_1}{ds_1^3}\Sigma dx_1\cdot\frac{L}{\mathrm{M}} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (19)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1t) = \frac{dx_1}{\sqrt{ds_1^2}}\cdot\frac{dx}{\sqrt{ds^2}} + \frac{dy_1}{\sqrt{ds_1^2}}\cdot\frac{dy}{\sqrt{ds^2}} + \frac{dz_1}{\sqrt{ds_1^2}}\cdot\frac{dz}{\sqrt{ds^2}} \quad \ldots \quad (20)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1\varrho) = \varrho\frac{dx_1}{\sqrt{ds_1^2}}\cdot\frac{d^2x}{ds^2} + \varrho\frac{dy_1}{\sqrt{ds_1^2}}\cdot\frac{d^2y}{ds^2} + \varrho\frac{dz_1}{\sqrt{ds_1^2}}\cdot\frac{d^2z}{ds^2} \quad \ldots \quad (21)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1p) = \frac{dx_1}{\sqrt{ds_1^2}}\cdot\frac{L}{\mathrm{M}} + \frac{dy_1}{\sqrt{ds_1^2}}\cdot\frac{M}{\mathrm{M}} + \frac{dz_1}{\sqrt{ds_1^2}}\cdot\frac{N}{\mathrm{M}} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (22)$$

Digitized by Google

$$\mathrm{Cos}(p_1 t) = \frac{L_1}{\mathrm{M}_1} \cdot \frac{dx}{\sqrt{ds^2}} + \frac{M_1}{\mathrm{M}_1} \cdot \frac{dy}{\sqrt{ds^2}} + \frac{N_1}{\mathrm{M}_1} \cdot \frac{dz}{\sqrt{ds^2}} \quad \ldots\ldots (23)$$

$$\mathrm{Cos}(p_1 \varrho) = \varrho \frac{L_1}{\mathrm{M}_1} \frac{d^2x}{ds^2} + \varrho \frac{M_1}{\mathrm{M}_1} \cdot \frac{d^2y}{ds^2} + \varrho \frac{N_1}{\mathrm{M}_1} \cdot \frac{d^2z}{ds^2} \quad \ldots\ldots (24)$$

$$\mathrm{Cos}(p_1 p) = \frac{L_1}{\mathrm{M}_1} \cdot \frac{L}{\mathrm{M}} + \frac{M_1}{\mathrm{M}_1} \cdot \frac{M}{\mathrm{M}} + \frac{N_1}{\mathrm{M}_1} \cdot \frac{N}{\mathrm{M}} \quad \ldots\ldots (25)$$

$$\left.\begin{aligned}
\mathrm{Cos}(p_1 X) &= \mathrm{Cos}(p_1 t) \frac{dx}{\sqrt{ds^2}} + \varrho \mathrm{Cos}(p_1 \varrho) \frac{d^2x}{ds^2} + \mathrm{Cos}(p_1 p) \frac{L}{\mathrm{M}} \\
\mathrm{Cos}(p_1 Y) &= \mathrm{Cos}(p_1 t) \frac{dy}{\sqrt{ds^2}} + \varrho \mathrm{Cos}(p_1 \varrho) \frac{d^2y}{ds^2} + \mathrm{Cos}(p_1 p) \frac{M}{\mathrm{M}} \\
\mathrm{Cos}(p_1 Z) &= \mathrm{Cos}(p_1 t) \frac{dz}{\sqrt{ds^2}} + \varrho \mathrm{Cos}(p_1 \varrho) \frac{d^2z}{ds^2} + \mathrm{Cos}(p_1 p) \frac{N}{\mathrm{M}}
\end{aligned}\right\} \quad \ldots (26)$$

och

$$\left.\begin{aligned}
\mathrm{Cos}(\varrho_1 X) &= \mathrm{Cos}(\varrho_1 t) \frac{dx}{\sqrt{ds^2}} + \varrho \mathrm{Cos}(\varrho_1 \varrho) \frac{d^2x}{ds^2} + \mathrm{Cos}(\varrho_1 p) \frac{L}{\mathrm{M}} \\
\mathrm{Cos}(\varrho_1 Y) &= \mathrm{Cos}(\varrho_1 t) \frac{dy}{\sqrt{ds^2}} + \varrho \mathrm{Cos}(\varrho_1 \varrho) \frac{d^2y}{ds^2} + \mathrm{Cos}(\varrho_1 p) \frac{M}{\mathrm{M}} \\
\mathrm{Cos}(\varrho_1 Z) &= \mathrm{Cos}(\varrho_1 t) \frac{dz}{\sqrt{ds^2}} + \varrho \mathrm{Cos}(\varrho_1 \varrho) \frac{d^2z}{ds^2} + \mathrm{Cos}(\varrho_1 p) \frac{N}{\mathrm{M}}
\end{aligned}\right\} \quad \ldots (27)$$

§ 7.

s oberoende variabel.

Förhållandet mellan tvenne corresponderande curvor uttryckt genom eqrationerna:

$$\left.\begin{aligned}
dx_1 &= adx + bd^2x + cd^3x \\
dy_1 &= ady + bd^2y + cd^3y \\
dz_1 &= adz + bd^2z + cd^3z
\end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots (1)$$

$$\left.\begin{aligned}
d^2x_1 &= a_1 dx + b_1 d^2x + c_1 d^3x + d_1 d^4x \\
d^2y_1 &= a_1 dy + b_1 d^2y + c_1 d^3y + d_1 d^4y \\
d^2z_1 &= a_1 dz + b_1 d^2z + c_1 d^3z + d_1 d^4z
\end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots (2)$$

Dessa eqvationer gifva först och främst i stöd af (4, 1), (5, 1), (5, 2), (5, 3), (5, 5) och (5, 6)

Digitized by Google

$$ds_1{}^2 = a^2 . ds^2 + b^2 . \frac{ds^4}{\varrho^2} + c^2 . \frac{ds^6}{\varrho^4}\left(1 + \frac{R^2}{P^2}\right) - 2ac . \frac{ds^4}{\varrho^2} - 2bc . \frac{ds^4}{\varrho^3} d\varrho \quad \ldots\ldots (3)$$

Vidare erhålla vi med användande af (4, 1), (5, 1), (5, 2) och (6, 20)

$$\text{Cos}(t_1 t) = \Sigma \frac{dx_1 dx}{\sqrt{ds_1{}^2}\sqrt{ds^2}} = \left(a . ds^2 - c . \frac{ds^4}{\varrho^2}\right) . \frac{1}{\sqrt{ds_1{}^2}\sqrt{ds^2}} \quad \ldots (4)$$

och med användande af (5, 1), (5, 3), (5, 5) och (6, 21)

$$\text{Cos}(t_1 \varrho) = \varrho \Sigma \frac{dx_1}{\sqrt{ds_1{}^2}} . \frac{d^2x}{ds^2} = \left(\frac{b}{\varrho} + c . d\frac{1}{\varrho}\right) \frac{ds^2}{\sqrt{ds_1{}^2}} \quad \ldots (5)$$

samt slutligen i stöd af (4, 4), (4, 5), (4, 6) och (6, 22)

$$\text{Cos}(t_1 p) = \Sigma \frac{dx_1}{\sqrt{ds_1{}^2}} . \frac{L}{\text{M}} = \frac{c . \text{N}}{\text{M}\sqrt{ds_1{}^2}} \quad \ldots\ldots\ldots (6)$$

Eqvationerna (1) och (2) gifva också, om man begagnar eqvationerna (4, 2), (4, 13), (4, 19), (4, 24), (4, 29) och (4, 37),

$$\left.\begin{aligned} L_1 &= (ab_1 - a_1 b)L + (ac_1 - a_1 c)dL + (bc_1 - b_1 c)\lambda \\ &\quad + ad_1(d^2L - \lambda) + bd_1 . d\lambda + cd_1 . l \\ M_1 &= (ab_1 - a_1 b)M + (ac_1 - a_1 c)dM + (bc_1 - b_1 c)\mu \\ &\quad + ad_1(d^2M - \mu) + bd_1 . d\mu + cd_1 . m \\ N_1 &= (ab_1 - a_1 b)N + (ac_1 - a_1 c)dN + (bc_1 - b_1 c)\nu \\ &\quad + ad_1(d^2N - \nu) + bd_1 . d\nu + cd_1 . n \end{aligned}\right\} \quad \ldots (7)$$

Förlänger man eqvationerna (7) respective med dx, dy, dz och adderar under iakttagande af eqvationerna (4, 4), (4, 25), (4, 14), (4, 38), (4, 30) och (4, 20), så får man i stöd af (6, 23)

$$\left.\begin{aligned} \text{Cos}(p_1 t) &= \Sigma \frac{L_1}{\text{M}_1} . \frac{dx}{\sqrt{ds^2}} \\ &= \frac{bc_1 - b_1 c}{\sqrt{ds^2}} . \frac{\text{N}}{\text{M}_1} + \frac{bd_1}{\sqrt{ds^2}} . \frac{d\text{N}}{\text{M}_1} + \frac{cd_1}{\sqrt{ds^2}} . \frac{T}{\text{M}_1} \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots (8)$$

Förlänger man åter med d^2x, d^2y, d^2z och adderar, så får man till följe af eqvationerna (4, 5), (4, 26), (4, 15), (4, 39), (4, 31) och (4, 21)

Digitized by Google

$$\left.\begin{aligned}\operatorname{Cos}(p_1\varrho) &= \varrho \cdot \Sigma \frac{L_1}{M_1} \cdot \frac{d^2x}{ds^2} \\ &- \varrho \frac{ac_1 - a_1 c}{ds^2} \cdot \frac{N}{M_1} - \varrho \frac{ad_1}{ds^2} \cdot \frac{dN}{M_1} + \varrho \frac{cd_1}{ds^2} \cdot \frac{Q}{M_1}\end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots (9)$$

Om slutligen eqv. (7) förlängas med L, M och N och adderas, så finner man med användande af eqv. (4, 9), (5, 8), (5, 10), (5, 9), (5, 12), (5, 13) och (6, 25)

$$\left.\begin{aligned}\operatorname{Cos}(p_1p) &= \Sigma \frac{L_1}{M_1} \cdot \frac{L}{M} \\ &\left\{ab_1 - a_1b + (bc_1 - b_1c)\frac{ds^2}{\varrho^2} + (ca_1 - c_1a)\frac{d\varrho}{\varrho}\right\} \frac{ds^4}{\varrho^2 M_1 M} \\ + &\left\{\left(c\frac{ds^2}{\varrho^2} - a\right)\left(\frac{P^2+R^2}{P^2} \cdot \frac{ds^2}{\varrho^4} + d\frac{d\varrho}{\varrho^3}\right) ds^4 + 3\left(c\frac{d\varrho}{\varrho} - b\right)\frac{ds^8}{\varrho^5} d\varrho\right\} \frac{d_1}{M_1 M}\end{aligned}\right\} (10)$$

Ur formlerna (2), (4) och (6, 17) erhålla vi, då de förstnämnda förlängas respective med dx, dy, dz och adderas,

$$\left.\begin{aligned}\operatorname{Cos}(\varrho_1 t) &= \frac{\varrho_1}{ds_1^2\sqrt{ds^2}} \Sigma d^2x_1 dx - \frac{\varrho_1 d^2s_1}{ds_1^3\sqrt{ds^2}} \Sigma dx_1 dx \\ &= \frac{\varrho_1}{ds_1^2\sqrt{ds^2}}\left\{a_1 ds^2 - c_1\frac{ds^4}{\varrho^2} + 3d_1 \cdot \frac{ds^4}{\varrho^3} d\varrho - \frac{d^2s_1}{ds_1}\left(ads^2 - c\frac{ds^4}{\varrho^2}\right)\right\}\end{aligned}\right\} (11)$$

Vi stödja oss härvid på eqvationerna (4, 1), (5, 1), (5, 2) och (5, 4). Eqvationerna (1, 5 och 6, 18) gifva äfven i förening med eqvationerna (5, 1), (5, 3), (5, 5), (5, 7)

$$\left.\begin{aligned}\operatorname{Cos}(\varrho_1\varrho) &= \frac{\varrho_1 \cdot \varrho}{ds_1^2 \cdot ds^2} \Sigma d^2x_1 d^2x - \frac{\varrho_1 \cdot \varrho \cdot d^2s_1}{ds_1^3 \cdot ds^2} \Sigma dx_1 d^2x \\ - \varrho_1 \frac{ds^2}{ds_1^2} &\left\{\frac{b_1}{\varrho} + c_1 d\frac{1}{\varrho} - d_1 \cdot \varrho\left(d\frac{d\varrho}{\varrho^3} + \frac{ds^2}{\varrho^4}\frac{P^2+R^2}{P^2}\right) - \frac{d^2s_1}{ds_1}\left(\frac{b}{\varrho} + cd\frac{1}{\varrho}\right)\right\}\end{aligned}\right\} (12)$$

På samma sätt får man slutligen af eqvationerna (1), (6) och (6, 19), om man begagnar eqvationerna (4, 4), (4, 5), (4, 6) och (4, 7),

$$\left.\begin{aligned}\operatorname{Cos}(\varrho_1 p) &= \frac{\varrho_1}{ds_1^2 \cdot M} \Sigma d^2x_1 L - \frac{\varrho_1 \cdot d^2s_1}{ds_1^3 \cdot M} \Sigma dx_1 L \\ &= \frac{\varrho_1}{ds_1^2 M} \cdot \left\{c_1 \cdot N + d_1 \cdot dN - \frac{d^2s_1}{ds_1} c \cdot N\right\}\end{aligned}\right\} \quad \ldots (13)$$

Digitized by Google

Dessa formler vilja vi nu applicera på följande fall.

§ 8.

s oberoende variabel.

Parallela curvor. Deras differentialeqvationer äro

$$\frac{dx_1}{dx} = \frac{dy_1}{dy} = \frac{dz_1}{dz} = u, \qquad \text{(1)}$$

hvaraf

$$\left.\begin{aligned} d^2x_1 &= du \, . \, dx + u \, . \, d^2x \\ d^2y_1 &= du \, . \, dy + u \, . \, d^2y \\ d^2z_1 &= du \, . \, dz + u \, . \, d^2z \end{aligned}\right\} \qquad \text{(2)}$$

Jemföra vi dessa eqvationer med eqvationerna (1) och (2) i föregående paragraf och sålunda ponera $a = u$, $b = 0$, $c = 0$, $a_1 = du$, $b_1 = u$, $c_1 = 0$, $d_1 = 0$, så erhålla vi ur eqvationerna (3), (4), (5), (6), (8), (9), (10), (11), (12) och (13) i samma paragraf

$$ds_1^{\,2} = u^2 \, . \, ds^2 \qquad \text{(3)}$$

$$\text{Cos}(t_1 t) = u \, . \, \frac{\sqrt{ds^2}}{\sqrt{ds_1^{\,2}}} \qquad \text{(4)}$$

$$\text{Cos}(t_1 \varrho) = 0 \qquad \text{(5)}$$

$$\text{Cos}(t_1 p) = 0 \qquad \text{(6)}$$

$$\text{Cos}(p_1 t) = 0 \qquad \text{(7)}$$

$$\text{Cos}(p_1 \varrho) = 0 \qquad \text{(8)}$$

$$\text{Cos}(p_1 p) = \frac{u^2 \, . \, ds^6}{M_1 \, . \, M \, . \, \varrho^2} \qquad \text{(9)}$$

$$\text{Cos}(\varrho_1 t) = \varrho_1 \, . \, \frac{\sqrt{ds^2}}{ds_1} \, . \, d\frac{u}{ds_1} \qquad \text{(10)}$$

$$\text{Cos}(\varrho_1 \varrho) = \frac{\varrho_1}{\varrho} \, . \, \frac{ds^2}{ds_1^{\,2}} \, . \, u \qquad \text{(11)}$$

$$\text{Cos}(\varrho_1 p) = 0 \qquad \text{(12)}$$

Medelst eqvationen (3) reduceras (4) lätt till

$$\text{Cos}(t_1 t) = \frac{u}{\sqrt{u^2}}, \qquad \text{(13)}$$

Digitized by Google

eqvationen (10) till

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 t) = 0, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (14)$$

eqvationen (11) till

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 \varrho) = \frac{\varrho_1}{\varrho u} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (15)$$

Vidare förvandlas i stöd af (3) och (4, 9) eqvationen (9) till

$$\mathrm{Cos}(p_1 p) = \frac{\varrho_1}{\varrho \sqrt{u^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (16)$$

Qvadrerar och adderar man eqvationerna (15), (12) och (14), så erhåller man i stöd af (6, 2)

$$\varrho_1{}^2 = u^2 \cdot \varrho^2 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (17)$$

Af föregående eqvationer och (6, 26) erhålla vi nu lätt

$$\mathrm{Cos}(p_1 X) = \frac{L}{\mathrm{M}}, \ \mathrm{Cos}(p_1 Y) = \frac{M}{\mathrm{M}}, \ \mathrm{Cos}(p_1 Z) = \frac{N}{\mathrm{M}} \quad \ldots\ldots (18)$$

På samma sätt medelst (6, 27)

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 X) = \frac{\varrho_1}{u} \cdot \frac{d^2x}{ds^2}, \ \mathrm{Cos}(\varrho_1 Y) = \frac{\varrho_1}{u} \cdot \frac{d^2y}{ds^2}, \ \mathrm{Cos}(\varrho_1 Z) = \frac{\varrho_1}{u} \cdot \frac{d^2z}{ds^2} \quad (19)$$

Differentiera vi eqvationerna (19), så gifva de härigenom uppkomna eqvationerna i förening med (18) och (6, 16) och under iakttagande af (4, 5), (4, 6) och (4, 10)

$$P_1{}^2 = u^2 \cdot P^2 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (20)$$

Sammanfatta vi det föregående, så erhålla vi sålunda

$$\frac{ds_1{}^2}{ds^2} = \frac{\varrho_1{}^2}{\varrho^2} = \frac{P_1{}^2}{P^2} = u^2 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (21)$$

Cos	t	ϱ	p
t_1	$\frac{u}{\sqrt{u^2}}$	0	0
ϱ_1	0	$\frac{u}{\sqrt{u^2}}$	0
p_1	0	0	1

$\ldots\ldots\ldots (22)$

Digitized by Google

§ 9.

s oberoende variabel.

Den secundära curvans tangent parallel med den primitiva curvans principalnormal.

Detta förhållande uttryckes genom eqv.

$$\frac{dx_1}{d^2x} = \frac{dy_1}{d^2y} = \frac{dz_1}{d^2z} = u, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

hvaraf

$$\left.\begin{aligned} d^2x_1 &= du \,.\, d^2x + u \,.\, d^3x \\ d^2y_1 &= du \,.\, d^2y + u \,.\, d^3y \\ d^2z_1 &= du \,.\, d^2z + u \,.\, d^3z \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

Enligt paragrafen 7 får man för $a = 0$, $b = u$, $c = 0$, $a_1 = 0$, $b_1 = du$, $c_1 = u$, $d_1 = 0$

$$ds_1^{\,2} = u^2 \,.\, \frac{ds^4}{\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

och vidare med användning af denna eqvation och (4, 9) samt (4, 10)

$$\mathrm{Cos}(t_1 t) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1 \varrho) = \frac{u}{\sqrt{u^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (5)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1 p) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (6)$$

$$\mathrm{Cos}(p_1 t) = \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \,.\, \frac{\sqrt{ds^2}}{\sqrt{ds_1^{\,2}}} \,.\, \frac{\varrho_1}{P} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (7)$$

$$\mathrm{Cos}(p_1 \varrho) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (8)$$

$$\mathrm{Cos}(p_1 p) = \frac{\sqrt{ds^2}}{\sqrt{ds_1^{\,2}}} \,.\, \frac{\varrho_1}{\varrho} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (9)$$

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 t) = -\frac{\varrho_1}{u \,.\, \sqrt{ds^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (10)$$

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 \varrho) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (11)$$

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 p) = \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \,.\, \frac{\varrho}{P} \,.\, \frac{\varrho_1}{u\sqrt{ds^2}} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (12)$$

Digitized by Google

Qvadrerar man eqvationerna (7), (8) och (9) och adderar dem, så får man på grund af (6, 3)

$$\frac{ds_1^2}{\varrho_1^2} = \frac{ds^2}{\varrho^2} + \frac{ds^2}{P^2} \quad \ldots \ldots \ldots \ldots \quad (13)$$

Eqvationerna (7), (8) och (9) gifva nu i förening med (4, 9) enligt eqv. (6, 26)

$$\left.\begin{aligned}
\frac{\sqrt{ds_1^2}}{\varrho_1} \operatorname{Cos}(p_1 X) &= \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \cdot \frac{dx}{P} + \frac{L}{ds^2} \\
\frac{\sqrt{ds^2_1}}{\varrho_1} \operatorname{Cos}(p_1 Y) &= \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \cdot \frac{dy}{P} + \frac{M}{ds^2} \\
\frac{\sqrt{ds^2_1}}{\varrho_1} \operatorname{Cos}(p_1 Z) &= \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \cdot \frac{dz}{P} + \frac{N}{ds^2}
\end{aligned}\right\} \quad \ldots \ldots \quad (14)$$

På samma sätt gifva (10), (11), (12), (6, 27)

$$\left.\begin{aligned}
u \cdot \frac{ds^2}{\varrho_1} \operatorname{Cos}(\varrho_1 X) &= -dx + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \cdot \frac{\varrho}{P} \cdot \frac{L}{\mathrm{M}} \cdot \sqrt{ds^2} \\
u \cdot \frac{ds^2}{\varrho_1} \operatorname{Cos}(\varrho_1 Y) &= -dy + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \cdot \frac{\varrho}{P} \cdot \frac{M}{\mathrm{M}} \cdot \sqrt{ds^2} \\
u \cdot \frac{ds^2}{\varrho_1} \operatorname{Cos}(\varrho_1 Z) &= -dz + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \cdot \frac{\varrho}{P} \cdot \frac{N}{\mathrm{M}} \cdot \sqrt{ds^2}
\end{aligned}\right\} \quad \ldots \quad (15)$$

Om man differentierar de sednare eqvationerna, så erhåller man för

$$\alpha = u \cdot \frac{ds^2}{\varrho_1}, \quad \beta = \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \cdot \frac{\sqrt{ds^2}}{\mathrm{M}} \cdot d\,\frac{\varrho}{P}, \quad \gamma = \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \cdot \frac{\varrho}{P} \sqrt{ds^2}$$

$$\left.\begin{aligned}
d\alpha \cdot \operatorname{Cos}(\varrho_1 X) + \alpha \cdot d\operatorname{Cos}(\varrho_1 X) &= -d^2x + \beta \cdot L + \gamma \cdot d\,\frac{L}{\mathrm{M}} \\
d\alpha \cdot \operatorname{Cos}(\varrho_1 Y) + \alpha \cdot d\operatorname{Cos}(\varrho_1 Y) &= -d^2y + \beta \cdot M + \gamma \cdot d\,\frac{M}{\mathrm{M}} \\
d\alpha \cdot \operatorname{Cos}(\varrho_1 Z) + \alpha \cdot d\operatorname{Cos}(\varrho_1 Z) &= -d^2z + \beta \cdot N + \gamma \cdot d\,\frac{N}{\mathrm{M}}
\end{aligned}\right\} \quad (16)$$

Digitized by Google

Om man vidare multiplicerar dessa eqvationer och eqvationerna (14) två och två och adderar under iakttagande af (4, 3), (4, 4), (4, 5), (4, 9), (4, 25), (5, 1), (5, 8) och (6, 14), så får man lätt

$$\frac{u ds^2 \sqrt{ds_1^2}}{\varrho_1^2} . \Sigma \mathrm{Cos}(p_1 X) d\mathrm{Cos}(p_1 X) = \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \frac{\mathrm{M}}{\sqrt{ds^2}} . d\frac{\varrho}{P}$$

och således enligt (6, 16), (4, 9) och (13)

$$\frac{ds_1}{P_1} = \pm \frac{P^2}{P^2+\varrho^2} . d\frac{\varrho}{P} = \pm\, d . \mathrm{arctg}\frac{\varrho}{P} \quad \ldots\ldots \quad (17)$$

Sammanfatta vi det föregående, erhålla vi numera med lätthet följande formler:

$$ds_1^2 = u^2 . \frac{ds^4}{\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (18)$$

$$\varrho_1^2 = \frac{P^2 . u^2 . ds^2}{P^2+\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (19)$$

$$\frac{1}{P_1} = \pm \frac{\varrho}{u ds^2} . \frac{P^2}{P^2+\varrho^2} . d\frac{\varrho}{P} = \pm \frac{\varrho}{u ds^2} . d . \mathrm{arctg}\frac{\varrho}{P} \quad \ldots \quad (20)$$

Cos	t	ϱ	p
t_1	0	$\frac{u}{\sqrt{u^2}}$	0
ϱ_1	$-\frac{u}{\sqrt{u^2}} . \frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$\frac{\mathrm{N}u}{\sqrt{\mathrm{N}^2 u^2}} . \frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$
p_1	$\frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$\frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$

(21)

§ 10.

s oberoende variabel.

Developpanten secundär curva.

Dess eqvationer äro

$$\frac{x_1 - x}{dx} = \frac{y_1 - y}{dy} = \frac{z_1 - z}{dz} = \frac{c - s}{ds}, \quad \ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

Digitized by Google

der $$c - s > 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

Genom differentiation af (1) erhålles

$$\left.\begin{aligned} dx_1 &= \frac{c-s}{ds} \cdot d^2x \\ dy_1 &= \frac{c-s}{ds} \cdot d^2y \\ dz_1 &= \frac{c-s}{ds} \cdot d^2z \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

För $u = \dfrac{c-s}{ds}$ och under iakttagande af olikheten (2) måste vi således enligt föregående paragraf få

$$ds_1^2 = (c-s)^2 \cdot \frac{ds^2}{\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4)$$

$$\varrho_1^2 = (c-s)^2 \cdot \frac{P^2}{P^2 + \varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (5)$$

$$\frac{1}{P_1} = \pm \frac{\varrho}{c-s} \cdot \frac{P^2}{P^2+\varrho^2} \cdot \frac{d}{ds}\frac{\varrho}{P} = \pm \frac{\varrho}{c-s} \cdot \frac{d}{ds} \operatorname{arctg} \frac{\varrho}{P} \quad \ldots \quad (6)$$

Cos	t	ϱ	p
t_1	0	$\dfrac{ds}{\sqrt{ds^2}}$	0
ϱ_1	$-\dfrac{ds}{\sqrt{ds^2}} \cdot \dfrac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$\dfrac{N ds}{\sqrt{N^2 ds^2}} \cdot \dfrac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$
p_1	$\dfrac{N}{\sqrt{N^2}} \cdot \dfrac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$\dfrac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$

(7)

§ 11.

s oberoende variabel.

Förhållandet mellan den primitiva och secundära curvan uttryckt genom eqvationerna

Digitized by Google

$$\frac{x_1}{dx} = \frac{y_1}{dy} = \frac{z_1}{dz} = \frac{1}{ds} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

Genom differentiation af eqv. (1) erhåller man

$$\left.\begin{aligned} dx_1 &= \frac{d^2x}{ds} \\ dy_1 &= \frac{d^2y}{ds} \\ dz_1 &= \frac{d^2z}{ds} \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

och således enligt paragrafen (9) för $u = \frac{1}{ds}$

$$ds_1^{\,2} = \frac{ds^2}{\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

$$\varrho_1^{\,2} = \frac{P^2}{P^2 + \varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4)$$

$$\frac{1}{P_1} = \pm\, \varrho \cdot \frac{P^2}{P^2 + \varrho^2} \cdot \frac{d}{ds}\,\frac{\varrho}{P} = \pm\, \varrho \cdot \frac{d}{ds} \operatorname{arctg} \frac{\varrho}{P} \quad \ldots\ldots \quad (5)$$

Cos	t	ϱ	p
t_1	0	$\frac{ds}{\sqrt{ds^2}}$	0
ϱ_1	$-\frac{ds}{\sqrt{ds^2}} \cdot \frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$\frac{N ds}{\sqrt{N^2 ds^2}} \cdot \frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$
p_1	$\frac{N}{\sqrt{N^2}} \cdot \frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$\frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$

(6)

§ 12.

s oberoende variabel.

Den linie, som förenar origo med en punkt på den secundära curvan, parallel med den primitiva curvans tangent.

Digitized by Google

Detta förhållande uttryckes genom eqvationerna

$$\frac{x_1}{dx} = \frac{y_1}{dy} = \frac{z_1}{dz} = u, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (1)$$

som genom differentiation gifva

$$\left.\begin{array}{l} dx_1 = dudx + ud^2x \\ dy_1 = dudy + ud^2y \\ dz_1 = dudz + ud^2z \end{array}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (2)$$

och

$$\left.\begin{array}{l} d^2x_1 = d^2udx + 2dud^2x + ud^3x \\ d^2y_1 = d^2udy + 2dud^2y + ud^3y \\ d^2z_1 = d^2udz + 2dud^2z + ud^3z \end{array}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (3)$$

och således enligt paragrafen 7 för $a = du$, $b = u$, $c = 0$, $a_1 = d^2u$, $b_1 = 2du$, $c_1 = u$ och $d_1 = 0$

$$ds_1^2 = du^2 . ds^2 + u^2 . \frac{ds^4}{\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (4)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1 t) = du . \frac{\sqrt{ds^2}}{\sqrt{ds_1^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (5)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1 \varrho) = \frac{u}{\varrho} . \frac{ds^2}{\sqrt{ds_1^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (6)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1 p) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (7)$$

$$\mathrm{Cos}(p_1 t) = \frac{u^2}{\sqrt{ds^2}} . \frac{\mathrm{N}}{\mathrm{M}_1} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (8)$$

$$\mathrm{Cos}(p_1 \varrho) = -\varrho . \frac{udu}{ds^2} . \frac{\mathrm{N}}{\mathrm{M}_1} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (9)$$

$$\mathrm{Cos}(p_1 p) = \left\{2du^2 - ud^2u + u^2 . \frac{ds^2}{\varrho^2} - udu\frac{d\varrho}{\varrho}\right\} . \frac{ds^6}{\varrho^2 \mathrm{M} . \mathrm{M}_1} \quad \ldots (10)$$

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 t) = \left\{d^2uds^2 - \frac{uds^4}{\varrho^2} - \frac{d^2s_1}{ds_1} du . ds^2\right\} \frac{\varrho_1}{ds_1^2\sqrt{ds^2}} \quad \ldots (11)$$

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 \varrho) = \left\{\frac{2du}{\varrho} + u . d\frac{1}{\varrho} - \frac{d^2s_1}{ds_1} . \frac{u}{\varrho}\right\} \varrho_1 . \frac{ds^2}{ds_1^2} \quad \ldots\ldots (12)$$

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 p) = \frac{\varrho_1 . u . \mathrm{N}}{ds_1^2 \mathrm{M}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (13)$$

Digitized by Google

Sätter man nu för korthets skull

$$\alpha = \frac{u^2 . \sqrt{ds^2}}{\varrho \cdot \sqrt{ds_1^2}} = \frac{u^2}{\sqrt{\varrho^2 du^2 + u^2 ds^2}} \quad \ldots\ldots\ldots (14)$$

och observerar, att

$$\frac{u^2 ds^2}{\varrho^2} - ud^2u - \frac{ududq}{\varrho} + 2du^2 = - \frac{u^5}{2\varrho^2 du} d\left(\frac{1}{\alpha^2}\right),$$

$$d^2u . ds^2 - u \frac{ds^4}{\varrho^2} - \frac{d^2s_1}{ds_1} du . ds^2 = \frac{ds^6 . u^6}{2ds_1^2 . \varrho^4 du} . d\left(\frac{1}{\alpha^2}\right)$$

och

$$\frac{2du}{\varrho} - \frac{ud\varrho}{\varrho^2} - \frac{d^2s_1}{ds_1} . \frac{u}{\varrho} = - \frac{ds^2 . u^5}{2ds_1^2 . \varrho^3} d\left(\frac{1}{\alpha^2}\right),$$

så erhåller man af föregående eqvationer och i stöd af (4, 9) och (4, 10)

$$\left.\begin{aligned} \text{Cos}(t_1 t) &= \frac{\varrho . du . \alpha}{u^2} \\ \text{Cos}(t_1 \varrho) &= \frac{\alpha\sqrt{ds^2}}{u} \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (15)$$

$$\text{Cos}(t_1 p) = 0$$

$$\left.\begin{aligned} \text{Cos}(\varrho_1 t) &= - \frac{\varrho_1 . \alpha d\alpha \sqrt{ds^2}}{u^2 . du} \\ \text{Cos}(\varrho_1 \varrho) &= \frac{\varrho_1 \cdot \varrho . \alpha d\alpha}{u^3} \\ \text{Cos}(\varrho_1 p) &= \frac{\text{N}}{\sqrt{\text{N}^2}} . \frac{\varrho_1 \cdot \varrho \cdot \alpha^2 . \sqrt{ds^2}}{Pu^3} \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots (16)$$

$$\left.\begin{aligned} \text{Cos}(p_1 t) &= \frac{\text{N}}{\sqrt{\text{N}^2}} . \frac{\varrho_1 \cdot \varrho \cdot \alpha^3 . ds^2}{Pu^4} \\ \text{Cos}(p_1 \varrho) &= - \frac{\text{N}}{\sqrt{\text{N}^2}} . \frac{\varrho_1 \cdot \varrho^2 . \alpha^3 du \sqrt{ds^2}}{Pu^5} \\ \text{Cos}(p_1 p) &= \frac{\varrho_1 . d\alpha}{u . du} . \end{aligned}\right\} \quad \ldots (17)$$

Digitized by Google

Af eqvationerna (17) och (6, 26) erhåller man, om man använder beteckningarna

$$\beta = \frac{Pu^4}{\varrho_1 \cdot \varrho \cdot \alpha^3 \sqrt{ds^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (18)$$

$$\gamma = \frac{\varrho^2 . du}{u} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (19)$$

$$\delta = \frac{P . u^3 . d\alpha}{\varrho . \alpha^3 . du . \sqrt{ds^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (20)$$

$$\left.\begin{aligned} \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \beta . \mathrm{Cos}(p_1 X) &= dx - \gamma . \frac{d^2x}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \delta . \frac{L}{\mathrm{M}} \\ \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \beta . \mathrm{Cos}(p_1 Y) &= dy - \gamma . \frac{d^2y}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \delta . \frac{M}{\mathrm{M}} \\ \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \beta . \mathrm{Cos}(p_1 Z) &= dz - \gamma . \frac{d^2z}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \delta . \frac{N}{\mathrm{M}} \end{aligned}\right\} \quad \ldots (21)$$

På samma sätt fås af eqvationerna (16) och (6, 27), om man begagnar samma beteckningar och derjemte

$$\varepsilon = \frac{u^2 . du}{\varrho_1 . \alpha . d\alpha} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (22)$$

$$\left.\begin{aligned} \varepsilon \mathrm{Cos}(\varrho_1 X) &= -dx + \gamma . \frac{d^2x}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta} . \frac{L}{\mathrm{M}} \\ \varepsilon \mathrm{Cos}(\varrho_1 Y) &= -dy + \gamma . \frac{d^2y}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta} . \frac{M}{\mathrm{M}} \\ \varepsilon \mathrm{Cos}(\varrho_1 Z) &= -dz + \gamma . \frac{d^2z}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta} . \frac{N}{\mathrm{M}} \end{aligned}\right\} \quad \ldots (23)$$

Genom differentiation af dessa sednare eqvationer erhåller man

Digitized by Google

$$\left.\begin{aligned}
&d\varepsilon . \operatorname{Cos}(\varrho_1 X) + \varepsilon . d\operatorname{Cos}(\varrho_1 X) = \\
&\left(\frac{d\gamma}{ds^2} - 1\right) d^2x + \gamma . \frac{d^3x}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . d\left(\frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta}\right) . \frac{L}{\mathrm{M}} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta} . d\frac{L}{\mathrm{M}} \\
&d\varepsilon . \operatorname{Cos}(\varrho_1 Y) + \varepsilon . d\operatorname{Cos}(\varrho_1 Y) = \\
&\left(\frac{d\gamma}{ds^2} - 1\right) d^2y + \gamma . \frac{d^3y}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . d\left(\frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta}\right) . \frac{M}{\mathrm{M}} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta} . d\frac{M}{\mathrm{M}} \\
&d\varepsilon . \operatorname{Cos}(\varrho_1 Z) + \varepsilon . d\operatorname{Cos}(\varrho_1 Z) = \\
&\left(\frac{d\gamma}{ds^2} - 1\right) d^2z + \gamma . \frac{d^3z}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . d\left(\frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta}\right) . \frac{N}{\mathrm{M}} + \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta} . d\frac{N}{\mathrm{M}}
\end{aligned}\right\} \quad (24)$$

Multiplicerar man dessa eqvationer respective med eqvationerna (21) och adderar under iakttagande af eqvationerna (4, 3), (4, 4), (4, 5), (4, 6), (4, 25), (5, 1), (5, 2), (5, 3), (5, 5), (5, 26) och (6, 14), så får man

$$\frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \beta . \varepsilon . \Sigma \operatorname{Cos}(p_1 X) d\operatorname{Cos}(\varrho_1 X)$$

$$\left.\begin{aligned}
&= -\frac{\gamma . d\gamma}{\varrho^2} + \frac{\gamma^2 . d\varrho}{\varrho^3} + \delta . d\left(\frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta}\right) + \gamma . \frac{\sqrt{\mathrm{N}^2}}{ds^2 \mathrm{M}} . \left(\delta + \frac{u^2}{\alpha^2 \delta}\right) \\
&= -\frac{\gamma}{\varrho} d\frac{\gamma}{\varrho} + \delta . d\left(\frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta}\right) + \frac{\gamma . \sqrt{ds^2}}{P . \varrho}\left(\delta + \frac{u^2}{\alpha^2 . \delta}\right) \\
&= -\frac{\gamma}{\varrho} d\frac{\gamma}{\varrho} + \delta . d\left(\frac{u^2}{\alpha^2} . \frac{1}{\delta}\right) + \frac{u^2}{\alpha^3} d\alpha + \frac{\gamma . u^2 \sqrt{ds^2}}{P . \varrho . \alpha^2 . \delta}
\end{aligned}\right\} \quad (25)$$

Ur eqvationen

$$\frac{\gamma^2}{\varrho^2} + ds^2 = \frac{u^2}{\alpha^2}$$

erhålles

$$\frac{\gamma}{\varrho} d\frac{\gamma}{\varrho} = \frac{u}{\alpha} d\frac{u}{\alpha}$$

och således

$$\frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \beta . \varepsilon . \Sigma \operatorname{Cos}(p_1 X) d\operatorname{Cos}(\varrho_1 X)$$

$$= \tfrac{1}{2} \frac{\delta^2}{\alpha^2} . d\left(\frac{u^2}{\delta^2}\right) + \frac{\gamma}{\delta} . \frac{u^2 . \sqrt{ds^2}}{P . \varrho . \alpha^2}$$

Digitized by Google

eller $$= -\frac{u^3}{\alpha^2\delta}\,.\,d\frac{\delta}{u} + \frac{\gamma}{\delta}\,.\,\frac{u^2\sqrt{ds^2}}{P\,.\,\varrho\,.\,\alpha^2},$$

hvaraf slutligen till följe af eqvationen (6, 16)

$$\frac{ds_1}{P_1} = \pm\,\frac{u^3}{\alpha^2\,.\,\beta\,.\,\delta\,.\,\varepsilon}\left\{-\,d\frac{\delta}{u} + \frac{\gamma}{u}\,.\,\frac{\sqrt{ds^2}}{P\varrho}\right\} \quad \ldots\ldots (26)$$

Blifva eqvationerna (16) qvadrerade och adderade, så gifva de, såsom lätt inses,

$$\frac{1}{\varrho_1^{\,2}} = \frac{\alpha^4 ds^2}{u^6}\left(\frac{\varrho^2}{P^2} + \left\{\frac{u^2}{du}\,.\,\frac{d}{ds}\,\frac{1}{\alpha}\right\}^2\right) \quad \ldots\ldots\ldots (27)$$

Insätta vi värdena på β, γ, δ och ε i eqvationerna (26) och (27) och sammanfatta allt det föregående, så erhålla vi såsom följd af eqvationerna

$$\frac{x_1}{dx} = \frac{y_1}{dy} = \frac{z_1}{dz} = u$$

$$\alpha = \frac{u^2}{\sqrt{\varrho^2 du^2 + u^2 ds^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (28)$$

$$ds_1^{\,2} = \frac{u^4\,.\,ds^2}{\varrho^2\,.\,\alpha^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (29)$$

$$\frac{1}{\varrho_1^{\,2}} = \frac{\alpha^4 ds^2}{u^6}\left(\frac{\varrho^2}{P^2} + \left\{\frac{u^2}{du}\,.\,\frac{d}{ds}\,\frac{1}{\alpha}\right\}^2\right) \quad \ldots\ldots\ldots (30)$$

$$\frac{1}{P_1} = \pm\,\frac{\varrho_1^{\,2}\,.\,\varrho^3\,.\,\alpha^6}{P^2\,.\,u^8}\left(d\left\{\frac{P}{\varrho}\,.\,\frac{u^2}{du}\,.\,\frac{1}{\alpha}\,.\,d\,\frac{1}{\alpha}\right\} + \frac{\varrho}{P}\,.\,\frac{ds^2}{u^2}\,.\,du\right) \quad .\ (31)$$

Cos	t	ϱ	p
t_1	$\zeta\,.\,\varrho du$	$\zeta\,.\,u\sqrt{ds^2}$	0
ϱ_1	$-\zeta\eta\,.\,u\sqrt{ds^2}$	$\zeta\eta\,.\,\varrho du$	θ
p_1	$\zeta\theta\,.\,u\sqrt{ds^2}$	$-\zeta\theta\,.\,\varrho du$	η

. . . . (32)

Digitized by Google

då vi för enkelhetens skull använda beteckningarne

$$\zeta = \frac{\alpha}{u^2},$$

$$\eta = \frac{\varrho_1 \cdot d\alpha}{u \cdot du}$$

och

$$\theta = \frac{N}{\sqrt{N^2}} \cdot \frac{\varrho_1 \cdot \varrho \cdot \alpha^2 \cdot \sqrt{ds^2}}{Pu^3}.$$

§ 13.

s oberoende variabel.

Den curva, hvars coordinater angifva storleken af de projectionshastigheter, med hvilka en punkt rör sig på en gifven kroklinie, må utgöra exempel till sist framställda paragraf.

Antag, att coordinaterna för punktens trajectoria äro x, y, z och att x_1, y_1, z_1, samtidigt beteckna punktens projectionshastigheter och utgöra coordinater för en ny curva. Denna sednare och punktens trajectoria äro i sådant fall förenade genom eqvationerna

$$\frac{x_1}{dx} = \frac{y_1}{dy} = \frac{z_1}{dz} = \frac{v}{ds} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

der v betecknar den i rörelse stadda punktens hastighet. Benämna vi hans tangentiella acceleration τ, hans centripetala $\varkappa$ och deras resultant r, så erhålla vi eqvationerna

$$\tau = \frac{dv}{dt} = \frac{d^2s}{dt^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

$$\varkappa = \frac{v^2}{\varrho} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

$$r = \sqrt{\tau^2 + \varkappa^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4)$$

och således enligt föregående paragraf för $u = \frac{v}{ds}$ och $du = \frac{dv}{ds} = \frac{dv}{dt} \cdot \frac{dt}{ds} = \frac{\tau}{v}$

$$ds_1^2 = ds^2 \cdot \frac{r^2}{v^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (5)$$

Digitized by Google

$$\frac{1}{\varrho_1{}^2} = \frac{\varkappa^3}{\varrho \cdot r^4}\left(\frac{\varrho^2}{P^2} + \left\{\frac{r^2}{\tau}\,\frac{d}{ds}\left(\frac{r}{v\varkappa}\right)\right\}^2\right) \quad \ldots\ldots\ldots (6)$$

$$\frac{1}{P_1} = \pm\frac{\varrho_1{}^2 \cdot \varrho^2 \cdot \varkappa^5}{P^2 \cdot r^6}\left(\frac{d}{ds}\left\{P \cdot \frac{r}{\tau}\,\frac{d}{ds}\left(\frac{r}{v\varkappa}\right)\right\} + \frac{\tau}{Pv\varkappa}\right) \quad \ldots\ldots (7)$$

Cos	t	ϱ	p
t_1	$\frac{v}{\sqrt{v^2}} \cdot \frac{\tau}{r}$	$\frac{v\,ds}{\sqrt{v^2 ds^2}} \cdot \frac{\varkappa}{r}$	0
ϱ_1	$-\frac{ds}{\sqrt{ds^2}} \cdot \varphi \cdot \frac{\varkappa}{r}$	$\varphi \cdot \frac{\tau}{r}$	$\frac{v\,ds}{\sqrt{v^2 ds^2}} \cdot \psi$
p_1	$\psi \cdot \frac{\varkappa}{r}$	$-\frac{ds}{\sqrt{ds^2}} \cdot \psi \cdot \frac{\tau}{r}$	$\frac{v}{\sqrt{v^2}} \cdot \varphi$

$\ldots\ldots (8)$

då vi för korthetens skull teckna:

$$\varphi = \frac{\varrho_1}{\tau} \cdot \frac{d}{ds}\left(\frac{\varkappa v}{r}\right)$$

och

$$\psi = \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \cdot \frac{\varrho_1 \cdot \varkappa \cdot \sqrt{v^2}}{P \cdot r^2}.$$

För ett constant $v = c$ får man enligt föregående formler, om man observerar, att i detta fall

$$\frac{1}{\tau}\,\frac{d}{ds}\left(\frac{r}{v\varkappa}\right) = -\frac{1}{c^3} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (9)$$

$$\frac{1}{\tau}\,\frac{d}{ds}\left(\frac{v\varkappa}{r}\right) = \frac{1}{c} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (10)$$

$$ds_1{}^2 = ds^2 \cdot \frac{c^2}{\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (11)$$

$$\varrho_1{}^2 = \frac{c^2 \cdot P^2}{P^2 + \varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (12)$$

$$\frac{1}{P_1} = \pm\frac{\varrho}{c} \cdot \frac{P^2}{P^2 + \varrho^2} \cdot \frac{d}{ds}\left(\frac{\varrho}{P}\right) \quad \ldots\ldots (13)$$

Digitized by Google

Cos	t	ϱ	p
t_1	0	$\frac{cds}{\sqrt{c^2ds^2}}$	0
ϱ_1	$-\frac{cds}{\sqrt{c^2ds^2}}\cdot\frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$\frac{Ncds}{\sqrt{N^2c^2ds^2}}\cdot\frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$
p_1	$\frac{N}{\sqrt{N^2}}\cdot\frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$\frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$

(14)

hvilka formler för $c=1$ öfverensstämma med de i paragrafen 11 gifna.

§ 14.

s oberoende variabel.

Den secundära curvan utgörande sammanfattningen af alla till den primitiva curvan hörande centra curvaturæ.

Ur eqvationerna

$$\frac{x_1-x}{d^2x}=\frac{y_1-y}{d^2y}=\frac{z_1-z}{d^2z}=\frac{\varrho^2}{ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (1)$$

erhåller man

$$\left.\begin{aligned} dx_1 &= dx + 2\varrho d\varrho\frac{d^2x}{ds^2}+\varrho^2\cdot\frac{d^3x}{ds^2}\\ dy_1 &= dy + 2\varrho d\varrho\frac{d^2y}{ds^2}+\varrho^2\cdot\frac{d^3y}{ds^2}\\ dz_1 &= dz + 2\varrho d\varrho\frac{d^2z}{ds^2}+\varrho^2\cdot\frac{d^3z}{ds^2}\end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (2)$$

och

$$\left.\begin{aligned} d^2x_1 &= (ds^2+2\varrho d^2\varrho+2d\varrho^2)\frac{d^2x}{ds^2}+4\varrho d\varrho\frac{d^3x}{ds^2}+\varrho^2\cdot\frac{d^4x}{ds^2}\\ d^2y_1 &= (ds^2+2\varrho d^2\varrho+2d\varrho^2)\frac{d^2y}{ds^2}+4\varrho d\varrho\frac{d^3y}{ds^2}+\varrho^2\cdot\frac{d^4y}{ds^2}\\ d^2z_1 &= (ds^2+2\varrho d^2\varrho+2d\varrho^2)\frac{d^2z}{ds^2}+4\varrho d\varrho\frac{d^3z}{ds^2}+\varrho^2\cdot\frac{d^4z}{ds^2}\end{aligned}\right\} \quad \ldots (3)$$

Digitized by Google

och således enligt paragrafen 7 för $a=1$, $b=2\varrho\frac{dr}{ds^2}$, $c=\frac{\varrho^2}{ds^2}$, $a_1=0$, $b_1=1+2\varrho\frac{d^2\varrho}{ds^2}+2\frac{d\varrho^2}{ds^2}$, $c_1=4\varrho\frac{d\varrho}{ds^2}$ och $d_1=\frac{\varrho^2}{ds^2}$

$$ds_1{}^2=ds^2\,.\,\frac{R^2}{P^2}\quad\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\quad(4)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1t)=0\quad\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\quad(5)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1\varrho)=\frac{d\varrho}{\sqrt{ds_1{}^2}}\quad\ldots\ldots\ldots\ldots\quad(6)$$

$$\mathrm{Cos}(t_1p)=\frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}\cdot\frac{\varrho}{P}\cdot\frac{\sqrt{ds^2}}{\sqrt{ds_1{}^2}}\quad\ldots\ldots\quad(7)$$

$$\mathrm{Cos}(p_1t)=\frac{(2d\varrho^2\,.\,d\frac{\varrho^3}{d\varrho}-\varrho^2ds^2)\mathrm{N}+2\varrho^3d\varrho d\mathrm{N}+\varrho^4T}{\mathrm{M}_1\,.\,ds^4\,.\,\sqrt{ds^2}}$$

$$=\left\{2d\varrho^2\,.\,d\frac{\mathrm{N}\varrho^3}{d\varrho}-\varrho^2\mathrm{N}ds^2+\varrho^4T\right\}\frac{1}{\mathrm{M}_1ds^4\,.\,\sqrt{ds^2}}$$

och enligt eqvationerna (5, 22), (4, 9) och (4)

$$\mathrm{Cos}(p_1t)=\left\{d\varrho^2\,.\,d\frac{\mathrm{N}\varrho^3}{d\varrho}+\mathrm{N}\varrho^2\frac{R^2}{P^2}ds^2\right\}\frac{\varrho_1\,.\,P^3}{R^3\,.\,ds^8}$$

$$=\frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}\left\{\frac{d\varrho^2}{ds^2}\cdot\frac{d}{ds}\left(\frac{\varrho ds}{Pd\varrho}\right)+\frac{R^2}{P^2}\right\}\cdot\frac{\varrho_1\,.\,P^3}{R^3}$$

$$=\frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}\left\{\frac{R^2}{P^2}-\frac{\varrho^2}{P^2}\cdot\frac{d}{ds}\left(\frac{P\,.\,d\varrho}{\varrho\,.\,ds}\right)\right\}\frac{\varrho_1\,.\,P^3}{R^3}$$

samt slutligen enligt (5, 25)

$$\mathrm{Cos}(p_1t)=\frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}\cdot\frac{\varrho_1}{\varrho}\cdot\frac{d}{d\varrho}\left(\frac{\varrho^2}{R}\right)\quad\ldots\ldots\ldots\quad(8)$$

Vidare är enligt samma paragraf

$$\mathrm{Cos}(p_1\varrho)=\left(\frac{\varrho^5Q}{ds^2}-4\varrho^3d\varrho\mathrm{N}-\varrho^4d\mathrm{N}\right)\cdot\frac{1}{ds^4\mathrm{M}_1}$$

$$=\left(\frac{\varrho^5Q}{ds^2}-d(\varrho^4\mathrm{N})-\varrho^3d\varrho\mathrm{N}\right)\frac{1}{ds^4\mathrm{M}_1}$$

Digitized by Google

och således enligt eqvationerna (5, 18), (4, 10), (4, 9) och (4)

$$\mathrm{Cos}(p_1\varrho) = -\frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \cdot \frac{\varrho_1 \cdot P^2}{R^3} \cdot \frac{d\varrho}{\sqrt{ds^2}} \quad \ldots\ldots\ldots (9)$$

Vidare erhåller man ur eqvationerna (7, 10)

$$\mathrm{Cos}(p_1 p) = \frac{d\varrho^2 ds^4}{\varrho^2 \mathrm{M}_1 \mathrm{M}}$$

och således

$$\mathrm{Cos}(p_1 p) = \frac{\varrho_1}{\varrho} \cdot \frac{P^3}{R^3} \cdot \frac{d\varrho^2}{ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (10)$$

Ur eqvationen (7, 11) får man

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 t) = -\frac{\varrho_1 \cdot d\varrho \cdot ds^2}{\varrho \cdot ds_1{}^2 \sqrt{ds^2}}$$

och således enligt (4)

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 t) = -\frac{\varrho_1}{\varrho} \cdot \frac{P^2}{R^2} \cdot \frac{d\varrho}{\sqrt{ds^2}} \quad \ldots\ldots (11)$$

Eqvationen (7, 12) ger

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 \varrho) = \varrho_1 \frac{ds^2}{ds_1{}^2} \left\{ \frac{d\varrho^2}{\varrho ds^2} - \frac{R^2}{\varrho P^2} + \frac{d^2\varrho}{ds^2} - \frac{d^2 s_1}{ds_1} \cdot \frac{d\varrho}{ds^2} \right\}$$

$$= \varrho_1 \cdot \frac{ds^2}{ds_1{}^2} \left\{ \frac{d\varrho^2}{\varrho ds^2} - \frac{R^2}{\varrho P^2} + \frac{ds_1}{ds^2} d \frac{d\varrho}{ds_1} \right\}$$

Emedan nu enligt (4) och (4, 12)

$$\frac{d\varrho^2}{ds_1{}^2} = \frac{P^2}{R^2} \cdot \frac{d\varrho^2}{ds^2} = 1 - \frac{\varrho^2}{R^2},$$

måste äfven

$$\frac{d\varrho}{ds_1} d \frac{d\varrho}{ds_1} = -\frac{\varrho}{R} d \frac{\varrho}{R}$$

och således genom förlängning med $ds_1{}^2$ och division med $d\varrho ds^2$

$$\frac{ds_1}{ds^2} \cdot d \frac{d\varrho}{ds^1} = -\frac{R \cdot \varrho}{P^2} \cdot \frac{d}{d\varrho}\left(\frac{\varrho}{R}\right)$$

samt slutligen

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 \varrho) = \varrho_1 \frac{ds^2}{ds_1{}^2} \left\{ \frac{d\varrho^2}{\varrho ds^2} - \frac{R^2}{\varrho P^2} - \frac{R\varrho}{P^2} \frac{d}{d\varrho}\left(\frac{\varrho}{R}\right) \right\},$$

Digitized by Google

hvilken eqvation genom användning af

$$\frac{d}{d\varrho}\left(\frac{\varrho}{R}\right)=\frac{1}{\varrho}\frac{d}{d\varrho}\left(\frac{\varrho^2}{R}\right)-\frac{1}{R}$$

och formlerna (4, 12) och (4) reduceras till

$$\text{Cos}(\varrho_1\varrho)=-\frac{\varrho_1}{R}\cdot\frac{d}{d\varrho}\left(\frac{\varrho^2}{R}\right)\ldots\ldots\ldots\ldots (12)$$

Af eqvationen (7, 13) erhålles

$$\text{Cos}(\varrho_1 p)=-\frac{\varrho_1}{ds_1{}^2\,.\,\text{M}}\left\{4\varrho\frac{d\varrho}{ds^2}\,.\,\text{N}+\frac{\varrho^2}{ds^2}\,.\,d\text{N}-\frac{d^2s_1}{ds_1}\,.\,\frac{\varrho^2}{ds^2}\text{N}\right\}$$

$$=-\frac{\varrho_1}{ds_1{}^2\text{M}}\left\{\frac{1}{\varrho^2}\,.\,d\frac{\varrho^4\text{N}}{ds^2}-\frac{d^2s_1}{ds_1}\,.\,\frac{\varrho^2\text{N}}{ds^2}\right\}$$

$$=-\frac{\varrho_1}{ds_1\,.\,\text{M}\,.\,\varrho^2\,.\,ds^2}\,d\frac{\varrho^4\text{N}}{ds_1}\,.$$

Af likheten

$$\frac{\varrho^8\text{N}^2}{ds_1{}^2}=\frac{\varrho^8\text{N}^2P^2}{ds^2R^2}=ds^{10}\,.\,\frac{\varrho^4}{R^2}$$

får man genom differentiation

$$\frac{\varrho^4\text{N}}{ds_1}\,d\frac{\varrho^4\text{N}}{ds_1}=ds^{10}\,.\,\frac{\varrho^2}{R}\,d\left(\frac{\varrho^2}{R}\right)$$

och saledes

$$\frac{1}{ds^2\,.\,ds_1}\,d\frac{\varrho^4\text{N}}{ds_1}=\frac{\text{N}}{\sqrt{\text{N}^2}}\,.\,ds^2\,.\,\frac{P}{R}\,d\left(\frac{\varrho^2}{R}\right),$$

hvaraf slutligen

$$\text{Cos}(\varrho_1 p)=\frac{\text{N}ds}{\sqrt{\text{N}^2ds^2}}\,.\,\frac{\varrho_1\,.\,P}{\varrho\,.\,R}\,.\,\frac{d}{ds}\left(\frac{\varrho^2}{R}\right)\ldots\ldots\ldots (13)$$

Genom qvadrering och addition af eqvationerna (5), (8) och (11) får man under iakttagande af eqvationerna (6, 4) och (4, 11)

$$\frac{1}{\varrho_1{}^2}=\frac{1}{\varrho^2}\left\{\left(\frac{d}{d\varrho}\,.\,\frac{\varrho^2}{R}\right)^2+\frac{P^2p^2}{R^4}\right\}\ \ldots\ldots\ldots\ldots (14)$$

Sätta vi nu för enkelhetens skull

$$\alpha=\frac{d}{d\varrho}\,.\,\frac{\varrho^2}{R},\quad \beta=\frac{P^2}{R^2}\,.\,\frac{d\varrho}{ds},\quad \gamma=\frac{P^3}{R^3}\,.\,\frac{d\varrho^2}{ds^2}\ \ldots\ldots\ldots (15)$$

Digitized by Google

hvaraf följer, att

$$\alpha^2 + \beta^2 = \frac{\varrho^2}{\varrho_1^{\,2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (16)$$

$$\gamma = \beta \frac{Pd\varrho}{Rds} = \frac{R}{P}\beta^2 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (17)$$

så finna vi i stöd af eqv. (6, 26), (8), (9) och (10)

$$\left.\begin{aligned}
\frac{\varrho_1}{\varrho}\operatorname{Cos}(p_1 X) &= \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}.\alpha.\frac{dx}{\sqrt{ds^2}} - \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}.\frac{ds}{\sqrt{ds^2}}.\frac{\varrho^2}{R}.\beta.\frac{d^2x}{ds^2} + \gamma.\frac{L}{\mathrm{M}}\\
\frac{\varrho_1}{\varrho}\operatorname{Cos}(p_1 Y) &= \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}.\alpha.\frac{dy}{\sqrt{ds^2}} - \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}.\frac{ds}{\sqrt{ds^2}}.\frac{\varrho^2}{R}.\beta.\frac{d^2y}{ds^2} + \gamma.\frac{M}{\mathrm{M}}\\
\frac{\varrho_1}{\varrho}\operatorname{Cos}(p_1 Z) &= \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}.\alpha.\frac{dz}{\sqrt{ds^2}} - \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}.\frac{ds}{\sqrt{ds^2}}.\frac{\varrho^2}{R}.\beta.\frac{d^2z}{ds^2} + \gamma.\frac{N}{\mathrm{M}}
\end{aligned}\right\} \quad (18)$$

och vidare enligt eqvationerna (6, 27), (11), (12) och (13)

$$\left.\begin{aligned}
\frac{\varrho_1}{\varrho}\operatorname{Cos}(\varrho_1 X) &= -\beta.\frac{dx}{ds} - \frac{\varrho^2}{R}.\alpha.\frac{d^2x}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}ds}{\sqrt{\mathrm{N}^2ds^2}}.\frac{Pd\varrho}{Rds}.\alpha.\frac{L}{\mathrm{M}}\\
\frac{\varrho_1}{\varrho}\operatorname{Cos}(\varrho_1 Y) &= -\beta.\frac{dy}{ds} - \frac{\varrho^2}{R}.\alpha.\frac{d^2y}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}ds}{\sqrt{\mathrm{N}^2ds^2}}.\frac{Pd\varrho}{Rds}.\alpha.\frac{M}{\mathrm{M}}\\
\frac{\varrho_1}{\varrho}\operatorname{Cos}(\varrho_1 Z) &= -\beta.\frac{dz}{ds} - \frac{\varrho^2}{R}.\alpha.\frac{d^2z}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}ds}{\sqrt{\mathrm{N}^2ds^2}}.\frac{Pd\varrho}{Rds}.\alpha.\frac{N}{\mathrm{M}}
\end{aligned}\right\} \quad (19)$$

samt genom differentiation af dessa sednare

$$\operatorname{Cos}(\varrho_1 X)\, d\frac{\varrho_1}{\varrho} + \frac{\varrho_1}{\varrho} d\operatorname{Cos}(\varrho_1 X)$$

$$= -\beta\frac{d^2x}{ds} - \frac{\varrho^2}{R}\alpha\frac{d^3x}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}ds}{\sqrt{\mathrm{N}^2ds^2}}\frac{Pd\varrho}{Rds}\alpha\, d\frac{L}{\mathrm{M}} - d\beta\frac{dx}{ds}$$

$$-d\left(\frac{\varrho^2}{R}\alpha\right)\frac{d^2x}{ds^2} + \frac{\mathrm{N}ds}{\sqrt{\mathrm{N}^2ds^2}}d\left(\frac{Pd\varrho}{Rds}\alpha\right)\frac{L}{\mathrm{M}}$$

Digitized by Google

$$\text{Cos}(\varrho_1 Y)\, d\,\frac{\varrho}{\varrho_1} + \frac{\varrho}{\varrho_1}\, d\text{Cos}(\varrho_1 Y)$$

$$= -\beta\,\frac{d^2y}{ds} - \frac{\varrho^2}{R}\,\alpha\,\frac{d^3y}{ds^2} + \frac{\text{N}ds}{\sqrt{\text{N}^2ds^2}}\,\frac{Pd\varrho}{Rds}\,\alpha\, d\,\frac{M}{\text{M}} - d\beta\,\frac{dy}{ds}$$

$$- d\left(\frac{\varrho^2}{R}\,\alpha\right)\frac{d^2y}{ds^2} + \frac{\text{N}ds}{\sqrt{\text{N}^2ds^2}}\, d\left(\frac{Pd\varrho}{Rds}\,\alpha\right)\frac{M}{\text{M}}$$

$$\text{Cos}(\varrho_1 Z)\, d\,\frac{\varrho}{\varrho_1} + \frac{\varrho}{\varrho_1}\, d\text{Cos}(\varrho_1 Z)$$

$$= -\beta\,\frac{d^2z}{ds} - \frac{\varrho^2}{R}\,\alpha\,\frac{d^3z}{ds^2} + \frac{\text{N}ds}{\sqrt{\text{N}^2ds^2}}\,\frac{Pd\varrho}{Rds}\,\alpha\, d\,\frac{N}{\text{M}} - d\beta\,\frac{dz}{ds}$$

$$- d\left(\frac{\varrho^2}{R}\,\alpha\right)\frac{d^2z}{ds^2} + \frac{\text{N}ds}{\sqrt{\text{N}^2ds^2}}\, d\left(\frac{Pd\varrho}{Rds}\,\alpha\right)\frac{N}{\text{M}}$$

Multiplicera vi dessa trenne eqvationer respective med eqvationerna (18) och addera under iakttagande af eqvationerna (6, 14), (4, 1), (4, 4), (4, 5), (4, 6), (4, 25), (4, 26), (5, 1), (5, 2), (5, 3) och (5, 5), så finna vi

$$\frac{\varrho^2}{\varrho_1^{\,2}}\,\Sigma\text{Cos}(p_1 X)d\text{Cos}(\varrho_1 X)$$

$$= \frac{\text{N}}{\sqrt{\text{N}^2}}\,\frac{\alpha^2}{R}\sqrt{ds^2} + \frac{\text{N}}{\sqrt{\text{N}^2}}\,\frac{\beta^2}{R}\sqrt{ds^2} - \frac{\text{N}ds}{\sqrt{\text{N}^2ds^2}}\,\alpha\, d\beta - \frac{\text{N}ds}{\sqrt{\text{N}^2ds^2}}\,\frac{\varrho}{R^2}\,\alpha\,\beta d\varrho$$

$$+ \frac{P}{R}\,\frac{\varrho^2}{R}\,\frac{d\varrho}{ds}\,\alpha\,\beta\,\frac{\text{N}}{ds^2\text{M}} + \frac{\text{N}ds}{\sqrt{\text{N}^2ds^2}}\,\frac{\beta}{R}\, d\left(\frac{\varrho^2}{R}\,\alpha\right) - \frac{\varrho^2}{R}\,\frac{\text{N}\alpha\gamma}{\text{M}ds^2}$$

$$+ \frac{\text{N}ds}{\sqrt{\text{N}^2ds^2}}\,\gamma\, d\left(\frac{P}{R}\,\frac{d\varrho}{ds}\,\alpha\right),$$

hvaraf, enligt eqv. (17),

$$\frac{\sqrt{\text{N}^2}}{\text{N}}\,\frac{1}{\sqrt{ds^2}}\,\frac{\varrho^2}{\varrho_1^{\,2}}\,\Sigma\text{Cos}(p_1 X)d\text{Cos}(\varrho_1 X)$$

$$= \frac{\alpha^2+\beta^2}{R} - \frac{\varrho d\varrho}{R^2ds}\,\alpha\,\beta + \frac{\varrho d\varrho}{R^2ds}\,\alpha\,\beta - \frac{\alpha d\beta}{ds} + \frac{\beta}{R}\,\frac{d}{ds}\left(\frac{\varrho^2}{R}\,\alpha\right)$$

$$- \frac{\varrho d\varrho}{R^2ds}\,\alpha\,\beta + \gamma\,\frac{d}{ds}\left(\frac{P}{R}\,\frac{d\varrho}{ds}\,\alpha\right)$$

Digitized by Google

$$= \frac{\varrho^2}{R\varrho_1^{\,2}} - \frac{\varrho}{R^2}\alpha\beta\frac{d\varrho}{ds} - \frac{\alpha d\beta}{ds} + \frac{\beta}{R}\frac{d}{ds}\left(\frac{\varrho^2}{R}\alpha\right) + \gamma\frac{d}{ds}\left(\frac{P}{R}\frac{d\varrho}{ds}\alpha\right) \quad (20)$$

Nu får man af eqvationen (4, 12)

$$\alpha^2 . \frac{P^2 d\varrho^2}{R^2 ds^2} = \alpha^2 - \alpha^2 . \frac{\varrho^2}{R^2},$$

hvaraf

$$\alpha\frac{Pd\varrho}{Rds} d\left(\alpha\frac{Pd\varrho}{Rds}\right) = \alpha d\alpha - \alpha\frac{\varrho}{R} d\left(\alpha\frac{\varrho}{R}\right)$$

$$= \alpha d\alpha - \frac{\alpha}{R} d\left(\alpha\frac{\varrho^2}{R}\right) + \frac{\alpha^2}{R^2}\varrho d\varrho$$

och således genom förlängning med $\frac{\beta}{\alpha}$ och till följe af eqv. (17)

$$\gamma d\left(\alpha\frac{Pd\varrho}{Rds}\right) + \frac{\beta}{R} d\left(\alpha\frac{\varrho^2}{R}\right) - \frac{\varrho}{R^2}\alpha\beta d\varrho = \beta d\alpha.$$

Användes denna eqvation till transformering af (20) och man derjemte begagnar eqv. (6, 16), så finner man

$$\frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} . \frac{\varrho^2}{\varrho_1^{\,2}} . \frac{ds_1}{\sqrt{ds^2}}\frac{1}{P_1} = \frac{\varrho^2}{\varrho_1^{\,2}} . \frac{1}{R} + \beta\frac{d\alpha}{ds} - \alpha\frac{d\beta}{ds}$$

$$= \frac{\varrho^2}{\varrho_1^{\,2}} . \frac{1}{R} + \beta^2 . \frac{d}{ds}\frac{\alpha}{\beta}$$

och sålunda i stöd af eqvationerna (15) och (4, 11)

$$\pm\frac{1}{P_1} = \frac{P}{R^2} + \frac{\varrho_1^{\,2}}{\varrho^2} . \frac{P^3 . p^2}{R^5} . \frac{d}{ds}\left(\frac{R^2}{p^2} . \frac{d}{ds} . \frac{\varrho^2}{R}\right) \quad \ldots . \ (21)$$

Man har enligt (14)

$$\frac{\varrho_1^{\,2}}{\varrho^2} . \frac{P^3 p^2}{R^5} = \frac{P}{R} . \frac{1}{1 + \left(\frac{R^2}{p^2} . \frac{d}{ds}\frac{\varrho^2}{R}\right)^2}$$

och får sålunda lätteligen

$$\pm\frac{1}{P_1} = \frac{P}{R^2}\left\{1 + R . \frac{d}{ds}\operatorname{arctg}\left(\frac{R^2}{p^2} . \frac{d}{ds}\frac{\varrho^2}{R}\right)\right\}, \quad \ldots . \ (22)$$

som är ett bättre uttryck för $\frac{1}{P_1}$.

Digitized by Google

Sammanställa vi de vunna resultaterna, finna vi följande formelsamling. Eqvationerna

$$\frac{x_1 - x}{d^2x} = \frac{y_1 - y}{d^2y} = \frac{z_1 - z}{d^2z} = \frac{\varrho^2}{ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (23)$$

gifva

$$ds_1^{\,2} = ds^2 \cdot \frac{R^2}{P^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (24)$$

$$\frac{1}{\varrho_1^{\,2}} = \frac{1}{\varrho^2} \left\{ \left(\frac{d}{d\varrho} \frac{\varrho^2}{R} \right)^2 + \frac{P^2 p^2}{R^4} \right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (25)$$

$$\pm \frac{1}{P_1} = \frac{P}{R^2} \left\{ 1 + R \frac{d}{ds} \operatorname{arctg} \left(\frac{R^2}{p^2} \cdot \frac{d}{ds} \frac{\varrho^2}{R} \right) \right\} \quad \ldots\ldots \quad (26)$$

Cos	t	ϱ	p
t_1	0	$\frac{ds}{\sqrt{ds^2}} \cdot \frac{P}{R} \cdot \frac{d\varrho}{ds}$	$\frac{N}{\sqrt{N^2}} \cdot \frac{\varrho}{R}$
ϱ_1	$-\frac{ds}{\sqrt{ds^2}} \cdot \frac{\varrho_1 P^2}{\varrho R^2} \cdot \frac{d\varrho}{ds}$	$-\frac{\varrho_1}{R} \cdot \frac{d}{d\varrho} \left(\frac{\varrho^2}{R} \right)$	$\frac{N ds}{\sqrt{N^2 ds^2}} \cdot \frac{\varrho_1 P}{\varrho R} \cdot \frac{d}{ds} \left(\frac{\varrho^2}{R} \right)$
p_1	$\frac{N}{\sqrt{N^2}} \cdot \frac{\varrho_1}{\varrho} \cdot \frac{d}{d\varrho} \left(\frac{\varrho^2}{R} \right)$	$-\frac{N ds}{\sqrt{N^2 ds^2}} \cdot \frac{\varrho_1 P^2}{R^3} \cdot \frac{d\varrho}{ds}$	$\frac{\varrho_1}{\varrho} \cdot \frac{P^3}{R^3} \cdot \frac{d\varrho^2}{ds^2}$

(27)

§ 15.

s oberoende variabel.

Förhållandet mellan den secundära och primitiva curvan uttryckt genom eqvationerna

$$\frac{dx_1}{d^2y d^3z - d^2z d^3y} = \frac{dy_1}{d^2z d^3x - d^2x d^3z} = \frac{dz_1}{d^2x d^3y - d^2y d^3x} = u \quad . \ (1)$$

eller

$$\frac{dx_1}{\lambda} = \frac{dy_1}{\mu} = \frac{dz_1}{\nu} = u \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

Genom differentiation af (1) erhålles

Digitized by Google

$$\left.\begin{aligned} d^2x_1 &= du\,.\,\lambda + u\,.\,d\lambda \\ d^2y_1 &= du\,.\,\mu + u\,.\,d\mu \\ d^2z_1 &= du\,.\,\nu + u\,.\,d\nu \end{aligned}\right\} \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (3)$$

och således enligt eqvationerna (1) och (4, 36)

$$\left.\begin{aligned} L_1 &= u^2(\mu d\nu - \nu d\mu) = u^2\,.\,Q\,.\,d^2x \\ M_1 &= u^2(\nu d\lambda - \lambda d\nu) = u^2\,.\,Q\,.\,d^2y \\ N_1 &= u^2(\lambda d\mu - \mu d\lambda) = u^2\,.\,Q\,.\,d^2z \end{aligned}\right\} \ldots\ldots\ldots (4)$$

Eqvationerna (1) gifva genom qvadrering och addition till följe af eqv. (4, 14)

$$ds_1{}^2 = u^2\,.\,\frac{ds^{10}}{\varrho^6}\left\{1 + \frac{\varrho^2}{P^2}\right\} \ldots\ldots\ldots\ldots (5)$$

Eqvationerna (4) gifva genom qvadrering och addition och i stöd af eqvationerna (5, 3) och (5, 19)

$$L_1{}^2 + M_1{}^2 + N_1{}^2 = \mathrm{M}_1{}^2 = u^4\,.\,Q^2\,.\,\frac{ds^4}{\varrho^2} = u^4\,.\,\frac{ds^{20}}{\varrho^{12}}\left(d\,\frac{\varrho}{P}\right)^2 \ldots (6)$$

och således enligt (5) och (4, 9)

$$\frac{1}{\varrho_1{}^2} = \frac{\varrho^6\,.\,P^6}{u^2\,.\,ds^8(P^2+\varrho^2)^3}\left(\frac{d}{ds}\;\frac{\varrho}{P}\right)^2 \ldots\ldots\ldots\ldots (7)$$

Differentierar man eqvationerna (4), hvarigenom man får

$$\begin{aligned} dL_1 &= u^2\,.\,Qd^3x + d(u^2Q)\,.\,d^2x \\ dM_1 &= u^2\,.\,Qd^3y + d(u^2Q)\,.\,d^2y \\ dN_1 &= u^2\,.\,Qd^3z + d(u^2Q)\,.\,d^2z \end{aligned}$$

och förlänger dessa eqvationer respective med d^2x_1, d^2y_1, d^2z_1 och adderar dem, så får man enligt eqv. (4, 26), (4, 15), (4, 16), (4, 31) och (4, 32)

$$\mathrm{N}_1 = u^3Q^2 = \frac{u^3ds^{18}}{\varrho^{10}}\left(\frac{d}{ds}\;\frac{\varrho}{P}\right)^2 \ldots\ldots\ldots\ldots (8)$$

Af denna eqvation och (6) följer

$$P_1{}^2 = u^2\,.\,\frac{ds^8}{\varrho^4} \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (9)$$

Eqvationerna (1), (4, 14), (5) och (4, 10) gifva

$$\mathrm{Cos}(t_1t) = \frac{\mathrm{N}u}{\sqrt{\mathrm{N}^2u^2}}\,.\,\frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}} \ldots\ldots\ldots (10)$$

Digitized by Google

Vidare ger eqvationen (1) i förening med (4, 15)

$$\mathrm{Cos}(t_1\varrho) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (11)$$

och till följe af eqvationen (5, 10)

$$\mathrm{Cos}(t_1 p) = \frac{u}{\sqrt{u^2}} \cdot \frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}} \quad \ldots\ldots \quad (12)$$

Af eqvationerna (4) tillsammans med eqvationen (5, 1) får man

$$\mathrm{Cos}(p_1 t) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (13)$$

Användas samma eqvationer (4), så finner man i stöd af (5, 3) och (6)

$$\mathrm{Cos}(p_1\varrho) = \frac{Q}{\sqrt{Q^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (14)$$

och enligt (4, 5)

$$\mathrm{Cos}(p_1 p) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (15)$$

Af eqvationen

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 t) = \varrho_1 \cdot \frac{\Sigma(M_1 dz_1 - N_1 dy_1)dx}{ds_1^{\,4} \cdot \sqrt{ds^2}}$$

får man till följe af eqvationerna (1), (4)

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 t) = \varrho_1 \cdot \frac{u^2 Q(L\lambda + M\mu + N\nu)}{ds_1^{\,4} \cdot \sqrt{ds^2}}$$

och således enligt eqvationerna (5, 10), (5) och (7)

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 t) = \frac{Qu}{\sqrt{Q^2u^2}} \cdot \frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (16)$$

Vidare erhålles af

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1\varrho) = \varrho_1\varrho \cdot \frac{\Sigma(M_1 dz_1 - N_1 dy_1)d^2x}{ds_1^{\,4} ds^3}$$

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1\varrho) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (17)$$

och slutligen af

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 p) = \varrho_1 \cdot \frac{\Sigma(M_1 dz_1 - N_1 dy_1)L}{ds_1^{\,4} \,.\, \mathrm{M}}$$

enligt (1), (4) och (5, 20)

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 p) = -\frac{ds^4}{ds_1^{\,4}} \cdot \frac{u^3 \,.\, Q\varrho_1}{\varrho^3 \,.\, \mathrm{M}} (\lambda dx + \mu dy + \nu dz)$$

Digitized by Google

och således enligt (4, 14), (5), (7) och (4, 10)

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 p) = -\frac{NQu}{\sqrt{N^2Q^2u^2}} \cdot \frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}} \quad \ldots\ldots\ldots (18)$$

Om vi sammanfatta det föregående, finna vi

$$ds_1^{\,2} = u^2 \cdot \frac{ds^{10}}{\varrho^6}\left\{1 + \frac{\varrho^2}{P^2}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (19)$$

$$\frac{1}{\varrho_1^{\,2}} = \frac{\varrho^6 \cdot P^6}{u^2 ds^8 \cdot (P^2+\varrho^2)^3}\left(\frac{d}{ds}\,\frac{\varrho}{P}\right)^2 \quad \ldots\ldots\ldots (20)$$

$$P_1^{\,2} = u^2 \cdot \frac{ds^8}{\varrho^4} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (21)$$

$$Q \cdot N \cdot d\frac{\varrho}{P} > 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (22)$$

Cos	t	ϱ	p
t_1	$\frac{Nu}{\sqrt{N^2u^2}} \cdot \frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$\frac{u}{\sqrt{u^2}} \cdot \frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$
ϱ_1	$\frac{Qu}{\sqrt{Q^2u^2}} \cdot \frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$-\frac{NQu}{\sqrt{N^2Q^2u^2}} \cdot \frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$
p_1	0	$\frac{Q}{\sqrt{Q^2}}$	0

(23)

§ 16.

s oberoende variabel.

Rebroussementskanten på den developpabla yta, hvars generatricer äro intersectionerna mellan den primitiva curvans mot principalnormalerna vinkelräta tangentplan, må tjena som exempel till föregående paragraf.

Benämna vi rebroussementskantens coordinater x_1, y_1, z_1, så är förhållandet mellan dem och den primitiva curvans coordinater uttryckt genom eqvationerna

Digitized by Google

$$\left.\begin{aligned}(x_1 - x)d^2x + (y_1 - y)d^2y + (z_1 - z)d^2z &= 0\\ (x_1 - x)d^3x + (y_1 - y)d^3y + (z_1 - z)d^3z &= 0\\ (x_1 - x)d^4x + (y_1 - y)d^4y + (z_1 - z)d^4z &= -\frac{ds^4}{\varrho^2}\end{aligned}\right\} \ldots (1)$$

För att verkställa eliminationen sätta vi

$$\frac{x_1 - x}{\lambda} = \frac{y_1 - y}{\mu} = \frac{z_1 - z}{\nu} = k, \ldots\ldots\ldots\ldots (2)$$

då det lätt visar sig, att

$$k = -\frac{ds^4}{\varrho^2 Q} \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (3)$$

Differentiera vi eqvationerna (1) under iakttagande af eqvationerna (1), (2) och (3), finna vi

$$\begin{aligned}dx_1 \,.\, d^2x + dy_1 \,.\, d^2y + dz_1 \,.\, d^2z &= 0\\ dx_1 \,.\, d^3x + dy_1 \,.\, d^3y + dz_1 \,.\, d^3z &= 0\\ dx_1 \,.\, d^4x + dy_1 \,.\, d^4y + dz_1 \,.\, d^4z &= \frac{ds^4}{\varrho^2}\left\{\frac{5d\varrho}{\varrho} + \frac{dQ}{Q}\right\}.\end{aligned}$$

Ponera vi nu

$$\frac{dx_1}{\lambda} = \frac{dy_1}{\mu} = \frac{dz_1}{\nu} = r,$$

så erhålla vi

$$r = \frac{d(\varrho^5 Q)}{\varrho^7 \,.\, Q^2} \,.\, ds^4.$$

Nu är

$$\varrho^5 Q = \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \,.\, ds^8 \,.\, d\left(\frac{\varrho}{P}\right)$$

och således

$$r = \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \,.\, \frac{\varrho^3}{ds^4} \,.\, \frac{d^2\left(\frac{\varrho}{P}\right)}{\left(d\,\frac{\varrho}{P}\right)^2},$$

hvaraf

$$\frac{dx_1}{\lambda} = \frac{dy_1}{\mu} = \frac{dz_1}{\nu} = \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \,.\, \frac{\varrho^3}{ds^4} \,.\, \frac{\frac{d^2}{ds^2}\left(\frac{\varrho}{P}\right)}{\left(\frac{d}{ds}\,\frac{\varrho}{P}\right)^2} \ldots\ldots (4)$$

Digitized by Google

och enligt föregående paragraf

$$ds_1^2 = ds^2 \cdot \frac{P^2+\varrho^2}{P^2} \cdot \frac{\left(\frac{d^2}{ds^2}\frac{\varrho}{P}\right)^2}{\left(\frac{d}{ds}\frac{\varrho}{P}\right)^4} \quad \ldots\ldots\ldots (5)$$

$$\varrho_1^2 = \frac{(P^2+\varrho^2)^3}{P^6} \cdot \frac{\left(\frac{d^2}{ds^2}\frac{\varrho}{P}\right)^2}{\left(\frac{d}{ds}\frac{\varrho}{P}\right)^6} \quad \ldots\ldots\ldots (6)$$

$$P_1^2 = \varrho^2 \cdot \frac{\left(\frac{d^2}{ds^2}\frac{\varrho}{P}\right)^2}{\left(\frac{d}{ds}\frac{\varrho}{P}\right)^4} \quad \ldots\ldots\ldots (7)$$

Cos	t	ϱ	p
t_1	$\frac{Nu}{\sqrt{N^2u^2}} \cdot \frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$\frac{u}{\sqrt{u^2}} \cdot \frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$
ϱ_1	$\frac{Qu}{\sqrt{Q^2u^2}} \cdot \frac{P}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$	0	$-\frac{NQu}{\sqrt{N^2Q^2u^2}} \cdot \frac{\varrho}{\sqrt{P^2+\varrho^2}}$
p_1	0	$\frac{Q}{\sqrt{Q^2}}$	0

..(8)

då vi med u förstå en qvantitet hvilken som helst, till sitt tecken bestämd genom olikheten

$$u \,.\, N \,.\, d^2\frac{\varrho}{P} > 0,$$

och ihågkomma, att tecknet för Q bestämmes af olikheten

$$Q \,.\, N \,.\, d\frac{\varrho}{P} > 0.$$

Digitized by Google

§ 17.

Den oberoende variabeln hvilken som helst.

Den secundära curvans tangent parallel med den primitiva curvans polar.

Detta förhållande uttryckes genom

$$\frac{dx_1}{L} = \frac{dy_1}{M} = \frac{dz_1}{N} = u, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

hvaraf erhålles

$$\left.\begin{aligned} d^2x_1 &= du\,.\,L + u\,.\,dL \\ d^2y_1 &= du\,.\,M + u\,.\,dM \\ d^2z_1 &= du\,.\,N + u\,.\,dN \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

och således

$$\left.\begin{aligned} L_1 &= u^2(M\,.\,dN - N\,.\,dM) = u^2\,.\,\mathrm{N}\,.\,dx \\ M_1 &= u^2(N\,.\,dL - L\,.\,dN) = u^2\,.\,\mathrm{N}\,.\,dy \\ N_1 &= u^2(L\,.\,dM - M\,.\,dL) = u^2\,.\,\mathrm{N}\,.\,dz \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots \quad (3)$$

eller

$$\frac{dx}{L_1} = \frac{dy}{M_1} = \frac{dz}{N_1} = \frac{1}{u^2\mathrm{N}} = u_1 \quad \ldots\ldots\ldots \quad (4)$$

Emedan eqvationen (4) har samma form, som (1), måste man naturligtvis kunna ur den förra härleda en ny eqvation på samma sätt, som man härledt honom sjelf ur (1). Man får härigenom

$$\frac{dx_1}{L} = \frac{dy_1}{M} = \frac{dz_1}{N} = \frac{1}{u_1{}^2\mathrm{N}_1},$$

som jemförd med eqvationen (1) ger

$$u = \frac{1}{u_1{}^2\mathrm{N}_1}$$

eller

$$\mathrm{N}_1 = u^3\,.\,\mathrm{N}^2 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (5)$$

Genom qvadrering och addition af eqvationerna (1) får man

$$ds_1{}^2 = u^2\mathrm{M}^2 = u^2\,.\,\frac{ds^6}{\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (6)$$

och ur (4) i analogi härmed

$$ds^2 = \frac{1}{u^4\mathrm{N}^2}\,.\,\frac{ds_1{}^6}{\varrho_1{}^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (7)$$

samt slutligen genom elimination af u och under iakttagande af (4, 10)

Digitized by Google

$$\frac{ds^2}{P^2} = \frac{ds_1^2}{\varrho_1^2} \dots\dots\dots\dots\dots\dots (8)$$

I kraft af eqvationerna (1) och (4) är tydligen permutering af bokstäfver tillåten. Man får derföre äfven

$$\frac{ds_1^2}{P_1^2} = \frac{ds^2}{\varrho^2} \dots\dots\dots\dots\dots\dots (9)$$

Eqvationerna (1) gifva efter förlängning med dx, dy, dz och addition

$$dx_1 dx + dy_1 dy + dz_1 dz = 0$$

och således

$$\mathrm{Cos}(t_1 t) = 0 \dots\dots\dots\dots\dots\dots (10)$$

Vidare gifva de

$$\Sigma(Mdz - Ndy)dx_1 = 0\,,$$

hvaraf

$$\mathrm{Cos}(t_1 \varrho) = 0 \dots\dots\dots\dots\dots\dots (11)$$

och i kraft af eqv. (4) genom permutering

$$\mathrm{Cos}(t \varrho_1) = 0 \dots\dots\dots\dots\dots\dots (12)$$

Slutligen får man af eqvationerna (1) genom förlängning med L, M, N

$$Ldx_1 + Mdy_1 + Ndz_1 = u\,.\,\mathrm{M}^2\,,$$

hvaraf enligt eqvationerna (6, 22) och (6)

$$\mathrm{Cos}(t_1 p) = \frac{u}{\sqrt{u^2}} \dots\dots\dots\dots\dots\dots (13)$$

och genom permutering

$$\mathrm{Cos}(t p_1) = \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \dots\dots\dots\dots\dots\dots (14)$$

Af eqv. (3) erhålles lätt

$$\Sigma(Mdz - Ndy)L_1 = u^2 \mathrm{N} \Sigma(Mdz - Ndy)dx = 0$$

och således enligt (6, 24)

$$\mathrm{Cos}(p_1 \varrho) = 0 \dots\dots\dots\dots\dots\dots (15)$$

och genom permutering af bokstäfver

$$\mathrm{Cos}(p \varrho_1) = 0 \dots\dots\dots\dots\dots\dots (16)$$

Vidare af samma eqvationer (3)

$$LL_1 + MM_1 + NN_1 = 0$$

och sålunda

$$\mathrm{Cos}(p_1 p) = 0 \dots\dots\dots\dots\dots\dots (17)$$

Digitized by Google

Af eqvationerna (1) och (3) får man utan svårighet

$$M_1 dz_1 - N_1 dy_1 = - u^3 . \mathrm{N}(Mdz - Ndy)$$
$$N_1 dx_1 - L_1 dz_1 = - u^3 . \mathrm{N}(Ndx - Ldz)$$
$$L_1 dy_1 - M_1 dx_1 = - u^3 . \mathrm{N}(Ldy - Mdx)$$

och häraf

$$\Sigma(L_1 dy_1 - M_1 dx_1) . (Ldy - Mdx) = - u^3 . \mathrm{N} . \mathrm{M}^2 . ds^2$$

samt sålunda, om man använder några bland de redan funna formlerna,

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 \varrho) = - \frac{\mathrm{N}u}{\sqrt{\mathrm{N}^2 u^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (18)$$

Genom sammanställning af de vigtigaste formlerna i denna paragraf erhålla vi

$$\frac{ds_1^2}{ds^2} = \frac{\varrho_1^2}{P^2} = \frac{P_1^2}{\varrho^2} = u^2 . \frac{ds^4}{\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (19)$$

Cos	t	ϱ	p
t_1	0	0	$\frac{u}{\sqrt{u^2}}$
ϱ_1	0	$-\frac{\mathrm{N}u}{\sqrt{\mathrm{N}^2 u^2}}$	0
p_1	$\frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}$	0	0

. . . . (20)

§ 18.

Den oberoende variabeln hvilken som helst.

Den secundära curvan utgörande sammansättningen af alla till den primitiva curvan hörande osculerande sferers centra.

De båda curvornas coordinater äro förenade genom eqvationerna

$$\left.\begin{aligned}
(x_1 - x)^2 + (y_1 - y)^2 + (z_1 - z)^2 &= R^2 \\
(x_1 - x)dx + (y_1 - y)dy + (z_1 - z)dz &= 0 \\
(x_1 - x)d^2x + (y_1 - y)d^2y + (z_1 - z)d^2z &= ds^2 \\
(x_1 - x)d^3x + (y_1 - y)d^3y + (z_1 - z)d^3z &= 3dsd^2s
\end{aligned}\right\} \ldots (1)$$

Digitized by Google

Elimination ger

$$\frac{x_1 - x}{d\left(\frac{L}{ds^3}\right)} = \frac{y_1 - y}{d\left(\frac{M}{ds^3}\right)} = \frac{z_1 - z}{d\left(\frac{N}{ds^3}\right)} = -\frac{ds^5}{\mathrm{N}} \quad \ldots\ldots \quad (2)$$

Genom differentiation af eqvationerna (1) och under iakttagande af dessa och eqvationerna (2) får man

$$d\left(\frac{L}{ds^3}\right)dx_1 + d\left(\frac{M}{ds^3}\right)dy_1 + d\left(\frac{N}{ds^3}\right)dz_1 = -R\,.\,\frac{\mathrm{N}dR}{ds^5}$$

$$dx\,.\,dx_1 + dy\,.\,dy_1 + dz\,.\,dz_1 = 0$$

$$d^2x\,.\,dx_1 + d^2y\,.\,dy_1 + d^2z\,.\,dz_1 = 0,$$

hvilka eqvationer gifva

$$\frac{dx_1}{L} = \frac{dy_1}{M} = \frac{dz_1}{N} = \frac{R\,.\,\varrho^3\,.\,\mathrm{N}\,.\,dR}{d\varrho\,.\,ds^8}$$

och således enligt föregående paragraf

$$\frac{ds_1^2}{ds^2} = \frac{\varrho_1^2}{P^2} = \frac{P_1^2}{\varrho^2} = \frac{R^2}{P^2}\,.\,\frac{dR^2}{d\varrho^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

Cos	t	ϱ	p
t_1	0	0	$\frac{\mathrm{N}dR}{d\varrho}\sqrt{\frac{d\varrho^2}{\mathrm{N}^2dR^2}}$
ϱ_1	0	$-\frac{dR}{d\varrho}\,.\,\sqrt{\frac{d\varrho^2}{dR^2}}$	0
p_1	$\frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}}$	0	0

. . . (4)

§ 19.

s oberoende variabel.

Den secundära curvan utgörande den primitivas developpata.

Detta förhållande uttryckes genom eqvationerna

Digitized by Google

$$\frac{x_1 - x}{dx_1} = \frac{y_1 - y}{dy_1} = \frac{z_1 - z}{dz_1} = \frac{r}{dr}, \quad \ldots\ldots\ldots (1)$$

der

$$r = \sqrt{(x_1 - x)^2 + (y_1 - y)^2 + (z_1 - z)^2} \quad \ldots\ldots (2)$$

och således

$$ds_1^2 = dr^2 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (3)$$

1. Vi betrakta först det fall, då

$$\frac{1}{P} > 0.$$

Genom differentiation af (3) och (2) erhåller man

$$ds_1 d^2 s_1 = dr d^2 r \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (4)$$

och

$$(x_1 - x)(dx_1 - dx) + (y_1 - y)(dy_1 - dy) + (z_1 - z)(dz_1 - dz) = rdr, \quad (5)$$

och genom förlängning med dx_1, dy_1, dz_1 får man af (1) i stöd af (3)

$$(x_1 - x)dx_1 + (y_1 - y)dy_1 + (z_1 - z)dz_1 = rdr \quad \ldots\ldots (6)$$

Till följe af denna eqvation kan den närmast föregående skrifvas sålunda:

$$(x_1 - x)dx + (y_1 - y)dy + (z_1 - z)dz = 0 \quad \ldots\ldots (7)$$

och med tillhjelp af (1)

$$dx_1 dx + dy_1 dy + dz_1 dz = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (8)$$

Denna eqvation ger, om den differentieras,

$$dx_1 d^2x + dy_1 d^2y + dz_1 d^2z + d^2x_1 dx + d^2y_1 dy + d^2z_1 dz = 0 \quad \ldots (9)$$

Eqvationen (7) ger åter i detta fall och till följe af (8)

$$(x_1 - x)d^2x + (y_1 - y)d^2y + (z_1 - z)d^2z = ds^2 \quad \ldots\ldots (10)$$

och enligt (1)

$$dx_1 d^2x + dy_1 d^2y + dz_1 d^2z = \frac{dr}{r} ds^2, \quad \ldots\ldots\ldots (11)$$

hvadan eqvationen (9) reduceras till

$$d^2x_1 dx + d^2y_1 dy + d^2z_1 dz = -\frac{dr}{r} ds^2 \quad \ldots\ldots (12)$$

Om eqvationen (10) differentieras, erhåller man i följd af (11) och (1)

$$dx_1 d^3x + dy_1 d^3y + dz_1 d^3z = -\frac{dr^2}{r^2} ds^2 \quad \ldots\ldots (13)$$

och genom differentiation af (11) enligt (13)

Digitized by Google

$$d^2x_1 d^2x + d^2y_1 d^2y + d^2z_1 d^2z = ds^2 . \frac{d^2r}{r} \quad \ldots\ldots \quad (14)$$

Eqvationerna (8), (11) och (13) satisfieras, såsom man med lätthet finner, af

$$\left.\begin{aligned} dx_1 &= \alpha L + \beta dL \\ dy_1 &= \alpha M + \beta dM \\ dz_1 &= \alpha N + \beta dN \end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (15)$$

om man åt α och β ger värdena

$$\left.\begin{aligned} \alpha &= -\frac{dr^2}{Nr^2} . ds^2 \\ \beta &= -\frac{dr}{Nr} . ds^2 \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (16)$$

Om man qvadrerar och adderar eqvationerna (15), så finner man enligt eqvationerna (3), (4, 3), (4, 9), (4, 10), (4, 12) och (5, 8)

$$dr^2 = \frac{P^2\varrho^2}{r^4} . \frac{dr^4}{ds^2} + \frac{R^2}{r^2} . dr^2 - 2\frac{P^2\varrho}{r^3} . \frac{d\varrho}{ds} . \frac{dr^3}{ds} = 0,$$

eller

$$\varrho^2 \frac{dr^2}{ds^2} - 2\varrho \frac{d\varrho}{ds} . r \frac{dr}{ds} + \frac{R^2}{P^2} r^2 - \frac{r^4}{P^2} = 0,$$

eller enligt (4, 12)

$$\left(\varrho \frac{dr}{ds} - r \frac{d\varrho}{ds}\right)^2 + \frac{\varrho^2}{P^2} . r^2 - \frac{r^4}{P^2} = 0,$$

eller slutligen

$$\left(\frac{d}{ds} \frac{\varrho}{r}\right)^2 - \frac{1}{P^2}\left(1 - \frac{\varrho^2}{r^2}\right) = 0, \quad \ldots\ldots\ldots \quad (17)$$

som genom integrering ger

$$\left(\arcsin\frac{\varrho}{r} - k\right)^2 = \overline{\int \frac{ds}{P}}^2 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (18)$$

Denna eqvation lemnar i allmänhet för samma värde på s och r tvenne skilda värden på k, respective satisfierande eqvationerna

$$\left.\begin{aligned} \arcsin\frac{\varrho}{r} &= k + \int \frac{ds}{P} \\ \arcsin\frac{\varrho}{r} &= k - \int \frac{ds}{P} \end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (19)$$

Digitized by Google

hvilka i sin ordning motsvaras af differentialeqvationerna

$$\left.\begin{aligned} \frac{d}{ds}\frac{\varrho}{r} &= \frac{1}{P}\sqrt{1-\frac{\varrho^2}{r^2}} \\ \frac{d}{ds}\frac{\varrho}{r} &= -\frac{1}{P}\sqrt{1-\frac{\varrho^2}{r^2}} \end{aligned}\right\} \dots\dots\dots\dots \quad (20)$$

Den singuliera solutionen $\varrho = r$ förutsätter en plan developpant och tillhör således det i andra afdelningen af denna paragraf behandlade fall. Den ger nemligen

$$(x_1 - x)^2 + (y_1 - y)^2 + (z_1 - z)^2 = \varrho^2$$
$$(x_1 - x)dx + (y_1 - y)dy + (z_1 - z)dz = 0$$
$$(x_1 - x)d^2x + (y_1 - y)d^2y + (z_1 - z)d^2z = ds^2$$

och häraf

$$\frac{x_1 - x}{d^2x} = \frac{y_1 - y}{d^2y} = \frac{z_1 - z}{d^2z} = \frac{\varrho^2}{ds^2}.$$

Följaktligen blir developpanten samma curva, som blifvit behandlad i paragrafen 14, och en jemförelse mellan eqvationen (3) i denna och eqvationen (4) i nyssnämnda paragraf visar lätt, att $P = \infty$ på samma gång som $\varrho = r$.

Af eqvationerna (15) erhaller man genom differentiation

$$d^2x_1 = d\alpha L + (\alpha + d\beta)dL + \beta d^2L$$
$$d^2y_1 = d\alpha M + (\alpha + d\beta)dM + \beta d^2M$$
$$d^2z_1 = d\alpha N + (\alpha + d\beta)dN + \beta d^2N$$

och således enligt (4, 34) och (4, 40)

$$\left.\begin{aligned} L_1 &= \alpha^2\left(1 + d\frac{\beta}{\alpha}\right)\mathrm{N}dx + \alpha\beta d(\mathrm{N}dx) + \beta^2 Tdx + \beta^2\mathrm{N}d^2x \\ M_1 &= \alpha^2\left(1 + d\frac{\beta}{\alpha}\right)\mathrm{N}dy + \alpha\beta d(\mathrm{N}dy) + \beta^2 Tdy + \beta^2\mathrm{N}d^2y \\ N_1 &= \alpha^2\left(1 + d\frac{\beta}{\alpha}\right)\mathrm{N}dz + \alpha\beta d(\mathrm{N}dz) + \beta^2 Tdz + \beta^2\mathrm{N}d^2z \end{aligned}\right\} \dots \quad (21)$$

Af eqvationerna (8) följer nu, att

$$\mathrm{Cos}(t_1 t) = 0, \quad \dots\dots\dots\dots \quad (22)$$

och af eqvationerna (11) och (3), att

Digitized by Google

$$\mathrm{Cos}(t_1\varrho) = \frac{dr}{\sqrt{dr^2}} \cdot \frac{\varrho}{r} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (23)$$

Af eqvationerna (15) får man lätt

$$\frac{1}{\mathrm{M}\sqrt{ds_1^{\,2}}}\{Ldx_1 + Mdy_1 + Ndz_1\} = -\frac{dr}{\sqrt{dr^2}} \cdot \frac{ds^2}{\mathrm{N}r^2}\, d(\mathrm{M}r)$$

och således enligt (4, 9) och (4, 10)

$$\mathrm{Cos}(t_1 p) = \frac{dr}{\sqrt{dr^2}} \cdot \frac{\mathrm{N}}{\sqrt{\mathrm{N}^2}} \cdot \frac{P}{\sqrt{ds^2}} \cdot d\frac{\varrho}{r} \quad \ldots\ldots (24)$$

Jemföras eqvationerna (12) och (8) med eqvationen (6, 17), så finner man

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 t) = -\frac{\varrho_1}{r} \cdot \frac{\sqrt{ds^2}}{dr} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (25)$$

Vidare gifva eqvationerna (14), (11) och (6, 18)

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1\varrho) = \frac{\varrho_1 \cdot \varrho}{rdr^2}\left(d^2r - \frac{d^2s_1}{ds_1}\, dr\right)$$

och enligt (4)

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1\varrho) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (26)$$

Till följe af eqvationerna (6, 7), (26) och (22) är

$$\mathrm{Cos}(t_1 p),\ \mathrm{Cos}(\varrho_1 p) = 0$$

och således äfven

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 p) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (27)$$

emedan den andre factorn, $\mathrm{Cos}(t_1 p)$, tydligen endast är noll i det undantagsfall, då $\mathrm{Cos}^2(t_1\varrho) = 1$ eller $\varrho = r$, och således developpanten är en plan curva.

Af eqvationen (21) får man

$$LL_1 + MM_1 + NN_1 = \beta^2\mathrm{N}^2$$

och således enligt (16) och (4, 9)

$$\mathrm{Cos}(p_1 p) = \frac{\varrho\varrho_1}{r^2} \cdot \frac{\sqrt{ds^2}}{\sqrt{dr^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (28)$$

Vidare gifva samma eqvationer (21) i förening med (5, 3) och (5, 5)

$$L_1 d^2x + M_1 d^2y + N_1 d^2z = ds^4 \cdot \frac{\beta\mathrm{N}}{\varrho} \cdot \left\{\frac{\alpha}{\varrho} + \beta d\frac{1}{\varrho}\right\}$$

och således

$$\operatorname{Cos}(p_1\varrho) = \frac{N}{\sqrt{N^2}} \cdot \frac{\varrho_1}{r} \cdot P \cdot \frac{d\left(\frac{\varrho}{r}\right)}{\sqrt{dr^2}} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (29)$$

Slutligen erhålla vi ur (6, 8), (26) och (27)

$$\operatorname{Cos}(p_1 t) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (30)$$

Genom qvadrering och addition af eqvationerna (25), (26) och (27) får man

$$\varrho_1^2 = \frac{r^2 dr^2}{ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (31)$$

Formlerna (28), (29) och (30), sammanställda med (6, 26) gifva

$$\left.\begin{aligned}
\frac{\sqrt{dr^2}}{\varrho\varrho_1} \cdot r \cdot \operatorname{Cos}(p_1 X) &= -\frac{N}{\sqrt{N^2}} \cdot P \cdot d\left(\frac{\varrho}{r}\right) \cdot \frac{d^2x}{ds^2} + \frac{\sqrt{ds^2}}{r} \cdot \frac{L}{\mathrm{M}} \\
\frac{\sqrt{dr^2}}{\varrho\varrho_1} \cdot r \cdot \operatorname{Cos}(p_1 Y) &= -\frac{N}{\sqrt{N^2}} \cdot P \cdot d\left(\frac{\varrho}{r}\right) \cdot \frac{d^2y}{ds^2} + \frac{\sqrt{ds^2}}{r} \cdot \frac{M}{\mathrm{M}} \\
\frac{\sqrt{dr^2}}{\varrho\varrho_1} \cdot r \cdot \operatorname{Cos}(p_1 Z) &= -\frac{N}{\sqrt{N^2}} \cdot P \cdot d\left(\frac{\varrho}{r}\right) \cdot \frac{d^2z}{ds^2} + \frac{\sqrt{ds^2}}{r} \cdot \frac{N}{\mathrm{M}}
\end{aligned}\right\} \quad (32)$$

och eqvationerna (25), (26) och (27) i förening med (6, 27)

$$\frac{\operatorname{Cos}(\varrho_1 X)}{dx} = \frac{\operatorname{Cos}(\varrho_1 Y)}{dy} = \frac{\operatorname{Cos}(\varrho_1 Z)}{dz} = -\frac{\varrho_1}{r dr} = \frac{1}{\gamma} \quad \ldots \quad (33)$$

hvaraf

$$\left.\begin{aligned}
\gamma d\operatorname{Cos}(\varrho_1 X) + d\gamma \cdot \operatorname{Cos}(\varrho_1 X) &= d^2x \\
\gamma d\operatorname{Cos}(\varrho_1 Y) + d\gamma \cdot \operatorname{Cos}(\varrho_1 Y) &= d^2y \\
\gamma d\operatorname{Cos}(\varrho_1 Z) + d\gamma \cdot \operatorname{Cos}(\varrho_1 Z) &= d^2z
\end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (34)$$

Multiplicerar man dessa eqvationer respective med eqvationerna (32) och adderar dem, så finner man enligt (6, 14), (6, 16), (5, 3), (4, 5) och (31)

$$\frac{1}{P_1^2} = \frac{P^2}{\varrho^2}\left(\frac{d}{dr}\,\frac{\varrho}{r}\right)^2 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (35)$$

Sammanfatta vi allt det föregående, så finna vi följande formelsamling:

1:o

$$\arcsin\frac{\varrho}{r} = k + \int\frac{ds}{P} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (36)$$

Digitized by Google

$$\frac{d}{ds}\frac{\varrho}{r} = \frac{1}{P}\sqrt{1 - \frac{\varrho^2}{r^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (37)$$

$$ds_1^{\,2} = dr^2 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (38)$$

$$\varrho_1^{\,2} = r^2 . \frac{dr^2}{ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (39)$$

$$P_1^{\,2} = \frac{\varrho^2 r^2}{r^2 - \varrho^2} . \frac{dr^2}{ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (40)$$

Cos	t	ϱ	p	
t_1	0	$\frac{dr}{\sqrt{dr^2}} . \frac{\varrho}{r}$	$\frac{\mathrm{N}dr ds}{\sqrt{\mathrm{N}^2 . dr^2 . ds^2}}\sqrt{1 - \frac{\varrho^2}{r^2}}$	
ϱ_1	$-\frac{dr}{\sqrt{dr^2}}$	0	0	(41)
p_1	0	$-\frac{\mathrm{N}ds}{\sqrt{\mathrm{N}^2 ds^2}} . \sqrt{1 - \frac{\varrho^2}{r^2}}$	$\frac{\varrho}{r}$	

2:o

$$\arcsin \frac{\varrho}{r} = k - \int \frac{ds}{P} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (42)$$

$$\frac{d}{ds}\frac{\varrho}{r} = -\frac{1}{P}\sqrt{1 - \frac{\varrho^2}{r^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (43)$$

$$ds_1^{\,2} = dr^2 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (44)$$

$$\varrho_1^{\,2} = r^2 . \frac{dr^2}{ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (45)$$

$$P_1^{\,2} = \frac{\varrho^2 r^2}{r^2 - \varrho^2} . \frac{dr^2}{ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (46)$$

Digitized by Google

Cos	t	ϱ	
t_1	0	$\frac{dr}{\sqrt{dr^2}} \cdot \frac{\varrho}{r}$	$-\frac{N}{\sqrt{N}}$
ϱ_1	$-\frac{dr}{\sqrt{dr^2}}$	0	
p_1	0	$\frac{Nds}{\sqrt{N^2ds^2}} \cdot \sqrt{1-\frac{\varrho^2}{r^2}}$	

2. Vi öfvergå nu till det fall då

$$\frac{1}{P}=0.$$

Eqvationerna (8), (11) och (13) gifva

$$dx_1 \cdot N = -\frac{dr}{r^2} \cdot ds^5 \cdot d\left(\frac{Lr}{ds^3}\right)$$

$$dy_1 \cdot N = -\frac{dr}{r^2} \cdot ds^5 \; d\left(\frac{Mr}{ds^3}\right)$$

$$dz_1 \cdot N = -\frac{dr}{r^2} \cdot ds^5 \cdot d\left(\frac{Nr}{ds^3}\right)$$

Emedan till följe af vårt antagande N är noll, må
dessa eqvationer vara noll, om dx_1, dy_1 och dz_1
värden. Således måste, då r icke kan vara consta

$$d\left(\frac{Lr}{ds^3}\right)=0, \quad d\left(\frac{Mr}{ds^3}\right)=0, \quad d\left(\frac{Nr}{ds^3}\right.$$

och följaktligen

$$\frac{Lr}{ds^3}=\frac{1}{c}, \quad \frac{Mr}{ds^3}=\frac{1}{c_1}, \quad \frac{Nr}{ds^3}=\frac{1}{c_2}$$

Om dessa sista eqvationer qvadreras och adderas,
användande af (4, 9)

$$\varrho^2=(c^2+c_1^2+c_2^2)r^2$$

Digitized by Google

eller korteligen

$$\varrho = k \cdot r \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (49)$$

der $k > 0$. Använder man detta värde på r, så gifva eqvationerna (3), (8) och (11)

$$\left.\begin{aligned} dx_1^2 + dy_1^2 + dz_1^2 &= \frac{d\varrho^2}{k^2} \\ dx_1 dx + dy_1 dy + dz_1 dz &= 0 \\ dx_1 d^2x + dy_1 d^2y + dz_1 d^2z &= \frac{d\varrho}{\varrho} ds^2 \end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots \quad (50)$$

som satisfieras af

$$\left.\begin{aligned} dx_1 &= \alpha d^2x + \beta L \\ dy_1 &= \alpha d^2y + \beta M \\ dz_1 &= \alpha d^2z + \beta N \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (51)$$

$$\left.\begin{aligned} \alpha &= \varrho \frac{d\varrho}{ds^2} \\ \beta &= \pm \frac{\sqrt{1-k^2}}{kds^3} \cdot \varrho d\varrho \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (52)$$

der

$$1 \geqq k > 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (53)$$

Af eqvationerna (50) får man lätt

$$\text{Cos}(t_1 t) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (54)$$

$$\text{Cos}(t_1 \varrho) = k \cdot \frac{d\varrho}{\sqrt{d\varrho^2}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (55)$$

och af (51), (52) och (4, 9)

$$\text{Cos}(t_1 p) = \pm \frac{d\varrho \cdot ds}{\sqrt{d\varrho^2 ds^2}} \cdot \sqrt{1-k^2} \quad \ldots \quad (56)$$

Eqvationerna (51) kunna skrifvas sålunda:

$$\left.\begin{aligned} \frac{1}{\alpha} dx_1 &= d^2x + \delta \cdot L \\ \frac{1}{\alpha} dy_1 &= d^2y + \delta \cdot M \\ \frac{1}{\alpha} dz_1 &= d^2z + \delta \cdot N \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (57)$$

Digitized by Google

då
$$\delta = \frac{\beta}{\alpha}.$$

Genom differentiation får man häraf

$$\frac{1}{\alpha} . d^2x_1 + d\left(\frac{1}{\alpha}\right) . dx_1 = d^3x +$$
$$\frac{1}{\alpha} . d^2y_1 + d\left(\frac{1}{\alpha}\right) . dy_1 = d^3y +$$
$$\frac{1}{\alpha} . d^2z_1 + d\left(\frac{1}{\alpha}\right) . dz_1 = d^3z +$$

och af dessa och (57) bildar man lätt, om ma
16) och (4, 34) och ihågkommer att $N = 0$,

$$\left.\begin{aligned} \frac{1}{\alpha^2} . L_1 &= \lambda - \delta . \frac{ds^4}{\varrho^2} . d^2x \\ \frac{1}{\alpha^2} . M_1 &= \mu - \delta . \frac{ds^4}{\varrho^2} . d^2y \\ \frac{1}{\alpha^2} . N_1 &= \nu - \delta . \frac{ds^4}{\varrho^2} . d^2z \end{aligned}\right\} \quad \ldots$$

Dessa eqvationer gifva nu enligt (4, 14) och (5,

$$\text{Cos}(p_1t) = 0, \quad \ldots$$

enligt (4, 15), (5, 3) och (4, 9)

$$\text{Cos}(p_1\varrho) = \mp \frac{\varrho_1}{\varrho} . \frac{d}{\sqrt{d}}$$

och enligt (4, 4) och (5, 10)

$$\text{Cos}(p_1p) = \frac{\varrho_1}{\varrho} . \frac{\sqrt{ds^2}}{\sqrt{d\varrho^2}}$$

Enligt formlerna (12), (8) och (6, 17) är

$$\text{Cos}(\varrho_1t) = -\frac{\varrho_1}{\varrho} . \frac{\sqrt{d}}{d\varrho}$$

och enligt (14), (11) och (6, 18)

$$\text{Cos}(\varrho_1\varrho) = 0 \quad \ldots$$

Digitized by Google

samt slutligen enligt (6, 19)

$$\mathrm{Cos}(\varrho_1 p) = 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (65)$$

Genom qvadrering och addition af eqvationerna (63), (64) och (65) finner man

$$\varrho_1{}^2 = \frac{\varrho^2 \,.\, d\varrho^2}{k^4 \,.\, ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (66)$$

Af eqvationerna (6, 26), (60), (61), (62) och (66) erhålles

$$\left.\begin{aligned} \mathrm{MCos}(p_1 X) &= \mp\, ds\sqrt{1-k^2}\,.\,d^2x + k\,.\,L \\ \mathrm{MCos}(p_1 X) &= \mp\, ds\sqrt{1-k^2}\,.\,d^2y + k\,.\,M \\ \mathrm{MCos}(p_1 Z) &= \mp\, ds\sqrt{1-k^2}\,.\,d^2z + k\,.\,N \end{aligned}\right\} \ldots\ldots \quad (67)$$

och enligt (6, 27), (63), (64) och (65)

$$\frac{\mathrm{Cos}(\varrho_1 X)}{dx} = \frac{\mathrm{Cos}(\varrho_1 X)}{dy} = \frac{\mathrm{Cos}(\varrho_1 Z)}{dz} = -\frac{d\varrho}{\sqrt{d\varrho^2 ds^2}} = \frac{1}{s}$$

hvaraf

$$\left.\begin{aligned} s d\mathrm{Cos}(\varrho_1 X) + ds\,.\,\mathrm{Cos}(\varrho_1 X) &= d^2x \\ s d\mathrm{Cos}(\varrho_1 Y) + ds\,.\,\mathrm{Cos}(\varrho_1 Y) &= d^2y \\ s d\mathrm{Cos}(\varrho_1 Z) + ds\,.\,\mathrm{Cos}(\varrho_1 Z) &= d^2z \end{aligned}\right\} \ldots\ldots\ldots \quad (68)$$

och således enligt (67), (68), (6, 16), (5, 3), (4, 5) och (4, 9)

$$P_1{}^2 = \frac{\varrho^2}{k^2(1-k^2)} \cdot \frac{d\varrho^2}{ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (69)$$

Sammanfattning:

$$1 \geqq k > 0 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (70)$$

$$ds_1{}^2 = \frac{d\varrho^2}{k^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (71)$$

$$\varrho_1{}^2 = \frac{\varrho^2 \,.\, d\varrho^2}{k^4 \,.\, ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (72)$$

$$P_1{}^2 = \frac{\varrho^2}{k^2(1-k^2)} \cdot \frac{d\varrho^2}{ds^2} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (73)$$

Digitized by Google

Cos	t	ϱ	
t_1	0	$k \cdot \frac{d\varrho}{\sqrt{d\varrho^2}}$	$\pm \frac{d}{\sqrt{d}}$
ϱ_1	$-\frac{d\varrho}{\sqrt{d\varrho^2}}$	0	
p_1	0	$\mp \frac{ds}{\sqrt{ds^2}} \cdot \sqrt{1-k^2}$	

Vi sluta med den anmärkningen, att vårt
antagande af polarens förflyttning parallelt med s
och principalnormalens skärningspunkt icke hindra
nit, att gälla, då polaren innehar sitt ursprunglig
ras deduction afseende endast fästats på ifrågava
och hennes läge aldrig tagits i betraktande.

Ephemerider för Asteroiden Alexandra (54) 1862[1],

af

H. Schultz.

Ephemeridräkningen för år 1862 förutsätter en perturbationstabell för denna tid; och som den förut åberopade tabellen blott räcker till 1861 Mars 29, så blir första uppgiften här att fortsätta densamma till slutet af år 1862. Då emedlertid de sista talen i den förhandenvarande tabellen redan äro femsiffriga, och perturbationerna för de följande intervallen växa hastigt, så föredrager jag att först anbringa de redan beräknade perturbationerna på de för 1858 Dec. 30,0 osculerande elementen (Syst. 4), och att sedan, utgående från början af år 1861, med dessa transformerade element beräkna perturbationerna för åren 1861 och 1862.

Transformationen af elementen till annan osculationsepok har jag utfört enligt Enckes formler i Berliner-Jahrb. 1858 pp. 341 och 342, hvilka erhållas på följande sätt.

Jag betecknar med x', y' och z' de sanna coordinaterna (med afseende fästadt på perturbationerna) för planeten uti ett rätvinkligt axelsystem, hvars origo är solen och hvars $x'y'$-plan sammanfaller med ekliptikans, i hvilket x'-axeln faller utefter aequinoctii-linien och y'-axeln ligger i 90° longitud, och i hvilket ändtligen z'-coordinaterna tagas positiva på samma gång som latituderna. De elliptiska coordinaterna i samma system betecknar jag med x'_0, y'_0 och z'_0, och de respectiva differenserna mellan de sanna och de elliptiska coordinaterna (eller coordinat-perturbationerna) med ξ, η och ζ.

---

[1]) Fortsättning från Upsala Vet. Soc. Årsskrift 2:a Årg.

Digitized by Google

Jag har således

$$x' = x'_0 + \xi$$
$$y' = y'_0 + \eta$$
$$z' = z'_0 + \zeta,$$

och, om dessa differentieras i afseende på tiden,

$$\frac{dx'}{dt} = \frac{dx'_0}{dt} + \frac{d\xi}{dt}$$
$$\frac{dy'}{dt} = \frac{dy'_0}{dt} + \frac{d\eta}{dt}$$
$$\frac{dz'}{dt} = \frac{dz'_0}{dt} + \frac{d\zeta}{dt},$$

i hvilka expressioner de elliptiska coordinaterna (x'_0, y'_0, z'_0) för en tid hvilken som helst kunna beräknas ur det gifna elementsystemet, och ξ, η och ζ äro bekanta enligt den redan beräknade perturbations-tabellen för de tider, som densamma omfattar. Jag kan således beräkna de sanna (perturberade) coordinaterna (x', y', z') för en tid hvilken som helst, som ingår i den gifna perturbations-tabellen. Vidare är klart, att formler, till bestämmande af differentialerna af x'_0, y'_0 och z'_0 ur de gifna elementen, lätt böra kunna uppställas, och att differentialerna af ξ, η och ζ fås genom interpolationsräkning ur den gifna perturbations-tabellen — differentialerna af de sanna coordinaterna kunna således äfven alltid beräknas för en tid, som innefattas i perturbations-tabellen.

För hvarje af tabellens tider kan man således alltid beräkna *planetens sanna locus och hastighet*, hvilka qvantiteter fullkomligt bestämma planetens elliptiska rörelse för ifrågavarande ögonblick (d. v. s. dess rörelse i den ögonblickliga banan för detta moment), och af hvilka sålunda motsvarande *osculerande element för samma tid med lätthet böra kunna bestämmas.*

De elliptiska coordinaterna beräknas ur de gifna elementen enligt formlerna

$$\left.\begin{aligned} x'_0 &= r_0(\mathrm{Cos}u_0\mathrm{Cos}\Omega_0 - \mathrm{Sin}u_0\mathrm{Sin}\Omega_0\mathrm{Cos}i_0) \\ y'_0 &= r_0(\mathrm{Cos}u_0\mathrm{Sin}\Omega_0 + \mathrm{Sin}u_0\mathrm{Cos}\Omega_0\mathrm{Cos}i_0) \\ z'_0 &= r_0\,\mathrm{Sin}u_0\mathrm{Sin}i_0 \end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots (1)$$

då u_0 = latitudens argument $= \pi_0 - \Omega_0 + v_0$.

Differentieras dessa expessioner, så erhålles

Digitized by Google

$$\left.\begin{aligned}
\frac{dx'_0}{dt} &= (\mathrm{Cos}u_0\mathrm{Cos}\Omega_0 - \mathrm{Sin}u_0\mathrm{Sin}\Omega_0\mathrm{Cos}i_0)\frac{dr_0}{dt} + \\
&\quad + r_0(-\mathrm{Sin}u_0\mathrm{Cos}\Omega_0 - \mathrm{Cos}u_0\mathrm{Sin}\Omega_0\mathrm{Cos}i_0)\frac{dv_0}{dt} \\
\frac{dy'_0}{dt} &= (\mathrm{Cos}u_0\mathrm{Sin}\Omega_0 + \mathrm{Sin}u_0\mathrm{Cos}\Omega_0\mathrm{Sin}i_0)\frac{dr_0}{dt} + \\
&\quad + r_0(-\mathrm{Sin}u_0\mathrm{Sin}\Omega_0 + \mathrm{Cos}u_0\mathrm{Cos}\Omega_0\mathrm{Cos}i_0)\frac{dv_0}{dt} \\
\frac{dz'_0}{dt} &= \mathrm{Sin}u_0\,\mathrm{Sin}i_0\,.\,\frac{dr_0}{dt} + r_0\,\mathrm{Cos}u_0\,\mathrm{Sin}i_0\,.\,\frac{dv_0}{dt}
\end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots \quad (2)$$

uti hvilka differentialerna af radius vector och anomalia vera lätt kunna uttryckas såsom functioner af de bekanta elementen.

Man har enligt Gauss' "Theoria Motus"

$$\frac{dv_0}{dt} = \frac{k\sqrt{p_0}}{r_0^{\,2}}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

då planetens massa mk^2 sättes $= 0$, och log. $k = 8.2355814$.

Vidare fås

$$\frac{dr_0}{dt} = \frac{d\left(\dfrac{p_0}{1 + e_0\mathrm{Cos}v_0}\right)}{dt} = \frac{k\,e_0\mathrm{Sin}v_0}{\sqrt{p_0}} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (4)$$

Genom dessa formler äro de elliptiska coordinaterna och deras differentialer fullkomligt bestämda, och jag skall blott underkasta dem en enkel transformation genom införande af ofta använda hjelpvinklar, för att göra dem beqvämare till användning i den numeriska calculen.

Antages

$$\text{och}\quad \left.\begin{aligned}
\mathrm{Cos}\Omega_0 &= \mathrm{Sin}a'\mathrm{Sin}A' \\
-\mathrm{Cos}i\,\mathrm{Sin}\Omega_0 &= \mathrm{Sin}a'\mathrm{Cos}A' \\
\mathrm{Sin}\Omega_0 &= \mathrm{Sin}b'\mathrm{Sin}B' \\
\mathrm{Cos}i\,\mathrm{Cos}\Omega_0 &= \mathrm{Sin}b'\mathrm{Cos}B'
\end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (5)$$

eller (för att jemföra dessa hjelpvinklar — de ekliptiska constanterna — med de i föregående afhandling anförda equators-constanterna) bestämmes vinklarna, A', B', C', a', b' och c' (af hvilka a' b' och c' alltid äro $< 180_0$; $\mathrm{Sin}A'$ har samma tecken som $\mathrm{Cos}\Omega_0$ och $\mathrm{Sin}B'$ som $\mathrm{Sin}\Omega_0$)[1])

---

[1]) Angående införandet af dylika hjelpvinklar och deras geometriska be-

Digitized by Google

genom

$$\left.\begin{array}{ll}\mathrm{Cot}A' = -\,\mathrm{Tang}\Omega_0\mathrm{Cos}i, & \mathrm{Sin}a' = \dfrac{\mathrm{Cos}\Omega_0}{\mathrm{Sin}A'} \\ \mathrm{Cot}B' = \mathrm{Cos}i_0\,\mathrm{Cot}\Omega_0, & \mathrm{Sin}b' = \dfrac{\mathrm{Sin}\Omega_0}{\mathrm{Sin}B'} \\ \mathrm{Cot}C' = \infty \text{ och} & \mathrm{Sin}c' = \mathrm{Sin}i\end{array}\right\} ; \quad \ldots\ldots (6)$$

så erhålles

$$\left.\begin{array}{l} x'_0 = r_0\,\mathrm{Sin}a'\,\mathrm{Sin}(K_, + v_0) \\ y'_0 = r_0\,\mathrm{Sin}b'\,\mathrm{Sin}(K'_, + v_0) \\ z'_0 = r_0\,\mathrm{Sin}c\,\mathrm{Sin}(K''_, + v_0)\end{array}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (7)$$

då

$$K_, = A' + \pi - \Omega,\ K'_, = B' + \pi - \Omega \text{ och } K''_, = C' + \pi - \Omega.$$

Differentieras dessa, så fås lätt

$$\left.\begin{array}{l} \dfrac{dx'_0}{dt} = \dfrac{k\,\mathrm{Sin}a'}{\sqrt{p_0}}\left[\mathrm{Cos}(K_, + v_0) + e_0\mathrm{Cos}K_,\right] \\ \dfrac{dy'_0}{dt} = \dfrac{k\,\mathrm{Sin}b'}{\sqrt{p_0}}\left[\mathrm{Cos}(K'_, + v_0) + e_0\mathrm{Cos}K'_,\right] \\ \dfrac{dz'_0}{dt} = \dfrac{k\,\mathrm{Sin}c'}{\sqrt{p_0}}\left[\mathrm{Cos}(K''_, + v_0) + e_0\mathrm{Cos}K''_,\right]\end{array}\right\}, \quad \ldots\ldots (8)$$

hvilka formler tillsammans med de föregående för x'_0, y'_0 och z'_0 äro ganska beqväma för sifferkalkylen.

Man hade ock i stället för den sista differentiationen kunnat transformera differentialformlerna (2). Införas nämligen de angifna hjelpvinklarna i dessa, så erhålles

$$\frac{dx'_0}{dt} = -\frac{k\,\mathrm{Sin}a'}{\sqrt{p_0}}\{(\mathrm{Sin}u_0 + e_0\mathrm{Sin}(\pi_0 - \Omega_0))\mathrm{Sin}A' +$$
$$+ (\mathrm{Cos}u_0 + e_0\mathrm{Cos}(\pi_0 - \Omega_0))\mathrm{Cos}A'\},$$

$$\frac{dy'_0}{dt} = -\frac{k\,\mathrm{Sin}b'}{\sqrt{p_0}}\{(\mathrm{Sin}u_0 + e_0\mathrm{Sin}(\pi_0 - \Omega_0))\mathrm{Sin}B' -$$
$$- (\mathrm{Cos}u_0 + e_0\mathrm{Cos}(\pi_0 - \Omega_0))\mathrm{Cos}B'\}$$

---

tydelse se t. ex. Gauss' afhandl. "Einige Bem. zur Vereinfach. der Rechn. für die geocentr. Örter der Planeten" i v. Zachs Monatl. Corr. B. 9. p. 385 o. följ.

Digitized by Google

och

$$\frac{dz'_0}{dt} = -\frac{k\,\mathrm{Sin}\,i}{\sqrt{p_0}}\left\{\mathrm{Cos}u_0 + e_0\mathrm{Cos}(\pi_0 - \Omega_0)\right\},$$

hvilka öfvergå uti

$$\left.\begin{aligned}\frac{dx'_0}{dt} &= \frac{ds_0}{dt}.\,\mathrm{Sin}a'\,\mathrm{Cos}(A' + U)\\ \frac{dy'_0}{dt} &= \frac{ds_0}{dt}.\,\mathrm{Sin}b'\,\mathrm{Cos}(B' + U)\\ \frac{dz'_0}{dt} &= \frac{ds_0}{dt}.\,\mathrm{Sin}i_0\,\mathrm{Cos}U\end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots \quad (9)$$

om

$$\frac{k}{\sqrt{p_0}}\left[\mathrm{Sin}u_0 + e_0\mathrm{Sin}(\pi_0 - \Omega_0)\right] = \frac{ds_0}{dt}.\,\mathrm{Sin}U$$

och

$$\frac{k}{\sqrt{p_0}}\left[\mathrm{Cos}u_0 + e_0\mathrm{Cos}(\pi_0 - \Omega_0)\right] = \frac{ds_0}{dt}.\,\mathrm{Cos}U \quad \ldots \quad (10)$$

uti hvilka $\frac{ds_0}{dt}$ är planetens tangentiala hastighet, och hvilken sista position således är fullt berättigad. Qvadreras och adderas de två sista eqvationerna, så fås nämligen samma uttryck för $\left(\frac{ds_0}{dt}\right)^2$, som erhålles ur

$$\left(\frac{ds_0}{dt}\right)^2 = \left(\frac{dx'_0}{dt}\right)^2 + \left(\frac{dy'_0}{dt}\right)^2 + \left(\frac{dz'_0}{dt}\right)^2,$$

om för differentialerna på högra sidan insättes deras valörer enligt differential-expressionerna (2), sedan differentialerna af anomalia vera och radius vector eliminerats ur dessa.

Sedan jag nu visat, huru x'_0, etc. och $\frac{dx'_0}{dt}$, etc. beqvämt kunna beräknas, och då jag sålunda enligt det föregående kan anse x', etc. $\frac{dx'}{dt}$, etc. såsom bekanta qvantiteter; återgår jag till eqvationerna (1) och (2), hvilka nu blifva

$$\left.\begin{aligned}x' &= r\,(\mathrm{Cos}u\,\mathrm{Cos}\Omega - \mathrm{Sin}u\,\mathrm{Sin}\Omega\,\mathrm{Cos}i)\\ y' &= r\,(\mathrm{Cos}u\,\mathrm{Sin}\Omega + \mathrm{Sin}u\,\mathrm{Cos}\Omega\,\mathrm{Cos}i)\\ z' &= r\;\;\mathrm{Sin}u\,\mathrm{Sin}i\end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots \quad (11)$$

Digitized by Google

$$\left.\begin{aligned}
\frac{dx'}{dt} &= -\frac{k}{\sqrt{p}}\Big\{(\mathrm{Sin}u + e\,\mathrm{Sin}(\pi-\Omega))\,\mathrm{Cos}\Omega\, + \\
&\quad + (\mathrm{Cos}u + e\,\mathrm{Cos}(\pi-\Omega))\,\mathrm{Sin}\Omega\,\mathrm{Cos}i\Big\} \\
\frac{dy'}{dt} &= -\frac{k}{\sqrt{p}}\Big\{(\mathrm{Sin}u + e\,\mathrm{Sin}(\pi-\Omega))\,\mathrm{Sin}\Omega\, - \\
&\quad - (\mathrm{Cos}u + e\,\mathrm{Cos}(\pi-\Omega))\,\mathrm{Cos}\Omega\,\mathrm{Cos}i\Big\} \\
\frac{dz'}{dt} &= +\frac{k}{\sqrt{p}}\Big\{\mathrm{Cos}u + e\,\mathrm{Cos}(\pi-\Omega)\Big\}\,\mathrm{Sin}i
\end{aligned}\right\}, \quad \ldots \quad (12)$$

och enligt hvilka eqvationer tillsammans med

$$r = \frac{p}{1 + e\,\mathrm{Cos}v},$$

$$\frac{dr}{dt} = \frac{k\,e\,\mathrm{Sin}v}{\sqrt{p}},$$

$$p = a\,(1 - e^2)$$

de nio qvantiteterna, p, u, e, $\pi - \Omega$, i, r, v, Ω och a, med lätthet kunna bestämmas, hvarigenom 5 af de sökta elementen således äro bekanta.

Eliminationerna, för att finna explicita functioner i afseende på de sökta qvantiteterna, kunna utföras på följande sätt.

Först erhålles lätt af alla eqvationerna (11) och (12)

$$\left.\begin{aligned}
k\sqrt{p}\,\mathrm{Cos}i &= x'\cdot\frac{dy'}{dt} - y'\cdot\frac{dx'}{dt} \\
k\sqrt{p}\,\mathrm{Sin}\Omega\,\mathrm{Sin}i &= y'\cdot\frac{dz'}{dt} - z'\cdot\frac{dy'}{dt} \\
-k\sqrt{p}\,\mathrm{Cos}\Omega\,\mathrm{Sin}i &= z'\cdot\frac{dx'}{dt} - x'\cdot\frac{dz'}{dt}
\end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots \quad (13)$$

och enligt eqvationerna (11)

$$\left.\begin{aligned}
r\,\mathrm{Sin}u &= (y'\,\mathrm{Cos}\Omega - x'\,\mathrm{Sin}\Omega)\,\mathrm{Sec}i \\
r\,\mathrm{Cos}u &= y'\,\mathrm{Sin}\Omega + x'\,\mathrm{Cos}\Omega
\end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots \quad (14)$$

af hvilka gruppen (13) gifver p, i och Ω, och (14) r och u.

Vidare erhålles e och v af

Digitized by Google

$$\left.\begin{aligned} e\,\mathrm{Cos}v &= \frac{p}{r} - 1 \\ e\,\mathrm{Sin}v &= \frac{\sqrt{p}}{k} \cdot \frac{dr}{dt} \end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (15)$$

emedan $r^2 = x'^2 + y'^2 + z'^2$, och således

$$\frac{dr}{dt} = \frac{x'}{r} \cdot \frac{dx'}{dt} + \frac{y'}{r} \cdot \frac{dy'}{dt} + \frac{z'}{r} \cdot \frac{dz'}{dt},$$

hvarigenom i sjelfva verket de 5 elementen, a, e, i, Ω och π äro fullkomligt bestämda, då man äfven erinrar sig den enkla relationen mellan parametern, storaxeln och excentriciteten.

Genom införande af tangentiela hastigheten

$$\left(\frac{ds}{dt}\right)^2 = \left(\frac{dx'}{dt}\right)^2 + \left(\frac{dy'}{dt}\right)^2 + \left(\frac{dz'}{dt}\right)^2$$

i räkningen, fås emedlertid lätt Enckes beqvämare formler.

Qvadreras och adderas eqvationerna (13) och $\frac{ds}{dt}$ införes, så fås

$$r^2 \left(\frac{ds}{dt}\right)^2 = k^2 p + r^2 \left(\frac{dr}{dt}\right)^2 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (16)$$

Hjelpvinkeln ψ kan sålunda införas i räkningen genom de två relationerna

$$\left.\begin{aligned} r\,\mathrm{Sin}\psi \frac{ds}{dt} &= k\sqrt{p} \\ r\,\mathrm{Cos}\psi \frac{ds}{dt} &= r \cdot \frac{dr}{dt} \end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (17)$$

emedan dessa återgifva (16), om hjelpvinkeln elimineras emellan dem.

Vidare erhålles lätt

$$\left(\frac{ds}{dt}\right)^2 = \frac{k^2}{p}(1 + 2e\,\mathrm{Cos}v + e^2) = \frac{k^2}{p}(2(1 + e\,\mathrm{Cos}v) - (1 - e^2)),$$

eller

$$\left(\frac{ds}{dt}\right)^2 = k^2 \cdot \left\{\frac{2}{r} - \frac{1}{a}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (18)$$

hvilken insatt i eqvationerna (17) gifver

Digitized by Google

$$\frac{p}{r} = r\,\mathrm{Sin}^2\psi\left\{\frac{2}{r} - \frac{1}{a}\right\}$$

$$\frac{dr}{dt}\cdot\frac{1}{k} = \mathrm{Cos}\,\psi\left\{\frac{2}{r} - \frac{1}{a}\right\}$$

och

$$\frac{\sqrt{p}}{k}\cdot\frac{dr}{dt} = \tfrac{1}{2} r\,\mathrm{Sin}2\psi\left\{\frac{2}{r} - \frac{1}{a}\right\}.$$

Användes ändtligen dessa expressioner till transformation af eqvationerna (15), så erhålles lätt

$$\left.\begin{aligned} 2a\,e\,\mathrm{Sin}v &= (2a - r)\mathrm{Sin}2\psi \\ 2a\,e\,\mathrm{Cos}v &= -r - (2a - r)\mathrm{Cos}2\psi \end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots \quad (19)$$

eller de elegantare formlerna

$$\left.\begin{aligned} 2\,a\,e\,\mathrm{Sin}(\pi - \Omega) &= -\left[r\,\mathrm{Sin}u + (2a - r)\mathrm{Sin}(2\psi + u)\right] \\ 2\,a\,e\,\mathrm{Cos}(\pi - \Omega) &= -\left[r\,\mathrm{Cos}u + (2a - r)\mathrm{Cos}(2\psi + u)\right] \end{aligned}\right\}, \quad \ldots \quad (19')$$

om eqvationerna (19) i ordning multipliceras med Sin*u* och Cos*u* och adderas; och derefter med Cos*u* och Sin*u*, om den förra subtraheras från den sednare. Förenas dessa två med (18) eller

$$2a - r = \frac{\dfrac{p}{k^2}}{\dfrac{2}{r}\cdot\dfrac{1}{\left(\dfrac{ds}{dt}\right)^2} - 1}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (20)$$

så har man sålunda beqväma formler till bestämning af elementen *i*, Ω, π, *a* och *e*. Sideriska medelrörelsen fås derefter enligt

$$\mu = \frac{k}{(\sqrt{a})^3} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (21)$$

och epoken genom de tvänne formlerna

$$\left.\begin{aligned} \mathrm{tang}\tfrac{1}{2}E &= \left(\frac{1 - e}{1 + e}\right)^{\frac{1}{2}}\mathrm{tang}\tfrac{1}{2}v \\ M &= E - e\,\mathrm{Sin}E \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (22)$$

Sammanställas dessa formler, så fås samma räkneschema som pag. 341 hos Encke på anfördt ställe.

Digitized by Google

Såsom ny osculationsepok för Alexandras element valde jag 1861 Januari 8,0 m. Berl. tid (740 m. t. dagar efter den förra epoken), och beräknade således först för denna tid enligt de gifna elementen

$$\left.\begin{aligned} x'_0 &= -2{,}3924978 \\ y'_0 &= +2{,}0874913 \\ z'_0 &= -0{,}0585338,2 \\ \frac{dx'_0}{dt} &= -0{,}0049325,68 \\ \frac{dy'_0}{dt} &= -0{,}0070509,49 \\ \frac{dz'_0}{dt} &= -0{,}0017608,53 \end{aligned}\right\} \begin{array}{c}\text{Medel-Aequinoctium}\\ \text{1858 Dec. 30,0}\\ \text{m. Berl. tid.}\end{array}$$

De vid beräkningen af de ekliptiska constanterna använda elementen voro sålunda

$$\Omega = 313^0\,49'\,29'',25$$
$$i = 11^0\,46'\,59'',36$$
$$\pi - \Omega = -19^0\,32'\,48'',74.$$

För härledningen af ξ, η och ζ och deras differentialier hade jag följande perturbationstabell för hvar 20:e dag i granskapet af den nya epoken.

Alex. perturb. i förhållande till medeleklipt. 1860,0 ur Astr. N. (1287).

0h m. B. tid	ξ	η	ζ
1860 Nov. 9	— 31127,5	+ 20153,2	— 5815,7
29	34295,3	23258,7	5989,7
Dec. 19	37804,6	26725,9	6134,0
1861 Jan. 8	41699,4	30571,4	6248,7
28	46030,0	34807,6	6336,1
Febr. 17	50852,9	39440,7	6400,7
Mars 9	— 56231,8	+ 44469,8	— 6450,0

Dessa perturbationer reducerades derefter till medelekliptikan 1858 Dec. 30,0 (366 m. t. dagar tillbakas) hvarvid användes

Digitized by Google

$$\Delta\Omega = 51'',82$$

$$\Delta(\pi - \Omega) = + 1'',51$$

$$\Delta i = - 0'',38,$$

och erhölls

Alex. perturb. i förhållande till medelekl̃ipt. 1858 Dec. 30,0

0ʰ m. B. tid	ξ					
1860 Nov. 9	— 31122,6					
		— 3167,0				
29	34289,6		— 341,5			
		— 3508,5		— 43,8		
Dec. 19	37798,1		— 385,3		— 6,7	
		— 3893,8		— 50,5		+ 0,8
1861 Jan. 8	41691,9		— 435,8		— 5,9	
		— 4329,6		— 56,4		— 1,3
28	46021,5		— 492,2		— 7,2	
		— 4821,8		— 63,6		
Febr. 17	50843,3		— 555,8			
		— 5377,6				
Mars 9	— 56220,9					
0ʰ m. B. tid	η					
1860 Nov. 9	+ 20160,8					
		+ 3106,3				
29	23267,1		+ 361,7			
		+ 3468,0		+ 16,8		
Dec. 19	26735,1		+ 378,5		— 4,6	
		+ 3846,5		+ 12,2		— 1,2
1861 Jan. 8	30581,6		+ 390,7		— 5,8	
		+ 4237,2		+ 6,4		— 1,6
28	34818,8		+ 397,1		— 7,4	
		+ 4634,3		— 1,0		
Febr. 17	39453,1		+ 396,1			
		+ 5030,4				
Mars 9	+ 44483,5					
0ʰ m. B. tid	ζ					
1860 Nov. 9	— 5815,7					
		— 174,0				
29	5989,7		+ 29,7			
		— 144,3		— 0,1		
Dec. 19	6134,0		+ 29,6		— 2,2	
		— 114,7		— 2,3		— 0,0
1861 Jan. 8	6248,7		+ 27,3		— 2,2	
		— 87,4		— 4,5		— 0,9
28	6336,1		+ 22,8		— 3,1	
		— 64,6		— 7,6		
Febr. 17	6400,7		+ 15,2			
		— 49,4				
Mars 9	— 6450,1					

Denna tabell gaf således för 1861 Januari 8,0

$$\left.\begin{aligned} \xi &= - 41691,9 \\ \eta &= + 30581,6 \\ \zeta &= - 6248,7 \end{aligned}\right\} \text{Medel-Aequinoct. 1858 Dec. 30,0.}$$

Digitized by Google

$$\left.\begin{aligned} \frac{d\xi}{dt} &= -205,14 \\ \frac{d\eta}{dt} &= +202,01 \\ \frac{d\zeta}{dt} &= -5,03 \end{aligned}\right\} \text{Medel-Aequinoct. 1858 Dec. 30,0.}$$

[1]

De qvantiteter, hvilka lades till grund för element-transformationen, voro således

$$\left.\begin{aligned} x' &= x'_0 + \xi = -2,3966670 \\ y' &= y'_0 + \eta = +2,0905495 \\ z' &= z'_0 + \zeta = -0,0591586,9 \\ \frac{dx'}{dt} &= \frac{dx'_0}{dt} + \frac{d\xi}{dt} = -0,0049530,82 \\ \frac{dy'}{dt} &= \frac{dy'_0}{dt} + \frac{d\eta}{dt} = -0,0070307,48 \\ \frac{dz'}{dt} &= \frac{dz'_0}{dt} + \frac{d\zeta}{dt} = -0,0017613,56 \end{aligned}\right\} \text{Medel-Aequinoct. 1858 Dec. 30,0,}$$

och de transformerade elementen blefvo

Epoken 1861 Jan. 8,0 Berl. m. t.

$$M = 214^\circ\,44'\,57'',06$$

$$\text{Medel-Aequ. 1861 Jan. 8,0}\left\{\begin{aligned} 313^\circ\,49'\,2'',76 &= \Omega = 313^\circ\,47'\,18'',00 \\ 294^\circ\,54'\,27'',88 &= \pi = 294^\circ\,52'\,46'',16 \\ 11^\circ\,47'\,13'',07 &= i = 11^\circ\,47'\,12'',30 \end{aligned}\right\}\text{Medel-Aequ. 1858 Dec. 30,0}$$

---

[1]) Vid beräkningen af dessa qvantiteter användes formeln (6) pag. 37 i Brünnows "Lehrb. der sphär. Astronomie"

$$\frac{df(a)}{da} = \tfrac{1}{20}\left[f'(a) - \tfrac{1}{6}f'''(a) + \tfrac{1}{30}f^{v}(a)\right],$$

och erhölls

	$f'(a)$	$-\frac{1}{6}f'''(a)$	$\frac{1}{30}f^{v}(a)$
för ξ	— 4111,70	+ 8,91	— 0,01
— η	+ 4041,85	— 1,55	— 0,05
— ζ	— 101,05	+ 0,57	— 0,02

Digitized by Google

$$\text{Log}\, a = 0.4337730$$
$$\text{Log}\, e = 9.2936841$$
$$\mu = 793'',13473$$
$$\text{Log}\, \mu = 2.8993470$$
$$\text{Log}\, e'' = 4.6081092$$
$$\text{Log}\, \sqrt{a(1+e)} = 0.2558693$$
$$\text{Log}\, \sqrt{a(1-e)} = 0.1693401.$$

Såsom hufvudcontroll på denna räkning beräknade jag senare för 1861 Jan. 28, 5

Enligt de nya elementen

$$x' = (x'_\omega) + (\xi) = -2{,}4946264 - 0{,}0000082 = -2{,}4946346$$
$$y' = (y'_\omega) + (\eta) = +1{,}8184305 + \phantom{0{,}00000}59 = +1{,}8184364$$
$$y' = (z'_\omega) + (\zeta) = +0{,}6854059 + \phantom{0{,}00000}35 = +0{,}6854094,$$

Enligt de gamla elementen

$$x' = x'_\omega + \xi = -2{,}4900217 - 0{,}0046156 = -2{,}4946373$$
$$y' = y'_\omega + \eta = +1{,}8149841 + \phantom{0{,}00}34541 = +1{,}8184382$$
$$z' = z'_\omega + \zeta = +0{,}6846021 + \phantom{0{,}000}8080 = +0{,}6854101,$$

hvarest den skenbara afvikelsen beror på de oundvikliga fel, som införts genom räkning med 7-siffriga logarithmer. Beräknar jag planetens ascensio recta och declination med användande af båda dessa system af coordinater, så visar sig i sjelfva verket öfverensstämmelsen fullständig, i det det första gifver

$$\alpha = 149^\circ\, 11'\, 29'',23$$
$$\delta = +9^\circ\, 54'\, 35'',98,$$

och det senare

$$\alpha = 149^\circ\, 11'\, 29'',21$$
$$\delta = +9^\circ\, 54'\, 35'',97.$$

De sålunda funna elementen lades till grund för den fortsatta perturbations-räkningen, och, för att i densamma få omedelbart använda hjelptabellerna för de perturberande planeterna (Jupiter, Mars och Saturnus) i A. N., reducerades Ω, π och i till medelekliptikan 1860, 0.

Digitized by Google

Coordinat-perturbationerna beräknades enligt Encke, Berliner Jahrbuch 1858 [1]), och integrationerna utfördes först för hvar 40:e dag enligt formeln

$$\int_{a+\frac{1}{2}\omega}^{a+i\omega} dx \int f(x)dx = \omega^2 \left\{ {}''f_0(a+i\omega) + \tfrac{1}{12} f(a+i\omega) - \tfrac{1}{240} f''_0(a+i\omega) \right\},$$

och sedan för de mellanliggande tiderna enligt

$$\int_{a+\frac{1}{2}\omega}^{a+(i+\frac{1}{2})\omega} dx \int f(x)dx + \omega^2 \left\{ \tfrac{1}{2}\left[{}''f_0(a+i\omega) + {}''f_0(a+(i+1)\omega)\right] - \right.$$
$$- \tfrac{1}{48}\left[f(a+i\omega) + f(a+(i+1)\omega\right] +$$
$$\left. + \tfrac{17}{3840}\left[f''_0(a+i\omega) + f''_0(a+(i+1)\omega)\right]\right\},$$

hvarvid dock perturbationerna först genomgående blott beräknades med tvänne termer i integralerna, och den tredje termen derefter anbragtes såsom correction på de förut erhållna resultaten, sedan de till dessas evalvering nödvändiga differenserna genom den föregående calculen blifvit bekanta. Resultaterna af denna räkning meddelas i följande tabell [2]).

[1]) Jag skall vid lägligt tillfälle i Årsskriften gifva en exposé af denna vackra method; inskränker mig för tillfället att hänvisa (utom till den anförda årgången af Berl. Jahrb.) t. ex. till Enckes, Hansens och Brünnows uppsatser öfver detta ämne i Astr. Nachr. samt till Naut. Alm. 1856.

[2]) I denna calcul antogs

$$\text{Log}\, k^2 = 3.4711629,$$

således $\text{Log}\, k^2(1+m)(40)^2 = \text{Log}\, k^2 . (40)^2 = 9.675283;$

och för Jupiter $m' = \frac{1}{1047,879}$, således $\text{Log}\, m'k^2 . (40)^2 = 3.65497;$

„ „ Saturnus $m' = \frac{1}{3501,6}$, „ $\text{Log}\, m'k^2 . (40)^2 = 3.13101;$

„ „ Mars $m' = \frac{1}{2680337}$, „ $\text{Log}\, m'k^2 . (40)^2 = 0.24709.$

Digitized by Google

Alexandras Pert. 1861 och 1862 i förh. till Medelekl. 1860,0.

0^h m. Berl t.	$\xi = x' - x'_0$	$\eta = y' - y'_0$	$\zeta = z' - z'_0$
1860 Dec. 19	— 80, 4	+ 64, 3	+ 6, 8
1861 Jan. 8	0, 0	0, 0	0, 0
28	78, 2	64, 1	8, 0
Febr. 17	308, 2	256, 3	34, 7
Mars 9	684, 1	575, 3	82, 3
29	1200, 5	1019, 2	152, 7
Apr. 18	1853, 1	1585, 3	246, 8
Maj 8	2639, 0	2269, 4	363, 8
28	3557, 2	3065, 5	502, 6
Juni 17	4608, 5	3966, 0	660, 4
Juli 7	5795, 5	4961, 1	833, 5
27	7121, 9	6038, 1	1017, 2
Aug. 16	8592, 5	7181, 4	1205, 7
Sept. 5	10212, 1	8372, 2	1392, 8
25	11985, 3	9587, 6	1570, 9
Oct. 15	13915, 6	10801, 4	1732, 4
Nov. 4	16004, 8	11983, 4	1869, 0
24	18250, 5	13099, 8	1972, 5
Dec. 14	20642, 9	14113, 7	2034, 7
1862 Jan. 3	23165, 0	14986, 3	2048, 5
23	25792, 6	15677, 5	2007, 3
Febr. 12	28492, 1	16149, 7	1906, 2
Mars 4	31218, 9	16368, 2	1742, 7
24	33917, 8	16306, 7	1517, 1
Apr. 13	36522, 5	15949, 5	1232, 5
Maj 3	38959, 4	15296, 4	896, 1
23	41147, 7	14367, 2	518, 9
Juni 12	43008, 1	13204, 9	+ 115, 4
Juli 2	44466, 3	11877, 6	— 296, 2
22	45462, 7	10478, 6	696, 2
Aug. 11	45961, 0	9126, 9	1063, 6
31	45954, 4	7955, 7	1378, 7
Sept. 20	45475, 8	7111, 9	1626, 0
Oct. 10	44594, 7	6736, 6	1794, 4
30	43426, 6	6946, 1	1881, 2
Nov. 19	42117, 4	7831, 3	1891, 6
Dec. 9	— 40839, 3	+ 9450, 2	— 1838, 4

Derefter beräknade jag ephemeriderna i vanlig form för Berliner Jahrbuch, och ställde dem således för Berlins meridian. Perturbationerna äro anbragta vid båda; årsephemeriden är för öfrigt till större delen blott räknad med 5-siffriga, oppositions-ephemeriden deremot noga med 7-siffriga logarithmer.

Digitized by Google

Års-Ephemerid för Alexandra (54). År 1862.

0h Berl. m. t.	Sann Geoc. A. R.	Sann Geoc. Decl.	Log Δ	Log r_0 [1]	Culmination [2]	Halfva Dagbågen
Jan. 0	14h 34m 7s	— 25° 16′, 8	0 . 4795	0 . 4150	19h 54m, 8	3h 28m
10	49 49	26 56 , 1	4600	4115	31 , 0	14
20	15 5 11	28 31 , 8	4388	4080	6 , 9	0
30	20 3	30 3 , 8	4158	4045	18 42 , 3	2 44
Febr. 9	34 11	31 31 , 8	3911	4009	17 , 1	28
19	47 20	32 56 , 0	3648	3974	17 50 , 8	10
Mars 1	59 11	34 16 , 8	3370	3938	23 , 2	1 49
11	16 9 19	35 34 , 0	3080	3903	16 53 , 9	25
21	17 19	36 47 , 2	2782	3868	22 , 5	0h 52m
31	22 44	37 55 , 7	2482	3834	15 48 , 4	
Apr. 10	25 4	38 57 , 2	2187	3799	11 , 4	
20	23 59	39 48 , 5	1909	3766	14 30 , 9	
30	19 24	40 24 , 3	1660	3733	13 46 , 9	[3]
Maj 10	11 39	40 39 , 0	1457	3701	12 59 , 7	
20	1 43	40 27 , 5	1315	3670	10 , 4	
30	15 51 7	39 47 , 8	1244	3639	11 20 , 3	
Juni 9	41 24	38 43 , 5	1249	3610	10 31 , 2	
19	34 8	37 23 , 7	1327	3582	9 44 , 4	0h 20m
29	30 10	35 56 , 8	1465	3556	1 , 0	1 16
Juli 9	29 52	34 32 , 5	1650	3531	8 21 , 4	45
19	33 9	33 16 , 7	1866	3508	7 45 , 4	2 5
29	39 41	32 12 , 0	2101	3486	12 , 4	19
Aug. 8	49 7	31 18 . 8	2344	3466	6 42 , 3	30
18	16 1 1	30 36 , 0	2588	3449	14 , 8	38
28	15 2	30 1 , 0	2828	3433	5 49 , 3	45
Sept. 7	30 50	29 31 , 3	3059	3420	25 , 7	50
17	48 7	29 4 , 0	3280	3408	3 , 6	54
27	17 6 39	28 36 , 3	3490	3399	4 42 , 8	59
Oct. 7	26 13	28 6 , 3	3687	3393	22 , 9	3 4
17	46 35	27 31 , 5	3871	3389	3 , 8	9
27	18 7 34	26 50 , 3	4042	3387	3 45 , 4	15
Nov. 6	29 0	26 1 . 5	4201	3388	27 , 4	22
16	50 42	25 4 . 1	4347	3391	9 , 7	30
26	19 12 31	23 57 , 2	4479	3396	2 52 , 0	38
Dec. 6	34 19	22 40 . 8	4599	3404	34 , 4	48
16	56 0	21 15 . 0	4707	3414	16 , 7	58
26	20 17 28	19 39 . 8	4802	3427	1 58 , 8	4 9
36	20h 38m 37s	— 17° 55′, 3	0 . 4885	0 . 3441	1h 40m, 8	4h 21m

[1]) Dessa afstånd äro elliptiska — afvikelsen från de perturberade kan ej belöpa sig till mera än några få enheter af sista decimalen.

[2]) Dessa tal äro skilnaden mellan stjerntiden för planetens culmination och stjerntiden vid medeltidsmiddagen, hvilka förvandlade i medeltid således gifva medeltiden för culminationen.

[3]) Alexandra går under denna tid ej upp öfver Berlins horisont.

Digitized by Google

Ur denna ephemerid finner man, att oppositionen kommer att inträffa ungefärligen den 23 Maj, jag beräknar således den noggrannare ephemeriden till 14 dagar före och efter denna tid. Man ser för öfrigt att oppositions-ephemeriden ej kan komma till användning i Berlin, då planeten till följe af dess stora negativa declination icke derstädes blir observabel vid denna tid · enligt vanligt bruk ställer jag dock ephemeriden för Berlin.

Oppositions-Ephemerid för Alexandra 1862.

m. Berl. tid 12ʰ	Sann Geoc. A. R.	Sann Geoc. Decl.	Log Δ	Log r
Maj 8	16ʰ 12ᵐ 58ˢ. 03	— 40° 38′ 22″. 1	0 . 148407	0 . 370671
9	12 5 . 17	38 50 . 8	146599	370351
10	11 10 . 95	39 3 . 6	144851	370032
11	10 15 . 42	39 0 . 3	143165	369714
12	9 18 . 67	38 40 . 7	141542	369397
13	8 20 . 79	38 4 . 6	139983	369081
14	7 21 . 87	37 12 . 0	138489	368765
15	6 21 . 97	36 2 . 9	137061	368450
16	5 21 . 18	34 37 . 0	135700	368136
17	4 19 . 61	32 54 . 2	134407	367823
18	3 17 . 35	30 54 . 4	133185	367511
19	2 14 . 48	28 37 . 4	132033	367201
20	1 11 . 11	26 3 . 3	130952	366891
21	0 7 . 33	23 12 . 2	129944	366582
22	15 59 3 . 24	20 4 . 2	129011	366274
23	57 58 . 94	16 39 . 3	128153	365967
24	56 54 . 56	12 57 . 9	127368	365662
25	55 50 . 20	9 0 . 0	126657	365358
26	54 45 . 95	4 45 . 7	126022	365055
27	53 41 . 91	0 15 . 3	125465	364752
28	52 38 . 21	— 39 55 29 . 1	124986	364450
29	51 34 . 97	50 27 . 5	124583	364149
30	50 32 . 28	45 10 . 5	124257	363850
31	49 30 . 24	39 38 . 8	124008	363552
Juni 1	48 28 . 98	33 53 . 0	123836	363255
2	47 28 . 59	27 53 . 2	123741	362959
3	46 29 . 15	21 40 . 0	123722	362664
4	45 30 . 73	15 13 . 9	123778	362371
5	44 33 . 44	8 35 . 4	123908	362078
6	43 37 . 37	1 45 . 1	124113	361787
7	42 42 . 61	38 54 43 . 5	124393	361497
8	41 49 . 23	47 31 . 4	124745	361208
9	15ʰ 40ᵐ 57ˢ. 26	— 38° 40′ 9″, 5	0 . 125169	0 . 360920

Oppositionen inträffar enligt denna räkning

Digitized by Google

22 Maj $18^h\ 30^m\ 13^s$,

och för samma tid erhålles planetens

ljusstyrka = 2,22
storlek = 10, 2

Log r i föregående tabell äro beräknade ur de sanna x, y och z enligt

$$r = \frac{b}{\operatorname{Sin}\gamma'},$$

då

$$\operatorname{tang}\gamma' = \frac{b}{z} \text{ och } b = \frac{y}{\operatorname{Cos}\gamma},$$

hvarest

$$\operatorname{tang}\gamma = \frac{x}{y}.$$

För denna ephemeridräkning erhölls följande

Perturb. Tab. för Alexandra i förhållande till Medel-ekl. 1860, 0

0^h m. Berl. tid	ξ	η	ζ
1862 Maj 3	— 38959, 4	+ 15296, 4	+ 896, 1
8	39533, 0	15088, 8	805, 2
13	40089, 7	14864, 2	711, 8
18	40628, 3	14623, 4	616, 3
23	41147, 6	14367, 2	518, 9
28	41646, 5	14096, 3	419, 9
Juni 2	42123, 7	13811, 6	319, 4
7	42577, 9	13514, 1	217, 8
12	43008, 1	13204, 9	115, 4
17	43413, 1	12885, 3	+ 12, 5
22	— 43791, 6	+ 12556, 7	— 90, 6

Angående ephemeriden för öfrigt följande. För beräkningen af oppositionsmomentet erhöll jag tabellen

Alex. α — Solens α

Maj 22. 0^h	$12^h\ 3^m\ 55^s, 25$		
		$-2^m\ 32^s, 51$	
12^h	$12^h\ 1^m\ 22^s, 74$		$-0^s, 19$
		$-2^m\ 32^s, 70$	
23. 0^h	$11^h\ 58^m\ 50^s, 04$		$-0^s, 18$
		$-2^m\ 32^s, 88$	
12^h	$11^h\ 56^m\ 17^s, 16$		$-0^s, 17$
		$-2^m\ 33^s, 05$	
24. 0^h	$11^h\ 53^m\ 44^s, 11$		

Digitized by Google

och kunde således, med antagande af andra differenserna såsom con-stanta, med tillräcklig noggrannhet enligt eqvationen

$$12^h = 12^h\,1^m\,22^s,74 + x\,.\,(-2^m 32^s,70) + \frac{x(x-1)}{1\,.\,2}\,.\,(-0^s,18)$$

beräkna den tid, som, adderad till Maj 22,5, skulle gifva tiden för op-positionen.

Eqvationens hithörande rot är

$$x = 0{,}54196 \text{ delar af } 12^h$$
$$= 6^h\,30^m\,12^s,67.$$

Om planetens "ljusstyrka" och "storlek", hvilka äro beräknade en-ligt Argelanders föreskrifter i A. N. 982, anförer jag för tillfället blo[t] följande.

Såsom enhet för ljusstyrkan antages den, som planeten skull[e] hafva vid

$$\text{solafstandet } r = a$$
$$\text{och jordafstandet } \Delta = a - 1;$$

planetens motsvarande storlek betecknas med M. Planetens ljusstyrk[a] h för de samtidiga afstanden r och Δ fås således enligt formeln

$$h = \frac{a^2(a-1)^2}{r^2\Delta^2},$$

och motsvarande storlek m enligt

$$m = M - H,$$

då

$$H = \frac{\text{Log}\,h}{0{,}4082}.$$

För det angifna oppositionsmomentet erhålles ur ephemeriden

$$\text{Log}\,\Delta = 0\,.\,12876$$
$$\text{Log}\,r = 0\,.\,36636, \text{ vidare är}$$
$$\text{Log}\,a = 0\,.\,43377; \text{ således}$$

erhålles

$$h = 2{,}22$$

och motsvarande

$$m = 11{,}00 - 0{,}85 = 10{,}2.$$

Ur de få förhandenvarande photometriska bestämningarna för Alex[an]dra har jag nämligen förut i A. N. 1287 funnit

$$M = 11{,}00.$$

Digitized by Google

Beräknar jag vidare enligt A. N. 982 p. 340 planetens verkliga diameter d, så erhåller jag

$$d = 8{,}6 \text{ geographiska mil},$$

hvilken siffra, utan att kunna göra anspråk på någon större noggranhet, dock är tillräcklig att gifva ett ungefärligt begrepp om planetens ringa utsträckning.

För att slutligen gifva en öfversigt af denna planets geocentriska rörelse i allmänhet, bifogar jag här äfven en *Zon-ephemerid*, beräknad på de af Gauss, i v. Zachs Monatl. Corr. B. 10, p. 173 och följande, anförda principer. Hithörande hufvudproblem är således: *att bestämma maximum af planetens geocentriska latitud eller declination för en viss gifven longitud eller rectascension.* Jag negligerar härvid alla slags perturbationer.

För den mathematiska behandlingen af detta problem refererar jag jorden (medelst coordinaterna X_1 och Y_1) och planeten (medelst coordinaterna x_1, y_1 och z_1) till ett rätvinkligt axelsystem, hvars origo i solen, x_1-axel i planetens nodlinia och hvars x_1y_1-plan sammanfaller med ekliptikans. Abscissorna tagas positiva åt den uppstigande noden till, den positiva y_1-axelns longitud är 90^0 större än x_1-axelns och z_1 tages positiv på samma gång samma planetens heliocentriska latitud.

Införas vidare, utom förut kända beteckningar, följande:

L = jordens heliocentriska longitud,
$U = L - \Omega$,
b = planetens geocentriska latitud,
l = planetens geocentriska longitud,
$l' = l - \Omega$,

så fås lätt relationerna

$$\left.\begin{array}{l} X_1 = R\,\mathrm{Cos}(L-\Omega) = R\,\mathrm{Cos}\,U \\ Y_1 = R\,\mathrm{Sin}(L-\Omega) = R\,\mathrm{Sin}\,U \end{array}\right\}, \ldots\ldots\ldots (1)$$

$$\left.\begin{array}{l} x_1 = r\,\mathrm{Cos}u \\ y_1 = r\,\mathrm{Sin}u\,\mathrm{Cos}\,i \\ z_1 = r\,\mathrm{Sin}u\,\mathrm{Sin}\,i \end{array}\right\}, \ldots\ldots\ldots\ldots (2)$$

och

$$\left.\begin{array}{ll} r\,\mathrm{Cos}\,u - R\,\mathrm{Cos}U & = \Delta\,\mathrm{Cos}\,b\,\mathrm{Cos}\,l' \\ r\,\mathrm{Sin}u\,\mathrm{Cos}\,i - R\,\mathrm{Sin}U & = \Delta\,\mathrm{Cos}\,b\,\mathrm{Sin}\,l' \\ r\,\mathrm{Sin}u\,\mathrm{Sin}i & = \Delta\,\mathrm{Sin}\,b \end{array}\right\}. \ldots\ldots\ldots (3)$$

Digitized by Google

Men

$$r = \frac{p}{A},\quad R = \frac{p'}{B},$$

då p och p' äro halfparametrarna i planetens och jordens banor, och

$$\begin{aligned} A &= 1 + e\,\mathrm{Cos}(u - (\pi - \Omega)) \\ B &= 1 + e'\,\mathrm{Cos}(U - (\pi' - \Omega)), \end{aligned}$$

om e' och π' äro excentriciteten och perihelii longitud i jordbanan.

Man kan således sätta eqvationerna (3) under formen

$$\left.\begin{aligned} \Delta\,\mathrm{Cos}b\,\mathrm{Cos}l' &= f_1(u) + f_2(U) \\ \Delta\,\mathrm{Cos}b\,\mathrm{Sin}l' &= f_3(u) + f_4(U) \\ \Delta\,\mathrm{Sin}b &= f_5(u) \end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (4)$$

uti hvilka alla de synliga qvantiteterna äro variabler, och u och U i allmänhet af hvarandra fullkomligt oberoende. Detta oberoende upphörer emedlertid, då jag ställer problemet så: *att för ett visst gifvet l' eller l (då således l blir constant i problemet) bestämma hvilka samtidiga valörer på u och U göra b till ett maximum.*

Differentierar jag först de två första af eqvationerna (4), antagande alla ingående qvantiteter såsom variabler, så erhålles

$$f'_1(u)du + f'_2(U)dU = \mathrm{Cos}b\,\mathrm{Cos}l'd\Delta - \Delta\,\mathrm{Sin}b\,\mathrm{Cos}l'db - \Delta\,\mathrm{Cos}b\,\mathrm{Sin}l'dl'$$

$$f'_3(u)du + f'_4(U)dU = \mathrm{Cos}b\,\mathrm{Sin}l'd\Delta - \Delta\,\mathrm{Sin}b\,\mathrm{Sin}l'db + \Delta\,\mathrm{Cos}b\,\mathrm{Cos}l'dl',$$

hvaraf

$$-\left[f'_1(u)du + f'_2(U)dU\right]\mathrm{Sin}l' + \left[f'_3(u)du + f'_4(U)dU\right]\mathrm{Cos}l' = \Delta\,\mathrm{Cos}b\,.\,dl'.$$

Skall nu l' vara constant, så är $dl' = 0$, och man har då följande relation mellan du och dU

$$\frac{dU}{du} = \frac{f'_3(u)\,\mathrm{Cos}l' - f'_1(u)\,\mathrm{Sin}l'}{f'_2(U)\,\mathrm{Sin}l' - f'_4(U)\,\mathrm{Cos}l'}; \quad \ldots\ldots\ldots (5)$$

dessutom gifva de två första af eqvationerna (4) följande allmänna relation mellan $\mathrm{Sin}l'$ och $\mathrm{Cos}l'$

$$\{f_1(u) + f_2(U)\}\,\mathrm{Sin}l' = \{f_3(u) + f_4(U)\}\,\mathrm{Cos}l' \quad \ldots\ldots (6)$$

Lösas vidare eqvationerna (4) i afseende på b, så erhålles lätt

$$b = \mathrm{arctang}\left(\frac{f_5(u)}{F(u, U)}\right), \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (7)$$

om

$$F(u, U) = [f_1(u) + f_2(U)]\,\mathrm{Cos}l' + [f_3(u) + f_4(U)]\,\mathrm{Sin}l'.$$

Digitized by Google

Differentieras slutligen eqvationen (7), och db sättes = noll, så erhålles problemets vilkorseqvation

$$f'_5(u)F(u,U) - f_5(u)\left\{F'_u(u,U) + F'_U(u,U)\frac{dU}{du}\right\} = 0 \ldots (8)$$

Erinrar man sig vidare, att

$$f_1(u) = \frac{p\,\mathrm{Cos}u}{A},\ f_2(U) = -\frac{p'\,\mathrm{Cos}U}{B},\ f_3(u) = \frac{p\,\mathrm{Cos}i\,\mathrm{Sin}u}{A},$$

$$f_4(U) = -\frac{p'\,\mathrm{Sin}U}{B},\ f_5(u) = \frac{p\,\mathrm{Sin}i\,\mathrm{Sin}u}{A};$$

och

$$f'_1(u) = -\frac{p}{A^2}(\mathrm{Sin}u + e\,\mathrm{Sin}(\pi - \Omega)),$$

$$f'_2(U) = \frac{p'}{B^2}(\mathrm{Sin}U + e'\,\mathrm{Sin}(\pi' - \Omega)),$$

$$f'_3(u) = \frac{p\,\mathrm{Cos}i}{A^2}(\mathrm{Cos}u + e\,\mathrm{Cos}(\pi - \Omega)),$$

$$f'_4(U) = -\frac{p'}{B^2}(\mathrm{Cos}U + e'\,\mathrm{Cos}(\pi' - \Omega))$$

och

$$f'_5(u) = \frac{p\,\mathrm{Sin}i}{A^2}(\mathrm{Cos}u + e\,\mathrm{Cos}(\pi - \Omega));$$

så erhålles slutligen efter lätta reductioner lösningen af problemet genom den enkla eqvationen

$$p\left\{\mathrm{Cos}U + e'\,\mathrm{Cos}(\pi' - \Omega)\right\} - p'\left\{\mathrm{Cos}u + e\,\mathrm{Cos}(\pi - \Omega)\right\} = 0. \ldots (9)$$

I den följande räkningen använder jag för planeten

$$\begin{array}{rl} \mathrm{Log}\,e = & 9{,}293684 \\ \mathrm{Log}\,a = & 0.433773 \\ \pi = & 294^\circ\,54'\,28'' \\ \Omega = & 313^\circ\,49'\,\ 3'' \\ i = & 11^\circ\,47'\,13'', \end{array} \qquad \begin{array}{l} \pi - \Omega = 341^\circ\,5'\,25'' \\ \mathrm{Log}\,p = 0.416646, \end{array}$$

och för solen

$$\begin{array}{rl} e' = & 0{,}016765 \\ \pi' = & 100^\circ\,32'\,41'' \\ \varepsilon = & 23^\circ\,27'{,}5, \end{array} \qquad \begin{array}{l} \pi' - \Omega = 146^\circ\,43'\,38'' \\ \mathrm{Log}\,p' = 9.999878, \end{array}$$

Digitized by Google

hvarigenom eqvationen (9) således öfvergår uti

$$\text{Cos}\,U = [9.583232]\,\text{Cos}\,u + 0{,}085273. \quad \ldots\ldots \quad (10)$$

Enligt denna eqvation har jag nu, såsom Gauss på anfördt ställe, för $u = 0°$, $10°$, etc. ända till $360°$, beräknat motsvarande valörer på U, och sedan af dessa samtidiga värden på u och U de motsvarande geocentriska rectascensionerna och declinationerna.

Nu förstår man, att mot hvarje position för u svara tvänne valörer på U och således tvänne geocentriska orter för planeten. Af de tvänne värdena på U får man omedelbart motsvarande sollongituder; med dessa såsom argument ingick jag i Berliner Jahrbuch, och erhöll således med tillräcklig noggranhet Log R med fem decimaler. De tvänne motsvarande systemen af eqvators-coordinater X, Y och Z för solen erhöllos derefter på vanligt sätt.

Vidare erhöll jag af det ponerade u omedelbart v, och r medelst ellipsens polarequation; planetens heliocentriska coordinater i förhållande till eqvator och vårdagjemningspunkten erhöllos derefter på vanligt sätt. Detta system af planetcoordinater combinerades derefter med hvardera af de förut funna systemen af solcoordinater, och erhöll jag sålunda följande

Digitized by Google

Zon-Ephemerid för Alexandra enligt Oscul. Elementen 1861. Jan. 8,0

u	U_1	U_2	Öfre Gränsen		Undre Gränsen	
			Geoc. α	Geoc. δ	Geoc. α	Geoc. δ
0°	62° 4′,6	297° 55′,4	342° 44′	— 7° 21′	288° 16′	— 22° 24′
10	62 27,2	297 32,8	350 20	— 1 53	299 4	18 13
20	63 33,8	296 26,2	357 15	+ 2 59	310 12	12 48
30	65 21,3	294 38,7	3 40	7 16	321 33	— 6 16
40	67 44,8	292 15,2	9 45	11 3	333 4	+ 1 4
50	70 38,5	289 21,5	15 39	14 25	344 49	8 47
60	73 55,8	286 4,2	21 29	17 25	357 0	16 23
70	77 30,7	282 29,3	9 48	23 25	27 23	20 6
80	81 16,2	278 43,8	23 26	29 25	33 29	22 31
90	85 6,5	274 53,5	37 59	34 3	39 53	24 39
100	88 55,5	271 4,5	53 17	37 0	46 42	26 30
110	92 37,3	267 22,7	68 55	38 9	54 1	27 59
120	96 6,0	263 54,0	84 15	37 29	61 53	29 4
130	99 15,7	260 44,3	98 42	35 13	70 18	29 36
140	102 0,8	257 59,2	111 58	31 40	79 15	29 31
150	104 16,0	255 44,0	88 36	28 41	123 57	27 8
160	105 56,5	254 3,5	98 13	27 0	134 48	21 58
170	106 58,5	253 1,5	107 55	24 28	144 40	16 28
180	107 19,3	252 40,7	117 33	21 3	153 45	10 52
190	106 58,5	253 1,5	127 1	16 47	162 12	5 23
200	105 56,5	254 3,5	136 18	11 47	170 8	+ 0 11
210	104 16,0	255 44,0	145 28	+ 6 7	177 38	— 4 37
220	102 0,8	257 59,2	154 39	— 0 6	184 47	8 57
230	99 15,7	260 44,3	164 1	6 43	191 38	12 48
240	96 6,0	263 54,0	173 52	13 37	198 14	16 8
250	92 37,3	267 22,7	204 39	19 1	184 35	20 36
260	88 55,5	271 4,5	210 55	21 29	196 38	27 23
270	85 6,5	274 53,5	217 9	23 33	210 34	33 27
280	81 16,2	278 43,8	223 25	25 16	226 49	38 17
290	77 30,7	282 29,3	229 49	26 39	245 15	40 56
300	73 55,8	286 4,2	236 29	27 42	264 37	40 48
310	70 38,5	289 21,5	243 33	28 22	283 4	37 52
320	67 44,8	292 15,2	251 9	28 36	299 16	32 49
330	65 21,3	294 38,7	312 54	26 33	259 22	28 17
340	63 33,8	296 26,2	324 24	19 54	268 19	27 16
350	62 27,2	297 32,8	334 12	13 24	277 58	25 22
360°	62° 4′,6	297° 55′,4	342° 44′	— 7° 21′	288° 16′	22° 24′

Digitized by Google

Digitized by Google

C. A. v. Steinheils justeringsmethod för parallaktiska instrument af egen construction.

Bearbetning

af

H. Schultz.

Såsom inledning till en fullständigare berättelse öfver mina arbeten med Steinheilska refractorn på Upsala observatorium, lemnar jag härmedelst en kort redogörelse för den method till bestämning af instrumentfelen, hvilken v. Steinheil angifvit i Münchner-Akademiens Gelehrte Anzeigen den 2 April 1860.

Efter instrumentets uppställning på härvarande observatorium har jag vid mina undersökningar öfver instrumentets fel alltid begagnat den ifrågavarande methoden, och är således äfven i tillfälle att, medelst anförande af numeriska exempel, gifva en verklig application af densamma. De siffror, jag här lemnar, få dock ej gälla såsom definitiva bestämningar, men äro i alla händelser tillräckligt exacta, för att kunna tjena såsom ett preliminärt exempel på methodens användning.

I närvarande afhandling skall för öfrigt min uppgift blifva att vidare utveckla methoden och att visa, att densamma, utan att egentligen förlora något af sin ursprungliga enkelhet, så kan tillämpas, att den bör blifva tillfyllestgörande för alla förekommande fall, och således vid undersökning af de Steinheilska instrumenten gör andra methoder öfverflödiga.

I slutet af afhandlingen skall jag anföra v. Steinheils ursprungliga formler i "Gelehrte Anzeigen".

Methoden börjar med en noggrann undersökning och justering af alla de särskilda instrument-delarnes läge i förhållande till hvarandra och af timaxelns lutning mot horisontplanet. Dessa undersökningar verkställas i ett slutet rum, och således utan tillhjelp af coelesta observationer och mirer utom observationsrummet. Det är således ock der-

Digitized by Google

vid fullkomligt likgiltigt hvilken vinkel verticalplanet genom timaxeln gör med ställets meridianplan. Ställets polhöjd måste man dock på förhand känna, för att kunna bedöma felet i timaxelns lutning. Denna method medförer således den stora fördelen, att man, oberoende af klar eller mulen himmel och af de olägenheter som medfölja användningen af terrestra mirer, genom en lång och oafbruten observationsserie kan förvissa sig om instrumentets soliditet.

Den sednare afdelningen af injusteringsmethoden består i att genom coelesta observationer bestämma azimuth för verticalplanet genom timaxeln.

Jag skall nu i det följande angifva detaljerna af methoden och korteligen antyda de Steinheilska instrumentens montering, för att göra begripligt, huru den mechaniska justeringen af instrumentet skall verkställas.

För stativets injustering i azimuthal led finnes tvänne tryckskrufvar, medelst hvilka man kan låta stativet glida fram och åter på ett starkt underlag af jern, hvilket har formen af en cirkelbåge, och som på sin undre yta har tvänne starka stålspetsar, hvilka utgöra instrumentets stödjepunkter i ost-vest-riktningen. Vid den motsatta ändan af stativet, och i centrum för den ofvannämnda cirkelbågen, är stativets rectangulära basis genomborrad och försedd med en stark fotskruf, hvilken således har till ändamål att bilda stativets tredje stödjepunkt och att vara en correctionsskruf för timaxelns lutning.

För methodens fullständiga användbarhet ha först och främst hvardera cirkeln tvänne nonier; dessutom är declinationsaxeln försedd med cylindriska tappar, så att densamma kan nivelleras, och instrumentet för öfrigt så inrättadt, att man äfven kan *nivellera tubens optiska axel*. Häri ligger egentligen det fullkomligt nya och egendomliga i v. Steinheils method. Denna operation har v. Steinheil gjort möjlig genom att, utom den vanliga större sökaren (på tubröret) äfven applicera en helt liten dylik på declinationscirkeln, och hvilken jag i det följande korteligen benämner δ-sökaren.

δ-Sökaren är så anbragt, att dess optiska axel lätt kan göras parallel med hufvudtubens, så att dennes optiska axel blir parallel med hvarje godtyckligt plan genom δ-sökarens. Man förstår vidare att sjelfva nivelleringen af de båda optiska axlarna temligen lätt bör kunna verkställas. Denna lilla sökare tjenar dessutom till undersökning och bestämning af refractor-tubens böjning genom tyngden, då man utgår från den fullt berättigade hypothesen, att δ-sökarens böjning är omärklig. Skulle nämligen denna lilla tub verkligen ha en böjning, så är denna å ena sidan icke förnimbar med så svag optisk kraft som denna sö-

Digitized by Google

kares, och dessutom är i alla händelser denna böjning ovilkorligen en liten qvantitet af sådan ordning, som vid de ifrågavarande bestämningarna negligeras. Vid undersökning af böjningen justerar man de båda optiska axlarna parallela med hvarandra, då refractorns objectiv är rigtadt mot zeinth och refractorns böjning sålunda äfven är = noll. De båda axlarnas afvikelse från parallellismen med hvarandra i tyngdens direction angifver derefter omedelbart böjningen för hvarje enskild höjd.

Vi antaga vidare tuben helt enkelt försedd med ett fast hårkors, hvars ena hår är parallelt med timcirkelns plan och det andra vinkelrätt mot det förra, och tuben antages vara noga centrerad med hårkorset justeradt för oändlig distans. Tuben centreras med objectivet verticalt uppåt, och centreringen utföres med en särskildt dertill bestämd hjelpapparat.

Verticalplanet genom timaxeln benämner jag refractorns meridianplan och ponerar den första uppställningen så utförd, att detsamma ej mycket afviker från timaxelns coelesta meridianplan.

Den punkt åt timcirkeln till, i hvilken instrumentmeridianen skär horisonten, benämnes instrumentets sydpunkt, och den deremot diametralt motsatta dess nordpunkt. De instrumentela ost- och vest-punkterna bestämmas på ett analogt sätt i förhållande till instrumentets meridian som de verkliga ost- och vest-punkterna i förhållande till den coelesta. I det följande tagas väderstrecken alltid i denna bemärkelse, så framt ej tillfälligtvis annorlunda angifves.

Timcirkeln är graderad i 2 gånger 12 timmar, och gifver genom tvänne honier afläsningarna på en tidssecund när. I det följande antager jag emedlertid, att graderingen på denna cirkel oafbrutet fortgår från 0^h ända till 24^h, och adderar således till den ändan alltid 12^h till afläsningarna på den sednare halfvan af denna cirkel.

Declinations-cirkeln är graderad från 0° till 360° och gifver genom tvänne nonier afläsningarna på tio bågsecunder när. Då declinationsaxeln, med cirkeln åt vester, sammanfaller med ost-vest-linien, växa afläsningarna på cirkeln enligt Non. I på samma gång som declinationerna, och afvika blott till följe af återstående instrumentfel från dessa. Negativa declinationer komma då att afläsas mellan 360° och 270° + polhöjden.

Vrides instrumentet kring timaxeln från detta läge, så att declinationscirkeln kommer att ligga i andra qvadranten från söder och tuben således att blifva inrigtad på något föremål i första qvadranten, så angifver Non. I på timcirkeln omedelbart detta föremåls vestliga timvinkel, på qvantiteter när af samma ordning som de öfrigvarande instrumentfelen.

Digitized by Google

De bestämningsqvantiteter, på hvilka refractorns injustering i det följande baseras, äro:

φ' = timaxelns polhöjd. Timaxelns justeringsskruf är redan i det föregaende omnämnd.

$90 + 15\,i$ = vinkeln mellan den åt norr förlängda timaxeln och declinationsaxelns cirkelända. Denna vinkel corrigeras genom de "agath-skrufvar", pa hvilka declinationsaxeln löper.

$90° - i'$ = vinkeln mellan refractorns optiska axels objectiv-ända och declinationsaxelns cirkelända.

Denna vinkel corrigeras medelst de skrufvar, hvilka ga genom tubens vagga, och mot hvilka tubens bär-rör ("Tragrohr") hvilar.

$\varDelta a$ = timcirkelns indexfel.

$\varDelta b$ = declinationscirkelns indexfel.

Dessa skola *adderas* till afläsningarna, och äro föröfrigt sa att första, att, om instrumentet blott hade dessa begge fel, timcirkelns non. I ej visar $0^h0^m0^s$, då declinationsaxeln, med cirkeln åt vester, noga sammanfaller med ost-vest-linien, utan anger denna nonie da ett tal $< 0^h$ (24^h), t. ex. $23^h59^m50^s$; såsom äfven declinationscirkelns non. I i detta instrumentets läge, om optiska axeln (med objectivet åt söder) tillika är parallel med timcirkelns plan, anger en afläsning mellan 270° och 360° i st. f. 0°0′0″.

För direct corrigering af dessa fel finnes ej annat medel än att använda de tryckskrufvar, som fasthalla nonierna.

$\varDelta l_\delta$ = den qvantitet, som måste subtraheras fran nivelleringsresultatet för declinationsaxelns cirkelända till följe deraf, att denna antages tjockare än den ändan, pa hvilken tuben är fastskrufvad.

$\varDelta l_o$ = den qvantitet, som maste subtraheras från nivelleringsresultatet för δ-sökarens objectiv-ända till följe deraf, att diametern i objectivändans stalring antages större än den i okularändans.

Alla inställningar med instrumentet, hvilka i det följande förekomma, verkställas med optiska axeln mycket nära meridianen (den coelesta och den instrumentela) eller nära vinkelrätt mot densamma.

Inställningarna för bestämmandet af instrumentfelen af första classen bli först i ordning följande fyra:

1:o) Inställes instrumentet så, att declinationsaxeln nära sammanfaller med ost-vest-linien, och declinatioscirkeln kommer att ligga åt vester; tubens optiska axel injusteras nära horisontel med objectivet åt norr $D_v O_n$. Derefter antecknas

afläsningen på timcirkeln a_v

——————— *declinat.-cirkeln* = b_v;

Digitized by Google

declinationsaxeln och optiska axeln nivelleras, och vi kalla

den vinkel, med hvilken declinationsaxelns cirkeländа ligger öfver horisontplanet . . . . $= I^{v}_{\delta}$

och

den vinkel, med hvilken δ-sökarens objectivända ligger öfver horisontplanet . . . . $= I^{v}_{s}$

2:o) Declinationsaxeln förblir i samma läge, men tuben vrides ungefärligen 180°, så att objectivet kommer åt söder ($= D_v O_s$), och tubens optiska axel nivelleras ånyo.

Denna inställning gifver följande resultat:

afläsningen på declinationscirkeln . . . . $= b'_v$

den vinkel, med hvilken δ-sökarens objectivända ligger öfver horisonten . . . . $= I^{v\prime}_{s}$.

Vid denna inställning bör man förvissa sig om, att instrumentet förblifvit fixt i timvinkelns led, under det tuben vridits kring declinationsaxeln.

Derefter omlägges instrumentet med declinationscirkeln åt öster, och inställningarna 3:o) och 4:o) utföras analogt med 1:o) och 2:o).

3:o) $D_o O_n$ gifver följande med dem i 1:o) analoga afläsningsresultat

$$a_o, b_o, I^{o}_{\delta} \text{ och } I^{o}_{s}.$$

4:o) $D_o O_s$ gifver

$$b'_o \text{ och } I^{o\prime}_{s}.$$

Vid denna inställning måste man äfven såsom vid 2:o) försäkra sig om instrumentets oförändrade stånd i timvinkelns led.

Af dessa 4 inställningar erhållas följande formler.

$D_v O_n$ gifver ur triangeln mellan instrumentpolen, zenith och midtelpunkten af declinationsaxelns cirkelända

$$\text{Sin}\,(I^{v}_{\delta} - \Delta I_{\delta}) = -\text{Sin}\,\varphi'\,\text{Sin}\,15\,i + $$
$$+ \text{Cos}\,\varphi'\,\text{Cos}\,15\,i.\,\text{Sin}\left[360^{\circ} - 15\,(a_v + \Delta a)\right] \ldots\ldots\ldots\ldots \text{(A.)}$$

och

$$\text{Cos}\,(90^{\circ} + 15\,i).\,\text{Cos}\left\{90^{\circ} - \left[360^{\circ} - 15\,(a_v + \Delta a)\right]\right\} =$$
$$= \text{Sin}\,(90^{\circ} + 15\,i)\,\text{tang}\,\varphi' -$$
$$-\text{Sin}\left\{90^{\circ} - \left[360^{\circ} - 15\,(a_v + \Delta a)\right]\right\}\text{Cot}\left[90^{\circ} - (b_v + \Delta b + I^{v}_{s} - \Delta I_{s} - 90^{\circ})\right] \text{(B.)}$$

$D_o O_n$ gifver ur triangeln mellan polen, zenith och declinationsaxelns tub-ända

$$-\text{Sin}\,(I^{o}_{\delta} - \Delta I_{\delta}) = \text{Sin}\,\varphi'\,\text{Sin}\,15\,i -$$
$$-\text{Cos}\,\varphi'\,\text{Cos}\,15\,i\,\text{Sin}\left[15\,(a_o + \Delta a) - 180^{\circ}\right] \ldots\ldots\ldots \text{(A'.)}$$

Digitized by Google

och

$$\text{Cos}\,(90^\circ - 15\,i)\,\text{Cos}\,\{90^\circ + [15\,(a_\circ + \Delta a) - 180^\circ]\} =$$

$$= \text{Sin}\,(90^\circ - 15\,i)\,\text{tang}\,\varphi' -$$

$$- \text{Sin}\,\{90^\circ + [15\,(a_\circ + \Delta a) - 180^\circ]\}\,\text{Cot}\,\{90^\circ - [90^\circ - (b_\circ + \Delta b - I^\circ_\circ + \Delta I_\circ)]\}\;(\text{B}'.)$$

Genom de angifna correctionsskrufvarna kan man nu alltid justera instrumentet så noga, att i och i' blifva så små qvantiteter, att deras högre potenser kunna negligeras i ifrågavarande räkning. Dessutom kan man vid de Steinheilska instrumenten förutsätta att ΔI_δ och $\Delta I_\circ$ äfven äro små qvantiteter af samma ordning som i och i'; och nivelleringarna utföras naturligen med lätthet så, att detta äfven blir fallet med I^v_δ, $I^v_\circ$, $I^{v\prime}_\circ$, I°_δ, $I^\circ_\circ$ och $I^{\circ\prime}_\circ$.

Deremot kan lätt inträffa att Δa och Δb äro större qvantiteter, särdeles som möjligheten att justera instrumentet härutinnan är så begränsad.

På grund af det nyss anförda gifna formlerna (A.) och (A′.) till och med qvantiteterna af 1:sta ordningen

$$I^v_\delta - \Delta I_\delta = -15\,i\,\text{Sin}\,\varphi' + [360^\circ - 15\,(a_v + \Delta a)]\,\text{Cos}\,\varphi'$$

och

$$-I^\circ_\delta + \Delta I_\delta = 15\,i\,\text{Sin}\,\varphi' - [15\,(a_\circ + \Delta a) - 180^\circ]\,\text{Cos}\,\varphi',$$

genom hvilkas subtraction erhålles

$$i - \tfrac{1}{15}\,\Delta I_\delta\,.\,\text{Cosec}\,\varphi' =$$

$$= [6^h - \tfrac{1}{2}\,(a_v - a_\circ)]\,\text{Cot.}\,\varphi' - \tfrac{1}{15}\,.\,\frac{I^v_\delta + I^\circ_\delta}{2}\,\text{Cosec}\,\varphi' \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1.)$$

Adderas samma tvänne æqvationer, så fås

$$\Delta a = 18^h - \tfrac{1}{2}\,(a_v + a_\circ) - \tfrac{1}{15}\,.\,\frac{I^v_\delta - I^\circ_\delta}{2}\,\text{Sec}\,\varphi' \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2.)$$

Skulle i dessa formler a_v vara $< a_\circ$ så ökas a_v med 24^h.

Enligt formlerna (1.) och (2.) kan man nu således beräkna de båda sökta qvantiteterna

$$i - \Delta I_\delta\,.\,\text{Cosec}\,\varphi' \text{ och}$$
$$\Delta a,$$

om φ' är bekant.

För evaluerandet af qvantiteterna φ' och Δb öfvergå vi till æqvationerna (B.) och (B′.), hvilka gifva

$$0 = \text{tang}\,\varphi' - \text{tang}\,\{b_v + \Delta b + I^v_\circ - \Delta I_\circ - 90^\circ\}$$

och

$$0 = \text{tang}\,\varphi' - \text{tang}\,\{90^\circ - (b_\circ + \Delta b - I^\circ_\circ + \Delta I_\circ)\},$$

Digitized by Google

emedan venstra membra i dessa æqvationer äro små qvantiteter af 2:a ordningen, och första factorn i andra termen af högre membra är = 1 på små qvantiteter af samma ordning när.

Man har således

$$\varphi' = -90^0 + b_v + \Delta b + I^v_s - \Delta I_s$$
$$\varphi' = 90^0 - b_o - \Delta b + I^o_s - \Delta I_s,$$

genom hvilkas addition och subtraction erhållas

$$\varphi' = \tfrac{1}{2}(b_v - b_o) + \tfrac{1}{2}(I^v_s + I^o_s) - \Delta I_s \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (3.)$$

och

$$\Delta b = 90^0 - \tfrac{1}{2}(b_o + b_v) + \tfrac{1}{2}(I^o_s - I^v_s), \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (4.)$$

enligt hvilka man således omedelbart får Δb ur den sista och φ' enligt (3.), om ΔI_s vore bekant.

Inställningarna $D_v O_s$ och $D_o O_s$ gifva de med (B.) och (B'.) analoga formlerna

$$\text{Cos}\,(90^0 + 15\,i)\,\text{Cos}\,\{90^0 - [360^0 - 15\,(a_v + \Delta a)]\} =$$
$$= \text{Sin}\,(90^0 + 15\,i)\,\text{tang}\,\varphi' -$$
$$- \text{Sin}\,\{90^0 - [360^0 - 15\,(a_v + \Delta a)]\}\,\text{Cot}\,[360^0 - (b'_v + \Delta b - I^{v\prime}_s + \Delta I_s)] \quad (C.)$$

och

$$\text{Cos}\,(90^0 - 15\,i)\,\text{Cos}\,\{90^0 + [15\,(a_o + \Delta a) - 180^0]\} =$$
$$= \text{Sin}\,(90^0 - 15\,i)\,\text{tang}\,\varphi' -$$
$$- \text{Sin}\,\{90^0 + [15\,(a_o + \Delta a) - 180^0)]\}\,\text{Cot}\,[b'_o + \Delta b + I^{o\prime}_s - \Delta I_s - 180^0], \quad (C'.)$$

och således med samma approximationsgrad som ofvan

$$\varphi' = \tfrac{1}{2}(b'_v - b'_o) - \tfrac{1}{2}(I^{v\prime}_s + I^{o\prime}_s) + \Delta I_s \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (5.)$$

och

$$\Delta b = 270^0 - \tfrac{1}{2}(b'_o + b'_v) + \tfrac{1}{2}(I^{v\prime}_s - I^{o\prime}_s), \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (6.)$$

af hvilka (6.) gifver en ny oberoende bestämning af Δb och (5.) tillsammans med (3.) φ' genom följande formel

$$\varphi' = \tfrac{1}{2}\left\{\frac{b_v - b_o}{2} + \frac{b'_v - b'_o}{2}\right\} + \tfrac{1}{2}\left\{\frac{I^v_s + I^o_s}{2} - \frac{I^{v\prime}_s + I^{o\prime}_s}{2}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots (7.)$$

och ΔI_s genom

$$\Delta I_s = \tfrac{1}{2}\left\{\frac{b_v - b_o}{2} - \frac{b'_v - b'_o}{2}\right\} + \tfrac{1}{2}\left\{\frac{I^v_s + I^o_s}{2} + \frac{I^{v\prime}_s + I^{o\prime}_s}{2}\right\} \quad \ldots\ldots\ldots (8.)$$

Enligt hvad ofvan anfördt blifvit har man

$$\tfrac{1}{2}(a_v + a_o) + \Delta a = 18^h + \tfrac{1}{15} \cdot \frac{I^o_\delta - I^v_\delta}{2} \cdot \text{Sec}\,\varphi';$$

inställes således timcirkelns non. I på

$$\tfrac{1}{2}(a_v + \tfrac{1}{15} \cdot I^v_\delta\,\text{Sec}\,\varphi' + a_o - \tfrac{1}{15} I^o_\delta\,\text{Sec}\,\varphi') - 12^h = 6^h - \Delta a,$$

så kommer declinationsaxeln att ligga i meridianens plan och cirkeln åt norr.

5:o) Inställer jag instrumentet sålunda, och nivellerar tillika optiska axeln först med objectivet åt öster ($= O_ö D_n$) och sedan åt vester ($= O_v D_n$).

Betecknas afläsningarna på declinationscirkeln i ordning med b_n och b'_n, samt nivelleringsresultaten med I°_n och $I^{\circ\prime}_n$, så gifva trianglarna mellan zenith, declinationsaxelns cirkelända och optiska axelns objectivända de tvänne relationerna

$$\text{Sin}\,(I^{\circ}_n - \Delta I_n) = \text{Sin}\,i' \,\text{Cos}\,(180^{\circ} + 15\,i - \varphi') +$$
$$+ \text{Cos}\,i' \,\text{Sin}\,(180^{\circ} + 15\,i - \varphi')\,\text{Sin}\left[180^{\circ} - (b_n + \Delta b)\right] \;\ldots\ldots\ldots\; (D.)$$

och

$$\text{Sin}\,(I^{\circ\prime}_n - \Delta I_n) = \text{Sin}\,i' \,\text{Cos}\,(180^{\circ} + 15\,i - \varphi') +$$
$$+ \text{Cos}\,i' \,\text{Sin}\,(180^{\circ} + 15\,i - \varphi')\,\text{Sin}\,(b'_n + \Delta b), \;\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\; (D'.)$$

eller till och med qvantiteterna af 1:sta ordningen approximatift

$$I^{\circ}_n - \Delta I_n = - i' . \text{Cos}\,\varphi' + \left[180^{\circ} - (b_n + \Delta b)\right] \text{Sin}\,\varphi'$$

och

$$I^{\circ\prime}_n - \Delta I_n = - i' . \text{Cos}\,\varphi' + \left[b'_n + \Delta b\right] \text{Sin}\,\varphi' .$$

hvilka formler oberoende af Δb gifva

$$i' = \left[90^{\circ} - \tfrac{1}{2}(b_n - b'_n)\right] \text{tang}\,\varphi' - \left[\frac{I^{\circ}_n + I^{\circ\prime}_n}{2} - \Delta I_n\right] \text{Sec}\,\varphi' \;\ldots\ldots\; (9.)$$

Vill man äfven ha i' bestämd oberoende af ΔI_n, så behöfver man blott göra en analog dubbelinställning med den i 5:o) med declinationscirkeln åt söder, då tuben således kommer i sitt nedersta läge.

Man inställer till den ändan timcirkelns non. I på

$$\tfrac{1}{2}(a_v + \tfrac{1}{15} I^{v}_{d} \,\text{Sec}\,\varphi' + a_ö - \tfrac{1}{15} I^{ö}_{d} \,\text{Sec}\,\varphi') =$$
$$= 18^{h} - \Delta a ,$$

och nivellerar sedan optiska axeln successive med objectivet åt öster ($= O_ö D_s$) och vester ($= O_v D_s$), så fås en med (9.) analog formel, hvilken tillsammans med denna gifver en bestämning på i' oberoende af ΔI_n.

Då emedlertid denna inställning är särdeles obeqväm till följe af declinationscirkelns höga läge, så använder jag den icke vid mina undersökningar.

Slutligen bör jag erinra derom, att formel (1.) gifver en bestämning på

$$i - \tfrac{1}{15} \Delta I_d . \text{Cosec}\,\varphi' ,$$

men att methoden för öfrigt icke kan bestämma ΔI_d eller i; så att således, för att få i noga bekant, man icke har någon annan utväg än

Digitized by Google

att, då instrumentet är demonteradt, genom directa mätningar (med nivåer eller annorlunda) bestämma de relativa dimensionerna af declinationsaxelns tappar.

De inställningar med instrumentet, på hvilka v. Steinheils formler (Gel. Anz.) grunda sig, äro:

1:o) $D_v O_n$, 2:o) $D_o O_n$, 3:o) $O_v D_n$ och 4:o) $O_o D_n$, hvarvid efter sorgfällig nivellering declinationsaxeln i 1:o) och 2:o) samt optiska axeln i alla fyra inställningarna antagas fullkomligt horisontela. Hans formler fås således i ett slag ur de med ofvan använda analoga rätvinkliga trianglar, som uppstå om

$$I_\delta^v = I_\delta^o = I_n^v = I_n^o = I_n^n = I_n^{n'} = 0,$$

och tillika $\Delta I_\delta = \Delta I_n = 0$.

De erhållas alltså för denna position ur mina formler (1.), (2.), (3.), (4.) och (9.), och blifva

$$\begin{aligned} i &= \left[6^h - \tfrac{1}{2}(a_v - a_o)\right] \operatorname{Cot} \varphi' \\ \Delta a &= 18^h - \tfrac{1}{2}(a_v + a_o) \\ \varphi' &= \tfrac{1}{2}(b_v - b_o) \\ \Delta b &= 90^0 - \tfrac{1}{2}(b_v + b_o) \\ i'' &= \left[90^0 - \tfrac{1}{2}(b_n - b'_n)\right] \operatorname{tang} \varphi'. \end{aligned}$$

Dessa formler äro så enkla, att man utan svårighet kan deducera dem och enligt dem bestämma instrumentfelen, utan att nedskrifva en enda bokstaf eller siffra på papperet. De äro således särdeles beqväma, då fråga är att injustera instrumentet och att bestämma dess öfrigblifvande fel, om man vid denna bestämning ej afser den yttersta noggrannhet. Är för öfrigt instrumentet noggrannt utfördt, och man verkställer inställningarna med omsorg, så är att förmoda, att v. Steinheils formler, äfven då man gör anspråk på större noggrannhet, i de flesta fall äro fullkomligt tillräckliga. Skulle så ej vara fallet, så är dock, enligt hvad i det föregående blifvit visadt, den geniala methoden, åtminstone theoretiskt taget, inom de gränsor, som bestämmas af cirklarnas gradering och nivåerna, mäktig af hvarje grad af approximation vid bestämning af instrumentfelen.

Digitized by Google

Efter åtskilliga arbeten i och för refractorns iordningsställande och injustering gjordes i början af Juli detta år (1861) följande undersökningar af dess fel.

1861, Juli 3.

I

D.O.

D. C. { N. I: 151° 19′ 10″
N. II: 331° 15′ 20″

T. C. { N. I: $0^h\,6^m\,44^s$
N. II: $12^h\,6^m\,40^s$.

D.O.

D. C. { N. I: 31° 38′ 40″
N. II: 211° 34′ 20″

T. C. { N. I: $12^h\,7^m\,26^s$
N. II: $0^h\,7^m\,16^s$.

Derefter inställdes timcirkelns non. I på
$6^h\,7^m\,5^s$.

O.D.

N. I: 181° 28′ 10″
N. II: 1° 24′ 20″.

O.D.

N. I: 1° 31′ 50″
N. II: 181° 26′ 30″.

Omedelbart derefter företogs en ny bestämning, för att controllera den föregående.

II

D.O.

D. C. { N. I: 151° 19′ 10″
N. II: 331° 15′ 10″

T. C. { N. I: $0^h\,6^m\,44^s$
N. II: $12^h\,6^m\,40^s$.

Digitized by Google

$D_o O_n$

D. C. { N. I: 31° 38′ 50″
N. II: 211° 34′ 30″

T. C. { N. I: $12^h\ 7^m\ 27^s$
N. II: $0^h\ 7^m\ 17^s$.

Derefter inställdes timcirkelns non. I på

$6^h\ 7^m\ 5^s$

$O_o D_n$

N. I: 181° 28′ 20″
N. II: 1° 24′ 10″.

$O_v D_n$

N. I: 1° 32′ 0″
N. II: 181° 26′ 50″

Häraf erhålles

	I	II
$i =$	$+11^s,0$	$+11^s,6$
$\Delta a =$	$-7^m\ 2^s$	$-7^m\ 2^s$
$\varphi' =$	59° 50′ 23″	59° 50′ 15″
$\Delta b =$	$-1°\ 26'\ 53''$	$-1°\ 26'\ 55''$
$\frac{1}{15} i' =$	$+10^s,0$	$+10^s,9$,

för hvilka fel jag sålunda skulle försöka att ytterligare corrigera instrumentet.

Hvad först Δa och Δb beträffar, så äro dessa fel redan corrigerade så mycket som möjligt, och det är ej tillfälle att vidare förminska dem, utan att något förändra nonie-bärarne.

i corrigeras lättast med tillhjelp af declinationsaxelns nivå, i det man erinrar sig, att i projicierad på höjdcirkeln utgör $i \operatorname{Sin} \varphi$. I närvarande fall 11^s. $\operatorname{Sin} \varphi = 31$ nivådelar.

φ' corrigerades för 1′ ungefärligen med tillhjelp af δ-sökarens nivå.

i' corrigerades med tillhjelp af timcirkeln genom att inrikta på ett aflägset terrestert föremål, hvars declination således var ungefärligen 30°.

i' uppmätt på timcirkeln är i n. v. fall $= 10^s \operatorname{Sec} 30° = 12^s$.

Digitized by Google

Derefter justerades δ-sökarens optiska axel parallel med hufvudtubens, hvilken dervid inriktades på samma aflägsna kyrktorn som vid justeringen af i'. [1])

Juli 4.

Inställningarna gafvo nu följande resultat

$$i = +1'',7$$
$$\Delta a = -6^m 56^s$$
$$\varphi' = 59^\circ 52' 13''$$
$$\Delta b = -1^\circ 27' 18''$$
$$i' = -6'',1.$$

Härvid följande anmärkningar:

1:o) Correctionen af i är fullkomligt tillfredsställande.

2:o) Tydligt att Δa och Δb måste växla med i och φ'.

3:o) Att φ' blifvit ungefärligen 40″ för stor beror derpå, att den föregående φ' corrigerades 1′ medelst fotskrufven och att φ' dessutom äfven förändrats genom justeringen af declinationsaxeln — instrumentets polaxel är nämligen den räta linia uti verticalplanet genom timaxelns midtellinia, som förenar declinationsaxelns midtellinia med timcirkelns centrum.

4:o) Skälet, hvarför justeringen af tubens optiska axel ej lyckats bättre, kan jag ej angifva, men i alla händelser är sjelfva bestämningen af qvantiteten i n. v. fall icke särdeles tillförlitlig.

Timaxelns lutning corrigerades för 40″ och de andra felen lemnades oförändrade, hvarefter inställningarna gåfvo

$$\varphi' = 59^\circ 51' 30''.$$

Alla bestämningar, som bero af afläsningar på declinationscirkeln, äro emedlertid ännu osäkra, då noniernas ställning i förhållande till cirkeln icke är tillfredsställande.

Juli 5.

Sedan ena noniebäraren på declinationscirkeln blifvit förändrad, och nonierna vederbörligen justerade, utfördes följande noggrannare undersökning af instrumentets fel.

D. O.

D. C. { N. I: 151° 18′ 0″
N. II: 331° 17′ 50″

[1]) Vid dessa undersökningar har jag ännu ej kunnat göra något afseende på tubens böjning.

δ-sökarens nivå { obj.-ändan = 6,8 ocul.-ändan = 6,3
obj.-ändan = 6,4 ocul.-ändan = 6,7

T. C. { N. I: $0^h\ 6^m\ 55^s$
N. II: $12^h\ 6^m\ 52^s$

decl.-axelns nivå { cirkeländan = 5,1 tubändan = 7,0
cirkeländan = 5,0 tubändan = 7,1.

$D_v O_s$

D. C. { N. I: 331° 18′ 5″
N. II: 151° 17′ 50″

δ-sök. nivå { ob. = 6,8 oc. = 7,1
ob. = 6,2 oc. = 7,6.

Vid denna inställning förvissade jag mig om, att ingen rörelse egt rum kring timaxeln.

$D_o O_n$

D. C. { N. I: 31° 35′ 50″
N. II: 211° 35′ 40″

δ-sök. nivå { ob. = 7,0 oc. = 7,3
ob. = 7,2 oc. = 7,1

T. C. { N. I: $12^h\ 7^m\ 0^s$
N. II: $0^h\ 6^m\ 50^s$

decl.-axelns nivå { $c = 3{,}6$ $t = 6{,}2$
$c = 5{,}4$ $t = 4{,}6$.

$D_o O_s$

D. C. { N. I: 211° 36′ 10″
N. II: 31° 36′ 50″

δ-sök. nivå { ob. = 6,7 oc. = 6,9
ob. = 7,0 oc. = 6,5.

Timcirkelns stånd controlleradt.

Häraf erhölls

$$a_v - a_o = 24^h\ 6^m\ 53^s{,}5 - 12^h\ 6^m\ 55^s{,}0$$
$$a_v + a_o = \text{d:o} + \text{d:o} ,$$

Digitized by Google

I_d^v [1]) $= 4'',7$, $I_d^o = -4''2$; och sålunda enligt formlerna (1.) och (2.)

$$i - \tfrac{1}{15} . \varDelta I_d \,\mathrm{Cosec}\, \varphi' = [6^h - 5^h\, 59^m\, 59^s,3]\, \mathrm{Cot}\, \varphi' -$$
$$- \tfrac{1}{15} . (-4'',5)\, \mathrm{Cosec}\, \varphi'$$

och

$$\varDelta a = 18^h - 18^h\, 6^m\, 54^s,3 - \tfrac{1}{15 \cdot 2} . (-0''5)\, \mathrm{Sec}\, \varphi'.$$

Vidare har man

$$b_v - b_o = 151^\circ\, 17'\, 55'' - 31^\circ\, 35'\, 45''$$
$$b_v + b_o = \quad \text{d:o} \quad + \quad \text{d:o} \quad ,$$

$I_o^v = +0''2$, $I_o^o = -0'',2$; sål. enligt formlerna (3.) och (4.)

$$\varphi' = 59^\circ\, 51'\, 5'' + 0'',0 - \varDelta I_o ,$$
$$\varDelta b = 90^\circ - 91^\circ\, 26'\, 50'' - 0'',2.$$

Vidare

$$b'_v - b'_o = 331^\circ\, 17'\, 57'',5 - 211^\circ\, 36'\, 30''$$
$$b'_v + b'_o = \quad \text{d:o} \quad + \quad \text{d:o} \quad ,$$

$I_o^{v\prime} = -1'',7$, $I_o^{o\prime} = +0'',3$; sål. enligt formlerna (5.) och (6.)

$$\varphi' = 59^\circ\, 50'\, 43'',8 + 0'',7 + \varDelta I_o ,$$
$$\varDelta b = 270^\circ - 271^\circ\, 27'\, 13'',8 - 1'',0.$$

Slutligen beräknades

$$\varDelta a\,(\text{Non. I}) = 18^h - 18^h\, 6^m\, 57^s,5 + (\tfrac{1}{15} . 0,5)^s$$
$$= -6^m\, 57^s,5 ,$$

och timcirkelns non. I inställdes på

$$6^h - \varDelta a = 6^h\, 6^m\, 57^s,5\, (58^s).$$

$O_o D_o$

D. C.	N. I:	181° 27′ 10″
	N. II:	1° 27′ 0″
ϑ-sök. nivå	ob. = 7,5	oc. = 7,3
	ob. = 5,8	oc. = 9,1.

[1]) Juni 5 hade jag bestämdt nivåernas scaldelar, och funnit
1 Scaldel på decl.-ax. nivå = 4″,7 ± 0″,1 ,
1 Scaldel på ϑ-sök. nivå = 4″,0 ± 0″,1.

Digitized by Google

$O_v D_n$

D. C. $\begin{cases} \text{N. I}: & 1^\circ 26' \; 0'' \\ \text{N. II}: & 181^\circ 26' \, 10'' \end{cases}$

δ-sök. $\begin{cases} \text{ob.} = 8{,}1 & \text{oc.} = 6{,}9 \end{cases}$
nivå $\begin{cases} \text{ob.} = 7{,}8 & \text{oc.} = 7{,}2. \end{cases}$

Häraf

$$b_n - b'_n = 181^\circ 27' 5'' - 1^\circ 26' 5'',$$

$$I^n_s = -3'',1 \,, I^{n'}_s = +1'',8;$$

sål. enligt formel (9.)

$$i' = [90^\circ - 90^\circ 0' 30''] \text{ tang } \varphi' - [-0'',7 - \varDelta I_s] \text{ Sec } \varphi'.$$

Och om slutligen resultaterna enligt v. Steinheils och enligt de noggrannare formlerna sammanställas, så erhålles

		enligt v. Steinheils forml.	*enligt de noggrannare forml.*
$i - \frac{1}{15} \varDelta I_\delta \text{Cosec } \varphi'$	=	$+ 0^s{,}4$	$+ 0^s{,}8$
$\varDelta a$	=	$- 6^m 54^s{,}3$	$- 6^m 54^s{,}3$
φ'	=	$59^\circ 51' \; 5''$	$59^\circ 50' 55''$
$\varDelta b$	=	$- 1^\circ 26' 50''$	$- 1^\circ 27' 2'',5$
$\varDelta I_s$	=		$+ 10''$
$\frac{1}{15} \cdot i'$	=	$- 3^s{,}4$	$- 2^s{,}0.$

Vid beräkningen af dessa qvantiteter kunde jag här naturligen öfverallt utan märkbart fel sätta $\varphi' = \varphi = 59^\circ 51',5$.

Sedan jag nu visat, huru de egentliga instrumentfelen evalueras, skulle jag öfvergå till bestämning af instrumentpolens azimuth. Då emedlertid de hittills utförda bestämningarna icke visa den öfverensstämmelse, som man har rätt att fordra, så är jag ej nu i tillfälle att lemna något räkne-exempel på dessa slags bestämningar, hvilket här egentligen skulle vara af intresse, för att visa en användning af instrumentets correctionsskrufvar för azimuth. Jag låter emedlertid de formler följa, enligt hvilka jag beräknat densamma.

$$\left.\begin{aligned} \text{tang}\,(\mathbf{A} - A) &= - \frac{\text{tang}\,\tau.\ \text{Cos}\ \psi}{\text{Sin}\,(\varphi' - \psi)} \\ \text{tang}\ \psi &= \text{tang}\ d.\ \text{Sec}\ \tau \end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots \quad (10.)$$

då A = den nära meridianen observerade stjernans azimuth,
$\mathbf{A}$ = instrumentpolens azimuth,

Digitized by Google

τ = stjernans timvinkel, } (i förhållande till instrumentets meridian
d = stjernans declination, } och æqvator).

och A, **A** och τ på vanligt sätt räknas från 0° till 360°.

För att sålunda få **A** bekant, återstår blott att bestämma A, τ och d.

A bestämmes genom

$$\left.\begin{aligned} \text{tang}\, A &= \frac{\text{tang}\,(\theta - \alpha).\ \text{Cos}\,\psi'}{\text{Sin}\,(\varphi - \psi')} \\ \text{tang}\,\psi' &= \text{tang}\,\delta.\ \text{Sec}\,(\theta - \alpha) \end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots\ldots (11.)$$

hvarest θ = stjerntiden för observationen,
α = stjernans ascensio recta, } (apparenta enligt ephemer).
δ = stjernans declination, }
φ = observationsortens polhöjd.

De två återstående qvantiteterna τ och d bestämmas genom följande æqvationer, erhållna ur triangeln mellan instrumentpolen, stjernan och declinationsaxelns cirkeländа för stjerntiden θ, då declinationscirkeln ligger åt vester.

$$\text{Sin}\, d_1 = -\,\text{Sin}\,15\,i.\ \text{Sin}\,i' + \text{Cos}\,15\,i.\ \text{Cos}\,i'.\ \text{Sin}\,(b^*_v + \Delta b),$$
$$-\,\text{Sin}\,i.\ \text{Sin}\,(b^*_v + \Delta b) =$$
$$= \text{Cos}\,15\,i.\ \text{tang}\,i' - \text{Cos}\,(b^*_v + \Delta b).\ \text{Cot}\,(90^\circ + 15\,(a^*_v + \Delta a) - \tau_1),$$

eller approximativt

$$\left.\begin{aligned} d_1 &= b^*_v + \Delta b \\ \tfrac{1}{15}\tau_1 &= a^*_v + \Delta a + i.\ \text{tang}\,d_1 + \tfrac{1}{15}\,i'.\ \text{Sec}\,d_1 \end{aligned}\right\}, \quad \ldots\ldots (12.)$$

hvarest d_1 = den instrumentala declinationen,
τ_1 = den instrumentala timvinkeln,
b^*_v = afläsningen på declinationscirkelns non. I,
a^*_v = afläsningen på timcirkelns non. I.

Gör man en dylik observation med declinationscirkeln åt öster, så fås af denna de analoga formlerna

$$\left.\begin{aligned} d_2 &= 180^\circ - (b^*_o + \Delta b) \\ \tfrac{1}{15}\tau_2 &= a^*_o + \Delta a - 12^h - \\ -\,i.\ \text{tang}\,[180^\circ - (b^*_o + \Delta b)] &- \tfrac{1}{15}\,i'.\ \text{Sec}\,[180^\circ - (b^*_o + \Delta b)] \end{aligned}\right\} \quad \ldots\ldots (13.)$$

För att corrigera de observerade τ och d för refraction, användes med tillräcklig approximation formlerna

$$\Delta\tau^s = \frac{0{,}008385}{\text{Cos}\,(\varphi - \delta)\ \text{Cos}\,\delta}\,t \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (14.)$$

Digitized by Google

$$\Delta d = -57'',4 \,.\, \text{tang}\,(\varphi - \delta) \,.\,.\,.\,.\,.\,.\,.\,.\,. \quad (15.)$$

Factorn t i första formeln är $= \theta - \alpha$ uttryckt i tidsminuter.

Gör man afseende på tubens böjning, så blir correctionen för timvinkeln t

$$B_t = \frac{t.\,\text{Sin}\,1''.\,\text{Cos}\,\varphi}{\text{Cos}\,\delta.\,\text{Sin}\,(\varphi - \delta)}\, B_{(\varphi - \delta)}, \,.\,.\,.\,.\,.\,.\,.\,.\,. \quad (16.)$$

om $B_{(\varphi - \delta)}$ är tubens böjning vid meridianhöjden $\varphi - \delta$.

Digitized by Google

Undersökningar om Granater

af

C. W. Paijkull,
Ph. Doctor.

Ju större noggrannhet man kan ernå inom de på rön, försök och yttre iakttagelser grundade vetenskapernas område, desto snarare måste man också kunna bevara sig från irrgångar och falska slutsatser, och med desto större säkerhet närmar man sig det mål, hvartill dessa vetenskaper sträfva, eller uppfinnandet af de allmänna lagar, af hvilka naturens verksamhet är beroende. Gäller detta inom naturvetenskaperna i allmänhet, så finner det isynnerhet sitt uttryck inom mineralchemien, der man har att behandla jämförelsevis små qvantiteter och skall bestämma dessa qvantiteters förhållande till andra af samma ringa valör. Men jämte den synnerliga noggrannhet i utförandet, som alltid måste ligga till grund för de vetenskapliga resultaterna, ingår som väsendtligt vilkor vid mineralanalysen, att mineraliernas särskilta beståndsdelar, så vidt möjligt är, bestämmas på ett direct sätt, så att man så litet som möjligt behöfver grunda sitt omdöme på beräkningar, hvilka i större eller mindre grad kunna vilseleda, utan i stället får stödja sig på afgjorda facta. Det ligger i sakens natur, att det isynnerhet är sådana föreningar, som lätt undergå förändring, vare sig vid mineralets smältning med flusser eller dess sönderdelning genom en syra, hvilka äro svårast att direct bestämma; och ju större svårighet möter att sönderdela ett mineral, desto ogynnsammare omständigheter äro äfven förhanden för ett dylikt direct bestämmande af dess lätt föränderliga beståndsdelar. En dylik kropp, hvilken vid ett minerals behandling på något af de nämnda sätten, lätt undergår förändring, är som bekant *jernoxidul.* Såvida mineralet är i syra lättlösligt, har man visserligen blott att upplösa det vid afhållet lufttillträde i en atmospher af kolsyra eller qväfgas och sedan genom titrering omedelbart bestämma oxidulhalten, förutsatt naturligtvis att inga andra ämnen äro förhanden, som inverka på den an-

Digitized by Google

vända titrelösningen; men är mineralet deremot svårlösligt i syra, så att det behöfver längre tid, för att lösas, är denna method mindre användbar, och naturligtvis rent af oduglig, såvida det af syror alldeles icke sönderdelas.

I afseende på sådana silicater, som äro olösliga, eller endast delvis lösliga i de vanligare syrorna, svafvel- eller saltsyra, har man derföre, såsom kändt är, i allmänhet underlåtit att vidtaga det directa bestämmande, hvarom här är fråga, och i stället låtit sig nöja med att efter mineralets chemiska formel, såvida denna varit känd, beräkna och fördela den genom den fullständiga analysen funna jernhalten såsom jernoxid och jernoxidul, så vida man nämligen haft skäl att antaga den sednares närvaro i mineralet.

Vid de undersökningar med åtskilliga granatvarieteter, som på Geologiska Byråns laboratorium blifvit af mig verkställda, har jag, för att söka vinna berörde ändamål eller ett direct bestämmande af jernoxidulhalten, hufvudsakligen följt en method, som af Hermann (Journ. f. Prakt. Chemie, 1845, sid. 239) och åtskilliga andra blifvit begagnad för dylika silicaters sönderdelning, nämligen smältning med boraxglas under uteslängande så vidt möjligt af luftens tillträde, och hvilken method här nedan närmare skall angifvas.

Stufferna för analysen äro hemtade från inhemska fyndorter. Vid sammanställningen af resultaterna har jag beräknat syrehalten i kiselsyran och baserna och särskildt anfört densamma, såsom nedan synes. Den method, jag begagnat för den fullständiga analysen af mineralet, öfverensstämmer i allo med de vanliga sätten för dylika analysers utförande; den meddelas här nedan i möjligaste korthet.

Method för den fullständiga analysen.

a) Af det pulveriserade, slammade och lindrigt glödgade mineralet afvägdes vid pass 1 gramm i en platinadegel och smältes sedan tillsammans med fyra gånger sin vigt kolsyradt kali-natron. Den smälta massan upplöstes i vatten och saltsyra, afdunstades till torrhet, befuktades åter med syra, hvarefter vatten tillsattes. Den olösta kiselsyran affiltrerades, glödgades och vägdes som *kiselsyra.*

b) Den erhallna lösningen digererades en längre tid med kolsyrad baryt i öfverskott, hvarefter den fällda jernoxiden och lerjorden affiltrerades och löstes jämte den återstående kolsyrade baryten i saltsyra på filtrum. Sedan baryten blifvit utfälld med svafvelsyra och fällningen affiltrerad, delades den återstående, jernoxiden och lerjorden innehållande lösningen i tvänne lika delar:

Digitized by Google

α) i den ena af dessa fälldes jernoxid och lerjord med ammoniak, fällningen togs på filtrum, torkades, glödgades och vägdes, hvarigenom erhölls vigten af $^1/_2$ *(jernoxid + lerjord);*

β) den andra hälften försattes med vinsyra, ammoniak till neutralisation och vätesvafladt svafvelammonium, hvarefter det fällda svafveljernet affiltrerades. Sedan fällningen åter blifvit upplöst i saltsyra och svaflet frånskiljdt medelst filtrering, tillsattes några droppar salpetersyra till jernets fullständiga oxidation, och derefter ammoniak i öfverskott. Den fällda jernoxiden togs på filtrum torkades, glödgades och vägdes, hvarigenom erhölls $^1/_2$ *jernoxid.* Skilnaden mellan de i *α)* och *β)* erhållna vigtsmängderna multiplicerades med 2, hvarigenom erhölls hela qvantiteten *lerjord.*

c) Sedan baryten blifvit utfälld ur den i *b)* erhållna lösningen och fällningen affiltrerad, fälldes svafvelmangan medelst vätesvafladt svafvelammonium ur den erhållna lösningen, och sedan densamma blifvit upptagen på filtrum, löstes den ånyo i saltsyra, svaflet frånskiljdes och lösningen försattes med kolsyradt natron i öfverskott. Den fällda kolsyrade manganoxidulen affiltrerades, glödgades och vägdes som *manganoxiduloxid.*

d) Den i *c)* erhållna från svafvelmangan och ytterligare från svafvelammonium befriade lösningen försattes med ammoniak och oxalsyrad ammoniak, hvarefter den fällda oxalsyrade kalken togs på filtrum, glödgades och vägdes som *kolsyrad kalk.*

e) Slutligen fälldes *fosforsyrad talk-ammoniak* ur den i *d)* erhållna lösningen genom tillsats af fosforsyradt natron och ammoniak i öfverskott; fällningen affiltrerades, glödgades och vägdes som *pyrofosforsyradt natron.*

Method för bestämmandet af jernoxidul.

Af det pulveriserade mineralet afvägdes en mindre qvantitet, som torkades vid lindrig värme och sedan blandades i en platinadegel med 5 à 6 gånger sin vigt pulveriseradt boraxglas, hvaraf en mindre del ströddes ofvanpå blandningen. Denna degel täcktes med ett väl passande lock och insattes derpå i en större platinaldegel, på hvars botten var strödt ett lager groft pulveriserad kalksten. Sedan ett lock blifvit afpassadt äfven till denna degel, glödgades båda öfver en gaslampa till massans smältning under en halftimmas tid, och ställdes sedan att kallna på en jernplatta. Den smälta kakan, som lätt lossnade ur degeln, såvida afkylningen ej alltför hastigt försiggick, bragtes sedan i en med

Digitized by Google

kolsyra fylld glaskolf och öfvergjöts med urkokadt vatten och svafvelsyra. Under fortsatt inledning af kolsyra upphettades kolfvens innehåll, hvarvid den smälta kakan lätteligen upplöstes. Sedan lösningen kallnat, titrerades den omedelbart medelst en till sin beskaffenhet känd lösning af öfvermangansyradt kali (kameleonlösning), hvarigenom man således lätt kunde bestämma den i profvet befintliga qvantiteten *jernoxidul.*

Kameleonlösningens styrka bestämdes för hvarje gång genom titrering af en i vatten upplöst, känd qvantitet svafvelsyrad jernoxidul-ammoniak, hvars lösning blifvit försatt med svafvelsyra i öfverskott.

På detta sätt kunde man genom en tillräcklig omsorg vid utförandet uppnå ganska noggranna resultater, enligt hvad upprepade titreringar med samma granat gåfvo vid handen. De utförda analyserna voro följande:

1. *Granat från Fahlu grufva.* (De bekanta, stora kristallerna från *Albrektsort* i *Drottninggrufvan).*

Kristallform: rhomboidaldodekaeder; kristallytorna, likasom genomgångsytorna beklädda med ett öfverdrag af chlorit; af knytnäfves storlek; färgen röd, klar; brottet skåligt; glasglänsande; i smärre splittror nära genomskinlig; eg. v. 4,202. I glödgning förändras det ljust rosenröda pulvrets färg till rostbrun.

I ett prof af 1,3765 gr. bestämdes den chemiska sammansättningen sålunda:

	gramm	procent		syre prc.
Kiselsyra	0,51563	37,459		19,449.
Lerjord	0,29806	21,653		10,136.
Jernoxidul	0,49549	35,996	7,999	
Manganoxidul	0,00733	0,532	0,120	10,033.
Kalk	0,01715	1,246	0,356	
Talkjord	0,05369	3,900	1,558	
		100,786.		

Till bestämmande af jernoxidul i denna granat afvägdes 0,095 gr., till hvars titrering åtgingo 21,8 kub. cent. kameleonlösning, svarande mot 0,03349 gr. jernoxidul eller 35,253 proc. Ehuru detta icke fullt öfverensstämmer med hela den i den fullständiga analysen erhållna jernhalten i mineralet, hafva vi likväl i anseende till den stora mängden af jern i denna granat beräknat alltsammans såsom oxidul, helst felet ligger inom möjligheten af en mindre noggrann iakttagelse. Vid en stor

Digitized by Google

halt af jernoxidul är nämligen en ytterlig omsorg af nöden, om man skall fullkomligt kunna förebygga all syrsättning under operationen, — förutsatt dessutom, att det genom den fullständiga analysen vunna resultatet af jernoxid är absolut rigtigt. Den använda titrelösningens styrka var sådan, att mot 100 k. c. svarade 0,1195 gr. jern; detta bestämdes genom titrering af en i vatten löst qvantitet svafvelsyrad jernoxidul-ammoniak, utgörande 0,2543 gr., hvartill åtgingo 30,4 k. c. kameleonlösning.

II. *Granat från Dannemora grufva.*

Kristallform: ikositetraeder, af storlek från knappnålshufvuden till mindre ärter; färgen brunröd, klar; halft genomskinlig; glasglänsande; brottet skåligt; eg. v. 3,997.

I ett prof af 0,94325 gr. bestämdes den chemiska sammansättningen sålunda:

	gr.	prc.		syre prc.
Kiselsyra	0,34505	36,581		18,994.
Lerjord	0,18404	19,511	9,180	10,343.
Jernoxid	0,03657	3,877	1,163	
Jernoxidul	0,03596	3,812	0,847	9,482.
Manganoxidul	0,23749	25,178	5,662	
Kalk	0,09019	9,562	2,732	
Talkjord	0,00570	0,604	0,241	
		99,125.		

Till bestämmande af jernoxidul afvägdes ett prof af 0,056 gr., hvartill åtgingo vid titreringen 1,6 k. c. kameleonlösning. svarande mot ofvan uppgifna procent oxidul. Titre-lösningens styrka var här sådan, att mot 100 k. c. af densamma svarade 0,10377 gr. jern.

Enligt en annan titrering af samma granat, hvarvid det afvägda profvets vigt utgjorde 0,35075 gr., åtgingo 8,1 k. c. af kameleonlösningen, hvars styrka var lika med den under Fahlu-granaten angifna, hvilket ger en jernoxidulhalt af 0,01245 gr. eller 3,550 proc.

III. *Granat från Långbanshyttan.*

Kristallform: en combination af rhomboidaldodekaedern och ikositetraedern 202, der den förra är rådande; färgen gulgrön, dunkel; fettglänsande; genomlysande i kanterna; brottet splittrigt; eg. v. 3,847.

Digitized by Google

I ett prof af 1,2895 gr. bestämdes den chemiska sammansättningen sålunda:

	gr.	prc.		syre prc.
Kiselsyra	0.47038	36,478		18,940.
Jernoxid	0,33175	25,727	7,718	8,552.
Lerjord	0,02298	1,782	0,834	
Jernoxidul	0,03225	2,501	0,556	10,425.
Manganoxidul	0,04291	3,328	0,648	
Kalk	0,36554	28,347	8,991	
Talkjord	0,00743	0,576	0,230	
		98,739 [1].		

Till titrering af jernoxidulen i denna granat användes ett prof af 0,3415 gr., hvartill åtgingo 6,4 k. c. kameleonlösning, svarande mot ofvan uppgifna procent. Titre-lösningens styrka var sådan att, mot 100 k. c. kameleon svarade 0,10377 gr. jern.

Vid en annan titrering, som företogs med ett prof af 0,316 gr. af mineralet, åtgingo 5,4 k. c. svarande mot 2,272 proc., enligt en sådan titre-halt hos det öfvermangansyrade kali, att 0,10346 gr. jern svarade mot 100 k. c.

IV. *Granat från Gullsjö kalkbrott i Wermland.*

Derb, med kornig afsöndring, inväxt i kornig kalksten; färgen blekgul, klar; brottet skåligt; glasglänsande; halft genomskinlig; eg. v. 3,604.

Den chemiska sammansättningen bestämdes i ett prof af 1,3385 gr. sålunda:

	gr.	prc.		syre prc.
Kiselsyra	0,55238	41,269		21,428.
Lerjord	0,28020	20,934	9,800	10,030.
Jernoxid	0,01028	0,768	0,230	
Jernoxidul	0,03356	2,507	0,557	10,627.
Manganoxidul	0,00709	0,530	0,119	
Kalk	0.45759	34,187	9,748	
Talkjord	0,00680	0,508	0,203	
		100,703.		

[1]) En af Trolle-Wachtmeister analyserad gul granat från Långbanshyttan håller äfven *kali*. — Jag har ej undersökt, huruvida detsamma är förhållandet med denna.

Digitized by Google

Till titrering af denna granat afvägdes ett prof af 0,09125 gr., hvartill åtgingo 1,8 k. c. kameleonlösning, svarande mot 2,507 proc. jernoxidul. Titre-lösningens styrka var sådan, att mot 100 k. c. svarade 0,09888 gr. jern.

Enligt en annan titrering af samma granat, hvarvid titre-halten var sådan, att 0,1195 gr. jern svarade mot 100 k. c. kameleonlösning, utgjorde jernoxidulen 2,475 proc. Det afvägda profvet af mineralet var här 0,18625 gr., och dertill åtgingo 3 kub. cent. af titrelösningen.

Den vid smältning med boraxglas erhållna kakan var hos Fahlu-granaten rent grön, hos Dannemora-granaten stötande i brunt, hos granaten från Gullsjö åter svagt grönfärgad, i tunnare splittror gående till färglös och af granaten från Långbanshyttan mörk, svartaktig.

Beträffande tillfälliga orenligheter få vi anmärka att den stora Fahlu-granaten äfven i de minsta splittror innehåller små, svarta, för blotta ögat stundom med möda skönjbara korn, hvilka sannolikt bestå af magnetisk jernmalm, hvilken vid mineralets pulverisering kan utdragas med magneten. Dylika korn af magnetisk jernmalm förorena äfven granaten från Dannemora, likväl i obetydlig grad.

Långbanshytte-granaten synes vara till sin beskaffenhet något förändrad genom förvittring eller ombildning, hvilket bevisas dels af dess matta utseende, dels deraf att det glödgade pulvret med svårighet antager constant vigt, hvilket torde häntyda på närvaron af hydratvatten.

Ehuru ändamålet med dessa analyser hufvudsakligen varit att fästa uppmärksamheten på den method, vi användt vid bestämmandet af jernoxidulen, och hvilken enligt vårt förmenande är fullt lämplig och, utförd med tillräcklig omsorg och noggrannhet, lemnar fullgoda resultater, må vi dock äfven till sist yttra några ord om den stöchiometriska formeln för granaternas sammansättning, helst denna på sednare tider varit föremål för särskilta utläggningar, och man just med stöd af den olika fördelningen af jernet i detta mineral såsom oxid och oxidul velat uppställa en ny theori för dess chemiska sammansättning. Det kan dock icke vara vår mening att af dessa fåtaliga analyser vilja draga någon allmän slutsats, utan vi vilja endast tillse, huruvida våra resultater öfverensstämma med den vanligen antagna formeln för granaters sammansättning, $\dot{R}^3 \dddot{Si} + \dddot{\mathbf{R}} \dddot{Si}$, eller möjligen hänvisar på ett annat uttryck för densamma. Sammanföra vi sålunda resultaterna af analyserna, så finna vi förhållandet mellan syret i baserna och kiselsyran vara följande:

$$\dot{R} : \dddot{\mathbf{R}} : \dddot{Si}$$

I. 10,033 : 10,136 : 19,449 = 1 : 1,01 : 1,94.

II. 9,482 : 10,343 : 18,994 = 1 : 1,08 : 2,00.

Digitized by Google

III. 10,425 : 8,552 : 18,940 = 1 : 0,82 : 1,82.
IV. 10,627 : 10,030 : 21,428 = 1 : 0,95 : 2,02.

Vi se häraf, att syreförhållandet i alla granaterna, utom en, är såsom 1 : 1 : 2, men enligt hvad vi ofvan anmärkt, är den fullkomliga friskheten hos denna granat, den från Långbanshyttan, tvifvel underkastad.

Stödjande sig på de med epidot verkställda undersökningarne och på ett par granatanalyser har Hermann velat finna att granatens chemiska sammansättning skulle kunna uttryckas genom en s. k. grundmolekul, $(\dot{R}\,\ddot{R})^3\dddot{Si}$, der $\dot{R}^3$ eller $\ddot{R}$ skulle kunna ersätta hvarandra i mer eller mindre grad, hvilken åsigt genom de här anförda analyserna *icke* vunnit bekräftelse, ehuru vi bestämt både jernoxid och jernoxidulhalten och haft att göra med varieteter, der båda delarne förekomma, eller der jernhalten varit ganska framstående, såsom i Fahlu-granaten. Till denna åsigt har Hermann kommit derföre, att summan af syremängderna i $\dot{R}$ och $\ddot{R}$ oftast visat sig fullt öfverensstämmande med syret i kiselsyran i förhallandet 1 : 1, oaktadt förhållandet mellan syremängderna i $\dot{R}$, $\ddot{R}$ och $\dddot{Si}$ i många analyser afvikit mer eller mindre från förhallandet 1 : 1 : 2. Härvid torde vi dock icke få förbise en i vår tanka vigtig omständighet. Likasom nämligen "sannolikheten att träffa" är större, ju större föremålet är, på hvilket man sigtar, eller ju närmare man står målet, likaså måste man erkänna att vid en dylik summering, som den af Hermann företagna, en viss sannolikhet är förhanden, att det af honom anmärkta förhallandet skall inträffa. Det är nämligen alldeles gifvet, att när man, såsom här, summerar syremängderna i $\dot{R}$ och $\ddot{R}$ och beräknar denna summas förhållande till syret i $\dddot{Si}$, åstadkommes en ömsesidig compensation eller utjämning af möjliga felaktigheter. Man behöfver blott till exempel tänka sig, att syremängden till följe af någon omständighet blifvit bestämd något för liten i $\dot{R}$ och något för stor i $\ddot{R}$, mot hvad den skulle vara i det friska, obemängda mineralet, och att härigenom ett ogynsamt resultat uppkommit i afseende på förhallandet 1 : 1 : 2 mellan basernas och kiselsyrans syra, i hvilket fall det är klart, att om man adderar syremängderna i $\dot{R}$ och $\ddot{R}$, så kan deremot förhållandet 1 : 1 inträffa och bör äfven med mycken sannolikhet göra det. Likaså kan man tänka sig andra förhallanden, hvarvid samma händelse eller ett utjämnande af felen skulle ega rum, hvaraf är tydligt, att om man förfar på detta sätt med ett större antal analyser, det ligger i sakens natur, att man skall bekomma flera, i hvilka man finner förhållandet 1 : 1 mellan $\dot{R} + \ddot{R}$ och $\dddot{Si}$, än i hvilka förhållandet 1 : 1 : 2 eger rum.

Digitized by Google

Om tvänne i Sverige hittills misskända arter af växtslägtet Rumex

af

Rob. Fristedt och **Rob. Fries.**

Under gemensamt studium af slägtet *Rumicis* skandinaviska arter, såsom förberedelse till en discussion derom i Naturvetenskapliga Student-sällskapet härstädes, uppmärksamma de vi åtskilliga hittills ofta förbisedda egendomligheter, bidragande till arternas säkrare begränsning, och kommo till följe deraf till en och annan, från de hos oss vanliga något afvikande åsigt. Då emellertid tillfälle ännu saknats att med tillbörlig noggrannhet och i naturen pröfva dem alla måste vi här inskränka oss att meddela de tillförlitligaste och för oss mest oväntade bland våra iakttagelser. De röra sig omkring tvänne sedan äldre tider kända former, hvilka dock aldrig inom Sverige tagit botanisternas uppmärksamhet i anspråk på det sätt, de otvifvelaktigt förtjena, — och det är för att till deras noggrannare undersökande uppmana dem, hvilka komma i tillfälle att i naturen anträffa desamma, som vi utbedja oss att här om dem få meddela några upplysningar.

De tillhöra begge den grupp af slägtet, der man minst trott något nytt vara att finna eller något gammalt att pröfva, näml. Sect. *Acetosa* Tourn., inom hvilken de i arbeten öfver Skandinaviens Flora blifvit dels såsom varieteter dels som obetydliga former under *R. Acetosa* L. sammanförda. Den ena är den redan i Linnés "Flora Lapponica" nämnda "*Rumex foliis oblongis sagittatis β*", som sedan allt framgent i Sverige upptagits såsom en fjällform af *R. Acetosa*, men af Allioni redan i "Miscellanea Taurica" (1770—3) urskildes som egen art under namn af *R. arifolius*, hvilken äfven några utländska botanister i vår "*R. Acetosa alpina*" igenkänt. — Den andra är den på Kinnekulle af framl. S. J. Lindgren först hos oss iakttagna "*R. Acetosa subhastatus*", hvilken äfven långt tidigare af Desfontaines i "Flora Atlantica" (1798)

Digitized by Google

blifvit såsom en utmärkt, af många utländska växtkännare sedermera godkänd art beskrifven och benämnd *R. thyrsoides*.

Orsaken, hvarför dessa arter så länge blifvit misskända, torde hufvudsakligen böra sökas deri, att flera inom denna grupp vigtiga charakterer blifvit lemnade ur sigte. Bland dessa måste i första rummet framhallas de från *frukten* hemtade, hvilka ej allenast här utan äfven inom sect. *Lapathum* visat sig vara särdeles beständiga [1]. Dessa fruktens kännetecken hafva afseende så väl på form som färg och relativ storlek och variera icke, så vidt vi erfarit, efter större eller mindre grad af fullmognad. Dernäst förtjenar att uppmärksammas det hos denna grupp egendomligt bildade, fjällformiga, tillbakaböjda *grynet* på de inre kalkbladen, hvilket, hos *R. scutatus* och *R. Acetosella* alldeles franvarande, hos de öfriga uppträder olika utveckladt pa olika arter. Vidare *bladen*, sa väl med afseende på deras olika storlek och form på olika delar af stjelken som ock bildningen af deras bas, en charakter, som, försigtigt använd, är af rätt stort värde; hit hör äfven, såsom hufvudsakligen af bladen beroende, *örtens färg*. Öfverflödigt torde vara att nämna, det den redan förut af svenska florister anförda egendomligheten i *blomställningen* hos *R. thyrsoides* är ett bade konstant och lätt i ögonen fallande kännemärke, äfvensom att här, liksom hos *Lapatha*, de inre kalkbladens form ej bör förbises. Om beskaffenheten af de fran *stipler* och *rot* hemtade kännetecknen hafva vi dels ej sjelfva varit i tillfälle att vinna någon verklig kännedom och öfvertygelse, dels äro uppgifterna hos olika författare ej fullt öfverensstämmande; men att det otvifvelaktigt vore af stor vigt att på lefvande

---

[1]) Så kunna vi bland *Nemolapatha* urskilja trenne (äfven till habitus från hvarandra afvikande) grupper, hvilka hvardera erbjuda sina egendomliga frukt-kännetecken, näml. 1) Stirps *R. obtusifolii* (innefattande *R. acutus* L., *R. divaricatus* Fr. och *R. obtusifolius* L.) med relative stora, tjocka, gråaktigt smutsbruna (*griseo-fusci*); 2) St. *R. sanguinei* (*R. conglomeratus* Murr. och *R. sanguineus* L.) med små, tjocka, mörkbruna (*spadiceo-castanei*) — och 3) St. *R. maritimi* (*R. palustris* Sm., *R. maritimus* L.) med små, smala (mera långsträckta), rödbrunt-gula (*testaceo-fulvi*) frukter. — Likaså kan med fruktens tillhjelp den oftast betviflade men äfven genom andra charakterer igenkänneliga *R. propinquus* J. Aresch. ganska tydligt urskiljas bland sina närmaste slägtingar, *R. crispus* L. och *R. domesticus* Hn. i det den förstnämnde har dubbelt större, med inbugtade ytor försedda frukter, de två sednare hälften mindre, *R. crispus* med kullriga, *R. domesticus* med inbugtade ytor, hvarjämte färgnyansen, åtminstone hos *R. propinquus*, är något olika. Äfven hos öfriga skandinaviska arter framvisa frukterna en och annan egendomlighet — en tydlig anvisning på behofvet att bättre än hittills studera dem för slägtets tillförlitliga utredning.

Digitized by Google

exemplar närmare studera dessas, isynnerhet de förras, bildning, utvisar den stora vigt, som blifvit dem, t. o. m. uteslutande, tillagd (se t. ex. *R. amplexicaulis* Lapeyr. i Gren. och Godr. Fl. Fr.).

Vi öfvergå nu till de särskilda arternas (för jämförelses skull äfven *R. Acetosæ*) närmare beskrifvande:

1. *Rumex thyrsoides* Desf.

(Fl. Atl. p. 321, Gren. Godr. Fl. Fr.).

Syn. *R. thyrsiflorus* Fingerhuth in Linnæa IV p. 380? — *R. Acetosa thyrsiflorus* Fr. S. V. Sc. — *R. Acetosa* var. *subhastatus* Lindgr. in sched., Hn. Sk. Fl. ed. V—VII.

Diagn. *Caryopsis* parva, picea; *laciniæ perigonii fructiferi interiores* reniformi-rotundatæ, grano prominulo instructæ; *panicula* ramosissima, thyrsoidea, densiflora; *folia* oblongo-lanceolata, hastata, subæqualia, sursum satis decrescentia. *Herba* glaucescens, interdum subpurpurascens.

Descript. *Växt* 1—1 $^1/_2$ aln hög, teml. robust, af en matt grön, något i blågrått dragande färg. *Roten* fibrös, stundom knölformigt ansvälld (enl. Grenier). *Blad* från roten småningom aftagande i storlek; rotbladen talrika, stora, långskaftade, nående omkring $^1/_3$ af stjelkens höjd, trubbspetsade, spjutlika med stundom bågformigt convergerande flikar, med nästan från samma punkt vid basen utlöpande, teml. tydliga hufvudnerver, glaucescenta; stjelkbladen smalare, korteller o-skaftade, nästan stjelkomfattande, för öfrigt som de föregående. *Stiplerna* tre-tandade, med mellersta tanden längre och utåtböjd (Fingerh.). *Blomställning* aflång, 2—3 gånger förgrenad, med styfva grenar, de nedre kortare än hos följande arter, tätblommig, glaucescent, slutligen rödlätt. *Yttre kalkbladen* efter blomningen tillbakaböjda (liksom hos *R. Acetosa* och *R. arifolius*, då de deremot hos *R. scutatus* och *R. Acetosella* fortfarande äro upprätta). *Inre kalkbladen* njurlikt rundade, tätt och tydligt nätådriga, försedda med ett tydligt, fjällformigt, tillbakaböjdt gryn. *Frukten* betydligt mindre än hos *R. arifolius*, af ungefär samma storlek som *R. Acetocæ*, men något litet smalare (längsträcktare), mörkbrunt-svartaktig, starkt glänsande.

Denna både till characterer och habitus särdeles utmärkta art är inom Sverige endast anträffad på Kinnekulle (mellan Husaby och Martorp) af Lindgren och på Gotland (Sanda sn) af O. Veström m. fl. — således blott på kalkgrund. — Utom Sverige är den utbredd öfver nordliga delen af Afrika (Desfont.), Sicilien, Piemont, Spanien

Digitized by Google

(Meisner), södra Frankrike (Gren.) samt i Rhenprovinserna vid Marderfeld på berget Eifel (Fingerh.).

2. *Rumex Acetosa* L.

(Sp. Pl. ed. 1 p. 337).

Diagn. *Caryopsis* parva, castaneo-picea; *laciniae perigonii fructiferi interiores* subrotundæ, cum grano obsoleto; *panicula* subsimplex, linearis, densiflora; *folia* sagittata, sursum manifeste decrescentia, radicalia oblonga, caulina lanceolata l. oblongo-lanceolata. *Herba* e viridi purpurascens.

Descr. *Växt* nästan alnshög, spenslig, grön och småningom rodnande. *Rot* fibrös. *Bladen* från roten betydligt aftagande i storlek; rotblad flera, små, kortare eller längre skaftade, naende blott en obetydlig del af stjelkens höjd, aflånga, pillika med jemnt afsmalnande flikar, otydligt nerviga, gröna; stjelkblad betydligt smalare, spetsade, oskaftade, i öfrigt lika rotbladen. *Stiplerna* flikiga eller tandade. *Blomställning* jemnbred, oftast blott *en* gång grenad, med något slaka grenar, glesblommig, purpurascent. *Inre kalkbladen* rundade, nätådriga, med högst obetydligt gryn. *Frukten* brunt-svartaktig, starkt glänsande.

Arten förekommer inom Sverige från Skåne åtminstone upp till barrträdsregionen (t. ex. Tasjö, Kengis); — föröfrigt allmän öfver hela Europa, norra Asien och Amerika, Cap och Chile (Meisn.).

Anm. I de nordligare delarne af landet uppträder denna art ofta med bredare stjelkblad och erinrar då genom sin habitus om *forma pumila* af följande art, från hvilken den dock genom starka charakterer med säkerhet skiljes. Denna bredbladigare *R. Acetosa* torde förekomma äfven i de högre belägna fjällregionerna och der uppträda tydligare utpreglad — för hvilken således namnet *R. Acet. alpestris* skulle kunna bibehållas.

3. *Rumex arifolius* All.

(in Misc. Taur. V I. p. 94, Fl. Pedem., Koch Fl. Germ., Gren. Godr. Fl. Fr. — non Lin. fil.).

Syn. *R. montanus* Desf., Meisn. in DC. Prodr. *R. Acetosa* *δ* et *ε* L. Sp. Pl. ed. I. — *R. Acetosa β alpina* Retz. Fl. Sc. Prodr., Wng. Fl. Lapp., Hn. Sk. Fl. ed. I, Fr. S. V. Sc. et Herb. Norm. — *R. Acetosa β alpestris* Hn. Sk. Fl. ed. II—VII.

Digitized by Google

Diagn. *Caryopsis* majuscula, pallida; *laciniæ perigonii fructiferi interiores* rectangulari-rotundatæ, grano minuto præditæ; *panicula* ramosa, sublinearis, rariflora; *folia* aut triangularia aut ovalia (basi cordata l. sagittato-cordata), caulina media radicalibus majora. *Herba* viridis.

Af denna art synas oss förtjena att framhållas tvänne, till bladformen från hvarandra afvikande ytterligheter, näml.:

α. triangularis: foliis omnibus triangularibus, basi leviter impressis, superioribus subamplexicaulibus. — Forma primaria; nobilis.

β. cordifolius: foliis radicalibus triangularibus l. cordatis, caulinis ovalibus, profunde cordatis, superioribus evidenter amplexicaulibus. — Varietas admodum recedens. — Af denna sednare förekommer i regio alpina en med *R. Acetosæ* nordligare, förkrympta former analog och till habitus öfverenstämmande *forma pumila.*

Descr. 1—1$^1/_2$ aln hög *växt*, gröfre än föregående; *örten* saftigt grön. *Rotbladen* 1—3, med skaft dubbelt längre än skifvan, antingen triangulära, med grund intryckning vid basen ("*Boni Henrici* foliis similia" All.) eller hjertlikt-ovala, trubbiga, med nästan från samma punkt utlöpande, tydliga hufvudnerver; *stjelkbladen* triangulära, vid basen något intryckta, eller hjertlikt-ovala (med antingen rundadt trubbiga flikar och vid, trubbig urskärning eller flikar tvärt öfvergående i en mer eller mindre utdragen spets och smalare, spetsig urskärning), tunna, gröna, de nedre större än rotbladen, kort skaftade, de öfre oskaftade, stjelkomfattande. *Stipler* slutande med ett tvärhugget bihang (Gren.). *Blomställning* oftast nästan jemnbred, 1—2 gånger förgrenad, med slaka grenar, glesblommig, purpurascent. *Inre kalkbladen* rectangulärt-rundade, nätådriga, med ett litet, mindre tydligt gryn. *Märkets* pensel längre, *ståndarknapparne* tjockare än hos föreg. (All.). *Frukten* nästan dubbelt större än de föregåendes, blekgult-hvitaktig, matt glänsande (lik *R. scutati* men mindre).

Synes vara temligen allmän i de inferalpina delarne af Sveriges fjälltrakter, från Lappland till Herjeådalen (oss hafva varit tillgängliga exemplar från flera ställen i Luleå lappmark (N. J. Andersson, E. Åhrling), Jemtland (T. Krok) och Herjeådalen (R. Fristedt)). Hufvudformen tyckes dock vara mindre spridd. — Är föröfrigt (enl. Meisner) ymnig i södra och mellersta Europas fjälltrakter, på Caucasus och Altai.

Digitized by Google

Digitized by Google

Program för Rectors-ombytet 1861

af

F. F. Carlson.

När morgondagen randas, har för detta universitet åter ett läseår gått till ända. Ovilkorligt framställer sig, vid hvart och ett sådant tidskifte, den frågan: hvad förde det förflutna året i sitt sköte? Hvilken frukt har det burit, i nya undersökningar af vetenskapens högsta frågor, i nedlagda frön till egen sjelfständig verksamhet hos de unga, i fortsatta landvinningar på vetandets omätliga område för de äldre? Svaret måste gifvas i hvars och ens inre — af lärares som af lärjungars eget medvetande. Ty hvad en stor läro-inrättning, kallad att djupt ingripa i nationens andliga utveckling, varit och verkat för sin bestämmelse, det kan icke i samma nu som det uppkommit, beskrifvas. Det gror och knoppas, det växer och förväxer, det framskjuter, hoppas vi, blommor och frukt i tider som komma, på fält som bära mångahanda namn, till skördar som framkalla andra skördar. Blott så mycket vete vi: Framtiden tillhör domen. Icke ytans bländande glans eller dess oansenliga dunkel, icke stundens berömmelse eller ögonblickets tadel bära tillförlitligt vittne om en så beskaffad verksamhet. Och just deri ligger, på undervisningens område, den gifvandes så väl som den emottagandes stora ansvar, att bilden af deras arbeten först för det tillkommande kan framträda i sin fulla dag. Sjelfpröfningen allena kan gifva de spridda utkasten till denna tafla: framtiden utföra den.

Detta ovilkorliga uttryck af den känsla, af hvilken jag varit genomträngd under det vården om Universitetets angelägenheter varit mig såsom Rector anförtrodd, har jag icke kunnat tillbakahålla, då jag går att i denna egenskap bringa aktade medbröder och älskade lärjungar min afskedshelsning. Ingen som träder medelpunkten af en sådan institutions verksamhet nära, kan värja sig för en djup känsla af vördnad för det höga i dess bestämmelse, för storheten af dess ansvar och helgden af dess förbindelser. Det uppmuntrande föredömet af de ädla män, som vårdat förutgångna slägtens bildning och hvilkas minnen

Digitized by Google

omsväfva det närvarande, visar vägen. Den flammande ynglingahänförelsens eld som söker näring, väcker, eggar, upplifvar. Och det vinkande målet — Fäderneslandets bättre framtid, beredd genom Lif och Vetenskap i förening, manar till oförtröttad möda. Men oaflåtligt må vi söka de i djupet arbetande krafter, som drifva hela denna färgrika verld till blomstring, krafter, som, äfven om deras verksamhet stundom mattas eller grumlas, likväl aldrig dö. Lärarens trohet mot sitt kall, fastheten i hans mognade öfvertygelse, klarheten af hans ötvade ord — ungdomens kärlek till sanning, dess ärliga sökande efter vetandets skatt för vetandets egen skuld, skola gifva friskhet och styrka åt det lif som utvecklas. Endrägt i läraremöda, ömsesidigt förtroende mellan dem som meddela och som mottaga bildningens gafvor, glad, ungdomlig samverkan för andlig förkofran — när voro dessa goda makter utan sitt inflytande?

Mången finnes som misströstande visar på de missförhållanden som onekligt finnas, på de anledningar till tvekan om det godas framgång, som synas dem nedslående. Men oaktadt allt det slagg, hvaraf den ädla malmen är orenad, oaktadt de frestelser till njutningslystnad, ärelystnad och flärd, som ungdomens och vetenskapens lif har att bekämpa, tror jag att, ännu som förr, det allvarliga sökande efter sanning å ena sidan, den trofasta kärlek till undervisningen å den andra, som utgöra kärnan af hvart och ett läroverks lif, finnas äfven här, äfvensom att de skola segra. Denna tro har af den erfarenhet, jag vunnit under nu förflutna läseår, icke blifvit rubbad.

Vi vilje se fram mot det stundande året med förtröstansfull bön till den Himmelska Kärlek, som ensam gifver alla goda gåfvor, och vi blicke tillbaka på det förflutna under ödmjuk tacksamhet mot Allmakten af den Fadershand, som hvilat öfver våra arbeten och låtit dem fullföljas i frid!

Sedan jag erinrat derom, att det bästa af Universitetets väsende, dess inre lif, icke låter uppfånga sig i en sådan skildring som den, hvilken efter häfdvunnen sed en afgående Rector bör vid detta tillfälle gifva, går jag att i korthet teckna några drag af Universitetets öden under året.

Universitetets, näst Konungen högste Styresman, dess Canceller, som med ständigt närmare band af vördnad och tillgifvenhet fäster vid sig Universitetets medlemmar, har äfven under innevarande år hugnat lärosätet med sin personliga närvaro, hvilkens lifgifvande inverkan aldrig förnekar sig.

Universitetet har äfven, under större delen af detta läseår, fått glädja sig åt närvaron af sin Procanceller, hvilken, ofta af offent-

Digitized by Google

liga värf kallad att skiljas från lärosätet, likväl städse med oförminskad välvilja och deltagande följer dess arbeten.

För första gången inom en tidrymd af tretton år kan det i redogörelsen för förändringarne i Universitetets personal sägas, att under det förflutna årets lopp ingen af dess lärare bortryckts af döden. Lärosätet har likväl detta år förlorat en lärare, hvilkens minne det skall tacksamt förvara, genom det afsked från Professorsembetet som K. M. under den 23 sistlidne April beviljat Professorn i National-Ekonomi samt Ekonomi- och Finance-rätt, Doctor Pehr Erik Bergfalk. Föreningen af den rastlösaste forskningsifver och den mest omfattande lärdom med det varma nit för ungdomens utveckling och förkofran, som utmärka den sanne universitetsläraren, gjorde honom till en af detta lärosätes prydnader. Talrika lärjungars verksamhet, på hvilkas bildning han öfvat väsentligt inflytande och bland hvilka flera redan innehafva höga embeten, skall bäst loforda hans arbete. Vid Universitetet skall saknaden af hans nitiska, varma, outtröttliga verksamhet länge fortlefva.

Starka påminnelser, huru lätt äfven ungdomens blomma vissnar för en flägt af dödens vinge har det förflutna året gifvit, då icke mindre än sex Studerande i sin mest kraftfulla ålder gått bort ur vänners och kamraters krets. Bernhard Henrik Vilhelm Nils von Knorring af Stockholms, Olof Albert Hedenström af Gestrike och Helsinge, Emil August Welin och Gustaf Ekholm, båda af Vestmanlands och Dala, Carl Edvard Stenström af Göteborgs och Medicinæ Candidaten Johan Gustaf Ahlberg af Norrlands landskap äro namnen på dessa tidigt skördade. Mången vänligt leende förhoppning, månget föräldrahjertats och ungdomsvänskapens glädjeämne har med dem gått i grafven.

De förstärkningar i lärarekrafter, som under detta år blifvit Universitetet beredda, äro talrika och hoppgifvande. Till Professor i Medicinsk och Physiologisk Chemi är under den 12 sistlidne April i nåder utnämd Adjuncten i Medicinsk Naturalhistoria och Chemi August Almén, hvilken den 14 innevarande Maj blifvit i embetet inställd. Af H. Exc. Cancelleren har den 29 Maj 1860 Docenten Jacob Theodor Hagberg blifvit utnämnd till Adjunct i Franska och Engelska språken, den 9 Augusti 1860 Docenten Otto Ferdinand Myrberg till Theologiæ Adjunct, samt den 11 November s. å. till Höjersk Adjunct i Grekiska språket och Litteraturen Docenten Carl August Walberg. Till återbesättande af följande, genom förre innehafvarnes befordran ledigblifna Adjuncturer, hafva förslag blifvit upprättade, nämligen af Adjuncturerna i Latinska Språket och Litteraturen, i Chemi samt i

Digitized by Google

Theoretisk och Praktisk Medicin. Förklarade lediga till ansökning i följd af innehafvarnes afgang äro Adjuncturerna i Medicinsk Naturalhistoria och Chemi samt i Tyska och Engelska spraken. Vidare har H. Exc. Cancelleren kallat och utnämnt: den 4 October 1860 Magister Claës Theodor Odhner till Docent i Allmän Historia, den 11 December s. a. Magister Johan Lang till Docent i Chemi, den 31 December s. a. Magister Johannes Svedborg till Docent i Latinska språket, den 7 sistlidne Januari Magister Theodor Valentin Arnold Norlin till Docent i Fäderneslandets historia, samt den 19 Mars Norske Studeranden Lorenz Henrik Segelke Dietrichson till Docent i Nordisk Litteratur, och Theologiæ Candidaten Sven Gustaf Svensson till Docent i Dogmhistoria och Symbolik. Vid Bibliotheket har till förste Ordinarie Amanuens blifvit utnämnd Lidénske Amanuensen Magister Anders Lagerberg, till Extraordinarie Amanuenser Magister Johan Magnus Cassel och Magister Johan August Constantin Hellstenius. Till Amanuens vid Chirurgiska Kliniken har den 3 September 1860 blifvit förordnad Medicinæ Candidaten Carl Brelin, och den 13 Mars 1861 Medicinæ Candidaten Carl Johan Jerling, till Amanuens vid Laboratorium i Allmän och AkerbruksChemi Studeranden Erik Vilhelm Fernlundh, till Amanuens vid Mineralie-Cabinettet och geologiska samlingarne Studeranden Pehr Theodor Cleve, samt till Amanuens vid Astronomiska Observatorium, Engelske Professorn Athanasius Frans Diedrich Wackerbarth, hvilken sedan en längre tid vistats vid vart universitet och visat sig välvillig för dess bästa genom en frikostig gafva till dess Astronomiska Institution. - Vid den academiska förvaltningen hafva äfven befordringar egt rum, i det Regementsauditören Gustaf Samuel Ekeroth den 9 Augusti 1860 blifvit utnämnd till AcademiNotarie och Juris Adjuncten Ernst Victor Nordling den 29 September antagen till Academiens Ombudsman i rättegangsärender.

Till Riddare af Kongl. Nordstjerneorden hafva blifvit i nåder utnämnde Professorn i Theoretisk Philosophi Sigurd Ribbing och Professorn i Romersk Rätt och Svensk CivilRätt Samuel Rudolf Detlof Knut Olivecrona.

Sasom Vicarier hafva under större eller mindre del af läseåret tjenstgjort: för Professorn i Theologisk Exegetik Domprosten Knös: Adjuncten O. F. Myrberg, för Professorn i National-economi samt Economi- och Finance-rätt Bergfalk: Adjuncten Grefve G. K. Hamilton, för Skytteanske Professorn i Statskunskap Wingqvist: Adjuncten C. G. Malmström, för Academiens Rector, Professorn i Historia Carlson: Adjuncten S. F. Hammarstrand. Under ledig-

Digitized by Google

heten har Professionen i Theologiska Prænotioner och Kyrkohistoria blifvit bestridd af Adjuncten C. A. Cornelius, Professionen i Medicinsk och Physiologisk Chemi af Adjuncten A. Almén, Professionen i Mathematik af Docenten H. T. Daug, hvarjemte Docenten F. W. Hæggström varit förordnad att förestå de till Adjuncturen i Latinska språket hörande åligganden med undantag likväl af föreläsningsskyldigheten, samt Docenten C. Th. Hjerpe att leda de Catechetiska öfningarne.

Riksstatens större resestipendium har Docenten i Aesthetik Carl Rupert Nyblom erhållit för en resa till Italien och Frankrike för Konsthistoriens studium, och Riksstatens mindre resestipendium Adjuncten Tamerlan Thorell för en resa i naturvetenskapliga ändamål till flera Universiteter i Tyskland och en undersökning af vissa delar af Medelhafvets kust. Såsom innehafvare af Thuniska resestipendium har Docenten Th. M. Fries anträdt en resa till Frankrike och flera utrikes orter för botaniska studier. Det Sederholmska Stipendiet för inrikes resor har blifvit tillagdt Bibliotheksamanuensen J. A. C. Hellstenius för undersökning af de talrika, för fäderneslandets historia upplysande handlingar, som förvaras i enskilda arkiver inom landet. Professoren Uppström har under sommarferierna besökt Bibliothekerna i Rom, Milano och Wolfenbüttel för att undersöka der förvarade Moesogötiska handskrifter. Vid 1860 års Naturforskaremöte i Köpenhamn voro från Upsala Universitet närvarande Professorerne Lilljeborg och Ångström samt Docenten Thalén och Amanuensen F. A. Smitt, de båda sistnämnde med reseunderstöd af staten. Amanuensen Smitt har under vårterminen afrest för att på egen bekostnad såsom zoolog åtfölja den svenska vetenskapliga polar-expeditionen.

Från förut företagna utrikes resor hafva under årets lopp återvändt Professorn A. Almén, Observatorn H. Schultz, samt Docenterna Edman och Arnberg.

Jag uttalar en erfarenhet, som icke allenast för mig medfört en väsentlig lättnad i de omsorger som tillhöra Rectors-embetet, utan äfven uppfyllt mig med en djup och innerlig glädje, då jag intygar att allvar i studier och stadga i tänkesätt och uppförande omisskänneligen framträdt såsom utmärkande Universitetets studerande ungdom. De studerandes antal befinner sig i stigande. Då det under förra läseårets hörsttermin utgjorde 881 och under dess vårtermin 873, har det under nu tilländagående läseår uppgått under höstterminen till 916 och under vårterminen till 908 närvarande. Af dessa studerade 79 Theologi, 154 Juridik, 124 Medicin och 551 idkade Studier inom Philosophiska Faculteten.

Digitized by Google

Infor Theologiska Faculteten hafva under detta läsear 2 undergatt Theologiæ Candidatexamen och 23 Dimissionsexamen; inför Juridiska Faculteten: 2 Juris Candidatexamen; infor Medicinska Faculteten: 19 Medicinæ Licentiatexamen, och 21 Medicinæ Candidatexamen. Inför Philosophiska Faculteten hafva 11 undergatt Philosophiæ Candidatexamen, 3 Juridico-Philosophisk och 12 Medico-Philosophisk examen. Infor Consistorium Academicum hafva 13 undergatt examen för inträde i Rattegangsverken, 10 Cancelliexamen, 88 Cameralexamen och 3 Bergsexamen. Till undergaende af Studentexamen hafva anmält sig 519 ynglingar, af hvilka 375 blifvit i Universitetets matrikel inskrifna.

I Beväringsmanskapets vapenöfningar deltogo 110 här studerande ynglingar af första beväringsklassen och 99 af den andra.

I fraga om vigtigare beslut i afseende pa undervisningen bör nämnas, att genom Kgl. Brefvet af den 21 December 1860 hafva vid Universitetet blifvit inrättade tvenne nya lärarebefattningar, för hvilka löner blifvit af Rikets Ständer vid sistlidne riksdag beviljade, nemligen en Adjunctur i Chirurgi och Obstetrik, samt en Adjunctur i Physik och Mechanik. Till den sednare af dessa befattningar är i dessa dagar förslag uppsatt: den förstnämnde är kungjord ledig och ansökt.

Ofvan anförda Kongl. Bref har äfven meddelat, att Rikets Ständer, hvilka vid 1856 års riksdag med varm välvilja för nationens vetenskapliga bildning anslogo de för undervisningens utveckling nödiga medel, jämväl vid sistlidne riksdag, utom de nämnda lönerna, för samma ändamål beviljat flera nya anslag, nämligen sasom förhöjning i lönen för Professoren i Nyare Språk till lika belopp med öfriga Professorslöner 500 Rdr, sasom lönetillökning för den svagast aflönade Adjuncten i Theologi 700 Rdr årligen, samt till de Zoologiska Samlingarnes förökande för en gång 2000 Rdr.

Länge har vid Universitetet varit kändt behofvet af en Tidskrift, i hvilken kunde offentliggöras sadana arbeten af rent vetenskaplig art, vid hvilkas utgifvande man i allmänhet icke kunde påräkna en större afsättning. De till betydenhet och omfattning allt mera växande arbeten, som utgifvas vid ansökningar och academiska läraretjenster, kunna nu mera icke heller bekantgöras utan stora kostnader för författarne. Bada dessa behof voro tillförene i någon man fyllda genom den nu mera i följd af förändrade stadganden betydligt förminskade och nästan försvunna Disputationslitteraturen.

För afhjelpande af detta behof, har K. M. pa derom af Consistorium Academicum gjord och af Cancelleren förordad framställning i nåder beviljat ett understöd af allmänna medel stort 1500 Rdr Rmt för utgifvande under år 1861 af en vetenskaplig Årsskrift, beräknad till 1

Digitized by Google

à 2 band, och fördelad i Fem Sectioner, en för Theologi, en för Rätts- och Statsvetenskap, en för Medicin, en för Philosophi, Språkvetenskap och Historiska vetenskaper samt en för Mathematik och Naturkunskap. Sedan underrättelse om detta K. Maj:ts nådiga beslut ankommit den 24 sistlidne Januari, nedsattes för dessa särskilda sectioner Redactions-Comitéer, hvilka genast trädde i verksamhet. Fyra af Sectionerna hafva hvardera sitt häfte under tryckning och lära tvänne häften utkomma under loppet af nu ingående månad.

Genom Cancellersbref af den 26 Juli 1860 har ett nytt Boksluts-formulär för Universitetets räkenskaper blifvit fastställdt, hvars tillämpning med innevarande år tagit sin början.

Enligt gifven föreskrift har förslag till ny Stat för Universitetet blifvit af en för detta ändamål nedsatt Comité utarbetadt och af Consistorium slutligen behandladt, för att till H. Exc. Cancellerens pröfning och åtgärd öfverlemnas.

Icke heller detta år hafva bevis saknats på den välvilja, med hvilken Universitetet under en längre tid blifvit af enskilda vetenskapernas älskare och befrämjare omfattadt. Så har Svenske och Norske Generalkonsuln i Cap J. Letterstedt i den storartade donation, han för befrämjande af vetenskapliga ändamål stiftat, äfven förordnat, att räntan af det kapital, stort 5000 Pund Sterling, han anslagit för utrikes resor, skall, omvexlande med Vetenskapsacademien, Vitterhetsacademien och Universitetet i Lund, af Upsala Universitet disponeras. Om man bör prisa den man lycklig, som är i stånd att genom en sådan gåfva sprida kunskapens ljus öfver kommande tider, så må man tacksamt erkänna den sinnesart, som uppfattar och varmt hyllar vigten af bildningens förkofran. Det sinnelag, hvarmed Generalkonsul Letterstedt fattat sina beslut i detta hänseende, visar sig af hans, på Consistorii tacksägelseskrift till honom aflåtna svar, af följande enkla, men uttrycksfulla innehåll: "Bildningens och Vetenskapernas förkofran i mitt fädernesland har varit mitt mål; ty värr har jag endast obetydligt kunnat verka derför. Skulle min ringa donation kunna verka något godt, vore mitt ändamål dermed vunnet och jag skulle känna mig deraf lycklig."

Likaledes har Svenska Academien genom ett årligt anslag af 225 Rdr Rmt förhöjt det Gustavianska Stipendiet, stiftadt för Studerande, som egna sig åt odlingen af Svenska Språket, Vitterheten och Historien, till 300 Rdr årligen och dervid till den ursprungliga stiftelse-urkunden i afseende på Stipendiaternas fördelar och skyldigheter tillagt åtskilliga närmare bestämmelser.

Digitized by Google

Brukspatronerne Robert, Knut och Hjalmar Petré hafva med ädel frikostighet för Prof. Uppströms ofvan omtalade, vetenskapliga resa öfverlemnat nödiga medel.

Under loppet af detta läseår har *Academiska Bibliotheket* fått emottaga af H. M. Konungen: Tischendorff, Monumenta sacra inedita, Nova Collectio. Vol. III, Lips. 1859, Qv.: af H. M. Enkedrottningen Josefina: Martius, Flora Brasiliensis, XXVI Fascic. 1830—1859. Fol. max., samt Du Casse, Memoires du Prince Eugène, Tomes VII—X. Paris 1859. O. Ur Högstsal. H. M. Konung Oscars efterlemnade betydliga boksamling har det nådigst tillåtits att för Univ. Bibliotheket utvälja åtskilliga böcker som der förut saknats. Vidare äro till Bibliotheket värdefulla gåfvor lemnade af Kejs. Ryska Regeringen, K. Stor-Britanniska Regeringen, Kejs. Vetenskaps-Academien i S:t Petersburg, Universiteterna i Christiania och Leyden, det Bodleianska bibliotheket i Oxford, Smithonian Institution i Washington, Guvernören i Staten Jowa samt af flere enskilde män, såsom Hrr Sresnewski, W. A. Morley, W. von der Marcks, D. D. Owen, S. Kejzer i Leyden, M. Paic i Semlin, B. Botfield i Cambridge, J. Bergman i Wien, N. Nicolaysen, Chr. Holst och Chr. Lange i Christiania, StatsRådet F. W. Pipping i Helsingfors, Envoyén Grefve von Platen, Vice-Bibliothekarien C. G. Styffe, Lector E. G. Björling, Docenten F. W. Häggström, Amanuensen A. Frigell m. fl. Emellan Universitetet i Upsala och de flesta Europeiska Universiteter har en förening blifvit ingången om ömsesidigt utbyte af Academiska, genom tryck offentliggjorda skrifter. Från härvarande Bibliothek har afsändts under sommaren 1860 academiskt tryck till omkring 40 utländska Universiteter och Lärda Samfund, och har Bibliotheket från en större del af dem fått emottaga motsvarande sändningar. Betydligare inköp af böcker hafva skett å auctioner i Upsala efter framl. Professorn och Commendören Israel Hwasser, m. fl. Äfven har det lyckats att genom köp förvärfva några hittills obekanta, tryckta svenska öfversättningar af åtskilliga Gamla Testamentets Skrifter, nämligen: Salomos Wiisheet och Ordspråk, Sthm 1536, samt Syrachs Book och Salomos Böcker, Sthm 1561. Katalog öfver Prof. G. Wahlenbergs till Bibliotheket skänkta, dyrbara samling af medicinska och naturalhistoriska verk är under arbete. Den till Bibliotheket af framl. ÖfverKammarherren Grefve G. G. Oxenstjerna testamenterade, i synnerhet i den Italienska litteraturen särdeles rika boksamling har blifvit uppställd och katalog öfver densamma upprättas. — Accessionskataloger för åren 1856—1857, samt 1858—1859 hafva blifvit tryckte och utgifne; den för 1860 utarbetade är under trycket. Svenska Stats-

Digitized by Google

ekonomiska och Politiska småskrifter hafva blifvit samlade och ordnade i omkring 150 capslar.

Vid den Medicinska Kliniken hafva 20 Medicinæ Studerande tjenstgjort, hvarjemte Medicinæ Candidaterna, före Licentiatexamen, haft att vårda s. k. profpatienter. På Academiens sjukhus hafva 380 invärtes sjuka blifvit vårdade. Vid polikliniken hafva 1,011 särskilde sjuke sökt och erhållit läkarevård. För undervisningen har ett af Nachet förfärdigadt Mikroskop blifvit inköpt. — Med tacksamhet må nämnas, att aflidna Mademoiselle A. M. Lundin skänkt till Academiska sjukhuset 300 Rdr Rmt.

Sätra Helsobrunn besöktes under sommaren 1860 af 1,222 personer allmoge och 201 ståndspersoner. Af de 21,104 bad, hvilka vid brunnen serverades, erhöllo den fattigare delen af allmogen kostnadsfritt 5,123 och medellöse ståndspersoner 340 bad. För mat och läkemedel till de fattige har Brunnens Hospitals- och Fattig-kassa lemnat 978 Rdr 14 öre Rmt.

Chirurgiska Institutionen. Vid kliniken och polikliniken förut värtes ögonsjukdomar samt syphilis hafva under läseåret 21 Medicinæ Studiosi genomgått den kliniska cursen. På Barnbördsanstalten hafva 12 Medicinæ Candidater öfvat sig i att biträda vid förlossningar och barnsängsqvinnors vård. — Sammanlagda antalet vårdade sjuke har utgjort 513, deraf 59 på barnbördsanstalten. Dessutom har den chirurgiska polikliniken blifvit anlitad af 1,152 särskilda personer. Å klinikerna hafva 93 större chirurgiska och obstetriska operationer blifvit offentligen utförda. Instrumentsamlingen har ökats med 14 numror, hvarjemte ett phantom af ny modell från Bonn samt 17 afbildningar af felaktiga bäcken från Fleischmanns papiermaché-fabrik i Nürnberg anskaffats för den obstetriska undervisningen. Ruetes stora planchverk öfver ögonsjukdomarne har med institutionens medel inköpts för ögonklinikens behof.

Anatomiska Museum har under året blifvit förökadt med 1 menniskoskelett, 3:ne djurskeletter samt 24 st. dels torra dels i sprit förvarade præparater. Tvänne större och fullständiga mikroskoper, förfärdigade af Nachet i Paris, äro inköpta för Anatomisalens räkning. I dissectionerna hafva deltagit under höstterminen 47 och under vårterminen 49 Medic. studerande.

För den *Pathologiska institutionen* blef redan förliden sommar å det academiska sjukhuset en ny obductionssal inredd och försedd med nödiga inventarier och instrumenter. Pathologiskt anatomiska demonstrationer hafva under läseårets lopp blifvit derstädes anställda vid 52 liköppningar, hvilka bevistats under höstterminen af 33, under vårter-

Digitized by Google

minen af 48 Medicinæ studerande. Den pathologiska præparatsamlingen, som är uppställd i det anatomiska museum, har blifvit förökad med 20 dels torra, dels i sprit förvarade præparater.

Under årets lopp hafva framlidne Professor G. Wahlenbergs värdefulla *Samlingar af Pharmakologiska præparater*, hvilka förlidet år genom slutdom tillerkändes Academien såsom dess egendom, blifvit till större delen ordnade och vetenskapligt bestämda samt i lämpliga förvaringsrum inlagda.

Den Psychiatriska Cliniken, som första gången öppnades å Centralhospitalet vid Upsala höstterminen 1859, har under läseårets båda terminer varit tillgänglig för vid Universitetet studerande Medicinæ Candidater. Undervisningen, som hittills varit begagnad af 40 tjenstgörande, har fortgått tvenne dagar i veckan, hvarunder de studerande erhållit tillfälle att sjelfve anställa sjukexamina och observera de former af sinnessjukdom, som allmännast förekomma i vårt land. Central-hospitalet, försedt med 135 sängar för sjuka af båda könen, har erbjudit ett icke obetydligt material för denna klinik, som är den första och hittills enda i sitt slag ej blott i vårt land utan äfven i hela Norden. Endast inom några få af Europas stater hafva sådana kliniker kommit till stånd, ehuru det trängande behofvet blifvit allmänt erkändt.

Den Medicinskt Chemiska Institutionens Laboratorium har blifvit försedt med fullständig gasledning. Laborationsrummen upplysas af 29 gaslågor och äro dessutom försedda med 56 kranar m. m. för gaskokningsapparater. Åtskilliga nya, för laborationerna nödiga apparater hafva blifvit anskaffade och materialförrådet så väl som præparatsamlingarne ej obetydligt förökade. I laborationerna, som under hela läseåret fortgått sex dagar i veckan, så väl före som efter middagen, hafva under läseåret deltagit 78 laboranter, nämligen under höstterminen 22 och under vårterminen, från dess början till den 1 April 23, och från denna tid till terminens slut 33 laboranter.

Laboratorium för Allmän och Akerbruks-Chemi. Vid de fyra anmälningar, hvilka under det förflutna academiska året egt rum, hafva tillsammans anmält sig 155 studerande för deltagande uti öfningar på det theoretiskt chemiska laboratorium. Bland de undersökningar, som på laboratoriet blifvit utförda, hafva några uppdagat nya förhållanden inom vetenskapens område, under det andra gifvit anledningar till värdefulla tillägg åt förut uppmärksammade förhållanden. Flera af de undersökningar, som på detta laboratorium företagits, hafva dels redan blifvit offentliggjorda, och dels komma de framgent att bekantgöras, så snart undersökningarne erhållit den utsträckning och närmare gransk-

Digitized by Google

ning, hvilken före publicationen är nödvändig. — Genom Cancellersbrefvet den 31 December 1860 har fördelningen af lokalerna i den chemiska byggnaden, med fästadt afseende på det nya analytiska Laboratorium, blifvit fastställd mellan de särskilda i denna byggnad inrymda institutioner.

De Mineralogiska och Geologiska samlingarne hafva under året vunnit en icke obetydlig tillökning genom de samlingar af mineralier och petrificater, hvilka Kongl. Vetenskaps-Societeten i Upsala förut egt och numera till Universitetet öfverlåtit. Dessa samlingar, till största delen härrörande från äldre tider, innehålla, hvad mineralierna beträffar, icke oväsentliga tillägg till det som förut finnes från de i förra århundradet bearbetade guldgrufvorna vid Ädelfors, silfver- och koppargrufvorna på Dalsland, koppargrufvorna vid Svappavari och andra. Bland petrifikaterna utmärka sig genom exemplarens godhet de från den äldre Siluriska formationen i Sverige och i synnerhet från Vestergötland härstammande. Deribland befintliga Trilobiter och andra äro typer för de af Wahlenberg beskrifna arter i hans *Petrificata telluris Suecanæ* (Acta Soc. Reg. Scient. Ups. Vol. VIII). En mindre, men intressant samling af Orthoceratiter, af Prof. V. Lilljeborg förliden sommar hemförd från Öland, har af honom blifvit till samlingarne öfverlemnad. Brukspatronen V. Berglund på Ramshyttan, Candid. E. Wennerlund och Stud. P. T. Cleve hafva skänkt Svenska mineralier och Stud. L. J. Hallgren hitfört och till den geologiska samlingen öfverlemnat en i Norrköpings ström funnen mindre jättegryta, urholkad i glimmerskiffer, jemte tillhörande svarfklot af granit. Den lokal, hvilken i den nya chemiska byggnaden är anslagen till den mineralogiska samlingens uppställande, har under året blifvit fullständigt inredd, så att samlingen, i den mån de för densamma afsedda nya skåp blifva färdiga, under loppet af nästa läseår kan dit inflyttas.

Den *Physiska Institutionens* instrumentsamling har blifvit ökad med flera vigtiga apparater, hvilka, ehuru förut betingade, först under det nu förflutna läseåret hitkommit. Bland dessa må nämnas en större Optisk Theodolith från Pistor och Martins i Berlin, flera större elektromagnetiska apparater från Ruhmkorf i Paris, Webers Inductions-apparat för Inclination från Meyerstein i Göttingen, en svarfstol från Homan i Berlin, m. fl. Dessutom hafva af Universitetets Physiska Instrumentmakare Rose blifvit förfärdigade en större upphettnings- och afkylningsapparat, hvilken begagnats vid undersökningar om värmets fortplantning i metallstänger, en galvanometer samt diverse Inductionsapparater för utrönande af jernets magnetiska egenskaper. Slutligen

Digitized by Google

har sjelfva lokalen för samlingarne vunnit en i vetenskapligt hänseende icke ovigtig complettering genom införande af gaslysning derstädes.

Universitetets Observatorium har under loppet af detta läseår från Ministerialrådet Prof. Steinheil i München erhållit den stora Refractor, till hvilken 1856—58 års Ständer på derom af Universitetets riksdagsombud gjord framställning beviljade medel. Nämnde genialiske konstnär, från hvilkens berömda etablissement detta instrument utgått, har i tre år haft detsamma under arbete. De hufvudsakligaste partierna hitkommo vid början af October, återstoden i medlet af November sistlidne år. Den tidiga och harda, samt för praktiskt-astronomiska sysselsättningar särdeles otjenliga vintern afbröt de många och svåra förberedelserna för refractorns uppställning. Men dessa hafva nu på våren blifvit fortsatta och afslutade så att instrumentets uppställning i dessa dagar med benäget biträde af Professor Lindhagen är verkställd. Universitetet har så mycket mera skäl att tacksamt erkänna välviljan hos denne utmärkte fordne deltagare i Observatoriets verksamhet, som han äfven förlidne höst, efter att hafva haft besväret med instrumentets emottagande i Stockholm, för Observatoriets angelägenheter på Præfectens begäran inställde sig härtädes.

Med hänsyn till den berömde vetenskapsman, under hvars omedelbara ledning detta instrument blifvit utfördt, kan man göra sig den förhoppningen, att detsamma i hvarje hänseende har en godhet, som fullt motsvarar dess ansenliga dimensioner. Objectivglaset har en diameter af 9 tum och tuben en längd af vid pass 14 fot. Denna refractor är alltså att räkna bland de större instrumenter i sitt slag, som hitintills blifvit construerade. Till jämförelse må följande, de största i verlden förekommande refractorer anföras: 9 tums refractorer, alltså af samma storlek som denna, finnas i Rom, Berlin, Dorpat och Washington; $10^1/_2$ tums i Constantinopel och München; $11^1/_2$ tums i Cambridge (England); 12 tums i Greenwich och Kensington (vid London); 13 tums i Cincinnati; $13^1/_2$ tums i Markree Castle (Irland) 14 tums i Pulkowa (vid S:t Petersburg) och New-Cambridge (Förenta Staterna).

Kostnaden för refractorn med dess stativ uppgick till omkring 12,100 Rdr Rmt, hvilket icke utgör hälften af de hitintills gängse priserna, och äfven inom Steinheils etablissement är ett undantagspris. Härtill kommo vidare ungefär 3000 Rdr för mikrometer-apparater till en del af en ny, af konstnären föreslagen samt af Observatorn Schulz under hans besök i München godkänd construction, äfvensom för andra tillbehör såsom collimator och öfrige justeringspiecer m. m., så att instrumentet vid aflemnandet från verkstaden kostade i ett för allt 15,100 Rdr Rmt. De sedan tillkomna utgifterna för inpackning, assu-

Digitized by Google

rans, den omsorgsfulla transporten af packlårarne (vägande omkr. 14 skepp.), köpmansarvoden m. m. stiga till nära 1,900 Rdr; följaktligen belöper sig hela kostnaden för instrumentet, levereradt här vid Observatorium, till ungefär 17,000 Rdr Rmt.

En kometsökare med stativ, äfven från Steinheils verkstad och till ett värde af något öfver 500 Rdr, är för Observatoriets räkning i dessa dagar mottagen i Stockholm. På Observatoriets tomt har en mindre observationslokal blifvit uppförd af sten och försedd med rörligt tak för att inom sig upptaga det förut i cupolen uppställda, af Professor Wackerbarth redan 1852 skänkta eqvatorial-instrumentet. Till Observatoriets fullständiga utrustning med afseende på större instrumenter felas numera hufvudsakligen blott en Meridiancirkel af betydligare dimensioner. Medel för anskaffande af ett dylikt instrument finnas också, ty om man icke tager i beräkning de först i en framtid disponibla 5000 Rdr af Prof. Bredmans donation, hafva från hans sterbhus såsom Observatoriets andel i det vid boets utredning uppkomna öfverskott influtit 2,171 Rdr, hvilka sammanlagde med besparingarne på Observatoriets anslag (vid 1860 års slut 10,195 Rdr), utgöra en när som helst disponibel summa af 12,366 Rdr Rmt. Oaktadt medel sålunda finnas för sagde behof, har man icke desto mindre ansett sig böra tillsvidare dröja med beställningen af meridiancirkel och detta af följande skäl. Först och främst är den activa Observatoriipersonalen för närvarande icke större än att den med skäl bör anses vara fullt sysselsatt, för att kunna fullt motsvara anspråken på Observatoriets verksamhet äfven med dess redan befintliga instrumentela hjelpmedel, så mycket mera som ett närmare studium af den nya refractorn naturligtvis först bör komma i fråga. Vidare äro åsigterna hos de förnämsta vetenskapsmän ännu icke fullt öfverensstämmande hvarken med afseende på lämpligaste storleken och constructionen af ett sådant instrument, som här är afsedt, ej heller med afseende på den verkstad, som bör anlitas. Det är till följe af dessa orsaker, man ansett det vara mest förenligt med Observatoriets intresse att låta denna fråga något hvila, tills en lämpligare tidpunkt inträder. — De Meteorologiska observationerna hafva under årets lopp fortgått på vanligt sätt. Resultaterna af dessa observationer för 1857 äro nyss tryckta i VetenskapsSocietetens Acta, och de för 1858 äro under tryckning, redigerade af Observatoriets n. v. Amanuens Prof. Wackerbarth. — Observatoriets bibliothek har, i likhet med hvad som skett under de förra åren, fått hugna sig af vigtiga bidrag från flere af utlandets förnämsta lärda samfund och vetenskapliga inrättningar. De till Præfecten enskildt adresserade arbeten hafva såsom förut af honom blifvit skänkte till institutionens bibliothek. Ibland dessa

Digitized by Google

sednare torde särskildt böra nämnas de dyrbara, af Engelska regeringen utdelade verken, och de sedan flera år fortgående: "Magnetical and Meteorological Observations under the superintendence of Mr Sabine."

Uti *Botaniska Trädgården* hafva under sistförflutna år inga väsendtligare förändringar skett. De under förra året uppförda nya växthusen hafva under innevarande vinter visat sig fullt ändamålsenliga. De äldre åter äro bristfälliga och har Consistorium Academicum redan beslutat göra hemställan om deras reparerande under innevarande sommar. För öfrigt hafva en del växter på fritt land, som under förlidna oblida vintrar utgått, under året ånyo blifvit af frön uppdragna och en mängd nya, genom oafbruten förbindelse med Europas förnämsta Botaniska trädgardar, tillkommit. Genom frösamlingar erhållne dels från Nya Holland, dels af Herr Kumlien, f. d. Studerande i Upsala, nu bosatt i Visconsin, har Upsala Botaniska Trädgård äfven detta år varit i tillfälle utdela frön af flera arter, som hittills icke varit införda i Europas trädgardar.

För *Botaniska Museum* hafva blifvit inköpte: Kotschys Plantae montis Ciliciae Bulgerdagh och fortsättningarne af Cesati Plantae Italiae rariores.

För *Zoologiska Museum* har, genom det extra anslag af 2000 Rdr som Rikets Ständer vid sednaste riksdag för detsamma beviljat, blifvit möjligt att anskaffa en del behöfliga nya skap och glaskärl till samlingarnes bättre anordning. Af välvilliga gifvare har Zoologiska Museum nu, såsom förut, fått emottaga mangen gafva, hvaribland en Jerf, fångad i Upland, skänkt af Bruksförvaltaren J. Wellander, en Falco vespertinus, skjuten vid Upsala och skänkt af Studeranden T. Tullberg, en Lestris pomarina från Angermanland, skänkt af Professor Fr. Sundevall, ett hundskelett m. m. skänkt af Medicinæ Studiosus J. F. Öhrn, samt några inhemska foglar, skänkta af Studeranden J. Stenström. Bland de naturalier, som till samlingarne blifvit inköpte, och som företrädesvis utgjorts af conserverade däggdjur och foglar, må nämnas hud och skelett af Belugan (Delphinus leucas) från Spitsbergen.

Academiens Myntkabinett har under året fått mottaga, från *Universitetet i Christiania:* tvänne Silfvermedaljer, slagna i anledning af Hans Maj:t Konung Carl XV:s kröning i Trondhiem; af *Svenska Academien:* hennes silfvermedalj öfver Professoren Torbern Bergman; af Räntmästaren Gyllensvärd: en liten silfvermedalj öfver Kronprinsen Carl Johans seger vid Grossbeeren; af Professor Olivecrona: 20 stycken särdeles väl bibehållna antica mynt, 1 af silfver och 19 af koppar, jemte ett stycke af en sigill-ring af brons, hvilket allt blifvit funnet i grannskapet af Carthago. samt 2:ne nyare Turkiska silfver-

Digitized by Google

mynt; af Prosten Aurivillius i Alunda: ett Hessiskt silfvermynt af år 1619, hittadt i Hille socken 1850; af Domprosten Knös: en bronsmedalj öfver Landshöfdingen Baron v. Kræmer; af Professor Fr. Sundevall: 3:ne nyare Tyska silfvermynt och en tenn-medalj öfver Tunneln i London; af Docenten L. Edman: 4 nyare Tyska silfver- och 2 kopparmynt; af Studeranden C. J. Blomberg ett Hindustanskt kopparmynt med dubbla orientaliska inskrifter; af Pastor Unonius: 8 Amerikanska kopparmynt.

De Nordiska samlingarne hafva af Generalmajoren och General-befälhafvaren i första Militärdistriktet m. m. Grefve G. A. F. W. von Essen fått mottaga en dyrbar samling af vapen och andra saker af sten, nämligen omkring 120 färdiga eller påbörjade yxor, samt knifvar, spjut- och pilspetsar, kulor och perlor m. m., tillsammans 201 särskilda stycken; af Professor Lilljeborg: 2 yxor, 3 mejslar och en pilspets af sten, samt 1 flussperla, allt likaledes funnet i Skåne; af Med. Licent. Alfred Strömbeck: en tveeggad dolk från medeltiden med ciseleradt hjalte af jern; samt af Professor Areschoug: f. d. Ostindiska companiets sigill-stamp.

Universitetets Konst-museum har under detta år icke haft att fägna sig af några värderika gåfvor, ej heller varit i tillfälle att göra några inköp af dyrbarare konstalster, enär denna nya inrättning ännu icke har något eget anslag. För Ritsalen äro inköpte: åtskilliga etyder med och utan färgtryck af Jacotet, Bambaur, Hubert och Ferogio m. fl., och för Musei räkning: Konung Carl XIII:s byst i gips efter originalet af Erik Göthe, en original-esquisse i olja på ek till den stora tafla, som Konung Carl XIV Johan låtit måla öfver sitt besök på Gamla Upsala högar den 3 Juni 1834, en liten original-tafla öfver Linnés födelseort Råshult i Småland, samt tvänne djurstycken af Mannlich. Under årets lopp äro en mängd oljemålningar renoverade. 1200 aftryck i gips af Svenska medaljer hafva blifvit till Konstmuseum förärade af Kgl. Vetenskaps-Societeten i Upsala.

Det återstår mig endast att tillkännagifva, att det Academiska Rectoratet kommer att i morgon af mig öfverlemnas till Professoren i Romersk Rätt och Svensk CivilRätt, Riddaren af Kgl. Nordstjerne-orden, Juris Utriusque Licentiaten, Herr Magister Samuel Rudolf Detlof Knut Olivecrona. Innan denna högtidliga handling försiggår, skola till Medicinæ Doctorer promoveras Medicinæ Licentiaterne Alarik Frithiof Holmgren, Ostrog., Carl Fredrik Edvard Braun, Sud. Ner. och Ernst Salomon, Stockh.

Digitized by Google

Då Universitetets Canceller och dess Procanceller båda äro af vigtiga embetsåligganden upptagne, kunne vi icke hysa hoppet att se dem vid denna academiska högtidlighet närvarande.

Landshöfdingen öfver Upsala Län, Commendören af Kgl. Nordstjerneorden med Stora Korset m. m. Herr Baron Robert Fredrik von Kræmer; *Biskopen öfver Wexiö Stift, Ledamoten af Kgl. Nordstjerneorden Herr Doctor* Henrik Gustaf Hultman; *Öfversten och Chefen för Kgl. Uplands Regemente, Riddaren af Kgl. Svärdsorden Herr* Alexander Fabian Reuterskjöld; Universitetets Lärare och Lärjungar, samt Vetenskapernas alla Gynnare och Vänner inbjuder jag vördsamt och vänligen att med sin närvaro hedra denna högtidlighet.

Samlingen sker kl. 11 f. m. i Consistorii Academici Majoris Sessionsrum.

Upsala den 31 Maj 1861.

Digitized by Google

Offentliga Föreläsningar 1861.

Theologiska Faculteten: Domprosten A. E. Knös: h. t. *Propheten Esaias* (4 timmar i veckan). — Professoren A. F. Beckman: *Christologi* (2 t.), v. t. *Christlig Ethik*, h. t. *Comparativ Symbolik* (2 t.) — Prof. C. A. Torén: v. t. *Liturgik* (4 t.), en del af h. t. *Homiletik* (4 t.). — Adjuncten C. A. Hultkrantz: v. t. och en del af h. t. *Kyrkoårets evangeliska Perikoper* (2 t.), en del af h. t. om *den christna Församlingsgudstjenstens Idé* (2 t.), *använd Homiletik* (2 t.). — Adj. C. A. Cornelius: *Kyrkoförfattningens Historia under Medeltiden* (4 t.). — Adj. O. F. Myrberg: *Petri Bref* (2 t.), v. t. *Davids Psalmer* (2 t.). — Docenten C. T. Hjerpe: en del af h. t. *spridda Texter bland Kyrkoårets evangeliska Perikoper* (2 t.).

Juridiska Faculteten: Prof. J. C. Lindblad: *Process-Rätt* (4 t.). — Prof. S. R. D. K. Olivecrona: *Svensk Civil-Rätt* (4 t.). — Prof. H. L. Rydin: *Svensk Stats-Rätt* (4 t.). — Adj. Grefve G. K. Hamilton: v. t. *National-Ekonomi*, h. t. *Finance-Rätt* (4 t.). — Adj. E. V. Nordling: *Prænotioner till Svenska Civil-Rätten*, v. t. (2. t.), h. t. (4 t.)·

Medicinska Faculteten: Prof. F. E. Sundevall: *Digestions-Organernas*, samt *Respirations-Organernas Anatomi och Physiologi* (4 t.). — Prof. O. Glas: v. t. *Speciell Therapi*, h. t. om *Lefverns Sjukdomar* (2 t.), håller *Kliniska* föreläsningar (2 t.) samt *Klinik* och *Poliklinik* (12 t.). — Prof. C. B. Mesterton: *Chirurgisk Anatomi* och *Operations-lära* (4 t.), håller *Chirurgisk*, *Ophtamiatrisk*, *Obstetrisk* och *Syphilitisk Klinik* (12 t.). — Prof. P. Hedenius *Sjukdomarnes Semiologi*, samt *Allmänna Nutritions-rubbningar* (4 t.), *Pathologico-Anatomiska Demonstrationer* (4 t.). — Prof. A. Almén: v. t. *Physiologisk*, h. t. *Pharmaceutisk Chemi* (4 t.). — Öfverläkaren vid Upsala Central-Hospital N. G. Kellberg: öfver *Sinnessjukdomarne* (2 t.).

Philosophiska Faculteten: Prof. C. J. Boström: v. t. *Ethik* h. t. *Philos. Rättslärans Propædeutik* (4 t.). — Prof. G. Svanberg: *Theoretisk Astronomi* (4 t.). — Prof. C. W. Böttiger: *Comparativ Lingvistik* under tolkning af *Dante's Div. Commedia* (4 t.). —

Digitized by Google

Prof. F. F. Carlson: h. t. *Fäderneslandets Historia från Statshvälfningen 1772* (4 t.). — Prof. J. Spongberg: *Aristophanes' Lustspel Grodorna* (2 t.), *Thukydides* (2 t.). — Prof. S. Ribbing: *Philosophiens Historia* (4 t.). — Prof. L. F. Svanberg: *Qvalitativ Analytisk Chemi* (4 t.). — Prof. W. Lilljeborg: *Skandinaviska Fiskarnes* och *Foglarnes Naturalhistoria* (4 t.). — Prof. J. F. Hesse: v. t. *Davids Psalmer*, h. t. *Genesis* (4 t.). — Prof. B. E. Malmström: v. t. *de sköna konsternas Historia*, h. t. *Svensk Litteratur-Historia* (4 t.). — Prof. A. J. Ångström: v. t. *Magnetism och Elektricitet*, h. t. *Allmän Physik* och *Akustik* (4 t.). — Prof. J. E. Areschoug: v. t. *Växtgeographi*, h. t. *Växternas Physiologi* och *Morphologi* (4 t.). — Prof. C. Säve: v. t. *Snorre Sturleson's Heims Kringla* (2 t.), *Sæmunds Edda* (2 t.), h. t. *Heims Kringla* (4. t.). — Prof. L. E. Walmstedt: v. t. *Mineralogi*, h. t. *Geologi* (4 t.). — Prof. P. J. Petersson: v. t. *Taciti Historiæ* (4 t.), h. t. *Catullus* (2 t.), *Cicero de Oratore* (2 t.). — E. o. Prof. A. Uppström: v. t. *Ulphila's Bibelöfversättning*, h. t. *Fragmenta Gothica selecta*, samt *Anglosachsiska språkets elementer* (2 t.). — Adj. H. Falck: v. t. *Allmän Arithmetik och Physik*, h. t. *Synthetisk Geometri* (2 t.). — Adj. F. G. Afzelius: v. t. *Kants Philosophi*, h. t. *Grekiska Philosophien före Socrates* (2 t.). — Adj. J. T. Nordling: *El Koran* (2 t.). — Adj. C. G. Malmström: *Europeisk Statskunskap* (4 t.). — Adj. H. Schultz: v. t. *Sphæriska och Instrumentala Astronomiens Theori*, h. t. *Sphærisk Astronomi* (2 t.). — Adj. S. F. Hammarstrand: *Greklands Historia under Gamla Tiden*, (v. t. 4 t., h. t. 2 t.). — Adj. T. Thorell: v. t. *Djurrikets System* (2 t.). — Adj. J. T. Hagberg: *Franska Språkets historiska utveckling* under tolkning af *Molière* (v. t. *Les Femmes Savantes*, h. t. *Le Misanthrope*) samt *Rabelais' Gargantua* (2 t.). — Adj. C. A. Wahlberg: *Xenophons Memorabilia* (2 t.). — Adj. T. R. Thalén: h. t. *Analytisk Mechanik* (2 t.). — Docenten H. T. Daug: v. t. *Differential- och Integral-Calculen*, h. t. *Differential-Eqvationerna* (4 t.).

Digitized by Google

INNEHÅLL.

Digitized by Google

Digitized by Google

Innehåll

af

Upsala Universitetets Årsskrift 1861.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google